

ULUSLARARASI
BALKANLARDA
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

*"Balkanlarda
Sürdürülebilir İşbirliği"*

8

INTERNATIONAL
SOCIAL SCIENCES CONGRESS
in the BALKANS

*"Sustainable Cooperation
in the Balkans"*

6-11 Eylül 2017
Köstence
ROMANYA

BİLDİRİLER KİTABI PROCEEDINGS BOOK

EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Recai COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Samet GÜNER

www.balkankongre.org

ISBN: 978-605-4735-96-9

**8. ULUSLARARASI BALKANLARDA
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**

**6-11 Eylül 2017
Köstence / ROMANYA**

"Balkanlarda Sürdürülebilir İşbirliği"

Bildiriler Kitabı

Editörler:

**Prof. Dr. Recai COŞKUN
Yrd.Doç.Dr. Sevda Yaşar COŞKUN
Yrd.Doç.Dr. Samet GÜNER**

ISBN: 978-605-4735-96-9

Aralık 2017

KONGRE KOORDİNATÖRÜ

Prof. Dr. Recai COŞKUN, Sakarya Üniversitesi

KONGRE DÖNEM KOORDİNATÖRÜ

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN, Gazi Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. İbrahim USLAN, Gazi Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Sorin RUGINA, Ovidius Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Muzaffer ELMAS, Sakarya Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU, Nişantaşı Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Musa YILDIZ ,Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Prof.Dr. Muhammet GÜVEN, Erciyes Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Erhan TABAKOĞLU, Trakya Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Düsen KASEINOV, TÜRKSOY Genel Sekreteri

Sn. Közhan YAZGAN, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı

Prof. Dr. Fatma AYZAZ, TÜBAV BAŞKANI

Prof.Dr. Recai COŞKUN, TUR-DAY Başkanı

Dr. Serdar ÇAM, TİKA Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. A. Asuman AKDOĞAN, Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Ünal, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Ali TAŞ, Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Kazım Ozan ÖZER, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN, Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ, Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İhsan Hakan SELVİ, Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Samet GÜNER, Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Serdar ORHAN, Sakarya Üniversitesi

Öğr. Gör. Gökhan GÜRLER, Sakarya Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Muhammet Kürşad UÇAR

Arş. Gör. Oğuzhan ÖZTÜRK, Sakarya Üniversitesi

Arş. Gör. Yasemin BAŞMANAV, Sakarya Üniversitesi

Arş. Gör. Nazlı ALBAYRAK CEYLAN, Sakarya Üniversitesi

Sn. Vildan YÜZDAĞ, Sakarya Üniversitesi

Sn. Bayram BOLEL, Sakarya Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Cihat ERBİL, Gazi Üniversitesi

Arş. Gör. Emre Burak EKMEKÇİOĞLU, Gazi Üniversitesi
Arş. Gör. Gülfiz ERGİN DEMİRDAĞ, Gazi Üniversitesi
Dr. Adrian-Alexandru HERȚA, Ovidius Üniversitesi
Dr. Gabriel Stelian MANEA, Ovidius Üniversitesi
Metin ÖMER, Hacettepe Üniversitesi ve Ovidius Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. A. Asuman AKDOĞAN, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adas JAKUBAUSKAS, Mykolas Romeris Üniversitesi, Litvanya
Prof. Dr. Admir MURATOVIĆ, International University of Novi Pazar, Sırbistan
Prof. Dr. Adnan ÇELİK, Selçuk Üniversitesi
Prof. Adrian Constantin ENACHE, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Ahmet AKSOY, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Baran DURAL, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahtem CELİLOV, Kırım Ekonomi Üniversitesi, Kırım-Ukrayna
Prof. Dr. Alaettin YALÇINKAYA, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKSOY, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat ALICI, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, Gazi Üniversitesi
Prof. Ana-Maria MUNTEANU, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Arber ÇELİKU, Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan GENÇLER, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bećir KALAČ, International University of Novi Pazar, Sırbistan
Prof. Dr. Bekir BULUÇ, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ćamil SUKIĆ, International University of Novi Pazar, Sırbistan
Prof. Dr. Celalettin ÇELİK, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Cem UZUN, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal ZEHİR, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Prof. Diane Paula VANCEA, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Elena Cerasela SAPTARIU, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Erman COŞKUN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fadil HOCA, International Vision University, Makedonya
Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit KULA, Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ganite KURT, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Giray Saynur BOZKURT, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim BÜLBÜL, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Habib YILDIZ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan POYRAZ, Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Halit KESKİN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Basri GÜNDÜZ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TUTAR, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Havva SELÇUK, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ATİK, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi
Prof. Ion BOTESCU, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. İbrahim KOCABAŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan MORİNA, Priştine Üniversitesi, Kosova
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARICI, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Konstantin TAUŞANCI, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ÇITAK, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. M. Engin DENİZ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü AKDOĞAN, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜROL, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TOPLU, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AKAL, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat AYPEK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nisfet UZAY, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin PARILTI, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman GASHİ, Priştine Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özen TOK, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Rabia SARIKAYA, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ARMAĞAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Recai COŞKUN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi KILIÇ, Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Reshat QAHİLİ, Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Ridvan CANIM, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık ÇUKUR, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat KUÇI, Priştine Üniversitesi, Kosova
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin TOGAY, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selim AREN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ALTINOK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Suna AĞILDERE, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban UZAR, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit TÜRK, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Vasile DRAGHICI, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yonca GÜROL, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zikri TURAN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zuhal YÜKSEL, Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Abdülmecit NUREDDİN, International Vision University, Makedonya
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ali SELÇUK, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TAŞ, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR, İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Begahmet ABUSEYTOV, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Belgin AYDINTAN, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet KIRPIK, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Doç. Dr. Ergün ÖZTÜRK, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp SALLABAŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan YAYLI, Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım KARAMAN, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Leniyara CELİLOVA, Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Kırım-
Ukrayna
Doç. Dr. Murat ÇETİNKAYA, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Nadir ÇELİKÖZ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nursaule AYTBAEVA, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Raqif KASIMOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar GÜLENER, Sakarya Üniverstesi
Doç. Dr. Serdar SAĞLAM, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Turhan ÇETİN, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ERİŞEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yeter Demir USLU, Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Z. N. ARICOVA, Komrat State University, Moldova
Doç. Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin JABLE, Priştine Üniversitesi
Doç. Dr. Fariz AHMADOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsemin HAZER, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Hayrettin ZENGİN, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. K. Ozan ÖZER, Nişantaşı Üniversitesi
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU, Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali KIRKSEKİZ, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adem AKBIYIK, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adnan DOĞRUYOL, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adriana-Claudia CITEIA, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur ERSOY, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent AKAR, Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI, Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kazım YILDIRIM, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kamil TAŞKIN, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN, Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mircea MARICA, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Yrd. Doç. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Yrd. Doç. Dr. Raluca PETRE, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Yrd. Doç. Dr. Recep YILMAZ, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rodica STOICA, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat KOL, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Xhelajdin ZUMBERAJ, Priştine Üniversitesi, Kosova
Dr. Edil TOLEGENOV, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Gabriela GHEORGHIU, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Dr. Mihaela-Ştefania IVĂNESCU, Ovidius Üniversitesi Romanya
Dr. Oqtay GULİEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Pápai GÁBOR, Kaposvári Egyetem, Macaristan
Dr. Răzvan-Victor PANTELIMON, Ovidius Üniversitesi Romanya
Dr. Şahin AKBEROV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Varga JÓZSEF, Kaposvári Egyetem, Macaristan
Dr. Elshan BAGİRZADEH, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

SUNUŞ

Tamamı Balkan ülkelerinde ve genellikle tarihe dokunulan şehirlerde gerçekleşen sekiz uluslararası kongre ile Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, alanında öncü olduğunun farkında, alçakgönüllü ama azimli ve kararlı yürüyüşüne devam etmektedir. Bu bağlamda **8. Uluslararası Balkanlar'da Sosyal Bilimler Kongresi** 6-11 Eylül 2017 tarihlerinde Romanya'nın Köstence şehrinde bulunan Ovidius Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleşti. Kongreye Türkiye'nin değişik üniversitelerinden ve Romanya ve Kırım'dan 90'ın üzerinde akademisyen katıldı. Verimli sunumlar ve tartışmalarla iki tam gün süren oturumlar gerçekleştirildi.

Kongre başından beri savunduğu temel ilkelerini terk etmeden sürekli olarak daha iyiyi aramaya devam ediyor. Kongre sunum süresi genellikle bir buçuk gün iken iki güne çıkarıldı. Bu sayede paralel oturum sayısı azaltıldı ve sunumlar için ayrılan süre uzatıldı. Sonuçta sunumların yapıldığı salonlarda dinleyici sayısı arttı ve bildiriler hakkında daha verimli tartışmalar yapılabildi.

Kongreye Türkiye'nin farklı üniversitelerinden katılımcı bulmakta sorun yaşanmazken Balkan ülkelerinden ve diğer ülkelere bu çeşitliliği henüz arzu ettiğimiz düzeye taşıyabilmiş değiliz. Bu konuda çalışmalarımız sürecektir.

Kongrenin temel iddialarından birisi olan "Balkanlar'da dillerinden birisi Türkçe olan bir uluslararası kongre, bir kongreden çok daha fazlasıdır" Romanya'daki izlenimlerimizle bir kere daha doğrulanmış oldu. Farklı bölgelerdeki Türk ve Müslüman topluluklarla iletişim kurduk. Babadağ'da Sarı Saltuk atanın, Bükreş'te ise Türk şehitliğinde yatan şühedanın ve soydaşlarımızın manevi huzurlarına çıktık. Uzak geçmişten günümüze uzanan muhteşem bir hikâyenin tanıkları olduk, Tuna nehri ile göz göze geldik...

Kongreye çok sayıda Üniversite ve kuruluş destek verdi. Ovidius Üniversitesi ev sahipliğini yaptı. Sakarya Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Nişantaşı Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Ahmet Yesevi Üniversitesi kongre ortakları olarak farklı katkılar yaptılar. TUR-DAY, TİKA ve TÜBAV destek veren kuruluşlar oldu. Kongreye Nişantaşı Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Esra Hatipoğlu ve Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu bizzat katıldılar. Türkiye Cumhuriyeti Bükreş Büyükelçisi Sayın Osman Koray Ertaş, Köstence Başkonsolosu Sayın Uygur Mustafa Sertel ve TİKA Bükreş Koordinatörü Hacı Ahmet Daştan kongre süresince kafilemize her türlü desteği sağladılar. Müteşekkirimiz.

Kongre dönem koordinatörü Prof. Dr. Enver Aydoğan kongrenin ön hazırlıklarından başlayarak sonlanmasına kadar her aşamada emek verdi. Kongre Düzenleme Kurulu Üyeleri Prof. Dr. A. Asuman Akdoğan, Prof. Dr. Mustafa Ünal, Doç. Dr. Ali Taş, Doç. Dr. Mahmut Hızıroğlu, Doç. Dr. Kazım Ozan Özer, Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar Coşkun, Yrd. Doç. Dr. Umut Sanem Çitçi, Yrd. Doç. Dr. İhsan Hakan Selvi, Yrd. Doç. Dr. Samet Güner, Yrd. Doç. Dr. Serdar Orhan, Öğr. Gör. Gökhan Gürler, Arş. Gör. Oğuzhan Öztürk, Arş. Gör. E. Burak Ekmekçioğlu ve Arş. Gör. Gülfiz Ergin Demirdağ, Dr. Adrian-Alexandru Herța, Dr. Gabriel Stelian Manea ve Sayın Metin Ömer Kongre öncesinde ve süresince faaliyetlerin kusursuz şekilde işlemesi için her türlü çabayı gösterdiler. Kongrenin bu aşamaya gelmesini sağlayan şey "gönüllülüktür", gönülünü bu işe koyan herkese minnettarız.

Prof. Dr. Recai COŞKUN
Kongre Koordinatörü

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1: İŞLETME, YÖNETİM VE GİRİŞİMCİLİK

TÜRK AKADEMİK YAZINININ BALKANLARA İLGİSİ: İŞLETME YÖNETİMİ ÜZERİNE YAPILAN TEZLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	1
Yasin ŞEHİTOĞLU	
ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ KİTAPLARI ARAŞTIRMACILARA NE KADAR YOL GÖSTERİYOR?	14
Umut Sanem ÇİTÇİ, Oğuzhan ÖZTÜRK	
TİP-1 VE TİP-2 BULANIK MANTIK TABANLI ÇALIŞAN WEB TABANLI LİKERT VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ	27
Mesut BİYAN, Hüdaverdi BİRCAN	
POZİTİVİZMİN HALLERİ: SOSYAL BİLİMLERDE POZİTİVİSTVE ANTI-POZİTİVİST OKUMALARDAN YÖNTEMBİLİMSEL ÇIKARIMLAR.....	36
Recai COŞKUN	
ÇALIŞMA AHLAKININ İŞ PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ; SEKTÖRLER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA.....	67
Suudan Gökçe GÖK	
SMART CITIES AS MAJOR SOCIAL (ECO) SYSTEMS -CULTURAL AND TECHNOLOGICAL CHANGES THAT SHAPE ENTREPRENEURIAL SUCCESS, PUBLIC VALUES AND COMMUNITY ISSUES	78
Ana Maria MUNTEANU, Ada CODĂU, Valentin VANGHELESCU	
KÜRK MANTOLU MADONNA'DA AİLE İŞLETMECİLİĞİ İZLERİ	80
Gülfiz Ergin DEMİRDAĞ, Ahmet DEMİRDAĞ	
TÜRK TOPLULUKLARI ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK EĞİMLERİ: ÇOK BOYUTLU BİR KARŞILAŞTIRILMA	85
Aykut GÖKSEL, Belgin AYDINTAN	
DIŞ TİCARET GİRİŞİM FARKINDALIĞI VE DIŞ TİCARET GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	96
Ahmet Yağmur ERSOY, Metin SAYGILI	
YOKSUL YANLI TURİZM YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	110
Serap SERİN KARACAER, Ayşe Nevin SERT, Yüksel ÖZTÜRK	
DENEYİME DAYALI TURİSTİK ÜRÜN KULLANIMI: BOTEL ÖRNEĞİ	115
Lütfi ATAY, Buse ÇETİ	
EKO-YENİLİK UYGULAMALARININ SOSYAL VE ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	120
A. Asuman AKDOĞAN, Ayşe CİNGÖZ	
DOĞUŞTAN KÜRESEL İŞLETME OLMAK NIÇİN ZORDUR? ENGELLERİN TESPİTİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA	132
Umut Sanem ÇİTÇİ, Ahmet Yağız ÇALIŞ	
ÜNİVERSİTE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖRGÜTSEL ŞİNİZM DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: GAZİ ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEKOKULLARI ÖRNEĞİ	145
Gökçen ŞENEL, Gül Kadriye KARAKAYA EREN, Esra ÖZCAN GENÇER	

LİDERLİK TARZININ YENİLİKÇİLİK TÜRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖRGÜTBÜYÜKLÜĞÜNÜN DÜZENLEYİCİ ROLÜ.....	156
Mahmut HIZIROĞLU, Abdulkadir GÜMÜŞ	
İŞYERİNDE ZORBALIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ: ÜCRET DÜZEYİ TATMİNİNİN DÜZENLEYİCİ ETKİSİ	172
Emre Burak EKMEKÇİOĞLU, Enver AYDOĞAN	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKINMA PLANLARINDA BİLİM VE TEKNOLOJİYE İLİŞKİN YÖNELİMLER VE EĞİTİM	179
Demet SOMUNCUOĞLU ÖZERBAŞ	
BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMINI ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLERİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	187
Tülay DEMİRALAY, Özdemir YAVAŞ, İlkay DEMİRALAY	
İŞ SÖZLEŞMESİ TÜRLERİNİN TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ VE İŞÇİ GÖÇLERİNİN ETKİLERİ	200
Ayşegül SARI, Sinan DERMAN	
TEDARİK ZİNCİRİ ÇEVİKLİĞİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, UYGULAMA ALANLARI VE ÖLÇÜM METODOLOJİLERİ	211
Samet GÜNER, Tahsin GÜNDOĞAN	
SEKTÖREL BELİRSİZLİĞİN TEDARİK ZİNCİRİ İŞBİRLİĞİNE ETKİSİ.....	226
Samet GÜNER, Gökhan GÜRLER, Halil İbrahim CEBECİ, Aykut YILMAZ	
BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMININ İNOVASYONA ETKİSİ	237
Özdemir YAVAŞ, Tülay DEMİRALAY, İlkay DEMİRALAY	
DİJİTAL KABULLENMENİN TEKNOLOJİYE HAZIR OLMA İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	251
Naciye Güliz UĞUR, Burçak BAŞAK	
GRUNİĞ'İN MÜKEMMEL HALKLA İLİŞKİLER TEORİSİ KAPSAMINDA SİGORTA SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR KURUMUN HALKLA İLİŞKİLER ÇALIŞMALARININ İNCELEMESİ	266
Funda Yalım	
ENGELLİ İSTİHDAMININ ARTTIRILMASI NOKTASINDA ERİŞİLEBİLİRLİĞİN STRATEJİK ÖNEMİ: SAKARYA UYGULAMASI	285
Serdar ORHAN, Billur Çağla GÜNDOĞDU	
TÜKETİME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞSAL NİYET ARASINDAKİ İLİŞKİDE GÖNÜLLÜ SADE YAŞAM TARZININ ARACILIK ETKİSİNİN İNCELENMESİ	297
Merve TÜRKMEN BARUTÇU, Buket BORA SEMİZ, Burçak BAŞAK	
İŞ-AİLE ÇATIŞMASI, İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE YAŞAM TATMİNİ İLİŞKİSİNDE ALGILANAN İŞ GÜVENCESİ VE YAPILAN İŞİN ANLAMLILIĞININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ.....	305
Ali AKSOY, Şeyda Nur SEÇKİN	
TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİLERİNİN HELAL GIDA ÜRÜNLERİNE YÖNELİK ALGILARININ BELİRLENMESİ: KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	320
Niyazi GÜMÜŞ, Şükran KARACA	
İNFORMEL BİR KURUM OLARAK TÖRENİN FARKLI İKTİDAR BİÇİMLERİ ARASINDAKİ ÇATIŞMALARIN YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ: TÜRK'ÜN TÖRESİNİN İKTİDAR BİÇİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ DÜZENLEME FONKSİYONU ÜZERİNE BİR İNCELEME	338
Ali TAŞ	

İŞ YAPMA KOLAYLIĞI, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BİR BELİRLEYİCİSİ OLABİLİR Mİ?.....353

Ayşegül GÜNER

YÖNETİM ORGANİZASYON KİTAPLARINDA KLASİK YÖNETİME ATFEDİLEN "KAPALI SİSTEM" YAKIŞTIRMASINA İTİRAZ: 1925 YILINDAN ÖNCE YAZILMIŞ SEÇİLMİŞ KİTAPLARDA "AÇIK SİSTEM" İMALARI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇÖZÜMLEME.....357

Recai COŞKUN

İŞE BAĞLILIĞIN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ: BANKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA.....372

Yunus BIYIK, Enver AYDOĞAN

BÖLÜM 2: İKTİSAT, FİNANS, MALİYE VE HUKUK

DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSAT TEORİSİNDEKİ YERİ VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ379

Ali O. BALKANLI

FELDSTEİN-HORİOKA HİPOTEZİ TÜRKİYEDE GEÇERLİMİDİR?.....391

Kutluk Kağan SÜMER

EVIDENCE OF STOCK RETURN SERIESUSING SEMIPARAMETRIC REGRESSION IN NONLINEARITY WITH SPLINE SMOOTHINGWITH SYSTEMATIC RISK.....398

Tuğba DAYIOGLU, Özlem SAYDAR

SEÇİLMİŞ DÖNÜŞÜM EKONOMİLERİNDE REKABET HUKUKU UYGULAMALARI: MACARİSTAN, RUSYA VE AZERBAYCAN ÖRNEKLERİ411

Sevda Yaşar COŞKUN

VAKIFLARDA GALLE ALACAĞI434

Oğuz Sadık AYDOS

REKABET HUKUKUNDA HÂKİM DURUMUN KÖTÜYE KULLANILMASI: GOOGLE KARARI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ436

Sevda Yaşar COŞKUN

VERGİ AHKLAKI ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI.....451

Haşim AKÇA, İter ÜNLÜKAPTAN, Volkan YURDADOĞ

TÜRKİYE İÇİN NEDEN BİR HARCAMA KURALI?457

Volkan YURDADOĞ, Taner TURAN

TEKNOLOJİ FİNANSMANI UYGULAMALARI463

Nevzat AYPEK

TÜRKİYE'DE ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMANI469

Elçin GÜLBAHAR

DÖVİZ KURU İLE BANKALARIN MENKUL KIYMET İHRACI VE TOPLAM MENKUL KIYMET İHRACI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ.....479

Rana ATABAY, Alican UMUT, Sümeyya ALTUNTAŞ

KUR RİSKİNİN BİST'TE İŞLEM GÖREN HAVAYOLU İŞLETMECİLİĞİ FİRMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE KUR RİSKİNİN YÖNETİMİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA.....492

Sonat BAYRAM, Anıl ÖZBEY

FİYAT VE OYNAKLIKYAYILMA ETKİSİ: FAİZ, DÖVİZ VE BORSA ÖRNEĞİ536

Kutluk Kağan SÜMER

WEBER YANILIYOR MU? ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	541
Mert GÜRLEK, Enver AYDOĞAN	
BAUMAN'A GÖRE KÜRESEL AÇIDAN TÜKETİM VE TÜKETİM TOPLUMU	551
Ezgi TANRIVERDİ	
ALGILAMA YÖNETİMİ VE KAMU DİPLOMASİ SÜRECİNE ETKİSİ	561
M. Akif ÖZER, İbrahim İRDEM	
TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE CARİ AÇIK İLE KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN VAR MODELİ İLE DÖNEMSEL ANALİZİ.....	572
Gonca BIYIK	

BÖLÜM 3: TARİH, EDEBİYAT, KÜLTÜR VE EĞİTİM

TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN İNŞASINDA BALKAN BOZGUNUNUN ETKİSİ: YAVUZ BÜLENT BAKİLER'İN ÜSKÜPTEN KOSOVA'YAADLI ESERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME.....	581
Serpil AYDOS	
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EHRAM DOKUMASININ TÜRK KÜLTÜRÜ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	600
Fatma ÖZTÜRK, Hatice YAŞAROĞLU	
MEHMET ÂKİF ERSOY'UN MÜSLÜMANLARIN KUR'AN OKUMA BİÇİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE ÖNERİLERİ	611
Davut ŞAHİN	
STUDIUL LIMBII MATERNE TURCE, ÎN SISTEMUL EDUCAȚIONAL ROMÂNESC. ANALİZĂ COMPARATIVĂ: ANUL ȘCOLAR 2001-2002 VS. ANUL ȘCOLAR 2016 - 2017	627
Neriman HASAN	
TÜRKİYE VE ROMANYA'NIN EĞİTİM YÖNETİMİ SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	629
Ahmet YILDIRIM	
VIRGINIA SATIR'IN AİLE TERAPİSİ MODELİNDE ÖZGÜVEN EKSİKLİĞİNİN EVLİLİK VE ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	643
Neşide YILDIRIM	
TÜRK ŞERH EDEBİYATINDA BALKANLAR	654
Ozan YILMAZ	
KADI BURHANEDDİN DİVANI'NDA Tur- FİİLİNİN İŞLEVLERİ	664
Vahit TÜRK	
ROMANYA'DA ÇIKARILAN EMEL MECMUASI VE YILDIRIM GAZETESİNİN GAGAUZLARIN TANITILMASINA KATKILARI	674
Genç Osman GEÇER	
CENGİZ DAĞCI ESERLERİNDE KIRIMTATAR MİLLİ KİMLİK SEMBÖLÜ	685
Ahtem CELİLOV	
MEDITERRANEAN DIARY OF SIR HARRY CHARLES LUKE	691
Gökhan EŞEL	

TURKEY KIN-STATE POLICIES IN THE BALKANS AND THE MUSLIM COMMUNITY IN DOBRUJA (ROMANIA)	697
Adriana CUPCEA	
ROMANYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİN SİYASİ BOYUTU (1918-1940)	699
Metin ÖMER	
TÜRKİYE'DE VE BOSNA HERSEK'TE ORTAK BİR GELENEK: ODA AÇMA VE TEL HELVA ÇEKME.....	703
Nedim BAKIRCI	
HRİSTİYAN TÜRKLER ARASINDA ANTI-HRİSTİYAN BİR RİTÜEL: KANLI KURBAN	711
Mustafa ÜNAL	
KALKANDELENLİ BİLİM ADAMI: PROF. DR. NİHAT KEKLİK'İN HİKMET BİNASI TEORİSİ VE AKILLAR NAZARYESİ (TEORİSİ) HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	720
Kazım YILDIRIM	
LANGUAGE STANDARDIZATION, LANGUAGE CHANGE AND THE LINGUISTIC MARKETPLACE IN THE BALKANS	726
Costin-Valentin OANCEA	
UKRAYNA KRİZİ SONRASINDA KIRIM'IN RUSYA TARAFINDAN İŞGALİ VE SONUÇLARI.....	728
S. Ridvan KARLUK	
LIVING IN TWO WORLDS? ASPECTS REGARDING THE MUSLIM COMMUNITY (TATARS AND TURKS) IN ROMANIA UNDER COMMUNIST TIME	749
Emanuel PLOPEANU	
LITHUANIAN TATARS YESTERDAY AND TODAY	751
Adas JAKUBAUSKAS	
ABOUT BOOK "LITHUANIAN TATARS IN HISTORY AND CULTURE"	757
Rozalija JAKUABASKIENE	
'HUN' NE DEMEK İDİ? BİR ROMALININ NAZARINDA HUN ETNONİMİ	760
Abdullah ÜSTÜN	
BACK (IN) TO THE BALKANS: SPACE, TIME AND IDENTITY IN JEFFREY EUGENIDES' MIDDLESEX.....	763
Lucia OPREANU	
IN GOOD TIMES AND BAD: THE CASE OF ROMANIA'S UNWAVERING SUPPORT FOR THE EU	768
Mihaela IVANESCU	

BÖLÜM

1

İŞLETME, YÖNETİM VE GİRİŞİMCİLİK

8. Uluslararası
Balkanlarda Sosyal
Bilimler Kongresi
Bildiri Kitabı

TÜRK AKADEMİK YAZINININ BALKANLARA İLGİSİ: İŞLETME YÖNETİMİ ÜZERİNE YAPILAN TEZLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu

ÖZET

Bu araştırma Türkiye’de yapılan bilimsel tezler üzerinden Türk akademik yazınının Balkanlara ve Balkan ülkelerine var olan ilgisini ve özellikle işletme yönetimi alanı ile ilgili var olan birikimini ortaya koymaya çalışan bir içerik analizidir. Araştırma Türkiye’de yapılan bilimsel tezlerin tüm alanlardaki dağılımını, işletme yönetimi alanı özelinde de yapılan tezlerin hangi alt konulara odaklandığını tespit etmeye çalışmaktadır. Balkan ülkelerinin önde gelen bilimsel dergilerinin son yıllarda odaklandığı konular üzerinden de Türk akademisyenlere gelecek çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır. Araştırma kapsamında tüm alanlara odaklanan 1110 bilimsel tez tespit edilmiş, işletme yönetimi ile ilgili 42 tez bulunmuş ve bu tezlerden erişime açık olan 28 tez üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Akademik Yazını, Balkanlara İlgisi, İçerik Analizi

ABSTRACT

This research is a content analysis which trying to put out the existing relevance of the scientific thesis in Turkish Academic literature through Balkans and Balkan countries and especially the existing accumulation about business management. The research tries to identify the distribution of the scientific thesis about whole fields which have made in Turkey and focuses on the sub topics which have made in business management too. In addition the research makes suggestions to Turkish academician for future studies through the subjects which focused on by prominent the scientific journal of Balkan countries in recent years. In the scope of the research 1110 scientific thesis have been identified. And 42 thesis of them have been found about business management and the research have been made through the access open thesis of 28.

Keywords: Turkish Academic Literature, Relevance of the Balkans, Content Analysis

GİRİŞ

Balkan Yarımadası'nın sınırları ile ilgili tartışmalar devam etmekle birlikte büyük oranda üzerinde ittifak edilen Balkan sınırı doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, batıda Adriyatik denizleri ile çevrili; güney ucu Akdeniz'e doğru daralıp uzarken kuzey sınırları Tuna'yı aşarak Transilvanya'nın kuzeydoğusunda Dinyester Nehri'ne, batıda ise kuzey Dalmaçya kıyılarını içine alacak şekilde geniş Macar düzlüklerine kadar uzanan bölgedir. Bu konumuyla Balkan yarımadası Asya ile Avrupa'yı, Doğu ile Batı'yı birleştiren stratejik bir bölgedir (Dede, 2014,s.2). Balkanlar pek çok açıdan Türkiye için önem arz etmektedir. Ekonomik ve ticari ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin Rusya ve Orta Doğu ile ticaretinin artmış olmasına rağmen AB ülkeleri hala Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıdır. Balkanlar da Türkiye'nin Batı yönünde gerçekleştirdiği kara ticareti için vazgeçilmez durumdadır (Dede, 2014,s.9).

Bununla birlikte Türkiye'nin Balkanlar ile tarihi, sosyal ve kültürel geçmişindeki kesişmeler Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerine sağlam temeller oluşturulabilecek bir düzlem oluşturmaktadır. Balkan ülkelerinin diplomatik düzeyde destek arayışlarında ilk akla gelen ülkelerden biri Türkiye'dir. Bu çerçevede Türkiye her alanda Balkanlarda aktif bir rol izleyebilecek argümanlara sahiptir. Ancak var olan bu argümanları bilimsel bir yöntem ile birleştirebilecek, geçmiş ilişkilerinin seyrini ve bugün ile gelecek öngörülerini bir disiplin içerisinde uygulayıcılara aktarabilecek bilimsel bilgi üretimi bu rolün taşınması gereken en temel vasıftır. Uzbay'a (2008) göre günümüz koşullarında, ülkelerin bilimsel yöntemleri ve bilimsel verilere dayalı yaklaşımları günlük yaşamlarında kullanma veya tercih etme yetenekleri diğer ülkeler içindeki yerlerini ve saygınlıklarını da doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışmanın iki ana amacı vardır. İlki, Türk Akademik Yazınının Balkanlara yönelik ilgisini tüm bilim alanları üzerinden anlamaya çalışmaktır. İkinci amacı ise bu ilginin içerisinde başta ekonomik ve ticari ilişkilerin hedeflenen düzeye gelmesi için üzerine büyük bir rol düşen işletme bilimi araştırmacılarının üretmiş olduğu bilimsel çalışmalar Türkiye üniversitelerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerinden incelenecektir. Ek olarak Balkan ülkelerinin önde gelen bilimsel dergilerinin son yıllarda odaklandığı konular üzerinden de Türk akademisyenlere gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulacaktır.

YÖNTEM

Araştırma bilimsel tez çalışmaları ile sınırlandırılmış bir içerik analizidir. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Araştırma

çerçevesinde YÖK Ulusal Veri Tabanı üzerinde araştırma yapılmıştır. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) "Tarama Terimi" olarak ilgili Balkan ülkesi ismi girilmiş, araştırma konusunda "işletme" olarak belirtilen tüm tezler ve araştırma konusunun "işletme" ile yakın ilişkili olduğu düşünülen tüm tezler seçilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan tezlerin tam listesi Ek 1'de verilmiştir. Balkan coğrafyasının sınırları üzerinde süre gelen tartışmaya bağlı olarak hangi ülkelerin Balkan ülkesi olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde de ihtilaf vardır. Bu çalışmada T.C. Dış İşleri Bakanlığının kabul ettiği bölge tasnifi kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın içerisinde yer alan ülkeler; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Slovenya, Sırbistan, Kosova, Karadağ ve Yunanistan'dır (<http://www.mfa.gov.tr>, Erişim tarihi, 14.06.2017). Ayrıca bir ülkeye odaklanmaksızın Balkanlar üzerine yapılan tezler de incelenmiş ve tarama terimi olarak "Balkan" kelimesi kullanılmıştır. Tespit edilen tezlerin adları ile beraber içeriğine de muhakkak bakılmıştır. (Örneğin Karadağ ülkesi için yapılan çalışmada tez adında aratılan Karadağ kelimesi Türkiye'nin birçok ilinde bulunan Karadağ adlı yerleşim alanları ile ilgili tezleri de vermektedir. İçerik incelenerek ilgili Balkan ülkesine odaklanan tezler seçilmiştir).

Türkiye'de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve Balkan ülkelerine odaklanan 1110 adet tez tespit edilmiştir. Bu tezlerden 42'si işletme yönetimi ile ilgilidir ve bu tezlerden ancak 28'ine erişim sağlanabilmektedir. 42 tezin 4'ü doktora, 38'i yüksek lisans düzeyindedir.

BULGULAR

Tüm Alanlarda Balkanlara Yönelik Akademik Çalışmalar

Yapılan incelemede 1110 adet tez tespit edilmiştir. Tezler 18 ayrı alan üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu alanlar; Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Tarih, Din, Hukuk, Eğitim Bilimleri, Kamu Yönetimi, Sanat, Şehircilik/Mimari, Ekonomi, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Mühendislik Bilimleri, Ziraat, İletişim, Psikoloji, Folklor ve İşletmedir.

Türk Akademik Yazının Balkanlara odaklanan bilimsel tezler çerçevesinde üzerinde en çok çalışılan Balkan ülkesi Bulgaristan (%20,4), en az çalışılan ülkesi Slovenya'dır (%0,5). Balkanlara odaklanan bilimsel tezler çerçevesinde üzerinde en çok çalışılan alan. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (%35,4) en az çalışılan alan ise Psikolojidir (%0,7). Tüm ülkeler ve tüm alanlara dair veriler ve yüzdeler Ek2'de verilmiştir.

Balkanlara Yönelik İşletme Yönetimi Alanında Yapılmış Tezlerde Odaklanılan Ülkeler

İşletme Yönetimi alanı ile ilgili 42 tezin odaklandığı konu başlıkları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Balkanlara Yönelik İşletme Yönetimi Alanında Yapılmış Tezlerde Odaklanılan Ülkeler

Ülke adı	Tez Sayısı	%
Bulgaristan	8	19
Romanya	7	16,7
Arnavutluk	6	14,3
Balkanlar	4	9,5
Kosova	4	9,5
Makedonya	4	9,5
Yunanistan	4	9,5
Bosna Hersek	3	7,2
Slovenya	1	2,4
Hırvatistan	1	2,4
Toplam	42	100

Tezlerin Üretildiği Üniversiteler

Türkiye'de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve Balkan ülkelerine odaklanan ve işletme yönetimi alanı ile ilişkili erişilebilir durumdaki 42 tez çalışmasının yapıldığı üniversitelere ait bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Tezlerin Yapıldığı Üniversiteler

Üniversite	Tez Say	Yüzde	Üniversite	Tez Say	Yüzde	Üniversite	Tez Say	Yüzde
Marmara	9	21,4	Bahçeşehir	2	4,8	Mersin	1	2,4
Ankara	5	11,9	İstanbul	1	2,4	Çukurova	1	2,4
Gazi	4	9,5	İnönü*	1	2,4	Ege	1	2,4
Trakya*	4	9,5	Sakarya*	1	2,4	İst. Aydın	1	2,4
Dok. Ey.*	3	7,1	Anadolu	1	2,4	Selçuk	1	2,4
Hacettepe	3	7,1	Fırat	1	2,4	Fatih	2	4,8

Tezlerin Konu Başlıkları

Toplam 42 tezden erişilebilir olanlar 28 adettir ve bu başlıkla birlikte inceleme 28 tez üzerinden yürütülmüştür. Türkiye'de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve

Balkan ülkelerine odaklanan ve işletme yönetimi alanı ile ilişkili erişilebilir durumdaki 28 tez çalışmasının ilgili alt alanları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Balkanlara Yönelik İşletme Yönetimi Alanında Yapılmış Tezlerin Konu Başlıkları

Konu başlığı	Tez Sayısı	%
Pazarlama	9	32,1
Uluslararası İşletmecilik	7	25
Finans	5	17,9
Örgütsel Davranış	3	10,7
Lojistik	2	7,1
Örgüt Teorisi	1	3,6
Sayısal Yöntemler	1	3,6
Toplam	28	100

Bu çalışmalardan biri Uluslararası İşletmecilik, biri Pazarlama olmak üzere 2 çalışma doktora düzeyindedir.

Tezlerde Kullanılan Yöntem

Türkiye’de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve Balkan ülkelerine odaklanan ve işletme yönetimi alanı ile ilişkili 28 tezde kullanılan yöntemler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Kullanılan Yöntem

Tezin Yöntemi	Tez Sayısı	Yüzde
Nitel	38	85,8
Nitel	4	14,2
Toplam	42	100

Çalışılan Örneklem

Türkiye’de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve Balkan ülkelerine odaklanan ve işletme yönetimi alanı ile ilişkili 28 tezde çalışılan örneklem Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Çalışılan Örneklem

Örneklem	Tez sayısı	Yüzde
Yöneticiler	6	21,4
Çalışanlar	6	21,4

Tüketiciler	5	17,9
Girişimciler	4	14,3
İkincil veri şirket bilgileri	2	7,1
Belirtilmemiş	5	17,9
Toplam	28	100

Çalışılan Sektör

Türkiye’de yapılan bilimsel tezlerden Balkanlara ve Balkan ülkelerine odaklanan ve işletme yönetimi alanı ile ilişkili 28 tezde çalışılan örneklem Tablo 6’te sunulmuştur.

Tablo 6: Çalışılan Sektörler

Sektör	Tez sayısı	Yüzde
Çoklu	14	50
Bankacılık	6	21,4
İmalat	2	7,1
Turizm	2	7,1
Sigortacılık	1	3,6
Sağlık	1	3,6
Finans (Borsa)	1	3,6
Taşımacılık	1	3,6
Toplam	28	100

Çalışmaların İlişkilendirildiği Alt Konular

Yapılan bir lisansüstü çalışmada odaklanılan alt konular birden fazla olabilmektedir. Bu sebeple odaklanılan konuların sıklıkları hesaplanmadan tespit sırasına göre Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Çalışmaların İlişkilendirildiği Alt Konular

İthalat/İhracat	Kredi Büyümesi	Kur. Sosyal Sorumluluk	Ekonomik kriz	Hizmet Kalitesi	E- Alışveriş
Basel Standartları	Finansal Kararlar	Ülke İmajı	Tüketim Kültürü	Müş. İlişkileri Yön.	Kültürel Farklılıklar
İletişim / Memnuniyet	Doğrudan Dış Yatırım	Pazar Giriş Stratejileri	Finansal Piyasaların Entegrasyonu	Örgüt Kültürü	Geçiş Ekonomileri
Destinasyon /	Satın	E-sigorta	Transfer	Liderlik	Yabancı

Markalaşma	Alma Niyeti		Fiyatlandırması		Banka Girişleri
------------	----------------	--	-----------------	--	--------------------

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye, Balkan ülkeleri ile ekonomik, kültürel ve siyasi bağları güçlü bir ülkedir. Bu bağlamda bilim insanlarının odaklandığı çalışma alanları gerek sonraki bilimsel çalışmalara gerekse uygulayıcılara yol gösterebilmesi için üzerinde çalışma yapılacak bölgeyi tanınması ve ihtiyaçlara göre araştırma planları çıkarması elzemdir.

2017 Mayıs tarihinde güncellenen SSCI’de taranan bilimsel dergiler incelendiğinde Balkan araştırmalarına odaklanan 25 dergi bulunmaktadır. Bu dergilerden 10’u Romanya’ya (1 yönetim dergisi), 7’si Hırvatistan’a (yönetim çalışmalarının yayımlanabileceği 1 dergi), 5’i Slovenya’ya (1 yönetim dergisi), 1’i Sırbistan’a ve 2’si Balkanlara aittir (http://ip-science.thomsonreuters.com/mjl/publist_ssci.pdf, erişim tarihi: 15.06.2017). Bu dergilerden işletme yönetimi ile ilgili çalışmaları yayımlayabilecek dergilerde¹ son 3 yıl üzerinden yapılan inceleme göstermiştir ki, Türkiye’de yapılan bilimsel tezlerin küçük bir kısmı bölge ihtiyaçlarını bilerek konu seçmektedir. Yapılan inceleme neticesinde Balkan ülkesi menşesine sahip bu nitelikli dergilerde gelecek çalışmalar için görülen boşluklar şu şekilde sıralanabilir.

Şu an tüm dünyanın en önemli sorunlarından biri olan Göçmen sorunu Balkan coğrafyası içinde büyük bir sorun teşkil etmektedir (Kingvd, 2017; Winterheller ve Hirt, 2017). Üzerinde çokça araştırma yapılması gereken bir alandır. Özellikle göçmenlerin entegrasyonu, bölge ülkeler arası geçişleri ve işletme yönetimi bağlamında gerek görece az sayıda da olsa göçmen girişimciler ve daha sık olarak “değişen çalışan yapısı” gelecek araştırmalar için ilgi çekici görülebilir. Balkan ülkelerinin birçoğu halen yerel yönetimler üzerinde durmaktadır. Yerel yönetimlerin örgütlenme yapılarına ve yönetici-çalışan algılarına dayalı makro ve mikro birçok çalışma yapılabilir.

Örgütsel davranış alanı başta olmak üzere birçok üst başlık alanın temel kavramlarına yaşanan ve yaşanması muhtemel krizler bağlamında yaklaşılabilir. Ve bu çerçevede sektörel çalışmalara odaklanılabilir. Yapılan incelemede Balkan ülkelerinde stratejik planlama konusunun revaçta olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak iş dünyası ve kamu ilişkileri de yine revaçta olan konu başlıklarından biridir.

¹Transylvanian Review of Administrative Sciences (Romanya), LexLocalis-Journal of Local Self-Government (Slovenya), Društvena Istraživanja (Hırvatistan), Southeast European and Black Sea Studies (İngiltere) ve Journal of Balkan and Near Eastern Studies (İngiltere).

Gelecek çalışmalar için önerilerimize ek olarak yapılan içerik analizinde görülmüştür ki, tez sahiplerinin çok büyük bir kısmı üzerinden çalışılan bölgenin vatandaşı veya o bölge ile ilişkili kişilerdir. Bu durum araştırmacı için avantaj olmakla birlikte, Türkiye'nin bu bölgelerde uzmanlaşmış uzmanlara ihtiyacı vardır ve bu durum gün geçtikçe de artacaktır. Bu sebeple T.C. vatandaşı olan genç bilim insanlarının bölge çalışmalarına odaklanması danışmanlarca teşvik edilmelidir. Ek olarak balkan ülkelerindeki bilim insanları ile ortak projeler yürütülebilir. Başta TÜBİTAK olmak üzere bazı devlet kuruluşları araştırma destekleri vermektedir (Örneğin TÜBİTAK 2528 – Romanya Bilimsel Araştırma Ulusal Otoritesi (ANCS) ile İşbirliği Programı vb.).

İşletmecilik Tarihi alanında da birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalmış Balkan ülkelerinin arşivlerinde yapılacak çalışmalar (Kurt ve Demir, 2015) ilgi çekici olacaktır.

Son olarak yapılan çalışmalarda seçilen yöntemlerde nitel yöntemin azlığı dikkat çekmektedir. Yapılan nitel çalışmalar vaka incelemesi vb. desenlerden de olabildiğince uzaktır. Nitel araştırma yöntemlerinin kuram geliştirmede sunduğu olanaklara ve niceliksel yöntemlerle bütünleştirilerek kullanıldığında sağladığı bilgi zenginliğine (Özen, 2002, s.17) çalışmalarda açık bir şekilde ihtiyaç vardır.

Gelecek çalışmalar için Balkan ülkelerinin Türkiye'ye olan ilgisi incelenip kıyaslamalar yapılabilir ve bilim insanlarının karşılıklı yürütebileceği projeler için inovatif fikirler üretilebilir.

KAYNAKÇA

Dede, O. (2014). *Balkanlar ve Türkiye*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Rapor No: 64, İstanbul.

King, R., Povranovic Frykman, M., & Vullnetari, J. (2017). *Migration, transnational is mand development in South-East Europe and the Black Sea Region*. Routledge.

Kurt, M. & Demir, K. (2015). *İşletmecilik Tarihi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi: Osmanlı Sanayileşmesi ve Fabrikalar*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi - Cilt:13 Sayı:2 (Mayıs 2015).

Winterheller, J. & Hirt, C. (2017). *Career patterns of young highly skilled migrants from Southeast Europe in Austria: Investigating accumulation and use of career capital*. Personnel Review, 46(2), 222-236.

Özen, Ş. (2002). *Türkiye'de ki Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşmiş Görgülcülük Sorunu*. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 5-31.

Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınları: İstanbul.

Uzbay, İ. T. (2008). *Çağdaş Uygarlığa Ulaşmada Bilim Politikalarının Yeri ve Önemi*. Ulusal Bilim Politikaları Paneli, 22 Kasım 2008, Ankara. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum6/uzbay.pdf> 15 Haziran 2017 tarihinde edinilmiştir.

http://ip-science.thomsonreuters.com/mjl/publist_ssci.pdf

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

Ek 1: Türkiye’de yapılan Balkanlara Odaklanmış Tüm Tezler

	SIY. ULS.	TAR	Dİ N	HU K	<u>İS</u> <u>L</u>	EĞ. ÖĞ.	KAMU Y.	SAN	ŞEH MİM	EKO	SOS	COĞ R	EDEB	MÜH	ZİR	İLET	PSİ	FO LK	TOP.	%
ARN.	27	9	9	5	<u>6</u>	5	3	2	6	2	2	1	1	1	0	0	0	0	79	7,1
BOS.	38	15	14	4	<u>3</u>	4	4	1	4	4	5	2	0	0	1	2	0	0	101	9,1
BUL.	57	40	10	0	<u>8</u>	15	8	6	4	12	31	3	12	3	3	4	5	5	226	20, 4
HIR.	5	0	0	1	<u>1</u>	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0,7
MAK.	37	22	12	0	<u>4</u>	13	4	6	0	8	9	2	7	1	0	1	0	3	129	11, 6
ROM.	17	3	1	0	<u>Z</u>	6	2	0	2	10	3	0	4	0	0	0	0	0	55	5
KOS.	71	12	6	8	<u>4</u>	27	5	2	5	6	9	1	8	3	0	6	2	3	179	16, 1
SLO.	1	0	0	0	<u>1</u>	0	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	5	0,5
SIR.	11	2	0	0	<u>0</u>	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	17	1,5
KAR.	2	8	0	0	<u>0</u>	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	13	1,2
YUN.	81	44	0	8	<u>4</u>	3	5	3	3	16	5	1	3	1	5	7	1	0	188	16, 9
BAL.	46	36	2	1	<u>4</u>	1	1	2	4	4	4	0	2	2	0	1	0	0	110	9,9
ANA	393	191	54	27	<u>42</u>	76	32	22	29	66	69	10	37	12	9	23	8	11	1110	100

TOP.																				
YÜZDE	35,4	17,2	4,9	2,4	3,8	6,8	2,9	2	2,6	6	6,2	0,9	3,3	1	0,8	2,1	0,7	1	100	

Ek 2: Erişime açık olan Balkanlara ve Balkan Ülkelerine Odaklanmış İşletme Yönetimi ile İlgili Tezler Listesi

ODAK ÜLKE	Yazar	YIL	TEZ ADI	TÜ R	ÜNİV	DANIŞMAN
ARN.	ANARETA BRAHİMİ	2007	Arnavutluk'un kapitalizm sistemine geçiş süreci ve bugünkü ithalat-ihracat olanakları	YL	DOKUZ EYLÜL	ESİN KÜHEylan
ARN.	BESİANA ZYFİ	2011	Basel II Standartları bağlamında Türkiye ve Arnavutluk bankacılık sektörlerinin incelenmesi, Arnavutluk'ta uyumlaştırma uygulaması	YL	İSTANBUL	ZAHİDE AYYILDIZ
ARN.	EDLİRA OSMENLLARİ	2014	Sağlık kurumlarında iletişimin hasta memnuniyeti üzerine etkisi (Arnavutluk merkezi askeri hastanede bir uygulama)	YL	GAZİ	ALİ YAYLI
ARN.	KLODİAN DODA	2015	Destination branding using Diamond Model: The case of Albania	YL	BAHÇEŞEHİR	SELÇUK TUZCUOĞLU
ARN.	LEON PETANI	2008	Foreign bank entry on banking sector in transition economies: The case of Albania	YL	DOKUZ EYLÜL	TÜLAY YÜCEL
ARN.	MİMOZA MARKO	2013	Finansal kararların incelenmesi: Arnavutluk' taki firmalar üzerinde bir uygulama	YL	ANKARA	YALÇIN KARATEPE
BOS.	A. EMİN SERİN	2008	Doğrudan dış yatırım yapan Türkiye kökenli firmaların eski Yug. Cumh.'deki faaliyetlerini etkileyen faktörlerin analizi: Bosna Hersek örneği	D	İNÖNÜ	ALİ AKSOY
BOS.	AJDİN DZOMBA	2015	Foreign direct investment in Bosnia and Herzegovina: Problems and opportunities for Turkish investors	YL	FATİH	ALİ COŞKUN
BOS.	SABİNA HELJİC	2015	Milliyet merkezilik ve düşmanlığın satın alma niyeti üzerindeki etkisinin kültürel benzerlik çerçevesinde incelenmesi: Bosna Hersek örneği	YL	HACETTEPE	ÖZNR Ö.TEKTAŞ

BUL.	SEVGİ KÜÇÜK	20 09	Uluslararası işletmelerde kurumsal sosyal sorumluluk: Bulgaristan örneği	YL	GAZİ	ALİ HALICI
BUL.	MUSTAFA YILMAZ	20 13	Menşe ülke imajının yabancı ürün değerlendirme üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı incelenmesi: Bulgaristan örneği	D	SAKARYA	REMZİ ALTUNIŞIK
BUL.	ZAYDE HALIBRYAM	20 10	Key factors affecting the success of business operations of Turkish firm soperating in Bulgaria an emerging market perspective	YL	MARMAR A	FATMA Z.BİLGİN
HIR.	MUHİBİJA ORUÇEVİÇ	20 09	Bosna Hersek ve Hırvatistan'da yabancı bankaların faaliyetleri	YL	ANKARA	GÜVEN SAYILGAN
KOS.	MELDA MYFTIU	20 15	Türk firmalarının Kosova'daki doğrudan sermaye yatırımlarının belirleyicileri üzerine bir araştırma	YL	MARMAR A	UĞUR YOZGAT
KOS.	ONIKSA SLLAMNIKU	20 16	Uluslararası işletmeleri başarıya götüren faktörler: Kosova'daki Türk işletmeleri	YL	ANADOL U	AVNİ BARIŞ BARAZ
ROM.	MERAL CAIALI	20 07	Comparative statistic alanalysis of service quality in Turkish and Romanian banking sectors (at a company level)	YL	MARMAR A	RAUF N.NİSEL
ROM.	MUHAMMED H. RAHİMİ	20 15	Bankacılık sektöründe müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları: Laşi (Romanya) ilindeki bankalar üzerinde bir araştırma	YL	FIRAT	ATİLLA YÜCEL
ROM.	MANUELA IRÎNOIU	19 99	Romanian market the transition period	YL	MARMAR A	YONCA KARAPAZAR
ROM.	GAYE ÖZKASAP	20 10	Türk firmalarının gelişmekte olan ekonomilere giriş ve sahiplik seçimleri üzerine bir araştırma: Romanya örneği	YL	MARMAR A	İBRAHİM ANIL
ROM.	FUNDA ÖZER	20 11	The effect of organizational culture and leadership styles on firm performance: A cross-cultural study among Turkey, Russia and Romania	YL	MARMAR A	HANDAN K.SİNANGİL
ROM.	KRYSTYNA BARBANOVA	20 15	Türkiye ihracatında multimodal taşımacılık: İhracat yüklerinin Romanya Constanta liman üzerinden Avrupa'ya dağıtım örneği'	YL	İST AYDIN	FATİH T. YAMAN
SLO.	MOHAMAD EL- HASSAN	20 16	Hizmet sektöründe online alışveriş davranışını etkileyen faktörler: Seyahat sektörü örneği (Türkiye - Slovenya karşılaştırması)	YL	MERSİN	MEHMET İ. YAĞCI

YUN.	GAZAL CENGİZ	20 11	Tüketici etnosentrizmi ve ülke imajı üzerine kültürlerarası bir çalışma: Türkiye ve Yunanistan örneği	YL	ÇUKURO VA	SERAP ÇABUK
YUN.	GÜL İLAYDA BAL	20 16	Kültürel farklılıkların iş görüşmelerine yansımaları üzerine bir analiz: Türk iş adamlarının Yunanistan ve İran görüşmeleri örneği	YL	GAZİ	HANİFE GÜZ
BAL.	Belma DRPLJANIN	20 15	Finansal krizlerin Balkan ülkeleri ve Türkiye'deki e-sigortacılık üzere etkilerinin karşılaştırılması	YL	MARMAR A	AYŞE G.BÖLÜKBAŞI
BAL.	ELİF ÜSTÜNDAĞLI	20 09	Balkan göçmenlerinin Türkiye'de kültürleşmeleri sürecinde Türk tüketim kültürüyle olan etkileşimi	YL	EGE	AYLA Ö. DEDEOĞLU
BAL.	LUAN VARDARİ	20 12	Balkan ülkelerinin borsa analizleri, finansal piyasaların entegrasyonu ve İMBK karşılaştırması	YL	TRAKYA	ENGİN DEMİREL
BAL.	MEHMET E. ŞUŞOĞLU	20 15	Transfer pricing applications in Turkey and Balkan states	YL	BAHÇEŞE HİR	BATUHAN GÜVEMLİ

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ KİTAPLARI ARAŞTIRMACILARA NE KADAR YOL GÖSTERİYOR?

Yrd. Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ¹

Arş. Gör. Oğuzhan Öztürk²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, araştırma yöntemleri kitaplarındaki araştırma kurgusu ve araştırma konusunun belirlenmesine yönelik açıklamaların pratikte doktora öğrencilerinin konu belirleme süreçlerine ne kadar katkı sunduğunu tartışmaya sunmaktır. Çalışmanın bu konudaki iddiası, kitaplarda bahsedilenlerin gerçekteki süreci tam olarak yansıtmadığı yönündedir. Bu iddiayı test etmek amacıyla bu çalışmada nitel veya nicel ayrımı yapılmaksızın popüler araştırma yöntemleri kitaplarında kurgu ve konu belirleme aşamasının nasıl ele alındığı, araştırmacılar için ne gibi önerilerde bulunduğu analiz edilerek bu önerilerin pratikte doktora öğrencilerinin konu belirleme süreçlerine kadar ışık tuttuğu gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 7 araştırma yöntemleri kitabı içerik analizine tabi tutulmuş ve doktora tezini bitirmiş veya bitirme aşamasında olan 6 kişi ile de mülakat yapılmıştır. Kitaplardaki açıklamalar ve mülakatlar neticesinde ortaya çıkan boyutlar karşılaştırılarak teorik açıklamaların pratikte araştırmacıların yaptıklarına ışık tutmadığı noktalar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yöntembilim, Araştırma konusu belirleme, Araştırma süreci

GİRİŞ

Bir doktora öğrencisinin doktora süreci boyunca sıklıkla maruz kaldığı soru 'ne çalıştığı' sorusudur. Aslında çoğu zaman neredeyse sürecin saha aşamasına kadar netleşmeyen konuyu daha ders aşamasındayken bilmek/belirlemek durumunda bırakılmak belki de doktoranın en karanlık yanını oluşturmaktadır. Türkiye'de doktora programlarındaki öğrencileri, konu belirleme sorununa ilişkin beklentileri açısından kabaca ikiye ayırmak mümkün görünmektedir. Bir grup öğrenci 5-6 yıl yoğunlaşacakları, kariyerlerini oluşturmada mihenk taşı olarak gördükleri tez konularını ders dönemi boyunca aldıkları derslerin ve yeterlilik aşamasında yaptıkları okumaların esin kaynağı oluşturacağını ya da entelektüel bir tartışmanın yapıldığı bir anda danışmanla birlikte bir konu geliştireceklerini ummaktadır. Bir grup öğrenci de danışmanlarının uzmanlık bilgisine ve deneyimsel edinimlerine güvenerek kendisine bir konu bahsedileceği beklentisine sahiptir. Ancak çoğu

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, umutc@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, oguzhanozturk@sakarya.edu.tr

zaman her iki grup da beklentilerinin boşa çıktığını ve etraflarının giderek karanlık bir hal alarak, parlak bir konu belirlemenin imkansızlığına şahit olmaktadır. İşte o zaman geriye tek bir seçenek kalmaktadır, o da Minerva'nın³ kanatlarını açmasını beklemek!

Genellikle danışmanlar ve doktora programındaki akademikler öğrencileri, araştırma sürecini takip etmelerinde olduğu gibi konu belirleme sürecinde de araştırma yöntemleri üzerine yazılan kitaplara sevk etmektedir. Lakin hiç bir süreç, kitaplardaki gibi vuku bulmamaktadır. Özellikle de konu ve konuyu ele alma biçimi noktasında öğrencinin kurgusundan ziyade dış faktörlerin (danışman da olabilir jüri üyeleri de olabilir ve hatta enstitüler bile olabilir) etkisi ile başka bir kurgu kabul görmektedir.

YÖNTEM

Bu bölümde ilk olarak araştırma yöntemleri kitaplarında kurgu ve araştırma konusu belirleme aşamasının nasıl ele alındığı analiz edilmiştir. Daha sonra doktora tezini bitirmiş veya bitirme aşamasında olan 6 kişiyle yapılan mülakatlar neticesinde doktora konusu belirleme aşamasında önemli olduğu belirlenen boyutlar tartışılmıştır.

Araştırma Yöntemleri Kitaplarının İçerik Analizi

Bu kısımda hangi paradigma ile yazıldığına bakılmaksızın "Araştırma Yöntemleri", "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri", "Nicel" ve "Nitel Araştırma Yöntemleri" başlıklarını taşıyan popüler araştırma yöntemleri kitaplarının basitçe kurgu ve konu belirleme aşamasını nasıl ele aldıkları ve araştırmacılara ne gibi önerilerde buldukları içerik analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 1: Kitaplar ve "Kurgu ve Araştırma Konusu (Problem) Belirleme Sürecine İlişkin" Dedikleri

X	<p><i>Önemli olan "neyin doğru olduğunu belirleyecek olan" "evrenin" belirlenmesidir lakin bunun olabilmesi için önce konu belirlenmelidir.</i></p> <p><i>Araştırma süreci üç aşamadan oluşmaktadır: Problemin tanımlanması, evrenin seçilmesi ve yöntemin belirlenmesi</i></p>
----------	---

³"Bir kuşağın yer aldığı tarihi deneyimin tamamıyla farkında olması oldukça güçtür. Bilgiyi simgeleyen Minerva baykuşu, ilk uçuşunu, alacakaranlık çökerken yapar. Yani bir çağın anlayışını üreten entelektüel çaba, çağ sonu yaklaşana kadar meyvesini vermez." Hegel kendisini "çağın gerisinde kalmış" şeklinde eleştirenlere " herhangi bir felsefenin şimdi içinde bulunduğu dünyanın ötesine geçebileceğini sanmak bir bireyin kendi çağının ötesine sıçrayabileceğini sanmak denli aptalcadır; her birey kendi çağının çocuğudur." diyerek cevap vermiştir.

	<p><i>Araştırma probleminin belirlenmesi aşaması "cevaplanabilir nitelikte bir araştırma probleminin oluşturulmasıdır." (Ancak bu aşama zor denilerek araştırmacılar uyarılmaktadır fakat zorluğun gerekçeleri belirtilmemektedir)</i></p> <p><i>İlginç örnekler verilmekle birlikte en çarpıcı olan "araştırma konusunun belirlenmesinde danışmanın ruh halinin de etkili olduğunun belirtilmesidir". (Mesela konunun belirlendiği anda agresif bir dakika ise başka bir yanını görüp o noktanın çalışılması gerektiğini düşünebilir)</i></p> <p><i>Modern öncesi (kendi gerçekliği) modern (başkalarının da gerçekliği olabilir) postmodern (duruma göre değişir gerçeklik) şeklinde ifade edilebilecek 3 araştırmacı duruşu olduğu belirtilmektedir. (Bunlar araştırmacının benimseyecekleri yaklaşımlardır ve kullanılacak veri toplama yöntemini ve veri kaynaklarını belirleyecektir. Ancak burada benimsenen yaklaşımın konuyu belirleme sürecini nasıl etkilediği, konunun niteliği mi yaklaşımı yoksa yaklaşımın niteliklerinin mi konuyu şekillendirdiği üzerinde hiç durulmamaktadır.</i></p>
Y	<p><i>Bilimsel araştırma, bilimsel bilgiyi oluşturmak amacıyla "herhangi bir alanda" bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak toplumda karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik çalışma yürütülmesi ve yine problemlerin çözümüne yönelik teori ve kanunların oluşturulması çabası olarak tanımlanabilir. (Bu tanım aslında amacın ve yöntemin önemini vurgulamakta ve konunun herhangi bir şey olmasında sakınca olmadığını söylemektedir. Bu durumda az önceki kaynakta belirtilen konu belirleme zorluğu ortadan kalkmıştır. O vakit konu belirlemenin zorluğu bir anda amaca ve yönetime yönelmektedir.)</i></p> <p><i>Araştırmacıyı herhangi bir konuyu araştırmaya sevk eden farklı nedenler mevcuttur. Bu nedenlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- <i>Sosyal ve güncel konular</i>- <i>Konu ile ilgili teoriler ve önceki araştırmalar</i>- <i>Araştırmacının tamamen kendi yaşamında karşılaştığı bir soruna karşı gelişen bir ilgi de olabilir.</i> <p><i>"sosyal araştırmalarda yapılan hatalar" başlığı oluşturulmuş ve birinci sıraya araştırma konusunun doğru seçilememesi şeklinde bir ifade yerleştirilmiştir. (Buna göre araştırmacılar ilgilerini çeken bir alanda araştırma yapmak üzere düşünmeye başladıklarında o konu ile ilgili elde etmek istedikleri sonuca ulaşamayacak şekilde araştırma alanlarını belirleyebilirler. Burada</i></p>

	<p>önemli olan araştırılabilir bir konunun ele alınmasıdır. Bu nedenle üzerinde çalışılabilir ve sonuca ulaşabilecekleri alanları tercih etmelidirler ve gereksiz yere zaman kaybindan kaçınmalıdırlar.)</p> <p><i>İkinci madde araştırma konusunun araştırmaya değer olup olmaması ile ilgilidir. İfade şu şekilde açıklanmış, araştırma konusu belirlerken her ne kadar kendi merak ve ilgileri bulursa da genel olarak bilim dünyasının ya da toplumun ilgisini çekmeyen konuları seçebilirler. (Bu durumda ders aldığımız arkadaşlarımız ve danışman hocamızla görüşüp konunun araştırmaya değer olup olmadığı kontrol edilmelidir. Ancak bu şekilde birbirine benzer çalışmalar üretilebilir ve adı nitel araştırmalar olan bir kitapta eşbiçimcilik kutsanabilir.)</i></p> <p>Üçüncü madde ikinci maddeyi okuyan ve zorla da olsa anlayan birine "ey doktorant sen neyi anladığını sanıyorsun ki!" demek için yazılmış gibi: <i>moda araştırma konularına kapılma... Nitel araştırmalar uzun zaman aldığından moda kavramlara odaklanmak tez bitiminde konunun geçerliliğini kaybetmekle sizi yüz yüze bırakabilir. Burada araştırmacı moda araştırma konularına kapılmamak için yüzeysel sorunlar yerine toplumu ilgilendiren temel sorunlar ve genel geçer hususlara odaklanmaları yerinde olacaktır. (Aynı kitapta nitel ve nicel araştırmaları ayırtlamaya çalıştığı noktada nicel araştırmalar için yüzeysel nitel araştırmalar için de derin mevzulara odaklanması gerektiği söylenmektedir.)</i></p>
Z	<p>Oldukça mekanik hale getirilmiş yazım formatında "Konunun Açıklanması ve Problemin Tanımlaması" başlıkları da açılmıştır. <i>Konunun Açıklanması başlığı altında geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekecek şekilde, çalışma konusunu tanımlayacak bir paragrafla başlanır. Bu paragraf, problemle ilgili istatistiklerle başlayabilir, konu hakkında daha fazla araştırmaya yönlendirebilir ya da merak uyandırıcı bir soru ortaya koyarak başlayabilir."</i> <i>Problemin Tanımlanması" başlığında ise açıklama şu şekildedir: "Çalışmanın gerekliliğine yol açan mesele ya da problem tartışılır. Bu bölümü yazarken, karşılaşılan sorun ya da mevcut problem gibi kelimelerle başlanması düşünülebilir".</i></p> <p><i>İdeal bir araştırma problemi cümlesi, hem toplumumuzdaki hayata dair bir cümle hem de alandaki zayıflığı ya da boşluğu ortaya çıkaracak çeşitli önermeleri içermelidir. (Ancak bunun nasıl yapılacağı konusunda herhangi bir açıklama getirilmemiştir)</i></p>

<p>K</p>	<p><i>Nitel Yaklaşım</i>da çalışmanın yürütme süreci, bir araştırmacının bir başlık seçmesiyle başlar. Tipik olarak, nitel araştırmacılar profesyonel veya kişisel olarak ilgi duydukları, genel bir çalışma alanı ya da konusuyla başlarlar. Ancak bir başlık çalışma yürütmek için fazla geneldir. Bu yüzden bir sonraki adım çok önemlidir. Araştırmacının başlığı belirli bir araştırma sorusuyla sınırlaması ya da buna odaklanması gerekir. Bu da çoğu kez araştırma literatürünün dikkatlice gözden geçirilmesini ve sıklıkla toplumsal kuramdan gelen hipotezler geliştirmesini gerektirir.....sonrasında örneklerle devam edilmektedir....</p> <p><i>Nitel Yaklaşım</i>da çalışmanın yürütme süreci, toplumsal-tarihsel bağlamda konumlandırılmış olarak kendileri hakkında düşünceleri ve bir öz değerlendirmesi ile başlar. Bu son derece öz-bilinçli bir biçimde toplumsal benliğin kabul edilmesi ya da araştırmacının toplumdaki konumunun kabulüdür. Nitel araştırmacılar, dar anlamda belirli bir soru üzerine yoğunlaşmaz, bir bakış açısı benimserken kuramsal-felsefi paradigma hakkında sorgulayıcı, açık uçlu bir yerine oturtma süreci dahilinde enine boyuna düşünürler.</p> <p>(bir doktoranın başlangıçta bunu belirleyecek bir felsefi derinlik kazandığını varsayıyoruz...)</p> <p><i>Konu örnekleri;</i></p> <p><i>Nitel 1: X eyaletinde bilmem kaç sayılı kanunun düzenlemesinden kimler neden yararlandı.</i></p> <p><i>Nitel 2: Politikacılar Meksikalı ve Kübalı göçmenler hakkında neler söylemektedir. Politik açıklamaların göçmen politikalarını nasıl etkileyebileceklerinin ortaya konulması.</i></p> <p><i>Nitel 3: Amerikalıların göçmenlere yönelik tutumlarının kaynağının tespiti. (mevcut literatürden hareketle)</i></p> <p><i>Nitel 1: X eyaletinde belirlenen bir kasabada Latin kökenli kadınların yaşamlarının incelenmesi</i></p> <p><i>Nitel 2: Meksikalı kaçak göçmen kadınların deneyimlerinin araştırılması</i></p>
<p>L</p>	<p><i>Araştırma tasarımı her şeyden önce, araştırılan sorunun yeterince dile getirilmesini gerektirir. Tasarımın öngördüğü tüm öteki işlemler araştırma sorusuna göre karara bağlanır. Bu aşamada araştırma sorusunun kavramsal</i></p>

	<p><i>çerçevesi çizilirken araştırmanın konusu ve evreni açık-seçik tanımlanır. Araştırma sorununu genel terimlerle dile getirdiğimizde neyi nasıl araştıracağımızı bilmemize imkan yoktur. Bu nedenle açık seçik tanımlayamadıkça araştırma konusunun sınırını çizmek mümkün olmayacaktır. Ayrıca konuyu belirlemedikçe evreni belirlemek de mümkün olmayacaktır.</i></p>
M	<p><i>Araştırılacak problemin teşhisi ve tespiti bir araştırmanın en hayati noktasıdır. Problemin eksik ya da yanlış tespiti daha sonra düzeltilmesi mümkün olmayan hatalara neden olabilir (gömleğin ilk düğmesi sendromu). Bu nedenle araştırmacı başından çok titiz davranmak zorundadır. Oysaki genelde ihmal edilen konulardan biridir. Genelde problemde çok çözüme odaklanılır. Yanlış bir problemin en mükemmel yöntemlerle çözümlenmesi yine de çözümlenemeyen gerçek şeyi çözümlenemeyecektir. İşletmelerde problemin belirlenmesinde formel ve formel olmayan yollar izlenebilir. Formel olmayan yollarda sezgi, deneyim ve yaratıcılık öne çıkarken; formel olan da ise belirli bir sistematikte veri toplandığı ve buradaki sorunların görülmesiyle mümkün olmaktadır. Yine formel yaklaşımda uzmanlarla görüşülüp sorunun ne olduğuna ortak olarak da karar verilebilir.</i></p>
N	<p><i>1. Kuram ve uygulamalardan yola çıkmak: Sosyal bilimlerde var olan pek çok kuram vardır. Örneğin örgüt kuramları, firma kuramları, girişimcilik kuramları vs. Bir araştırmacı doğrudan bir kuramın sınırları içinde kalan bir konuya odaklanabilir. Ya da gözlemediği, tecrübe ettiği bir durumu doğrudan kendisine konu olarak seçebilir.</i></p> <p><i>2. Güçlü ve zayıf yönleri belirlemek: araştırmacı swot analizindeki gibi üstün ve zayıf yanları belirlemesi de oldukça iş görür. Mesela araştırmacı problemini belirlerken daha önceki araştırma alanında kalmayı tercih edebilir. Bu O'na literatür hakimiyetini kullanma imkanı vereceğinden güçlü yön olarak geri döner. Bitirme ödevlerinizi seçerken tavsiyemiz 4 yılda aldığınız seçmeli derslerdeki altyapınızı kullanacak şekilde belirlemenizdir. Nitel araştırma hatta özellikle mülakatla araştırmanın mümkün olduğu bir konuyu sosyal, iletişim kurmada görece başarısız bir arkadaşımız ısrarla araştıracağıym diyorsa da zayıf yönde bir adım atıyor demek olacaktır.</i></p> <p><i>3. Daha önce yapılan araştırmalara bakmak: Özellikle deneyimsiz araştırmacılara önerilen daraltma yöntemi budur çünkü çok zahmetli değildir. İlgi duyulan alanda birkaç tez ya da makale karıştırmalısınız.</i></p>

Onların sonunda muhakkak gelecek araştırmalar için öneriler bölümü olur ve bu bölümlerde o araştırmanın eksik kalan yanı vurgulanıp gelecek araştırmacıların da bunları gidermesinin faydasından bahsedilir. Fakat dikkat edilmesi gereken şey sonucundan yeni bir araştırma türetmeye çalıştığınız çalışma kötü değil, gerçekten değerli olsun. Aksi takdirde çalakalem bir çalışmanın devamı niteliğinde işe yaramaz bir çalışma daha yapmış olmayın.

4. Tartışmak: Önemli yollardan biridir. Meslektaş, danışman, piyasadan insanlarla yapılan enine boyuna tartışmalardan gerçekten başarılı sonuçlar elde edilebilir.

5. Kaynak incelemesi yapmak: Tezler, makaleler, kongre bildirileri, çeşitli medya haberleri ve raporlar araştırmacıların spesifik araştırma problemlerine ulaşmalarında oldukça etkilidir.

6. Kendi iş tecrübesinden hareket etmek

Peki bir danışman öğrencisinin çalışmak istediği araştırma sorusunun iyi olup olmadığını nasıl anlar?

1. Konu araştırılabilir mi? Yani konu hakkına veri toplamak mümkün mü, toplananlar analiz edilebilir mi bir bakılmalı. Örneğin işyerinde cinsel taciz yapma eğilimini araştırmak istesenez büyük ihtimalle kimse buna doğru cevap vermeyecektir. Bir de ömür billah doğru, net bilgi edinilemeyecek alanlar vardır. Mesela firmaların finansal verileri, stratejileri, insanların mahrem konuları vb.

2. Uygulama veya kuramsal bakımdan anlamlı mı? Öğrencim bu soruya yanıt bulsa ya da bu konuyu araştırsa teorik veya pratik veyahut her ikisine bir katkı sunabilir mi? Acaba bu boşa vakit ve para harcamadan başka bir şey değil mi? Örneğin daha önce çalışılmış, üzerine çok yazılıp çizilmiş bir konu üzerine yine bir araştırma yapmak ya da gerçekten hiçbir değeri olmayan bir deneyimin incelenmesine direnç gösterilmelidir.

3. Özgünlük: Bir önceki maddeye de bağlı olarak araştırma konusunun özgün bir yanı olmalıdır. Konunun ne denli özgün olduğunu anlamının tek yolu literatür taraması yapmakla mümkün olabilir.

4. Potansiyel sonuçlarda simetriklik: Araştırmanın sonuçları hangi yönde çıkarsa çıksın araştırmanın anlamlılığı zarar görür mü bakmak lazım. Yani araştırmacı bu çalışmayı tamamladığında hipotezi doğrulansa da doğrulanmasa da açıklamalar yapıldığı takdirde anlamlı bir bilimsel katkı

<p><i>ortaya çıkar mı?</i></p> <p>5. <i>Değerlendirecek jürinin beklentilerini karşılar mı? Burs kuruluşu acaba bu konuya ilgi duyar mı?</i></p> <p>6. <i>Kişisel yetenekleriyle uyum gösteriyor mu? Kapasite konu denklığı kurulmuş mu?</i></p>
--

Araştırmacılar ile Yapılan Mülakatlar

Doktorasını bitirmiş ve bitirme aşamasında olan 6 kişi ile "araştırma konusunu nasıl belirledikleri ve nasıl belirlenmesi gerektiğine yönelik önerileri" konulu yapılan mülakatlar neticesinde araştırma kurgusu ve konu belirmeye ilişkin olarak ortaya çıkan boyutlar aşağıdaki tablo yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Yapılan Mülakat Neticeleri

BOYUTLAR	ALT BOYUTLAR	İFADELER
Çalışma Alanı	-	<p><i>-YÖKTEZ ve Google akademiği taramaya başladım. Amacım da Türkiye’de henüz konuşulmaya başlanmamış bir kavramı yakalayabilmektir. O sırada bizim alanda oldukça popüler bir dergide İslami İKY üzerine özel bir sayı olduğunu fark ettim ve ben de Türkiye’de İslam Dininin İK uygulamalarını nasıl etkilediğini çalışmanın hoş olabileceğini düşündüm</i></p> <p><i>-Alanımda veri toplamak oldukça zor, şirketler bu tip verilerini paylaşmak noktasında oldukça çekinik davranıyorlar.</i></p>
Danışman ile İlgili Özellikler	Danışmanın Rolü	<p><i>-Doktora tez konusu belirlemek için önce danışmanıma gittim ve "sayın hocam siz alanı daha yakından biliyorsunuz ve takip ediyorsunuz. Rica etsem eksik olduğunu düşündüğünüz bir alan varsa benimle paylaşır mısınız?" diye sordum ve "alanı takip et" önerisini alarak odadan ayrıldım</i></p> <p><i>-konu belirleyince de soluğu danışmanın yanında aldım ve ilk tepki "süper konu hemen başla!". Sonra bir yurtdışı kongresinde bu konu ile ilgilenen bir hoca</i></p>

	<p><i>ile tanıştım ve ona çalışmak istediğim konuyu açtım. Adam bana dehşetle baktı. Dedi ki "çocuğum biz bu konuyu multicultural ve multidiscipliner" proje olarak yaptık ve içinde 2 sosyolog 1 tarihçi de vardı. Sen bunu nasıl olacak da doktora tezi olarak hazırlayacaksın seni kimse uyarmadı mı?" dedi. Daha sonra araştırdım gerçekten adamlar toplamda 850.000 Dolarlık bir bütçe ile yapmışlar o zamanlar bizim BAPK 10.000 tl veriyor. Tabi bu arada sadece danışman değil bir öneri ve bir tez izleme vermiş olduğum için toplamda 3 hocamızın durumun vahametine en az ben kadar yabancı oldukları anlaşıyor. Sonuç 1 yıl heba, gelsin ikinci konu.</i></p>
Danışmanın Tarzı	<p><i>Kendime bir tez konusu belirlemem gerekiyordu ancak bunu çalışma hayatımın bir parçası olduğu için mi yoksa ne çalışıyorsun diye soranlara cevap olarak mı belirlemem gerekiyordu bilemiyorum. Derslerin bitmesiyle birlikte 15 gün içinde yeterliliğe girdim ve Erasmus programı kapsamında yurtdışına gittim. Giderken danışman hocama, bu süreyi nasıl değerlendirmem hakkında önerisinin ne olduğunu sordum. Çok net oldu: Rahat ol, bol bol oku ve gözlem yap. 6 ayın sonunda döndüm ve danışmanın karşısına dikildim. "Sayın hocam ben inovasyon ve konusunu merak ediyorum, bu konu hep oldukça yüzeysel çalışılıyor bu nedenle ben işin arka planını çalışmak istiyorum. Bilhassa da örgüt kuramları ile bu kavrama bir arka plan geliştirilebilir mi merak ediyorum, ne dersiniz?" dedim. Danışmanım neden olmasın, başla dedi ve ben bir öneri verdim. Birinci izleminin olduğu tarihe kısa bir süre kala danışmanın karşısına dikildim, "sayın hocam ben sanırım inovasyon kavramı noktasında giderek umutsuzluğa kapılıyorum, acaba konuyu değiştirebilir miyim?" Bu cümleyi söylememle birlikte nereden bile bilirdim ki Minerva Kanatlarını açmış bana pike yaparak geldiğini..." ben zaten bu anı bekliyordum; acaba ne zaman konudan vazgeçeceksin diye... eğer bu konu olmaz deseydim hep aklımda 'nobellik konu idi ama</i></p>

		<p><i>hocam sağ olsun çalıştırmadı' diye aklının bir kösesinde kalmasından ise kendinin bu kararı almasını doğru buluyorum". Netice yeni bir konu araştırmak için ek bir 6 ay.</i></p> <p><i>-X konusunda Y başlığını seçtim. Danışmanın karşısına dikildim, oluru aldım, başladım. Ardından 1 yıl geçti, bir öneri bir tez izleme yapıldı. Ben ikinci izlemenin eşliğindeyken danışman hocam bir projeye katılmış, o projedeki bir hocamızın alanında yani x konusunda z başlığına geçmemi söyledi, hayır dedim. Sırf başkasının işi görülsün diye öğrencinin 18 aylık emeği harcanır mı sorarım size?</i></p>
Öğrenci ile İlgili Özellikler	Öğrencinin Beklentileri	<p><i>-Bu kez yine aynı dergiler ve ben yine iş başındayım x konusunu belirledim ve yine jüri karşısına geçtim. Yeni öneri verdim. Öneriden 2 hafta sonra beni bilmediğim bir başka doktora öğrencisi arıyor ve böyle bir konu tespit etmişsiniz, izleme jürinizdeki hocalardan biri bana da söyledi, elinizdeki kaynakları paylaşırsanız ben de onu çalışacağım dedi. (hazırcı öğrenci tipolojisi)</i></p> <p><i>- YL konumu devam ettirmek istedim çünkü hedefim piyasada para edecek bir iş yapabilmek. (pragmatist öğrenci)</i></p> <p><i>- Bence araştırma konusunun belirlenmesinde adayın tutumu da çok önemli. Bazı araştırmacılar olursa en güzeli olsun diyerek idealist bir tutum sergilerken, bazıları önemli olan aşama geçmek diyerek pragmatist bir tutum sergileyebilir.</i></p>
	Öğrencinin Yetenekleri	<p><i>-YL tezim ve arka planım beni konu belirlemem de etkiliyordu.</i></p> <p><i>-Bu nedenle yapacak bir şey yoktu, simülatif verinin kabul edildiği bir konu belirleyip yola devam etmek. (Yöntemperestlik)</i></p>
Kurumsal	Süreç	<i>Birçok faktörün tez konusu belirlememde etkili</i>

Çevre ve Baskılar	Yönetimi	<p>olduğunu gördüm. Hem hocamın alanında bir konu olmalı, hem benim yeteneklerim konu için yeterli olmalı, hem keyif aldığım bir alan olmalı, hem de veri toplama sıkıntısı yaşamamalıyım. Ayrıca konuyu hocamın beğenmesi de çok önemli. Hocam bu konuda prensipli birisi ve ben de kendimi bu konuda şanslı hissediyorum. Ancak bir yandan da DR ders ve yeterlilik sürecinin ve kendi yeteneklerimin böyle bir konuya yeterli katkıyı sunup sunmayacağı ile ilgili endişelerim de var.</p>
	Araştırmacı olanakları	<p>- YL konusu olarak "Türkiye’de girişimcilik haritası çıkarılabilir mi?" şeklinde bir soru ile danışmanımın karşısına dikildim ve süreci heyecanla şu şekilde anlattım: "şimdi hocam, öncelikle 7 bölgede o bölgeyi temsil gücü yüksek olabilecek birer şehir belirleyelim. Ardından ben bu şehirlerde en az 10 gün en fazla birer ay kalacak şekilde gideyim. Orada hem girişimcilerle, hem de girişimcilerin sosyal ağlarındaki aktörlerle mülakatlar gerçekleştireyim. Böylece hem nitel bir araştırma ile zengin veri elde edelim hem de bir sonraki aşamada nicel bir çalışma için de adım atmış olalım." Danışmanımın büyük altından esprili tebessümleri meşhurdur; "evladım daha asaleten bile atanman gerçekleşmemişken, yıllık izin bile yokken, kaldı ki bir başka şehre yaşamak üzere göçüp borç gırtlaktayken bu çalışmayı nasıl yapmayı düşünüyorsun?". Danışmanın bu inanılmaz realist bakışı karşısında öğrencisinin artık söyleyecek bir şeyi kalmamakla birlikte araştırma dünyasında meraktan çok zaman, para, bürokratik engel vesairenin etkili olduğunu öğrenmiş bulunmaktadır.</p> <p>-Kendi alanımdaki en baba iki derginin son 5 yılını taramaya karar verdim. Türkiye’deki anlayışla ABD’nin anlayışının farklı olduğunu gördüm ve makalelerin sonuç kısımlarında önerilen konulardan birini bu farklı perspektifi ortaya koyacak şekilde kurgulamaya karar verdim. Böyle bir konu belirleyince de soluğu danışmanın yanında aldım ve</p>

	<p><i>konuyu açtım. İlk tepki "süper konu hemen başla!". Sonra bir yurtdışı kongresinde bu konu ile ilgilenen bir hoca ile tanıştım ve ona çalışmak istediğim konuyu açtım. Adam bana dehşetle baktı. Evladım kafayı mı yedin bakışıydı bu ama ben ancak açıklamasını yaptıktan sonra anladım durumu. Dedi ki "çocuğum biz bu konuyu multicultural ve multidisipliner" proje olarak yaptık ve içinde 2 sosyolog 1 tarihçi de vardı. Sen bunu nasıl olacak da doktora tezi olarak hazırlayacaksın seni kimse uyarmadı mı?" dedi. Daha sonra araştırdım gerçekten adamlar toplamda 850.000 Dolarlık bir bütçe ile yapmışlar o zamanlar bizim BAPK 10.000 tl veriyor.</i></p>
<p>Kurumsal Baskılar</p>	<p><i>Enstitü yönetmelikleri, hocanın konu belirleyip belirlemediğimi sürekli sorması ve arkadaşların her karşılaştığımızda tez konusunu belirleyip belirlemediğimi sormaları</i></p> <p><i>-SBE tarafımdan aranmış ve haftalık kurula katılan memura sorulmuştur: "şimdiye kadar toplantılarda konuya müdahale edildiği oldu mu? Olduysa bu müdahaleler kayıtlara geçiyor mu?". Memur arkadaş bu tip müdahalelerin olduğunu ancak kayıt altına alınmadığını sadece danışman ve bölüm başkanlığının haberdar edildiğini söyledi. "peki değiştirmeme hakkı var mıdır?" diye sorduğumda cevap evet oldu ancak kaç öğrenci, kaç danışman, kaç bölüm başkanı kuyuya bir taş atıldığında onun çıkarılmamasının gerektiğini düşünür..bunun savunma ve senato kabul günü olduğu düşünülürse...</i></p>

SONUÇ

Sonuç olarak araştırma kurgusu ve konu belirlemeye yönelik olarak kitaplarda yazarların pratikte araştırmacıların yaşadıkları durumları tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Kitaplarda genel olarak konunun belirleme aşamasının ne kadar önemli olduğu ve diğer aşamalar üzerindeki etkisine yoğun bir şekilde vurgu yapılmasına rağmen konu belirlerken nelere dikkat edilmesi gerektiğine veya

konunun “nasıl?” belirleneceğine yönelik yönlendirmelerin yer almadığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili önemli bir gözlem de genellikle doktora öğrencilerinin araştırma konusunu nasıl belirleyeceklerini biliyorlarmış gibi yanlış bir varsayım ile karşılaşmaktadır. Danışmanların önerileri ve tez izleme raporlarını sadece okumaları ve adayın araştırdığı kadarına razı olup karar verme hastalığına tutulmuş olmaları bunu destekler niteliktedir. Oysaki aynı danışmanlar başka öğrencilerin doktora jürilerinde yer aldıklarında yaptıkları ilk şey danışmana ya da öğrenciye bilenmiş bıçak rolünde iseler resmen korsan bir tez hazırlığında gelerek savunmaların altına üstüne getirmektedirler. Bu hocalarımıza ‘iğneyi başkasına çuvaldızı kendimize batırmamız gerektiği’ sözünü hatırlatmak yerinde olabilir.

KAYNAKÇA

Bas, T., ve Akturan, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi. Qualitative Research Methods: Qualitative data analysis using NVivo, 7*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Creswell, J. W. Ve Clark, V. L. P. (2015). *Karma Yöntem Araştırmaları: Tasarımı ve Yürütülmesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Güler, A., Halicioğlu, M. B., ve Taşgın, S. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kurtuluş, K. (1989). *İşletmelerde Araştırma Yöntembilimi*. İstanbul: İÜ İşletme Fakültesi Yayınları.

Neuman, W. L. ve Özge, S. (2008). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicelik Yaklaşımları*. İstanbul Yayın Odası Yayınları.

Sencer, Muzaffer (1989). *Toplum Bilimlerinde Yöntem*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

TİP-1 VE TİP-2 BULANIK MANTIK TABANLI ÇALIŞAN WEB TABANLI LİKERT VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Mesut BİYAN

Hüdaverdi BİRCAN

ÖZET

Sosyal bilimler alanında tutum, algı gibi kavramların ölçümünde kullanım kolaylığı, zaman ve maliyet açısından sağladığı tasarruf ve değerlendirme kolaylığı gibi sebeplerden dolayı Likert ölçek oldukça yaygın bir şekilde araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Ancak likert ölçeğin orta noktasının olup olmaması, iki ifade arasındaki ifadenin eşit aralıkta olmadığı ve buna bağlı olarak da yapılan istatistiksel testlerin hangilerinin kullanılacağı ile ilgili eleştiriler bulunmaktadır. Bu çalışma likert ölçeğin bu dezavantajlarını gidermek amacı ile tip-1 ve tip-2 bulanık mantık tabanlı çalışan web tabanlı yeni bir yöntem önermektedir. Önerilen sistem ile gerçekleştirilecek çalışmaların daha güvenilir ve geçerli çalışmalar olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tip-1 ve Tip-2 bulanık mantık, bulanık likert ölçek, likert ölçek, fuzzylikert.com

GİRİŞ

Tanımlayamazsanız ölçemezsiniz, ölçemezseniz yönetemezsiniz ifadesi söyleyeni belli olmayan ama önemli bir ifadedir. Pozitivist bilimlerde nesnelere ölçülebilir ve somut büyüklükte olduklarından genel kabul görmüş ölçek ve ölçütlerle kolaylıkla ölçülebilir. Yani bilim olmanın gereği ölçme yapmaktır. Sosyal bilimler alanında tutum, algı gibi kavramların ölçümünde ise Likert Ölçekler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Ama bu kadar yaygın bir şekilde kullanılan ve araştırmalar için çok önemli bir veri toplama aracı olan Likert tipi ölçeklerle ilgili çok sayıda eleştiri ve sakınca bulunmaktadır. Bu sakıncalardan en önemli olanlarından biri Likert ölçeğin sıralı bir ölçek mi? Yoksa aralık ölçeği mi? olduğu sorusudur (Jamieson 2004 : 1217). Aralık ölçekte herhangi ardışık iki seviye arasındaki uzaklık bütün aralıklardaki uzaklık ile aynıdır.

Ayrıca Likert ölçeğin bir diğer sıkıntısı da yanıtlayıcılara belki de onların cevaplarını ifade etmemesine rağmen yine de seçmek zorunda kaldıkları belli seçenekleri sunmasıdır (Li, 2010 : 3).

Likert ölçekle ilgili bir diğer sıkıntı ise uç noktalar arasında kalan her noktanın etiketlenmesi gerektiğidir. Ama ara noktaların etiketlenmesi aralık ölçeğin doğasına aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bu yüzden uç noktaların etiketlenmesi ve daha az etiket kullanılması önerilmektedir. Bu yüzden bazı çalışmalarda sadece uç noktaların etiketlenerek kullanıldığı Likert ölçekler kullanılmıştır (Leung, 2011 : 412).

Likert ölçek üzerinde kullanılacak nokta sayısı ve hangi nokta sayısının daha güvenli sonuçlar vereceği ise bir başka tartışma konusu olmuştur. Örneğin güvenilirlik, orta nokta ve seçenek sayısı gibi etmenler göz önünde bulundurulduğunda 4 cevap sayısına sahip ölçeğin daha etkili olduğu söylenmiştir (Borgers, Hox, ve Sikkel, 2004).

Likert ölçeklerde cevaplayıcının tarafsız olduğunu belirten orta noktanın olup olmaması da yine tartışılan konulardan biridir. Garland (1991), yaptığı çalışmada orta noktanın olup olmamasına göre sonuçların değiştiğini belirtmiştir.

Likert ölçek ile ilgili olarak bir başka sorun ise Likert ölçeklerden elde edilen verilerin bir çok parametrik test için önemli bir varsayım olan normallik şartının sağlanıp sağlanamaması ile ilgilidir. Hem Wu (2007) hemde Clason ve Dormody (1994), Likert ölçeklerden elde edilen verilerde normallik şartının sağlanmasının zorluğuna dikkat çekmişlerdir.

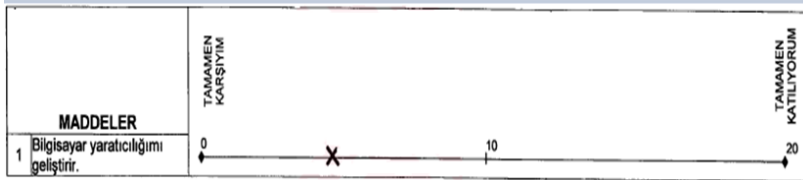
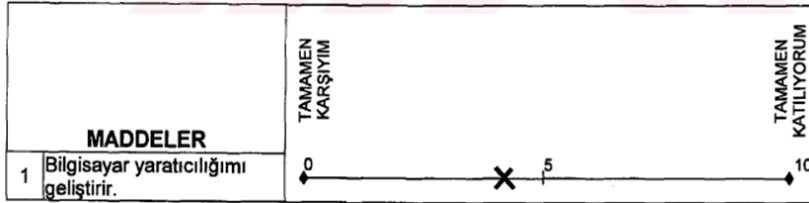
Bu dezavantajlar karşısında araştırmacılar likert ölçek ile ilgili olarak çalışmalar yapmışlardır. Fourali (1997), eğitim başarısının değerlendirilmesi için Şekil 1’de görüldüğü gibi yeni bir bulanık derecelendirme ölçeği önermiş ve 0 dan 10’a kadar derecelendirdiği ölçekte cevaplayıcıların tercihlerini istedikleri yere rahat bir şekilde konumlandırma avantajından dolayı bu ölçeğin geleneksel Likert ölçeğe göre daha avantajlı olduğunu söylemiştir.

	Scale										
	Definitely Competent					Definitely Incompetent					
Criteria	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1							X	X	X		
2				X	X	X					
3						X	X	X			
etc.											

Şekil 1. Portfolyo değerlendirmesinde her bir ölçüt için Fourali (1997) tarafından önerilen bulanık puanlama

Yıldız (1998) ve Koçyiğit (2002), tutumları ölçmek amacıyla geliştirilmiş olan Likert ölçeklerin sürekli bir değişken olarak ölçüm yapması gerektiğini belirtmişler ve çalışmalarında geleneksel Likert ölçek ile 10 cm ve 20 cm uzunluğunda doğru parçalarından oluşan iki versiyonunu kullanarak geçerlilik ve güvenilirliğini incelemişlerdir. Yıldız (1998), çalışma bulgularına göre metrik ölçme amacıyla hazırladığı versiyonların madde ayırt edicilik değerleri yüksek ve ortalamalar arasındaki fark anlamlıdır.

Ancak Koçyiğit (2002) sonuçlarına göre ise klasik likert ile metrik likert verileri arasında anlamlı farklılıklar yoktur ve sonuçlar benzerdir hatta geçerlilik noktasında likert ölçek lehine sonuçlar bulunmuştur.

Şekil 2. Koçyiğit (2002) tarafından kullanılmış olan 10 ve 20'lik metrik likert ölçekler.

Nartgün (2002), "Matematik ile ilgili düşünceler ölçeği" nin likert formu ile Şekil 3'de görüldüğü gibi aynı ölçeğin yine kâğıt üzerinde ama metrik olarak ifade edilmiş

biçiminin uygulanarak madde özellikleri ve ölçek özelliklerinin klasik test kuramı ve örtük özellik kuramına göre karşılaştırmıştır. Araştırma sonuçlarında madde ve ölçek istatistiklerinin büyük derecede benzerlik gösterdiğini belirtmiştir.

Ölçekler	Tamamen katılıyorum	Kararsızım	Karşıyorum
tematik, çok sevdiğim dersler arasındadır.	_____	_____	_____
tematik çalışmak beni dinlendirir.	_____	_____	_____
fatematik derslerindeki konular azaltılsa	_____	_____	_____
olumdur	_____	_____	_____

Şekil 3. Nartgün (2002) tarafından kullanılmış olan metrik likert ölçek.

Hesketh, Pryor ve Hesketh (1988) çalışmalarında ise likert ölçekler ile ilgili dezavantajlardan bahsetmişler ve bu dezavantajları gidermek için bulanık mantık tabanlı bir grafik derecelendirme ölçeği önermişlerdir. Bilgisayar yardımı ile bu ölçeğin nasıl kullanılacağını da anlatmışlardır.

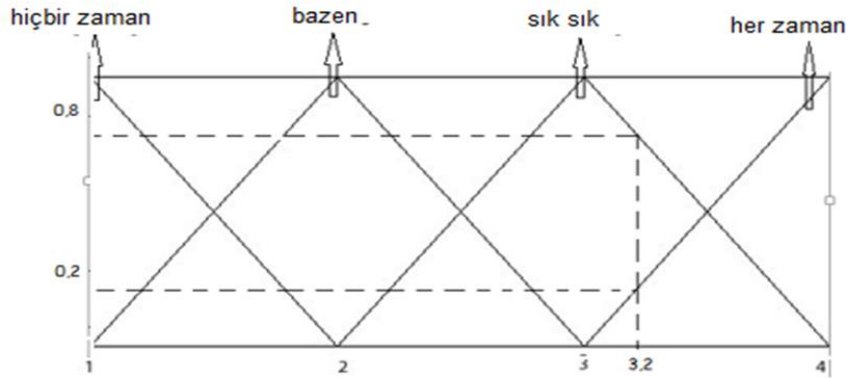
Likert ölçek ile ilgili bu kadar dezavantaj ve eleştirinin olması göz önünde bulundurularak bu araştırmanın problemi şöyle tanımlanabilir, yaygın bir şekilde kullanılan Likert ölçeğin dezavantajları nasıl giderilebilir, bu dezavantajları gidermede bulanık mantık etkili olabilir mi? ve şimdiye kadar kimsenin ortaya koyamadığı uygulamalı bir çözüm nasıl geliştirilebilir?

Bu geliştirilen çözümün çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılan likert ölçeğin dezavantajlarını gidermesi sayesinde araştırmaların daha güvenilir veriler toplayabileceği ve böylece çalışmalardan elde edilen sonuçların daha geçerli ve güvenilir olmasının sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Tip-1 Bulanık Mantığın Likert Ölçeğe Uyarlanması

Bulanıklaştırma işlemi için öncelikle bulanık kümelerin ayarlamalarının yapılması gerekmektedir. Yani bulanık kümelerin şekli ne olacak, bu şekilleri oluşturan parametrelerin değerleri ne olacak gibi. Bu ayarlamaların yapılması başlıca ayrı bir konudur ve bununla ilgili olarak literatürde farklı yaklaşımlar önerilmiştir (Li, 2010 : 19). Ama bu çalışmada bir sonraki bölümde önerilmiş olan tip-2 bulanık kümeler zaten bu kümelerin belirlenmesinde yaşanan belirsizlikleri de modellediği için burada Şekil 4’de görüldüğü gibi çok kullanılan bir bulanık küme şekli olan ikizkenar üçgen şeklindeki bulanık kümeler tercih edilmiştir.

Şekil 4. Likert ölçek maddelerinin tip-1 bulanık kümelerle bulanıklaştırılması.

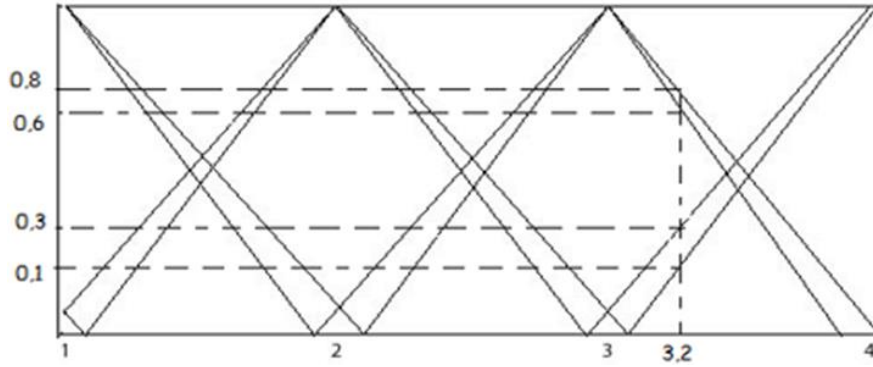
Örneğin yukarıda şekil x de bulanık likert ölçekte 3,2 değerini seçen bir cevaplayıcı için durulaştırma işlemi yapılacak olursa önce alanlar bulunur. Burada iki küme çıkışta yer aldığı için her iki kümenin de alanı denklem (9) de olduğu gibi yamuğun alanında kullanılan formül ile kolayca hesaplanabilir.

$$A = \frac{1}{2} (\text{taban1} + \text{taban2}) \times \text{yükseklik} \quad (9)$$

Denklem (9)' a göre merkez değeri üç olan "benim için sık sık doğru" bulanık kümesi için $A_1 = 0,96$ ve merkez değeri dört olan "benim için her zaman doğru" bulanık kümesi için $A_2 = 0,18$ dir. Toplamların merkezi durulaştırma yöntemi uygulanarak çıkış değeri 3,15 elde edilmektedir.

Tip-2 Bulanık Mantığın Likert Ölçeğe Uyarlanması

Tip-2 bulanık kümeler üyelik fonksiyonları ile ilgili belirsizlikleri modellemede başarılı olduklarından ve bu çalışmanın tip-1 bulanık mantık ile likert ölçek geliştirilmesi kısmında ikizkenar üçgen kullanıldığından sonuçların karşılaştırılması aşamasında daha doğru neticeler için Şekil x'de görüldüğü gibi ikizkenar tip-2 bulanık kümeler kullanılmıştır.

Şekil 5. Likert ölçeğın tip-2 bulanık kümelerle bulanıklaştırılması.

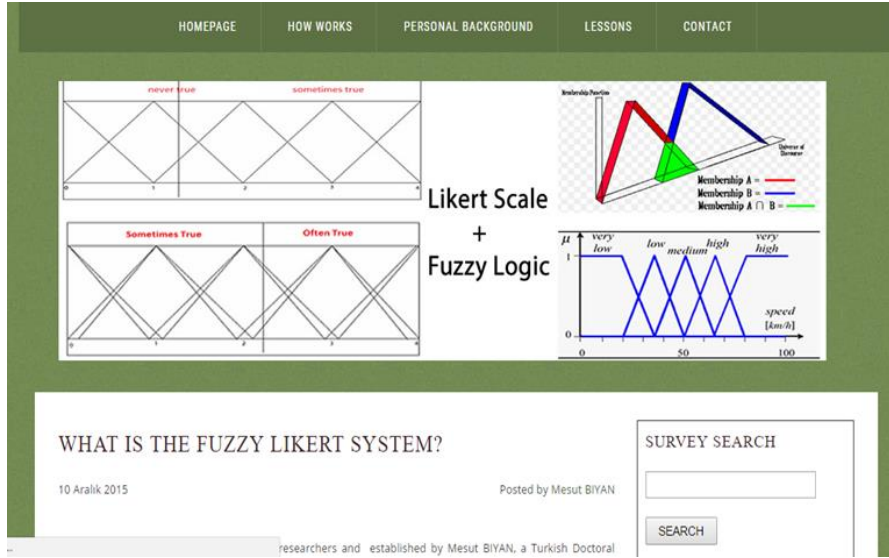
Şekil 5’de görüldüğü gibi cevaplayıcı 3,2 değerini seçtiği zaman sadece bu değer değil aynı zamanda onun üyelik değerleri de elde edilmektedir. Böylece cevaplayıcıya sadece 3 ya da sadece 4 değeri seçilmeye mecbur edilmeyerek her iki ifadeyi de belirli derecelerde seçme imkânı verilmiş olmaktadır. Aynı zamanda Şekil 5’de görüldüğü gibi tip-2 bulanık kümeler, tip-1 bulanık kümelere göre karşılaştırıldığı zaman tek bir üyelik değeri değil alt ve üst olmak üzere iki üyelik değeri aldığından belirsizlikleri daha iyi modelleyebilmektedir.

Tip-2 bulanık mantık tabanlı durulaştırma için bir çok yöntem önerilmiş olmakla birlikte bu çalışmada Center Of Sum yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde her kümenin merkezi web tabanlı yazılıma girilmiştir. Kümelerin merkezlerinin bulunması ise literatürde yaygın bir şekilde kullanılan Karnik-Mendel algoritması kullanılarak yapılmıştır.

Web Tabanlı Yazılımın Gerçekleştirilmesi

Web sitesi kurulumu için öncelikle alan adı ve hosting hizmetleri satın alınmıştır. Bu bağlamda kurulması düşünülen sitenin alan adı için www.fuzzylikert.com adresi satın alınmıştır. Aynı şekilde sitenin dosyaları içinde hosting hizmetleri satın alınarak web sitesi için gerekli hizmetlerin satın alınımı tamamlanmıştır.

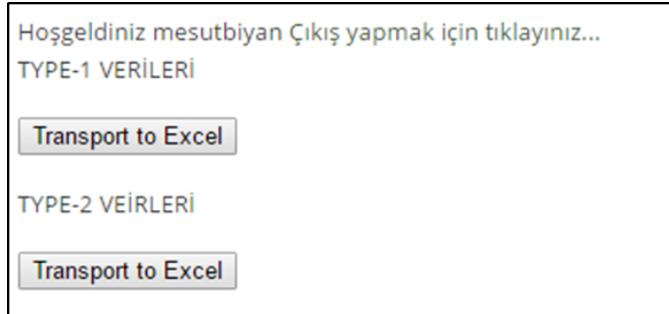
Gerçekleştirilmek istenen sitenin arayüzü için Css ve Html teknolojileri kullanılarak Şekil 6’da görüldüğü gibi sitenin ara yüzü yapılmıştır.

Şekil 6. Geliştirilen web sitesinin ara yüzü

Geliştirilen yazılımda anketi cevaplayacak kullanıcılar ve anketi oluşturan araştırmacılar için farklı kısımlar bulunmaktadır. Öncelikle sisteme araştırmacıların girerek anketi oluşturmaları gerekmektedir. Bunun için her araştırmacının sisteme üye olması şarttır. Sisteme üye olan araştırmacılar Login bölümünden kullanıcı adı ve şifre ile sisteme girebilmektedir.

Anket sorularını düzenleyen araştırmacı artık çalışmasını yayına açmış demektir. Bu aşamadan sonra anketini gerçekleştirmek istediği kişilere duyurusunu yaparak bu site üzerinden insanların anket sorularını cevaplamalarını sağlaması yeterlidir. İlgili kişilerin anket sorularını cevaplamaları işlemi bittiğinde araştırmacı sisteme tekrar giriş yaparak anket verilerini görmek ve Excel programını aktarmak istiyorum seçeneğini seçerek kullanıcıların verilerini Şekil 7’de görüldüğü gibi direk olarak Excel programına aktarabilecektir.

Şekil 7. Anket verilerinin görülmesi ve Excel programına aktarılması

Araştırmacı verileri Excel programına aktardıktan sonra bu verilerle ister Excel programında isterse SPSS gibi istatistik yazılımlarına verileri aktararak analiz süreçlerini gerçekleştirebilir. Bu tez çalışmasında da benzer bir yol izlenmiştir.

SONUÇLAR

Bu çalışmada da, sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda kullanılmakta olan Likert ölçekleme tekniğinin tip-1 ve tip-2 bulanık mantık tabanlı olarak sürekli hale getirilmesi yani metrik ölçekleme tekniğine dönüştürülebilmesi için www.fuzzylikert.com adında bir web sitesi kurulmuştur.

Bu tez çalışmasında gerçekleştirilmiş www.fuzzylikert.com web sitesi yazarın tez çalışmasını tamamlaması ile birlikte dünyada bulunan bütün araştırmacıların kullanımına açılacaktır.

Özellikle sosyal bilimler olmak üzere birçok bilim dalında çalışma yapan araştırmacıların bu web tabanlı sistemi kullanması ile çalışmalarda daha güvenilir veriler toplanabilecek ve böylece daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

T. Hesketh, R. Pryor, and B. Hesketh, "An application of a computerized fuzzy graphic rating scale to the psychological measurement of individual differences," *Int. J. Man Mach Stud.*, vol. 29, pp. 21–35.

Borgers, N., Hox, J., & Sikkel, D. (2004). Response effects in surveys on children and adolescents: The effect of number of response options, negative wording, and neutral mid-point. *Quality and Quantity*, 38(1), 17–33. <https://doi.org/10.1023/B:QUQU.0000013236.29205.a6>

Clason, D. L., & Dormody, T. J. (1994). Analyzing Data Measured by Individual Likert-Type Items. *Journal of Agricultural Education*, 35(4), 31–35. <https://doi.org/citeulike-article-id:578289>

Fourali, C. (1997). Using Fuzzy Logic in Educational Measurement: The Case of Portfolio Assessment. *Evaluation & Research in Education*, 11(3), 129–148. <https://doi.org/10.1080/09500799708666923>

Garland, R. (1991). The mid-point on a rating scale: Is it desirable? *Marketing Bulletin*, 2, 66–70. <https://doi.org/citeulike-article-id:4775464>

Jamieson, S. (2004). Likert scales: How to (ab)use them. *Medical Education*, 38(12), 1217–1218. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2004.02012.x>

Koçyiğit, B. K. (2002). Likert Tipi Tutum Ölçeklerinin Geliştirilmesinde Kullanılan Bazı Tekniklerin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Leung, S.-O. (2011). A Comparison of Psychometric Properties and Normality in 4-, 5-, 6-, and 11-Point Likert Scales. *Journal of Social Service Research*, 37(4), 412–421. <https://doi.org/10.1080/01488376.2011.580697>

Li, Q. (2010). A New Likert Scale Based on Fuzzy Sets Theory. PhD Thesis. University of Connecticut.

Nartgün, Z. (2002). Aynı Tutumu Ölçmeye Yönelik Likert Tipi Ölçek ile Metrik Ölçeğin Madde ve Ölçek Özelliklerinin Klasik Test Kuramı ve Örtük Özellikler Kuramına Göre İncelenmesi. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, Y. (1998). Aynı Tutumu ölçmeye yönelik likert ölçek ile metrik ölçeğin psikometrik özelliklerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Wu, C.-H. (2007). An empirical study on the transformation of Likert-scale data to numerical scores. *Applied Mathematical Sciences*, 1(58), 2851–2862. Tarihinde adresinden erişildi <http://www.m-hikari.com/ams/ams-password-2007/ams-password57-60-2007/wuchienhoAMS57-60-2007.pdf>

POZİTİVİZMİN HALLERİ: SOSYAL BİLİMLERDE POZİTİVİSTE ANTI- POZİTİVİST OKUMALARDAN YÖNTEMBİLİMSEL ÇIKARIMLAR¹

Prof. Dr. Recai COŞKUN

"Günümüzde pozitivism, felsefenin teknik bir kavramı olmaktan öte iğfal edilen bir terimdir. Lakin son birkaç yıldır bir dizi farklı polemiksel atışmalarda kavramın hiçbir ayırım gözetilmeksizin kullanılması pozitivist felsefenin sosyal bilimlere etkisine ilişkin bir çalışmayı her şeyden daha öncelikli kılıyor" (Giddens, 1977:237).

ÖZET

Çalışma sosyal bilimlerin son yıllarda uğradığı ölçekler ve çoklu analiz teknikleri ile örgülü ve çoğunlukla da **a priori** sorgulamaları konu edinen "nicel-pozitivist eşleştirilmesi" ile oluşan akımın istilasına karşı bir farkındalık oluşturmak adına bilim felsefesinden pozitivism, yeni-pozitivism, post-pozitivism ve anti-pozitivizme ilişkin bazı betimlemeleri ve "anlamaları" içermektedir. Çalışma bir "okumadır". Kendine özgülüğü, bireysel anlama ve anlamlandırmaların paylaşılması ile sınırlıdır.

Çalışmanın ana saptamaları şunlardır. Birincisi, pozitivismi anlamanın önkoşulu ona dayanak oluşturan metafizik, varlıkbilimsel, bilgibilimsel, yöntembilimsel ilkelerin anlaşılmasıdır. İkincisi, pozitivism ile birlikte İngiliz, Alman, Fransız ve ABD felsefe gelenekleri daha önceleri olmadığı kadar yoğun bir etkileşime girmiştir. Üçüncüsü, pozitivismin olgunluk aşaması Viyana Çevresi sonrasında Popper'in yaptığı katkılarla gerçekleşmiştir. Dördüncüsü, 1950'lerden itibaren yükselen post-pozitivismin "eklektik" karakteri ile pozitivismi dışlamadığı, onu da kapsayan bir genişletme eğilimi taşıdığı ve bunun bir özgürleşmeye değil, kolaycılığa denk geldiğidir. Beşincisi, post-pozitivism pozitivismi kapsarken anti-pozitivism onu reddetmekte ve bir seçenek oluşturmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu iki görüş arasındaki fark budur.

Anahtar Kelimeler: Pozitivism, Viyana Çevresi, Popper, Post-pozitivism, Anti-pozitivism

¹ Çalışma oldukça ham haliyle sunulmak zorunda kalmıştır. Geçişlerde boşluklar vardır. Ana damar anlatılırken eksik kalan düşünür ve düşünceler çoktur, örneklerle yetinilmiştir. Çok karmaşık tartışmaları anladığım kadarıyla anlatırken tutarsızlıklardan kaçınmaya özel çaba harcadım. Yeri geldiğinde yorum ve saptamalar yaptım ama bunlara ne kadar sadık kalabileceğimiz zaman ve yeni okumalar gösterecek. Bu kısıtları araştırmadan yararlanmak isteyenler için belirtmeyi ahlaki bir gerek olarak gördüğüm için dile getirdim, eleştirilerin önünü almak için değil, o hakkı herkes keyfince kullanabilir. Ayrıca belirtmeliyim ki burada tartışılanlar kişisel olarak pozitivist/anti-pozitivist kamplarından hangisine yakın/yatkın olduğumla ilgili değildir, ancak çalışmanın tasarlanışı bu konuda ipuçlarını içeriyordur zaten.

GİRİŞ

Felsefe ile bilim arasındaki ilişki kesişim alanları olan "bilim felsefesinin" konuları bakımından sorunludur. Özellikle uzmanlık alanı felsefe olmayan sosyal bilimciler için bu sorun daha da çetindir. Felsefe geleneği olmayan ve eğitimi eksik Türk akademisyen kaçınılmaz olarak bu tür tartışmalara girmekten uzak durur ve konu hakkında konuşması gerekirse birkaç popüler yazar ve eserden alıntı yaparak görüntüyü kurtarmaya çalışır. Bu bir suçlama veya yadırgama değil, sıkı ve dizgesel gözlemlere dayalı bir saptamadır. Bu çalışma da bu saptamadan hareketle yapılan felsefe okumalarından alıntılar, düşülen şerhler ve derkenarlar üzerinden tasarlanmıştır. İddiaları betimleme kısmen keşfetme düzeyindedir, nedensellik arayışı yoktur, anlamayı önceler ve açıklama girişimi de yoktur. Bu özeleştirici çalışmaya dışarıdan gelecek eleştirilerin önünü kesmek için değil, eleştirilerin odağına ilişkin bir zemin oluşturmak bakımından yapılmıştır.

Sosyal Bilimlerin "bilim" olma iddiası sosyal olguların pozitivist bir mantıkla ele alınabileceği varsayımına dayanır. Bu nedenle pozitivism tartışmaları bir anlamda "yöntembilim" tartışmalarıdır. Zira "sosyal olguların da "doğal" olgular gibi "bilimsel"-ki buradaki bilimsellik belli bir dizgesellik ve nesnellik demektir- bir yaklaşımla incelenebilirliği varsayımı bu yaklaşımın merkezi iddiasını oluşturur. Bu sayede insanın doğaya egemenlik kurmada gösterdiği başarıyı sosyal sorunlar karşısında da göstermesi umuluyordu. Bu umutların ne denli gerçekleştiği ayrı bir tartışma konusudur.

Positivizm tartışmaları felsefi ve yöntembilimsel olduğu kadar siyasi ve ideolojik temalar da içerdiği için geniş bir alana yayılmaktadır. Bu ve başka nedenle de tekil bir pozitivismden değil, çoğul ve bazen de kendisiyle çelişir imalar içerir pozitivismlerden söz edilebilir. Bu çalışma pozitivismin doğuşundan günümüze uğradığı "durakları" ve yüklendiği içerikleri bir bütünsellik içerisinde özetlemeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle pozitivismin büründüğü farklı hallerin yöntembilim bakımından ne anlama geldiğine dair çıkarımlar yapılacaktır. Ayrıca pozitivism'e hücum eden anti-positivist cepheden durumun nasıl görüldüğüne ilişkin bazı tartışmalara da yer verilecektir.

Çalışmada bir diğer amaç ise pozitivism'e ilişkin bir sınıflandırma yapmak ve farklılıkların köküne inmektir. Pozitivizm eleştirilmesine karşın yöntembilimsel açıdan bakıldığında öznel-yorumlamacı yaklaşımların da yöntembilim bakımından kendilerini meşrulaştırma çabasına girdikçe pozitivist mantığa doğru kaydıkları gösterilmeye çalışılacaktır. Son olarak bazı örnekler üzerinden Türkiye'de nicel-positivist eşleştirmesi yapılan çalışmaların ne denli pozitivist ve bilimsel oldukları konusu ele alınacaktır.

SOSYAL BİLİMLERİN FELSEFİ DAYANAK NOKTALARI

Sosyal bilimciler "toplumsal olanın" "bilimsel araştırmaya konu edilebileceği" iddiasını ortaya attıktan itibaren bilim felsefesinin tartışmalarının tarafı oldular. Bu iddia ile birlikte daha önce içine rahatlıkla metafizik önerme ve açıklamaları bulaştırdıkları konuları "kuram", "önerme", "denence", "gözlem/ölçüm", "görgüçülük", "nedensellik" gibi doğa bilimlerinden aktardıkları kavramlarla tartışmaya başladılar. Bu sayede sosyal eylem ve olguları konu edinen alanlar "bilim" olma hakkına sahip olduklarını öner sürdürdüler. Bunu da elbette en çok bilgi kuramının pozitivist yanı üzerinden meşrulaştırdılar. Pozitivizme olan bağlılık onu uzun süre tartışılmaz bir konuma getirdi. Ne var ki 1900'ların ilk çeyreğinden itibaren akım yeni tartışmaların odağına oturdu ve özellikle Viyana Çevresi ile özleştirisini ve yeniden yükselme teşebbüsünü gerçekleştirdi. Öte yandan, Husserl ile Fenomenoloji cephesinden ve ardından da Frankfurt Okulu ile insanın özgürleşmesi olgusu üzerinden ağır saldırılara uğradı. Bu gelişmeler pozitivism ve pozitivism sonrası tartışmaları yeniden alevlendirdi.

Bu tartışmalar sayesinde daha önce doğa bilimlerini konu edinerek kendini geliştiren bilim felsefesi tartışmaları içerisine toplumsal olgular da yer almaya başladı. Bu bakımdan bilim felsefesi denilen alanın aslında metafizik ve onun alt disiplini olarak varlıkbilim, bilgi kuramı olarak bilginbilim ve yöntembilimden oluştuğunu söylemek mümkün oldu.

Çizim1: Toplumsal Araştırmanın Felsefi Dayanakları ya da Bilim Felsefesinin Alanı

Metafizik: Fizikötesi, Fizikten Sonra Veya İlk Felsefe

Kelime anlamı "fizikten sonra" ve "fizikötesi" olan Metafizik üç ana kısımdan oluşur: Kozmoloji², Psikoloji ve Ontoloji, (Varlıkbilim). Varlıkbilim adından da anlaşılacağı üzere maddi ve maddi olmayan bütün "varlıkları" konu edilir. "Varlıklar nasıl sınıflandırılabilir veya varlıkların varoluşunu sağlayan şey nedir?" türünden sorular Varlıkbilimin odağını oluşturur. "Fizik" maddi varlıkları konu edinirken Metafizik fizik ötesi ve materyal olmayan şeylerle de uğraşır. Bu yönüyle metafizik aynı zamanda teolojiyi de içerir. Metafiziğin kurucusu Aristo olarak görülür ancak Aristo bunun yerine "ilk felsefe" demeyi benimsemiştir. Bunun nedeni ise metafiziğin diğer çoğu bilimlerin dayandığı ilkeleri konu edinmesidir. Metafizikte ilkin dinsel ve bilimsel tartışmalar iç içe yürütülmüş, 17. Yüzyıldan itibaren ise ayrışma başlamıştır. Bir yanda "genel metafizik -metaphysicageneralis" en geniş anlamıyla varlığın bilimi" ve "özel metafizik -metaphysicaspecialis" sonlu zihnin bilimi ve tanrıbilim olarak psikoloji ve kozmolojiyi ele alan iki ana dal olarak ayrılmıştır (Aune, 1998:b11; Laurence ve Mcdonald, 1998:1-7).

Varlıkbilim (Ontoloji)

Günümüzde "varlıkbilim" tam da "genel metafiziğe", yani varlığın bilime konu edilmesine" denk gelmektedir. Başlangıçta düşünürler yalnızca "var olan varlıklarla" ilgilenirken Leibnez ve Christian Wolf ve başkaları "varlığı mümkün ve muhtemel" olan şeyler üzerinde de tartışmışlardır. Tartışma daha sonraki evrelerde var olan ve varlığı muhtemel nesnelere muhtemel olmayan nesnelere, varlıklar arasında hiyerarşik düzen, varsayımsal nesnelere, "varlıkla yokluk ötesinde nesnelere" gibi alanlara uzanmıştır. Bu alanların bir yanının dine, uzaya, zamana dokunacağı açıktır (Flew, 1979:212-14; Hacking, 2002: 3-5; Smith, 2009:463-65).

Varlık, varoluş, oluş, olmak, mevcut gibi kavramlardan ne kastedilmektedir? Varlığın doğası, maddesi nedir ve bütün mevcutların tözü/cevheri aynı midir? Evren maddelerden mi idealardan mı oluşur? İdealar var mıdır? Somut ve soyut varlıklardan öte numaralar, olaylar, sıfatların "varlığı" ne anlama gelir, karadeliklerin var oluşundan ne anlamalı? Bu ve benzeri sorular varlıkbilimin ana konusunu oluşturur (Effingham, 2013: 1.b1). Sorulardan anlaşıldığı üzere varlıkbilim hem felsefe hem de bilim felsefesi tartışmalarının konusudur. Bu nedenle yazında varlıkbilim ile ilgili karmaşıklık yaşanmaktadır. Varlığın mahiyetinin akıl yoluyla mı (rasyonalizm/ussalcılık) yoksa duyular yoluyla (ampirisizm/görgülcülük) ile mi anlaşılacağı tartışması bir anlamda varlık felsefesinin bilimsel faaliyetin neliğine ve yöntembilime ilişkin imalarını içerir (Jacuette, 2002:2-6; Skirberkk ve Gilje, 2006:95-106). Bu ayrım aynı zamanda yöntembilim ve yöntem tartışmalarıyla da

² Bir bütün olarak evrenin doğasını, yapısını ve kökenini ele alan bilim dalı.

bağlantılıdır. Varlığın bizim "idealarımıza" göre şekillendiğini söyleyen görüş ile her varlığın bir "tözü" ve kendine mahsus gerçekliği vardır görüşü yöntembilimsel bakımdan önemlidir. Birincisi anlama, ikincisi açıklama kaygısını öne çıkarır. Birinci durumda öznellik, ikinci durumda nesnellik belirleyicidir. Birinci durumda nominalizm, diğerinde gerçekçilik esastır.

Gerçekçilik üzerine yapılan tartışmalar iki temel nedenden ötürü oldukça karmaşık ve sorunludur. Birincisi gerçekçilik hem varlıkbilimsel hem de bilimbilimsel düzeyde ele alınmaktadır. İkincisi ise gerçekçiliğin "temel gerçekçilik", "eleştirel gerçekçilik", "bilimsel gerçekçilik" gibi farklı düzeyde ve farklı varsayımlara dayalı çeşitleri vardır. Burada "temel gerçekçiliğin" varsayımlarından söz etmek şimdilik yeterli olacaktır. Eleştirel ve bilimsel gerçekçilik üzerine yeri geldiğince durulacaktır. Lakoff (1987:158) temel gerçekçiliğin şu varsayımlara dayandığını söyler:

- Gerçek bir dünya vardır, bu dünya hem insandan bağımsız, onun dışındadır ve hem de insan deneyiminin gerçekliğini içerir,
 - İnsanın kavramsal sistemi ile gerçekliğin diğer yönleri arasında bir çeşit bağlantı vardır,
 - Sadece içsel tutarlılığa/bütünselliğe dayalı olmayan bir hakikat anlayışı,
 - Dışsal dünyaya ilişkin istikrarlı bilginin var olduğuna bağlılık,
 - "Her şey gider" diyerek her türlü kavramsal sistemin bir diğeri kadar iyi olduğunu söyleyen anlayışın reddedilmesi.

Doğal olarak varlıkbilimin varsayımları bilimbilimsel imalarda da bulunur. Varlıkların hepsinin kendine özgü olduğu kabul ediliyorsa buradan hareketle bilgi kuramına göre "bilgi ele aldığı varlık-nesne-olgu ile sınırlıdır; bilginin kaynağı insan zihnidir" gibi varsayımlarla hareket edilecek demektir. Elbette felsefi tartışmalarda düşünürlerin durdukları noktaları bu denli uçlarda, birbirinin tam zıddı olarak resmetmek uygun değildir. Nominalistler arasında gerçekçilere, gerçekçiler arasında Nominalistler çok yakın duranlar vardır. Dahası, gerçekçiliğin bilimbilimsel karşılıkları içerisinde de çeşitlilik görülmekte, son zamanlarda özellikle "temel gerçekçilik" dışında "bilimsel gerçekçilik" ve "eleştirel gerçekçilik" üzerinde çalışmalar yapılmaktadır (Bell, 1997: 32-33; Burrell ve Morgan, 1979; Hale, 2009: 65-73; Weir, 1997: 40-41) .

Bilgibilim (Epistemoloji)

Bilgibilim "bilgi kuramı" ile ilgilidir. Bu nedenle "bilgi kuramı" olarak ta adlandırılır. Nadiren "gnoseology" diyenler de vardır (Lacey, 1996:97)³. Bilgibilimin odak

³ Kimileri ise epistemolojiyi "bilimsel bilgi kuramı", gnoseologyyi ise "metafizik bilgi kuramı" olarak daha geniş bir kapsamla tanımlamaktadır.

noktasında bilginin neliği, doğası, nasıl oluşturulduğu, ussallık, zihin, bilinç gibi konular yer alır. Bilgibilimciler, insanların bilgilerini ve ussal görüşlerinin hangi koşullar altında oluşturduklarını incelerler. Bunu yaparken, belli bilgi ve inançların doğru olup olmadığını başkalarına bırakırlar. Örneğin başka gezegenlerde hayat olup olmadığını astronomlar veya kozmologlar, ölümden sonra yaşamı teologlar tartışırlar. Buna karşılık bilgibilimciler ise insan zihninin, bilişinin nasıl oluştuğunu, algıların, hatıraların, deneyimlerin, deneylerin, din ve ahlakın, geçmiş ve geleceğin, usavurumun bu oluşumda üstlendiği görevleri ele alır.

Bilim felsefesi açısından bakıldığında ise bilginin, fikirlerin insan zihninde gömük olarak bulunduğuna ilişkin "ussalcı-rasyonalist" görüş ile bilginin ancak deneyimler sonucu oluştuğunu iddia eden "görgülcü-ampirist" görüş bilgibilimin iki ana akımını oluştururlar. Sosyal bilimler açısından bakıldığında bu türden farklılıklar pozitivist, post pozitivist ve anti-pozitivist tartışmalarını beraberinde getirir. Bu tartışmalara aşağıda ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Yöntembilim: Genel Yasa Arayışı mı Kendine Özgü Olan mı? Nomotetik ve İdiografik Tartışmaları

Yöntembilim (metodoloji) ile yöntem (metot) sıkça karıştırılan iki kavramdır. Kimi zaman yöntem ile teknik te karıştırılmaktadır. Yöntembilim, toplumsal bilimleri konu edinen bir çalışma yürütülürken gözetilmesi gereken temel ilkeleri ele alan bilimi dalıdır. Bu yönüyle sosyal bilimleri içerisinde yer alır. Bilimsel bir araştırma yürütülürken temel varsayımlar ve bu varsayımların arkasındaki felsefi dayanaklar yöntembilimin konusudur. Araştırmacı bu dayanaklara göre "yöntemini" belirler; yani araştırmasını tasarlar, araştırma stratejisini oluşturur ve hangi örneklem, veri derleme ve veri çözümleme tekniklerini kullanacağına karar verir.

Neo-Kantçı⁴ terminoloji ile bakılacak olursa yöntembilim tartışmalarının bir ucunda genel yasa ve ilke arayışında olan ve evrenin ve doğanın işleyiş mekanizmalarını açıklamaya çalışan nomotetik (yasa koyan) yaklaşım, diğerinde ise tekil olguları anlamaya yönelik bağlama ve olguya özgü yöntemi benimseyen idiografik (kendine özgü olanın yazılması) yöntem yer almaktadır. Birincinin pozitivist, ikincinin ise anti-pozitivist bilgi kuramına yakın olduğu görülür. Zaten neo-Kantçı okulun önemli bir temsilcisi olan Wilderband (bu görüşü ortaya atarken bir yandan doğal bilimler için nomothetic arayışın makullüğünü, öte yandan tarih araştırmaları için kendine özgü olanın arayışını dikkate alıyordu. Ancak daha sonra bu ikiliğe karşı anlayışlar geliştirilmeye, bazen de bunları birleştirmeye çalışanlar olmuştur.

⁴ Bu grubun dayanağı olarak Kant sonrası Alman akademik çevrelerinden dolaşan şu ifade gösterilir: "Felsefe yaparken ya Kant'a dayanırsın ya da Kant'a karşı çıkarsın, ama Kant'sız felsefe yapamazsın" (Beck, 1991: ix).

Wilderband'a getirilen eleştirilerden bir tanesi nomothetic ile idiographic arasındaki ayrımın ölçütlerini ortaya koymaması olmuştur. Burada Rickert⁵ iki yaklaşım arasındaki farkın "değer" üzerinden ortaya konabileceğini söyler. Tıpkı Wilderband gibi doğal bilimlerin olguları genel kavramlar ve yasalar altına getirerek açıklamayı amaçladığını buna karşılık tarihsel (sosyal-kültürel) bilimlerin⁶ anlamlı/önemli bir olguyu kendi bireyselliğinde göstermenin peşinde olduğunu kabul eder. Bunun nedeni doğal bilimlerin değer-bağımsız, değerlere karşı nötr olmasıdır. Bu sayede doğal bilimlerin olguyu "olduğu gibi", birini diğerinden daha özel varsaymadan görür ve böylece bütün olgulara hiçbir istisnaya yer vermeden uygulanabilecek yasalar oluşturur. Bunun tersine kültür öyle bir alandır ki buradaki olgular değerler, iyilikler ve insan amaçlarına uygunlukları bakımından yorumlanırlar. Biri diğerinden daha önemli, anlamlı hale gelir. Bu daha anlamlı olan olgu kültürel bilimlerde "kendine özgü" nitelikleri, yani idiografik olarak yazılır.

Rickert'e göre tarihçi insan kültürünün ana bölgeleriyle ilgili olgularla (olaylar, sayılar, hareketler, uluslar) ilgili bulur ve bu olguları "kültürel" olarak değerlendirir. "Değer" kendini ilkin insanın eylem ve arzularıyla ilgili alanlarda (siyaset, sanat, hukuk vd.) gösterir. Bu alanların her birindeki uygulamacılar yaptıkları işi değerli kılan şeyleri dikkate alırlar. Sanatçı için güzellik ve özgünlük, savaşçı için zafer, dindarlar için tanrı rızasını kazanacak ibadet, bilim için hakikat, hukuk için adalet... Burada konu sosyal ve kültürel eylemlere kılavuzluk eden ilkeler değildir, esas olan ilkeler ne olursa olsun her zaman "değer" üzerinden gidilmesidir (Kim, 2015:42-4; Wagner ve Harpfer, 2015:171-6).

POZİTİVİZMİN HALLERİ: POZİTİVİZM'İN ÇEŞİTLİLİĞİNİN TARİHSEL, BİLGİBİLİMSEL VE YÖNTEMBİLİMSEL KÖKENLERİ

Yukarıdaki tartışmalar hem felsefe, bilim felsefesi ve bilim ilişkisini hem de bu alanlarda yaşanan düşünce zenginliği ve çeşitliliğini açıklamak için yeterlidir. 19. Yüzyılın başlarından doğal bilimlerin ulaştığı göz kamaştırıcı nokta toplumsal olguları da sadece metafizik ve felsefenin değil, bilimin konusu yapmak adına akademik çevreleri cesaretlendirmiş ve heveslendirmiştir. Bunun düşünsel altyapısını özellikle bilimsel faaliyeti dini olandan ayırma yolunda atılmış 17. ve 18. yüzyıl bilim ve felsefe camiası zaten oluşturmuştu. Şimdi sorun sosyal olguların da tıpkı doğal olgular gibi mi yoksa daha farklı yöntemlerle mi incelenmesi konusuydu. Doğal bilimlerin başarısı bu alanda kullanılan bilimsel yöntemlerin sosyal alana da uygulanabileceği fikrini kolaylıkla doğurdu. Bu düzlemde pozitivistin toplumsal,

⁵Rickert, Max Weber'in arkadaşıdır ve Weber'e atfedilen birçok görüşün aslında Rickert'e ait olduğu söylenir (Wagner ve Harpfer, 2015:172).

⁶ Mekanik, doğal bilimlerin içinde genellemeye, tarih ise kendine özgüye en uygun disiplinlerdir. Diğer bütün disiplinler fizik, kimya, biyoloji, psikoloji, sosyal bilimler ve kültürel bilimler ve tarihsel bilimler bu ikisinin arasında yer alan "melez biçimler" olarak tanımlanırlar (Wagner ve Harpfer, 2015:171).

tarihsel, kültürel olgulara da uyarlanabileceğine ilişkin başyapıt eserler verilmeye başlandı. Özellikle Fransız ve Alman geleneği bu alanda öncü rolü üstlendiler. Aşağıda Pozitivizmden Pozitivizm Karşıtlığına uzanan yolda bazı kilometre taşlarından örneklerin yer aldığı çizim bu durumu ortaya koymaktadır.

Tarafımızca kaba dokunuşlarla ortaya konan pozitivizmin ana akımları ve temsilcilerine ilişkin üsteki çizim özellikle Türkçe yazında sıkça karıştırılan bir konuyu aydınlatmayı amaçlamaktadır. Post-pozitivizm pozitivizmin temel bazı varsayımlarını (örneğin bilimsel bilginin birikimsel olması, bilimsel bilginin yegâne makbul bilgi olması) reddetmekle birlikte pozitivist yöntembilim esaslı üretilen bilgiyi reddetmez. "Bu da önemli bir bilgi kategorisidir, diğer bilgi kategoriyle var olmalıdır" önermeleri ile pozitivist bilgiyi meşrulaştırır. Buna karşılık Anti-Pozitivizm sosyal olguların pozitivist yaklaşımla anlaşılamayacağını, pozitivizmin nesnellik, açıklama ve nedensellik, genelleme ve yasa koyma gibi varsayımlarının bu olgularda işleyemeyeceğini iddia eder ve pozitivist bilgiyi bu nedenlerle reddeder. Çizimdeki okların yönüyle kastedilen budur.

Pozitivizmin Kısa Hikâyesi: Fransız, Alman ve Amerikan Geleneğinden Örnekler⁷

Pozitivizm kavramı **August Comte**'e(1798-1857) atfedilse de kendisi pozitivizm hakkında değil "pozitif felsefe" ve "pozitif yöntem" ile ilgili yazmıştır. Hatta Comte'dan önce Saint-Simon "pozitif felsefe" savunuculuğunu yapmıştır. Bu akımın Fransız Devriminin sonuçlarıyla da yakından ilgili olduğu ve pozitivizm kavramının benimsenmesinde Saint Simon'un 1820'li yıllarda yaptığı "artık devrimler ve yıkımlar ve olumsuzluklar dönemi sona erdi, şimdi olumlu (pozitif) ve yapıcı olma dönemi" tespitinin belirleyici olduğu söylenmektedir (Bryant, 1085: 1. bl.).

Ancak pozitivizmin yaygın şekilde Comt'un ardılları tarafından kullanıldığı söylenebilir. Zamanlar pozitif felsefe ve pozitif yöntemden pozitif epistemolojiye geçilerek "deneyin" bütün bilgilerin temeli olduğu dile getirilmiştir. Ardından bunu tamamlayıcı şekilde pozitivist varlıkbilimin temel ilkesi olarak gözleme konu edilebilecek nesne (böylece hakkında bilgi edinmek mümkündür) ile konu edilemeyecek nesnelere (hakkında bilgi edinilmesi bu nedenle olanaklı olmayan) ayrımı benimsenmiştir. Bu bilgilimsel ve varlıkbilimsel varsayımlar ile

⁷ Biz burada doğal olarak bir seçki yaptık. Pozitivizmin gelişim aşamaları, bu aşamaların adlandırılması halen tartışılmakta ve alana yeni katılan akıma devam etmektedir. Bu alanda Fay (2015, orijinal baskı 1975) Kolakowski (1968) ve Bryant (1985) hem pozitivizmi sınıflandırma ve dönemlendirme hem de tartışmaları özetleme bakımından önemli çalışmalar olarak sayılabilir. Özellikle Kolakowski'nin çalışması alanın belirleyicilerinden olmasına rağmen Durkheim, Weber gibi başat aktörleri görmezden gelmesinin nedeni tarafımızca anlaşılabilmiş değildir.

Bir not daha düşmek gerekirse, aşağıda pozitivizmle ilgili görüşler aktarılırken kronolojik değil, pozitivizme dair görüşlerin belli kategoriler altında incelenmesi için bir sıralama yapılmıştır.

günümüzdeki anlamıyla pozitivism kavramının oluştuğu söylenebilir. Bu varsayımların sosyal olgular için de uygulanabileceği görüşü ile "sosyal bilimler" ve sosyal bilimlerin daha "bilimselleştirilmesi" çabaları da başlamış oldu. Pozitivizmin dayandığı yukarıda sözü edilen varsayımlar çevresinde yürütülen tartışmalar da günümüze dek uzanan pozitivism çeşitliliğinin kaynaklarını oluşturur: "Bilginin temeli olarak deney", "gözleme konu edilebilecek nesne" ve "bilim" nedir (Fay, 2014: 2. Bl.; Bryant, 1985: Giriş)?

Bu ayrışmaların bir nedeni de ülkelerin felsefe ve bilim geleneklerinin farklılığıdır. Sonuçta Fransa ve Almanya bu alanda önemli düşünürler yetiştirdiler. Son dönemlerde ise Amerikan sosyoloji geleneği bu alanda kendine farklı bir konum edinmeye başlamıştır. Aşağıda bu konuda seçilmiş düşünürlerden hareketle bazı yöntembilimsel ve yöntemsel çıkarımlar yapılmaktadır.

"Pozitivizmin romantik çağı" (Kolakowski, 1968: 3. bl.) olarak adlandırılan dönemin önemli temsilcisi **August Comte**'un ne denli pozitivist olduğu hakkında geniş tartışmalar vardır. Yaşamında ve düşüncelerinde dönemsel tutarsızlıklar olduğu iddia edilir. Kesin olan konu ise Comte'un ardılları üzerinde önemli etkiler bıraktığıdır (Kolakowski, 1968:48-50. Fransız geleneğinden olan Comte "**Üç Hal Kanunu**" yaklaşımında şu görüşleri öne sürer: İnsanlık dinsel, metafizik ve ardından da pozitif düşünme evresine ulaşmıştır. Dinbilimsel alanda olgular «tanrısal güç»; metafizik alanda «soyut kavramlarla» açıklanır. Pozitif evrede ise olgular arasındaki ilişkiler nedensellik ile yani «sebep-sonuç» bağlantılarıyla gözleme ve deneye konu edilerek açıklanır. Bu nedenle toplumsal yapı ve düşüncedeki bulanıklığı gidermek adına pozitif düşüncenin sosyal bilimlere de uygulanması gerekir. Ayrıca bir dönem sekreterliğini yaptığı ve birlikte çalıştığı Saint Simon ile fikirlerinin bazen iç içe geçtiğini de dikkate almak gerekir.

Comte'a göre pozitivist anlayış çerçevesinde bilim olayları gözleyerek gerçeğe ulaşır. Bilim, olgular arasındaki ilişkilere dair edinilen sistematik bilgidir. Matematik, astronomi, kimya, fizik, biyoloji gibi sosyoloji de artık soyuttan somuta, genelden özele ve yalından karmaşığa doğru evrilmelidir.

Comte'un etkisi daha sonraki dönemlerde giderek belirginleşecektir. Doğal bilimlerdeki gibi toplumsal bilimlerin de nedensellik ilişkisine tabi tutulabileceği, toplumsal olguların da belli bir sistematik içinde ve nesnel olarak ele alınabileceğine ilişkin anlayış günümüzde de sosyal bilimlerde güçlü bir etkiye sahiptir.

Burada akımın kurucu babalarından A. Comte'a göre pozitivismin ne anlama geldiğini hatırlatmakta yarar vardır:

a) Hayali olan yerine gerçek olan;

- b) Beyhude olan yerine yararlı olan;
- c) Kararsız olan yerine kararlı olan;
- d) Belirsiz olan yerine kat'i olan; ve
- e) Olumsuz olan yerine olumlu olan (Singer, 2005:10-11).

Comte'un ölümünün ardından gelen on yıl içerisinde Avrupa düşüncesi daha sonraki dönemleri derinden etkileyecek büyük düşünürler ve eserleri peş peşe vermeye başladı. Darwin "Türlerin Kökeni", Claude Bernard "Deneysel Tıbbın Giriş", John Stuart Mill "Faydacılık", Herbert Spencer "Sistem" (ilk cilt), ve Karl Marx "Kapital" bunlardan bazılarıdır. Comte'un pozitif "İnsanlık Dini" tasarımının ütopyik yansımaları bir şekilde bu eserlerin hemen hepsinde karşılığını bulmuştur. Sosyalizmin ütopyaadan "işçi sınıfının" mücadelesine evrilmesi de bu dönemde gerçekleşir. Bilimin yeni keşifleri ve yeni uzmanlık alanları oluşmaya başlar. "Enerjinin korunumu ilkesi" bütün doğal olgulara uygulanırken "evrim kuramı" da "insan yaşamı dâhil bütün organik olguları" kuşatacak şekilde yorumlandı. Biyoloji ve jeolojide atılımlar yapıldı. Bütün bu kaynaklar pozitivist düşüncenin zaferine bir şekilde katkı yaptı (Kolakowski 1968:73).

Aynı gelenekten olan **E. Durkheim** (1858-1917) ise öncelikle kendisini Comte ile birlikte göstereceği endişesiyle "pozitivizm" kavramına mesafeli durmuştur. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi saçma bulduğu ve pozitivist felsefeye büyük zarar verdiğini düşündüğü "İnsanlık Dini" ile anılmak istememesidir. İkincisi ise pozitivistimin abartılarak sosyal bilimlerin yerine kullanılmasının bu bilimlere vereceği zarar endişesidir (Bryant, 1985:34). Bütün bunlara karşılık Durkheim'in çalışmalarında Comte'un derin etkilerini gözlemlemek zor değildir (Giddens, 1993:16-17).

Durkheim Sosyolojiyi bağımsızlaştırarak konusunu ve yöntemini oluşturmaya çalışmıştır. Doğal bilimlerin yöntemiyle toplum bilimlerinde çalışmalar yapmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken getirdiği en önemli yönetsel katkı, sosyal gerçekleri "nesne/varlık" olarak kabul etmesidir. Tıpkı fizik nasıl bir nesneyi incelerse sosyoloji de bir sosyal olguyu nesne gibi incelemelidir. Bunu yaparken de sosyal olguya ilişkin yargı ve önyargılarını bir yana koymalı, onun işleyişini tıpkı bir doğa olgusunun işleyişi gibi nesnel olarak ele almalıdır. Pozitivizmden kast ettiği de budur. Yöntembilim bakımından başlıca önerileri şunlardır:

Toplumsal olgular nesne olarak görülmelidir. Bu nedenle bir sosyolog kuram geliştirirken pratik kavramlar ve istatistiksel materyaller kullanılmalıdır (intihar oranları gibi). İntiharların nedenleri açıklanabilir. Olgunun, sözgelimi toplumsal dayanışmanın zayıflamasıyla ilişkisi ortaya konabilir. Sonrasın da toplumsal

dayanışma güçlendirilerek intiharlar azaltılabilir. Bu örnekte görüldüğü gibi toplumsal olgular nesnel olarak nedensellik ilişkisiyle açıklanabilir. Olgular nesnel olarak ele alınırken bireysel değer yargılarından arındırılmalı ve her bir olgu tanımlanmalıdır. Durkheim, nedensellik ilişkisi kurarken belirlemci (determinist) bir yaklaşım sergiler. Yani, aynı nedenin aynı koşullar altında aynı sonuçları doğuracağını öngörür. Sosyal olguları tekli değişken yerine çoklu değişkenlerle çözümlenmeye çalışması Durkheim'in alana getirdiği önemli yeniliklerden bir tanesidir. Toplumsal olgulara ilişkin Spencer'in önerdiği genel kurallar arayışı, Comte'nin önerdiği "insanlı bir bütün olarak görmek" gibi yaklaşımlara da karşı çıkmıştır (Bryant, 1985:32-44; Kurtkan-Bilgiseven, 1983:89-95).

Alman geleneğinin önemli temsilcilerinden **Max Weber**⁸(1864-1920)⁹konuya ilişkin çok sayıda eseri vardır. Sosyolojiden daha çok ekonomi, tarih, hukuk, yöntembilim ve hatta psikoloji konularında yazmıştır (Bryant, 1985:76-77). Görüşlerini "İdeal Türler ve Ussalcılık" altında özetlemek mümkündür. Weber'i pozitivist yapan şey, doğal bilimlerin yöntemlerinin sosyal ve kültürel alanlara da uygulanabileceğini kabul etmesidir. Ancak sezgilerle gözlemleri, öznellik ile nesnelliği bir araya getirme çabaları bakımından onu "neo-pozitivist" bir noktada değerlendirmek de mümkündür (Ringer, 1997:2-4). Weber'e göre gerçeklerle (olanlar) değerler (olması gerekenler) arasında kökten fark vardır. Bilim insanları sadece «gerçekler» üzerinde yorum yapabilir. İnsanların değerleri üzerinde elbette görgül (ampirik) çalışmalar yapılabilir ve herkesin siyasi ve ahlaki kabulleri olabilir. Ancak bunlar «vatandaş» olarak konumumuzla ilgilidir, bilim insanı olarak değil. Bu görüşlerin yukarıda tartışılan nomotetik diagrafik ayrımı ile ne denli yakın olduğu açıktır. Aşağıda Weber'in bilim ve yöntembilim ile ilgili görüşlerinin bir özeti yer almaktadır:

Araştırmacıların ilgisini farklı konulara çeken bir yığın öznel değerler vardır. Toplumda büyük sosyal olaylar olduğunda araştırmacının ilgisi, değer yargıları da değişmeye uğrar. Bu alan öznedir. Sosyoloji sadece genel eylemi yöneten kurallarla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda öznenin sübjektif niyet ve güdülerini de anlamaya çalışmalıdır. Böylece sübjektif güdüler bir sonraki aşamada sosyal eylemin nedeni olarak gözlemlenebilir ve nedensel bir sosyolojik izaha doğru geliştirilebilir.

Sosyoloji güdülerden kaynaklanan eylemlerle ilgilenir, doğal bilimler ise güdü kaynağı olmayan olaylarla (gezegenlerin hareketi). İnsan eyleminin benzeri doğada

⁸Max Weber sosyal bilimler ve yöntembilim hakkındaki görüşlerini derli toplu eserlerle değil, farklı ders notu, konuşma, kitap ve makalelerine adeta serpiştirdiği için bu alanda araştırma yapacakların kapsamlı incelemeler yapması gerekir. Örneğinden Weber'in farklı yer ve zamanlarda yayınladığı eserlerini "derleme" şeklinde toplayan çalışmalara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Weber'in "The Methodology of the Social Sciences" kitabı Shils ve Finch (1949) tarafından derlenmiş ve İngilizceye çevrilmiştir. Aynı şekilde "Sosyoloji Yazıları" yine "Essays in Sociology" başlığı altında Gerth ve Mills (1946) tarafından derlenip İngilizceye çevrilmiştir.

⁹ Weber'in harika bir biyografisi için bakınız Gerth ve Mill (1946) tarafından "Essays in Sociology" kitabına yazılmış "the man and his work" başlıklı bölüme (s.1-74).

yoktur. Her eylemin bir güdüsü, saiki vardır. Sosyal eylemi anlamada diğer insanlarla kurulabilecek sezgisel bir «empati» yeterli değildir. Güdünün ve amacın anlamaya dayalı bir yorumu nedensel bir açıklama ile desteklenmeli veya kontrol edilmelidir. İstatistik «boşanma, intihar» oranlarını verir ancak bunların anlamı açıklığa kavuşturulduğunda yeterli oranda açıklanmış kabul edilebilir.

Weber «ideal türler» kavramını «bilimde kullanılan temel kavramlar» olarak sunar. Sözelimi «ekonomik insan» gibi ideal-tipik kavramlar gerçekliğin temel özelliğini yansıtmazlar, gerçekliğin çeşitliliğini düzenlememize yardımcı olan biçimsel birer araçtır bunlar. Örneğin ideal bir «karizmatik krallık» ile örtüşebilecek gerçekte hiçbir krallık olmamıştır, bu karizmatik krallığın ideal durumu ifade eden bir türüdür sadece. Bu ideal türler de ebedi ve değişmez değildir, zira araştırmacı tarafından inşa edilirler. Lakin mantıksal olarak tutarlı ve verili koşullarla uyumlu olmaları gerekir.

Weber, eylem türlerini (saf veya ideal eylemler) dörde ayırır ve bu eylemlerin meşrulaşmasının dayanaklarını şöyle açıklar:

1- Amaçlı-rasyonel eylem: Bir eylem türü verili bir amaca sahip olarak rasyonel (akılcı) sayılabilir (Türkiye'nin kendi hava savunma sistemini kurma projesi).

2- Değerlere dayalı-rasyonel eylem: Mutlak bir değere bağlı olarak rasyonel bir yönelime sahip eylem (Ülken için bilerek ölüme gitmek).

3- Duygusal eylem: Bir eylemin öznenin o anki hissiyatına göre, duygularına göre ortaya çıkması.

4- Gelenek merkezli eylem: Bir eylemin yerleşik ve köklü gelenekler ve alışkanlıklara göre belirlenmesi.

Görüldüğü üzere eylemlerin ilk iki türü akılcıdır (rasyonel). Weber'e göre Batı medeniyetinin gelişmesindeki temel sebep, ilk iki eylem türünün giderek yaygınlaşması ve son iki eylem türüne galip gelmesidir. Weber'in üzerinde durduğu «Bürokratikleşme» de aslında toplumun giderek daha çok «amaç yönelimli rasyonel eylemlere» yöneltilmesini hedeflemektedir.

Ancak bürokrasi insanı yalnızlaştırdı. 1. Dünya savaşı iyimserliğin yerine kötümserliği getirdi. Weber için «her tür iyimserlik bir hayalden ibaret» oldu. Modern insan ancak hayata karşı kahramanca bir duruş sergilediğinde dünyanın gidişatına karşı nasıl cevap verebileceğini öğrenebilirdi. Artık hangi grup dıştan kazanmış gözükmüşse gözüksün önümüzde yatan buz gibi bir karanlıktır (Gökçe, 1992; Kurtkan-Bilgiseven, 1982; Skirberkk ve Gilje, 2006).

Dahası Weber'in bu kötümserliğini "bilimin işlevsizliği demeyelim ama "sınırlı işlevi" tartışmasında da bulmak mümkündür. Çok övündüğümüz Tıp Bilimi insan ömrünü kısaltan şeyleri ve insanın duyduğu acıları ortadan kaldırmayı amaçlıyor ve bu alanda büyük gelişmeler kaydediyor lakin "hayatı yaşanmaya, daha uzun yaşanmaya değer kılan nedir?" sorusuna cevap veremiyor. Hukuk hangi norm ve yasalarla adaletin nasıl tesis edileceğini söylüyor. Ancak normların, yasaların dayanaklarını, bunların olmaması durumunda nasıl bir yaşam sürüleceğini söyleyemiyor. Kültür ve sosyal bilim araştırmaları için de benzeri şeyler söylenebilir. Bir kültürü araştırarak onun mahiyetini anlamak mümkündür. Ancak bu bilim bize o kültürel olgunun varlığının ve o kültürel araştırmanın değerli bir şey olduğunu söyleyemez (Weber, 1946:144-5).

Öyle anlaşılıyor ki Weber diğer birçok yönünün yanı sıra "değer" kavramını sosyal bilimlerin merkezine oturtması bakımından da döneminin "pozitivist" düşünürlerinden oldukça farklı bir konumu hak eder.

Pozitivizmin Amerika'daki Karşılığı: Araçsal¹⁰ Pozitivizm

Pozitivizm ABD'de farklı tonları ve yorumlamaları olmuştur. Ancak hem en güçlü pozitivist geleneğe sahip olması hem de Amerika'ya özgü olması nedeniyle bu alanda "araçsal pozitivizm¹¹" ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Bryant, 1985:133) Araçsal olmasının anlamı, sosyal araştırmada şu soruya cevap aramasıdır: "şu anki araştırma araçlarının sınırlılıkları ile hangi tür toplumsal araştırmaları yapmak mümkündür?" Yaklaşımın pozitivist olduğunun göstergesi ise sorduğu soruyla dile getirdiği araçsal kısıtın doğal bilimlere atfedilen kısıtlarla örtüşmesidir. 1930'lardan itibaren Amerikan toplumsal çalışmalarında egemen olan yaklaşım özellikle 1960'lardan sonra önemli eleştirilere tabi tutulmuştur. Bir yandan yaklaşımın "soyutlanmış görgülcülüğü", diğer yandan "doğrulamacı" ve "bilginin birikimsel olduğuna ilişkin" varsayımları eleştirilmiştir. Bunlara ek olarak "yorumlamacı/öznel" görüşü savunanların önerdiği radikal seçeneklerin giderek daha geniş bir çevre tarafından benimsendiği görülmüştür.

Amerikan Araçsal Pozitivizminin başını sosyologlar çeker. Bilimin "neliği" ve toplumsal bilimlerin "bilimselliği" üzerine tartışmalar yapılır. Yöntembilimsel savruluklara dikkat çekilir. Yapılan çalışmaların "bilim" değil, "teknikerlik" olduğuna ilişkin eleştiriler getirilir. Alanda yazılmış bazı yöntembilim kitaplarının

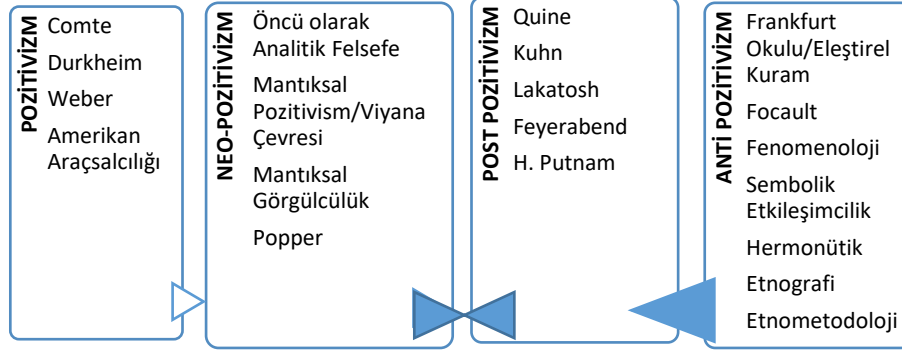
¹⁰ İlke olarak araçsallık hem bilimsel hem de bilim felsefesi düzeyinde karşılık bulur. Düşüncenin doğası kuramı ve bilginin edinilmesi anlamında araçsalcılığın kökleri pragmatizmde yatar. Buradaki ana fikir şudur: Düşünceler, kavramlar ve yargılar deneyimlenen durumların birer fonksiyonudur ve bu nedenle gelecekte ortaya çıkacak sonuçları da belirlerler. Bu durumda "önergeler" inceleme sürecinde birer aletlerdir. Doğru veya yanlış önerme yoktur, etkili olan ve olmayan önermeler vardır. John Dewey ve William James bu düşüncenin öncüleri sayılır. Dönemin pragmatizm tartışmaları için bakınız (Geyer, 1914).

¹¹ Bryant (1985:133) "araçsal pozitivizm" adlandırmasının kendisine ait olduğunu söyler.

"yöntembilimle" ilgisinin olmadığı iddia edilir. Özellikle Columbia ve Chicago üniversitesinin sosyologları arasında tartışmalar sürüp gider. Ancak 1980'lere gelindiğinde "Araçsal Pozitivizm" özellikleri belirginleşir (Bryant, 1985:137-143). Sözü edilen özellikler şunlardır:

- İstatistik ve istatistiksel bilişim araçları toplumsal araştırmaların merkezinde olmalıdır. Bırakın doğal bilimleri, psikologlar bile laboratuvarları kurarken sosyolojinin bunun dışında kalması düşünülemez. Endüstrinin ilgisini çekebilmek için nicel verilere, bunun için de algoritmadan ve bilgisayardan korkmayan araştırmacılara ihtiyaç vardır.
- Bireylerin tutum ve davranışlarını inceleyerek toplum hakkında bilgi edinmek mümkündür. Örneklem ve anket teknikleri sayesinde seçilen bireylerin tutum ve davranışlarına ilişkin ölçümler toplumsal olgunun açıklanmasını sağlar. Bu, bireylerin içinde buldukları toplumsal durumu, toplumsal yapı ve kültürü göz ardı etmek anlamına gelmez. Tersine, esas vurgunun, merkezi odağın birey olduğunu gösterir.
- Tümevarımcı doğrulamaya ve birikimselliğe (incrementalism) yatkındırlar. Anketler, ölçekler ile gerçekleştirilen ölçümler sayesinde bireyin gerçek bir portresi oluşturulabilir. Ancak bu tür iyi düzenlenmiş araştırmalar sayesinde yapılan ölçümlerle sınanan olgular doğrulanabilir. Her doğrulama ise toplumsal bilimin toplam gelişimine katkı yapar.
- Toplumsal araştırmalar değerlerden bağımsız yürütülmelidir. "Hakikatler kamuoyuna satılmak için, değerler ise bireysel duyarlılıkları tatmin etmek içindir" görüşü bu ilkeyi destekler. Ancak araçsalçı pozitivistlerin bu konularda eleştirildikleri ve "neyin araştırılmaya değer olduğu öznel bir tercihtir" diyen Weber kadar samimi olmadıkları belirtilmektedir (Bryant, 1985:142).
- Toplumsal araştırmalar için takım olarak araştırma yapılması ve bunun için çok sayıda araştırma merkezi ve enstitüsünün kurulması. Bu yaklaşımın öncülerinden Horowitz, toplumsal araştırmayı endüstriyel bir ürün olarak gördüğünü ve alıcısı olması durumunda yapılan araştırmanın gerekliliğini açıkça beyan etmiştir (Bryant, 1985:142-143).

Çizim 2: Pozitivizmin Halleri

1960'lardan başlayarak günümüze dek çeşitli düşünsel cephelerden araçsal pozitivizme eleştiriler yöneltildi. Kimileri "soyutlanmış görgülcülük" olmakla bu yaklaşıma saldırırken kimileri yaklaşımın bireye bakışını eleştirdi. Kuhn ve diğer bazıları ise yaklaşımın "doğrulamacı" ve "birikimci" yanlarını sorguladılar. Anti-pozitivist (etnometodoloji, görüngübilim, sembolik etkileşimci) cepheden yöneltilen saldırılar ile birlikte araçsalci pozitivizm daha bilinir ve daha çok tanınır hale geldi (Bryant 1985:133-4).

VİYANA ÇEVRESİ VE NEO-POZİTİVİZM: ANALİTİK FELSEFEDEN MANTIKSAL POZİTİVİZM/MANTIKSAL GÖRGÜLCÜLÜĞE GEÇİŞ

Viyana Çevresi Öncesinde Felsefe ve Bilim: Eleştirel Gerçekçilik ve Analitik Felsefe

1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başı sadece doğal bilimler ve sosyolojide değil, psikoloji, felsefe, mantık ve bilim felsefesi alanında büyük yapıtların verildiği ve Alman-Avusturya, Fransız ve İngiliz ve hatta özellikle Yeni Gerçekçilik bağlamında Amerikan geleneğinin belki daha önceki devirlerde olmadığı kadar birbirini etkilediği bir dönemdir. Bir yandan İngiltere'den G. E. Moore özellikle "Mind" dergisinde (1903) yazdığı "İdealizmin Çürütülmesi" makalesi ile "Yeni Realizm"¹² denecek akımı başlatıyor ardından bu akıma çok sayıda düşünür katılıyordu. Bunlar arasında yine İngiltere'den Russell ve Whitehead özellikle öne çıkıyordu. Bu grubun "felsefe ile dil ilişkisi" üzerine yaptıkları tartışmalar ise "Analitik/Çözümlemeci Felsefe" akımını doğuruyordu. Bu akımın başlıca tartışma alanlarını G.E. Moore'un "gündelik dil" Russell'in "ideal dil" ve Wittgenstein'in "resmi dil" ve "dil oyunları" oluşturuyordu. Bu dönemde hem matematikte yeni bir dönem başlıyor ve aynı zamanda Aristo'dan beri süregelen klasik mantık geleneğinden

¹² Yeni Realizm ve Eleştirel Realizme ilişkin ayrıntılar için bakınız Sahakian (1990:286-96).

sembolik mantığa geçiliyordu. Bu sayede analitik felsefenin yolu açılıyor, dil, felsefe, bilim ilişkisine yeni boyutlar kazandırılıyordu (Sahakian, 1990).

Analitik Felsefenin başlangıcında özel olarak vurgu yapılan bilimsel veya metafizik problemler olmadığı gibi hangi felsefi problemlerin anlamlı olduğu da ortaya konmaz. Bu okulu diğerlerinden ayıran yanı felsefenin işe "bilimsel soruların formüle edildiği dilin kesin bir mantıksal analiz" ile başlaması gerektiği düşüncesidir. Bu okulun öncülerinin ve takipçilerinin görüşleri pozitivist düşünce tarihi içinde yer almaz. Pozitivizmle ilişkileri daha çok geleneksel İngiliz görgülcülüğünün izlerini taşımaları nedeniyledir. Ne Moore, ne de sembolik mantık sayesinde dilden kaynaklanan anlam kayıplarını gidermeyi amaçlayan Bernard Russell tam anlamıyla pozitivist sayılırlar. Russell'i pozitivistme yakınlaştıran bir özelliği nominalizme olan mesafeli duruşudur. Russell'in "Principia Mathematica" (1911) kitabını birlikte yazdığı Whitehead ise kendi metafiziğini ve dini kozmolojisini oluşturmayı amaçlayan bir kişiliktir ve pozitivismle ilişkisi yoktur.

Aynı dönemde Neo-Kant'çı okullar yeni tartışmaları gündeme getiriyor; Viyana Çevresi ve Frankfurt Okulu¹³ gibi daha sonra birbirine zıt görüşlerle günümüze kadar felsefe ve bilim tartışmalarına egemen olacak kurumlar ortaya çıkıyordu. İki dünya savaşı öncesi, arası ve sonrasında doğal bilimler insan hayatını kolaylaştırma ve yok etme yarışında büyük mesafeler alıyor, insanlığın bu çılgın yarışından yalnız, mahzun ve karamsar bir birey portresi özellikle görüngübilim ve varoluşçuluk çalışmalarıyla belirginleşiyordu.

Yeni/Mantıksal Pozitivizmin Temsilcisi Olarak Viyana Çevresi

Görülüyor ki "analitik felsefe" bütüncül bir yaklaşıma sahip değildir. Lakin Viyana Çevresinin pozitivismi taşıdığı yeni düzeye katkıda bulunmuştur. Bu katkıyı öncelikle matematiksel yöntemleri tıpkı doğal bilimler gibi felsefi analizlere uygulamakla yaptılar. Bu geleneksel felsefe sorunlarının çözümünde çok önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda rasyonalizm-görgülcülük ikiliğine de son vermeyi hedefleyen bir girişimdir. Bunlara ek olarak takındığı metafizik karşıtı tavır ve bilimlerin birliği için verdiği mücadele mantıksal pozitivism içerisindeki pozitivist imalar arasında sayılabilir.

Böylesi bir ortamda az sayıda düşünürün önceleri 1900'ların başlarında Viyana'da bir kahvehanede toplanmaya başlarlar. Bunlar Birinci Viyana Çevresi olarak bilinir.

¹³ Eleştirel Kuramın filizlendiği bu okul önemli derecede Marksist izler taşımasına karşın Marksizm'in ideolojik dogmacılığını reddeder. Aslında Marksizm ile Frankfurt Okulu ve onun "kültürel" eleştirileri konu edinen yönü itibarıyla "Eleştirel Kuram" arasındaki ilişkiyi "Marksizm'in çok da zekice olmayan bir yorumu", "Neo-Marksizm", "Hegeli", Kiekergard'cı olarak da görmek mümkün. Kesin olan bir şey varsa Frankfurt Okulu'nun kuruluşunda söyledikleri ile 2. Dünya Savaşı sonrası yeniden Almanya'da faaliyete geçmesinden sonra söyledikleri oldukça farklıdır. Ayrıntılar için bakınız Freyenhagen (2017).

Katılanlardan P. Frank, Hahn, Neurath, R. v. Mises gibi düşünürler akademik konuları tartıştılar. Görgülcülük ile sembolik mantığın bir sentezini oluşturmaya çalıştılar. 1920'lerin başında bir bildirge ile Viyana çevresi biçimselleşir. Buna İkinci Viyana Çevresi de denir. Çevrenin resmen kuruluşuna felsefeci Moritz Schlick öncülük eder. 1929'a kadarküçük bir topluluk olarak görülürler. Ancak bu yıl "Dünyanın Bilimsel Tasarımı: Viyana Çevresi" başlıklı kitapçığı basarlar. Amaçları felsefi görüşlerin iki bin yıldır süren başıbozukluğuna çekidüzen vermek ve her yerde geçerli olacak tek bir felsefe yapma biçimi geliştirmektir. Buna Feigl "bütün diğer felsefelere son verecek bir felsefe" adını verir (Feigl 1969'dan akt. Bryant, 1985:110).

Aynı kitapçıkta Çevrenin beş felsefi kaynaktan ve bunların temsilcilerinden söz ettiği görülür.

- Birincisi, pozitivism ve görgülcülük temsilcileri olarak Hume, Aydınlanma, Comte, J. S. Mill, Avenarius ve Mach. Bu sonucusu 1895 ile 1902 arasında Viyana'da profesördür ve felsefeye Kant'tan mülhem "kendinden şey" kavramını yeniden katarak görgülcülüğe yeni bir tanım getirmiştir.
- İkincisi, görgül bilimin temelleri, amaçları ve yöntemleri konusunu ele alanlar ki bunlardan bazıları Mach, Poincare ve Einstein'dır.
- Üçüncüsü, "mantık ve mantığın gerçekliğe uygulanması" konusunu ele alan ve başını Leibnez, Schroder, Russell, Whitehead ve Wittgenstein çektiği gruptur.
- Dördüncüsü belitler (aksiyomatikler)¹⁴, ve
- Beşinci olarak ta "hazcılık ve pozitivist sosyoloji" yer alır. Burada esinlenen düşünürlerin başında Epicurus, Hume, Bentham, J. S. Mill, Comte, Feuerbach, Marx, Spencer gibileri yer almaktadır (Stadler, 2003).

Tıpkıanalitik felsefeciler gibi bu çevrede yer alan kişiler uzmanlık alanları, dünya ve siyasi görüşleri, odaklandıkları konular, etkilendikleri akımlar ve hatta benimsedikleri kavram ve yöntemler bakımından çeşitlilik gösterir. Buna karşın Stadler'in (2003:xi) dediği üzere Viyana Çevresinin şu ilkeler etrafında şekillenmiştir:

- Metafiziğin¹⁵ ve felsefenin karşısında bir "bilimsel dünya anlayışı"

¹⁴ Belitlerin (aksiyom) felsefi tartışmalarda merkezi bir yeri vardır. Önceleri bunların gösteriminin mümkün olup olmadığı, ne oldukları, felsefe için ne anlama geldikleri etrafında Eflatun ve Aristo arasındaki baş gösteren görüş farklılıkları daha sonraları Descartes, Leibnez, Hume, Kant ve daha geç dönemlerde de B. Russell gibi düşünürler tarafından yeniden ele alınmıştır. Viyana Çevresi de bu tartışmaları gündemine taşımıştır. Ayrıntılar için bakınız örneğin (Iannone, 2001:65-6).

¹⁵ Viyana Çevresinin metafizik karşıtlığı sıradan bir reddiye değildir. Çevrenin önemli figürlerinden Carnab'ın formüle ettiği karşıtlık şöyledir: "Metafiziği reddetmiyoruz, metafiziği bilmiyoruz... Söylediklerin doğru olabilir, ancak seni anlamıyorum!"

- Bilimlerin birleştirilmesine doğru bir eğilim
- Fenomenoloji yerine fiziksellik
- Sözdizimi (sentaks) yerine anlamsallık (semantik)
- İdeal dil arayışı yerine normal dilin bilim dili olarak kabul edilmesi
- Doğrulama yerine yanlışlama

Popper ve Yanlışlamacılık¹⁶

Bu noktada "yanlışlamacılık" ilkesiyle Neo-Pozitivizmin öncülerinden gösterilen Popper'den henüz bahsedilmediği göze çarpacaktır. Her ne kadar bazı eserlerde (örneğin Demir, 2000:32) Popper'in Viyana Çevresi üyesi olduğu söylense de bu doğru değildir. Popper Viyana Çevresinin toplantılarına katılmış, ele aldıkları temel bilimsel konulara ilişkin genç bir araştırmacı olarak güçlü açıklamalar getirmiştir ancak hiçbir zaman kendisini pozitivist olarak görmediği gibi Viyana Çevresinin resmi bir üyesi de olmamıştır. Gerçekte Viyana Çevresi dönemin değişik düşünürlerinden katkı alıyor, kitaplarını birlikte tartışıyordu. Popper de tıpkı Russell, Wittgenstein, Einstein, Hilbert gibi Çevreye üye olmayıp ta yakın etkileşim içerisinde olan düşünürler arasında yer almaktaydı (Richardson ve Uebel, 2008:4). Popper'in bilgi kuramsal duruşunu "eleştirel akılcılık" olarak adlandırmak daha doğru olsa da (Bryant, 1985:4) kendisini eleştirenlerin gözünde bir "pozitivist" olmaktan kurtulamamıştır.

Popper görüşlerini orijinalini 1934'te yayınladığı, ardından hem orijinal metni koruyup, arada bir kendi görüşlerini eleştirerek, hatta kimi zaman değiştirerek "Bilimsel Araştırmacının Mantığı" adlı eserinde dile getirir¹⁷. Popper bu çalışmasında sosyal bilimlerin işleyişine ilişkin birçok konuyu ele almaktadır. Popper'in tartışmalarında öncelendiği sorunlardan bazıları şunlardır:

- **Tümevarım Sorunu:** Deneyler, gözlemler gibi araçlarla yapılan tümevarımsal çıkarımlardan kastedilen şey özel önermelerden evrensel önermelere ulaşmaktır. Ancak gözlem sayısı ne denli çok olursa olsun, bu özel önermelerden evrensel önermelere ulaşmak mantıksal olarak olanaklı değildir. Gözlemlenen her kuğu kara olsa da bu durum ileride beyaz bir

¹⁶ Yanlışlamacılık Popper ile anılan bir yöntembilimsel kavram olsa da kökenlerini daha eskilere dayandığı açıktır. Popper'in bu düşüncesi Kant'a kadar uzanır (Popper, 2005:48). Dahası, Comte sonrası pozitivistlerden Claude Bernard'ın ortaya koyduğu yöntembilimsel ilkelerden bir tanesi de "karşı-delildir (counter-proof)". Buna göre hiçbir bilimsel önerme araştırmacı sadece o önermeyi doğrulayacak gerçeklere sahip olup ta yanlışlayacaklara sahip olmadıkça temellenmiş olmaz. Kolakowski (1968:75-6) bu görüşün Popper ile yaygınlık kazandığını ama esasen C. Bernard'a ait olduğunu söyler.

¹⁷Popper'in bu eserinin İngilizce çevirisi ile Türkçe çevirisi arasında kavramsallaştırma ve anlam farkı olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle kimileyin her iki kitaptan da yararlandım.

kuğunun var olmayacağı anlamına gelmez. Bu durumda her tümevarımsal genelleme içerisinde olasılık barındıran bir duruma, yani “doğru yada yanlış” durumuna dönüşür ki bu da bilimin aradığı şey değildir (Popper, 2005:54-5).

- **Ruhbilimciliğin (Psikolojiciliğin) Dışlanması:** Akla yeni bir düşüncenin nasıl geldiği bilgi mantığının değil, görgül ruhbiliminin konusudur. Zira bilgi mantığı olguların sorgulanması ve neliği ile değil, geçerliliğin sorgulanması yani hakkın neliğiyle ilgilenir. Bilgi kuramının veya bilgi mantığının görevi, ruhbiliminden farklı olarak, düşüncenin ortaya çıkışıyla değil, dikkate değer her bir düşünceye uygulanabilecek dizgesel sınamaya yöntemlerini incelemekle ilgilidir (Popper 2005:55).
- **Kuramların Tümdengelimsel Sınanması:** Burada eleştirel sınamanın işleyişi şöyledir. Doğruluğu henüz savunulmamış ilk imge, varsayım veya kuramsal dizgeden mantıksal olarak tümdengelimle çıkarımlar yapılır. Bu çıkarımlar hem kendi içlerinde hem de diğer önermelerle karşılaştırılır. Bu karşılaştırmanın amacı: (a) dizge içerisinde çelişkilerin var olup olmadığını ortaya konulması; (b) kuramın görgül-bilimsel nitelikte olup olmadığını görmek için kuramın mantıksal biçiminin incelenmesi; (c) sınanacak kuramın (eğer kuram başka sınamalarla doğrulanmışsa) bilimsel ilerleme için önemini belirlemek amacıyla diğer kuramlarla karşılaştırılması; (d) türetilmiş çıkarımların görgül sınamalara konu edilmesi (Popper, 2005:56-7) olarak ifade edilebilir.
- **Sınırlandırma Sorunu:**¹⁸ Tümevarımsal önermelere karşı çıkış gerekçesi olarak bu tür önermelerin görgüllüğünün yani metafiziksel olmayışlarının sınırlarının belirlenmemesi olduğu söylenmişti. Görgül bilimi matematik, mantık ve metafizik dizgelerden ayırmaya yarayan ölçütlerin bulunması sorununa “sınırlandırma sorunu” denmektedir. Bu sorunlardan tümevarım sorununa “Hume sorunu”, sınırlandırma sorununa ise “Kant sorunu” denilebilir. Tümevarım sorunu aslında gerçekte ilgili evrensel önermelerin mantıksal olarak nasıl savunulması gerektiğini araştırmaktadır. Oysa bunlar savunulamaz, çünkü gerçek değildirler. Bilgi mantığının görevi, çelişkili dilden kaynaklı sorunların üstesinden gelerek görgül bilime bir anlam kazandırmak, böylece tarihsel açıdan kalıtsal olarak sürece dâhil olan fizikötesi öğelerin ayrıt edilmesine olanak sağlamaktır (Popper, 2005:

¹⁸ Popper’in ele aldığı sorunlar arasında sanırım en mütereddit dille tartıştığı ve biraz da demagojiye kaçtığı alan sınırlandırma sorunudur. “Getireceğimiz sınırlandırma bir saptama ya da uzlaşım için öneri niteliğinde olacaktır”, “...bakış açısında göre değişebilir”, “aynı amacı güdenler arasında yapıcı ve kanıtsal görüş ayrılığı olabilir”, ... “bilimin varlığını bilimin onurunda arayanlara... böyle bir onuru vermekte güçlük çekecektir...” (s.61) gibi ifadeler bu duruma işaret ediyor.

57-62). Popper burada sınırlandırma ayırıcı olarak aşağıda tartışılacağı üzere "yanlışlanabilirliği" önerecektir.

- **Yöntem Olarak Deneyim:** Görgül bilimin tanımını yapmak zordur. Zira kuramsal olarak çok sayıda tündengimsel dizge olabilir. Bu durumda mantıksal olarak "çok sayıda hatta sonsuz sayıda olası dünya vardır" da denilebilir. Oysa "görgül bilim" olarak tanımlanan dizge yalnızca tek bir "gerçek dünyayı", yani "deneyimlerimizin dünyasını" ortaya koymalıdır. Bu nedenle görgül kuramlar dizgesinde şu üç koşul aranmalıdır: (a) dizge bireşimsel (sentetik) olmalı ki böylece çelişkisi olmayan olası bir dünyayı temsil edebilmeli; (b) sınırlandırma ayırıcını yerine getirebilmeli, yani metafizik olmamalı, olası deneyim dünyasını betimlemeli; (c) dizge diğerlerinden bir şekilde farklı olabilmeli, zira "bizim" deneyim dünyamızı temsil etmektedir (Popper, 2005:62-3).
- **Sınırlandırma Ayırıcı Olarak Yanlışlanabilirlik:** Sınırlandırma Ayırıcı tüm görgül bilimsel (anlamalı) önermelerin "sonuçta karar verilebilir olma" koşuluyla eşdeğerdir. Önermelerin mantıksal olarak hem doğrulanabilir, hem de yanlışlanabilir olmalarıdır. Tümevarım diye bir şey olmadığına göre ve de yalnızca deneyimle sınırlanabilecek bir dizge "görgül" olarak kabul edildiğine göre sınırlandırma ayırıcı olarak dizgenin doğrulanabilirliğini değil, yanlışlanabilirliğini kabul edecektir. "Görgül-bilimsel bir dizge deneyimlerle yenilgiye uğratabilirdir". Örneğin "yarın burada yağmur yağacak, belki de yağmayacak" dizgesi çürütülemeyeceğinden görgül değildir, buna karşılık "yarın burada yağmur yağacak" görgüldür (Popper, 2005: 63-6).
- **Görgül Temel Sorunu:** Sınırlandırma ayırıcı olarak yanlışlanabilirlik benimsendikten sonra artık "kuramların görgüllüğü" sorunundan "tekil ifadelerin görgüllüğü" sorununa geçilebilir. Ancak bir kuramsal dizgenin görgüllüğünün teminine göre tekil ifadelerin görgüllüğünü sağlamak konusunda bilim insanının yanıltması çok daha düşüktür. Bu nedenle tekil ifadeler nadiren görgül olmayan veya metafizik biçimde dile getirilirler. Tekil ifadelerin sınırlandırılması yani görgüllüklerinin sağlanması ve nasıl sınırlanacaklarının belirlenmesi sorunu anlamına gelen "görgül temel sorunu" bu nedenle burada tartışılan diğer konular kadar dikkate değer değildir. Bu daha çok araştırma pratiği ile ilgili iken diğer konular bilgi kuramıyla ilgilidir. Yine de tekil ifadeler birçok bilinmezliğe neden olduklarından ele alınmaları gerekir. Özellikle de algısal deneyimler ile temel ifadeler arasındaki ilişkilerde durum böyledir (temel ifade veya basit önermeler olarak adlandırılan şey görgül yanlışlamada öncül görevi

üstlenen, yani tekil bir gerçeğe denk gelen kısa ifadedir). Algısal deneyimler sık sık basit ifadelerin makuliyeti için gerekçe olarak görülmektedir. Bu da basit ifadeler ile algısal deneyimlerimiz arasında yakın bir bağlantı olduğu eğilimini güçlendirmektedir. Aynı şekilde ifadelerin mantıksallığının temini yine diğer ifadelerle mümkündür. Bu durumda algı ile ifade arasındaki bilinmezliği gidermek için yeni bilinmezlikler üretmek zorunluluğu devam etmektedir. Ortada aydınlatılan değil hatta karartılan bir durum süregelmektedir. Buradan kurtulmanın yolu sorunun ruhbilimsel (sezgisel) yönü ile mantıksal-yöntembilimsel yönünü kesin olarak ayırmaktır (Popper, 2002:21-2).

- **Bilimsel Nesnellik ve Öznel Kanı:** Nesnel ve öznel kavramları genellikle çelişkili ve belirsiz anlamlar yüklenilerek kullanılırlar. Kant'a göre "nesnel", bilimsel bilginin bireysel heveslerden bağımsız olarak savunulmasıdır. Bir savunu eğer herhangi bir kimse tarafından sınanabilir ve anlaşılabilir ise neseldir. Oysa bilimsel kuramlar asla tam olarak savunulabilir veya doğrulanabilir değildir fakat sınanabilirlerdir. Buradan hareketle bilimsel ifadelerin nesnelliği onların özneler-arası (inter-subjective) olarak sınanılma koşuluna bağlıdır. Kant'ın "öznel" dediği şey kişilerin kanısal yaşantısıdır. Bu kanıların nasıl ortaya çıktığının araştırılması ruhbilimin görevidir. Bilimsel ifadelerin nesnelliği ile hipotezler ve evrensel ifadeler kullanmak yoluyla kuram oluşturmanın yakın bağlantısını ilk fark eden muhtemelen Kant'tır. Sadece belirli olayların belli kurallar ve düzenli işlemler sonucunda tekrar tekrar ortaya çıkması durumunda prensip olarak gözlemlerimiz herhangi bir kişi tarafından sınanabilirler. Kişiler kendi gözlemlerini bile belli şartlarda düzenli olarak ortaya çıkmadıkları sürece ciddiye almaz veya onlara bilimsellik atfetmez. Gözlemler tekrarlanmadığı sürece rastlantı olarak kalırlar. Ne zaman ki yinelenirler, olayın rastlantı olmadığına, tersine düzenli olarak ortaya çıktığına ikna olunur, o zaman ilke olarak onun nesnel-arası sınanabilir olduğu söylenebilir. Aynı şeyi fiziksel olaylar için de söylemek olanaklıdır. Ciddi bir fizikçi belli düzenlemeler çerçevesinde düzenli olarak tekrarlayamayacağı bir buluşunu bilim dünyasına sunamaz zira böyle bir durumda yapılan sınamaların kısa sürede olumsuz sonuçlanacağını bilir.

Popper, çok daha ayrıntılı tartışmalara konu ettiği bu ilkeleri çalışmalarında esas kabul ederek bilimsel faaliyetin tümdengelimsel ve yanlışlamacı bir mantıkla gerçekleştirilmesi gerektiği iddialarını ortaya koyar.

Aşağıda Redman (1991:58) tarafından yapılmış bir ayırım çizelgesi yer almaktadır. Yalnız burada Viyana Çevresinin görüşleri özetlenirken çevre içindeki bilim

insanlarının uzmanlık ve dünya görüşü çeşitliliğini dikkate alarak ancak kaba çizgilerle kalın genellemeler yapıldığının not edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Viyana Çevresi ve Popper’ci Görgülcülüğün Karşılaştırması

Viyana Çevresi	Karl Popper
1. Bilim gözlemlerle başlar	1. Bilim problemle başlar
2. Hume’un tümevarımların geçersizliği görüşüne katılır ancak tümevarımı yinede yararlı bulur.	2. Tümevarımı tamamen reddeder.
3. Doğrulamacıdır.	3. Doğrulamacılık karşıtıdır
4. İfadeler arasında anlamlı ve anlamsız ayrımını savunur.	4. Sözdebilim ile bilim arasındaki ayrımı savunur.
5. Üyelerinin çoğu felsefeyi reddederler	5. Çalışmalarını felsefe olarak adlandırır, ancak geleneksel felsefeyi eleştirir.

Sonuç olarak Viyana Çevresi ile Popper arasında “eleştirel” bir ilişki olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu eleştiriler asla uzlaşmazlık anlamına gelmemektedir. Tartışmalar boyunca birbirleriyle uzlaştıkları, ayrıştıkları konular oldu. Ancak ilke olarak söylenecek olursa başlangıçta Wittgenstein’in Çevre üzerinde yarattığı etkinin benzerini daha sonra Popper yaratmıştır ve bu yönüyle bakıldığında Çevre’nin önemli bir değişime uğradığı söylenebilir. Son dönemlerde bu etki giderek güçlendi ve aradaki farklılıklar önemli ölçüde Popper lehine azaldı. Süreç boyunca görgülcülük iki tarafın da ortak dayanağı olarak kaldı (Redman, 1993:59).

Mantıksal Görgülcülüğe Eleştiriler

Aslında Post-pozitivizm olarak adlandırılan dönem mantıksal görgülcülüğe yöneltilen eleştiriler anlamındadır. Aşağıda bu durum daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. 1950’lerden itibaren mantıksal görgülcülüğe eleştiriler artarak uzun bir dönem sürdü. Bu eleştiriler pozitivist sonrası tartışmaların yeni odaklar kazanmasına da neden oldu. Eleştirilerin bir özetini Caldwell (1994:62-3) yapmaktadır:

- Yukarıda Popper tarafından da dile getirilen “Hume sorunu”, olarak adlandırılan tümevarım konusu hala bir karara bağlanabilmiş değildir. Popper’in bilimsel ifadelerin değerini onların görgül olarak sınanabilmelerine bağlaması karşısında bu tür ifadelerin düşük tümevarım olasılıkları sorununu da getirmektedir.
- Yaklaşımın kuramsal ve görgül ifadeler ayrımı da sorunludur. Birincisi, bir yandan kuramsal kavramlar ile gözlenemeyenler diğer yandan kuramsal olmayanlar ile gözlenebilenler arasında belirgin bir ayrım yoktur. İkincisi bir olgunun gözlenebilir (görgül) olup olmadığı her zaman açık değildir, farklı düzeylerde gözlenebilirlik oluşabilir. Üçüncüsü, gözlem yansız

değildir, her gözlem hem araştırmacının gözlemlenecek verilerin seçimi hem de verileri yorumlamasını gerektirir. Gözlemin ve elbette her kavramın anlamı kökeninin dayandığı kuramsal çerçeveden etkilenir.

Aşağıda ayrıntılı tartışılacağı üzere 1950'lerden itibaren dünya 2. Dünya Savaşı yıkıntılarını onaracak yeni bir evreye girdikten itibaren felsefe ve bilim felsefesi de "tekilcilikten çoğulculuğa", "dikmelikten yataylığa", "keşfetmeden oluşturmaya", "açıklamadan anlamaya" doğru bir yöne girdi. Ancak bu sürecin ne denli başarılı olduğu elbette tartışmalıdır. Sonucu şimdiden dile getirmek gerekirse pozitivizm varlığını sorgulatsa da yine de bilimsel faaliyetin omurgasını oluşturmaya devam etmektedir.

POST-POZİTİVİZM: TARİHÇİLİK, ANARŞİZM VE OLUŞTURMACILIK¹⁹

Post-pozitivizmin Psikanalitik Bağlamı²⁰

1950'lerden itibaren Mantıksal Görgülcülüğe karşı çok sayıda kişi bayrak açtı. Bu dönemin bağlamını anlamadan bilim ve bilim felsefesi alanında niçin yeni bir yön/tem arayışına girildiğine ilişkin tartışmalar eksik kalır. Dünya büyük bir yıkıma uğramıştır. Totaliter ideolojilerin yıkımından hemen her topluluk ama özellikle Avrupalı Yahudiler nasibini almıştır. 1920'lerde bir seçenek olma potansiyelini taşıyan Sovyet devrimi (ki Russell, Frankfurt okulu temsilcilerinden bazıları büyük umutlarla Moskova'yı ziyarete koşarlar ama dönüşler hep hayal kırıklıklarını hikâye eder) Stalin yönetiminde katı bir totaliter diktatörlüğe evrilmiştir. 20. Yüzyılın en verimli felsefi topluluklarını barındıran Almanya ve Avusturya yıkımla karşılaşmış, içi boşalmış, gururu kırılmıştır.

Bu süreçte Almanya kökenli çok sayıda düşünür başta ABD ve İngiltere olmak üzere başka ülkelere göçtü²¹. Almanya'da kalanlar bir müddet "suçluluk" duygusundan kurtulamayıp kabuklarına çekildi ve bir dönem Hitler'le bağlantılı görülenler

¹⁹ Burada constructivist karşılığı olarak "oluşturmacılık" ,"structuralist" karşılığı olarak ise "yapısalcılık" benimsenmiştir.

²⁰ Buradaki değerlendirmelerim ilksel düzeydedir, ayrıntılı incelemeler sonucunda ortaya konmuş değildirler. Ancak bilimin başlangıcında mutlaka "sezgisel" bir an varsa, "sezgi ve kanıların" olduğu bağlamı göz ardı edemeyiz. Dönemin tartışmalarının genellikle Almanya'da yaşamları alt-üst olmuş, ülkelerini terk etmek zorunda kalmış düşünürler tarafından yürütüldüğünü unutmamak gerekir. Burada farklı bir kişilik olarak "2. Dünya Savaşı'nda 1942 yılı sonundan 1945 Ocak ayına kadar Alman Ordusunun cephelerinde görev yaparken makineli tüfekle omuriliğinden vurulup "gazi" olan Viyana doğumlu P. Feyerabend'i ayrı bir yere koymak gerekir. Akademik yaşamının önemli bir kısmı Popper'in asistanı olabilme çabalarıyla geçmiş, bu mümkün olmamış, ancak yine Popper'in de referansıyla başka bir üniversitede iş bulabilmiştir. Feyerabend hakkında biyografik bilgiler için bakınız Hoyningen-Huene (2000).

²¹Frankfurt Okulu'nun neredeyse tamamı "göçmen" olmuştur. Post-pozitivizme damga vuranlar Feyerabend ve Lakatos göçmendir. Bunlar arasında Kuhn ABD'de doğmuştur. Kuhn, Feyerabend ve Lakatos'un ortak yönleri üçünün de Popper'in tedisinden geçmeleridir. Popper, Lakatos ve Kuhn köken olarak Yahudi'dirler.

(Heidegger gibi) akademik camiadan uzaklaştırıldı²². Kant'tan bu yana alana hâkim olan Alman düşüncesi meşruiyet sorunu yaşıyor gibiydi. Dünyanın yıkılışında bilimin payı, bilim camiasının politika ile ilişkileri sorgulamanın odağındaydı. Irkçılık ve totaliteryanizm ile bilimin "ayrıcalklı konumu" ve "bilimlerin birliği ve tek yöntem arayışı" arasında eşleştirme yapıldı²³. O halde bilimin diğer bilgilerle olan ilişkisi yatay bir düzleme çekilebilir, tek bir bilimsel bilgi üretme yöntem arayışı yerine çoklu arayışlara gidilebilirdi. Tarih, bilimin "doğal" oluşu keşfetme sürecinden çok "sosyal yapının gerçekleştirdiği bir "oluşturma-inşa" olduğunu gösteriyordu. "Geleneksel" bilimin etrafında evrildiği "kuram" dahi sonu gelmez tümevarım-tümdengelim tartışmalarına yanıt vermeyi zorlaştırdığından sorgulanıp yerine "paradigma", "bilimsel araştırma programı" ikame edilebilirdi. Bu araçlar sayesinde "insanı tekil ve çoğul bağlamında merkezine alan ve onu sadece "anlamaya" çalışan fenomenoloji ve etnografi gibi yöntem arayışlarına da alan açılabilirdi. Buradan hareketle aşağıda post-pozitivist veya pozitivist sonrası dönemin tartışmalarını temsilen "Quine, Lakatos, Kuhn, Feyerabend'in görüşlerine ilişkin kalın dokunuşlar yapılacaktır. Alanın insicamı bu çalışmanın kapsamına sığacak gibi değildir.

Post-pozitivism mi Anti-Pozitivism mi?

Yazında pozitivism ve neo-pozitivism sonrasında adlandırmada ve sınıflandırmada farklılaşmalar başlıyor. Kimileri için bu dönem post-pozitivizme, kimilerine göre ise anti-pozitivizme denk gelmektedir. Oysa post-pozitivist tartışmalar pozitivismi değil, onun kendini diğer bilgi kategorileri karşısında konumlandırma biçimini reddetmektedir. Anti-pozitivism ise pozitivismin imkânsızlığından hareketle alternatif bir bilimsel faaliyet çerçevesi önermektedir. Bu nedenle ister kronolojik ister içerik açısından bakılsın 1950'lerden itibaren pozitivism getiren "tarihsel", dilsel, bilişsel veya bilgi/bilim sosyolojisi perspektifli eleştirilerinana karakteri post-pozitivisttir.

Pozitivismin varlıkbilimsel, bilgi kuramsal ve yöntembilimsel varsayımlarına eleştiriler getirilen bu dönemde esas sorgulanan şey "pozitivismin" kendini özellikle sosyal bilimler açısından konumlandığı yerdir. Bilimsel ilerlemecilik, birikimselcilik, meşru bilgi ve bilgi kategorileri arasında hiyerarşi farklı bakış

²² Kimilerine göre Heidegger 20. yüzyılın en güçlü filozofudur. Filozof olarak Heidegger ile insan olarak Heidegger ayrılmalıdır. Heidegger ve Alman üniversitelerinde Nazileşmesi ve Nazilerden temizlenme ile ilgili bakınız Sherratt (2013).

²³ Horkheimer'in pozitivism ve post-pozitivism yönelttiği eleştirileri bir anlamda "Eleştirel Okulun" konu hakkındaki görüşlerini "Akıl Tutulması (2016) adlı eserinde özlü bir şekilde bulmak mümkündür. Bu kitapta "Çatışan Reçeteler" başlıklı makalesinden şu alıntı, pozitivist bilim, Hitler, 2. Dünya Savaşı eşleştirmesine bir örnektir: "Yeni-pozitivistler 'bütün değerlerin kendi nedenleriyle ve sonuçlarıyla sınırlı bir bilimsel ya da deneysel hayat felsefesini' kabul ettirmek isterler bize. Bugünkü düşünsel bunalımın sorumluluğunu 'bilimin yetkisinin sınırlandırılmasına ve şeylerin doğasını ve değerini anlamak için kontrollü deneyin dışındaki yöntemlere dayandırılmasına' dayandırıyorlar. Hook'u okumak, Hitler gibi insanlık düşmanlarının bilimsel yöntemlere gerçekten güven duyduğunu ya da Alman propaganda bakanlığının bütün değerleri 'nedenleri ve sonuçlarıyla sınırladığını' neredeyse unutturur insana" (109:110).

açılıyla sorgulandı. Bu sorgulama pozitivist yaklaşımın reddinden çok, onun yanına başka şeylerin de konulabileceğine ilişkin bir yakarışı andırıyor. Ortaya konulan şey yeni bilimsel bilgi üretme önerilerinden ziyade "bilimsel" olanın sınırlarını genişletme çabalarıdır. Örneğin özgür bir toplumda bilim, bilimsel faaliyetlerin niteliğine bir katkı değil, bu faaliyetleri herhangi bir yöntemle üretilen bilgilerle birlikte yürütülmesi gerektiğine dair bir öneridir²⁴.

Post-pozitivistlerin Çoğulculuk Arayışı Kaygısı Olarak Eklektiklik

Diğer bir eleştiri alanı da pozitivist yöntembilimsel iddialarını çürütmeye çalışarak onun yapmak istediği şeyi aslında pek de beceremediğine dair görüşlerden oluşmaktadır. Bu durum post-pozitivizmle anti-pozitivizm arasında bir ayrımı zorunlu kılmaktadır. Post-pozitivizmin aksine anti-pozitivizm sadece pozitivist varlık bilimsel, bilgi kuramsal ve yöntembilimsel varsayımlarını eleştirmekle kalmıyor, onu yapmaya çalıştığı şeyi becerememekle değil, yapmaması gerektiğini ifade ederek bir karşıtlık oluşturuyordu. Aynı zamanda da kendi bilimsel faaliyetlerinin çerçevesini bir şekilde ortaya koymaya çalışarak pozitivistten bağımsız olarak var olmaya çalışıyordu. Bu ayrım günümüz için de geçerlidir.

Post-pozitivist düşüncenin önemli temsilcilerinde Quine (1963: 2. bl.) "görgülcülüğün iki dogması" adlı incelemesinde "analitik" olan ile "sentetik" ayrımının belirsizliğinden söz eder. İkinci eleştirisi ise "tümdengelim" ilişkin "dogma"nın yanlış formüle edildiğidir. Quine'in buradaki yaklaşımı bu tür ölçütlerin varlığından çok "daha iyi nasıl yapılabileceğine" ilişkin gibi gözükmektedir. Aynı şekilde Feyerabend'in "ne olsa uyar" kapsamına pozitivist çabalar rahatlıkla girer. Kendisi akli olumsuzlamanın da bir sınırı olduğunun farkındadır ve kimileyin akıllı olmak gerekliliğine işaret eder (1999a; 1999b). Kuhn'un (2003) eşzamanlı farklı paradigmanın var olabileceği iddiasından hareketle pozitivist burada da kendine bir yer bulur.

Post-pozitivizmin başat kişiliklerinden bir diğeri olan Lakatos'un dili büyük ölçüde Popper terminolojisiyle koşutluk gösterir, içinde her zaman bir Popper vardır. Lakatos (2012)örneğin Popper ile Kuhn karşılaştırmalarında ikisi arasında gidip gelir ve özellikle "bilimsel devrimin" gerçekleşmesine mitolojik, dinsel bir karakter atfeden Kuhn karşısında bu türden gelişmelerin "akılcı" yanına işaret eden Popper'den yanadır (s.32). Kuhn'un "paradigması" ile Lakatos'un "bilimsel araştırma programı" özü itibarıyla aynıdır. Bilim tarihine bakarak gerçekleşen buluşları anlamaya çalışmak ve bu buluşların karakterleri üzerinden yapılan bir tartışma ile

²⁴ Feyerabend (1999a ve 1999b) iddialarında tutarlı olmayışı "anarşi" ile açıklarken aslında bir özgürlük arayışında olduğunu iddia etse de zaman zaman vurgu yaptığı "birikimsellik", "gelişme" gibi kavramlarla derinde bir yerlerde pozitivist kaygıları taşıdığı ortaya çıkar. Aynı şey diğer post-pozitivistlerin hemen tümü için geçerlidir.

"program"ın içerisine neler konulacağına karar vermek... Eklektik karakter burada da baskındır. Aslında post-pozitivistlerin genel karakterlerinin "eleştirir" gibi gözükürken "uzlaş" aramak olduğu yargısı bile zorlama sayılmaz²⁵.

Pozitivizm sonrası tartışmaların pozitivizme meydan okuduğu başlıca alanları Hooker (akt. Zammito, 2004:15) şu başlıklar altında toplamıştır:

- 1- Kuram gözlemlere indirgenemez
- 2- Bilimsel yöntem sadece mantıksallığın vesayetinde değildir
- 3- Gözlem "kuramdan beri" (theory-neutral) değildir
- 4- Kuramlar tarihsel olarak birikmez
- 5- Doğrular kuram-yüklüdür
- 6- Bilim bireylerden yalıtılamaz
- 7- Bilim toplumdaki yalıtılamaz
- 8- Yöntem zamandan bağımsız evrensel değildir
- 9- Mantık ayrıcalıklandırılmamalı
- 10- Doğru ile değer arasında mesafe yoktur

Post-pozitivistlerin genel görünümüyle ilgili Zammito'nun (2004:3) yaptığı özetleme oldukça başarılı olduğundan bu grubun betimlemesini O'na bırakalım:

Post-pozitivizmin baskın karakteri daha çok Anglo-Sakson kökenli olması nedeniyle analitik oluşudur. 1950'lerde Quine'in başkaldırısıyla mantıksal pozitivizmin/görgülcülüğün kriz dönemi başladı. Kuhn'un "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" (2003) ise tam bir dönüm noktasıdır. Quine ve Kuhn'un görgül bilimin kuramlanmasıyla ilgili sezindikleri sorunların çözüm kaynağı olarak dil felsefesi görüldü. Burada öne çıkanlardan birisi H. Putnam oldu. Bu noktada kimileri "bilgi kuramının sonu" diyecek düzeyde peygamberliğe soyundu. Bu dilsel dönüş iki farklı yansımayı besledi: "usun tarihselleştirilmesi" ve bilginin toplumsal inşası". Bilimi anlamak adına bunun gerekli olduğu düşünüldü. Bu şekilde bilimi tarihsel ve toplumsal süreçlere yerleştirmek mümkün oldu. İlkinde bilim ile tarihin bilim felsefesi ile evliliği gerçekleşti. İkincisinde ise "bilimsel bilginin sosyolojisi" doğdu. I. Lakatos ve L. Laudan gibileri "yansızlaştırılan bilgi kuramı" ile birinci yolu, D. Bloor ve B. Barnes gibileri ise ikinciye benimsediler. İki yolu seçenler de mutlu olamadılar. Tarih ile bilim felsefesinin evliliği çok yolunda gitmedi ve boşanma ile bitti denilebilir. Bilimsel bilginin sosyolojisinin hikâyesi daha da acıklı oldu. Bütün versiyonları "radikal sosyal oluşturma" kapsamında "tuhaflik"düzeyine indi.

²⁵Agassi (2014:54-5) Kuhn ile uzun bir dönem arkadaşlık yapmış, birbirlerinin kitaplarında düzeltmeler yapmış iki arkadaş olarak Kuhn'un "eleştiriye" özellikle de kendi çalışmalarının eleştirilmesine hiç katlanmadığını söyler. Ayrıca, başkalarıyla kamuoyu önünde çatışmaya girmekten kaçındığını, yeri geldiğinde farklı görüşlere sahip olduğu bilinen Hempel, Popper, Agassi ile "aynı düşüncede" olduğunu dile getirdiğini belirterek Kuhn'un "eleştiriye" iletişimin önünde engel olarak gördüğünü söyler. Gerçekten de pozitivizm sonrası görüşün ortak yanlarından bir tanesi çatıştıkları sanılan şey ile uzlaşmaya çok yatkın olmalarıdır.

ANTI-POZİTİVİST CEPHE

Genel olarak "yorumlamacılık" başlığı altında toplanan anti-pozitivist eleştirilerin pozitivist eleştirmekle kalmayıp ona karşı bir seçenek sunmak gibi bir kaygısı olduğunu söylemek gerekir. Açıklama yerine anlama, genelleme yerine "kendine özgü", standart olgular yerine "yaşam dünyası", yasalar yerine "bağlam" gibi kendine has bir dili vardır bu çok geniş bir yelpazeye yayılmış olan bu düşüncenin. Bu kategoride değişik felsefi, ideolojik ve bilgi-kuramsal, yöntembilimsel düşünür ve ekoller yer almaktadır. Sadece pozitivistin tam karşısında ve de bilimsel bilgi üretmede "açıklama" yerine "anlama" çabası olarak hermenötik, evrensel genelleme arayışları yerine insanın yaşam deneyimlerini koymaya çalışan görüngübilim, bağlam-kültür ilişkisini derinlemesine çözümlemelere tabi tutmayı amaçlayan etnografik çalışmalar ve etnometodoloji hem bilimbilimsel hem yöntembilimsel düzeyde bu yelpaze içerisinde yer alırlar. Sosyolojik bir yaklaşım olarak Sembolik Etkileşimcilik de buraya yerleştirilebilir. Ayrıca felsefe ve bilim felsefesi genelinde pozitivistin karşısında Eleştirel Kuramı, bazı Marksist akımları, Feminist bilgi kuramını, Oluşturmacı bilgi kuramını pozitivistin önemli karşıtları olarak değerlendirmek gerekir. Anti-pozitivism bu çalışmanın çerçevesi aşar ve odak noktasında da değildir.

SONUÇ: NE OLSA UYAR, NE DE OLSA UYAR!

Pozitivism kimi zaman "sermaye", bazen "modernizm", bazen "totaliteryanizm" ile eşleştirilir. Bu eşleştirmelerden kaynaklı eleştiriler doğal olarak ideolojik karakterde, yani değerler sistemi üzerindedir. Bilimsel faaliyetin değerler sistemi üzerinden eleştirilmesi felsefenin bir ödevidir esasen. Yukarıda bahsedilen Horkheimer'in pozitivist bilimin 2. Dünya Savaşındaki "yıkıcı" etkisine ilişkin tartışma bu türdendir. Bu eleştiriler ile "bilimsel faaliyetin doğasına" ilişkin bilim felsefesi (varlıkbilim, bilgibilim, yöntembilim) tartışmaları aynı kategoride ele alınmamalıdır.

Pozitivistinden "din üretmeye"(Comte) varan ve toplumun her eyleminin "akıl-bilim" çerçevesinde şekillendirebileceği varsayımı tıpkı yakın geçmişte "ne olsa gider" denilerek "bilimi böylece özgürleştirip bilimsel faaliyetlerin çerçevesini genişletiyorum" diyenler kadar uçta görüşler olarak düşünülmalıdır.

Ülkemizde ve birçok yerde pozitivism ve diğer düşünsel akımları "siyasi iktidar" eksenli yorumlayan (iktidarda olmadıklarında post-pozitivist-anti-pozitivist/postmodern, iktidara ulaştıklarında pozitivist/modern olmayı tutarsızlık olarak görmeyenlerin "düşünsel" olmaktan çok "dürtüsel" çıkarımları doğal olarak yandaşlık/karşıtlık uçlarına savrulan bir keyfiyet ve keyfilik arz etmektedir. Üzerinde fazla durmaya gerek yok. "Ne olsa uyar, ne de olsa uyar!"

Türkiye’de bilimsel yazında “pozitivizm-anket” eşleştirmesine sıkça rastlanmaktadır. Bu “yöntem” düzeyinde eşleştirme, pozitivizmin içini boşaltacak kadar sorunludur. Bu noktada yapılacak eleştiriler “sözde bilime” yöneltilmelidir. Tam bu noktada söylemek gerekir ki yöntem düzeyinde pozitivizm-nicel-anket eşleştirilmesi bilimsel faaliyeti özellikle de yazılımların ve dergilerin yardımıyla “endüstriyel” bir “sözde bilim” sığınağına hapsetmiştir.

KAYNAKÇA

Agassi, J. (2014) Popper and His Popular Critics: Thomas Kuhn, Paul Feyerabend and Imre Lakatos, Springer.

Aune, B. (1998) Metaphysics: The Elements, 4. Baskı, University of Minnesota Press.

Beck, L. W. (1991) “Foreword”, içinde Köhnke, K. C., The Rise of Neo-Kantianism: German Academic Philosophy Between Idealism and Positivism, İngilizceye çev. Hollingdale, R. J., Cambridge Univ. Press.

Bell, D. (1997) “Nominalism”, içinde, Lamarque, P. V. (der) Concise Encyclopedia of Philosophy of Language, Elsevier.

Bryant, C. G. A. (1985) Positivism in Social Theory and Research, Mcmillan.

Burrell, G., Morgan, G. (1979) Sociological Paradigms and Organisational Analysis, Heineman Educational Books.

Caldwell, B. J. (1994) Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century, Revisededition, Routledge.

Demir, Ö. (2000) Bilim Felsefesi, 3. Baskı, Vadi Yayınları.

Effingham, N. (2013) An Introduction to Ontology, Polity Press.

Fay, B. (2015) Social Theory and Political Practice, Routledge.

Flew, A. (1979) A Dictionary of Philosophy, Macmillan.

Feyerabend, P. (1999a) Yönteme Karşı, çeviren Başer, E., Ayrıntı.

Feyerabend, P. (1999b) Özgür Bir Toplumda Bilim, çeviren Kardam, A., Ayrıntı.

Freyenhagen, F. (2017) “Critical Theort’s Philosophy”, içinde, D’Oro, G. ve Overgaard, S. (der.) The Cambridge Companion to Philosophcal Methodology, Cambridge University Press.

- Geyer, D. L. (1914) *The Pragmatic Theory of Truth as Developed by Peirce, James, and Dewey*, PhD Thesis, Graduate School of The University of Illinois.
- Giddens, A. (1978) *Positivism and Its Critics*", içinde, Bottomore, T. Nisbet, *A History of Sociological Analysis*, Basic Books.
- Giddens, A. (1993) *New Rules of Sociological Method A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, 2. Baskı, Polity Press.
- Hacking, I. (2002) *Historical Ontology*, Harvard University Press.
- Hale, B. (2009) "Realism and Anti-realism about Abstract Entities", içinde, Kim, J. Sosa, E. A ve Rosenkrantz (der), *Companion to Metaphysics*, 2. Baskı, Blackwell.
- Horkheimer, M. (2016) *Akıl Tutulması*, çev. Koçak, O, 3. Basım, Metis.
- Hoyningen-Huene, P. (2000). "P. K. Feyerabend: An Obituary" içinde, Preston, J., Munevar, G. ve Lamb, D., "The Worst Enemy of Science? :Essays in Memory of Paul Feyerabend", Oxford Univ. Press.
- Iannone, P. A. (2001) *Dictionary of World Philosophy*, Routledge.
- Jacquette, D. (2002) *Ontology*, Acumen.
- Kim, A. (2015) "Neo-Kantian Ideas of History", içinde, de Warren, N. Ve Staiti, A. (der), *New Approaches to Neo-Kantianism*, Cambridge University Press.
- Kolakowski, L. (1968) *The Alienation of Reason: A History of Positivist Thought*, İngilizceye çeviren Gutterman, Doubleday & Company.
- Kuhn, T. S. (2003) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çeviren Kuyaş, N., 6. Baskı, Alan.
- Lacey, A.R. (1996) *A Dictionary of Philosophy*, 3. Baskı, Routledge.
- Lakatos, I. (2012) *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, çeviren Uygyn, D., Alfa.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*, The University of Chicago Press.
- Laurence, S. ve McDonald, C. (1998) "Introduction: Metaphysics and Ontology", içinde Laurence, S. ve McDonald, C. (der) *Contemporary Readings in the Foundation of Metaphysics*, BlackwellPub.
- Popper, K.R. (2002) *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge.

- Popper, K. R. (2005) Bilimsel Araştırmanın Mantığı, Çev. Aka, İ. ve Turan, İ., Yapı Kredi Yayınları.
- Quine, W. V. Orman, From Logical Point of View: 9 Logico-Philosophical Essays, 2. Baskı, Harper Torch books.
- Redman, D. A. (1993) Economics and the Philosophy of Science, Oxford University Press.
- Richardson, A. ve Uebel, T. (2008) "Introduction" içinde, Richardson, A. ve Uebel, T. (der) The Cambridge Companion to Logical Empiricism, Cambridge Univ. Press.
- Sahakian, W. S. (1990) Felsefe Tarihi, çev. A. Yardımlı, İdea.
- Sherratt, Y. (2013) Hitler's Philosophers, Yale University Press.
- Skirberkk; G. ve Gilje, N. (2006) Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi, 3. Baskı, Kesit Yayınları.
- Smith, B. (2009) "Ontology", içinde, Kim, J., Sosa, E. ve Rosenkrantz, G. S. (editörler), A companion to metaphysics, 2. baskı, Wiley-Blackwell.
- Stadler, F. (2003) The Vienna Circle and Logical Empiricism: Re-evaluation and Future Perspective, Kluwer Academic Pub.
- Wagner, G. Harpfer, C. (2015) "Neo-Kantianism and the Social Sciences: from Rickertto Weber", içinde, de Warren, N. Ve Staiti, A. (der), New Approachesto Neo-Kantianism, Cambridge University Press.
- Weber, M. (1946) Essays in Sociology, (derleyen ve çevirenler), Gerth, H. H. ve Mills, C. W., Oxford Univ. Press.
- Weber, M. (1949) The Methodology of the Social Sciences, (derleyen ve çevirenler)Shils, E. A. ve Finch, H. A., The Free Press.
- Weir, A. (1997) "Realism", içinde, Lamarque, P. V. (der) Concise Encyclopedia of Philosophy of Language, Elsevier.
- Zammito, J. H. (2004) A Nice Derangement of Epistemes: Post-positivism in the Study of Science from Quine to Latour, University of Chicago Press.

ÇALIŞMA AHLAKININ İŞ PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ; SEKTÖRLER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Suudan Gökçe Gök

ÖZET

Bu araştırmada çalışma ahlakının iş performansı üzerine etkisi araştırılarak, sektörler arasında bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, çok uluslu bir işletmenin üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde oluşturduğu bir projede çalışan 600 kişiden tesadüfi olarak seçilen 324 kişilik tek bir örneklem üzerinde uygulanmıştır. Bu araştırmada, parametrik ve parametrik olmayan testler kullanılmış, veri tabanının oluşturulması ve analiz esnasında IBM SPSS.23 yazılımı kullanılmıştır. Analiz sonucunda sektörler arasındaki ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş ve farklılığı yaratan meslek grubunun finans sektörü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Ahlakı, İş Performansı, Görev Performansı, Bağlamsal Performans.

INTERSECTORAL VIEW TO THE WORK ETHICS IN THE CONTEXT OF WORKING PERFORMANCE: A COMPARATIVE ANALYSIS

ABSTRACT

In this study, it was tried to determine whether there is an intersectoral difference or not by examining the effect of work ethics on the work performance. The study was applied on a single sampling which is consisted of 324 individuals selected from 600 individuals randomly working in a project which was organized by a multinational enterprise within the framework university and industry cooperation. In this research, parametrical and non-parametrical test were used and IBM SPSS.23 software was used in creation of database and during the analysis. At the end of the analysis, it was found that the intersectoral means are statistically significant and the occupational group creating the difference is the finance sector.

Keywords: Work Ethics, Work Performance, Task Performance, Contextual Performance.

GİRİŞ

21. yüzyılın en göze çarpan özellikleri arasında yeni teknolojilerin daha önce olmadığı kadar hızlı gelişimi, insanların çevrelerinde gerçekleşen olaylara karşı

farkındalığının artışı, modern iletişim kanalları aracılığıyla bilgilerin ışık hızında yayılması yer almaktadır. Bir toplumun parçası olan insan, hemen hemen her alanda çok fazla sayıda seçeneğe sahiptir. Bununla birlikte, imkanların ve seçeneklerin bol olması, insanları ahlaki kararlar ve davranışlar açısından bir takım belirsiz durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Günümüzde artık neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda çok ince bir sınır vardır. Kimi insanlar, dinden veya kendi ahlaki felsefelerinden kaynaklanan prensiplere sadık kalmaya çalışmakta; kimileri ise daha göreceli bakış açılarını kabullenip, durumdan duruma farklılık gösteren ahlaki ve ahlaki olmayan duruşlar sergilemektedir. Bu duruşlar da örgütlerin verimlilik ve performanslarını etkilemektedir.

Bu noktadan hareketle literatürde yapılan çalışmalar bakıldığında, Çalışma Ahlakı, özellikle Protestan Çalışma ahlakı ile ilgili çalışmalar ile performans konusunun fazlalığı dikkat çekmektedir. Genel olarak, çalışma ahlakına sahip olan çalışanların performanslarının daha yüksek olduğu varsayılmaktadır ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmaktadır.

Literatürde çalışma ahlakı ve iş performansı arasında belirgin bir ilişki olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmakla beraber daha önce Hunt (1994), Miller vd. (2001) and Fiorito vd. (2007) tarafından yapılan önceki çalışmalarda da aynı sonuçlara ulaşılmıştır (Van Ness vd., 2010).

Bu çalışmanın birinci bölümünde Çalışma Ahlakı ile ilgili kavramlardan bahsedilerek Protestan Çalışma Ahlakı ve boyutları ile ilgili yapılan çalışmalar ele alınacaktır. İkinci bölümde, İş performansından bahsedilerek konu ile ilgili kavramlar ve boyutları ile ilgili bilgi verilerek yerli ve yabancı çalışmalar değerlendirilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise araştırmanın yöntemi ve araştırma bulgularının değerlendirilmesi yer alacaktır.

Araştırmanın sonuç kısmında, elde edilen bulgulara göre çalışma ahlakı ile iş performansı ilişkisi ile ilgili değerlendirmeler ve öneriler yapılacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma Ahlakı

Genel olarak iş ahlakı, bütün iktisadi faaliyetlerde dürüst, güvenilir, saygılı ve hakkı gözetir davranışları benimsemek ve toplumla ilişkilerde destekçi bir tavır sergilemektir. İş dünyasındaki bireylerin davranışlarına yol gösteren ahlak standartlarının örgüt politikalarına, kurumlara ve davranışlara nasıl uygulanabileceği üzerinde durulmaktadır. İş ahlakı, modern toplumlarda mal ve hizmet üretimiyle

dağıtması sırasında organizasyonlarda ahlak konusundaki standartların çalışanın davranışlarına uygulanırken nasıl bir yol izleneceği konusunu kapsamaktadır. Yani iş ahlakı, ahlakın uygulamalı şeklidir (Özgener, 2009).

Çalışma ahlakı, tıpkı genel ahlak kuralları gibi çoğu zaman dinsel ve töresel inançların bir parçası olan kurallardan beslenmektedir. Çalışma ahlakı, farklı dinsel, cinsel ve etnisiteye bağlı gruplarda değişiklik gösterebilen; yazılı olmayan ve çalışma hayatında uyulması gereken bir takım kuralları ifade etmektedir. Bu anlamıyla çalışma ahlakı göreceli, töresel ve toplumdan topluma değişen bir niteliğe sahiptir (Gök, 2008: 8).

İş Performansı

Performans, "belirlenen koşullara göre bir işin yerine getirilme düzeyi veya işgörenin davranış biçimi" olarak tanımlanabilir (Bingöl, 2003:273). Performans değerlendirme ise çalışanın mevcut performansının ve gelecekteki potansiyelinin belirli kıstaslara göre değerlendirilmesidir. Performans değerlendirme sonuçlarının terfi, eğitim geliştirme, ücretleme gibi insan kaynakları uygulamalarında kullanılması nedeniyle son yıllarda oldukça fazla irdelenen bir konu olmuştur. Çalışanların örgüt içindeki performansını kişisel özellik ve yetenekleri, işini başarma arzusu, yönetimin bu arzuyu harekete geçirme kabiliyeti ve sağlanan çalışma ortamı belirlemektedir. İş performansı, sadece çalışana bağlı bir sonuç değildir. Çalışanın kişisel özellikleri, becerileri, yetenekleri ve başarma arzusunun yanında yönetimin bu arzuyu hareketlendirme yeteneği ve çalışma ortamı, birlikte iş performansını belirlemektedir (Bükülmez, 2013:2).

Performans, işgörenin kendi iş tanımı çerçevesinde örgütü adına sergilemekte olduğu bir çıktıdır. Bu çıktının ortaya çıkarak, artabilmesi için bazı faktörlerin etkili olduğu ön görülmektedir. Yapılan bu araştırma ile incelenmekte olan bir diğer değişken olan çalışma ahlakının performansı etkileyen bir faktör olduğu düşünülmektedir.

İş performansının, görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki ana unsurdan oluşan çok boyutlu davranışsal bir kavram olduğuna dair alan yazında yaygın bir kabul mevcuttur (Borman ve Motowidlo, 1993; Motowidlo vd., 1997).

Performans kavramının bağlamsal performans ve görev performans olarak ayrıştırılması 1990'lı yılların başlarında W.C. Borman ve S. J. Motowidlo tarafından gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında Amerikan Hava Kuvvetlerinde yapmış oldukları çalışmada, çalışan 421 tamircinin yöneticilerce görev, bağlamsal ve toplam performansları ölçülmüştür. Bu çalışmada işgörenin görev tanımında yer alan işler ve buna bağlı eylemlerinin yanı sıra çevre ile etkileşim sonucu oluşan, çalışanın iş tanımından ayrı gelişen bir performans boyutu olan bağlamsal performans dahil

edilmiştir. Bu haliyle görev performansı ile bağlamsal performans birbirinden ayrılmış, performansı tanımlayan iki boyut belirlenmiştir (Gül, 2013).

YÖNTEM VE VERİ

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmamız çalışma ahlakının iş performansı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu araştırma, çok uluslu bir işletmenin üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde oluşturduğu bir projede çalışan 600 kişiden tesadüfi olarak seçilen 324 kişilik tek bir örneklem üzerinde uygulanması, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kıdem, birim ve pozisyon gibi demografik faktörlerinde baz alınmış ve literatürü destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada, parametrik ve parametrik olmayan testler kullanılmış, veri tabanının oluşturulması ve analiz esnasında IBM SPSS.23 yazılımı kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılmak üzere Mirels ve Garrett'in (1971) geliştirdiği 19 sorudan oluşan "Protestan Çalışma Ahlakı" (PÇA) ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert Tipi ölçme düzeyindedir. Buna göre, sorularda yer alan ifadeler, (1) kesinlikle katılmıyorum (2) katılmıyorum (3) ne katılıyorum ne katılmıyorum (4) katılıyorum (5) kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

PÇA ölçeğinin 5 alt boyutu bulunmaktadır. İlk boyut *çalışmanın gerekliliği*, ikinci boyut *sadelik ve zevklerden uzak durma*, üçüncü boyut *sıkı çalışmanın başarıyı getireceği*, dördüncü boyut *boş zamana yönelik olumsuz tutumlar* ve beşinci boyut *para ve zaman kullanımını* vurgulamaktadır.

İş Performansı ölçeğinin ilk dört maddesi Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen, diğer üç maddesi Fuentes, Saez, Montes (2004) ve Rahman ve Bullock (2005) tarafından geliştirilen ölçek olup, toplam 7 ifadeden oluşmaktadır (Şehitoğlu, 2010).

BULGULAR

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda verilerin toplanılmasında kullanılan anketin genel güvenilirlik katsayısı Cronbach Alfa değeri, 0,894 olarak bulunmuştur. Buna göre, anketin yüksek güvenilirliğe sahip bir ölçme aracı olduğu görülmektedir. Boyutlar açısından bakıldığında; Protestan çalışma ahlakı boyutunun 0,754, güvenilirlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Ankete katılanların demografik bilgilerine ilişkin veriler ise aşağıda verilmiştir;

Araştırmanın demografik yapısına baktığımızda örneklem grubumuzun 18-25 ve 41-65 yaş katılımcılardan, %54,2'si erkek, %45,8'i ise kadınlardan, %45,2'si evlilerden, %54,8'i ise bekarlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların %47,8'i lisans, %40,7'si lisansüstü düzeyde eğitimi tamamlamış kişilerden oluşmaktadır. Protestan Çalışma Ahlakının İş Performansı ile İlişkisinin Araştırıldığı Korelasyon Analizi yapılmış aralarındaki ilişki Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Protestan Çalışma Ahlakının İş Performansı ile İlişkisinin Araştırıldığı Korelasyon Analizi Sonuçları

	Çalışmanın Gerekliliği	Sadelik ve Zevklerden Uzak Durma	Sıkı Çalışma Başarıyı Getirir	Boş Zamana Yönelik Olumsuz Tutumlar	Para ve Zaman Kullanımı	İş Performansı
Çalışmanın Gerekliliği	1	,459**	,374**	,337**	,381**	,398**
Sadelik ve Zevklerden Uzak Durma	,459**	1	,446**	,289**	,245**	,267**
Sıkı Çalışma Başarıyı Getirir	,374**	,446**	1	,338**	,320**	,343**
Boş Zamana Yönelik Olumsuz Tutumlar	,337**	,289**	,338**	1	,334**	,254**
Para ve Zaman Kullanımı	,381**	,245**	,320**	,334**	1	,346**
İş Performansı	,398**	,267**	,343**	,254**	,346**	1

** p<0,01, [$H_0: \rho_k = 0$ (k. Korelasyon katsayısı anlamsızdır)]

İş performansının Protestan çalışma ahlakı alt boyutlarından en çok çalışmanın gerekliiği alt boyutuyla ilişkili olduğu görülmektedir. İş performansının diğer Protestan çalışma ahlakının alt boyutlarıyla pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki gösterdiği görülmektedir. Çalışılan sektörün söz konusu boyutlar üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığının araştırıldığı tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıdaki tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışılan Sektörün Söz Konusu Boyutlara Göre Levene testi Sonuçları

Boyutlar	Levene İstatistiği	S.d.1	S.d.2	p.
Çalışmanın Gerekliliği	1,352	9	301	0,210
Sadelik ve Zevklerden Uzak Durma	2,43	9	301	0,011*
Sıkı Çalışma Başarıyı Getirir	1,149	9	301	0,328
Boş Zamana Yönelik Olumsuz Tutumlar	0,81	9	301	0,607
Para ve Zaman Kullanımı	0,96	9	301	0,473
İş Performansı	2,184	9	298	0,023*
Protestan Çalışma Ahlakı	2,047	9	301	0,034*

* $p < 0,05$ [$(H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots = \sigma_n^2)$ Grup varyansları homojendir] S.d.1: Serbestlik Derecesi 1, S.d.2: Serbestlik Derecesi 2

Levene testi sonuçlarına göre sadelik ve zevklerden uzak durma ($0,011 < p(0,05)$), iş performansı ($0,023 < p(0,05)$) ve Protestan çalışma ahlakı ($0,034 < p(0,05)$) boyutlarının çalışılan sektör grupları açısından homojen varyansa sahip olmadığı görülmektedir. Varyans homojenliğini sağlayan boyutlara ilişkin yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıda verilmiştir;

Tablo 3. Protestan Çalışma Ahlakı, Çalışma Gerekliliği ve Sıkı Çalışma Başarıyı Getirir Boyutlarının En Küçük Farklar Çoklu Karşılaştırma Testi

Boyutlar	Çalışılan Sektör	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Çalışmanın Gerekliliği	Üniversite	80	3,506	0,701	2,775	0,004*
	Kamu Kurumları	12	3,688	0,840		
	Finans Sektörü	16	2,734	0,844		
	Sağlık Hizmetleri Sektörü	26	3,654	0,714		
	Hizmet Sektörü	26	3,221	0,838		
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	91	3,469	0,693		
	Endüstri ve Üretim Sektörü	17	3,427	0,678		
	Turizm Sektörü	17	3,132	0,848		
	Özel Sektör Firmaları	12	3,188	1,088		

	Diğer Sektörler	14	3,446	0,406		
	Üniversite	80	3,553	0,533		
	Kamu Kurumları	12	3,313	0,478		
	Finans Sektörü	16	3,234	0,559		
	Sağlık Hizmetleri Sektörü	26	3,471	0,614		
Sıkı Çalışma Başarıyı Getirir	Hizmet Sektörü	26	3,269	0,583	2,298	0,017*
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	91	3,593	0,568		
	Endüstri ve Üretim Sektörü	17	3,265	0,446		
	Turizm Sektörü	17	3,294	0,703		
	Özel Sektör Firmaları	12	3,125	0,895		
	Diğer Sektörler	14	3,500	0,460		

* $p < 0,05$, [$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_n$] Seçilen örneklem grupları ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir. (Not: Tablo çok uzun olduğu için sadece anlamlı bir farklılığa sahip boyutlara ilişkin bilgiler verilmiştir).

Tablo incelendiğinde, Protestan Çalışma Ahlakının alt boyutlarının ($0,022 < p(0,05)$), çalışma gerekliliği ($0,004 < p(0,05)$) ve sıkı çalışma başarıyı getirir ($0,017 < p(0,05)$) boyutlarının çalışılan sektör bazında anlamlı düzeyde farklılaştığı söylenebilir. Bu farklılıkların hangi sektörlerden kaynaklandığını belirlemek için En Küçük Farklar çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır.

Tablo 4. Sektörler Açısından Çalışmanın Gerekliliği Boyutu İçin Yapılan En Küçük Farklar Yöntemi Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

(I)	Çalışılan Sektör	(J) Çalışılan Sektör	Ortalama Farklar	p
(II)				
		Kamu Kurumları	-0,18125	0,430
		Finans Sektörü	,77188*	0,000*
		Sağlık Hizmetleri Sektörü	-0,1476	0,378
		Hizmet Sektörü	0,2851	0,089
Üniversite		Mimarlık/Mühendislik Sektörü	0,03739	0,742
		Endüstri ve Üretim Sektörü	0,07978	0,687
		Turizm Sektörü	0,3739	0,060*
		Özel Sektör Firmaları	0,31875	0,165
		Diğer Sektörler	0,05982	0,78
		Üniversite	0,18125	0,43
Kamu Kurumları		Finans Sektörü	,95313*	0,001*
		Sağlık Hizmetleri Sektörü	0,03365	0,896

	Hizmet Sektörü	0,46635	0,072
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	0,21864	0,337
	Endüstri ve Üretim Sektörü	0,26103	0,35
	Turizm Sektörü	,55515*	0,048*
	Özel Sektör Firmaları	0,500	0,099
	Diğer Sektörler	0,24107	0,408
	Üniversite	-,77188*	0,000*
	Kamu Kurumları	-,95313*	0,001*
	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-,91947*	0,000*
	Hizmet Sektörü	-,48678*	0,039*
Finans Sektörü	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-,73449*	0,000*
	Endüstri ve Üretim Sektörü	-,69210*	0,008*
	Turizm Sektörü	-0,39798	0,124
	Özel Sektör Firmaları	-0,45313	0,11
	Diğer Sektörler	-,71205*	0,009*
	Üniversite	0,1476	0,378
	Kamu Kurumları	-0,03365	0,896
	Finans Sektörü	,91947*	0,000*
	Hizmet Sektörü	,43269*	0,036*
Sağlık Hizmetleri Sektörü	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	0,18498	0,262
	Endüstri ve Üretim Sektörü	0,22738	0,325
	Turizm Sektörü	,52149*	0,025*
	Özel Sektör Firmaları	0,46635	0,072
	Diğer Sektörler	0,20742	0,399
	Üniversite	-0,2851	0,089
	Kamu Kurumları	-0,46635	0,072
	Finans Sektörü	,48678*	0,039
	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-,43269*	0,036
Hizmet Sektörü	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-0,24771	0,133
	Endüstri ve Üretim Sektörü	-0,20532	0,375
	Turizm Sektörü	0,0888	0,701
	Özel Sektör Firmaları	0,03365	0,896
	Diğer Sektörler	-0,22527	0,359
	Üniversite	-0,03739	0,742
	Kamu Kurumları	-0,21864	0,337
	Finans Sektörü	,73449*	0,000*
Mimarlık/Mühendislik Sektörü	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-0,18498	0,262
	Hizmet Sektörü	0,24771	0,133
	Endüstri ve Üretim Sektörü	0,04239	0,829
	Turizm Sektörü	0,33651	0,086

	Özel Sektör Firmaları	0,28136	0,217
	Diğer Sektörler	0,02244	0,916
	Üniversite	-0,07978	0,687
	Kamu Kurumları	-0,26103	0,350
	Finans Sektörü	,69210*	0,008*
Endüstri ve Üretim Sektörü	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-0,22738	0,325
	Hizmet Sektörü	0,20532	0,375
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-0,04239	0,829
	Turizm Sektörü	0,29412	0,248
	Özel Sektör Firmaları	0,23897	0,393
	Diğer Sektörler	-0,01996	0,94
	Üniversite	-0,3739	0,06
	Kamu Kurumları	-,55515*	0,048*
	Finans Sektörü	0,39798	0,124
Turizm Sektörü	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-,52149*	0,025
	Hizmet Sektörü	-0,0888	0,701
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-0,33651	0,086
	Endüstri ve Üretim Sektörü	-0,29412	0,248
	Özel Sektör Firmaları	-0,05515	0,843
	Diğer Sektörler	-0,31408	0,241
	Üniversite	-0,31875	0,165
	Kamu Kurumları	-0,5	0,099
	Finans Sektörü	0,45313	0,11
Özel Sektör Firmaları	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-0,46635	0,072
	Hizmet Sektörü	-0,03365	0,896
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-0,28136	0,217
	Endüstri ve Üretim Sektörü	-0,23897	0,393
	Turizm Sektörü	0,05515	0,843
	Diğer Sektörler	-0,25893	0,375
	Üniversite	-0,05982	0,78
	Kamu Kurumları	-0,24107	0,408
	Finans Sektörü	,71205*	0,009
Diğer Sektörler	Sağlık Hizmetleri Sektörü	-0,20742	0,399
	Hizmet Sektörü	0,22527	0,359
	Mimarlık/Mühendislik Sektörü	-0,02244	0,916
	Endüstri ve Üretim Sektörü	0,01996	0,94
	Turizm Sektörü	0,31408	0,241
	Özel Sektör Firmaları	0,25893	0,375

Yapılan testler sonucunda finans sektörü-üniversite ($0,00 < p < (0,005)$), finans sektörü-kamu kurumları ($0,001 < p < (0,05)$), finans sektörü-sağlık sektörü ($0,00 < p$

(0,005)), finans sektörü-hizmet sektörü (0,039<p (0,005)), finans sektörü-mühendislik mimarlık sektörü (0,00<p (0,005)), finans sektörü-endüstri ve üretim sektörü (0,008<p (0,005)) ve finans sektörü-diğer sektörler (0,009<p (0,005)) arasındaki ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yani farklılığı yaratan meslek grubu finans sektöründe çalışanlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda farklı sektörlerden çalışanların çalışma ahlakı ile iş performansları arasında anlamlı bir ilişki olduğu, sektörler arası karşılaştırılma yapıldığında ise farklılığı yaratan sektörün finans sektörü olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuca bağlı olarak örgütler, çalışma ahlakının gelişmesine katkı sağlayacak çalışmalarda bulunmalıdırlar. Bunlar, çalışanların motivasyonu ve performansı arttırıcı ve çalışma ahlakını geliştirici mahiyette olmalıdır. Çalışma ahlakını arttırmaya yönelik atılacak adımlardan bir diğeri, çalışanların çalışma algılarının değiştirilmesi ile ilgilidir. Onların çalışmayı yaşamlarında koydukları yer kadar, çalışmayı nasıl gerçekleştirdikleri konusu da önemlidir. Dürüst, adaletli, sorumluluk sahibi, disiplinli bir şekilde çalışmak hem çalışanlar için hem de örgütün işleyişi için önemlidir. Bu özelliklere sahip çalışanlar ikili ilişkilerde ve örgüt içerisinde daha verimli ve etkin bir çalışma sergilemektedirler. İşe alımlarda işverenler tarafından bu çalışanlar tercih edilmeli ve örgütte çalışmakta olanlarında bu davranışları benimsemeleri için yöneticilerin teşvik edici faaliyetlerde bulunması gerekmektedir. Çalışma ahlakının artmasına yönelik kazandırılacak motivasyon, performans ve buna paralel olarak örgüt kalitesinin gelişimine ve verimliliğin artmasına yardımcı olmaktadır.

KAYNAKÇA

Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1993). Expanding The Criterion Domain to Include Elements of Contextual Performance. Schmitt, N. ve Borman, W.C. Personnel Selection in Organizations. San Francisco: Ca: Jossey-Bass.

Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlâkı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(1), 1-19.

Gül, C. (2013). Bankacılık Sektöründe Görev Performans ve Bağlamsal Performans; Yalova İlinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, Yalova.

Hunt, S. D. ve Morgan, R. M. (1994). Organizationalcommitment: one of many commitments or key mediating construct?. Academy of Management Journal, 37(6), 1568-1587.

Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). Beyond Self-Management: Antecedents And Consequences Of Team Empowerment. *Academy of Management Journal*, 42, 58-74.

Miller, M. J., Woehr, D. J., & Hudspeth, N. (2002). The Meaning and Measurement of Work Ethic: Construction and Initial Validation of a Multidimensional Inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 60(3), 451-489.

Morillo, C. R. (1990). The Reward Event and Motivation. *The Journal of Philosophy*, 87(4), 169-186.

Özgener, Ş. (Ankara). *İş Ahlakının Temelleri Yönetmel Bir Yaklaşım* (2. Baskı), Ankara: Nobel Yayınları.

Şehitoğlu, Y. (2010). Örgütsel sessizlik, örgütsel vatandaşlık davranışı ve algılanan çalışan performansı ilişkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, GYTE, Kocaeli*.

**SMART CITIES AS MAJOR SOCIAL (ECO) SYSTEMS -CULTURAL AND
TECHNOLOGICAL CHANGES THAT SHAPE ENTREPRENEURIAL SUCCESS,
PUBLIC VALUES AND COMMUNITY ISSUES**

Ana Maria Munteanu

Ada Codău

Valentin Vanghelescu

ABSTRACT

The literature dedicated to this topic in the last decade, even the most recent, highlights the lack of consensus that defines or rather delays the formation of the "normative core" of the smart city theory. The gaps between the metaphorical, cognitive and instrumental aspects of the intelligent city project, and the tensions at conceptualization level indicate that "institutional practices in science and technology are tacitly shaped and framed by deeper social values and interests, and that these values are formed in complex processes"(Felt, Rapporteur (EC), 2007). It engages both experts and publics, the latter more or less familiar with science, technology and risk, and also aspiring to some cultural authenticity. Moreover, new forms of collective intelligence emerging from the uses of the science, technology and smart devices associated with this type of city projects are also related to the spatially interconnected life (due to the rise of the Internet of everything) and the enhancement of mobility that involves both advantages of access to resources and risk. Freeman, before other authors, approached managerial capitalism as an object of transformation, and these transformations, he said, affect the life of modern corporations for the better or worse. So, corporations must be approached as complex entities or "major social system" - networks of stakeholders (suppliers, government, customers, publics, etc.) - ,similarly to ecosystems and this holistic approach will overcome limitations provided by the exclusive focus on stockholders. In this sense, smart city theory gives the urban space a chance of a renaissance, by redeploing forces of development into a node that redistributes competition, develops corporate ethics and increases the chance of cooperation between owners, shareholders, government, local communities. The stakeholder theory therefore offers an exit from gaps that deregulation and globalization have imprinted as disorganized capitalism within local societies, or has even concealed them, for example "the tragedy of public goods" - water, air, earth, or the " free-rider problem" - indifference, lack of involvement or abusive use that lead to the ruin of public services either the non-payment of taxes or the small and systemic corruption, and

no less, the "mock participation" which is a very complex issues itself. Of course, these are not only theoretical challenges, but, above all, existential ones. The smart development assigns to the participation of local communities in governance a role of antidote to the transformation of the public sphere into arenas of non-ending struggles between local and global actors for public resources. Or, this implies, besides the diversity of perspectives, the search for balances, as a "reasonable pluralism", involving ethical choices, and it cannot be entirely delegated to the intelligent agent-or the multilevel business intelligence. Although technology represents not only the central aspect of the smart city model but also, its defining instrumental aspect, and is a powerful enhancer competing or amplifying other aspects and dimensions of the town. Thus, at least at the theoretical level, not only technology, but also other elements have to be taken into account, due to the recurrence of codes such as innovative culture, social entrepreneurship, optimizing public services, entrepreneurial ecosystem, etc., in diverse approaches and discourses. Paraphrasing Freeman, and despite the indisputable evidence of the success of smart cities - over 150 in the world, and in the case, the recently launched Constanta smart city project - the risks of transforming smart cities into simple variations of high-tech entrepreneurship cannot be ignored. To avoid simplifications, a methodological decision is needed and requires an epistemological shift, namely a movement of the research focus from the user's psychology (mental patterns, or mental softs) and from diverse politics of perceptions, to interfaces between knowledge communities, companies, authorities and local communities, as a more open framework of research and of methodological design. With this paradigmatic repositioning, we are going to better understand the role of beneficiary networks within the self-organization of meaning, as part of, or the translation of, diverse dimensions of the various networks of stakeholders envisioned by the "networks entelechy", on the one hand, and, on the other hand, the local governance as a search for balance between these networks and the local community. In a sense, the project attributes to the city the characteristics of an intelligent corporation. As a paradigm that includes technology as the sine qua non condition of the smart constitution of the (space of the) city, the metaphor of the intelligent city can be approached as a methodological device, a complex architecture, that makes possible autonomous but also strategic, content (and sense) production that emerge through multiple interactions and increased communication, organization and action capabilities at various levels of complexity.

Keywords: smart city, intelligent development, networks of stakeholders, autopoiesis of meaning, networks entelechy, cultural complexity

KÜRK MANTOLU MADONNA'DA AİLE İŞLETMECİLİĞİ İZLERİ

Gülfiz Ergin Demirdağ¹

Ahmet Demirdağ²

ÖZET

Bu çalışmada, yayınlanışının yetmiş dördüncü yılında hala en çok satanlar listesinde ilk 10 içerisinde yer alan Türk edebiyatının önemli eserlerinden Sabahattin Ali'nin "Kürk Mantolu Madonna" romanı aile işletmeleri açısından incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ana karakter Raif'in babası tarafından sabunculuk öğrenmek ve mevcut sabun fabrikalarını büyütmek için Almanya'ya gönderilmesi temalı yan hikâyenin aile işletmesi özellikleri, veliht seçimi ve devir sürecinin planlanması kapsamında incelenmesidir. Bu amaçla ilk olarak aile işletmelerinin özellikleri kitaptaki hikâyeye paralel olarak ele alınmış kitabın yazıldığı tarihler olan 1940'lı yıllar ile günümüzdeki benzerlik ve farklılıklar saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile İşletmeleri, Devrin planlanması, Veliht seçimi, Kürk Mantolu Madonna, Sabahattin Ali.

GİRİŞ

Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna (KMM) isimli eseri yayınlanışının yetmiş dördüncü yılında www.idefix.com'un verilerine göre 2016 yılının çok satanlar listesinde beşinci sırada yer almaktadır. KMM, yabancılaşma (İlhan, 2012; Aras, 2014), benlik (Arslan-Akfırat, 2012) ve aşk (Akdemir-Genç, 2014; Kayacık, 2016) konuları kapsamında akademik çalışmalara konu olmuştur.

Gözlemci yeteneği ile Sabahattin Ali yaşamın her kesitini eserlerinde ustalıkla kurgulamıştır. Bu nedenle yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, insan ilişkileri gibi gerçeklere ulaşmak mümkündür. Yazarın yaşamı ve eserleri genel olarak, yaşadığı çevre, aile ve kendi öz yaşamı ile çok sıkı ilişki içindedir ve otobiyografik edebi türe yakın bir tarz sergilemektedir (Baykan, 2006). Romanda yan hikâyelerden birinde geçen "sabunculuk" işi; aile işletmesi özellikleri, velihtin yetiştirilmesi ve devrin planlanması kapsamında incelenmiştir.

¹Araş. Gör. Gazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Beşevler/Ankara, gulfizer@gmail.com

²Araş. Gör. Ankara Üniversitesi, DTFC, Psikoloji Bölümü, Sıhhiye/Ankara, ahmetdemirdag@yahoo.com

AİLE İŞLETMELERİ VE ÖZELLİKLERİ

Aile işletmeleri (Aİ), aile ve işletme sistemlerinin iç içe geçtiği, temelde birbiriyle gelişen kavramların yan yana gelmesinden oluşan bir yapıyı anlatmaktadır (Özbaşar, 2006; Ulukan, 2013). Aİ, "işletme yönetiminde sahipliğin, temel politik karar organlarının ve hiyerarşik yapının önemli bir kısmının belli bir ailenin üyelerinden oluştuğu işletmelerdir" şeklinde tanımlanabilir (Koçel, 2003:17).

Aİ'yi diğer işletmelerden ayıran birtakım özellikler bulunmaktadır. Aİ'de genellikle kurucu ile tepe yönetici aynı kişidir ve babadır (Davis ve Tagiuri, 1989; García-Álvarez, Lóopez-Sintas ve Saldaña-Gonzalvo, 2002). Aİ'de alınacak her türlü karar kan bağıının etkisi altındadır (Koçel, 2007). Aİ'de genellikle çalışanlar akrabalar arasından seçilmekte diğer bir deyişle nepotizm yaygın olarak görülmektedir (Dyer, 1986; Poza, Johnson ve Alfred, 1998).

Kurucular sağlıkları yerindeyken işletmeyi bir sonraki kuşağa devretmeyi düşünmezler ve Aİ kültürü büyük ölçüde ailenin kültürünün etkisi altındadır (Dyer, 1986; Davis ve Tagiuri, 1989; Brockhaus, 2004; García-Álvarez vd., 2002). Aİ'de genellikle ilk çocuk veliht olarak görülmekte, ilk çocuğun kız olması durumunda ise işletme yaş kriteri göz önüne alınmaksızın erkek çocuğa bırakılmaktadır (Dumas, 1989). Devir süreci erkek olmayan tüm üyeleri (eş, kız çocuğu, gelin vb.) dışarıda bırakan bir yapı sergilemektedir (Cole, 1997; Ip ve Jacobs, 2006). Özellikle evlilik sonucu damatların işe girme ihtimali nedeniyle kadınlar Aİ dışında tutulmaktadır (Kets de Veries, 1996).

AİLE İŞLETMELERİ AÇISINDAN KÜRK MANTOLU MADONNA

İlk basımı 1943 yılında yapılan (Ali, 2012:8) KMM'de ana karakter Raif'in, babası tarafından sabunculuğu öğrenmesi amacıyla Almanya'ya gönderilmesi ile başlayan olay örgüsü, Raif'in Maria'ya aşık olması ile devam eder.

Romanın ikinci bölümü özellikle Aİ literatürü açısından incelenebilecek bilgilerle bezenmiştir. Raif'in babası zengin bir adamdır ve oğlunu İstanbul'a okumaya gönderir. Baba romanda Raif'in hayatındaki tüm kritik kararları veren bir karakter olarak işlenmektedir. Okulu bırakıp geri memlekete dönen oğlunu bu defa mis sabunculuğu öğrenmesi ve de gelecekte sabunhanelerinin başına geçmesi için Almanya'ya gönderir. Aile İşletmeleri Yönetimi (AİY) literatüründe kurucuların genellikle sağlıklarında herhangi bir devir planı yapmadıkları (Dyer, 1986; Davis ve Tagiuri, 1989; Chua, Chrismanve Steier, 2003; García-Álvarez vd., 2002) ve aile bağıının uzmanlıktan önce geldiği ifade edilir (Dyer, 1986; Poza vd., 1998; Koçel, 2007). Bu anlamda babanın vizyoner bir bakış açısı olduğu söylenebilir, hem oğlunu

henüz işin başındayken veliaht olarak belirlemiş hem de uzmanlaşması için yurt dışına göndermiştir.

İsteksizliği yüzünden Raif'in "sabunculuk öğrenme" işine çok fazla vakit ayırmadığı anlaşılmaktadır. Romanda babanın işletmenin geleceğini bu işe ilgi duymayan birine bağlaması bir nevi işletmenin sonunu da getiriyor gibi görünmektedir. Bu durum Aİ'de, işgören seçiminin iş analizi sonrasında ortaya çıkan, iş tanımı ve iş şartnamelerine uygun yapılmaması (Bingöl, 2016) özelliğiyle paralellik göstermektedir.

Aİ odaklı yan hikâyedeki kırılma babanın vefat etmesidir. Raif Havran'a geri döndüğünde malların babasının vefatından önce bölüştürüldüğünü öğrenir. İlgili literatür'de bahsi geçen "işletmenin erkek çocuğa devredilmesi fenomeni" (Dumas, 1989) başlarda Raif için de geçerlidir. Fakat romanın sonunda damatlar işletmenin ve tüm varlıkların başına geçmiştir.

Babanın işletmeyi tüm motivasyonsuzluk ve yeteneksizliğine rağmen Raif'e devretme kararlılığı AİY literatüründe sıklıkla ele alınan devrin düzgün planlanmaması sonucu kısa ömürlü olması (Dyer, 1986; Davis ve Tagiuri, 1989; Chua vd., 2003; Brockhaus, 2004; García-Álvarez vd., 2002) bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

SONUÇ

KMM eseri yazar Sabahattin Ali'nin toplumsal gerçekçi üslubu (Özkırmımlı, 1994) nedeniyle döneminin yaşantısına ışık tutan bir eserdir.

Aile işletmeleri açısından yapılan incelemeye göre eserin yazıldığı dönemler olan 1940'larda da günümüz aile işletmeleriyle benzer özellikler gösterdiği (Örneğin, aile işletmesi başında bulunan ve kararları tek başına kimseye danışmadan alan baba, aile işletmesinin ömrünün uzun olmaması, sonraki kuşaklara devirde yaşanan zorluklar vb.) ve 1940'lardan bugüne aile işletmeleri ile ilgili çoğu tutumun değişmeden kaldığı söylenebilir (Örneğin, aile işletmesinin erkek çocuğa bırakılması niyeti, aile ile kan bağı olmayan kişilere karşı duyulan güvensizlik, ataerkil yönetim kültürü vb.).

Öte yandan Raif'i yurtdışına iş ile ilgili eğitim alması için gönderen ve bu anlamda vizyon sahibi olarak da tanımlanabilecek babanın kararları tek başına alıyor olması; kurumsallaşma adımlarını gerçekleştirme konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir-Genç, N. N. (2014). Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna ile Andre Maurois'nin İklimler adlı eserlerinde ana karakterlerin aşk bağlamında karşılaştırılması. ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Akıngüç-Günver, B. (2006). Aile işletmeleri ve gelecek kuşak aile bireylerinin eğitimi. 2. Aile İşletmeleri Kongresi (Ed: T. Koçel). İstanbul: Kültür Üniversitesi, ss. 89-95.

Ali, S. (2012). Kürk Mantolu Madonna. Yapı Kredi Yayınları, 50. Baskı, İstanbul.

Aras, İ. (2014). Sabahattin Ali'nin "Kürk Mantolu Madonna"sı ile Max Frisch'in "Çarpık Sevda" Adlı Eserinin Yabancılaşma Ekseninde Karşılaştırılması. Zeit schrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks, 6(3), 229-237.

Arslan-Akfırat, S.(2012) Benlik kavramı bağlamında 'Kürk Mantolu Madonna' karakterlerinin çözümlenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 9(1), 142-173.

Baykan, A. (2006). Sabahattin Ali Ve Gerhart Hauptmann'ın Eserlerinde Sosyo-Kültürel Olgu Ve İletişim Çatışması. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)/Selçuk University Journal of Faculty of Letters, (15), 31-50.

Bingöl, D. (2016). İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayınevi, İstanbul, 85-86.

Brockhaus, R. H. (2004). Family business succession: suggestions for future research. Family Business Review.17(2), 165-177.

Chua, J. H., Chrisman, J. J., ve Steier, L. P. (2003). Extending the theoretical horizons of family business research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 27(4), 331-338.

Cole, P. M. (1997). Women in family business. Family Business Review, 10(4), 353-371.

Davis, J. A., ve Tagiuri, R. (1989). The influence of life stage on father-son work relationships in family companies. Family Business Review, 2(1), 47-74.

Dumas, C. (1989). Daughters in family-owned businesses: An applied systems perspective. Unpublished Doctoral Dissertation, California: Fielding Institute.

Dyer, W. G. (1986). Cultural change in family firms: Understanding and managing business and family transitions. San Francisco: Jossey-Bass.

- García-Álvarez, E., Lóopez-Sintas, J., & Saldaña-Gonzalvo, P. (2002). Socialization patterns of successors in first- and second-generation family businesses. *Family Business Review*, 15(3), 189-203.
- Idefix. (2017) <http://www.cnnturk.com/kultur-sanat/kitap/cok-satan-kitaplar-eylul-2016?page=1> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2017)
- Ip, B. ve Jacobs, G. (2006). Business succession planning: a review of the evidence. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 13(3), 326 – 350.
- İlhan, N. (2012). Yabancılaşma Olgusu ve Kürk Mantolu Madonna Romanı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 1-59.
- Kayacık, Z. (2016). Miguel De Unamuno'nun Sis'i İle Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna Adlı Yapıtlarında Varoluşsal Bir Biçim Olarak Aşk Kavramı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kets de Veries, M. (1996). *Family businesses: human dilemmas in the family firm*. London: International Business Press.
- Koçel, T. (2003). İşletme yöneticiliği: yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış, klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar Beta Yayınları, 9. Basım, İstanbul.
- Koçel, T. (2007). Birinci oturum. Aile işletmelerinde kurumsallaşma. (Ed: Ő.Akdoğan), Kayseri: Üniversite ve Sanayi İşbirliği Vakfı, 19-29.
- Özkırmılı, A. (1994). Kürk Mantolu Madonna. Sabahattin Ali, Anılar, İncelemeler, Eleştiriler (Hazırlayanlar: F.Ali, A. Özkırmılı, S. Sönmez). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 364-368.
- Poza, E., Johnson, S., & Alfred, T. (1998). Changing the family business through action research. *Family Business Review*, 11(4), 311-323.
- Ulukan, C. (2013). *Aile İşletmeleri ve Kurumsallaşma*. Kùltür Ajans, Ankara.

TÜRK TOPLULUKLARI ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMLERİ: ÇOK BOYUTLU BİR KARŞILAŞTIRILMA

Doç.Dr. Aykut Göksel¹

Doç.Dr. Belgin Aydın²

ÖZET

Çalışma akraba Türk toplulukları öğrencileri ile Türk öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin düzey ve farklılıklarının muhtemel sebepleri bağlamında analizini hedeflemektedir. Bu çerçevede kişilik özellikleri, sosyo-kültürel ve durumsal değişkenlerin muhtemel etkileri araştırılmaktadır. Esasen aynı köken ve sosyo-kültürel özelliklerden gelen akraba Türk topluluklarının varsa girişimcilik yönelimleri açısından farklılaşmalarının nedenlerinin araştırılması, işletmecilik yanında sosyoloji, siyaset bilimi gibi birçok bilim dalı için ilginç sonuçlar ortaya çıkarma potansiyelinde olduğu değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların Türkiye ya da Türk topluluklarından olmalarına göre kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı ve kültürel destekleyici role göre anlamlı bir farklılık bulunmamakla beraber Türk topluluklarından olup Türkiye’de eğitim gören katılımcıların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrencilere göre daha rekabetçi ve daha yüksek girişimcilik niyetine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimci, Girişimcilik Eğilimi, Girişimcilik Özellikleri, Türk Toplulukları

ENTREPRENEURSHIP TENDENCY OF TURKISH COMMUNITIES STUDENTS: A MULTIDIMENSIONAL COMPARISON

ABSTRACT

The aim of the study is to analyze the Turkish communities 'students and the Turkish students' entrepreneurial tendency in terms of the possible causes of differences. In this frame, probable effects of personality traits, socio-cultural and situational variables are investigated. It is estimated that, exploring the causes of the differentiation in terms of entrepreneurship orientation of the Turkish communities from the same origin and socio-cultural characteristics has the

¹ Gazi Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, agoksel@gazi.edu.tr

² Gazi Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, abelgin@gazi.edu.tr

potential to reveal interesting results for many scholars such as sociology, political science. According to the results obtained, there is no significant difference according to the consistency in terms of personal identity, the need for success and the cultural supporter role according to the participants being from Turkey or Turkish communities. However, it has been determined that participants from Turkish communities who are educated in Turkey have a more competitive and higher entrepreneurial intention than those who are citizens of the Republic of Turkey.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurship Tendency, Entrepreneurship Characteristics, Turkish Communities

GİRİŞ

Girişimcilik kavramının her geçen gün önemini arttırdığı ve ülkelerin iktisadi gelişmelerinde anahtar rol oynadığı düşünülmektedir. Ülkelerin mal ve hizmet üretimlerinin yaklaşık %80'ni girişimcilerin sayesinde olmaktadır. Bu çerçevede girişimcilik eğilimlerinin sebeplerinin anlaşılması daha da önemli bir hale gelmektedir.

Ulusal çalışmalarda daha çok, girişimcilik düzey ve özellikleri yerleşik toplum üzerinden analiz edilmektedir. Ancak birçok medeniyetler kurmuş, farklı isimlerde olsa da, makro düzeyde aynı kültürel sosyal değerler ve özelliklerle beslenmiş Türk milletlerinin girişimcilik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması önemli ve gerekli görülmektedir. Bu yolla girişimcilik özelliklerinin kültürel sosyal analizi daha geniş ve kapsayıcı olarak meydana çıkacaktır. Ayrıca zaman içinde farklı coğrafi, siyasi ve kültürel etkilere maruz kalınmış olmasının muhtemel etkileri ve sonuçları girişimcilik açısından çok boyutlu olarak incelenebilecektir. Bu bağlamda temel girişimcilik ve özellikleri, araştırma tasarımını tanımlamaktadır.

GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik, bireylerin bireysel ya da grup olarak yenilik ve eşsizlik doğrultusunda ve hali hazırda hangi kaynaklara sahip olduklarına bakılmaksızın değer yaratma, istek ve ihtiyaçlarını tatmin ederek gelişme fırsatlarını elde etmek üzere organize edilmiş çabaları göstermeleri sürecidir. Bu süreçte bireylerin hangi tür kaynaklara sahip oldukları çok önemli değildir. Girişimcilik kavramında bazı ortak temalar söz konusudur. Bunlar: Girişimci (girişimcilik eylemindeki en önemli elemandır), yenilik (değişim, dönüşüm, yeni yaklaşımların tanıtılması gibi), organize edilmiş çaba ve eylemler ki bireyin başlatıcı olması burada esastır (Bygrave ve Hofer, 1991:14), değer yaratma (yeni mamuller, hizmetler, işlemler, yaklaşımlar, kaynaklar, teknolojiler ve pazarlar, topluma ya da piyasaya değer yaratmaya katkıda

bulunurlar), kar ya da kar amacı gütmeyen kurumlar ya da çevreler (girişimcilik kar amacı güden firmalar için söz konusu olduğu kadar sivil toplum kuruluşları ya da kamu kuruluşlarında da söz konusudur), büyüme, eşsizlik ya da farklılık, süreklilik (girişimcilik bir kereye mahsus bir kavramdan öte kararlarda ve eylemlerde sürekliliği içerir) ve fedakarlıktır (çaba ve zamanı gerektirir) (Coulter, 2003:4-6; Hisrich, Peters ve Shepherd, 2005:8).

Girişimcilik, zaman ve çaba harçayarak, finansal, zihni ve sosyal riskleri göze alarak ve bireysel tatmin ve bağımsızlıkla parasal ödülleri sağlayarak değer ifade eden bir şeyi yaratma sürecidir. Girişimciler, mesleki eğitim, tıp, araştırma, hukuk, mimarlık, mühendislik sosyal çalışma, dağıtım ve kamu gibi her alanda bulunurlar (Hisrich, Peters ve Shepherd, 2005:8).

Girişimcilerin Özellikleri

Birçok araştırmacı girişimcilerle diğer insanlar arasında kişilik özellikleri açısından farklılıkları net bir şekilde belirleyememişlerdir. Başarılı bir girişimciyi belirleyebilecek bazı kişilik özelliklerinin varlığından söz edilebilir (Baron, 1998:277). Genel olarak girişimcilerin özelliklerini 3 boyutta ele almak mümkündür (Coulter, 2003:18):

1. Girişimcilerin demografik profili: Doğum sırası, cinsiyet, iş tecrübesi, eğitim ve girişimci aile geçmişi.
2. Girişimcilerin kişilik profili: Yüksek düzeyde motivasyon (Cooper ve Dunkelberg, 1986:57), yüksek derecede özgüven, uzun süreler çalışabilme yeteneği, yüksek enerji, proaktif kişilik (Crant, 1996:43), problem çözme, başarıma ihtiyacı, yüksek düzeyde teşebbüs ruhu, amaç belirleyebilme, risk alma, içsel denetim merkezi (Luthje ve Franke, 2003:138).
3. Girişimcilerin içerik-yoğunluk profili: Durumsal faktörler (sosyal, politik, ekonomik fırsatlar) ve kişisel faktörler (geçmiş, kişilik, yetenekler).

Birçok kişi yaratıcı fikirlere sahip olabilir ancak bunlardan pek azı yeni fikirlerini pazarda satılabilir hale getirir ve yeni bir girişim yaratabilir. Ekonomik durgunluğa, enflasyona, yetersiz alt yapıya, ekonomik belirsizliğe, yüksek faiz oranlarına, yüksek düzeyde başarısızlık olasılığına rağmen günümüzde milyonlarca girişim görmektedir. Potansiyel bir girişimcinin kararını etkileyen bazı faktörler sözkonusudur. Girişim kararını etkileyen bu faktörler arasında şunlar yer alabilir (Hisrich, Peters ve Shepherd, 2005:9; Coulter, 2003:88): İş çevresi, kişisel ilgi ya da hobiler, iş tecrübesi, yetenekler, mamul ve hizmetler, çevredeki fırsatlar (hükümet, teknoloji, sosyo-kültürel çevre, alt kültür, demografik yapı, ekonomi, hukuk, politika vb.), aile, akraba, öğretmenler, geçmiş, rol modellerli, pazarlama,

finans vb. Bu faktörlerin her biri girişimcilik için potansiyel birer fikir olarak ortaya çıkabilir ancak yeterli değildir. Bu noktada fikir yaratmada daha yapılandırılmış yaklaşımlara ihtiyaç duyulur. Bunlar: Çevresel tarama, yaratıcılık, yaratıcı sorun çözme, beyin fırtınası ve odak grup gibi çalışmalardır.

GİRİŞİMCİLİĞE YÖNELİM

Girişimciliğe yönelim, temel olarak yenilikçilik, proaktiflik ve risk alma olmak üzere 3 boyutun bir bileşimidir (Wiklund, 1999; Wiklund ve Shepherd, 2003). Yenilikçilik; mevcut uygulamaya ve teknolojilerden farklı yeni fikirleri, orijinalliği, deneyciliği ve yaratıcılık sürecini destekleme eğilimini ifade etmektedir. Proaktiflik, pazarda gelecekteki istek ve ihtiyaçları tahmin etmeyi ve bunları karşılamayı ifade eder ve bu nedenle rakipler arasında ilk adım atan avantajını yaratır (Lumpkin ve Dess, 1996). İleriyi görebilme yeteneğine sahip proaktif firmalar fırsatları kara dönüştürürler. Risk alma başarısızlık maliyeti yüksek olan projelere önemli ölçüde kaynak aktarma niyetini ifade etmektedir (Miller ve Friesen, 1978). Risk alma aynı zamanda çıktılar ya da sonuçları belirsiz bir projeye kaynak aktarımını ifade etmektedir. Buna örgütün denenmiş-deneyimlerden kaçarak bilinmeyene yönelmesidir diyebiliriz. Girişimciliğe eğilimli birey ve örgütler fırsatları görme ve yakalamaya daha fazla meyillidirler.

Kültür faktörü de bireyin girişimciliğe eğiliminde etkili bir faktördür. Belirli bir grup ya da toplumun kendine has değerler sistemini ifade eden kültür, belirli bireysel özellikleri şekillendirdiği gibi bireyin yaşadığı topluma özgü davranış kalıplarını benimsemesini sağlar. Girişimcilik eylemine (yeni bir girişimi başlatmak gibi) kültürel değerler ve inançlardaki farklılıklar nedeniyle ülkeden ülkeye değişen davranışlardan birisidir diyebiliriz (Mueller ve Thomas, 2000:58).

Başarma ihtiyacı girişimcilik rolünde önemli bir faktördür. David McClelland'ın çalışmasında başarı ihtiyacı yüksek olan öğrencilerin, başarılı girişimciliğe giden yollarda uygun davranışlar göstereceklerini savunmaktadır. Teorik ve uygulamalı zeminde özellikle otoriter babaların etkisinden kurtulan erkek çocukların başarı ihtiyaçlarını geliştirmeye yüksek düzeyde meyilli olduklarını gösteren çalışmalar vardır. Türkiye'de baskıcı ailelerinden ayrılarak Köy Enstitülerine eğitime giden gençler nedeniyle bu enstitüler öğretmen nüfusunun artmasına katkıda bulunarak başarı ihtiyacını yükselmesine neden olmuşlardır (McClelland, 1961:263).

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin seçilmesinin birtakım nedenleri vardır. Günümüzde üniversite öğrencileri, hem gelişen hem de gelişmekte olan ülkelerin potansiyel girişimci havuzunda önemli bir payı temsil etmektedirler. Teknolojiye talep ve küresel rekabet arttıkça üniversite eğitimi girişimcilere ihtiyacın artacağı

ve iş başarısının giderek onu kuranların eğitim ve öğretimine bağlı olacağı aşikardır (Mueller ve Thomas, 2000:62).

ARAŞTIRMANIN TASARIMI

Araştırma akraba topluluklarında Türkiye'ye eğitim amacıyla gelen gençler ile benzer alanlarda ve düzeyde eğitim gören Türk gençlerinin girişimcilik eğilimlerinin araştırmak üzere tasarlanmıştır.

Araştırmanın Amacı: Çalışma, akraba topluluk ve Türk gençlerinin girişimcilik eğilimlerinin karşılaştırılmasını hedef almaktadır. Bu çerçevede, makro düzeyde milli akrabalıkların olmasına karşın, farklı ulusal kültürlerden gelen gençlerin girişimcilik eğilimleri, girişimcilğe bakışları; kendilerini girişimci görüp görmedikleri, Türkiye ve ülkelerinin girişimcilik anlayışlarına ilişkin algıları, iç ve dış denetim merkezilik, risk alma ile kız erkek çocuğun girişimciliğine ilişkin tutumları ve iş kurma istekleri temel karşılaştırma alanları olmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi, Örneklemi, Kısıtları ve Verilerin Analizi: Araştırmada anket yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Anket, girişimcilik ve unsurlarını belirlemeye yönelik çalışmalarından derlenmiştir. Kültürel destekleyici rol, girişimcilik niyeti, rekabetçilik, başarıya ihtiyacı ve kişisel kimlik bakımından tutarlılık Gülhan Akşit (2003)'in yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Ankette belirtilen ifadelerle "Tamamen Katılmıyorum" ile "Tamamen Katılıyorum" 5'li Likert Skalası içinde cevaplar değerlendirilmiştir. Çalışma, Gazi ve Ankara Üniversitelerinde lisans ve yüksek lisans eğitimlerini sürdüren akraba topluluk ve Türk gençlerinden oluşan 100 örnek üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklerimin genişletilmesi gelecek çalışmalar için tavsiye edilmekle beraber, mevcut çalışmanın amacı ve kapsamı dâhilinde, yön gösteri, tanımlayıcı bulguların ortaya konulması için yeterli görülmektedir. Çalışmada veriler, tanımlayıcı istatistikler, yüzde eğilim analizleri, bağımsız örneklem t testleri ile SPSS 18 istatistik programında analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Aşağıda yer alan Tablo 1'de araştırma katılımcılarıyla ilgili çeşitli demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hangi ülke vatandaşı) ve bunlarla ilgili frekans ve yüzde değerleri yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Dağılımı (N=100)

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	47	47
	Erkek	53	53

Yaş	18-25 arası	yaş	40	40
	26-33 arası	yaş	47	47
	34 yaş ve üzeri		13	13
Eğitim Durumu	Lisans		54	54
	Lisans üstü		46	46
Medeni Durum	Bekar		68	68
	Evli		32	32
Uyruk	Türkiye Cumhuriyeti		50	50
	Türk Toplulukları		50	50
Toplam			100	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan bireylerin kişisel bilgilerine ilişkin yüzde-frekans dağılımları yer almaktadır (N=100). Cinsiyet durumuna göre; %47'sini kadınlar (n=47), %53'ünü ise erkeklerden (n=53) oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş durumuna göre; %40'ı 18-25 yaş arası (n=40), %47'si ise 26-33 yaş arasında (n=47) ve %13'ü ise 34 yaş ve üzerinde olan bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumuna göre katılımcıların %54'ü lisans mezunu iken (n=54), %46'sı ise lisans üstü (n=46) mezunudur. Katılımcıların %68'i bekar iken (n=68); %32'si ise evlidir (n=32). Araştırmaya katılan bireylerin %50'si Türkiye Cumhuriyeti (n=50), %50'si ise Türk Topluluklarındandır (n=50).

Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Değerlendirilmesi

Bu kısımda öncelikle araştırmada kullanılan değişkenlerin betimleyici analizi yapılmıştır. Buna göre aşağıda Tablo 2 ve Tablo 3'te analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Betimleyici Analiz Sonuçları (N=100)

Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma
Kişisel Kimlik Bakımından Tutarlılık	100	3,50	0,59
Başarı İhtiyacı	100	3,89	0,71
Rekabetçilik	100	3,24	0,50
Girişimcilik Niyeti	100	3,60	0,85
Kültürel Destekleyici Rol	100	3,60	0,62

Araştırmaya katılan tüm katılımcıları (N=100) içine alacak şekilde yapılan betimleyici analiz sonucunda kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı, rekabetçilik, girişimcilik niyeti ve kültürel destekleyici rol ölçüklerinin ortalamaları

sırasıyla, 3,50; 3,89; 3,24; 3,60 ve yine 3,60'dır. Buna göre çalışmada kullanılan değişkenler içinde en yüksek ortalamanın başarı ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Türkiye Cumhuriyeti (N=50) ve Türk Toplulukları (N=50) Katılımcılar için Ayrı Yapılan Betimleyici Analiz Sonuçları

	Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma
Türkiye Cumhuriyeti	Kişisel Kimlik Bakımından Tutarlılık	50	3,48	0,57
	Başarı İhtiyacı	50	3,87	0,81
	Rekabetçilik	50	3,09	0,44
	Girişimcilik Niyeti	50	3,32	0,90
	Kültürel Destekleyici Rol	50	3,57	0,66
Türk Toplulukları	Kişisel Kimlik Bakımından Tutarlılık	50	3,52	0,61
	Başarı İhtiyacı	50	3,91	0,60
	Rekabetçilik	50	3,40	0,52
	Girişimcilik Niyeti	50	3,88	0,68
	Kültürel Destekleyici Rol	50	3,63	0,58

Araştırmaya Türkiye Cumhuriyeti ve Türk topluluklarından olan katılımcılar için ayrı ayrı yapılan betimleyici analiz sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nden olan katılımcıların kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı, rekabetçilik, girişimcilik niyeti ve kültürel destekleyici rol ölçeklerinin ortalamaları sırasıyla, 3,48; 3,87; 3,09; 3,32 ve 3,57'dir. Araştırmaya katılan Türk topluluklarından olan katılımcıların ise kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı, rekabetçilik, girişimcilik niyeti ve kültürel destekleyici rol ölçeklerinin ortalamaları sırasıyla, 3,52; 3,91; 3,40; 3,88 ve 3,63'tür. Buna göre her iki grup için de çalışmada kullanılan değişkenler içinde en yüksek ortalamanın başarı ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan katılımcılar için başarı ihtiyacından sonra en yüksek ortalama kültürel destekleyici rol iken Türk topluluklarından olan katılımcılar için başarı ihtiyacından sonra en yüksek ortalama ise girişimcilik niyettir.

Çalışmanın Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek amacıyla SPSS 18 programı kullanılarak cronbach's alpha analizi yapılmıştır. Buna göre kişisel kimlik bakımından tutarlılık ($\alpha=0,72$), başarı ihtiyacı ($\alpha=0,74$), rekabetçilik ($\alpha=0,71$), girişimcilik niyeti

($\alpha=0,89$) ve kültürel destekleyici rol ($\alpha=0,71$) ölçeklerinin güvenilirlik değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's alpha Değeri
Kişisel Kimlik Bakımından Tutarlılık	6	0,72
Başarı İhtiyacı	5	0,74
Rekabetçilik	7	0,71
Girişimcilik Niyeti	7	0,89
Kültürel Destekleyici Rol	4	0,71

Yukarıda Tablo 4'e göre çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik değerleri 0,70'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kullanılan ölçekler güvenilir ölçekler olarak değerlendirilebilir.

Gruplar Arası Karşılaştırma

Aşağıda Tablo 5'de katılımcıların kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı, rekabetçilik, girişimcilik niyeti ve kültürel destekleyici rol ile ilgili verdikleri cevapların Türkiye Cumhuriyeti ve Türk topluluklarından olan katılımcılara göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan gruplar arası karşılaştırmalar da bağımsız örneklem t testi yapılmıştır.

Tablo 5. Kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı, rekabetçilik, girişimcilik niyeti ve kültürel destekleyici rol açısından gruplar arası (Türkiye-Türk Toplulukları) Karşılaştırmalar

	Ülke	N	Ortalama	S.S.	df	t	p
Kişisel Kimlik Bakımından Tutarlılık	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,48	,57	98	-0,300	0,759
	Türk Toplulukları	50	3,52	,61			
Başarı İhtiyacı	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,87	,81	98	-0,280	0,780
	Türk Toplulukları	50	3,91	,60			
Rekabetçilik	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,09	,44	98	-3,123	0,002
	Türk Toplulukları	50	3,40	,52			
Girişimcilik Niyeti	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,32	,90	98	-3,454	0,001
	Türk	50	3,88	,69			

	Toplulukları						
Kültürel Destekleyici Rol	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,57	,66	98	-0,479	0,633
	Türk Toplulukları	50	3,63	,58			

Tablo 5'e göre katılımcıların Türkiye ya da Türk topluluklarından olmalarına göre kişisel kimlik bakımından tutarlılık ($t_{(98)}=-0,300, p>0,05$), başarı ihtiyacı ($t_{(98)}=-0,280, p>0,05$) ve kültürel destekleyici rol ($t_{(98)}=-0,479, p>0,05$) değişkenlerini algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak katılımcıların Türkiye ya da Türk topluluklarından olmalarına göre rekabetçilik ($t_{(98)}=-3,123, p<0,05$) ve girişimcilik niyeti ($t_{(98)}=-3,454, p<0,05$) bakımından anlamlı bir farklılık söz konusudur. Buna göre Türk topluluklarından olan katılımcıların rekabetçilik (ort.:3,40) ve girişimcilik niyeti (ort.:3,88) ortalamaları, Türkiye'deki katılımcılara göre (sırasıyla ort: 3,09 ve ort: 3,32) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yani Türk topluluklarından olan kişilerin Türkiye'deki katılımcılara göre daha rekabetçi ve daha yüksek girişimcilik niyeti olduğu ifade edilebilir.

Soru bazlı karşılaştırmalar

Araştırmada kullanılan "Eğer kızım girişimci olursa çok memnun olurum" maddesi için Türkiye ve Türk toplulukları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığıyla ilgili yapılan analiz sonucu aşağıda Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Soru bazlı karşılaştırmalar

	Ülke	N	Ortalama	S.S.	df	t	p
Eğer kızım girişimci olursa çok memnun olurum	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,72	1,08	98	-0,764	0,447
	Türk Toplulukları	50	3,88	1,00			

Yukarıda Tablo 6'ya göre katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti ya da Türk topluluklarından olmalarına göre "Eğer kızım girişimci olursa çok memnun olurum" maddesi için ($t_{(98)}=-0,764, p>0,05$) anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Benzer şekilde araştırmada kullanılan "Türk toplumunda girişimcilik desteklenmektedir" maddesi için Türkiye ve Türk toplulukları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığıyla ilgili yapılan analiz sonucu aşağıda Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Soru bazlı karşılaştırmalar

	Ülke	N	Ortalama	S.S.	df	t	p
Türk toplumunda girişimcilik desteklenmektedir	Türkiye Cumhuriyeti	50	3,36	1,04	98	-1,260	0,211
	Türk Toplulukları	50	3,64	1,17			

Yukarıda Tablo 7'ye göre katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti ya da Türk topluluklarından olmalarına göre "Eğer kızım girişimci olursa çok memnun olurum" maddesi için ($t_{(98)}=-1,260, p>0,05$) anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada benzer kültürel ve sosyal değerlere sahip olan akraba Türk öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin çok boyutlu olarak analizi sonucu, benzerlik ve farklılıkların tespiti ve muhtemel sebeplerinin tartışılması hedeflemiş ve çalışma akraba Türk toplulukları bağlamında geniş bir neden sonuç ilişkisini de ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Elde edilen sonuca göre katılımcıların Türkiye ya da Türk topluluklarından olmalarına göre kişisel kimlik bakımından tutarlılık, başarı ihtiyacı ve kültürel destekleyici role göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak katılımcıların Türkiye ya da Türk topluluklarından olmalarına göre sadece rekabetçilik ve girişimcilik niyeti bakımından anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Buna göre Türk topluluklarından olup Türkiye'de eğitim gören katılımcıların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrencilere göre daha rekabetçi ve daha yüksek girişimcilik niyetine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların muhtemel sebepleri arasında ailelerinden uzakta yaşayan ve eğitim alan gençlerin yüksek başarıya, kendini ispat ihtiyacı ve hayata tutunma refleksleri öngörülebilir. Gençlerin ailelerinin katlandıkları mali ve manevi maliyetler bireyleri başarı yönünde güdülemektedir. Bunların yanında hayattaki başarı seviyelerini tecrübe ettikleri ülkedeki ve daha üst seviyeye çıkarma isteği girişimcilik ve rekabetçilik seviyelerini yükseltmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda nedensellikler üzerinde daha fazla durulması ve nitel araştırmalarla sonuçların genişletilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

AKŞİT Gülhan, "Farklı Kültürlerde Girişimcilik Niyeti Ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003

BARON, Robert A. (1998), Cognitive Mechanism in Entrepreneurship: Why and When Entrepreneurs Think Differently Than Other People, Journal of Business Venturing, Vol. 13, s. 275-294.

BEEHR, Terry A. Beehr, John. A. Drexler Jr ve Sonja Faulkner (1997), Working in Small Family Businesses: Empirical Comparisons to Non-family Businesses, Journal of Organizational Behavior, Vol. 18, No. 3, May, p. 297-312.

BYGRAVE, W.D. ve C.W. Hofer (1991), Theorizing about Entrepreneurship, Entrepreneurship Theory and Practice, Winter, 1991, s.13-22.

COOPER, Arnold C. ve William C. Dunkelberg (1986), *Entrepreneurship and Paths to Business Ownership*, *Strategic Management Journal*, Vol. 7, s. 53-68.

COULTER, Mary (2003), *Entrepreneurship in Action*, Pearson Education Inc., New Jersey.

CRANT, J. Michael (1996), *The Proactive Personality Scale As A Predictor of Entrepreneurial Intentions*, *Journal of Small Business Management*, July, s. 42-49.

DREW, John (1995), *Readings in International Enterprise*, London and New York.

DUBETSKY, Alan (1976), *Kinship, Primordial Ties, and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View*, *Int. J. Middle East Stud.*, 7, p.433-451.

HISRICH, Robert D., M. P. Peters ve D. A. Shepherd (2005), *Entrepreneurship*, McGraw-Hill Irwin.

KOURILSKY, Marilyn L. ve William B. Walstad (1998), *Entrepreneurship and Female Youth: Knowledge, Attitudes, Gender Differences and Educational Practices*, *Journal of Business Venturing*, 13, p. 77-88.

LUMPKIN, G.T. ve G.G. Dess (1996), *Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It to Performance*, *Academy of Management Review*, Vol. 21, s. 135-172

LUTHJE, Christian ve Nikolaus Franke (2003), *The 'Making' of An Entrepreneur: Testing A Model of Entrepreneurial Intent Among Engineering Students At MIT*, *R&D Management* Vol. 33, No.2, s.135-147.

McCLELLAND, C. David (1961), *The Achieving Society*, D. Van Nostrand Company, Inc.

MILLER, D. ve P.H. Friesen (1978), *Archetypes of Strategy Formulation*, *Management Science*, Vol. 24, s. 921-933.

MUELLER, Stephen L. ve Anisya S. Thomas (2000), *Culture and Entrepreneurial Potential: A Nine Country Study of Locus of Control and Innovativeness*, *Journal of Business Venturing*, Vol. 16, s. 51-75.

WIKLUND, J. (1999), *The Sustainability of the Entrepreneurial Orientation-Performance Relationship*, *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 24, s. 37-48.

WIKLUND, J. ve D. Shepherd (2003), *Knowledge-Based Resources, Entrepreneurial Orientation, and the Performance of Small and the Medium-Sized Businesses*, *Strategic Management Journal*, Vol. 24, No. 13, s. 1307-1314.

DIŞ TİCARET GİRİŞİM FARKINDALIĞI VE DIŞ TİCARET GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yağmur ERSOY¹

Metin SAYGILI²

ÖZET

Bu araştırmada potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişimciliğine eğilimlerini ve dış ticaret girişim farkındalıklarını incelemek amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde, araştırma konusuna ilişkin yapılan geçmiş çalışmalar incelendiğinde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimi/girişimcilik potansiyeli hakkında literatürde birçok çalışma gerçekleştirilmesine rağmen dış ticaret girişimcilik eğilimi ve dış ticaret girişim farkındalığı üzerinde yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın hem literatüre hem de bu alanda çalışma yapan araştırmacı ve uygulayıcılara katkısının olacağı düşünölmektedir.

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemine göre tasarlanmış bir araştırma olarak pozitivist bir bakış açıısıyla ortaya konulmuştur. Araştırmanın çalışma evrenini Sakarya Üniversitesi'nde 2016-2017 akademik yılında İşletme Fakóltesi'nde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan Uluslararası Ticaret Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya ilişkin verilerin elde edilmesi için kolayda örnekleme yöntemi benimsenerek, yüz yüze ve online anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. 152 potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencisinden elde edilen veriler, SPSS 21.0 istatistiki analiz paket programında analize tabi tutulmuş ve sonuçlar tablolar aracılığıyla sunularak yorumlanmıştır.

Araştırmanın sonuçları, öğrencilerin *dış ticaret girişim farkındalığı açısından değerlendirildiğinde* öğrencilerin eğitim gördükleri bölüme ait derslerde dış ticarete ait gerekli alt yapının verildiğini, kültürlerle ticaret/iş yapmanın öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından önemli bir girişim avantajı olarak göröldüğu "Risk varsa getiri vardır." düşüncesinde olduklarını ortaya koymaktadır. Sonuçlar ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonunun, kişileri dış ticaret girişimciliğine yönelmesine olanak sağladığını ve Eximbank gibi kuruluşların, kişilerin dış ticaret girişimciliğine yönelmesi konusunda destek sağlayacağını göstermektedir.

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakóltesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, ayersoy@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, mtmsaygili@gmail.com

Araştırmanın sonuçları öğrencilerin *dış ticaret girişimcilik eğilimlerine yönelik durumları açısından değerlendirildiğinde* ise uluslararası ticaret bölümü mezunlarının kendi işlerini kurmaya yönelik fırsat yaratma becerisine sahip olduklarını ve mutlaka kendi işlerini kurmayı hedeflemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, uluslararası ticaret bölümü mezunlarının yaklaşık yarısının mutlaka girişimci olmaya odaklanılması gerektiğini ve %63,7'si ise özel sektörde çalışmayı planlamaları gerektiğini vurguladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Girişimciliği, Dış Ticaret Girişimcilik Eğilimi, Dış Ticaret Girişim Farkındalığı

RESEARCH ON FOREIGN TRADE ENTREPRENEURSHIP AWARENESS AND FOREIGN TRADE ENTREPRENEURSHIP TENDENCIES

ABSTRACT

The purpose of this study is to research foreign trade entrepreneurship tendencies of foreign trade department students and their awareness of foreign trade entrepreneurship. Evaluating previous studies related to the research topic it has been found out that despite that there were a lot of studies related to entrepreneurship trends/entrepreneurship potential of university students, not many works were found relevant to foreign trade entrepreneurship tendencies and awareness of foreign trade entrepreneurship. It is thought this study will contribute both to the literature and to the researches and implementers working in this field.

The study was designed using quantities research method and introduced on the view of positivists. The population of the study includes the International Trade Department students at the undergraduate level at the Faculty of Business at Sakarya University in the academic year of 2016-2017. Face-to-face and online questionnaires were implemented on the basis of easy sampling method in order to obtain the data related to the research. The data obtained from International trade department students, which is 152 potential foreign trade entrepreneurs, were analyzed in the SPSS 21.0 statistical analysis package program and the results were presented and interpreted through the tables.

The results of the survey from the standpoint of students' awareness of foreign trade entrepreneurship showed that majority of the students consider classes provided at their departments to be necessary for the basis of international trade, see trading/working with cultures as an important advantage of entrepreneurship and that students have an idea of "risk return" (if there is a risk there is a profit). The results also showed that the Republic of Turkey's 2023 vision allows people to

head towards foreign trade entrepreneurship, and that organizations such as Eximbank will provide support for their entrepreneurship in foreign trade.

The results of the research from the standpoint of students' attitude to foreign trade entrepreneurship tendencies showed that graduates of foreign trade department have the ability to create opportunities for their own business and should aim to establish their own business. Moreover, the results show that about half of the graduates of the international trade department must be absolutely focused on being entrepreneurs, and 63.7% emphasize that they should plan to work in the private sector.

Keywords: Foreign Trade Entrepreneurship, Foreign Trade Entrepreneurship Tendencies, Foreign Trade Entrepreneurship Awareness

GİRİŞ

"Girişimcilik, geri kalmış ekonomilerde yapılanmanın, gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın, gelişmiş ekonomilerde ise dinamizmin, yeni zenginlik ve refah yaratmanın yapı taşıdır" (Naktiyok, 2004:11).

Günümüzde toplumların gelişmişlik düzeylerini etkileyen ve ekonomik yapısının belirleyen bir kavram olarak karşımıza çıkan girişimcilik bu yönüyle önemli bir yere sahiptir.

Kısaca bir fırsatı önceden sezebilmek veya fark edebilmek ve söz konusu fırsatı değerlendirilebilir hale getirebilmek amacıyla bir organizasyon oluşturabilmek olarak tanımlanan (Bygrave ve Hofer, 1991:14) girişimciliğin, makro ve mikro açıdan bakıldığında ekonomiler için çok yönlü olarak önem taşıdığı sık sık vurgulanmaktadır. Bu nedenle girişimcilik konusunda niyeti olan kişilerin sayıca ve nitelikçe geliştirilmesi, girişimcilik konusunda kişilerin niyetlerinin oluşturulması planlı bir çalışma haline gelmiş ve ülke politikaları içerisinde de yerini almıştır. Ekonominin itme gücünü ya da diğer bir deyişle dinamiğini oluşturan (McBurney, 1987: 91: akt. Börü, 2006:27) ve ulusal düzeyde zenginlik (refah) ortaya çıkaran, rekabeti arttırıcı etkiye sahip olan, ürün ve hizmetlerin çeşitliliğinin sağlanarak sunulmasına imkan tanıyan, çok ve çeşitli sayıda iş fırsatı sunarak sosyo-ekonomik büyüme ve gelişme için önemli bir faktör olarak kabul edilen girişimcilik (Lee ve Peterson, 2000:401), geleceğin dünyasında önemli bir potansiyel bir güç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle girişimcilerin arttırılması ve bu yönde bir talep oluşturulması, girişimcilik eğiliminin oluşturulması, girişimcilik kararının verilmesinin teşvik edilmesi ciddi ve bütüncül bir çalışma olarak ele alınmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde girişimciliğe yönelik davranışların desteklenmesi ve girişimcilerin

cesaretlendirilmesi, iktisadi kalkınmayı ve gelişmeyi artırıcı bir etken olarak görülmesi bakımından teşvik edilmektedir (Mueller ve Thomas, 2000:53).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Girişimcilik Eğilimine Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmalara Genel Bakış

Girişimcilik eğilimi ve girişimcilik potansiyeli üzerine gerçekleştirilen araştırmalar gençlerin aslında girişimcilik konusunda ne derece istekli ve eğilimli olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgularda girişimcilik istek ve eğiliminde demografik faktörlerin etkilerini de ortaya koymaya çalışan çalışmaların varlığı göze çarpmaktadır.

Brenner ve diğerleri (1991) tarafından 237 işletme bölümü öğrencisine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin yarısından fazlasının kendi işlerini kurmayı ve yönetmeyi istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu araştırma sonucunda cinsiyet ile kendi işini kurma arasında bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

512 öğrenci üzerinde Lüthje ve Franke'nin (2003) gerçekleştirdikleri çalışmanın bulguları öğrencilerin kişisel özelliklerinin kendi işini kurma davranışı üzerindeki etkisinin oldukça güçlü olduğunu göstermiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde girişimcilik davranışının yeni bir iş kurma eğilimi ile güçlü bir ilişkisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca, girişimcilik eğiliminin fark edilen (algılanan) engeller ve desteklenen faktörler bakımından doğrudan desteklendiğini saptamıştır.

Türkiye'de girişimcilik eğilimine ilişkin pek çok çalışma olmasına karşın, potansiyel girişimci olan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğiliminin belirlenmesine yönelik çalışmaların sayısı çok yeterli olamamakla birlikte artma eğilimindedir.

Börü (2006) tarafından potansiyel girişimci adayları olan işletme bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları, öğrencilerin büyük bir bölümünün ve özellikle kendi işini kurmayı ve yönetmeyi arzu edenlerin girişimcilik özelliklerine sahip oldukları ve girişimcilik eğilimi taşıdıklarını ortaya çıkarmıştır.

Bozkurt'un (2006) girişimcilik eğilimi açısından kişilik özelliklerinin önemini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmanın sonuçları öğrencilerin başarıya ihtiyacı hissetmelerine rağmen risk alma, belirsizliğe karşı tolerans, yenilikçilik, kendine güven ve kontrol merkezli özelliklerde kararsız kaldıklarını göstermiştir. Çalışmada ayrıca öğrencilerin gelecekte kendi işlerini kurma eğiliminde oldukları ve bunu da kişisel birikimleri ile gerçekleştirmeyi düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin kendi işlerini kurma fırsatı bulamazlarsa özel sektörde prestijli bir işte çalışmayı istedikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Arslan (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise öğrencilerin yaklaşık %50'sinin kendi işini kurmayı istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları girişimcilik eğilimleri açısından değerlendirildiğinde ise "kar elde etme isteği" ve "bağımsız çalışma isteği"nin yaklaşık %70'lik önem derecesine sahip olan ve birinci derecede önemli olarak görülen birer faktör olarak görüldüğü sonucunun ortaya çıktığı görülmüştür.

Dış Ticaret Girişimciliği

Dış ticaret girişimcisi; ülkelerin dış ticaretini ve dış ticaret hacmini arttırmaya yönelik olarak söz konusu hizmet üretim kaynaklarını koordine ve organize eden gerçek veya tüzel kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış ticaret girişimcileri, girdikleri dış piyasanın siyasi, ekonomik, kültürel özelliklerini etkilerler. Ortaya çıkan bu etkiden dış ticaret girişimcileri de etkilenerek, hem girişimci olarak kendileri hem dış piyasanın birbiri ile etkileşim içinde olmasında baş aktif bir oynarlar (Aksöz ve diğerleri 2012). Nitelikli eleman yetiştirmenin önemini anlayan ve ihracatı arttırmaya yönelik uygulamalara da yer veren ülkemizin bu yöndeki en önemli desteği uzman eleman yetiştirmek olarak görülmektedir. Yükseköğretim kurumları da bunların büyük parçasını oluşturmakta ve destek vermektedir. Bu nedenle dış ticaret, girişimcilerin uluslararası ekonomi ve pazar koşullarında başarılı olabilmesi için bilgi sahibi olmasını gerektirmektedir. Ülkelerin girişimcilerini uluslararası arenada yalnız bırakmamak ve güçlendirmek amacıyla geliştirdikleri dış ticaret teşvik programları, finansman araçları, vergileme tarifeleri gibi birçok araç da eğitimli dış ticaret çalışan ya da uzmanları ile daha anlamlı bir hal almaktadır. Bu nedenle dış ticaret girişimcilerinin de faaliyette bulunmadan önce bu alana özgü kurum ve kuruluşları tanımaları ve adım atılacak basamakları daha önceden öğrenmeleri başarılı olma yolunda önem arz etmektedir.

Dış Ticaret Girişimcilik Eğilimi

Genel girişimcilik eğilimi, hali hazırda bir işletmeyi kurup kendi nam ve hesabına işleten kimseleri referans olarak tanımlanmaktadır. Girişimciliğin özel bir türü olan dış ticaret girişimciliği eğilimi ise tarafımızca, sektör ayırt etmeksizin dış ticaret faaliyeti ile iştigal eden kimselerin bu sahaya ilişkin yeteneklerinin belirlenmesi olarak ifade edilmektedir. Genel girişimcilik eğilimi ile dış ticaret girişimciliği arasında bir takım belirgin farklar olduğu tarafımızca müşahede edilmektedir. Genel girişimcilik eğilimi bireylerin bir iş kurup bu işi idare edebilme yeteneklerine odaklanırken, dış ticaret girişimciliği eğilimi, bireyin uluslararası ticaret yapabilmeye ilişkin kabiliyet, eğitim ve kişilik özelliklerini referans almaktadır. Bu aşamada halihazırda bir dış ticaret girişimcilik eğilimi ölçeği olmadığı için çalışmamız, Girginer

ve Uçkun (2004) ve Bozkurt ve Erdurur'un (2013) çalışmalarında yer alan "Girişimcilik Eğilimi Ölçeği" kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bireylerin bir işletmeyi kurup, yönetebilecek bir kişilik ve kabiliyet altyapısına sahip olup olmadıklarını öğrenmeyi amaçlayan girişimcilik eğilimi ölçeğinin, bireyin uluslararası ticarete yönelme noktasında gerekli kişilik, kabiliyet ve eğitim unsurlarını ölçüp ölçemeyeceği tartışmalı bir husustur. Araştırmanın bu metodolojik sınırlılığının, dış ticaret faaliyetini kariyer olarak seçmiş kişilerin örneklem olarak kullanılmasıyla aşılması hedeflenmiştir. Örneklem olarak ele alınan ve çalışmada "Potansiyel Dış Ticaret Girişimcileri" olarak nitelendirilen, lisans düzeyinde uluslararası ticaret eğitimi almakta olan bireylerin genel girişimcilik eğilimlerinin ölçümü, izleyen çalışmalar için bir hareket noktası olarak belirlenmiştir.

Potansiyel dış ticaret girişimcilerinin girişimcilik eğilimlerinin, bu örneklem grubu için, dış ticaret girişimciliği eğilimi ile doğrusal bir ilişki içinde olduğu düşünülmektedir. Bu bakış açısıyla, girişimcilik eğiliminin potansiyel dış ticaret girişimcileri açısından dış ticaret girişim eğilimini yansıttığı söylenebilir.

Dış Ticaret Girişim Farkındalığı

Dış ticaret girişim farkındalığı ile ifade edilmek istenen, genel itibari ile bireylerin uluslararası ticarete ilişkin fırsatlara, risklere ve teşviklere ilişkin farkındalık düzeyleridir. Çalışmamızın odağında potansiyel dış ticaret girişimcileri olduğu için, bu bireylerin dış ticarete ilişkin farkındalık düzeylerinin dış ticaret girişimciliğinde bulunmaları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Dış ticaret girişim farkındalığı ile yalnızca dış ticarete ilişkin akademik bilgi düzeyini değil, dış ticarete ilişkin pratikte karşılaşılabilecek bir dizi etkin faktöre ilişkin aşinalık düzeyini öğrenmek amaçlanmaktadır.

Dış ticaret girişimciliği uluslararası pazarlardaki fırsatları görüp, bu fırsatları hızlı ve etkili bir biçimde değerlendirmeyi gerektirmektedir. Aynı zamanda dış ticaret girişimciliği bünyesinde büyük riskleri de barındırmaktadır. Dış ticaret girişimciliği noktasında bu fırsat ve riskleri öngörüp, hesaplayabilmek hem akademik ve pratik bilgi düzeyi ile hem de bireysel öğrenme ve risk alabilme becerisine bağlıdır. Bu bağlamda dış ticaret girişim farkındalığı ile dış ticaret girişimciliği arasında doğrusal bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada potansiyel dış ticaret girişimcisi olan; uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişimciliğine yönelik eğilimlerini ve dış ticaret girişim farkındalıklarını incelemek amaçlanmaktadır.

Bu bağlamında, araştırma konusuna ilişkin yapılan geçmiş çalışmalar incelendiğinde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimi/girişimcilik potansiyeli hakkında literatürde birçok çalışma gerçekleştirilmesine rağmen dış ticaret girişimcilik eğilimi ve dış ticaret girişim farkındalığı üzerinde yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmamış olması bu araştırmayı önemli bir hale getirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde dış ticaret girişimcilik eğilimi ve dış ticaret girişim farkındalığı üzerine gerçekleştirilen bu araştırmanın hem literatüre hem de bu alanda çalışma yapan araştırmacı ve uygulayıcılara önemli bir katkının olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Örnekleme ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın evrenini Sakarya Üniversitesi'nde 2016-2017 akademik yılında İşletme Fakültesi'nde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan Uluslararası Ticaret Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya ilişkin verilerin elde edilmesi için 164 öğrenci üzerinde kolayda örnekleme yöntemi benimsenerek, yüz yüze ve online anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen anketlerin 12 tanesi eksik ya da hatalı cevaplar barındırdığı için veri setine dahil edilmemiştir. 152 potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencisinden elde edilen veriler, SPSS 21.0 istatistik analiz paket programında analize tabi tutulmuş ve sonuçlar tablolar aracılığıyla sunularak yorumlanmıştır. Araştırmada örneklemin genel özelliklerini ortaya koymak, dış ticaret girişimcilik eğilimlerini belirlemek ve dış ticaret farkındalığını incelemek amacıyla tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır.

VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında analize tabi tutulan verilerle ilgili tanımlayıcı istatistiksel bilgilere yer verilmektedir.

Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında yer alan ve bir kamu üniversitesinde öğrenim görmekte olan uluslararası ticaret bölümü öğrencisi 152 katılımcıya ait demografik özellikler incelendiğinde, öğrencilerin % 57,3'ünün erkek, % 42,7'sinin kadın olduğu; yaş ortalamalarının ise yaklaşık 20,5 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin eğitim gördükleri sınıflar göz önünde bulundurulduğunda ise çalışmaya katılanların yarısının 1. sınıfta, %30,9'nun ise 2. sınıfta öğrenim gördüğü belirlenmiştir.

Çalışmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde 4. sınıf öğrencilerinin birçoğu mesleki uygulamada olduğundan çalışmaya katılım oranları sadece % 3,4'tür. Öğrencilerin not ortalamaları incelendiğinde, 2,00 ve altı not ortalamasına sahip olanların % 50'den fazla olduğu, 3,00 ve üzerinde ortalamaya sahip olanlarının oranı ise tüm katılımcıların %10'unu oluşturmaktadır. Öğrencilerin mezun oldukları liseler dikkate alındığında ise "Anadolu Lisesi" mezunlarının %50'den fazla olduğu, "Genel Lise" mezunlarının ise % 27,8 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Girişimciliğe Yönelme

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin girişimciliğe yönelme isteklerine yönelik olarak hazırlanan sorulara verilen cevaplar ışığında öğrencilerin yaklaşık %55,7'inin eğitim gördükleri işletme fakültesi, uluslararası ticaret bölümünden mezun olduktan sonra özel sektörde çalışmak istediklerini belirtirken, öğrencilerin%38,9'u ise kendi işletmesini kurmak istediğini belirtmiştir. Ailelerinden birinin kendi işini kurup yönettiklerini belirtenlerin oranı yaklaşık %55 iken gelecekte kendi işini kurup yönetmek isteyen girişimci adayı öğrencilerin oranının ise %75,7 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ölçeklere İlişkin Bilgiler

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin sahip oldukları dış ticaret girişimcilik eğilimleri ve dış ticaret girişim farkındalıklarını incelemek üzerine gerçekleştirilen bu çalışmada, dış ticaret girişimcilik eğilimini ölçmek amacıyla on dört ifadeden oluşan, Girginer ve Uçkun (2004) ve Bozkurt ve Erdurur'un (2013) çalışmalarında kullanılan "Girişimcilik Eğilimi Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Dış ticaret girişimcilik eğilimini ölçmek amacıyla kullanılan ölçek, 5'li Likert ölçeği şeklinde hazırlanmıştır. Söz konusu ölçekte yer alan ifadeler güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve ölçeğin güvenilirlik testi (Cronbach alpha) sonucu 0,735 olarak bulunmuştur. Güvenilirlik testi (Cronbach alpha) sonucu, kritik değer olan 0,70'in üzerinde bulunduğundan ölçeğin iç tutarlılığın yüksek olduğu ifade edilebilir (Kalaycı, 2010:405). Çalışmada katılımcıların dış ticaret girişimine yönelik farkındalıkları ile ilgili durumunu ortaya koymak amaçlanarak katılımcılara on dört ifade yöneltilmiş ve bilgi sahibi olup olmadıklarını "Evet" ya da "Hayır" cevaplarıyla belirtmeleri istenmiştir.

Dış Ticaret Girişim Farkındalığı

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişimine yönelik farkındalıkları ile ilgili durumunu ortaya koymak amacıyla 152 uluslararası ticaret bölümü öğrencisine Tablo 1'de yer alan ifadeler yöneltilerek

bilgi sahibi olup olmadıklarını belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Dış Ticaret Girişim Farkındalığı

İfadeler	EVET	HAYIR
	%	
1.Devletin verdiği/sağladığı dış ticaret teşviklerinden haberdarım.	62,3	37,7
2.Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonu içerisinde dış ticaretin önemini biliyorum.	69,5	30,5
3.Dış ticaret ile ilgili kurum ve kuruluşların neler olduğunu biliyorum.	80,0	20,0
4.Ambargo, ticaret yasağı vb. korumacı eğilimler hakkında bilgi sahibiyim.	71,5	28,5
5.Okuduğum bölümde dış ticaret ile ilgili temel alt yapı verilmektedir.	93,4	6,6
6.Devletin 2023 vizyonu, kişilerin dış ticaret girişimciliğine yönelmesine olanak sağlar.	70,9	29,1
7.Milli istihdam seferberliğinden haberdarım.	54,7	45,3
8.Eximbank'ın ihracata yönelik destekleri konusunda bilgi sahibiyim.	66,7	33,3
9.Milli istihdam seferberliği dış ticaret ve nitelikli dış ticaret personeli açığını kapatma konusunda atılmış önemli bir adımdır.	70,7	29,3
10.Eximbank vs. gibi kuruluşların, kişilerin dış ticaret girişimciliğine yönelmesi konusunda destek sağlayacağını düşünüyorum.	78,0	22,0
11.Döviz kuru, faiz düzeyleri/oranları, GSYİH gibi makroekonomik değişkenler dış ticaret girişimciliğini etki eden unsurlar arasında yer alır.	87,4	12,6
12.Farklı kültürlerle ticaret/iş yapmak girişimcilik avantajı sağlamada önemli bir faktördür.	91,3	8,7
13.Vereceğim kararlarda "Risk varsa getiri vardır." düşüncesini benimserim.	72,2	27,8

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişim farkındalığı ile ilgili olarak verdikleri cevapların yüzde dağılımları genel olarak değerlendirildiğinde, verdikleri yanıtların genel olarak olumlu olduğu söylenebilir. Öğrencilerin eğitim gördükleri bölüm olan uluslararası ticaret bölümüne ait derslerde gerekli alt yapının verildiğine yönelik olumlu yanıtları %90'ın üzerindedir. Öğrencilerin cevapları, dış ticaret girişimciliği açısından

değerlendirildiğinde; farklı kültürlerle ticaret/iş yapmanın öğrenciler tarafından önemli bir girişim avantajı olarak görüldüğü (%91,3), eğer bir karar vereceklerse "Risk varsa getiri vardır." (%72,2) düşüncesinde olacaklarını belirttikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonu içerisinde dış ticaretin önemini konusunda bilgi sahibi olduklarını belirten (%69,5), aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonunun, kişileri dış ticaret girişimciliğine yönelmesine olanak sağladığı (%70,9) düşüncesindedirler. Ayrıca öğrencilerin % 70'inden fazlası ise hem ambargo, ticaret yasağı vb. korumacı eğilimler hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir.

Dış Ticaret Girişimcilik Eğilimi

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişimcilik eğilimlerini ortaya koymak amacıyla 152 uluslararası ticaret bölümü öğrencisine Tablo 2'de yer alan ifadeler yöneltilerek katılım derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: Dış Ticaret Girişimcilik Eğilimi

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama
	%					
1.Bölümümüz mezunları kendi işlerini kurmak için fırsat yaratma yeteneğine sahiptirler.	2,7	7,4	25,5	46,3	18,1	3,70
2.Bölümümüz mezunları mutlaka kendi işlerini kurmayı hedeflemelidir.	4,7	25,5	29,5	23,5	16,8	3,22
3.Bölümümüz mezunları kamu sektöründe çalışmayı planlamamalıdır.	8,7	26,8	26,8	20,8	16,8	3,10
4.Bölümümüz mezunları mutlaka girişimci olmaya odaklanmalıdır.	6,7	11,4	34,9	30,2	16,8	3,39
5.Bölümümüz mezunları özel sektörde çalışmayı planlamalıdır.	1,3	8,7	26,2	46,3	17,4	3,70
6.Bir işin fırsatlar sunması, emniyetli ve garantili olmasından daha önemlidir.	7,4	10,7	32,2	32,9	16,8	3,41
7.Çok çalışan sürekli hedef büyüten bir	6	10,1	28,2	27,5	28,2	3,62

kişiliğe sahip olmak istemem.						
8.Sosyal yaşamı, iş yaşamını ve eğlenceyi dengeli bir şekilde yasayan bir kişiliğe sahip olmak isterim.	1,3	3,4	10,1	30,9	54,4	4,34
9.Mevcut gerçeklere birebir bağlı kalarak hareket etmeyi tercih ederim.	6,7	12,1	36,9	34,2	10,1	3,29
10.Gerçekleri zorlayarak sezgiye ve hayallere dayalı hareket etmeyi tercih ederim.	1,3	16,8	38,3	30,9	12,8	3,37
11.İnanmadığım bir konuda olumsuz bir değerlendirmeye maruz kalma pahasına karar veririm.	7	8,7	34,2	38,9	17,4	3,64
12.İnanmadığım bir konu dahi olsa kural dışı davranmayı göze alamam.	8,1	18,8	30,2	30,2	12,8	3,21
13.Kariyerimin gelecek 5 yılında, yüksek maaşlı bir iş fırsatı karşına çıkarsa kabul ederim.	1,3	3,4	22,8	36,9	35,6	4,02
14.Kariyerim için gerekli olsa dahi önceliklerimden vazgeçmem.	2	14,1	37,6	31,5	14,8	3,43

Potansiyel dış ticaret girişimcileri, uluslararası ticaret bölümü mezunlarının; kendi işlerini kurmaya yönelik fırsat yaratma becerisine sahip olduklarını (%64,4), mutlaka kendi işlerini kurmayı hedeflemesi gerektiğini belirtmektedirler (%30,2). Ayrıca, potansiyel dış ticaret girişimcilerinin %37,6'sı uluslararası ticaret bölümü mezunlarının kamu sektöründe çalışmayı planlamaması gerektiğini, yaklaşık yarısı mutlaka girişimci olmaya odaklanılması gerektiğini ve yaklaşık %65'i ise özel sektörde çalışmayı planlamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Kariyerinin gelecek 5 yılında, yüksek maaşlı bir iş fırsatı karşısına çıkarsa kabul edecek olan potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin oranı araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık dörtte üçünü oluştururken kariyeri için gerekli olsa dahi önceliklerinden vazgeçmeyecek öğrencilerin yüzdesi ise araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından daha azdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Potansiyel dış ticaret girişimcisi olan; uluslararası ticaret bölümü öğrencilerinin dış ticaret girişimciliğine eğilimlerini ve dış ticaret girişim farkındalıklarını incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçları, **dış ticaret girişim farkındalığı açısından değerlendirildiğinde**

- Uluslararası ticaret bölümü öğrencileri, eğitim gördükleri bölüme ait derslerde dış ticarete ait gerekli alt yapının verildiğini belirtmektedir.
- Dış ticaret girişimciliği dikkate alındığında; farklı kültürlerle ticaret/iş yapmanın öğrenciler tarafından önemli bir girişim avantajı olarak görüldüğü (%91,3), eğer bir karar vereceklerse "Risk varsa getiri vardır." (%72,2) düşüncesinde olacakları bulguna ulaşılmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonu içerisinde dış ticaretin önemi konusunda bilgi sahibi olduklarını belirten katılımcılar (%69,5), aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin 2023 vizyonunun, kişileri dış ticaret girişimciliğine yönelmesine olanak sağladığı (%70,9) düşüncesindedirler. Bununla birlikte milli istihdam seferberliğinden haberdar olduklarını belirten katılımcılar (%54,7), aynı zamanda milli istihdam seferberliğinin dış ticaret ve nitelikli dış ticaret personeli açığını kapatma konusunda atılmış önemli bir adım olarak görmektedirler (%70,7).
- Katılımcıların % 70'inden fazlası hem ambargo, ticaret yasağı vb. korumacı eğilimler hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtirken, hem de döviz kuru, faiz düzeyleri/oranları, GSYİH gibi makroekonomik değişkenlerin dış ticaret girişimciliğine etki eden unsurların arasında yer aldığı konusunda hem fikirdirler.
- Katılımcılar arasında yer alan %60'ın üzerindeki kısmın hem devletin verdiği/sağladığı dış ticaret teşviklerinden haberdar olup hem de Eximbank'ın ihracata yönelik destekleri konusunda bilgi sahibiyken aynı zamanda Eximbank gibi kuruluşların, kişilerin dış ticaret girişimciliğine yönelmesi konusunda destek sağlayacağını da düşünmektedirler.

Potansiyel dış ticaret girişimcilerinin dış ticaret girişimcilik eğilimlerine yönelik durumları değerlendirildiğinde ise;

- Potansiyel dış ticaret girişimcileri, uluslararası ticaret bölümü mezunlarının; kendi işlerini kurmak için fırsat yaratma yeteneğine sahip olduklarını (%64,4), mutlaka kendi işlerini kurmayı hedeflemesi gerektiğini belirtmektedirler (%30,2). Ayrıca, potansiyel dış ticaret girişimcilerinin %37,6'sı uluslararası ticaret bölümü mezunlarının kamu sektöründe çalışmayı planlamaması gerektiğini, % 47'si mutlaka girişimci olmaya odaklanılması gerektiğini ve % 63,7'si ise özel sektörde çalışmayı planlamaları gerektiğini vurgulamaktadır.
- Katılımcıların % 44,3'ü dış ticaret girişimciliği söz konusu olduğunda mevcut gerçeklere birebir bağlı kalarak hareket etmeyi tercih edeceklerini, % 43,7'si gerçekleri zorlayarak sezgiye ve hayallere dayalı hareket etmeyi tercih edeceklerini belirtirken inandığı bir konu dahi olsa kural dışı davranmayı göze alamayacağını ifade eden katılımcı yüzdesi ise 26,9'dur.

- Kariyerinin gelecek 5 yılında, yüksek maaşlı bir iş fırsatı karşısına çıkarsa kabul edecek olan katılımcı yüzdesi 72,5 olarak ortaya çıkarken, kariyeri için gerekli olsa dahi önceliklerinden vazgeçmeyecek katılımcı yüzdesi ise 46,3'tür. Bununla birlikte kariyer hedeflerine ulaşmak için çok çalışkan ve sürekli hedef büyüten bir kişiliğe sahip olmayı isteyen potansiyel dış ticaret girişimcisi olan uluslararası ticaret öğrencisi ise %55,7'dir.

Araştırma konusuna ilişkin yapılan literatür taramasında dış ticaret girişim farkındalığı ve dış ticaret girişimciliğinin birlikte ele alındığı yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmadığından araştırmanın bu yönüyle hem literatüre hem de bu alanda çalışkan akademisyen ve uygulamacılara önemli bir katkısının olacağı düşünüldüğünden, bu çalışma bu açıdan önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksöz, E. O., Adaçay, F. R., Kozak, R., Esen, E. ve H. Bakır (2012); Dış Ticarete Girişimcilik, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 1(1)

Arslan, K. (2002); Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri, Doğu Üniversitesi Dergisi, 6,1-11.

Bozkurt, Ö. (2006); Girişimcilik Eğiliminde Kişilik Özelliklerinin Önemi, Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 93-111.

Bozkurt, Ö. ve K. Erdurur (2013); Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimindeki Etkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerinde Bir Araştırma. Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi, Cilt:8, sayı:2.

Börü, D. (2006); Girişimcilik Eğilimleri Marmara Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Brenner, O. C., Charles D. Pringle, and Jeffrey H. Greenhaus (1991); Perceived Fulfillment of Organizational Employment Versus Entrepreneurship: Work Values and Career Intentions of Business College Graduates, Journal of Small Business Management.29(3), 62-74.

Bygrave, W.D. ve HOFER, C.W. (1991); Theorizing About Entrepreneurship, Entrepreneurship Theory and Practice, 16 (2), 13-21.

Girginer, N. ve N. Uçkun (2004); İşletmecilik Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Girişimciliğe Bakış Açıları: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi Ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-26 Kasım, Eskişehir, pp.783-795.

Kalaycı, Ş. (2010); *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Lee, M. S. ve J. S. Peterson (2000); Culture, Entrepreneurial Orientation and Global Competitiveness, *Journal of World Business*, 35 (4), 401-416.

Luthje, C. ve N. Franke (2003); The 'Making' Of An Entrepreneur: Testing A Model of Entrepreneurial Intent Among Engineering Students at MIT", *R&D Management*, 33 (2), 135- 147.

McBurney, R. (1987); Texts Leave Students Ignorant of Entrepreneurship", 10 (October), 9.

Mueller, L. S. ve S. A. Thomas (2000); Culture and Entrepreneurial Potential: A Nine Country Study of Locus of Control and Innovativeness; *Journal of Business Venturing*, 16, 51-75.

Naktiyok, A. (2004); İç girişimcilik. İstanbul: Beta Yayıncılık.

YOKSUL YANLI TURİZM YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Serap SERİN KARACAER¹

Öğr. Gör. Ayşe Nevin SERT²

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK³

ÖZET

Yoksulluk, yirmi birinci yüzyılda dünyanın karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi iken; turizm ise, bu yüzyılın sosyo-ekonomik boyutu öne çıkan en önemli dinamiklerinden birisidir. Dolayısıyla sektörünün iktisadi gücü dikkate alındığında, turizm özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için uluslararası örgütler tarafından, yoksullukla mücadelede önemli bir aktör olarak görülmektedir. Bu görüşler doğrultusunda 1990'ların sonlarına doğru, turizmin yoksulluğu azaltma potansiyeline dikkat çeken "Yoksul Yanlı Turizm" yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Yoksullar için net faydalar sağlayan bir turizm olarak tanımlanan "yoksul yanlı turizm" bir ürün ya da sektör değil, bir yaklaşımdır. Yoksul odaklı turizm ile sağlanan faydalar ekonomik açıdan olabileceği gibi aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel açıdan da olabilir. Yoksul yanlı turizm yaklaşımının temel odak noktası, turizm sektörünün toplam boyutunu genişletmek yerine, turizm içinde yer alan yoksullara fırsatların oluşturulması ve sunulmasıdır. Diğer bir ifade ile yoksul yanlı turizm yaklaşımı, sektördeki pastayı büyütme yerine dağıtmak anlayışına dayanmaktadır. Bu bağlamda yoksul yanlı turizm, yoksul insanların yararına olacak şekilde turizmden gelen faydaların değişen dağılımı esasına dayanır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi esas alınmış olup, kaynak ve doküman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında; öncelikli olarak turizm literatürü açısından oldukça yeni bir kavram niteliğinde olan yoksul yanlı turizm yaklaşımı tanımı, niteliği ve özellikleri açısından ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Sonrasında, turizm sektörünün yoksulluk üzerindeki etkileri incelenmiş olup; turizm faaliyetlerinin doğrudan, dolaylı (ikincil) ve dinamik olmak üzere üç yolla yoksulluğun azaltılmasında etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Turizm Ekonomisi, Kalkınma, Yoksul Yanlı Turizm

¹ Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, e-mail: sskaracaer@gmail.com

² Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat MYO, e-mail: anevinsert@selcuk.edu.tr

³ Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, e-mail: yukselozturk66@gmail.com

GİRİŞ

Yoksulluk, insanlık tarihi boyunca tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Ancak; yoksulluk kavramına ve meydana getirdiği sorunlara yönelik çalışmaların, sanayileşme ve dolayısıyla da kapitalizmin yaygınlaşmaya başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda artmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, yoksulluğun kavramsal olarak tanımlanmasına ve ölçümlerine ilişkin kapsamlı çalışmaların kökeni 19. yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan araştırmalara kadar dayanmaktadır. Günümüzde de yoksulluğa ilişkin çalışmaların iki temel noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktalardan birincisi, yoksulluğun kavramsallaştırılması ve ölçülmesine yönelik çalışmalar, ikincisi ise yoksullukla mücadelenin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin çerçevenin oluşturulmasına yönelik çalışmalardır. Son yıllarda, özellikle yoksullukla nasıl mücadele edileceğine ilişkin çalışmalar çok daha fazla önem arz etmiş durumdadır. Çünkü yoksulluk sadece ekonomik bir sorun olmanın ötesinde, insani ve toplumsal boyutları öne çıkan bir sorundur. Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, gerek sosyal ve kültürel boyutları gerekse de ekonomik boyutu ile turizm sektörü yoksullukla mücadele çalışmaları kapsamında irdelenen önemli dinamiklerden birisi konumundadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yoksulluk kavramı; çevresel, sosyal, kültürel ve iktisadi başta olmak üzere birçok boyuta sahip olan karmaşık bir olgudur. Dolayısıyla bu durum “yoksulluk” kavramına ilişkin net bir tanımın ortaya konulmasını da güçleştirmektedir (Gündoğan, 2008).Yoksulluk, sağlık da dahil olmak üzere temel insani niteliklerin zayıflamasıyla ilişkili bir konudur. Yoksul olarak ifade edilen bireyler; kişisel ve çevresel sağlık risklerine maruz kalırlar, daha az beslenirler, daha az bilgiye sahip olurlar ve sağlık hizmetlerine daha az erişebilirler. En genel tanımıyla yoksulluk; bir halkın ya da onun belirli bir kesiminin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmek için sadece gıda, giyim ve barınak gibi en basit ihtiyaç maddelerini karşılayabilmesi durumu olarak ifade edilmektedir (Uzun, 2003). Dünya Bankası ise yoksulluğu daha çok parasal gelir açısından ele almakta ve asgari yaşam standardına erişilememiş olma durumu olarak değerlendirmektedir. Dünya Bankası’nın tanımına göre yoksulluk; maddi nitelikteki yoksunluklardan dolayı kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve asgari bir yaşam düzeyini sürdürecekt gelirden yoksun olma durumudur (World Bank, 1990). Ancak, yoksulluk kavramının sürdürülebilir bir geçim sağlamak için gelir ve kaynak yetersizliğinden daha fazlasını gerektirdiği de bir gerçektir. Yoksulluğun; açlık ve yetersiz beslenme, eğitim ve diğer temel hizmetlere sınırlı erişim, toplumsal ayrımcılık ve dışlanmanın yanı sıra karar verme sürecine katılım eksikliği gibi belirtileri de söz konusudur.

Yoksulluğun; ekonomik üretkenlik başta olmak üzere, adaletsiz vergi sistemleri, faize dayalı sistemlerde faiz oranlarının yüksekliği, tekelleşme, işsizlik, sosyal dışlanma, doğal afetlerin engellenemez etkisi, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları ve belirli bir nüfusun felakete, hastalıklara ve üretken olmalarına engel olan diğer olaylara karşı yüksek hassasiyetlerinin bulunması gibi birçok sebebi söz konusudur (www.un.org). Bütün bu sebepler de dikkate alınarak başta Dünya Bankası olmak üzere; Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Turizm Örgütü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi birçok kurum ve kuruluş dünyadaki yoksulluk sorunu ile yakından ilgilenmekte ve mücadele konusunda önemli çalışmalar yapmaktadırlar. Yoksullukla mücadele noktasında, söz konusu kurum ve kuruluşların üzerinde durduğu en önemli dinamiklerden birisi turizmdir. Turizm sektörü özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan pek çok ülke açısından istihdam oluşturmada ve döviz geliri sağlanmasında en önemli kaynaklardan birisi durumundadır.

1990'lı yıllar ile birlikte, yoksulluğun azaltılmasında turizm sektörünün diğer sektörlerle göre daha avantajlı olduğu görüşü daha da ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda; 1999 yılında Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen "Sürdürülebilir Kalkınma" konulu toplantıda İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı, yoksulluğun azaltılmasında turizm sektörünün potansiyeline dikkat çekerek "yoksul yanlı turizm" yaklaşımı üzerinde durmuştur (Önez Çetin, 2012; Samırkaş ve Bahar, 2013:51). Yoksul yanlı turizm yaklaşımı, yoksullar için net faydalar sağlayan turizm olarak tanımlanmıştır. Yoksul yanlı turizm yaklaşımının temel ilkesi, turizm sektörünün toplam boyutunu genişletmek değil, turizmden faydalanabilecek durumda olan yoksul insanlara fırsatlar sunmak üzerinedir. Dolayısıyla, yoksul yanlı turizm ile sağlanan faydalar ekonomik açıdan olabileceği gibi sosyal, kültürel ve çevresel açılardan da olabilmektedir. Bu bağlamda, turizm sektörünün yoksulluğun azaltılması üzerinde bir takım etkileri olduğu kaçınılmaz bir gerçektir (Roe ve Urquhart, 2001; Harrison, 2008). Söz konusu etkilerden ilki; istihdam, yeni gelir oluşturma, döviz girdisi sağlama gibi ekonomik yönler ile turistik bölgede altyapı olanaklarının geliştirilmesi gibi finansal olmayan geçim kaynaklarının yoksul halka sunulmasıyla sağlanan direkt etkilerdir. Turizmin yoksulluk üzerine sağladığı etkilerden ikincisi dolaylı ve uyarılmış etkilerden oluşan ikincil etkilerdir. Dolaylı etki; doğrudan turizm ile bağlantılı olmayan, ancak turizm faaliyetlerinin artması ile kazanç sağlayan kesimlerin (çiftçiler, zanaatkârlar, inşaat sektörü gibi) gelirlerindeki artışlar ile meydana gelen etkilerdir. Uyarılmış etki ise, turizm çalışanlarının elde ettikleri gelirleri söz konusu turistik bölgede harcamaları ile yerel ekonomiye katkı sağlamaları ile oluşan etkidir. Turizmin yoksulluğun azaltılmasına sağladığı üçüncü etki ise dinamik etkilerdir. Dinamik etkiler, direkt ve ikincil etkiler gibi somut olmamakla birlikte, kazanımları uzun vadede kendini gösteren ve ayrıca kamu

kaynaklarının kullanımı açısından önem arz eden etkilidir (Ashley, Roe ve Goodwin, 2001; Mitchell ve Ashley, 2010; Mitchell, 2012).

YÖNTEM

Çalışma da nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Nitel araştırmayı; "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2011:39). Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi referans alınarak doküman incelemesi yolu ile veri toplanmaya çalışılmıştır. Bu nokta da özellikle ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır.

BULGULAR VE SONUÇ

Sonuç olarak, turizm özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en yoğun yaşadığı sorunlardan birisi olan yoksullukla mücadele kapsamında önemi göz ardı edilemeyecek dinamikler arasındadır. Bu noktada söz konusu ülkelerin yetkili kurum ve kuruluşlarının, yoksul yanlı turizm yaklaşımının yoksulluğun azaltılmasında kullanılabilecek etkin bir araç olduğunu fark etmeleri ve konuya gereken önemi vermeleri önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ashley, C.,Roe, D. And Goodwin H. (2001). Pro-Poor Tourism Strategies; Making Tourism Work For The Poor: A Review of Experience, Pro-Poor Tourism Report, No: 1, pp: 1-64.

Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. Ankara Sanayi Odası, Ocak-Şubat Sayısı, ss: 42-56.

Harrison, D. (2008). Pro-poor Tourism: A Critique, Third World Quarterly, Vol: 29, No: 5, pp: 851-868.

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/post-2015/sdg-overview>. (17.01.2017).

<http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>. (21.01.2017).

<http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty>. (31.01.2007).

Mitchell, J. and Ashley, C. (2010). Tourism and Povert Reduction, Path ways to Prosperity, Earth scan in the Ukand US, pp: 21-27.

Mitchell, J. (2012). Value Chain Approaches to Assessing the Impact of Tourism on Low-Income House holds in Developing Countries, *Journal of Sustainable Tourism*, Vol: 20, No: 3, pp: 457-475.

Önez Çetin, Z. (2012). Yoksulluğu Azaltmada Yeni Bir Yaklaşım: Yoksul-Yanlı Turizm, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 (Ocak), ss: 97-108.

Roe, D. ve Urquhart P. (2001). Pro-Poor Tourism: Harnessing the World's Largest Industry for the World's Poor, *International Institute for Environment and Development (IIED)*.

Rogerson M. C. (2006). Pro-Poor Local Economic Development in South Africa: The Role of Pro-poor Tourism, *Local Environment*, Vol: 11, No: 1, pp: 37-60.

Samırkaş, M. ve Bahar, O. (2013). Turizm, Yoksulluk ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, *Detay Yayıncılık, Ankara*.

Uzun, A. M. (2003). Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, ss: 155-173.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Seçkin Yayıncılık, Ankara*.

DENEYİME DAYALI TURİSTİK ÜRÜN KULLANIMI: BOTEL ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Lütü ATAY

Arş. Gör. Buse ÇETİ

ÖZET

Deneyimsel ürünlerin sunulduğu turizm sektöründe deneyimler turizm işletmelerinin farklılaşarak rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır. Turistlere eşsiz deneyimler yaşatmak için ortaya çıkan temalı oteller bu farklılaşmanın bir sonucudur. Otele dönüştürülerek hizmet veren, iskelede demirlenmiş tekneler veya gemiler olarak tanımlanan boteller temalı otellere örnektir. Bu çalışmada teknede veya gemide konaklama temasıyla turistlere farklı deneyimler yaşatan; deneyime dayalı turistik ürün olarak nitelendirilebileceğimiz botellerde konaklayan turistlerin elde ettikleri deneyimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuçlara göre botellerde konaklayan turistlerin temaya bağlı olarak botelin manzarası, konumu ve tasarımından etkilendikleri ve elde ettikleri deneyimleri olumlu bir şekilde değerlendirdikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Deneyim, turizm, temalı otel, botel.

GİRİŞ

Hizmetlerin sıradanlaşarak yetersiz hale gelmesi ve turistlerin yenilik arayışları turizm işletmelerini farklılaşarak üstünlük sağlamaya yönlendirmektedir. Turizm işletmeleri bu farklılaşmayı turistlere özel hissetmelerini sağlayacak eşsiz deneyimler oluşturarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda turistlere farklı deneyimler sunmak için temalı oteller ortaya çıkmıştır. Çalışmada temalı konaklama işletmesi olan botellerde konaklayan turistlerin elde ettikleri deneyimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

DENEYİM VE TURİZM İLİŞKİSİ

Deneyim duygulardan hareketle nesnelere, düşüncelerin, davranışların anlaşılmasını ya da kişilerin olay veya aktivitelere katılımı ile elde ettikleri birikimini ifade etmektedir (Kara ve Çiçek, 2015: 178). Holbrook ve Hirschman (1982: 132) deneyimi; hayal gücünü, duyguları ve eğlenceyi takip etmeye yönelik bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Pine ve Gilmore (1998-1999) deneyimi; müşteriler tarafından eşsiz, unutulmaz ve sürdürülebilir bulunan tekrarlanan ve şevkle ağızdan ağıza tanıtımının yapılabileceği yaşantılardır şeklinde tanımlamıştır (Walls vd., 2011: 11). Schmitt (1999) ise deneyimi kendiliğinden oluşmayan tam aksine kimi etkiler sayesinde oluşan ve geneli etkisi altına alan özel olaylardır şeklinde tanımlamıştır (Schmitt, 1999: 60).

Gilmore ve Pine (2002) artık yalnızca hizmet sunmanın yeterli olmadığını ve konaklama işletmelerinin de deneyimler aracılığıyla farklılaşması gerektiğini belirtmiştir (Saltık, 2011: 32). Bu doğrultuda deneyim önemli bir turizm ürünü haline gelmiş ve turizm deneyimlerin sahnelenmesinde önde gelen endüstrilerden birisi olmuştur (Çetin, 2012: 103). Turistlerin yenilik arayışları konaklama sektörünü mimari açıdan da etkileyerek turistik tüketicilerin birden fazla ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte olan temalı otellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Özen, 2009: 55).

TEMALİ OTELLER VE BOTEL

Temalı oteller kavramsal açıdan bir konusu olan otel anlamını taşımaktadır (Özen, 2009: 59). Dünya'daki ilk temalı otel 1950'de Las Vegas'ın Nevada çölünde Walt Disney tarafından kurulmuştur ve Disneyland farklı temalardaki otellerin tasarlanmasına öncülük etmiştir. Türkiye'de Topkapı Sarayı örnek alınarak yapılmış temaya sahip ilk otel olan Topkapı Palace Oteli'nin diğer temalı otellere öncülük ettiği bilinmektedir (Akkaya ve Usman, 2011: 71-76). Tekneden veya gemiden otele dönüştürülerek hizmet veren boteller bu duruma örnek gösterilebilir.

Konaklama işletmelerinde deneyime ilişkin çeşitli çalışmaların literatürde yer aldığı görülmektedir (Lin vd., 2009; Çeltek, 2010; Çetin, 2010; Ali vd., 2014; Güney, 2015; Kara ve Çiçek, 2015; Yetiş, 2015). Ancak literatürde temaya sahip konaklama işletmesi üzerinde veyabotel konaklama işletmelerine ilişkin gerçekleştirilen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hem literatürdeki söz konusu açığı kapatmak hem de farklı bir temalı konaklama işletmesi olan botelleri kullanan turistlerin elde ettikleri deneyimleri belirlemek amacıyla bu çalışma planlanmıştır.

YÖNTEM VE VERİ

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada botellerin yoğun olarak bulunduğu Prag'da booking.com'dan en yüksek puanı ve en düşük puanı almış boteller tespit edilerek bu iki botel için İngilizce ve Türkçe dillerinde yapılan müşteri yorumları incelenmiştir. Booking.com dinamik bir site olduğu için 28 Mart 2017- 12 Nisan 2017 tarihleri arasında mevcut olan yorumlar dikkate alınmıştır. En yüksek puanı alan Botel Matylda ile ilgili 325 yorum incelenmiştir. En düşük puanı alan Botel Racek ile ilgili 83 yorum incelenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Botel Matylda'nın sahip olduğu temaya ilişkin yapılan yorumlara göre müşteriler botelin tasarımı, konumu ve manzarası aracılığıyla deneyim elde etmişlerdir. Botelin temasına

bağlı olarak müşteriler yaptıkları yorumlarda hislerini hoş, eğlenceli, rahat, eşsiz, güzel, memnuniyet verici, romantik ve harika şeklinde belirtmişlerdir. Botel Matylda'da müşterilerin yaşadıkları bir diğer deneyim ise temayı oluşturan teknede konaklama fikridir. Bu fikir müşterilerin ilgisini çekmekte ve müşterileri düşünmeye itmektedir. Botelin temasına bağlı olmadan müşterilerin elde ettikleri diğer deneyimler ise temizlik ve bakım, personel, yiyecekler, odalar, dekorasyon, fiyatlar ve diğer otel hizmetleri ile ilgili konuları içermektedir. Botelin temasıyla ilişkili olarak elde ettikleri deneyimlere örnek teşkil etmesi amacıyla Tablo 1'de çarpıcı yorumlar verilmiştir.

Tablo 1: Tema Deneyimlerine Yönelik Müşteri Yorumlarına Örnekler

Örnek	Puan	Yorum
1	9.6	"Botelin genel tasarımı ve ortamı harika."
2	9.2	"Botel büyük çekim merkezlerine çok yakın ancak yeterli düzeyde kalabalıktan uzak."
3	9.2	"Prag'ın merkezinde bir teknede uyumak çok eğlenceliydi"
4	9.2	"Boteldeki atmosfer gerçekten hoş. Prag'ın ortasında nehir teknesinde kalabilmek çok hoş bir deneyim"
5	10	"Teknede konaklama fikri beni cezbedi. Şansımı deneyerek konakladım ve hayal kırıklığına uğramadım."
6	9.6	"Bir konaklama işletmesi için benzersiz bir fikir. Su manzarası ile uyanmayı sevdik."

Booking.com'da en düşük müşteri yorumu puanı alan Botel Racek hakkında yapılan yorumlardan yola çıkarak müşterilerin konaklamaları boyunca botelin sahip olduğu temayla bağlantılı olarak botelin sahip olduğu manzara, tasarım ve konum vasıtasıyla deneyim elde ettikleri görülmüştür. Botel Racek'te müşteriler yaşadıkları deneyimler sonucundaki duygularını keyifli, sakin, hoş, güzel, rahatlatıcı, huzurlu ve eğlenceli olarak nitelendirmişlerdir. Botel Racek'te Botel Matylda'da olduğu gibi nehrin üzerinde bir teknede konaklama fikri müşterilerin dikkatini çekmiştir. Botel Racek'te temaya bağlı olmaksızın müşterilerin yaşadıkları diğer deneyimler temizlik ve bakım, personel, odalar, fiyatlar, yiyecekler ve diğer otel hizmetleri ile ilgili konuları içermektedir. Botelin temasıyla ilişkili olarak elde ettikleri deneyimlere örnek teşkil etmesi amacıyla Tablo 2'de çarpıcı yorumlar verilmiştir.

Tablo 2: Tema Deneyimlerine Yönelik Müşteri Yorumlarına Örnekler

Örnek	Puan	Yorum
1	5.4	"Konum güzeldi. Ördekleri ve kuğuları gören odamızın manzarası muhteşemdi. Ördeklerin sesi ile uyanmak oldukça güzel bir deneyimdi."
2	7.9	"Botel ulaşım ağlarına çok yakın ve sessiz bir gece uykusu için şehir merkezine yeterince uzak."
3	8.8	"Nehir manzarasıyla uyanmak keyifli."
4	8.8	"Mükemmel konum, mükemmel nehir manzarası, akşamları nehri seyrederek bir şeyler içmek için güzel bir teras. Çok huzurlu ve sakin."
5	5.4	"Tekneden otel olma düşüncesi.. Teknenin bulunduğu nehir ve ortamı."
6	7.1	"Prag'ın ortasında teknede konaklama deneyimi farklıydı."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada teknede veya konaklama temasıyla hizmet sunan botelerde müşterilerin yaşadıkları deneyimleri belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla incelenen botelerde müşterilerin botelin temasına bağlı olarak konumu, manzarası ve tasarımı aracılığıyla deneyim elde ettikleri, yaşadıkları deneyimler sonucunda boteller hakkında olumlu değerlendirmeler yaptıkları görülmüştür.

Botellerin temasına bağlı olarak turistlerce elde edilen deneyimler olumlu yönde iken iki botelin booking.com üzerinden aldıkları puanlar arasındaki fark, botelerde verilen hizmetin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre botel temasına ek olarak tesiste verilen hizmetlerin iyi olması sonucunda müşterilerin daha fazla memnun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle botelerde tema ile birlikte; verilen hizmetin kaliteli olmasına dikkat edilmelidir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise botel içerisinde tesisin temasını destekleyen unsurların yer aldığına yönelik veya müşterilerin deneyimlerini somutlaştırmalarına yardımcı olan unsurların varlığına dair bir yoruma rastlanmamış olunmasıdır. Buna göre botelin ve botelde yaşanan deneyimlerin akılda kalıcı olması için tesis içerisinde hediyelik eşya vb. unsurlar sunulmalı ve deneyimlerin daha etkileyici olmasını sağlamak için botelerde sahip olunan temayı destekleyici ve tamamlayıcı unsurlara yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

Akkaya, D. H. & Usman, E. (2011) Temalı Otel: Yok-Mekânla Var Edilmeye Çalışılan 'Kurmaca Mekân'. Tasarım + Kuram, Sayı 11-12, 67-80.

- Ali, F.; Hussain, K.; Ragavan, N. A. (2014) Memorable Customer Experience: Examining the Effects of Customers Experience on Memories and Loyalty in Malaysian Resort Hotels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Sayı 144, 273-279.
- Çeltek E. (2010) Deneyimsel Pazarlama Unsurlarının Otellerin Bakış Açısı İle Değerlendirilmesi: Türkiye'deki 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Çetin G. (2012) Konaklama İşletmelerinde Müşteri Deneyiminin Sadakat ve Tavsiye Davranışına Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güney D. (2015) Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Sadakatine Etkisi: Muğla'daki Butik Otellere Yönelik Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Holbrook, M. B. & Hirschman, E. C. (1982) The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings and Fun. *Journal of Consumer Research*, Sayı 9, 132-140.
- Kara, M. & Çiçek, B. (2015) Deneyimsel Pazarlama ve Satın Alma Karar Sürecine Etkisi: Termal Turizm Sektöründe Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 13, 177-200.
- Lin, K.; Chang, C.; Lin, Z.; Tseng M.; Lan, L. W. (2009) Application of Experiential Marketing Strategy to Identify Factors Affecting Guests' Leisure Behaviour in Taiwan Hot-Spring Hotel. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, Cilt 5, Sayı 6, 229240.
- Özen, S. (2009) Dünya Turizmde Tüketici Tercihlerinde Yaşanan Değişimlerin Konaklama İşletmelerine Yansımaları: Antalya'da Temalı Otel Örnekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Saltık I. A. (2011) Turizm Sektöründe Deneyimsel Pazarlama ve Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Schmitt, B. H. (1999). *Experiential Marketing, How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, and Relate*. New York: The Free Press.
- Walls, A. R.; Okumuş, F.; Wang, Y. R.; Kwun, D. J. (2011) An Epistemological View of Consumer Experiences. *International Journal of Hospitality Management*, Sayı 30, 1021.
- Yetiş, Ş. (2015) Termal Otel İşletmelerinde Deneyimsel Pazarlama Yaklaşımı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 29, 90-98.

EKO-YENİLİK UYGULAMALARININ SOSYAL VE ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. A. Asuman AKDOĞAN

Doç. Dr. Ayşe CİNGÖZ

ÖZET

Eko-yenilik enerji tasarrufu, kirlilik önleme, atık geri dönüşümü ve yeşil ürün tasarımı veya kurumsal çevresel yönetimini içeren yeşil ürün ve süreçlerle ilişkili donanım ve yazılım yeniliğidir. Eko-yenilik ürün ve süreç yeniliği olmak üzere iki boyutta ele alınabilir. Ürün, hizmet, süreç ve teknoloji alanında yapılan eko-yenilikler işletmelerin sadece ekonomik veya finansal performansını değil aynı zamanda sosyal ve çevresel performansını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu kapsamda, bu çalışmanın amacı eko-yenilik uygulamalarının sosyal performans ve çevresel performans üzerindeki etkisini tespit etmektir. Araştırma verileri Kayseri OSB’de faaliyet gösteren 44sanayi işletmesinden toplanmış, eko-yenilik, sosyal performans ve çevresel performans arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eko-yenilik, sosyal performans, kurumsal sosyal sorumluluk, çevresel performans

A STUDY ON DETERMINING THE EFFECTS OF ECO-INNOVATION PRACTICES ON SOCIAL AND ENVIRONMENTAL PERFORMANCE

ABSTRACT

Eco-innovation is defined as a hardware or software innovation that is related to green products or processes, including the innovation in technologies that are involved in energy-saving, pollution-prevention, waste recycling, green product designs, or corporate environmental management. Eco-innovation has two dimensions that is product and process innovation. Eco-innovations that conducted in the field of product, service, process and technology affect not only economic or financial performance of enterprises but also social and environmental performance positively. In this context, the aim of this study is to determine the effect of the eco-innovation practices on social performance and environmental performance. Data are obtained from 44 businesses operating in Kayseri. According to analyses result, there is a positive relation between eco-innovation, social performance and also environmental performance.

Keywords: Eco-innovation, social performance, corporate social responsibility, environmental performance

GİRİŞ

Dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artış göstermesi tüketimin artışına neden olurken, tüketim artışı da üretim artışını gerekli kılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma, refahı artırmanın en önemli yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açısına göre, çevreyi koruma bir lüks hatta işletmelerin maliyetlerini yükselten bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu koşullar ise doğal kaynakların hızla tükenmesi, çevrenin kirlenmesi, ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümü için bireylere, devlete, yerel yönetimlere ve sanayi kuruluşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Özellikle girdi-süreç-çıkı döngüsünün merkezinde bulunan işletmeler çevre sorunlarına neden olan temel birimler olarak algılanmakta ve gerek sahip oldukları güç gerekse ellerindeki imkânlardan dolayı işletmelerin çevre sorunlarına çözüm üretmeleri beklenmektedir. Bu nedenle, çevreyi korurken büyümek ve amaçlarına ulaşmak isteyen kurumlar özellikle iç çevre koşullarında gerekli düzenlemeleri yapmalı ve yeni yaklaşımlar benimsemelidirler (Akdoğan, 2003: 60-61; Cingöz, 2013: 277-278).

Benzer şekilde, Türkiye’de ekonomik büyümeyle birlikte çevre sorunlarının artması, uluslararası çevresel düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve buna bağlı olarak çevreyle ilgili çeşitli yönetmeliklerin çıkması, çevre konusunda daha somut ve proaktif adımlar atma noktasında işletmeler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır (Çankaya ve Sezen, 2015: 112). Bu adımlardan biri de eko-yeniliktir (Chang, 2014: 4).

Eko-yenilik, çevreye verilen zararların azaltılmasına yardımcı olan veya daha genel olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayacak şekilde yeni fikir, tutum, ürün ve süreçlerin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır (Rennings, 2000: 322 Eko-yenilik, eko-ürün yeniliği ve eko-süreç yeniliği olarak iki boyutta ele alınabilir (Chen vd., 2006: 332; Cheng veShiu, 2012:334). Genel olarak bakıldığında, eko-yenilik uygulamaları enerji ve su kullanımını düşürmekte, çevre kirliliğini ve atıkları azalmaktadır (Ar, 2012:855). Aynı zamanda eko-yenilik, işletmelerin yeni pazarlara girmesine yardımcı olurken, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlamakta, işletme verimliliğini ve performansını olumlu yönde etkilemektedir (Chen vd., 2006:335; Chang, 2014: 4).

Ürün, hizmet, süreç ve teknoloji alanında yapılan eko-yenilikler işletmelerin sadece ekonomik veya finansal performansını değil aynı zamanda sosyal ve çevresel performansını da olumlu yönde etkileyebilmektedir (Bos-Brouwers, 2010:419). Sosyal performans veya kurumsal sosyal sorumluluk, bir işletmenin paydaşlarına karşı olan ekonomik, yasal, ahlaki ve gönüllü sorumluluklarını yerine getirmesi şeklinde de tanımlanabilmektedir (Maignan ve Ferrell, 2000: 284). Çevresel

performans ise bir işletmenin çevreyle ilgili konuları anlaması ve bu konuları örgütsel karar alma süreçleriyle bütünleştirmesi olarak görülebilir (Akdoğan, 2003: 83; Akdoğan vd., 2011: 305).

Bu kapsamda, yapılan bu çalışmanın amacı eko-yenilik, sosyal performans ve çevresel performans kavramlarını teorik olarak açıklayarak, eko-yenilik uygulamalarının sosyal ve çevresel performans üzerindeki etkisini uygulamalı olarak ortaya koymaktır. Eko-yenilikle ilgili yapılan çalışma sayısı özellikle son yıllarda oldukça artmıştır. Yapılan bu çalışmalarda genellikle eko-yeniliği etkileyen unsurlar (Wu, 2013:539; Chang, 2014) ile eko-yeniliğin, firmaperformansı ve rekabet avantajı-üstünlüğü (Chiou vd., 2011; Ar, 2012; Cheng ve Shiu, 2012) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılacak olan bu çalışmada ise eko-yeniliğin, sosyal performans (kurumsal sosyal sorumluluk) ve çevresel performans üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu bağlamda, yapılacak olan araştırma sonuçlarının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, işletmelerin eko-yenilik kapsamında yaptıkları uygulamaların ekonomik performans dışında kalan ancak kurumların sürekliliği açısından oldukça kritik olan diğer performans türleri (sosyal ve çevresel performans) üzerindeki etkisini göstermesi açısından da önemli görülmektedir.

YAZIN İNCELEMESİ

Çevre sorunlarının artmasına paralel olarak eko-yenilik, çevresel sürdürülebilirliğin başarılabilmesi için önemli bir yol olarak görülmeye başlanmıştır (Bos-Brouwers, 2010: 419). Eko-yenilik kavramına ilk olarak Fussler ve James'in 1996'da yayımladıkları kitapta rastlanmaktadır. Yazarlar eko-yenilik kavramını, müşteri ve işletme açısından bir değer sağlarken, çevresel etkileri önemli ölçüde azaltan yeni ürün ve süreçler olarak tanımlamışlardır (İncekara ve Hobikoğlu, 2014: 1; Yiğit, : 2014: 252). Eko-yenilik, çevreye verilen zararların azaltılmasına yardımcı olan veya daha genel olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayacak şekilde yeni fikir, tutum, ürün ve süreçlerin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır (Rennings, 2000: 322). Chen vd., (2006: 332) eko-yeniliği, enerji tasarrufu, kirlilik önleme, atık geri dönüşümü ve yeşil ürün tasarımı veya kurumsal çevresel yönetimini içeren yeşil ürün ve süreçlerle ilişkili donanım ve yazılım yeniliği olarak tanımlamışlardır. Eko-yenilik örgütler için yeni olan ve ilgili alternatifleriyle karşılaştırıldığında yaşam ömürlerinin her aşamasında çevresel riskleri, kirliliği ve kaynak kullanımının diğer olumsuz etkilerini azaltan bir ürünün, üretim sürecinin, hizmetin veya yönetim süreçlerinin oluşturulması, benimsenmesi veya kullanılması olarak da ele alınabilir (Yiğit, 2014: 252). Eko yenilik tanımlarındaki anahtar nokta, yapılan yeniliğin çevre üzerinde sahip olduğu olumlu etkidir. Ancak bu olumlu etki, planlanmış veya planlanmamış, yerel veya küresel düzeyde olabileceği gibi daha önceki teknolojilerle

kıyaslandığında yüksek düzeyde öneme sahip olabilir veya olmayabilir (Oltra, 2008: 4).

Eko-yenilik, eko-ürün yeniliği ve eko-süreç yeniliği olarak iki boyutta ele alınabilir (Chen vd., 2006: 332; Cheng ve Shiu, 2012: 334). Eko-ürün yeniliği uygulamaları, yeni eko-ürünlerin geliştirilmesi ya da var olan eko ürünlerin iyileştirilmesini içermektedir (Reinhardt, 1998: 46; Cheng ve Shiu, 2012: 34). Eko-süreç yeniliği uygulamaları ise, çevresel etkilerin azaltılması için var olan üretim süreçlerinin geliştirilmesini ya da yeni süreçlerin eklenmesini kapsar (Chen vd., 2006: 334). Genel anlamda eko-süreç yeniliği, üretim sürecinde atıkların ve tehlikeli emisyonların azaltılması, yeniden kullanmak için atıkların geri dönüşümünün sağlanması gibi faaliyetlerden oluşur (Çankaya ve Sezen, 2015: 114). Görüldüğü üzere, eko-yenilik çevreye yarar sağlayan-çevreye zarar vermeyen ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunan yeni veya üzerinde değişiklik yapılmış süreçleri, uygulamaları, sistemleri ve ürünleri kapsamaktadır (Oltra, 2008: 4).

Gerek ürün gerekse süreç düzeyinde yapılacak çevreye dost yeniliklerin aşağıdaki faydaları sağlaması beklenmektedir (Vatan ve Zengin, 2014: 517):

- Sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olması,
- Su ve hammadde materyal kaynaklarının daha etkin kullanımının sağlanması,
- Geri dönüşüm malzemelerinin kullanımının artırılması,
- Çevreye daha az zarar veren kaliteli ürünlerin üretilmesi,
- Çevreye dost üretim süreçleri ve hizmetlerin uygulanması.

Bu tarz faydaların yanı sıra genel olarak bakıldığında, eko-yenilik uygulamaları işletmelerin yeni pazarlara girmesine yardımcı olurken, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlamakta, işletme verimliliğini ve performansını da olumlu yönde etkilemektedir (Chen vd., 2006: 335; Chang, 2014: 4). Bu nedenle, eko-yenilik ve eko-yeniliği destekleyici şekilde yapılan düzenlemeler günümüz işletmelerinin başarısı ve sürekliliğinde önemli rol oynamaktadır. Ürün, hizmet, süreç ve teknoloji alanında yapılan eko-yenilikler işletmelerin sadece ekonomik veya finansal performansını değil aynı zamanda sosyal ve çevresel performansını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Bos-Brouwers, 2010:419).

Çevresel koşullarının aşırı talepkar olması, işletmelerin paydaşlarına karşı olan sorumluluklarını artırırken birçok işletme faaliyetini de etkilemiştir. Bu çerçevede kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal vatandaşlık davranışı veya sosyal performans gibi konular işletmelerin temel amaçları arasında görülmeye başlamış, işletmelerin ekonomik sorumlulukları dışında etik, yasal ve gönüllü bir takım sorumlulukları olduğu ifade edilmiştir (Carrol, 1991: 39-40; Cingöz ve Akdoğan, 2012: 332). Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelik olarak işletmelerin

artan ilgisini ortaya koyma noktasında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, surumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin gerisinde karar vericilerin değerlerinin, etik anlayışlarının bulunduğunu ifade ederken bazı araştırmacılar ise kurumsal sosyal sorumluluğun paydaş ve işletmelerin kârlılığını olumlu yönde etkilediği için şirketlerin sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunduğunu ifade etmektedirler (Martinez vd., 2017: 3). Aguilera ve diğerleri (2007: 845), kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerin işletmeler tarafından benimsenmesini, uygulanmasını ve bu denli yaygınlaşmasını bir eş biçimcilik örneği olarak görmekte, kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili politikaların gerisinde kurumsal meşruiyet kazanma kaygısının yer aldığını ifade etmektedirler. Görüldüğü üzere, kurumsal nitelikli baskılar işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında düzenlemeler yapmalarına ve iyi birer kurumsal vatandaş olma yönünde faaliyetlerde bulunmalarına yol açabilmektedir. Ancak kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının gerisinde işletmelerin stratejik ve rasyonel nitelikli bazı kararları da yer alabilmektedir. Ayrıca, tarihsel, toplumsal ve sektörel çevredeki farklılıklar da göz önüne alındığında, kurumsal sosyal sorumluluk konusundaki uygulamaların hem ülkeden ülkeye hem de işletmeden işletmeye değiştiği ifade edilebilir (Cingöz ve Akdoğan, 2012: 339).

Sosyal performans veya kurumsal sosyal sorumluluk, bir işletmenin paydaşlarına karşı olan ekonomik, yasal, ahlaki ve gönüllü sorumluluklarını yerine getirmesi şeklinde de tanımlanabilmektedir (Maignan ve Ferrell, 2000: 284; Akdoğan ve Cingöz, 2010: 902). Carroll, "Şirket Sosyal Sorumluluk Modeli"nde işletmeler için dört tip sorumluluktan bahsetmektedir. Bunlar: (1) ekonomik sorumluluk, (2) yasal sorumluluk, (3) etik/ahlaki sorumluluk, (4) gönüllü sorumluluktur (Matten ve Crane, 2005: 167). İşletmelerin ekonomik sorumluluğu, toplumun ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri üretmesi ve bunun karşılığında kâr elde etmesidir. Yasal sorumluluk, şirketlerin ekonomik amaçlarını yerine getirirken yasal düzenlemelere-yaptırımlara uymalarıdır. Etik sorumluluk, kanunlar tarafından yazılı şekle getirilmediği halde, toplum tarafından benimsenen ahlaki normlara uygun hareket etmeyi ifade eder. Son olarak gönüllü sorumluluk ise, toplumun işletmelerden beklediği isteğe bağlı, hayırseverlik amaçlı faaliyetler olarak tanımlanmıştır (Carroll, 1991: 40-41; Bay ve Küskü, 2006: 707; Küskü ve Bay, 2012: 53). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini başarıyla gerçekleştiren işletmelerin marka değerleri artmaktadır. Ayrıca, bu işletmelerin yeni pazarlara girmesi kolaylaşırken, rekabetçi güçleri de yükselmekte, temel paydaş gruplarıyla iyi ilişkiler geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Aktan ve Börü, 2007: 27; Grigore, 2009: 95). Kurumların sosyal performanslarının artmasına ve bu tarz avantajları elde etmelerine katkı sağlayan öncüllerden biri eko-yenilik uygulamaları olabilir. Eko-yenilik uygulamaları hükümet, müşteriler, doğal çevre, çeşitli sivil toplum örgütleri gibi birçok paydaşın

beklentilerinin karşılanmasına yardımcı olabilir ve işletmelerin sosyal performanslarının artmasına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, araştırmanın ilk hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

Hipotez 1: Eko-yenilik uygulamaları sosyal performans-kurumsal sosyal sorumluluk üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Çevresel performans ise, bir işletmenin doğal çevreyi koruma ve en az zararı verme noktasında gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Çevre sorunlarının temelinde üretim-tüketim döngüsünün büyük bir role sahip olduğu düşüncesi, ihtiyaçları karşılamak için mal ve hizmet üreten işletmeleri konunun merkezi haline getirmiştir. Bu nedenle, işletmelerin sorunun çözümünün bir parçası olmaları gereği önem kazanmıştır (Akdoğan, 2003: 60-61). Dolayısıyla, toplumsal hayatın önemli bir parçası olan işletmeler bu etkileşimde kendilerine düşen payı almışlar, gerek gönüllü olarak gerekse bir takım yasal ve toplumsal zorunluluklardan-baskılardan ötürü çevre üzerindeki etkilerini düşünmeye, çevresel performanslarını artırıcı faaliyetler sergilemeye başlamışlardır. Çevresel performans, işletmelerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerle "çevre" üzerinde yarattıkları doğrudan veya dolaylı çeşitli biçimlerdeki ve düzeylerdeki etkilerin tamamı şeklinde de tanımlanabilir (Akıncı ve Akıncı, 2010: 210). Enerji tüketimi, hammadde kullanım oranı, su kullanım oranı, havaya ve suya salınan zararlı maddeler ve gazlar, katı atıklar, toprağa salınan atıklar, zehirli atıklar işletmelerin çevre üzerindeki etkilerini incelerken dikkate alınması gereken kriterler arasında yer almaktadır. Eko-yenilik uygulamalarıyla birlikte enerji ve su kullanımı düşmekte ve çevre kirliliği ile atıklar azalmaktadır (Ar, 2012: 855). Dolayısıyla, eko-yenilik, atıkların geri dönüşümünü sağlamak, yeni enerji kaynakları bulmak ve çevreyi korumak için yeni yolların bulunmasını mümkün kılmaktadır (Cheng ve Shiu, 2012: 329). Bu bilgiler ışığında belirlenen ikinci hipotez şu şekildedir.

Hipotez 2: Eko-yenilik uygulamaları çevresel performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Örneklemi ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın örneklemi Kayseri İli organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Verileri toplamak için ise, anket yöntemi kullanılmıştır. İşletmelerle anket konusunda bir ön görüşme yapılmış, anket yapılması kabul eden 44 işletmeye anketler yollanmıştır. Araştırmada, eko-yenilik, eko-ürün yeniliği ve eko-süreç yeniliği olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Bu iki boyut ölçümünde Cheng ve Shiu (2012: 342)'ın kullandığı ölçekten faydalanılmıştır. Çevresel performans ölçümünde Zhu vd., (2007: 185)'den adapte edilen ölçek esas

alınırken, sosyal performansın yani kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının ölçümünde ise, Maignan ve Ferrell (2000) tarafından geliştirilen kurumsal sosyal sorumluluk ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek kurumsal sosyal sorumluluğun dört temel boyutunu içermektedir. Araştırmada kullanılan tüm ölçekler 5'li Likert ölçeği tarzındadır (1=kesinlikle katılmıyorum-5=kesinlikle katılıyorum aralığında).

Araştırmanın Bulguları ve Hipotez Testleri

Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi sonuçları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	\bar{X}	SS	α	1	2
1. Eko-yenilik	4.01	.420	.851		
2. Sosyal Performans	4.06	.673	.764	.262*	
3. Çevresel Performans	3.05	.638	.932	.273*	.457**

**p< .01, *p<.05

Yapılan analizler sonucu, ankete katılan yöneticilerin kendi işletmelerinde gerçekleşen eko-yenilik uygulamalarına ilişkin görüşlerinin olumlu (4.01) olduğu ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin yaklaşık %90'ı işletmelerinde hammadde, malzeme ve ambalaj miktarını azaltmak için yeni çevreci ürünler geliştirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Benze şekilde yaklaşık %87'si işletmelerinde ürün geri kazanımı (yeniden kullanım, geri dönüşüm, yenileştirme, yeniden üretim) için yeni çevreci ürünler geliştirmeye çalışıldığını belirtmiştir. İşletmelerinde tehlikeli hammadde, malzeme ve ambalaj kullanımını önlemek için yeni çevreci ürünler geliştirmeye çalışıldığını düşünenler yaklaşık %91 civarında iken, işletmelerinde çevre yasaının standartlarını karşılamak için üretim sürecini düzenli olarak güncellendiğini düşünenlerin oranı da yaklaşık olarak %90'dır.

İşletmelerin sosyal performans düzeyine ölçmek için yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, işletmelerin sosyal performanslarına ilişkin yaptıkları değerlendirmeler olumlu çıkmıştır (4.06). Yöneticilerin neredeyse tamamı, firmaları tarafından üretilen ürünlerini yasal standartlara uygun olduğunu düşünmektedirler. Firmanın, ürünlerinin kalitesini geliştirmek için sürekli olarak çalıştığını ifade edenlerin oranı ise %90.4'dür. Firmanın, faaliyetlerinin toplum üzerindeki potansiyel negatif etkilerini izlediğini belirtenlerin oranı %54.6 iken yöneticilerin yaklaşık %32'si bu ifadeye ne katılıyorum ne katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Analiz sonuçlarına göre, yöneticilerin çevresel performans düzeyine ilişkin değerlendirmeleri orta düzeye yakın olmakla birlikte de olumlu (3,05) çıkmıştır. Yöneticilerin %90.9'u işletmelerinde zararlı kimyasalların kullanımının azaldığını, %68.1'i işletmelerinde sera gazı emisyonlarının azaldığını, %95.5'i işletmelerinin çevresel konumunda olumlu gelişmeler yaşandığını ifade etmişlerdir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre ise, eko yenilik ile sosyal performansı (.262) ve çevresel performans (.273) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler söz konusudur. Bu sonuçlara göre, işletmelerde gerçekleşen eko-yenilik uygulamaları arttıkça işletmelerin sosyal ve çevresel performans düzeylerinin de arttığı söylenebilir.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için ise basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. eko-yeniliğin bağımsız, sosyal performansının bağımlı değişken olarak kabul edildiği regresyon analizi sonuçlarına göre bağımlı değişkenin açıklanma oranı istatistiksel açıdan anlamlıdır. R^2 değeri 0.074'tür ($p < 0.05$). Bu değer sosyal performansla ilişkin toplam varyansın %7,4'ünü eko-yenilik uygulamalarıyla açıkladığını göstermektedir. Bu noktada, eko-yeniliğin sosyal performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu düşünülerek geliştirilen birinci hipotez kabul edilmektedir .

Birinci hipotezde olduğu gibi, ikinci hipotezi test etmek için de regresyon analizi yapılmıştır. Eko-yenilik uygulamalarının çevresel performans üzerindeki etkilerini açıklayan R^2 değeri 0.069 ($p < 0.05$) olarak hesaplanmıştır. Yani çevresel performansındaki değişimin %6,9'ü eko-yenilik uygulamalarıyla açıklanmaktadır. Böylelikle araştırmanın ikinci hipotezi de kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik büyümeyle birlikte çevre sorunlarının artması, uluslararası çevresel düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve buna bağlı olarak çevreyle ilgili çeşitli yönetmeliklerin çıkması, çevre konusunda daha somut ve proaktif adımlar atma noktasında işletmeler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Bu adımlardan biri de eko-yeniliktir.

Eko-yenilik, çevreye verilen zararların azaltılmasına yardımcı olan veya daha genel olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayacak şekilde yeni fikir, tutum, ürün ve süreçlerin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. Eko-yenilik kavramını, müşteri ve işletme açısından bir değer sağlarken, çevresel etkileri önemli ölçüde azaltan yeni ürün ve süreçler olarak da tanımlanabilir. Eko-yenilik, eko-ürün yeniliği ve eko-süreç yeniliği olarak iki boyutta ele alınabilir. Eko-ürün yeniliği uygulamaları, yeni eko-ürünlerin geliştirilmesi ya da var olan eko ürünlerin iyileştirilmesini içermektedir. Eko-süreç yeniliği uygulamaları ise, çevresel etkilerin azaltılması için

var olan üretim süreçlerinin geliştirilmesini ya da yeni süreçlerin eklenmesini kapsar.

Eko-yenilik uygulamaları işletmelerin yeni pazarlara girmesine yardımcı olurken, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlamakta, işletme verimliliğini ve performansını da olumlu yönde etkilemektedir. Eko-yenilikler işletmelerin sadece ekonomik veya finansal performansını değil aynı zamanda sosyal ve çevresel performansını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu kapsamda, yapılan bu çalışmanın amacı eko-yenilik uygulamalarının sosyal ve çevresel performans üzerindeki etkisini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için yapılan araştırmanın örneklemini Kayseri İli organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Verileri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. İşletmelerle anket konusunda bir ön görüşme yapılmış, anket yapılması kabul eden 44 işletmeye anketler yollanmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre ise, eko yenilik ile sosyal performansı ve çevresel performans arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler söz konusudur. Bu sonuçlara göre, işletmelerde gerçekleşen eko-yenilik uygulamaları arttıkça işletmelerin sosyal ve çevresel performans düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Eko-yeniliğin sosyal ve çevresel performans üzerindeki etkisini açıklamak için ise regresyon analizi yapılmış ve bağımlı değişkenlerin açıklanma oranı istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Eko-yenilik uygulamaları hükümet, müşteriler, doğal çevre, çeşitli sivil toplum örgütleri gibi birçok paydaşın beklentilerinin karşılanmasına yardımcı olabilir ve işletmelerin sosyal performanslarının artmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca eko-yenilik, atıkların geri dönüşümünü sağlamak, yeni enerji kaynakları bulmak ve çevreyi korumak için yeni yolların bulunmasını mümkün kılmaktadır (Cheng ve Shiu, 2012: 329). Hastings (1999: 268), Latin Amerika'daki petrol şirketlerinin üzerinde yaptığı araştırmada, şirketlerin üzerindeki sosyal baskılara cevap vermek için bir takım yeni içsel yetenekler geliştirdiklerini, proaktif çevresel stratejiler uyguladıklarını, çevresel yenilik yeteneği kazandıklarını, bu yetenekleri sayesinde hem neden oldukları çevresel etkileri azaltabildiklerini hem de rekabet avantajlarını geliştirebildiklerini belirtmiştir. Bu nedenlerle, eko-yeniliğin hem sosyal hem de çevresel performansı artırdığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, işletmelerinin sosyal ve çevresel performansını artırarak paydaş beklentilerini karşılamak isteyen yöneticilere, eko-yenilik kapsamında yapılan çalışmalar için kaynak ayırmaları ve eko-yeniliği sürdürülebilirliği sağlama noktasında bir alternatif olarak görmeleri önerisinde bulunulabilir.

Bu çalışmada, eko-yeniliğin sosyal ve çevresel performans üzerinde etkilerine bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar, üzerinde araştırma yapılan örneklem çerçevesinde

yorumlanarak genellenebilir. İlerde yapılacak çalışmalarda, örnek büyüklüğü artırılabilir, hatta araştırma değişkenlerine yenileri eklenerek farklı modeller kurulabilir.

KAYNAKÇA

Aguilera, R.V., Rupp, D.E., Williams, C.A., Ganapathiv J. (2007). Putting the S Back in Corporate Social Responsibility: A Multilevel Theory of Social Change in Organizations. *Academy of Management Review*, 32(3), pp. 836-863.

Akıncı, S.K., Akıncı, M.M. (2010). Sürdürülebilir Kalkınmaya Katkı Bağlamında Örgütlerin Çevresel Performansları ve Performans Değerlendirme Teknikleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(1), ss. 193-207.

Akdoğan, A.A. (2003). Çevreye Duyarlı Yönetim ve İşletmecilik, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 48, Dergâh Matbaası, Kayseri.

Akdoğan, A.A., Cingöz, A. (2010). The Role of Corporate Social Performance in Building and Protecting Corporate Reputation, 6th International Strategic Management Conference, (July 8-10), Saint Petersburg, pp. 901-908.

Aktan, C., Börü, D. (2007). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk". Coşkun Can Aktan (Ed.), Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk içinde, (ss. 11-36), İstanbul: İGİAD Yayınları 4.

Ar, L.M. (2012). The Impact of Green Product Innovation on Firm Performance and Competitive Capability: The Moderating Role of Managerial Environmental Concern, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, pp. 854-864.

Bay, E. ve Küskü, F. (2006). Sorumluluk mu, Kârlılık mı? İsteğe Bağlı Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri, 14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, (25-27 Mayıs 2006) Erzurum, ss. 707-713.

Bos-Brouwers, H.E.J. (2010). Corporate Sustainability and Innovation in SMEs: Evidence of Themes and Activities in Practice, *Business Strategy and the Environment*, 19(7), pp. 417-435.

Carroll, A. B. (1991), The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, July-August, pp. 39-48.

Chang, C.H. (2014). The Determinants of Green Product Innovation Performance, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, pp. 1-12.

Chen, Y-S., Lai, S-B., Wen, C.T. (2006). The Influence of Green Innovation Performance on Corporate Advantage in Taiwan, *Journal of Business Ethics*, 67(4), pp. 331-339.

- Cheng, C.C., Shiu, E.C. (2012). Validation of A Proposed Instrument for Measuring Ecoinnovation: An Implementation Perspective, *Technovation*, 32, pp. 329-344.
- Chiou, T.Y., Chan, H.K., Lettice, F., Chung, S.H. (2011). The Influence of Greening the Suppliers and Green Innovation on Environmental Performance and Competitive Advantage in Taiwan, *Transportation Research Part E*, 47, pp. 822-836.
- Cingöz, A., Akdoğan, A. A. (2012), İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: Kayseri İli'nde Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), pp. 331-349.
- Cingöz, A. (2013). Ekogirisimcilik, (Girişimcilik içinde) Beta Basım Yayım Dağıtım, Editör: Himmet Karadal, Isbn:978-605-377-973-5, ss. 277-297. Çankaya, S.Y., Sezen, B. (2015). Ekolojik Yenilik İle Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki İlişkide Çevresel Belirsizliğin Moderatör Etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 11, Sayı 24, ss. 111-134.
- Grigore, G. (2009). Corporate Social Responsibility and Reputation, *Metalurgia International*, 14 (11), pp. 95-98.
- Hastings, M. (1999). A New Operation Paragigm for Oil Operations in Sensitive Environments: An Analysis of Social Pressure, Corporate Capabilities and Competitive Advantage, *Business Strategy and the Environment*, 8 (5), pp. 267-280.
- İncekara, A., Hobikoğlu E. H. (2014). Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Belirleyicisi Olarak Eko-İnovasyonun Önemi: Dünya ve Türkiye Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, ss. 1-6.
- Küskü, F. ve Bay, E. (2012). İsteğe Bağlı Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: Görünürde Hayırseverlik, *Amme İdaresi Dergisi*, 45, 51-75.
- Maignan, I., Ferrell, O.C. (2000). Measuring Corporate Citizenship in Two Countries: The Case of the United States and France, *Journal of Business Ethics*, 23(1), pp. 283-297.
- Martínez-Martínez, D., Madueño, J.H., Jorge, M.L., Sancho, M.P.L. (2017). The Strategic Nature of Corporate Social Responsibility in SMEs: A Multiple Mediator Analysis, *Industrial Management & Data Systems*, 117(1), pp. 2-31.
- Matten, D., Crane, A. (2005). Corporate Citizenship: Toward An Extended Theoretical Conceptualization. *Academy of Management Review*, 30, 166-179.
- Oltra, V. (2008). Environmental Innovation and Industrial Dynamics: The Contributions of Evolutionary Economics, *DIME Working Papers*, http://www.dime-eu.org/files/active/0/DIME_WP_n7_oltra.pdf (28.06.2017). pp. 1-27.

Reinhardt, F.L. (1998). Environmental Product Differentiation: Implications for Corporate Strategy, *California Management Review*, 40 (4), pp. 43-73.

Rennings, K. (2000). Redefining Innovation-Eco-Innovation Research and the Contribution Fromecological Economics, *Ecological Economics*, 32, pp. 319-332.

VatanA., Zengin B. (2014). Çevresel İnovasyon Ve Konaklama İşletmelerindeki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), ss. 511-530.

Yiğit, S.(2014). İnovasyonun Çevreci Yüzü ve Türkiye, *Yönetim ve Ekonomi*, 21/1, ss. 251-265.

Zhu, Q., Sarkis, J., Lai, K. H. (2007). Initiatives and Outcomes of Green Supply Chain Management İmplementation by Chinese Manufacturers, *Journal of Environmental Management*, 85(1),pp. 179-189.

DOĞUŞTAN KÜRESEL İŞLETME OLMAK NIÇİN ZORDUR? ENGELLERİN TESPİTİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA¹

Yrd. Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ²

Ahmet Yağız ÇALIŞ³

ÖZET

Kuruluşlarını takiben kısa süre içerisinde uluslararası pazarlarda faaliyet göstermeye başlayan, standart uluslararasılaşma süreçleri olmayan ve genelde küçük ve orta büyüklükteki işletme özelliği gösteren işletmelere Doğuştan Küresel denilmektedir. Doğuştan Küresel işletmeler kısa sürede ve genelde standart ürünlerle dünya genelinde pazarlar bulabilme yetisine sahiptir. Bu yetinin gelişmesinde Doğuştan Küresel İşletme yaratma kapasitesi yüksek olan İskandinav ülkeleri ve İsrail'e bakıldığında bazı itici ve çekici faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Doğuştan Küresel işletme yaratma kapasitesinin düşük olduğu dikkate alınarak bu çalışmada Türkiye'ye özgü engellerin tespitine yönelik nitel bir araştırma tasarlanmıştır. Çalışmayı ayrıcalıklı kılan iki noktadan ilki engellerin tespitine yönelik alışlagelmişin aksine Doğuştan Küresel işletme olmayı başaramamış değil başarmış işletme yetkilileri ile görüşülmüş olmasıdır. İkinci nokta ise sınırlı sayıda görüşme yapılmış olmasına rağmen Doğuştan Küresel literatürüyle kısmen çelişen durumların keşfedilmiş olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Doğuştan Küresel Firma, Uluslararasılaşma, Uluslararasılaşma Engelleri

ABSTRACT

Generally, the small and medium sized enterprises which are involved in international markets in the foundation phase and do not go through standard internationalization processes are defined as "Born Global Firms (BGF)". The BGFs have a capability to find all around the world with standard product in a short time. Given the countries like Israel and Scandinavian countries which have high performance to create BGFs, it seems that there are some push and pull factors which affect the capability. Pointing out the low capacity of Turkey to create BGF, this study aims to find out the unique obstacles that Turkey confronts using qualitative research. The first of points that makes this study distinguished is that it, unlike the usual method, made interviews with executives who have managed to

¹ Çalışma, Mayıs 2017'de SAÜ UTİC Bölümünde bitirme projesi olarak sunulmuştur.

² Sakarya Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesi

³ Sakarya Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümü Lisans Öğrencisi

turn their firms into BGFs rather than those who have not. The second point is that the study, despite the limited numbers interviews, discovered some unusual aspects that partly contradict to BGFs literature.

Keywords: Born global firm, Internalization, obstacles of Internalization

GİRİŞ

Doğuştan Küresel İşletme (DK), “ kuruluşuyla beraber kaynaklarını kullanmak ve çıktılarını birçok ülkede satmak suretiyle önemli düzeyde rekabet üstünlüğü elde edebilme arayışında olan bir işletmedir” (Oviatt ve McDougal, 1994;49; akt. Çavuşgil vd., 2011:1). Pratikte yerel işletmelerin, uluslararası bir işletme haline dönüşmesi tüm gelişen teknolojik alt yapı imkanlarına rağmen zaman alırken süreci daha kısa kılmayı başaran DK işletmeler alan yazında popüler araştırma konularından biri haline gelmiştir. Ülkelerin sahip oldukları uluslararası işletmelerle uluslararası arenada kendilerini gösterme arzusunun giderek arttığı şu günlerde her ülkenin DK işletme yaratma performansının aynı olmadığı gözlenmektedir. Özellikle bilişim alt yapısı gelişmiş, görece yerel piyasası küçük olan ülkelerin ölçek ekonomisini yakalamak, daha fazla pazar elde etmek ve sürdürülebilir rekabet gücü kazanmak amacıyla DK işletmelerine önem verdikleri bilinmektedir. Bilhassa İskandinav ülkelerinin ve İsrail’in DK işletme performansının yüksek olduğu görülmektedir. Bu minvalde bu çalışmada araştırmacıların merak ettiği şey:

- DK işletme yaratma kapasitesini etkileyen engeller nelerdir?

- Bu engeller bağlamsal olarak bir farklılık arz ediyor olabilir mi?

Söz konusu soruların yanında bu çalışmayı anlamlı kılan bir diğer yan ise bu engellerin tespiti amaçlı yürütülen nitel araştırmayı daha önce DK olma yolunda başarısız olmuş işletmeler üzerinden değil, DK işletme statüsünde kabul edilebilecek başarılı işletmeler üzerinden değerlendirmiş olmasıdır. Bu perspektiften bir değerlendirme o statüdeki işletmelerin engel olarak neleri gördüklerini, nasıl aştıklarını anlamak adına bir araç olacak ve DK olma yolundaki işletmeler için kolaylaştırıcı bir misyon üstlenebilecektir.

DK İŞLETMELERE İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararasılaşma literatürü incelendiğinde temelde iki tip uluslararasılaşma biçiminden söz etmek mümkündür: süreç ya da doğuştan. Süreç okuluna (Uppsala ve Yenilikçi Okul) göre işletmeler çeşitli nedenlerle uluslararasılaşmayı zamana yaymakta ve bu genellikle on yıldan uzun bir süreci kapsamaktadır (Johanson ve Vahlne, 1990; Bilkey ve Tesar, 1977; Cavuşgil, 1980; Czinkota, 1982; Reid, 1981). Doğuştan uluslararasılaşmayı tercih edenler ise aşağıda tabloda sıralanan

nedenlerden kaynaklı olarak on yıldan daha kısa sürede uluslararasılaşmayı gerçekleştirmektedir (McDougall vd., 1994; Knight ve Çavuşgil, 2004). Sürenin ve uluslararası faaliyetin niceliğinin tam olarak ne olması gerektiği konusunda literatürün hem fikir olduğunu söylemek oldukça güçtür. 2,3 ve 5 yıl erken kabul edilmekle birlikte yurtdışı satışların toplam satışlara oranının %25 ya da %50 olması beklenmektedir. DK işletmeler konusunda hem fikir olunan nokta genelde KOBİ niteliğinde işletmeler olduklarıdır (Knight ve Çavuşgil, 1996; Knight,1997).

DK'ların ne tür özellikler taşıdığına dair aşağıdaki liste önemli ipuçları vermektedir (Gabrielsson ve Kirpalani, 2004):

1. DK firmaların başlangıçtan itibaren global vizyonları vardır.
2. DK firmaların yöneticileri, firmadaki görevlerinden önce uluslararası tecrübeye sahiptirler.
3. DK firmalarda yönetimin bağlılığı ve sorumluluğu çok daha ön plandadır.
4. DK firmalarda çalışanların kişisel sosyal ağları ve firmanın iş hayatına bağlı olarak sahip olduğu sosyal ağları son derece önemlidir.
5. DK firmalar için pazar bilgisi diğer firmalara oranla daha önemlidir çünkü farklı coğrafya ve kültürlerde var olma savaşı vermek, global ölçekte dev firmalarla yarışabilmek kolay değildir.
6. DK firmalar bilgi teknolojisi ile yüksek değer yaratma kabiliyetine sahiptirler.
7. DK firmalar işle ilgili gerçek bilginin peşinde koşarlar.
8. Başlangıçtan itibaren dünya pazarına hızla yayılmak için proaktif bir stratejiye sahiptirler ve özellikle niş odaklı stratejileri vardır.
9. Dar tanımlanmış müşteri grubu ile sıkı müşteri ilişkilerine sahiptirler.
10. Hızla değişen dışsal şartlara çabuk adapte olabilecek esnek bir yapı sahiptirler.

Bu 10 madde aslında global ölçekte hareket etmeyi hedefleyen, tecrübeli yöneticileriyle daha resmi olarak kurulmadan uluslararası vizyonu olan ve stratejilerinde esnek ancak ürün ve hizmetlerinde standardizasyon oluşturmayı hedefleyen ve çeşitlilik açısından zengin ilişkilere sahip bilgi temelli DK firmaları olabildiğince iyi betimlemektedir.

İŞLETMELERİN DK OLMALARINI KOLAYLAŞTIRICI UNSURLAR

İşletmelerin ulusal sınırları dışında faaliyet gösterme zorunluluğu çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. İşletmeler yurt içinde artan rekabetle birlikte rakiplerine üstünlük sağlamak için çareyi dış pazarlara yönelmekte bulur. Uluslararası pazardaki yeni fırsatlar, uygun döviz oranları, yurt içi pazardaki kötü ekonomik koşullar işletmelerin hızlı uluslararasılaşmalarına neden olan sebepler sayılabilmektedir (Yıldırım ve Erdem, 2016:19). Yine aynı şekilde dünya genelinde ticaret ve yatırım engellerinin azalmış olması; Çin, Hindistan, Rusya ve Doğu Avrupa'da pazar ekonomilerine geçiş; dünya genelindeki alıcıların yaşam tarz ve tercihlerinin birbirlerine yaklaşması; işletmelerin pazarlama ve üretim faaliyetlerinin küreselleşmesi gibi çeşitli eğilimler de süreci kısaltıcı etki yaratmaktadır (Çavuşgil vd., 2011:13). *Bu gelişmelere ek olarak* pahalı olmayan bilgisayar tabanlı tasarımlar ve bilgisayar yazılımları, küçük işletmelerin geniş ürün geliştirme laboratuvarlarına ihtiyaç duymadan çok sayıda prototipi hızlı ve ucuz üretmelerine imkân sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler, müşterileri daha dar bölümlere ayırmayı, küresel niş pazarlar oluşturmayı ve yurt içinde ve yurt dışında artan tüketici taleplerini daha etkin biçimde karşılamayı sağlamaktadır ki bu da küçük işletmelerin çok uluslu işletmeler ile üretim açısından çok rahat rekabet edebilmesini ve uluslararasılaşmasını kolaylaştırmaktadır (Knight, 1997).

İŞLETMELERİN DK OLMALARININ ÖNÜNDEKİ ENGELLERİN TESPİTİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA (METODOLOJİ VE BULGULAR)

Literatürde DK olmayı kolaylaştırıcı faktörlere değinilmiş olsa da engeller konusunda bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın iddiası DK işletmelerin var olmasına engel teşkil edecek durumların bağlamdan kaynaklı olarak değişiklik arz edebileceğidir. Bu nedenle de araştırma daha sonra yapılabilecek karşılaştırmalı bir çalışmaya zemin oluşturmak amacıyla Türkiye'ye özgü engelleri fark etmeyi hedeflemiştir.

Çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır çünkü DK işletme olmayı başarmış işletmelerin üst düzey yöneticilerinin gözünden bir durum değerlendirmesini amaçlamaktadır. Engeller konusunda literatürün araştırmacılara genellenebilir bir araştırma yapma imkanı tanıyacak niteliği olmadığı düşünüldüğünde keşfedici bir araştırma tasarımının yerinde olduğu görülmektedir. Araştırmanın en temel kısıtı, iki büyük soruna dayanmaktadır. İlki literatürde net bir DK işletme tanımının olmamasıdır ki bu durum araştırmacıları örneklemelerini belirlemede oldukça zorlamıştır. İkinci sorun ise tespit edilen işletmelerden görüşme taleplerinin reddedilmesi ve bu nedenle ancak sosyal ağlarının imkan verdiği nispette erişilebilen işletmelerle görüşmelerin gerçekleştirilmesidir. Araştırmaya konu olan üç işletmenin üst düzey yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

İşletmeler literatürde belirtilen kriterlerden hareketle DK işletme özelliği taşımaları için a) Kuruluşundan itibaren 3 yıl içinde uluslararası pazarlara açılmış olmasına; b) Satışlarının en az %25' ini ihraç ediyor olmasına ve c) Kobi statüsüne uygun bir işletme olmasına dikkat edilerek seçilmiştir.

Tablo 1. İşletmelerin Genel Özellikleri

İşletme Adı	Faaliyet Alanı	Kuruluş Tarihi/ İhracat Tarihi	Şu an İhracat Yapılan Ülke Sayısı	İhracatın Genel Satışlara Oranı	Çalışan Sayısı (kuruluş ve mevcut)
A İşletmesi	İnşaat ve Mobilya	1989/1992	100' den fazla ülke	%25	20/90
B İşletmesi	Metal	2005/2005	35-40 Ülkeye	%60	4/60
C İşletmesi	Makine	1995/1998	40' dan fazla ülke	%25	20/90

Tablo 2. Kurucu özellikleri

İşletme Adı	Eğitim Durumu	Yabancı Dil Bilgisi	Yurt İçi Deneyim	Uluslararası Deneyim
A İşletme Kurucusu	Lisans	İngilizce	Var	Yok
B İşletme Kurucusu	MBA	İngilizce	Var	Var
C İşletme Kurucusu	İlkokul	Almanca	Var	Yok

DK işletmelerde, DK olma vizyon ve misyonun var olması vurgulandığı için kurucularının özellikleri etkili bir faktör olabilir diye değerlendirilmiştir. Üç kurucu da DK olmada kolaylaştırıcı bir etmen olarak sayılan yabancı dile sahipken yurtdışı MBA olanağına sadece bir kurucu sahiptir.

Görüşmelerin gerçekleştirildiği üst düzey yöneticilerin özellikleri de tablo 3.'de özetlenmiştir. A işletmesinin yöneticisi, 7 yıldır firmada yönetim kurulu başkanlığı yapmaktadır ve firma sahibinin oğludur. B işletmesinin yöneticisi, 7 yıldır firmada çalışmaktadır. C işletmesinin yöneticisi, dış ticaret ve pazarlama müdürüdür ve firma sahibinin oğludur.

Tablo 3. Üst düzey yönetici özellikleri

İşletme Adı	Eğitim Durumu	Mezuniyet Bilgisi	Yaş	Yabancı Dil Bilgisi	Yurt İçi Deneyim	Görevi
A İşletmesi Yöneticisi	Lise	Şu an Sakarya Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünü okuyor.	25	İngilizce, Arapça, Urdu	Yok	Yönetim Kurulu Başkanı
B İşletmesi Yöneticisi	Lisans	Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi	40	İngilizce	Var	İhracat Müdürü
C İşletmesi Yöneticisi	Lisans	Sakarya Üniversitesi Endüstri Mühendisliği	31	İngilizce	Yok	Dış Ticaret ve Pazarlama Müdürü

Üst düzey yöneticilere yöneltilen ilk soru işletmenin nasıl ve niçin uluslararasılaşma kararı aldığını öğrenmek adına olmuştur. Literatüre göre DK firma olmanın ardında yatan en önemli nedenler yerel pazarın sınırlı olması ve ürünün kolaylıkla yurtdışına açılabilir nitelikte olmasıdır yani standart niteliklerinin olmasıdır.

"Pazar yetmediği için yani biz 1989' da mobilyaya Modoko'da başlıyoruz. Zaten İstanbul' da bilinen bir yer. Modokoda 7 şubeye ulaştıktan sonra diyoruz ki o zamanki devlet teşvikleriyle beraber yurtdışına açılalım." (A İşletmesi)

"Patronun Çin'deki fırsatı görmüş olması..." (B İşletmesi)

"Yurtdışı fuarlarına ve yurtiçi fuarlarına katılmaya başladığınız zaman zaten yurt dışındaki alıcılar, bayiler bizi buluyor. İnsanlar ihracat yapmaya karar vermiyor aslında konjektür onları oraya götürüyor. Aynı zamanda müşteriler geliyorlar sizi buluyorlar." (C İşletmesi)

Verilen bu yanıtlar gösteriyor ki uluslararasılaşma kararı itici ve çekici faktörlerden etkilenmiştir. Özellikle A işletmesinin vermiş olduğu yanıt DK işletme yazını ile büyük oranda tutarlılık gösterirken, B ve C işletmelerinde talep yönlü bir çekici alan olduğu görülmektedir.

Ürünün standart olması ile ilgili cevaplarda ise B ve C işletmelerinin yöneticilerinin birbirinin zıttı yönünde açıklama yaptıkları görülmektedir. B işletmesi ürünün standart olmasının yurtdışı pazarlara açılmayı kolaylaştırdığı görüşüyle uyumlu iken C ise dünya geneline yayılmanın ardında yatan şeyin çeşitlendirme olduğunu vurgulamıştır.

"Dünya çapında kullanılan bir şey olduğu için demir-çelik her yerde de aynı kalitede aynı özelliklerde tüketildiği için bizim ürünümüzün uluslararasılaşmamıza katkısı var." (A İşletmesi)

"Bizim ürünümüzün sektörü yok. Biz yaklaşık 40 çeşit makine üretiyoruz. Bunların tamamı farklı farklı sektörlerde hitap ediyor. Biz inşaat sektörüne de hitap ediyoruz, otomotiv sektöründe de hitap ediyoruz ya da örnek veriyorum kapılarda, pencerelerde kullanılan menteşeleri imal eden firmalara da hitap ediyoruz ya da ufak makinelerimiz var bunlar hobi için garajında, evinin altında çalışan kişilere hitap ediyoruz. Böyle olduğu zaman bir sektör yavaşladığı zaman diğer sektörden devam etme şansımız var. Ülkelere giriş yapacağımız zaman bu ülkede çelik konstrüksiyon , inşaat işi çok hızlı. O zaman farklı bir ürünümüzle giriş yapıyoruz daha sonra diğer ürünlerimiz giriş yapıyor. Bir ülkede talaşlı imalat çok fazladır, seri imalat çok fazladır oraya otomatik makinelerimizle giriş yapıyoruz daha sonra diğer makinelerimizle de giriş yapabiliyoruz. Dolayısıyla bizim ürünümüzün çeşitliliği çok fazla olduğu için ve metalin olduğu her sektörde bizim makinamız kullanıldığı için biz bu konuda şanslıyız." (C İşletmesi)

Türkiye'ye özgü engelleri tespit edebilmek adına araştırmacılar, ortaklık ve çalışan profiline yönelik bir soru yönelmeyi tercih etmişlerdir. Özellikle Türkiye'deki iş yapma ve iş ilişki biçimlerinin zorlaştırıcı bir yan olarak vurgulanıp vurgulanmayacağı merak edilmiştir.

"Yurtdışına atılan adımdaki en büyük etken bence iş ortaklarından bir tanesinin yabancı dil ve lisans mezunu olmasıdır... Yurtdışına açılan şirketin ortakları arasında tek lisans mezunu benim babam olduğu için onun çok büyük bir faydası olduğunu düşünüyorum. En nihayetinde Türkiye' de yabancı dile ihtiyaç duymazken sınırdan dışarı çıktığın andan itibaren sana İngilizce denilen bir dil lazım ama bunu sadece ortaklar arasında benim babam diye değil ama sadece o şahıs biliyor. Bununda artışı muhakkak olmuştur onlara." (A İşletmesi)

"Tabi patronumuzun özellikle geniş bir vizyonu var. Dünya vatandaşı... Kobiler için değerlendirecek olursak çok üstünde bir vizyonu var... Diğer çalışma arkadaşları içinde konuşacak olursak tabi herkes belli bir eğitim seviyesinde ve belli bir tecrübeye sahip. Onlarında tabi diğer daha önce çalıştıkları firmalardan edindikleri

tecrübeyle tabiki üstüne katıyoruz. Bizim bilmediğimiz birşeyi onlar bilmiş oluyor.”
(B İşletmesi)

“Arkadaşlarımız da işi sadece iş olarak düşünmez... ben burada profesyonel olarak çalışıyorum saat 18.30 olduğu zaman benim mesaim bitmiştir, bu kapıdan çıkar giderim diye düşünmez. Onlarda işi sahiplenir, kendi işleri gibi çalışırlar... Burada özverilerimiz vardır. Aynı şekilde yurt dışında da bir hafta içerisinde 4-5 tane ülke gezen arkadaşlarımızda vardır. Her gün farklı bir uçağa binip, farklı bir otelde kalıp bazen uyumadan firmalarla görüşen arkadaşlarımızda mevcut burada. Dolayısıyla bu iş birazda gönül işi bu işi para işi olarak düşünemeyiz.” (C İşletmesi)

Verilen cevaplar bir anlamda çalışanların hem niteliğinin önemli olduğunu (dil ve tecrübe gibi) hem de işin işten daha fazlası olduğunun bilinmesine vurgu yapmaktadır.

Yine araştırmacıların Türkiye'ye özgü olduğunu düşündükleri engellerden birisi de iş yapma kültürü ve işlerin yürütülüş biçimidir. Bu bağlamda yöneticilere başka bir ülkede olsaydınız çok daha hızlı ihracata başlardım diyebilir misiniz şeklinde bir soru yöneltilmiştir.

“Çin. Şundan dolayı çünkü Çin piyasası dışa yönelik bir piyasa.. bir başka açık pazar Dubai... Gümrükler çok kolay prosedürler çok kolay daha doğrusu vergileri çok düşük bunlar bir ticaret adamı için çok önemli şeyler...Yani Dubai'yi Türkiye ile kıyaslarsak, Türkiye' de bir malı ithal etmek için en iyi şartlarla 1 hafta 10 gün bekliyorsunuz. O prosedürler, bakanlıktan onaylar, Dubai' de bu süre 24 saati geçmiyor.” (A İşletmesi)

“Şöyle söyleyeyim hani mesela Türkiye'nin dezavantajı ihracatçı bir ülke değil desem” (B İşletmesi)

“Yurt dışındaki özellikle Alman rakiplerimiz artık 150-160 yıllık firmalar yani biz firmalarla rekabete girdiğimiz zaman onları artık atalarından kalmış olan işlerle devam ediyor oluyorlar....” (C İşletmesi)

Üç görüşmeci de soruya farklı açılardan yaklaşmıştır. A işletmesi örnek ülke verebilmiş ve altında bürokratik nedenlerin yattığını belirtmiştir. Lakin B işletmesi Türkiye'nin genel olarak ihracatçı profile sahip olmadığından yakınmıştır. C işletmesi ise iş yapma tarihinin yani tecrübenin üzerinde durarak aslına hem makro hem de mikro seviyede iş kültürünün, birikiminin önemine değinmiştir.

Dolaylı olarak DK işletme olmada engellerin ne olabileceğini tespit etmek adına “Türk firması olmasaydım bu başıma gelmezdi dediğiniz bir olay var mı?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir.

"Türklere hırsız muamelesi yapılıyor. Model çaldığımız iddaa ediliyor... İtalya'daki fuarda Türkleri her standta sokmazlar." (A İşletmesi)

"Şimdiye kadar yaşadığımız herhangi bir problem olmadı. Türk firması olduk diye hiçbir problem çıkmadı önümüze. Başka sektörler için bir şey söylemeyeceğim ama bizim sektörde hiçbir problem yok." (B İşletmesi)

"Mısır pazarına bizden önce bazı Türk firmalar girmiş. Fiyat rekabetine girmek için özellikle Çinlilerle, biraz sabit davranmamışlar..Bu şekilde olunca daha sonra biz bu pazara girdiğimizde tabi Türk malına biraz daha ön yargı olduğunu söylediler." (C İşletmesi)

Verilen yanıtlar gösteriyor ki yine özellikle iş yapma kültürünün bir Türk İmajı yarattığı söylenebilir ve bunun dünya genelinde bazı sorunlara neden olduğu ifade edilebilir.

Yine araştırmacılar tarafından dolaylı bir soru oluşturulmuştur ve bu kez imrenilen durumlar üzerinden Türkiye'ye özgü engellerin tespitine yönelik bir girişimde bulunulmuştur.

"Kurduğumuz yıllarda enflasyonun çok yüksek olduğunu söylüyorlar. Bir sene vadeli çek yazmanın çok büyük avantaj olduğunu söylüyorlar... O zamanki Türkiye'de ki firmaların veya devletin bu konuda tüketiciye, üreticiye daha doğrusu destek vermeyişi belki bir etken olabilir... Türkiye' de o zamanlar için rüşvet çok büyük bir şeydi. İthalat, ihracat için gayriresmi çok resmi bedeller ödeniyordu...Hükümetler belki daha sağlam durabilseydi biz genel olarak ülke çok farklı yerlerde olurdu. bugün 50 sene öncenin Almanya'sına baktığımızda hiçbir şeyleri yok, bugün makine sanayisine yön veren bir ülke Almanya. Almanya ne idi ne oldu. Onlar bizden daha akıllı değildi. Onların ülkesinde bizim ülkemizdeki farklı farklı olaylar olmadığından dolayı onlar yürüdüler. Devlet verdi desteği üreticiye onlar bugün büyük markalar oldu.Politik problemler ister istemez ekonomiyi de yansıyor." (A İşletmesi)

"Şöyle bir şey var imajımız belki biraz daha iyi olsaydı. Belki bir made in Germany imajı, made in Turkey makinasında olsaydı bizde yurt dışına sattığımız bir birim fiyatı 1 TL' den değil belki 1.5-2 TL den satabilirdik. Maalesef onun olmasını isterdim ama şu an bizim için o tren kaçmış durumda." (C İşletmesi)

A işletmesinin özellikle devlet politikalarını öne çıkararak özendiği durumların güçlü devlet güçlü politikaları ve marka devlet olduğu görülmektedir. C işletmesinin ise A'da vurgulananlarla uyumlu olmakla birlikte istikrarlı bir ekonomi/döviz kuruna duyulan istek de görülmektedir.

Son olarak görüşmecilere Türkiye’de sıklıkla yaşanan krizlerin DK işletme olmada bir engel teşkil edip etmediği sorulmuştur.

“Türkiye çok büyük krizlerden geçti..Bizim 2001’ den beri bizim Türkiye’de ofisimiz yok. Biz 2001 o krizden sonra Türkiye’de ki işleri kapatma kararı aldık ve o zaman bizim Türkiye’ de 20’ den fazla şubemiz vardı. Türkiye’de 89-2001 aralığındaki kadar büyüyemeyeceğimizi gördüğümüz zaman kapattık.”(A İşletmesi)

“2001 senesinde artık buraya da yeni bir yatırım yapalım dedik yeni bir yatırım yaptığımız zaman kriz olmaya başladığında da burayı elimizden çıkartmak zorunda kaldık. 2008’ de de aynı şekilde de elimizden çıkartmak zorunda olduğumuz yerler oldu. Kriz etkiledi mi? Tabi ki etkiliyor.....Biz daha ziyade şu an son 2-3 yıldır biraz problem yaşıyoruz. O da biraz siyasi problemler. Örnek vermek gerekirse Almanya’dan ciddi bir bayilik anlaşması yapacaktır. Firma yerimize gelip hem makinalarımızı görecekti hem üretim kapasitesini görecekti. Maalesef istemediğimiz bir olay oldu Türkiye’ de Sultanahmet’te ki patlamada yaklaşık 10 tane alman vatandaşı öldü. Bu olayda tam arkadaşımızın gelmesinden bir gün olduğu için Türkiye’ye gelmekten vazgeçti ve daha sonra Türklerle çalışmak istemediğini söyledi. Biz geçtiğimiz eylül ayında da Chicago fuardaydık ondada şu şekilde bir olay yaşıyoruz. Amerikalılar geliyorlar, makinaları görüyorlar, makinaları beğeniyorlar, fiyatları beğeniyorlar ama iş nerede üretildiğini sormaya geldiği zaman Türk olduğunu öğrenince standımızı terk ettiler ya da bizimle darbeyi konuşmak istediler. Hangi taraftasın?” (C İşletmesi)

Sıklıkla yaşanan ekonomik krizlerin işletmelerin beklenen gelişimine etki ettiği tespit edildiği kadar terör kaynaklı krizlerin de yine ülke imajını etkilemesinden dolayı işletmelerin yurtdışı performansını etkilediği ileri sürülmüştür.

SONUÇ

DK işletmelerin toplam ihracata katkıları olduğu için ülkeler için büyük önem taşır. Türkiye’nin; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Adana, Eskişehir gibi birçok ilinde karşılaşılabilecek olan DK işletmeler yayıncılık, makine, kimyasallar, elektrik, elektronik, inşaat, tekstil, kuyumculuk, plastik, bilişim, cam mozaik, tarım, otomotiv gibi çok farklı alanlarda faaliyette bulunmaktadır (Üner ve Kalyancuoğlu,2011; akt. Çavuşgil vd., 2011:144).

Çavuşgil, Knight ve Üner tarafından DK işletmelerin özellikleri başlığı altında bahsedilen “Yöneticilerinin güçlü uluslararası bakış açısına ve uluslararası girişimcilik yönelimine sahip olması” Türkiye’ye özgü bir engel olarak değerlendirilebilir. İşletmelerin uluslararası bakış açısına sahip olmasına yardımcı olan bazı etmenlerin eğitim ve yurt dışı deneyimi olduğu literatürde

gözlemlenmiştir. Ülkemizde uluslararası ticaret bölümlerinin yeni yeni açılması ve ekonomi bakanlığının dış ticaret farkındalığı yaratmaya yakın zamanda başlaması bugüne kadar eğitim konusunun Türkiye’de yetersiz olduğunun göstergesidir. Yurt dışına çıkma konusunda ülkemiz özellikle Avrupa ülkelerine nazaran dezavantajlı konumdadır. Bunun en büyük sebeplerinden biri ülkemizin birçok ülkeyle vize serbestisi bulunmamasıdır. Öğrenciler açısından değerlendirildiğinde Erasmus programıyla öğrenciler yurt dışı deneyimi elde etmekle beraber yeterli sayıda öğrenci bu programı kullanamamaktadır.

Yine Çavuşgil, Knight ve Üner tarafından DK işletmelerin özellikleri başlığı altında bahsedilen “Gelişmiş iletişim ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak” Türkiye’ye özgü diğer bir engel olarak değerlendirilebilir. Türkiye’den küresel bir teknoloji markasının çıkmaması ve gayri safi yurt içi hasıladaki ar-ge payının diğer ülkelere nazaran düşük olması; “Bu sonuca göre 2015 yılı merkezi yönetim bütçesinden Ar-Ge faaliyetleri için gerçekleştirilen harcamaların Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içerisindeki oranı %0,32, merkezi yönetim bütçe harcamaları içerisindeki payı ise %1,08 oldu.” (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2016)

Bu durum Türkiye’nin teknoloji konusunda yetersiz olduğunu gösterir. Genellikle DK işletmelerin teknoloji tabanlı olduğu düşünülürse “Küresel doğan işletmeler; yenilikçi, farklılaştırılmış, emsalsiz, özellikli, önde gelen, katma değeri yüksek ürünler pazarlama eğiliminde olan işletmelerdir. Bu ürünler sıklıkla bilim, teknoloji ve tasarım alanlarındaki gelişmelerden ortaya çıkarılmaktadır.” (Faiz ve Güner, 2015:960). Bu durumda teknolojik gelişmenin yetersiz olması küresel doğan işletme çıkarma potansiyelinin önündeki bir engel olarak değerlendirilebilir.

DK işletmelerin ortaya çıkışını kolaylaştırıcı etmenlerden olan “küresel şebekelerin artan yönü” Türkiye özgü engel olarak değerlendirilebilir. Şebekeler sayesinde küresel doğan işletmeler ihracata başlarken yurtdışından müşteriyi çok daha hızlı bulabilir. Fakat ülkemizde yurt dışı deneyim şansının çeşitli sebeplerle kısıtlı olması yurt dışı şebeke kazanımını engellemektedir.

Ülkemizde dil eğitiminin iyi verilmemesi sonucu ortaya çıkan dil bilme oranının yüksek olmaması firmalarımızın DK işletme olması önünde engel teşkil etmektedir.

Çalışma, DK işletmelerin Türkiye’de karşısına çıkan engelleri saptamak amacıyla yapılmıştır. Bu saptamayı yapmak adına 3 tane DK işletme ile görüşme yapılmıştır. Temel bulgular şu şekildedir:

- İşletmelerin sattığı ürünler ve yer aldığı sektör, işletmelerin uluslararasılaşmasını etkilemektedir. Ancak iki farklı durum tespit edilmiştir. Bir yönetici için standart

ürün üretiyor olmak avantaj iken bir diğerine göre adapte edilebilir ürün bir avantajdır.

- İşletme sahiplerinin vizyonları, yabancı dil bilgisi ve deneyimlerinin olmasının avantaj olarak görülmesi ters okumada olmamasının da engel teşkil ettiğinin bir göstergesidir ki literatürle uyumlu bir sonuçtur.

- Araştırmaya katılan işletmeler, başka ülkelerde yerleşik olsalardı daha hızlı ihracata başlayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun sebebini açıklarken bazı ülkelerin gümrük prosedürlerinin çok daha hızlı olduğunu, bazı ülkelerin ise düşünce yapısı olarak ihracata daha yatkın olduğunu belirtmişlerdir.

- İşletmeler, uluslararası pazarda Türk firmalarına karşı bir ön yargı olduğunu ve bu ön yargının işlerini zorlaştırdığını belirtmişlerdir. Türk mallarının, sadece "Made in Turkey" ifadesi olduğu için değerinden daha ucuza satılmak zorunda olduğunu ve bunun kar oranlarını önemli ölçüde düşürdüğünü ifade etmişlerdir.

- Araştırmaya katılan işletmeler, siyasi olayların, bombalama eylemlerinin ve darbe girişiminin işletmeleri uluslararası pazarda zor duruma soktuğunu ve müşteri kaybına uğradıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanında döviz kurundaki değişimlerin ve krizlerin özellikle Türkiye' de gerçekleşen 2001 krizinin işletmelere kan kaybettiğini dile getirmişlerdir.

Gelecek araştırmalarda farklı sektörlerde işletme sayısı artırılabilir ve diğer ülkelerin DK işletmeleriyle karşılaştırmalı bir araştırma tasarlanabilir.

KAYNAKÇA

Bilkey, W. J. & G. Tesar (1977). "The Export Behavior Of Smaller Sized Wisconsin Manufacturing Firms", *Journal of International Business Studies*, 3 (Spring/Summer), 93-98.

Cavuşgil, S. T. (1980). "On the internationalization process of firms", *European Research*, 8(6), 273-281.

Czinkota, M. R. (1982). *Export Development Strategies: US Promotion Policy*. Praeger.

Çavuşgil, T., Knight, G., & M. Üner (2011). *Türkiye' de Küresel Doğan İşletmeler*, 1.baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Faiz, E., & M. Üner (2015). "Uluslararası Girişimciliğin Proaktiflik Boyutu: Küresel Doğan İşletmeler Üzerine Nitel Bir Araştırma", *SBF Dergisi*, 70(4), 957-981.

Gabrielsson, M. ve Kirpalani V.H.M. (2004) "Born Globals: How to Reach New Business Space Rapidly"; *International Business Review* 13, 555-571.

Johanson, J. & J.E. Vahlne (1990). "The Mechanism of Internationalization", *International Marketing Review*, 7(4), 11-24.

Knight G. A. & S.T. ÇAVUŞGİL (2004). "Innovation, Organizational Capabilities, and The Born Global Firm", *Journal of International Business Studies*, 35(2), 124-141.

Knight, G. A. (1997). *Emerging paradigm for international marketing: The born global firm*. Doctoral dissertation, Department of Marketing and Supply Chain Management, Michigan State University, 1-112.

Knight, G.A. & S.T. Cavusgil (1996). "The Born Global Firm: A Challenge to Traditional Internationalization Theory" S.T. Cavusgil (Ed.), *Advances in international marketing*, 8, 11-26.

McDougall, P. P., Shane, S. & B.M. Oviatt (1994). "Explaining The Formation of International New Ventures: The Limits of Theories From International Business Research", *Journal of Business Venturing* 9(6), 469-487.

Reid, S. D. (1981). "The Decision-Maker and Export Entry and Expansion", *Journal of International Business Studies*, 12(2), 101-112.

TÜİK (2016, Haziran 21) TÜİK Web sitesi:

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21780> adresinden alındı.

Yıldırım, M. & A. T. Erdem (2016). "Küreselleşme ve Küresel Doğan İşletmeler: Konya Karatay Organize Sanayi Bölgesinde Nitel Bir Araştırma", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 12-28.

**ÜNİVERSİTE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖRGÜTSEL SİNİZM
DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: GAZİ
ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEKOKULLARI ÖRNEĞİ**

Öğr.Gör. Gökçen ŞENEL

Öğr.Gör. Gül Kadriye KARAKAYA EREN

Öğr.Gör. Esra ÖZCAN GENÇER

ÖZET

Araştırmanın amacı, Gazi Üniversitesi Meslek Yüksek Okullarında görev yapan öğretim görevlilerinin demografik özellikler açısından örgütsel sinizm düzeylerinin değişip değişmediğini belirlemektir. Araştırma 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Gazi Üniversitesi Meslek Yüksekokullarında görev yapan 110 öğretim görevlisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilmiş olan Örgütsel Sinizm Ölçeği kullanılmıştır. Veriler IBM SPSS Statistics 22 programına aktararak analizler tamamlanmıştır. İki bağımsız grup arasında fark olup olmadığına Bağımsız Örneklem t testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında fark olup olmadığına ise Tek Yönlü Varyans Analizi ile bakılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, öğretim görevlilerinin örgütsel sinizm düzeyi ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Anahtar Sözcükler: Sinizm, Örgütsel Sinizm, Meslek Yüksek Okulu, Öğretim Görevlisi

**A RESEARCH ON DETERMINING THE LEVELS OF ORGANIZATIONAL
CYNICISM OF UNIVERSITY LECTURERS: VOCATIONAL SCHOOLS OF GAZI
UNIVERSITY CASE**

ABSTRACT

The aim of this research is to determine whether the level of organizational cynicism of Gazi University Vocational School faculties has changed over time in terms of demographic characteristics. This research is carried out on the 2016-2017 academic calendar and data is collected from 110 faculties. Organizational Cynicism Scale developed by Brandes, Dharwadkar and Dean (1999) is used in this study. All analyses were made on IBM SPSS 22. Independent t-test is used to test the difference between two independent groups and one-way variance test is used to test the difference between more than two independent groups. Findings show that there is not significant relationship between the level of organizational cynicism of faculties and demographic variables.

Keywords: cynicism, organizational cynicism, vocational school, faculty

GİRİŞ

Brandes (2008)'e göre, en basit biçimde sinizm "diğerlerinden hoşlanmama ve diğerlerine güvenmeme" olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, Kaya). Abraham (2000)'a göre, sinizm; "küçük görme, öfke, utanç ve sıkıntı gibi duygusal unsurları, güçlü negatif duyguları harekete geçirmektedir". Barefoot vd. (1989) Sinizmi; "başkaları hakkında kötü ve olumsuz şeyler düşünmek" şeklinde tanımlamıştır. Tokgöz ve diğ., (2008:285), sinizmi; "insanların özellikle gizli ve açığa vurulmamış hedefleri hakkında kötümser, hayal kırıklığına dayalı olarak olayları açıklama tutumu ve kendi çıkarlarını korumak veya artırmak için sırf araç olarak başkalarıyla ilgilenme ve işleri idare etme eğilimi olarak" tanımlamaktadır. Helvacı ve Çetin'e (2012) göre ise sinizm, "başkalarının niyetlerine güvenmeme ve tarafların gerçek karakterlerini yansıtmamaları inancı olarak" ifade edilmiştir.

Günümüzdeki örgütlerde, sinik olan kişi ahlaki değerleri ve idealleri reddeden, dürüstlük ve samimiyet gibi davranış modellerini sorgulayan, hatta onları da reddeden en masum ve iyi niyetli insan eylemlerine karşı bile kuşkucu ve alaycı tepki veren bir yapıda bulunmaktadır (Arslan, Şebnem; 2013:29). Yönetim araştırmacıları ve davranış bilimciler sinizmi; kişisel özellik, duygu, inanç, tutum veya örgütsel ve bireysel sonuçları etkileme potansiyeline sahip olumsuz bir tutum olarak tanımlamaktadır (Özgener, Öğüt ve Kaplan, 2008: 54). Akademik yazında örgütlerde sinizm kavramı iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Birincisi, bireyin kendi kişiliğinden kaynaklanan ve yaşama olan bakış açısını yansıtan genel sinizmdir. İkincisi, bireyde sinik davranış oluşmasına neden olan örgütsel sinizmdir (Erdost, Karacaoğlu ve Reyhanoğlu, 2007: 515). Kanter ve Mirvis (1989) tarafından Amerikalı işgörenler hakkında hazırlanan kitapla birlikte örgütsel sinizm kavramı ortaya çıkmıştır. Kitap, sinizmin örgütte neden yaygınlaştığını ortaya çıkarmak için hazırlanmıştır (Tayfun, 2014:349). Dean, Brandes ve Dharwadkar (1998)'e göre örgütsel sinizm, kişinin çalıştığı örgütüne karşı olan negatif tutumdur (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998: 345).

Örgütsel sinizme ilişkin ilk modern çalışmalar 1940'larda Minoseta Üniversitesindeki kişilik çözümlemesinin tarihi araştırmalarında yer verilmiş ve "Minoseta Çok Yönlü Kişilik Envanteri" Cook ve Medley'in "Sinik Düşmanlık Ölçeği" en eski sinizm ölçeklerinin temelini oluşturmuştur (Sur, 2010: 24). Örgütsel sinizm konusunda yapılan ilk araştırmalar emniyet örgütlerinde polis memurları üzerine uygulanmıştır. Niederhoffer (1967), örgütsel sinizmi araştıran ilk araştırmacılarından birisidir ve polis memurlarının üye oldukları birliklere ve halka yönelik hissettikleri negatif davranışları bir anomi türü olarak tanımlamıştır. Niederhoffer'a göre (1967), anomi üç unsurdan (nefret, çekememe, güçsüzlük)oluşan küskünlüğe yol açmaktadır (Helvacı, 2010: 388). (Tez) Dean vd. (1998)'ne göre örgütsel sinizm bilişsel,

duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu kapsamaktadır: (Özgener vd., 2008; Kutaniş ve Çetinel, 2009; Özgan vd. 2012). Örgütsel sinizmin ilk boyutu bilişsel (inanç) boyuttur. Bu boyut, "işgörenlerin örgüte karşı öfke, hor görme ve kınama gibi olumsuz duygular beslemesinin sonucu olarak, örgütün kendilerine dürüst davranmadıklarına inanmalarıdır. Bu açıdan sinizm, eylemlerin ve insan güdülerinin iyiliği ve samimiyeti ile ilgili inançsızlığa olan eğilimdir. Bu nedenle sinikler; adalet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin eksikliği nedeniyle, örgütlerinin politikalarıyla kendilerine "ihamet" ettiklerine inanmaktadırlar" (Dean vd., 1998: 345-346). Örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu; sinizmin düşünülen bir şey olduğu kadar duygu üzerinden de hissedilen bir şey olduğunu göstermektedir. Sinizm, örgüt hakkında tarafsız bir tutum olmamakla birlikte güçlü duygusal tepkiler içerebilmektedir. Sinik tutumların bu etkili bileşende kavramlaşmasında, ilk olarak Izard (1977) çalışmasında her biri hem zayıf hem de güçlü formlarda tanımlanan dokuz temel duyguyu ifade etmiştir: ilgi-heyecan, beğenme-keyif, sürpriz-şaşıрма, üzme-keder, kızmak-öfke, nefret-uzaklaşma, küçümseme-hor görme, korku-terör, utanç-küçük düşme. Örgütsel sinizmin duygu boyutu; bu duyguların birkaçını içermektedir. Sinikler; örneğin, küçümsemiş hissedebilir ve örgütlerine karşı öfkelenebilirler. Onlar aynı zamanda kurumlarını düşündükleri zaman üzüntü, nefret ve utancı bile tecrübe edebilirler. Bu yüzden, sinizm olumsuz birçok duyguyla ilgilidir. Ancak, ironik olarak, sinikler aynı zamanda standart şekilde yargıladığı örgütlerinin üstünlüklerinin gizli bir keyfini de tecrübe edebilirler (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998: 346). Örgütsel sinizmin son boyutu olan davranışsal boyut; çoğu zaman kötüyü ifade eden ve olumsuz davranışlara karşı eğilimleri ifade etmektedir. Sinik davranışlar; kendiliğinden olan belli davranışlardan ziyade, bazı davranış türlerine karşı eğilimleri kapsamaktadır. Örgütte dürüstlük, samimiyet eksikliğine dair yapılan eleştiriler şeklinde eğilimler olabilmektedir. Çalışanlar aynı zamanda sinik tutumlarını ifade etmek için mizahı özellikle alaycı mizahı kullanabilirler. Örgütün bir bölümündeki bütünlük eşitliği olduğunu varsayan örgütsel olayların yorumlarının ifade edilmesi örgütsel siniklerle karakterize edilen davranışsal eğilim olabilmektedir. Örneğin, örgütlerin sadece çevreye karşı duyarlı olma gibi konularla ilgilenmesinin tek sebebinin halkla ilişkiler çalışması yapma çabası olduğunu söyleyen bir işgören sinik bir tutum gösterebilir. Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998: 346).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Gazi Üniversitesinin Meslek Yüksek Okullarında görev yapan Öğretim Görevlilerinin Örgütsel Sinizm düzeylerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- a. Meslek Yüksek Okullarındaki Örgütsel Sinizm Düzeyi Öğretim Görevlilerinin

Görüşlerine Göre Ne Düzeydedir?

- b. Meslek Yüksek Okullarındaki Örgütsel Sinizm Düzeyine İlişkin Öğretim Görevlisi Görüşleri Demografik Değişkenlere Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

YÖNTEM

Literatürde örgütsel sinizm çalışmalarına bakıldığında genellikle "senaryo" (Anderson vd., 1997) ve anket tekniğinin kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada örgütsel sinizm seviyesinin tespit edilmesinde anket tekniğinin kullanılması uygun görülmüştür.

Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilmiş olan "Örgütsel Sinizm Ölçeği" 13 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek, Brandes (1997) tarafından geliştirilmiş 14 maddelik örgütsel sinizm ölçeğinin gözden geçirilmiş formudur. Bu formda, davranışsal boyutta yer alan bir madde çıkarılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeğinde bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç boyut yer almaktadır. Bilişsel boyutta beş madde, duyuşsal boyutta dört madde ve davranışsal boyutta dört madde bulunmaktadır (Tez) Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Veri toplama aracında yer alan her bir maddenin gerçekleşme düzeyini belirlemek için "Tamamen Katılıyorum (5)", "Katılıyorum (4)", "Kısmen Katılıyorum (3)", "Katılmıyorum (2)" ve "Hiç Katılmıyorum (1)" dereceleri kullanılmıştır. Olumlu maddeler 5'den 1'e, olumsuz maddeler 1'den 5'e doğru puanlanmaktadır.

Çalışma, öğretim görevlilerinin örgütsel sinizm düzeyinin incelenmesi açısından 110 kişi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler IBM SPSS Statistics 22 programına aktarılarak analizler tamamlanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler için frekans dağılımları, sayısal değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (ort±ss) verilmiştir. Örgütsel Sinizm ölçeği için güvenilirlik analizi uygulanmış ve güvenilir çıkması sonucunda çalışmaya başlanmıştır. Örgütsel Sinizm ortalamasının normalliği Kolmogorov Smirnov normallik testi ile kontrol edilmiştir. Test sonucunda normallik varsayımı sağlandığı için parametrik testler kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasında fark olup olmadığına Bağımsız Örneklem t testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında fark olup olmadığına ise Tek Yönlü Varyans Analizi ile bakılmıştır.

ARAŞTIRMANIN MODELİ

Gazi Üniversitesinin Meslek Yüksek Okullarında görevli öğretim görevlilerinin sinizm düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelindedir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, 2016–2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde AnkaraGazi Üniversitesi Meslek Yüksek Okullarında görev yapmakta olan öğretim görevlileri oluşturmaktadır. Araştırmaya 110 öğretim görevlisi katılmıştır.

VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmaya ilişkin veriler, örgütsel sinizm ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı ve önemi konusunda bilgi verildikten sonra, uygulamalar öğretim görevlilerinin müsait oldukları uygun zaman dilimlerinde gerçekleştirilmiştir.

VERİLERİN ANALIZI

Çalışmanın amacı doğrultusunda, örgütsel sinizm ölçeğine verilen yanıtlara göre örgütsel sinizm puanları elde edilmiştir.

BULGULAR

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo.1 Demografik Özelliklere Göre Dağılımlar (N=110)

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	52	47,3
Erkek	58	52,7
Yaş		
20-25 arası	0	0,0
25-30 arası	22	20,0
30-40 arası	70	63,6
40-50 arası	16	14,5
50-60 arası	2	1,8
Medeni Durum		
Bekar	30	27,3
Sözlü / Nişanlı	6	5,5
Evli	74	67,3
Eğitim Durumu		
Yüksek Lisans	32	29,1
Doktora	46	41,8
Dr	32	29,1
Öğretim Görevlisi Olmadan Önce Başka Bir		

Kurumda Çalıştınız mı?		
Evet	74	67,3
Hayır	36	32,7
Öğretim Görevlisi Olmaktan Dolayı Memnunuz musunuz?		
Evet	102	92,7
Hayır	8	7,3
Çalıştığınız Kurumdan Ayrılmayı Düşünüyor musunuz?		
Evet	20	18,2
Hayır	90	81,8

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özellikleri incelendiğinde, 52'sinin (%47,8) kadın, 58'inin (%52,7) ise erkek olduğu görülmektedir. 22'si (%20,0) 25-30 yaş aralığında iken 70'i (%63,6) 30-40 yaş aralığında, 16'sı (%14,5) 40-50 yaş aralığında, 2 kişi (%1,8) ise 50-60 yaş aralığındadır. 30'u (%27,3) bekar, 6'sı (%5,5) sözlü ya da nişanlı, 74'ü (%67,3) ise evlidir. Eğitim durumu incelendiğinde, 32'si (%29,1) yüksek lisansa devam ederken, 46'sı (%41,8) doktora devam etmekte 32'si (29,1) ise dr ünvanı almıştır. 74'ü (%67,3) öğretim görevlisi olmadan önce başka bir kurumda çalışmıştır. 102'si (%92,7) öğretim görevlisi olmaktan memnundur. 20'si (%18,2) çalıştığı kurumdan ayrılmayı düşünmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Sinizm Düzeyi

Tablo 2. Örgütsel Sinizm Ölçeği ve Maddelerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Örgütsel Sinizm Ölçeği	N	Ort.	SS
Çalıştığım kurumda söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum.	110	3,20	1,193
Çalıştığım kurumun politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır.	110	3,13	1,123
Çalıştığım kurumda bir uygulamanın yapılacağı söyleniyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyarım.	110	3,24	1,217
Çalıştığım kurumda çalışanların bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir.	110	2,96	1,247
Çalıştığım kurumda yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleşenler arasında çok az benzerlik görüyorum.	110	3,18	1,140
Çalıştığım kurumunu düşündükçe sinirlenirim.	110	2,22	1,197

Çalıştığım kurumu düşündükçe hiddetlenirim.	110	2,04	1,071
Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşarım.	110	2,24	1,247
Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar.	110	2,36	1,366
Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup bitenler konusunda yakınırım.	110	2,44	1,214
Çalıştığım kurum ve çalışanlardan bahsedildiğinde, birlikte çalıştığım kişilerle anlamlı bir şekilde bakışırız.	110	2,65	1,220
Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.	110	3,00	1,217
Başkalarıyla çalıştığım kurumdaki uygulamaları ve politikaları eleştiririm.	110	3,09	1,281
Ölçek Ortalaması	110	2,75	0,838

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılanlar "Çalıştığım kurumda söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum." (Ort:3.20), "Çalıştığım kurumun politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır" (Ort:3.13), "Çalıştığım kurumda bir uygulamanın yapılacağı söyleniyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyarım." (Ort:3.24), "Çalıştığım kurumda çalışanların bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir." (Ort:2.96), "Çalıştığım kurumda yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleşenler arasında çok az benzerlik görüyorum." (Ort:3.18), "Çalıştığım kurum ve çalışanlardan bahsedildiğinde, birlikte çalıştığım kişilerle anlamlı bir şekilde bakışırız." (Ort:2.65), "Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum." (Ort:3.00), "Başkalarıyla çalıştığım kurumdaki uygulamaları ve politikaları eleştiririm." (Ort:3.09) ifadeleri için kararsız kalmakta iken "Çalıştığım kurumu düşündükçe sinirlenirim." (Ort:2.22), "Çalıştığım kurumu düşündükçe hiddetlenirim." (Ort:2.04), "Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşarım." (Ort:2.24), "Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar." (Ort:2.36), "Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup bitenler konusunda yakınırım." (Ort:2.44) ifadelerine ise katılmamaktadır

Çeşitli Değişkenlere Göre Öğretim Görevlilerinin Örgütsel Sinizm Düzeyleri

Tablo 3. Örgütsel Sinizm Ortalaması Bakımından Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Çalışma Durumu ve Ayrılma Durumları Arasındaki Farklılığın İncelenmesi (Bağımsız Örneklem T Testi)

	Örgütsel Sinizm				
	N	Ort	SS	T	P
Cinsiyet					
Kadın	52	2,89	0,876	1,160	0,251
Erkek	58	2,63	0,797		
Yaş					
25-30	22	3,09	0,966	1,529	0,132
30 yaş üstü	88	2,66	0,792		
Medeni Durum					
Bekar	36	2,58	0,858	-1,041	0,303
Evli	74	2,83	0,827		
Öğretim Görevlisi Olmadan Önce Başka Bir Kurumda Çalıştınız mı?					
Evet	74	2,73	0,846	-0,198	0,844
Hayır	36	2,78	0,844		
Çalıştığınız Kurumdan Ayrılmayı Düşünüyor musunuz?					
Evet	20	3,38	0,639	2,775	0,008**
Hayır	90	2,61	0,818		

Tablo incelendiğinde, kadınların örgütsel sinizm ortalaması 2.89 iken erkeklerin ortalaması ise 2.63'tür. 25-30 yaş aralığında olanların ortalaması 3.09, 30 yaş üstünde olanların 2.66'dır. Bekarların ortalaması 2.58, evlilerin 2.83'tür. Öğretim görevlisi olmadan önce başka bir kurumda çalışanların ortalaması 2.73, çalışmayanların ise 2.78'dir. Çalışılan kurumda ayrılmayı düşünenlerin ortalaması 3.38, düşünmeyenlerin ise 2.61'dir. Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, örgütsel sinizm ortalaması bakımından cinsiyet, yaş, medeni durum ve başka bir kurumda çalışma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamakta ($p>0.05$) iken örgütsel sinizm ortalaması bakımından çalışılan kurumdan ayrılmayı düşünenler ile düşünmeyenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, ayrılmayı düşünenlerin örgütsel sinizm ortalaması, düşünmeyenlerin ortalamasından anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo 4. Örgütsel Sinizm Ortalaması Bakımından Eğitim Durumları Arasındaki Farklılığın İncelenmesi (One Way ANOVA)

Eğitim Durumu	Örgütsel Sinizm					Fark
	N	Ort.	SS	F	P	
Yüksek Lisans	32	2,55	0,782			
Doktora	46	2,84	0,865	0,615	0,545	-
Dr	32	2,82	0,872			

Tablo incelendiğinde, yüksek lisansa devam edenleri örgütsel sinizm ortalaması 2.55 iken doktora devam edenlerin 2.84, Dr ünvanı alanların ise 2.82'dir. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, örgütsel sinizm ortalaması bakımından eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (F:0.615, p>0.05).

SONUÇ

Örgütsel sinizm araştırmaları 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında gelişme göstermeye başlamıştır. Örgütsel sinizm özellikle 1990'lı yılların başlangıcından günümüze işletme yönetimi, örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi, iş etiği, halkla ilişkiler gibi farklı alanlardan araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur (Kalağan ve Güzeller, 2010: 84; Tokgöz ve Yıldırım, 2008: 291). Sinik bir örgütün genel görünümü diğer örgütlerden farklıdır. Örgütsel bütünlükten yoksun, örgütsel adaletin var olmadığı, terfilerde ve ödül sistemlerinde adil davranılmadığı söylentileri içinde örgütün strateji ve politikalarına sürekli eleştirilerin olduğu, örgütsel bağlılığın azaldığı, aidiyet duygusunun zayıfladığı ve genç yaştaki emekliliklerde artışın olduğu bir görünüme sahiptir (Saruhan ve Yıldız, 2009: 107).

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, meslek yüksek okullarında görev yapmakta olan öğretim görevlilerinin örgütsel sinizm düzeyleri belirlenmiş ve bu düzeyin çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Öğretim görevlilerinin örgütsel sinizme ilişkin görüşleri verilerin değerlendirmesinde esas olarak alınan puan aralıklarına göre kısmen "Kısmen Katılıyorum" aralığında yer almaktadır. Bu sonuca göre öğretim görevlilerinin örgütsel sinizm düzeylerinin "orta" düzeyde olduğu söylenebilir. Bu durum bize, eğitim kurumlarında örgütsel sinizm durumunun azımsanmayacak düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bulguları öğretim görevlilerinin cinsiyetleri ile örgütsel sinizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Öğretim görevlilerinin kadın ya da erkek olmaları, örgütsel sinizm düzeylerini etkilememektedir. Öğretim

görevlilerinin medeni durumları ile örgütsel sinizm düzeylerinin arasında herhangi bir anlamlı farklılık yoktur. Yani, öğretim görevlilerinin bekâr ya da evli olmaları örgütsel sinizm düzeylerini etkilememiştir. Araştırmada ele alınan diğer bir demografik değişken ise yaş olup; örgütsel sinizm ile öğretim görevlilerinin yaşları arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Öğretim görevlilerinin eğitim durumları ile örgütsel sinizm düzeylerinin arasında herhangi bir anlamlı farklılık yoktur. Yani, öğretim görevlilerinin yüksek lisans, doktora yapıyor olması yada dr ünvanını almış olmaları örgütsel sinizm düzeylerini etkilememiştir. Öğretim görevlilerinin bu işten daha önce başka bir kurumda çalışma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamakta iken örgütsel sinizm ortalaması bakımından çalışılan kurumdaki ayrılmayı düşünenler ile düşünmeyenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre, ayrılmayı düşünenlerin örgütsel sinizm ortalaması, düşünmeyenlerin ortalamasından anlamlı derecede daha yüksektir.

KAYNAKLAR

Abraham, R. (2000). *Organizational Cynicism: Bases and Consequences. Generic, Social, and General. Psychology Monographs*, 126(3), ss. 269–292.

Arslan, E.T., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Personelinin Genel Ve Örgütsel Sinizm Düzeyi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (1) 2012, 12-27.

Aslan, Ş. ve Akarçay, D., *Psikolojik Şiddetin Genel ve Örgütsel Sinizme Etkileri*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 41, Ocak-Haziran 2013 ss. 25-44.

Brandes, P. M. (1997). *Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences. University of Cincinnati*.

Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). *Does organizational cynicism matter?: Employee and supervisor perspectives on work outcomes. Annual Meeting of the Eastern Academy of Management, Philadelphia, PA*.

Dean J.W., Brandes, P., Dharwadkar R. (1998). *Organizational cynicism. The Academy of Management Review*, 23 (2), 341-352.

Erdost, E., KARACAOĞLU, K. ve REYHANOĞLU, M., *Örgütsel Sinizm Kavramı ve İlgili Ölçeklerin Türkiye'deki Bir Firmada Test Edilmesi*, 15. Uluslararası Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25 Nisan – 7 Mayıs 2007, Sakarya Üniversitesi, ss 514.

Fındık, M. ve Eryeşil, K. (2012). *Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. International Iron &

SteelSymposium,, Karabük, Türkiye.

Gül, H. ve Ağıröz, A., *Mobbing ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Hemşireler Üzerinde Bir Uygulama*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt XIII, S II, 2001.

Helvacı, M.A. ve Çetin, A., İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi (Uşak İli Örneği), **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 1475-1497, ANKARA-TURKEY.

Kalağan, Gamze ve Güzeller, Oktay Cem, Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 27, 2010, ss. 83-97.

Kalağan, Gamze, Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Programı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2009.

Kutaniş, R. Ö. ve E. Çetinel, (2010), "Adaletsizlik Algısı Sinizmi Tetikler mi?";Kütahya Dumlupınar Üniversitesi SBE. Dergisi, Cilt: 12 (2), s. 186-195.

Özgener, Ş., Öğüt, A., Kaplan, M. (2008). *İşgören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm*. M. ÖZDEVECİOĞLU, H. KARADAL (ed.), Örgütsel Davranışta Seçme Konular Organizasyonların Karanlık Yönleri Ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar İçinde. Ankara, İlke Yayınevi.

Tayfun, A. ve Çatır, O., *Hemşirelerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi*, İşletme Araştırmaları Dergisi, 6/1 (2014) 347-365.

Tınaztepe, C., *Örgüt İçi Etkin İletişimin Örgütsel Sinizme Etkisi*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 4, Sayı 1, 2012 ISSN: 1309 -8039 (Online).

Yıldız K., *Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Destek Arasındaki İlişki*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6 Spring 2013, p. 853-879, ANKARA-TURKEY

LİDERLİK TARZININ YENİLİKÇİLİK TÜRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖRGÜTBÜYÜKLÜĞÜNÜN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Doç. Dr. Mahmut Hızıroğlu¹

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Gümüş²

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, hangi liderlik tarzının (dönüştürücü ve işlemci) hangi yenilikçilik türü (fırsatçı ve araştırmacı yenilikçilik) üzerinde daha fazla etkisi olduğunu örgüt büyüklüğü bağlamında ortaya koymaktır. Farklı endüstrilerde faaliyette bulunan 762 firmanın üst düzey yöneticileri ile anket yoluyla yapılan araştırma verileri yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular, dönüştürücü liderliğin araştırmacı liderlik ile pozitif, ancak fırsatçı yenilikçilik ile negatif bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, işlemci liderliğin hem araştırmacı yenilikçilik hem de fırsatçı yenilikçilik ile pozitif ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca örgüt büyüklüğü liderlik tarzı ve yenilikçilik eğilimi ilişkisinde ters U etkisine sahiptir. Bu çalışma liderlik türünün yenilikçilik türü ile ilişkisine dair yazındaki tartışmaya örgüt büyüklüğünün nasıl etki ettiğini ortaya koyarak katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dönüştürücü ve işlemci liderlik, örgütsel çiftyönlülük, araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik, örgüt büyüklüğü, düzenleyici etki

THE IMPACT OF LEADERSHIP STYLE ON INNOVATION TYPE: THE MODERATING ROLE OF ORGANIZATIONAL SIZE

ABSTRACT

The aim of the study is to expand the literature on ambidexterity by examining the moderating role of organizational size in the relationship between leadership style (transformational versus transactional) on innovation type (exploratory innovation versus exploitative innovation). The hypotheses are tested using data from a survey among 762 firms operating in different industries based in Turkey. The findings indicate that transformational leadership is positively related to exploratory innovation, but negatively related to exploitative innovation. On the other hand, transactional leadership is positively related to both exploratory and exploitative innovation.

¹Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

²Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Additionally, the findings reveal that organizational size have U shape effect in relationship between leadership style and innovation type. Thus, the findings contribute to the debate regarding the relationship between leadership style and innovation type by emphasizing the importance of organizational size.

Keywords: Transformational and transactional leadership, exploratory and exploitative innovation, ambidexterity, organizational size, moderator role.

GİRİŞ

Son yıllarda örgüt ve strateji araştırmalarında artan bir ilgiyle araştırmalara konu edilen alanlardan birini örgütsel çift yönlülük (organizational ambidexterity) ve firma performansı arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Örgütsel çiftyönlülük bir firmanın hem mevcut yeteneklerini kullanarak pazar fırsatlarını sonuna kadar kullanmasını ifade eden "fırsatçı yenilikçilik" (exploitation) hem de gelecekteki pazar değişimlerine uyum sağlayabilmek için şimdiden yapmak zorunda oldukları Ar-Ge faaliyetlerini ifade eden "araştırmacı yenilikçilik" (exploration) becerilerine aynı anda sahip olmasını işaret etmektedir (Gibson ve Birkinshaw, 2004; O'Reilly ve Tushman 2013). Araştırmalar, araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik davranışlarının dengeli bir şekilde yürütülmesinin işletme performansını olumlu bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır (Gibson ve Birkinshaw, 2004; Jansen vd., 2006; Lubatkin vd., 2006; Wang ve Rafiq 2014).

Araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik kategorilerinin yenilikçilik yazınında yer bulmaya başlamasıyla liderlik tarzlarının hangi yenilikçilik türü üzerinde daha fazla etkili olduğuna dair araştırmalar da önem kazanmaya başlamıştır. Her ne kadar konu ile ilgili sınırlı çalışma yapılmış olsa da, dönüştürücü liderliğin daha çok araştırmacı yenilikçilik üzerinde etkili olduğu, işlemci liderliğin de fırsatçı yenilikçilik üzerinde etkili olduğuna dair bulgular söz konusudur (Jansen vd, 2009; Baskarada vd, 2016). Bununla birlikte dönüştürücü liderliğin araştırmacı yenilikçilik üzerindeki etkisi aracı düzenleyici değişkenler söz olduğunda sonuçlar farklılaşmaktadır. Örneğin, dönüştürücü liderliğin takım yenilikçiliği üzerindeki etkisi mükemmellik ikliminin yüksek olduğu durumlarda söz konusu olduğu tespit edilmiştir (Eisenbeiss vd., 2008). Bir başka ifadeyle takım içinde yüksek performans normlarının gelişmişliğinin dönüştürücü liderlik ve araştırmacı yenilikçilik ilişkisinde düzenleyici rol oynamaktadır. Benzer şekilde Jung vd. (2008) dönüştürücü liderliğin yenilikçilik üzerindeki etkisinin ancak destekleyici bir iklim söz konusu olduğunda mümkün olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte Jansen vd (2009) çalışmalarında aracı değişkenlerden bağımsız olarak dönüştürücü liderlik ile araştırmacı yenilikçilik arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar

dönüştürücü liderlik ile araştırmacı yenilikçilik arasında aracı koşullar değiştiğinde ilişkinin değişip değişmediğinin ortaya konulmasının hala önemli olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan görüleceği üzere liderlik türü ile araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik becerileri arasındaki ilişkiye dair araştırma sonuçları tam bir tutarlılıktan yoksundur. Konu ile ilgili araştırmaların azlığı ve araştırma sonuçlarının tutarsızlığı düşünöldüğünde daha fazla araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görölmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, liderlik tarzlarının (dönüştürücü ve işlemci) fırsatçı ve araştırmacı yenilikçilik üzerindeki etkisinde örgüt büyüklüğünün düzenleyici etkisini ortaya koymaktır. Aşağıda öncelikle liderlik tarzı ile çift yönlölük arasındaki ilişkiye dair yazın detaylı bir şekilde incelenerek çalışmanın hipotezleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra çalışmanın farklı sektörlerde toplam 762 firma yöneticisinden anket yoluyla elde edilen bulgular verilmekte ve daha sonra bu bulgular işığında sonuçların kuramsal ve uygulamaya yönelik imaları tartişılarak öneriler sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZ GELİşTİRME

Liderlik Tarzları ve Araştırmacı ve Fırsatçı Yenilikçilik

Liderlik tarzı ile yenilikçilik arasındaki ilişkiye dair çalışmalar genellikle dönüştürücü liderliğin yenilikçilik üzerine etkisi olduğunu, buna karşılık işlemci liderliğin yenilikçilik ile ilişkilendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır (Pieterse vd., 2010). Rosing ve arkadaşlarının (2011) liderlik tarzları ve yenilikçilik yazınına ilişkin yaptıkları meta-analitik çalışmada dönüştürücü liderlik ile yenilikçilik arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ancak araştırma sonuçlarının kullanılan bağımlı değişkene (yaratıcılık, yenilikçilik, esneklik, hız, kalite vb), analiz düzeyine (birey, takım, örgüt) ve yerine getirilen görevlere (araştırma projelerine karşılık geliştirme projeleri) bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ifade etmektedirler.

Ancak yenilikçilik yazını örgütsel çift yönlölüğe ilişkin araştırmalar ile zenginleştikçe yenilikçilik tek bir boyutla ele alınmaktan çıkmış ve araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik boyutları ile ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum farklı liderlik tarzlarının farklı yenilikçilik eğilimine katkıda bulunduğuna dair varsayımların gelişmesine ve test edilmesine zemin hazırlamıştır. March (1991) tarafından örgütsel öğrenme kapsamında geliştirilmiş olan araştırmacı yenilikçilik ve fırsatçı yenilikçilik kavramları üzerine yapılan çalışmalarda örgütlerin bu iki temel beceriye sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır (Eisenhardt ve Martin, 2000). Araştırmacı yenilikçilik yeni ortaya çıkan müşteri ve pazarların ihtiyaçlarını karşılamak için risk alarak köklü değişimleri

gerçekleştirme becerisini ifade etmektedir (Benner ve Tushman, 2003). Bu bağlamda araştırmacı yenilikçilik, yeni bilgi elde etme, olanı değiştirmek için yeni fikirler peşinde koşma, yeni ürün geliştirme, yeni pazarlar yaratma ve örgütsel dinamikleri değiştirme faaliyetlerini kapsar (March, 1991). Fırsatçı yenilikçilik ise mevcut müşterilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için sahip olunması gereken becerileri ifade eder (Benner ve Trushman, 2003; Lubatkin vd., 2006). Fırsatçı yenilikçilik araştırmacı yenilikçiliğin aksine radikal yeniliği değil birikimsel yeniliği amaçlar. Bu yenilikçilik türü mevcut bilgi ve yetenekleri daha da geliştirmeyi ve mevcut iş ve süreçleri daha etkin bir şekilde yerine getirmeyi kapsar.

Liderlik ve örgütsel çift yönlülük konusu ile ilgili şu ana kadar yapılan sınır çalışmada, liderlik uygulamalarının fırsatçı ve araştırmacı yenilikçilik başarısında etkisi olduğu bulunmuştur (ör. Carmeli ve Halevi, 2009; O'Reilly ve Tushman, 2011). Bu bağlamda özellikle dönüştürücü liderlik tarzının çift yönlülük becerisi üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmakta (Jansen et al., 2008; Li et al., 2015) ancak işlemci liderlik tarzını da dikkate alan araştırmalara gereken ilginin gösterilmediği dikkati çekmektedir. Hem dönüştürücü hem de işlemci liderlik tarzını çift yönlülük üzerindeki etkisini ele alan az sayıda çalışma dikkati çekmektedir. Bunlardan biri Jansen vd.'nin (2009) yürüttüğü ve dönüştürücü liderliğin daha çok araştırmacı yenilikçilikle, işlemci liderliğin ise fırsatçı yenilikçilik ile ilişkilendirildiği çalışmadır. Dönüştürücü ve işlemci liderlik özellikleri ve araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik davranışları konusunda yukarıda ifade edilen görüşlerden hareketle aşağıdaki hipotezler kurulabilir:

H1. Liderlik tarzları ile araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik arasında bir ilişki vardır.

H1a Dönüştürücü liderlik tarzı ile araştırmacı yenilikçilik davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H1b İşlemci liderlik tarzı ile araştırmacı yenilikçilik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır.

H1c. Dönüştürücü liderlik tarzı ile fırsatçı yenilikçilik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır.

H1d. İşlemci liderlik tarzı ile fırsatçı yenilikçilik arasında pozitif bir ilişki vardır.

Örgüt Büyüklüğünün Düzenleyici Rolü

Liderlik ile ilgili yazın etkili liderliğin evrensel olmadığını, kültür, ekonomi, endüstri gibi çevresel faktörlere ve strateji, örgüt büyüklüğü, teknoloji ve yapı gibi örgütsel faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Osborn vd., 2002). Bu nedenle liderlik tarzlarının yenilikçilik üzerindeki etkisi örgütsel bağlam dikkate alınmadan tam olarak anlaşılabilir. Bu nedenle bu çalışmada liderlik tarzı ve fırsatçı ve araştırmacı yenilikçilik eğilimi ilişkisinde örgüt büyüklüğü düzenleyici faktör olarak ele alınmaktadır.

Örgüt büyüklüğü ve liderlik ilişkisine dair yapılan görgül çalışmaların sonuçları arasında tutarsızlık gözlemlenmektedir. Örgüt büyüklüğünün artmasıyla görev yönelimli liderliğin daha fazla görüldüğüne dair bulguların (Bass, 1960) aksine büyüklük arttıkça katılımcı liderlik tarzının daha önemli hale geldiğini ortaya koyan araştırmalar (Wofford, 1971) söz konusudur. Benzer şekilde Erez ve Rim (1982) büyük örgütlerde daha fazla katılımcı ve daha az yönlendirici liderliğin görüldüğü; buna karşılık, Sheridan ve Vredenburg (1979) örgüt büyüklüğünün liderlik üzerine etkisi olmadığını sonucuna varmıştır. Son zamanlarda Marx (2017) tarafından örgüt büyüklüğünün liderlik tarzları, fonksiyonları, özellikleri, becerileri ve etkinliği üzerine etkisi üzerine yapılan çalışmada örgüt büyüklüğünün çalışan katılımının, güçlendirmenin, iletişimin ve lider-takipçi etkileşiminin ve risk almanın önemini azalttığı ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmada, örgüt büyüdükçe daha yönlendirici ve görev yönelimli liderlik tarzının belirginleştiği, buna karşılık küçük örgütlerde daha fazla katılımcı ve çalışan yönelimli bir liderlik tarzının gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Bununla birlikte dönüştürücü ve işlemci liderlik tarzlarına ilişkin araştırmalar yoğunlaştıkça örgütsel özelliklerin liderlik üzerindeki etkisine dair bulgular da farklılaşmakta ve tutarsız bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Pawar ve Eastman (1997) daha basit organizasyonel yapılar için dönüştürücü liderliği önermektedir. Ancak dönüştürücü ve işlemci liderlik ve yenilikçilik ilişkisinde örgüt büyüklüğünün düzenleyici etkisine dair Vaccaro vd.'nin (2012) yaptığı çalışmada örgütün büyüdükçe dönüştürücü liderliğin yenilikçilik üzerindeki pozitif etkisinin de arttığını, ancak küçük örgütlerde ise işlemci liderliğin yenilikçilik üzerindeki pozitif etkisinin daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle çalışmamız, Vaccaro vd.'nin (2012) bulgusundan hareketle varsayımı daha da detaylandırarak aşağıdaki hipotezi test etmektedir.

H2. Firma büyüklüğünün liderlik tarzı ile yenilikçilik davranışı arasındaki ilişkide moderatör (düzenleyici) bir etkisi vardır.

H2a. Örgüt büyüdükçe dönüştürücü liderliğin araştırmacı yenilikçilik üzerindeki etkisi azalır.

H2b. Örgüt büyüdükçe dönüştürücü liderliğin fırsatçı yenilikçilik üzerindeki etkisi artar.

H2c. Örgüt büyüdükçe işlemci liderliğin fırsatçı yenilikçilik üzerindeki etkisi artar.

H2d. Örgüt büyüdükçe işlemci liderliğin araştırmacı yenilikçilik üzerindeki etkisi azalır.

YÖNTEM

Araştırma Prosedürü ve Veri Toplama

Araştırmanın evreni olarak Türkiye’de Sakarya, Kocaeli ve İstanbul’da en az 10 kişi çalıştıran işletmeler olarak belirlenmiştir. Bu illerin seçilmiş olmasının temel nedeni Türkiye’nin en sanayileşmiş illeri arasında olmalarıdır. Firmalar 2015 yılı itibariyle İstanbul Ticaret Odası (İSO) ve Sakarya Ticaret Odası (SATSO) ve Kocaeli Ticaret Odası (KOTO) kayıtlı işletmelerdir. Bu odalara kayıtlı işletmelerden rastgele örneklem yoluyla en az 10 kişi çalıştıran 1050 firmanın üst düzey yöneticilerine ulaşılarak anket uygulanmıştır. Yüz yüze görüşme yoluyla 883, e-posta yoluyla da 44 firma olmak üzere toplam 1050 firmadan veri toplanmıştır. Ancak çalışmada, en az 10 kişi çalıştıran ve en üst düzey yöneticilerin cevapları dikkate alındığından, istenilen kıstasları sağlamayan ve/veya eksik doldurulan 210 anket elendikten sonra geriye kalan 762 yöneticinin cevapları değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların yüzde 80,2’si erkek yüzde 19,8 kadındır. Katılımcıların ortalama yaşı 38,8’dir (S.D.=3,3). Katılımcıların yönetsel pozisyonuna bakıldığında %48,4’ü sahip/yönetici, %32’si genel müdür ve %19,6’sı genel müdür yardımcısı düzeyindedir. Eğitim düzeyleri açısından %6,2 ilköğretim, %26,9 lise, %38,1 lisans ve %9,7 lisansüstü düzeyde bir eğitim seviyesine sahiptir. Katılımcıların örnekleme dahil edilen firmalardaki yönetici olarak ortalama çalışma süresi 8,8 yıldır (S.D.=3,86). Araştırmaya dahil edilen firmaların %55,2’si imalat sektörü, %44,8’i hizmet sektöründe faaliyete bulunmaktadır. Firmalarda ortalama çalışan sayısı 386 kişidir (S.D.=913,36).

Tüm ölçekler aynı anket formunda yer aldığı için ortak yöntem eğilimi ihtimaline karşı Harman’ın tek faktör testi uygulandı. Bu test sonucuna göre eğer tüm ölçeklerdeki değişkenler tek bir faktör halinde çıkarsa ve bu değişkenlerin tek bir faktör halindeki varyansı %50’den yüksek çıkarsa bu durumda anketi cevaplayanların ortak yöntem

eğilimi sorunu olduğu söylenebilir (Podsakoff and Organ, 1986). Yapılan Harman tek faktör testi sonucunda tüm değişkenlerin tek bir faktör tarafından açıklanan varyansı %14,835 olduğu için ortak yöntem eğilimi sorununa rastlanmamıştır.

Kullanılan Ölçekler

Bağımsız Değişken: Liderlik Tarzı. Liderlik tarzı davranışına yönelik yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak değişkenleri en iyi şekilde yansıtacak bir ölçek aranmış ve Bass ve Avolio'nun 1998 yılında kullandıkları orijinal ölçeği çok boyutlu liderlik ölçeği 'MLQ' araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir. Ölçek 5 li liker tipi bir ölçek olup, firma tepe yöneticilerine 1="tamamen katılmıyorum", 5="tamamen katılıyorum" şeklinde ifadelerle ilişkin görüşleri sorulmuştur. Liderlik tarzını ortaya koyan dönüştürücü ve işlemci liderliği ölçmek için kullandığımız çok boyutlu liderlik ölçeğinde (MLQ) faktörler Karizma, Bireysel İlgi, Entelektüel Teşvik, İlham Verici Motivasyon, Ödüle Bağlı teşvik, İstisnalarla Yönetim ve Lidersizliktir. Bu ölçek 36 sorudan oluşmaktadır. 20 soru dönüştürücü liderliğin ait boyutları ölçmeye yönelik ifadelerden oluşurken. 16 soru ise işlemci liderlik tarzını ortaya koyan boyutları belirlemeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Moderatör değişken firma büyüklüğü için çalışan sayısının logaritmik dönüşümü hesaplanmıştır.

Bağımlı Değişken: Araştırmacı ve Fırsatçı Yenilikçilik. Fırsatçı ve araştırmacı yenilik davranışı ölçeği Mom vd, 2007 ve Jansen vd. 2009 araştırmalarında kullanılan ölçeklerden yararlanarak oluşturulmuştur. Ölçek 5 li liker tipi bir ölçek olup, firma tepe yöneticilerine 1="tamamen katılmıyorum", 5="tamamen katılıyorum" şeklinde ifadelerle ilişkin görüşleri sorulmuştur. 22 ifadeden oluşan ölçekte 11 ifade Araştırmacı yenilikçilik davranışı 11 ifade fırsatçı yenilikçilik davranışı faaliyetlerini ölçmeye yöneliktir.

Yapısal Geçerlilik

Liderlik tarzlarını ve araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik eğilimini ölçmede kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini ayırışma geçerliliği belirlemek için açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Liderlik ölçeğine ait hiçbir madde çıkarılmadan 36 ifade için yapılan analizde Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha=0,787$ olarak hesaplanmıştır. Dönüştürücü liderlik boyutu için 20 soru Cronbach's Alpha=0,905 ve 16 soruluk işlemci liderlik için Cronbach's Alpha=0,678 olduğu görülmüştür. Ancak yapılan faktör analizinde faktör yükü dağılımı yeterli düzeyde olmayan bazı ifadeler analizden çıkarılmıştır. Yapılan ön analizler sonucunda Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı düzeyi dönüştürücü liderliğe ilişkin kalan 17 ifade için Cronbach's Alpha=0,926 ve işlemci liderliğe ilişkin kalan 6 ifade için Cronbach's Alpha=0,815 olarak tespit edilmiştir.

KMO değerinin 0,898 olduğu görülmüştür. Ayrıca Barlett Küresellik Testi sonuçları incelendiğinde elde edilen ki kare değerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ki-kare =5565,376 (P<0000) bu doğrultuda verilerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir.

Araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik ölçeğine yönelik yapılan faktör analizinde faktör yükü dağılımı yeterli düzeyde olmayan bazı ifadeler analizden çıkarılmıştır. Yapılan ön analizler sonucunda kalan ifadelerle ilişkin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı düzeyi araştırmacı yenilikçilik ifadeleri için kalan 7 ifade için Cronbach's Alpha=0,725 ve fırsatçı yenilikçilik için kalan 4 ifade için Cronbach's Alpha=0,743 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucu KMO değeri 0,871 olarak hesaplanmıştır. Bu değer faktör analizi yapılan örneklemin yeterliliğinin göstergesidir. Barlett Küresellik testi anlamlılık düzeyi ise p<000 olduğundan istatistiki açıdan anlamlıdır.

Liderlik tarzı ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi ($\chi^2/df=3,492$, GFI=0,987, CFI=0.985, RMSEA=0,57) ve araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik eğilimi ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi ($\chi^2/df=6,06$, GFI=0,992, CFI=0.984, RMSEA=0,82) sonuçları verilerin faktörlerle oldukça uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar ayrıca liderlik tarzını ve yenilikçilik türü eğilimini ölçen değişkenlerin yakınsak ve ayrışma geçerliliğinin iyi olduğunu göstermektedir.

ANALİZ VE BULGULAR

Aşağıdaki tabloda değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon sonuçları yer almaktadır. Sonuçlar yöneticilerin daha çok dönüştürücü liderlik tarzını benimsediklerini göstermektedir. İşlemci liderlik tarzı ortalaması 1,79 iken dönüştürücü liderlik tarzı ortalaması 4,14 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte yöneticilerin fırsatçı yenilikçilik ifadelerine verdikleri cevapların ortalamaları 4,44 iken araştırmacı yenilikçilik ifadelerine verdikleri cevapların ortalaması 3,78'dir. Bu sonuçlar firma yöneticilerinin daha çok fırsatçı yenilikçilik eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu sonuç daha önceki çalışmalarla tutarlı bir sonuçtur (Jansen, vd., 2009; March, 1991).

	Ort	S.D	1	2	3	4	5
1 Dönüştürücü Liderlik	4,1422	,64007	1				
2 İşlemci Liderlik	1,7937	,87696	-,494**	1			
3 Araştırmacı Yenilikçilik	3,7857	,73534	,248**	-,017	1		
4 Fırsatçı Yenilikçilik	4,4408	,58540	,390**	-,295**	,431**	1	
5 Örgüt Büyüklüğü ^a	1,8696	,73826	,023	-,007	,207**	-,011	1

Not: N=762. ^aÇalışan sayısı logaritması; *p<0.05; **p<0.01

Araştırma modelinde yer alan her gizil değişken ve bu gizil değişkenlerden oluşan ölçüm modelinin doğrulayıcı faktör analizleri ve güvenilirlik analizleri kabul edilebilir düzeyde oldukları gözlemlendikten sonra yapısal eşitlik modeline geçilmiştir. Yapısal eşitlik modelinde doğrulanan gizil değişkenler arasında ki ilişkiler araştırılmış ve önerilen hipotezler test edilmiştir. Bu bağlamda iki yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur.

Moderatör faktör değişkenleri olmadan 1.Yapısal Eşitlik Modeline ilişkin uyum indeksleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2. Yapısal Modele İlişkin Uyum İndeksleri

Uyum indeksleri	Sonuçlar	Kabul edilebilir değer
X ² /df	0,3294	≤ 5
GFI	0,894	≥ 08
AGFI	0,876	≥ 0,8
TLI	0,978	≥ 0,9
CFI	0,888	≥ 0,9
RMSEA	0,055	≤ 0,08

Tabloda görüldüğü gibi yapısal eşitlik modelindeki uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir değerler dâhilinde olduğu söylenebilir. Yapısal modelde yer alan bütün gizil değişkenlerin (faktörlerin) birbirleriyle olan ilişkilerinin yönü açıklayıcılık ve anlamlılık düzeyleri tablo 49' da görülmektedir.

Tablo 3. Gizil Değişkenlerin Anlamlılık Düzeyleri Ve İlişkilerin Yönü

MODEL			Hesaplanan Değer	St. Hata	t-değeri	Standart Regression katsayısı	Anlamlılık	Hipotez sonucu
Fırsatçı Yenilikçilik Davranışı	<---	İşlemci Liderlik	,362	,076	,032	,126	,018	Kabul
Fırsatçı Yenilikçilik Davranışı	<---	Dönüştürücü liderlik	-,142	,362	,056	,339	***	Kabul
Araştırmacı Yenilikçilik Davranışı	<---	İşlemci liderlik	,144	-,142	,047	-,159	,003	Red

Araştırmacı Yenilikçilik Davranışı	<---	Dönüştür ücü liderlik	,168	,144	,037	,200	***	Kabul
--	------	-----------------------------	------	------	------	------	-----	-------

Tablo 3' de görüldüğü gibi liderlik tarzının fırsatçı ve araştırmacı yenilikçilik davranışı üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bu etkilerin şiddeti nispeten düşük olsa da istatistiksel açıdan anlamlıdır. Hipotezde kurulduğu gibi işlemci liderlik ile araştırmacı yenilikçilik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkarken diğer etkilerin tamamı pozitif yönlüdür. Bu bağlamda H1c hipotezi dışında H1a, H1b ve H1d hipotezleri desteklenmektedir.

Araştırma modelinde ki değişkenlerin birbirleri üzerindeki göreceli etkisini belirlemek için değişkenlerin doğrudan ve dolaylı ve toplam etkileri hesaplanmıştır. Bu etkiler tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Çalışmadaki Değişkenlerin Etkileri

Değişken Etkileri (Toplam)			Değişken Etkileri (Doğrudan Etkiler)	
	Dönüştürücü Liderlik	İşlemci Liderlik	Dönüştürücü Liderlik	İşlemci Liderlik
FYD	0,200	0,126	0,200	0,126
AYD	0,339	-0,159	0,339	-0,159

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar dikkate alındığında etkilerin tamamının pozitif yönlü olmadığı görülmektedir. Dönüştürücü liderliğin fırsatçı yenilikçilik davranışı (FYD) üzerindeki toplam etkisi 0,200'dir. Dolaylı etkisinin olmadığı görülmektedir. İşlemci liderliğin fırsatçı yenilikçilik davranışı üzerinde dolaylı etkisinin olmadığı, doğrudan etkisinin 0,126 olduğu toplam etkisinin de 0,126 olduğu görülmektedir. Dönüştürücü liderlik tarzının araştırmacı yenilikçilik davranışı üzerinde dolaylı etkisinin olmadığı doğrudan etkisinin 0,339 olduğu bu yüzden toplam etkisi 0,339 dur. İşlemci liderliğin araştırmacı yenilikçilik üzerinde doğrudan etkisi ise negatif yönlüdür bu etki - 0,126' olarak görülmektedir.

Firma çalışan sayısı açısından firma büyüklüğünün liderlik tarzı ve yenilikçi davranış üzerinde düzenleyici etkisini analiz ettiğimizde çalışan sayısı ile liderlik tarzı ve yenilikçilik davranışı arasında bir moderatör ilişkisi olduğu görülmektedir. Tablo 5'te küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından liderlik tarzı ve yenilikçilik türü eğilimi ilişkisinde firma büyüklüğünün moderatör rolüne ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5. Firma Büyüklüğünün Liderlik Tarzı ve Araştırmacı ve Fırsatçı Yenilikçilik İlişkisinde Moderatör Etki Düzeyi (Küçük Ve Orta İşletmeler)

		Küçük işletmeler			Orta ölçekli işletmeler			Değer	Değer	Z- değ
		Tahmin	P		Tahmin	P	Değer			
AYD	<--	Dönüştürücü liderlik	0,085	0,016	0,213	***	Par_21	Par_52	1,793*	
FYD	<--	İşlemci Liderlik	0,163	***	0,364	***	Par_20	Par_51	2,299**	
FYD	<--	Dönüştürücü liderlik	0,321	***	0,551	***	Par_22	Par_53	1,778*	

Farklılıkların kaynaklarına baktığımızda orta ölçekli işletmelerin küçük ölçekli işletmelere göre daha fazla araştırmacı yenilikçilik faaliyetlerine etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etki sayıları Küçük işletmelerin (0,085) orta ölçekli işletmelerin (0,213) AYD üzerine yol katsayısına sahip oldukları görülmektedir. Bu etkinin benzeri işlemci liderlik tarzının FYD üzerinde de olduğu görülmektedir. Küçük ölçekli işletmelerin fırsatçı yenilikçilik yol katsayısı 0,163 iken orta ölçekli işletmelerin fırsatçı yenilikçilik üzerindeki yol katsayısı daha yüksek 0,364 olduğundan bu etki orta ölçekli işletmelerde daha fazladır. Firma büyüklüğü moderatör etkisi küçük ölçekli işletmeler ve orta ölçekli işletmelere üzerinde hem model üzerinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. (Bakınız tablo 6) (Z- değerleri 1,793* 2,299** 1,778* ve p değerleri (p <050).

Firma büyüklüğünün düzenleyici etkisi analizinde orta ve büyük boy işletmeleri karşılaştırıldığında gruplar arasında ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir (p< 0,50). Farklılıkların kaynağına baktığımızda firma büyüklüğü yol katsayıları bakımından orta ölçekli firmaların bu ilişkiye daha fazla etki ettiği görülmektedir. Orta ölçekli işletmeler yol katsayısı (0,419), Büyük ölçekli işletmeler yol katsayısı (0,301), olduğu görülmektedir. Fakat bu etki yol düzeyinde anlamlı iken z değerleri (z,-1,226) incelendiğinde model düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Tablo 8’de orta ve büyük ölçekli işletmeler açısından liderlik tarzı ve yenilikçilik türü eğilimi ilişkisinde firma büyüklüğünün moderatör rolüne ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 6. Firma Büyüklüğünün Liderlik Tarzı ve Araştırmacı ve Fırsatçı Yenilikçilik İlişkisinde Moderatör Etki Düzeyi (Orta ve Büyük İşletmeler)

		Küçük işletmeler			Orta ölçekli işletmeler				
			Tahmin	P	Tahmin	P	Değer	Değer	Z- değ
AYD	<-	Dönüştürücü liderlik	0,419	***	0,301	***	Par_20	Par_51	-1,226
FYD	<-	İşlemci Liderlik	-0,122	0,023	-0,165	0,006	Par_26	Par_57	-0,534
FYD	<-	Dönüştürücü liderlik	0,231	***	0,131	0,005	Par_21	Par_52	-1,589

Çalışan sayısı bakımından istatistiki açıdan farklılık olup olmadığına yönelik yapılan anova testi uygulandığında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde firma çalışan sayısı ile araştırmacı yenilikçilik davranışı arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. 10-49 ile 250-449 kişi çalıştıran işletmeler arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır (sig 0,007 anlamlılık düzeyinde). 10-49 ile 500 den fazla kişi çalıştıran büyük işletmeler arasında da anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir (sig 0,000). 10-49 kişi çalışan firmalar ile 250 -499 ve 500 den fazla kişi çalıştıran işletmelerin AYD yönelimleri farklılaşmaktadır. Firma büyüklüğü arttıkça işletmelerin daha fazla araştırmacı yenilikçilik faaliyetlerine yöneldikleri gözlenmektedir. Aşağıdaki tabloda one way anova sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Örgüt Büyüklüğü ve Araştırmacı Yenilikçilik İlişkisi One Way Anova Testi Sonuçları

Firma Büyüklüğü-AYD	F İstatistiği	Gruplar	Ortalama Farkları	Sig.	
	10,616 (0,000)	10-49	50-249	-,14298	,119
			250-499	-,29383*	,007
			500 +	-,38290*	,000

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma yazında henüz yeterince görgül araştırmalara konu edilmemiş olan örgütsel çift yönlülüğün liderliğe ilişkin öncüllerini örgütsel faktörler bağlamında inceleyerek liderlik ve örgütsel çift yönlülük yazınına hem kuramsal hem de pratik yönden imalarda bulunarak katkıda bulunmaktadır. Liderlik tarzının yenilikçilik üzerindeki etkisine dair

çalışmalar (Gumusluoglu and Ilsev, 2009; Jung et al., 2008; Prasad ve Junni, 2016) ilgili yazına katkı sağlarken, yenilikçilik türü ile ilişkilendirerek yapılan çalışmalar sınırlıdır.

Bu bağlamda, bu çalışma Bass (1985) tarafından geliştirilen dönüştürücü ve işlemci liderlik modeli ile March (1991) tarafından geliştirilen araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik yazınına dayanarak ve Jansen vd.'nin (2009) yaptığı çalışmayı bir adım daha ileriye taşıyarak konuyu tartışmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de yöneticilerin liderlik tarzları ve araştırmacı ve fırsatçı yenilikçilik ilişkisinde örgüt büyüklüğünün düzenleyici bir etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmanın sonunda dönüştürücü liderlik tarzının araştırmacı yenilikçilik eğilimi ile pozitif bir ilişki içinde olduğu ancak fırsatçı yenilikçilik eğilimi ile negative bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan, işlemci liderlik tarzının araştırmacı hem araştırmacı yenilikçilik hem de fırsatçı yenilikçilik eğilimi ile pozitif ilişki içinde olduğu görüşmüştür. Bu temel bulgular, Jansen vd.'nin (2009) bulguları ile kısmen örtüşmektedir. Jansen vd.'nin çalışmasında işlemci liderlik ile araştırmacı liderlik arasında negatif bir ilişki tespit edilirken, bizim çalışmamızda tersi yönde bir bulguya rastlanmıştır.

İkinci olarak, bu çalışma Jansen vd.'nin (2009) çalışmasından farklı olarak örgüt büyüklüğünün liderlik tarzı ve yenilikçilik türü ilişkisinde düzenleyici etkiyi ortaya koymuştur. Analiz sonuçlarına göre örgüt büyüklüğü dönüştürücü liderlik tarzının araştırmacı yenilikçilik eğilimi ilişkisinde ters U etkisine sahiptir. Buna göre dönüştürücü liderler orta ölçekli işletmelere göre küçük ve büyük ölçekli işletmelerde daha fazla araştırmacı yenilikçilik eğilimi sergilemektedir. Benzer sonuçlar dönüştürücü liderlik ve fırsatçı yenilikçilik ilişkisinde söz konusudur. Buna göre dönüştürücü liderler orta ölçekli işletmelerde küçük ve büyük ölçekli işletmelere nazaran daha fazla fırsatçı yenilikçilik eğilimi sergilemektedir. İşlemci liderlik ile araştırmacı yenilikçilik ilişkisinde örgüt büyüklüğünün düzenleyici etkisi de ters U şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma bir yandan ilgili yazına yukarıda sözü edilen katkıyı sağlarken, bir yandan yeni araştırma konularını gündeme getirmesi bakımından da önemlidir. Liderlik tarzı ve yenilikçilik türü eğilimi ilişkisinde sektör farklılıklarının ve/veya küme özelliklerinin düzenleyici etkisi araştırmalara konu edilebilir. Ayrıca, firmaların uluslararasılaşma düzeyi de söz konusu ilişkide düzenleyici bir etki olarak araştırmalara konu edilebilir. Bunun dışında, liderlik tarzı ve yenilikçilik türü eğilimi ilişkisinin firma performansı sonuçları ile ilişkilendirilmesi üzerinde çalışılması gereken bir diğer araştırma konusudur.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı Türk firmalarının örnekleme oluşturmasıdır. Örnekleme dahil edilen firmaların yenilik performansı araştırmaya dahil edilmeden yenilikçilik türü eğilimine ilişkin bakış açıları sorulmuştur. Bu nedenle, bundan sonraki araştırmalarda firmaların yenilikçilik performansı da dikkate alınarak söz konusu ilişkiler test edilebilir. Öte yandan herhangi bir sektör sınırlaması getirilmemiştir. İmalat ve hizmet sektörlerinde yenilikçilik süreci, sonuçları ve algısının farklı olabileceği dikkate alınarak sektör ayırımına gidilmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Baskarada, S., Watson, J., & Cromarty, J. (2016). Leadership and organizational ambidexterity. *Journal of Management Development*, 35(6), 778-788.
- Bass, B. M. (1960). Leadership, psychology, and organizational behavior.
- Bass, B. M. (1985). Leadership: Good, better, best. *Organizational dynamics*, 13(3), 26-40.
- Benner, M. J., & Tushman, M. L. (2003). Exploitation, exploration, and process management: The productivity dilemma revisited. *Academy of management review*, 28(2), 238-256.
- Carmeli, A., & Halevi, M. Y. (2009). How top management team behavioral integration and behavioral complexity enable organizational ambidexterity: The moderating role of contextual ambidexterity. *The Leadership Quarterly*, 20(2), 207-218.
- Eisenbeiss, S.A., Knippenberg, D., & Boerner, S. (2008), 'Transformational leadership and team innovation: integrating team climate principles', *Journal of Applied Psychology*, 93, 1438-1446.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: what are they?. *Strategic management journal*, 1105-1121.
- Erez, M., & Rim, Y. (1982). The relationships between goals, influence tactics, and personal and organizational variables. *Human Relations*, 35(10), 871-878.
- Gibson, C. B. and Birkinshaw, J. (2004). The antecedents, consequences, and mediating role of organizational ambidexterity. *Academy of Management Journal*, 47: 209-226.

- Jansen, J. P., Van den Bosch, F.A. and Volberda, H. W. (2006). Exploratory innovation, exploitative innovation and performance effects: Effects of organizational antecedents and environmental moderators. *Management Science*, 52: 1661-1674.
- Jansen, J.J.P., George, G., Bosch, F.A.J. van den & Volberda, H.W. (2008). Senior Team Attributes and Organizational Ambidexterity: The Moderating Role of Transformational Leadership. *Journal of Management Studies*, 45 (5), 982-1007.
- Jansen, J. J., Tempelaar, M. P., Van den Bosch, F. A. & Volberda, H. W. (2009). Structural differentiation and ambidexterity: The mediating role of integration mechanisms. *Organization Science*, 20: 797-811.
- Jung, D.I., Wu, A., and Chow, C. (2008), 'Towards understanding the direct and indirect effects of CEOs' transformational leadership on firm innovation', *The Leadership Quarterly*, 19, 582 -594.
- Li, C. R., Lin, C. J., & Tien, Y. H. (2015). CEO transformational leadership and top manager ambidexterity: An empirical study in Taiwan SMEs. *Leadership & Organization Development Journal*, 36(8), 927-954.
- Lubatkin, M. H., Simsek, Z., Ling, Y. & Veiga, J. F. (2006). Ambidexterity and performance in small- to medium-sized firms: The pivotal role of TMT behavioral integration. *Journal of Management*, 32: 1-27.
- Marx, T. G. (2017). The Impacts of Company Size on Leadership. *Management and Organizational Studies*, 4(1), 82.
- O'Reilly, C. A. and Tushman, M. L. (2004). 'The ambidextrous organization'. *Harvard Business Review*, **82**, 74-82.
- O'Reilly, C. A., & Tushman, M. L. (2013). Organizational ambidexterity: Past, present, and future. *The Academy of Management Perspectives*, 27(4), 324-338.
- Osborn, R. N., Hunt, J. G., & Jauch, L. R. (2002). Toward a contextual theory of leadership. *The Leadership Quarterly*, 13(6), 797-837.
- Pawar, B. S., & Eastman, K. K. (1997). The nature and implications of contextual influences on transformational leadership: A conceptual examination. *Academy of Management Review*, 22(1), 80-109.

- Pieterse, A. N., Van Knippenberg, D., Schippers, M., & Stam, D. (2010). Transformational and transactional leadership and innovative behavior: The moderating role of psychological empowerment. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 609-623.
- Podsakoff, P.M. and Organ, D.W. (1986), "Self-report in organizational research: problems and prospects", *Journal of Management*, Vol. 12 No. 4, pp. 531-544.
- Prasad, B., & Junni, P. (2016). CEO transformational and transactional leadership and organizational innovation: The moderating role of environmental dynamism. *Management Decision*, 54(7), 1542-1568.
- Rafiq, S., Salim, R., & Smyth, R. (2016). The moderating role of firm age in the relationship between R&D expenditure and financial performance: Evidence from Chinese and US mining firms. *Economic Modelling*, 56, 122-132.
- Vaccaro, I. G., Jansen, J. J., Van Den Bosch, F. A., & Volberda, H. W. (2012). Management innovation and leadership: The moderating role of organizational size. *Journal of Management Studies*, 49(1), 28-51.
- Wang, C. L., & Rafiq, M. (2014). Ambidextrous organizational culture, contextual ambidexterity and new product innovation: a comparative study of UK and Chinese high-tech firms. *British Journal of Management*, 25(1), 58-76.
- Wofford, J. C. (1971). Managerial behavior, situational factors, and productivity and morale. *Administrative Science Quarterly*, 10-17.

İŞYERİNDE ZORBALIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ: ÜCRET DÜZEYİ TATMİNİNİN DÜZENLEYİCİ ETKİSİ

Araş. Gör. Emre Burak EKMEKÇİOĞLU¹

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı işyerindeki zorbalık davranışlarının işten ayrılma niyetine olan etkisinde çalışanların ücret düzeyi tatmininin düzenleyici rolünü incelemektir. Veriler çeşitli kamu kurumlarında çalışan ve farklı unvan gruplarında kümelenen toplam 109 kişiden toplanmıştır. Değişkenler arası ilişkiler korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre işyeri zorbalığı çalışanların işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Aynı zamanda ücret düzeyi tatmininin bu pozitif ilişkide düzenleyici rol oynamaktadır. Buna göre ücret düzeyi tatmininin yüksek olmasının işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine olan pozitif etkisini azalttığı; ücret düzeyi tatmininin düşük olmasının ise işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine olan pozitif etkisini arttırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşyerinde Zorbalık, İşten Ayrılma Niyeti, Ücret Düzeyi Tatmini, Düzenleyici Etki

BULLYING AND TURNOVER INTENTION: THE MODERATION EFFECT OF PAY- LEVEL SATISFACTION

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the moderation role of employee's pay level satisfaction in the relationship between workplace bullying behaviors and turnover intention. The data were obtained from a total of 109 individuals working in various public institutions and from different title groups and correlations and regression analyzes were performed to determine the relationships between the variables. The findings showed that workplace bullying had a significant and positive effect on employees' intention to leave work. Besides, it was found that pay-level satisfaction had a moderator role in the relationship between workplace bullying behaviors and turnover intention. Thus, this conclusion indicates that high level of pay satisfaction has reduced the positive impact of workplace bullying to the intent to leave the

¹ Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, emreburak.ekmekcioglu@gazi.edu.tr

² Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, aydogan@gazi.edu.tr

organization and low level of pay satisfaction has increased the positive effect of workplace bullying on intention to leave work.

Keywords: Bullying, Turnover Intention, Pay-Level Satisfaction, Moderator Effect

GİRİŞ

İşyerindeki mobbing davranışları ilk defa bir psikolog olan ve araştırmalarını İsveç'te gerçekleştiren Heinz Leymann tarafından 1980'li yıllarda ortaya konulmuştur (Duffy ve Sperry, 2012:25). Mobbing kavramı daha sonra Zaph (1999) tarafından "bullying" olarak birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Mobbing, literatürde bullying, yıldırma, psikolojik taciz, psikolojik şiddet, psikolojik terör gibi pek çok anlamda kullanılmaktadır. Mevcut çalışmada da işyerindeki suistimalleri ölçmek için bullying ölçeği kullanılmış ve işyeri zorbalığı kelime olarak tercih edilmiştir.

Leymann (1990:120), işyeri zorbalığını bir veya birkaç kişi tarafından genelde tek bir kişiye sistematik biçimde uygulanan düşmanca, etik olmayan iletişim şekliyle kişiyi çaresiz, savunmasız bırakmak; devamlı zorbalık hareketleriyle kişiyi itilmiş olduğu bir pozisyonda tutmak şeklinde tanımlamıştır. İşyeri zorbalığı, sistematik olarak hedef bir kişiye yönelik uzun süren ve onu sık sık bezdiren eylemleri kapsar (Leymann,1996; Zapf, 1999; Zapf et al., 1996). Leymann (1990:120)'a göre genelde işyeri zorbalığı davranışları "neredeyse her gün" ve "en az altı ay boyunca devam edecek şekilde" gerçekleşmektedir.

İşyeri zorbalığı bir stres kaynağıdır (Zapf, 1999) ve işyeri zorbalığına maruz kalan çalışanlar, örgütte negatif iş çıktılarında neden olabilmektedir. Sosyal iş çevresi ve örgütsel faktörler de işyeri zorbalığı üzerine etkilidir (Zaph, Knorz ve Kulla,1996). Buna göre işyeri zorbalığı çalışanların motivasyonu ve performansını etkileyebilecek, onların işten ayrılma niyetlerini arttırabilecektir. Araştırmada çalışanların ücret düzeylerindeki tatminin, işyeri zorbalığı ve işten ayrılma niyeti ilişkisini etkileyebileceği düşünülmektedir. Buna göre bu çalışmada "Çalışanların ücret düzeylerinden tatmin olmaları, işyeri zorbalığı ve işten ayrılma niyeti ilişkisini etkilemekte midir?" araştırma sorusuna cevap aranmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada çeşitli ünvanlarda çalışan toplam 109 kamu görevlisinin işyerlerinde kendilerine yönelik yıldırma veya zorbalıkların işten ayrılma niyetlerine olan etkisinde ücret düzeyi tatminlerinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Buna göre ilk olarak demografik değişkenler, Camman vd. (1979) tarafından geliştirilen 3 maddelik "işten ayrılma niyeti ölçeği", Heneman ve Schwab (1985) tarafından geliştirilen 4 maddelik "ücret düzeyi tatmini ölçeği" ve Einarsen vd. (1994)

tarafından kullanılan 5 maddelik "Berger Bullying Indexten" oluşan işyeri zorbalığı ölçeğinden oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Anketin ilk bölümüne son 6 ay içinde sistematik olarak işyeri zorbalığı yaşayıp yaşamadıkları ve işyeri zorbalığı ile yüz yüze kalan bir iş arkadaşına şahit olup olmadığı sorulmuştur. Verilen cevaba bağlı olarak ankete devam etmeleri istenmiştir. Toplam 350 örneklem grubunu temsil eden farklı kamu kurumlarında görev yapan işgörelere internet ortamında hazırlanan anket e-posta yoluyla gönderilmiştir. İstatiksel değerlendirmeye 109 anket alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Aşağıda yer alan Tablo 1'de araştırma katılımcılarıyla ilgili çeşitli demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu) ve bunlarla ilgili frekans ve yüzde değerleri yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Dağılımı (N=109)

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	45	41,3
	Erkek	64	58,7
Yaş	20-30 yaş arası	33	30,3
	31-40 yaş arası	71	65,1
	41-50 yaş ve üzeri	5	4,6
Eğitim Durumu	Lisans	71	65,1
	Lisans üstü	38	34,9
Çalışma Süresi	1-10 yıl arası	104	95,4
	11-20 yıl arası	5	4,6
Toplam		100	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan bireylerin kişisel bilgilerine ilişkin yüzde-frekans dağılımları yer almaktadır (N=109). Cinsiyet durumuna göre; %41,3'ünü kadınlar (n=45), %58,7'ini ise erkeklerden (n=64) oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş durumuna göre; %30,3'ü 20-30 yaş arası (n=33), %65,1'i 31-40 yaş arasında (n=71) ve %4,6'sı ise 41-50 yaş ve üzerinde (n=5) olan bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumuna göre katılımcıların %65,1'i lisans mezunu iken (n=71), %34,9'u ise lisans üstü (n=38) mezundur. Katılımcıların %95,4'ü (n=104) 1-10 yıl arası kurumlarında çalışmakta iken, %4,6'sı (n=5) ise 11-20 yıl arası kurumlarında çalışmaktadır.

Bu kısımda öncelikle araştırmada kullanılan değişkenlerin betimleyici analizi yapılmıştır. Buna göre aşağıda Tablo 2'de analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Betimleyici Analiz Sonuçları (N=109)

Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma
İşyeri zorbalığı	109	3,74	0,63
Ücret düzeyi tatmini	109	2,66	1,23
İşten ayrılma niyeti	109	4,03	0,51

Araştırmaya katılan tüm katılımcıları (N=109) içine alacak şekilde yapılan betimleyici analiz sonucunda işyeri zorbalığı, ücret düzeyi tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin ortalamaları sırasıyla, 3,74; 2,66; 4,03'tür. Buna göre çalışmada kullanılan değişkenler içinde en yüksek ortalamanın işten ayrılma niyetinin; en düşük ortalamanın ise ücret düzeyi tatmini olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek amacıyla SPSS programı kullanılarak cronbach's alpha analizi yapılmıştır. Buna göre işyeri zorbalığı indeksi ($\alpha=0,91$), ücret düzeyi tatmini ($\alpha=0,93$) ve işten ayrılma niyeti ($\alpha=0,88$) ölçeklerinin güvenilirlik değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's alpha Değeri
İşyeri zorbalığı	5	0,91
Ücret düzeyi tatmini	4	0,93
İşten ayrılma niyeti	3	0,88

Yukarıda Tablo 3'e göre çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik değerleri 0,70'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kullanılan ölçekler güvenilir ölçekler olarak değerlendirilebilir (Nunally,1978:701).

Tablo 4'te araştırmada kullanılan değişkenler arası ilişkileri gösteren korelasyon tablosu yer almaktadır.

Tablo 4.Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	Ortalama	S.S.
1.İşyeri zorbalığı	1			3,74	0,63
2.Ücret düzeyi tatmini	0,18	1		2,66	1,23
3.İşten ayrılma niyeti	0,36**	-0,22*	1	4,03	0,51

**p<0,01; *p<0,05

Yukarıdaki Tablo 4'e göre işten ayrılma niyeti işyeri zorbalığıyla anlamlı ve pozitif olarak ilişkili ($r=0,36$; $p<0,01$); ücret düzeyi tatminiyle ise negatif ve anlamlı olarak ilişkilidir ($r=-0,22$; $p<0,05$). Ücret düzeyi işyeri zorbalığıyla anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır ($r=0,18$; $p>0,05$).

Aşağıda Tablo 5'te işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine etkisinde ücret düzeyi tatmininin düzenleyici rolünü incelemek amacıyla yapılan regresyon analizleri bulunmaktadır.

Tablo 5. Regresyon Analizleri

(Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti)

Model	B	Standardize β	t	p
1. İşyeri Zorbalığı	0,29	0,36	3,981	0,000
2. İşyeri Zorbalığı	0,27	0,33	3,618	0,000
Ücret Düzeyi Tatmini	-0,06	-0,16	-2,436	0,01
3. İşyeri Zorbalığı	0,28	0,35	3,943	0,000
Ücret Düzeyi Tatmini	-0,11	-0,26	-2,763	0,007
İşyeri zorbalığı x Ücret Düzeyi Tatmini	-0,16	-0,29	-3,117	0,002
1.Model: $R^2=0,13$; Adj. $R^2=0,12$; $F=15,851$				
2.Model: $R^2=0,15$; Adj. $R^2=0,14$; $F=9,638$				
3.Model: $R^2=0,23$; Adj. $R^2=0,21$; $F=10,191$				

Tablo 5'e göre işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği ($\beta=0,36$; $p<0,001$); İşyeri zorbalığının ücret tatmin düzeyiyle birlikte modele konulduğunda, işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği ($\beta=0,33$; $p<0,001$), ücret düzeyi tatmininin ise işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif olarak etkilediği görülmektedir ($\beta=-0,16$; $p<0,05$). Model 3'e göre işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine etkisinde ücret düzeyi tatmininin düzenleyici bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Yani çalışanların ücret düzeyi tatminleri arttıkça işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine olan etkisi azalmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine pozitif etkisinde ücret düzeyi tatminini düzenleyici rolünü incelemektir. Araştırma örnekleme bağlamında pilot bir çalışma yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ücret tatmin düzeyi çalışanların işyeri zorbalığı algısının işten ayrılma niyetlerine etkisini şekillendiren bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Buna göre örneklem bağlamında çalışanların ücret

düzeıı tatmini ne kadar düşerse işyeri zorbalığının işten ayrılma niyeti üzerine etkisi daha yüksek olmaktadır.

Organizasyonların daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmaları çalışanlarının verimliliğine bağlıdır. Buna göre çalışanların işten ayrılma niyetleri ve daha sonra işten ayrılmaları, organizasyonun başarısını etkileyebilecektir. Özellikle mevcut çalışmada işten ayrılma niyetini açıklamak için işyeri zorbalığı ve ücret düzeyi tatmini değişkenleri kullanılmıştır. Sonuçta yukarıda bahsedildiği üzere ücret düzeyi tatmini çalışanların işten ayrılma niyetlerini negatif olarak etkilemektedir. Buna göre yöneticilerin, çalışanların ücretlerinden tatmin olabileceği bir düzeyde ücret ya da maaşlarını belirleyebilirlerse onların işten ayrılma niyetleri algısını azaltabileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde işyerinde çalışanların zorbalık algılarının işten ayrılma niyetlerini pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Buna göre organizasyonlar, etkili bir etik komisyonu oluşturmalıdır. Bununla birlikte bu konuya duyarlı, insani ilişkilerin ve sosyal çevrenin çalışan motivasyonu etkilediğini düşünen kişiler bu komisyonda olmalıdır. Aynı zamanda belirli sayıda işgören çalıştıran organizasyonlar işyerlerinde psikolog bulundurmalı ve gerekiyorsa bu duruma maruz kalan çalışanların rehabilite edilmeleri için yönlendirmelidir.

Bu çalışmanın sonucunda kişilerin ücretlerinden tatmin olmalarının onların işyerinde zorbalıkla karşılaşsa da birtakım özel sebeplerden dolayı aynı kurumda çalışmaya devam etme niyetinde olduğu düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda bu özel sebepler araştırılabilir; iş tatmini ve sosyal çevrenin etkisi de incelenerek modele eklenebilir.

KAYNAKÇA

Camman, C., Fichman, M., Jenkins, D. and Klesh, J. 1979. The Michigan Organizational Assessment Questionnaire. Unpublished Manuscript, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.

Duffy, M., & Sperry, L. (2012). *Mobbing: Causes, consequences, and solutions*. Newyork:Oxford University Press.

Einarsen, S., Raknes, B. R. I., & Matthiesen, S. B. (1994). Bullying and harassment at work and their relationships to work environment quality: An exploratory study. *European journal of work and organizational psychology*, 4(4), 381-401.

Heneman III, H. G., & Schwab, D. P. (1985). Pay satisfaction: Its multidimensional nature and measurement. *International journal of Psychology*, 20(2), 129-141.

Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and victims*, 5(2), 119-126

Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 165-184.

Nunnally J C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). New York: McGraw Hill.

Zapf, D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International journal of manpower*, 20(1/2), 70-85.

Zapf, D., Knorz, C., & Kulla, M. (1996). On the relationship between mobbing factors, and job content, social work environment, and health outcomes. *European Journal of work and organizational psychology*, 5(2), 215-237..

TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKINMA PLANLARINDA BİLİM VE TEKNOLOJİYE İLİŞKİN YÖNELİMLER VE EĞİTİM

Doç. Dr. Demet Somuncuoğlu Özerbaş

ÖZET

Kalkınma Planları ülkenin beş yıllık gelecek perspektifini ortaya koymada yol haritası oluşturmaktadır. 21. Yüzyılda bilim ve teknolojideki gelişmeler eğitim politikalarının yenilikçi yaklaşımlarla geliştirilmesini, aynı zamanda da eğitim süreçlerinin sürekli öğrenilebilir, esnek bir yapıya sahip olmasını gerektirmektedir.

Bu amaçla araştırmada Türkiye Cumhuriyeti Devletinin beş yıllık kalkınma planları ve bu planlarda yer alan bilgi iletişim teknolojilerine yönelik stratejilerin neler olduğu belgesel tarama modeli ile taranmış, bunlara dayalı sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilim teknoloji, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Bilişim Teknolojileri, Kalkınma Planları, Eğitim Teknolojileri, Yenilik

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin geleceğe dönük hedeflerinin sağlam temellere dayalı bir yaklaşımla analiz edilmesi ve göstergelerin belirlenerek bu doğrultuda hareket edilmesi için Kalkınma Planları olarak adlandırılan ve beş yıllık dönemler halinde hazırlanan gelecek perspektifi belirleme çalışmaları yapılmaktadır.

Sanayi Devrimi ile tüm dünyada ekonomik ve sosyal gelişmenin temelinde önce insana yapılan yatırım olduğu görülmüştür. Gelişmenin özel bir çabayla planlı olarak gerçekleşebileceği anlaşıldığından amaç, araç ve sürecin planlandığı ülke yönetim modelleri öne çıkmaya başlamıştır. Okuryazarlık oranları ülkelerin gelişmişlik düzeyinin göstergeleri arasında yer almış ve nüfusun yarısından fazlasının okuryazar olmadığı ülkeler "az gelişmiş" olarak tanımlanmıştır. Bu ülkelerin kalkınmaları için planlama ihtiyacı, sanayi ile üretimi artan ve pazar arayışındaki gelişmiş ülkeler tarafından çeşitli aracı ve araçlarla teşvik edilmiştir (Gönülaçar, 2014).

"Bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşüyle tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içeren toplumsal ve kuramsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme" olarak tanımlanan kalkınma (TDK, 2017) ve planlı kalkınma dönemine geçiş Türkiye'de 1950'li yıllarda başlamıştır. 1962-1980 arası karma ekonomi anlayışı, 1980 sonrası liberal ve 1990 sonrası stratejik planlama anlayışı etken olmuştur (Beydemir, 2006,4).

Planlı kalkınma dönemine geçiş temel alt yapı yatırımları, istihdam sorunları ve yeniden düzenleme konularına yönelik Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1963-1967) hazırlanmasıyla başlamış, bunu sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması anlayışını benimseyen 2.BYKP (1968-1972) izlemiştir. 3.BYKP (1973-1977) gelir seviyesinin artırılması, sanayileşmenin hızlandırılması ve dışa bağımlılığın azaltılmasına odaklanılmıştır. 4.BYKP(1979-1983) kamuda sanayileşme, ödemeler dengesini iyileştirme ve kendine yeterli olmayı hedeflemiştir. 5. BYKP'nda (1985-1989) dışa açılma, liberal dış ticaret, alt yapı ve konut yatırımlarının artırılması ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmıştır. Bunu enflasyonu düşürme, kaynakları artan oranda üretim sanayiye yönlendirmek ve sosyal politikalara ağırlık vermeyi temele alan 6.BYKP(1990-1994) izlemiştir. 7.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) Avrupa Birliği ve dolayısıyla dünyayla bütünleşme ana hareket noktasını oluşturmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2017).8.BYKP (2001-2005) ekonomik istikrar, yapısal, kurumsal düzenlemeler, rekabet gücünün artırılması amaçlamıştır. Bu doğrultuda 9.BYKP(2007-2013), ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel bir belgedir. 10.BYKP(2014-2018) ise güçlü bir toplum için nitelikli insan, istikrarlı yenilikçibüyüme, sürdürülebilir çevre ve yaşanabilir mekanlarla kalkınma amaçlı uluslararası işbirliği olarak ifade edilen dört ana hedefe yöneliktir.

21. Yüzyıl bilim ve teknolojideki gelişmeler eğitim politikalarının yenilikçi yaklaşımlarla geliştirilmesini, aynı zamanda da eğitim süreçlerinin sürekli öğrenilebilir, esnek bir yapıya sahip olmasını gerektirdiğinden,Kalkınma Planlarında bilim ve teknoloji alanına yönelik stratejiler belgesel tarama modelinde betimlenmiş ve bunlara dayalı yorum ve öneriler geliştirilmiştir.

YAZIN İNCELEMESİ

1. Kalkınma Planlarının bilim ve teknoloji alanında hedefleri ve gerçekleşme durumları nasıldır?
2. 21.yüzyılda kalkınma planlarında (8,9,10) bilim ve teknoloji hedefleri nelerdir?
3. Kalkınma planlarında bilim ve teknoloji alanlarını tanımlayan kodlar nelerdir ve nasıl bir dağılım göstermektedirler?
4. Bu kodlara ve plan dönemi hedeflerine göre bilim teknoloji hedefleri ve eğitime yansımaları nasıldır?

YÖNTEM VE VERİ ANALİZİ

Araştırma nitel araştırma yöntemleri kapsamında amaçlı belgesel tarama (doküman incelemesi) yoluyla yürütülmüştür. Bu yöntemle 1963 yılından itibaren başlayan

planlı kalkınma çalışmalarında bilim ve teknolojideki 2000'li yıllarla meydana gelen dönüşümün etkisi ve buna yönelik stratejileri tanımlayabilmek üzere Beş Yıllık Kalkınma Planları taranmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

İlk plan (1963-1967) bilim ve teknoloji alanında yapısal temellere odaklanmıştır. Sanayi devrimi literatürü olarak bilim ve bilimsel kavramları 19 kez geçmekte, ancak teknoloji, teknolojik, bilimsel araştırma gibi sözcüklerin hiç geçmediği görülmektedir. Doğa bilimlerinde temel ve uygulamalı araştırmalara odaklanmış, TÜBİTAK'ın kurulması kararlaştırılmıştır.

İkinci planda (1968-1972) bilim ve teknoloji alanında yapısal temellere odaklanmıştır. Bilim ve bilimsel kavramları planda 107 kez geçmektedir. İlk plandan farklı olarak teknoloji 138, teknolojik 66, bilim ve araştırma 8, bilimsel araştırma 7 kez kullanılmıştır. Yenilik kavramı ise sanayi için gerekli üretim teknolojilerinin yeniliği anlamında daha çok donanımı tanımlamaktadır. Ar-Ge'ye pay ayrılması öngörülmüştür.

Üçüncü plan(1973-1977) döneminde, sanayileşme amacıyla modern teknolojilerin uygulanması üstün nitelikli bilim ve teknik adam yetiştirilmesi, yeni üniversite ve yükseköğretilerin açılması, Program ve proje hazırlamada TÜBİTAK'ın koordinasyon görevini sağlaması ve Yatırım Bankası imkanlarından yararlanılması hedeflenmiştir. Teknoloji ve türevi kavramlar 515 kez kullanılırken, bilim, bilimsel sözcükleri 11 kez kullanılmıştır. Toplamda 532 ilgili kavramla tüm planlar içinde sekizinci ve onuncu plandan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Plan bilim ve teknoloji politikasının yetersiz olduğu, ar-ge etkinliklerine ayrılan payın azlığı ve sanayinin ihtiyaçlarını dışa bağımlı olarak karşıladığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir.

4.BYKP(1979-1983) Sanayi, istihdam ve yatırım politikalarının bütüncül olarak ele alınması, Kendi teknolojisini üreten ve geliştiren olması, Çağdaş teknolojileri üretme, Gerekli teknoloji transferini sağlama, Bu gelişim için her düzeyde eğitimi destekleme, Fırsat ve imkan eşitliğini sağlama gibi teknoloji merkezli stratejiler öncelenmiştir. Raporda bilim 43, bilimsel 20, bilimsel araştırma 2, teknoloji 333, teknolojik 84 kez kullanılmıştır. Toplamda 486 alana özgü kavram kullanıldığı ancak yine kamu eliyle çözümü hedefleyen sanayi devrimini yakalama çabasında yoğunlaşan bir programla karşılaşılmaktadır.

5.BYKP(1985-1989), liberal ekonomi politikalarının baskın olduğu ilk döneme ait bir plandır. Planda, bilim araştırma teknoloji, başlığıyla yeni bir bölüm oluşturulmuş, Toplumsal ve ekonomik gelişme için araştırma- geliştirme ve teknolojinin gerekliliği vurgulanmış, Yurt dışından ülke ihtiyaçlarına göre teknoloji ve

ileri teknoloji transferi ve adaptasyonunun desteklenmesi, Bilim ve teknolojideki gelişmelerin takibi için TÜBİTAK'ın işlevlerinin yeniden düzenlenerek geliştirilmesi, YÖK dokümantasyon ve araştırma çalışmalarının bu politikalar doğrultusunda gelişmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda uzun dönemli bilim ve teknoloji ana planı hazırlanarak «Türk Bilim Politikası 1983-2003» çalışmasına dayandırılması öngörülmüştür. Üniversitelerin tematik uzmanlaşmaları, Üniversite-sanayi işbirliğinin desteklenmesi, Türkiye'nin bilim ve teknoloji alt yapısının geliştirilmesi için teknoparkların işlerlik kazanması ve DPT'nin teknolojik yatırım teşvik ve kamu ar-ge çalışmalarını desteklemesi hedeflenmiştir. Plan liberal ekonomi politikalarının etkin olduğu bir döneme aittir. Yurt dışına özel sektör olarak açılımın desteklendiği, iş dünyasına teknoloji transferi için desteğin olduğu bir dönemdir. Plan bilim ve teknolojiye daha fazla önem atfetmekle birlikte, içerisinde bilim 33, bilimsel 5, bilimsel ve teknolojik 1, bilimsel araştırma 3 defa yer almakta, yenilik kavramı ilk kez bilimsel niteleme olarak 2 kez kullanılmaktadır.

6. BYKP (1990-1994) Bilim, araştırma-geliştirme ve teknoloji başlığı altında bilim-teknoloji, bilgi teknolojisi, uluslararası teknik işbirliği alt başlıklarına yer verilmiştir. Üniversitede araştırmacı akademik personel sayısını artırmak, iş dünyası işbirliğini geliştirmek, ileri teknolojilere dayalı araştırma geliştirme faaliyetlerini desteklemek, dünyadaki odak bilim kuruluşlarına bilim adamı yerleştirmek, bilgi ağlarına bağlanmak, yurt dışındaki Türk Bilim Adamlarından yararlanabilecek bir sistem kurmak bu planla amaçlanan politikalar. Bilgi teknolojisi başlığı ve bilgisayar okuryazarlığı 1, bilgi toplumu 3, bilgi ağları 1 kavramlarına yer verilmiş, donanım ve yazılım üretimi, kullanımı ve tüm hizmetlerinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Yazılım konusunda idari ve hukuki düzenlemeler ve Avrupa Topluluğu standartları hedeflenmiştir.

7. BYKP 1996-2000, 21. yüzyılın ihtiyaçlarına dönük bilim ve teknoloji yol haritası belirleme noktasında hazırlıkların yapıldığı stratejik bir plandır. Bilgi toplumu olma yolunda bilimsel ve teknolojik çalışmaların desteklenerek geliştirilmesi, yenilik ve buluşlar yapabilecek kapasiteye ulaşmak planın temel ilkesidir. "Bilim ve teknolojide atılım projesi" başlığında bilim teknoloji-sanayi strateji ve politikalarıyla eğitim öğretim, araştırma, geliştirme strateji ve politikaları arasında birliğin sağlanması ve uygulanması hedeflenmiştir. Bilim ve teknoloji yeteneğinin, Türkiye'nin bilimsel araştırma ve bilim üretme kapasitesini geliştirerek yarının jenerik teknolojilerini üretebilmesini sağlayacağı ortamların hazırlanması gerekliliği belirtilmiştir. İnsan gücünün stratejik önemde olduğu gerçeğinden hareketle nitelik ve nicelik olarak artırılması ve eğitim entegre araştırma geliştirme faaliyetlerine gerekli kaynakların sağlanması planlanmıştır. Bu planda, bilgi ağları 11, bilgi toplumu 10, bilim ve teknoloji 22, bilim+bilimsel 75, teknoloji+teknolojik 292 kez kullanılmış, İnternet 1 ve bilişim 6 kavramları kalkınma planlarında ilk defa yer almıştır.

8.BYKP 21.yüzyılın ilk planı Uzun Vadeli Gelişme Stratejisini (2001-2023) kapsamaktadır. Strateji "Bilgi toplumuna dönüşümün sağlanarak dünya hasılasından daha yüksek oranda pay alınması, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bilim ve uygarlığa katkıyla bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahipliği uzun dönemli gelişme stratejimizin nesnel amaçlarını oluşturmaktadır." İfadesi ile alana yönelik uzun vadeli hedefi ortaya koymaktadır(DPT,2000). Eğitimde yeni teknolojilerden yararlanılması, Uzaktan eğitim ve ileri teknoloji kullanan yeni öğretim yöntemleri işe koşularak teknolojinin nitelikli insangücüne yansımaları, Yerel bilgi ağlarının geliştirilerek uluslararası ağlarla entegrasyonunu sağlama, Teknolojik gelişmelerle toplumun rekabet gücünü artırma, Bu plan ile bilim ve teknoloji politikalarıyla eğitim politikalarının giderek daha fazla iç içe geçtiği görülmektedir.Bilim ve türevleri 93, teknoloji ve türevleri 299, Yeni teknoloji kavramları olarak bilişim 2, bilgi teknolojisi 15, bilim ve teknoloji 27, bilgi toplumu 18, bilgi ağları 12, yenilik/yenilikçilik 14 kez kullanılmıştır.

9.BYKP (2007-2013) bilim ve teknoloji politikalarıyla eğitim politikalarının giderek daha fazla iç içe geçtiği görülmektedir. Bilim ve türevleri 93, teknoloji ve türevleri 299, Yeni teknoloji kavramları olarak bilişim 2, bilgi teknolojisi 15, bilim ve teknoloji 27, bilgi toplumu 18, bilgi ağları 12, yenilik/yenilikçilik 14 kez kullanılmıştır. Bu çerçevede rekabet gücünün artırılması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması, Ar-Ge ve yenilikçiliğin geliştirilmesi stratejileri teşvik edilmiştir. Bu planla e-devlet ve e-dönüşüm Türkiye projeleri başlatılmıştır. Daha önce ifade edilen bilim ve türevleri 18, teknoloji/türevleri 137 ve yeni teknoloji 58 kavramlarına 21.yüzyıl planları içerisinde en az yer veren dokümandır.

10.BYKP (2014-2018)Plan, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımına odaklanmıştır. Nitelikli insan gücünün gelişimi için;"düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş", "demokratik değerleri ve milli kültürü özümsemiş", "paylaşım ve iletişime açık", "sanat ve estetik duyguları güçlü", "özgüven ve sorumluluk duygusuyla girişimcilik ve yenilikçilik özelliklerine sahip", "bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın", "bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış", "üretken ve mutlu bireylerin yetişmesi" eğitim sisteminin temel amacıdır. Bilgi toplumunun gerektirdiği beceriler, bilgi ve teknoloji kullanımı ve üretimine yatkınlık, girişimci ve yenilikçi olma bireye dönük hedef iken, Ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren her açıdan özerk bir üniversite için rekabetçi bir yükseköğretim sistemi eğitim kurumuna dönük bir hedef olarak yer almaktadır (Çağlar ve Acar, 2013). Bilgi ve teknolojilere entegre olmuş bir eğitim sistemi öngörülmekteFATİH Projesi'nin tamamlanması konusunda nitel, nicel göstergeler belirlenerek etki değerlendirmesinin yapılması hedeflenmektedir. Bireylerin yeni bilgi ve teknolojilerin sadece kullanıcısı değil aynı

zamanda araştırıcı ve üreticisi olması da hedefler arasında yer almaktadır (DPT,2000).

Yine planın özelliklerinden biri yenilik/yenilikçilik kavramına 96 kez değinmesidir. Bilim ve türevleri 62, teknoloji ve türevleri 301 ve yeni teknolojik kavramlar bilişim 13, internet 28, bilgi toplumu 12, bilgi ağları 1, bilgi teknolojileri 16 kez planda yer almış bunlara yenilik kavramın da eklendiğinde 150 olmaktadır.

Diğer bir boyut bilim ve teknoloji alanında kullanılan terimlerin anlamları ve geçerliliklerinin zaman içerisinde değışime uğradığıdır. İlk iki planda yenilik ifadesi imalat, sanayi sektörünü ifade ederken, son planlarda inovasyon olarak tanımlanan araştırma geliştirme faaliyetlerine dayalı buluş yapma anlamında kullanılmaktadır. İlk kalkınma planında bu alanda belirlenen kodların ancak 23 defa kullanıldığı, son planda bu sayının 567'ye ulaştığı görülmektedir. Bilimsel araştırma veya bilim ve araştırma sözcüklerine çok az rastlanmıştır. Bilim, bilimsel kelimeleri teknoloji/teknolojik kelimeleri zaman içerisinde değışik kavramlarla artan bir ivme göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

- Bilim ve teknoloji alanında nicelik ve nitelik olarak insan gücü yetersizliği, yeterli öğretmen veya öğretim elemanının olmaması, araştırma geliştirme faaliyetlerinin her dönem desteklenmesi ve yaygınlaştırılması gereği, planların ortak özellikleridir.
- Bilim ve teknoloji alanındaki hedeflerin eğitim hedefleriyle örtüştüğü görülmektedir.
- İlk dört plan döneminde sanayi için bilim ve araştırma çalışmalarını yerleştirmek ve yaygınlaştırmak amaçlanırken, 5, 6, 7. plan dönemlerinde teknolojik gelişmelerin izlenmesi ve ülkeye taşınması diğer hedeflerin yanında dikkat çekmektedir. 7.plan dönemi kısmen de olsa bilişim çağına doğru yönelimleri dikkate alan politikaları kapsamaktadır.
- 8.planın yeni teknolojiler ve yenilik çabaları için uzun vadeli gelişme stratejisini oluşturması en önemli adımlardan biridir.
- 9. plan döneminde en önemli eylemlerden biri e-dönüşüm ve e-devlet uygulamalarıyla yeniliklerin yayılımının sağlanmasıdır. Bu sayede teknolojiden yararlanabilen bilinçli tüketiciler olarak vatandaşlar gelişime ortak olabilmişler ve bu durum maliyetlerin azalması ve hizmetin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir.

- 10. plan eğitim, bilim ve yeni teknolojilerin artık ayrı ayrı değerlendirilemeyeceği entegre yapılara dönüştüğünün göstergesidir. Hem teknolojiyi üreten, geliştiren, etkin kullanan olmak, aynı zamanda bunun yayılımı için sadece gençlerin değil, herkesin dijital çağın değerli, etkin bir parçası olmasına katkı sağlamak üzere eğitim süreçlerini planlamak önemlidir.
- Yeni teknolojiler, dijital dünya uygulamaları, nesnelerin interneti gibi gelişmelerin etkilerinin bugünkü ekonomik ve siyasal bakış açılarıyla değerlendirilemeyeceği, bilim dünyasının yeni ekonomik ve politik düzenlemeler konusunda gerçekçi ve ayrıntılı çalışmalar yapmasına ihtiyaç görülmektedir.
- Yeni dönem kalkınma planı çalışmalarında eğiti, bilim ve teknoloji ortak başlığında ayrıntılı çalışmalara ve sürdürülebilir sistem yaklaşımına ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Beydemir, C. (2006). "1960-1980 Yılları Arası Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İrdelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Çağlar, E. ve Acar, O. (2013). "Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirme:" Plan, 2023 Hedeflerinin yol Haritası Olabilir Ancak Sahiplenilmesi Şart", Tepav Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı

DPT (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Kalkınma Planı 2001-2005, <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13743/plan8.pdf>

Gönülaçar, Ş. (2014). Kalkınma Planları ve Eğitim, https://www.academia.edu/8310870/Kalkınma_Planları_ve_Eğitim, Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017). "Birinci Kalkınma Planı", [<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017). "İkinci Kalkınma Planı", [<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13737/plan2.pdf>] Erişim: 17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017). "Üçüncü Kalkınma Planı", [<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13738/plan3.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Dördüncü Kalkınma Planı”,
[<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13739/plan4.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“ Beşinci Kalkınma Planı”,
[<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13740/plan5.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Altıncı Kalkınma Planı”,
[<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13741/plan6.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Yedinci Kalkınma Planı”,
[<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13742/plan7.pdf>]

Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Sekizinci Kalkınma Planı”,
[<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>]

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Dokuzuncu Kalkınma Planı”,
[<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf>]

]Erişim:17.08.2017

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017).“Onuncu Kalkınma Planı”,
[http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/15090/Onuncu_KalkinmaPlanı.pdf]

Erişim:17.08.2017

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMINI ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLERİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Tülay DEMİRALAY¹

Öğr. Gör. Özdemir YAVAŞ²

Öğr. Gör. İlkay DEMİRALAY³

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, bilgi ve iletişim teknolojilerini etkileyen faktörler olarak kabul edilen ülkelerin eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının mal ve hizmet ihracatına doğrudan ve bu faktörlerin birlikte etkilediği bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım düzeyleri aracılığı ile dolaylı olarak etkisinin olup olmadığını belirlemektir.

Bu amaçla, 135 ülkeye ilişkin okullaşma puanı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla, eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, kişisel haklar, bilgi teknolojileri kişisel kullanım, işe dayalı kullanım ve devlet kullanımı, mal ihracatı ile hizmet ihracatı verileri yapısal eşitlik modeli (YEM) ile analiz edilmiştir.

Araştırmada mal ve hizmet ihracatı için iki farklı model oluşturulmuş, iki modelde de standardize edilmiş regresyon katsayıları için elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında anlamlı nedensel ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının artmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı da artmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımının artması da mal ve hizmet ihracatını olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: BİT, Mal ve Hizmet İhracatı, Yapısal Eşitlik Modeli

EFFECT OF BASIC FACTORS AFFECTING THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON EXPORT

ABSTRACT

The main purpose of this research is to determine whether the quality of the countries' education system, quality of management schools, quality of science and mathematics schools, schooling score, personal rights and gross domestic product

(GDP) per capita on the export of goods and services, which has been accepted as factors affecting information and communication technologies (ICT), have a direct effect and an indirect effect by means of the level of the use of information and communication Technologies influenced by these factors together on export of goods and services.

For this purpose, structural equation modeling was used to analyze 135 countries in terms of schooling score, gross domestic product (GDP) percapita, quality of education system, quality of management schools, quality of science and mathematics schools, personal rights, personal, business-driven and government use of information Technologies and export of goods and services data.

In there search, two different models were established for export of goods and services; two models have also showed that there are significant causal relationships between variables in accordance with the results obtained for the standardized regression coefficients. According to these results, the use of information and communication technologies (ICT) is also increasing with the quality of education system, quality of management schools, quality of science and mathematics schools, schooling score and gross domestic product (GDP) per capita. The increase in the use of information and communication technologies (ICT) also positively influences the export of goods and services.

Keywords: ICT, Export of Goods and Services, Structural Equation Modeling

GİRİŞ

Yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasında etkili olan teknolojik gelişmelerin hem doğrudan etkilediği hem de doğrudan etkilendiği bir kavram olan bilgi ve iletişim teknolojileri iş dünyasında iş modellerini ve iş yapma tekniklerini de değiştirmiştir. Ayrıca önemi her geçen gün artan bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ülkeler arasındaki üretim ve kullanım düzeyleri farklılıkları ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini etkileyen temel etken haline gelmiştir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin kullanım düzeylerini etkileyen faktörlerin ve etki derecelerinin belirlenmesi doğrudan ve dolaylı olarak mal ve hizmet ihracatını da etkileyeceği için araştırma sonuçları politika yapıcılar ve uygulayıcılar açısından önemli kabul edilebilmektedir. Bilgiye erişimle birlikte pek çok hizmet ve imalat sektöründe hem üretim hem de pazarlama aşamasında önem kazanan bilgi iletişim teknolojileri ülkelerin ekonomilerine de yön verme özelliğine sahiptirler. Bu açıdan mal ve hizmet üreticileri kadar politika yapıcılar ve uygulayıcılar da bu yapılar arasındaki nedensellik ilişkilerini göz önünde bulundurarak hareket edebilmektedir.

Araştırmaya Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış, 2015 ve 2016 yılı içerisinde araştırma konusunda yer alan endeks değerleri raporlanmış ülkelerin tamamı olan 135 ülke dahil edilmiştir. Bu araştırmada sırasıyla BİT kullanımı ve ihracat, yazın incelemesi, araştırma yöntem ve bulguları yer almaktadır.

BİT KULLANIMI VE İHRACAT

Soğuk savaş döneminin bitmesi, bölgesel ekonomik ve siyasi işbirliklerinin artması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ölçek ekonomilerinden faydalanma isteği ve globalleşmenin etkisi ile birlikte işletmeler arasındaki küresel rekabet artmaya başlamıştır. Kaymakçı vd. (2007: 259) göre bu küresel rekabet ortamında ancak geleceğin teknolojik yeniliklerinin sağladığı fırsatları önceden görebilen ve bilimsel-teknolojik bilgileri üretime ve hizmete dönüştüren işletmeler başarılı olabilmektedir.

Teknolojik gelişmeler bir yandan üretim bilgisini (verimlilik artışı, üretim biçiminde değişim, Ar-Ge) diğer taraftan üretim konusunu (yeni mal ve hizmetler) artırarak üretimi etkileme potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan teknolojik gelişme sayesinde özellikle depolama ve ulaştırmada sağlanan yeniliklerin ticaret hacminde artışa yol açması mümkündür. Teknolojik gelişmenin doğrudan etkilediği BİT'ler deki gelişmeler ise rekabet, tanıtım, daha etkin ve yaygın iletişim imkânları sayesinde hem üretimi hem de ticareti artırma kabiliyetine sahiptir (Karagöz, 2012). Küresel rekabet ortamında ayakta kalmayı başaran işletmelerin bilişim teknolojilerini etkin ve verimli olarak kullandıkları ve teknolojiyi en iyi şekilde yönettikleri görülmektedir (Kaymakçı vd, 2007: 259).

BİT kullanımı sadece işletmelerin verimliliğini ve yenilik performansını değil ihracatını da etkilemektedir. İşletmeler BİT sayesinde, müşterilerle doğrudan bağlantı kurabilir, işlem maliyetlerinde bir düşüş ile sonuçlanan yurtdışında fiziksel varlığın kurulması (şube, mağaza) ihtiyacını azaltabilir, bir takım pazarlama görevlerini de yerine getirilebilir (uluslararası reklamcılık, sipariş yönetimi gibi) (Kotnik ve Hangsten, 2013). Ayrıca internet sayesinde işletmeler müşterilerine çevrimiçi ürünler satabilir, küresel değer zincirlerine katılabilir, Skype gibi hizmetlerle müşteriyle düşük maliyetli olarak iletişim kurabilir, dış pazarlar hakkında bilgi kaynağı olabilecek uluslararası ticari ve sosyal ağlara erişebilir, ekonomik faaliyeti destekleyebilen ve uluslararası ticarete neden olan uluslararası işbirliği ve araştırmalar yapabilir, kaynak kısıtlamalarını aşabilir (Meltzer, 2015:6/7). Böylece, internetin stratejik kullanımı, büyük firmalara kıyasla dış pazarlarda zayıf fiziksel varlıkları olan küçük firmalar için bir dış pazar giriş şekli olabilir. KOBİ'lerin uluslararasılaşması hızına ilişkin bir araştırma, BİT kullanımı ile hızlı uluslararası büyüme arasında güçlü bir ilişki kurmuştur (Kotnik ve Hangsten, 2013).

BİT'ler hem kendilerinin (donanım, yazılım ve diğer elektronik cihazlar) ihracata konu olması, hem üretimi etkileme potansiyeline sahip olması (verimlilik, AR-GE, inovasyon) hem de ülkede yaratılan katma değerın küresel pazarlara satılmasını sağladıkları için ülke ekonomileri açısından önemli kabul edilmektedir. Bu yüzden ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerinde önemli bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilen ihracat gelirlerinin artırılabilmesi için BİT kullanımını etkileyen faktörlerin iyi bir şekilde analiz edilmesi ve BİT kullanımını arttırıcı politikaların uygulanması gerekmektedir.

YAZIN İNCELEMESİ

Araştırmada bilgi iletişim teknolojilerine erişimi ve kullanımını etkileyen faktörlerin mal ve hizmet ihracatına etkisinin olup olmadığı temel sorudur. Ancak bu faktörlerin etkilediği bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin de bu etkide bir aracılık rolü olup olmadığı araştırmanın temel sorusuna ek olarak değerlendirilmiştir.

Literatür incelendiğinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanım düzeyini etkileyen birçok faktör olduğu belirlenmiştir. Krstic vd., (2013) ülkelerdeki yükseköğrenim kalitesinin bilgi iletişim teknolojileri gelişim seviyesinin etkilediğini belirlemiştir. Kotnik ve Hagsten(2013) 14 Avrupa ülkesinde yaptığı araştırmada bilgi işlem kapasitesi yoğun insan sermayesine sahip olan şirketlerin daha fazla ihracat yaptığını ve BİT kullanımı ile firmaların ihracatı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Chinn ve Fairlie(2010) ise 2002-2004 yılları verilerini kullanarak yaptıkları çalışmaya göre kişi başı GSYİH'nın PC kullanımının önemli bir belirleyicisi olduğunu belirlemiştir. Araştırmaya göre kişi başına 1000 USD'lik gelir artışı PC sayısındaki 1,5 puanlık artış ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca telefon hattı yoğunluğunun PC sayısında 0,3 lük bir artışa neden olduğu, ortalama okullaşma oranındaki 1 yıllık artışın da PC kullanımında 1,5 puan ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Bilgi İletişim Teknolojileri kullanım düzeyinin mal ve hizmet ihracatına etkisi ile ilgili çalışmalarda ise Moral vd. (2016), şirket yöneticisinin üniversite eğitiminin ve BİT tabanlı ticaret kaynaklarına sahip olmasının şirketin ihracat kararı almasında etkili olduğunu belirlemiştir. Liu ve Nath(2013) gelişmekte olan 40 piyasa için yaptıkları araştırmada 1995 ile 2010 arasında panel veri kullanarak internet aboneliklerinin ve internet alanlarının ihracatta ve ithalat paylarında önemli pozitif etkileri bulunduğunu, BİT'in ticareti arttırıcı etkisinin, BİT altyapısına ya da BİT kapasitesine değil, onun kullanımına bağlı olduğunu tespit etmiştir.

Laursen ve Meliciani(2010) 14 OECD ülkesini dahil ederek yaptıkları araştırmada bilgi teknolojileri kaynaklı bilgi akışının BİT sektörlerinde ihracat pazarı payları

üzerinde olumlu ve belirgin bir etkiye sahip olduğunu, BİT dışı sanayilerde ise sadece iç akışların ihracat paylarını olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Araştırmanın temel amacı, ülkelerin eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının bilgi iletişim teknolojileri kullanım faktörleri olarak mal ihracatı ve hizmet ihracatı üzerindeki etkisinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının aracılık rolü olup olmadığını belirlemektir.

Bu amaçla, 135 ülkeye ilişkin okullaşma puanı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla, kişisel haklar, eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, bilgi teknolojileri kişisel kullanım, işe dayalı kullanım ve devlet kullanımı, mal ihracatı ile hizmet ihracatı verileri temel alınarak uygulama yapılmıştır. Araştırmada, öncelikle değişkenler arasındaki korelasyonlar belirlenerek, ikinci sırada ise örnekleme yer alan tüm ülkelerin eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının bilgi iletişim teknolojileri kullanım faktörleri olarak mal ihracatı ve hizmet ihracatı üzerindeki etkisinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının aracılık rolünü bir yapısal eşitlik modeli (YEM) ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Ana Kütlesi

Araştırmaya Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış, 2015 ve 2016 yılı içerisinde araştırma konusunda yer alan endeks değerleri raporlanmış ülkelerin tamamı olan 135 ülke dahil edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün yeterli olması yapısal eşitlik modellemesi için öncelikli varsayımdır. Örneklem büyüklüğü değerlendirildiğinde, YEM tekniği için farklı görüşler olmakla birlikte genellikle 100'den az örneklem hacmi küçük, 100-200 arası örneklem hacmi orta ve 200'den fazla örneklem hacmi ise büyük örneklem hacmi (Bayram, 2010: 51) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, 135 birimden oluşan veri düzeyinin YEM için yeterli olduğu anlaşılmıştır.

Ölçüm Modeli

Araştırmada kullanılan veriler Dünya Ekonomi Forumu Şebekeleşmiş Hazırbulunulabilirlik Endeksi, Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişlik Endeksi, Social Progress Imperative Sosyal Gelişme Endeksi, Dünya Ticaret Örgütü Dış Ticaret ve Dünya Bankası GSYİH verilerinden derlenmiştir. Ölçüm modelinin faktör geçerliliklerini doğrulamak

amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla yakınsak geçerlilik (convergentvalidity) ve ayırt edici geçerlilik (discriminantvalidity) analizleri kullanılmıştır.

Yakınsak geçerlilik tek bir yapıyı ölçmek için hangi faktörlerin kabul edilip hangilerinin edilmeyeceğini göstermektedir. Faktör yüklerinin anlamlı olması ve 0,5'i aşması, bileşik güvenilirliklerin 0,6'yı aşması ve tüm yapılar için 0,5'den fazla olması açıklanan ortalama varyansın (AVE) değerlendirilmesi ile yakınsak geçerlilik test edilebilir (Wang ve Wang, 2012). Araştırmanın her iki ölçüm modelinde, faktör yüklemeleri ve bileşik güvenilirlikleri (Composite Reliabilities-CR) kabul edilebilir ve 0,01 seviyesinde anlamlıdır. Faktör yükleri 0,612 ile 0,968 arasında değişmektedir. Bileşik güvenilirlik değerleri (CR) ise 0,94 ve 0,96 değerindedir. AVE değerleri de 0,55 ve 0,79 arasındadır. Bu sonuçlar her iki ölçüm modelinin yakınsak geçerliliğinin sağlandığını ifade etmektedir.

Tablo 1.DFA Sonuçları ve İç Güvenilirlik Analizi

Faktör	Ort.	SH	Madde	Model 1			Model 2		
				Faktör Yükü	AVE	CR	Faktör Yükü	AVE	CR
BİT Kullanımını Etkileyen Faktörler	3,99	1,02	ESK	0,677	0,55	0,96	0,677	0,55	0,96
			YOEK	0,763			0,763		
			FMOEK	0,676			0,675		
			KH	0,615			0,612		
			KBGSYH	0,857			0,857		
			OP	0,815			0,815		
BİT Kullanımı	2494,97	3246,2	KK	0,966	0,79	0,94	0,968	0,79	0,94
			IK	0,919			0,918		
			DK	0,763			0,761		

Ayırt edici geçerliliği bir faktöre ait ortalama açıklanan varyans ile o yapının diğer yapılarla olan korelasyon katsayısının karesinin karşılaştırılması ile değerlendirilir. Faktörlere ait korelasyon ve açıklanan ortak varyans (AVE) değerleri Tablo 2'de yer almaktadır. Ayırt edici geçerlilik için Fornell ve Larcker yaklaşımı kullanılmış olup, köşegenler üzerinde yer alan açıklanan ortak varyansdeğerlerinin (AVE) kendi satır ve sütun değerlerinde bulunan değişkenler arası korelasyon katsayılarından büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker 1981). Her köşegen elemanın, köşegenden farklı elemanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayırt edici geçerlilik sonuçları hem madde hem de yapı düzeyinde kabul edilebilir değerlerdedir.

Tablo 2. Ayırt Edici Geçerlilik

Faktörler	Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımını Etkileyen Faktörler	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı
Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımını Etkileyen Faktörler	0,55	
Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı	0,49	0,79

Tablo 3'te, önerilen modelin uyum ölçüleri (Goodness-of-fit indices) standart değerler ile karşılaştırıldığında kabul edilebilir düzeyde olduğu ve yapısal modeli doğruladığı anlaşılmaktadır. Bu durumda modelin verilere kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığına ve böylece araştırma hipotezlerini açıklayabileceğine karar verilebilir.

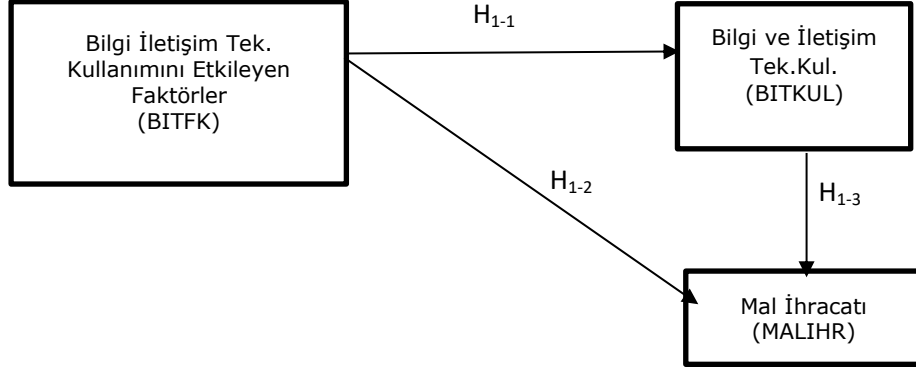
Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Uyum İyiliği İndeks Değerlendirmesi

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 1	Model 2
χ^2 (CMIN)	$0 < \chi^2 < 2df$	$2df < \chi^2 < 3df$	141,172	133,097
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	5,430	5,54
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,846	0,849
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,904	0,910
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,226	0,230

Kaynak: Meydan, 2011

Kavramsal Model ve Hipotezler

Çalışmada yer alan eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasından oluşan bilgi iletişim teknolojileri kullanımını etkileyen faktörler, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile mal ihracatı ve hizmet ihracatı arasındaki teorik ilişkiler incelenerek iki farklı aracılık modeli oluşturacak şekilde araştırmanın kavramsal modeli (Şekil 1. ve Şekil 2.) ve alternatif hipotezleri belirlenmiştir.

Şekil 1. Kavramsal Model 1

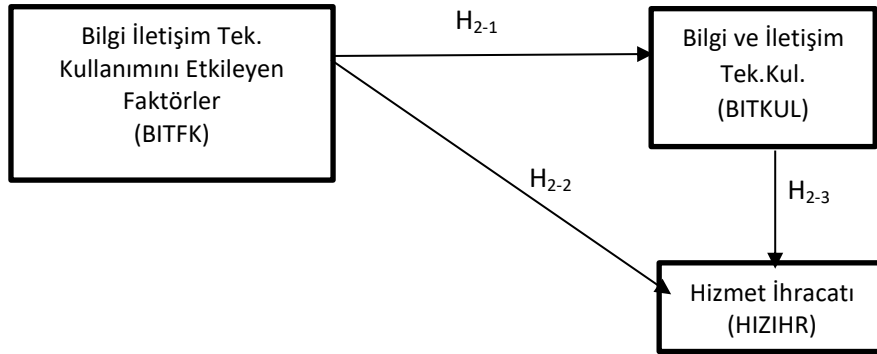
Birinci Model Alternatif Hipotezleri;

H1-1: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı Üzerinde Anlamli Bir Etkisi Vardır.

H1-2: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Mal İhracatı Üzerinde Anlamli Bir Etkisi Vardır.

H1-3: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımının Mal İhracatı Üzerinde Anlamli Bir Etkisi Vardır.

Araştırmanın ikinci kavramsal modeli aracılık etkisinde hizmet ihracatını bağımlı değişken olarak kapsamaktadır. Yine bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı aracı değişken olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. Kavramsal Model 2

İkinci Model Alternatif Hipotezleri;

H 2-1: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

H 2-2: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Hizmet İhracatı Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

H 2-3: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımının Hizmet İhracatı Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

Yapısal Model

Çalışmada eğitim kalitesi, okullaşma puanı, kişi başı GSYİH, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile mal ihracatı ve hizmet ihracatı arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra ise yapısal eşitlik modeli tekniğiyle değişkenler arasındaki etkileşim analiz edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 4'te görülmektedir. Buna göre değişkenler arasında aynı yönde ve genellikle orta kuvvette ilişkiler olduğu görülmüştür. En düşük ilişki bilgi iletişim teknolojileri kullanımı ile mal ihracatı arasında ($r= 0,666$, $p<0,01$) gerçekleşirken en yüksek düzeydeki ilişki ise mal ihracatı ile hizmet ihracatı ($r=0,885$, $p<0,01$) arasındadır.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		1	2	3	4
1	Bilgi İletişim Tek. .Kul. Etkileyen Fak.	1			
2	Bilg.ve İlt.Tek.Kul.	0,706**	1		
3	Mal İhracatı	0,678**	0,666**	1	
4	Hizmet İhracatı	0,747**	0,771**	0,885**	1

** $p < 0,01$,

Teorik Modele İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Çalışmanın birinci teorik modelinde değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler her bir değişken için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Birinci teorik modelin analizi neticesinde Tablo 5'te teorik modele ilişkin standardize edilmiş regresyon katsayıları, standart hatalar ve kritik oranlar yer almaktadır.

Tablo 5. Birinci Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Regresyon Matrisi ve R² Değerleri

Değişkenler	B	B	S _n	t (Kritik Oran)	R ²
BITFK→BITKUL	2,464	0,977	0,251	9,814	0,954
BITKUL→MALIHR	70496,3	0,381	15021,4	4,693	0,145

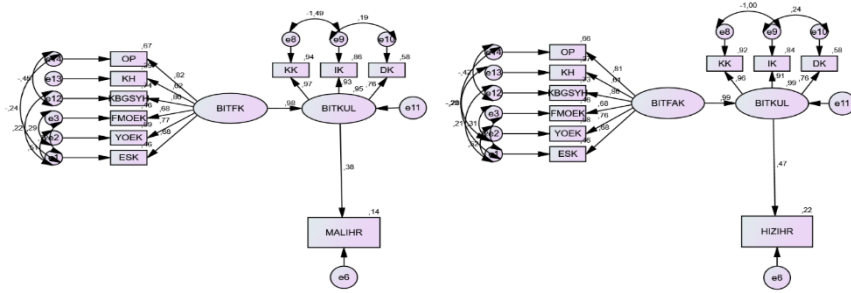
Standardize edilmiş regresyon katsayıları için elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında anlamlı nedensel ilişkilerin olduğu, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı üzerinde yüksek etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının artmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı da artmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması da mal ihracatını olumlu etkilemektedir (Tablo 5).

Benzer şekilde ikinci modele ait standardize edilmiş regresyon katsayıları için elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında anlamlı nedensel ilişkiler ortaya çıkmış ve birinci modelde olduğu gibi eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasından oluşan bilgi iletişim teknolojilerini etkileyen faktörlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durumda eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının artmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı da artmakta, dolaylı olarak hizmet ihracatını da artırmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. İkinci Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Regresyon Matrisi ve R² Değerleri

Değişkenler	B	β	S _n	t (Kritik Oran)	R ²
BITFK→BITKUL	2,469	0,993	0,249	9,906	0,986
BITKUL→HIZIHR	25232,8	0,471	4236,9	5,956	0,222

Teorik olarak oluşturulan birinci modelde yer alan gizil değişkenlerin yapısal eşitlik modelinde katkısını ifade eden R² değerleri de Tablo 5 ve Tablo 6'da yer almaktadır. Yapısal eşitlik modellerinde açıklanan varyans olarak ifade edilen R² gösterge değişkenlerinin gizil değişkenlerdeki değişmelerin ne kadarını açıkladığını belirleyen katsayıdır (Gürkan, Polat, Demiralay, 2015: 126). R² değerleri incelendiğinde hizmet ihracatının daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 3: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımının Aracılık Etkisi

Tablo 7’de, önerilen modelin uyum ölçüleri (Goodness-of-fit indices) standart değerler ile karşılaştırıldığında kabul edilebilir düzeyde olduğu ve yapısal modeli doğruladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modellemesi İçin Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 1	Model 2
χ^2 (CMIN)	$0 < \chi^2 < 2df$	$2df < \chi^2 < 3df$	141,172	133,633
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	5,430	5,345
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,846	0,850
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,904	0,910
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,184	0,211

Kaynak: Meydan, 2011.

Şekil 3’de yer alan her iki modele ait analiz sonuçları, değişkenler arasındaki doğrudan etkileri göstermektedir. Ancak aracılık etkisinin araştırılabilmesi için bağımsız değişkenin bağımlı değişken ve aracı değişken üzerinde bir etkisi olması gerekmektedir. Bununla birlikte aracı değişken de bağımlı değişken üzerinde bir etkiye sahip olmalıdır. Aracı değişken bağımsız değişken ile birlikte modele dahil edildiğinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde anlamlı bir düşüş oluyorsa kısmi aracılık, tamamen ortadan kalkıyorsa tam aracılık söz konusu olmaktadır (Baron ve Kenny, 1986:1175). Her iki modelde de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkisinin ortadan kalktığı ve bu durumda da bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının tam aracılık etkisinin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın amacı ve teori doğrultusunda oluşturulan yapısal eşitlik modelleri ile elde edilen bulgular çerçevesinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörler bilgi iletişim kullanım düzeylerindeki değişiklik üzerinde önemli bir etkiye

sahiptir (mal ihracatı için $R^2=0,954$ ve hizmet ihracatı için $R^2=0,986$). Bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen bu faktörlerin mal ve hizmet ihracatı üzerinde doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım düzeyleri aracılığıyla düşük ancak pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Mal ihracatındaki değişikliğin % 14,5'i bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin aracılık etkisi ile açıklanırken hizmet ihracatındaki değişikliğin %22,2'si bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin aracılık etkisi ile açıklanmaktadır. Bu sonuca göre hizmet ihracatı bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımdan mal ihracatına göre daha fazla etkilenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular yazında elde edilen sonuçlarla tutarlı olarak bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının ihracat payları üzerinde etkili olduğu, bilgi iletişim teknolojilerini etkileyen faktörlerin ise alt yapı ve kapasiteden ziyade gelir, eğitim kalitesi, okullaşma durumu, kişisel hak ve özgürlüklerin derecesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede ihracat paylarının artırılabilmesinin bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılmasına yönelik iyileştirmelerin yapılması ile yakından ilgili olduğu açıktır. Bunun için de altyapı ve kapasite artırımından daha çok kişisel gelir, hak ve özgürlükler, eğitim kalitesi, okullaşma düzeyleri konusunda çalışmalarla önemli adımlar atılabileceği ifade edilebilir. İlerleyen çalışmalar için bu çalışmada yer alan değişkenlere teori çerçevesinde etken farklı unsurlara ilişkin endeks değerleri eklenerek modelin genişletilmesi ile farklı sonuçlar ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Baron, R. M. And Kenny, D. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.51, No.6, pp.1173-1182.

Bayram, N. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Chinn, Menzie D. And Fairlie Robert W. (2010). ICT Use in Developing World: An Analysis of Differences in Computer and Internet Penetration, *Review of International Economics*, 18(1), 153-167.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.

Gürkan, Ç., G., Polat D. ve Demiralay T. (2015). Turistlerde Çevre Bilincinin Çevreye Duyarlı Müşteri Davranışı ve Çevreye Duyarlı Konaklama İşletmelerinde Kalma Tercihleri Üzerindeki Etkisi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1.

Kotnik, P. And Hangsten,E. (2013). ICT as Enabler of Exports, Entrepreneurship, institution and competitiveness: book of abstracts, Rnet XXVII, Research in Entrepreneurship and Small Business, Vilnius, Lithuania, 21-22

Krstic B., Petrovic, J., Staisic, T. (2015). Influence of Education System Quality on The Use OF ICT in Transition Countries in The Age Of Information Society, *TEME*, 747-763

Laursen, K. And Meliciani, V.(2010). The Role of ICT Knowledge Flowsfor International Market Share Dynamics, *Elsevier ResearchPolicy* 39, 687-697.

Liu, L. AndNath, H. (2013). Information and Communications Technology (ICT) AND Trade in Emerging Market Economies, *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 49, No. 6, 67-87.

Meydan, Cem H. ve Şeşen H.(2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi - AMOS Uygulamaları, Detay Yayıncılık, ISBN:978-6055437015.

Moral, A.M., Pajares, E.M., Viruel M.J.M., Jurado E.B. (2016). Manager's Educational Background and ICT Use as Antecedents of Export Decisions: A Crisp Set QCA Analysis, *Elsevier Journal of Business Research* 69, 1333-1335.

Kaymakçı, O.&Avcı, N.& Şen, R. (2007). Uluslararası Ticarete Giriş, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara

Meltzer, J. P. (2015). Using The Internet To Promote Services Exports By Small and Medium-Sized Enterprises, *Global Economy & Development Working Paper*, February.

Karagöz, K. (2007). Bilgi İletişim Teknolojilerindeki Gelişmenin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Amprik Bir Analiz, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152, Temmuz-Aralık.

İŞ SÖZLEŞMESİ TÜRLERİNİN TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ VE İŞÇİ GÖÇLERİNİN ETKİLERİ

Öğr. Gör. Ayşegül SARI¹

Öğr. Gör. Sinan DERMAN²

ÖZET

Sektörel bazda değerlendirildiğinde sürekli olarak değişime ve gelişime açık olan turizmde, yerli ve yabancı turist sayısında yaşanan sürekli artış, turizm işletmelerini bu duruma ayak uydurmak zorunda bırakmıştır. İş gücü piyasasının ihtiyaçları çalışma tiplerinde esnekleşmeye gidilmesine sebep olmuş ve standart olmayan sözleşme biçimleri ortaya çıkmıştır. Turizmde mal ve hizmet üretiminin belirli zamanlarda yoğunlaşıyor olması, işverenlerin sezonluk işçiye duydukları ihtiyacın artması ve özellikle Romanya, Ukrayna gibi Türkiye'nin kuzeyindeki ülkelerden gelen işçi göçleri, turizmde kullanılan mevsimlik, deneme süreli, kısmi süreli ve çağrıya dayalı iş sözleşmesi gibi iş sözleşmesi türlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: turizm, mevsimlik iş, göç, esneklik, iş sözleşmesi

TYPES OF EMPLOYMENT CONTRACT IN TOURISM SECTOR AND THE EFFECTS OF EMPLOYEE MIGRATIONS

ABSTRACT

The continual increase in the number of domestic and foreign tourists in tourism, which is constantly changing and evolving when evaluated on sectoral basis, has forced tourism enterprises to keep pace with this situation. The needs of the labor market have led to flexibility in working styles and non-standard forms of contract have emerged. The increase in the need for seasonal labor and the increase in the need for seasonal labor, especially labor migrations from countries in northern Turkey, such as Romania and Ukraine, the seasonal, trial period, part-time and call-based employment contracts used in tourism.

Keywords: tourism, seasonal work, migration, flexibility, employment contract

¹Niğantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Adalet Programı, aysegul.yildizdogan@nisantasi.edu.tr

²Okan Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Adalet Programı, sinan.derman@okan.edu.tr

GİRİŞ

Turizm sektörel bazda değerlendirildiğinde sürekli olarak değişime ve gelişime açıktır. Yerli ve yabancı turist sayısındaki sürekli artış bu gelişimi zorunlu hale getirmekle birlikte turizm işletmeleri, işletme ve çalışanlarıyla bu duruma ayak uydurmak zorundadırlar. Turizmin konusunu insanın oluşturması, turistlerdeki beklentilerin de kişiden kişiye değişmesine sebep olmakta ve ayrıca bu beklenti de zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Turizm çalışanları bu sebeple sektörlerine ait pek çok bilgiyi kendilerinde barındırmakla mükelleftirler.

Turizmin ülkelere pek çok yönden katkısı bulunmaktadır. Bunların başında ekonomi tarihi ve kültür gelmektedir. Sanayi devriminin gerçekleşmesinden sonra çalışanlara dinlenme hakkının tanınmasıyla birlikte, senenin büyük bir bölümünde çalışan insanlar, dinlenme için kendilerine ayrılan kısım da gezmek yeni yerler keşfetmek istemektedirler. Gelişen teknoloji ile birlikte mesafelerin gittikçe kısalması insanların sadece kendi ülkelerinde değil farklı ülkelerde de bulunmalarına olanak tanımıştır.

Turizm işletmelerinin gelen turistlere sunacak oldukları hizmetlerde beklentileri en iyi şekilde karşılayabilmek ve devamlılık sağlayabilmek için, teknolojik gelişmeleri, turizm açısından dünya çapında oluşan değişiklikleri yakinen takip etmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizm sektöründe çalışan, an alt kademedeki en üst kademeye kadar tüm çalışanların zor bir görevi bulunmaktadır. Hal böyle olunca, turizm sektöründe çalışanların, çalışma koşullarının detaylı bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.

Biz bu çalışmamızda, turizm sektöründe çalışan işçilerin iş sözleşmelerini nitelikleri açısından incelemeyi hedeflemekteyiz.

İŞ SÖZLEŞMESİ

Genel olarak

İş hukukunun eski çağlardan günümüze kadar büyük bir gelişim göstermiştir. Modern iş hukukunun oluşmasından önceki dönem olarak adlandırdığımız süreçte, Roma hukukundaki usta-çırak ilişkisini, daha sonra Ortaçağ'a geldiğimizde ise esnaf ve sanatkârların mesleki kuruluşu olarak kurulan lonca sistemini görüyoruz (Korkmaz, Alp, 2016:26). Bu hususlar daha çok Borçlar hukuku ve Ticaret hukuku ile bağlantılı olmakla birlikte bu iki hukuk dalına göre daha sonra ortaya çıkan İş Hukuku'nun alt yapısını oluşturmuşlardır (Şakar, 2015:17).

Bireysel iş hukukunun en önemli kavramını elbette iş sözleşmesi oluşturmaktadır. İş sözleşmesinin genel niteliği, türleri, sözleşmede yer alan unsurlar hepsi bir bütün halinde incelenmelidir. Bu çalışmanın konusu açısından da küreselleşme ile birlikte

mesafelerin kısalması turizm sektörünün önemini daha da artırmış ve bu sektörde çalışan işçilerin omuzlarına daha fazla yük binmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla turizm sektörü çalışanlarının iş sözleşmelerinin nasıl olması gerektiğinin, bu sözleşmelerin hangi tiplerde yapılabileceğinin hangi haklara sahip olduklarının saptanması gerekmektedir.

İş sözleşmesi genel olarak işçinin, işverenin emir ve talimatları doğrultusunda iş görmeyi; işverenin de işçinin yapmış olduğu bu iş karşılığında ücret ödemeyi üstlendiği sözleşmedir (Çelik vd., 2013:223). Taraflarını işçi ve işveren oluşturmaktadır. Şekil serbestisi bulunmakla birlikte ispat kolaylığı açısından yazılı yapılmasında fayda vardır (Aktay vd., 2013:51).

4721 sayılı Türk Medeni Kanun'u (TMK) uyarınca sözleşme yapabilme ehliyetine sahip olanların iş sözleşmesi yapabilmelerinde de herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Bunlar genel ehliyet koşullarını oluşturmaktadır. Bir de ayrıca iş sözleşmesinin kendi nev'inden kaynaklanan yaş, cinsiyet, sağlık ve yabancılık gibi bazı özel sınırlamaları da bulunmaktadır (Senyen-Kaplan, 2015:89). Bu hususlar iş sözleşmesini diğerlerinden ayrılmasına sebep olmaktadır.

İş hukukunda ehliyet sınırlamaları açısından 4857 sayılı İş Kanunu (İK) m.72'ye göre, "*maden ocakları, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında ve sualtında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.*" şeklinde bir hüküm konulmuştur. Bu hükme göre yeraltı ve sualtı işlerinde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır. Bir başka sınırlama yabancı işçilerin çalıştırılmasında görülmektedir. Yabancı işçiler için "*4817 sayılı Yabancı Çalışma İzinleri Hakkında Kanun*" hükümlerine göre, çalışma izni alınmadıkça yabancı işçilerle iş sözleşmesi akdedilemez. Bilindiği üzere turizm sektöründe de çok fazla sayıda yabancı işçi çalışmaktadır. Çalışma izni olmayan bu yabancılar "kaçak" olarak çalışmakta ve bu durumun kendisine ve işverenine büyük oranda yaptırımları bulunmaktadır. Son sınırlama ise, sağlık durumu uygun olmayan işçilerin çalıştırmayacağıdır. Buna göre, tehlikeli ve çok tehlikeli sınıf kapsamında yer alan işyerlerinde çalışacak olan işçilerin, bu işlere uygun olduklarına dair sağlık raporlarının olmaması durumunda bu işçilerle sözleşme akdedilemez.

Yapmış olduğumuz açıklamalar doğrultusunda iş sözleşmesinin yapılması belli sınırlamalara tabi tutulmuştur (Çelik vd., 2013:150-151; Süzek, 2015:298). Bu şartların gerçekleşmesinden sonra, iş sözleşmesi çok farklı şekillerde yapılabilmektedir. Çalışmamızın kapsamı gereği, turizm sektöründe çalışanlar için önem arz eden deneme süreli iş sözleşmeleri, kısmi süreli iş sözleşmeleri, çağrı usulü yapılan iş sözleşmeleri ve mevsimlik işçi olarak çalıştırılmaları aşağıda ayrıntıları ile incelenecektir.

İŞ SÖZLEŞMESİ TÜRLERİNİN TURİZM SEKTÖRÜNE YANSIMASI

Mevsimlik İş Sözleşmesi

Mevsimlik iş sözleşmesinin incelenilmesi için öncelik mevsimlik işin anlamının ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre mevsimlik işin sözlük anlamının, "bir mevsim için, bir mevsim süresince" olduğu görülmektedir (TDK). Bir dönemi, süreci baz alan anlam taşımaktadır. Mevsimlik işi kavramsal olarak ele aldığımızda ise, doktrinde pek çok tanım yapıldığını görmekteyiz. En genel tanımı ile mevsimlik iş, yapılacak olan işin yılın belirli zaman dilimlerinde gerçekleştirildiği veyahut bütün bir yıl boyunca çalışılmakla birlikte yılın belirli zaman dilimlerinde işin arttığı, yoğunlaştığı işyerlerinde yapılan işler olarak ifade edilmektedir (Taşkent, 1976:38; Yücel Bodur, 2015:132-133; Akı, 2000:249; Büyüktarakçı, 2010:1071; Süzek, 2015:260). Bir başka tanımlamada ise, "Mevsimlik işlerden düzenli olarak yılın belirli dönemlerinde işyerinde faaliyetin arttığı işler (mevsimlik iş) veya yalnızca belli bir dönemde çalışılan işyerlerinde (mevsimlik işyeri) yapılan işler anlaşılmaktadır. (Eyrenci, 1979:71)"

Mevsimlik işler hava koşullarından oldukça fazla etkilenmektedirler. Özellikle tarım sektörü (sula, fidan dikim işleri, turfanda meyve-sebze için kasa imalatı) ve gelişen turizm sektörü (plaj, kaplıca, otel işletmeciliği) mevsimlik işin en fazla yapıldığı iki alanı oluşturmaktadır (Süzek, 2015:261).

*İŞKUR verileridir.

Meslek	Yıl	Yıl İçinde Alınan Açık İş	Yıl İçinde İşe Yerleştirme	Kayıtlı İşgücü
Turizm ve otelcilik elemanı	2014	7478	6472	8403
	2015	17433	14229	14073
Seyahat Servis elemanı	2014	5364	3776	2105
	2015	5089	2197	2504
Aşçı	2014	12945	4719	46358
	2015	15436	4372	53318
Servis Elemanı	2014	11524	3585	7805
	2015	5312	2016	8202

Resepsiyon görevlisi	2014	3507	969	9789
	2015	3548	1026	11330

Bir işin mevsimlik iş olup olmadığının tespitinde işin süresi değil niteliği önemlidir. Bu sebeple süre hususu hesaba katıldığında mevsimlik işin niteliği değişmeyecektir fakat Yargıtay 9. Dairesinin pek çok kararında istikrar kazanmış bir şekilde 11 ayın üzerine çıkmış olan çalışmaların mevsimlik iş olarak kabul edilemeyeceği belirtilmektedir. Turizm sektörü açısından bu durumu değerlendirdiğimizde, yaz turizmi ve kış turizmi doğrudan hava koşullarına bağlı olarak yapılmaktadır. Artan küresel ısınma ile birlikte mevsim sürelerinde meydana gelen değişimler ve dengesizlikler daha da fazlaştıkça bu husus tartışmaya daha da açık hale gelecektir. Yaz turizmini plaj turizmi deniz turizmi olarak da ifade edebiliriz. Dolayısıyla yaz süresinin 3 ile 4 ay arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde Daire'nin vermiş olduğu karar herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Kış turizmi açısından da aynı husus geçerlidir lakin ara mevsimler olan ilkbahar ve sonbahar mevsimleri açısından bir değerlendirme yapıldığı bu mevsimlerde daha yoğun olarak turist ağırlayan işletmelerin yılın genelinde çalıştığı aşikârdır.

Mevsimlik işlerde, kavrama ismini veren husus işin, belli periyotlarda artması kalan zamanlarda da durması ya da artan periyotlardaki kadar olmamasıdır (Büyüktarakçı, 2010:1075). Turizm sektöründe de yaz turizminde işlerin Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında artması yine aynı şekilde Eylül ayında da kalan aylara nazaran daha fazla olması; kış turizminde de Aralık, Ocak, Şubat aylarında kar yağmasına bağlı olarak kayak turizminin gerçekleşmesi, bunların mevsimlik işler olduğunun göstergesidir. Bu zaman dilimlerinde otel sektöründe de konaklama ihtiyacına bağlı olarak büyük bir patlama yaşanmamaktadır. Mevsimlik iş olarak kabul edilen işleri bir de sürekli iş- süreksiz iş ayrımı açısından ele almak gerekmektedir. Sürekli ve süreksiz iş ayrımının temel noktası bir işin 30 gün süre sınırını aşip aşmadığıdır. Bir başka ifadeyle, eğer bir iş 30 günün altında tamamlanacaksa süreksiz iş olarak ifade edilmektedir. Mevsimlik işler nitelikleri itibarıyla belli bir süre içerseler dahi sürekli işlerden kabul edilmektedirler. Her ne kadar özellikle turizm sektöründe işler 30 iş gününden daha uzun sürse de aksi ihtimal düşünüldüğünde dahi, bu işin her mevsim tekrarlanması onu süreksiz iş haline getirmemektedir (Çelik vd., 2013:110; Akı, 2010:251).

Türk hukukunda mevsimlik işler kapsamında, bu alanda yapılan iş sözleşmeleri ve mevsimlik işçi olarak çalışanların durumu ile ilgili yeterli düzenleme bulunmamaktadır. Mevcut düzenlemeler ise, tarım sektörünün daha fazla gelişmiş olması sebebiyle tarımda çalışan işçilerin durumlarına yöneliktir. Fakat turizm sektörünün de gelişmesiyle birlikte bu alanda çalışanlar için hükümlerin uyarlanması zorluklar yaşanmaktadır.

Mevsimlik iş sözleşmesi ile çalışan işçiler, mevsimin açılışı üzerine işverenlerinin onları işe davet etmeleri ile işe başlarlar ve mevsimin sona erip faaliyetin durması ya da azalması ile işyerinden ayrılırlar (Aktay vd., 2013:67). Bu ayrılış onlar için iş sözleşmesinin feshi anlamına gelmemektedir. Bir sonraki mevsim başladığında iş sözleşmeleri devam edecektir. Böyle bir durumun söz konusu olması iş sözleşmesinin belirsiz süreli olduğu anlamına gelmektedir. Arada kalan zamanda sözleşme askıya alınmıştır (Akı, 2010:252; Süzek, 2015:261). Her yıl faaliyetine devam eden bir otelin yapmış olduğu işin İK m.11 uyarınca belirli süreli bir iş olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple otel çalışanlarını belirli süreli iş sözleşmesi kapsamında mevsimlik işçi olarak alamaz. Hakkaniyete aykırılık taşır. İki kez bunu üst üste yapması durumunda çalışan işçinin iş sözleşmesi başta itibaren belirsiz süreli iş sözleşmesi olarak kabul edilir ve işçi bu sözleşmeden kaynaklanan haklarına sahip olur.

Mevsimlik işçi olarak çalışan göçmen sayısında da son yıllarda büyük bir artış bulunmaktadır. Özellikle eğlence, gıda, lokanta gibi alanları bünyesinde barındıran turizm sektöründe çalışan göçmen sayısı oldukça fazladır (Ekiz Gökmen, 2011:203). İşverenler de mevsimlik işçi alımlarında daha ucuza temin ettikleri ve güvencesiz çalıştırdıkları için yerli işgücüne oranla göçmen işgücünü daha çok tercih etmektedirler (Lordoğlu, 2009:11). Turizm alanında göçmenlere yaratılan iş kolları üçlü bir ayrıma tabi olup, bunlar konaklama, restoran-bar ve seyahat-ulaştırma işleridir. Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin özellikle kadın göçmenlerin ise eğlence sektöründe istihdam edildiği aşikardır. 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile göçmenlere çalışma izninin verilmesi Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bırakılmış ve bu durumun göçmen sayılarındaki değişimine ilişkin henüz bir veri elde edilememiştir (Üstbinici, 2009:7). Mevsimlik işçilerin çalışmaya koşullarında bulunan sıkıntılar göçmen işçileri daha fazla etkilemektedir. Sınırdışı edilme korkusu güvencesiz çalışan göçmenlerin daha fazla sömürülmesine ve uzun ve fazla mesai ücreti olmaksızın gerçekleşen olumsuz çalışma koşullarına sessiz kalmalarına yol açmaktadır (Ekiz Gökmen, 2011:206).

Deneme Süreli İş Sözleşmesi

Deneme süreli iş sözleşmesi İK m.15'te yer almaktadır. Madde hükmünde deneme süreli iş sözleşmesinin bir tanımı yapılmamakta sadece sürelerine ve fesih koşullarına yer verilmektedir. Sürekli bir iş sözleşmesi ile işe giren işçinin sözleşmesine deneme kaydının konulup konulmaması tarafların irade uyuşmasına bırakılmıştır (Soyer, 2008:29; Süzek, 2015:257). Böyle bir kaydın konularak sözleşmenin aynı zamanda deneme süreli iş sözleşmesi haline getirilmesi, tarafların birbirini ve işi tanıyarak devam etme konusunda karar vermelerini sağlamaktadır.

Şöyle ki, işçinin işe girdikten işin sonra işin kendisine uygun olup olmadığını, çalışma arkadaşlarına çalışma ortamına alışıp alışamayacağını saptayabilmesi; işverenin de işçinin becerisi, mesleki tecrübesini, işe yatkınlığını anlayabilmesi açısından deneme kaydı her iki tarafa da büyük bir avantaj sağlamaktadır (Çelik vd., 2013:134; Süzek, 2015:257; Akı, 2010:27). Sürekli bir iş sözleşmesine deneme kaydı konulmasının en büyük faydası taraflara ihbarsız ve tazminatsız bir şekilde fesih etme hakkı tanımış olmasıdır. Buna göre belirlenen deneme süresi de taraflardan birisi ya da her ikisi sözleşmeyi sona erdirmek isterse, hiçbir süreye ve gerekçeye bağlı kalmaksızın sona erdirebilirler. Deneme süresi çok başarılı geçmiş olsa dahi bu husus bazı kötü niyetli durumların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

Deneme süreli iş sözleşmesinin yapılmasına taraflar karar vermişlerse bu durumun muhakkak iş sözleşmesine yazılmış olması gerekmektedir. Ayrıca deneme süresi yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi İK uyarınca en çok 2 ay olarak belirlenebilir. Bunun haricinde bir toplu iş sözleşmesi mevcutsa bu sözleşmeyle de en fazla 4 ay olarak belirlenebilir (Tunçomağ ve Centel, 2015:73). Toplu iş sözleşmesinde deneme süresinin saptanmış olması tarafların mutlaka deneme kaydı koymalarını gerektiren bir durum değildir. Deneme süresi boyunca işçinin her türlü ücret alacağı ve diğer hakları saklı bulunmaktadır. Deneme süresi sonunda herhangi bir fesih durumu yoksa eğer sözleşme baştan itibaren geçerli bir sözleşme olarak devam eder ve kıdem tazminatı hesaplamalarında deneme süresi de dikkate alınır.

Deneme süreli iş sözleşmesinin işveren tarafından kötüye kullanılması söz konusu olabilir. Nitekim özellikle turizm sektöründe işin belirli dönemlerde artması gözönünde bulundurulduğunda, bu dönemlerde işe alınacak olan işçiler için maksimum sınırdaki (2 ay) deneme kaydı konulması ve süre sonunda İK 15/2 uyarınca bildirimsiz ve tazminatsız feshedilmesi durumunda, işin yoğunlaştığı zamanların süresinin zaten kısıtlı olması işverenin kötü niyetinin bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Yaz turizmi ve kış turizmi mevsim süreleri dikkate alındığında 3 ile 4 ay süresinde işler yoğunlaşmaktadır ve işverenler deneme süreli iş sözleşmesi yaparak işçi almakta süre sonunda sözleşmeyi gerekçe dahi göstermeksizin feshedebilmektedirler. Bir işçinin sözleşmesi feshedildiğinde bir başka işçi işe alınarak açık kapatılabilmektedir. Bunun tek açıklamasının deneme süresinin işçinin de iradesiyle yapılması durumu olabilir ki bu durumda da işçi ile işveren arasındaki sosyal dengesizlik göz önüne alındığında durumun tamamen işçinin aleyhine olduğu açıktır. Turizm sektörü işvereni tarafından bir işçi deneme süreli olarak işe alındıktan sonra deneme süresi sonunda sözleşme feshedildiğinde, işçinin bir sonraki sene yine işe alınmasında deneme süresi kararlaştırılması mümkün değildir (Çelik vd., 2013:134; Soyer, 2008:31). Böyle bir durumda hukuken korunmaya değer bir menfaat bulunmamaktadır. İşçi, işi ve çalışma

ortamını; işveren de işçinin niteliklerini bilmektedir. Deneme süreli iş sözleşmesi yapılmasında her iki taraf açısından da bir menfaat yoktur.

Kısmi Süreli İş Sözleşmesi

Kısmi süreli iş sözleşmesinin tanımı İK m.13/1'de yapılmıştır. Madde hükmünde, *"işçinin normal haftalık çalışma süresinin tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda sözleşme kısmi süreli iş sözleşmesidir."*denilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü ise *"işçi ve işveren arasında karşılıklı anlaşma ile oluşan ve normal iş süresinden daha az olan düzenli çalışma"* olarak tanımlamaktadır (Koç ve Görücü, 2011:150). Bu sözleşme türü özel hayat ile çalışma hayatı arasında bir denge kurulması açısından büyük kolaylıklar sağlamakta ve öğrenciler ve kadınlar tarafından çok fazla tercih edilmektedir (Çelik vd., 2013:123).

Süzek'e göre kısmi süreli iş sözleşmeleri istihdamı sağlamada ve işsizliği önlemede bir çözüm olarak kabul edilmektedir. Kısmi süreli iş sözleşmesini tam süreli iş sözleşmesinden ayıran belli kriterler bulunmaktadır. Bunların ilki pek tabii olarak süredir. Buna göre 06.04.2004 tarihinde yürürlüğe giren İş Kanunu'na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği m.6'ya göre, *"işyerinde tam süreli iş sözleşmesi ile yapılan emsal çalışmanın üçte ikisi oranına kadar yapılan çalışma kısmi süreli çalışmadır."* denilerek kısmi süreli çalışmanın bir işyerinde tam süreli olarak yapılan çalışmanın üçte ikisini geçemeyeceği belirtilmiştir (Topçu, 2011:227; Süzek, 2015:263; Koç ve Görücü, 2011:152; Çelik vd., 2013:124). İkincisi ise gönüllülük unsurudur. Buna göre kısmi süreli iş sözleşmesi yapılması tarafların serbest iradeleri ile gerçekleşebilecektir ve taraflar sözleşmeyi diledikleri gibi düzenleyebileceklerdir (Koç ve Görücü, 2011:153). Son unsuru ise düzenlilik ve sürekliliktir. Buna göre kısmi süreli çalışan işçi, emsal işçiye göre daha az çalışmaktadır fakat işi yine süreklilik göstermekte ve işini işverenin emir ve talimatları altında özenli ve düzenli bir şekilde yapma yükümlülüğü altına girmektedir.

Kısmi süreli çalışmanın yine bir başka özelliği işverenin eşit davranma yükümlülüğünün varlığıdır. İşveren, işçi emsal işçiye göre daha az çalışıyor diye emsal işçiden daha farklı bir muameleye tabi tutamaz (Süzek, 2015:264; Çelik vd., 2013:128; Koç ve Görücü, 2011:154). Kısmi süreli çalışana yapılacak olan ücret, ikramiye, prim vb. ödemeler emsal işçiye yapılacak olan ödemeler ile oransal olarak eşit olmak zorundadır.

Turizm sektöründe çalışma saatlerinin uzunluğu dikkate alındığında kısmi süreli çalışmaya fazlaca başvurulmaktadır. Dolayısıyla kısmi süreli çalışma sözleşmesinin unsurlarının, şartlarının ve işçilerin haklarının bilinmesi bu açıdan önem taşımaktadır.

Çağrı Usulü İle Gerçekleşen Kısmi Süreli İş Sözleşmesi

Çağrı usulü ile gerçekleşen çalışma sistemi yukarıda açıklamış olduğumuz kısmi süreli çalışmanın bir türünü oluşturmaktadır. Bu sözleşme usulü gelişen sosyal ve ekonomik koşullar ile birlikte çalışma hayatında esnekliğin sağlanması amacıyla ortaya çıkarılmıştır (Sert, 2014:337).

Çağrı usulüyle yapılan çalışmanın genel itibarıyla iki görünümü vardır; ya işçinin önceden sözleşme ile belirlenen zaman içinde çalışması ya da zaman ve yer belirlemesi yapılmaksızın işverenin çağrısı üzerine işçinin iş görmeye başlaması şeklinde gerçekleştirilir (Narmanlıoğlu, 2012:238).

Çağrı usulü ile iş sözleşmesi, İK m.14'de düzenlenmiştir. Şekil şartı olarak yazılılık esası belirlenmiştir. Taraflar arasında herhangi bir çalışma süresi belirlenmemiş ise haftalık çalışma süresi yirmi saat olduğu ve bu sürede işçi çalıştırılın veya çalıştırılmasın ücrete hak kazanacağı belirtilmiştir. İşveren tarafından yapılan çağrının en az dört gün önceden yapılması zorunluluğu vardır. Süreye uygun çağrıya bağlı olarak işçi iş görme edimini yerine getirmekle yükümlüdür ve işverenin çağrısı üzerine işçi günde en az dört saat üst üste çalıştırılması gerekir. Gerek en az dört gün önceden çağrı gerekse en az dört saat üst üste çalıştırılma zorunluluğu sözleşmeyle aksi kararlaştırılabilen durumlardır. Çağrı usulüyle yapılan iş sözleşmelerinin kısmi süreli iş sözleşmesi olduğunu kanun koyucu tarafından açıkça belirtmiştir. Bu nedenle kanunda çağrı usulü çalışmaya ilişkin özel bir hüküm yok ise kısmi süreli iş sözleşmesinin bir türü olduğu için, kısmi süreli iş sözleşmesine ilişkin hükümler uygulanmalıdır.

Çağrı usulü ile gerçekleşen iş sözleşmesi daha çok otellerde, medya sektöründe ve eğlence merkezlerinde çalışan işçiler için var olmuş bir sözleşme türüdür (Tuncay, 2003:137). Bu sözleşme ile amaçlanan husus, sürekli çalışmasına ihtiyaç duyulmayan işler için işverenin işin görülmesi için işçiye ihtiyaç duyması halinde çağırmasıdır (Sert, 2014:340). Bu sözleşmede bulunması gereken üç unsur bulunmaktadır. Bunlar, iş sözleşmesine dayalı iş ilişkisinde iş kanununa tabi sürekli bir işin bulunması, iş sözleşmesinin çağrı üzerine çalışmaya dayalı olması ve çalışma koşullarının düzenlenmesidir. Bu sözleşme tipi yukarıda da ifade ettiğimiz üzere turizm sektöründe fazla kullanılmaktadır. Nitekim özellikle otellerde gerçekleşen animatörlük işlerinde ihtiyaç oldukça işverenler tarafından çağırma gerçekleşmektedir.

SONUÇ

Turizm sektörü çalışanlarına uygulanan sözleşmeler kapsamında, özellikle göç eden yabancı işçiler olmak üzere sektörde çalışan işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi için bazı düzenlemelerin yapılması zaruridir.

Bunların ilki tarım alanında yapılan düzenlemelerin turizm alanında yapılması ve en azından ikincil mevzuata turizm sektöründe çalışanların durumlarıyla ilgili hususların eklenmesi gerektiğidir. Diğer, deneme süreli iş sözleşmelerinde her ne kadar taraf iradesi ön planda olsa da kötü niyet unsurunun yaptırıma bağlanmasıdır. Kötüniyet hususu her ne kadar TMK'da tanımlanmış olsa da İş Kanunu'na da derç edilmelidir. Bir diğer durum kısmi süreli iş sözleşmelerinin yapılış amacı olan toplumun gelişmesi ve istihdamın artırılmasına daha fazla önem atfedilerek bu sözleşmelerde oluşabilecek olan aksaklıkların giderilmesi için önlemler alınmasıdır. Son olarak ise, kaçak olarak çalışan yabancı işçilerin önüne geçilebilmesi için çalışma izni konusunda yeniden düzenlemelerin yapılması ve bu konuda denetimlerin artırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak bunlar yapıldığı takdirde sektörde çalışan yerli ve yabancı tüm personelin hayat koşullarında kısmi de olsa düzelmeler sağlanabilecek ve kendilerini daha fazla güvende hissederek rahat çalışabileceklerdir.

KAYNAKÇA

Akbıyık, A. & Coşkun, E. (2012) Uzaktan Eğitim Ortamlarında Sosyal Yazılım Kullanımının Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Kasım.

Akı, E. (2000). "Mevsimlik İşlerde Çalışma Sorunları", Prof. Dr. Turhan Esener'e Armağan, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, s.249-267.

Aktay, A.N. & Arıcı, K & Senyen Kaplan, E. T. (2013). İş Hukuku. Ankara: Gazi Kitabevi.

Büyüktarakçı, S. (2010). İş Hukukunda Mevsimlik İşler ve Kampanya İşleri. Ankara: Seçkin.

Büyüktarakçı, S. (2010). Mevsimlik İşler ve Kampanya İşlerinde Belirli Süreli İş Sözleşmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Özel S:2009, s.1071-1109.

Çelik, N. & Caniklioğlu, N & Canbolat, T. (2013). İş Hukuku Dersleri (Ciltli). İstanbul: Beta.

- Koç, M. & Görücü, İ. (2011). 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Kısmi Çalışma Uygulaması ve Sonuçları. Çalışma ve Toplum Dergisi. S:2011/1.
- Korkmaz, F. & Alp, N. S. (2016). Bireysel İş Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Lordoğlu, K. (2009). Türkiye'de Turizmde Çalışan Göçmenler ve İşgücü Piyasasında Oluşan Yeni Sorunlar. kuvvetlordoglu.files.wordpress.com (30.08.2017).
- Narmanlıoğlu, Ü. (2014). İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri 1. İstanbul: Beta.
- Senyen Kaplan, E. (2015). Bireysel İş Hukuku. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sert, S. (2014). Çağrı Üzerine Çalışmaya Dayalı İş Sözleşmesi. Türkiye Barolar Birliği Dergisi. S: 110.
- Soyer, M.P. (2008). Deneme Süreli ve Deneme Amaçlı İş Sözleşmeleri. Çalışma ve Toplum Dergisi. 2008/1.
- Süzek, S. (2015). İş Hukuku. İstanbul: Beta.
- Şakar, M. (2015). Meslek Yüksek Okulları için İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. İstanbul: Beta.
- Taşkent, Ş. (2010) Mevsimlik Bir İşte Yapılan Belirli Süreli İş Sözleşmesi. Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan Cilt I. İstanbul: Beta.
- Taşkent, S. (1976). Mevsim ve Kampanya İşleri. İstanbul Barosu Dergisi. S: 11/12 Kasım-Aralık.
- Topçu, U. (2011). Kısmi Süreli İş Sözleşmesiyle Çalışanların Yıllık Ücretli İzin Hakkı. Mali Çözüm. Eylül-Ekim.
- Tunçomağ, K. & Centel, T. (2015). İş Hukukunun Esasları. İstanbul: Beta.
- Tuncay, A.C (2003). İş Sözleşmesinin Türlerinin ve Yeni İstihdam Biçimleri. Yeni İş Yasası Sempozyumu. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Üstbinici, A. (2009). Türkiye'ye Yönelik Kadın Göçü: Seks İşçileri ve Ev İçi Hizmetlilerin Kişisel Güvenlik sorunlarını İlişkilendirmek. www.umut.org.tr/UserFiles/Files/Document/document_AYSEN%20USTUBICI.doc(30.08.2009).

TEDARİK ZİNCİRİ ÇEVİKLİĞİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, UYGULAMA ALANLARI VE ÖLÇÜM METODOLOJİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Samet Güner

Tahsin Gündoğan

ÖZET

Müşteri talebinde ve piyasalarda meydana gelen beklenmedik ve ani değişikliklere karşı firmaların hacimsel ve çeşitlilik açısından cevap verebilme yeteneği olarak tanımlanan çeviklik, son yıllarda tedarik zinciri literatüründe ve uygulamada büyük önem kazanmıştır. Birçok araştırmacı, işletmeler için çevikliği önemli bir rekabet avantajı olarak değerlendirmektedir. Ancak ülkemizde çeviklik konusu ile ilgili yapılan çalışma sayısı son derece yetersizdir. Bu çalışmada, tedarik zinciri çevikliğinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, çevik tedarik zinciri uygulamalarının yoğun olduğu sektörler incelenmiş ve çevikliğin ölçülmesi amacıyla kullanılan çeşitli sayısal teknikler araştırılmıştır. Böylelikle, ülkemizdeki çeviklik ile ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, tedarik zinciri, ölçüm

SUPPLY CHAIN AGILITY: CONCEPTUAL FRAMEWORK, APPLICATION AREAS AND MEASUREMENT METHODOLOGIES

ABSTRACT

Agility, which is defined as the ability of a company to respond rapidly to changes in demand, both in terms of volume and variety, has gained a great deal of importance in supply chain literature and practice in recent years. Many researchers consider agility to be an important competitive advantage for businesses. However, the number of studies on agility in our country is quite inadequate. In this study, the conceptual framework of supply chain agility was drawn, the sectors in which the agile supply chain was applied were examined and various numerical techniques used to measure agility were investigated. Therefore, it is aimed to contribute to the literature on agility in our country.

Keywords: Agility, supply chain, measurement

GİRİŞ

Arz ve talep süreçlerindeki beklenmedik dalgalanmalar, değişen müşteri talepleri ve öngörülemeyen çevresel koşullar (kazalar ve doğal afetler gibi), tedarik zinciri süreçlerinde aksamalara neden olmakta ve tedarik zincirinin zarar görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle tedarik zincirlerinin bu tür belirsizliklere cevap verebilecek bir yapıda olması gerekmektedir. Belirsiz piyasa ortamında, beklenmedik ve ani durumlara karşı işletmelerin cevap verebilirlik yeteneği literatürde "çeviklik" olarak adlandırılmaktadır (Vickery vd. 1999; Christopher, 2000; Gunasekaran vd. 2001; Sanchez ve Perez, 2005; Lummus vd. 2005; Sawhney, 2006; Winkler, 2009; Swafford, 2006; Wadhwa vd. 2008).

Çeviklik, özellikle de son yıllarda tedarik zinciri literatüründe önem kazanmış olup, işletmelerin piyasadaki ani değişikliklere yanıt verebilmeleri açısından önemli bir kavram olarak görülmektedir (Christopher, 2000). Nitekim tedarik zinciri çevikliği, işletmelerin piyasa ortamındaki beklenmedik değişikliklerle başa çıkabilme, iş dünyasının tehditlerine karşı koyabilme ve bu değişken yapıyı avantaja dönüştürebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999).

Tedarik zinciri çevikliği kavramı görece yeni bir kavram olup, özellikle de ülkemizde bu konu hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada tedarik zinciri çevikliğinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, çevik tedarik zinciri uygulamalarının yoğun olduğu sektörler incelenmiş ve çevikliğin ölçülmesi amacıyla kullanılan teknikler araştırılmıştır.

Bu çalışma şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölümde tedarik zinciri çevikliğinin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde kavramın uygulama alanları araştırılmıştır. Dördüncü bölümde çevikliği ölçmek amacıyla kullanılan çeşitli teknikler ve yöntemler incelenmiştir. Son bölümde ise çalışmanın sonuçları sunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çevik, kelime anlamı itibarıyla, kolaylık ve çabuklukla davranan, tetik, atik gibi anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu). Nitekim kavramın farklı alanlardaki kullanımı göz önüne alındığında, beklenmedik, ani değişiklik gerektiren, bir tehdit veya risk içeren durumlara karşı manevra kabiliyeti olarak tanımlandığı görülmektedir. Örneğin spor biliminde çeviklik, bir uyarıya tepki olarak atik bir vücut hareketiyle gerçekleştirilen hız veya yön değişikliği olarak tanımlanmaktadır (Farrow vd. 2005; Sheppard ve Young, 2006). Askeri literatürde çeviklik, yaklaşan bir tehdidin ya da çevresel diğer unsurların algılanması ve bu tehditlere hızla cevap verme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Özellikle harp anında, yaklaşmakta olan

tehditlere karşı önlem alınabilmesi için erken uyarı gerekmekte, değişikliklerin daha hızlı saptanması ve yapılan değişikliklerin gerekli noktalara hızlı ulaştırılmasında çevikliğe ihtiyaç duyulmaktadır (Dekker 2006; Sheffer 2006).

İşletme literatüründe kullanılan çeviklik kavramı da, spor bilimindeki ve askeri literatürdeki tanımlamaya büyük ölçüde benzemektedir. Nitekim birçok araştırmacı, çevikliğı "belirsiz piyasa koşullarında, talep yapısında meydana gelen beklenmedik ve ani değişikliklere karşı işletmelerin, hacimsel ve çeşitlilik açısından cevap verebilirlik yeteneğı" olarak tanımlamaktadır (Vickery vd. 1999; Christopher, 2000; Gunasekaran vd. 2001; Sanchez ve Perez, 2005; Lummus vd. 2005; Sawhney, 2006; Winkler, 2009; Swafford, 2006; Wadhwa vd. 2008b).Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan farklı çeviklik tanımlamaları Tablo 1'de verilmiştir.

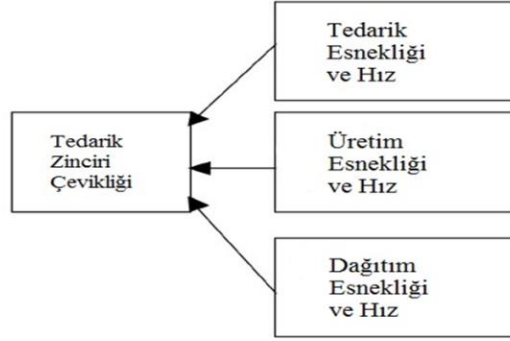
Tablo 1. Çeviklik Tanımları

Yazar (Yıl)	Tanım
Nagel ve Bhargava(1994)	Çeviklik, ürün ve hizmetlerin müşteri odaklı olarak değerlendirildiğı hızlı değişen pazarlara hızlı bir şekilde yanıt vererek, hızla gelişen ve öngörülemeyen değişikliklerin yaşandığı rekabetçi pazarlarda başarılı olma ve gelişme becerisidir.
Goldman, Nagel ve Preiss(1995)	Çeviklik, müşterilere değer sunma, değişikliklere hazırlıklı olma, insan bilgi ve becerilerine değer verme ve sanal ortaklıklar kurma anlamına gelir.
Fliedner ve Vokurka(1997)	Çeviklik, müşterilerin kişiselleştirilmiş talepleri doğrultusunda, geniş bir ürün yelpazesini düşük maliyetli ve yüksek kaliteli olarak, değişen sipariş büyüklüklerinde kısa teslim süreleri içerisinde üretebilme yeteneğidir.
Sharifi ve Zhang (1999)	Çeviklik, beklenmedik zorluklarla başa çıkabilme, daha önce karşılaşmamış iş yaşamı tehditlerine karşı direnme ve değişiklikleri fırsata çevirme becerisidir.
Christopher (2000)	Çeviklik, talep yapısında meydana gelen ani değişikliklere hem hacim hem de çeşitlilik anlamında yanıt verme yeteneğidir.
Van Hoek vd. (2001)	Çeviklik, müşteri taleplerine hızlı yanıt verebilme ve pazardaki belirsizliğı giderme çabasıdır.
Li vd. (2008)	Çeviklik, hem içsel hem de çevresel değişikliklere (fırsatlar/zorluklar) proaktif ve reaktif bir şekilde yanıt verebilmek için kaynakları zamanında ve esnek olarak kullanabilme becerisidir.

Çeviklik, teslim sürelerinin kısalması ve müşteri taleplerinin hızlı bir şekilde değişmesi gibi talep yapısında son yıllarda meydana gelen değişikliklere bir yanıt olarak geliştirilmiş bir yönetim felsefesidir. Pazar yapısında ve müşteri taleplerinde meydana gelen hızlı değişimler, işletmeleri artan belirsizlikler karşısında üretim sistemlerini değiştirmeye yönlendirmiştir. Böylelikle klasik kitlesel üretim felsefesi yerine, pazar taleplerine daha duyarlı olan ve kişiselleştirilmiş talepleri üretebilme esnekliğine sahip üretim sistemleri önem kazanmaya başlamıştır (Christopher, 2000; Hai vd. 2003). Çevik üretim olarak adlandırılan bu felsefe, müşteri siparişlerinde veya talepte meydana gelen hızlı ve ani değişikliklere karşı hacimsel ve çeşitlilik açısından cevap verebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Gunasekaran, 1999; Agarwal vd. 2006).

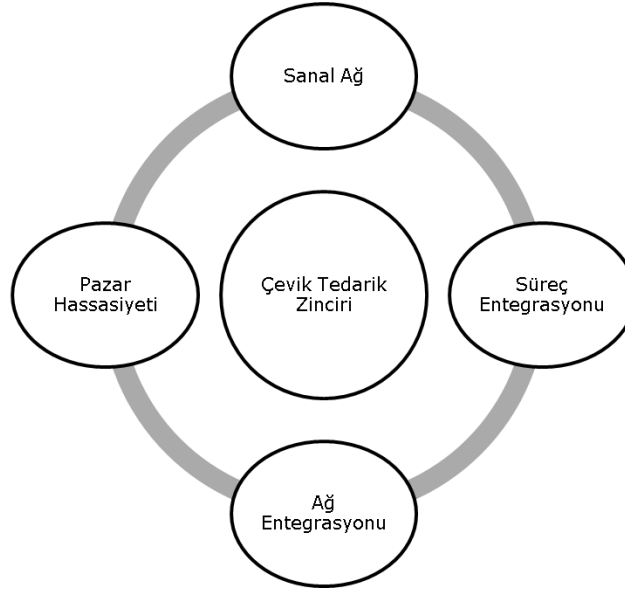
Literatür incelendiğinde, çevikliğin sağlanabilmesi için *esneklik* ve *hız* kavramlarına vurgu yapıldığı görülmektedir (Prater vd. 2001; Agarwal vd. 2006). Çevikliğin en önemli gerekliliklerinden birisi olan esneklik, bir firmanın ürünlerini sevk veya kabul etme zamanını istediği şekilde düzenleyebilme becerisidir (Prater vd. 2001). İşletmeler, esneklik sayesinde eylemlerini anlık olarak ve stratejik bir biçimde tersine döndürebilir ve aynı zamanda farklı ürün kombinasyonlarını etkin bir maliyetle ve hızlı bir şekilde üretme yeteneğine sahip olabilirler (Ngai vd, 2011). Uygulamada üretim esnekliği, hacim esnekliği, dağıtım esnekliği ve erteleme stratejileri gibi farklı esneklik çeşitleri tartışılmaktadır. Diğer yandan hız ise, bir işletmenin ürün sevk veya kabul etmek için ihtiyaç duyduğu süredir (Prater vd. 2001).

Burada önemli bir noktaya dikkat edilmelidir. Çeviklik ile ilgili tartışmalar daha ziyade üretim sistemleri üzerinde yoğunlaşsa da, bir işletmenin tam anlamıyla çevik olabilmesi için tedarik ve dağıtım sistemlerinin de aynı şekilde çevik (yani esnek ve hızlı) bir yapıda olması gerekmektedir (Prater vd. 2001). Bir işletmenin pazar taleplerindeki beklenmedik ve ani durumlara cevap verebilmesi, sadece bir fonksiyonun çevikliği ile sağlanamamaktadır. İşletmeler, tedarik, üretim veya dağıtım süreçlerinin bir tanesinde yaşanan esneklik veya hız kayıplarını, diğer ikisi ile telafi edebilirler (Prater vd. 2001). Dahası, işletmenin tüm fonksiyonlarının çevik olması da yeterli olmamaktadır. Nitekim tedarik, üretim ve dağıtım süreçlerinde meydana gelen bir aksaklık, tüm süreci olumsuz etkilemektedir. Farklı araştırmalarda ortaya konulduğu üzere, ani pazar değişikliklerine cevap verebilmek ya da bu değişikliklere uyum sağlamak, firmaların tedarik zinciri üzerindeki tüm aktörler ile birlikte gerçekleştirdiği operasyonel faaliyetlerin yeteneğine bağlıdır (Mason vd. 2002; Swafford vd. 2008; Swafford vd. 2006).

Şekil 1. Çevik Tedarik Zinciri (Prater vd. 2001)

Tedarik zinciri çevikliği, kolay uygulanabilir ya da taklit edilebilir kuralları ve süreçleri içeren bir yapı olmayıp, tedarik zinciri boyunca yer alan farklı kanal üyeleri arasındaki entegrasyonu ve koordinasyonu sağlayan karmaşık bir felsefeyi yansıtmaktadır (Mishra vd. 2007). Christopher(2000), çevik bir tedarik zincirinin karşılaması gereken dört temel özelliği Şekil 2'deki gibi göstermiştir.

Şekil 2. Çevik Tedarik Zincirinin Özellikleri (Christopher, 2000)

Buna göre, çevik bir tedarik zincirinin sahip olması gereken ilk özellik *pazar hassasiyeti*dir. Pazar hassasiyeti, gerçek talebi anlama ve karşılama becerisi anlamına gelmektedir (Christopher ve Towill, 2001). Çevik bir tedarik zincirinin sahip olması gereken ikinci özellik *sanal entegrasyondur*. Sanal entegrasyon, tedarik zinciri üyelerinin birbirleriyle bilişim teknolojileri vasıtasıyla entegre olması

ve gerçek zamanlı bilgiyi paylaşabilmesini ifade etmektedir. Tedarik zinciri üyelerinin birbirleri ile bilişim sistemleri vasıtasıyla entegre olması gerçek zamanlı veriyi mümkün kılmakta ve böylelikle tahmine değil, gerçek talebe dayalı çalışılarak envanter miktarının azaltılabilmesini sağlamaktadır. Bir diğer temel özellik süreç entegrasyonudur. Süreç entegrasyonu, tedarik zinciri partnerlerinin işbirliği içinde çalışmasını ve ürün geliştirme gibi süreçlerin entegre edilerek birlikte yürütülmesini ifade etmektedir (Christopher, 2000). İşbirliğinin daha gelişmiş bir şeklini ifade eden bu entegrasyon sürecinde, tedarik zinciri üyeleri arasındaki sınırlar kaldırılmakta ve bir güven ortamı tesis edilmektedir. Böylelikle daha şeffaf bilgi akışı ve maliyetlendirme mümkün olmaktadır (Christopher, 2000). Dördüncü ve son özellik ise tedarik zincirlerinin tüm üyeleri aynı ağ üzerinde birleştirecek şekilde yeniden yapılandırılmasını ifade etmektedir.

UYGULAMA ALANLARI

Çeviklik, taşıdığı önem ve firmalara sağladığı avantajlar nedeniyle birçok sektörde yaygın bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Ancak, yapılan literatür araştırması, çeviklik uygulamalarının daha çok otomotiv ve moda sektörlerinde, bir de afet yönetimi ile ilgili çalışmalarda yoğunlaştığını göstermektedir. Bu bölümde, çeviklik uygulamalarının yoğunlaştığı sektörler incelenecektir.

Otomotiv sektörü, çeşitli yapısal özelliklerinden ötürü çevik bir tedarik zinciri yapısına ihtiyaç duymaktadır (Van Hoek vd., 2001; Xu vd., 2003; Agarwal vd., 2007; Wu ve Angelis, 2007; Ambe ve Badenhorst-Weiss, 2010; Vinodh vd., 2013; Sangari vd., 2015). Rekabetin yoğun olduğu otomotiv sektöründe yenilikler ve ani talep değişiklikleri çok hızlı olmaktadır (Albadyi vd. 2007). Ayrıca otomotiv sektörü, ürünün doğası itibarıyla, teknolojik açıdan en karmaşık sektörlerden birisidir (Masoud ve Mason, 2016). Tedarik zinciri açısından bakıldığında, otomotiv sektöründeki tedarik, üretim ve dağıtım faaliyetlerinin çok büyük bir coğrafi alana yayıldığı görülmektedir. Bu tedarik zinciri yapılarının karmaşık, belirsiz ve heterojen olduğu da göz önüne alındığında, sektör değişen piyasa gereksinimlerine ve müşteri isteklerine cevap vermede güçlük çekebilmektedir (Xu vd. 2003). Ayrıca sektörde üretim aşamasında çok sayıda hammadde ve yarı mamulün gerekliliğinden dolayı firmaların geniş bir tedarikçi tabanı ile çalışması ve bazı firmaların özellikle yalın üretim sistemini kullanması, sektördeki tedarik zinciri çevikliğinin gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Sangari ve Razmi, 2013). Böylelikle, sektördeki tedarik zincirinin karmaşıklığı, belirsizliğin yüksek olması ve birçok otomobil üreticisinin tam zamanında ve yalın tekniklerle çalışması, otomotiv sektöründe çeviklik ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Tedarik zinciri yönetiminde çeviklik kavramının ön plana çıktığı sektörlerden bir diğeri moda endüstrisidir (Jones, 2000; Mattila vd. 2002; Birtwistle vd. 2003; Bruce

vd. 2004; Christopher vd. 2004; Barnes ve Lea-Greenwood, 2006; Čiarnienė ve Vienažindienė, 2014; Chan vd. 2017; Çalışkan vd. 2016; Kabukçu, 2017). Moda endüstrisi sıklıkla bir ülkede tasarlanıp farklı ülkelerde üretilen ürünlerin oluşturduğu ve bu üretilen ürünlerin dünya çapında alıcılarının olduğu uluslararası bir endüstridir (Čiarnienė ve Vienažindienė, 2014). Bu durum, bir giyim eşyasının çok uzun, karmaşık ve esnek olmayan süreçlerden geçerek tamamlanması ile sonuçlanmaktadır (Jones, 2000; Mattila vd. 2002; Bruce vd. 2004). Nitekim Christopher vd. (2004), temel karakteristiklerini yüksek talep belirsizlikleri, düşük satış öngörülebilirliği, kişilerin dürtüsel satın alma faaliyetleri ve kısa hayat döngüsüne sahip olan benzersiz ürünler olarak tanımladığı moda endüstrisinin başarısını büyük ölçüde organizasyonların esneklik ve cevap verebilirlik yeteneklerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle de gelecek sezon açısından müşterilerin arzu ve isteklerine dayanarak doğru ürünlerin doğru miktarda seçilmesinde yaşanan zorluklar, firmaları bu değişken talep yapısını karşılamak için son dakikaya kadar satın alma kararlarını durdurmak gibi bir çözüme itmektedir (Chan vd. 2017). Moda endüstrisine özgü bu özellikler, çevik bir tedarik zinciri ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Otomotiv ve moda gibi ticari amaçlı tedarik zincirlerinin yanı sıra, çeviklik ihtiyacının en fazla olduğu yer, kuşkusuz ki afetzedelerin acısını hafifletmek ve can ve mal kaybını en aza indirmeyi amaçlayan afet tedarik zincirleridir (Oloruntoba ve Gray 2006; Petit ve Beresford, 2009; Charles, 2010; Charles vd. 2010; Scolten vd. 2010; Cozzolino 2012; Oloruntoba ve Kovacs 2015; Dubey ve Gunasekaran 2016). Afetlerin oluş zamanı ve sıklığı öngörülemediği için afetlerden sonra bölgede ortaya çıkabilecek ihtiyaçlar sürekli olarak değişmekte ve bu da afet tedarik zincirlerinin bahsedilen belirsizliklere hızlı ve esnek tepki verebilecek bir şekilde tasarlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Gündoğan ve Güner, 2016). Bu nedenle afetlerde hem arz hem de talep konusunda yaşanan yüksek belirsizlik, afet bölgesinde ihtiyaç duyulan malzeme ve materyallerde yaşanabilen ani değişiklikler ve bunun gibi diğer başka sorunlar nedeniyle lojistik biriminin ve tedarik zinciri ağının bu gibi olumsuzlukların üstesinden gelebilir bir yapıda olması gerekmektedir (Cozzolino, 2012; Wassenhove, 2006; Tomasini ve Wassenhove, 2009; Kovacs ve Spens, 2007; Kovacs ve Spens, 2009; Kovacs ve Spens, 2011; Altay ve Green, 2006). Afet bölgesinde yaşanan kısa vadedeki bu değişikliklere bir tedarik zinciri ağının ve aktörlerinin cevap verebilmesi için yeni araçların ve metodların dolayısıyla da çevik bir tedarik zinciri yapısının geliştirilmesi gerekmektedir (Chales vd., 2010; Scholten vd. 2010). Nitekim tedarik zinciri çevikliği, afetlerde faaliyet gösteren yardım kuruluşlarının operasyonel performansını pozitif bir şekilde etkilemektedir (Gligor ve Holcomb, 2012).

Otomotiv, moda ve afet tedarik zincirlerine ilişkin verilen örnekler incelendiğinde, ani değişiklerin yaşandığı, belirsizliğin yüksek olduğu ve karmaşık tedarik yapılarının bulunduğu sektörlerde çeviklik ihtiyacının yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

ÖLÇÜM METODOLOJİLERİ

Çevikliğin firma performansı üzerindeki etkisine istinaden, çeviklik ölçümüne ve analizine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan literatür araştırması sonucunda, çevikliği ölçmeyi amaçlayan araştırmaların büyük çoğunluğunda veri toplama sürecinde anketlerden faydalandığı görülmüştür (Prater vd. 2001; Van Hoek vd. 2001; Elmuti vd. 2008; Khan vd. 2008, 2009; Li vd. 2009; Jahanbani vd. 2014; Gren vd. 2015). Anketler ile elde edilen verilerin analizinde kümeleme analizi (Khan vd. 2009; Gligor vd. 2013; Gren vd. 2015; Sangari ve Razmi, 2015; Tse vd. 2016), ANOVA (Khan vd. 2009; Gligor vd. 2013; Gren vd. 2015), MANOVA (Gren vd. 2015), yapısal eşitlik modeli (Sangari ve Razmi, 2015; Tse vd. 2016), korelasyon analizi (Gligor vd. 2013), ki-kare analizi (Gligor vd. 2013), faktör analizi (Li vd. 2009; Jahanbani vd. 2014) gibi çok çeşitli istatistiki tekniklerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

İstatistiki tekniklerin yanı sıra, çeviklik değerlendirmede çok kriterli karar verme tekniklerinin de yoğun olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Örneğin Sangari vd. (2015) tarafından yapılan bir çalışmada DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) ve bulanık ANP (Analytic Network Process) yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Ayrıca bulanık mantığın da çeviklik değerlendirme sürecine yaygın bir şekilde dâhil edildiği görülmektedir. Multi Grade Fuzzy (Yang ve Li, 2002; Vinodh et al. 2010; Vinodh ve Prasanna, 2011), Fuzzy Agility Evaluation Method (Lin vd. 2006), Fuzzy Association Rules Mining (Jain vd. 2008), bulanık mantığa dayalı Quality Function Deployment (Tseng ve Lin, 2011) bu yöntemlere örnek olarak verilebilir. Lin vd. (2006), işletme çevikliğinin değerlendirmesinde bulanık mantığa dayalı yöntemlerin tercih edilmesinin sebebini, çevikliğin değerlendirilmesinde karar vericilerin öznel ve sözlü yargılarının çokluğuna bağlamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma tedarik zinciri çevikliğine ilişkin kavramsal bir çerçeve sunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, öncelikle tedarik zinciri çevikliğinin kavramsal yapısı irdelenmiş, çevik tedarik zinciri uygulamalarının yoğun olduğu sektörler incelenmiş ve çevikliğin ölçülmesi amacıyla kullanılan çeşitli sayısal teknikler araştırılmıştır. Literatürde, birçok sektörde tedarik zinciri çevikliğine ilişkin çalışma yapıldığı görülmektedir. Ancak, literatür araştırması sonucunda, tedarik zinciri çevikliği çalışmalarının özellikle de üç alanda yoğunlaştığı belirlenmiştir: otomotiv, moda ve afet yönetimi. Bu üç alanın da yüksek belirsizliğe sahip olduğu, karmaşık tedarik

zinciri yapılarından oluştuğu ve ani değişikliklerin yaşandığı göz önüne alındığında, çeviklik uygulamalarının neden bu alanlarda yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır. Son olarak, çevikliğin ölçülmesinde temel olarak istatistiki ve matematiksel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Verilerin anket yoluyla toplandığı araştırmalarda kümeleme, ANOVA, yapısal eşitlik modeli ve faktör analizi gibi teknikler kullanılmaktadır. Bu istatistiki tekniklerin yanı sıra DEMATEL, ANP, Multi Grade Fuzzy ve Fuzzy Agility Evaluation Method gibi çok kriterli karar verme tekniklerin de yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Agarwal, A. Shankar, R. ve Tiwari, M.K. (2006), "Modeling the Metrics of Lean, Agile and Leagile Supply Chain: An ANP-Based Approach", *European Journal of Operational research*, Cilt 173, s. 211-225.

Agarwal, A., Shankar, R.ve Tiwari, M.K. (2007), "Modeling Agility of Supply Chain", *Industrial Marketing Management*, Cilt 36, s. 443-457.

Altay, N. ve Green, W.G. (2006), "Interfaces with Other Disciplines. OR/MS Research in Disaster Operations Management", *European Journal Of Operational Research*. Cilt. 175, Sayfa. 475-493.

Albadyi, A., Keramati, A. ve Razmi, J. (2007), "Assessing the Impact of Information Technology on Firm Performance Considering the Role of Intervening Variables: Organizational Infrastructures and Business Process Reengineering", *International Journal of Production Research*, Cilt45, s.2697-2734.

Ambe, I. M. ve Badenhorst-Weis, J.A. (2010), "Strategic Supply Chain Framework for the Automotive Industry", *African Journal of Business Management*, Cilt 4, No.10, s. 2110-2120.

Barnes, L. ve Lea-Greenwood, G. (2006), "Fast Fashioning the Supply Chain: Shaping the Research Agenda", *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, Cilt 10 No. 3, s.259-271.

Birtwistle, G., Siddqui, N. ve Fiorito, S.S. (2003), "Quick Response: Perceptions of UK Fashion Retailers", *Journal of Retail ve Distribution Management*, Cilt 31 No. 2, s. 118-28.

Bruce, M., Daly, L. ve Towers, N. (2004), "Lean or Agile: A Solution for Supply Chain Management in the Textiles and Clothing Industry?", *International Journal of Operations ve Production Management*, Cilt 24 No. 2, s.151 - 170.

- Chan, A.T.L., Ngai, E.W.T ve Moon, K.K.L. (2017), "The Effects of Strategic and Manufacturing Flexibilities and Supply Chain Agility on Firm Performance in the Fashion Industry", *European Journal of Operational Research*, Cilt259, No.4, s.86-99.
- Charles, A., Lauras, M. ve Wassenhove, L. V. (2010), A Model to Define and Assess The Agility Of Supply Chains: Building On Humanitarian Experience", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt. 40, Sayfa. 722-741.
- Christopher, M. (2000), "The Agile Supply Chain Competing in Volatile Markets", *Industrial Marketing Management*, Cilt 29, s. 37-44.
- Christopher, M., Lowson, R. ve Peck, H. (2004), "Creating Agile Supply Chains in the Fashion Industry", *International Journal of Retail ve Distribution Management*, Cilt 32, No. 8, s.367-376.
- Ciarniene, R. ve Vienazindiene, M. (2014), "Agility and Responsiveness Managing Fashion Supply Chain", 10th International Strategic Management Conference, Procedia- Social and Behavioral Sciences 150, s.1012-1019.
- Cozzolino, A. (2012), "Humanitarian Logistics", Springer Briefs in Business, Chapter 2", *Humanitarian logistics and supply chain management*.
- Christopher, M. ve Towill, D. (2001), "An Integrated Model For The Design of Agile Supply Chains", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt 31, No. 4.
- Çalışkan, A., Karacasulu, M.T. ve Öztürkoğlu, Y. (2016), "Hızlı Moda Markalarında Çevik ve Esnek Tedarik Zinciri Yönetimi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 4, s. 49-74.
- Dekker, A. H. (2006), "Measuring the Agility of Networked Military Forces", *Journal of Battlefield Technology*, Cilt 9, No.1, s.1-6.
- Dubey, R. ve Gunasekaran, A. (2016), "The Sustainable Humanitarian Supply Chain Design: Agility, Adaptability and Alignment", *International Journal of Logistics Research and Applications*, Cilt. 19, No. 1, Sayfa. 62-82.
- Elmuti, D., Minnis, W. ve Abebe, M. (2008), "Longitudinal Assessment of an Integrated Industrial Supply Chain", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt 13, No. 2, s. 151-159.

- Farrow, D., Young, W. ve Bruce, L. (2005), "The Development of a Test of Reactive Agility for Netball: A New Methodology." *Journal of Science and Medicine in Sport*, Cilt 8, No.1, s.52-60.
- Fliedner, D. ve Vokurka, R.J. (1997), "Agility: Competitive Weapon of the 1990s and Beyond?", *Production and Inventory Management Journal*, Cilt 38, Sayı 3, s. 19-24.
- Gligor, D.M. ve Holcomb, M.C. (2012), "Understanding the Role of Logistics Capabilities in Achieving Supply Chain Agility: A Systematic Literature Review", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt 17, No. 4, s. 438-453.
- Gren, L., Torkara, R. ve Feldta, R. (2015), "The Prospects of a Quantitative Measurement of Agility: Avalidation Study on an Agile Maturity Model", *The Journal of Systems and Software*, Cilt107, s. 38-49.
- Goldman, S., Nagel, R. ve Preiss, K. (1995), *Agile Competitors and Virtual Organizations*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Gunasekaran, P., Patel, C. ve Tirtiroğlu, E. (2001),"Performance Measures and Metrics in a Supply Chain Environment", *International Journal of Operations ve Production Management*,Cilt21, s. 71-87.
- Gündoğan, T. ve Güner, S., (2016), "Afet Tedarik Zincirlerinde Çeviklik Felsefesinin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Literatür Taraması", 3. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi, Sakarya Üniversitesi, Mayıs - 2016.
- Hai, L.J., Anderson, A.R. ve Harrison, R.T., (2003), "The Evolution of Agile Manufacturing", *Business Process Management Journal*, Cilt 9, No. 2, s. 170 - 189.
- Jahanbani, E., Nasiripour, A. A., Raeissi, P. ve Tabibi, S. J. (2014), "Developing a Model for Agility in Health Humanitarian Supply Chains Using Factor Analysis: Evidence From Iran, *Jundishapur Journal of Health Science*, Cilt 6, No. 4.
- Jain, V., Benyoucef, L. ve Deshmukh, S.G. (2008), "A New Approach for Evaluating Agility in Supply Chains Using Fuzzy Association Rules Mining", *Engineering Applications of Artificial Intelligence*,Cilt21, No.3, s. 367-385.
- Jones, R. (2000), "UK Clothing Industry and Market - an Update", *Journal of Fashion Marketing and Management*, Cilt 4 No. 2, s. 182-7.
- Kabukçu, E. (2017), "RFID Adoption for agility in the Fashion Business", *Journal of Management, Marketing and Logistics*, Cilt 4, Sayı 3, s. 209-216.

- Khan, A.K., Rajesh, K. ve Pillania, K. (2008), "Strategic Sourcing For Supply Chain Agility And Firms' Performance", *Management Decision*, Cilt 46, No. 10, s. 1508-1530.
- Khan, A.K., Bakkapa, B., Bhimaraya, A.M. ve Sahay, B.S. (2009), "Impact of Agile Supply Chains' Delivery Practices on Firms' Performance: Cluster Analysis and Validation", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt14 No. 1,s. 41-48.
- Kovacs, G. ve Spens, K.M. (2007), "Humanitarian Logistics in Disaster Relief Operations", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt. 37 No. 2, Sayfa. 99-114.
- Kovacs, G. Spens, K.M. (2009), "Identifying Challenges In Humanitarian Logistcs", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt. 39, No. 6, s. 506-528.
- Li, X., Chung, C., Goldsby, T.J. ve Holsapple, C.W. (2008), "A Unified Model of Supply Chain Agility: The Work-Design Perspective", *The International Journal of Logistics Management*, Cilt 19, No. 3, s. 408-435.
- Li, X., Chun. C., Goldsby, T. J. ve Holsapple, C. W. (2009), "Supply Chain Agility: Scale Development", *The International Journal of Logistics Management*, Cilt 20, No. 3, s. 408-424.
- Lin, C.T., Chiu, H. ve Chu, P.Y. (2006), "Agility index in the supply chain", *International Journal Production Economics*, Cilt 100, s. 285-299.
- Lummus, R.R., Vokurka. R.J. ve Duclou L.K. (2005), "Delphi Study on Supply Chain Flexibility", *International Journal of Produciton Research*, Cilt43, No.13, s.2678-2708.
- Mason, S.J., Cole, M. H., Ulrey, B. T. ve Yan, L. (2002), "Improving Electronics Manufacturing Supply Chain Agility Through Outsourcing", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt 32 No. 7, s.610-620.
- Masoud, S. A. ve Mason, S. J. (2016), "Integrated Cost Optimization in a Two-Stage, Automotive Supply Chain", *Computers and Operations Research*, Cilt 67, s.1-11.
- Mishra, A.N. Konana, P. ve Barua, A. (2007), "Antecedents and Consequences of Internet Use in Procurement: An Empirical Investigation of US Manufacturing Firms", *Information Systems Research*, Cilt 18/1, s. 103-120.

Mattila, H., King, R. ve Ojala, N. (2002), "Retail Performance Measures for Seasonal Fashion", *Journal of Fashion Marketing ve Management*, Cilt 6, No. 4, s. 340-51.

Nagel, R. ve Bhargava, P. (1994), "Agility: The Ultimate Requirement for World-Class Manufacturing Performance", *National Productivity Review*, s. 331-40.

Ngai, Eric. W.W., Chau, Dorothy. C.K. ve Chan, T.L.A. (2011), "Information Technology, Operational and Management Competencies For Supply Chain Agility: Findings From Case Studies", *Journal of Strategic Information Systems*, Cilt 20, s. 232-249.

Oloruntuba, R. ve Gray, R. (2006), "Humanitarian Aid: an Agile Supply Chain?", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt 11, No. 2, s. 115-120.

Oloruntuba, R. ve Kovacs, G. (2015), "A Commentary on Agility in Humanitarian Aid Supply Chains", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt. 20/6, s. 708-716.

Petit, S. ve Beresford, A. (2009), "Critical Success Factors in the Context of Humanitarian Aid Supply Chains", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt 39, No. 6, s. 450-468.

Prater, E. Biehl, M. ve Smith, M.E. (2001), "International Supply Chain Agility Tradeoffs Between Flexibility and Uncertainty", *International Journal of Operations ve Production Management*, Cilt 21 No. 5/6, s. 823-839.

Sanchez, A. M.,ve Perez, M. (2005), "Supply Chain Flexibility and Firm Performance A Conceptual Model and Empirical Study In The Automotive Industry", *International Journal of Operations ve Production Management*, Cilt 25, No. 7, s. 681-700.

Sangari, M. S. ve Razmi, J. (2015),"Business Intelligence Competence, Agile Capabilities and Agile Performance in Supply Chain", *The International Journal of Logistics Management*, Cilt 26, Iss 2, s. 356-380.

Sangari, M.S., Razmi, J. ve Zolfaghari, S. (2015), "Developing a Practical Evaluation Framework for Identifying Critical Factors to Achieve Supply Chain Agility", *Measurement*, Cilt 62, s. 205-214.

Sawhney, R., (2006), "Interplay Between Uncertainly and Flexibility Across The Valuechain: Towards a Transformation Model Of Manufacturing Flexibility", *Journal of Operations Management*, Cilt24, s.476-493.

Scholten, K., Scott, P. S., ve Fyness, B. (2010). "(Le)Agility in Humanitarian Aid (NGO) Supply Chains", *International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management*, Cilt. 40(8/9), s. 623–635.

Sharifi, H. ve Zhang, Z. (1999), "A Methodology For Achieving Agility in Manufacturing Organisations: An Introduction", *International Journal of Production Economics*, Cilt 62, s. 7-22.

Sheffer, M. J. (2006), "Awareness Through Agility: Teenagers as a Model for Terrorist Development of Situational Awareness. In: Tactical Decision Making and Situational Awareness for Defense Against Terrorism, 1–12. Meeting Proceedings RTOMP- SCI-174, Paper 5. Neuilly-sur-Seine, France: RTO.

Sheppard, J. M. ve Young, W. B., (2006), "Agility Literature Review: Classifications, Training and Testing", *Journal of Sports Science*, Cilt 24, No.9, s.919-32.

Swafford, P.M., Ghosh, S. ve Murthy, N. (2006), "The Antecedents of Supply Chain Agility of A Firm: Scale Development And Model Testing", *Journal of Operations Management*, Cilt 24, s. 170–188.

Swafford, P.M., Ghosh, S. ve Murthy, N. (2008), "Achieving Supply Chain Agility Through IT Integration and Flexibility", *International Journal of Production Economics*, Cilt 116, s. 288–297.

Tomasini, R.T. ve Wassenhove, V. (2009), "From Preparedness to Partnerships: Case Study Research on Humanitarian Logistics", *International Transactions in Operational Research*, Cilt. 16, s. 549–559.

Tseng, Y. ve Lin, C. (2011), "Enhancing Enterprise Agility by Deploying Agile Drivers, Capabilities and Providers", *Information Sciences*, Cilt 81, No.17, s.3693–3708.

Tse, K.Y., Zhang, M., Akhtar, P. ve Macbryde, J. (2016), "Embracing Supply Chain Agility: An Investigation In The Electronics Industry", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt 21, No. 1, s. 140–156.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdk.gov.tr>

Van Hoek, R.I., Harrison, A. ve Christopher, M.(2001), "Measuring Agile Capabilities in the Supply Chain", *International Journal of Operations ve Production Management*, Cilt 21, No. 1/2, s. 126-147.

- Vickery, S., Calantone, R. ve Dröge, C. (1999), "Supply Chain Flexibility: An Empirical Study", *The Journal of Supply Chain Management: A Global Review of Purchasing and Supply*, Cilt35, No.3, s.16-24.
- Vinodh, S. ve Prasanna, M. (2011), "Evaluation of Agility in Supply Chains Using Multi-Grade Fuzzy Approach", *International Journal of Production Research*, Cilt49, No.17, s. 5263-5276.
- Vinodh, S., Devadasan, S.R., Reddy, B.V. ve Ravichand, K. (2010), "Agility Index Measurement Using Multi-Grade Fuzzy Approach Integrated in a 20 Criteria Agile Model", *International Journal of Production Research*, Cilt48, No.23, s. 7159-7176.
- Vinodh, S., Devadasan, S.R., Vimala, K.E.K. ve Kumara, D. (2013), "Design of Agile Supply Chain Assessment Model and Its Case Study in an Indian Automotive Components Manufacturing Organizations", *Journal of Manufacturing Systems*, Cilt 32, s. 620-631.
- Wadhwa, S., Saxena, A. ve Chan, F.T.S. (2008), "Framework for Flexibility in Dynamic Supply Chain Management", *International Journal of Production Research*, Cilt46, No.6, s.1373-1404.
- Wassenhove, L. N.V. (2006), "Humanitarian Aid Logistics: Supply Chain Management in High Gear", *Journal of the Operational Research Society*, Cilt 57, No. 5, s. 475-489.
- Winkler, H. (2009), "How to Improve Supply Chain Flexibility Using Strategic Supply Chain Networks", *Logistics Research*, Cilt1, No.1, s.15-25.
- Wu, Y. ve Angelis, J.J. (2007), "Information Technology and Supply Chain Agility in Chinese Automotive Industry", POMS 18th Annual Conference Dallas, Texas, U.S.A.
- Xu, H. Q., Besant, C. B. ve Ristic, M. (2003), "System for Enhancing Supply Chain Agility Through Expectation Handling", *International Journal of Production Research*, Cilt41, No.6, s. 1099-1114.
- Yang, S.L. ve Li, T.F. (2002), "Agility Evaluation of Mass Customization Product Manufacturing", *Journal of Materials Processing Technology*, Cilt129, s.640-644.

SEKTÖREL BELİRSİZLİĞİN TEDARİK ZİNCİRİ İŞBİRLİĞİNE ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Samet Güner

Öğr. Gör. Gökhan Gürler

Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Cebeci

Öğr. Gör. Aykut Yılmaz

ÖZET

Firmalar ile tedarikçileri arasındaki işbirliği, tarafların performansı üzerinde büyük bir öneme sahiptir. Alıcı firmalar ile tedarikçileri arasındaki işbirliğinin seviyesine ve niteliğine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler firmaların kendi stratejilerinden veya yapılarından kaynaklanabileceği gibi, firmaların faaliyette buldukları sektörün genel özelliklerinden de kaynaklanabilir. Bu çalışmada, firmaların faaliyette buldukları sektörde yaşanan çevresel, teknolojik ve hammadde pazarı ile ilgili belirsizliklerin, alıcı firmalar ile tedarikçileri arasındaki karar verme süreçlerini, bilgi paylaşımını ve fayda/risk paylaşımını ne şekilde etkilediği araştırılmıştır. Sektörel belirsizliğin alıcı-tedarikçi işbirliği üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bir anket formu hazırlanmıştır. Araştırmaya, çoğunluğu Sakarya, İstanbul, Kocaeli ve Düzce’de faaliyet gösteren toplam 127 üretim firmasının yöneticileri katılmıştır. Analiz sonuçları, alıcı-tedarikçi işbirliği düzeyine ve sektörel belirsizliğin bu işbirliği üzerindeki etkisine ışık tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik, işbirliği, tedarik zinciri yönetimi

IMPACT OF SECTORAL UNCERTAINTY ON SUPPLY CHAIN COOPERATION

ABSTRACT

The cooperation between the firms and the suppliers has a great influence on the performance of the companies. There are many factors that affect the level and quality of cooperation between buyer firms and their suppliers. These factors may arise from firms' own strategies or structures, as well as by the general characteristics of the industry in which they operate. In this study, it was investigated that how uncertainties related to environmental, technological and raw material market in the sector affect decision making processes, information sharing and benefit/risk sharing between companies and their suppliers. A questionnaire was prepared to measure the effect of sectoral uncertainty on buyer-supplier cooperation. The managers of 127 production companies operating in Sakarya,

Istanbul, Kocaeli and Düzce were participated in the survey. Analysis results shed light on the level of buyer-supplier cooperation and the effect of sectoral uncertainty on this cooperation.

Keywords: Uncertainty, cooperation, supply chain management

GİRİŞ

Tedarik zinciri işbirliği, tedarik zinciri üyelerinin ortak faydalar elde etmek amacıyla kurdukları karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkidir (Ha vd. 2011). Tedarik zincirinin etkili bir şekilde yönetilebilmesi için alıcılar ve tedarikçiler arasında uzun dönemli, güvene dayalı, bilgi paylaşımının rahatça yapıldığı, ortaya çıkan problemlerin beraberce çözüldüğü ve gelecek planlarının birlikte tasarlandığı bir ilişkinin kurulması gerekmektedir (Spekman vd. 1998). Taraflar arasında böyle bir işbirliğinin olması durumunda iletişim daha şeffaf, bilgi paylaşımı daha yoğun bir şekilde yapılır. Alıcı ve tedarikçi firmanın işbirliğinden elde ettikleri faydanın yüksek olması ve işbirliğinin uzun süreli olması durumunda, tedarik zinciri üyeleri arasındaki örgütsel sınırlar neredeyse görünmez olur (Krapfel vd. 1991).

Firmalar ile tedarikçileri arasındaki işbirliği, tarafların performansı üzerinde büyük bir öneme sahiptir. Alıcı firmalar ile tedarikçileri arasındaki işbirliğinin seviyesine ve niteliğine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler firmaların kendi stratejilerinden veya yapılarından kaynaklanabileceği gibi, firmaların faaliyette buldukları sektörün genel özelliklerinden de kaynaklanabilir. Bu çalışmada, firmaların faaliyette buldukları sektörde yaşanan çevresel, teknolojik ve hammadde pazarı ile ilgili belirsizliklerin, alıcı firmalar ile tedarikçileri arasındaki karar verme süreçlerini, bilgi paylaşımını ve fayda/risk paylaşımını ne şekilde etkilediği araştırılmıştır. Sektörel belirsizliğin tedarikçi işbirliği üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bir anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formu işletme yöneticilerine sunulmuştur. Araştırmaya, çoğunluğu Sakarya, İstanbul, Kocaeli ve Düzce'de faaliyet gösteren toplam 127 üretim firmasının yöneticileri katılmıştır.

Araştırma şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölümde sektörel belirsizlik ve tedarik zinciri işbirliğine yönelik bir literatür taraması yapılmış ve çalışmada bu faktörleri ölçmek için kullanılan ölçekler tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi anlatılmış, analizlerde kullanılan teknikler tanıtılmış ve araştırma modeli sunulmuştur. Dördüncü bölümde analiz sonuçları değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları son bölümde özetlenmiştir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür araştırması iki başlık altında gerçekleştirilecektir. Öncelikle sektörel belirsizliğin boyutları araştırılacaktır. Sonrasında ise tedarik zinciri işbirliğini belirleyen faktörler ele alınacaktır.

Sektörel Belirsizlik

Bu çalışmada, sektörel belirsizliği ölçmek amacıyla çevresel belirsizlik, kaynak yoğunluğu, kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği ve karşılıklı kaynak bağımlılığı olmak üzere dört boyut kullanılmıştır.

Çevresel belirsizlik, tedarik zinciri üyelerinin hemen hiçbir kontrollerinin olmadığı dış çevre ile ilgili güçleri ifade etmektedir (Selnes ve Sallis, 2003). Nihai müşterilerin satın alma davranışlarındaki değişim, teknolojik gelişmeler, siyasi olaylar ve devlet müdahalelerinden kaynaklanan değişimler çevresel belirsizliğe örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada çevresel belirsizlik, genel olarak sektördeki müşterilerin satın alma davranışlarının, teknolojinin ve rekabetin değişme hızını ölçmeyi amaçlamaktadır. Sektörün çevresel belirsizliğini ölçmek amacıyla Selnes ve Sallis(2003) tarafından geliştirilen ölçek uygulanmıştır. Bu ölçeğe ilişkin ifadeler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Son kullanıcı ihtiyaçlarının değişimi
- Rakiplerin agresif hamleleri
- Krizlerin iş yapma biçimi üzerindeki etkisi
- Sektördeki teknolojik değişimler
- Sektörde yeni ürün geliştirme

Teknolojik belirsizlik kriterleri Fink vd. (2006) tarafından geliştirilen modelden alınmıştır:

- Geçmiş dönemde yapılan ürün geliştirmeler
- Önümüzdeki yıllardaki muhtemel ürün geliştirmeler
- Geçmiş dönemde yapılmayan ürün geliştirmeler

Kaynak yoğunluğu, işletmelerin hammadde tedariki yaptığı pazardaki gücün ve otoritenin dağılımını ölçmeyi amaçlamaktadır. Hammadde pazarının kaynak yoğunluğunu ölçmek amacıyla, ilk olarak Achrol ve Stern (1988) tarafından geliştirilen ve daha sonra Fink vd. (2006) tarafından anket formunda kullanılan ölçek kullanılmıştır.

- Tedarikçi yoğunluğu
- Tedarikçi pazarının yapısı
- En büyük beş tedarikçinin pazar payı

- Nihai ürün için tedarikçi sayısı

Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği, işletmelerin üretim için ihtiyaç duydukları hammaddeyi temin etmede karşılaştıkları belirsizliği ve bu kaynağa ulaşım kolaylığını ifade etmektedir. Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliğini ölçmek amacıyla Noordewier vd. (1990) tarafından geliştirilen ve Fink vd. (2006) tarafından revize edilen ölçek kullanılmıştır.

- Hammadde belirsizliği
- Üretim ve dağıtım süreçlerindeki belirsizlik
- Tedarik pazarının karmaşıklığı
- Hammadde fiyatlarındaki değişkenlik

Karşılıklı kaynak bağımlılığı, işletmelerin tedarikçilerine ve müşterilerine bağımlılıklarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Karşılıklı kaynak bağımlılığını ölçmek amacıyla, Achrol ve Stern (1988) tarafından geliştirilen ve Fink vd. (2006) tarafından revize edilen ölçek kullanılmıştır.

- Alıcılara bağımlılık
- Tedarikçilere bağımlılık

Tedarik Zinciri İşbirliği

Diğer yandan, literatürde tedarik zinciri işbirliğini belirleyen çeşitli boyutlar önerilmiştir. Ha vd. (2011), çeşitli görüşlerin ortak noktalarını belirleyerek tedarik zincirindeki işbirliğini üç boyutta ölçmüştür; karar verme sürecine katılım, bilgi paylaşımı ve fayda/risk paylaşımı. Bu çalışmada da, tedarik zinciri işbirliğini ölçmek amacıyla bu üç boyut kullanılacaktır.

Günümüzde tedarikçiler rekabet edilen harici bir işletme olarak değil, bir partner olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, üretim planlama ve yeni ürün geliştirme gibi birçok alanda ortak kararlar vermeyi taraflar açısından daha avantajlı hale getirmektedir. Karar verme sürecine katılım, tedarik zinciri taraflarının operasyonel ve stratejik kararları alırken beraber hareket edip etmediklerini ve karşılaşılan bir problemi beraberce çözme isteklerini ölçmektedir. Karar verme sürecine katılım seviyesini ölçmek amacıyla Ha vd. (2011) tarafından aşağıdaki sorular belirlenmiştir;

- Operasyonel karar verme süreçlerinin paylaşılması
- Problemlerin işbirliği içerisinde çözülme istekliliği
- Stratejik karar verme süreçlerine katılma isteği

Tedarik zinciri işbirliğinin önemli bir parçası da bilgi paylaşımıdır. Tedarik zinciri üyeleri arasındaki bilgi paylaşımı, işbirliğinin başlangıç noktasını teşkil etmektedir

(Selnes ve Sallis, 2003). Bilgi paylaşımı, tarafların sağlıklı bir şekilde iletişim kurup kurmadıklarını, birbiriyle uyumlu bilgisayar sistemleri kullanıp kullanmadıklarını, operasyonel ve stratejik verilerini paylaşma isteklerini ölçmektedir. Alıcı işletmenin tedarikçi performanslarını değerlendirerek yaptıkları hataları belirtmesi, tedarikçilerin kendilerini daha iyi değerlendirebilmesini ve kusurlarını görebilmesini sağlarken, talepteki ani dalgalanmaların önüne geçebilmek amacıyla da zamanında ve doğru bilgi paylaşımı yapmak gerekmektedir (Theodorakioglou vd. 2006). Ha vd. (2011), alıcı ve tedarikçi arasındaki bilgi paylaşım seviyesini ölçmek için aşağıdaki ifadeleri önermiştir;

- İletişim sıklığı
- Uyumlu bilgisayar sistemleri
- Operasyonel veri paylaşım isteği
- Stratejik veri paylaşım isteği

Fayda/risk paylaşımı ise, tarafların karşılıklı fayda sağlama isteğini ölçmektedir. Bu amaçla maliyetlerin ve faydaların taraflar arasında adil bir şekilde dağılıp dağılmadığını ve tarafların satın alma, pazarlama ve promosyon gibi işletme faaliyetlerinde birlikte hareket edip etmediklerini ölçmektedir. Tarafların fayda ve risk paylaşım seviyesini ölçmek amacıyla aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır (Ha vd. 2011);

- Fayda paylaşımı
- Ortak fayda yaratma
- Maliyet paylaşımı
- Satın alma faaliyetlerinde işbirliği
- Pazarlama ve tutundurma faaliyetlerinde işbirliği

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

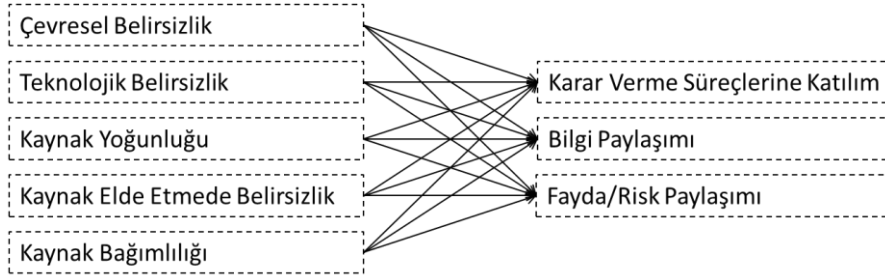
Bu araştırma, sektörel belirsizliğin tedarik zinciri işbirliğine olan etkisini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla, ilk olarak literatür kısmında bahsedilen sektörel belirsizlik ve tedarik zinciri işbirliği faktörlerinin yer aldığı bir anket formu hazırlanmıştır. Toplam 224 yöneticiden geri dönüş alınmıştır. Gerekli kriterleri sağlamayan anketler elendikten sonra, geriye 127 anket kalmıştır. Analizler, bu 127 anket üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada öncelikle katılımcılara ve firmalara yönelik demografik bilgiler sunulmuştur. Daha sonra, katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların ortalaması alınarak, sektörel belirsizlik ve tedarik zinciri işbirliğine ilişkin genel eğilim tespit edilmiştir.

Sektörel belirsizlik faktörleri ile tedarik zinciri işbirliği faktörleri arasındaki ilişki test edilmeden önce, verilerin normal dağılıma uyup uymadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi, tesadüfi olarak toplanmış olan bir veri setinin belirli bir dağılıma uyup uymadığını incelemek için kullanılmaktadır (Altunışık vd. 2012). Test sonuçları, veri setinin normal dağılıma uygun olmadığını göstermiştir.

Veri setinin normal dağılıma uygun olmamasından dolayı, sektörel belirsizlik faktörleri ile tedarik zinciri işbirliği faktörleri arasındaki ilişkiyi test etmek için parametrik olmayan bir test olan Spearman korelasyon testi kullanılmıştır. Bu testte iki faktör arasındaki ilişki -1 ile +1 arasında değişmektedir. Analiz sonucu -1'e yaklaştıkça negatif yönlü bir ilişki, +1'e yaklaştıkça pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Korelasyon katsayısının 0 olması ise, değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığını gösterir (Kalaycı, 2010).

Araştırmanın modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

ANALİZLER

Demografik Bilgiler

Ankete katılan kişilerin %30'u genel müdür ve %20'si şirket sahibidir. Muhasebe ve finansman departmanında görev yapan katılımcı sayısı %15'tir. Diğer katılımcıların %9'u pazarlama ve satış, %8'i insan kaynakları, %8'i üretim ve %4'ü satın alma departmanında görev yapmaktadır. Böylelikle, katılımcıların büyük çoğunluğunun üst ve orta düzey yöneticilerden oluştuğu görülmektedir.

Araştırmaya ağırlıklı olarak Sakarya (%57) ve İstanbul'da (%23) faaliyet gösteren firmalar katılmıştır. Ayrıca Düzce (%9), Kocaeli (%5) ve diğer illerden (%6) katılan firmalar da bulunmaktadır.

Araştırmaya dâhil olan şirketler büyüklüklerine göre dört kategoride değerlendirilmiştir. 1-9 arasında çalışana sahip olan firmalar mikro; 10-49 arasında

çalışana sahip olan firmalar küçük; 50-249 arasında çalışana sahip olan firmalar orta; 250 ve üzeri çalışana sahip firmalar ise büyük işletme olarak tanımlanmıştır. Ankete katılan firmaların %9'u mikro, %52'si küçük, %32'si orta ve %6'sı büyük firmalardan oluşmaktadır. Bu sonuç, katılımcıların büyük çoğunluğunun KOBİ olarak tanımlanan küçük ve orta ölçekli firmalardan oluştuğunu göstermektedir.

Firmaların %21'i makine ve imalat sektöründe,%19'u gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer başlıca sektörler ise sırasıyla inşaat (%11), orman ürünleri ve mobilya (%7), plastik malzeme ve ambalaj (%7), tekstil (%5), elektrik ve elektronik (%5), hizmet (%5), otomotiv (%4) ve tıbbi malzemeler (%3) sektöründedir. Diğer %13'lük kısım, sıralanan bu sektörlerle girmeyen çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir.

Alıcı-tedarikçi ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada, katılımcı firmaların tedarikçi sayıları da önem taşımaktadır. Katılımcıların %46'sının tedarikçi sayısı 1-19 arasındadır. %23'ünün tedarikçi sayısı 20-39 arasındadır. 40-59 arasında tedarikçiye sahip firma oranı %13'tür. Geriye kalan firmalar ise 60 ve üzeri tedarikçiye sahiptir. Böylelikle, araştırmaya katılan firmaların büyük çoğunluğunun 60'tan az sayıda tedarikçiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Bu bölümde, katılımcıların sektörel belirsizlik ve tedarik zinciri işbirliğine ilişkin genel görüşleri değerlendirilecektir. Tablo 1 ve Tablo 2, katılımcıların sektörel belirsizlik ve tedarik zinciri işbirliği faktörlerine verdikleri cevapların ortalamaları verilmiştir. Ortalamanın 1'e yakın olması, cevaplayıcıların ilgili faktöre katılmadıklarını, 3 olması kararsız olduklarını, 5'e yakın olması ise ilgili faktöre katıldıklarını göstermektedir.

Katılımcıların sektörel belirsizlik faktörlerine ilişkin görüşleri genel olarak incelendiğinde, ortalama skorların 3'ten biraz fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç, çok yüksek olmamakla birlikte, sektörel belirsizliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Sektörel belirsizliğin en yoğun olduğu faktör ise teknolojik belirsizliktir (3,79). Buna göre, rakipler tarafından yeni teknolojiler kullanılarak geliştirilmesi muhtemel olan ürünler, sektörel belirsizliğin en önemli belirleyicisidir. Teknolojik belirsizliği sırasıyla kaynak bağımlılığı (3,72) ve çevresel belirsizlik (3,67) izlemektedir. Kaynak bulunabilirliğinin belirsiz olması ve tedarik pazarındaki kaynakların kısıtlı bir tedarikçi tabanında yoğunlaşması ise görece daha az belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır.

Tablo 1. Sektörel Belirsizlik Faktörlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Faktör	Ortalama	Standart Sapma
Çevresel belirsizlik	3,67	0,64
Teknolojik belirsizlik	3,79	0,67
Kaynak yoğunluğu	3,07	0,67
Kaynak bağımlılığı	3,72	0,68
Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği	3,17	0,69

Katılımcıların tedarik zinciri işbirliği faktörlerine ilişkin verdikleri cevapların da 3'ten biraz fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç, işletmelerin tedarikçileri ile düşük seviyede işbirliği yaptığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle işletmeler, tedarikçileri ile birlikte karar verme, bilgi paylaşma ve fayda ve risk paylaşımı konusunda yüksek bir motivasyona sahip değildir. Bununla beraber, kendi aralarında değerlendirildiğinde, işbirliği en çok karar verme sürecine katılımda ortaya çıkmaktadır (3,64). Fayda ve risklerin paylaşımında da benzer bir ortalama bulunmuştur (3,62). İşbirliğinin en zayıf noktası ise bilgi paylaşımıdır (3,45).

Tablo 2. Tedarik Zinciri İşbirliği Faktörlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Faktör	Ortalama	Standart Sapma
Karar verme sürecine katılım	3,64	0,71
Bilgi paylaşımı	3,45	0,77
Fayda ve risk paylaşımı	3,62	0,69

Normal Dağılım Testi

İlişki testine geçmeden önce, veri setinin normal dağılıma uyup uymadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre, her bir faktörün anlamlılık düzeyinin 0,05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, hiçbir faktörün normal dağılıma uygun olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, bundan sonraki aşamalarda veri setine parametrik olmayan testlerin uygulanması uygun görülmüştür.

Tablo 3. Normal Dağılım Testi

	Test İstatistiği	Anlamlılık düzeyi
Çevresel belirsizlik	0.087	0.020
Teknolojik belirsizlik	0.165	0.000
Kaynak yoğunluğu	0.133	0.000
Kaynak bağımlılığı	0.226	0.000
Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği	0.092	0.011
Karar verme sürecine katılım	0.130	0.000

Bilgi paylaşımı	0.084	0.027
Fayda ve risk paylaşımı	0.097	0.005

İlişki Testi

Veri setinin normal dağılıma uymaması nedeniyle, sektörel belirsizlik faktörleri ile tedarik zinciri işbirliği faktörleri arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla Spearman korelasyon testi uygulanmıştır. Spearman korelasyon testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablodaki korelasyon katsayısı ilişkinin gücünü, kabul olasılığı ise anlamlılık düzeyini göstermektedir. Korelasyon katsayısının 0,5-1 arasında olması, iki değişken arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010).

Alıcı ve tedarikçinin karar verme süreçlerine katılımını etkileyen en önemli faktörün teknolojik belirsizlik olduğu tespit edilmiştir. Kaynak bulunabilirliğinin belirsiz olması da nispeten karar verme süreçlerine katılımı etkilemektedir. Çevresel belirsizlik ve kaynak yoğunluğunun karar verme sürecine etkisi ise zayıftır. Diğer yandan, kaynak bağımlılığının karar verme süreçlerine katılım üzerinde hiçbir anlamlı etkisi olmadığı görülmüştür.

Tablo 4. İlişki Testi

		KV	BP	FR
CB	Korelasyon katsayısı	0,465**	0,463**	0,437**
	Anlamlılık düzeyi	0,000	0,000	0,000
TB	Korelasyon katsayısı	0,499**	0,523**	0,571**
	Anlamlılık düzeyi	0,000	0,000	0,000
KY	Korelasyon katsayısı	0,404**	0,176*	0,225*
	Anlamlılık düzeyi	0,000	0,048	0,011
KB	Korelasyon katsayısı	0,158	0,276**	0,266**
	Anlamlılık düzeyi	0,075	0,002	0,002
KBB	Korelasyon katsayısı	0,491**	0,482**	0,350**
	Anlamlılık düzeyi	0,000	0,000	0,000

Not: CB: Çevresel belirsizlik; TB: Teknolojik belirsizlik; KY: Kaynak yoğunluğu; KB: Kaynak bağımlılığı; KBB: Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği; KV: Karar verme sürecine katılım; BP: Bilgi paylaşımı; FR: Fayda ve risk paylaşımı

Alıcı ve tedarikçi arasındaki bilgi paylaşımını etkileyen faktörlere bakıldığında, teknolojik belirsizliğin en belirleyici faktör olduğu görülmektedir. Kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği ve çevresel belirsizlik de bilgi paylaşımı üzerinde nispeten etkilidir. Ancak kaynak bağımlılığının ve kaynak yoğunluğunun bilgi paylaşımı üzerindeki etkisinin oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Alıcı ve tedarikçinin ortaya çıkan faydayı ve riski paylaşımını etkileyen faktörler incelendiğinde ise, diğerlerinde de olduğu gibi, teknolojik belirsizliğin en belirleyici etken olduğu tespit edilmiştir. Çevresel belirsizlik de fayda ve risk paylaşımını kısmen etkilemektedir. Ancak kaynak bulunabilirliğinin belirsizliği, kaynak bağımlılığı ve kaynak yoğunluğunun fayda ve risk paylaşımına etkisinin son derece düşük olduğu görülmüştür.

İlişki testi, tüm sektörel belirsizlik unsurları ile tedarik zinciri işbirliği faktörleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (kaynak bağımlılığı ile karar verme süreçlerine katılım ilişkisi hariç). Ancak bu ilişkiler, genel olarak 0,5'ten küçük olduğu için kuvvetli bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Bunun istisnası, teknolojik belirsizlik ile tedarik zinciri işbirliği faktörleri arasındaki ilişkide ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçları, açık bir şekilde, sektörel belirsizliğin diğer faktörlerine nazaran teknolojik belirsizliğin tedarik zinciri işbirliğini etkileyen en önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, sektörde rakipler tarafından yeni ürün geliştirme riskinin bulunması, işletmeleri tedarikçileri ile daha sıkı bir işbirliği yapmaya yönlendirmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, işletmeler ile tedarikçileri arasındaki işbirliği seviyesini araştırmak ve işletmelerin faaliyette buldukları sektörün belirsizliğinin tedarik zinciri işbirliğini ne şekilde etkilediğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Sonuçlar, araştırmaya katılan işletmelerin tedarikçileri ile işbirliğinin oldukça düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Buna göre işletmeler, tedarikçileri ile birlikte karar verme, bilgi paylaşma ve fayda ve risk paylaşımı konusunda yüksek bir motivasyona sahip değildir. Diğer yandan, karar verme süreçlerine katılım ile fayda ve risklerin paylaşımı noktasında görece yüksek bir işbirliği sergilenirken, bilgi paylaşımı noktasında ise diğerlerine göre daha düşük bir işbirliği gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani alıcı ve tedarikçi işletmeler arasındaki işbirliğinin en zayıf noktası bilgi paylaşımıdır.

Yapılan analizler sonucunda, sektörel belirsizlik ile işbirliği arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Buna göre, sektörel belirsizlik arttıkça firmalar arasındaki işbirliği seviyesi de artmaktadır. Belirsizliğin yüksek olduğu işletme çevrelerinde alıcılar ile tedarikçiler arasındaki işbirliği daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle de teknolojik belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda taraflar arasındaki işbirliği daha yoğun olmaktadır. Başka bir ifadeyle, sektörde rakipler tarafından yeni ürün geliştirme riskinin bulunması ve teknolojik imkânlar sayesinde ürünün yapısında meydana gelebilecek potansiyel değişiklikler, işletmeleri tedarikçileri ile daha sıkı bir işbirliği yapmaya yönlendirmektedir. Diğer

yandan kaynak bağımlılığı ve kaynak yoğunluğunun işbirliği üzerindeki etkisinin son derece düşük olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Achrol, R.S.ve Stern, L.W. (1988), "Environmental Determinants of Decision-Making Uncertainty in Marketing Channels", *Journal of Marketing Research*, Cilt 25, Sayı 1, s. 36-50.

Altunışık,R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, 7. Geliştirilmiş Baskı, Sakarya.

Fink, R.C., Edelman, L.F., Hatten, K.J. ve James, W.L. (2006), "Transaction Cost Economics, Resource Dependence Theory, and Customer-Supplier Relationships", *Industrial and Corporate Change*, Cilt 15, Sayı 3, s. 497-529.

Ha, B.C, Park, Y.K. ve Cho, S. (2011), "Suppliers' affective trust and trust in competency in buyers: Its effect on collaboration and logistics efficiency", *International Journal of Operations & Production Management*, Cilt 31 Sayı 1, s. 56-77.

Kalaycı, E. (2010), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 5. Baskı, Ankara.

Krapfel, R.E., Salmond, D. ve Spekman, R. (1991), "A Strategic Approach to Managing Buyer-Seller Relationships", *European Journal of Marketing*, Cilt 25, Sayı 9, s. 22-37.

Selnes, F. ve Sallis, J. (2003), "Promoting Relationship Learning", *The Journal of Marketing*, Cilt 67, Sayı 3,s. 80-95.

Spekman, R.E., Kamauff, J.W. ve Myhr, N. (1998), "An Empirical Investigation into Supply Chain Management: A Perspective on Partnerships", *Supply Chain Management: An International Journal*,Cilt 3,Sayı 2,s. 53-67.

Noordewier, T.G., John, G. ve Nevin, J.R. (1990), ""Performance Outcomes of PurchasingArrangements in Industrial Buyer-Vendor Relationships", *Journal of Marketing*, Cilt 54, Sayı 4, s. 80-93.

Theodorakioglou, Y., Gotzamani,K. ve Tsiolvas, G. (2006), "Supplier Management and its Relationship to Buyers' Quality Management", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt 11, Sayı2,s. 148-159.

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMININ İNOVASYONA ETKİSİ

Öğr. Gör. Özdemir YAVAŞ¹

Yrd. Doç. Dr. Tülay DEMİRALAY²

Öğr. Gör. İlkay DEMİRALAY³

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, bilgi iletişim teknolojilerini kullanma düzeylerini etkileyen eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının ülkelerin inovasyon çıktıları üzerindeki etkisinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının aracılık rolü olup olmadığını belirlemektir.

Bu amaçla, 135 ülkeye ilişkin okullaşma puanı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla, kişisel haklar, eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, bilgi ve iletişim teknolojileri kişisel kullanım, işe dayalı kullanım ve devlet kullanımı, inovasyon endeks verileri yapısal eşitlik modeli (YEM) ile analiz edilmiştir.

Araştırmada teorik ilişkiler çerçevesinde oluşturulan modelde standardize edilmiş regresyon katsayıları için elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında anlamlı nedensel ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre eğitim sistemi kalitesi, yönetim okulları kalitesi, fen-matematik okulları kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının artmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı da artmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımının artması da inovasyonu olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: BİT, İnovasyon, Yapısal Eşitlik Modeli

EFFECT OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON INNOVATION

ABSTRACT

The main purpose of this research is to determine whether the use of information and communication technologies has an intermediary role in the impact of the quality of education system, schooling score, personal rights and gross domestic product (GDP) per capita affecting the level of the use of information and communication technologies (ICT) on the countries' innovation out puts.

For this purpose, structural equation modeling (SEM) was used to analyze 135 countries in terms of their schooling score, gross domestic product (GDP) per capita,

personal rights, quality of education system, quality of management schools, quality of science and mathematics schools, personal, business-driven and government use of information and communication technologies (ICT) and innovation index data.

In the research, it was determined that there are significant causal relationships between variables in accordance with the results obtained for the standardized regression coefficients in the model developed in the framework of theoretical relations. According to these results, the use of information and communication technologies is also increasing with the quality of education system, quality of management schools, quality of science and mathematics schools, schoolings core, personal rights and gross domestic product (GDP) per capita. The increase in the use of information and communication technologies (ICT) also positively influences innovation.

Keywords: ICT, Innovation, Structural Equation Modeling

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte bilginin yayılımı konusundaki engellerin ortadan kalkması, mobil iletişim cihazları sayesinde yer ve zaman kavramlarının bilgiye erişimde kısıt olmaktan çıkması, ülkelerdeki nüfusun eğitim seviyesindeki artışa paralel olarak bilgi ve iletişim teknolojileri ile internet kullanımının artması tüketicilerin daha da bilinçlenmesine ve işletmeler için inovasyonun zorunlu hale gelmesine neden olmuştur.

Literatürde de inovasyon üzerinde etkili olduğu kabul edilen bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanım düzeylerini etkileyen faktörlerin ve etki derecelerinin belirlenmesi gerek özel sektör gerek kamu sektörü, gerekse politika yapımcılar ve uygulayıcılar açısından önem taşımaktadır. Hem işletmeler hem de devletler için rekabet stratejilerini geliştirebilme, mevcut durumlarını koruyabilme ve çevreye uyum sağlayabilmeleri için inovatif davranış ve yeteneklerini geliştirmeleri önemlidir. İnovatif davranış ve yetenekler hem mikro boyutta hem de makro boyutta bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimiyle hız kazanmıştır. Çalışanların bireysel yenilikçilik düzeyleri işletmeleri, işletmelerin yenilikçilik düzeyleri de ülke ekonomisini etkilemektedir. Bu açıdan ele alındığında çalışanların bireysel yenilikçilik düzeylerindeki en önemli unsurlardan biri de bilgiye erişimdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim kişi, kurum ve devletler açısından yenilikçi davranışın temelini teşkil etmektedir.

Araştırmaya Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış, 2015 ve 2016 yılı içerisinde araştırma konusunda yer alan endeks değerleri raporlanmış ülkelerin tamamı olan

135 ülke dahil edilmiştir. Bu araştırma inovasyon kavramı, yazın incelemesi, yöntem ve bulgular ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

İNOVASYON KAVRAMI

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin etkisiyle küresel rekabetin şiddetlendiği, hammadde temelli rekabet stratejilerinin yerini bilgi, teknoloji ve yetmişmiş işgücü temelli rekabet stratejilerine bıraktığı günümüz dünyasında işletmeler ve işletmelerin ihracatları sayesinde ülke ekonomileri sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşabilmeleri için ürün ve hizmetlerini, süreçlerini ve örgütsel yapılarını sürekli yenileyerek paydaşlarının ihtiyaçlarına cevap vermek zorundadır.

Özellikle hızlı değişen pazar yapısı ve tüketici istekleri işletmelerin değişen koşullara hızlı uyum sağlamasını faaliyetlerine devam edebilmeleri için gerekli kılmıştır. İşletmeler yeni ürünler, üretim süreçleri, örgüt yapıları ve örgüt faaliyetleri sayesinde kendileri (maliyet, satış, kar, verimlilik), ülke ekonomisi (ihracat, ekonomik büyüme, istihdam, vergi) ve tüketiciler (tüketici tatmini) için fayda sağlamaktadır. Bu faydanın sürekli hale getirilmesi için ise inovasyon kavramının iyi bir şekilde anlaşılması ve uygulanması gerekmektedir.

İnovasyon, 20. Yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmış (Zizlavsky, 2013), Latince bir sözcük olan "innovatus" tan türemiş; "Toplumsal, kültürel ve idari ortamda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması" anlamına gelmektedir (Özsağır ve Çütçü, 2015). Ayrıca sosyal ve ekonomik katma değer yaratan yenilik anlamı da bulunmaktadır (Karaata, 2012: 3).

Rogers, buradaki yeniliği en basit şekliyle "bir birey ya da benimseyen birim tarafından yeni olarak algılanan fikir, uygulama veya nesne" şeklinde tanımlamaktadır (Çetin Gürkan ve Demiralay, 2017).

İşletme açısından incelendiğinde ise inovasyon, yeni fikirlerin ürünlere, süreçlere ya da firma faaliyetlerinin yüksek katma değer yaratıcı diğer yönlerine uygulanması olarak tanımlanabilir (Şahinli ve Kılınc, 2013). Ayrıca inovasyon, işletmede üretilen yeni bir yapı veya yönetim süreci, bir politika, yeni bir plan ya da program, yeni bir üretim süreci, yeni bir ürün veya hizmet olarak da tanımlanmaktadır (Kalay vd, 2015).

Bu tanımlar dikkate alındığında inovasyon, çağın hızla değişen rekabet koşullarına ayak uydurabilmek için işletmelerin ürünlerini, hizmetlerini ve üretim yöntemlerini çağın gerektirdiği şekilde yenilemesi şeklinde tanımlanabilir (Dam ve Yıldız, 2016).

İşletme içi uygulamalarda inovasyon, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni

bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesiyle olabilir (OECD ve EUROSTAT, 2005: 50).

İnovasyon konusunda yapılan çalışmalarda inovasyonun süreç ve sonuç olarak ele alındığı görülmektedir. İnovasyonun bir süreç olarak değerlendirildiği çalışmalarda konu inovasyonun nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve örgütsel faaliyetlerin rutin bir parçası haline nasıl dönüştürüldüğü perspektifinden incelenmiştir (Özdevecioğlu ve Biçkes, 2012). Ayrıca inovasyonu süreç olarak ele alan çalışmalarda yeni geliştirme ve yeni kullanım süreçlerinden biri üzerinde durulmaktadır. Örgütlerde inovasyonun yeni bir parçanın geliştirilmesi veya kullanılması süreci başlıca dört adımdan oluşmaktadır. Bunlar yeni fikirler arama, yeni fikirleri değerlendirme, yeni fikirleri kullanma ve inovasyon geliştirmedir (Şahbaz, 2017).

İnovasyonu bir sonuç olarak değerlendiren çalışmalarda inovasyonun hangi (kavramsal, yapısal) şartlar altında ortaya çıkabileceği irdelenmiştir (Özdevecioğlu ve Biçkes, 2012). İnovasyon hangi şekilde ele alınırsa alınsın sadece örgütün içinde yaptığı araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle sınırlandırılmamalıdır. İnovasyon dış kaynaklarla, sözleşme yoluyla ya da pazar ilişkilerini kullanılması suretiyle geliştirilebilir (Şahbaz, 2017).

İnovasyon AR-GE sonucunda veya başkalarının yaptıkları çalışmalardan esinlenerek ortaya çıkabilir. Belli bir konuyu derinlemesine araştırmak ve deneyler yapmak yoluyla yeni bilgi yaratmak en temel inovasyon yaratma mekanizmasıdır. Dolayısıyla beşeri sermaye ve Ar-Ge yatırımlarını artırabilen ülkelerin inovasyon ortaya çıkarabilme yetenekleri de artacaktır (Tüylüoğlu ve Saraç, 2012). Özellikle de son dönemdeki çalışmalarda örgütleri yeniliğe yönlendirecek fikirlerin kaynaklarından biri olarak çalışanların önemi vurgulanmakta ve değerlendirilmesi gereken önemli bir yenilik kaynağı olduğu yönündeki yaklaşım gün geçtikçe daha fazla destek görmektedir (Çetin Gürkan ve Demiralay, 2017). İkinci inovasyon yaratma mekanizması olarak ise inovasyon üretiminin ülkenin gelir düzeyi, yabancı yatırımlar, dışa açıklık ve fikri mülkiyet hakları vb. gibi unsurlara da bağlı olduğu literatürde yer almaktadır (Tüylüoğlu ve Saraç, 2012).

YAZIN İNCELEMESİ

Araştırmada bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve kullanımını etkileyen faktörlerin inovasyon çıktıları üzerinde etkisinin olup olmadığı temel sorudur. Ancak bu faktörlerin etkilediği bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin de bu etkide bir aracılık rolü olup olmadığı araştırmanın temel sorusuna ek olarak değerlendirilmiştir.

Literatür incelendiğinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanım düzeyini etkileyen birçok faktör olduğu belirlenmiştir. Krstic vd.,(2015) ülkelerdeki yükseköğrenim kalitesinin bilgi iletişim teknolojileri gelişim seviyesinin etkilediğini belirlemiştir. Chinn ve Fairlie(2010) ise 2002-2004 yılları verilerini kullanarak yaptıkları çalışmaya göre kişi başı GSYİH'nın PC kullanımının önemli bir belirleyicisi olduğunu belirlemiştir. Araştırmaya göre kişi başına 1000 USD'lik gelir artışı PC sayısındaki 1,5 puanlık artış ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca telefon hattı yoğunluğunun PC sayısında 0,3 lük bir artışa neden olduğu, ortalama okullaşma oranındaki 1 yıllık artışın da PC kullanımında 1,5 puan ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Spiezia(2011) Bilgi iletişim teknoloji kullanımının mal ve hizmet üretiminde ve diğer süreçlerde inovasyon olasılığını arttırdığını tespit etmiştir.

Penana vd, (2015) Panama'da 615 küçük ve orta ölçekli firma üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucuna göre şirketlerin inovasyon faaliyetlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin pozitif etkiye sahip olduğu, şirket yaşının ve büyüklüğünün ise etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Vargas vd.(2016), Meksika'da yapmış oldukları çalışmanın analiz aşamasında yapısal eşitlik modellemesi sonucunda elde ettiği bulgulara göre bilgi iletişim teknolojileri kullanımının örgütsel yeniliği önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. KOBİ'lerin pazarlama eğilimlerini karşılamak, ürünlerini yenilemek, tedarikçi ve müşterileri ile işbirliği yapmak için bilgi iletişim teknolojileri kullanmaları gerektiği tespit edilmiştir.

Gera ve Gu(2004) yaptıkları çalışmada BİT kullanımının işçi becerileri ile ilgili olduğunu, BİT kullanım seviyesi yüksek olan şirketlerin daha fazla bilgi çalışanı istihdam ettiğini, BİT kullanımının da üretim, verimlilik ve örgütsel yeniliklerle ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Araştırmanın temel amacı, ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma düzeylerini etkileyen eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasının ülkelerin inovasyon çıktıları üzerindeki etkisinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının aracılık rolü olup olmadığını belirlemektir.

Bu amaçla, 135 ülkeye ilişkin eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılası, bilgi teknolojileri kişisel kullanım, işe dayalı kullanım ve devlet kullanımı ile inovasyon endeksleri temel alınarak uygulama yapılmıştır. Araştırmada, öncelikle değişkenler arasındaki korelasyonlar belirlenmiş,

ikinci sırada ise örnekleme yer alan tüm bilgi iletişim teknolojilerini kullanma düzeylerini etkileyen faktörlerin inovasyon çıktıları üzerindeki etkisinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının aracılık rolünü bir yapısal eşitlik modeli (YEM) ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Ana Kütlesi

Bu araştırmanın ana kütlesini Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış, 2015 ve 2016 yılı içerisinde araştırma konusunda yer alan endeks değerleri raporlanmış ülkelerin tamamı olan 135 ülke dahil edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün yeterli olması yapısal eşitlik modellemesi için öncelikli varsayımdır. Örneklem büyüklüğü değerlendirildiğinde, YEM tekniği için farklı görüşler olmakla birlikte genellikle 100'den az örneklem hacmi küçük, 100-200 arası örneklem hacmi orta ve 200'den fazla örneklem hacmi ise büyük örneklem hacmi (Bayram, 2010: 51) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada ana kütleyi oluşturan 135 birimden oluşan veri düzeyinin YEM için yeterli olduğu anlaşılmıştır.

Ölçüm Modeli

Araştırmada kullanılan veriler Dünya Ekonomi Forumu Şebekeleşmiş Hazır bulunuşluk Endeksi, Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişlik Endeksi, Sosyal Gelişme Endeksi, Global İnovasyon Endeksi ve Dünya Bankası GSYİH verilerinden derlenmiştir. Ölçüm modelinin faktör geçerliliklerini doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla yakınsak geçerlilik (convergent validity) ve ayırt edici geçerlilik (discriminant validity) analizleri kullanılmıştır.

Yakınsak geçerlilik tek bir yapıyı ölçmek için hangi faktörlerin kabul edilip hangilerinin edilmeyeceğini göstermektedir. Faktör yüklerinin anlamlı olması ve 0,5'i aşması, bileşik güvenilirliklerin 0,6'yı aşması ve tüm yapılar için 0,5'den fazla olması açıklanan ortalama varyansın (AVE) değerlendirilmesi ile yakınsak geçerlilik test edilebilir (Wang ve Wang, 2012). Araştırmanın ölçüm modelinde, faktör yüklemeleri ve bileşik güvenilirlikleri (Composite Reliabilities-CR) kabul edilebilir ve 0,01 seviyesinde anlamlıdır. Faktör yükleri 0,696 ile 0,969 arasında değişmektedir. Bileşik güvenilirlik değerleri (CR) ise 0,92 ve 0,95 değerlerindedir. AVE değerleri de 0,65 ve 0,75'tir. Bu sonuçlar ölçüm modelinin yakınsak geçerliğinin sağlandığını ifade etmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. DFA Sonuçları ve İç Güvenilirlik Analizi

Faktör	Ortalama	SH	Madde	Faktör Yüğü	AVE	CR
Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörler BITFAK	4450,08	5487,75	KGSYIH	0,877	0,65	0,95
			KH	0,723		
			EK	0,781		
			OP	0,831		
Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı BTK	4,99	0,98	BK	0,969	0,75	0,92
			IK	0,903		
			DK	0,696		

Ayrt edici geçerliliği bir faktöre ait ortalama açıklanan varyans ile o yapının diğer yapılarla olan korelasyon katsayısının karesinin karşılaştırılması ile değerlendirilir. Faktörlere ait korelasyon ve açıklanan ortak varyans (AVE) değerleri Tablo 2’de yer almaktadır. Ayrt edici geçerlilik için Fornell ve Larcker yaklaşımı kullanılmış olup, köşegenler üzerinde yer alan ortak varyans (AVE) değerlerinin kendi satır ve sütunlarında yer alan değişkenler arası korelasyondeğerlerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Ayrt edici geçerlilik sonuçları hem madde hem de yapı düzeyinde kabul edilebilir değerlerdedir.

Tablo 2. Ayrt Edici Geçerlilik

Faktörler	Eğitim Kalitesi	Bilgi ve İletişim Tek.Kullanımı
Eğitim Kalitesi	0,95	
Bilgi ve İletişim Tek.Kullanımı	0,81	0,92

Tablo 3’te, önerilen modelin uyum ölçüleri (Goodness-of-fit indices) standart değerler ile karşılaştırıldığında kabul edilebilir düzeyde olduğu ve yapısal modeli doğruladığı anlaşılmaktadır. Bu durumda modelin verilere kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığına ve böylece araştırma hipotezlerini açıklayabileceğine karar verilebilir.

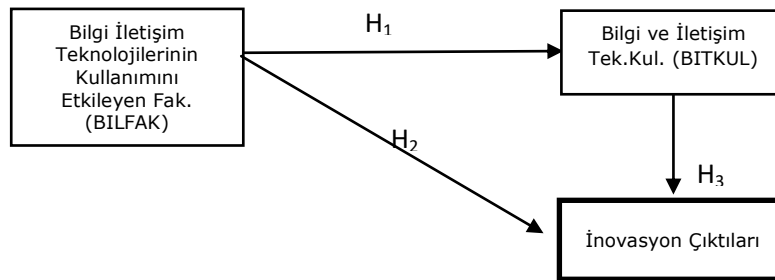
Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Uyum İyiliği İndeks Değerlendirmesi

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 1
χ^2 (CMIN)	$0 < \chi^2 < 2df$	$2df < \chi^2 < 3df$	78,651
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	4,916
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,85
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,91
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,21

Kaynak: Meydan, 2011

Kavramsal Model ve Hipotezler

Çalışmada yer alan eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasından oluşan bilgi iletişim teknolojilerini kullanma düzeylerini etkileyen faktörler, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile inovasyon arasındaki teorik ilişkiler incelenerek bir aracılık modeli oluşturacak şekilde araştırmanın kavramsal modeli (Şekil 1) ve alternatif hipotezleri belirlenmiştir.

Şekil 1. Kavramsal Model

Araştırmanın kavramsal modelinde eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar, kişi başı GSYİH'dan oluşan bilgi teknolojilerini etkileyen faktörler bağımsız değişken, inovasyon bağımlı değişken ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı da aracı değişken olacak şekilde tasarlanmıştır. Araştırma modelinin alternatif hipotezleri;

H1: Bilgi Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

H2: Bilgi Teknolojilerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin İnovasyon Çıktıları Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

H3: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımının İnovasyon Çıktıları Üzerinde Anlamlı Bir Etkisi Vardır.

Yapısal Model

Çalışmada eğitim sistemi kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılasından oluşan bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörler, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile inovasyon çıktıları arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra ise yapısal eşitlik modeli tekniğiyle değişkenler arasındaki etkileşim analiz edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 4'te görülmektedir. Buna göre değişkenler arasında aynı yönde ve genellikle kuvvetli ilişkiler olduğu görülmüştür. En düşük ilişki bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım düzeyleri ile inovasyon çıktıları arasında ($r= 0,808$, $p<0,01$) gerçekleşirken en yüksek düzeydeki ilişki ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörler ile inovasyon çıktıları ($r= 0,877$, $p<0,01$) arasındadır.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		1	2	3
1	Bilgi İletişim Tek. Etkileyen Fak. (BITFAK)	1		
2	Bilgi İletişim Tek. Kul. (BITKUL)	0,835**	1	
3	İnovasyon Çıktıları	0,877**	0,808**	1

** $p < 0,01$,

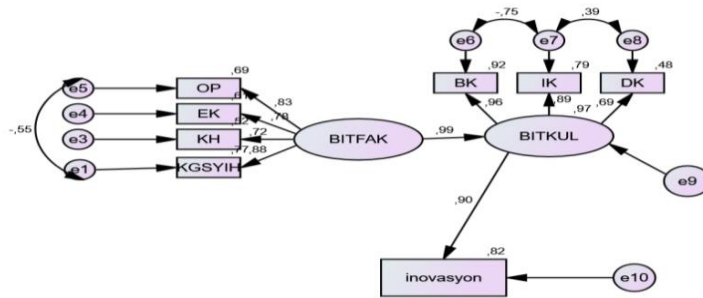
Teorik Modele İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Çalışmanın teorik modelinde değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler her bir değişken için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Teorik modelin analizi neticesinde Tablo 5'te teorik modele ilişkin standardize edilmiş regresyon katsayıları, standart hatalar ve kritik oranlar yer almaktadır.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Regresyon Matrisi ve R² Değerleri

Değişkenler	B	β	S _n	t (Kritik Oran)	R ²
BITFAK→BITKUL	0,000	0,986	0,000	13,711	0,972
BITKUL→İnovasyon Çıktıları	7,714	0,904	0,472	16,357	0,818

Standardize edilmiş regresyon katsayıları için elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında anlamlı nedensel ilişkilerin olduğu ve hem bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen faktörlerin bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı üzerindeki etkisinin hem de bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının inovasyon çıktıları üzerindeki etkisinin yüksek bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre eğitim kalitesi, okullaşma puanı, kişisel haklar ve kişi başı GSYİH'ın artmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı da artmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması da inovasyon çıktıları olumlu etkilemektedir (Tablo 5).

Şekil 2: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımının Aracılık Etkisi

Teorik olarak oluşturulan modelde yer alan gizil değişkenlerin yapısal eşitlik modelinde (Şekil 2) katkısını ifade eden R² değerleri de Tablo 5'te yer almaktadır. Yapısal eşitlik modellerinde açıklanan varyans olarak ifade edilen R² gösterge değişkenlerinin gizil değişkenlerdeki değişmelerin ne kadarını açıkladığını belirleyen

katsayıdır (Gürkan, Polat, Demiralay, 2015: 126). R^2 değerleri incelendiğinde yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6'da, önerilen modelin uyum ölçüleri (Goodness-of-fit indices) standart değerler ile karşılaştırıldığında kabul edilebilir düzeyde olduğu ve yapısal modeli doğruladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modellemesi İçin Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model 1
χ^2 (CMIN)	$0 < \chi^2 < 2df$	$2df < \chi^2 < 3df$	78,651
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	4,916
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,85
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,91
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,209

Kaynak: Meydan, 2011.

Şekil 2'de yer alan modele ait analiz sonuçları, değişkenler arasındaki doğrudan etkileri göstermektedir. Ancak aracılık etkisinin araştırılabilmesi için bağımsız değişkenin bağımlı değişken ve aracı değişken üzerinde bir etkisi olması gerekmektedir. Bununla birlikte aracı değişken de bağımlı değişken üzerinde bir etkiye sahip olmalıdır. Aracı değişken bağımsız değişken ile birlikte modele dahil edildiğinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde anlamlı bir düşüş oluyorsa kısmi aracılık, tamamen ortadan kalkıyorsa tam aracılık söz konusu olmaktadır (Baron ve Kenny, 1986:1175). Araştırma modelinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkisinin ortadan kalktığı ve bu durumda da bilgi ve iletişim teknolojilerinin tam aracılık etkisinin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın amacı ve teori doğrultusunda oluşturulan yapısal eşitlik modelleri ile elde edilen bulgular çerçevesinde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen

faktörler bilgi iletişim kullanım düzeylerindeki değişiklik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ($R^2=0,972$). Bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımını etkileyen bu faktörlerin inovasyonçukları üzerinde doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım düzeyleri aracılığıyla önemli düzeyde pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. İnovasyon çıktılarındaki değişikliğin %81,8'i bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin aracılık etkisi açıklanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular yazında elde edilen sonuçlarla tutarlı olarak bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının inovasyonçukları üzerinde etkili olduğu, bilgi ve iletişim teknolojilerini etkileyen faktörlerin ise alt yapı ve kapasiteden ziyade gelir, eğitim kalitesi, okullaşma durumu, kişisel hak ve özgürlüklerin derecesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yenilikçi davranışın geliştirilerek inovasyon düzeylerinin artırılabilmesinin bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılmasına yönelik iyileştirmelerin yapılması ile yakından ilgili olduğu açıktır. Bunun için de altyapı ve kapasite artırımından daha çok kişisel gelir, hak ve özgürlükler, eğitim kalitesi, okullaşma düzeyleri konusunda çalışmalarla önemli adımlar atılabileceği ifade edilebilir. İlerleyen çalışmalar için bu çalışmada yer alan değişkenlere teori çerçevesinde etken farklı unsurlara ilişkin endeks değerleri eklenerek model genişletildiğinde farklı sonuçlar ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Baron, R. M. and Kenny, D. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.51, No.6, pp.1173-1182.

Bayram, N. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları, Bursa: Ezgi Kitabevi .

Chinn, Menzie D. And Fairlie Robert W. (2010). ICT Use in Developing World: An Analysis of Differences in Computer and Internet Penetration, *Review of International Economics*, 18(1), 153-167.

Çetin Gürkan, G. & Demiralay, T. (2017). Bireysel Yenilikçiliğin Çalışanın Yenilikçi Davranışı Üzerindeki Etkisinde İçsel Motivasyonun Aracılık Rolü: Türkiye'de Cerrahlar Örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1.

Dam, M.F. & Yıldız, B. (2016). BRICS-TM Ülkelerinde AR-GE ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Akdeniz İİBF Dergisi* (33).

- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Gera, S. & Gu, W. (2004). "The Effect of Organizational Innovation and Information Technology on Firm Performance," *The Canadian Economy in Transition, International Productivity Monitor Statistics*, V.9, Faal, 37-51
- Gürkan, Ç., G., Polat D. ve Demiralay T. (2015), Turistlerde Çevre Bilincinin Çevreye Duyarlı Müşteri Davranışı ve Çevreye Duyarlı Konaklama İşletmelerinde Kalma Tercihleri Üzerindeki Etkisi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1.
- Kalay, F. & Tuncer, C.O. & Kızıldere, C. & Kalay Arslan, H. (2015) Stratejik İnovasyon Yönetimi Uygulamalarının Firma İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: X, Sayı:II.
- Karaata, E.S. (2012). İnovasyonun Ölçümünde Yeni Arayışlar. TÜSİAD Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Raporu, No:2012/1
- Krstic B., Petrovic, J., Staisic, T. (2015). Influence of Education System Quality on The Use OF ICT in Transition Countries in The Age Of Information Society, *TEME*, 747-763.
- Meydan, Cem H. ve Şeşen H. (2011) Yapısal Eşitlik Modellemesi - AMOS Uygulamaları, Detay Yayıncılık, ISBN:978-6055437015.
- OECD VE EUROSTAT (2005). Oslo Kılavuzu, Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler. Ankara: TUBİTAK
- Özdevecioğlu, M. & Biçkes, D. (2012). Örgütsel Öğrenme ve İnovasyon İlişkisi: Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 39, Ocak-Haziran.
- Özsağır, A. & Çütçü, İ. (2015) İnovasyon-Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli İle Türkiye Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt:X, Sayı:II.
- Penana, J.E.M., Guzman, G.M., Mojica, E.G. (2015) The Effect of Information and Communication Technology in Innovation Level: The Panama SMEs Case, *Journal of Business & Economic Policy*, Vol.2, No.2, 124-131.
- Spiezia, V. (2011). Are ICT Users More Innovative? An Analysis of ICT-Enabled Innovation in OECD Firms, *OECD Journal: Economic Studies*, Vol.2011/1.

Şahbaz, A. (2017). İnovasyon ve Girişimcilik Kavramlarının Karşılıklı Etkileşimi. Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1.

Şahinli, M. A.&Kılınc, E. (2013). İnovasyon ve İnovasyon Göstergeleri: AB Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl:13, Sayı: 25

Tüylüoğlu, Ş.& Saraç, Ş. (2012). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İnovasyonun Belirleyicileri: Amprik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan, 7(1).

Vargas, H.C., Torres, G.C.L., Serna, M.C.M. (2016). The influence of Information and Communication Technologies on Organizational Innovation. A Perspective of Mexican SMEs, Risk Governance/Control: Financial Markets/Institutions/volüme 6, Issue 4

Zizlavsky, O. (2013). Past, Present and Future of the Innovation Process. International Journal of Engineering Business Management, Vol: 5, 47.

DİJİTAL KABULLENMENİN TEKNOLOJİYE HAZIR OLMA İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Naciye Güliz UĞUR¹

Burçak BAŞAK²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, dijital kabulleniciler olarak internet kullanıcılarının Teknolojiye Hazır Olma (THO) durumlarını incelemek ve bazı demografik değişkenler bakımından değerlendirmektir. Araştırmada kullanılan veriler 2016 yılında elde edilmiş ve araştırmaya 633 kişi katılmıştır. Araştırmada ölçme aracı olarak Teknolojiye Hazır Olma İndeksi (THOİ) kullanılmıştır. THOİ iyimserlik, yenilikçilik, güvensizlik ve rahatsızlık olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılar, bu dört boyuttaki puanlarına göre kâşifler, öncüler, şüpheciler, tedirginler ve ilgisizler olarak adlandırılan beş farklı kategoriden birisine girmektedir. Verilerin analizi aşamasında faktör analizi, çapraz tablolama, ANOVA gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Teknolojiye hazır olma indeksi, teknoloji kabulü, THO, internet kullanıcıları

AN EMPIRICAL STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TECHNOLOGY ADOPTION AND TECHNOLOGY READINESS

ABSTRACT

This research aims to analyze technology readiness level of people who access Internet as technology adopters and evaluate their technology readiness levels in terms of the technology readiness segments. The research is conducted on 633 participants in 2016 and data is gathered by using Technology Readiness Index (TRI) survey. The Technology Readiness Index is based on four main categories of attitudes toward technology which are optimism, innovativeness, discomfort, and insecurity. Based on participants' TRI dimensions score, each participant is classified into five TRI segments; explorers, pioneers, skeptics, paranoids and laggards. In the light of the findings and limitations, some recommendations were made to tackle the technology readiness problem.

Keywords: Technology readiness index, technology adoption, TRI, internet users

¹ Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, ngugur@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi Kırkpınar Turizm Meslek Yüksekokulu, bbasak@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Son yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanındaki ortaya çıkan gelişmeler; bireylerin, kurumların ve ülkelerin birbirleriyle kolayca etkileşim ve iletişim kurabilme olanaklarının artması ve ekonomik alanda önemli değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur (Sachs, 2005; Soros, 2002). Bu gelişmeler, iletişim ve taşımacılık maliyetlerini düşürmüş, ülkeler arasındaki mal, hizmet, para, bilgi ve hatta iş gücü hareketliliği önündeki engelleri azaltmıştır. Ekonomistler, üretkenlik ve küresel ekonomik büyümede itici güçlerin, ürünlerin kolay taşınabilirliğinden öte, bilgi üretimi ve yenilikçilik olduğu vurgusunu yapmıştır (OECD, 1999 2004; Stiglitz, 1999).

Toplumsal değişim ve reform hareketlerinin gerçekleşmesinde önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülen BİT (Göktaş, 2006:17; Gülbahar ve Güven, 2008; Means ve Olson, 1995; Means, Roschelle, Penuel, Sabelli ve Haertel, 2003; Tezci, 2009), bireylerin becerilerinin artırılması ve onların bilgi toplumunun gerektirdiği yeni yeterliklerle donatılması fikrinin hayata geçirilmesinde ise etkili bir araç olarak görülmektedir (Haddad ve Draxler, 2002; Kozma ve Wagner, 2006; UNESCO, 2002). Ulusal düzeydeki politika yapıcılar ve karar vericiler, BİT'in değerini takdir etmekte, uluslararası arenada meydana gelen bu yeni duruma uyum sağlamak ve ülkelerindeki ekonomik büyümeyi hızlandırmak için çaba göstermektedir (UNESCO, 2003).Toplumun yenilikleri takip etmesi ve kendini geliştirme yönünde adım atması, ülkelerin bu teknoloji tabanlı değişime uyum sağlamasında en önemli unsur olarak görülmektedir (OECD, 1999 2001; World Bank, 2003).

Teknolojiye hazır olma kavramı 2000'de Parasuraman tarafından ortaya atıldıktan sonra ağırlıklı olarak yabancı kaynaklarda farklı bakış açılarıyla, yeni boyutlar eklenerek veya var olan boyutlar elenerek incelenmiştir. Dijital kabullenme veya teknoloji kabulü kavramlarının geçmişi ise 70'li yıllara dayanmaktadır. Literatürde ilk olarak yeniliklerin yayılımını inceleyen araştırmalara konu olan dijital kabullenme günümüzde teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin kabullenme hızı, kabullenmeye etki eden faktörler gibi birçok açıdan ele alınmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada dijital kabulleniciler olarak internet kullanıcıları ele alınmıştır. Bireyin internet kullanımının dijital kabullenme olarak değerlendirilmesi ile ilgili bir çok çalışmaya rastlanmakla birlikte (Fusilier ve Durlabhji, 2005; Vijayasathy, 2004; Porter ve Donthu, 2006; Lu vd., 2003) yabancı literatürde dijital kabullenme ve THO ilişkisini araştıran çeşitli araştırmalar da bulunmaktadır (Walczuch vd., 2007; Lin vd., 2007; Westjohn vd., 2009).Yerli kaynak taramasında, teknolojiye hazır olma konusunda yapılan çalışmaların az sayıda ve temel düzeyde olduğu fark

edilmiştir. Bu çalışmada, internet kullanıcılarından oluşan örneklemeden elde edilecek veriler neticesinde THOI boyutları ve THO kategorileri incelenmiştir.

TEORİK ÇERÇEVE

Teknolojiye Hazır Olma İndeksi

Günümüzde, tüketicilerin ve firmaların ileri teknolojiye sahip ürün kullanmaları hızla artmaktadır. Firmalar, tüketicilere ileri teknoloji içeren mal satmakta veya bir hizmet sunarken ileri teknolojilerden faydalanmaktadır. Aynı şekilde tüketiciler de, ileri teknolojiye sahip mal ve hizmetlere ilgi duymaya başlamışlardır. Ancak, İnsanların sahip oldukları farklı özellikler teknolojiye yönelik bakış açılarını da farklılaştırmaktadır. Yapılan bazı araştırmalar da insanların teknoloji kullanımı konusunda farklılıklarının olduğunu belirtmektedir (Rogers, 1995).

Bu konu üzerinde duran Mick ve Fournier (1998), kişilerin teknolojiye karşı tepkilerini ölçerek, üstesinden gelmeleri gereken sekiz teknolojik çelişkiyi tanımlamışlardır. Bunlar; kontrol/karmaşa, özgürlük/esaret, yeni/eski, yetenek/beceriksizlik, verimlilik/verimsizlik, tamamlamak/yaratmak, benzeşme/ayrılma, bağlanmak/kurtulmak adı verilen çelişkili duygulardır. Bu çelişkiler olduğu sürece, teknoloji, kişilerde olumlu ve olumsuz duygular yaratacaktır. Bu duygusal çatışma, bireylerde olumsuz bir ruhsal durum olan, bilgisayara ve teknolojiye karşı kaygı yaratmaktadır.

Teknolojinin etkin kullanımını belirleyen faktörlerin başında gelen "Teknolojiye Hazır Olma" (THO) kavramı, "insanların iş ve özel yaşamlarındaki hedeflerini gerçekleştirmek için, yeni teknolojileri benimseme ve kullanma eğilimini" ifade eden bir yapıdır (Parasuraman, 2000). Bu yapı, bireyin yeni teknolojileri kullanma eğilimini belirleyen, zihinsel kolaylaştırıcılar (enabler) ve engelleyicilerin (inhibitor) bileşiminden meydana gelen bir "zihin durumu" olarak görülebilir (Parasuraman, 2000). Teknolojik hazırlık, kişilerin teknolojiye karşı tepkilerini tahmin eden ve açıklayan, çok yönlü ve bir bireyden diğerine göre değişen bir durumdur

Teknolojiye hazır olma, bireylerin yeni teknolojiyi benimsemesi ya da uyumlaşmasını anlamada önemlidir. Parasuraman tarafından kavramlaştırılan bireysel teknolojik hazır oluş, dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte İyimserlik (Optimism), Yenilikçilik (Innovativeness), Rahatsızlık (Discomfort) ve Güvensizlik (Insecurity) olmak üzere dört alt boyut bulunmaktadır.

Bu boyutlardan, iyimserlik ve yenilikçilik bireyin olumlu, rahatsızlık ve güvensizlik ise teknoloji bakımından olumsuz tutumlarını ölçmektedir. Olumlu boyutlar aynı zamanda bireyin teknolojik hazırlığını artıran kolaylaştırıcılar (drivers), rahatsızlık ve

güvensizlik ise teknolojik hazırlığın azalmasına sebep olan engelleyiciler (inhibitors) olarak da tanımlanmaktadır (Parasuraman, 2000).

Parasuraman ve Colby (2001), yukarıda açıklanan olumlu ve olumsuz duygular aracılığıyla kişilik tiplerini belirleyerek, tüketicileri beş farklı kategoride sınıflandırmışlardır. Teknolojik Yatkinlık İndeksinin sonuçlarına göre ayrılan bu gruplar; kâşifler (explorers), öncüler (pioneers), şüpheciler (skeptics), tedirginler (paranoids) ve ilgisizler (laggards) olarak isimlendirilmiştir (Parasuraman ve Colby, 2001).

Tablo 1: THO kategorilerinin karakteristik özellikleri

THO Kategorileri	THO Boyutları			
	İyimserlik	Yenilikçilik	Rahatsızlık	Güvensizlik
Kâşifler	Yüksek	Yüksek	Düşük	Düşük
Öncüler	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Şüpheciler	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük
Tedirginler	Yüksek	Düşük	Yüksek	Yüksek
İlgisizler	Düşük	Düşük	Yüksek	Yüksek

Kâşifler, yeni çıkan teknolojileri olabildiğince çabuk deneme konusunda korkusuz ve oldukça motive kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu gruptaki kişiler teknoloji konusunda oldukça iyimser ve yenilikçidir. Öncüler, kâşiflerden sonra, yeni teknolojileri deneyen ilk gruptur. Kâşifler gibi yüksek düzeyde iyimser ve yenilikçi olmalarının yanında, aynı zamanda teknoloji bakımından yüksek düzeyde rahatsızlık ve güvensizlik hissederler. (Midgley ve Dowling, 1993).

Şüphecilerin teknoloji kullanma motivasyonları düşüktür ve bu gruptakiler yeni teknolojinin faydaları konusunda ikna edilmeye ihtiyaç duyan kişilerdir.

Tedirginler, teknolojinin faydaları konusunda ikna edilmeye açık olsalar da, teknolojiye karşı yüksek düzeyde kaygı duyarlar. Şüpheciler veya tedirginler grubunda yer alan bireyler, yeni teknolojileri "geç benimseyenler" olarak nitelendirilmektedir.

Beşinci grup olarak ilgisizler ise, başkaları tarafından zorlanmadıkları sürece, yeni teknolojiyi benimseyemeyen gruptur. İlgisizler, kullanmaya zorlanmadıkları sürece, teknoloji kullanmazlar (Parasuraman ve Colby, 2001).

THO VE THOİ Çalışmaları

Parasuraman ve Colby (2001), insanların THO skorlarıyla, teknoloji kullanımları arasında güçlü pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Parasuraman (2000), THO

düzeyleri yüksek olanların Internet, bilgisayar ve cep telefonları gibi teknolojik cihaz ve hizmetleri kullanmaya daha yatkın olduklarını bularak, bireylerin teknolojik ürünleri kullanmalarını tahmin etmede THOI'nın (Teknolojik Hazırlık İndeksi) kullanılabileceğini vurgulamıştır.

Walczuch ve diğerleri (2007) ile Lin ve diğerleri (2007) tarafından yapılan araştırmalarda tüketicilerin teknolojik yatkınlığının, teknolojik ürünleri benimsemeleri üzerine etkileri ortaya konmuştur. Westjohn vd. (2009) tarafından ABD ve Çin'li katılımcılarla yapılan çalışmada, THO'nun, teknoloji kullanımıyla pozitif ilişkisi olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda, bireylerin genel teknoloji yatkınlıklarıyla teknoloji kullanımları arasında olumlu ilişki olduğunu gösterilmiştir.

Ling ve Moi (2007), öğrencileri örneklem olarak aldıkları çalışmalarında, teknolojik yatkınlık ve elektronik öğrenme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, teknolojik yatkınlıkları farklılaşan öğrencilerin, elektronik öğrenme sistemini benimsemelerinde de farklılıklar saptanmıştır. Aynı şekilde, diğer bir çalışmada (Rhee ve diğerleri, 2007), karma eğitim sisteminde öğrencilerin teknolojik yatkınlıklarının, eğitimde başarılı olmaları üzerine etkileri incelenmiştir.

Yukarıda yer alan çalışmalara ek olarak, bazı çalışmalarda da (Elliott ve diğerleri, 2008; Tsikriktsis, 2004) teknolojik yatkınlık kavramı, kültürel kapsamda incelenmiştir. Elliott ve diğerleri (2008), Amerikalı tüketiciler ile Çinli tüketiciler üzerine yapıları çalışmalarında, farklı kültürlerdeki tüketicilerin teknolojik hizmetleri (ATM, internet üzerinden alışveriş vb. gibi) kullanmaları ile teknolojik yatkınlıkları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Buldukları sonuçlara göre, Çinli tüketicilerin, Amerikalı tüketicilere göre rahatsızlık ve güvensizlik duygularının daha yüksek oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Amerikalı tüketicilerin Çinli tüketicilere göre, ileri teknolojiye sahip hizmetleri daha fazla kullandıkları saptanmıştır. Lin ve Peng (2005) de çalışmalarında, kültürel boyutların (Bireyselcilik, Erillik vb. gibi), tüketicinin teknolojik yatkınlığı üzerine etkilerini ortaya koyabilecek kavramsal bir model geliştirmişlerdir.

Bazı çalışmalarda ise THO ile bireylerin teknoloji, internet ve elektronik ticarete uyumları ile kullanma durumları incelenmiştir (Astuti ve Nasution, 2014, Lam vd., 2008; C. H. Lin, Shih ve Sher, 2007; Mehrtens vd., 2001). Mehrtens vd. (2001) yedi işletmede çalışan personelin Internet uyum ve benimseme durumlarına incelemiştir. Lin, Shih, ve Sher (2007) teknoloji kabulü ile THO arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, THO'nun bireylerin İnterneti benimseme süresini ve kullanımı arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Lam vd (2008) tarafından THO boyutları ile teknoloji kullanım, kabul ve benimsenmesi arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara bakıldığında, THO'nun yenilik ve iyimserlik boyutlarının internet kullanımının kabul süresi üzerinde pozitif

yönde etkisi olduğu, buna karşı rahatsızlık ve güvensizlik boyutlarının ise negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Chang ve Kannan (2006) kamu kurumlarında çalışan personelin kablosuz internet teknolojisi ve bunların benimsemelerini incelemiştir. Personelin bu teknolojiyi kullanma eğilimleri THOİ skorları ile ölçmüştür.

Yabancı kaynaklarda THOİ kullanılarak birçok meslek veya yaş grubunun teknolojiye hazır olma durumu incelenmiş ve THO kategorileri ile çalışmalarda yer alan bir takım demografik ifadeler arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya konmuştur (Lai, 2008; Massey, Khatri ve Montoya-Weiss, 2007; Lai Ming ve Chong Moi, 2007; Lai, Obid ve Meera, 2004; NTRS, 2000; Lee, Chiu, Chiang ve Chiu, 2009; Elliott, Hall ve Meng 2008). Teorik çerçevede açıklanan dört THOİ boyutu ve THO kategorileri ABD’de elde edilen veriler neticesinde yorumlanmıştır (Parasuraman, 2000; Parasuraman ve Colby, 2001).

METOD

Yapılan araştırma, nicel yaklaşım benimsenerek gerçekleştirilmiş betimsel nitelikte bir araştırmadır. Betimsel araştırmalarda, yapılacak olan çalışmanın var olan durumuyla ilgili sorulara cevap aramaya veya hipotezler test edilmeye çalışılmaktadır (Gay, 1981:153). Bu çalışmanın amacı dijital kabulleniciler olarak internet kullanıcılarının mevcut durumunun düzgün bir portresini çizmek olarak ifade edilebilir. Araştırmanın örneklemini, 2016 yılında yayınlanan online anketi dolduran 633 internet kullanıcısı oluşturmaktadır. THO durumu ölçmek amacıyla internet kullanıcılarına sunulan anket soruları Parasuraman (2000) tarafından geliştirilen THOİ’den uyarlanmıştır. Tüm ifadeler İngilizceden Türkçeye çevrilmesinin ardından alanla ilgili akademisyenlerce değerlendirilerek üzerinde gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ankette, bu ifadelerin yanı sıra teknolojik cihaz veya hizmet kullanımını konu edinen 9 soru ile demografik bilgilere yönelik sorular da yer almaktadır. Anket, online olarak hazırlanmış ve ifadelerin değerlendirilmesinde beşli Likert ölçeği kullanılarak sunulmuştur. Verilerin analizinde SPSS 20 Programı faktör analizi, çapraz tablolama gibi istatistiki yöntemler kullanılmıştır. Toplanan veriler aracılığı ile, soru kâğıdında yer alan ifadelerin, değişkenleri ölçme gücünün açıklanabilmesi için, verilere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada 633 katılımcıdan elde edilen veriler incelenmiştir. Katılımcıların demografik profili incelendiğinde, 379 erkek, 254 kadın olduğu; 5 ilköğretim mezunu, 100 lise mezunu, 93 önlisans mezunu, 195 lisans mezunu, 139 yüksek lisans mezunu ve 101 doktora mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %56’sı evli, %44’ü bekârdır. Yaş dağılımına baktığımızda ise; 17 yaş ve altı 2 kişi,

18-30 yaş arası 279 kişi, 31-45 yaş arası 255 kişi, 46-60 yaş arası 77 kişi, 61 yaş ve üzeri 20 kişi olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir dağılımı incelendiğinde %62,3'ünün 2001 TL ve 3500 TL arasında geliri olduğu görülmektedir.

Araştırmada, THOİ'ye ilişkin 4 boyut 36 ifadeden oluşan anket vasıtasıyla incelenmiştir. Yapılan analizlerde THOİ anketindeki her bir boyuta ilişkin ifadeler tespit edilmiş ve her bir katılımcının ortalama iyimserlik, yenilikçilik, rahatsızlık ve güvensizlik puanları hesaplanmıştır. Öncelikle her bir ifadeye verilen cevaplar boyutlar bazında frekans ve yüzde dağılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Daha sonra ise boyutlara ilişkin genel ortalamalar verilmiş ve bu veriler yorumlanmıştır. Öncüler grubu %44,6 ile katılımcıların ağırlıklı olarak toplandığı grup olmuştur. Örneklerde, tedirginler %17, kaşifler %7,9, İlgisizler %2.4 ve şüpheciler %1.2 oranında dağılım göstermiştir. Katılımcıların %26,9'u karakteristik özellikleri grupların literatürde yer alan tanımlarına uyum sağlamadığından hiçbir gruba atanamamıştır.

Katılımcıların gruplara göre dağılımının sağlanmasının ardından araştırma analizleri grup bazlı devam ettirilmiştir. Katılımcıların teknolojiye hazır olmalarında etkili olduğu düşünülen günlük internet kullanım sürelerinin gruplara göre ne şekilde farklılık gösterdiğinin ve günlük internet kullanım süresinin teknolojiye hazır olma açısından önemli bir belirleyici olup olmadığının ortaya konulması amacıyla THO gruplarına göre günlük internet kullanım süresi ANOVA ile test edilmiştir.

Kategorilere göre günlük internet kullanım süreleri incelendiğinde kaşiflerin diğer tüm gruplara göre farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ortalama farklı olarak hesaplanan sonuç kullanım süresindeki farklılık olarak yorumlanabilir (5=en sık, 1=en az). Buna göre, en az fark kaşifler ile öncüler arasında ve en çok fark kaşifler ile şüpheciler arasında olmak üzere kaşifler tüm gruplardan daha uzun süre internet kullanmaktadır. Analiz sonucu günlük internet kullanım süresinin bireylerin THO kategorisinin belirlenmesinde önemli bir gösterge olabileceğini göstermektedir.

Tablo 2: Kategorilere göre günlük internet kullanım süresi incelemesi

(I) Segment	(J) Segment	Mean Difference (I- J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Kaşifler	Öncüler	,870*	,216	,007	,15	1,59
	Şüpheciler	2,048*	,548	,017	,21	3,88
	Tedirginler	1,187*	,241	,000	,38	1,99
	İlgisizler	1,848*	,413	,001	,47	3,23
Anova p= ,000						

Katılımcıların internet kullanım geçmişleri sorgulandığında günlük internet kullanım süresi ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. "Kaç yıldır internet kullanıyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplara göre ilgisizler kategorisinde yer alan katılımcılar ile kaşifler, öncüler ve tedirginler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ortalama farklı olarak hesaplanan sonuç kullanım geçmişindeki farklılık olarak yorumlanabilir, bu neticenin negatif olmasının sebebi ilgisizler grubundaki katılımcıların verdikleri cevapların sayısal karşılığının diğer gruplarına göre daha düşük olmasıdır (5= en çok yıl, 1=en az yıl). İlgisizler; kaşifler, öncüler ve tedirginlere kıyasla daha yeni internet kullanıcılarının meydana gelen bir kategoridir. Şüpheli internet kullanım geçmişi ise ilgisizler kategorisindekiler ile farklılık göstermemektedir. Önceki analizde de bu iki grubun birbirlerine en yakın sonuç elde eden gruplar olduğu dikkat çekmektedir. Bu neticeden hareketle internet kullanım geçmişinin de THO kategorilerinin belirlenmesinde önemli bir gösterge olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 3: Kategorilere göre internet kullanım geçmişi (yıl) incelemesi

(I) Segment	(J) Segment	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
İlgisizler	Kaşifler	-1,439*	,270	,000	-2,34	-,54
	Öncüler	-1,151*	,243	,001	-1,96	-,34
	Tedirginler	-,937*	,253	,019	-1,78	-,09
Anova p= ,000						

Katılımcıların atandıkları THO kategorileri ile gelir düzeyleri incelendiğinde şüpheli kategorisinde yer alan katılımcıların diğer tüm gruplardakilere göre daha düşük gelir düzeyine sahip oldukları gözlenmiştir. Bu neticeden ve grup ortalamalarında izlenen farklılıklardan hareketle gelir düzeyi en yüksek grubun kaşifler olduğu, onu sırasıyla tedirginler, ilgisizler ve öncülerin takip ettiği yorumu yapılabilir. Beklenilenin aksine öncülerin gelir düzeyi de şüpheli gibi diğer grupların gerisinde kalmıştır. Bu nedenle gelir düzeyinin THO kategorilerinin belirlenmesinde önemli bir gösterge olamayacağı yorumu yapılabilir. Bireylerin internet kullanıyor olmaları, literatürde sıkça rastlanan "gelir düzeyi düşük kişiler THO kategorilerinde de geride kalan kategorilerde kümelenir" savının aksini kanıtlamıştır. Bu bağlamda, internet kullanıcısı olmanın, gelir düzeyindeki düşüklüğün getirdiği dezavantajı etkisiz hale getirdiği yorumu yapılabilir.

Tablo 4: Kategorilere göre gelir düzeyi incelemesi

(I) Segment	(J) Segment	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Şüpheciler	Kaşif	-2,073*	,266	,000	-3,05	-1,10
	Öncüler	-1,397*	,217	,013	-2,46	-,34
	Tedirginler	-1,744*	,232	,002	-2,74	-,75
	İlgisizler	-1,400*	,258	,006	-2,41	-,39
Anova p=,000						

Araştırma kapsamında katılımcıların yaşları, eğitim durumları ve teknolojiyi daha erken ve/veya iyi tanıma imkânı sağladığı düşünülerek hanedeki en büyük çocuğun yaşı da anket kapsamında sorgulanmıştır. Gelir düzeylerindeki incelemeye benzer olarak bireylerin yaşı, eğitim durumları veya hanedeki en büyük çocuğun yaşı kategorilere göre farklılık göstermemiştir. Literatürde bu demografik göstergelerin bireylerin THO düzeyleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılan birçok çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalardan literatür bölümünde detaylıca bahsedilmiştir. Örneğin Rogers (1995) ve Meuter v.d. (2003) çalışmalarına göre teknolojik kabullenmeyi açıklamadaki en önemli demografik etken yaştır. Rogers'a (1995) göre teknolojiyi kabullenme düzeyi eğitim seviyesine göre değişiklik göstermektedir, kaşiflerin eğitim düzeyi diğer gruplarınkine göre daha yüksektir. Taglang (2000)'a göre düşük gelirli bireyler teknolojiye direnir ve teknolojiyle gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmada ise literatürdekilerden farklı olarak sadece dijital kabulleniciler olarak internet kullanıcıları incelenmiştir. Kategorilerdeki dağılımın bahsedilen demografik değişkenlere göre farklılık göstermiyor olması bireylerin internet kullanıcısı olmaları ile açıklanabilir. Dijital kabulleniciler olarak internet kullanıcısı olmak, THO hususunda önemli birer engel olarak sayılan büyük yaş, düşük eğitim seviyesi veya hanede teknolojiyle ilgilenen, yatkın genç bireylerin olmaması gibi değişkenlerin olumsuz etkilerini yok etmiştir veya istatistiksel olarak anlamlı farz edilmeyecek kadar az düzeye indirmiştir. Bu bağlamda bireylerin internet kullanıyor olmalarının onları THO konusunda avantajı duruma getirdiği yorumu yapılabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma gelişmekte olan bir ülkenin dijital kabullenicileri olarak internet kullanıcılarının teknolojiye hazır olma seviyesinin durum tespiti bağlamında önemli bir çalışma olmakla birlikte çeşitli kısıtları da içinde barındırmaktadır. Bundan dolayı gelecek çalışmalarda daha fazla katılımcıya ulaşarak daha farklı istatistiksel analizler gerçekleştirilmelidir.

Araştırmada genç ve orta yaş grubu katılımcıların THOİ skorları arasında çok az fark olduğu görülmektedir. Bu bulgunun sebebi dijital kabullenmenin, bireyin teknolojiye hazır olma durumunu etkilemesi ve yaş faktörünün olumsuz etkisini ortadan kaldırması olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, dijital kabullenme teknolojiye hazır olma konusunda yaşın olumsuz etkisini bertaraf edebilir. Çalışmada lisans ve lisansüstü eğitim grubundaki katılımcılar kaşiflik düzeyinde diğer eğitim grubuna göre fark gösterse de araştırmının genelinde eğitim gruplarının THOİ skorları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Bu bulgunun sebebi dijital kabullenmenin, bireyin teknolojiye hazır olma durumunu etkilemesi ve düşük eğitim faktörünün olumsuz etkisini ortadan kaldırması olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, dijital kabullenme teknolojiye hazır olma konusunda düşük eğitimin geriletici etkisini ortadan kaldırabilir. Araştırmada alt ve üst gelir grubundaki katılımcıların THOİ skorları arasında çok az fark olduğu görülmektedir. Bu bulgunun sebebi dijital kabullenmenin, bireyin teknolojiye hazır olma durumunu etkilemesi ve düşük gelir faktörünün olumsuz etkisini ortadan kaldırması olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, dijital kabullenme teknolojiye hazır olma konusunda düşük gelirin olumsuz etkisini azaltabilir.

Çalışmada beklenilen aksine, yaş, eğitim ve gelir seviyesinin internet kullanıcılarının teknolojiye hazır olmaları üzerinde etkisinin olmaması, internet kullanımının teknolojiye hazır olma konusunda pozitif etkisinin olduğunu açığa çıkarmıştır. Kişilerin internet kullanıcısı olmaları, THOİ'ye göre şüpheli veya ilgisiz olarak değerlendirmelerinin önüne geçmektedir. İnternet erişimi probleminin üstesinden gelen ve internet kullanıcısı olan kişiler teknolojik yenilenme ve ilerlemenin parçası olma eğilimindedirler ve teknolojiye hazır durumda bulunmaktadırlar. Birçok araştırma yaş, eğitim ve gelir düzeyinin kişinin teknolojiye hazır olma durumunu olumsuz yönde etkilediğini ve kişilerin teknoloji yatkınlığı konusunda geri kaldığını ortaya koymuştur. Bu araştırma ise kişilerin internet erişimine sahip oldukları durumda bu kriterlerin olumsuz etkilerinin ortadan kalkabileceğini göstermiştir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak internet erişiminin bireylerin teknolojik yatkınlığını geliştirme konusunda önemli bir parametre olduğu yorumu yapılabilir. Bu nedenle yöneticilerin, vatandaşlarının teknoloji alanındaki değişimlere hazır olması ve ayak uydurabilmesi için internet erişim problemini ortadan kaldırması önem arz etmektedir. İnternet altyapısı yatırımları arttırılabilir, internet erişim alanının genişletilmesi için çalışmalara ağırlık verilebilir. Öte yandan internet erişiminin daha uygun maliyetler ile sağlanması da daha fazla kişinin internet kullanıcısı olabilmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Astuti, N. C., & Nasution, R. A. (2014). Technology Readiness and E-Commerce Adoption among Entrepreneurs of SMEs in Bandung City, Indonesia. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 16(1).

Chang, A.-M. ve Kannan, P. K. (2006). Employee technology readiness and adoption of wireless technology and services. 39th Hawaii International Conference on System Sciences.

Elliott, K. M., Hall, M. C. ve Meng, J. G. (2008). Student technology readiness and its impact on cultural competency. *College Teaching Methods & Styles Journal*, 4(6):11-21.

European Commission. (2000). eEurope: An information society for all. http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/action_plan/pdf/actionplan_en.pdf. (22.09.2017).

Fusilier, M., & Durlabhji, S. (2005). An exploration of student internet use in India: the technology acceptance model and the theory of planned behaviour. *Campus-Wide Information Systems*, 22(4), 233-246.

Gay, L. R. (1981). *Educational Research: Competencies for Analysis & Application*. Charles E. Merrill Publishing Co., Ohio, ss. 153.

Göktaş, Y. (2006). Bilişim Teknolojilerinin Türkiye'deki Eğitim Fakülteleri ile İlk ve Orta Öğretim Okullarına Bütünleştirilmesinin Bugünkü Durumu. Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Ankara.

Grandon, E. E. ve Pearson, J. M. (2004). Electronic commerce adoption: An empirical study of small and medium US businesses. *Information & Management*, 42(1):197-216.

Gülbahar, Y. ve Güven, I. (2008). A survey on ICT usage and the perceptions of social studies teachers in Turkey. *Educational Technology & Society*, 11(3):37- 51.

Haddad, W. D. ve Draxler, A. (Eds.). (2002). *Technologies for education: Potentials, parameters, and prospects*. USA: UNESCO and the Academy for Educational Development.

Kozma, R. B. (2005). National policies that connect ICT-based education reform to economic and social development. *Human Technology*, 1(2):117-156.

- Kozma, R. B. ve Wagner, D. (2006). Reaching the most disadvantaged with ICT: What works. *ICT and Learning : Supporting Out-of-school Youth and Adults*. OECD Publishing, Paris, ss. 97-120.
- Lai, M.-L. (2008). Technology readiness, internet self-efficacy and computing experience of professional accounting students. *Campus-Wide Information Systems*, 25(1):18-29.
- Lai, M.-L., Obid , S. N. S. ve Meera, A. K. (2004). Towards an electronic filing system: A Malaysian survey. *eJournal of Tax*, 2(1):100-112.
- Lai Ming, L. ve Chong Moi, M. (2007). Professional students' technology readiness, prior computing experience and acceptance of an e-learning system. *Malaysian Accounting Review*, 6(1):85-100.
- Lam, S. Y., Chiang, J. ve Parasuraman, A. (2008). The effects of the dimensions of technology readiness on technology acceptance: An empirical analysis. *Journal of Interactive Marketing*, 22(4):19-39.
- Lee, W.-I., Chiu, Y. T. H., Chiang, M.-H. ve Chiu, C.-C. (2009). Technology readiness in the quality-value-loyalty chain. *International Journal of Electronic Business Management*, 7(2):112-126.
- Lin, J.-S. C. ve Hsieh, P.-L. (2006). The role of technology readiness in customers' perception and adoption of self-service technologies. *International Journal of Service Industry Management*, 17(5):497-517.
- Lin, J.-S. C. ve Hsieh, P.-L. (2007). The influence of technology readiness on satisfaction and behavioral intentions toward self-service technologies. *Computers in Human Behavior*, 23(3):1597-1615.
- Lin, C. H., & Peng, C. H. (2005). The cultural dimension of technology readiness on customer value chain in technology-based service encounters. *Journal of American Academy of Business*, 7(1), 176-180.
- Lin, C. H., Shih, H. Y. ve Sher, P. J. (2007). Integrating technology readiness into technology acceptance: The TRAM model. *Psychology & Marketing*, 24:642- 657 .
- Ling, L. M., & Moi, C. M. (2007). Professional Students'technology Readiness, Prior Computing Experience And Acceptance Of An E-Learning System. *Malaysian Accounting Review*, 6(1).
- Lu, J., Yu, C. S., Liu, C., & Yao, J. E. (2003). Technology acceptance model for wireless Internet. *Internet Research*, 13(3), 206-222.

- Massey, A. P., Khatri, V. ve Montoya-Weiss, M. M. (2007). Usability of online services: The role of technology readiness and context. *Decision Sciences*, 38(2).
- Means, B. ve Olson, K. (1995). Technology's role in education reform: Findings from a national study of innovating schools. Department of Education, Office of Educational Research and Improvement, Washington, D.C..
- Means, B., Roschelle, J., Penuel, W., Sabelli, N. ve Haertel, G. (2003). Technology's Contribution to Teaching and Policy: Efficiency, Standardization, or Transformation? *Review of Research in Education*, 27(1):159-181.
- Mehrtens, J., Cragg, P. B., & Mills, A. M. (2001). A model of Internet adoption by SMEs. *Information & management*, 39(3), 165-176.
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Bitner, M. J., & Roundtree, R. (2003). The influence of technology anxiety on consumer use and experiences with self-service technologies. *Journal of Business Research*, 56(11), 899-906.
- Mick, D.G. and Fournier, S. (1998). "Paradoxes of technology: consumer cognizance emotions, and coping strategies", *Journal of Consumer Research*, Vol. 25 No. 2, pp. 123-43.
- Midgley, D. F. ve Dowling, G. R. (1993). A longitudinal study of product form innovation: The interaction between predispositions and social messages. *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly*, 19(4):611-625.
- NTRS. (2000). The 2000 National Technology Readiness Survey. <http://www.techreadymarketing.com/Presentations/Frontiers%20in%20Services%202000,%20Parasuraman%20&%20Colby.ppt.>
- OECD. (1999). Human Capital Investment. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris.
- OECD. (2001). Education Policy Analysis: Education and Skills. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris.
- OECD. (2004). Innovation in the Knowledge Economy: Implications for Education and Learning. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris.
- Parasuraman, A. (2000). Technology Readiness Index (TRI): A multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. *Journal of Service Research*, 2(4):307-320.

Parasuraman, A. ve Colby, C. L. (2001). *Techno-Ready Marketing: How and Why Your Customers Adopt Technology*. The Free Press, New York, NY.

Parasuraman, A. ve Grewal, D. (2000). The impact of technology on the quality-value-loyalty chain: A research agenda. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1):168-174.

Porter, C. E., & Donthu, N. (2006). Using the technology acceptance model to explain how attitudes determine Internet usage: The role of perceived access barriers and demographics. *Journal of business research*, 59(9), 999-1007.

Rhee, B., Verma, R., Plaschka, G. R., & Kickul, J. R. (2007). Technology readiness, learning goals, and eLearning: Searching for synergy. *Decision Sciences Journal of Innovative Education*, 5(1), 127-149.

Rogers, E. (1995). *Diffusion of innovations*. In. New York: Free Press.

Sachs, J. (2005). *The End of Poverty: Economic Possibilities of Our Time*. Penguin Press, New York.

Soros, G. (2002). *On Globalization*. Public Affairs, New York.

Stiglitz, J. (1999). *Public Policy for a Knowledge Economy* Department for Trade and Industry and Center for Economic Policy Research, The World Bank, London, UK.

Taglang K. (2000). Universal service update. *Digit Beat*;2:1-4.

Tezci, E. (2009). Teachers' effect on ict use in education:The Turkey sample. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1):1285-1294.

Tsikriktsis, N. (2004). A technology readiness-based taxonomy of customers: A replication and extension. *Journal of Service Research*, 7(1):42-52.

UNESCO. (2002). *Open and Distance Learning: Trends, Policy, and Strategy Considerations*. United Nations Education, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO), Paris.

UNESCO. (2003). *ICT for Education in Asia-pacific. ICT Policy and Strategy*. UNESCO Asia-Pacific Regional Bureau for Education, Bangkok.

Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use on-line shopping: the case for an augmented technology acceptance model. *Information & management*, 41(6), 747-762.

Walczuch, R., Lemmink, J., & Streukens, S. (2007). The effect of service employees' technology readiness on technology acceptance. *Information & Management, 44*(2), 206-215.

Walker, R. H., Lees, M. C., Hecker, R. ve Francis, H. (2002). Technology-enabled service delivery: An investigation of reasons affecting customer adoption and rejection. *International Journal of Service Industry Management, 13*(1):91- 106.

Westjohn, S., Arnold, M., Magnusson, P., Zdravkovic, S. ve Zhou, J. (2009). Technology readiness and usage: a global-identity perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science, 37*(3):250-265.

World Bank. (2003). *Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries* World Bank, Washington, D.C..

**GRUNIG'İN MÜKEMMEL HALKLA İLİŞKİLER TEORİSİ KAPSAMINDA
SİGORTA SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR KURUMUN HALKLA
İLİŞKİLER ÇALIŞMALARININ İNCELEMESİ**

Doç. Dr. Funda Yalım¹

ÖZET

Önemli bir yönetim fonksiyonu olan halkla ilişkiler günümüz rekabet ortamında tüm kurumlar için büyük önem taşımaktadır. Küresel ölçekte yaşanan değişimler kurumları da yakından etkilemektedir. Dolayısıyla değişen dış çevrede stratejik yönetim kurumlar için ne kadar önemliyse, halkla ilişkiler çalışmalarının da stratejik olarak yönetilmesi o denli önem taşımaktadır. Grunig'in Mükemmel Halkla İlişkiler Teorisi (1982) halkla ilişkileri stratejik yönetim biçimi olarak tanımlamakta ve kurallarını belirlemektedir. Halkla ilişkiler fonksiyonlarının nasıl yapılması gerektiğini ve örgütlerin kamu ve tüm toplum için en büyük değeri sağlamayı nasıl başarabileceğini açıklayan genel bir teoridir (Grunig, 2009). Halkla ilişkiler çalışmalarında simetrik modeli benimseyen ve mükemmel halkla ilişkilerin gerekliliklerini yerine getiren kurumlar iç ve dış paydaşlara yönelik olarak yürütülen çalışmalarda istenilen başarıyı yakalayacaktır. Mükemmel halkla ilişkilerin kriterleri program düzeyinde, departman düzeyinde ve örgüt düzeyinde ne denli karşılanırsa kurum iletişim hedeflerine o denli hızlı ulaşmakta; ayrıca, yasal düzenleme ve baskı maliyetleri azalmakta ve çalışan memnuniyeti yükselmektedir. Bu çalışma, araştırmanın örneklemini olarak seçilen firmada uygulanan halkla ilişkiler çalışmalarını Grunig'in Mükemmel Halkla İlişkiler Teorisi kapsamında incelemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmış ve veriler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, simetrik iletişim, mükemmel halkla ilişkiler

**AN EXAMINATION OF THE PUBLIC RELATIONS STUDIES OF AN
ESTABLISHMENT OPERATING IN THE INSURANCE SECTOR WITHIN THE
SCOPE OF GRUNIG'S THEORY OF EXCELLENT PUBLIC RELATIONS**

ABSTRACT

Public relations, an essential management function, are of great importance to all establishments in the present competitive environment. The changes experienced on the global scale closely affect establishments too. Hence, the strategic management of public relations studies is as important as is strategic management

¹ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

to establishments in the changing external environment. Grunig's Theory of Excellent Public Relations (1982) defines public relations as a way of strategic management and sets its rules. It is a general theory which describes how the functions of public relations should be structured and how organizations can succeed in providing the greatest value for the public and the whole society (Grunig, 2009). Those establishments which adopt the symmetrical model in public relations studies and fulfill the requirements for excellent public relations will achieve the desired success in the studies conducted towards internal and external stakeholders. The more the criteria for excellent public relations are met at the program, department, and organization levels, the faster an establishment attains its communication objectives; furthermore, the legal regulation and pressure costs decrease and employee satisfaction increases. This study examines the public relations studies applied in the firm selected as the research sample within the scope of Grunig's Theory of Excellent Public Relations. The in-depth interview technique out of the qualitative research methods was employed and the data were interpreted in the research.

Keywords: Public relations, symmetrical communication, excellent public relations

GİRİŞ

Belirli bir kampanya veya program üzerine organize edilen devamlı bir faaliyet olan halkla ilişkilerin amacı, taraflar arasında karşılıklı anlayışı tesis etmek ve onu sürdürmektir. Kuruluşun hedef gruplarınca anlaşılmasını sağlamak da halkla ilişkilerin esas fonksiyonları arasında yer almaktadır. Gerek kamu kurumları gerekse özel kuruluşlar tarafından ortaya konan halkla ilişkiler çabalarının; hedef kitlelerle diyaloga dayalı ilişki kurma ve sürdürme; karşılıklı anlayışı, iyi niyeti, güveni tesis etme ve koruma; kamu yararına hizmet etme; hedef kitlelerin desteğini alma ilkeleri etrafında şekillendirilmesi gerekmektedir. Günümüzde kurum ve kuruluşların hedef kitlelerin zihninde olumlu bir imaj edinme, varlıklarını sürdürme, kar elde etme ve büyüme gibi sonuçlara halkla ilişkiler faaliyetlerinden bağımsız biçimde ulaşabileceklerini söylemek oldukça güçtür (Boztepe, 2014:5).

Halkla ilişkilerin başlıca amaçları şöyle özetlenebilir (Budak ve Budak, 2014:6-7):

- Halka, örgüt ve yönetimi hakkında bilgi vererek örgütün politika ve çalışmalarını benimsetmek, yönetime karşı halkta olumlu tutum ve davranışlar geliştirmek.
- İlgili kişi ve kurumlarla etkileşime girerek onların desteğini almak.
- Hedef kitlelerden bilgi alarak daha sağlıklı ve sürekli ilişkiler kurmak ve dolayısıyla çevreyle ilgili kararların etkinlik ve verimliliğini arttırmak.

- Örgütün genel çevresine karşı sosyal sorumluluk duygusunu arttırmak, toplumun ve yönetimin ahlaki değerlerini korumak.

LİTERATÜR TARAMASI

Mükemmel Halkla İlişkiler

Mükemmel halkla ilişkiler "Mükemmellik Çalışmaları"nın ölçümlenmeye çalışıldığı ideal bir kavramı tanımlamaktadır. İletişimin mükemmelliği örgütsel yaşama ve büyümeye dayalı kilit noktalarda iletişimin yönetimi kanalıyla sistematik ilişkilere yönelerek örgütlerin tüm stratejik yönetimlerini bilgili iletişimcilerin yönettiği ideal durumu tanımlamaktadır (Doziervd; 2013:X).

Halkla ilişkilerde etkinlik nasıl sağlanır? Mükemmel halkla ilişkilerin prensipleri nelerdir? Örgütsel hedeflere ulaşmada iletişim nasıl bir rol oynuyor? Sorularına cevap bulmaya yönelik birçok araştırma yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri 1985 yılından beri International Association of Business Communicators's (IABC) tarafından desteklenen ve örgütsel hedeflere ulaşmakta iletişimin nasıl bir rol oynadığını, halkla ilişkilerin hedeflerine ulaşmakta etkili olabilmesi için halkla ilişkilerin nasıl yönetilmesi gerektiğini, mükemmel halkla ilişkilerin departmanlarının karakteristiklerini ve bu departmanların organizasyonları nasıl etkili hale getirdiğini araştıran bir çalışma Amerika, Kanada ve İngiltere'de üç yüz organizasyon üzerinde yapılmıştır. 'Excellence' projesi olarak adlandırılan bu araştırma için James Grunig ve beş arkadaşı görevlendirilmiştir. Sonuçta dünya çapında uygulanabileceği görülen bir çok jenerik prensipten oluşan bir teori ortaya çıkmıştır (Ural, 2006:16; Grunig, 2005a:11-15). Mükemmellik projesi değişik araştırma yöntemlerinin (literatür araştırması, ampirik araştırma, derinlemesine görüşme vb) kombinasyonundan oluşmaktadır. Araştırma sonucunda halkla ilişkilerin stratejik hedef gruplarıyla güven ve anlayışa dayalı uzun vadeli ilişkiler oluşturduğu zaman, bir organizasyonun etkinliğini arttırdığı ve halkla ilişkilerin kuruluşun ilişkileri kurmasına yardım ettiğinde giderlerin, yasal düzenlemelerin, baskı kampanyalarının, boykotların veya eylemci gruplarla olan kötü ilişkilerden dolayı yaşanan gelir kayıplarını azaltarak kuruluşun tasarrufta bulunmasını sağladığı ortaya çıkmıştır (Okay ve Okay, 2005:166-167).

Peters ve Waterman (1982) mükemmel olarak yönetilen örgütlerin onları diğerlerinden daha başarılı kılan ortak özelliklerin olduğunu belirtmektedirler. Aynı durum halkla ilişkiler için de geçerlidir (Grunig, 2005a:13)Grunig'in Mükemmel Halkla İlişkiler Teorisi (1982) halkla ilişkileri stratejik yönetim biçim olarak tanımlamakta ve kurallarını belirlemektedir. Halkla ilişkiler fonksiyonlarının nasıl yapılması gerektiğini ve örgütlerin kamu ve tüm toplum için en büyük değeri

sağlamayı nasıl başarabileceğini açıklayan genel bir teoridir. Teori halkla ilişkilerin örgüt, kamu ve topluma nasıl değer kattığını açıklar (Grunig, 2009:56):

- Yetkilendirilmiş bir halkla ilişkiler fonksiyonunun stratejik yönetime nasıl katkıda bulunacağını açıklar ve halkla ilişkilerin rolünü diğer yönetim fonksiyonlarından özellikle de pazarlamadan ayırır.
- Halkla ilişkiler yöneticilerinin stratejik yönetimdeki rollerini nasıl gerçekleştirebileceklerine ilişkin teknikleri belirler
- Halkla ilişkiler programlarını planlama ve değerlendirmede ilişkilerin önemli rolünü açıklar
- İletişimin farklı modellerini tanımlar ve kamularla ilişkilerin geliştirilmesinde en etkili stratejilerin hangi modeller olduğunu açıklar
- Halkla ilişkilerin stratejik rolüne etki eklemeler
- Teorinin küresel olarak nasıl uygulanacağını açıklar.

Mükemmel Halkla İlişkilerin Unsurları

Grunig 17 temel değişkenden oluşan mükemmel halkla ilişkiler departmanının özelliklerini taşıyan kurumların uygulamada başarıyı kazanacağını ve stratejik halkla ilişkiler çalışmalarının tüm hedeflerine kolaylıkla ulaşabileceğini belirtmektedir.

Tablo 1: Mükemmel Halkla İlişkiler Departmanlarının Özellikleri

I. Program Düzeyi 1. Stratejik Yönetim
II. Departman Düzeyi 2. Tek ya da tümleşik halkla ilişkiler departmanı 3. Pazarlamadan ayrı bir işlev 4. Doğrudan üst yönetime bağlı oluşu 5. Çift yönlü simetrik model 6. Kıdemli halkla ilişkiler görevlisi yönetim rolünde 7. Mükemmel halkla ilişkiler potansiyeli ve belirleyicileri a. Simetrik model bilgisi b. Yönetim rolü bilgisi c. Halkla İlişkiler dalında akademik eğitim d. Profesyonellik 8. Halkla ilişkilerde kadın ve erkeklere eşit fırsatlar
III. Örgüt Düzeyi 9. Örgütün halkla ilişkiler konusundaki dünya görüşü çift yönlü simetrik modeli yansıtır. 10. Halkla ilişkiler yönetmeni baskın koalisyonda güç sahibidir ya da onun içindedir.

11. Otoriter değil katılımcı örgüt kültürü 12. Simetrik iç iletişim sistemi 13. Mekanik değil organik örgüt yapısı 14. Eylemci baskısı altındaki çalkantılı ve karmaşık ortamlar
IV. Mükemmel Halkla İlişkilerin Etkileri 15. Programlar iletişim hedeflerine ulaşır 16. Yasal düzenleme, baskı ve mahkeme maliyetlerini azaltır 17. Çalışan memnuniyeti yüksektir

Kaynak: Grunig J. (2005), Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, Rota Yayınları, s.39.

I. Program Düzeyi

• Stratejik Yönetim

Halkla ilişkiler, örgütsel kararlardan ve örgütün faaliyetlerinden etkilenen dahili ve harici hedef kitleler ile stratejik iletişim programları geliştirir (Grunig, "Paradigms of Public Relations in Age of Digitalization", <http://46280145>, erişim:22.07.2017). Halkla ilişkiler stratejik unsurlarla uzun dönemli ilişkiler kurarak örgütleri daha etkin kılıyorsa, bunun bir adım ötesinde halkla ilişkiler stratejik planlamaya katılmak ve iletişim programlarında bu etkiyi yaratmak için stratejik olarak yönetilmek durumundadır (Grunig ve Repper, 2005:131).

Departman Düzeyi

• Tek ya da Tümüleşik Halkla İlişkiler Departmanı

Halkla ilişkiler işlevinin bir teknik destek işlevi olarak bir dizi departmana dağıtılmak yerine tek bir departmanda birleştirilmesi gerekmektedir (Dozier ve Grunig, 2005:417).

• Pazarlamadan ayrı bir işlev

Hem pazarlama hem de halkla ilişkiler modern bir örgüt için vazgeçilmez işlevlerdir. Pazarlama yöneticileri örgütlerin ürün ve hizmetleri için pazarlar belirlerler, bu ürün ve hizmetler için talep yaratırlar ve talebi ayakta tutarlar. Pazarlama iletişimi programlarına gözetmenlik yaparlar. Buna karşılık halkla ilişkiler yöneticileri, kamulara yani örgütten etkilendiklerinde ya da kendileri örgütü etkilediklerinde grup olarak örgütlenen insan topluluklarına yönelik iletişim programlarına gözetmenlik yaparlar. Kamular birçok paydaş kategorisinde ortaya çıkabilir- çalışanlar, topluluklar, hissedarlar, hükümetler, tedarikçiler vb. Teori pazarlama ve halkla ilişkilerin farklı işlevleri yerine getirdiğini ve halkla ilişkilerin pazarlama işlevi altında

tutulduğu sürece örgütteki çalışmaların mükemmelliğe ulaşamayacağını belirtmektedir (Ehling, vd; 2005:380).

- ***Doğrudan üst yönetime bağlı oluşu***

Teoriye göre halkla ilişkilerin mükemmel olması ve örgütün etkinliğini arttırması isteniyorsa, kıdemli halkla ilişkiler uygulayıcısı baskın koalisyonun içinde yer almalı, yönetimin karar sürecine katılması gerekmektedir (White ve Dozier, 2005:105).

- ***Çift Yönlü Simetrik Model***

Simetrik model başkalarının nasıl düşündüklerini ve davrandıklarını kontrol etmektense bireylerin, örgütlerin ve kamuların iletişimi kendi fikir ve davranışlarını düzenleme amacıyla kullanmalarını önermektedir (Grunig ve Grunig, 2005:311) .

- ***Kıdemli Halkla İlişkiler Görevlisi Yönetim Rolünde***

İletişim yöneticisi rolünde bir uygulayıcı bulundurmayan departmanlar örgütün stratejik yönetimine katkıda bulunamazlar ve örgütün etkinliğini arttıramazlar (Dozier, 2005:349)

- ***Mükemmel halkla ilişkiler potansiyeli ve belirleyicileri***

Başlıcaları simetrik model bilgisi, yönetim rolü bilgisi, akademik eğitim ve profesyonelliktir.

- a. Bir örgütün paydaşlarını dinlemesi ve onların talep ve ihtiyaçlarına cevap vermeye istekli olması konusunda halkla ilişkiler yetkililerinin bilgi sahibi olması, departmanı daha da mükemmelleştirmektedir(Dozier, 2005: 349) Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, Rota Yayınları, s.349
- b. Yönetim rolü bilgisi, mükemmel halkla ilişkiler potansiyeli belirleyicilerindendir. Halkla ilişkiler yöneticisi, örgütteki en güçlü yöneticiler grubunun içinde yer alarak, örgütün paydaşlarının belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bunu yapabilmek için ise halkla ilişkiler yöneticisinin, bağlı bulunduğu yönetim hakkında bilgi sahibi olması ve yönetim mekanizmasının işleyişini bilmesi gerekmektedir. (White, 2005:105)
- c. Halkla ilişkiler dalında akademik eğitim, halkla ilişkiler yöneticisi ve uygulayıcılarının mükemmelliğe daha da yaklaşmalarını sağlayacak bir kriter olarak belirlenmiştir. Halkla ilişkiler eğitimi ve bilgisi daha fazla olan uygulayıcılar, baskın koalisyonda yer alma, yönetim rolleri üstlenme ve çift yönlü simetrik iletişimi uygulama konularında daha etkin olarak mükemmel halkla ilişkilerin özelliklerini taşıyacaklardır.(Ehling, 2005:463)

- d. Profesyonellik, genel anlamıyla, bilimsel olarak onaylanmış bir eğitimden geçerek yaptığı işi meslek haline getirmiş, sahip olduğu yetkinlikleri en üst düzeyde kullanarak işini en iyi yapan, mesleki sorumluluk duygusuna sahip, onaylanmış mesleki kuralları uyan, yaptığı işten gelir elde eden kişiler için kullanılan bir terimdir. Halkla ilişkiler uzmanının profesyonel olması, mükemmel halkla ilişkiler kriterlerini tam ve etkili yerine getirmesini sağlayacaktır. (Ehling, 2005:463)

- ***Halkla ilişkilerde kadın ve erkeklere eşit fırsatlar***

Mükemmel halkla ilişkiler departmanlarında kadınlara, erkekler gibi fırsatlar verilmeli ve yönetici rolüne yükseltilmeleri gerekmektedir. Bu durum, kurumların iletişim yönetimindeki başarısını artıracaktır (Hon, vd; 2005:441)

II. Örgüt Düzeyi

- ***Örgütün halkla ilişkiler konusundaki dünya görüşü çift yönlü simetrik modeli yansıtır***

Grunig'in mükemmel halkla ilişkiler kuramına göre; mükemmel örgütler, yaptıkları işin sadece şirket sahipleri, çalışanlar ve diğer ilişkili taraflar değil, tüm ilgili kamular üzerindeki sonuçlarını öğrenmek için çift yönlü iletişimden yararlanırlar ve yol açtıkları olumsuz sonuçlar konusunda aldıkları önlemleri çift yönlü iletişimle hedef kitlelerine duyururlar(Dozier, 2005:349)

Halkla ilişkiler yönetmeni baskın koalisyonda güç sahibidir ya da onun içindedir

Halkla ilişkilerde Mükemmellik Kuramı'na göre; halkla ilişkiler yönetimin ayrılmaz bir parçası olmadıkça halkla ilişkiler birimleri kurumların etkinliğini artıramazlar. Halkla ilişkilerin mükemmel olması ve örgütün etkinliğini artırması isteniyorsa, kıdemli halkla ilişkiler uygulayıcısı üst yönetimin içinde yer almalı, üst karar kademelerinden birinde işlev göstermeli ve stratejik yönetime katılmalıdır (Grunig, 2005a:508)

Otoriter değil katılımcı örgüt kültürü

İşbirlikçi bir toplum kültürü, mükemmel örgütlerin ayırıcı özelliklerindedir. Örgütlerin üst yönetimleri simetrik bir iletişim ve halkla ilişkiler sistemiyle katılımcı bir örgüt kültürü yaratırlarsa, halkla ilişkiler otoriter toplumsal kültürlere rağmen mükemmel olabilecektir. Mükemmel halkla ilişkiler uygulamalarını geliştirmeye en yatkın kültürler, güç uzaklığı, otoriterlik ve bireycilik düzeyi daha düşük olan, buna karşılık çalışanlar arasındaki kişilerarası güven düzeyi daha yüksek olan toplum kültürleridir. Bir örgütün iç iletişim sistemi, hem mükemmel halkla ilişkilerin gerekli

şartını, hem de mükemmel halkla ilişkiler programlarının bir parçasını oluşturur (Sriramesh ve White, 2005:623).

Simetrik iç iletişim sistemi

Simetrik bilgi paylaşımı, kararların mümkün olan en alt kademelerde, işin nasıl yapılması gerektiğini en iyi bilen çalışanları tarafından alınmasını kolaylaştırarak, karar alımını ve iş performansını iyileştirir. Katılım düzeyindeki bu artış da çalışan memnuniyetine ve çalışma yaşamının kalitesine katkıda bulunabilir (Grunig, 2005b:557).

- ***Mekanik değil organik örgüt yapısı***

Grunig mükemmellik kuramını açıklarken, örgütlerin organik yapılara ve katılımcı kültürlerle sahip olmadıkça, simetrik iletişim sistemleri geliştiremeyeceklerini söyler ve sosyologların 'organik yapı' olarak adlandırdıkları sistemi mükemmel örgütlerin temel bir özelliği olarak görür (Grunig, 2005b:491).

Eylemci baskısı altındaki çalkantılı ve karmaşık ortamlar

Örgüt ortamlarındaki çalkantiya neden olan eylem grupları, örgütler için tehdit oluşturmakla birlikte halkla ilişkiler için de bir fırsat yaratır. Mükemmel halkla ilişkiler, örgütlerin eylemcilerle başa çıkmasına yardım eder. Bu durum iletişim departmanına duyulan ihtiyacı ve departmanın gücünü artırır (Grunig, 2005b:527).

Mükemmel Halkla İlişkilerin Etkileri

- ***Programlar iletişim hedeflerine ulaşır***

Bir halkla ilişkiler uygulayıcısı, iletişim programlarını gerektiren stratejik kamuları saptadıktan sonra, bu programların başarısını ve örgütün uzun dönemli etkinliğine olan katkısını en üst düzeye çıkarmak için hedefli halkla ilişkiler uygulamalıdır. Halkla ilişkiler yöneticileri iletişim programlarını planlarken belirlediği hedefleri gerçekçi olarak saptamalıdır. Ardından, araştırma yoluyla bu hedefleri ölçümleyerek programların başarısını ölçmelidir. Hedef kitleden beklenen güçlü davranışsal etkiler genellikle kısa vadede ortaya çıkmamaktadır. Kısa dönemde daha çok bilişsel etkiler ortaya çıkar ve simetrik, stratejik iletişim programları bunun gerçekleşmesi olasılığını artırır. Mesajların belirlenen hedef kitleler üzerindeki kısa dönemde oluşan bilişsel etkileri, uzun dönemde davranış değişikliğine dönüşen bir sonuca ulaşır (Dozier ve Ehling, 2005:173).

- **Yasal düzenleme, baskı ve mahkeme maliyetlerini azaltır**

İletişim yöneticileri mükemmel halkla ilişkilerin kurumlarına kattığı değeri ölçümlemek ve stratejik kamulara yönelik programların değerini kestirmek için maliyet-yarar analizlerini kullanabilirler. Halkla ilişkilerin ekonomisinin altında yatan mantık, bir halkla ilişkiler programının gerçekleştirilmesiyle ilgili yarar ve maliyetler arasındaki ilişkiye odaklanır. Bir halkla ilişkiler programıyla elde edilen yararlar, o programın maliyetini aşmalı ya da en azından ona eşit olmalıdır (Grunig, 2005b:527).

- **Çalışan memnuniyetini yükseltir.**

Bir kurumda çalışanların gözünde en doyurucu iletişim, kendi işlerinin örgüt misyonu içindeki yerini, örgütün plan ve politikalarını ve ortamdaki kilit unsurlarla olan ilişkilerini onlara açıklayarak kendi durumlarına anlam vermelerini kolaylaştıran iletişimdir. Mükemmellik kuramına göre tümleşik bir iç iletişim sistemi öncelikle simetrik iletişimin ilkelerini yansıtır. Bunun yanı sıra simetrik iletişim sistemleri, stratejik çalışan kamuları ile açık, güvene ve güvenilirliğe dayalı ilişkiler kurarak örgütlerin etkinliğini artırır. (Grunig, 2005b:557)

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; Güneş Sigorta A.Ş. de uygulanan halkla ilişkiler çalışmalarının program düzeyinde, departman düzeyinde ve örgüt düzeyinde mükemmel halkla ilişkiler kriterlerini karşılayıp karşılamadığını belirlemek ve mükemmel halkla ilişkilerin etkilerine ulaşıp ulaşmadığını ortaya koymaktır. Güneş Sigorta A.Ş. 60 yıllık bir kuruluş olup, 8 Bölge Müdürlüğüne sahiptir ve toplamda 691 çalışanı bulunmaktadır.

Araştırmanın Varsayımları

Halkla ilişkilerin günümüzde önemli bir yönetim fonksiyonu olduğu tüm sektörler tarafından kabul edilmektedir. Küresel ölçekte yaşanan değişimler kurumları da yakından etkilemektedir. Dolayısıyla değişen dış çevrede stratejik yönetim kurumlar için ne kadar önemliyse, halkla ilişkiler çalışmalarının da stratejik olarak yönetilmesi o denli önem taşımaktadır.

Yukarıda değinilen tüm bu unsurlar neticesinde halkla ilişkiler çalışmalarında simetrik modeli benimseyen ve mükemmel halkla ilişkilerin gerekliliklerini yerine getiren kurumlar iç ve dış paydaşlara yönelik olarak yürütülen çalışmalarda istenilen başarıyı yakalayacaktır. Mükemmel halkla ilişkilerin kriterleri program düzeyinde, departman düzeyinde ve örgüt düzeyinde ne denli karşılanırsa kurum iletişim

hedeflerine o denli hızlı ulaşmakta, yasal düzenleme ve baskı maliyetleri azalmakta ve çalışan memnuniyeti yükselmektedir” düşüncesi çalışmanın temel varsayımlarını oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMA SORULARI

Araştırma yapılan kurumda

1. Halkla ilişkiler stratejik olarak yönetilmekte midir?
2. Pazarlamadan ayrı bağımsız bir halkla ilişkiler departmanına sahip midir?
3. Halkla ilişkiler bölümü doğrudan üst yönetime bağlı mıdır?
4. Halkla ilişkiler bölümünde çift yönlü simetrik model uygulanmakta mıdır?
5. Halkla ilişkiler sorumlusu simetrik model bilgisine, yönetim rolü bilgisine, halkla ilişkiler dalında akademik eğitime ve profesyonelliğe sahip midir?
6. Kurumun halkla ilişkiler konusundaki dünya görüşü çift yönlü simetrik model midir?
7. Katılımcı bir örgüt yapısı, simetrik iç iletişim sistemi, organik örgüt yapısı bulunmakta mıdır?
8. Programlar iletişim hedeflerine ulaşmakta mıdır?
9. Çalışan memnuniyeti yüksek midir?

Sorularına yanıt aranmaktadır

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmış ve bu kapsamda elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Mülakat kapsamında sorulan sorular Grunig vd. (2002) tarafından geliştirilen, Halkla ilişkilerde mükemmellik ve iletişim yönetimi (Excellence in Public Relations and Communication Management) ölçeğinden uyarlanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde araştırma kapsamında görüşme yapılan Güneş Sigorta Kurumsal İletişim Sorumlusu Selda Çamlıbel’in kurumda uygulanan halkla ilişkiler çalışmalarının Mükemmel Halkla İlişkiler kriterlerini hangi ölçüde karşıladığını belirlemeye yönelik yöneltilen sorulara verdiği cevaplar yer almaktadır.

I. Program Düzeyi

1. Stratejik Yönetim

Halkla ilişkiler alanında gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalar belli bir stratejik plan çerçevesinde ortaya konmalıdır. Ancak bu doğrultuda etkin sonuçlar elde etmek mümkündür. Halkla ilişkiler, kurumun iç ve dış hedef kitleleri ile iletişimde etkin bir

rol üstelenirken, iletilecek mesajlarda ve gerçekleştirilecek çalışmalarda işletme stratejilerinden yola çıkmalıdır. Stratejik yönetim ve halkla ilişkiler yönetimi birbirini hem etkiler, hem de birbirlerinde etkilenir (Göksel, 2010:54-55).

Çamlıbel'in kurumdaki halkla ilişkiler bölümünün çalışmalarının stratejik bir anlayışla yönetilip yönetilmediğine yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C1: İdeal anlamda tam katılımın sağlandığını söyleyemeyiz. Ancak şirketin karar alma süreçlerinde etkili bir birim. Her hafta yönetim seviyesinde düzenlenen toplantının daimi aktörlerinden biri kurumsal iletişim bölümü. Şirketin pazarlama ve finansal anlamda aldığı kararlardan haberdar olan ve hem de bu kararlarla ilgili iletişim olarak ne yapılması gerekiyor, bu konuda söz sahibi olan bir birim.

II. Departman Düzeyi

2. Tek ya da tümleşik halkla ilişkiler departmanı

Pek çok kuruluş halkla ilişkileri insan kaynakları, pazarlama, finans gibi departmanlar için destekleyici bir unsur haline getirmektedir (Grunig, "Paradigms of Public Relations in Age of Digitalization",http: /46280145,erişim:22.07.2017). Mükemmel Halkla İlişkiler kriterlerine göre kurumda bağımsız bir halkla ilişkiler bölümünün bulunması büyük önem arz etmektedir.

Çamlıbel'in kurumdaki halkla ilişkiler bölümünün bağımsız olarak çalışıp çalışmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C2: Evet bağımsız bir halkla ilişkiler departmanı mevcut. Kurumsal iletişim bölümü olarak faaliyet göstermekte. Strateji genel müdür yardımcısına bağlı.

3. Pazarlamadan ayrı bir işlev

Teori pazarlama ve halkla ilişkilerin farklı işlevleri yerine getirdiğini ve halkla ilişkilerin pazarlama işlevi altında tutulduğu sürece örgütteki çalışmaların mükemmelliğe ulaşamayacağını belirtmektedir (Ehlingvd; 2005:380)

Çamlıbel'in kurumdaki halkla ilişkiler bölümünün pazarlama bölümünden ayrı olarak çalışıp çalışmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C3: Evet pazarlamadan ayrı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekte.

4. Doğrudan üst yönetime bağlı oluşu

Halkla ilişkilerin mükemmel olması ve örgütün etkinliğini artırması isteniyorsa, kıdemli halkla ilişkiler uygulayıcısı baskın koalisyonun içinde yer almalı, üst karar kademelerinden birinde işlev göstermeli ve stratejik yönetime katılmalıdır (White ve Dozier, 2005: 105)

Çamlıbel'in kurumdaki halkla ilişkiler bölümünün üst yönetime bağlı olarak çalışıp çalışmadığına yönelik sorulara verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C4: Evet doğrudan üst yönetime bağlı.

5. Çift yönlü simetrik model

Simetrik iletişim, çift yönlü bir iletişimdir ve karşılıklı olarak anlayış esasına dayanmaktadır. Çift yönlü asimetrik modelin tersine, araştırmayı kamuları motive ya da ikna etmekte en etkili olacak mesajları belirlemek için değil, anlamayı ve iletişimi kolaylaştırmak için değil kullanmaktadır.(Grunig ve Grunig, 2005:311)

Çamlıbel'in kurumda çift yönlü simetrik model uygulanıp uygulanmadığına yönelik sorulara verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C5: Hedef kitleden en yoğun geri bildirim aldığımız kanal şu anda sosyal medya kanalı. Oradan gelen ürün ve hizmetlerle şikayet ve önerileri müşteri ilişkileri yönetimi ile ortak çalışarak raporluyoruz. Onun sonucunda pazarlama iletişimi çalışmalarımızı değiştirdik, dönüştürdük. Müşteriye dokunduğumuz kanalların başında gazete geliyordu. Müşterilerden aldığımız geri bildirim neticesinde sosyal medyaya ağırlık vermeye başladık. Müşteriden geri bildirim aldığımız en etkili kanala sosyal medya ve oradan aldığımız geri bildirimlerle kendimizi değiştiriyoruz.

6. Kıdemli halkla ilişkiler görevlisi yönetim rolünde

Çamlıbel'in kurumda kıdemli halkla ilişkiler yöneticisinin yönetim rolünde olup olmadığına yönelik sorulara verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C6: Evet. I. derecede imza yetkisine. Şirketin tüm kanallarıyla olan iletişimde gerçek anlamda sorumlu.

7. Mükemmel Halkla İlişkiler Potansiyeli ve Belirleyicileri

Teori kapsamında mükemmel halkla ilişkilerin başlıca belirleyicileri; simetrik model bilgisi, yönetim rolü bilgisi, halkla ilişkiler alanında akademik eğitim ve profesyonelliktir.

Çamlıbel'in kurumdaki mükemmel halkla ilişkilerin belirleyicilerine yönelik sorulara verdiği yanıtlar aşağıdaki gibidir:

C7: Evet simetrik modele hakimim ve bu süreçte nihai tüketicilerden alınan geri bildirimler neticesinde kurumun kendini değiştirmesi önemli. Özellikle sıkıntılı ve sorun görülen noktalarda harekete geçiyor olmanız. Biz bunu en iyi sosyal medya kanallarından yürütüyoruz. Bu bağlamda ayrıca yılda bir kez marka, imaj, algı araştırmaları yapıyoruz. Hedefimiz olan illerde örneklem belirliyoruz. Bizimle ilgili

sorular soruyoruz. Oradan aldığımız geri bildirimlerle iletişim stratejisini kurguluyoruz. Geri bildirimde önem veriyoruz. Örneğin bizim mottomuz "Değerlerimizin sigortası" idi. Alınan geri bildirimler neticesinde bu değerlerin ne olduğunu tüketicilerimizin anlamadığını belirledik. Mottonun anlaşılabilir olduğunu gördük. Şimdi yeni motto çalışması yapıyoruz. İletişim fakültesi mezunuyum. Daha önceki şirketimde bununla ilgili eğitim programına dahil olmuştum. Şu anda da bu kurumumda bir eğitim programına katıldım. Terfi için de bu gerekli. Dışarıdan da bu konuyla ilgili birkaç eğitime katıldım. Şirketin genel kültüründe dolayı profesyonelliğe önemli. Yarı kamu kurumu. Onun bir takım yönetmelikler, prosedürler, profesyonelliğin gerektirdiği ve ciddi denetimler mevcut. Bu noktada etik anlamda bir çerçeveye giriyorsunuz.

8. Halkla ilişkilerde kadın ve erkeklere eşit fırsatlar

Çamlıbel'in kurumda kadın ve erkeklere eşit fırsatlar verilir verilemediğine yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C8: Kadın ve erkeklerin eşit sayıda olmasına önem veriyorum. Şu ana kadar genelde kadın yönetici olmuş. Kadınlar anlamında bu işte işin doğası gereği şanslıyız. Ben yetkinliklere önem veren bir insanım. Bir kişinin kreatif tarafı daha kuvvetli olabilir, diğer kişinin uygulayıcı tarafı daha kuvvetli olabilir. Uygulayıcı tarafta promosyon, etkinlik, organizasyon, satın alma süreçleri var. Kreatif tarafta reklam, sosyal medya, basınla iletişim çalışmaları var. Ben daha ziyade liyakat ve yetkinlikler açısından olaya bakıyorum.

III. Örgüt Düzeyi

9. Örgütün halkla ilişkiler konusundaki dünya görüşü çift yönlü simetrik modeli yansıtır

Çamlıbel'in kurumda halkla ilişkiler konusundaki dünya görüşünün çift yönlü simetrik modeli yansıtıp yansıtmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C9: Evet. Periyodik hale getirdiğimiz yöntemler var. Üst yönetime sunuyoruz geri bildirimleri ve değişiklikler öneriyoruz, çoğunu uygulayabilir haldeyiz ve üst yönetim bu olaya çok önem veriyor. Mecra değişiklikleri ve sponsorluklar da değişiklikler yapıyoruz. Zaten müşteriden gelen geri bildirimleri önemsemek durumundayız.

10. Halkla ilişkiler yönetmeni baskın koalisyonda güç sahibidir ya da onun içindedir

Halkla ilişkilerde Mükemmellik Kuramı'na göre; halkla ilişkiler yönetimin ayrılmaz bir parçası olmadıkça halkla ilişkiler birimleri kurumların etkinliğini artıramazlar (Grunig, 2005a:508).

Çamlıbel'in kurumda halkla ilişkiler yönetiminin baskın koalisyonda güç sahibi olup olmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C10:Evet halkla ilişkiler baskın koalisyon içerisinde

11. Otoriter değil katılımcı örgüt kültürü

İşbirlikçi bir toplum kültürü, mükemmel örgütlerin ayırıcı özelliklerindedir. Bir örgütün iç iletişim sistemi, hem mükemmel halkla ilişkilerin gerekli şartını, hem de mükemmel halkla ilişkiler programlarının bir parçasını oluşturur. (Sriramesh ve White, 2005:623).

Çamlıbel'in kurumdaki örgüt kültürünün yapısına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C 11: 60 yıllık bir kuruluş. Tamamen devlet kültüründen gelmiş. Değişim biraz yavaş oluyor. Yakın ilişkilerin olduğu katılımcı bir örgüt kültürü için çalışıyoruz. Farklı kuruluşlarda, yabancı ortaklı kuruluşlarda da çalıştım, genelde otoriter örgüt yapısıyla karşılaştım, bunu değiştirmek kolay değil. Örgüt içi iletişim iyi. Çalışan ve çalışan, yönetici-çalışan arası iletişim iyi işliyor.

12. Simetrik iç iletişim sistemi

Örgütsel iletişim sistemi simetrik iletişim ilkeleri üzerine kurulu olduğu sürece iletişim sistemleri iş memnuniyetini artıracaktır. Örgütler organik yapılara ve katılımcı kültürlerle sahip olmadıkça genellikle simetrik iletişim sistemlerini geliştiremezler (Grunig, 2005b:557).

Çamlıbel'in kurumda simetrik iç iletişim sistemi olup olmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C12:691 kişilik bir organizasyon. Strateji toplantıları yapıyoruz, açık kapı politikamız mevcut. Etkinliklerde, aktivitelerde çalışanlarla bir araya geliyoruz. Onlardan aldığımız geri bildirimlere önem veriyoruz. Şu süreçte örneğin ben daha çok iç iletişim çalışmalarıyla meşgulüm.

13. Mekanik değil organik örgüt yapısı

Çamlıbel'in kurumda organik örgüt yapısının olup olmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C13: Mekaniğe yakın bir örgüt yapısı. Yeni kuşakla birlikte bu biraz değişiyor.

14. Eylemci baskısı altındaki çalkantılı ve karmaşık ortamlar

Mükemmel halkla ilişkiler kuramında, ortamın kritik bir rolü bulunmaktadır. Örgüt kuramları, dinamik ve çalkantılı ortamlardaki örgütlerin, statik ortamlardaki örgütlere oranla daha esnek yapılar ve daha simetrik halkla ilişkiler uygulamaları geliştirdiğini göstermektedir (Grunig, 2005b:527)

Çamlıbel'in kurumda sıkıntılı durumlar olduğunda halkla ilişkilerin ne gibi görevler üstlendiğine yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C14: Sigorta öyle bir alan ki sizinle ilgili geri bildirimde bulunan hemen hemen herkesin başına kötü daha önce kötü bir şey gelmiş olabiliyor. Saldırgan biçimde size geri bildirimde bulunabiliyor. Halkla ilişkiler olarak müşteri ilişkileri departmanı ile birlikte koordineli çalışıyoruz. Sosyal medya uzmanı arkadaşlarla bu işleri birlikte yürütüyoruz. Krizi karşılayan ekibiz aslında. Çözüm için içeride çalışıyoruz. Ama kriz iletişim planlamasında biraz zayıf kalıyoruz. Senaryoları belirleyip, kriz sözcüklerini belirlememiz lazım.

IV. Mükemmel Halkla İlişkilerin Etkileri

15. Programlar iletişim hedeflerine ulaşır

Çamlıbel'in kurumda halkla ilişkiler programlarının iletişim hedeflerine ulaşip ulaşmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C15:Evet, programlar hedeflere ulaşmamızı sağlıyor.

16. Yasal düzenleme, baskı ve mahkeme maliyetlerini azaltır

Çamlıbel'in kurumda halkla ilişkilerin sonuçlarına yönelik maliyet-yarar analiz yapıp yapılmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C16: Evet. Örneğin sigortada müşterinin açtığı davalar büyük giderler arasında. Genel olarak memnuniyet yaratıp, müşterinin başka bir ürün ve hizmete yönelmesini sağlamak, önemli getiriler arasında.

17. Çalışan memnuniyetini yükseltir

Örgütsel iletişimde güven, güvenilirlik, açıklık, ilişkiler, karşılıklılık, ağ simetrisi, yatay iletişim, geribildirim, bilginin uygunluğu, çalışan merkezli üslup, anlaşmazlıklara karşı tolerans ve müzakere kavramları önemli kriterlerdir. Ayrıca

çalışan kamularıyla kurulan iyi ilişkiler, örgütsel iş memnuniyeti düzeylerinin artmasıyla kendini gösterir (Grunig, 2005b:557)

Çamlıbel'in kurumda iç iletişim sisteminin etkin biçimde yürütüldüğü zaman çalışan memnuniyetini artırıp artırmadığına yönelik sorulan soruya verdiği yanıt aşağıdaki gibidir:

C17: İç iletişim portalımız var. İnsan kaynakları ile birlikte çalışıyoruz, anketler yapıyoruz. Eğitimler sonrası geri bildirimler alıyoruz. Açıkçası ben şuna inanıyorum. Kurumda göreviniz ne olursa olsun, kendinizi önemli, iyi hissediyorsanız, iş çıktınızda iyi oluyor, 2017 den itibaren özellikle bu konuya önem vermeye başladık ve memnuniyet anketlerinde bunu görüyoruz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Güneş Sigorta A.Ş. Halkla İlişkiler Müdürü Çamlıbel ile yapılan mülakat sonucunda elde edilen elde edilen bulgular J. Grunig'in (1992) Mükemmel Halkla İlişkiler Kuramı kriterleri bağlamında değerlendirildiğinde *Program düzeyinde* halkla ilişkiler bölümünün stratejik yönetim sürecinde aktif rol oynadığı ve önemli kararlar noktasında söz sahibi olduğu, *Departman düzeyinde* kurumda pazarlamadan ayrı, bağımsız bir halkla ilişkiler bölümünün bulunduğu, bu bölümün doğrudan üst yönetime bağlı faaliyet gösterdiği, kıdemli halkla ilişkiler sorumlusunun yönetim rolünde olduğu ve hedef kitlelere yönelik yürütülen faaliyetlerde çift yönlü simetrik modelin uygulandığı ve alınan geri bildirimler neticesinde faaliyetlerin yeniden yapılandırıldığı belirlenmiştir. Bunların haricinde departman düzeyinde simetrik model bilgisinin var olduğu, halkla ilişkiler sorumlusunun yönetim bilgisinin olduğu ama kendisi tarafından ifade edilen şekliyle daha fazla geliştirilmesi gerektiği, halkla ilişkiler alanında akademik eğitime sahip olduğu ve bu alanda uzun yıllar başka firmalarda da yöneticilik yaptığı tespit edilmiştir. Kadın ve erkeklere eşit fırsatlar verilmesi konusunda kurumun hassas davrandığı anlaşılmıştır. *Örgüt düzeyinde* kurumda örgütün halkla ilişkiler görüşünün çift yönlü iletişimi yansıttığı, baskın koalisyonun içinde yer aldığı, kısmen otoriter bir örgüt kültürünün var olduğu, simetrik iç iletişim sisteminin bulunduğu, mekanik bir örgüt yapısının olduğu ve kriz yönetiminde proaktif bir yaklaşım sergilenemediği ortaya çıkmıştır. *Mükemmel halkla ilişkilerin etkileri* kapsamında kurumda programların iletişim hedeflerine ulaştığı, başarılı iletişim çalışmalarının, simetrik bir anlayışın müşterilerden gelebilecek baskı ve kuruma yönelik oluşabilecek şikayet, mahkeme vb. maliyetleri azaltacağı ve simetrik iç halkla ilişkiler çalışmalarının çalışan memnuniyetini artıracacağı konusunda kurumda görüş birliğinin olduğu Çamlıbel tarafından ifade edilmiştir.

Dört ana başlık altında kriterler değerlendirildiğinde kurumda program düzeyinde mükemmel halkla ilişkilerin önemli unsurlarından biri olan stratejik yönetim sürecinin var olduğu, departman düzeyinde mükemmel halkla ilişkiler kriterlerinin karşılandığı görülmektedir. Örgüt düzeyinde ise kriterlerin kısmen karşılandığı daha katılımcı bir örgüt kültürü, mekanikten organiğe doğru bir örgüt yapılanması ve proaktif bir kriz yönetimi için çalışmalar yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu noktada tüm çalışmalarda halkla ilişkiler bölümü aktif rol almalı, katılımcılığın önündeki engelleri çalışanlara yönelik çift yönlü iletişim çalışmalarıyla belirlemeli, katılımcı bir örgüt kültürünün oluşturulması için neler yapılması konusunda üst yönetime rehberlik etmelidir. Organik bir örgüt yapısı günümüzün rekabet ortamında büyük önem taşımaktadır. Organik bir yapı katılımcı kültürü de geliştirmektedir. Esnek, çözüm odaklı bir iş anlayışının kurum içerisine yerleştirilmesi ve çalışanlar tarafından içselleştirilmesi noktasında halkla ilişkiler sorumlularına büyük görevler düşmektedir. Kurumda mekanikten organiğe doğru bir yapılanma için kültürel ve organizasyonel anlamda çalışmalar yapılmalıdır. Kriz yönetimi ve kriz iletişimi mükemmel halkla ilişkiler için bir diğer önemli konudur. Kurum farklı kriz senaryolarına karşı kriz planlarını hazırlamalı, kriz sözcülerini belirlemeli ve onları eğitmelidir. Mükemmel halkla ilişkilerin etkileri değerlendirildiğinde kurumda yapılan halkla ilişkiler çalışmalarının çalışan memnuniyetini artırdığı, baskı ve mahkeme maliyetlerini azalttığı ve programların iletişim hedeflerine ulaştığı belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Boztepe H. (2014), Kamusal Halkla İlişkiler, İstanbul: Derin Yayınları.

Budak G. ve Budak A. (2014), İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler, Ankara: Nobel Yayınları.

Dozier D.M. (2005), İletişim ve Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Örgütsel Rollerini, Grunig J.E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Dozier D.M.&Grunig L.A.&Grunig J.A. (2013), Manager's Guide to Excellence, in Public Relations and Communication Management, Routhledge Taylor, Francis Group.

Dozier D.M.,Grunig L.E. (2005), Halkla İlişkiler İşlevinin Örgütlenişi, Grunig J. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Ehling W.P & White J &Grunig J.E. (2005), Halkla İlişkiler ve Pazarlama Uygulamaları, Grunig J.E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Ehling W.P. (2005), Halkla İlişkiler Eğitimi ve Profesyonellik, Grunig J.E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Göksel A.B. (2010), Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Grunig J. (2009), Büyük Yapıyı Biçimlendirmek: Stratejik Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak Halkla İlişkiler Üzerine Süregiden Araştırmalar, ed: (Fatih Keskin, Pınar Özdemir), Halkla İlişkiler Üzerine, İstanbul: Dipnot Yayınları.

Grunig J.E (2005 a), İletişim, Halkla İlişkiler ve Etkin Örgütler, Grunig J.E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Grunig J.E ve Grunig L.E. (2005), Halkla İlişkiler ve İletişim Modelleri, Grunig J. E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Grunig J.E. (2005 b), İç İletişimde Simetrik Sistemler, Grunig J. E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Grunig J.E. ve Repper F.C. (2005), Stratejik Yönetim, Kamular ve Gündemler, Grunig J. E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Grunig J.E., "Paradigms of PubliRelations in Age of Digitalization", [http: www. Researchgate .net/ publication /46280145](http://www.Researchgate.net/publication/46280145), erişim:22.07.2017.

Grunig L.E. (2005), Eylemcilik: Örgütlerin Etkinliğini Nasıl Sınırlıyor ve Mükemmel Halkla İlişkiler Departmanları Nasıl Karşılık Vermeli? Grunig J.E. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Grunig L.E. (2005), Halkla İlişkiler/İletişim Departmanları Örgütlerin Yapı ve Ortamına Kendini Uydurmak İçin Ne Yapmalı ve Gerçekte Ne Yapıyor?, Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Hon L.C & Grunig L.A & Dozier D.M. (2005), Halkla İlişkiler ve Kadın, Grunig J. E., Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Okay A ve Okay A (2005), Halkla İlişkiler Kavram, Strateji ve Uygulamaları, İstanbul: Der Yayınları.

Sriramesh K. ve White J. (2005), Toplum Kültürü ve Halkla İlişkiler, Grunig J. E. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Ural E (2006), Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları, İstanbul: Birsen Yayınevi.

White J. (2005), Halkla İlişkiler ve Yönetim Kararları, Grunig J.E, Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.

Yılmaz T. (2015), Türk Takı Sektöründe Uygulanan Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Mükemmel Halkla İlişkiler Kuramı Bağlamında İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ENGELLİ İSTİHDAMININ ARTTIRILMASI NOKTASINDA ERİŞİLEBİLİRLİĞİN STRATEJİK ÖNEMİ: SAKARYA UYGULAMASI

Yrd. Doç. Dr. Serdar ORHAN

Billur Çağla GÜNDOĞDU

ÖZET

Erişilebilirlik, engellilerin bağımsız yaşamalarını, toplumun tüm alanlarına tam katılımını sağlayan ve diğerleriyle eşit bir şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisi ve sistemi dâhil bilgiye ve iletişime hem kırsal hem de kentsel bölgelerde halka açık olan veya halka sunulan diğer tesislere ulaşımını sağlayan bir haktır. Engellilere yönelik sağlıklı bir sosyal politika oluşturulabilmesi için engelliler ile ilgili tüm kesimlerin koordineli bir şekilde çalışarak ortak bir sosyal politika etrafında birleşmesi son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Erişilebilirlik, İstihdam, Engelli Hakları Sözleşmesi

STRATEGIC IMPORTANCE OF ACCESSIBILITY AT THE BENEFIT OF THE IMPROVEMENT OF HANDICAPPED PEOPLE: IN CASE OF SAKARYA

Accessibility is a right providing that handicapped people live without dependents and they can join all areas and Access to physical environment, to public facility, to transportation, to information and to communication technology and its system in either urban or rural area. In order to be able to create a unified social policy for the disabled, it is of utmost importance that the coordinated integration of all the parties concerned with the disability is based around a common social policy.

Keywords: Handicapped people, Accessibility, Employment, Convention on the Right of Persons with disabilities

GİRİŞ

Erişilebilirlik, engellilerin bağımsız yaşamalarını, toplumun tüm alanlarına tam katılımını sağlayan ve diğerleriyle eşit bir şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisi ve sistemi dâhil bilgiye ve iletişime hem kırsal hem de kentsel bölgelerde halka açık olan veya halka sunulan diğer tesislere ulaşımını sağlayan bir haktır. Bu hak, engelli bireylerin hayata entegrasyonu sağlamak açısından oldukça önemlidir. Ulusal ve uluslararası mevzuatlarda bu hakka yönelik düzenlemeler yapılmış. Engelli bireylere, temel hak ve özgürlüklerini hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan kullanabilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, engelli bireylerin sosyal hayata katılmasında önemli rol oynayan erişilebilirlik kavramının, engelli bireylerin istihdam edilebilmeleri noktasındaki öneminin, onların haklarını tanımaları ve çalışma hayatında yaşadıkları problemler çerçevesinde incelenmesidir.

Bu çalışma, engelli bireylerin sosyal hayata katılmasında önemli rol oynayan erişilebilirlik kavramının, engelli bireylerin istihdam edilebilmeleri noktasındaki öneminin, onların haklarını tanımaları ve çalışma hayatında yaşadıkları problemler çerçevesinde incelenmesidir.

Ülkemizde engellilere ait istatistiki bilgilerin belirlendiği 2002 Türkiye Özürlü Araştırmasına göre engellilerin ülke nüfusuna oranı %12,29'dur. Ancak yeni sosyal risklerin de etkisiyle bu oran sürekli olarak artmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin aileleri de kapsama alındığında ülkemizde engelliler ve onların istihdam sorunları sosyal bilimler açısından önemli konular arasında yer almaktadır. Engellilere yönelik uygulama çalışması Sakarya ilinde yer alan bir kamu kurumunda gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak derinlemesine mülakat çalışması yapılmıştır. Mülakatlar Sakarya ilinde faaliyet gösteren bir kamu kurumunda 32 engelli çalışana 10 soruluk hazırlanmıştır. Mülakat görüşmeleri ortalama 25 dakika sürmüş olup, mülakatlarla engellilerin erişilebilirlik haklarına yönelik bilinç düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Mülakatta toplanan veriler tablo haline getirilerek, cinsiyet, engel türü ve oranı dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Çalışmanın literatür kısmında derinlemesine eleştirel kaynak taraması yapılacaktır. Uygulama kısmında ise engelli çalışanlar ile yüz yüze mülakat uygulaması yapılacaktır. Araştırma da temel soruları ise H_0 : Erişilebilirlik düzenlemeleri engelli istihdamının artmasında önemlidir. H_1 : Erişilebilirlik düzenlemeleri engelli istihdamının artmasında önemli değildir.

ERİŞİLEBİLİRLİK

Erişilebilirlik, özel düzenlemelere gerek kalmaksızın herkesin binalara, açık alanlara ve diğer tesislere bağımsız olarak yaklaşması, girmesi ve kullanmasıdır (Westcott, 2004:5).

Sınırlamaların olmadığı alanlarda insanlar günlük hayatlarını erişim sıkıntısı olmadan yaşayabilmektedir. Herkesin bedensel olarak eşit olmadığı bu yaşamda erişim konusunda dezavantaja sahip kişiler yani engelli bireyler hayata uyum sağlama konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Dünya bankasının verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık olarak 2010 yılı tahminleri göre %15'ini engelli bireylerden oluşmaktadır. Bu oran dünya sağlık

örgütünün 1970'leri baz alarak verdiği dünya nüfusunun yaklaşık %10'unun engelli olduğu rakamlarından yüksektir (Şen, 2017:218). İnsanlar engelli olarak doğabilir veya daha sonrasında hastalık, kaza gibi nedenler sonucunda da engelli olabilir. Yaşlılıkta insanlardaki duyu yetilerinin azalması veya fiziksel aksaklıkların ortaya çıkması ile de engellilik hali ortaya çıkabilir (Atkinson ve Castro, 2008:50).

Engelli bireyler için erişilebilirlik, "Engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına tam ve etkin katılımını sağlamak ve engelli bireylerin, engelli olmayan bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal ve hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere, evrensel tasarım ilkesiyle erişiminin sağlanmasıdır"(Akbulut, 2015:10). Erişilebilirlik, ayrıca, sağlık hizmetlerinin ve güvenli içilebilir su kaynakları ve yeterli sağlık koruma koşulları gibi sağlığın belirleyici etmenlerinin kırsal kesimlerde yaşayan kişiler dahil herkesin erişimine açık olması anlamına gelmektedir. Ekonomik erişim (*karşılabilirlik*): sağlık tesisleri ile mal ve hizmetler herkesin ekonomik olarak karşılayabileceği şekilde olmalıdır (Çağlar, 2012:546).

Birleşmiş Milletler (BM), engelli bireylerin erişilebilirlik hakkını, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ile tanınan hak ve özgürlüklere herhangi bir ayrımcılığın uygulanamayacağı ve engellilerinde tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit yararlanabilmelerini sağlamak için oluşturduğu "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme" nin9'uncu maddesinde düzenlemiştir. Sözleşmede engelli bireylerin toplum içinde eşit olarak ve hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan yaşayabilmesi ve onların fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel çevreye, sağlık ve eğitim hizmetlerine, bilgiye ve teknolojiye erişiminin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Sözleşmeyi imzalayan taraf devletler, "*Engellilerin bağımsız yaşamlarının ve toplumun tüm alanlarına tam katılımının sağlanması ve engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisi ve sistemi dâhil bilgiye ve iletişime, hem kırsal hem de kentsel bölgelerde halka açık olan veya halka sunulan diğer tesislere ve hizmetlere erişiminin sağlanması için uygun tedbirleri almalıdır*", şeklinde görevlendirilmiştir.

Türkiye'de Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme 2009 yılında Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye'deki erişilebilirlik uygulamaları diğer ülkelere kıyasla daha geç başlamıştır. İlk olarak yasal düzenleme 1997 yılında yapılmıştır. Bu yasal düzenleme 3194 sayılı imar kanuna 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan bir madde eklemesidir. Madde, toplu taşıma araçlarında, kamusal binalarda ve her türlü kentsel mekânda engelli erişiminin sağlanmasını ve bu düzenlemelerin Türk Standartları Enstitüsü, TSE standartlarına uygun olması gerektiğini bildirmiştir(Akbukut, 2014:12).

Engellilere yönelik, bir başka düzenleme, 2005 yılında çıkarılmış olan 5378 Engelliler Hakkında Kanun'dur. Bu kanun, engelli bireylerin toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını hedeflemiştir. Kanunda, kanunun yürürlüğe girdiği sekiz yıl içinde kentsel alanlarda ve toplu taşımada erişilebilirlik imkânlarının tamamlanacağı düzenlenmiştir (5378 Engelliler Hakkında Kanun [EHK], 2005: geçici md. 2).

2014 yılında bu kanunda değişiklikler yapılmıştır. Kanun'a eklenen 4/B maddesi ile engellilerin toplumdaki tecrit edilmeleri ve ayrı tutulmalarının önlenmesi, engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda bağımsız olarak toplum içinde yaşamaları esas olması ve özel bir yaşama düzenine zorlanamayacakları hükmüne bağlanmıştır (Akbulut, 2015:12).

ENGELLİLERİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNİN ÖNEMİ

Engelliler için erişilebilirlik toplumda, eşit haklara sahip olduğu diğer bireyler gibi yaşayabilmektir. Engelli bireylerin fiziki ve toplumsal hayata erişimlerinde yaşadıkları sorunlar onların hayata katılım isteklerini azaltmaktadır. Erişilebilirliğin tam sağlanamamasından kaynaklı engelli bireyler bağımsız yaşayamamakta ve bu durum toplumsal yaşantıda engelli bireylere külfetmiş gibi bakılmasına sebep olmakta ve engelli bireyler de kendilerini bu şekilde hissetmektedir. Geçmişten bugüne toplumdaki değişiklikler engelli bireylerin topluma katılımlarını etkilemiştir.

Özellikle tarihi süreçte ortaçağdan itibaren engellilere karşı olan batıl inançlar nedeniyle engelliler toplumun dışına itilmişler ve sonucunda da, eğitim, istihdam, seçme, konut, ulaşım, iletişim ve benzeri birçok alanda toplumsal yaşama katılım noktasında elverişsiz bir konumda bulunmuşlar; yardım ve korunmaya muhtaç aciz kimseler olarak algılanmış ve çalışarak topluma ve ekonomiye katkı sağlayabilecekleri gözetilmeden, aileler, toplum ve ekonomi üzerinde bir yük olarak görülmüşlerdir (Uluocak ve Aslan, 2012:24).

Feodal dönemde engellilere karşı ayrımcılık neredeyse hiç yoktu. Tüm feodal işler ve çalışma faaliyetleri modern çalışma sistemine göre engellilere daha açıktı. Ancak modern çağın başlarından itibaren (1400 sonrası) piyasa mekanizmasının gelişmesi engellileri daha zayıf ve güçsüz sınıfına sokarak piyasadan uzaklaştırmıştır. Ve özellikle sanayi devrimi ile başlayan fabrikasyon üretim, kentleşme olgusu engellilere yönelik ayrımcılıkları üst seviyelere taşıdı (Gleeson, 2011:373).

Modern çağın mimari işlev takıntısının arkasında, tüm insanların aynı organizmaya, aynı işlevlere ve aynı ihtiyaçlara sahip olması düşüncesinden doğan "standardın" keşfi yatar. Bu standart tamamen tikel, sağlamsı, toplumsal cinsiyetçi bir insan

anlayışına dayalıdır. Ve normalliğin yansıması olarak sunulan ise ideal bir erkek vücududur. Normalliğin bu bedenleşmesi 1925'te Modüler adı verilen Le Corbusier tarafından tasarlanmış bir diyagramdır. Buna göre sağlam bedeninin boyutlarından yararlanarak mimari yapılar inşa edilmeye başlandı (Imrie, 2011:333).

Günümüzde teknolojinin gelişimi ile mimarideki engelli bireylere yönelik olumsuz dönüşümler iyileştirilebilmiştir.

Engelli bireylerin erişilebilirliğini sağlayabilmek ve fiziksel ve toplumsal hayata entegresini kolaylaştırmak için teknolojik araçlar geliştirilmiştir. Engelli bireyler bu araçlarla hayata, bilgiye, eğitime ve yaşamın birçok alanına erişim sağlayabilmiştir. Son zamanlarda da gelişen teknoloji engelliler için tasarlanan araçları analog teknolojiden dijital teknolojiye dönüştürmüştür. Engelli bireyler için hayat daha erişilebilir hale gelmiştir. Engelliler için geliştirilen teknoloji sınıflandırması şu şekildedir;

- Yardımcı teknoloji (özürlü bir kişinin işlevsel yeteneklerini geliştirmek için özel olarak tasarlanmış teknoloji)
- Uyum sağlayıcı teknoloji (engelli insanların erişemeyecekleri teknolojiyi kullanmalarını sağlayan bir mekanizma sağlayan teknoloji)
- Erişilebilir teknoloji (birçok geniş uygulama alanına sahip ancak engelleri kaldırmaya ve dünyayı engelli insanlar için daha erişilebilir hale getirmeye yardımcı olan teknoloji) (Atkinson ve Castro, 2008:50).

Fiziksel çevrede engelli bireylere göre tasarlanmış veya iyileştirilmiştir. Bunlar, kaldırım kenarlarına, merdivenli alanlara ortopedik engelli bireylerin çıkabileceği rampalar, görme engelli bireyler için tırtıklı yol şeritleri ve mekânlarda renklerin onların algılayabileceği şekilde tasarlanması, mekânlarda engelli bireyler için özel tasarlanmış tuvaletler, ulaşım araçlarında rampa sistemleri ve trafikte yaya geçitlerinde sesli komut sistemleri gibi fiziksel düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler engelli bireylerin rahat kullanımı için belirli standartlarda olmalıdır(Belir, 2009:19-37).

Fakat düzenlemelerdeki eksikliklerden dolayı engelli bireyler, tam olarak erişimlerinde bağımsızlaşamamış ve tam içselleştirilememiştir.

Engelli kişilere karşı ayrımcılık şu şekillerde karşımıza çıkar;

1-Engelli kişilerin hareketinin önündeki fiziksel engeller; örneğin sokaklarda, yollarda, kaldırımlarda bulunan hareketi kısıtlayıcı faktörler,

2-Merdiven kullanamayanları ve elle açılan kapılardan yararlanamayanları dışlayan bina mimarisi,

3-Yolcuların ortak bir yeti düzeyi olduğunu varsayan toplu taşıma araçları,

4-Ortak bir görsel işitsel yeti düzeyini varsayan kamu bilgilendirme biçimleri, örneğin yön işaretleri (Gleeson, 2011:367).Bu ayrımcılıklar azaltılırsa engellilerin erişilebilirliği ve doğal sonucu olarak da istihdam edilebilirlikleri artacaktır (Yılmaz, 2009).

Türkiye’de Engelli Hakları İzleme Projesi kapsamında engelli bireylerin erişilebilirlik, eğitim, sağlık ve çalışma uygulamalarını değerlendirmiştir. Türkiye’deki erişilebilirlik uygulamaları, yasal düzenlemelerin olmasına rağmen yetersiz kalmıştır. Ulaşımında yasal düzenlemelerin ardından beklenen iyileşmeler yavaş bir şekilde gerçekleşerek günümüzdeki erişilebilirlik imkânlarına ulaşmıştır. Engellilere yönelik yapılan düzenlemeler açısından ortopedik engelliler erişilebilirlik imkânına daha fazla sahiptir. Engelli bireylerin eğitime erişimi de ülkede daha fazla düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılması gereken bir alandır. Engelli bireyler, eğitim-öğretim sürecinde engel türlerine yönelik imkânları bulmakta sıkıntılar yaşamakta ve bu da bilgiye erişimlerini sınırlamaktadır. Engelli bireylerin istihdam edilmesi, engelli bireylerin topluma entegrasyonu açısından önemli bir unsurdur. Çalışmak gelir sağlamak ve toplumda statüye sahip olmak içinde bir araçtır. Türkiye’nin de imzalamış olduğu Engelli hakları sözleşmesi engelli bireylerin istihdamına yönelik uyulması gereken maddeleri belirlemiştir. Sözleşme, engellilerin erişilebilir bir çalışma hayatı ve çalışma ortamında kendi iradeleriyle seçtikleri bir işte çalışma fırsatı vermektedir (Akbulut, 2014:12-41).

Türkiye’de 2002 yılında yapılan engelli araştırması sonuçlarına göre; Türkiye nüfusunun %12,29’u engellidir. Engelli bireylerin %78,29’u ise istihdam piyasasının dışında yer almaktadır. Aynı araştırmaya göre engelli bireylerin %66,3’ü kendi binasına, %59,5’i market ve alışveriş merkezlerine, %58,4’ü kamu binalarına ve %55,4’ü de postane, banka gibi yerlere erişim konusunda problem yaşadıklarını belirtmişlerdir(Özürlülerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması, 2010).

SAKARYA UYGULAMASI

Araştırmamız, Sakarya ilinde bir kamu kurumunda gerçekleştirilmiştir. Aynı işyerinde örneklem olabilecek engelli bulabilmek için kamu kurumu seçilmiştir. Çalışan engelli bireylerin işlerine gidip gelirken ve işlerini yaparken yaşadıkları erişim problemlerini belirlemek amacıyla engelli bireylere derinlemesine mülakat soruları yönlendirilmiştir. Görüşmeler ortalama 10-15 dakika arasında gerçekleşmiştir. Ancak engellilerin mülakat sırasında gösterdikleri duyarsızlıklar bu konuda köklü bir değişime ihtiyaç olduğunun göstergesi gibidir. 40 engelli ile görüşülmüş olmakla birlikte 8 tanesi sadece evet hayır ve fikrim yok, soruya cevap vermek istemiyorum şeklinde cevaplardan dolayı değerlendirmeye alınmamıştır.

Demografik özelliklerden cinsiyete baktığımızda görüşme yapılan engellilerin 28 tanesi erkek, 4 tanesi ise kadındır. Bu durum istihdam noktasında kadın engellilerin yaşadığı dezavantajı göstermektedir. Ülkemizde kadınların çalışma hayatına katılma oranları düşük olmakla birlikte engelli kadınlarda katılım oranı daha da düşüktür.

Engelli çalışanların yaş aralığına bakıldığında 26 tanesi 35 yaşın üstünde, 5 tanesi 30-35 yaş aralığında ve 1 tanesi de 25-30 yaş aralığındadır. Bu veriler de ülkemizde ki genç işsizliğinin engelliler içinde geçerli olduğunu göstermektedir. Bir başka noktadan bu konu incelendiğinde ise kamu da engelli KPSS'sinden sonra kuruma girenlerin oranlarının düşük sınavdan önce girenlerin sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Bu sınavsız dönemde istihdam da sosyal ağların etkinliğinin etkisi de belirleyicilerden bir tanesidir.

Engellilerin eğitim durumları ise sosyal devlete yakışmayacak seviyelerdedir. Bilindiği üzere sosyal devlette temel eğitim zorunlu ve her vatandaşa erişimin sağlanması gerekmektedir. Ancak görüşülen engellilerin 2 tanesi hiç okula gitmemiş, 17 tanesi sadece ilköğretim, 11 tanesi ortaöğretim bir tanesi ön lisans ve bir tanesi de lisans eğitimi almıştır.

Görüşülen engellilerin 18 tanesi ortopedik engelli ve 4 tanesi de görme engellidir. Bu da konuya ilişkin yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. 3 tane süreğen hastalık, 3 tane işitme, 2 tanesi dil konuşma ve 1 tanesi zihinsel ve 1 tanesi de ruhsal ve duygusal engellidir. Engellilik oranları incelendiğinde ise istihdam edilenlerin 28 tanesi %40-60 arasında engellidir. Bu da engellilik oranının artmasının engellilerin çalışma hayatından uzaklaşmasını arttırdığını göstermektedir.

Erişilebilirlik ile ilgili sorulara engelli çalışanların verdikleri cevaplar da ülkemizde erişilebilirlik noktasında yaşanan sıkıntıları ortaya koymaktadır.

Engelli bireylerin erişim ulaşılabilirlik (Erişilebilirlik) hakları hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları yönünde sorulan soru da, engelli bireylerden gelen cevaplara göre engelli bireylerin sahip oldukları ulaşılabilirlik (erişilebilirlik) haklarına dair bilgileri çok azdır. Birçok haklarının olmasına rağmen bildikleri hak sayısı ortalama olarak 2'dir.Engelli bireylerimizin genel olarak bildiği ulaşım yani otobüslerde kullanılan serbest kart hakkıdır. Bu durum onların toplumsal yaşantıda en sık rastlayabileceği haklarına yönelik bilgilerinin olduğunu, onlar için tanınan sosyal hakların birçoğundan uzak kaldıklarından dolayı bilmediklerini göstermektedir. Çok az sayıda engelli sosyo-kültürel alanlara erişimiyle ilgili haklarını bilmektedir ve kullanmaktadır. Bazıları hakları bilip toplumsal tepkilerden dolayı kullanmamayı tercih etmektedir.

Engelli bireylere haklarını kullanım noktasında her hangi bir problemle karşılaşp karşılaşmadığı sorulduğunda, engelli bireylerin az bir kısmı haklarını kullanırken sıkıntı yaşamadıklarını dile getirmiştir. Sıkıntı yaşayanların çoğu ise en çok kullanılan hak olan ulaşım hakkı noktasında sıkıntı yaşamaktadır. Özel halk otobüslerinin engelli kartları olmasına rağmen araca almadıkları ve kartlarının süresi dolduğunda hemen kişilerden para istediklerini söylüyorlar. Bu durum gösteriyor ki devlet denetimi olmayan özel işletme veya araç sahipleri engelli haklarını sağlamıyor. Engelli bireyler aynı zamanda, haklarının hakka sahip olmayan insanlar tarafından gasp edilmesinden dolayı problemlerle karşılaştıklarını dile getiriyorlar. Bu gibi sebeplerden dolayı bazı engelli bireyler haklarını kullanmamayı tercih ediyor ve yaşanacak problemlerden kaçınıyorlar.

Engelli bireylere sorulan erişilebilirlik açısından en çok sorun yaşadıkları konu nedir? Sorusuna verilen cevaplar engelli bireylerin engel türüne göre çeşitlilik göstermiştir. Engellilerimizin çoğu ortopedik engelli olduklarından dolayı sorunlar çoğunlukla ulaşım, bir yerden bir yere gidiş, uzun süre ayakta kalamamaktır. Bu sorunların ortaya çıkmasına yollardaki aksaklıklar ve düzenlemelerdeki eksikliklere de neden olabilmektedir. Trafikte araç kullanırken ve araç parkı yeri bulmamakta yaşanan sorunlar arasındadır. Spora erişim konusunda sıkıntı yaşayan engelli bireylerimiz, onlara yönelik spor aletleri olmadığından spor yapmadıklarını dile getirmektedir. Sağır-dilsiz engelli gurubunda olan bireylerimiz ise bir hizmetten yararlanmak istediğinde derdini anlatamama bu sebepten bazı hizmetlere erişememe gibi sorunlar yaşamaktadır. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar fiziksel olarak fazla olsa da onlar en çok topluma erişim konusunda sorun yaşamaktadır.

Engelli bireylere yöneltilen bir diğer soru ise teknolojiye erişim konusunda sıkıntı yaşıyor musunuz? 'dur. Engelli bireylerden alınan cevaplara göre; engelli bireylerin çoğunluğu teknolojiye erişim konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Yine bu cevabın çoğunlukta olmasının sebebi engelli bireylerimizin çoğunun ortopedik engelli olmasıdır. Teknolojide sıkıntı konusunda karşımıza çıkan diğer cevaplar ise, araç kullanımı, televizyon, bankamatik kullanımları gibi en çok kullanılan teknolojiler gelmektedir. Engel türüne göre değişen bu sıkıntılarda, görme engelli bir bireyin sesli sistem olmadığı durumlarda sıkıntı yaşadığı, konuşma engeli olan bir bireyin sesli komut sistemiyle çalışan teknolojiyi kullanamadığı, sağır bir bireyin sinema gibi duyu becerisi gerektiren teknolojilerde sorun yaşadıkları karşımıza çıkmaktadır. Toplu olarak kullanılan teknolojilerden ziyade, kişisel teknolojiler engelli bireylerin daha az sorun yaşadığı alan olmuştur. Buradan ortak alan teknolojilerinde toplumun genelinin baz alındığı sonucu çıkarılabilir.

Engelli bireylerden sorun yaşadıkları alanlardan biri olan toplu taşıma araçlarını değerlendirmeleri istenilmiştir. Engelli bireyler genel olarak araçlardaki yeni

düzenlemelerle birlikte iyileşmeler olduğu fakat hala eksikliklerin olduğu görüşündedir. Fiziksel olarak engellilere yönelik iyileştirmelerin olması onların problemlerine çözüm olmamıştır. Araçları yapılan haksızlıklardan dolayı uygun bulmayanlar da yine çoğunluğu oluşturmaktadır. Genel eleştiriler özel halk otobüslerine yönelik olmaktadır.

Engelli bireylere "Tüm sosyal ve ekonomik (eğitim kurumları, sağlık kurumları, işyerleri, sanayi bölgeleri, sinema, avm...) binalara ulaşılabilirlik tam sağlanırsa engelliler için hayat daha kolaylaşır mı?" Sorusu yöneltilmiştir. Engelli bireylerin hepsi fiziksel düzenlemelerin tam olmasıyla hayatın kolaylaşabileceğini onaylamışlardır. Onlar için erişimin tam sağlanması, toplumda diğer bireyler gibi özgür yaşayabilmeleridir.

Engelli bireylere yaşadıkları sorunlara yönelik ulaşım ve mekânlara erişim noktasında ne gibi iyileştirmeler yapılabileceği sorulmuştur. Çoğunluğunu ortopedik engelliler oluşturduğu için binalara erişim konusunda sıkıntı yaşadıklarını binalarda rampa, asansör, merdiven korkuluğu gibi iyileştirilmelerin yapılması gerektiği yaygın cevaplar arasındadır. Bunun yanında yollarda düzenlemeler, işitme engelliler için sinemalarda altyazı özelliği oluşturulması, görme engelliler için sesli komut sistemleri gibi iyileştirilmeler yapılması istenmektedir. Ulaşım kartlarında bu hak için verilen kartların her il de geçerli olması gibi kartlarda engelli ismiyle birlikte refakatçilerin isimlerinin olması gibi iyileştirmeler istenmektedir. Engelli bireylerin sahip beklediği iyileştirmeler aslında erişilebilirlik hakkı çerçevesinde engelli bireylerin yaşayışların kolaylaştırmak ve haklarını rahatça kullanımını sağlamak açısından yapılması gerekenlerdir. Fakat düzenlemelerdeki eksikliklerden dolayı engelli bireyler bunları kendileri talep etmek durumundadır.

Engelli bireyler için önemli bir hak olarak erişilebilirlik hakkı onların sosyal yaşantılarının bir çok alanına dahil olmalarını sağlar. Engelli bireylere bu bağlamda ulaşım ve mekânlara erişim tam olursa engelli bireylerin eğitim ve istihdam sorunun çözülüp, çözülemeyeceği sorulmuştur.

Engelli bireylerin çoğu sorunun çözüleceğini onaylamış ve fiziksel etkinin yanında psikolojik etkinin olduğu ve öğrenciler bu yüzden okula gitmediğini de dile getirmiştir. Yine istihdam açısından engellilere sadece kadro açılıp iş verilmemesi de onları psikolojik olarak etkilemekte çalışmak istememektedirler. Engelli bireyler için yalnızca erişiminin sağlanması bunların çözümü değildir. Aile bilinci, işveren ahlakı ve toplumsal duyarlılıkta erişilebilirlik kadar önemlidir. Engelli bireylere bu soru ile beraber özgür hisseder misiniz diye sorulmuştur. Engelli bireylere erişim tam sağlanırsa kendilerini daha özgür hissedeceklerini onaylamıştır. Aynı zamanda onlar için yapılan iyileştirmelerin kendilerini değerli hissettireceği için mutlu olduklarını söylemektedirler.

Engeli bireylerimize son olarak erişilebilirlik açısından onlar için en önemli alan sorulmuştur. Engelli bireylerin erişilebilirlik açısından kendilerince önemli gördükleri nokta çoğunlukça "bilmiyorumdur". Kişilerin haklarına ya da hayatlarında gerçekten neyin eksik olduğuna dair fikre sahip olmamaları bu cevaba yönetmiştir. Bu cevap yanında rahatça dolaşabilmek, araba kullanabilmek, spor, televizyon seyretmek, ulaşım, temel ihtiyaçlar gibi cevaplar daha önceki sorularda da üzerinde durduğumuz engelli bireylerimizin sorun yaşadığı konulardır. Engelli bireylerden alınan diğer bir cevap ise topluma erişimdir. Ulaşımdan sonra en çok verilen cevaptır. Ulaşımında yaşanan sıkıntının özü de toplumsal davranışlardır.

SONUÇ

Engelli bireylerin erişilebilirliğine yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde birçok yasal düzenlemeler ve projeler mevcuttur. Bunlar engelli bireylere sosyal hayatta fiziki güçlüklerle takılmadan, bir kimsenin yardımına gerek duymadan yaşayabilmesi için toplumun üst kurumlarına sorumluluklar yüklemiştir. Engelli bireyler yapılan düzenlemelerle sosyal hayat içerisinde birçok hakka sahip olmuştur.

Yapılan araştırma sonucunda elde ettiğimiz bulgulara göre, engelli bireylerin haklarını bilmekle birlikte kapsamı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Genellikle bilgileri ikincil kişilerden dolaylı yolla alındıklarından dolayı engelliler hakkın içeriğini, kendisine sağlayacağı avantajları bilmemekte ve hakkını kullanma noktalarında pasif kalmaktadır.

Engelli bireylerin ve onların ailelerinin, engelli bireylerin yaşayışlarını kolaylaştıracak, sosyal hayattaki etkinliklerini arttıracak haklara yönelik bilinç düzeyinin az olması, temeldeki taşı oluşturmaktadır. Tabandan gelmeyen bir istek olmadıkça, yetkili kişi ve kurumlar tarafından her şeyin olağan olduğunu ve iyi ilerlediği düşünülebilir. Bu durum yapılması gereken iyileştirmeleri geciktirecektir.

Engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara sebebiyet veren bir diğer durum ise engelli bireylere yönelik toplumsal duyarlılığın az olmasıdır. Engelli haklarının diğer insanlar tarafından gasp edilmesi, onların haklarını kullanmaları noktasında önemli bir sorundur. Toplum içerisinde engelli bireylere karşı olumsuz yaklaşımların varlığı da bir başka sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal duyarlılığın artırılması, herkesin eşit bir yaşam hakkı olduğunu, yapılan pozitif ayrımcılıklara saygı duyulması gerektiği bilincinin uyandırılması bu sorunları ortadan kaldırmak için oldukça önemlidir.

Engelli bireylerin haklarının sağlanması noktasında ortaya çıkan bir diğer sorun ise hakları sağlayan kişi ve kurumların denetiminin azlığıdır. Gerek ulusal gerekse de uluslararası düzenlemelerden kaynaklanan haklarının engellilere sunum ve temin

edilmesi hususunda da bir düzensizlik bulunmaktadır. En temel uygulamalar bile yerel yöneticiler tarafından bir lütuf gibi sunulmakta, bu da engellilerde hakları konusunda toplumsal bir duyarsızlık olduğu inancının oluşmasına neden olmaktadır. Denetimler kitapta uygun olana göre değil toplumun yapısına yönelik gerçekçi kamu politikaları ile yapılmalıdır. Bu noktada Türkiye’de bu denetimlerin daha sık yapılması gerekmekte, denetim sonucundaki olumsuzluklara karşı gerekli cezai işlem uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Süleyman (2014), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Rapor Özeti*, Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, İstanbul, s: 12-41.

Akbulut, Süleyman (2015), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Rapor Özeti*, Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, Ankara, s:10-12.

Atkinson, R.D. &Castro, D.D. (2008), *Digital Quality of Life: Understanding the Personal and Social Benefits of the Information Technology Revolution*,Technology and Innovation Foundation, s:50.

Belir, Özlem (2009), *Mimari Erişilebilirlik Kılavuzu*, Özürlüler Vakfı, s:19-37.

Çağlar, S. (2012),Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı Ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri, AÜHFD,61 (2) 2012: 541-598, s:546.

Gleeson, Brendan (2011), *Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?, Sakatlık Çalışmaları Sosyal bilimlerden Bakmak*, Editörler: Dikmen Bezmez-Sibel Yardımcı-Yıldırım Şentürk, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, , s:363-387.

Imrie, Rob (2011), *Sakatlayıcı Çevre Tasarımı, Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Editörler: Dikmen Bezmez-Sibel Yardımcı-Yıldırım Şentürk, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, , s:325-363.

Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması (2010),T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu Araştırması, Yayın No:3636, Ankara.

Şen, Mustafa(2017), *Çalışma Yaşamında Engelliler, Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, Editörler: Salih Dursun-Serpil Aytaç, Bursa, Ekin Yayınevi, s:211-276.

Uluocak. Ş. &Aslan. C. (2012), *Toplum ve Engelliler*, Çanakkale: Çanakkale Kitapçılığı Akademi, s:24.

Westcott,Jacqueline (2004), *Improving Information On Accessible Tourism For Disabled People*, European Commission, Italy, s: 5.

Yılmaz, Gözde (2009), *İstihdam Edilebilirlik: Değişim Kıskaçında Birey*, Bursa, Ekin Yayınevi.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun, Yayınlandığı Resmi Gazete:
7.07.2005/25868, Tertip: 5 Cilt: 44.

TÜKETİME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞSAL NİYET ARASINDAKİ İLİŞKİDE GÖNÜLLÜ SADE YAŞAM TARZININ ARACILIK ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Merve TÜRKMEN BARUTÇU¹

Buket BORA SEMİZ²

Burçak BAŞAK³

ÖZET

Günümüz toplumu ağırlıklı olarak tüketim toplumu olsa da bazı tüketiciler daha sade yaşama ve olabildiğince minimum düzeyde tüketme eğilimi göstermektedirler. Bu durum Gönüllü Sade Yaşam Tarzı (GSYT) kavramının ortaya çıkışına vesile olmuştur. Bu çalışmanın amacı da, tüketime yönelik tutumlar ile tüketicinin davranışsal niyeti arasındaki ilişkide gönüllü sade yaşam tarzının aracılık etkisini belirlemektir. Araştırmada kullanılan veri Bilecik ilinde ikamet eden 250 tüketiciden kolayda örnekleme yoluyla toplanmıştır. Araştırma sonucunda tüketime yönelik tutumun davranışsal niyet ile olan ilişkisi üzerinde Gönüllü Sadelik Yaşam Tarzı'nın aracı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Sade Yaşam Tarzı, Tutum, Davranışsal Niyet, Aracı Etki, Gerekçeli Eylem Teorisi.

INVESTIGATION THE MEDIATING EFFECT OF VOLUNTARY SIMPLICITY LIFESTYLE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDES TOWARDS CONSUMPTION AND CONSUMERS' BEHAVIORAL INTENTION

ABSTRACT

Although today's society is predominantly the consumer society, some consumers tend to live more simply and consume the least amount possible. This has led to the emergence of the Voluntary Simplicity Lifestyle concept. The aim of this study is to determine the mediator effect of voluntary simplicity lifestyle on the relationship between attitudes towards consumption and consumers' behavioral intention. The data used in the study were collected by convenience sampling from 250 consumers inhabiting in Bilecik province. As a result of the research, we found that

¹ Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, mturkmen@sakarya.edu.tr

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, buket.borasemiz@bilecik.edu.tr

³ Sakarya Üniversitesi Kırkpınar Turizm Meslek Yüksekokulu, bbasak@sakarya.edu.tr

the mediator effect of the Voluntary Simplicity Lifestyle on the relationship between attitudes towards consumption and consumers' behavioral intention.

Keywords: Voluntary Simplicity Lifestyle, Attitude, Behavioral Intention, Mediator Effect, Theory of Reasoned Action

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle hızlı bir şekilde yayılan tüketim kültürü, toplumda hakimiyet süren tüketim çılgınlığını gözler önüne sermektedir. Bireyler kendilerini, toplumdaki yerlerini tüketim yoluyla ifade etmektedirler. Tüketimde yaşanan bu denli hızlı artışın, bireye ve topluma yönelik olumsuz etkisi de yadsınamayacak kadar fazladır. Artan çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği, doğal kaynakların tükeneceği düşüncesi her geçen gün daha büyük endişe yaratmaktadır. Yaşanan bu durum karşısında gönüllü sadelik kavramı ortaya atılarak, bireyleri içinde buldukları tüketim çılgınlığından kurtarmak amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, tüketicilerin satın alma davranışına etki eden sosyo-kültürel faktörlerden biri olan yaşam tarzının tüketim çılgınlığını reddederek daha sade yaşam tarzının benimsemesi anlamına gelen bir türü olan *gönüllü sadeliğin* tüketime yönelik davranışsal niyetler ile tüketime yönelik tutum arasındaki aracı etkisini incelemektir. Çalışmanın önemi, yukarıda da değinildiği üzere tüketimin bu kadar yoğun yaşandığı günümüzde gönüllü olarak sade tüketim davranışını yaşam tarzı olarak belirlemenin tüketime yönelik tutumlarımız ve davranışsal niyetimiz üzerinde dolaylı olarak etkisinin olup olmadığını araştıran bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır. Dolayısıyla bu araştırma literatürdeki bu boşluğu doldurmak üzere yapılmıştır.

YAZIN İNCELEMESİ

İlk kez 1936 yılında Richard Gregg tarafından ortaya atılan gönüllü sadelik, tüketim miktarını azaltarak düşük düzeyde tüketimin olduğu, fazla enerji tüketiminden kaçınan ve bireyin kendi kendine yetebildiği bir yaşam tarzı olarak tanımlanmıştır (Elgin ve Mitchell 1993). Gönüllü sadelik, tüketimi ve tüketime bağımlılığı azaltarak, bireyin yaşamındaki maddiyatı en aza indirmek ve bireyin yaşamındaki fazlalıklardan kurtulmayı amaçlayan bir yaşam biçimidir (Barton, 1981; Zavestoski, 2002). Bireyler gönüllü sadelik yaşam tarzını benimseyerek, daha az materyalist bir yaşamı tercih ederek maddi tüketimden uzaklaşmakta, hayatın maddi ve ticari olmayan yönlerinde tatmin aramaktadır (Johnson, 2004; Huneke, 2005). Gönüllü sade yaşam tarzını benimseyen bireyler, bisiklet, toplu taşıma araçlarını tercih etmektedirler. Bireyler kendi araçlarını kullansalar dahi az gösterişli, daha az yakıt tüketen ve çevreye en az zararı veren araçları tercih etmektedir. Doğal kaynakları verimli kullanarak çevreye verilebilecek zararı en aza indirmeye özen

göstermektedirler (Doherty ve Etzioni, 2003). Gönüllü sade yaşam tarzı literatürde farklı yönleri ile ele alınıp incelenmiştir. Barton (1981), Cowley ve Crosby (1986)'da gönüllü sadelik düzeyinin ölçümü için ölçek geliştirmiştir. Iwata (1997)'de gönüllü sade yaşam tarzının tutum ve davranış ilişkisini, Ballantine ve Creery (2010)'da gönüllü sade davranış eğilimi ile tüketim ilişkisini, Argan ve diğ. (2012)'de gönüllü sadeliğe yönelik tutumları ve bu tutumların gönüllü sadelik yaşam tarzına yönelik davranışlar üzerindeki etkisini ele almıştır.

Huneke (2005)' e göre gönüllü sadelik uygulamaları, tüketici davranışları ile ayrılmaz bir şekilde ilişkilidir. Bu sebeple psikoloji ve pazarlama gibi birçok alanda araştırmacılar bu konu ile yakından ilgilenmektedirler. Fakat buna rağmen gönüllü sadelik ile ilgili yapılan araştırmalar yeterli değildir. Bu yüzden Huneke Amerikalı tüketiciler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında gönüllü sadelik eğiliminin altında yatan motivasyonları ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Huneke, 2005).

Iwata 2006 yılında yaptığı çalışmasında gönüllü sade yaşam tarzı ile çevre dostu tüketim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizler neticesinde bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Iwata, 2006).

2012 yılında Boujbel ve d'Astous gönüllü sadeliği yaşam tarzı edinmek ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi ve tüketim arzularının bu ilişkiye olan düzenleyici etkisini incelemişlerdir (Boujbel & d'Astous, 2012).

Bu çalışmada ise, gönüllü sade yaşam tarzı ile tüketime yönelik tutum ve davranış arasında ilişki olduğu varsayılmıştır.

Fishbein ve Ajzen tarafından geliştirilen Planlanmış Davranış Teorisi ve bu teorinin temelini oluşturan Gerekçeli Eylem Teorisi tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Uğur ve Türkmen, 2014). İki teori temel alındığında, bireyin niyetinin davranış üzerinde son derece etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Sakallı, 2010). Davranışsal niyet, bir kimsenin verilen bir davranışı gerçekleştirme ihtimalinin bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Ajzen ve Fishbein, 1980). Bireyin belirli bir davranışı yapmaya ya da yapmamaya yönelik eğilimi davranışsal niyetin göstergesidir. Tutum ise, davranışın en önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. "Herhangi bir nesneye yönelik olarak öğrenilen, tutarlı, olumlu ya da olumsuz davranma eğilimi" tutum olarak tanımlanmaktadır (Schiffman ve Kanuk, 2007). Bireyin bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik tutumu ne kadar olumluysa, o davranışı gerçekleştirme ihtimali de o derece kuvvetli olacaktır (Ajzen, 1991).

Bu çalışmada da gerekçeli eylem teorisinden yola çıkılarak, tüketime yönelik tutumlar ile davranışsal niyetler arasındaki ilişkide gönüllü sade yaşam tarzının aracı

etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

H1: Tüketime yönelik tutumun GSYT üzerinde pozitif etkisi vardır.

H2: Tüketime yönelik tutumun davranışsal niyet üzerinde pozitif etkisi vardır.

H3: GSYT'nin davranışsal niyet üzerinde pozitif etkisi vardır.

H4: GSYT'nin davranışsal niyet ve tüketime yönelik tutum arasında aracı etkisi vardır.

YÖNTEM VE VERİ

Araştırma uygulamalı bir çalışma olduğundan dolayı verileri Mayıs 2017 tarihinde Bilecik ilinde yaşayan 267 tüketiciden kolayda örnekleme yöntemine göre anket ile toplanmıştır. Bu anketlerden eksik ve şaibeli doldurulanlar ayıklandıktan sonra geri kalan 250 anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma gönüllü sadelik yaşam tarzının tüketime yönelik tutum ve davranışsal niyet arasındaki ilişkide aracılık rolünü incelediğinden sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir çalışmadır. Araştırmada kullanılan ölçekler Iwata (2006)'nın 22 maddelik Likert türünde Gönüllü Sadelik Yaşam Tarzı ölçeğinden yararlanılarak Özgül (2011) tarafından Türk kültürü için 8 maddenin uygun olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada da 8 maddeli bu ölçek kullanılmıştır. Tüketime yönelik tutum değişkeni ise Ajzen (1991)'in çalışmasından yararlanılarak 5 madde ile Likert türünde, davranışsal niyet değişkeni ise Bhattacharjee (2001)'in çalışmasından yararlanılarak 4 madde ile yine Likert türünde bir ölçek ile ölçülmüştür. Ölçeklerin kategorilendirilmesinde ise 1: Kesinlikle Katılmıyorum,..., 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde olmak üzere 5 noktalı olarak kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bu ölçeklerin güvenilirlik katsayılarına bakıldığında da 8 madde ile ölçülen GSYT ölçeğinin %73,1; 5 madde ile ölçülen tutum ölçeğinin %77,5 ve 4 madde ile ölçülen davranışsal niyet ölçeğinin ise %78,4 olduğu görülmüştür. Genel olarak araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği ise %83'tür.

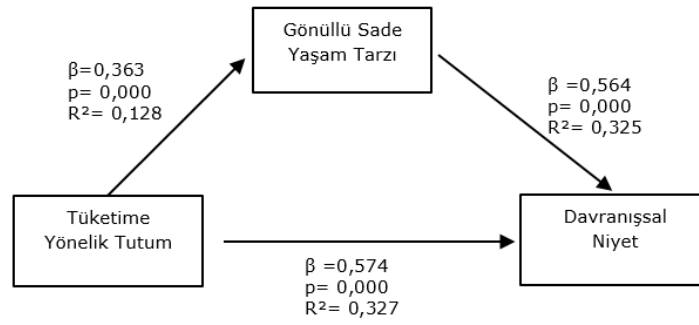
BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo.1 Katılımcıların Demografik Özellikleri (%)

Cinsiyet	%	Eğitim Durumu	%
Kadın	74	İlk ve orta öğretim	22
Erkek	26	Ön lisans ve lisans	75
Medeni Hali	%	Lisansüstü	3
Evli	25	Yaş	%
Bekar	75	18-25 yaş arası	66
		26 yaş ve üzeri	34

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine baktığımızda, cinsiyet açısından yaklaşık %74'ü kadın, %26'sı ise erkektir. Medeni durum açısından ise katılımcıların %25'ini evliler, %75'ini ise bekârlar oluşturmaktadır. Katılımcılar eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde %75 ön lisans ve lisans, %22 ilk ve orta öğretim, %3'ü ise lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Katılımcıların %66'sının yaşı 18-25, %34'ünün ise 26 yaş ve üzerindedir.

Araştırma modelinin ve hipotezlerinin değerlendirilmesinde regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli ve Bulgular

Aracı etki analizi yapılırken; öncelikle bağımsız değişken olan tüketime yönelik tutum ile aracı değişken olarak düşünülen Gönüllü Sadelik Yaşam Tarzı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Çünkü GSYT değişkeninin bir aracı değişken olabilmesi için tüketime yönelik tutum tarafından yordanması gerekir. Yapılan analiz neticesinde GSYT ile tüketime yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (B: 0,363, p: 0,000, R²= 0,128).

İkinci olarak, bağımsız değişken olan tüketime yönelik tutum ile bağımlı değişken olan tüketime yönelik davranışsal niyet arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Analiz neticesinde bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (B: 0,574, p: 0,000, R²= 0,327). Aracı etkinin araştırılabilmesi için bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı zorunludur. Çünkü aralarında bir ilişki yoksa zaten aracılık edilecek bir ilişki de yoktur (Baron & Kenny, 1986).

Üçüncü olarak, GSYT ve tüketime yönelik tutum bağımsız iki değişken gibi tüketime yönelik davranışsal niyet ile analize sokulmuştur. Analiz neticesinde tüketime yönelik tutum değişkeninin tüketime yönelik davranışsal niyet değişkenini anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür (B: 0,564, p: 0,000, R²= 0,325). Fakat GSYT değişkeninin etkisi kontrol edildiğinde tüketime yönelik tutum ile tüketime yönelik davranışsal niyet arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız hale geldiği

görülmüştür (B: 0,028, p: 0,623, R²= 0,325). Bu halde "tüketime yönelik tutumundavranışsal niyet ile olan ilişkisi üzerinde Gönüllü SadelikYaşam Tarzı' nın tam aracı etkisi vardır" olarak söylenebilir. Bu durumda hipotezlerin hepsi kabul edilmiştir.

SONUÇ, ÖNERİLER VE KISITLAR

Tüketim çılgınlığının son sürat yaşandığı günümüzde bazı tüketiciler sade yaşamı benimseyerek tükettikleri ürün ve hizmetlerin miktarlarını olabildiğince düşürdüklerinden bu kimseler GSYT'nı benimsemişlerdir. Bu kavram ortaya çıktığından bu yana birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmada da GSYT, gerekçeli eylem teorisi çerçevesinde incelenerek, tüketime yönelik tutum ile davranışsal niyet arasındaki ilişkide aracı rolünün etkisine bakılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre ilk olarak tüketime yönelik tutumların GSYT'nı etkilediğine(etkilediği), ikinci olarak tüketime yönelik tutumların davranışsal niyet üzerinde etkisinin olduğu, üçüncü olarak GSYT'nın davranışsal niyet üzerinde etkili olduğu ve son olarak da tüketime yönelik tutumlar ile davranışsal niyet üzerinde GSYT'nın aracı etkisi olduğu bulunmuştur.

Araştırma sonuçları GSYT, tüketime yönelik tutumlar ve davranışsal niyet arasında önemli bir etkinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu etki, GSYT'nı benimseyen tüketicilerin GSYT çerçevesinde tüketime yönelik olarak davranışsal niyetlerinin gelecekte de sadelikten yana olduğunu göstermektedir. Bu etki göz önünde bulundurulduğunda işletmelerin Pazar segmentasyonu yaparken bu yaşam tarzını ilke edinmiş tüketicileri göz önünde bulundurarak daha sade ürün ve hizmetler geliştirmeleri yerinde olabilir.

Bu çalışma bir takım kısıtlar altında gerçekleşmiştir. Bunlardan en önemlisi de zaman kısıtıdır. Zaman kısıtından dolayı yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılamamıştır. Ayrıca verilerin kolayda örnekleme tekniğine göre toplanmış olması da genelleme yapmayı kısıtlamaktadır. Dolayısıyla sonuçların bu örneklem için geçerli olabileceğini hatırlatmak da fayda vardır.

KAYNAKÇA

Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1980). Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Ajzen, I. (1991). "The Theory of Planned Behavior". Organizational Behaviorand Human Decision Processes, 50, 179-211.

- Argan, M., Argan T. M. ve Sevim N. (2012). "Tükenmeden Tükettiren Yaşam Tarzı: Gönüllü Sadelik", 17. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Balıkesir Üniversitesi Yayın No 39, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yayın No:1, ss. 201-220.
- Ballantine, P. W. ve S. Creery, (2010). "The Consumption and Disposition Behavior of Voluntary Simplifiers". *Journal of Consumer Behaviour*, 9(1), 45-56.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173.
- Barton, D. L. (1981). "Voluntary Simplicity Lifestyles and Energy". pp. 243-252
Published by: The University of Chicago Press
Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2488881> Accessed: 11-08-2014 11: 04 UTC
- Bhattacharjee, A. (2001). "Understanding Information Systems Continuance: An Expectation-Confirmation Model," *MIS Quarterly*, 25, (3), 351-370. Boujbel, L., & d'Astous, A. (2012). Voluntary simplicity and life satisfaction: Exploring the mediating role of consumption desires. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(6), 487-494.
- Doherty, D. ve Etzioni, A. (2003). *Voluntary Simplicity: Responding to Consumer Culture*, Rowman and Littlefield, Oxford.
- Elgin, D. ve Arnold, M. (1977). "Voluntary Simplicity: Life Style of the Future?" , *The Futurist*, pp.200-210.
- Huneke, M. E. (2005). "The Face of The Un-Consumer: an Empirical Examination of the Practical of Voluntary Simplicity in The United States". *University of Washington, Bothell, Psychology & Marketing*, Juny, Vol.22(7) pp. 527-550.
- Iwata, O. (1997). "Attitudinal and Behavioral Correlates of Voluntary Simplicity Lifestyles". *Social Behavior and Personality*, 25 (3), pp. 223-240.
- Iwata, O. (2006). An Evaluation of Consumer is mand Lifestyle as Correlates of a Voluntary Simplicity Lifestyle. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 34(5), 557-568.
- Johnson, B. (2004). "Simply Identity Work? The Voluntary Simplicity Movement". *Qualitative Sociology*, 27(4): 527-530.
- Özgül, E. (2011). "Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi". *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 25-38.

Sakallı, N. (2010). "Sosyal Etkiler Kim Kimi Nasıl Etkiler". Ankara, İmge Kitabevi.

Schiffman, L.G. ve Kanuk, L. L. (2007). "Consumer Behavior", N.J.: Pearson Prentice Hall.

Uğur, N. G. ve Barutçu, T. M., (2014). "Tüketicilerin Mobil Uygulamaları Kabulüne Yönelik Bir Model Önerisi", 12th International Conference on Knowledge, Economy & Management Proceedings 12. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri, 567-583.

Zavestoski, S. (2002). The Social-Psychological Bases of Anti-Consumption Attitudes". Psychology & Marketing, 19(2), 149-165

**İŞ-AİLE ÇATIŞMASI, İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE YAŞAM TATMİNİ
İLİŞKİSİNDE ALGILANAN İŞ GÜVENCESİ VE YAPILAN İŞİN
ANLAMLILIĞININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ**

Ali Aksoy¹

Şeyda Nur Seçkin²

ÖZET

Bu çalışmada; iş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti ve yaşam tatmini ilişkisinde algılanan iş güvencesi ve işin anlamlılık düzeyinin düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. İş-aile çatışması kavramı, 1980'li yılların ortalarından itibaren hem teorik hem de amprik araştırmalara konu olmuş ve kavram üzerine hatırı sayılır sayıda araştırma yürütülmüştür. Ancak yapılan literatür taramasında, iş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti ve yaşam tatmini ilişkisinde algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığının düzenleyici rolünü ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Elde edilecek bulguların konuya ilişkin katkı sağlayacağı varsayımından hareketle saha araştırmasının yürütülmesine karar verilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ile pozitif; yaşam tatmini ile de negatif yönde ilişkili olduğu ancak bu ilişkilerin çalışanın yaptığı işi anlamlı bulma derecesine ve algıladığı iş güvencesine bağlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti, yaşam tatmini, algılanan iş güvencesi, işin anlamlılığı

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the moderating effects of perceived job security and meaningful work on the relationship of work-family conflict, intention to turnover and life satisfaction. The concept of work-family conflict has become the focus of theoretical and empirical research since mid-1980s and a considerable body of research has been conducted on this topic. Although the relationship of work-family conflict, intention to turnover and life satisfaction has been widely investigated, it has not been come across to any study investigating the moderating effects of meaningful work and perceived job security on this relationship. With the assumption that study findings can contribute to the relevant area, it was decided to conduct the field research. Research findings demonstrate that work-family

¹ İnönü Üniversitesi İİBF, ali.aksoy@inonu.edu.tr

² İnönü Üniversitesi İİBF, seyda.seckin@inonu.edu.tr

conflict is associated with intention to turnover positively and with life satisfaction negatively. Beside this, it was found that work-family conflict, intention to turnover and life satisfaction relationship differs depending on the degree of perceived job security and meaningful work.

Keywords: Work-family conflict, intention to turnover, life satisfaction, perceived job security, meaningful work

GİRİŞ

Çalışma hayatında ve işlerin doğasında yaşanan hızlı değişimler, çalışanların işyerindeki sorumluluklarını artırmış; aile içindeki sorumluluklarını yerine getirmelerini zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra; çift kariyerli eşlerin ve kadın çalışanların sayısının artmasıyla birlikte geleneksel cinsiyet rollerinin sınırları da genişlemiş; iş yeri ve aile hayatındaki sorumlulukların birbiriyle bağdaşmazlığı sorunu; bir diğer ifadeyle iş-aile çatışması gündeme gelmiştir. 1980'li yılların ortalarından günümüze kadar, iş-aile çatışması üzerinde hatırı sayılır sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak yapılan yerli ve yabancı literatür taramasında; iş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti ve yaşam tatmini ilişkisinde algılanan iş güvencesi ve işin anlamlılık düzeyinin düzenleyici rolünü ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra; yerli yazında, iş-aile çatışması üzerine yapılan pek çok çalışmanın ağırlıklı olarak otel çalışanları, sağlık personeli, polisler ve bankacılar gibi meslek grupları üzerinde incelendiği; iş-aile çatışmasının önemli bir problem olduğu düşünülen satış danışmanları örnekleminde ise pek fazla ele alınmadığı görülmüştür. Buradan hareketle, konunun zincir mağazalardaki satış danışmanları örnekleminde incelenerek ilgili yazına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Çalışmanın ilk bölümünde kuramsal çerçeve verilerek geliştirilen hipotezler sunulmuş; ikinci bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

İş-aile çatışması, bireyin iş hayatı ve aile yaşantısında üstlendiği rollerin karşılıklı uyumsuzluğu sonucunda yaşadığı bir tür roller arası çatışma olarak tanımlanabilir (Greenhaus and Beutell, 1985: 77). Greenhaus ve Beutell (1985), iş-aile çatışmasını zaman, stres ve davranış temelli olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. Zaman temelli çatışma; bir role harcanan zamanın diğer rolün gereklerini yerine getirmeyi zorlaştırması; stres temelli çatışma ise kişinin bir alandaki rol gereklerini yerine getirmesi sonucu yaşadığı stres ve gerginliğin diğer alandaki rol performansına etki etmesidir. Davranış temelli çatışma ise bir roldeki

davranışsal gereklerin diğer role ilişkin davranışsal beklentilerle gelişmesi olarak ifade edilmektedir.

İş-aile çatışmasına etki eden faktörlerin; işyeri kaynaklı, iş dışı ve bireysel faktörler olmak üzere üç ana başlık altında incelendiği görülmektedir. Michel ve arkadaşlarının (2011) yaptığı meta-analiz sonuçlarına göre; rol, çatışması, rol belirsizliği, uzun çalışma saatleri, aşırı iş yükü, görev çeşitliliği ve özerklik gibi unsurlar, iş-aile çatışmasına etki eden iş yeri kaynaklı faktörler arasında yer almaktadır. İş dışı faktörler ise; ev işleri, çocuk ve yaşlı yakınların bakımı gibi aile hayatına ilişkin sorumlulukları ifade etmektedir. Bireysel faktörler kapsamında ise kadınların daha fazla iş-aile çatışması yaşadığı; kişilik özelliklerinden iç denetim odağı, olumsuz duygulanım ve nevrozluğun de iş-aile çatışması ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, evdeki çocuk sayısının fazla ve yaşlarının küçük olması halinde de bireylerin daha fazla iş-aile çatışması yaşayacağına dikkat çekilmektedir (Byron, 2005). Söz konusu faktörlerin iş-aile çatışması ile ilişkisini açıklamada ise çoğunlukla rol kuramı ve kıtlık kuramından yararlanılmaktadır. Rol kuramı, her rolün bireye çeşitli sorumluluklar yüklediğini ve bu sorumlulukları yerine getirmek için de zaman ve enerji gibi çeşitli kaynaklara gereksinim duyduğunu belirtmektedir. Kıtlık kuramı ise bireyin sahip olduğu kaynakların sınırlı olduğuna dikkat çekmekte; kişinin birden fazla rolün gereklerini yerine getirmede yetersiz kalabileceği ve çatışma yaşayabileceği ifade edilmektedir (Hargis vd., 2011:388-389).

İş-aile çatışmasının örgütsel sonuçlarına baktığımızda; iş tatmini (Perrewe' vd., 1999; Kossek ve Ozeki, 1998); örgütsel bağlılık (Aryee vd., 2005); örgütsel vatandaşlık (Netemeyer vd., 2005) ile negatif yönde; işten ayrılma niyeti (Shaffer vd., 2001); devamsızlık (Gignac vd., 1996; Hammer vd., 2003; Kirchmeyer ve Cohen, 1999); işten ayrılma (Good vd., 1996; Netemeyer vd., 1996) ile de pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Bireysel sonuçlar olarak da iş-aile çatışmasının tükenmişlik (Peeters vd., 2005); depresyon (Vinokur vd., 1999); madde bağımlılığı ve sinir hastalıkları (Grzywacz ve Bass, 2003), mide problemleri (Kinnunen ve Mauno 1998), kalp hastalıkları (Frone vd., 1997) gibi sağlık problemleri ile pozitif yönde ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, iş-aile çatışması evlilik hayatını ve aile yaşantısını da olumsuz yönde etkilemektedir (Allen vd., 2000). Bireyin yaşadığı stres ve gerginlik, bir müddet sonra aile hayatına da sirayet etmekte; bunun sonucunda da kişi yaşadığı strese karşılık aile bireylerinden gelecek desteği de kaybedebilmektedir (Adams vd., 1996).

İş-aile çatışmasının örgütsel ve bireysel anlamda sebebiyet verdiği olumsuzluklara karşılık örgütsel destek, yönetici, çalışma arkadaşları ve sosyal desteğin (eş, akraba, arkadaşlar vs.) iş-aile çatışmasını azaltmada önemli bir rol oynadığı ifade

edilmektedir (Michel vd., 2011). Günümüzde aile dostu şirketler, evden çalışma; sıkıştırılmış iş haftaları, esnek çalışma saatleri, iş paylaşımı, yarı-zamanlı çalışma vb. gibi çeşitli programlarla çalışanlarına destekte bulunmakta; söz konusu program ve uygulamalar gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar; çalışanların bu tür programlara mesafeli ve temkinli yaklaştığını; örgüt nezdinde damgalanmaktan korktuklarını göstermektedir. Söz konusu program veya uygulamalardan faydalananların yaptıkları işe ve kuruma kendilerini adamak istemeyen (Judiesch ve Lyness 1999; Cohen ve Single 2001) çalışanlar olarak değerlendirildikleri; işten ayrılmaya meyilli ve kariyerlerinde ilerleme sağlaması şüpheli grup olarak etiketlendirildikleri görülmektedir. Ayrıca, pek çok yöneticinin, çalışanlarını bu tür programlardan faydalanmalarını konusunda cesaretlendirip teşvik etmediklerine de dikkat çekilmektedir (Kossek vd., 1999)

İş-aile çatışmasının, hem bireysel hem de örgütsel anlamda birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmesinde, kişinin hali hazırda sınırlı kaynaklara sahip olması ve sahip olduğu bu kaynaklara ilişkin algıladığı potansiyel tehditlerin ve fiili kayıpların kişide stres yaratmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Kaynakların Korunması Kuramına (Hobfoll, 2001) göre; bireyler kendileri için değerli olan kaynakları (maddi kaynaklar, koşullar, kişisel özellikler veya enerji) elde etme, koruma veya artırma eğilimindedirler. Sahip olunan kaynakların yitirilmesi; kaynaklara ilişkin potansiyel bir tehdit algılanması; ya da yapılan yatırımlara rağmen yeni kaynakların temin edilememesi bireylerde strese yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, kaynak kaybı, aynı miktarda kaynak kazanımlarıyla kıyaslandığında daha fazla göze çarpmaktadır. Bireyler; iş ve aile yaşantılarında oynadıkları roller arasında çatışma yaşadıklarında da; bu durum potansiyel ve fiili kaynak kayıplarına yol açarak kişiler üzerinde stres yaratmaktadır (Grandey ve Cropanzano, 1999). Dolayısıyla, iş-aile çatışmasının bireyin hem iş hem de aile hayatını olumsuz yönde etkileyeceği ve önemli bir stres faktörü olarak kişinin bir bütün olarak yaşamından duyduğu tatmin düzeyini de azaltacağı söylenebilir. Ayrıca, iş-aile çatışmasının kaynak kaybına yol açması ve bireylerin sahip oldukları kaynakları koruma eğiliminde olmaları nedeniyle de kaynak kayıplarını önlemek adına işten ayrılma niyetlerinin de artacağı ifade edilebilir. Nitekim, yapılan pek çok araştırma sonuçları da (Grandey ve Cropanzano, 1999; Greenhaus vd., 2003; Kossek ve Ozeki, 1998; Allen vd., 2000; Fiksenbaum, 2014; Judge vd., 1994; Netemeyer vd., 1996; Aryee, 1992; Adams vd., 1996; Shaffer vd., 2001), iş-aile çatışmasının yaşam tatmini ile negatif; işten ayrılma niyeti ile de pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: İş-aile çatışması, yaşam tatminini negatif yönde etkiler

H2: İş-aile çatışması, işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkiler

İş-aile çatışması, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinin kuvvet derecesinin, çalışanların yaptıkları işi anlamlı bulma düzeylerine ve algıladıkları iş güvencesi derecesine göre farklılaşabileceği düşünülmektedir. Yaptıkları işi düşük düzeyde anlamlı bulan ve düşük seviyede istihdam güvencesine sahip olduğunu düşünen çalışanlarda; iş-aile çatışmasının yaşam tatminlerini daha fazla olumsuz yönde etkileyeceği; işten ayrılma niyetlerini de tetikleyeceği söylenebilir. Algılanan iş güvencesinin düşük olması, esasında çalışanın mevcut işinin gelecekteki devamlılığına ilişkin inancının zayıf olması anlamına gelmekte; çalışan mevcut işinde geleceğini tam olarak öngörememektedir. Dolayısıyla, bu durumun çalışan açısından ayrı bir stres faktörü olacağı söylenebilir. Bunun yanı sıra, yapılan işin çalışan nezdinde düşük seviyede anlamlı bulunması halinde de çalışanların işe yönelik motivasyonlarının daha düşük olacağı ifade edilebilir. Dolayısıyla, hem yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan hem de iş güvencesi algısı düşük olan çalışanlarda iş-aile çatışmasının bireyleri daha fazla fiili ve potansiyel kaynak kayıplarıyla karşı karşıya bırakacağı; bu sebeple de daha fazla işten ayrılmaya niyetinde olacakları ve yaşam tatminlerinin de daha fazla olumsuz yönde etkileneceği söylenebilir. Buradan yola çıkarak, geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H3a: İş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti, algılanan iş güvencesi ve işin anlamlılığı arasında üç-yönlü bir etkileşim vardır.

H3b: İş güvencesi algısı düşük ve yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-işten ayrılma niyeti ilişkisi pozitif yönde ve daha güçlüdür.

H4a: İş-aile çatışması, yaşam tatmini, algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığı arasında üç-yönlü bir etkileşim vardır.

H4b: İş güvencesi algısı düşük ve yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-yaşam tatmini ilişkisi negatif yönde ve daha güçlüdür.

METODOLOJİ

Araştırma Hipotezleri

Kaynakların Korunması Kuramı (Hobfoll, 2001) ve konuya ilişkin yapılmış daha önceki ampirik bulgulardan hareketle geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: İş-aile çatışması, yaşam tatminini negatif yönde etkiler.

H2: İş-aile çatışması, işten ayrılma niyetini pozitif yönde ilişkilidir.

H3a: İş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti, algılanan iş güvencesi ve işin anlamlılığı arasında üç-yönlü bir etkileşim vardır.

H3b: İş güvencesi algısı düşük ve yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-işten ayrılma niyeti ilişkisi pozitif yönde ve daha güçlüdür.

H4a: İş-aile çatışması, yaşam tatmini, algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığı arasında üç-yönlü bir etkileşim vardır.

H4b: İş güvencesi algısı düşük ve yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-yaşam tatmini ilişkisi negatif yönde ve daha güçlüdür.

Araştırma Yöntemi ve Örneklem

Araştırma, kolayda örneklem yöntemiyle Malatya'daki zincir mağazalarda görev yapan satış danışmanları üzerinde yürütülmüştür. 500 adet anket formu hazırlanmış; ancak 352 katılımcıdan geri dönüş sağlanmıştır. Toplanan anket formlarının bir kısmı eksik veya geliş güzel doldurulması sebebiyle elenmiş; 309 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler, güvenilirlik, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri yapılarak incelenmiştir.

Örneklemeye ilişkin tanımlayıcı istatistiklere baktığımızda; katılımcıların 217'si erkek (%70,2); 92'si de kadındır (%29,8). Anketi cevaplayanların büyük bir çoğunluğunun (%89,9), 30 yaşın altında olduğu görülmektedir. 18-23 yaş aralığında olanların oranı %51,1; 24-29 yaş aralığında olanların oranı %38,8; 30-35 yaş aralığında olanların oranı ise %5,8'dir. Katılımcıların sadece %4,2'si 36 yaş ve üzerindedir. Medeni durumları açısından incelediğimizde ise %25,2'sinin evli; %74,8'inin de bekâr olduğu görülmektedir. %25,4'ü lise; %38,5'i ön lisans; %36,1'i de lisans mezunudur. Katılımcıların %43,7'si mevcut işlerindeki çalışma süresinin 3 yıldan az olduğunu belirtirken; %42,1'i 3 ila 5 yıl; %8,4'ü 6 ila 9 yıl arası; %5,8'i de 10 yıl ve üzeri olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, örneklemin yarısından fazlasının erkek; önemli bir kısmının 30 yaşın altında ve bekar olduğu; büyük bir çoğunluğunun da (%85,8) şimdiki işyerlerinde maksimum 5 yıldır çalıştığı görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular; ikinci bölümde ise Diener ve arkadaşlarının (1985) geliştirmiş olduğu yaşam tatmini ölçeği ile Cammann ve arkadaşları (1979) tarafından geliştirilen işten ayrılma niyeti ölçeği yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde ise Netemeyer ve arkadaşları(1996) tarafından geliştirilen iş-aile çatışması ölçeği; Spreitzer (1995)'in psikolojik güçlendirme ölçeğinin anlamlılık alt boyutu ve Probst'un (1998) iş güvencesi endeksi bulunmaktadır.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iş-aile çatışması ölçeğinin ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı (χ^2/df) 1,348; kök ortalama kare yaklaşım hatası (RMSEA) 0,034; Tucker-Lewis indeks (TLI) değeri 0,998 ve karşılaştırmalı uyum indeks (CFI) değeri de 0,999 olarak bulunmuştur. Yaşam tatmini ve algılanan iş güvencesi ölçeklerine ilişkin elde edilen değerler ise sırasıyla; algılanan yaşam tatmini için $\chi^2/df=2,621$; RMSEA=0,073; TLI=0,986 ve CFI=0,996; algılanan iş güvencesi için de $\chi^2/df=1,563$; RMSEA=0,043; TLI=0,988 ve CFI=0,995'dür. Bu sonuçlar, ölçeklerin tek boyutlu faktör yapılarının yeterli uyum değerlerini sağladığına işaret etmektedir. Kullanılan ölçeklere ilişkin Cronbach α değerleri ise; iş-aile çatışması için 0,955; yaşam tatmini için 0,912; algılanan iş güvencesi için 0,979; işten ayrılma niyeti için 0,948; işin anlamlılığı için de 0,943'tür. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda kullanılan ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Bulgular

Değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama, standart sapma değerleri ile korelasyon katsayıları Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort.	SS	1	2	3	4	5
1.İş-aile çatışması	3,18	1,487	-				
2.İşten ayrılma niyeti	2,58	1,451	,696**	-			
3.Yaşam tatmini	2,62	1,163	-,167**	-,336**	-		
4.Yapılan işin anlamlılığı	2,78	1,479	-,117*	-,424**	,751**	-	
5.Algılanan iş güvencesi	2,47	0,884	-,197**	-,429**	,739**	,760**	-

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Tablo 1'de yer alan aritmetik ortalamalar incelendiğinde, katılımcıların iş-aile çatışması yaşayıp yaşamadıklarına ilişkin görüşlerinde kararsız oldukları ($\mu=3,18$); yaptıkları işi anlamlı bulmadıkları ($\mu=2,78$) ve iş güvencesi algılarının da düşük olduğu ($\mu=2,47$) ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, katılımcıların işten ayrılma niyetlerinin ($\mu=2,58$) ve yaşam tatmini düzeylerinin de düşük olduğu ($\mu=2,62$) söylenebilir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını incelediğimizde ise; iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ile pozitif; yaşam tatmini ile de negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir [($r=,696$; $p < 0,01$); ($r=-,167$; $p < 0,01$); sırasıyla]. Ayrıca, algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığı yaşam tatmini ile pozitif

[(r=,751; p<0,01); (r=,739; p<0,01); sırasıyla]; işten ayrılma niyeti ile de negatif yönde ilişkilidir [(r=-,424; p<0,01); (r=-,429; p<0,01); sırasıyla].

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet ve medeni durum gibi kategorik değişkenler, kukla değişkenlere dönüştürülerek kontrol grubu olarak belirlenmiş ve ilk aşamada regresyon analizine dahil edilmiştir (Kadın=1, Erkek=0; Bekar=1, Evli=0). İkinci aşamada ise iş-aile çatışması, algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığı; üçüncü aşamada oluşturulan iki-yönlü etkileşim terimleri; son aşamada da üç-yönlü etkileşim terimi regresyona girilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	İşten Ayrılma	
	Niyeti	Yaşam Tatmini
	β (S.H)	β (S.H)
Sabit	,557(,283)*	,885(,308)**
Yaş	-,128(,056)*	,021(,059)
Cinsiyet	-,136(,085)	-,047(,089)
Medeni Durum	-,148(,102)	-,337(,108)**
Eğitim	,156(,112)	,040(,042)
Çalışma Süresi	,068(,052)	-,083(,055)
R ² / Δ R ²	,187/,187	,300/,300
İş-Aile Çatışması	,640(,040)***	-,148(,064)*
Algılanan İş Güvencesi	-,063(,052)	,445(,062)***
Yapılan İşin Anlamlılığı	-,254(,053)***	,501(,059)***
R ² / Δ R ²	,617/,430	,649/,349
İş-Aile ÇatışmasıXAlgılanan İş Güvencesi	,025(,054)	,164(,075)*
İş-Aile ÇatışmasıXYapılan İşin Anlamlılığı	-,424(,051)***	,014(,064)
Algılanan İş GüvencesiXYapılan İşin Anlamlılığı	-,211(,034)***	-,165(,043)***
R ² / Δ R ²	,750/,133	,668/,019
İş-Aile ÇatışmasıXAlgılanan İş GüvencesiXYapılan İşin Anlamlılığı	,112(,045)*	,127(,057)*
R ² / Δ R ²	,755/,005	,674/,006

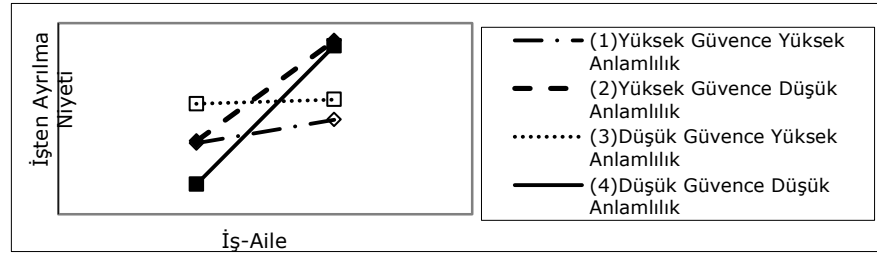
*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001; ():Standart Hata

Tablo 2’de yer alan sonuçlar incelendiğinde; yaşın işten ayrılma niyeti; medeni durumun da yaşam tatmini ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir [($\beta = - ,128$; $p < ,05$); ($\beta = -,337$; $p < ,01$) sırasıyla]. Bir diğer ifadeyle, bekâr katılımcıların evlilere kıyasla yaşam tatminlerinin daha düşük olduğu ve yaş ilerledikçe katılımcıların işten ayrılma niyetlerinin de azaldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ile pozitif ($\beta = ,640$; $p < ,001$); yaşam tatmini ile de negatif yönde ($\beta = -,148$; $p < ,05$) ilişkili olduğu görülmektedir. Böylelikle, H1ve H2 hipotezleri desteklenmektedir.

İş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ve yaşam tatmini ile ilişkisinde algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığının düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığını belirlemek üzere oluşturulan üç-yönlü etkileşim teriminin anlamlılığına baktığımızda; etkileşim teriminin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir [($\beta = ,112$; $p < 0,05$); ($\beta = ,127$; $p < 0,05$)]. Dolayısıyla H3a ve H4a hipotezleri desteklenmektedir.

H3b ve H4b hipotezlerini test etmek üzere basit eğim farkı testi (Dawson ve Richter, 2006) yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Tablo 3 ve Tablo 4’te yer almaktadır. Algılanan iş güvencesi ve yapılan işin anlamlılığının $\pm 1SS$ değerlerinde iş-aile çatışması-işten ayrılma niyeti ve iş-aile çatışması-yaşam tatmini ilişkisini gösteren grafikler aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. İş-aile Çatışması, İşten Ayrılma Niyeti, İşin Anlamlılığı ve Algılanan İş Güvencesi İlişkisi

Tablo 3. İş-aile Çatışması-İşten Ayrılma Niyeti İlişkisine İlişkin Basit Eğim Farkı Test Sonuçları

	t	p
(1) ve (2)	-4,337	0,000
(1) ve (3)	1,316	0,189
(1) ve (4)	-10,548	0,000
(2) ve (3)	3,731	0,000
(2) ve (4)	-1,697	0,041

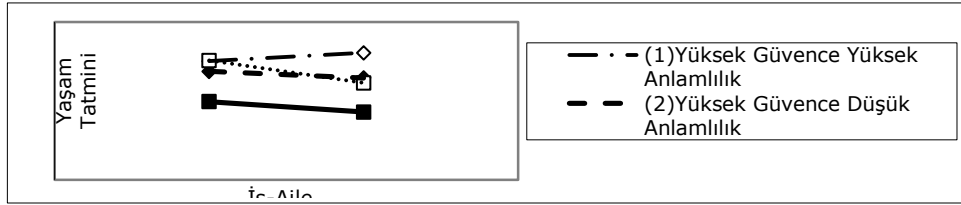
(3) ve (4)

-8,109

0,000

Şekil 1 ve Tablo 3'te yer alan basit eğim farkı test sonuçları incelendiğinde; algılanan iş güvencesi düşük ve yaptıkları işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-işten ayrılma niyeti ilişkisinin diğer çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaştığı [(t=-10,548; p=0,000); (t=-1,697; p=0,041); [(t=-8,109; p=0,000)] ve söz konusu çalışanlarda bu ilişkinin pozitif yönde ve daha güçlü olduğu görülmektedir. Böylelikle, H3b hipotezi desteklenmektedir.

Şekil 2. İş-aile Çatışması, Yaşam Tatmini, İşin Anlamlılığı ve Algılanan İş Güvencesi İlişkisi

Tablo 4. İş-aile Çatışması-Yaşam Tatmini İlişkisine İlişkin Basit Eğim Farkı Test Sonuçları

	T	p
(1) ve (2)	1,585	0,114
(1) ve (3)	4,007	0,000
(1) ve (4)	3,269	0,001
(2) ve (3)	1,164	0,245
(2) ve (4)	0,331	0,741
(3) ve (4)	-1,369	0,172

Şekil 2 ve Tablo 4'te yer alan basit eğim farkı test sonuçları ise; yaptıkları işi düşük seviyede anlamlı bulan ve düşük iş güvencesi algısına sahip çalışanlarda, iş-aile çatışması-yaşam tatmini ilişkisinin sadece işinde yüksek düzeyde anlam bulan ve iş güvencesi algısı yüksek çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaştığını (t=3,269; p=0,001); ve bu ilişkinin negatif yönde ve daha güçlü olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken ve beklenmeyen bir sonuç ise; iş güvencesi algısı yüksek ve yaptıkları işi yüksek düzeyde anlamlı bulan çalışanlarda iş-aile çatışması-yaşam tatmini ilişkisinin pozitif yönlü olmasıdır. Dolayısıyla, H4b hipotezi reddedilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgular, iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti ile pozitif; yaşam tatmini ile de negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar konuya ilişkin yapılmış daha önceki araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir

(Grandey ve Cropanzano, 1999; Greenhaus vd., 2003; Kossek ve Ozeki, 1998; Allen vd., 2000; Netemeyer vd., 1996; Aryee, 1992; Adams vd., 1996; Shaffer vd., 2001). Bunun yanı sıra, iş güvencesi algısı düşük ve yaptığı işi düşük seviyede anlamlı bulan çalışanlarda iş aile çatışmasının işten ayrılma niyeti üzerindeki pozitif etkisinin daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışanların yaşadığı iş-aile çatışmasının, iş güvencesi algısı yüksek ve yaptığı işi yüksek düzeyde anlamlı bulan çalışanlara kıyasla yaşam tatminlerini daha fazla olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Dikkat çeken ve beklenmeyen bir sonuç ise; iş güvencesi algısı yüksek ve işinde yüksek düzeyde anlam bulan çalışanlarda iş-aile çatışması ve yaşam tatmini ilişkisinin pozitif yönde olmasıdır. Elde edilen bu sonuç; yaptığı işi yüksek düzeyde anlamlı olarak nitelendiren ve yüksek düzeyde iş güvencesi algısına sahip çalışanların; iş-aile çatışmasını bir sorun olarak nitelendirmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu çalışanların hayatlarının merkezine işlerini koymuş olabilecekleri; bunun yanı sıra, hem yaptıkları işe yüksek düzeyde anlam atfetmeleri hem de iş güvencesi algılarının yüksek olması nedeniyle de işyerindeki sorumluluklarını (aile hayatlarındaki sorumluluklarını yerine getirmelerini olumsuz yönde etkilese bile) severek ve isteyerek üstlendikleri ve bundan da içsel bir tatmin duygusu elde ettikleri; dolayısıyla da yaşam tatminlerinin olumsuz değil olumlu yönde etkilendiği söylenebilir.

Pek çok çalışanın mevcut kurulu bir düzene (sisteme) dahil olarak çalışma hayatında yer aldığı ve çalışma koşullarını değiştirecek yetkiden yoksun olduğu düşünüldüğünde; iş-aile çatışması ve beraberinde getirebileceği olası olumsuzlukların bertaraf edilmesinde daha çok örgüt ve yöneticilerine bir takım görevler düştüğü söylenebilir. Esnek ve uzun olan çalışma saatlerine ilişkin yeni düzenlemeler yapılması ve bu konuda da çalışanların fikir ve görüşlerinin dikkate alınması kayda değer iyileştirmeler sağlayabilir. Bunun yanı sıra; yüz yüze yapılan görüşmelerde katılımcıların belirttiği üzere çoğu zaman mağaza müdürlerinin inisiyatifine bırakılan ve sadece haftada bir gün olan izin günlerinin; çalışanların tercih ve fikirlerinin de göz önünde bulundurularak belirlenmesi iş-aile çatışmasını azaltmak açısından bir katkı sağlayabilir.

Araştırma bulguları, algılanan iş güvencesi ve işin anlamlılığının düzenleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Algılanan iş güvencesi ve yapılan işin çalışan nezdindeki anlamlılık düzeyi her ne kadar bireysel faktörlerin de etkili olduğu öznel yargılar olsa da; bazı örgütsel uygulamalarla bu öznel değerlendirmelerin olumlu yönde değiştirilebileceği ya da en azından biçimlendirilebileceği düşünülmektedir. Örneğin; kurumun insan kaynakları politikalarının ve çalışanlardan istenen performans hedef ve kriterlerinin çalışanlarla açık ve net bir şekilde paylaşılması ve

çalışanlara geri bildirimde bulunulması; açık, şeffaf ve dostane bir iletişim ortamının tesis edilmesi iş güvencesi algısını olumlu yönde etkileyebilecektir. Bunun yanı sıra, satış danışmanlarının mağazacılık alanında yapabilecekleri kariyer hakkında bilgilendirilmesi; onlara kariyer planlarının çizilmesi; çalışanların yaptıkları işi mağazacılık alanında ilerleme kaydedebilecekleri bir başlangıç pozisyonu olarak değerlendirmelerinde etkili olabilir. Böylelikle çalışanların moral ve motivasyonlarının artarak yaptıkları işe daha fazla anlam ve önem atfedebilecekleri söylenebilir.

Elde edilen bulguların ilgili yazına katkı sağlayacağı söylenebilir; ancak araştırmanın bir takım kısıtları da mevcuttur. Bu kısıtlardan birisi, çalışmanın kesitsel bir araştırma olması; verilerin tek bir zaman diliminde ve özbidirime dayalı olarak toplanmasıdır. Bunun yanı sıra, katılımcıların anket sorularını sosyal beğenilirlik kaygısıyla cevaplandırmış olabilecekleri de bir diğer olası kısıttır. Konuya ilişkin bundan sonra yapılacak çalışmalarda; temel benlik değerlendirmesi, lider üye ilişki kalitesi, örgütsel destek gibi değişkenlerin de araştırmaya dahil edilmesi, konuya daha geniş bir perspektif ve derinlik kazandırması açısından araştırmacılara önerilebilir.

KAYNAKÇA

Adams G. A., King L. A., King D. W.(1996). Relationships of Job and Family Involvement, Family Social Support, and Work-Family Conflict With Job and Life Satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 81(4):411-420.

Allen, T.D., Herst, D.E., Bruck, C.S., Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5:278-308

Aryee, S., Srinivas, E. S., Tan, H. H. (2005). Rhythms of life: Antecedents and outcomes of work-family balance in employed parents. *Journal of Applied Psychology*, 90: 132-146.

Ayree, S. (1992). Antecedents and outcomes of work-family conflict among married professional women: Evidence from Singapore. *Human Relations*, 45:813-837.

Byron, K.(2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67:169-198

Cammann, C., Fichman, M.G., Jenkins, D., Klesh, J.(1979). Michigan Organizational Assessment Questionnaire, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.

- Cohen, J.R., Single, L.E. (2001). An examination of the perceived impact of flexible work arrangements on professional opportunities in public accounting. *Journal of Business Ethics*, 32:317-328.
- Dawson, J.F., Richter, A.W.(2006). Probing three-way interactions in moderated multiple regression: Development and application of a slope difference test. *Journal of Applied Psychology*, 91(4):917-926.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S.(1985). The Satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1):71-75.
- Fiksenbaum, L. M.(2014). Supportive work-family environments: Implications for work-family conflict and well-being. *The International Journal of Human Resources Management*, 25(5):653-672.
- Frone, M.R., Russell, M., Cooper, M.L. (1997). Relation of work–family conflict to health outcomes: A four-year longitudinal study of employed parents. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 70:325-335.
- Gignac, A.M., Kelloway, E.K., Gottlieb, B.H. (1996). The impact of caregiving on employment: A mediational model of work–family conflict. *Canadian Journal on Aging*, 15:525-542.
- Good, L., Page, T.J., Young, C.E. (1996). Assessing hierarchical differences in job-related attitudes and turnover among retail managers. *Academy of Marketing Science Journal*, 24:148-156.
- Grandey, A. A., Cropanzano, R.(1999). The Conservation of Resources Model Applied to Work-Family Conflict and Strain. *Journal of Vocational Behavior*, Vol.54, 350-370.
- Greenhaus, J. H., N. J. Beutell. 1985. Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10: 76-88.
- Greenhaus, J. H., Collins, K. M., Shaw, J. D. (2003). The relation between work–family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 63:510-531.
- Grzywacz, J. G., Bass, B. L. (2003). Work, family, and mental health: Testing different models of work–family fit. *Journal of Marriage and Family*, 65:248–262.
- Hargis, M. B., Kotrba, L. M., Zhdanova, L., Baltes, B. B.(2011). What’s really important? Examining the relative importance of antecedents to work-family conflict. *Journal of Managerial Issues*, 23(4):386-408

- Hammer, L.B., Bauer, T.N., Grandey, A.A. (2003). Work-family conflict and work-related withdrawal behaviors. *Journal of Business and Psychology*, 17:419-437.
- Hobfoll S. E.(2001). The Influence of Culture, Community, and the Nested-Self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50(3):337-421
- Judge T. A., Boudreau J. W., Bretz R. D. (1994). Job and life attitudes of male executives. *Journal of Applied Psychology*, 79:767-782.
- Judiesch, M.K., Lyness, K.S. (1999). Left Behind? The Impact of Leaves of Absence on Managers' Career Success. *Academy of Management Journal*, 42:641-651.
- Kinnunen, U., Mauno, S. (1998). Antecedents and outcomes of work-family conflict among employed women and men in Finland. *Human Relations*, 51:157-177.
- Kirchmeyer, C., Cohen, A. (1999). Different strategies for managing the work/non-work interface: A test for unique pathways to work outcomes. *Work & Stress*, 13: 59-73.
- Kossek, E. E., Ozeki C.(1998). Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship: A review and directions for organizational behavior – Human resources research. *Journal of Applied Psychology*, 83(2):139-149.
- Kossek, E.E., Barber, A.E., Winters, D. (1999). Using flexible schedules in the managerial world: The power of peers. *Human Resource Management Journal*, 38:33-46.
- Michel, J. S., Kotrba, L. M., Mitchelson, J. K., Clark, M. A., Baltes, B. B.(2011). Antecedents of work-family conflict: A meta-analytic review. *Journal of Organizational Behavior*, 32:689-725.
- Netemeyer, R.G., Boles, J.S., McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict Scales. *Journal of Applied Psychology*, 81: 400-410.
- Netemeyer, R. G., Maxham, J. G., Pullig, C. (2005). Conflicts in the work-family interface: Links to job stress, customer service, employee performance, and customer purchase intent. *Journal of Marketing*, 69: 130-143.
- Peeters, M. C. W., Montgomery, A. J., Bakker, A. B., Schaufeli, W. B. (2005). Balancing work and home: How job and home demands are related to burnout. *International Journal of Stress Management*, 12:43-61.

Perrewe', P. L., Hochwarter, W. A., Kiewitz, C. (1999). Value attainment: An explanation for the negative effects of work-family conflict on life satisfaction. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4: 318-326.

Probst, T.M.(2003). Development and validation of the Job Security Index and the Job Security Satisfaction Scale: A Classical Theory and IRT Approach. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76:451-467

Shaffer, M. A., Harrison, D. A., Gilley, K. M., Luk, D. M. (2001). Struggling for balance amid turbulence on international assignments: Work-family conflict, support and commitment. *Journal of Management*, 27:99-121.

Spreitzer, G. M.(1995). Psychological in the workplace: dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 3 (5):1142-1465

Vinokur, A. D., Pierce, P. F., Buck, C. L. (1999). Work-family conflicts of women in the Air Force: Their influence on mental health and functioning. *Journal of Organizational Behavior*, 20: 865-878.

TÜRK DÜNYASI ÖĞRENCİLERİNİN HELAL GIDA ÜRÜNLERİNE YÖNELİK ALGILARININ BELİRLENMESİ: KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Niyazi GÜMÜŞ

Yrd. Doç. Dr. Şükran KARACA

ÖZET

Tüketicilerin satın alım kararları birçok faktörden etkilenmektedir. Özellikle gıda ürünleri söz konusu olduğunda tüketicilerin satın alım kararlarını etkileyen faktör sayısı artmaktadır. Bu faktörlerden biride dini inanç faktörüdür. Özellikle dini hassasiyeti bulunan tüketiciler için bu faktör diğer faktörlerin önüne geçebilmektedir. Bu durumda karşımıza helal gıda sertifikası kavramı çıkmaktadır. Tüketicilerin bu hassasiyetini gören çok sayıda marka, ürünlerini helal sertifika ile güvence altına almaktadır. Ancak tüketicilerin içinde yaşadıkları kültür, dini inançları ile birleştiğinde birtakım farklılıklara neden olabilmektedir. Bu kapsamda Kastamonu Üniversitesi'nde eğitim gören Türk Cumhuriyetlerine mensup (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan) öğrencilerin birer tüketici olarak helal gıda ürünlerine yönelik algıları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla 01-30 Mayıs 2017 tarihleri arasında 225 öğrenciye yüz yüze anket yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, helal gıda, tüketici algıları

ABSTRACT

Purchasing decisions of consumers are influenced of many factors. Especially in the case of food products, the number of factors affecting purchasing decisions of consumers increases. One of these factors is the religious belief factor. Especially for consumers who have religious sensitivity, this factor can move ahead of other factors. In this case, the concept of halal food certificate appears. Many brands that see this sensitivity of the consumers guarantee their products with halal certificates. However, when the culture they live in is combined with their religious beliefs, it can cause some differences. In this context, 225 students' face-to-face question naires were conducted between 01-30 May 2017 in order to determine the differences between their perceptions of halal food products as a consumer who is citizen of Turkish Republics (Turkish, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan) and educated at Kastamonu University.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, halalfood, consumer perceptions

GİRİŞ

Dünya nüfusunun artması, insanların yaşam tarzlarındaki gelişmeler, insanların eskiye göre daha fazla yurtdışına çıkıyor olması insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin çeşidi ve niteliğini de değiştirmektedir. Üretilen mallar tüketicinin sofrasına gelinceye kadar çok sayıda aşamadan geçmekte bu aşamaların çoğu hakkında tüketici tam bir bilgi sahibi olamamaktadır. Dolayısı ile gıda ürünleri ile ilgili tüketicilerin zihninde soru işaretlerinin bulunması kaçınılmazdır. Bundan dolayı gıda alışverişi tüketicilerin günümüzde en fazla zaman ayırdıkları ve araştırma yaptıkları konuların başında gelmektedir. Özellikle çocuklarını sağlıklı gıdalarla beslemek isteyen ebeveynler bu konuda daha fazla zorlanmaktadır. Günümüzde gıdaların sahip olması gereken sağlıklı, organik vb. kriterlere birde helal olma kriteri eklenmiştir. Zira neredeyse her gün haberlerde gıda ürünlerine yapılan yasa ve din dışı katkılarla ilgili haberler yer almaktadır. Bu durum Müslüman tüketicilerin helal sertifikalı ürünlere yönelmesine neden olmaktadır. Zira helal sertifikalı ürünlerin daha sağlıklı olduğu da kabul edilmektedir. Hatta bu nedenle Müslüman olmayan tüketicilerin de helal sertifikalı ürünlere yöneldiği bilinmektedir. Helal gıdaya yönelik algı şüphesiz içinde yaşanılan kültürden de etkilenebilmektedir. Kişilerin aldığı dini eğitim, yetiştirilme tarzı vb. faktörler tüketicilerin helal gıdaya yönelik algılarını şekillendirebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tüketicilerin helal gıda ürünlerine yönelik algılarının belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın Türk dünyası ülkelerine mensup tüketicilerin algılarının öğrenilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Kastamonu Üniversitesi'nde 2016-2017 Güz ve Bahar döneminde eğitim gören Türk dünyası öğrencilerinin helal gıda ürünlerine yönelik algılarının incelenmesi olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcıların helal gıda ürünlerine yönelik algılarının belirlenmesi, helal gıda ürünlerini satın alma sıklıkları ve helal gıda ürünlerinde promosyona bakış açıları vb. sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir.

HELAL GIDA KAVRAMI

Helal gıda kavramına geçmeden önce helal kavramının tanımlanması gerekmektedir. Helal Arapça bir sözcük olup Allah tarafından izin verilen ve yasak olmayan anlamında kullanılmaktadır. Helal gıdalar ise İslami beslenme kurallarına göre izin verilen gıdalardır. Kur'an ve Hadisler ile belirlenen kurallara göre kesmeden önce ölmüş hayvanlardan, domuz eti veya domuz ürünlerinden, Allah'ın adına veya İslami usullere göre kesilmemiş hayvanlardan, kan ve kan ürünleri, etçil hayvanlar ve yırtıcı kuşlar gibi hayvanlardan üretilmiş ürünler ile alkol ve alkol içeren ürünleri Müslümanlar tüketmezler (Batu, 2012: 51). Helal gıda ile beslenmek dinde önemli olduğu için helal ve haramın belirlenmesine büyük önem vermek

gerekmektedir. Zira beslenme insanın fizik yapısı kadar karakterini, dini hayatını ve ibadetini de yakından etkilemektedir. Kur'ân'ın helal ve temiz şeyleri yemeyi ve peşinden sâlih amel yapmayı emretmesi beslenme ve ibadet ilişkisini anlatması bakımından önemlidir (Kahraman, 2012: 455).

Helal gıda; "İslami kurallara göre yasak olan herhangi bir unsuru içermeyen, bu unsurlardan arındırılmış yerlerde veya cihazlarda hazırlanan-işlenen-taşınan ve depolanan, bu durumların dışında üretilen herhangi bir gıda ile hazırlama-işleme-taşıma ve depolama aşamasında doğrudan temasta olmayan ürün" olarak tanımlanmaktadır (The Brandage, 2011'den aktaran Çallı, 2016: 44).

Helal ibaresi en çok gıda için kullanılmaktadır. Genel hatlarıyla helal gıda, aşağıdaki koşulları yerine getirmelidir (Ab Talib ve MohdJohan, 2012: 92):

- Haram kabul edilen ya da besmeleyle kesilmemiş hayvanların etini içermemeli,
- Kirli (necis) sayılan bir malzeme içermemeli,
- Güvenli olmalı, zararlı olmamalı,
- Helal olmayan ya da necis kabul edilen ürünlerin hazırlandığı yerlerde hazırlanmamalı ve işlenmemeli,
- İçeriğinde insana ait parçalar bulunmamalı,
- Üretim, hazırlık, paketlenme, depolama ve dağıtım aşamalarında fiziksel olarak haram kabul edilen ürünlerden uzak tutulmalıdır.

Tüketicilerin gıda alışverişlerini dini kaygıdan uzak yapabilmeleri için markalar gıda ürünlerini helal sertifikalama/belgelendirme yoluna gitmektedirler. Helal sertifikalama; yetkili kurumlar tarafından ilgili ürün veya hizmetlerin İslami kurallara uygun olup olmadığının denetlenerek, bu ürün ve hizmet içeriklerinde helal olmayan malzeme ve işlemlerin bulunmadığını ortaya koymaktır. Helal sertifikalama alanları, gıda ürünlerinin yanında eğitim, kozmetik, hizmet yerleri, yenilenebilir enerji, turizm ve otelcilik, tarım sahası ve ulaşım imkân ve şartlarını da içine alan geniş bir yelpazeye doğru yol almaktadır (Şimşek, 2013: 43). Markaların helal gıda sertifikasına sahip olması dini hassasiyeti olan tüketiciler için çok önemli bir tercih nedenidir. Dolayısı ile markaların bu sertifikaya sahip olmaları rakipleri karşısında kendilerine önemli bir avantaj sağlamış olacaktır. Çok sayıda ülkede faaliyet gösteren uluslararası markalar ve firmalar bu durumun farkındadırlar. Örneğin Nestle'nin, kendi internet sitesinde, mevcut 456 fabrikalarının 85 tanesinin helal sertifikaya sahip olduğu ve buralarda 154 çeşit helal gıda üretimi yapıldığı kaydedilmektedir. Avrupa'da helal gıda pazarında önemli bir yer edindiklerini,

İsviçre'de 2010 başlarında helal gıda damgalı ürünlerinden oluşan reyonlar açtıkları belirtilmektedir (Kurt, 2010:138).

LİTERATÜR TARAMASI

Helal kavramı ile ilgili gıda sektörü başta olmak üzere turizm, finans, konaklama vb. alanlarda son yıllarda çok sayıda akademik çalışma yapılmaktadır. Helal gıda konusu ile ilgili yapılan literatür taramasında aşağıdaki çalışmalara örnek olarak yer verilmiştir.

Omar ve diğerleri (2008), yaptıkları çalışmalarında Müslüman tüketicilerin helal gıdaya ilişkin tutumlarını incelemişlerdir. Tüketicilerin helal gıdaya ilişkin tutumlarını etkileyen dört önemli faktör olduğu belirtmişlerdir. Bu faktörler; içeriği, sahibi, pazarlama ile ilgili faktörler ve helal gıda sertifikasıdır (Omar vd., 2008'den aktaran Varinli ve Erdem, 2014:402).

Soesilowati (2010) tarafından, helal gıda açısından özellikle kentlerde yaşayan Müslüman tüketicilerin davranışlarını analiz etmek amacıyla yapılan çalışmada, Müslüman tüketicilerin özellikle et, balık ve sebze gibi ürünleri seçerken helal ve haram kavramları ile ilgili farkındalık düzeylerinin oldukça yüksek olduğu, tüketicilerin bireysel dindarlık düzeyleri ile helal gıda tüketimleri arasında kuvvetli bir ilişki olduğu ve Müslüman tüketicilerin helal gıda ürünlerinde en çok önem verdikleri kriterin ürünlerin domuz eti ve alkol içermemesi olduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır (Soesilowati, 2010'den aktaran Özdemir ve Yaylı, 2014: 185-186).

Mutsikiwa ve Basera (2012) tarafından Zimbabve'de yapılan çalışmada ise, sosyo-kültürel faktörlerin tüketicilerin helal gıda ürünlerini tercihleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Yazarlar çalışmada, sosyo-kültürel faktörlerin tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünlerinin tüketimi hakkındaki bireysel algılamaları üzerinde çok az veya yok sayılabilecek derecede etkisinin olduğu ve Müslüman tüketicilerin sosyo-kültürel değerlerine diğerlerine göre daha duyarlı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Torlak tarafından 2012 yılında yapılan bir diğer çalışmada; helal ürün pazarının hızla büyümekte olduğu bu potansiyelden daha fazla pay alabilmenin yolunun güven oluşturuvcu reklam, halkla ilişkiler ve tanıtım çabaları gibi pazarlama çabalarından geçtiği ancak işletmelerin bu konuda yetersiz kaldıkları vurgulanmaktadır. Burada işletmelere reklam ve tanıtım mesajlarında doğru bilgi kullanmaları, yanıltıcı ve eksik bilgilerden kaçınmaları, karmaşıklık ifade eden ifadeler yerine basit ve anlaşılır ifadeler tercih edilmesi önerilmektedir. Yine aynı çalışmada sertifikalamada standartlara gidilmesi, uluslararası geçerliliği olan sertifikaların sağlanması

tüketiciler nezdinde güven ve itibar probleminin çözümüne katkı sağlayacağı ifade edilmektedir.

Aziz ve Chok (2013) tarafından, helal farkındalık, helal belgelendirme, yiyecek kalitesi, tutundurma çabaları ve marka ile Malezya'da yaşayan gayrimüslim tüketicilerin helal ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada, yapısal eşitlik analizi sonucunda yiyecek kalitesinin helal ürün satın alma niyeti ile negatif ilişkili olmasına karşın helal farkındalık, helal belgelendirme, tutundurma çabaları ve markanın pozitif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Kurtoğlu ve Çiçek tarafından (2013) yapılan bir çalışmada ise tüketicilerin helal ürünler hakkındaki algılama, tutum ve beklentilerinin sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyet, öğrenim durumu, meslek ve gelirlerine göre farklılık gösterdiği, yaş ve medeni duruma göre ise farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüketicilerin helal ürünlerde güven konusuna, helal ürünlerle ilgili sertifikasyon ve marka konusuna çok önem verdiklerini tespit etmişlerdir.

Hamdan ve arkadaşları (2013) tarafından 400 Malezyalı Müslüman tüketici üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre; Müslüman tüketiciler satın alma kararlarını verirken ambalajın üzerindeki helal etiketinden çok söz konusu işlenmiş ürüne olan aşinalıklarını göz önünde bulundurarak tercih yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra, onaylı bir helal etiketi, daha çok Müslüman tüketicileri işlenmiş ürünü satın almaları için cezbetmektedir.

Tekle ve diğerleri (2013), helal gıda konusu ile ilgili yaptıkları çalışmada helal gıda ve sertifikasyon sorunu ile ilgili olarak tüketicilerin bilgilendirilmesinin soruna yönelik geniş çaplı bir çözümün ilk adımı olabileceğini vurgulamışlardır. Gıda üretimini etkileyen en büyük etkenin arz talep dengesi olmasından yola çıkan araştırmacılar tüketicilerin bu konuda bilinçlenmesi ve taleplerini bu yöne kaydırması durumunda üreticilerin helal gıda sertifikalama talebine hızlı biçimde olumlu ve duyarlı bir şekilde cevap vereceklerini değerlendirmektedirler.

Varinli ve Ekrem (2014) tarafından helal gıda sertifikalı ürünler ile ilgili yapılan bir çalışmada katılımcılara "helal gıda" kavramından ne anladıkları sorulduğunda; %11,4'ü helal kazanç, %81,9'u İslam'a uygun gıda, %5,8'i ise domuz eti olmayan gıda olarak belirtmişlerdir. Çalışmada cevap aranan bir diğer soru, cevaplayıcıların helal gıda sertifikasını duyup duymadıklarıdır. Cevaplayıcıların %87'si duyduklarını belirtirken, %13'ü duymadıklarını belirtmişlerdir.

Özdemir ve Yaylı (2014) yaptıkları çalışmalarında tüketicilerin dini yaşam tarzlarının tüketicilerin davranışlarında şekillendirici bir fonksiyona sahip olduğu sonucunu

ortaya koymuşlardır. Bu tespit doğrultusunda ise pazar bölümlerinin dindarlığa göre tanımlanabileceğini, her bir pazar bölümü için dindar tüketicilerin değerlerini temel alan bir pazarlama stratejisinin geliştirilebileceğini dahası tüketicilerin dini değer algılarının ürünleri konumlandırma ve tutundurma stratejileri geliştirme için de kullanılabileceğini önermişlerdir.

Konu ile ilgili Kızgın ve Özkan (2014) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise tüketicilerin helal olup olmamasına en çok dikkat ettikleri ürünler sırası ile çikolata, ketçap-mayonez, dışarıda yemek ve helva, lokum, pişmaniye ve reçel vb.” gibi gıdalar olmaktadır. Bunun yanı sıra en az dikkat edilen üç ürün ise sırasıyla, “sıvı yağ”, “hamur mayası” ve “salça” olmaktadır. Aynı araştırmada sosyal çevrenin, sosyal medyanın, sağlıklı yaşam bilincinin, reklam ve kamuoyu bilgilendirmelerinin ve dini hassasiyete sahip olmanın helal gıda tüketimi üzerinde etkisi olabileceği belirtilirken medyanın, aileden alınan eğitimin, titiz bir insan olmanın ve işletmeye duyulan güvenin helal gıda tüketimi konusunda bireyler üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir.

Yener’in (2015) tarafından yapılan çalışmada, tüketicilerin helal gıdalara yönelik tutumlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılan benzer bir çalışmada bu faktörler helal ürünle ilgili olarak satın alma niyeti, algılanan değer ve gıda güvenliği olmak üzere üç kategoride incelenmiştir. Yapılan çalışmada değer algısının finansal, sosyal ve fiziksel risklerden etkilendiği tespit edilmiştir. Gıda güvenliği tüketicinin dindarlık seviyesi ile pozitif etkiye sahiptir. Araştırmada ilgi ve zevk değerlerinin tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ancak fiziksel risk algısının satın alım tercihini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Yine tüketicilerin eğitim seviyesi yükseldikçe helal ürünlere olan ilginin azaldığı da ilginç bir tespit olarak ortaya çıkmıştır.

Şahiner ve diğerleri, (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye’nin helal ticaret pazarında yer alabilmesi için yeni bilimsel metotların geliştirilmesini ve Ar-Ge çalışmalarının yapılmasını vurgulamışlardır. Ancak bu sayede Endonezya, Malezya, Amerika Birleşik Devletleri’nin öncülük ettiği bu helal pazarında öncü olarak yer almanın mümkün olabileceği çalışmada değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar sayesinde ülkemizdeki ihracat firmalarının sertifikasyonunun bilimsel olarak da kabul edilebilirliğinin artmasının sağlanacağı bunda İslam ülkelerine olan ihracatımızı artıracakları vurgulanmıştır.

Köleoğlu ve diğerleri (2016), tarafından yapılan bir başka çalışmada ise, helal ürün algısı ve satın alma niyeti ile ilgili en önemli faktör “tutundurma” olarak tespit edilmiştir. Bu faktörün kapsadığı soru ortalamalarına bakıldığında; helal ürün satın almada radyo reklamları büyük bir etkiye sahip değilken, konu-komşu ve akraba tavsiyelerinin ön planda olduğu ortaya çıkmıştır. Helal ürünlerdeki “sertifikasyonun

önemi" ikinci faktör olarak incelenirken katılımcılar helal sertifikanın mutlaka alınması gerektiği konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Araştırmada katılımcılar, helal ürünlere verilen sertifikalara güven duyabilmeleri için, helal sertifikaya sahip ürünlerin herhangi bir hile veya aldatmaya karşı sürekli takip edilmelerini ve sertifikalı ürünlerde herhangi bir hile yapılmışsa yapanların mutlaka cezalandırılmaları gerektiğini belirtmişlerdir (Köleoğlu ve diğ., 2016: 376).

Gümüş (2016) tarafından yapılan bir çalışmada ise helal gıda sertifikalama konusunda İslam ülkeleri arasında çeşitli farklılıklar olduğu, herkesin kabul ettiği ortak bir standardın bulunmadığı vurgulanmıştır. Bu durumun Müslüman tüketicilerde kafa karışıklığına neden olduğunun dile getirildiği çalışmada en kısa sürede tüm İslam ülkelerinin kabul edeceği ortak bir standardın oluşturulmasının hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Yukarıda çok sayıda araştırmada önemi vurgulanan helal gıda, markalar için önemli bir pazar potansiyelini ifade etmektedir. Örneğin yapılan bir araştırmada 2050'li yıllarda İslam dinine inananların sayısının Hristiyanlık dinine inananların sayısına ulaşacağı öngörülmektedir. Belirtilen tarihte Dünya nüfusunun 9,3 milyara ulaştığında Müslümanların %73 oranında Hristiyanların ise %35 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu öngörü doğrultusunda Dünya genelinde 2,8 milyar Müslüman ve 2,9 milyar Hristiyan olacağı düşünülmektedir (Chappel, 2015). Dolayısı ile bu rakamlar dünya genelindeki helal gıda pazarının potansiyelini ortaya koymaktadır. Araştırma bağlamında Türk dünyası ülkelerinin Müslüman nüfus oranlarına bakıldığında ise burada büyük bir potansiyel olduğu görülmektedir. Örneğin; Kazakistan nüfusunun %47'si, Kırgızistan nüfusunun %75'i, Azerbaycan nüfusunun %96'sı, Türkmenistan nüfusunun %89'u ve Özbekistan nüfusunun %88'i İslam dinine mensuptur (<http://birlesmismarkalar.org.tr>, 2012; Özlü, 2015: 100; Erol, 2016). Dolayısı ile gerek bu ülkelerdeki markalar için gerekse Türkiye'deki markalar için helal gıda bağlamında Türk dünyası ülkeleri büyük bir potansiyeli ifade etmektedir. Bu potansiyelin farkında olan ülkelerin ek kısa süre içinde gereken sertifikalama işlemlerini yerine getirip bu ülke vatandaşları nezdinde farkındalık oluşturmaları gerekmektedir.

YÖNTEM VE VERİ

Kastamonu Üniversitesi'nde eğitim gören Türk dünyası öğrencilerinin (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan) helal gıda ürünlerine yönelik algılarının belirlenmesi ve varsa farklılıkların ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında 01-30 Mayıs 2017 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemine göre belirlenmiş 225 öğrenciye yüz yüze anket yapılmıştır. Hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğrencilerin demografik özelliklerini öğrenmeye yönelik sorular yer alırken ikinci bölümde öğrencilerin helal

gıda ürünlerine yönelik algılarını öğrenmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Anket formunun oluşturulmasında Kurtoğlu ve Çiçek (2013)'in çalışmasından yararlanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların demografik özellikleri ile helal gıda ürünlerine yönelik algılarına yönelik analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcıların Yaş Dağılımı	f	%	Katılımcıların Aylık Kişisel Ortalama Gelirleri	f	%
18 yaş ve altı	2	0,9	250 TL ve altı	24	10,7
18-20	58	25,8	251-500 TL	24	10,7
21-23	131	58,2	501-750 TL	118	52,4
24-26	24	10,7	751-1000 TL	38	16,9
26 yaş ve üzeri	10	4,4	1001 TL ve üzeri	21	9,3
Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	f	%	Katılımcıların Aile Ortalama Gelirleri	f	%
Kadın	134	59,6	1300 TL ve altı	36	16
Erkek	91	40,4	1301-2000 TL	56	24,9
Katılımcıların Ülke Dağılımları	f	%	2001-3000 TL	49	21,8
Türkiye	65	28,9	3001-4000 TL	45	20
Azerbaycan	67	29,8	4001 TL ve üzeri	39	17,3
Kırgızistan	44	19,6	Yaşanılan Yerleşim Yerin Nüfusu	f	%
Kazakistan	49	21,8	2000 ve altı	17	7,6
Katılımcıların Gıda Alışverişi Yaptığı Yerler	f	%	2001-20000	36	16
Yerel Büyük Market	57	25,3	20001-50000	29	12,9
Alışveriş Merkezi	115	51,1	50001-100000	14	6,2
Bakkal	15	6,7	100001-250000	24	10,7
Zincir Büyük Market	23	10,2	250001-750000	17	7,6
Diğer	15	6,7	750001 ve üzeri	88	39,1
Toplam	225	100		225	100

Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde araştırmaya toplamda 225 öğrencinin katıldığı görülmektedir. Araştırmada kadın ve 21-23 yaş arasındakilerin, ortalama gelir bağlamında ise 501-750 TL arasında gelire sahip olanların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların ailelerinin ortalama aylık gelirlerine bakıldığında ise 1301-2000 TL arasında olanların fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların gıda alışverişlerini yaptıkları noktalara bakıldığında ise alışveriş merkezleri öne çıkmaktadır. Alışveriş merkezlerini yerel büyük marketler takip etmektedir. Son olarak katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerinin nüfuslarına bakıldığında ise çoğunluğun 750001 ve üzeri nüfusa sahip büyükşehir olarak ifade edebileceğimiz yerleşim yerlerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların helal gıda sertifikası kontrol alışkanlıkları ve ülke çapraz tablosu

		Ülke				Toplam
		Türkiye	Azerbaycan	Kırgızistan	Kazakistan	
Sürekli kontrol ederim	Count	8	24	9	18	59
	% within Ülke	12,3%	35,8%	20,5%	36,7%	26,2%
Ara sıra kontrol ederim	Count	35	32	23	21	111
	% within Ülke	53,8%	47,8%	52,3%	42,9%	49,3%
Kontrol etmem	Count	22	9	12	8	51
	% within Ülke	33,8%	13,4%	27,3%	16,3%	22,7%
Diğer	Count	0	2	0	2	4
	% within Ülke	0,0%	3,0%	0,0%	4,1%	1,8%
	Count	65	67	44	49	225
	% within Ülke	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 2’de katılımcıların gıda alışverişlerinde helal gıda sertifikasını kontrol etme alışkanlıkları ile ülkelerine ilişkin çapraz tablo bilgileri yer almaktadır. Tablo

incelendiğinde gıda alışverişlerinde helal gıda sertifikasını sürekli kontrol ederim diyenlerin oranı %35,8 ile en fazla Azerbaycan kökenli katılımcılarda olmaktadır. Kontrol etmem diyenlerin oranı ise %33,8' ile Türk katılımcılarda ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların helal gıda sertifikasına verdikleri önem ülke çapraz tablosu

		Ülke				Toplam
		Türkiye	Azerbaycan	Kırgızistan	Kazakistan	
Kesinlikle önemlidir	Count	26	32	16	14	88
	% within Ülke	40,0%	47,8%	36,4%	28,6%	39,1%
Önemlidir	Count	27	25	20	24	96
	% within Ülke	41,5%	37,3%	45,5%	49,0%	42,7%
Ne önemli ne önemsizdir	Count	9	8	7	7	31
	% within Ülke	13,8%	11,9%	15,9%	14,3%	13,8%
Önemli değildir	Count	2	1	0	4	7
	% within Ülke	3,1%	1,5%	0,0%	8,2%	3,1%
Kesinlikle önemli değildir	Count	1	1	1	0	3
	% within Ülke	1,5%	1,5%	2,3%	0,0%	1,3%
	Count	65	67	44	49	225
	% within Ülke	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 3'te ise katılımcıların helal gıda sertifikasına verdikleri önem ile ülkelerine ilişkin çapraz tablo bilgileri yer almaktadır. Gıda ürünlerinin helal sertifikaya sahip olması kesinlikle önemlidir diyenlerin oranı en yüksek %47,8 ile Azerbaycan kökenli katılımcılarda karşımıza çıkmaktadır. Helal sertifika kesinlikle önemli

değildir diyenlerin oranı ise yine en yüksek %2,3 ile Kırgızistan kökenli katılımcılarda ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların helal gıda kalite algısı ve ülke çapraz tablosu

		Ülke				Toplam
		Türkiye	Azerbaycan	Kırgızistan	Kazakistan	
Kesinlikle Katılıyorum	Count	17	20	14	23	74
	% within Ülke	26,2%	29,9%	31,8%	46,9%	32,9%
Katılıyorum	Count	23	24	16	13	76
	% within Ülke	35,4%	35,8%	36,4%	26,5%	33,8%
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Count	16	13	7	13	49
	% within Ülke	24,6%	19,4%	15,9%	26,5%	21,8%
Katılmıyorum	Count	6	7	5	0	18
	% within Ülke	9,2%	10,4%	11,4%	0,0%	8,0%
Kesinlikle Katılmıyorum	Count	3	3	2	0	8
	% within Ülke	4,6%	4,5%	4,5%	0,0%	3,6%
	Count	65	67	44	49	225
	% within Ülke	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 4'te katılımcıların helal gıda ve kalite algısı ile ülke çapraz tablo bilgisi yer almaktadır. Tablo incelendiğinde helal gıda ürünleri kalitelidir ifadesine en fazla katılım oranı %46,9 ile Kazakistan kökenli katılımcılarda görülmektedir. Bu ifadeye kesinlikle katılmayanların en yüksek oranı ise %4,6 ile Türk katılımcılarda ortaya çıkmaktadır.

FAKTÖR ANALİZİ SONUÇLARI

Bu bölümde katılımcıların helal gıda algılarının tespit edilebilmesi için öncelikle faktör analizi ardından ise ortaya çıkan faktörler ile ilgili katılımcıların ülkeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olup olmadığını görebilmek amacıyla One Way Anova (Varyans analizi) yapılmıştır.

Tablo 5. KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,786
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1294,560
	df	136
	Sig.	,000

Örneklem yeterliliği açısından uygulanan KMO ve Bartlett's testi sonuçlarına bakıldığında KMO değeri 0,786 gibi yüksek bir değerde ve Bartlett's testi sonucu ise 0,000 gibi iyi bir değerde olup değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Faktör Analizi

	Component			
	1	2	3	4
Tutundurma Faktörü				
Helal ürünleri internet reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	,839			
Helal ürünleri radyo reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	,820			
Helal ürünleri gazetelerdeki reklamlar aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	,790			
Helal ürünleri broşürler aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	,779			
Helal ürünleri televizyon reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	,703			
Tercih Nedeni Faktörü				
Helal yiyecek-içecek satın alırken fiyat her zaman temel belirleyicidir.		,789		
Helal ürünleri indirimdeyken satın almayı tercih ederim.		,788		
Helal ürünleri, yanında bir hediyesi varsa satın almayı tercih ederim.		,772		

Helal ürünleri numunesini denedikten sonra satın almayı tercih ederim.			,634	
Helal ürünler ekstra hizmetle beraber sunulursa daha cazip olur.			,463	
Helal Sertifika ve Hile Faktörü				
Helal sertifikalı ürünlerde hile yapan üreticiler gerektiği gibi cezalandırılmalıdır.			,752	
Helal ürünlerin garanti belgesinin olması çok önemlidir.			,748	
Helal sertifikalı ürünler herhangi bir hile veya aldatmaya karşı sürekli takip edilmelidir.			,739	
Ülkemizde üretilen helal ürünler mutlaka helal ürün sertifikası almalıdır.			,716	
Satın Alım Noktası Tercih Faktörü				
Helal ürünleri köylü pazarlarından satın almayı tercih ederim.				,790
Helal ürünleri semt pazarlarından satın almayı tercih ederim.				,767
Helal ürünleri bakkallardan satın almayı tercih ederim.				,716
<i>Açıklanana Varyans</i>	19,548	15,721	14,963	11,462
<i>Toplam Açıklanan Varyans</i>	61,046			
<i>Cronbach's Alpha</i>	,769			

Yapılan faktör analizi sonucunda dört faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler; Tutundurma Faktörü, Tercih Nedeni Faktörü, Helal Sertifika ve Hile Faktörü ve Satın Alım Noktası Tercih Faktörüdür. Ortaya çıkan bu faktörler katılımcıların helal gıda ürünlerine yönelik algılarının yaklaşık %61'ini açıklamaktadır. Kalan diğer kısım ise araştırmada yer almayan diğer değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Araştırmanın güvenilirliği bağlamında *Cronbach's Alpha* değeri ise , 769 olarak tespit edilmiş olup araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Ülkeleri ile Helal Gıdaya Yönelik Algılarının Tespitine Yönelik Anova Testi

	Test Türü	Faktörler	p
Türk dünyası öğrencilerinin ülkeleri ile helal gıdaya yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Anova	Tutundurma Faktörü	0,001
		Tercih Nedeni Faktörü	0,002
		Helal Sertifika ve Hile Faktörü	0,000
		Satınalım Noktası Tercih Faktörü	0,278

Yapılan Anova testine göre; faktör analizi sonucu ortaya çıkan 4 faktörden 3'ü anlamlı bulunmuştur. Yani Türk dünyası öğrencilerinin ülkeleri ile helal gıdaya yönelik algıları tutundurma, tercih nedeni ile helal sertifika ve hile faktörü bakımından anlamlı bulunurken, satın alım noktası tercih faktörü bakımından anlamlı bulunmamıştır.

Gruplar arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testine göre tutundurma faktöründe; Türkiye ile Azerbaycan ve Kazakistan arasında farklılık tespit edilmiştir. Daha detaylı bakıldığında Türkiye tutundurma faktörüne Azerbaycan ve Kazakistan'dan daha fazla katılmaktadır yorumu yapılabilir. Ayrıca Türkiye-Kazakistan arasındaki farklılık Türkiye-Azerbaycan arasındaki farklılıktan daha fazladır.

Tercih nedeni faktöründe ise Türkiye ile Kazakistan, Azerbaycan ile Kazakistan arasında farklılık bulunmuştur. Bu farklılıklarla ilgili ortalamalara bakıldığında tercih nedeni faktörüne Türkiye ve Azerbaycan Kazakistan'dan daha fazla katılmaktadır yorumu yapılabilecektir.

Helal sertifika ve hile faktörü açısından ise Azerbaycan'ın Türkiye ve Kırgızistan'a göre bu faktöre daha fazla katıldığı ortalamalardan anlaşılmaktadır. Yine bu faktör bağlamında Kazakistan'ın Türkiye'ye göre bu faktöre daha fazla katıldığı anlaşılmaktadır. Satın alım noktası tercih faktöründe ülkeler arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kastamonu Üniversitesi'nde 2016-2017 bahar döneminde eğitim-öğretim gören Türk dünyası ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türk öğrencilerin helal gıda ürünlerine yönelik algılarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma kapsamında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

- Katılımcılar gıda alışverişlerini öncelikle alışveriş merkezlerinden yaparken ikinci olarak yerel büyük marketlerden yapmaktadırlar.
- Araştırmaya katılan ülkeler arasında gıda alışverişlerinde helal gıda sertifikasını sürekli kontrol ederim diyenlerin oranı %36,7 ile Kazakistan kökenli katılımcılarda ortaya çıkarken, kontrol etmem diyenlerin oranı ise %33,8 ile Türk katılımcılarda ortaya çıkmaktadır.
- Gıda ürünlerinin helal sertifikaya sahip olması konusunda ise kesinlikle önemlidir diyenlerin oranı en yüksek %47,8 ile Azerbaycan kökenli katılımcılarda karşımıza çıkarken, helal sertifika kesinlikle önemli değildir diyenlerin en yüksek oranı ise %2,3 ile Kırgızistan kökenli katılımcılarda karşımıza çıkmaktadır.
- Katılımcı ülkelerden Kazakistan kökenli öğrenciler %46,9 ile helal gıda ürünleri kalitelidir ifadesine en fazla katılımı gösterirken bu ifadeye katılmayanların en yüksek oranı ise %4,6 ile Türk katılımcılarda ortaya çıkmaktadır. Yani Türk katılımcıların %4,6'sı helal gıda ürünlerinin kaliteli olduğuna inanmamaktadır.
- Araştırmada katılımcıların helal gıda ürünlerine yönelik algıları dört faktör altında ortaya çıkmıştır. Bu faktörler; Tutundurma faktörü, Tercih Nedeni Faktörü, Helal Sertifika ve Hile Faktörü ve Satın Alım Noktası Tercih faktörleridir.
- Katılımcıların helal gıda ürünlerine yönelik algıları arasındaki farklılıklara bakıldığında ise Türk katılımcılar tutundurma faktörüne Azerbaycan ve Kazakistan kökenli katılımcılardan daha fazla katılmaktadır. Yani Türk katılımcılar gazete, radyo, internet vb. reklamlarından bu iki ülke vatandaşlarına göre daha fazla etkilenmektedir.
- Tercih nedeni faktöründe ise Türkiye ve Azerbaycan Kazakistan'dan daha fazla bu faktöre katılmaktadır. Yani helal gıda ürünlerinin yanında tercihlerini etkileyecek ürünlerin verilmesini daha fazla istemektedirler denilebilecektir.
- Son olarak Helal sertifika ve hile faktörü açısından ise Azerbaycan'ın Türkiye ve Kırgızistan'a göre bu faktöre daha fazla katıldığı görülmektedir. Kısaca açıklamak gerekirse Azerbaycan Türkiye ve Kırgızistan'a göre helal gıdaların sertifikalanmasına ve bu konuda hile yapanların takip ve cezalandırılmasını daha fazla arzu etmektedir denilebilecektir.

Sonuç olarak gittikçe büyüyen Müslüman nüfus ile birlikte genişleyen helal gıda pazarları özellikle Müslüman ülkeler için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Öncelikle kamu kurumlarının helal sertifikayı zorunlu hale getirmesi ve bu süreci takip etmesi beklenirken gıda işletmelerinin ise artan rekabet karşısında kendilerini koruyabilmek için sertifikalaşmaya önem vermeleri gerekmektedir.

Bu çalışmanın kapsamını zaman ve bütçe kısıtlarından dolayı sadece Kastamonu Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Gelecek araştırmalarda bu kapsam genişletilerek başka üniversitelerde ve diğer ülke öğrencilerini de kapsayan benzer çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Ab Talib, M. S. ve Mohd Johan, M. R. (2012). Issues in Halal Packaging: A Conceptual Paper. *CS Canada International Business and Management*, 5(2), 91-95.

Aziz Y. A. ve Chok N. V. (2013). The Role of Halal Awareness, Halal Certification and Marketing Components in Determining Halal Purchase Intention Among Non-Muslims in Malaysia: A Structural Equation Modeling Approach. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 25, 1-23.

Batu, A. (2012). Türkiye'de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(1), 51-61.

Chappel, B. (2015). World's Muslim Population Will Surpass Christians This Century, Pew Says. <http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2015/04/02/397042004/muslim-population-will-surpass-christians-this-century-pew-says>. (Erişim tarihi: 19.08.2017).

Çallı, İ. D. (2016). Etnik Pazarlamada Helal Kavramının Kullanımı: "Almanya'da Yayınlanan Gıda Reklamları Üzerine Bir İnceleme". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 43-55.

Erol, M. S. (2016). Özbekistan Cumhuriyeti.

<https://istihbaratveanaliz.files.wordpress.com/2016/06/zbekistan-cumhuriyet.pdf>.

(Erişim tarihi:15.08.2017).

Gümüş, N. (2016). Helal Gıda, Helal Gıda Pazarı ve Tüketici Davranışları S. Erdoğan, A. Gedikli, D.Ç. Yıldırım (Ed) İslam Ekonomisi ve Finansı içinde (355-388). İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Hamdan, H., Mat Issa, Z., Abu, N. & Jusoff, K. (2013). Purchasing Decisions Among Muslim Consumers of Processed Halal Food Products. *Journal of Food Products Marketing*, 19(1), 54-61.

Kahraman, A. (2012). Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi. *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI(1), 453-478.

- Kızgın, Y. & Özkan, B. (2014). Tüketicilerin Helal Gıda Tüketim Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1), 18-37.
- Köleoğlu, N.; Erdil, Ş. T.& Gezen, A. (2016). Tüketicilerin Helal Ürün Algısı ve Helal Ürünleri Satın Alma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), Haziran, 363-378.
- Kurt, A. O. (2010). Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV(2), 103-149.
- Kurtoğlu, R. & Çiçek, B. (2013). Tüketicilerin Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentilerini Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık, 8(3), 181-205.
- Mutsikiwa M. & Basera C. H. (2012). The Influence of Socio-cultural Variables on Consumers' Perception of Halal Food Products: A Case of Masvingo Urban, Zimbabwe. *International Journal of Business and Management*, 7(20), 112-119.
- Özdemir H. & Yaylı A. (2014). Tüketicilerin Helal Sertifikalı Ürün Tercihleri Üzerine Bir Araştırma İstanbul İli Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 183-202.
- Özlü, Z. (2015). Kırgız Adı ve İnançları İle İlgili Bazı Bulguların Türk Dünyası Vatandaşlığı Bağlamında Önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 98-104.
- Şahiner, A., Çağlar, Y., Demirci, M. & Çakır, B. (2017). Helal Endüstrisine Global Yaklaşım. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), Mart, 462-468.
- Şimşek, M. (2013). Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, 19-44.
- Tekle, Ş., Sağdıç, O., Nursaçan, Ş., Yetim, H. & Erdem, M. (2013). Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler. *European Journal of Science and Technology*, 1(1), 1-6.
- Torlak, Ö. (2012). İslam Ülkeleri Arasında Helal Ürün Pazarlama Potansiyeli, Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), Aralık, 1-10.
- Varinli, İ. & Erdem, E. (2014). "Kayseri'deki Tüketicilerin Helal Gıda Sertifikalı Ürünlere Yönelik Farkındalıklarını ve Algılamalarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". 3. *Kayseri Ekonomisi Sempozyumu*, 24-25 Nisan, Kayseri, 399-414.

Yener, D. (2015). "Factors That Affect The Attitudes Of Consumers Toward Halal Certified Products In Turkey". *Journal of Food Products Marketing*, 21, 160-178.

www. birlesmismarkalar.org.tr (2012). Kazakistan Ülke Raporu
<http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Kazakistan.pdf> (Erişim tarihi:15.08.2017).

www. birlesmismarkalar.org.tr (2012). Azerbaycan Ülke Raporu
<http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Azerbaycan.pdf> (Erişim tarihi:15.08.2017).

www. birlesmismarkalar.org.tr (2012). Türkmenistan Ülke Raporu
<http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Turkmenistan.pdf> (Erişim tarihi:15.08.2017).

**İNFORMEL BİR KURUM OLARAK TÖRENİN FARKLI İKTİDAR BİÇİMLERİ
ARASINDAKİ ÇATIŞMALARIN YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ: TÜRK'ÜN TÖRESİNİN
İKTİDAR BİÇİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ DÜZENLEME FONKSİYONU
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Doç. Dr. Ali TAŞ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı informal bir kurum olarak Türk Töresinin, iktidar biçimleri arasındaki çakışmaların ve birbirlerine baskın gelme mücadelelerinin yönetiminde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde, dünyanın en önemli siyasetnamelerinden biri olan Kutadgu Bilig incelenmiştir. Kutadgu Bilig'de yer alan vurgular ışığında Türk Töresinin farklı iktidar biçimleri arasında önemli bir düzenleyici rol oynayarak, iktidar biçimleri arasındaki çatışma ve baskınlık mücadelesini engellediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Töresi, İktidar, Kutadgu Bilig

**WHAT IS THE ROLE OF TURKISH TORE IN THE MANAGEMENT OF CONFLICT
AMONG DIFFERENT POWER FORMS? A RESEARCH ON THE REGULATION
FUNCTION OF TURKISH TORE ABOUT THE RELATIONSHIP AMONG
DIFFERENT POWER FORMS**

ABSTRACT

The main aim of this study to reveal that How Turkish Tore has got a role in the management of conflict among different power forms. In this context, Kutadgu Bilig which is one of the most important book about management in the world was examined. According to the implication of examination, it can be said that Turkish Tore has got very important regulation role among different power forms, and prevent conflict among power forms.

Keywords: Turkish Tore, Power, Kutadgu Bilig

GİRİŞ

Toplumsal düzlemdeki bütün ilişkilere sızmış ve belirlenmiş amaçları gerçekleştirmek üzere belli mekanizmalar üzerinden bu ilişkileri yönlendiren "iktidar" farklı geleneklerden beslenen felsefecilerin ve farklı disiplinlere ilgi

gösteren bilim insanlarının önemli odak noktalarından biri olagelmıştır. Foucault, Weber, Russell, Marks ve Mann iktidar üzerine açıklamaları ile ön plana çıkan düşünürler arasında sayılmaktadır.

Doğası gereği iktidarın ve iktidara ilişkin bütün mekanizmaların masum olamayacağını ileri süren Foucault, açıklamalarında iktidar kavramına bir devlet içindeki vatandaşların bağlılıklarını teminat altına alarak bu bağlılıklara süreklilik kazandırma amacıyla olan kurum ve aygıtları içeren bir anlam yüklememektedir. Foucault'un iktidara ilişkin özetlenen bu açıklamalarına karşılık, iktidar üzerine yoğunlaşan bir başka düşünür olan Marks ise, iktidarın yoğunlaşma alanı olarak devleti işaret ederek kendi deyimiyle kapitalist devleti merkeze alarak iktidar'a ilişkin argümanlar setini oluşturmuştur. Marks'a göre devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminin merkezinde yer almaya devam ettiği sürece modern kapitalist toplumları tanımlayan iktidar ağlarının tam merkezine yerleşmiş ve merkezde yer almanın doğal bir sonucu olarak da bütün ilişkilere yön veren en önemli iktidar alanıdır. Weber' de Marks gibi iktidar kavramına ilişkin açıklamalarında devleti açıklamalarının odağına alan bir diğer düşünürdür. Weber, günümüz toplumlarında iktidar ilişkilerinin devlet aygıtı ve çevresinde yoğunlaşmış olduğuna vurgu yaparak devleti güç ilişkileri ağının merkezine oturtmakta ve bu pozisyonlandırmasıyla devleti güç ilişkileri ağını yönlendiren en önemli iktidar alanına dönüştürmektedir. Weber'e göre devlet bütün örgütlerin en üstünde bütünü düzenleyen meta bir örgüt haline gelmiştir. İktidarı örgütlü çıkarlar çerçevesinde algılayan Weberyan bakış açısının günümüzdeki çok boyutlu kavramsallaştırması Mann tarafından yapılmıştır. Mann'a göre toplumlar birden fazla çakışan ve kesişen sosyo-mekansal iktidar ağından oluşmaktadır. Mann toplumların birden fazla çakışan ve kesişen iktidar ağı olarak kavranması gerektiğini ifade ederek, ideolojik, ekonomik, siyasi ve askeri olmak üzere toplumsal iktidarın dört temel kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Mann'a göre dört kaynak ve iktidar biçiminden birinin diğeri üzerinde apiori bir baskınlığı öngörülemez. Ancak, bunlar arasında sürekli bir uyum olduğu da iddia edilemez. Bahsi geçen iktidar kaynakları ve biçimlerinin birinin diğeri üzerindeki baskınlığı tarihsel koşullara ve gelişmelere bağlı şekillenerek olumsal olarak belirlenmektedir (Mann,2012). Mann'ın bu açıklamaları, bahse konu olan iktidar biçimleri arasında zaman birbirlerine baskınlık sağlamak adına çatışmaların olabileceğini veya iktidar biçimleri arasında bazı çakışan veya kesişen iktidar alanları ortaya çıkabileceğine dair bir dizi imalarda bulunmaktadır.

Çalışmanın odak noktasını Mann'ın "*iktidar kaynakları ve biçimleri arasında baskınlık apiori olarak ön görülemez ancak tarihi koşullar tarafından olumsal olarak belirlenmektedir.*" Yönündeki iddiası oluşturmaktadır. Mann'a göre iktidar biçimleri arasında tarihsel koşulları bağlı olarak ortaya çıkan bir baskınlık durumu söz konusu olabileceği gibi biçimler arasında çakışma ve kesişme olabilmektedir. Nitekim daha

öncede kısmen ifade edildiği gibi toplumlar birden fazla çakışan ve kesişen sosyo mekânsal iktidar ağından oluşmaktadır. Mann'ın bu ifadeleri bir toplumsal düzlemdeki iktidar biçimleri arasında çakışma-kesişme ve çatışmanın olabirliğine işaret etmektedir. Çalışma Mann'ın bu açıklamalarından yola çıkarak iktidar biçimleri arasındaki baskınlık, çakışma ve mücadelenin nasıl yönetilebileceğine ve yönetilmesi esnasında kullanılabilir toplumlara özgü araç ve mekanizmalara odaklanmıştır. Bu çerçevede çalışmada, "*informel bir kurum olarak Türk Töresinin bahse geçen iktidar biçimleri arasındaki çakışmaların, baskınlıkların ve çatışmaların yönetiminde nasıl bir rol oynadığı*", ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. İfade edilen amaç ve kapsamda çalışmada ilk olarak iktidar kavramına ilişkin açıklamaları içeren literatür incelemesi yapılmıştır. Daha sonra ise dünyanın en önemli siyasetnamelerinden biri olan Kutadgu Bilig'in bahsedilen bağlamda incelenmesiyle ulaşılan bulgular ortaya konulmuştur.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

İktidar, farklı ideolojik ve felsefik kaynaklardan beslenen çok sayıda araştırmacı ve düşünürün ilgi alanında olan kavramlardan bir tanesidir. İktidarın toplumsal düzlemin bütün alanları üzerinde etkili olması ve bunun doğal bir sonucu olarak da toplumsal düzlemdeki bütün ilişkilere sızarak, bu ilişkiler ağının merkezinde yer alması kavramı farklı disiplinler açısından oldukça önemli hale getirmektedir. İktidar üzerine odaklanan düşünürlerin, kavrama ilişkin açıklamalarından yola çıkılarak, iktidarla ilgili açıklamaların modern yaklaşımlar ve yapısalcılık sonrası yaklaşımlar şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulduğu görülmektedir (Şengün, 2015). Bu ayrım temelinde Mark ve Weber'in açıklamaları modern yaklaşımlar olarak kabul edilirken, Foucault'un ve onu takip edenlerin açıklamaları ise yapısalcılık sonrası açıklamalar olarak nitelendirilmektedirler.

Modern yaklaşımın en önemli düşünürlerinden biri olan Marks'ın iktidar kavramına ilişkin açıklamaları temel alındığında, sınıf ilişkilerinin ve mülkiyet kurumunun önemli bir şekillendirici olduğu görülmektedir. Ayrıca Marks'ın açıklamalarında topluma ve toplumu oluşturan yapılarla yoğun bir vurgu olduğu gözlenmektedir. Marks sınıf ilişkilerini bir iktidar ilişkisi olarak toplumsal düzlemin ve yaşamın odağına almakta ve iktidarın yoğunlaşma alanı olarak devlete vurgu yapmaktadır. Marks'a göre devlet sınıf ilişkilerinden bağımsız bir iktidar odağı olamayacağı gibi, iktidar sınıf ilişkilerinden bağımsız olarak ortaya çıkamaz ve işlerlik gösteremez. Devlet hem iktidarın yoğunlaşma alanı olarak, hem de iktidarın yoğunlaşma alanı olmasının bir sonucu olarak güçlü ve etkili kurumlardan biri olması itibarıyla, toplumsal düzleme ilişkin neredeyse bütün ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Bu yönüyle devlet merkez iktidar alanı olarak nitelendirilebilir. Marks'a özgü bir biçimde ifade edecek olursak devlet, iktidarın yoğunlaşma alanı olarak kapitalist ilişkilerin

yeniden üretiminin merkezinde yer alarak bu ilişkilerde sürekliliği sağlayan en önemli iktidar alanıdır. Bu özelliğinden dolayı devlet modern kapitalist toplumların iktidar ilişkileri ağının odağına yerleşmiş ve bu özelliğinden dolayı en önemli iktidar alanına dönüşmüştür (Şengül, 2015). Marks'a göre devlet kendisini ilk olarak insanlar üzerinde ideolojik bir güç formu olarak sunar. Tarihçiler başta olmak üzere siyasetçiler, hukukçular ve yasa yapıcılar gibi profesyoneller devleti sınıflar üstü, toplum içindeki çatışmaların ötesinde ve üstünde bağımsız bir kurum-varlık-iktidar alanı olarak görürler. Marks'ın açıklamalarında devletin topluma zorla kabul ettirilen bir güç olarak görülmediği karşımıza çıkmaktadır. Devlet topluma zorla kabul ettirilen bir güç olmanın aksine, gelişmenin belli bir evresinde oluşmuş toplum ürünüdür. Marks devletin var oluşunun nedeni olarak ise birbirleri ile çatışan sınıfların varlığına işaret ederek yukarıda ifade edildiği gibi devletin ortaya çıkmasında ve devlet temelinde şekillenen iktidar açıklamalarında sınıf ilişkilerine önemli bir ağırlık vermektedir. Marks'a göre sınıf düşmanlığını denetleyen, kontrol eden ve yöneten devlet ekonomik bakımdan en güçlü konumdaki sınıfın/elitin kontrolündedir. Sivil toplumu koruma söylemiyle devlet polis ve asker gibi harekete geçirmektedir. Devlet bu söylemiyle aslında sivil toplumu değil, kendi varlığını biçimlendiren toplumsal şeklini, çıkarlar düzenini dolayısıyla kendini koruma zorunluluğuyla hareket etmektedir. Devlete ilişkin farklı formlar ortaya çıkmış olmakla birlikte var olan devletlerin hepsi çağdaş burjuva toplumuna dayanmakta ve belli ortak özellikler taşımaktadırlar (Erdoğan, 2007). Marks'ın iktidar kavramına ilişkin bu açıklamaları temel alındığında, bir ekonomik sistem olarak kapitalist yapılanma biçiminde iktidar ve iktidara özgü mekanizmalarla süreçlerin ve de aygıtların devletten, devletin ise toplumsal düzenin en önemli ilişkiler ağı olarak kabul edilen kapitalist ilişkilerden ve mekanizmalardan ayrı değerlendirilemeyeceğini ve düşünülemediği yönünde önemli bir vurguda bulunduğu söylenebilir.

Weber'in iktidar kavramına ilişkin açıklamalarında da devlete önemli bir vurgu olduğu görülmektedir. Weber'in devlet kavramına ilişkin açıklamalarının yönü Marks'ın açıklamalarından farklı olsa da Weber'in de Marks gibi devleti iktidarın yoğunlaştığı önemli bir alan olarak gördüğü söylenebilir. Weber'a göre iktidar bir veya birden çok kişinin- ilgi odağının bir toplumsal düzleme ilişkin eylemler içerisinde, o eylem içerisinde rol alan başka kişi veya ilgi odaklarının direncine rağmen kendi istediği sonuçları ve iradesini gerçekleştirme kudreti-gücüdür (Weber, 1996). Weber'in devletin rolüne ilişkin açıklamalarında fiziksel şiddet kavramının oldukça önemli bir yeri olduğu göze çarpmaktadır. Weberyen paradigmanda devlet bir ülkeye özgü sınırlar içerisinde kendini özgü bir şekilde meşruiyeti olan fiziksel şiddet ve baskı unsurlarının tamamını elinde tutan ve bunları kullanma yetisine sahip olan beşeri bir topluluk olarak nitelendirilmektedir. Bir egemenlik

topluluğunun-kümesinin siyasal bir kümeye dönüşebilmesinin tek bir yolu vardır. Bu yol egemenlik kümesinin kendi varlığının ve koymuş olduğu kuralların geçerliliğinin tanımlanmış sınırlar içerisinde fiziksel baskının sürekli olarak uygulanmasıyla güvence altına alınmasından oluşur. Devletin varlığından bahsedebilmenin ön şartı egemen olan devletin öne sürmüş olduğu otoriteye egemen olmaya gücü yetmeyenlerin yani egemen olmayanların itaat etmeleridir. Weber'e göre bütün siyasal egemenlerin temelinde emretme ve itaat etme ilişkisi yer almaktadır (Gülmez, 1975; Giddens, 1999; Ekşi, 2010). Devlet hem Weber'in hem de Marks'ın iktidar kavramına ilişkin açıklamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumda devlet ve iktidar kavramlarına ilişkin bir açıklama yapma gerekliliği doğmaktadır. Aslında iktidar devleti aşan bir olgudur. Devlet bir siyasal iktidar tipidir. Meşruiyet temeli hem zaman içerisinde hem de toplumdan topluma göre değişme göstermekle birlikte bugün gelinen nokta itibarıyla devletin meşruiyeti ulus olmuştur. Devlet işlevsel açıdan diğer iktidar biçimleriyle aynı özellikleri taşımakla birlikte, taşımış olduğu özellikler ve sahip olduğu ayırt edici araçlarla mekanizmalar çerçevesinden diğer iktidar biçimlerinden farklılaşmaktadır. Devlet kendine ait olan coğrafi sınırlar dahilinde toplum için nihai ve kati karar verme, karar uygulama yasa yapma ve yasa uygulama gücüne sahiptir. Belirlenmiş olan yetki sınırları içerisinde herhangi bir aktör ya da aktörler topluma devletin iradesini reddedemez. Devlet belli bir coğrafi alan içerisinde şiddet araçlarının denetimi ve ideolojik aygıtların harekete geçirilmesine ilişkin iradeyi kontrol eder. Bu özelliği itibarıyla devlet çok merkezli ve çoğulcu iktidar yapısından ayrılarak iktidarın merkezileştiği-yoğunlaştığı bir alanın adına dönüşür.

Weber'in iktidar kavramına ilişkin açıklamalarının Russell'in açıklamalarıyla aynı düzlemde olduğu görülmektedir. Çünkü hem Russel hem de Weber iktidara kavramına nicel bir anlam yükleyerek iktidarı arzu edilen ve-veya önceden tasarlanmış sonuçların üretimine yönelik etkin bir mekanizma olarak yaklaşmaktadırlar. Russel iktidar isimli eserinde fizikte enerjinin ne derece önemliyse sosyolojide de iktidar kavramının aynı ölçüde önemli olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. İktidarı alınması istenilen düşünülen sonuçların ürünü olarak tanımlayan Russel bir yandan iktidarı nicel bir kavram olarak nitelendirirken, diğer yandan iktidarın tıpkı enerji gibi sürekli olarak bir biçimden başka bir biçime geçtiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede iktidarın her birinin kendine göre insan gereksinimlerini doyurma gücüne ve insanları etkileme gücüne sahip biçimleri olduğunu ve iktidarın çeşitli şekillerde sınıflandırılabilirliğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede Russel farklı iktidar biçimleri üzerinde durmuştur. Russel'in üzerinde durduğu iktidar biçimleri içerisinde geleneksel iktidar ve yalın iktidar şeklindeki ayrımı bu çalışmanın genel amacı göz önüne alındığında oldukça önemli görünmektedir. Russel geleneksel iktidarı sırtını alışkanlık gücüne dayamış yani

meşruyetini kurumsallaşarak alışkanlığa dönüşmüş gelenek ve düşünce sistemlerinden alan iktidar olarak tanımlamıştır. Geleneğe ya da onaya dayanmayan iktidara yalın iktidar nitelemesinde bulunan Russel yalın iktidarın belirgin niteliklerinin geleneksel iktidardan büyük oranda ayrıldığını ifade etmiştir. Russel'in geleneksel iktidara "*geleneksel*" nitelemesi yapmasının temel nedeni eskiden kalma bir iktidar biçimi olduğu vurgusu yapmak değildir. Buradaki geleneksel nitelemesinin temel nedeni geleneksel iktidarın kısmen göreneğe dayanan saygıyı kazanmak zorunda olmasıdır. Böylesi bir saygı kayb olduğu zaman geleneksel iktidar derece derece yalın iktidara geçmektedir. Yalın iktidara yalın nitelemesinin yapılmasının nedeni ise bu iktidar biçiminde bireylerin ve grupların sadece iktidar seven dürtülere dayandığı ve uyruklarının iş birliği sağlayacağı yerde , korkutmak yoluyla boyun eğlemelerini sağlama eğilimlerininine dayanmaktadır. Kalıtsal iktidarı ayakta tutan inançlar ve alışkanlıklar kaybolmaya yüz tutunca, kalıtsal iktidar yavaş yavaş yerini ya yeni bir inanişaya dayanan iktidara ya da yalın iktidara yani uyrukların onayına dayanmayan cinsten bir iktidara bırakır. Kasabın koyun üzerindeki iktidara böyle bir iktidardır. Uzun bir iktidar geçmişine sahip örgütler, bir kural olarak üç evreden geçerler. Birincisi, fanatik olan ama geleneksel olmayan ve fetihlere yol açan inanç evresi, ikincisi yeni iktidarın hızla geleneksel bir biçim alan genel onaya ulaşma evresi, sonucunu da iktidarın gelenekselliğini reddedenlere karşı kullanılarak, yeniden yalın biçime aldığı evredir. Yalın iktidar birbirinden ayrı iki koşullar bölüğü içinde doğmaktadır. Birincisi iki ya da daha fazla inancın üstünlük sağlamaya çalıştığı koşullar bölüğü, ikincisi de geleneksel inançların yıkıldığı, bunların yerine yeni inançların geçmediği ve bu yüzden kişisel tutkuların sınırsız olduğu koşullar bölüğüdür (Russell, 1994).

İktidar olgusuna odaklanan ve bu konudaki tartışmaların en önemli alanını oluşturan bir başka düşünür ise Foucault'dur. Doğası gereği iktidarı kötü olduğunu ima eden Foucault tarafından ortaya konulan iktidar modeli gerek klasik politik paradigmanın, gerekse Marks'ın ve Weber'in kullandığı modellerden oldukça farklıdır. Foucault, iktidar ilişkilerinin ve tekniklerinin delilikten suçta, suçtan cinselliğe kadar en beklenmedik alanlara kadar yayıldığını ve iç içe geçtiğini ifade etmektedir. Marks'ın iktidar yaklaşımı temelinde şekillenen sol iktidar anlayışıyla, hukusal iktidar yaklaşımını eleştiren Foucault'a göre iktidar her toplumsal ilişkide üretilmekte ve dolayısıyla her yerde var olmaktadır. İktidarın her yerde var olması her yeri kapsamamasından kaynaklanmamaktadır. İktidarın her yer olması toplumsal düzlemde her ilişkiden doğabiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. İktidarın herşeyden önce bir güç ilişkileri topluluğu olduğunu ileri süren Foucault'a göre bağımsız olarak kendiliğinden var olan, sahip olunabilen, paylaşılabilen, devredilebilen ve uygulanmayı bekleyen bir iktidar yoktur. İktidar odakları olarak nitelendirilen devlet aygıtı, yasa ya da başka hegomanya biçimleri iktidarı

tanımlayan stratejilerin kristalize olarak aldıkları biçimlerdir. Foucault, iktidarın ancak işlediği zaman var olduğunu bu nedenle iktidarın kaynağını aramanın ya da meşruiyetini tartışmanın pek anlamlı olmadığını, burada esas yapılması gerekenin işleyişin analizini yapmak ve hangi durumlarda hegomonik biçimler aldığını saptamaya çalışmaktır. Foucault'a göre iktidar ilişkileri daima bilgi alanı oluşturmaktadır. Oluşan bu bilgi alanının karşılığında toplumsal düzlemdeki iktidar ilişkileri güçlenmekte ve iktidarın işleyişi mümkün olmaktadır (Foucault, 2011; Foucault, 2007). Foucault'a göre iktidar belli bir devlet içerisinde vatandaşların bağımlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütüne değildir. Ayrıca Foucault iktidarın şiddetin tersine kural biçimini taşıyan bir uyruklaştırma kipi de olmadığı gibi, bir öge ya da bir grup tarafından bir başka grup üzerinde kullanılan ve etkileri birbirini izleyen türemelerle toplumsal düzlemin bütününe kapsayan bir egemenlik sistemi de olmadığını ileri sürmektedir. Foucault'a göre iktidar kavramına ilişkin çözümlerde devletin egemenliği ve yasanın biçiminin veya bir egemenliğin bütünsel birliğinin ele alınması eğilimi söz konusudur. Ancak bu eğilim doğru bir perspektifi yansıtmamaktadır. Çünkü Foucault devletin egemenliği veya bir egemenliğin bütünsel birliği iktidarın nihai biçimleri olduğunu ileri sürmektedir. Foucault'a göre iktidar bir kurum bir yapı olmadığı gibi bazılarının baştan sahip oldukları bir güç de değildir. İktidar belli bir toplumda karmaşık stratejik duruma verilen addir. İktidar ilk olarak uygulandıkları alana karışmış olarak kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkileri çokluğuna karşılık gelmektedir (Foucault, 2007:72).

İktidar üzerine odaklanan ve konuyla ilgili olarak önemli bir eser ortaya koyan Mann ise iktidarı "*kışının çevresi üzerinde hakimiyet kurmak yoluyla amaçlarını kovalayabilmesi ve arzu ettiği amaçlara ulaşabilmesi*" olarak tanımlamaktadır. Mann(2012) Parsons (1960)'a atıfta bulunarak iktidarın hem kolektif hem de dağıtıcı bir yönü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca iktidar hem sömürücü hem de işlevseldir. Mann (2012) burada bahsedilen iktidar biçimleri arasındaki ilişkinin diyalektik olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü insanoğlu amaçları peşinde koşarken birbirleriyle iş birliği içerisinde kolektif iktidar ilişkileri içerisine girmektedirler. Burada kolektif bir amacın ortaya çıkması söz konusudur. Ortaya çıkan kolektif amacın gerçekleşebilmesi toplumsal düzlemde bir örgütlenme ve işbölümü oluşturulur. Ancak burada oluşan iş bölümü son derece aldaticıdır. Çünkü tüm seviyelerde bir işlev özelleşmesi ön görülmüş ve ön görüldüğü şekilde gerçekleşmiş olsa da, tepedeki bir odak bütüne yukarıdan bakmakta ve bütünü yönlendirmektedir. Bir başka ifadeyle, denetim ve eş güdüm sağlama konumunda olanlar diğerleri üzerinde muazzam bir örgütsel üstünlük elde eder duruma gelmektedirler. Etkileşim ve iletişim ağları fiilen denetim ve eş güdüm sağlama konumunda olanlar tarafından kurulmakta ve kontrol edilmektedir. Bu durumda toplumsal düzlemde bir amacı gerçekleştirmek üzere insanlar kolektif ilişkiler

içerisine girmiş olsalar da ve bu ilişki temelinde bir dizi örgütlenme ve iş bölümü oluşmuş olsada, kollektif ilişkisinde denetim ve eş güdüm sağlama konumunda olmayanlar zaman içerisinde kendi ellerinde iktidarı kaybetmeleri durumu ortaya çıkacaktır (Mann, 2012: 17-18). Mann (2012), bu ifade edilenlerin yanında yaygın ve yoğun iktidar ile otoriter ve dağıntık iktidar tiplerinden bahsetmiştir. Yaygın iktidar kavramının temel esası çok sayıda insanı örgütlemek oluşturmaktadır. Bu esas üzerine yaygın iktidar asgari düzey istikrarlı bir iş birliğine vurgu yaparak oldukça geniş bir alana yayılan yüzey üzerinde çok fazla sayıda insanı örgütleme becerisine atıfta bulunmaktadır. Yoğun iktidar kontrol altına aldığı alanın büyüklüğü ve insan sayısının sayısı ne olursa olsun, bu iktidar biçiminin en fazla öne çıkan özellikleri sıkı bir örgütlenme, yüksek bir mobilizasyon ve sadakat düzeyinin yoğun bir biçimde kontrolü şeklinde sıralanabilir. Mann (2012) bu açıklamalarına ek olarak iktidarın her zaman bahsedilen bir şekilde açık bir şekilde örgütlenip ve her zaman tek bir beşeri kurum tarafından kontrol edilmediğini vurgulayarak otoriter iktidar ve dağıntık iktidar olmak üzere iki farklı iktidar türünün varlığından bahsetmiştir. Otoriter iktidar, toplumsal düzlemdeki gruplar ve kurumlar tarafından planlı bir şekilde amaçlanmaktadır. Bu kapsamda otoriter iktidar açık emirler ve bilinçli itaat içerir. Buna karşılık dağıntık iktidar ise nüfus içerisinde daha kendiliğinden, bilinçten yoksun ve herhangi bir merkezden esinlenmeden dağılmaktadır. Dağıntık iktidar, iktidar ilişkisi özelliği taşıyan ilişkileri bünyesinde barındırmakla birlikte açıkça emredilmemiş benzeri bazı toplumsal pratiklere yol açmaktadır. Dağıntık iktidar tipik olarak emir ve itaat mekanizmaları üzerinden kendini göstermez, fakat kendi çevresinde gelişen pratiklerin doğal ya da ahlaki olduğu veya tartışmasız bir biçimde ortak çıkardan kaynaklandığı anlayışına vurgu yaparak ilgili toplumsal odakların çıkarları temelinde varlığından bahsedilen bir iktidar türüdür (Mann, 2012:19). Dağıntık iktidar bir yandan otoriter iktidarla birlikte değişkenlik gösterme eğilimi sergilerken, diğer yandan da otoriter iktidarın lojistiğinden etkilenmektedir. Buna ek olarak dağıntık iktidar, belirli otoriter örgütlerden geçmeksizin kendiliğinden evrensel biçimde yayılma eğilimi sergilemektedir. Burada bahsedilen evrensellik aynı zamanda ölçülebilmesi mümkün bir teknolojik gelişmeye sahiptir. Ulus temelli bilinçli tarih içinde yavaş yavaş ortaya çıkan bazı mekanizmaların ortaya çıkışı ilgili ulusların kendi dağıntık alt yapılarına bağlı olmuştur. Hem otoriter hem de dağıntık iktidar kendi doğalarının gerektirdiği bir takım niteliklere gereksinim duymaktadırlar. Bu çerçevede otoriter iktidarın lojistik bir alt yapı gerektirdiği, buna karşılık dağıntık iktidarın ise belli mekanizmaların işleyişine sağlayan sosyolojik temelli bir dizi evrensel bir alt yapı gerektirdiği görülmektedir (Mann, 2012:22). Bu açıklamalar ışığında Mann'ın da ifade ettiği gibi aslında hem otoriter iktidar hem dağıntık iktidar iktidara ve topluma ilişkin bir analize odaklanmayı ve ve bu iktidar biçimlerinin sosya mekânsal çerçevelerini incelemenin önemli bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Mann (2012)'de böyle bir analizin gerekliliğini ifade ederek kökleri

Marksçı ve Weberyana yaklaşıma dayanan tabakalaşma teorisine geçiş yapmıştır. Toplumsal tabakalaşma, toplumdaki iktidarın genel düzeyde yaratımı ve dağıtımıdır. Mann'a göre toplumsal tabakalaşma toplumların merkezi yapısıdır. Kollektif ve dağıtıcı niteliği ile insanların bir toplumsal düzlemdeki niyetlenmiş oldukları amaçlarına ulaşması konusunda aracı olur. Mann (2012)'de toplumsal tabakalaşma teorisi çerçevesinde ekonomik, ideolojik, askeri ve siyasi olmak üzere dört temel iktidar kaynağı olabileceğini ifade etmiştir. Mann'ın bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan *"bu dört kaynak ve iktidar biçiminden birinin diğeri üzerinde apiori bir baskınlığı öngörülemez. Ancak, bunlar arasında sürekli bir uyum olduğu da iddia edilemez. Bahsi geçen iktidar kaynakları ve biçimlerinin birinin diğeri üzerindeki baskınlığı tarihsel koşullara ve gelişmelere bağlı şekillenerek olumsal olarak belirlenmektedir."* Yönündeki açıklamaları bahsedilen bu dört iktidar kaynağının etkin bir mekanizma çerçevesinde işleyebilmesi ve negatif iktidar görünümüleri ortaya çıkmaması iktidarın işleyişine özgü bir dizi geleneklerin varlığına vurgu yapmaktadır. Weber, iktidar kaynaklarının bir ilişkiler ağını yönlendiren gelenek topluluğu olarak Protestan değerlere, Russell törebilim kavramına vurgu yaparak gelenekten uzaklaşan iktidarın yalın iktidara dönüştüğüne vurgu yaparak iktidar ilişkilerini yöneten sosyal mekanizmalara dikkat çekmişlerdir.

Bu yapılan tespitler ışığında iktidar kavramına ilişkin açıklamalar seti sunan düşünürler ve akademisyenlerin yetiştikleri düzlemin genel eğilim ve özellikleriyle hayata ilişkin bakışlarının açıklamalarına sindiğine ve iktidar kavramına ilişkin düşüncelerini doğal olarak etkilediğini ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede, araştırmada iktidar kavramına ilişkin burada bahsedilen açıklamaların bu durum göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu gereklilikten hareketle ışığında araştırmanın sonuç kısmında bahsedilen düzlemde kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

YÖNTEM VE VERİ

Çalışma doğası gereği ikincil verilere dayalı olarak yürütülmüştür. Çalışmanın amacı göz önüne alındığında ihtiyaç duyulan veri setinin informel bir kurum olarak Türk Töresinin iktidar biçimleri arasındaki ilişkide oynadığı role ilişkin bulgular içeren siyasetnamelerin çalışma için birer veri kaynağı olabileceği kararına varılmıştır. Bu karar neticesinde Türk Tarihinin önemli siyasetnameleri incelenmiş ve araştırmanın amacı çerçevesinde bu siyasetnamelerden Kutadgu Bilig'in[1] bahsedilen kapsamda bir araştırma için gerekli veri setini sunabileceğine alınan uzman görüşleri çerçevesinde karar verilmiştir. Araştırmanın belirlenen odak noktası çerçevesinde niçin Kutadgu Bilig'in bir veri kaynağı olarak kullanılmasının uygun olduğuna ilişkin bir açıklama yapmak gerekmektedir. Bilindiği üzere Kutadgu Bilig Türklerin İslamiyet'i kabullerinden çok kısa bir süre yazılmış bir eserdir. Eserin yazılma

zamanı göz önüne alındığında eserde Türklere özgü orijinal yaklaşım, kavrayış ve anlamlandırma geleneğinin henüz farklı gelenek ile iç içe geçmediği ve Töre olgusunun toplumsal düzlemde yerine İslamiyet'in etkisiyle farklı alanlara bırakmadığı bir düşünce sistemi yansıtıldığı söylenebilir. Araştırmanın özünü teşkil eden Töre'nin özünün İslamiyet öncesi Türk düşünce sistemine ait olduğu göz önüne alındığında eserin yazıldığı dönemin özelliklerinin böylesi bir çalışma için ideal veri setini barındıracak zamansal özellikleri sunduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim, konuyla ilgili oldukça önemli bir eser ortaya koyan Başer (2011)'de Kutadgu Bilig'de açıklanan konunun özü, Töre ve kut gibi İslamiyet öncesi dönemde Türk Düşünce sisteminde oldukça önemli görülen kavramlara bakışın ve bu kavramlara yüklenen anlamın İslamiyet öncesi temel Türk yaklaşımlarına uymakta olduğunu ifade etmiştir. Kutadgu Bilig'in seçilmesinin bir diğer nedeni de eserin yazarının Karahanlılar devletinde önemli devlet görevlerinden biri olan Has Hacıplık makamındayken eseri kaleme almış olmasıdır. Bu çerçevede eser, farklı iktidar kaynakları arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönetimine dair önemli imalar barındırabilecek konumdadır. Kutadgu Bilig, Töre'nin ortaya çıkış biçimi, hükümleri ve dayandığı temel prensipleri anlatan bir temel eser niteliğindedir (Başer, 2011: 28).

Kutadgu Bilig incelenirken ilk olarak "Töre" kelimesinin geçtiği yerler tespit edilmiştir. Daha sonra Töre kelimesinin geçtiği yerler araştırmaya yön veren soru bağlamında incelenmiş ve doğrudan araştırma sorusuna ilişkin veri seti olarak kabul edilebilecek alan tespit edilmiştir. Tespit edilen bu bağlam alanı temel alınarak "Töre'nin, toplumsal düzlemdeki çakışan ve kesişen iktidar ağını oluşturan ideolojik, askeri, siyasi ve ekonomik iktidar biçimleri arasındaki ilişkinin baskınlık mücadelesi ve çatışma olmaksızın uyum içerisinde gerçekleşmesi hususunda nasıl bir rol oynadığı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Aslında burada bir anlamda Töre'nin iktidar ve/veya iktidar biçimlerinin işleyişini düzenleyen bir gelenek ve/veya düşünce sistemi olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. (Bu çerçevede iktidarın hareket biçimine yön veren ve farklı iktidar biçimleri arasında sınırlar ve sorumluluklar tanımlamak suretiyle çatışma ve kesişmeyi önleyen ve belli baskılar üzerinden iktidar odaklarını hesap verilebilir alana çeken gelenekler ve/veya düşünce sistemi olmayan eko sistemlerde iktidarın Russell'in tabiriyle yalın iktidar dönüştüğü ve/veya Foucault'un varsayımı ile kötü iktidara dönüştüğü söylenebilir.) Bu durum göz önünde bulundurularak Kutadgu Bilig'de belirlenen bağlam alanı incelenirken

"Töre'nin Mann (2012)'de ifade ettiği iktidar biçimleri arasında çatışma ve üstünlük sağlama eğilimlerini yönetmede nasıl bir rol oynadığı"

"Bahsedilen düzlemde bir çatışmanın ve üstünlük sağlama çabasının gerçekleşmemesi için Töre'nin bir yetki alanı ve görev tanımı yapıp yapmadığı"

"Bir iktidar biçiminin hem diğer iktidar biçimlerine hem de iktidar alanında bulunan diğer alanlara karşı tanımlanan yetki alanı içerisinde nasıl davranması gerektiği konusunda bir takım ilkeler ortaya koyup koymadığı"

"İktidar odaklarından hesap sorma-veya iktidar odaklarına hesap vermeye yöneltme konusunda bir yetkinliğinin olup/olmadığı"

hususları göz önünde bulundurulmuştur. İfade edilen bu hususlar temelinde Türk Töresinin iktidar biçimleri arasındaki kesişme ve çatışmaları minimize etme fonksiyonu ile iktidarın geleneksiz yalın bir iktidara dönüşmeye engelleyici rolü ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR VE SONUÇ

Kutadgu Bilig'de Töre, hakan rolünde Küntogdı ismiyle kendini göstermektedir. Töre, günümüz yaygın anlayışında hukuk, yasa ve düzen gibi anlamlara karşılık olarak kullanılıyor olsa da bu kullanımın aslında çok doğru bir kullanım olmadığı görülmektedir. Başer (2011) töreye sadece hukuk, yasa, nizam anlamları yüklenmesinin eylemlere yön veren bir kurum olarak Töre'nin anlamını daraltmış olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu vurgu temel alındığında

Töre'nin sadece hukuk, nizam ve devlet düzeninde uyulacak kurallar manzumesi anlamına gelmediğini açıkça ifade etmek gerekmektedir. Başer (2011)'e göre Töre'nin bahsedilen anlamlar, Töre'nin asıl karşılığından doğan ikinci derecede karşılıklardır. Töre'nin asıl birinci anlamı *"Tanrı'nın koyduğu nizamdır"* Töre, Tanrısal düzen olduğu için Tanrı kendi düzenine uyan kişiye kut vermekte ve onu kendisine yaklaştırmaktadır (Başer, 2011:26).

Yapılan inceleme Töre'nin hem iktidarı güçlendirme gücüne sahip olduğu hatta başta kut sahibi hükümdar olmak üzere diğer iktidar alanlarının da kaynağı biçiminde olduğunu göstermektedir. Nitekim Kutadgu Bilig'in 3461.beyiti *"Töre'ye uyan adil beyler bizzat kut olurlar ve bu kuttan bütün herkes hisse alırdı"*, 457. beyiti ise *"Töre ne kadar iyi uygulanırsa kut o kadar güçlenir"* şeklindedir. Eserde bu iki beyiti destekler çok sayıda beyite rastlamak mümkündür. İfade edilen bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Töre bir yandan kendine uyum ve itaat üzerinden iktidar kaynağına giden yol konumunda iken, diğer yandan da uygulanmasıyla iktidar gücünü güçlendiren ve meşruiyetini arttıran bir düşünce sistemi konumundadır. (Tanrı nizamı olarak Töre hükümdarı Tanrı'nın hükümdarı vermiş olduğu hükmetme yetkisi olan Kut'a ulaşmanın yoludur.)

Töre'nin iktidar biçimleri arasındaki ilişkiler ağının yönetilmesi ve iktidar biçimlerinin meşruiyeti üzerindeki etkisine dair en önemli göstergelerden bir tanesi Töre kavramı temelinde adalet üzerine yapılan vurguda kendini göstermektedir. Bilindiği üzere adalet hem bir yönüyle iktidar biçimlerinin kaynağı, diğer yönüyle de iktidar biçimlerinin toplumsal düzlemdeki meşruiyetleri üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. İktidar biçimleri adaletten uzaklaştıkları, adalet sağlayıcı bir mekanizma olmaktan çıkıp bizzat kendileri adaletsizliğin kaynağına dönüştükleri anda toplumsal düzlemdeki meşruiyetlerini kaybetmeye başlarlar. Adalet sağlayıcı rolü kaybolun iktidar kaçınılmaz olarak gelenekten uzaklaşarak iktidarını sağlamak adına gelenekten uzak uygulamalara yönelerek yalın hale dönüşür. Töre adalet ve iktidar arasındaki bu ilişkiyi açık bir şekilde vurgu yaparak (5598. beyitte *bey için Tanrı'nın sevgisini kazanmanın yolu onun ancak adaletle hükmetmesine bağlıdır*) eski Türk devletlerinde iktidarın yoğunlaştığı alan olan beyin adaletli olması gerektiğine vurgu yaparak bir yandan iktidarın sürdürülebilirliği nasıl davranılması gerektiğine dair önemli bir imada bulunmaktadır. Töre, adalet başta olmak üzere iktidar biçimlerinin işleyişine ilişkin önemli ilkeler seti ortaya koyarak iktidar biçimlerini belli bir gelenek düzleminde kalmaya zorlamakta bu da bir yandan iktidar biçimlerinin meşruiyetini sağlarken diğer yandan da iktidar biçimleri arasındaki olası rol çatışması ve birbirlerine üstünlük sağlama yarışını engellemektedir.

Töre'nin iktidar biçimleri arasındaki çatışma ve birbirine üstünlük sağlama çabalarını engelleyici bir başka göstergesi de iktidar biçimlerine ilişkin net bir alan tanımlaması yapmış olmasıdır. Töre hükümdar, maliye ve askerinin Töre'ye bağlı olarak neler yapması gerektiğini ve bu yapıları gerekenlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda açık vurgularda bulunmaktadır. İktidar, üzerine yapılan literatür incelemesi farklı iktidar biçimleri arasındaki çatışmanın kaynağı olarak bir iktidar biçiminin yetki alanına diğer iktidar biçimi ya da biçimlerine karşı arttırmak ve iktidar kaynaklarını kendi bünyesinde alarak diğer iktidar alanlarına karşı üstünlük sağlama niyeti olduğunu göstermektedir. Töre hem iktidar biçimlerine ilişkin rol ve görev tanımlamasını ayrıntılı olarak yapmakla, hem de tanımlanan bu görevlerin nasıl icra edilebileceğine yani ilgili görevi icra ederken ilgili iktidar biçiminin nasıl davranması gerektiği konusundaki ilkeleri ortaya koymaktadır. Böylece bir yönüyle iktidar biçimleri arasındaki olası çatışma riskini minimize etme yönünde bir fonksiyon üstlenirken, diğer yönüyle de aynı ilkeler üzerinden iktidarın biçimlerinin gelenekten uzaklaşarak Rusell'ın ifadesiyle yalın iktidara dönüşmesini engellemekte böylece iktidar biçimlerinin meşruiyetini sürmesine katkı sağlamaktadır.

Töre'nin hem iktidarı yalın iktidara dönüşmesini engelleme hem de iktidar biçimleri arasındaki bir çatışma ve üstünlük mücadelesinin önüne geçme ve iktidarın meşruiyeti sağlanarak sürekliliği sağlanması konusundaki diğer fonksiyonu da iktidar biçimlerini hesap verme veya hesap vermeye yöneltme yönündeki yetisinden

kaynaklanmaktadır. Eğer iktidarın yoğunlaştığı alan olan bey Töre'ye uymaz ve Töre'nin gerektirdiği şekilde davranmaz ise Tanrı kutunu o kişiden geri alacağı yönünde beyitlere rastlanmaktadır. Töre aracılığıyla hem başta hükümdar olmak üzere diğer iktidar alan ve biçimlerine belli ilkeler ışığında hesaba çekileceklerine ve bu hesap sonucunda Töre'ye aykırı davrananların iktidar erkinden mahrum kalacaklarına vurgu yapılmakta, hem de ilkeleri ve kuralları üzerinden hesap sorulmaktadır. Böylece, iktidar biçimi ve alanına bakılmaksızın belli bir şekilde davranmanın dışına çıkamamaktadır.

SONUÇ

İktidar kavramı üzerine yapılan incelemeler konuyla ilgili açıklamalarda iktidar ve/veya iktidar biçimleri arasındaki ilişkiler ağına yön veren bir dizi toplumsal geleneğe gereksinim olduğunu göstermektedir. Böylesi bir gelenekten yoksun kalan iktidar Foucault'un ifade ettiği iktidar biçimine dönüşmektedir. Yukarıdaki kısımlarda da kısaca belirtildiği gibi Foucault'a göre iktidar doğası gereği kötüdür. Ancak Foucault bu iddiasının özünü gelenekten yoksun iktidar oluşturmaktadır. Nietzsche'nin izinden giden biri olarak hem geleneğe karşı olan Foucault iktidarı ve iktidar ilişkilerini düzenleme gücü olan geleneklerden bağımsız olarak değerlendirmiştir. Bu durum göz önüne alındığında Foucault'un bahsettiği iktidar gelenekten uzak ve sadece hükmeden bir iktidardır. Weber ve Russell Foucault'dan farklı olarak iktidarı ve iktidara ilişkin ilişkiler ağını incelerken ve işleyişine dair açıklamalarda bulunurken bir dizi geleneksel unsura vurgu yapmışlardır. Weber, iktidar alanları arasındaki ilişkinin yönetilmesinde ve iktidar alanlarının setlerine yön vermede birçok hususta olduğu gibi protestan geleneklere vurgu yapmıştır. Russell bizzet iktidarın törebilimi kavramını ortaya koyarak iktidar ve iktidar biçimleri temelinde oluşan ilişkiler ağının işleyişinde geleneğin önemine vurgu yaparak, gelenekten uzaklaşan iktidarı yalın iktidar olarak nitelendirmiştir. İktidarın sağlıklı bir düzlemde işleyebilmesi için bir dizi geleneğe gereksinim olduğunu iktidarı çirkinleştirenin iktidarın doğası değil, çirkin ve kötü olanın gelenekten yoksun iktidar olduğunu ifade etmek gerekir. Türk'ün töresi bu anlamda iktidarın kötü iktidara yani Kutadgu Bilig'deki genel söylem ile ifade edecek olursan kutlu olmayan iktidara dönüşmemesi için gerekli olan bir düşünce sistemi ve gelenek olarak görülmelidir.

Bu çerçevede, Kutadgu Bilig çalışmaya yön veren amaç çerçevesinde incelendiğinde informel bir kurum olarak Türk Töresi'nin hem farklı iktidar biçimleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen çok önemli bir kurum olduğuna dair, hem de iktidar biçimlerine ilişkin davranış düzleminin ölçülerine koyarak iktidarın herhangi bir formunun yalın iktidara dönüşmesini engelleyici yönüne dair önemli imalara rastlanmaktadır. Töre, informel bir kurum olarak her bir iktidar biçimine ilişkin sınır çizmesi ve alan tanımlamasının yanında, her bir iktidar biçimine ilişkin görev ve sorumluluk

tanımları oluşturması nedeniyle iktidar biçimleri arasındaki çakışma ve çatışmayı engellemeye yönelik bir sistem oluşturmaktadır. Bu özellikler temel alındığında informel bir kurum olarak Türk Töresinin iktidar biçimleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ve üniter bir toplumsal yapı oluşumunda önemli bir fonksiyon üstlendiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Foucault, M. (2000). "Hapishanenin Doğuşu", Çev. M.Ali Kılıçbay, İmge Yayınları II. Baskı.

Foucault, M. (1993). "Cinselliğin Tarihi", Çev. Hülya Tufan, Afa Yayınları, II. Baskı.

Weber, M. (2012). "Ekonomi ve Toplum, Yarın Yayıncılık

Başer, S. (2011). "Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre", İrfan Yayınevi, İstanbul.

Mann, M. (2012). "İktidarın Tarihi: Başlangıçtan 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları", Phoenix Yayınları.

Erdoğan, İ. (2007). "Karl Marks İnsan, Toplum ve İletişim", İletişim Kuram ve Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, s. 199-228.

Weber, M. (1996). "Sosyoloji Yazıları", Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları.

Gülmez, M. (1975). "Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı", Amme İdaresi Dergisi, Mart (8), 1.

Giddens, A. (1999). "Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji", Çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları.

Ekşi, H. (2010). "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı, 11.

Bulut, N. (2016). "Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal Tipi Olarak (Modern) Devlet", <http://hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2016/10/SI%CC%87YASAL-I%CC%87KTI%CC%87DAR-TI%CC%87PLERI%CC%87-VE-BI%CC%87R-SI%CC%87YASAL-TI%CC%87PI%CC%87-OLARAK-MODERN-DEVLET.pdf>

Russel, B. (1994). "İktidar", Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul.

Foucault, M. (2011). "Entellektüelin Siyasi İşlevi", Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2007). "Cinselliğin Tarihi", Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları İstanbul.

[1] Türk Tarihinde yazılmış çok sayıda siyasetname bulunmaktadır. Ancak bu siyasetnameler içerisinde Töre vurgusu zaman içerisinde kaybolduğu gör÷lmektedir. Kutadgu Bilig'in Töre vurgusunun yoğun olduğu siyasetnamelerden biri olması eseri çalışma için ideal bir veri setine dönüştürmektedir.

İŞ YAPMA KOLAYLIĞI, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BİR BELİRLEYİCİSİ OLABİLİR Mİ?

Yard. Doç. Dr. Ayşegül Güner¹

ÖZET

Dünya Bankası, yeni işe başlama, alınacak izinler, vergiler, yasal zorluklar, gayrimenkul sahiplik serbestliği gibi diğer birçok kriteri, ülkeler bazında notlayarak, sonucunda global bir "İş Yapma Kolaylığı Endeksi" oluşturarak ülkeleri sıralamaya tabi tutmaktadır. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, yıllar, ülkeler ve ekonomik bölgeler bazında farklılıklar göstermektedir. Bu çalışma, iş yapma kolaylığı derecesi bakımından ülkeler arası farklılıkları grafiksel olarak ortaya koyarken; ilgili ülkeye ait iş yapma kolaylığı endeksi ile ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki pozitif ilişkinin varlığına işaret etmektedir. İş Yapma Kolaylığı derecelerinin farklı ülkeler ve ekonomik bölgeler için incelenmesi, çeşitli ülke ve bölgelerin yatırım iklimleri konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışmada, 2010-2016 yılları arasında Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ndeki yüzdesel değişimler ile Doğrudan Yabancı Yatırım miktarlarındaki yüzdesel değişimler arasındaki bir ilişkinin varlığı araştırılmıştır. İlk analiz sonuçları, iş yapma kolaylığı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ve istatistiki olarak önemli bir ilişkinin varlığı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Yapma Kolaylığı Endeksi; Doğrudan Yabancı Yatırımlar; Yatırım İklimi; Gelişmiş Ülkeler; Gelişmekte Olan Ülkeler

GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin trendinin, yıllar bazında, ülkeler ve ekonomik bölgelere göre, ve çeşitli faktörlere dayalı olarak değişimler gösterdiği bilinmektedir. Ülkelerdeki yatırım iklimi, bir başka deyişle iş yapma kolaylığı, doğrudan yabancı yatırım girişlerini etkileyen olası faktörlerden biri olabilir.

¹Yard. Doç. Dr. Ayşegül Güner, Nişantaşı Üniversitesi, İİSBF, Bankacılık ve Finans Bölümü.

Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı raporu, yıllık anketler yoluyla ülkelerin düzenleyici ve bürokratik sistemlerini takip etmektedir. Rapor, çeşitli İş Yapma Kolaylığı göstergeleri bakımından ülkelerin nasıl bir performans gösterdiğini ortaya koyması bakımından, gerek politika yapıcılar gerekse yatırımcılar açısından değerli bir kaynaktır. Dünya Bankası internet sitesinden derlenen bilgilere göre, son 12 yıla ait İş Yapma Kolaylığı verileri, 2003 yılında dünya genelinde bir iş kurmanın ortalama 51 günlük bir zaman aldığını göstermektedir. Bu süre, günümüzde yaklaşık 20 güne inmiştir. Ayrıca, yıllar bazındaki veriler, daha düşük gelirli ülkelerin zaman içinde yüksek gelirli ülkelere daha fazla iyileşme kaydettiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ülkelerin "Dünya Bankası-İş Yapma Kolaylığı Skorları" ile ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak incelemek ve araştırmaktır. Ayrıca, iş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırımlar, Türkiye, AB ülkeleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ve Balkan ve BRIC ülkeleri açısından grafikler yoluyla incelenerek, ilişkinin trendi araştırılmaktadır.

LİTERATÜR ANALİZİ

Literatürde, doğrudan yabancı yatırımlar ile iş yapma etkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çok çalışma bulunmaktadır. Bayraktar (2013), 2004-2010 yılları arasında, Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki ilişkiyi grafiksel olarak incelemiştir. Çalışma, ülkelerdeki doğrudan yabancı sermaye girişlerinin, ülkelerin iş yapma kolaylığı skorlarına göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Doytch ve Uctum (2012), Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki 21 ülkede, 1994-2008 yılları arasında, yatırım ikliminin doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, kalifiye, eğitilmiş işgücüne ve ucuz erişimin doğrudan yabancı sermaye girişlerini hızlandığını ifade etmektedirler. Nnaodozie ve Njuguna (2011), Afrika bölgesindeki önleyici iş kanunları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırmacılar, iş dünyası ile ilgili yasa ve kurallar ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Kinda (2010), 77 gelişmekte olan ülkede faaliyet gösteren şirket bazında bir veri seti kullanarak, yatırım iklimi ve doğrudan yabancı sermaye girişi arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak analiz etmiştir. Çalışma sonuçları, fiziksel altyapı problemleri, finansal kısıtlar ve kurumsal problemlerin, doğrudan yabancı sermaye girişlerini anlamlı derecede ve olumsuz olarak etkilediğini göstermektedir. Piwonski (2010), çalışmada,

ülkenin İş Yapma Kolaylığı Endeksi ile doğrudan yabancı sermaye akımları arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Morris ve Aziz (2011), Sahra-altı Afrika ülkelerinde, iş yapabilmeyi kolaylaştıran etmenler ile doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, gayrimenkul alımı ve sınırlar arası ticaretin, doğrudan yabancı yatırım girişleri ile korelasyon halinde olduğunu ortaya koymaktadır.

YÖNTEM VE VERİ

Dünya Bankası, yeni işe başlama, alınacak izinler, vergiler, yasal zorluklar, gayrimenkul sahiplik serbestliği gibi diğer birçok kriteri, ülkeler bazında notlayarak, sonucunda global bir "İş Yapma Kolaylığı Endeksi" oluşturarak ülkeleri sıralamaya tabi tutmaktadır.

Bu çalışmada, 2010-2016 yılları arasında Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ndeki yüzdesel değişimler ile Doğrudan Yabancı Yatırım miktarlarındaki yüzdesel değişimler, 82 ülke için, panel veri regresyon teknikleri kullanılarak analiz edilmektedir. Endeks verileri ve doğrudan yabancı yatırım verileri, Dünya Bankası veri stokundan derlenmiştir.

Ayrıca, iş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırımlar verileri kullanılarak, Türkiye, AB ülkeleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ve BRIC ülkeleri açısından trend grafikleri çizilmiş ve bu grafikler yoluyla, iş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin dünü, bugünü ve geleceği hakkında önemli ipuçları ortaya koymaktadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmanın ilk bulguları, iş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, trend analiz grafikleri de, daha yüksek iş yapma kolaylığı skorlarına sahip olan ülkelerin, daha fazla doğrudan yabancı yatırım çektiğini göstermektedir.

Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeks skoları incelendiğinde, gelişmiş ülkelere ait skorların, özellikle son yıllarda değişme yaşanmadığı; bunun yanında, gelişmekte olan ülkeler ve özellikle BRIC ülkelerine ait skorlarında hızlı bir iyileşme yaşandığı gözlemlenmektedir.

Ayrıca, 2007-2008 yılında, global finans kriz etkisiyle, gelişmiş ülkelere olan doğrudan yabancı yatırımların trendi dramatik şekilde düşüşünde; buna karşılık, gelişmekte

olan ülkeler açısından trend istikrarlı ve yukarı yönlüdür. Ancak, 2104 yılından bu yana, doğrudan yabancı sermaye akımlarının yönü, gelişmiş ülkeler lehine dönmüştür.

SONUÇ, ÖNERİLER VE KISITLAR

Sonuç olarak, bir ülkedeki iş yapma kolaylığı derecesi, ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerinden biri sayılabilir. Ayrıca, hem iş yapma kolaylığı skorları hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımları, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için, yıllar bazında değişkenlikler göstermektedir.

Bu çalışmada, sadece iş yapma kolaylığı verilerindeki değişim yüzdeleri ve doğrudan yabancı yatırım yüzdeleri arasındaki ilişkiyi incelenerek, araştırma alanı kısıtlı tutulmuştur. Ancak, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ortaya konulmuş birçok başka belirleyicisi bulunmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, pazar büyüklüğü, büyüme hızı, finansal yapının derinliği, finansal krizler gibi değişkenler de , regresyon analizine dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

Bayraktar, N. (2013), "Foreign Direct Investment and Investment Climate", *Procedia Economics and Finance*, Vol 5.

Kinda, T. (2009), "Investment climate and FDI in developing countries: Firm level evidence", *World Development* 38(4), pp. 498-513.

Nnadozie, Emmanuel and Angelica E. Njuguna (2011) "Investment Climate and Foreign Direct Investment in Africa," the 6th African Economic Conference in Addis Ababa, Ethiopia on 26-28 October 2011.

Morris, Rosetta and Abdul Aziz (2011) "Ease of Doing Business and FDI Inflow to Sub-Saharan Africa and Asian Countries," *Cross Cultural Management: An international Journal*, Vol. 18 Iss:4 pp. 400-411.

**YÖNETİM ORGANİZASYON KİTAPLARINDA KLASİK YÖNETİME ATFEDİLEN
"KAPALI SİSTEM" YAKIŞTIRMASINA İTİRAZ: 1925 YILINDAN ÖNCE
YAZILMIŞ SEÇİLMİŞ KİTAPLARDA "AÇIK SİSTEM" İMALARI ÜZERİNE
NİTEL BİR ÇÖZÜMLEME**

Prof. Dr. Recai Coşkun

ÖZET

Çalışmada yönetim düşüncesinin "kapalı sistem" yaklaşımını benimsediğine ilişkin iddianın doğruluğu 1880'lerin sonundan 1920'lerin ortalarına kadar yazılmış yönetim kitapları üzerinden içerik çözümlemesiyle sınanmaktadır. Görülmektedir ki henüz neo-klasik evreye girilmeden önce yazılmış ders kitaplarında açık sisteme ilişkin güçlü vurgulara rastlanmaktadır. Bu saptamadan hareketle Türk (ve kısmen yabancı) yönetim yazınına ilişkin bazı çıkarımlar yapılmıştır: a) Tercüme ve harmanlama geleneğinden beslenildiği için yönetim yazınında "kapalı sistem" ifadesi bir galat-ı meşhur olarak kalmıştır. b) Aynı nedenle Klasik Yönetimi temsilen iki "teknokrat/uygulamacı" olan ve kitapları kılavuz niteliğindeki Taylor ve Fayol'un yanına Weber gibi çok yönlü bir bilimadamı ve yöntembilimci sorgulanmadan konabilmıştır. c) Yönetim Organizasyon ders kitabı yazan Türk ve yabancı akademisyenlerin Weber, hatta Fayol ve Taylor'ı okuduklarına dair ipuçları zayıftır. d) Bundan yaklaşık 100 yıl önce yazılan yönetim kitaplarının bazıları bugün bile okutulsa yeridir. Fark, içerikten ziyade görselliktedir. e) Ders kitapları "doğası gereği betimleyecidir" gerekçesiyle farklı görüşleri, eleştirel yaklaşımları ihmal etmek akademik camianın düşünsel kıvamının ve sorgulayıcı zihin yapısı geliştirmesinin önünde engeldir. f) Bu haliyle ders kitaplarının yakın gelecekte işlevsizleşeceği öngörüsü eğitimbilimciler tarafından önemle tartışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Yönetim, Sistem Yaklaşımı, Kapalı Sistem, Açık Sistem, Nitel İçerik Analizi

“Bazı (ABD’li) alıcılar İrlanda’dan aldıkları keteni Japonya’ya götürür, oradaki nakışçılara

nezaret ederler ve ardından nihai ürünlerini ABD’ye ithal ederler” (De Hass, 1920:261).

“Ticari yetenek, dikkat ve isabetten çok piyasa ve rakiplerin gücünden haberdar olmayı, ... vizyon sahibi olmayı... gerektirir (Fayol, 2005:4).

GİRİŞ

İşletmecilik ve bunu içerisinde yer alan “yönetim organizasyon” alanı görece genç disiplinlerdir. Gelenekleri, söylemleri, kuramsal altyapıları bu nedenle olgunlaşmış ve pekişmiş değildir. Bir disiplinin şekillenmesinde öncü kitapların ve ders kitaplarının oynadıkları role ilişkin çalışmalar çok fazla olmasa da bu alandaki sınırlı yazın ders kitaplarının kritik öneme sahip olduklarını göstermektedir (Coşkun, 2009; 2016). Dolayısıyla ders kitaplarının klişeleşmesi ve sorgulanmadan yazılması bazı sorunlu düşünce ve ifadelerin farkında olmadan bir disiplinin ortak yanlına dönüşmesine aracılık edebilmektedirler. Geleneksel olarak ders kitapları tanımlamayı ve betimlemeyi önceliklerinden bu eserlerde “eleştirelilik” sık rastlanan bir durum değildir. Alanda yazılan ilk ve hâkim kitaplar, daha sonra yazılacakların içeriğini de belirler. Bu nedenle ders kitapları arasındaki fark içerikten çok baskı kalitesi, görsellik ve nadiren de üslup ile sınırlıdır. Bu işletmecilikte deböyledir. Yönetim Organizasyon kitaplarında sorgulanmadan kabul edilen doğrulardan birisi yönetim düşüncesinin evrimine ilişkin oluşturulan aşamalar, her bir aşamanın öncü düşünürleri-uygulayıcıları ve evrimin sistem yaklaşımından önceki aşamalarında kapalı sistem anlayışının hâkim olduğuna ilişkin olanıdır¹.

¹ Bu basmakalıp görüşler arasında “klasiklerin insan unsuruna önem vermedikleri”, bir metafora dayalı genellemeden hareketle “örgütü makine olarak gördükleri”, klasiklerin ve neo-klasiklerin

Yönetim Organizasyon ders kitapları incelendiğinde Klasik ve Neo-Klasik olarak adlandırılan dönemlerde yönetimin örgütü "kapalı sistem" olarak gördüğü ve bu nedenle dış çevresel faktörleri dikkate almadığına ilişkin basmakalıp ifadeler yer verilir. Doğrusu bu mantıksal olarak imkânsız bir duruma işaret eder. Zira yine aynı kitaplarda işletme/örgüt "çevreden/piyasadan aldığı girdileri belli bir dönüşüme tabi tutarak tekrar çevreye/piyasaya süren birimler" olarak tanımlanır. Bu tanım, hangi yönetim anlayışı olursa olsun "kapalı sistem" yaklaşımının imkânsızlığını ortaya koyar zaten. Kimi yazarlar bu çelişkiyi fark edilince kapalı sistemin, o dönemde yöneticilerin iç çevre faktörlerine odaklandıkları ve dış çevre faktörlerine ise eğilmedikleri anlamında kullanıldığını söylerler. Peki, bu gerçekten böyle midir? Bırakınız neo-klasikleri, klasik dönemde yazılan kitaplar dış çevre koşullarını ihmal ediyor muydu? Çalışma temel olarak bu sorunsal odaklı bazı sorulara cevap arayacaktır.

YAZIN İNCELEMESİ VE ARAŞTIRMANIN SORULARI

Çalışmanın iddiası "klasik yönetim düşüncesinin" kapalı sistem yaklaşımını benimsediğine (Eren, 2003:21; Koçel, 2014:239)²ilişkin "galat-ı meşhurun" (doğru bilinen yanlış) gerçeği yansıtmadığı; "klasik" dönemde yapılan birçok çalışmanın "dış çevreye" ilişkin önemli bilgiler içerdiğidir. Türkiye'de Weber'in de bu kategoriye konmasına itiraz eden Sargut ve Sözen (2015:15)³ dışında çalışmalara rastlanmaması araştırmanın varlık gerekçesidir. Ayrıca belirtmeli ki, klasik dönemle özdeşleştirilen Taylor, Fayol ve Weber'in eserlerinin yeterli incelenmeden ders kitaplarında genellemelere kurban edilmektedirler. Örneğin Efil (2013), Taylor, Fayol ve Weber'i anlatırken hiçbirineserine atıfta bulunmazken Koçel (2014) ve Eren (2003) sadece Fayol'a atıf yapmaktadırlar.

Esasen "dışarıdan aldığı girdileri bir dönüşüm sürecine tabi tutarak yine dışarıya çıktı olarak veren" örgütlerin "termostat" gibi mekanik bir sisteme indirgenmesibaşlı başınasorundur zira termostat bile dışarıyla (nem, ısı vb.) etkileşimdedir. Yazarların hakkını teslim için belirtmek gerekir ki onlara göre klasik anlayışı "kapalı sistem" yapan şey bu dönem düşünürlerinin "örgüt içi faktörlere" odaklanmaları ve dış çevrede meydana gelebilecek değişikliklere örgütün nasıl uyum

"modern öncesi" dönemi temsil ettikleri gibi birçok ifade yer alır. İşletme adeta bir ibadethane gibi betimlenir. Herkes bu ibadethanenin çıkarlarını gözetmek zorundadır. Yöneticiler, çalışanlar bütün varlıklarını buraya adanarak yükümlüdürler. Alternatif üretim ve yönetim biçimlerinin var olabileceğine dair imalara bile yer verilmez.

² Bu eserler çok sayıda kitap arasından baskı sayıları ve bilinirlikleri dikkate alınarak seçilmiştir.
³ Din, ekonomi, hukuk, siyaset, yönetim ve yöntembiliminde başyapıtları olan Weber ile mühendis ve yönetici olarak edindikleri tecrübe ve deneysel çalışmalarını anlatan Taylor ve Fayol'u aynı kategoriye yerleştirilmesi gerçekten haksızlıktır. Bırakın Weber'i, (1968; 1987; 2010, 2015) Taylor (2003) ve Fayol (2005) da örgütün dış çevresine ilişkin çokça imalarda bulunurlar. Bir gök bilimcinin yıldızları incelemesi "yer bilimini" önemsemediği anlamına gelmeyeceği gibi bu yazarların dönemlerinin bağlamıyla örtüşük sorunları öncelikle diğer konuları önemsemedikleri sonucunu doğurmaz.

sağlayabileceğine dair söylem geliştirmemeleridir. Peki, o dönemde başka yazarlar da benzeri konularla ilgileniyor muydu? İlgileniyorduydu çevre ile ilgili neler yazıyorlardı? Bu noktadan hareketle çalışmanın araştırma sorusu şudur:

Klasik sistemin hâkim olduğu 1930'lara kadar olan dönemde Fayol, Weber ve Taylor dışındaki insanlar neler söylüyorlardı ve söylediklerinde "açık sistem" imaları var mıydı?

Fayol, Taylor ve Weber gerçekten yalnızca örgüt içi faktörlere mi odaklanmıştı?

Son yıllarda yazılan yabancı (İngilizce) ders kitaplarında da benzeri ifadeler yer verilmekte miydi?

Son soruya ilk cevap verecek olursa yabancı ders kitaplarındaki klasiklerin örgüt çevresine bakışlarına ilişkin değerlendirmelerine göre dört grupta toplandıkları söylenebilir:

- a) Klasiklerin (geleneksel) işletmeyi "kapalı sistem" olarak varsaydıklarını söyleyenler (Daft ve Marcic, 2009:48; Hitt vd., 2012:476; Kinicki ve Williams, 2010:52);
- b) Her örgütün açık sistem olduğunu söyleyenler (Bateman ve Snell, 2013:36; Certo ve Certo, 2012:39; Kreitner, 2009:45);
- c) Herhangi bir dönem ve yaklaşıma işaret etmeden "kimilerinin" örgütün dış çevresini ihmal ettiğini belirtenler (Griffin, 2013:44; Jones ve George, 2016:51);
- d) Bu tartışmalara eserlerinde yer vermeyenler (Hill ve McShane, 2008; Robbins vd., 2013).

Elbette ulaşabildiğimiz kitap sayısı sınırlıdır, ancak yukarıdaki dört grubun alandaki genel görüntüyü yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Yakın gelecekte yönetim kitaplarının bu tartışmaları geride bırakacakları varsayılabilir. Çünkü hem yönetim düşüncesinin evrimininin adlandırılması, hem dönemlerin temsilcilerinin seçilmesi hem de bu yanlışlar üzerinden yapılan tartışmaların kitaplardan ayıklanması gerekecektir.

YÖNTEM

Araştırma doğal olarak "nitel yaklaşımla" tasarlanmış ve veri çözümlemede "nitel içerik çözümlemesi" kullanılmıştır. Nitel oluşundan kasıtlıdır:

- o genelleme "sayı" üzerinden değil de konuyu derinlemesine ele alarak yapılmaya çalışılmıştır,
- o buna bağlı olarak "örneklem" seçiminin sınırlı sayıda tutulmuştur,
- o kasti (olasılıksız) örnekleme başvurulmuştur,

- o araştırma metinler üzerinden yürütülmüştür, bulgulara niceliksel tekniklerle değil niteliksel olarak ulaşılmıştır.

Çalışmanın Malzemesi

Çalışmada 1925 öncesi eserler incelenmektedir. Kitaplara "archive.org"⁴ üzerinden ulaşılmıştır. Eserler belirlenirken yönetimin farklı boyutlarını ve farklı ülke bağlamını ele almaları ölçütleri kullanılmıştır.

Eserlerin basım yılı olarak 1925 öncesinin belirlenmesinin gerekçesi bu dönemdeklasik yönetimin baskın olmasıdır. Henüz "neo-klasikler" (ki yazına göre onlar da "kapalı sistem" anlayışındadırlar) öne çıkmamış, sistem yaklaşımına öncülük edecek çalışmalar yapılmamıştır. Yazında "klasiklerin" 1930'lara kadar yönetim uygulamalarının yol göstericisi olduğu (Robbins ve Coulter, 2016:67; Koçel, 2014: 273; Efil, 2013:57) belirtilse de ele alınan olgunun düşünsel bir dönüşümü konu edinmesi nedeniyle ihtiyat payı bırakılmıştır.

İlk aşamada incelenen 55 kitaptan yirmisi konuyla ilişkileri bakımından "birincil eser" olarak ayrılmış, ardından yapılan ayrıntılı inceleme sonucunda bunlardan yedisinin özgün katkısı olmadığı belirlenmiş ve Çizelge 1'de gösterilen on üç eser ayrıntılı incelemeye konu edilmiştir.

Çizelge 1:Çalışma Bağlamında İncelenen Eserler⁵

Yazar	Kitap	Yeri	Yılı
Clephane, W. C.	The Organization and Management of Business Corporations	St Paul, Minn.	1904
Parsons, C. C.	Business Administration	Michigan	1909
Duncan, J.C.	The Principles of Industrial Management	N.Y, Londra	1911
White, F.	White's Manual for Business Corporations (8 ed.)	N.York	1912
Galloway, L.	Organization and Management,	Kanada	1914

⁴ Metni inceleyen hakemlerden bir tanesi eserlerin sadece bir siteden seçilmesine ilişkin bir eleştiri getirmişti. Bu döneme ilişkin eserlere kütüphanelerden, archive.org'dan, "Google boks"tan veya başka veri tabanlarından ulaşmak sonuç olarak bir farklılık doğurmayacaktır. Burada esas kaygı seçilen eserlerin dönemlerini ne denli yansıttıkları olmalıdır ve öyle de oldu. Lakin o dönemlerde yazılmış İngilizce dışındaki kitapların ne dediğine ilişkin bilgilere bu örneklem ile, daha doğrusu yazarın başka dil bilmemesi nedeniyle ulaşamamıştır. Esas kısıt da budur.

⁵ Eserlere ilişkin ayrıntılara tabloda yer verildiği için ayrıca kaybakçada gösterme gereği duyulmamıştır. Eserlerin tamamı elektronik formattadır ve hepsine metinde sözü edilen siteden ulaşılabilir.

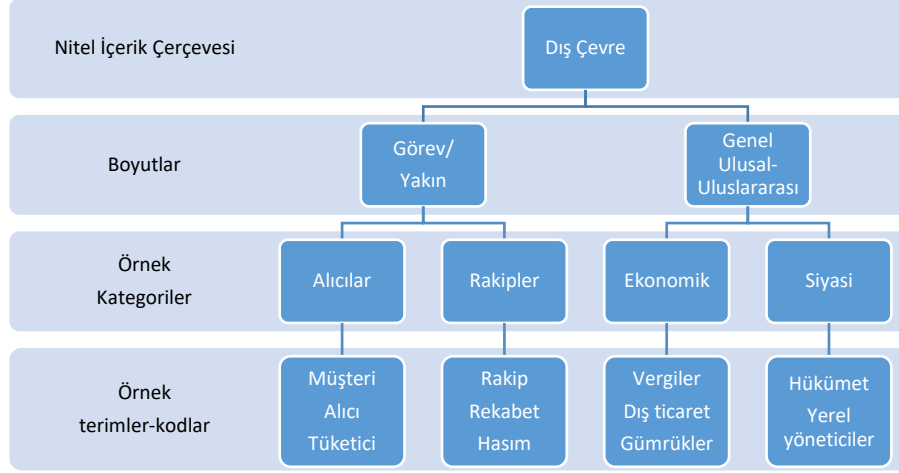
Jackman, W. J.	Corporations: Organization, Finance and Management	Chicago	1914
Redfield, W.C. (ed.)	Industrial Organization	N.Y, Londra	1914
Smith, J. R.	The Elements of Industrial Management	Phil., Lond.	1915
Conyngton, T.	Corporate Organization and Management (4 ed).	N. York	1919
Bloomfield, D. (ed.)	Selected Articles on Employment Management	N. York	1920
De Hass, J. A.	Business Organization and Administration	N.Y, Londra	1920
Muscio, B. (ed.)	Lectures on Industrial Administration	Londra	1920
Fleming, A.P.M. ve Borcklehurst, H.J.	An Introduction to the Principles of Industrial Administration	Londra	1922

Verilerin Çözümlemesi

Nitel İçerik Çözümlemesi (NİÇ) tekniği kullanılmıştır. Zira burada hem "bağlamın" yani klasik düşüncenin yeşerdiği dönemin koşullarının dikkate alınması gereği hem araştırma sorusunun doğası bu tercihi makul kılmaktadır. Drisco ve Maschi, (2016:5-6) tarafından ayrıntılı olarak tartışılan NİÇ, belli ölçütlere göre kontrol edilmiş metinleri nicelleştirme amacı gütmeyen bağlamı içerisinde ve araştırmacının sorusu çerçevesinde yorumlamayı ve dikkatli bir şekilde belirlenmiş kategoriler geliştirmeyi hedefler.

Bu çalışmada kodlardan kategorilere değil, kategorilerden kodlara gidilmiştir. Öncelikle örgütün çevrelerini tipik bir Yönetim/Stratejik Yönetim kitabında yer aldığı şekliyle İç ve Dış çevre olarak, ardından dış çevre Yakın ve Genel (Eren, 2003:9; Ülgen ve Mirze, 2007:81) şeklinde ayrımlandı. Çalışma "dış çevre" öğelerine odaklanmıştır zira ders kitaplarına göre "kapalı sistem" dış çevresel faktörleri ihmal eder. Çizim 1, NİÇ için geliştirilen genel çerçeveyi göstermektedir:

Çizim 1: Nitel İçerik Analizinin Genel Çerçevesi

Araştırmanın Güvenvericiliği (Trustworthiness)

Nitel bir araştırmada güvenvericilik şemsiye bir kavramdır: Bünyesinde kredibilite, akatarılabilirlik, itimat edilirlık ve onanabilirlik kavramları yer alır (Flick, 2009). Bu çalışma bağlamında bu ön şartları sağlamak için şunlar yapılmıştır:

Çizelge 2: Araştırmanın Güvenvericiliği

Kredibilite/ İnandırıcılık (İçsel Geçerlilik)	Çalışmanın yürütülmesinde belirtilen süreçlerin takip edildiğini, verilerin ve çıkarımların inandırıcılığını güvence altına alır. İncelenen kitapların seçim ölçütleri belirtilmiştir, kitaplar kamuya açıktır. Alıntılanan ifadelerle ilgilenenler ulaşabilir. İfadelerinin anlamlarını zedeleyebilecek bir sonucun doğmaması için "doğrudan alıntılama" yapılmıştır. Terimlerin-kodların tespiti ilgili yazından yapılmıştır.
Aktarılabirlik (Dışsal Geçerlilik-Genellenebilirlik)	Bulguların örneklem dışında kalan deneklere, topluluklara, evrene teşmili anlamına gelir. Bulguların dönemin benzeri yazınına atfedilebileceği düşünülmektedir. Ancak o döneme ilişkin Fransızca, Almanca, İspanyolca gibi endüstrileşmiş toplulukların kullandığı dille yazılmış eserler çalışmanın kapsamı ve imkânı dışındadır. Araştırmanın sonuçları "kamu yönetimi", "yönetim düşüncesi", "örgüt kuramları" gibi alalara aktarılabir.
İtimat edilirlık (Güvenirlık)	Dışsal etmenleri kontrol edildiğini ve sürecin bozulmasına etkisinin olmadığını güvence altına almaktır. İkincil verilerin

	kullanılması, ilgili terimlerin taranmasında bilgisayar yardımı sayesinde araştırmanın itimat edilirlği sağlanmaya çalışılmıştır.
Onanabilirlik (nesnellik)	Araştırma süreci boyunca nötrlüğün teminidir. Araştırmanın tasarımı, verilerin seçimi, çözümlenmesi sürecinde konu bireysel ve ideolojik kaygılardan arındırılmış, çalışma olabildiğince bilimsel bir zeminde yürütülmüştür.

BULGULAR

Bulguların ayrıntısına girmeden önce şunu söylemek gerekir ki bundan yaklaşık 100 yıl önce yazılmış bazı kitaplar içerik ve mantık olarak bugünkülerden çok farklı değildir⁶. Örneğin şu metni bugünlerde yazılmış bir uluslararası işletmecilik kitabına koymakta ne sakınca olabilir?

“İmalat sanayi... insan yaşamını, sağladığı etkin araçlar ile kolaylaştırmıştır. Ulaşım tesisleri, ürünleri bir yerden diğerine, sanayileşmiş merkezlerdendünya geneline ulaştırmaktadır. Tropik ürünler yer kürenin en uzak köşelerinde bulunabilirken, sanayi ürünleri ve ılıman iklimin kereste ve buğdayı da tropik bölgelerin yaygın ihtiyaçları haline gelmiştir (De Hass, 1920:21).

“Her şirketin ilişkilerini tatminkâr şekilde yönetebileceği bir düzenleme oluşturmak imkânsızdır. Çevreler öylesine farklılık gösterir ki bir şirkette en kabul edilebilir görülen bir set aynı şekilde örgütlenmiş, aynı işleri gerçekleştiren, ama başka bir insan grubu tarafından yönetilen bir diğer şirket için engel oluşturur” (Clephane, 1905:129). Sanki koşul bağımlılıktan söz ediliyor.

Aşağıdaki çizelge Genel Çevreye ilişkin alıntıları içermektedir. Alıntılar oluşturulurken aranan kelimeler ilk sütunda, alıntılar ise ikinci sütunda yer almaktadır

Çizelge 3: Genel Çevreye İlişkin Bulgular

Ulusal/Uluslararası (Taranan kelimeler): Ulusal, uluslararası, dünya, küre, denizaşırı, yabancı, ecnebi (alien), ülke,	“Günümüzde şirketlerin eğilimi herhangi bir iş alanında, dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi şartlar altında bir girişimi üstlenmek ve yürütmektir (Conyngton, 1919:155). “Sanayi ürünlerinin uluslararası piyasalara sunulması noktasında diğer sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin, Japonya’nın ve ABD’nin şiddetli bir rekabeti söz konusudur
--	---

⁶ Sadece çevre değil, yönetim tarzı ile ilgili de önyargıları sarsacak verilere ulaşılmıştır. Örneğin: “Öneri kutusu: Çalışanların yaptıkları işe ilgilerini çekmek için yönetime öneri vermeleri istenir. Öneriler işçilere bu amaçla sağlanan zarflara konur ve bir kutuya atılır. Haftada bir gün bu kutular boşaltılır ve öneriler incelenir (De Hass, 1920:192).

ulus	<p>ve ancak bu ülke ürünlerini yabancı rakiplerinden daha iyi kalitede veya daha düşük fiyatta sağlayabildiği oranda Britanya için hayati öneme sahip ihracatı güvence altına alabilir" (Fleming ve Borcklehurst, 1922:5).</p> <p>"Önümüzdeki on yıl Britanya tarihi için kritik olacaktır. Ulus, ... iki genç ve ilerlemeci ülkenin şiddetli rekabetiyle yüz yüze geldi. Amerika ve Japonya'nın yakın gelecekte ciddi rakipler olacakları kesindir" (Muscio, 1919:25).</p>
<p>Politik koşullar</p> <p>Devlet, hükümet, yerel yönetim, yetkililer, bürokrasi/bürokratlar</p>	<p>"Sermaye piyasaları bütün finansal, ekonomik ve siyasi değişmelere karşı aşırı duyarlıydılar. Bütün ulusal ve uluslararası olaylar etkilerler. Bu nedenle hisse senetleri ile uğraşanlar gözlerini fiyatlardan ayırmamalı ve dünya koşulları üzerinde sürekli çalışmalıdır" (De Hass, 1920:118).</p> <p>"Savaşın ürettiği dünya felcinin günümüzde dünya ticaretine etkisi daha öncekilerden on kat daha büyüktür. Bırakın yaşam üzerindeki, işletmeler üzerindeki, sermaye üzerindeki yıkıcı etkisi dikkate alındığında bunların ortadan kaldırılabilmesi için yapılması gereken ciddi işler öncelikle şu an faal olan işletmelerin yöneticilerine düşmektedir" (Smith, 1914:276).</p>
<p>Ekonomik koşullar</p> <p>Ekonomi, dış ticaret, yabancı ticaret, vergiler, gümrükler krediler</p>	<p>"Bu ülkede yapılan işlerin % 90'ı kredilere dayanmaktadır" (Parsons, 1909:71).</p> <p>"Birkaç eyalet, özellikle Massachusetts, Wisconsin, Connecticut, West Virginia, eyalette gerçekleşen işlere veya yapılan sermaye yatırımlarına şirketin net geliri üzerinden vergi uygulamaktadırlar. Bu vergi, eyaletlerin her birinde yerli veya yabancı olsun her bir şirkete uygulanmaktadır" (Conyngton, 1919:16-17).</p> <p>"Yabancı ve Yerel Ticaret Bürosu tarafından düzenli olarak yayınlanan Ticaret Raporlarını isteyen herkes elde edebilir. Bunlar gümrük düzenlemeleri, buharlı gemi seferleri, bankalar, fuarlar ve yabancı ticaretle ilgili birçok konu hakkında bilgiler içermektedir" (De Hass, 325-326).</p>
<p>Sosyal-kültürel koşullar</p> <p>Cinsiyet, ırk, eğitim, yaş, kültür, din, kırsal, şehirli, toplum</p>	<p>"Aşağıdaki liste yabancı temsilciliklerle yazışmalarda hangi ülkede hangi dilin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. İspanyolca yazın G. Amerika, Küba, Porto Rika, Filipinler, İspanyol ve Portekiz kolonilerine kadar gider; Fransız yazını Fransa, Belçika, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Mısır, Cezayir, Portekiz ve Brezilya'da kullanılabilir. Alman yazını Almanya,</p>

	<p>Avusturya-Macaristan, İsviçre, İskandinavya, Rusya, Romanya ve Bulgaristan; ve İngiliz ve İspanyolca dünyanın geri kalan ülkelerinde kullanılabilir" (Galloway, 1914:96).</p> <p>"Nüfus artıp topluluklar yaşlanınca işletmeler eğitim sorunuyla karşılaşacaktır. ... Sosyal ve dini sorular ve tartışmalar fabrika yönetimini etkileyecek" Galloway, 1914:133).</p>
<p>Teknolojik koşullar Demiryolları, gemicilik, gazete dergi yayını,</p>	<p>"... Şimdilerde ise demiryolları imalatçının ürünlerini ülkenin herhangi bir kısmına düşük bir maliyetle göndermesini olanaklı kılmaktadır ve lehteki koşullar sayesinde bu kişi rakibinin fabrikasının kapısında ondan daha ucuza satış yapabilir" (Parsons, 1909:8).</p> <p>"Mekanik icatların sanayileşmiş dünyada başardığı devrim yönetim yöntemlerinde de değişiklikler şeklinde karşılık bulmuştur" (Parsons, 1909:7).</p> <p>"Artık gökyüzünde bir uçak görüldüğünde artık bakmak gereği duymayan çocuklar var; okyanus ötesi telefon görüşmesi olanağını sevinçli bir heyecanla karşılamayan yetişkinler var (Muscio, 1919:146).</p>
<p>Doğal çevre</p>	<p>"Geleceğin büyük sanayileşme yarışına başarının getirdiği itibarla açık ara girdik. Dengi olmayan kaynaklara sahibiz. Üretim güçlerimiz tamamıyla gelişmiş. Sanayilerimiz baştanbaşa örgütlenmiş. Toprak zenginliği ve tükenmez mineral rezervlerimizle yarışacak kimse yok" (Jackman, 1914:78).</p> <p>"Üreme yataklarının yok edilmesine aşırı yıllık avlanma da eklenince hem Atlantik hem de Pasifik kıyılarının güzelim zengin balıkçılık kaynakları hızla yok olmaya başladı" (De Hass, 1920:16).</p>
<p>Hukuki koşullar Hukuk, yasa, yasal, düzenleme, sözleşme</p>	<p>"... Yabancı şirketlere ilişkin düzenlemelerde eyaletler arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Bazılarında yabancı şirketlere karşı ayrımcılık yapılırken diğerlerinde belirli formaliteler yerine getirildikten sonra yabancı şirketler yerli şirketlerle aynı statüye sahip olmaktadır" (Conyngton, 1919:40).</p> <p>"Yabancı ülkelerdeki gümrükler ve ticari marka kanunlarının yanında paketleme yöntemleri ve gemiye yükleme işlemlerine ilişkin çok değerli bilgiler değişik ticaret odalarının yabancı ticaret bürolarından elde edilebilir" (De Hass, 1920:323).</p>

Burada sadece seçilmiş bazı metinlerin alındığı göz önünde bulundurulursa klasik dönemin düşünürlerinin genel çevre faktörlerini ihmal ettikleri gibi bir genellenimin geçersiz olduğu açıkça görülecektir.

Çizelge 4: Yakın (Görev) Çevresine İlişkin Bulgular

Çevre, endüstri, dış çevre,	<p>"Genel olarak endüstriyel birleşimler (kartel, tröst) pazar için girilen şiddetli rekabetten kaynaklanmaktadır..." (Fleming ve Borcklehurst, 1922:32).</p> <p>"Endüstriye süreçler ve beraberindeki endüstriyel düzenin iç ve dış olarak adlandırılabilir iki yönü vardır. Dış yön genellikle makineler ve makinelerle birlikte çevreden elde edilen ham maddelerdir. İç yön ise süreçler ve bunların örgütlenmesiyle meşgul olan insan zihnidir" (Muscio, 1919:2).</p>
Sendikalar, işveren örgütleri, yerel yönetimler,	<p>"Sendikalar ve işveren federasyonları birkaç yıl öncesine göre hem daha yaygın hem de daha güçlüdürler..." (Muscio, 1919:45).</p> <p>"Yurtsever bir vatandaş için hem ekonomik hem de askeri bakımdan ulusal birlik açık ve temel bir amaç olsa da birlik için yapılanların çoğunun ayrışma üretmede çok daha etkili olduğu görülmektedir. Aşağıdaki olaylar bunu resmetmektedir. Öncelikle Seattle'ın aşırı bir endüstriyel huzursuzluk durumunda olduğu not edilmeli. Bu yazın kısa bir döneminde şehir ulaşım sistemini felç eden iki haftalık grev, sıvı yakıt işçilerinin işi terk etme tehdidi, ... 30.000 tersane işçisinin işi bırakmaları, ... şekerleme, gazete dağıtım işçilerinin grevlerine sahne oldu" (Bloomfield, 1920:5-6).</p>
Rakipler, rekabet, hasım (rival)	<p>"Son birkaç yılın öncesinde bir ürün üretmeye başlayan bir imalat firması için ürünün maliyetinin ne olduğuna ve firmanın kar elde edebilmesi için işletmenin değişik harcamalarını hangi sınırın altına çekmesi gerektiğine bakılmaksızın piyasada cari fiyatı uygulamak adetti. Bu belirsiz ve makul olmayan bir yöntemdi zira aynı şartlar her işletme veya ülkenin her köşesi için geçerli değildir.. Rekabetçi bir maliyet ve satış oranı oluşturulmalı veya alternatif bir yol benimsenmeli" (Parsons, 1909:132).</p> <p>"Bir eğitim kursunun son adımı genellikle rakiplerin ürünlerinin çalışılmasıdır" (Parsons, 1909:177). "... Ancak özel işletmeler sadece denizaşırı rakipleriyle değil aynı zamanda bu ülkedeki rakipleriyle de rekabet etmek zorundadırlar" (Muscio, 1919:44).</p>
Alicılar, müşteriler, Tüketiciler	<p>"... rekabet giderek daha çok alıcılara odaklanmaktadır" (Parsons, 1909:107).</p> <p>"Bazı alıcılar yabancı ülkelere giderek Paris, Lyon, Brüksel, Londra ve diğer önemli ticari merkezlerdeki imalat toptancılarını ziyaret</p>

	etmektedir. Bazı durumlarda alıcılar bu amaçla hem Avrupa hem de Asya'ya gitmektedir. İrlanda'dan aldıkları keteni Japonya'ya götürüp nakışçılara nezaret ederler ve ardından nihai ürünleri ABD'ye ithal ederler. Bu türden alımlar hem yerli hem de yabancı piyasalar hakkında bilgi sahibi olmayı ve önemli harcamaları gerektirir" (De Hass, 1920:261-262).
Potansiyel rakipler	"Bir endüstri gelişip imalatçılar iyi bir ün edinince o mahal de giderek iyi bir ad edinir... Bu gibi üstünlükler yatırıma niyetli bir imalatçının fabrikası yeri seçiminin doğal belirleyicileri olur" (Fleming ve Borcklehurst, 1922:48).
İkameler	"... Ancak ikame tehlikesi ciddi bir şeydir. Araçlar, siparişi alan firma ürünlerinin yerine kendisine daha iyi fiyat veren bir başka üreticinin mallarını koyabilir. Daha da ileri giderek markasız ürünleri satın alıp onlara firmanın makasını vurabilirler" (De Hass, 1920:285-285).
Satıcılar, Tedarikçiler	"Birçok şehir... belli sanayi gruplarının merkezi olarak bilinmeye başladı. Otomobillerden bahsederken bilinçsiz şekilde Detroit'i düşünürüz. Eğer birisi mobilya üretimi için uygun bir yer bakıyorsa Gremd Rapids'ı bu amaca çok uygun bulacaktır. Burada geniş ve vasıflı işgücü arzını bulacaktır. Gençler burada büyürken arkadaşları, aileleri ile bağları sayesinde bu endüstriyi öğrenirler, bankalar bu fabrikaların satış yapmaları için gerekli kredi işlerini başka şehirdekilerden daha ucuza yaparlar. ... Her endüstri dışarıdan almak durumunda olduğu çok sayıda parça ve alete gerek duyar. Bu ikincil endüstriler talebin düşük olduğu yerlerde karlı iş yapamazlar" (De Hass, 1920:209). "Bir şehir çevresi firmaya tedarikçilere ve tamirci dükkânlarına yakın olmanın yanında genellikle yerel bankacılık ve kredi alma faaliyetlerine de katkı sağlar" (Duncan, 1911:42).

Endüstrinin başlıca aktörlerine ilişkin alıntılardan görüleceği üzere klasik dönem yazarları yakın çevre faktörleri üzerine durmuşlardır ve bu faktörlerin işletmenin rekabet gücünün önemli belirleyicileri olduklarının farkındadırlar. Ayrıca dönemin "politik ekonomi" kitapları incelendiğinde uluslararası-ulusal faktörlerin endüstri ve firmayı etkileme gücü hakkında tartıştıkları görülecektir (Gide, 1889)

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Yukarıdaki bulgulardan yapılabilecek kısa çıkarımlar şunlardır.

- Genelde ders kitapları eleştirelilikten uzaktır ancak Türkçe kitaplar kendi söylemindeki tutarsızlıkları fark edemeyecek derecede "eklektiktir". Aynı

- kitabta hem "klasikler kapalı sistem yaklaşımını benimsemiştir", hem örgüt "çevreden aldığı girdileri dönüştürerek çevreye sunar" ifadesiyer alabilmektedir. Dahası, "kapalı sistemin" tanımı belirgin değildir.
- b) Yönetim düşüncesinin gelişimi konusunda kronolojik bir akışın takip edilmesi sorunludur. Klasik düşünürlerin Taylor, Fayol ve Weber ile temsil edilmesinin ölçütleri belli değildir.
- c) Taylor ve Fayol gerçekten dış çevreye ilişkin imalarda dahi bulunmamış mıdır? Eserlerinin incelenmesi durumunda "uzmanlık alanlarına" odaklandıkları için belli dâhili öğeleri öne çıkardıkları doğrudur. Ancak işletmenin "yasalarla, hükümet politikalarıyla, rakiplerle, alıcılarla vb." çevrili bir ortamda var olma mücadelesi içinde olduklarının da farkındadırlar. Eğer önceledikleri konulara göre bir sınıflandırma yapılacaksa günümüzde İKY'ciler, üretimciler, muhasebeciler, davranış bilimciler" de "kapalı sistem" yaklaşımını mı benimsemiş oluyor?
- d) Sözü edilen yazarların eserlerinde iç çevreyi incelemeleri bugünkü yönetim-organizasyon kitapları için de geçerlidir. "Örgüt içi" etmenlerin performans üzerine etkisi varsayımsal olarak dış çevre etkisinden daha yüksektir. Dahası, örgütün (yöneticinin) dış çevreye müdahale gücü iç çevreye nazaran çok daha düşüktür. Dolayısıyla hem yönetimin fonksiyonlarını hala Fayol'dan mülhem beş başlık altında incelemeye devam edip hem Fayol'u "kapalı sistemi benimsemiştir" diye eleştirmek gelişkidir.
- e) Çalışmanın konusu olmamakla birlikte klasiklerin "insanı ve örgütü bir makine olarak düşündükleri" ve "insan unsuruna değer vermedikleri" şeklindeki önermelerin haksız olduğu Fayol'un genç mühendislerle "çalışanlarla dost ol, onlara bağırma" öğütleriyle ve "örgüt bir ağaç, bir hayvan gibidir, bir organizmadır" deyişiyle ortaya çıkmaktadır. Örgüt-canlı organizma benzetmesi Redfield (1914:22) tarafından da yapılmıştır.
- f) Sistem Yaklaşımının yönetim düşüncesine gerçekten ne kattığı (eğer kattıysa) daha fazla tartışılmalıdır. Bu yaklaşım sayesinde mi uygulayıcı ve araştırmacılar dış performans belirleyiciler üzerinde daha fazla durmaya başlamış; yoksa piyasanın evrildiği yeni aşamada mı bu türden tartışmalar kaçınılmaz olmuştur?

KAYNAKÇA

Bateman, T. S. ve Snell, S. A. (2013) *Management*, 3 ed., McGraw-Hill.

Certo, S. C. Ve Certo, S. T. (2012) *Modern Management: Concepts and Skills*, 12 ed., Prentice Hall.

- Coşkun, R. (2009) "Yönetim-Organizasyon" Ders Kitaplarında Biçim ve İdeoloji, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Coşkun, R. (2016) "Kuramın 'Neliği' Üzerine: Türkçe 'Örgüt Kuramları' Kitaplarında Kuram Kavramı Çerçevesinde Tutarlılık Arayışı", *24. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi*, Mayıs, İstanbul.
- Daft, R. L. ve Marcic, D. (2009) *Understanding Management*, 6 ed., South-Western Cengage Learning.
- Drisco, J. W. ve Maschi, T. (2016) *Content Analysis*, Oxford University Press.
- Efil, İ. (2013) *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, 12. Baskı, Dora.
- Eren, E. (2003) *Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*, 6. Basım, Beta.
- Fayol, H. (2005) *Genel ve Endüstriyel Yönetim*, çev., Çalikoğlu, M. A., Adres Yayınları.
- Flick, U. (2009) *An Introduction to Qualitative Reserach*, 4th ed., Sage Publ.
- Gide (1889) *Principles of Political Economy* (orj. Principes d'Economie Politique) çev., Vedits, W. A., Heath&Company, London.
- Griffin, R. W. (2013) *Management*, 11 ed., South-Western, Cengage Learning.
- Hill, C. W. L. ve McShane, S. L. (2008) *Principles of Management*, McGraw-Hill.
- Hitt, M. A., Black, J. S. ve Porter, L. W. (2012) *Management*, 3 ed., Prentice Hall.
- Jones, G. R. Ve George, J. M. (2016) *Contemporary management*, 9ed., McGraw-Hill.
- Kinicki, A. ve Williams, B. (2010) *Management: A Practical Introduction*, 5 ed., Mcraw-Hill/Irwin.
- Koçel, T. (2014) *İşletme Yöneticiliği*, 15. Baskı, Beta.
- Kreitner, R. (2009) *Management*, 11 ed., Houghton Mifflin Harcourt Publishing.
- Robbins, S. P., DeCenzo, D.A., Coulter, M. ve Anderson, I. (2013) *Fundamentals of Management*, 7 Canadian ed., Perarsons.
- Robbins, S. P. ve Coulter, M. (2016) *Management*, 13 ed., Pearsons.
- Sargut, S. A. ve Özen, Ş. (2015) *Örgüt Kuramları*, 3. Baskı, İmge.

Taylor, F. W. (2003) *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev., Akın, H. B., 2. Baskı, Çizgi Yayıncılık.

Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2007) *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 4. Baskı, Arıkan.

Weber, M. (1968) *The Theory of Economic and Social Organization*, çev., Henderson, A.M. ve Parsons, T., 5. Baskı, The Free Press, New. York.

Weber, M. (1987) *General Economic History*, çev., Knight, F.H., Transactions Books.

Weber, M. (2010) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev., İlhan, H., Sayfa Yayınları.

Weber, M. (2015) *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Yarın.

İŞE BAĞLILIĞIN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ: BANKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör. Yunus BIYIK¹

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı banka çalışanları örnekleminde işe bağlılığın yaşam doyumu üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmaya bir bankanın Ankara İli Yenimahalle İlçesindeki şubelerinde çalışan toplam 187 personel katılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre işe bağlılık ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bununla beraber işe bağlılığın yaşam doyumu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve %19 oranında açıklayıcı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşe Bağlılık, Yaşam Doyumu.

GİRİŞ

Örgütsel başarı çalışanların tek tek ortaya koydukları çaba ve performansa bağlıdır. Sosyal ve psikolojik birçok faktörden etkilenen çalışanların tutum ve davranışları, örgütlerce istenen veya beklenen performansı sergilemeleri açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Örgütsel davranış alanı kapsamında ele alınan işe bağlılık ve yaşam doyumu çalışanların işyerindeki tutum ve davranışlarına yön vermektedir. Bu durum gerek örgütlerin ve yöneticilerinin gerekse örgütsel davranış alanında çalışan akademisyenlerin ilgilisi çekmektedir. Bu nedenlerle çalışmada işe bağlılığın yaşam doyumu üzerindeki etkisini banka çalışanları örnekleminde ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle işe bağlılık ve yaşam doyumu kavramsal olarak ele alınmış, ardından ilgili alan yazına dayanarak hipotezler geliştirilmiş ve bir bankanın Ankara İli Yenimahalle İlçesindeki şubelerinde çalışan personel örnekleminde de hipotezler test edilmiştir.

¹ Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yunusbiyik@gazi.edu.tr

² Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aydogan@gazi.edu.tr

YAZIN İNCELEMESİ

İşe bağlılık, çalışanların kendilerini işleriyle psikolojik olarak tanımlama dereceleridir, işe aktif olarak katılımı ifade eder ve çalışan iş performansını kendi özsaygısı için önemli görür (Lodahl ve Kejnar, 1965:24; Rabinowitz ve Hall, 1977:266). İşe bağlılığı yüksek olan çalışanlar, yaptıkları işle güçlü bir şekilde özdeşleşirler ve yaptıkları işe gerçekten özen gösterirler. Bu olumlu tutum, çalışanların yaptıkları işlere olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Yüksek seviyeli işe bağlılık, devamsızlık ve istifa oranlarını azaltmakta ve çalışanların işe katılımını artırmaktadır (Robbins ve Coulter, 2012:377). İşe bağlılıkla ilgili araştırmalar incelendiğinde; işe bağlılık ile kariyer tatmini ve iş yaşamı kalitesi (Igbaria vd.,1994), iş tatmini ve örgütsel bağlılık (Lambert vd.,2017), güçlendirme ve adalet algısı (Gümüşiöğlü ve Karakitapoğlu-Aygün, 2010), duygusal emek ve yönetici desteği (Gülova vd., 2013) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki; iş stresi ve tükenmişlik (Griffin vd., 2010), devir hızı ve işten ayrılma niyeti (Blau veBoal, 1989) arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yaşam doyumu, kişinin yaşam kalitesini kendi seçtiği kriterlere göre genel bir değerlendirmesidir (Shin ve Johnson, 1978:478). Yaşam doyumu yargısal bir süreçtir ve kişinin kendi koşullarını uygun olduğunu düşündüğü standartlarla karşılaştırmasına dayanır. Burada önemli olan kişinin mevcut durumu ile bireysel olarak belirlediği standardın karşılaştırılması sonucunda ne ölçüde tatmin olduğudur (Diener vd.,1985:71).Araştırmalar yaşam doyumu ile iş tatmini (Cahill vd., 2015), örgütsel bağlılık (Sood vd., 2015)örgütsel vatandaşlık davranışı (Lambert,2010), duygusal zeka (Ruiz-Aranda vd., 2014)arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki; işten ayrılma niyeti (Ghiselli vd., 2001), iş-aile çatışması, kaygı ve depresyon (Haar vd., 2014)arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bilgiler kapsamında oluşturulan hipotezler:

Hipotez 1: İşe bağlılık ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: İşe bağlılığın yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

YÖNTEM VE VERİ

Araştırma bir bankanın Ankara İli Yenimahalle İlçesindeki şubelerinde çalışan personeline yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bankanın ilçede toplam 20 şubesi bulunmaktadır. 2017 yılı Şubat-Mart döneminde bu şubelerde toplam çalışan sayısı 336'dır. İlgili dönemde izinli ve raporlu olan çalışanlara ulaşılamamıştır. Ayrıca çalışanların bir kısmı, anket formunu doldurmayı reddetmişlerdir ve toplamda 187

kullanılabilir anket formu elde edilmiştir. Bu kapsamda seçilen örneklemin, evrenin yaklaşık % 56'sını temsil ettiği ifade edilebilir.

Araştırmada katılımcıların işe bağlılık düzeylerini ölçmek için Kanungo (1982) tarafından geliştirilen, Göksel ve Ekmekçioğlu (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 10 maddelik İşe Bağlılık Ölçeği; yaşam doyumu düzeylerini ölçmek için ise Diener ve diğerleri (1985) tarafından geliştirilen, Köker (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5 maddelik Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma verileri SPSS 23 programında değerlendirilmiş olup demografik özelliklere ilişkin veriler yüzdesel değerler ile açıklanmıştır. Ölçekler için Cronbach's Alfa güvenilirlik analizi, hipotezlerin testi için korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır.

Katılımcıların %54,5'i kadın, %45,5'i erkektir, %55,1'i evli, %44,9'u bekârdır, %51,9'u 20-30yaş, %38'i 31-40 yaş, %7'si 41-50 yaş, %3,2'si 51-60 yaş arasındadır.

Ölçeklerden alınan değerler katılımcıların işe bağlılık düzeylerinin (2,8615) ortalamasının altında, yaşam doyumlarının (3,1070) ise ortalama düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçeklerin güvenilirlik değerleri ise işe bağlılık ölçeği 0.820 ve yaşam doyumu ölçeği 0,880'dir. Korelasyon analizi sonucu değişkenler arası ilişki incelendiğinde işe bağlılık ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=0.436$, $p>0.01$) olduğu görülmektedir. İşe bağlılığın yaşam doyumu üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonucuna göre işe bağlılığın yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ($\beta=0.570$; $p<0,001$) ve %19 oranında açıklayıcı olduğu ($R^2= 0.19$) görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşe bağlılığın yaşam doyumu üzerindeki etkisinin banka çalışanları örnekleminde incelendiği bu araştırma sonucunda geliştirilen hipotezler kabul edilmiştir. Banka çalışanlarının işe bağlılık ve yaşam doyumu ölçeklerinden aldıkları puanlar işe bağlılık düzeylerinin ortalamasının altında, yaşam doyumlarının ise ortalama düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bulgunun bankalardaki çalışma saatleri, iş yoğunluğu ve ücret düzeyleri gibi çalışma koşullarının çalışanlarca istenilen düzeyde olmamasından kaynaklanabileceği ifade edilebilir. Yapılan korelasyon analizi işe bağlılık ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Regresyon analizinde işe bağlılığın yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğuna dair

bulgular elde edilmiştir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde işe bağlılığın yaşam doyumunun önemli bir belirleyicisi olduğu ve çalışanların işe bağlılık düzeylerindeki artışın yaşam doyumunu düzeylerini de artıracacağı ifade edilebilir. Buradan hareketle banka yöneticilerine işe bağlılığın bireysel performans ve verimliliğe etkisinin de bilincinde olarak çalışanlarının işe bağlılık düzeylerini artırmak için çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapmaları, böylece çalışanlarının yaşam doyumlarının da artmasına katkıda bulunmaları tavsiye edilmektedir. Araştırmacılara ise bu çalışmada kullanılan değişkenleri farklı meslek grupları örnekleminde incelemeleri, ayrıca işe bağlılığı iş tatmini, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş stresi, işten ayrılma niyeti, tükenmişlik gibi değişkenlerle ele almaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Blau, G., & Boal, K. (1989). Using job involvement and organizational commitment interactively to predict turn over. *Journal of management*, 15(1), 115-127.

Cahill, K. E., McNamara, T. K., Pitt-Catsoupes, M., & Valcour, M. (2015). Linking shifts in the national economy with changes in job satisfaction, employee engagement and work-life balance. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 56, 40-54.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985) The Satisfaction with Life Scale, *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

Ghiselli, R., La Lopa, J., & Bai, B. (2001). Job satisfaction, life satisfaction, and turn over intent among food-service managers. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(2), 28-37.

Göksel, A., & Ekmekçioğlu, E. B. (2017). Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Özdeşleşme İle İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 721-747.

Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker-Gail, K. A., & Baker, D. N. (2010). Job involvement, job stress, job satisfaction, and organizational commitment and the burn out of correctional staff. *Criminal justice and behavior*, 37(2), 239-255.

Gülova, A. A., Palamutçuoğlu, B. T., & Palamutçuoğlu, A. T. (2013). Duygusal Emek İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 41-74.

Gümüşlüoğlu, L., & Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2010). Bilgi Çalışanlarının Adalet ve Güçlendirme Algılarının Örgüte, Lidere ve İşe Bağlılık Üzerindeki Etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 21-36.

Haar, J. M., Russo, M., Suñe, A., & Ollier-Malaterre, A. (2014). Outcomes of work-life balance on job satisfaction, life satisfaction and mental health: A study across seven cultures. *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 361-373.

Igbaria, M., Parasuraman, S., & Badawy, M. K. (1994). Work experiences, job involvement, and quality of work life among information systems personnel. *MIS quarterly*, 175-201.

Kanungo, R. N. (1982). Measurement of job and work involvement. *Journal of applied psychology*, 67(3), 341-349.

Köker, S. (1991). Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeylerinin karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Lambert, E. G. (2010). The relationship of organizational citizenship behavior with job satisfaction, turn over intent, life satisfaction, and burn out among correctional staff. *Criminal Justice Studies*, 23(4), 361-380.

Lambert, E. G., Qureshi, H., Frank, J., Klahm, C., & Smith, B. (2017). Job Stress, Job Involvement, Job Satisfaction, and Organizational Commitment and Their Associations with Job Burn out Among Indian Police Officers: a Research Note. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 1-15.

Lodahl, T. M., & Kejnar, M. (1965). The definition and measurement of job involvement. *Journal of applied psychology*, 49(1), 24-33.

Rabinowitz, S., & Hall, D. T. (1977). Organizational research on job involvement. *Psychological bulletin*, 84(2), 265-288.

Robbins, S. P., & Coulter, M. (2012). Management. 11th Edition. Pearson Education Inc., New Jersey.

Ruiz-Aranda, D., Extremera, N., & Pineda-Galán, C. (2014). Emotional intelligence, life satisfaction and subjective happiness in female student health professionals: the

mediating effect of perceived stress. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 21(2), 106-113.

Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). A vowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social indicators research*, 5(1-4), 475-492.

Sood, S., Bakhshi, A., & Singh, K. (2015). Gratitude and life satisfaction as predictors of organizational commitment in Anganwadi workers. Prabandhan: *Indian Journal of Management*, 8(3), 48-56.

BÖLÜM

2

İKTİSAT,
FİNANS,
MALİYE VE
HUKUK

8. Uluslararası
Balkanlarda Sosyal
Bilimler Kongresi
Bildiri Kitabı

DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSAT TEORİSİNDEKİ YERİ VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ali O. BALKANLI¹

ÖZET

Devletin borçlanması konusu iktisat teorisinde, bütün iktisat okullarının ilgisini çeken bir konu olmuştur. Gerek gelişmiş ekonomilerin ve gerekse gelişmekte olan ekonomilerin bütçe açıklarını kapatmak için, iç borçlarını çevirmek için ya da yeni yatırımlar yapmak için gerçekleştirdikleri dış borçlanmalar, ekonomik büyümeden, fiyatlar genel düzeyine, ödemeler dengesine etki yapmaktadır. Bu etkileyiş ise ekonomide dengenin değişmesini, bir diğer denge durumuna taşınmaya neden olmaktadır. İşte bu bağlamda bu çalışmamızda, dış borçlanma ve dış borçlanmanın makro ekonomik etkileri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dış borç, ekonomik büyüme, enflasyon, ödemeler dengesi

THEORETICAL ASPECTS OF EXTERNAL DEBT AND IT'S MACRO ECONOMIC EFFECTS

ABSTRACT

In the theory of economics, the theme of the state's borrowing, for all economic schools, became a topic of interest. Both the developed and the emerging economies, in order to close budget deficits, to turn their domestic debts to external debts or make new investments external debts are affecting from economic growth to over all prices, balance of payments. This affects the balance of the economy, causing it to move to another equilibrium. In this context, in this study, we examine external debt and the macro economic effects of foreign borrowing.

Keywords: External debt, economic growth, inflation, balance of payments.

¹İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat, aobalkan@yahoo.com

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde ekonomik büyümenin ve ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesi sürecinde öz kaynaklara başvurma yerine, dış finansman sıklıkla gerçekleştirilen bir usül olmuştur. Ve gerek makro ekonomik düzelmeye ve gerekse mikro ekonomik düzelmeye borçlanma olarak tanımladığımız dış finansman, amaca dönük başarı ve etkinlik konusunda sıklıkla tartışmaya konu olagelmıştır. Burada bu çalışmada, dış finansman anlamında bir ulusal ekonominin dış dünyadan borçlanması incelenecektir. Bu inceleme sürecinde öncelikle, ilk bölümde dış borçlanmanın kavramsal düzeyde iktisat teorisindeki yeri irdelenecektir. Bunun ardından ise, dış borçlanma ve ekonomik gelişmiş ilişkisi incelenecek ve bu bağlamda dış borçlanma nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu incelemenin ardından ise dış borçlanmanın ülke ekonomilerine olası makro ekonomik etkileri araştırılacaktır. Açıktır ki, günümüzün dünyası küresel bir ekonomi karakteri arz eder ve bu bağlamda da ulusal ekonomilerin dış dünyadan gerçekleştirdikleri borçlanmalar, ülke ekonomilerini, ekonomilerin dışa açıklığı çerçevesinde daha fazla etkiler. Bu nedenle de çalışmamızda, dış borçlanmaların dışa açık ekonomi koşullarında gerçekleştirildiği var sayılmakta ve etkiler buna göre değerlendirilmektedir.

DIŞ BORÇLANMA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Borçlanma, bireylerin, kurumların ve devletlerin herhangi bir neden ile (gelir yetersizliği, yeni harcama gereği v.b.) kendi kaynakları dışındaki kaynaklara başvurusudur. Borçlanma yurt içinden gerçekleştirilebildiği gibi, yurtdışından da gerçekleştirilebilir. Eğer borçlanma yurt içinden gerçekleşiyor ise yurtiçi borçlanma, yurt dışından gerçekleştiriliyor ise buna da dış borçlanma denir. Dış borçlanma bireyler, kurumlar ve devletler tarafından gerçekleştirilebilir olmakla birlikte, büyüklük itibarıyla bakıldığında, devletlerin gerçekleştirdiği borçlanmalar burada önem taşır.

Gelir harcama yetersizliğinde, kişi, kurum veya devletlerin, bir başka kişi, kurum ya da devlet tarafından kişi, kurum veya devletlerden satın alma gücü sağlayan bir değer (para) talep edilmesi borçlanma olarak adlandırılır ve özünde bu durum bir ögenin gelirinden harcamayıp tasarruf ettiği bir değeri, geliri yetmeyen ve/veya harcamak isteyen bir diğer ögenin talep etmesi anlamına gelir. Böyle bir işlemde borç verici, bu değeri harcamaya aktarmadığı ve harcamasını cari zamanda harcamadığı için (tüketimin cezbediciliğinden o an itibarıyla vazgeçtiği için ve borç alanın da bunu kullanmasının bedeli olarak sahip olduğu satın alma gücü aracını (döviz) borç isteyene bir bedel (gelir=faiz)) karşılığında sunar. Borç vericinin borç verme ana nedeni budur (Akyüz, 1977: 63-173). Ülkeler itibarıyla düşünüldüğünde, borç verenlerin borç vermedeki amaçları duruma ve koşullara göre değişebilir. Borç

vericiler, öncelikle ekonomik nedenlerle borç verirler. Bu ekonomik nedenlerin birincisi, verilen borç karşılığı faiz geliri elde etmektir. İkinci neden, borç verilmesiyle, borç vericiler ürettikleri ürünlere pazar ve pazarda potansiyel tüketicilere tüketim geliri desteği sunmuş olurlar. Borç vericilerin borç verme nedenleri arasında ekonomi dışında nedenler de olabilir. Bu bağlamda, borç vericilerin bazı durumlarda bazı ülkelere borç verme nedenleri olarak, siyasi ve askeri nedenler, tarihi ve kültürel nedenler ve ahlaki nedenler bir borç verme gerekçesi oluşturabilir (Çöğür ve Çoban, 2011:135; M.Erdem'den aktaran, Şeker, 2006:82).

Devletler esasen gerçekleştirdikleri harcamaları, sahip oldukları vergi gelirleri ile karşılarlar. Ancak bazı durumlarda harcamaları vergiler karşılamayabilir. Böyle bir durumda bütçe açığı ortaya çıkar. Bir ekonomide bütçe açığı oluştuğunda ise bu açık ya para basarak, ya dış rezerv kullanımıyla ve dış borçlanma ile ya da iç borçlanma ile kapatılacaktır (Fischer ve Easterly 1990:128). Çoğu zaman iç borçlanma kanalları tükendiğinde ya da iç borç kullanım maliyetleri (faizler v.d.) görece olarak yüksek olduğunda, hükümetler ya da diğer kamu kurumları dış borçlanmaya yönelirler.

Bütçe Açığı=Para Basma+(Dış Rezerv Kullanımı+Dış Borçlanma)+ Yurtiçi borçlanma

Genel olarak devlet iki sebepten ötürü dış borçlanmaya başvurmaktadır. Bunlardan birisi, kamu hizmetlerinin karşılanması için malların ülke dışından ithal edilmesi mecburiyeti (döviz gereksinimi) olup, ikincisi ise iç kaynaklardan sağlanan kamusal gelirlerde en son aşamaya gelinmesidir. Dış borç alındığında ülke ekonomileri için ek bir kaynak temin edilmiş olmakla birlikte, borcun geriye ödenmesi esnasında da ülkeden önemli bir miktar dışarı çıkmaktadır (Akan ve Kanca, 2015:3). Gelişmekte olan ekonomilerin dış borç yönelişinin nedenleri arasında, öncelikle bu ülkelerin gelişmekte olan ekonomi koşulları yer alır. Toplumsal ekonomik bu ekonomilerde harcama baskısı yaratır ve kaynakların bu harcamalara da yetmediği çerçevede, borçlanma bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bir sınıflandırma yapmak gerekirse, gelişmekte olan ekonomilerin borçlanma nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

(i)Toplumsal ekonomik nedenlerin baskısında harcamaların gelirlerden yüksek oluşu; (ii)Kamu bütçesinin bir borç ödeme bütçesine dönüştüğü ve vergi gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda; (iii)İç tasarrufların yetersizliği ve yeterli sermaye birikimine sahip olunamaması; (iv)Ekonomik gelişme ve sanayileşme etkinliklerinin vergi finansmanı ve iç finansman ile karşılanamaması; (v)Dışa bağımlı üretim yapısının ve hammadde dışa bağımlılığında dış fon gereği; (vi)Toplumsal tüketim etkinliği-sınai üretim yetersizliği ilişkisinde ya da diğer nedenlerle ödemeler dengesinin geçici ya da süreğen dengesizliği; (vii)Teknoloji üretememe koşulunda teknolojik dışa bağımlılığın getirdiği dış fon gereksinimi; (viii)Kamu kesiminin politik

karar ile kamu harcamalarını (Cari/Yatırım/Transfer harcamaları) artırdığı durumda ortaya çıkan kamu bütçe dengesizliklerine karşı finansman zorunluluğu; (ix)Politik, dönemsel ve arazi nedenler.

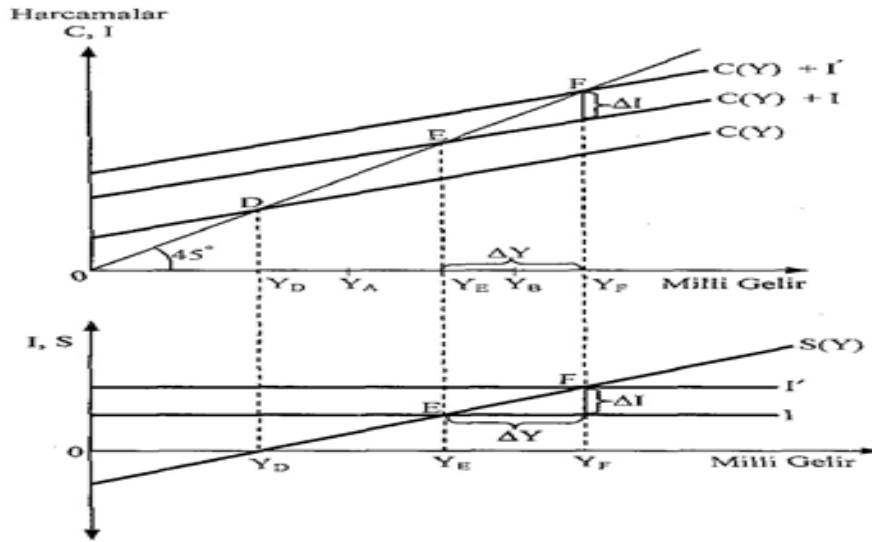
Kamu kesiminin borçlanmaya gitmesi iktisat düşüncesinde bir biçimde tartışmaya konu olmuştur. Devletin ekonomik yaşama katılmasını isteyen Keynesyen iktisatta borçlanmaya pek karşı çıkılmaz ve hatta durgunluğa girmiş bir ekonomide, vergi gelirleri gibi harcamaları kısıcı bir etkinlikle gelir temin edilmesi yerine, tasarruf fazlası olan kesimlerden harcanmayan geliri harcama kanalına kaynak olarak kullanmak anlamına gelen borçlanmayı kullanmak olumlu da görülmüştür. Ancak bu durum klasik iktisatçılardan, neoklasik ve neoliberal iktisatçılara olmak üzere, liberal iktisatçıların tamamı tarafından karşı çıkılan bir olgu olmuştur. Bu karşı çıkışın ardında, aşağıda inceleneceği gibi, birçok etmen yer almaktadır. Bir devletin dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasının dış borçlanma olarak tanımlandığı durumda, bu elde edilen gelirin nasıl harcanacağı, harcama akımının ekonomide verimliliği ve refahı nasıl etkileyeceği liberal iktisatçıların tartıştığı temel konular olmuştur (Çöğürücü ve Çoban, 2011:134).

EKONOMİK BÜYÜME-GELİŞME VE DIŞ BORÇLAR

Bir ekonomide tasarruflar ve yatırımlar milli gelir dengesinin yüksek düzeylerde belirlenmesini sağlar. Eğer bir ekonomide yurtiçi tasarruflar düşük düzeyde ise, yurtdışındaki insanların tasarrufları demek olan dış fonların ilgili ekonomiye aktarılmasının, tasarrufların yatırıma dönüşeceği varsayımıyla, milli geliri artıracacağı düşünülebilir. Milli gelirdeki artışlar ise ekonomik büyümeyi ifade eder. Çünkü ekonomik büyüme kavramı, milli gelirdeki yıllar itibariyle ortaya çıkan artışları ifade eder (Özel, 2012:64). Yatırımlardaki ve tasarruflardaki artışların milli geliri artırması da ekonomik büyüme demektir. Büyümenin kaynağı tasarruflar, yatırımlar ve sermaye birikimidir. Bir ekonomide gelir arttıkça tasarruf da artmakta ve kar amacıyla tasarruflar yatırımlara yöneltilmektedir. Tam rekabet piyasası koşulları sermayenin daha verimli şekilde değerlendirilerek maliyetlerin azalmasına ve karlılığın artmasına olanak sağlamaktadır. Karlılığın artmasının doğal bir sonucu olarak da sermaye birikimi ve yatırımlarda bir artış yaşanır, sonuç olarak ekonomik büyüme gerçekleşir (Özel, 2012:64).

Keynesyen iktisat ekonominin olumsuz koşullardan çıkarılması amacıyla borçlanmaya olumlu bakar. Keynes'in borçla büyüme modelini bir adım daha ileriye taşıyan Harrod-Domar modeline göre de, dış borç geliştirmekte olan ülkelerin yurt içi tasarruf imkânlarına ilave bir kaynak sağlar ve böylece dış borçlar yatırım oranını arttırır (Kara, 2001:96). Bu modele göre kamu borcundaki sürekli artışlar, borçla birlikte artması beklenen milli gelirin yaratacağı yüksek vergi gelirleri borcun finansmanında kullanılabileceği için, gelecekte mutlaka yüksek vergiler anlamına

gelmeyebilir (Gürdal ve Yavuz, 2015:156). Bu durumda ise dış borçlanmanın faizlerinin mutlak bir yük olduğu söylenemez. Harrod-Domar'ın dinamik büyüme modeli, Keynes teorisinin uzun dönemli kullanımı olup, bu büyüme modeli bir ekonomide yatırım-tasarruf düzeyi ile büyüme oranı arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürer (Kara, 2001:96). Harrod ve Domar modelinde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi fiziksel sermayedir. Modelde çıktı, yatırım oranına ve bu yatırımların verimliliğine bağlı olup, açık bir ekonomide toplam tasarruflar yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların toplamına eşittir ve yatırımlar tasarruflarla finanse edilmektedir. Eğer yurt içi tasarruflar gerekli yatırımları finanse edemezse, istenen büyüme hızına ulaşmak mümkün olmayacaktır. Ekonomi bu durumdayken, dış borç almak, var olan tasarruf miktarını artırarak büyüme hızının artmasını sağlayacaktır (Çöğürçü ve Çoban, 2011:135-136). Dış borçlar sadece yatırımlara kanalize edilebilir kaynakları artırmakla kalmayacak, aynı zamanda milli gelirden meydana gelen artışa paralel olarak yurtiçi kaynakların da artmasını neden olacaktır (Çöğürçü ve Çoban, 2011:135-136). Ancak diğer tarafta dış borçlanmanın üretken yatırımları finanse etmek amacıyla kullanılması durumunda ulusal çıktı düzeyi üzerindeki olası olumlu etkisi, geri ödemelerin gerçekleştiği dönemlerde karşılıksız bir fon akışına neden olduğu için tersine döner (Uysal, Özer ve Mucuk, 2009:162).

Tasarruf Yatırım ve Milli Gelir Değişmesi

Dış borçlar GSMH'nin büyüklüğünü etkiler. Öyle ki dış borç alındığında GSMH artar, ödendiğinde ise azalır. Ve yine dış borçlar ekonomide verimlilik artışına ya da azalmasına neden olur. Fakat iç borçlar dış borçlar ile ödenirse ya da bütçe açıkları

dış borçla ile kapatılırsa, ekonomide verimlilik düşer(Şeker, 2006:90). Oysa, Rosenstein-Rodan'ın da belirttiği üzere, alınan dış kaynağın etkin kullanılması ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde en önemli etken olmak durumundadır (Gürdal ve Yavuz, 2015:158). Dolayısıyla dış borçlanma, iç borç ödemeleri için ya da bütçe açıklarını kapama için yapılmamalıdır. Ve diğer taraftan araştırmaların gösterdiği, yüksek borç/GSMH oranı ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir. Ekonomi, borcun artışıyla olumsuz etkilenir. Öyle ki borcun düzeyi, borç stoğunun büyüyeceği ve nispeten genişleyeceği ve bunun sonucunda da vergilerin artacağı ve dolayısıyla karlarının düşeceği inancı ile yatırımcıları yatırım yapmaktan caydırabilir (Bon, 2015:103). Yüksek düzeylerdeki borç stokunun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koyan borç yükü teorilerine göre, sahip olunan borcun ödeme gücünden daha yüksek olması halinde gelecekteki olası beklenen olumsuzluklar yurt içi ve yurt dışı yatırımları engelleyecektir. Çünkü potansiyel yatırımcılar ülkenin daha fazla üretse bile, elde edilen gelir artışının dış borç ödemeleri için vergiler yoluyla kendilerinden alınacağını düşüneceklerdir (Uysal ve Mucuk, 2009:164; Çoğürücü ve Çoban, 2011:137). Bu ise onların yatırımdan kaçınmasını doğuracaktır.

Türkiye için 1980-2013 dönemi için yapılan bir başka araştırmanın gösterdiği, özellikle, etki tepki fonksiyonları bağlamında, Türkiye'de büyüme oranındaki bir şokun dış borçlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğudur. Büyüme oranında meydana gelen 1 standart sapmalı şoka karşılık dış borçlar 2. döneme kadar hızlı bir biçimde artmaktadır. Ardından gelen dönemde büyüme oranındaki artışa dış borçların gösterdiği tepkinin artış yönünde ılımlı bir seyir izlediği görülmekte ve ilk beş dönemden sonra tepkinin kaybolduğu izlenmektedir. Yine iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur (Akanve Kanca, 2015:18).

Yüksek düzeyli olmadıkça, kamunun dış borçlanmasının büyümeye olumlu katkıda bulunabileceği genelde kabul edilmektedir. Çünkü ekonomik gelişme sürecinin ilk aşamalarındaki ülkeler yetersiz sermaye stokuna ve görece olarak da, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek getirili yatırım olanaklarına sahip bulunmaktadır. Bu noktada da borçlanma yoluyla edinilen kaynaklar üretken yatırımları finanse etmek amacıyla kullanılırsa ve makroekonomik istikrarsızlıklardan da zarar görülmez ise ekonomik büyüme dış borçlanma sayesinde artış gösterebilmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, belirli bir noktadan sonra borç artışı, yurt içi ve yabancı yatırımlar üzerinde bir dışlama etkisi meydana getirerek ekonomik büyümeye zarar da verebilir (Uysal,Özer ve Mucuk, 2009:164).

Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde önemli bir vurgu noktası, bu fonların gelişmekte olan ekonomilerde tasarruf yetersizliği nedeniyle, düşük olan yatırım düzeyinin dış borçlar ile artırılabilirdiği savıdır. Borçla büyümeyi ifade eden bu

sava göre, ülkeye giren yabancı kaynaklar eğer sermaye malları ithalatındaki artış nedeniyle ortaya çıkan cari işlemler hesabındaki açığı finanse edebilir ve aynı zamanda ülkedeki yatırım seviyesi de artar ise, ekonominin daha hızlı büyüyeceği düşünülebilir. Esasen borçla büyüme modellerinde, ekonomik büyüme sürecinde dış kaynakların fayda ve maliyetlerine göre borç servis kapasitesi ele alınmaktadır. Kullanılan dış kaynakların faydalarını ise, dış kaynakların verimli kullanılması, elde edilen ek gelirin tasarruf düzeyi ve bu tasarrufların yurt içi yatırım eksikliğini telafi edebilmesi ve ülkedeki yapısal düzenlemelerin hızı ve bunların ihracat ve ithalat gerçekleştirmelerine yansımaları gibi, bir çok unsur etkilemektedir (Aysu, A. (2007)'den aktaran Gürdal ve Yavuz, 2015:157).

Gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik büyümeyi hızlandırmada yatırım-tasarruf oranındaki artışa büyük önem veren Hollis B. Chenery ve Alan M. Strout, 1966'de yaptıkları bir çalışmada gelişmekte olan ekonomilerin dış kaynaklar ile desteklenebilecek iki temel eksikliğine vurgu yapmışlardır. Bu eksikliğin birincisi, az gelişmişliğin gelir kısır döngüsünün (Ragnar Nurkse) yarattığı tasarruf yetersizliğidir. Bu durum yatırımların da düşük düzeyde olmasını doğurmaktadır. Bu ise kaynak gereksinimini gösterir. Gelişmekte olan ekonomilerin ikinci dış destekle düzelebilecek eksikliği ise dış ticarete bozulmanın getirdiği döviz darboğazıdır. H. B. Chenery ve A. M. Strout'a göre, bu her iki eksiklik de dış destek/fonlama ile çözülebilecek, bu durumda bu ülkelerin ekonomik büyümesini hızlandıracaktır (Chenery ve Strout 1966: 679-683).

Dış borçlanma, ülkeye dışarıdan bir yatırım kaynağı işlevi gördüğünden, ekonomi üzerinde olumlu sonuçlara yol açabilmektedir. Ancak bunun koşulu, dış borçlanmanın verimli yatırımlara kanalize edilmesidir (Akan ve Kanca, 2015:4). Bu gerçekten de çok önemlidir. Çünkü Türkiye için yapılan ve 1965 -2007 dönemi içeren bir çalışma, kısa ve uzun dönemde dış borçların, büyümeye olumlu etki yapmadığını göstermiştir. Bunda da etmen olarak, dışarıdan transfer edilen kaynakların bütünüyle üretken yatırımlar için kullanılmadığı, verimsiz alanlarda yapılan harcamaları karşılamak üzere de değerlendirildiğidir. Bu durum, ulusal çıktı düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir (Uysal, Özer ve Mucuk, 2009:175-176). Şu çok net bir durumdur ki, alınan dış borçlar, faizi oranı yüksek ve borç servisini finanse edecek yatırımlara yönlendirilmezse, muhtemelen büyüme hızını yavaşlatır (Akan ve Kanca, 2015:5). Yine Türkiye için 1990-2013 dönemi için yapılan bir çalışmaya göre, alınan dış borç ülke ekonomisine ek kaynak sağlandığı için bu durumdan ekonomik aktiviteler kısa dönemde genellikle pozitif etkilenmiştir. Ancak bu etkide, bu kaynakların nerelerde kullanıldığı da önemlidir. Çünkü uzun dönemde borcun kullanım alanı, etkinin pozitif veya negatif olmasını değiştirebilir (Gürdal ve Yavuz, 2015:166-167). Yine 1987-2009 yıllarını içeren Türkiye'ye dair bir çalışmaya göre de, dış borçla ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna

ulaşmıştır (Çöğürçü ve Çoban, 2011:148). Bu olumsuz sonucu değerlendirirken, Türkiye'nin 2009 yılı itibarıyla Türkiye'nin borçlanma açısından dünyada kabul edilebilir limitleri aştığı ve riskli bir noktada olduğunu ve bunun da etkileyici bir etmen olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye bu dönemde toplam Dış Borç Stoku/GSMH rasyosu, Toplam Dış borç/ihracat, Dış Borç Servisi/İhracat, Faiz/ihracat dört orandan üçü açısından orta dereceli borçlu biri açısından ise çok borçlu ülke konumunda olmuştur (Çöğürçü ve Çoban, 2011:148).

DIŞ BORÇLANMALAR İLE TÜKETİM TALEBİ - FİYATLAR GENEL DÜZEYİ İLİŞKİSİ

Dış borçlanmanın fiyatlar genel düzeyi üzerinde etkisi vardır. Yapılan araştırmalara göre dış borçlanmanın enflasyonist etkisinin yüksek olduğu saptanmıştır (Şeker, 2006:90). Ancak bu konuda farklı görüşler de vardır. Dış borçlanmanın enflasyon üzerindeki olumsuz etkisi aslında onun kamu kesimi için harcama artışını cesaretlendirmesi boyutuylaadır. Çoğu gelişmekte olan ekonomilerin hükümetleri, ekonomik büyümeyi teşvik etmek üzere, daha fazla istihdam yaratmak, toplumsal-ekonomik istikrarı sağlamak üzere kamu bütçesinde, eğitime, sağlığa ve altyapıya artan oranda yatırım yaparlar. Bunlar ise sonuçta, vergi gelirleri, kamu harcamalarına yetmeyeceği ölçüde, bütçe açığını gündeme getirir. Bu durumda ise, çoğu ülkelerde hükümetler toplumsal istikrarsızlık ve yüksek enflasyondan kaçınmak için para basmak yerine bütçe açıklarını yurtiçinden ve dış dünyadan borçlanmaya yönelerek kapatmaya yönelirler. Dolayısıyla, harcama rahatlığı sağlayan dış borçlanma bir adım sonra, ekonomide talep baskısı kaynaklı enflasyonun da hazırlayıcısı/destekleyici olacaktır. Bu yüzden denilebilir ki, yüksek enflasyon sadece para politikası etkinliklerinden (para arzı, faiz oranı, döviz kuru) kaynaklanmaz, aynı zamanda hükümetin kamu borçlanması (ve bütçe açığı, kamu geliri ve harcama) etkinliklerinden de ortaya çıkabilir. Burada kamu borçlanmasının vergi oranlarıyla yakın tepkimesi/etkileşimi ve faiz oranlarının da enflasyona yüksek tepkimesi/etkileşimi önem taşır(Bon, 2015:102-103). Burada şu açıktır ki, devlet borçlarının anapara ve faiz yükümlülükleri, esasen salınacak götürü vergilerle ödenecektir (Yay,www.turanyay.org: Erişim 28.05.2017). Özellikle, dış borçlanma ile elde edilen gelirler, doğrudan doğruya tüketim amaçlı kullanılır ise, bu tür bir dış borçlanma ekonomi üzerinde enflasyonist bir etki yapacaktır (Şeker, 2006:84).

İlkesel olarak bakılırsa, aslında yüksek enflasyon borçların reel değerini azaltarak, kamu borcunun düşürülmesine yardım eder. Bu durum araştırmalarda da saptanan bir durumdur (Bon, 2015:103). Bon,1990-2014 yılları arasında yaptığı Asya, Latin Amerika ve Afrika'nın 60 ülkesi için yaptığı araştırmanın sonucuna göre, kamu borçlanması enflasyon üzerinde pozitif etkiye sahiptir ve karşı yönde ise enflasyon kamu borçları üzerinde negatif etkiye sahiptir. Yani, gelişmekte olan ekonomilerde,

yüksek kamu borçları enflasyona neden olur; yüksek enflasyon ise kamu borçlarının reel değerini azaltır (Bon, 2015:103). Bu noktada Türkiye için 1980-2013 dönemine dair yapılan bir çalışmada da bu durum saptanmıştır (Akan ve Kanca, 2015:17). Bu çalışmaya göre, dış borçlardaki herhangi bir değişimin enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkide bulunduğu işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de söz konusu dönemde alınan dış borçların, toplam talebi tetikleyerek (uyararak) enflasyon üzerinde artırıcı bir etki yarattığı söylenebilir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası; enflasyon uzunca süre yüksek olmuş, borçlanma sürekli artan bir seyir izlemiştir. Bu sorunlar ekonominin performansının düşmesine ve kırılgan (istikrarsız) bir yapının oluşumuna yol açmıştır (Akan ve Kanca, 2015:17-18).

Aslında Ricardocu Denklik Teoremi kavramı düşünüldüğünde, durum biraz farklılaşmaktadır. Çünkü David Ricardo’nun ortaya koyduğu ve J. Buchanan’ın adını koyduğu (1976) ve R. Barro tarafından geliştirilen Ricardocu denklik kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, (her ne kadar tam doğrulanmasa da) devletin iktisadi faaliyetlerinin, ekonominin ya da bireylerin iktisadi kararları üzerindeki etkisinin ölçülmesinde bakılması gereken göstergenin reel kamu harcamaları olduğunu, kamu harcamalarının finansman biçiminin ise önemli olmadığını ifade eder. Bir başka ifade ile, veri bir kamu harcamasının vergi yerine borçlanmayla finansmanının, bireylerin tüketim kararları ve ekonominin sermaye birikimi üzerinde bir etkisi olmayacağı, bu iki finansman biçiminin etkisinin birbirine denk olacağı önermesi Ricardocu Denklik Teoremi olarak adlandırılır (Yay,www.turanyay.org, Erişim:28.05.2017). Ancak uygulamada bunun tam olarak doğrulandığını söylemek zordur.

Ricardocu Denklik kuramı, kavramının önemi, gerek iktisat teorisi, gerekse iktisat politikası açısından bütçe açıkları ya da kamu borçları sorununun, geleneksel Keynesçi teoride olduğu gibi basit bir makro "ince ayar" sorunu olmadığına, aksine kamu borçlarının mikro-analitik bir bazdan hareketle dönemler-arası, hatta nesiller-arası etkilerini içerecek biçimde ele alınmasının ve buna uygun olarak 1950'lerden beri süregelen hakim makroiktisat analiz çerçevesinin sorgulanmasının gerekliliğine işaret etmesinden kaynaklanmaktadır (Yay,www.turanyay.org, Erişim:28.05.2017). Ancak şu da bir gerçektir ki, gelişmekte olan ekonomilerde kamu borçlanması enflasyona neden olmakla birlikte, hükümetler bütçe açıklarını kapatmakta borç almaktan vaz geçmemektedirler. Sonuçta, kamu borçlanmaları hükümetlerin ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve toplumsal güvenliği istikrarlı tutmak için hükümetlere yardımcı olmakta dolaylı bir maliye politikası aracı olmak durumundadır (Bon, 2015:113).

DIŞ BORÇLAR VE ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ

Gelişmekte olan ekonomilerin çoğunda, dış borca yönelmenin nedenlerinden biri de ödemeler bilançosunun cari işlemler dengesinde, ve özellikle dış ticaret dengesinde ortaya çıkan dengesizliklerdir. Cari işlemler açığının yurtiçi tasarruflarla giderilememesi sonucu dış kaynak gereksinimi zorunlu olmaktadır. Ve yine dış ticaret açıkları, bütçe açıkları ile bir arada gitmekte olup, bütçe açıkları dış ticaret dengesi üzerinde etkileyici bir role sahiptir (Şeker, 2006:85). Dış borçlanma ise dış ticaret dengesindeki bu olumsuzluğu geçici olarak giderebilmektedir.

Kamu bütçesi açık verdiğinde, bütçe finansmanının bir aracı yurtdışı döviz rezervlerini kullanmaktır. Para basma yerine yurtdışı rezervleri kullanmak bütçe açığının olası enflasyon etkisini kesecektir. Ancak, bu politika döviz kurunun değerlendirilmesini getirir. Enflasyonu artırmama karşılığında, döviz kurunun yavaş değerlendirilmesi politikası (sadece rezerv kullanımını artırmaz, ayrıca dış borçlanmayı da artırır) uluslararası rezerv imkanlarının sınırlarına gelene kadar kullanılır. Bu durum aman içerisinde, özel kesimin beklentilerini olumsuz etkilemeye başlarken, sermaye kaçışını provoke eder ve ekonomiyi bir ödemeler dengesi krizine sokabilir. Ve sonrasında ise rezervlerin eridiği ve yeni rezerv bulunamadığı noktada, devalüasyon ile karşılaşılır. Meksika'da 1981'de yüzde 14 olan açıkların GSMH'ya oranı 1982'de yüzde 18'e çıkarken, Ağustos 1982'de Meksika'da buna benzer rezervleri bitiren bir borç krizi ile karşı karşıya kalınmıştır. Öyle ki Meksika'da bu süreçte, 1979'dan 1982'ye sermaye kaçışı 7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Sonunda ekonominin büyük bir krize girmesine neden olmuştur (Fisher ve Easterly www1.worldbank.org; Erişim, 29.05.2017):133)

Kamu kesimi açıklarını finanse etmede diğer bir yöntem ise doğrudan dış borçlanmaya gitmektir. Ancak bu yöntem de, rezerv kullanımı gibi, döviz kurunu değerlendirir ve sonuçta dışsatımı olumsuz etkilerken, dışalımını dolaylı olarak uyarılmış olur. Bütçe açığını kapatmak için dış borçlanmaya güvenmenin ve bu yönetime aşırı yönelmenin tehlikesi borç krizidir (Fisher ve Easterly www1.worldbank.org; Erişim, 29.05.2017):134).

SONUÇ

Dış borçlanma, gelişmiş ülke olsun, gelişmekte olan ülke olsun bir çok ülkenin başvurduğu bir finansman yöntemidir. Dış borçlanma, özellikleri itibarıyla iç borçlanmadan farklıdır. Süreğen tasarruf darboğazı ve süreğen döviz darboğazı yaşayan gelişmekte olan ekonomiler, yaşadıkları bu darboğazı aşma ve ekonomik büyümelerini hızlandırma isteğiyle, dış borçlanmayı etkin bir biçimde kullandıkları görülür. Bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini gerçekleştirme ve ekonomik büyümelerini hızlandırma çabaları düşünüldüğünde bu yöneliş şaşırtıcı olmayan bir

durumdur. Ancak klasik iktisatçılardan neoliberal iktisatçılara, bütün liberal iktisatçılarda borçlanmaya dair olan olumsuz değerlendirmeler, belli durumlarda dış borçlanmalar için de geçerli olmaktadır.

Özellikle borçlanmanın yoğun olduğu durumlarda ve alınan borçların faiz maliyetlerini karşılayacak ve yeni üretim kapasiteleri yaratacak alanlara kullanılmadığı durumlarda, "bıçak sırtı etkinliğinde olan dış borçlar" ekonomilerde olumsuz etkilere neden olabilmektedirler. Ancak diğer tarafta ise, Keynesyen iktisatçıların salık verdiği biçimde borçlanmanın kullanışı, eğer yüksek borç/GSMH oranlarını ifade edecek biçimde çok yoğun bir tempoda borçlanmayı ifade etmiyorsa ve alınan borçlar sırf bütçe açıklarını kapatmak ya da daha fazla tüketim gerçekleştirmek adına ortaya çıkmış olan dış ticaret açıklarını kapatmak amacıyla değilse ve faiz maliyetini karşılayacak ve yeni üretim kapasitesi yaratacak alanlara yatırımı ifade ediyorsa, olumlu bir etkinlik olarak tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

Akan, Y. ve Kanca, O.C., "Türkiye'de Dış Borçlanma, Büyüme Ve Enflasyon İlişkisi: Var Yaklaşımı (1980-2013)", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 3, 2015.

Akyüz, Y., "Sermaye, Bölüşüm, Büyüme", A.Ü.S.B.F.Yay., (Ankara,1977).

Barro, R., "On the Determination of the Public Debt", https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3451400/Barro_OnDetermination.pdf.

Bon, N.V., "The Relationship Between Public Debt And Inflation In Developing Countries: Empirical Evidence Based On Difference Panel GMM", Asian Journal of Empirical Research 5(9):102-116 · September 2015.

Chenery, H.B. ve Strout, A.M., "Foreing Asisstance and Economic Development", The American Economic Review, Vol.LVI, September 1966, No:4, Part 1.

Çöğürçü, İ. ve Çoban,O., "Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 ,2011.

Darby , M.R., "Some Pleasant Monetarist Arithmetic", Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Reviewvol. 9, no . 1.

Deane, Pyllis, "The Evolution of Economic Ideas", Cambridge UniversityPress, Cambridge, 1980.

Fischer, S ve Easterly , W., "The Economics Of The Government Budget

Constraint", The World Bank Research Observer. vol. 5. no. 2 (July 1990).

Fisher, S. ve Easterly, W., "The Economics Of The Government Budget Constraint", <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/pfma06/easterly.pdf>

Friedman, M., "Kapitalizm ve Özgürlük", (Çev.D.Erberk ve N.Himmetoğlu), (İstanbul,1988).

Gürdal, T. ve Yavuz, H., "Türkiye'de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi", Maliye Dergisi □ Sayı 168, Ocak-Haziran 2015.

Kazgan, G., "İktisadi Düşünce" Remzi Kitabevi, (İstanbul, 1989).

O'Brien, D.P., "**The Classical Economists**". Clarendon Press, (**Oxford, 1975**).

Özel, H.A., "Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi H. A. Özel, Cilt: 2, Sayı: 1, Bahar 2012.

Rowley, C.K., "John Maynard Keynes and the Attack on Classical Political Economy", "Deficits", (Edited by Buchanan, J.M. ve Tollison, R.D., Basil Blackwell,1987.

Sargent, T.J. ve Wallace, N., "Some Unpleasant Monetarist Arithmetic", Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review vol. 5, no 3, s.1-3, <https://www.minneapolisfed.org/research/qr/qr531.pdf>

Spaventa, L., "Public Debt and Rules of Monetary Growth: An Exercise on Monetarist Arithmetic.", https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-1-349-08781-5_12#page-2 -

Şeker, M., "Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri", Sosyo ekonomi, 2006, Cilt:2, Sayı:3.

Tsoufidis, L. "Classical Economists and Public Debt "International Review of Economics 54(1):1-12 · August 2007.

Uysal, D.; Özer, H., Ve Mucuk, M., "Dış Borçlanma Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007)", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009.

Yalçın, A., "İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi", (Ankara,1976).

Yay, T., "Ricardo Denklik Teoremi", s.,1344, <http://turanyay.org/files/other/ricardo.pdf>.

FELDSTEİN-HORİOKA HİPOTEZİ TÜRKİYEDE GEÇERLİMİDİR?

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de 1974-2016 dönemi yıllık veriler kullanarak cari açık-bütçe açığının (ikiz açık) varlığı ile yurtiçi yatırım-yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişkinin bulunmadığı tezini ileri süren Feldstein-Horioka (1980) hipotezini, Fidrmuc (2003) tarafından geliştirilen modelle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkiz Açık, Feldstein-Horioka Hipotezi, ARDL, Sınır Testi, nedensellik

Feldstein ve Horioka (1980) yatırım-tasarruf ilişkisinin uluslararası sermaye hareketliliğinin derecesini ölçtüğünü ileri sürmüşlerdir. Ulusal sermaye hareketliliğinin mükemmel olduğu bir dünyada, yatırımlar dış tasarruflarla finanse edilebileceğinden, yatırımlar tasarruflar arasındaki ilişki zayıf olacaktır.

Diğer taraftan, hipotezin öngördüğünün tersine tasarrufların ve yatırımların birbiriyle ilişkisiz olması ise, yüksek sermaye akışkanlığını ve Ricardocu denkliğin geçerli olmadığı anlamına gelir. Bu durum kamu tasarrufları (bütçe açığı) ve dış ticaretin birlikte hareket etmesinisağlayarak ikiz açığın oluşmasına neden olmaktadır.

YAZIN İNCELEMESİ

Feldstein-Horioka hipotezini test etmeye yönelik yapılan ampirik çalışmalar, hipotezinde desteklenmesi yönünde tam bir uzlaşının sağlanamadığını göstermektedir. Hipotezin geçerli olduğuna ilişkin bir kanıt Levy (2004) çalışması ile gelmiştir. Wamvakidis ve Wacziarg (1988) 1970-1993 dönemi panel verilerini kullanarak 20 OECD ülkesi üzerine yaptıkları çalışmada ise, β katsayısı 0.67 olarak bulunmuştur. Bu ampirik bulgu, çok güçlü olmasa da hipotezin desteklendiğini göstermektedir.

Bolatoğlu (2005) 1970-2003 dönemi yıllık verilerini kullanarak Pesaran eş bütünleşme yöntemini uyguladığı çalışmada, yurtiçi yatırım oranı ile yurt içi tasarruf oranı arasında birebir ilişki bulunmasa da ($\beta = 0.52$), hipotezin bulgularıyla tutarlı biçimde, uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hipotezi doğrulayan bir diğer çalışma, Kar ve Kara (2001) tarafından yapılmıştır.

Dünyada ise Feldstein-Horioka hipotezini destekleyen çalışmalara, Dooley, Frankel ve Mathieson (1987), Feldstein ve Bacchetta (1989), Frankel (1991), Tesar (1991)

ve Musa ve Goldstein (1993) örnek gösterilebilir (Georgopoulos ve Hejazi, 2009:341) örnek gösterilebilir.

YÖNTEM VE VERİ

Çalışmada ikiz açık ve Feldstein-Horioka hipotezi arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Fıdr muc (2003) ve Morinheiro(2008)“nun çalışmalarında kullandıkları model temel alınmıştır.

$$x_t - m_t = \gamma_1 + \gamma_2(t_t - g_t) - \gamma_3 inv_t + \varepsilon_t$$

$$CA_t = \beta_1 + \beta_2 BA_t + \beta_3 SSY_t + \varepsilon_t$$

Modelde CA cari işlemler açığının GSYİHya oranını, BA bütçe açığının GSYİH ya oranını, SSY ise sabit sermaye yatırımlarının GSYİHya oranını göstermektedir. Modelde β_2 ve β_3 katsayıları, sırasıyla BA ve SSY değişkenlerinin CA değişkeniyle olan ilişkisini gösteren parametrelerdir ve teorik yaklaşımlarda bu parametrelerin sırasıyla pozitif $\beta_2 > 0$ ve negatif $\beta_3 < 0$ değer alması beklenmektedir. β_3 katsayısının negatif değer alması, bu katsayının eşitlikteki işaretinin negatif olmasından dolayı yatırımlarla cari işlemler arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu şeklinde yorumlanmaktadır. Cari işlemler, bütçe dengesi ve sabit sermaye yatırım değişkenlerinin farklı bütünleşme seviyelerinde durağan olmasından dolayı model ARDL sınır testi (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımıyla tahmin edilmiştir. Sınır testi sonucunda serilerin eşbütünleşik oldukları ve uzun dönem ilişkisinin var olduğu belirlenmiştir. Engle-Granger eşbütünleşme testine göre; iki seri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olabilmesi, iki serinin birim kök özelliklerinin aynı olmasına bağlıdır. Hâlbuki modelimizde kullanılan serilerin farklı bütünleşme düzeylerine [I(0) ve I(1)] sahip olması, Engle-Granger nedensellik testi yerine Tado ve Yamamoto (1995) nedensellik testlerinin kullanımı gerektirmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Cari işlemler, bütçe dengesi ve sabit sermaye yatırım değişkenlerinin farklı bütünleşme seviyelerinde durağan olmasından dolayı model ARDL sınır testi (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımıyla tahmin edilmiştir. Sınır testi sonucunda serilerin eşbütünleşik oldukları ve uzun dönem ilişkisinin var olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modelde bütçe açığı katsayısının pozitif değer alması Türkiye’de ikiz açık sorunun var olduğunu göstermiştir. Modeller Türkiye’nin dünya sermaye piyasalarıyla yeterince entegre olmadığını göstermiştir. Ayrıca nedensellik testlerinde ikiz açık hipotezinin varlığı doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

AKBOSTANCI, E. ve G. İ. TUNÇ; (2002), "Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance", ERC Working Paper in Economics, 01/06, Middle East Technical University.

AKSU, H. ve S. BAĞAR; (2005), "İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Araştırılması", İktisat İşletme ve Finans, 20(234), ss.109-114.

ALTINTAŞ H., TABAN S. , "Twin Deficit Problem and Feldstein – Horioka Hypothesis In Turkey: ARDL Bound Testing Approach An Investigation of Causality", International Research Journal of Finance and Economics, pp.30-45, (2011) (http://www.internationalresearchjournaloffinanceandconomics.com/ISSUES/IRJF_E_Issue_74.htm).

ALTINTAŞ, H. ve S. TABAN, "Türkiye’de İkiz Açık Sorunu ve Feldstein-Horioka Hipotezi: ARDL Yaklaşımı ve Nedensellik Araştırması", Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 1704-1734,(2010), (<http://ozal.congress.inonu.edu.tr/ekitap.html>).

ATA, A. Y. ve F. YÜCEL; (2003), "Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(12), ss.97-110.

AY, A. Z. KARAÇOR, M. MUCUK ve S. ERDOĞAN; (2004), "Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki ilişki: Türkiye Örneği (1992-2003)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, ss.75-82.

BACHMAN, D. D.; (1992), "Why is the US Current Account Deficits So Large? Evidence From Vector Autoregressions", Souther Economic Journal, 59(2), pp.232-240.

BAHMANI-OSKOOEE, M.; (1992), "What Are the Long-Run Determinants of the US Trade Balance?", Journal of Post Keynesia Economics, 14, pp.85-97.

BAHMANI-OSKOOEE, M.; (1995), "Th eLong-Run Determinants of the US Trade Balance Revisited", Journal of Post Keynesian Economics, 17, pp.457-465.

BARRO, Robert J.; (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?" Journal of Political Economy, 82(6), pp.1095-1117.

BARRO, Robert J.; (1989), "The Ricardian Approachto Budget Deficits", Journal of Economic Perspectives, 3(2), pp.37-52.

- BODMAN, P.M.; (1995), "National Saving and Domestic Investment in the Long Term: Some Time Series Evidence from the OECD", *International Economic Journal*, 9, pp. 37-60.
- BOLATOĞLU, N.; (2005), "Türkiye'de Yurtiçi Yatırım ve Yurtiçi Tasarruf Oranları Arasındaki ilişki", *Ekonomik Yaklaşım*, 16(56), 19-32.
- BROWN, R. L., J. DURBIN ve J. M. EVANS; (1975), "Techniques for Testing the Constancy of Regression Relations over Time", *Journal of Royal Statistical Society, Series B*, 37, pp.149-163.
- COAKLEY, J., KULASI, F. ve R. SMITH; (1996), "Current Account Solvency and the Feldstein-Horioka Puzzle", *The Economic Journal*, 106, pp.620-627.
- DARRAT, A.F.; (1988), "Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits?", *Southern Economic Journal*, 54, pp.879-887.
- DICKEY, D.A. ve W.A. FULLER; (1979), "Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, 74, pp.427-431.
- DICKEY, D.A. ve W.A. FULLER; (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root", *Econometrica*, 49(4), pp. 1057-1072.
- ENDERS, W. ve B. S. LEE; (1990), "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?", *The Review of Economics and Statistics*, 72(3), pp.373-381.
- ENGLE, R. F. ve C. W. J. GRANGER; (1987), "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55 (2), pp.251-276.
- EVANS, P.; (1988), "Is the Dollar High Because of Large Budget Deficits", *Journal of Monetary Economics*, 18(3), pp.227-249.
- EVANS, P.; (1989), "Do Budget Deficits Affect the Current Account?" Working Paper, Ohio State University.
- FELDSTEIN, M. ve C. HORIOKA; (1980), Domestic Saving and International Capital Flows, *Economic Journal*, 90 (358), pp.314-29.
- FELDSTEIN, M.; (1983), "Domestic Saving and International Capital Movements in the Long Run and in the Short Run", *European Economic Review*, 21(1-2), pp.129-151.
- FELDSTEIN, M. ve P. BACCHETTA; (1989), "National Savings and International Investment", NBER Working Paper, No:3164.

- FIDRRMUC, J. (2003), "The Feldstein-Horioka Puzzle and Twin Deficits in Selected Countries, *Economic of Planning*, 36, pp.135-152.
- FRANKEL, J.A.; (1991), "Quantifying International Capital Mobility in the 1980s", (Ed: B.D. Bernheim ve J.B. Shoven), *National Saving and Economic Performance*, Chicago: University of Chicago Press.
- GOMES, F. A .R., A. H. B. FERREIRA ve J.J. FILHO; (2008), "The Feldstein-Horiokapuzzle in South American Countries: a time-varying approach", *Applied Economic Letters*, 15, pp.859-863.
- GEORGOPOULOS, G. ve W. HEJAZI; (2009), "The Feldstein-Horioka Puzzle Revisited: Is the Home-Bias MuchLess?", *International Review of Economics and Finance*, 18, pp.342-350.
- HAKRO, A.N.; (2009), "Twin Deficits Causality Link-Evidence from Pakistan", *International Research Journal of Finance and Economics*, 24, pp.54-70.
- JANSEN, W. J.; (1996), "Estimating Saving-Investment Correlations: Evidence for OECD Countries Based on an Error-Correction Model", *Journal of International Money and Finance*, 15(5), pp.749-781.
- JOHANSEN, S.; (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), pp.231-254.
- JOHANSEN S. ve JUSELIUS, K.; (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration –with Application to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economic sand Statistics*, 52(2), pp.169-210.
- KAR, M. ve M. A. KARA; (2001), "Finansal Entegrasyon ve Sermaye Akışkanlığı: Türkiye Örneği", *İktisat, İşletme ve Finansı*, 16(180), ss.62-71.
- KIM, K. H.; (1995), "On the Long-Run Determinants of the US Trade Balance: A Comment", *Journal of Post Keynesian Economics*, 17(3), pp.447-455.
- KOUASSÛ, E., M., MOUGOUE, ve K. O. KYMN; (2004), "Causality Tests of The Relationship Between The Twin Deficits", *Empirical Economics*, 29, pp.503-525.
- KRUGMAN, P. R. ve OBSTFELD, M.; (2006), *International Economics Theory-Policy*, Seventh Edition, Pearson Addison Wesley, pp.285-291.
- LANEY, L.O.; (1984) "The Strong Dollar, the Current Accountand Federal Deficits: Cause and Effect", *Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review*, (January), pp.1-14.

LEVY, D.; (2004), "Is the Feldstein-Horioka Puzzle Really a Puzzle", *Aspects of Globalization: Macro economic and Capital Market Linkages in the Integrated World Economy*, (Ed: C. Tsoukis, G. M. Agiomirgianakis ve T. Biswas), London: Kluwer Academic Publishers.,

MARINHEIRO, C. F.; (2008), "Ricardian Equivalence, Twin Deficits, and the Feldstein-Horioka Puzzle in Egypt", *Journal of Policy Modeling*, 30, pp.1041-1056.

MILLER, S. M.; (1988), "Are Saving and Investment Cointegrated?", *Economic Letters*, 27, pp. 31-34.

MILLER, S. M. ve F.S. RUSSEK; (1989), "Are the Twin Deficits Really Related?", *Contemporary Economic Policy*, 7(4), pp.91-115.

MURPHY, R.G. (1984), "Capital Mobility and the Relationship Between Saving and Investment in OECD Countries", *Journal of International Money and Finance*, 3, pp.327-342.

MURTHY, N.R.V.; (2009), "The Feldstein-Horioka Puzzle in Latin American and Caribbean Countries: A Panel Cointegration Analysis", *Journal of Economics and Finance*, 33, pp.176-188.

MUSSA, M. ve M.; GOLDSTEIN; (1993), "The Integration of International Capital Markets, International Monetary Fund Working Paper: WP/93/95, (December).

OBSTFELD, M.; (1986), "Capital Mobility in the World Economy: Theory and Measurement", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 24(1), pp. 55-103.

ONGUN, T.; (2002), "Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler", *Kriz ve IMF Politikaları*, Ed., Ö. F. ÇOLAK, Aklım Yayınevi, ss. 39-93.

ORHANGAZĞ, Ö.; (2002), "Turkey: Bankruptcy of Neoliberal Policies and the Possibility of Alternatives", *Review of Radical Political Economics*, 34(3), pp.335-341.

PERRON, P.; (1989), "The Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, 57(6), pp.1361-1401.

PESARAN, H. ve Y. SHIN; (1995), "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis", iç. S. Strom, A. Holly ve A. Diamond (Eds.), *Centennial Volume of Ranger Frisch*, Cambridge University Press.

- PESARAN, H., SHIN, Y. ve R. J. SMITH; (2001), "Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), pp.289-326.
- PHILLIPS, P. C. B. ve P. PERRON; (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biomètrika*, 75(2), pp.336-346.
- ROSENWEIGH, J.A. ve E.W. TALLMAN; (1993), "Fiscal Policy and Trade Adjustment: Aret he Deficits Really Twins?", *Economic Inquiry*, 31, pp.580-594.
- TESAR, L.; (1991), "Savings, Investmentand International Capital Flows", *Journal of International Economics*, 31(1-2), pp.55-78.
- VAMVADIDIS, A. ve R. WACZIARG; (1998), "Developing Countries and the Feldstein-Horioka Puzzle", *IMF Working Paper, WP/98/2* (January).
- VAMVOUKAS, G.A.; (1997), "A Note on Budget Deficits and Interest Rates: Evidence from a Small Open Economy", *Southern Economic Journal*, 63(3), pp. 803-811.
- ZENGİN, A.; (2000), "İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması)", *Ekonomik Yaklaşım*, 2(35), ss.37-67.
- ZIVOT, E. ve D.W.K. ANDREWS; (1992), "Further Evidence of Great Crash, the Oil-Price Shock and the Unit Root Hypothesis", *Journal of Business and Economic Statistics*,10(3), pp.251-270.

**EVIDENCE OF STOCK RETURN SERIES USING SEMIPARAMETRIC
REGRESSION IN NONLINEARITY WITH SPLINE SMOOTHING WITH
SYSTEMATIC RISK**

Asst. Prof. Dr. TUĞBA DAYIOĞLU

Asst. Prof. Dr. OZLEM SAYDAR

ABSTRACT

In this study we consider of the stock return series with nonparametric methods for the characterising nonlinear dependence. In the Nonparametric regression using smoothing spline, kernel smoothing or Nadaraya Watson estimator when the dimensionality d is less than or equal each other. Looking at the structure of the data we will try to decide to nonparametric regression and nonlinearity structure together. The aim of the study is nonparametric regression model or nonlinear return ratio data using semiparametric regression model thus it is suitable or not for the nonlinearity with mean function in regression to show the invalid parametric structure. In this study we used the data between 2016-2017 and 250 daily stock prices of Tupsas data and betas, volatility used in semiparametric regression.

Keywords: Semiparametric Model, Nonlinearity, Smoothing Spline etc., Stock return, systematic risk, beta, Istanbul Stock Exchange.

INTRODUCTION

In the recent years when the statistical and econometrical analysis are improving and when we can't use the only parametric and nonparametric regression models we are using the both including advantages of these models and connecting both models are called semiparametric regression models.

The first studies about the semiparametric regression model was initiated in 1985 and from that day forward it has been developed in various studies and applied in various fields.

In this study first we want to explain parametric and nonparametric structure which including both is called semiparametric regression models. On the other hand using our variable is showing nonlinear structure and with smoothing kernel or spline smoothing method we could use in a semiparametric regression model even not to have only nonparametric regression model that have disadvantages of this model is

curse of dimensionality. So that two type of structure we may connect and show in the semiparametric regression or kind of semiparametric models.

In the classical regression models the independent variable and dependent variables have generally linear relationship and suppose that the structure of the shape of the relation between variables. If these conditionals are not occurred we can't trust the estimate of the parameters. So that if the relationship can't be known or not suitable for the parametric mathematical structure we have to use nonparametric regression techniques. In this structure has a problem that if we use more than one dependent variable so this situation cause the problems (Caglayan E. 2012).

In some situation there could be nonlinear relationship between the dependent and independent variables so that such as kind of regression functions can be modelled with semiparametric regression models which additive connection both parametric and nonparametric part.

In this study we find between relationship structure using Istanbul Stock Exchange (ISE) The systematic risk is approximated by beta coefficient derived from the single-index model. After that the stock returns with risk values relationship with in semiparametric regression models. There would be nonlinearity structure in this model if it is suitable or not for evidence of estimation.

Beta coefficient of the CAPM is widely used measure of systematic risk. It is a widely used to use beta forecasting over a recent period since the future betas are not known. CAPM is mostly based on beta coefficients and has an assumption which accepts betas are stable. This assumption caused a controversial debate among both academicians and there is common evidence showing that the betas are time varying (see, for example, Andersen, Bollerslev, Diebold and Wu, 2004; Fernandez, 2004; Bartholdy and Peare, 2001; and Bruner, Eades, Harris and Higgins, 1998)

Vasicek Method, is also known Bayesian Model, adjusted beta is the weighted average of the historical beta and the mean of cross-sectional betas. This is the one of the risk models method.

In the models when we are using Linear Regression Model that we are using least squares method of estimating the parameters and obtained the statistical properties of the estimator that provided the tools we used for point and interval estimation, hypothesis testing, and prediction. The modifications suggested provided a somewhat more general form of the linear regression model,

$$Y = f_1(\mathbf{x})\beta_1 + f_2(\mathbf{x})\beta_2 + \dots + \varepsilon$$

This model is linear because the parameters appear in linear form. When we will examine the **nonlinear regression model**

$$y = h(x_1, x_2, \dots, x_P; \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_K) + \varepsilon$$

Where the conditional mean function involves P variables and K parameters. This form of the model changes the conditional mean function from $E[y|\mathbf{x}, \boldsymbol{\beta}] = \mathbf{x}'\boldsymbol{\beta}$ to $E[y|\mathbf{x}] = h(\mathbf{x}, \boldsymbol{\beta})$ for more general functions. This allows a much wider range of functional forms than the linear model can accommodate.¹This change in the model form will require us to develop an alternative method of estimation, **nonlinear least squares**.

NONLINEAR REGRESSION

The general form of the nonlinear regression model is defined,

$$y_i = h(\mathbf{x}_i, \boldsymbol{\beta}) + \varepsilon_i.$$

The linear model is obviously a special case. Moreover, some models which appear to be nonlinear, such as

$$Y = e^{\beta_1} x_1^{\beta_2} x_2^{\beta_3} e^{\varepsilon}$$

become linear after a transformation, in this case after taking logarithms.

Some parametric regression models,

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon,$$

defined multiple linear regression model.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 e^{\beta_3 X_2} + \varepsilon,$$

defined is nonlinear regression model.

In these models we have a response variable Y and two explanatory variables x_1 and x_2 . In general the regression model that describes the relationship can be written as;

$$Y = f_1(x_1) + f_2(x_2) + \varepsilon$$

¹A complete discussion of this subject can be found in Amemiya (1985). Other important references are Jennrich (1969), Malinvaud (1970), and especially Goldfeld and Quandt (1971, 1972). A very lengthy authoritative treatment is the text by Davidson and MacKinnon (1993).

Linear and nonlinear least squares are used to estimate the parameters of the **conditional mean function**, $E[y|\mathbf{x}]$. The relationships between y and \mathbf{x} , such as the **conditional median**, might be of interest, stock return rates, income, inflation exc.

If the disturbances in the nonlinear model are normally distributed, then the log of the normal density for the i th observation will be,

$$\ln f(y_i|\mathbf{x}_i, \beta, \sigma^2) = -(1/2)\{\ln 2\pi + \ln \sigma^2 + [y_i - h(\mathbf{x}_i, \beta)]^2/\sigma^2\}.$$

A **nonlinear regression model** is one for which the first-order conditions for least squares estimation of the parameters are nonlinear functions of the parameters. Thus, nonlinearity is defined in terms of the techniques needed to estimate the parameters, not the shape of the regression function. Later we shall broaden our definition to include other techniques besides least squares (Greene, 2010, p.6).

PARAMETRIC AND NONPARAMETRIC REGRESSION

The regression function of a variable y on a single variable x is specified as

$$Y = \mu(x) + \varepsilon.$$

No assumptions about distribution, homoscedasticity, serial correlation or, most importantly, functional form are made at the outset; $\mu(x)$ may be quite nonlinear. Because this is the conditional mean, the only substantive restriction would be that deviations from the conditional mean function are not a function of (correlated with) x . We have already considered several possible strategies for allowing the conditional mean to be nonlinear.

When we use to nonparametric structure the smoothing function is coming into the models. This smoothing methods are make the weighting function decline smoothly with the distance between x^* and any x_i . For example a variety of **kernel functions** are used for this purpose. Two common choices are the **logistic kernel** such as,

$$K(x^*|x_i, h) = \frac{v_i}{1 + v_i} [1 - \frac{v_i}{1 + v_i}] \text{ where } (v_i) = \frac{\exp(v_i)}{[1 + \exp(v_i)]}, v_i = (x_i - x^*)/h,$$

and the Epanechnikov kernel,

$$K(x^*|x_i, h) = 0.75(1 - 0.2 v_i^2)/\sqrt{5} \text{ if } |v_i| \leq 5 \text{ and } 0 \text{ otherwise.}$$

Data smoothing is essentially data driven. As with most nonparametric techniques, inference is not part of the analysis—this body of results is largely descriptive. As can be seen in the example, nonparametric regression can reveal interesting characteristics of the dataset. For the econometrician, however, there are a few drawbacks. There is no danger of misspecifying the conditional mean function, for example. But, the great generality of the approach limits the ability to test one's specification or the underlying theory. [See, for example, Blundell, Browning, and Crawford's (2003) extensive study of British expenditure patterns.]. Most relationships are more complicated than a simple conditional mean of one variable.

SEMIPARAMETRIC REGRESSION

If we do not know **f1** and **f2** functions, we need to use Nonparametric regression model. If we do not know f1 and know f2, we need to use Semiparametric regression model. Semiparametric regression model,

$$Y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + f(x_2) + \varepsilon$$

Two of the most commonly used approaches to nonparametric regression are;

Kernel Regression: Estimates the conditional expectation of Y at given value x using a weighted filter to the data.

Smoothing splines: Minimize the sum of squared residuals plus a term which penalizes the roughness of the fit.

A Spline is a piecewise polynomial with pieces by a sequence of knots

$$\theta_1 < \theta_2 < \theta_k$$

Such that the pieces join smoothly at the knots. A spline of degree p can be represented as power series:

$$f(x) = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 + \beta_3 x^3 + \dots + \beta_p x^p + \sum_{k=1}^K \beta_k K(x - \theta_k)^p = x - \theta_k$$

$x > \theta_k$ and 0 otherwise

$$f(x) = \beta_0 + \beta_1 x + \sum_{k=1}^K \beta_k k(x - \theta_k) + (\text{linear spline})$$

The general form of the nonparametric regression is as follows,

$$y_t = f(X_{t1}, \dots, X_{tk}) + \varepsilon_t$$

F is the unknown function. When the general form of the additive regression model is as follows:

$$y_i = \alpha + f_1(x_{t1}) + f_2(x_{t2}) + \dots + f_k(x_{tk}) + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots,n$$

The additive terms form will be the smoothing functions of x and will be calculated separately for each independent variable in smoothing additive models. The relationship between variables might not be necessarily parametric and nonparametric regular.

The goal of the smoothing methods such as the spline smoothing function is to obtain a continuous function that is the derivative of the desired scale by modeling the relation between dependent and independent variables with a different polynomial in each subspace by dividing it into subintervals with the help of defined interval observation values. (X ii), y_i , $i = 1, \dots, n$ are the observation values. Given real x_i real numbers giving the condition $b = x = a < x < 1 \dots < x < n < 1 + n$ in any interval $[a, b]$. $(X, x, \dots), x(x, x), \dots, x(x) X$ to define a polynomial (x) . The function $m(x)$, which consists of polynomials and is called a curved line, is defined by p (Green ve Silverman, 2000).

The regression models of which one half of the relationship between variables is parametric and the other half is nonparametric are called semiparametric regression models and their related form is:

$$y_i = \alpha + \beta_1 Z_{t1} + f_2(x_{t2}) + \dots + f_k(x_{tk}) + \varepsilon_t$$

As the additive models the semiparametric regression models include two parts. First, one parametric and the other one nonparametric. These two models structure use t -test for the parametric regression coefficient and F test for the nonparametric regression part. Comparing the regression models fit using R^2 and $adjR^2$, residual deviance and nonparametric F and Parametric F test are used. Some of variables we have to use dummy variables for the semiparametric regression models. Generally the dummy variables are added for the parametric part (Keele, L. 2008).

In the semiparametric regression models the residuals have to all the conditions which as the classic linear regression models errors.

For the model in the structure Linear and nonlinear least squares are used to estimate the parameters of the **conditional mean function**, $E[y|\mathbf{x}]$. In the models **nonlinear regression model** is one for which the first-order conditions

for least squares estimation of the parameters are nonlinear functions of the parameters. Thus, nonlinearity is defined in terms of the techniques needed to estimate the parameters, not the shape of the regression function. So we may use in the semiparametric regression models as a nonlinear variables that have this structure in the parametric part or not.

The Wald statistic can be based on the estimated covariance matrix obtained earlier using the unrestricted estimates, which may provide a large savings in computing effort if the restrictions are nonlinear. It should be noted that the small-sample behavior of W can be erratic, and the more conservative F statistic may be preferable if the sample is not large.

In the semiparametric regression model first we have to look at relationship between the variables as if they have nonlinear relation or not with looking graphs of the dependant and independant variables. When the one of the variables have parametric structure and another variables have nonparametric structure using semiparametric regression would be more suitable model.

DATA AND METHODOLOGY

In this study we use semiparametric regression model with nonlinear variable and smoothing methodology to analyze the determinants of one of the firm's stock returns selected with macroeconomic variables. We use daily stock returns for one company and the market index returns from the Istanbul Stock Exchange for the period 8 August 2016 to 8 August 2017. We used daily data for 257 days. For the semiparametric regression model we took one dependant variable parametric and linear another dependant variable is taken nonparametrically using smoothing spline and added nonlinear of the beta variable and volatility variable.

Daily beta coefficients for the Tupaş company are estimated using time series regressions:

$$R_{i,t,p,w} = \bar{\alpha}_{i,p,w} + \bar{\beta}_{i,p,w} R_{m,t,p,w} + \varepsilon_{i,t,p,w}$$

where $R_{i,t,p,w}$ and $R_{m,t,p,w}$ respectively denote the continuously compounded return on company i and market index at time t during period p , with an estimation window of w . $\bar{\beta}_{i,p,w}$ is the estimated daily beta coefficient for company i in period p , with an estimation window of w .

RESULTS

The price returns for market is computed on a continues series basis as $rt = \ln(pt / p_{t-1}) * 100$. We showed the some of levels of price resutns in the Table 1.

Table 1. Summary statistics for TUPRAS stock Exchange returns, betas, volatility

	PRC	BETA	VOL
Mean	0.3422155	0.033319	0.027980
Skewness	-2.778233	-3.221189	-0.103795
Kurtosis	4.2266451	5.228933	6.775519
Jarque-Bera	2034.123 [0.0000]	5433.22 [0.0000]	4081.273 [0.0000]
ADF	-5.221293 [0.0000]	-3.126678 [0.0000]	-36.79932 [0.0000]
PP	-211.5433 [0.0211]	-4.668913 [0.0000]	-351.6528 [0.0001]
KPSS	0.125567 [0.0000]	0.234785 [0.0000]	0.142284 [0.0000]

The refusal of the unit root null hypothesis in the significance level at %5 .(Mc Kinnon Critical Value is more negative than calculated level for ADF and ,Phillips-Peron (PP) ,Kwiatkowskii Critical Value is [0.4630] The all series are not normally distributed and the kurtosis is high with an excess kurtosis value of approximately 7. Moreover, Jarque-Bera normality test (Trapletti et al., 2012) indicates that the logarithmic daily returns are not following a normal distribution the betas and volatility also.

Table 1 presents the descriptive statistics for the returns series of TUPRAS stock exchange return series, betas and volatility of return exchange stock markets. .The skewness statistic shows that the all series has left tail (extreme losses) than right tail (extreme gains) .The Jarque-Bera test statistics of the return series statistically significant in addition the distributions of return of series are not normally distribution. The augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips –Peron (PP) test reject the null hypothesis of a unit root at the %1 significance level thus indicating that the series are stationary.

Table 2. Semiparametric Regression Model (just volatility is taken Nonparametrically)

Dependant Variable (PRC)	DEVIANCE RESIDUALS	MINIMUM	MAXIMUM	MEDIAN	NULL DEVIANCE	Non parametric F statistics
	50 2.6135	32.15517	1.50532	4.494681	6	156 .77897*
Independent variables	COEFFICIENT	Generalized Linear Model				
CONSTANT	33 3.1200 [0.00229]	TUPRAS= 0.2213+61.000 BTA -3.2500 S(VOL) (0.09822) (14.26490) (0.20377)				
BTA(Beta)	61. 000 [14.26490]*					
S(VOL) (volatility)	- 3.2500 [0.20377]*					
R^2	0.3 7712					
$AdjR^2$	0.3 6810					

*Standart deviance is statistically significant. The bold level shows residual deviance and F statistics. **S** is spline smoothing for nonparametric part of the semiparametric regression. F nonparametric is calculated with deviance as a nonparametric.

Table 2 shows that the semiparametric regression models which using dependant variable is TUPRAS stock Exchange return series with independent variable Betas and volatility of this Tupras series. When we look at this model we chosed also nonlinear structure of the betas and searched the graphs .In the semiparametric regression the one of the dependant variable must be taken nonparametrically when we took parametrically volatility variable the coefficient is not statistically significant so we took the volatility series of Tupras as nonparametrically .

When we look at the Table 2 we used volatility nonparametrically .Beta estimation is taken parametically and showed linear .F statistics 156.777 is statistically significant and residual deviance is found 502.6135. When we look at the semiparametric regresion the volatility is one unit chngement makes the Tupras return Exchange return series will decrease 3.25 units.

Table 3. Semiparametric Regression Model (BETA is taken parametrically, just volatility is taken Nonparametrically and also beta is taken as nonlinear structure together)

Dependent Variable (PRC)	DEVIANCE RESIDUALS	MINIMUM	MAXIMUM	MEAN	NULL DEVIANCE	Non parametric F statistics
	41 1.55390	27.45992	2.45609	3.56097	2825.99	325 .34662*
Independent variables	COEFFICIENT	Generalized Linear Model				
CONSTANT	74.3 [0.03666]*	TUPRAS= 0.98235+16.225643 BTA				
BTA(Beta)	225643 [3.442314]*	+18.338902BTA²-5.334288S(VOL)				
S(VOL) (volatility)	5.334288 [0.172290]*	(0.00235) (3.442314) (0.034889)				
BETA ² (nonlinear beta)	338902 [0.034889]	(0.172290)				
R ²	0.485590					
AdjR ²	0.403357					

*Standart deviance is statistically significant. The bold level shows residual deviance and F statistics. **S** is spline smoothing for nonparametric part of the semiparametric regression. F nonparametric is calculated with deviance as a nonparametric.

When we look at the Table 3 we tried the semiparametric regression model using nonlinear BETA and volatility is taken nonparametrically and also nonlinear beta is tried to change to find the correct distribution using smoothing and how changed the Tupras return series .

When we look at the Table 3 we look at the nonlinear Beta and saw that is statistically significant so we took in a nonlinear structure. Volatility is taken nonparametrically with spline smoothing. When we look at the model F statistics are more higher than first models in the Table 2 and when we look at the model residual deviance is less than first model so this model most fit model to see the relation between return and beta, volatility. When we take the beta nonlinearly we saw that the volatility is make more decrease the PRC (Tupras stock Exchange data) than first model in Table 2. F statistics (325.346) is more bigger than first model and statistically significant so we may say that when we add the nonlinear betas and nonparametric volatility shows the risk more effective on the TUPRAS stock return series. We can see this best fit with the models maksimum R^2 , Adj R^2 and F statistics, residual deviance so the semiparametric regression has the best levels so we should explain the semiparametric regression which is volatility nonparametric and beta added nonlinearly for the stock return series.

Residual deviance (411.55) is less than first model in table 2 so we may say that this model best fit model showing the risk of the Tupras stock exchange return series.

CONCLUSION

In this study we used semiparametric regression model using nonparametric variable and nonlinear variable together. We took Tupras stock Exchange return series and we wanted to see the risk of this series we used Betas values calculated. When we used beta series parametrically and volatility nonparametrically is effecting the stock Exchange return series value decreasing. When we used nonparametric volatility and also parametric Beta and nonlinear beta the semiparametric regression model is more fit on showing the risk of the tupras stock Exchange return series. So we may say that betas is showing nonlinear structure and more effective on the volatility effect between the tupras series. We took the volatility nonparametrically with smoothing spline and we saw that when we took nonlinear beta and nonparametric volatility are more effective and we could see the one unit changement on volatility more decreasing effect on PRC (tupras stock

Exchange) level as -5.33 as we did. If we want to see the risk effect correctly we should take the betas nonlinear structure in the semiparametric regression model.

REFERENCES

Andersen T.G., Tim Bollerslev, Diebold F. X., Wu G., (2006) Realized Beta: Persistence and Predictability, *Econometric Analysis of Financial and Economic Time Series, Vol. 20*, pp.1-39

Bartholdy, Jan and Peare, Paula, The Relative Efficiency of Beta Estimates(March2001).AvailableatSSRN: <http://ssrn.com/abstract=263745or>
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.263745>

Beaver W., Manegold J. (1975) The Association Between Market-Determined and Accounting-Determined Measures of Systematic Risk: Some Further Evidence, *The Journal of Financial and Quantitative Analysis* , Vol. 10, No. 2 , pp. 231-284

Blume, M.E., (1971), On the Assessment of Risk, *The Journal of Finance*, Vol. 26, No. 1, pp. 1-10

Blume, M. (1975) Betas and Their Regression Tendencies, *Journal of Finance*, Vol. 30, No. 3, pp 785-795

Blume, M.E., (1970), Portfolio Theory: A Step Toward Its Practical Application , *The Journal of Business*, Vol. 43, No. 2, pp. 152-173

Bruner, R.F., Eades, K. Harris, R. and Higgins, R. (1998) Best practices in estimating the cost of capital: survey and synthesis, *Financial Practice and Education*, Vol 81, pp 13-28

Çağlayan, E. (2002). Yarı Parametrik Regresyon Modelleri ile Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezinin Türkiye Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Corhay, A., Hawawini, G., Michel, P., (1987), Seasonality in the Risk-Return Relationship: Some International Evidence, *The Journal of Finance*, Vol. 42, No. 1, pp. 49-68

Edwin J. Elton, Martin J. Gruber and Thomas J. Urich, (1978) "Are Betas Best?"*The Journal of Finance*, Vol. 33, No. 5, pp. 1375-1384

Elton, E.J., Gruber, M.J., Urich, T.J., (1978), "Are Betas Best?", *The Journal of Finance*, Vol. 33, No. 5, pp. 1375-1384

Eubank JR A., Zumwalt J.K. (1979), An Analysis of the Forecast Error Impact of Alternative Beta Adjustment Techniques and Risk Classes,[Volume 34, Issue 3](#), pages 761–776, June 1979

Fernandez, P. (2004) Are calculated betas worth for anything, SSRN Working Paper,<http://ssrn.com/abstract>, 2004 - feq.up.pt

Green, P.J., Silverman, B.W., 2000, Nonparametric Regression and Generalized Linear Models, Chapman & Hall, New York.

Keele, L. (2008). Semiparametric Regression For The Social Sciences. Chichester: John Wiley & Sons.

Klemkosky, R.C. and Martin, J.D., (1975), The Adjustment of Beta Forecasts , The Journal of Finance, Vol. 30, No. 4, pp. 1123-1128

Martikainen T, Puttonen V., Luoma M., Rothovius T., (2006) The linear and non-linear dependence of stock returns and trading volume in the Finnish stock market , Applied Financial Economics Volume 4, Issue 2, 1994 Pagan and Schwert

William Greene, 2010, 'Nonlinear, Semiparametric and Nonparametric Regression Models,' ,November 19,2010,p.1-12

Vasicek, O.A. (1973) A Note on Using Cross-Sectional Information in Bayesian Estimation of Security Betas, *Journal of Finance*, 28, 1233-1239.

**SEÇİLMİŞ DÖNÜŞÜM EKONOMİLERİNDE REKABET HUKUKU
UYGULAMALARI: MACARİSTAN, RUSYA VE AZERBAIJAN ÖRNEKLERİ**

Sevda Yaşar COŞKUN¹

ÖZET

1970'lerin ortalarından beri birçok sosyalist ülke piyasa ekonomisine geçmeye çalışmıştır. Bu ülkelerdeki büyümeyi teşvik etmek ve stratejik seçimleri desteklemenin bir aracı olarak liberalleşme çabaları hala devam etmektedir.

Doğu Bloğunun yıkılması ve bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçmesi, geçiş ekonomileri gibi hukuk ve ekonomide yeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Dönüşüm ekonomilerine ilişkin hem teorik hem uygulama çalışmaları sürekli artmaktadır. Ekonomik ve politik geçmişlerine bağlı olarak, bu ülkelerin piyasa ekonomisine uyum sağlamada katettiği mesafe farklılık arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, piyasa ekonomisi yaratmada seçilen dönüşüm ekonomisine sahip ülkelerin rekabet hukuku uygulamalarını karşılaştırarak, dönüşüm başarısını değerlendirebilmek oluşturmaktadır. Karşılaştırma aracı olarak rekabet hukukunun seçilmesinin nedeni dönüşüm ekonomileri açısından hayati öneme sahip olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Hukuku, Dönüşüm Ekonomileri, Rekabet Kurumu

**COMPETITION LAW APPLICATIONS IN SELECTED TRANSITION
ECONOMIES: CASES OF HUNGARY, RUSSIA AND AZERBAIJAN**

ABSTRACT

Since the mid-1970s, many socialist countries have attempted to reform towards market economy. Liberalization in such countries is still in existence as a mean of encouraging growth and supporting strategic choices.

The collapse of the Eastern Block and the transformation of those countries towards market economy has produced a new field in law and economics i.e. transition economies. Both theoretical and practical considerations over such economies have been constantly increasing. Taking their economic and political backgrounds into account the progress made by these countries to adapt themselves to market economies has been varying. It is the aim of this study to assess different countries success of transition by comparing selected countries application of competition law since competition law is essential in creating a market economy.,

Key words: Competition Law, Transition Economies, Competition Authority.

¹Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü.

GİRİŞ

1970'lerin ortalarından beri, birçok sosyalist ülke, piyasa ekonomisine yönelik reform girişiminde bulunmuşlardır. Dönüşüm ekonomisine sahip ülkeler olarak adlandırılan bu ülkelerde liberalleşme büyümeyi teşvik etme ve stratejik seçimleri destekleme aracı olarak varlığını devam ettirmektedir. Doğu bloğunun çöküşü ve bu ülkelerin piyasa ekonomisine doğru dönüşümü, hukuk ve ekonomiye ilişkin dönüşüm ekonomileri olarak adlandırılan yeni bir alanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Eski Sosyalist ülkelerin ekonomik dönüşüm sorunlarının analizinde hem teorik hukukçu ve iktisatçıların hem de uygulamacıların ilgisi bu disipline gittikçe daha fazla odaklanmaktadır².

Dönüşüm ekonomileri açısından, Rekabet hukuku düzenlemeleri kritik bir öneme sahiptir. Çünkü bu ekonomilerde devlet, kendi kontrolündeki ekonomik faaliyetleri aşamalı olarak özel sektöre devretmekte ve piyasanın kendi kendisini yönlendirmesi istenmektedir. Bu ülkelerde istikrarlı bir ekonomik büyüme ve dengeli gelir dağılımının önündeki engellerden birisi yetersiz rekabet düzeyidir. Rekabetçi bir çevre oluşturma, yatırım ortamının iyileştirilip geliştirilmesi, verimli ekonomik faaliyetler ve aynı ya da farklı piyasalarda düzenli ilişkilerin yerleşmesi için gerekli olan koşulların da oluşturulması noktasında Rekabet Hukuku düzenleme ve uygulamaları kilit bir görev üstlenmektedir.

Dönüşüm ekonomilerinin çoğunluğunda yüksek olan tekelleşme düzeyinin yüksekliği ve piyasa ekonomisini uygulayan ülke ekonomileri ile karşılaştırıldığında bu ülkelerdeki tekelleşme düzeyinin uzun bir zaman dilimine yayılmış olması bu ülkelerde iyi geliştirilmiş bir rekabet hukuku düzenlemesi ve uygulamasının aciliyetini ortaya koymaktadır.

İyi işleyen bir piyasa mekanizması inşası demokrasinin ön şartlarından birisidir. Dolayısıyla Dönüşüm Ekonomilerinde bir yandan demokratik işlerlik geliştirilirken diğer taraftan da piyasa ekonomisinin altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde somut ilk yasal reformların başında rekabet hukukunun düzenlenmesi ve uygulamaya konması gelmiştir. Zira bir bakıma rekabet hukukuna sahip olmak o ülkenin hem demokratikliğinin hem de piyasa ekonomisine bağlılığın bir göstergesi olarak da algılanmaktadır.

Fakat vurgulanması gereken önemli bir nokta da Rekabet Hukukunun varlığının tek başına ekonomik gelişme ve demokratikleşme için yeterli olmadığıdır. Daha önce uygulanan yasal reformlara ilişkin yapılan çalışmalar göstermiştir ki, kâğıt üstünde

² Bu konuda oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Bakınız. Coşkun, S.Y (2014), "Dönüşüm Ekonomilerinde Rekabet Politikalarının ve Hukukunun Önemi" Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: VIII Sayı: 2 Yıl: 2013 .

kalan hukuk kuralları beklenen yararı sağlamaktan uzaktır. Özellikle bu durumun, etkili bir yasal uygulamayı sağlayacak kaynak ve kapasite eksikliği ya da ekonomik aktörlerin resmi yasal sisteme güvenmemesine sebep olması muhtemeldir. Çünkü ne tek başına yasal düzenlemeler ne de yasal altyapısı olmayan uygulamalar arzulan sonuca getirmemektedir.

Bu bağlamda dönüşüm ekonomilerinde rekabet hukukunun başarısı açısından rekabet otoritelerinin liderliği özel bir öneme sahiptir. Rekabet otoriteleri gerek düzenlemeleri gerekse uygulamaları ile hem teşebbüslere hem de diğer kamu kurum ve kuruluşlarına rekabetin tesisi ve devamı konusunda yol gösterici olmalı ve rehberlik etmelidirler. Rekabet hukuku kurallarının uygulayıcıları olan rekabet otoritelerinin tutumu aynı zamanda devletin serbest piyasa ekonomisine yaklaşımına dair de bir ipucu vermektedir.

Dikkate alınması gereken önemli bir nokta da dönüşüm ekonomisine sahip bu ülkelerin ekonomik ve siyasi geçmişleri hesaba katıldığında, piyasa ekonomisine uyumlarında farklılıkların mevcudiyetidir. Bu farklılıklardan ve rekabet hukukunun bir piyasa ekonomisi oluşturmada en temel unsurlardan biri olduğu gerçeğinden yola çıkarak; yapılan bu çalışmanın amacı seçilmiş ülkelerin rekabet hukuku uygulamalarının karşılaştırılması yoluyla dönüşüm başarılarını değerlendirmektir.

YÖNTEM

Macaristan, Rusya ve Azerbaycan'ın rekabet hukuku uygulamaları karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu üç ülke ekonomik ve siyasi geçmişleri dikkate alınarak seçilmiştir. Macaristan AB üyesi bir ülke iken, Rusya bir gelişmiş ekonomi ve büyük bir güç ve Azerbaycan ise gelişen bir ekonomiye sahip oldukları için seçilmişlerdir.

Çalışmada önce her üç ülke rekabet hukuklarına ilişkin genel bir bilgi verilecek daha sonra bu üç ülke rekabet hukuku uygulamaları açısından karşılaştırılacak ve sonuç kısmında bu konudaki başarı/ başarısızlıklarının nedenleri üzerinde durulacaktır.

MACARİSTAN REKABET HUKUKUNUN GENEL ÇERÇEVESİ

Macaristan'da rekabet 19. Yüzyılın sonlarından itibaren düzenlemeye tabi tutulmuştur. Çeşitli kanunlar haksız ticari uygulamaları konusunda kurallar içermesine rağmen bu kuralları birleştiren ve rekabeti genel anlamda yasaklayan bir kanun mevcut değildi³(Csépai&RemeteiFilep, 2001, akt.Cseres, 2004).

³Macaristan Rekabet Hukukunun 1989'a kadar geçirdiği süreç için bakınız: Csépai, B., & Remetei Filep, Á. (2001). Hazai verseny jogunk történeti perspektivában (Ornational competition law in historical perspective). *JogiMelléklet*, 6, 81-91;Kornai, J. (2000a). The Hungarian reform process: Visions, hopes and reality. In: J.Kornai, *Evolution of the Hungarian*

23 Ekim, 1989'da Macaristan siyasi rejimini değiştirmiş ve 1990 yılında piyasa ekonomisinin temel kurumsal çerçevesini oluşturarak planlı merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin adımlarını atmıştır. Macar rekabet politikası Macar reform sürecinin ana itici güçlerinden birisi olmuştur. (Ojala, 1999). Rekabet hukuku ve politikasının rolü mal rejiminde yapısal değişiklikler, ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirmelerle bu ekonomik değişimleri desteklemek ve teşvik etmek olmuştur. (Kovács, 1997). 1990'da yürürlüğe giren Macaristan Rekabet Kanunu (MRK) dönüşüm sürecinde ekonomik yasalaştırmanın en başta gelen parçasıdır. O zamanın Macaristan başbakanının nitelemesiyle "ekonomik hayatın anayasasıdır" (OECD, 2001). Haksız rekabet hukuku ve kartel hukukunu birleştirerek tekçil bir yaklaşımı tercih eden Macaristan, 16 Aralık 1991'de Avrupa Birliği Anlaşmasını imzalayarak diğer mevzuat yanında rekabet hukuku mevzuatını da uyumlaştırma yükümlülüğü altına girmiştir.

1 Ocak 1997 tarihinde yürürlüğe giren Haksız ve Kısıtlayıcı Piyasa Uygulamalarının Yasaklanmasına Dair Kanun 1990 tarihli Kanun da çeşitli değişiklikler öngörmüřtür⁴. Rekabet Yasası 2000 yılında yine değiştirilerek mevcut kurallar sadeleştirilmiş, içtihatlardan kaynaklanan belli ilkeler ve kavramlar ortaya çıkmış ve AB'nin dayattığı usul reformu ile MRK güçlendirilmiştir. 9 Haziran 2015'te kabul edilen ve 1 Eylül 2015'te yürürlüğe giren yeni yasa ile en son değişiklikler gerçeleřtirilmiştir⁵(http://www.gvh.hu/en//data/cms1033354/Hungarian_Competition_Act_20150901_.pdf).

Macaristan Rekabet Kanunu'na göre teşebbüsler arasındaki rekabeti kısıtlayıcı yatay ve dikey anlaşmalar yasaktır ve hükümsüzdür. Ancak, rekabet üzerinde önemli

economy 1848-1998, Volume II, Paying the bill for the Goulash communism, pp. 7-119. New York: Columbia University Press. Kornai, J. (2000b). Paying the bill for the goulash communism: Hungarian development and macrostabilization in a political economy perspective. In: J. Kornai, *Evolution of the Hungariane conomy 1848-1998, Volume II, Paying the bill for the Goulash communism*, pp. 123-225. New York: Columbia University Press.

⁴Yeni yasanın şümulü yalnızca iç hukukta değil uluslararası alanda da takdire şayan bulunmuştur. Mahkemeler arasındaki yetki çatışması sona erdirilmiş ve MRK'nun yetkileri netlik kazanmıştır. En göze çarpan değişim kartel hukuku kuralları ilgilidir. 1990 Yasası sadece teşebbüsler arasındaki yatay anlaşmaları ve yeniden satış fiyatı belirlemeyi yasaklarken, şimdi tüm dikey anlaşmalar yasak kapsamına alınmıştır. AT rekabet hukuku ile uyumlu bireysel ve grup muafiyeti düzenlemeleri yapılmıştır. (GyörgynéBoytha 1997, s. 89; Csépai ve RemeteiFilep, 2001, s. 87, akt. Cseres, 2004).

⁵Deęişiklięin amacı. Macar Rekabet Kurumunun kovuştırmaya ilişkin düzenlemelerine yapılan ince ayar sayesinde rekabet hukukunun etkin ve verimli uygulanmasını kolaylaştırmaktır. Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmeleri hukuka uygun davranışa yöneltmektir. Rekabet Kanununa göre belli şiddetli ihlaller hariç, küçük veya orta ölçekli işletme ilk kez bir ihlalde bulunduysa para cezası yerine bir uyarı vermek mümkündür. Değişiklikler ayrıca kamu ihale süreçlerindeki rekabet hukuku ihlallerine karşı daha etkin önlemler almayı hedeflemiştir. Kamu ihalelerinden sorumlu bakan nedeniyle ilgili kamu alımları, sözleşme veya bunlarla ilgili değişikliklere ait verileri doğrulanması için MRK'na iletmek hakkına sahiptir. Birleşmelerin kontrolüne ilişkin değişikliklerin amacı yoğunlaşmaların kontrolünü daha etkin, şeffaf ve öngörülebilir yapmaktır. En önemli yenilik, bir yoğunlaşma izni için başvuru zamanlaması düzenlemesi ve başvuranın bu konuda nasıl bir destek vereceğine ilişkindir. Dosyaya erişim kurallarla ilgili değişiklikler tarafların haklarının ihlal edilmemesini temin ederek MRK'nun kovuştırmayı zamanında tamamlamasına yöneliktir

etkisi bulunmayan bazı kısıtlayıcı anlaşmalara bireysel ya da grup muafiyeti tanınabilir. Karteller, kamu ihaleleri ve imtiyaz sözleşmelerinde rekabet kısıtlayıcı ihaleye fesat karıştırma anlaşmaları cezai yaptırıma tabi tutulmaktadır. Benzer şekilde, teşebbüs birliklerinin amacı ya da etkisi rekabetin kısıtlanması olan anlaşma ve kararları da yasaktır.

Hâkim durumun kötüye kullanılması ilkesinde yasak olan hakim durumda olmak değil bu durumunu kötüye kullanmaktır⁶. Macar Rekabet Yasası hakim durumun kötüye kullanılması halleriyle ilgili rekabeti bozan veya kısıtlayan, rakipleri dışlama, piyasaya yeni rakiplerin girişlerini engelleme, haklı neden yokken sözleşme yapmayı reddetme, bağlama anlaşmaları, sözleşme yapmaya zorlama, fiyat belirleme gibi örneklere yer vermiştir. Diğer kötüye kullanma halleri olarak hakim durumundan yararlanarak doğrudan daha yüksek kar elde etmeyi hedefleme ya da diğer tarafı istenmeyen hizmetleri veya dezavantajlı sözleşme koşullarını kabul etmeye zorlamak sayılmıştır.

Ulusal ekonomi açısından önemli olabilecek yatay, dikey ve aykırı tüm birleşme ve devralmalar rekabete olan etkileri açısından denetlenmektedir. Bu denetimde 1 Haziran 2009' a hakimiyet testi kullanılıyor iken bu tarihten itibaren rekabeti önemli ölçüde azaltma testi⁷ uygulanmaya başlanmıştır. Yine MRK birleşme öncesi ve birleşme sonrası teşebbüslerin bazı değerleri veya varlıklarının satılması gibi yoğunlaşmanın olumsuz etkilerini giderecek bazı şartlar koyabilir. 1991 den beri yalnızca 5 birleşme devralmaya izin verilmemiştir (www. globalcompetition review.com).

Macar Rekabet Kanunu'nun 24. maddesi izne tabi birleşme ve devralmalarla ilgili MRK tarafından uygulanacak olan eşikleri düzenlemektedir. Mayıs 2004'ten bu yana Avrupa Birliği Birleşme Tüzüğü'nün öngördüğü ciro eşiklerini aşan birleşme devralmaların Avrupa Komisyonu'na bildirilmesi gerekir ve değerlendirmesi Komisyon tarafından yapılır. Tüzüğü'nün öngördüğü şartlar dahilinde Komisyon ve ulusal rekabet otoriteleri sağlaması, kendi aralarında bazı davaları devredebilir. 2009 yılında yoğunlaşmaların değerlendirilmesi kriterleri değişmiştir. Bu değişikliğin

⁶Rekabet Kanunu kapsamında, hakim durum, ilgili piyasada bir ya da daha fazla teşebbüsün tedarikçileri, rakipleri, müşterileri ve diğer piyasa katılımcılarını hesaba katmaması gerekmeksizin bağımsızca hareket edebilme gücüdür. Başka bir ifadeyle hâkim durumunu uzun vadede sürdürebilmesi için önemli bir pazar gücüne sahip **olduğu ve**, toplam üretim düzeyi ve fiyatı etkileme gücünün yanı sıra fiyatları yükseltme ve piyasadaki rakipleri dışlama yeteneğine de sahip olmasıdır. Bir teşebbüsün hakim durumda olması rekabetin imkânsızlaştığı anlamına gelmez, sadece söz konusu teşebbüsün piyasa lideri olduğu anlamına gelir.

⁷Yani birleşme ve devralma ilgili pazardaki rekabeti önemli ölçüde azaltmıyorsa, özellikle de yoğunlaşma ilgili pazarda hakim durumun yaratılması veya güçlendirilmesi sonucunu doğurmasına rağmen rekabeti önemli ölçüde azaltmıyorsa MRK birleşme devralmayı reddedemez. Aksi takdirde ise rekabet üzerindeki etkinlik avantajları dezavantajları göz önüne alarak işleme izin vermeyebilir.

bir sonucu olarak yoğunlaşmanın rekabet üzerindeki etkilerinin daha kapsamlı bir analizinin yapılması söz konusu olmuştur.

REKABET KURUMU

Macar Rekabet Kurumu 1 Ocak 1991 tarihinde faaliyete başlamıştır. MRK rekabet ile ilgili konulardan sorumludur. Rekabet Yasası ve diğer yasaların rekabetle ilgili hükümlerinin uygulanmasını sağlamak Kurumun görevleri arasındadır. Rekabet Kanunu rekabet hükümlerinin yanı sıra Kurumun yasal statüsünü temel yapısını ve işleyişini, belirleyen kuralları da içermektedir. Macaristan'ın Avrupa Birliği'ne üyeliği ile MRK, AB üyesi devletlerin ulusal rekabet otoritelerinden oluşan Avrupa Rekabet Ağ'ının ve Avrupa Komisyonunun bir üyesi olmuştur. Kurum aynı zamanda belirli koşullar altında AB rekabet hukukunu uygulamak yükümlülüğü altındadır.

MRK kamu bütçeli, idari bir devlet otoritesidir, hükümetten bağımsızdır yalnızca parlamentoya faaliyetleri hakkında yıllık bir rapor sunmakla yükümlüdür. Rekabet savunuculuğu ve rekabet kültürü oluşturma çabalarını yürütür. Hükümet politikalarına da rekabetle ilgili kamu menfaatlerinin korunması bağlamında uzman tavsiye ve tekliflerde bulunur. Rekabet kültürü oluşturma bağlamında sağladığı finansal desteklerle araştırma, konferans, yayın gibi çalışmalara destek verir. Kurumun bir başkan ve iki yardımcısı vardır. Başkan 6 yıllığına başbakanın gösterdiği adaylar arasından cumhurbaşkanı tarafından atanır. Görevi sona eren Başkan tekrar atanabilir. Başkan yardımcılarını kurum başkanı başbakana önerir başbakan da seçtiği ismi cumhurbaşkanına gönderir atamayı cumhurbaşkanı yapar. Yardımcılardan birisi soruşturmaların yönetiminden sorumludur diğeri ise karar organı olan Rekabet Kurulu'na başkanlık eder. Kurumun hâlihazırda 122 personeli vardır. Merkezi Budapeşte'dedir ve bölgesel ofisi yoktur. Kurum kararlarını yazılı olarak internet sitesinden ilan eder. Kararlarının denetimini Budapeşte Metropolitan İdari ve Çalışma Mahkemesi veya Budapeşte Metropolitan Mahkemesi yapar. 2001 Ağustos ayında Kartel Birimi faaliyete başlamıştır. Aynı yıl, özellikle genç avukatlar ve entegrasyon ile ilgili konularda iyi derecede bilgiye sahip, en az bir yabancı dil bilen ekonomistleri istihdam ederek personel sayısını artırmıştır.

Rekabet Kurumu faaliyetlerinin rekabetin korunması ile bağlantılı olarak üç temel dayanak noktası vardır. 1) rekabet denetim soruşturmaları - ulusal ve Topluluk rekabet hukukunun uygulanması; 2) rekabet savunuculuğu - MRK devlet kararlarını etkilemeye çalışır; 3) rekabet kültürü - MRK'nun amacı rekabet konularında kamu bilincini artırmak amacıyla, rekabet politikası hakkında bilginin yayılmasını sağlayarak rekabet kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak ve rekabet ile ilgili yasal ve ekonomik faaliyetlerin gelişimini teşvik eder. Rekabetin korunmasını ötesinde, MRK Ticaret Kanunu gibi diğer hukuki düzenlemelerle kendisine verilen diğer görevleri de yerine getirmektedir

MRK, Anayasa Mahkemesi Kanuna göre zaten yürürlükte olan bir kanun ya da kararnamenin, rekabeti ihlal etmesi halinde Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabilir. Kurum bu hakkını 19 yıl içinde sadece bir kez kullanmıştır. Macaristan Rekabet Otoritesi ayrıca belediyeler de dahil olmak üzere ilgili hükümet otoritesinden yürürlükteki anti-rekabetçi düzenlemeleri veya kararları değiştirmesini veya yürürlükten kaldırmasını isteyebilir. Ya da Kanunun verdiği yetkiye dayanarak kendisi söz konusu kararlar ve düzenlemelerle ilgili dava açabilir.

MRK, belediyenin rekabet kurallarını ihlal kararını yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde değiştirmesini veya geri çekmesini isteyebilir. Talebinin yerine getirilmemesi durumunda, Rekabet Otoritesi ilgili kararın başka bir yasayla denetimi istisna tutulmamış olmak kaydıyla mahkemeye başvurabilir.

RUSYA FEDERASYONU REKABET HUKUKUNUN GENEL ÇERÇEVESİ

Rusya'da diğer ülkelerin aksine önce Rekabet Otoritesi kurulmuş rekabet kanunu sonraki aşamada kabul edilip yürürlüğe konulmuştur. Yeni Ekonomik Yapıyı ve Tekel Karşısı Politikayı Destekleme Bakanlığı (Devlet Komitesi- kısaca MAP olarak anılmaktadır) Rusya Federasyonu'nun ilk Rekabet Otoritesi olarak 1990 yılında kurulmuştur. 1991 yılında çıkarılan Ürün Pazarlarında Tekelci Faaliyetlerin Kısıtlanması ve Rekabet Üzerine Kanun ise ilk rekabet kanunudur⁸. 2004 yılında Yeni Ekonomik Yapıyı ve Tekel Karşısı Politikayı Destekleme Bakanlığı feshedilerek yerine Federal Tekel Karşısı Kurum (Federal Antimonopoly Service-FAS) kurulmuştur. Feshedilen Bakanlığın görevleri bu kuruma devredilirken küçük işletmelerin desteklenmesi ve tüketici haklarının korunması görevleri kapsam dışında tutulmuştur. Yeni rekabet kanunu çalışmaları başlatılarak şu andaki Rekabet Kanunun omurgası olan 2006 tarihli rekabet kanunu kabul edilmiştir Daha sonra 6 Ocak 2012 'de yürürlüğe giren değişikliklerle tekel karşıtı hukuki düzenlemelerin çerçevesini liberalleştirmek ve idari engelleri azaltmak amaçlanmıştır. Rusya rekabet hukukunu diğer önemli yasalarla örneğin AB rekabet hukukuyla uyumlaştırma çabasına girilmiştir.

Kanunun 1. maddesinde konusu ve amaçları düzenleme altına alınmıştır⁹. Rekabetkanunu sektör ayrımı yapılmaksızın uygulanmaktadır.

⁸3 Rusya Federasyonu 1993 Anayasasında Rekabet Hukukunun yasal dayanağı olan 8. Maddede 1. Rusya Federasyonunda ekonomik alanın bütünlüğü, malların, hizmetlerin ve mali kaynakların serbest dolaşımı, rekabetin desteklenmesi, ekonomik faaliyetlerin serbestliği güvence altına alınır düzenlemesine yer verilirken; 34. madde 1. Herkes kendi yeteneğini ve malvarlığını, girişimcilik ve kanunla yasaklanmayan diğer faaliyetler için serbestçe kullanma hakkına sahiptir. 2. Tekelleşmeye ve haksız rekabete yönelik ekonomik faaliyet yasaktır, hükmü getirilmiştir. Benzer şekilde 1994 tarihli Rusya Federasyonu Medeni Kanununda 10. Medeni Hakların Kullanılması başlığı altında ve 1222. maddesinde Haksız Rekabetten Kaynaklanan Yükümlülükler başlığı altında rekabet hukuku düzenlemeleri yer almıştır.

⁹Kanunun amacı, rekabetin önlenmesi ve sınırlandırılması dahil olmak üzere rekabeti korumak için yasal ve organizasyonel temeli oluşturmak, tekelci faaliyetlerin ve haksız rekabetin

(http://en.fas.gov.ru/legislation/legislation_50915.html). Bu Kanunun hükümleri Rus ve/veya yabancı gerçek kişiler veya teşebbüslerle yapılan fakat Rusya Federasyonu rekabet durumunu etkileyen anlaşma veya eylemlere de uygulanır (etki prensibi). Rus Rekabet Otoritesi, Rusya dışında yapılan bu anlaşmaların Rusya sınırları içerisinde rekabet üzerinde bir etkisi olup olmadığını değerlendirmek ve karar vermekle yükümlüdür.

4. madde kanunda yer alan toplam 22 kavramı tanımlamış, 5. maddede ise hâkim durum düzenlemesine yer verilmiştir. Maddede hâkim durum, belirli bir emtia piyasasında bir veya birkaç teşebbüsün, ilgili piyasadaki genel koşulları etkileyebilecek kararı alabilmesi ya da diğer teşebbüsleri bu piyasanın dışına itebilmesi ya da diğer ekonomik kuruluşların bu piyasaya erişimini engelleyebilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Hâkim durumda bulunduğu iddiasıyla karşı karşıya kalan teşebbüs mahkemeye ya da Rekabet Otoritesine gidilmeden önce hakim durumda olmadığını kanıtlama hakkına sahiptir. Doğal tekel pozisyonunda olan teşebbüs hakim durumda kabul edilir. Kredi kuruluşları dışındaki finansal kuruluşların hakim durumda olup olmadığını belirleyen koşullar Rusya hükümeti tarafından Federal kanundaki kısıtlamalar göz önüne alınarak tanımlanır. Kredi kuruluşlarının hâkim durumda olduğunu tespit eden koşullar ise Rusya Merkez Bankası ile Rusya hükümeti tarafından belirlenir¹⁰.

Teşebbüsler arası rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar ve uyumlu eylemler Kanununun 11. maddesi ile düzenlenmiştir. Aynı pazarda mal satan rakip teşebbüsler arasındaki anlaşmalar kartel olarak kabul edilmekte ve yasaklanmaktadır. Rekabeti sınırlama amacı taşıyan bu anlaşmalar yine örneksene yoluyla sayılmıştır¹¹. Kanun, teşebbüsler arası uyumlu eylemleri de yasaklamıştır¹². Rekabeti kısıtlayan

kısıtlanması ve önlenmesi, federal yönetici otoriteler, kamu otoriteleri, yerel otoriteler, Rusya Merkez Bankası tarafından rekabeti önleyen, kısıtlayan, ortadan kaldıran faaliyetlerin kısıtlanması ve önlenmesidir. Madde, Kanunun hedeflerini ortak ekonomik alanda, malların serbest dolaşımını, rekabetin korunması ve Rusya Federasyonu'nda ekonomik faaliyet özgürlüğünü sağlamak ve ürün piyasalarının da etkin işleyişi için gerekli koşulları yaratmak olarak ifade etmiştir

¹⁰2013 yılında hakim durumun kötüye kullanılması ile ilgili FAS'a 18,397 başvuru yapılmıştır. FAS, 234 tanesi re'sen olmak üzere 2401 vakaya bakmıştır. Bu vakalardan 679 tanesi ihlal iddiaları doğrulanmadığı için sonlandırılmıştır. Geriye kalan vakalarda FAS 1955 adet ihlali tespit etmiş ve 1461 karar yayınlamıştır. 1304 karar (664 tanesi 2013'te yayınlanan) temyiz edilmiştir. Mahkemeler 612 kararı hukuka uygun bulmuş, 238 tanesini tamamen bozmuş, 46 kararı kısmen bozmuştur. Geriye kalan kararların yargı süreci halen devam etmektedir (Report_2013_eng.pdf. www.fas.gov.ru).

¹¹Bunlar arasında fiyatları, indirimleri, zamları belirleme; rekabet açık ihale fiyatlarını düşürmek, muhafaza etmek ya da artırmak; coğrafi ya da ürün pazarı paylaşmak, mal ve hizmetlerin alım satım miktarını, alıcı ya da satıcıları paylaşmak; üretimi azaltan veya sona erdiren anlaşmalar; belli satıcı veya alıcılar ile sözleşme yapmayı reddeden anlaşmalar ve teşebbüsler arasında malların fiyatlarının belirlenmesine sebep olan, rakibin malını satmamasına zorlayan dikey anlaşmalar yasaktır. Finansal kuruluşlar arasındaki dikey anlaşmalar istisna olmak kaydıyla anlaşma yapan teşebbüslerin pazar payı yüzde yirmiyi aşmıyorsa dikey anlaşmalara izin verilmektedir.

¹²Uyumlu eylemler tıpkı rekabeti kısıtlayan anlaşmalar gibi düzenlenmiştir. Teşebbüsler arası uyumlu eylemler; fiyatları, indirimleri, ek ücretleri belirlemeye ihalede fiyatın artması, azalması veya aynı kalmasını sağlamaya, pazarları, mal ve hizmetlerin satış ve alış hacmini bölmeye,

anlaşmalar, uyumlu eylemler ve işlemlere bazı durumlarda muafiyet tanınabilir¹³. FAS bünyesinde Ekim 2008'de kartelleri araştırmak ve rekabet otoriteleri arasındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla özel bir birim oluşturulmuştur¹⁴.

Yoğunlaşmaların kontrolü Kanununun 26 ila 35. maddeler arasında düzenleme altına alınmıştır. 26. maddeye göre, Rus finansal kurumlarının, maddi ve maddi olmayan varlıkları Rusya Federasyonunda yer alan ticari ve ticari olmayan Rus kuruluşlarının ve Rusya'ya mal satan yabancı kişi ve kuruluşların birleşme ve devralma işlemleri, işlemin yapıldığı yıl bir milyar rublenin üzerinde ise devlet kontrolüne tabidir. Bazı birleşme ve devralmalar yalnızca FAS'ın izni ile gerçekleştirilebilmektedir¹⁵.

Rekabet Kanunu, 14. maddesinde haksız rekabeti düzenlemektedir. Kanun, haksız rekabeti teşebbüslerin işletme faaliyetlerini yerine getirirken Rusya Federasyonu yasalarına, iş geleneklerine, saygınlık, akılcılık ve eşitliğe aykırı olarak, rakiplerinin ekonomik olarak zarar görmesine ve iş itibarlarının zarar görmesine neden olarak

malların üretimini azaltmaya ve sona erdirmeye, belli satıcılar ve alıcılarla sözleşme yapmayı reddetmeye yönelikse yasaktır. Elektrik enerjisinin toptan ve perakende pazarında, ticari altyapı organizasyonlarında, teknolojik altyapı organizasyonlarında, iletişim organizasyonlarında teşebbüsler arası uyumlu eylemler yasaklanmıştır. 11. maddenin teşebbüsler arası uyumlu eylemlere dair getirdiği yasaklar, ilgili pazardaki ortak payları yüzde yirmiyi aşmayan ve her birinin Pazar payı yüzde sekizi geçmeyen teşebbüslere uygulanır

¹³Finansal kuruluşlar arasındaki dikey anlaşmalar hariç olmak kaydıyla yazılı dikey anlaşmalar ticari imtiyaz sözleşmeleri ise, ilgili pazardaki payları yüzde yirmiyi aşmıyorsa, muafiyete tabidir (md.12). Rekabeti kısıtlama ihtimali olan anlaşmalar, uyumlu eylemler ve işlemler, üretimin mükemmelleştirilmesini, malın satışının ya da teknik, ekonomik ilerlemesinin teşvik edilmesini sağlıyorsa; dünya pazarında Rusya'nın rekabet kapasitesinin artırılmasını, teşebbüslere nazaran tüketicilere daha fazla fayda sağlıyorsa, yasaklama kapsamı dışında tutulmaktadır (md.13). Kanununun 15. ve 16 Maddelerine göre; federal yönetici otoriteler, kamu otoriteleri, yerel otoriteler ve diğer kamu kurumlarının rekabeti kısıtlayan, engelleyen veya ortadan kaldıran uyumlu eylemleri, anlaşmaları ve işlemleri de yasaktır.

¹⁴2013 yılında FAS'a rekabeti kısıtlayan anlaşmalar ve uyumlu eylemlerle ilgili toplam 1084 başvuru yapılmıştır. Başvuruların çoğunluğu - 242- ihalelerde fiyat belirleme, yükseltme veya azaltmaya ilişkindir. 147 başvurunun konusu ilgili pazarda fiyat belirleme, yükseltme veya azaltmaya iken; 236 başvuru ise dezavantajlı sözleşme şartları dayatmak ile ilgilidir. 193 kararda rekabet ihlali bulunduğu karar verilmiş ve 358 karar yayınlanmıştır. Bunların 136 sı temyize götürülmüş, 60 karar hukuka uygun bulunurken 2 si bozulmuş, 6 tanesi ise kısmen bozulmuştur. Geri kalanların temyiz süreci devam etmektedir. FAS, 2013 yılında bir kartele dahil olma konulu idari 21tane pişmanlık başvurusu ve 3 tane de 16. Madde kapsamında (federal yönetici otoriteler, kamu otoriteleri, yerel otoriteler ve diğer kamu kurumlarının rekabeti kısıtlayan, engelleyen veya ortadan kaldıran uyumlu eylemleri, anlaşmaları ve işlemleri de yasaktır) idari pişmanlık başvurusu almıştır. Başvuranların 16'sının pişmanlık başvuruları kabul edilmiştir. Bunların 13 tanesi 11. Madde ihlali, 3 tanesi ise 16. Madde ihlaline dayanmaktadır. Soruşturmaya konu olan pazarlar balık avlama ve satma, sıvı kostik soda, vb.dir (Report_2013_eng.pdf. www.fas.gov.ru.).

¹⁵Bunlar:1. En son bilanço'ya göre toplam varlıklarının değeri yedi milyar rubleyi aşan ya da birleşmeden önceki takvim yılında malların satışından elde edilen toplam gelirleri on milyar rubleyi aşan teşebbüsler arasındaki birleşmeler (finansal kuruluşlar hariç), 2. En son bilanço'ya göre varlıklarının toplam değeri 7 milyar rubleyi aşan ya da katılmadan önceki takvim yılında satıştan elde edilen toplam gelirleri on milyar rubleyi aşan bir veya birkaç teşebbüsün diğer teşebbüsler katılması (finansal kuruluşlar hariç) 3. Son bilanço'ya göre varlıklarının toplam değeri Rusya hükümeti tarafından belirlenen miktarı aşan finansal kuruluşların birleşmesi ya da bir veya birkaç finansal kuruluşa katılması. Finansal kuruluşların birleşme veya konsolidasyonu durumunda, bu miktar Rusya Federasyonu Merkez Bankası ile koordineli olarak Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından belirlenir

bundan fayda sağlamayı amaçlaması olarak tanımlamıştır. Haksız rekabet yasaklanmıştır ve haksız rekabet halleri yine örnekseme yoluyla sayılmıştır¹⁶

REKABET KURUMU

Kanununun uygulanmasından Rus Rekabet Otoritesi (Federal Antimonopoly Service-FAS) sorumludur. Doğrudan hükümete bağlı olan FAS'ın başlıca görevleri şunlardır: 1) tekel karşıtı yasaların gözetilmesi ile ilgili olarak ekonomik teşebbüsler, gerçek kişiler, federal yönetici otoriteler, kamu otoriteleri, yerel otoriteler, diğer kuruluşlar, kamu bütçe dışı fonlar üzerinde devlet kontrolünü sağlamak; 2) tekel karşıtı yasaların ihlallerini durdurmak, ihlallerin durdurulması için önlemler almak, bu ihlalleri incelemeye almak; 3) tekelci faaliyetleri, haksız rekabeti, diğer ihlalleri önlemek 4) toprak, maden kaynakları, su ve diğer doğal kaynaklar ile ilgili ekonomik yoğunlaşmalar üzerinde devlet kontrolünü uygulamak. 2010 yılında perakende ticarete dair özel anti-tekel düzenlemesi getirilmiş ve FAS'a denetim yetkileri verilmiştir¹⁷. Rekabet ihlali aynı zamanda bir suç teşkil ediyorsa ceza soruşturması İçişleri Bakanlığının yetkisindedir, FAS'ın sadece idari soruşturma gücü vardır. FAS idari soruşturmayı kendi inisiyatifi ile açar¹⁸. FAS'ın idari para cezası

¹⁶1. Ekonomik zarara ya da iş itibarının zarar görmesine sebep olan yanlış, hatalı, çarpıtılmış bilginin yayılması, 2. Malın niteliği, niceliği, tüketim özellikleri, üretim yeri, yöntemi, doğası ya da üretici ile ilgili olarak yanlış beyanda bulunulması, 3. Rakibinin sattığı ve ürettiği ürünler ile kendi sattığı ve ürettiği ürünlerin yanlış karşılaştırılması, 4. Bir malın dolaşımına girişi, satışı, değişimi sırasında ikri mülkiyetle ilgili yasadışı kullanımı, 5. Kanunlarla korunan sırların yasa dışı olarak elde edilmesi, kullanılması, bilginin açıklanması. FAS, 2013 yılında 1175 tanesi re'sen olmak üzere toplam 2568 haksız rekabet vakasına bakmıştır. Bunların 923 tanesinde ihlal bulunduğu tespit edilmiştir. 2012'de FAS'ın haksız rekabete ilişkin verdiği kararların 139 tanesi temyiz edilmiş; 28 tanesi hukuka uygun bulunurken 1 karar kısmen geçersiz, 6 karar ise tamamen hukuka aykırı bulunarak bozulmuştur. 104 kararın temyiz süreci hala devam etmektedir (Report_2013_eng.pdf. www.fas.gov.ru.).

¹⁷FAS, Merkez Ofisi ve Rusya Federasyonu sınırları içinde 83 bölgesel Ofisten oluşmaktadır. Rekabet Kanununun ihlal edilmesi durumunda FAS ve bölgesel ofisler Rekabet Kanununu ve İdare Kanunundaki kartel yasaklamalarıyla ilgili maddeleri uygulamaktadır. Rusya Federasyonu'nda, FAS'ın denetim görevi, verdiği idari para cezası ve getirdiği diğer müeyyideler dışında, başka yasal ve idari bazı düzenlemeler de, rekabetçi yaklaşımı desteklemektedir. Ekim 2009'da, rekabet ihlalleri için daha ağır yaptırımlar getiren Rusya Federasyonu Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi bu bağlamda bir dönüm noktası olmuştur. Bu Ceza Kanun'da, ağır rekabet ihlali olarak tanımlanabilecek karteller ve sınırlı bir sürede hâkim durumun mükerrer kötüye kullanımları için idari para cezası dışında cezai sorumluluk öngörülmüştür. Vatandaşların, kurumların veya devletin kayba uğramasını, aşırı oranda gelir elde edilmesini, mevkiin kötüye kullanılmasını kişilerin mallarının tasdiye edilmesini ya da mallarına zarar verilmesini içeren, şiddet kullanılarak ya da şiddet kullanma tehdidi ile gerçekleştirilen bu yöndeki davranışlar yedi yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Kanun'un uygulanmasından; FAS'ın talebi ile dava açılması ve diğer işlemlerden öncelikle İçişleri Bakanlığı sorumludur. FAS'ın kararları için itiraz mercii, Yüksek Tahkim Mahkemesi ile Asliye Mahkemeleridir. Rekabet Kanunu ihlalini tespit eden FAS, dosya belgelerini ceza sürecinin başlatılması için İçişleri Bakanlığına gönderir. Bakanlık yalnızca ciddi ve karmaşık dolandırıcılıklarla ilgili kartel durumlarında ceza soruşturması yapar. Soruşturma süresince FAS ile işbirliği yapabilir. Bakanlık, ceza soruşturmasını Ceza Usulü Kanunu ve Kolluk İşlemleri Kanununa göre yürütür.

¹⁸. Soruşturmanın dayanakları, diğer devlet ve belediye otoriteleri, bireyler, tüzel kişiler, kitlesel medya kaynaklarından alınan bilgiler ve FAS'ın kendi soruşturma sonuçları ya da kartele ilişkin kanıtlardır. FAS öncelikle soruşturma açıp açmama konusunda karar verir (ön araştırma) ve rekabet ihlali bilgisinin alınmasını takip eden bir ay içinde soruşturma açar. Eğer ilave bilgiye ihtiyaç duyarsa bu süre üç aya kadar uzayabilir (md. 24-26). Olağandışı durumlarda, FAS tarafından yapılan soruşturmaya savcılık kurumları da dahil olmaktadır. FAS, her bir rekabet

uygulama yetkisi vardır. Kartellerle ilgili para cezası, ihlalin olduğu pazarda teşebbüsün gelirinin yüzde 10'u ile yüzde 50'si arasında değişmektedir. Alt sınır olarak 100.000 rubleden belirlenmiştir. Teşebbüs yetkilileri de hem idari hem cezai sorumluluğa sahiptir. Kartel oluşturma veya kartel üyesi olma halinde 20.000 den 50.000 rubleye kadar idari para cezası ya da üç yıla kadar yetkisizleştirme cezası verilebilmektedir. Yetkisizleştirme, teşebbüs yetkililerinin bir tüzel kişinin yöneticisi, yönetim kurulu üyesi olmasının, yönetim ile ilgili işletme faaliyetlerini yapmasının yasaklanmasıdır. Fas'ın 31.12.2013 itibariyle toplam 3004 personeli bulunmaktadır. Bunların 2414 tanesi bölge ofislerinde 590 tanesi ise merkez ofisinde görev yapmaktadır. Personelin 395 i ekonomist, 780 i hukukçu, 166 sı teknik eleman 1073 ü ise destek personeldir. FAS aynı zamanda rekabet savunuculuğu görevini de yerine getirmektedir.

En büyük dönüşüm ekonomisi olan Rusya Federasyonu, dönüşüm döneminin erken bir safhasında bir rekabet kurumu oluşturmuş ve rekabet hukukunu desteklemiş olmasına rağmen uygulamada rekabet her zaman ilk öncelik olmamıştır.

Bakanlar Kurulu tarafından atanması siyasi bağımsızlığını tartışmalı hale Rekabet Hukuku bağlamında Rusya Federasyonun kat ettiği mesafe dikkate değer olmasına rağmen yeterli değildir. Haksız rekabet ve tüketici hukukuna ilişkin düzenlemelerin Rekabet Kanununda değil, kendi özel kanunlarında düzenlenmesi mevzuattaki sorunlu alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer eleştiri konusu ise devlet yardımlarıdır. FAS'ın doğrudan hükümete bağlı olması, Başkan, başkan yardımcısı ve diğer dört başkan yardımcısının getirmektedir. Mevzuatın diğer ülke mevzuatları getirilmesi, siyasetten bağımsız, şeffaf, etkin bir Rekabet Otoritesinin eksikliği bu büyük dönüşüm ekonomisi rekabet hukuku uygulamasındaki aksaklıklar olarak ortaya çıkmaktadır.

AZERBAJCAN REKABET HUKUKUNUN GENEL ÇERÇEVESİ

1990'lı yılların başlarından itibaren Azerbaycan'ın da dâhil olduğu, tüm Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri rekabet yasaları benimsemiş ve bu yasaların uygulanmasını sağlayacak ilgili düzenleyici kuruluşları hayata geçirmişlerdir. Bu rekabet kanunlarında en yaygın yer alan düzenlemeler yatay ve dikey kısıtlamalar,

ihlalinin incelenmesi için bir komisyon kurar. Komisyon FAS yetkililerinden oluşmaktadır. Komisyonun başkanı, Rekabet Kurumu başkanı, yapısal birim başkanı ya da başkan yardımcısı olabilir. Komisyon en az üç üyeden oluşur. Bankacılık hizmetleri pazarında kredi kuruluşlarının rekabet ihlallerinin incelenmesinde Rusya Merkez Bankasından üye sayısının yarısı kadar temsilci de komisyona katılır. Komisyon tarafından düzenlenen duruşma sırasında, teşebbüs ve ilgili tarafların yazılı ve sözlü açıklamalar göndermek hakkı vardır. Komisyon davanın başlamasından itibaren üç ay içinde üyelerin basit çoğunluğu ile nihai kararını verir, bu dönem altı aya kadar uzatılabilir. Komisyon kararı ilgili teşebbüslere uyarı verme, işlemi iptal etme ve tespit şeklinde olabilir. Komisyon kararına karşı üç ay içinde tahkim (ticari) mahkemesinde temyiz davası açılabilir. Rekabet kanunu ile ilgili davalarda zamanaşımı süresi rekabet ihlalinin belirlenmesinden itibaren üç yıldır (md. 41). Ceza kanununa göre zamanaşımı süresi ise suçun işlendiği tarihten itibaren on yıldır.

karteller, hâkim durum veya tekelin kötüye kullanılması ve birleşme ve devralmalara ilişkindir¹⁹. Dönüşüm ekonomileri açısından hayati önem taşıyan rekabet politikaları özelleştirme ve anti tekelleşme politikası, fikri mülkiyet hakları, tüketici haklarının korunması ve dış ticaret ve yatırım rejimlerinde serbestleşmeyi kapsayan geniş bir ekonomik reformlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Dönüşüm ekonomisine sahip bir ülke olan Azerbaycan'da Haksız Rekabet Hakkında Kanun 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. 1993'te yürürlüğe konulan mevzuatın kendisi tam bir uyarlamadır ve anti-rekabetçi /tekelci davranış teorisi ve tanımlarla ilgili önemli ayrıntılar içerir. 1995, 1997 ve 2008 yılında mevzuatta çeşitli değişiklikler yapılmıştır(Lapachi, 2002).

Yakın geçmişte Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetleri özel sektörün ekonomik rolünü arttırmak ve rekabeti teşvik etmek için önemli adımlar atmıştır. Planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan da bir piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için gerekli yasal zemin ve kurumların oluşturulması gerekmiştir.

Azerbaycan Rekabet mevzuatı ile Rekabet Otoritesine serbest girişimcilik ve adil rekabet, ekonominin tekelleşmeden kurtarılması ve rekabetin geliştirilmesi, piyasa katılımcılarının rekabeti sınırlayan anlaşmalar ve uyumlu eylemlerinin ve tekelci faaliyetlerinin engellenmesi ve giderilmesi ve pazarda rekabet ve tüketicilerin özgür seçim temelinde malların fiyatlandırılmasını formüle etmeyi sağlayacak koşullar oluşturması için yetki verilmiştir(<http://www.antimonopoly.az/>).

Rekabetin korunması alanında Tekel Karşıtı Politikalar Departmanının faaliyetleri Azerbaycan Cumhuriyeti Tekel Karşıtı Faaliyetler Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti Haksız Rekabet Kanunu Azerbaycan Cumhuriyeti Doğal Tekeller Kanunu ve kabul edilen diğer yasalar ile düzenlenmiştir. Departman, faaliyetlerini Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin, Başkanının, Bakanlar Kurulunun ve Ekonomik Kalkınma Bakanının karar ve emirleri bağlamında gerçekleştirmektedir. Kanunlar birleşme ve devralmalar, yatay ve dikey anlaşmalar, kartellerin takip edilmesi ve önlenmesi ve hâkim durumun kötüye kullanılması durumlarında devlet denetimi yetkisi içermektedir.

Son olarak, 28 Nisan 2016'da, Rekabet Faaliyet Yasası ve Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunlarla rekabet hukuku düzenlemeleri yapılmıştır. Bu değişikliklerle, Azerbaycan rekabet yasalarına kartel anlaşmaları kavramı girmiştir.

¹⁹Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min03_e/min03_14sept.

Değişiklikten önce, Rekabet Kanunu'nun rekabeti kısıtlayan anlaşmalara ilişkin 10/1 maddesi yalnızca tarafların hakimdurumda olduğu anlaşmalara uygulanırken artık tarafların pazar payına bakılmaksızın uygulama alanı bulacaktır. Dahası, Rekabet Kanunu'nun 10/1 maddesi yasaklanmış anlaşmaların kapsamlı bir listesini de içermektedir. Ceza Kanunu'nun 199. maddesi (tekelci eylemler ve rekabetin kısıtlanması) de revize edilerek, kolluk kuvvetlerine rekabete aykırı eylemleri kovuşturma yetkisi verilmiştir. 199. maddenin ihlali ile büyük miktarlarda (AZN 50.000'den fazla) zarara neden olan veya bu miktarlarda gelir elde eden, meydana gelen zararın dört katı kadar veya elde edilen gelir miktarı ve 12 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılabilir (http://www.cislcn.com/antitrust/antitrust.pdf)

Azerbaycan rekabet hukukunun sorunlarını kısaca sıralarsak yargı bağımsızlığı düzeyi, mevzuatın uluslar arası rekabet normlarıyla uyumsuzluğu²⁰, yüksek yolsuzluk oranı, mevzuatın uygulanmasındaki aksaklıklar, Rekabet Otoritesinin yetrince etkin olmayışı, Rekabet Otoritesi personelinin bilgi ve nitelik eksikliği, yaptırımların uygulanmasındaki yetersizlik ve bir rekabet kültürü eksikliği²¹ başta gelmektedir.

Piyasada faaliyette bulunan teşebbüsler, uygulama ve düzenleme eksikliğinden kaynaklanan devlet görevlilerinin eşitliğe aykırı şekilde cezasız kalan ihlallerinden yakınmaktadırlar (Aslanova,2005). Oysa rekabet mevzuatı sadece özel sektör aktörlerini değil, kamu sektöründe faaliyet gösteren aktörleri de kapsamına almaktadır. Rekabet mevzuatı ihlallerinin adil, eşit bir şekilde yaptırıma tabi tutulması bir diğer çözüm önerisidir. Çünkü yasaları yapmak yeterli olmamaktadır. Yasaları yaptıktan sonra onu uygulayacak sistemi fonksiyonel hale getirmek o yasanın yapılmasından daha fazla önem taşımaktadır. (Aslanova,2005).

Aynı zamanda şunu da ifade etmek gerekiyor ki, Azerbaycan ekonomisindeki haksız rekabet şartları rekabet becerisi gösteremeyen işletmelerin amaçlarına hizmet edecek şekilde değer yeniden paylaşılmasına ortam oluşturacağı için şirket yöneticileri ve üretimle ilgili olan personelde bu duruma uygun alışkanlıklar oluşuyor. Buna göre kurumsal tekelciliğin kaldırılması, rekabet gücü olmayan işletmelerin varlığı konusunda ciddi tehlike oluşturuyor ve daha önce elde edilmiş olan birikimlerin bir kısmını geçersiz kılıyor. Bu ise böyle işletme yöneticileri ve çalışanları tüm güçleri ile değer yeniden paylaşılmasını öngören bağışların, indirimlerin, bir kısım resmi veya resmi olmayan kuralları savunmak zorunda kalıyorlar. Buna göre bazı enstitüler verimli çalışmadıkları halde bile çalışmalarını devam ettiriyorlar. Burada asıl önemli konu ise, bu enstitüler, belirli yapı kapsamında birbirlerine bağlı durumda olmaları ve tek bir kurumsal yapı oluşturarak

²⁰Azerbaycan Cumhuriyeti henüz Dünya Ticaret Örgütü üyesi değildir.

²¹Azerbaycan Cumhuriyeti'nin planlı merkezi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmesine ilişkin geçmişinin yaklaşık yirmi beş yıllık bir zaman dilimine tekabül ettiği unutulmamalıdır.

yine bir birlerini tamlamalarıdır. Onlar için geçerli olan bu özellik enstitülerin koherentliği olarak adlanır. Kurumsal yapıda "beyaz noktalar"ın olması ilkesel olarak olabilir, fakat durum geçici özellik taşır. Bu yapı doğaya benzer ve her hangi bir boşluk kabul etmez. Örneğin, geçit döneminde bulunan Azerbaycan ekonomisinde bir çok resmi, yani piyasa ilişkilerini düzenleyen yasalarla belirlenen kuralların boşluğunu resmi olmayan kurallar tamamlamaktadır. Davranışın resmi olmayan kuralları, resmi kuralların devamı ve ekidir. Bir takım davranış alışkanlıkları ve gelenekleri sosyal ilişkilerde resmi kurumlarca belirlenmeyen boşluğu doldurmuş olur. Bu daha çok, sürekli değişim gösteren ve belirli şartlara bağlı olan ilişkiler için geçerlidir. Bazı durumlarda ise resmi kurallar resmi olmayan kurallarla zıtlık oluşturur, enstitülerin öngördükleri davranıştan daha farklı bir davranış biçimi oluşabilir. Bu durumda resmi ve resmi olmayan kurallar karşı karşıya gelirler. Bu durumun sonuçları ise, kesin tarihi şartlarla belirlenir. Genel olarak, resmi olmayan kuralların değişmesi resmi kurallara göre daha yavaş gerçekleşir ki bunun da nedeni insanın düşünce dünyası, ikili ilişkileri ve sosyal tecrübesi gelenek ve kültüre bağlı olarak uzun bir dönem sabit kalır. Bu açıdan resmi olmayan kurallardaki geçici duraklama, kurumsal yapının dinamik gelişimini engeller ve sonuçta bu yapı genel olarak yavaş gelişir.

Temel anti-tekel ve rekabet yasaları tüketici haklarının korunması ve haksız rekabete ilişkin tasal düzenlemelerin anayasal kaynağı 12 Kasım 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının, 15, 16, 31, 39, 50, 57, 59, 68, 71 ve 72. maddeleridir.

Azeri Rekabet Otoritesi, Sovyet devriminden kısa süre sonra 1992 yılında kurulmuştur. Azerbaycan'da önce Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'na bağlı iken 2014 yılından itibaren İktisat ve Sanayi Bakanlığı'na bağlı olan Antiinhisar Politikası ve Tüketici Haklarının Korunması Devlet Hizmetinin; ülkenin rekabet kanunu, tüketicinin korunması kanunu, haksız rekabete ilişkin kanun, doğal tekeller hakkında kanun, reklam kanunu, girişimcilik, elektrik ve gaz hakkındaki kanunlar kapsamında görevleri bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Azerbaycan Rekabet Otoritesi, rekabetin korunmasının yanında birçok alanda yetki ve sorumlulukları olan ve bakanlığa bağlı bir birim şeklinde teşkilatlanmaktadır. Personelin iş yükünün önemli bir kısmını tüketici şikâyetleri oluşturmaktadır.

REKABET OTORİTESİ'nin yetkileri ve statüsü 25 Aralık 2009 tarih ve 203 sayılı kanunla belirlenmiştir. REKABET OTORİTESİ, haksız rekabetin anti tekel politikalara ilişkin düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir. Azerbaycan'ın tekel karşıtı ve rekabet yasalarının uygulanmasına ilişkin REKABET OTORİTESİ tarafından, tekeli faaliyetin önlenmesi, kısıtlanması yasaklanması amacıyla yapılan düzenlemelere uyulması yasal zorunluluktur.

Azerbaycan anti tekel ve haksız rekabet yasalarının hükümleri Azerbaycan topraklarında geçerli ve etkilidir ve tüm tüzel ve gerçek kişilere uygulanır. Bu kanunlar, yabancı ülkelerdeki gerçek veya tüzel kişilerle kamu kurumları veya idari organlar arasındaki Azerbaycan pazarında rekabetin kısıtlanması veya sınırlandırılmasına doğrudan veya dolaylı olarak yol açan anlaşma ve sözleşmelere de uygulanacaktır (etki prensibi). Bununla birlikte, antitekel düzenlemeler, fikri ve sınai haklara rekabetin kısıtlanması amacıyla kasıtlı olarak kullanılmadıkları sürece uygulanmayacaktır. 2004 yılından Azerbaycan Avrupa Komşuluk Politikası'nın ("ENP") bir ortağı olduğu için Avrupa Komisyonu ve diğer ENP üyesi devletler ile anti tekel düzenlemeler ve rekabet kanunları konusunda aktif bir işbirliği içerisindedir. Rekabet Otoritesi ayrıca, rekabet alanında üye ülkeler arasındaki faaliyetleri koordine etmek amacıyla 1993 yılında kurulan Uluslararası Anti-tekelleme Politikalar Konseyi (ICAP) üyesidir. Konsey üyeliği çerçevesinde, bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerle ortak ekonomik bölgedeki tekelleme faaliyetlerinin ve haksız rekabetin ortadan kaldırılması için yasal bir temel oluşturulması amacıyla yakın işbirliği yapmaktadır.

Azerbaycan kanunları uyarınca şu faaliyetler tekelleme faaliyetleri olarak tanımlanmıştır. Merkezi yürütme gücüne sahip organların, ekonomik aktörlerin ve tüketicilerin çıkarlarını ihlal eden, rekabeti kısıtlayan veya ortadan kaldıran veya kaldıracabilecek hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanan devlet tekeli

İdari organların şubelerinin hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanan şube tekelleri, yürütme gücüne sahip yerel organların hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanan yerel tekeller,

Ekonomik aktörlerin Azerbaycan ulusal pazarında bir hakim durum oluşturan veya hakim durumu sürdüren hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanan tekeller,

Mali-kredi kuruluşlarının yasadışı eylemlerden kaynaklanan finansal kredi tekeli;

Ekonomik aktörlerin birbirleriyle veya idari organlarla veya idari organların birbirleriyle yaptıkları rekabeti kısıtlayan veya kısıtlama ihtimali olan yatay ve dikey anlaşmalardan kaynaklanan tekel

İdari organ veya ekonomik aktörlerin sahip oldukları piyasa gücünü kötüye kullanarak ülkenin çıkarlarına, ekonomik aktörlerin ve tüketicilerin haklarına zarar veren doğal tekel

İdari organ veya ekonomik aktörlerin lisans ve patentler üzerindeki tekel haklarını bazı piyasalardaki rekabeti kısıtlama ya da ortadan kaldırma amacıyla hukuka aykırı eylemlerle kötüye kullanarak oluşturdukları patent ve lisans tekeli

Ekonomik aktörlerin hakim durumlarını kötüye kullanarak tekelci faaliyette bulunarak rekabeti kısıtlamaları ve tüketicilerin haklarını ve çıkarlarını ihlal etmelerine karşın bu ihlale son vermeye teknolojik, bölgesel veya örgütsel nedenlerle zorlanmalarının mümkün olmadığı durumlarda, Rekabet Otoritesi şü yollara başvurabilir; teşebbüsün ürün veya hizmetlerinin fiyatını belirleyebilir, teşebbüsün pazar payıyla uyumlu kademeli gelir vergisi uygulayabilir, söz konusu piyasadaki giriş engellerini basitleştirmek amacıyla ticari mallara birleşik standart uygulayabilir, ithalat- ihracat lisanslarını iptal edebilir.

Tekelci faaliyetin sona ermesi, hakim durumdaki teşebbüsler tekelci faaliyetlerde bulunmaya başlar veya eylemleri rekabeti önemli ölçüde kısıtlarsa Rekabet Otoritesiteknolojik, bölgesel veya örgütsel engel olmamak kaydıyla teşebbüslerin ayrılmasına karar verebilir.

Bilgi Edinme Hakkı Azerbaycan Rekabet Otoritesi, görevlerini ve işlevlerini yerine getirmek için gerekli yazılı veya sözlü tüm bilgileri kamu kurumlarından idari otoritelerden ve teşebbüslerden alma hakkına sahiptir. Azerbycan Devlet İstatistik Kurumu, ulusal piyasada devlet tekellerinin hakimiyetlerine ilişkin istatistiki verileri Kuruma sağlamaktadır. Tekelci teşebbüs te kendi faaliyetine ilişkin mali bilgileri talebi halinde Kuruma vermek zorundadır. Rekabet Otoritesinin de edindiği bilgileri gizli tutma yükümlülüğü vardır.

Yerel emtia piyasasında hakim bir konuma sahip olan ve mevzuatta öngörülen yöntemlere dayanan özel veya münhasır hak veya doğal tekele sahip olan tüzel kişiler, malların veya hizmetlerin sunum koşulları ve fiyatları hakkındaki bilgileri ve eğer bunlara ilişkin bir değişiklik söz konusu olarsa bu değişiklikleri de en az 30 gün önceden açıklamakla yükümlüdürler,

Hakim durum: Azerbaycan rekabet hukukunda hakim durumda bulunmak yasak değildir yasak olan hakim durumun kötüye kullanılması yoluyla rekabet kanununu ihlal etmektir. Hakim durum Azerbaycan Rekabet Kanunu 4. madde de tanımlanmıştır. The key feature here is the use of an additional criterion - market share – for determination of the dominant position. This criterion is defined as a market share in excess of 35% or by a maximum rate established by the law or by the anti monopoly authorities. Madde düzenlemesine göre hakim durum, teşebbüsün ilgili pazardaki malların tedavülü veya diğer teşebbüslerin ilgili pazara girişleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmasıdır.. Buradaki en önemli özellik, hakim durumun belirlenmesi için ek bir ölçüt olarak pazar payının esas alınmasıdır. Bu kriter,% 35'i aşan bir pazar payı ya da kanun ya da Rekabet Otoritesinin belirlediği azami bir oranı ifade etmektedir.

Aşağıdaki eylem veya davranışlar Azerbaycan rekabet hukukunda hakim durumu kötüye kullanma örnekleri olarak kabul edilmiştir. Vurgulanması gereken nokta kanunda yer alan bu davranışların sınırlı sayıda olmadığı örneksene yoluyla düzenlendiği Rekabet Otoritesinin bu örnekler dışında kalan davranışları da hakim durumun kötüye kullanılması olarak kabul edebileceği ve yaptırım uygulayabileceğidir.

- piyasaya giriş engelleri oluşturulması
- Tekelci olarak yüksek kar elde etmek amacıyla fiyatların belirlenmesi veya yükseltilmesi

Malların arzı veya satımı için doğrudan veya dolaylı olarak ayırimcılık yapılması, haksız yere farklı fiyatlandırma veya şartları ileri sürülmesi

- belirli malların tedarikini sözleşme dışı ya da, karşı tarafın çıkarına olmayan koşulların kabulüne bağlamak
- Kıtık yaratmak veya fiyatlarını artırmak için dolaşımdan malları geri çekmek

Alternatif satıcıların / alıcıların yokluğunda belirli bir alıcıyla (müşteri) sözleşme yapmayı reddetmek

Diğer tarafın rızası olmaksızın veya bildirimde bulunmaksızın mevcut ticari ilişkilerin ihlal edilmesi

- talep edilen malların üretiminin haklı bir nedene dayanmaksızın azaltılması veya durdurulması

İgili piyasalarda hakim durumda bulunan ve çoğunlukla yasal tekel veya devlet tekeli şeklindeki doğal tekel teşebbüsleri tekelci teşebbüsler olarak tanınmaktadır. Azerbaycan rekabet yasası, üretimin spesifik teknolojik özelliklerinden dolayı rekabetsizlik koşullarında talebin tatmin edici olması ve tekelci tarafından üretilen (satılan) emtianın ikamesinin olmaması halini "doğal tekel" olarak tanımlamaktadır. Doğal tekelci faaliyet alanları rekabet yasası ile belirlenir ve doğal tekelci teşebbüslere ilişkin tescil ve kayıtların tutulması ilgili yürütme organınca yerine getirilir.

Rekabete aykırı anlaşmalar ve uyumlu eylemler: Kural olarak, Azerbaycan rekabet yasaları, rakip ya da potansiyel rakip teşebbüsler arasındaki yatay anlaşmaları yasaklamakta ve dikey anlaşmalara (üretim ve dağıtım süreçlerinin farklı aşamalarındaki işletmeler arasında) rule of reason yaklaşımını uygulamaktadır. Azerbaycan rekabet yasaları tarafından yasaklanan şıdaki yatay ve dikey anlaşmalar şunlardır: eğer anlaşmanın taraflarından birisi hakim durumda ise; i)

coğrafi Pazar paylaşma, alım satım miktarlarını belirleme, ürün çeşidi paylaşma, ve müşteri paylaşmaya ilişkin anlaşmalar, ii) sabit fiyat, indirimler ve ek ücretlerin belirlenmesi, iii) ilgili piyasaya girişi kısıtlama, rakipleri boykot etme, rakiplerle ticari ilişkiyi reddetme, iv) ihale miktarını değiştirmeye yönelik üretim kotalarının yapay olarak koordinasyonu, v) ihalelerde ve satışlarda bir ve aynı seviyede fiyatların artırılması, azaltılması veya sürdürülmesi. vi) piyasa fiyatlarını engelleme, vii) fiyat ayrımcılığı yapma, • biri hâkim durumda bulunan teşebbüslerden birbirinin rakibi olmayıp tedarikçisi veya alıcısı olan teşebbüsün yaptığı piyasadaki rekabetin kısıtlanmasına neden olan veya olabilecek anlaşmalar; • teşebbüslerin katılımları veya biraraya gelmeleriyle ortaya çıkan birleşik Pazar payının sonucu olarak hakim durumu güçlendiren anlaşmalar • rekabetin kısıtlanması veya ortadan kaldırılması amacıyla teşebbüsler arasında ortak girişimlerin kurulmasına ilişkin anlaşmalar • ulusal pazarda rekabetin kısıtlanmasına neden olabilecek bir Azeri teşebbüsün yabancı bir teşebbüsü satın almasına ilişkin anlaşma; • belirli ürünlerin satış koşullarını veya belirli ürünlerin satın alımı şartlarını belirleyen bağlayıcı anlaşmalar • bazı ürünlerin rakiplerinden ziyade belirli bir satıcıdan satın alınmasını ilişkin dışlama anlaşmaları, • rakiplerin piyasaya girmesini engelleme amaçlı ürün standartları oluşturma anlaşmaları

Tıpkı hakim durum örneklerinde olduğu gibi kanunda yer alan rekabete aykırı anlaşmalar sınırlayıcı sayıda değildir. Kanunda sayılmamış olsa bile rakipler arasında rekabeti kısıtlama taşıyan diğer anlaşmalar da Rekabet Otoritesi tarafından yasak anlaşma kapsamında olabilecektir.

Teşebbüslerin birleşmesi ve satın alınmasına ilişkin herhangi bir uyumlu eylem, bu teşebbüslerin Azerbaycan'da hakim duruma geçmelerine veya mevcut hakim durumlarının güçlendirilmesine yol açarsa hukuka aykırı kabul edilmektedir.

Rekabet Soruşturması: Bir rekabet soruşturması ya Azeri Rekabet Otoritesi tarafından resen başlatılır veya gerçek ve tüzel kişi teşebbüsler, yürütme organları, belediyeler, ilgili devlet ve hükümet yetkilileri, STK'lar ve diğer kamu kuruluşları, kitle iletişim araçları tarafından yapılan ihbar veya şikayet üzerine başlatılır. Rekabet Otoritesine başvuru, ihbar veya şikayet başvurunun kaydedildiği tarihten itibaren bir ay içinde Rekabet Otoritesi tarafından kurulan komisyon (genellikle 3 üyeden oluşur) tarafından değerlendirilir. Başvuruyu araştırırken Komisyon, rekabet kanununun ihlal edildiğini tespit ederse soruşturmaya başlama kararı alır ve ilgili tüm taraflara tebliğ eder. Soruşturmanın süresi 3 aydır, Rekabet Otoritesi gerektiğinde 6 ay ek süre verebilir. Soruşturma işlemlerinin başlatılmasına ilişkin bilgi Rekabet Otoritesinin etresmi web sitesinde de yayınlanır. Komisyon, soruşturma sürecinde teşebbüs yöneticilerinin, bireysel girişimcilerin ve kamu görevlilerinin suç işlediğine dair bir kanıt elde ederse, davanın materyallerini ilgili devlet idari organlarına

gönderme kararı alır. Dava, ilgili taraf temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilir. Komisyon kararı, Komisyon üyelerinin oy çokluğu ile alınır ve teşebbüsün ihlali durdurması ve / veya ihlallerin sonuçlarını verilen süre içerisinde ortadan kaldırması yönünde bir talep içerebilir. Komisyon kararının temyizi için mahkemeye başvurulabilir. Komisyonun kararı, soruşturmanın tamamlanmasının ardından derhal yayınlanır ve bu yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer. Komisyon kararında belirtilen talimatların zamanında yerine getirilmemesi halinde talimatların mahkeme kararı ile yerine getirilmesine başlanır ayrıca Komisyon ek mali yaptırımlar uygulayabilir.

Rekabet hukuku mevzuatını ihlal eden teşebbüsler, yürütme organları ve görevlilerinin karşılaştacağı sonuçlar şunlardır: Rekabet Otoritesi talimatlarına dayanarak ihlale son verme, eski hale iade, anlaşma hükümlerini değiştirme veya anlaşmayı feshetme ve kararda öngörülen diğer önlemleri alma, rekabet yasasını ihlal etmesinin sonucunda elde edilen kârı, mevzuatın öngördüğü sıraya göre devlet bütçesine ödeme, zararı tazmin etme ve para cezası. Teşebbüse uygulanacak para cezası belirlenirken teşebbüsün mali durumu dikkate alınır. Mali yaptırımlar şeklinde verilen cezalar, Rekabet Otoritesi tarafından alınan karar tarihinden itibaren 30 gün içinde devlet bütçesine aktarılır. Para cezasının ödemesinin gecikmesi veya kısmi ödeme halinde, Rekabet Otoritesi her bir gecikme günü için toplam tutarın % 1'i veya cezanın ödenmemiş kısmının% 1'i oranında ceza ödenmesi talebiyle mahkemeye başvurabilir. Kişiler ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu hükümlerine uygun olarak mevzuatla öngörülen rekabet ve tekeli eylemlerin cezai sorumluluğunu üstleneceklerdir. Rekabet Otoritesiyetkilileri ve görevlileri, yasal veya ticari sır niteliğindeki bilgilerin açıklanmaması ve resmi görevlerinin yanlış yapılması nedeniyle teşebbüslerin uğradığı zarardan teşebbüse ve devlete karşı sorumludurlar.

Yoğunlaşmaların Denetimi: md. 13 Azerbaycan rekabet hukuku hükümleri çerçevesinde Rekabet Otoritesinin izin ve onayını gerektiren yoğunlaşma işlemleri şunlardır. İlgili piyasada toplam Pazar payının % 35i aşmasına sebep olan birleşme ve devralmalar, varlıklarının toplam değeri, asgari ücretin 75.000 katını aşan birleşme ve devralmalar, mahkeme kararı ile tasfiye hariç olmak kaydıyla teşebbüslerin tasfiye ve bölünmeleri halinde varlıklarının toplam değeri asgari ücretin 50 000 katını aşan teşebbüsler. Bu işlemlerin geçerli olabilmesi için Rekabet Otoritesinden önceden izin alınması zorunludur. Şayet Kurum, herhangi bir nedenden dolayı birleşme veya devralmaya izin vermezse başvuran teşebbüs en yüksek devlet organına idari bir kararla itirazda bulunmak ve ayrıca Rekabet Otoritesinin kararının iptali için Azerbaycan Ekonomik İdare Mahkemesinde bir iptal davası açmak hakkı vardır.

Teşebbüslerin kurulması, yeniden yapılandırılması ve tasfiyesi ile ilgili ekonomik konulardaki tüm işlemler ve teşebbüsler arası hisse senetlerinin satın alınmasına dair tüm işlemler yukarıdaki eşiği aştığı takdirde Rekabet Otoritesinin yazılı iznine tabidir. Bununla birlikte kanun, hangi süre içerisinde, işlemin hangi aşamasında ve işlemin taraflarından hangisince onay başvurusu yapılacağına dair açılı hükümler içermemektedir.

Bireysel muafiyet ve grup muafiyeti: yürürlükteki Azerbaycan rekabet mevzuatı, "gruplar" veya "grup içi" işlemler için açıkça herhangi bir düzenleme içermemekte veya muafiyet öngörmemektedir. Her iki grup işlemin geçerliliği Rekabet Otoritesinin gerekli kriteri sağladığı tespitinden sonraki iznine tabidir. Kurumun onayı gerektiği halde onay alınmaksızın yapılan işlemler Kurumun talebiyle mahkemece hükümsüz kılınabilir. Ayrıca, teşebbüslere izin alınmadan yapılan işlemler ve kanununda belirtilen bilgi ve belgelerin ibrazının yapılmaması sebebiyle için beş bin beş yüz manata kadar para cezası uygulanabilir. İşlem, ancak Rekabet Otoritesinin öngördüğü para cezasının ödenmesinden sonra geçerlilik kazanır.

SONUÇ

Etkin bir rekabet hukuku uygulaması için rekabet danışmanlığı, rekabet savunuculuğu ve bir rekabet kültürü oluşturma her biri diğerini destekleyen ve tetikleyen köşe taşlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik gelişme düzeyinin düşüklüğü yanında, kurumsallaşma problemleri, karmaşık hükümet düzenlemeleri ve bürokrasi başarılı bir rekabet hukuku uygulamayı engelleyen faktörlerdir. Rekabetin önündeki devlet engelleri kaldırılmasından ve kamu politikasında rekabet politikalarıyla tutarlı gerçek bir değişiklik yapılmadan firmaların etkili bir şekilde rekabet edecekleri ve yatırım yapacakları bir zemin oluşturmak mümkün olmayacaktır. Ayrıca, bir rekabet hukukunun benimsenmesi ve uygulanmasını kısıtlayan siyasi baskıların yarattığı engellerin farkına varıp ortadan kaldırmak ta hayati önem taşımaktadır.

Macaristan'da 19. yüzyılın sonlarından itibaren itibaren devlet, ekonomik anomalileri çözmekle sorumlu görülmüş ve bunun için gerekli altyapıyı oluşturmaya çabalamıştır ki bu tutum rekabet kültürünün gelişmesini etkileyen önemli bir faktördür. 1923'te haksız Rekabet Kanunu, 1931'de ise karteli yasaklayan Ekonomik Rekabeti Düzenleyen Anlaşmalara İlişkin Kanun kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Hukuki ve siyasi açıdan belirsizliklerle dolu olan piyasa ekonomisine geçiş döneminin başlangıcında MRK, iyi donanımlı personeliyle başarılı bir rekabet hukuku uygulaması ortaya koymuştur. Kurumun personeli piyasa ekonomisinin nasıl işlediğini ve Rekabet Otoritesinin rolünün ne olması gerektiğini anlayan hukukçu ve ekonomistlerden oluşuyordu. MRK, örgütlenme ve faaliyetleri bağlamında sıra

dışı bir şekilde bağımsızdır (OECD, 2001, s. 18). Nitekim rekabetin korunması amacı yanında, Macaristan Rekabet Kanununda ekonomik etkinlik ve sosyal gelişimin sağlanması amaçlarına yer verilmiştir²².

MRK sorular ve cevaplar şeklinde yoğunlaşmalara ilişkin teorik değerlendirmeler ve metodolojik gereksinimleri gideren bir rehber hazırlamıştır. Bu rehber sayesinde MRK, taraflar ve üçüncü şahıslar arasında iletişim güçlenecek ve yoğunlaşma soruşturması daha hızlı ve daha etkili olacaktır. Rehberin amacı yoğunlaşmanın tarafları açısından gerekli verilerin zamanında ve kalitede toplanmasını kolaylaştırmaktır.

Mart 2014 te, Avrupa Hukuk ve Ekonomi Merkezi Macaristan'ın Avrupa Birliği içinde ikinci en etkin yoğunlaşma denetim sistemine sahip olduğunu belirten araştırma sonuçlarını yayınlamıştır. Araştırma Macaristan birleşme devralma denetim sisteminin güçlü, zamanında,

Rusya'da diğer ülkelerin aksine önce Rekabet Otoritesi kurulmuş rekabet kanunu sonraki aşamada kabul edilip yürürlüğe konulmuştur. Yeni Ekonomik Yapıyı ve Tekel Karşısı Politikayı Destekleme Bakanlığı (Devlet Komitesi- kısaca MAP olarak anılmaktadır) Rusya Federasyonu'nun ilk Rekabet Otoritesi olarak 1990 yılında kurulmuştur. 1991 yılında çıkarılan Ürün Pazarlarında Tekelci Faaliyetlerin Kısıtlanması ve Rekabet Üzerine Kanun ise ilk rekabet kanunudur. 2004 yılında Yeni Ekonomik Yapıyı ve Tekel Karşısı Politikayı Destekleme Bakanlığı feshedilerek yerine Federal Tekel Karşısı Kurum (Federal Antimonopoly Service-FAS) kurulmuştur. Feshedilen Bakanlığın görevleri bu kuruma devredilirken küçük işletmelerin desteklenmesi ve tüketici haklarının korunması görevleri kapsam dışında tutulmuştur. Yeni rekabet kanunu çalışmaları başlatılarak şu andaki Rekabet Kanunun omurgası olan 2006 tarihli rekabet kanunu kabul edilmiştir Daha sonra 6 Ocak 2012 'de yürürlüğe giren değişikliklerle tekel karşıtı hukuki düzenlemelerin çerçevesini liberalleştirmek ve idari engelleri azaltmak amaçlanmıştır. Rusya rekabet hukukunu diğer önemli yasalarla örneğin AB rekabet hukukuyla uyumlaştırma çabasına girilmiştir.

En büyük dönüşüm ekonomisi olan Rusya Federasyonu, dönüşüm döneminin erken bir safhasında bir rekabet kurumu oluşturmuş ve rekabet hukukunu desteklemiş olmasına rağmen uygulamada rekabet her zaman ilk öncelik olmamıştır.

²²HungarianCompetitionAct),

http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/129678A286_8BD0C90.pdf, Erisim

Tarihi: 25.04.2016,

Bakanlar Kurulu tarafından atanması siyasi bağımsızlığını tartışmalı hale Rekabet Hukuku bağlamında Rusya Federasyonun kat ettiği mesafe dikkate değer olmasına rağmen yeterli değildir. Haksız rekabet ve tüketici hukukuna ilişkin düzenlemelerin Rekabet Kanununda değil, kendi özel kanunlarında düzenlenmesi mevzuattaki sorunlu alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer eleştiri konusu ise devlet yardımlarıdır. FAS'ın doğrudan hükümete bağlı olması, Başkan, başkan başyardımcısı ve diğer dört başkan yardımcısının getirmektedir. Mevzuatın diğer ülke mevzuatları getirilmesi, siyasetten bağımsız, şeffaf, etkin bir Rekabet Otoritesinin eksikliği bu büyük dönüşüm ekonomisi rekabet hukuku uygulamasındaki aksaklıklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın idari regülasyonlara yönelik algılaması rekabet açısından avantajlıdır. Hükümet politikalarının şeffaflığı ve kamu fonlarında oluşan sapmalar dikkatçeki olumsuzluklar olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabet hukuku ve anti-tröst uygulamalarının etkinliği açısından Azerbaycan ekonomisi 116. Sırada yer almakta ve genel ortalamadan büyük ölçüde sapma göstermektedir. Aynı şekilde Küresel Kriz açısından önem finansal güvenliğeyönelik regülasyonlarda da yetersiz kaldığı görülmektedir (Global Competitiveness Report,2010). Bu üç ülke arasında Macaristan en kurumsallaşmış rekabet hukukuna sahip ülkedir. Rusya'nın gelişmiş bir rekabet hukuku çerçevesi bulunmakla beraber uygulamada sorunların bulunduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan ise Rekabet Hukukunun kurumsallaşma ve uygulama eksikliğinin öne çıktığı ülkedir.

KAYNAKÇA

Aslan, İ.Y. (2006), Rekabet Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa.

Güven, P. (2009), Rekabet Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara. Dutz, M. Vagliasindi, M. (2000), "CompetitionPolicyImplementation in TransitionEconomies: An EmpiricalAssessment", EuropeanEconomicReview, ILIV, 4-6, 762-72.

FEDERAL ANTIMONOPOLY SERVICE OF RUSSIAN FEDERATION, http://en.fas.gov.ru/legislation/legislation_50915.html Erişim Tarihi 20.07.2017. Hoekman, B.,Holmes, P. (1999) CompetitionPolicy, DevelopingCountriesandThe WTO, The World Economy, Vol. 22, No. 6.

OECD Peer Review Report on Russia'sCompetitionLawandPolicy, DocumentCCNM/GF/COMP/WD (2004) 2,

www.oecd.org/.../competition/prosecutionandlawenforcement/32005515.pdf.

Erişim tarihi 20.06.2017.

Türk Rekabet Kurumu, <http://www.rekabet.gov.tr/default.aspx?nsw...1A>. Erişim Tarihi 26.05.2017.

www.fas.gov.ru. Report_2013_eng.pdf Erişim tarihi 26.05.2017.
www.weforum.org/.../global-agenda-council-russia. Erişim Tarihi 19.03.2017.

VAKIFLARDA GALLE ALACAĞI

Oğuz Sadık Aydos

ÖZET

Ülkemizde, Vakıflar Genel Müdürlüğüne (VGM) yönetilen ve mazbut vakıf olarak adlandırılan çok sayıda vakıf bulunmaktadır. Bu vakıfların yıllık gayrisafi gelirlerinin % 20'si yönetim ve temsil masrafı olarak VGM bütçesine gelir kaydedilir. Söz konusu vakfın hayrat ve akarlarının onarımı ile vakfiyelerinde yer alan hayır işleri yerine getirildikten sonra kalan kısma galle fazlası adı verilir. Galle fazlası vakfiyede yer alan esaslar dairesinde dağıtılır. Bu dağıtımlarda kural olarak vakıf evlâtlarına pay verilmesi gündeme gelmektedir. Hakkında çok sayıda uyuşmazlık olan bu müessese önemli bir uygulama sorunu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Mazbut vakıf, Vakıf evlâdı, Galle

GİRİŞ

Gerçek veya tüzel kişilerin, yeterli hak ve/veya malları sürekli ve belirli bir amaca özgülemeleriyle oluşan mal topluluklarına vakıf adı verilir (TMK m. 101/I). Mevcut mallar vakfedilebileceği gibi gerçekleşmiş veya gerçekleşeceği anlaşılan her türlü gelir de belirli amaç için özgülenebilir (TMK m. 101/II).

Ekonomik açıdan toplumda oluşan katmanlar arasında köprü vazifesi görmesi, yardımlaşma ve dayanışma duygularını kurumsallaştırması vakfı, diğer tüzel kişilerden ayırmakta ve sosyolojik açıdan çok önemli bir konuma getirmektedir. Kökleri Avrupa hukuk sistemlerinden doğmayan vakıf, oluşumunu İslâm ve Türk hukukunda tamamlamıştır.

"Vakıf; insanlar tarafından yararlanılmak üzere bir aynı (malı) Allah'ın Mülkü hükmünde olmak koşulu ile temlik (mülkiyetin devri) ve temellükten (mülkiyetin devralınmasından) hapis ve men eylemdir, şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre vakıf mal, kamu malı, vakfın kişiliği ise, kamu kişiliğidir. Vakıf mal Allah'ın Mülkü hükmündedir. Bu nedenle vakıf mallar, her türlü nüfus ve otoritenin el atmasından uzak kalmış ve sürekliliği bu ilkelerle sağlanmıştır" YİBK 2003/1 E, 2004/1 K. (20.5.2004 Tarihli ve 25467 Sayılı Resmî Gazete). Görüldüğü üzere vakıflar insanlığın en önemli müesseselerinden biridir ve bu alandaki ihlaller kamuya karşı yapılmış olarak addedilir.

“Osmanlı tatbikatında vakıf; tek taraflı irade beyanıyla kurulan, yargılama sonucunda lüzumuna karar verilen, tescille hüküm ifade eden; konusu malum, muayyen ve dayanıklı bir malın, vakfedenin mülkiyetinden çıkarılıp özel ve tüzel kişilerin yararına, gayesine uygun bir biçimde mütevellilerince idare edilen hukukî müesseselerdir” YHGK 2007/18-293 E., 2007/310 K.

“Bir vakıf vakıftan yararlanansız (mevkufun aleyhsiz) olamaz. Aksi takdirde israf yapılmış olur ki bu da yasaklanmıştır. Vakıftan amaç, vakfedenin devamlı olarak sevabını devam ettirmesi olduğuna göre, vâkıfın hayra yönelik olarak vakfın gelirini tahsis etmesi gerekir. Ancak, tatbikatta her zaman böyle olmamış, bazen vakıf menfaatlerini evlatlarına tahsis ettikleri de olmuştur.” YHGK 2007/18-293 E., 2007/310 K. Vakfın gelirlerinden yararlanan kişilere vakıf evlâdı adı verilir. Vakıf evlâdı sıfatının taşınabilmesi için vakıf senedinde belirlenen bazı kıstaslar vardır. Bunlardan birisi ve en önemlisi vâkıfın veya vâkıfın işaret ettiği kişinin soyundan gelmektir.

Mazbut ve mülhak vakıflarda, vakfın hayrat ve akarlarının onarımı ile vakfiyelerindeki hayrat hizmetlerin ifasından sonra kalan miktara “Galle Fazlası” denir. Galle fazlası, vakıf evladının/evlâtlarının hakkıdır.

Bu çalışmamızda, mazbut vakıfları, işleyişlerini, vakıf evlâdını, vakfın fakir evlâdını, Galle kavramını ve hangi esaslar çerçevesinde dağıtılacağını uygulama örnekleri, Yargıtay kararları eşliğinde inceleyeceğiz.

REKABET HUKUKUNDA HÂKİM DURUMUN KÖTÜYE KULLANILMASI: GOOGLE KARARI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN¹

ÖZET

Hâkim durumun kötüye kullanılması yasaklanan rekabet ihlallerinden birisidir. Piyasada hakim durumda bulunan teşebbüs bu ekonomik gücünü kötüye kullanmak suretiyle ilgili piyasada rekabeti kısıtlar ve tekeldi karlar elde eder. Çalışmaya konu olan Google kararının analizi ile Avrupa Birliği rekabet hukuku uygulaması hakim durumun kötüye kullanılması açısından ele alınmıştır. Google kararının gelecekteki ihlalleri üzerindeki yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Hukuku, Hakim Durum, Hakim Durumun Kötüye Kullanılması, Google Kararı.

ABUSE OF DOMINANT POSITION IN COMPETITION LAW: AN ANALYSIS ON GOOGLE DECISION

ABSTRACT

Abuse of the dominant position is one of the prohibited competition in fringements. An undertaking which is dominant in the market will acquire competitive constraints and monopolistic profits in the relevant market by abusing this economic power. The analysis of the Google decision that is the subject of the study and the practice of European Union competition law have been taken in terms of abuse of dominant position. The reflections of Google's decision on future violations have been tried to be disclosed.

Keywords: Competition Law, Dominant Position, Abuse of Dominant Position, Google Decision

GİRİŞ

Amacı piyasalardaki tekelleşme ve kartelleşmeyi ve önleyerek rekabeti korumak olan 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un anayasal dayanağı 1982 Anayasası'nın 167. maddesidir². Hemen hemen bütün rekabet hukuku sistemlerinde ve rekabet kanunlarında üç temel yasak yer almaktadır. Bu üç temel yasaktan ilki rekabeti sınırlayıcı anlaşma, uyumlu eylem ve teşebbüs birliği kararlarıyla rekabetin

¹Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü.

²Anayasa'nın 167/1 maddesi gereğince; "Devlet; para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler."

ihlali, ikincisi hâkim durumun kötüye kullanılması ile rekabet ihlali ve üçüncüsü de hâkim durum yaratan veya hâkim durumu güçlendiren birleşme ve devralmalarla rekabetin ihlalidir. Türk rekabet hukukunun omurgasını oluşturan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da bu sistematığı bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Kanun, 4. madde de rekabeti kısıtlayan anlaşma, uyumlu eylem ve teşebbüs birliği kararlarını yasaklarken; 6. maddede hâkim durumun kötüye kullanılmasını ve 7. madde ile de hâkim durum oluşturacak veya mevcut hâkim durumu güçlendirecek birleşme ve devralmaları yasaklamaktadır.

4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un mehzarı ise Avrupa Birliği Rekabet Hukuku mevzuatıdır. Avrupa Birliği Rekabet Politikasının ve mevzuatının temel amacı, rekabeti bozduğuna inanılan eylemleri engelleyerek, piyasa güçlerinin hâkim olduğu, üye ülkelerde faaliyet gösteren ekonomik aktörlerin eşit koşullarda rekabet edebileceği, iyi işleyen bir iç pazarın oluşumunu sağlamaktır. Avrupa Birliği, rekabet politikası aracılığıyla piyasa ekonomisinin tüm mekanizmalarıyla sağlıklı işleyebilmesini sağlamak için hukuka aykırı bir şekilde rekabetin sınırlandırılmasının önüne geçecek kurallar getirmiştir.

Avrupa'da birleşik bir iç pazarın oluşturulması için gerekli tüm araçlar Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma 'da belirtilmiştir. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 1 Aralık 2009 tarihinde Lisbon Antlaşması ile beraber yürürlüğe girmiştir. Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması 1957) Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (TFEU) olarak yeniden düzenlenmiştir. Çalışmanın konusunu ilgilendiren Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma'nın 3. maddesi, Birliğe "iç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarını tesis etmede" münhasır yetki sağlamaktadır. Ayrıca, Antlaşma'nın 119. maddesi "Üye Devletler ve Topluluk faaliyetlerinin, rekabetin serbest olduğu bir açık pazar ekonomisi ilkesi doğrultusunda yürütülmesi gerektiğini" düzenlemesine yer vermektedir. Bu düzenlemeden yola çıkarak Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın çeşitli hükümlerinde, Rekabet politikasına doğrudan veya dolaylı olarak atıfta bulunmaktadır.

TFEU'nun çeşitli hükümlerinde, Rekabet politikasına atıflar yapılmış olsa da, temel rekabet politikası, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın Başlık VII, Bölüm I'de düzenlenen "Rekabete İlişkin Kurallar" bölümünde yer almaktadır. Bu hükümleri kısaca özetleyecek olursak: - Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 101. ve 102. maddeleri, teşebbüslere uygulanan anti-tröst kurallarını belirlemekte; Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 37. ve 106. maddeleri serbestleştirme ve Devlet müdahalesine ilişkin kurallar getirmektedir. Devlet yardımlarına ilişkin Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 106. ve 107-109. Maddeleri Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, tüm Üye Devletlerde

ve tüm sektörler için doğrudan uygulanabilir, hukuki olarak bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır (<http://www.mess.org.tr/media/file>, s.6).

Rekabet hukukunun doğasına uygun olarak, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma çerçeve düzenlemeler içermektedir. Bu çerçevenin içerisi bir yandan ikincil düzenlemeler olan yönetmelik, kılavuz ve yönerge gibi hukuki bağlayıcılığı olan yasal araçlarla doldurulurken, bir yandan da Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) içtihat kararları ile ilkeler bazında şekillendirilmektedir.

Bu çalışmanın konusunu Avrupa Komisyonu'nun hâkim durumunu kötüye kullanan Google'a karşılaştırmalı alışveriş sonuçlarını arama sayfasının en üstünde gösterdiği gerekçesiyle 2 milyar 420 milyon Euro (2,7 milyar dolar) ceza verdiği kararın analizi oluşturmaktadır. Bu rakam Komisyon tarafından pazardaki bir teşebbüse, rekabete aykırılık gerekçesiyle kesilen şu ana kadarki en yüksek ceza olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca, rekabet düzenlemelerine aykırı hareket etmeyi 90 gün içinde sonlandırması, aksi halde yeni cezaların söz konusu olacağı uyarısı da yapmıştır.

Avrupa Komisyonu, Google'ın Avrupa Birliği'nin tekelleşmeye karşı getirilen yasalarını çiğnediğini ifade etmiştir. Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmetinin, rakip firmalardan daha iyi bir platformla müşterileri kendisine çekmek yerine, bir arama motoru olarak pazardaki hâkimiyetini kendi lehine kullanma ve rakip firmaları kullanıcıların gözünden uzaklaştırma stratejisi üzerine kurulduğu gerekçesiyle cezaya hükmedilmiştir. Karara göre şirket, alışveriş konusundaki aramaları manipüle ederek küçük rakiplerini saf dışı bırakmaktadır.

Çalışmada önce Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma düzenlemeleri ve (ATAD) içtihat kararları çerçevesinde hâkim durumun kötüye kullanılması ele alınacak ve daha sonra Google kararı üzerinden bir analiz yapılacaktır.

AVRUPA BİRLİĞİ REKABET HUKUKUNDA HAKİM DURUMUN KÖTÜYE KULLANILMASI

Hâkim durum kavramı Avrupa Birliği mevzuatında açıkça tanımlanmamıştır. Fakat Avrupa Birliği Adalet Divanı kararları hâkim durumun tanımlanması bakımından önem arz etmektedir. Örneğin United Brands Kararında³ Adalet Divanı hâkim durumu; bir teşebbüsün rakiplerinden, müşterilerinden ve dahi tüketicilerden önemli ölçüde bağımsız davranarak ilgili pazarda etkin rekabetin sürdürülmesini engellemeye yetecek derecede ekonomik bir güce sahip olmak, şeklinde tanımlamıştır. Adalet Divanı'nın yaptığı bu tanım doktrinde de kabul

³Case 27/76 United Brands v Commission (1978).

görmektedir.⁴Adalet Divanı kararlarında hâkim durum tanımlamasında iki unsura vurgu yapılmaktadır. Bunlardan birincisi ilgili piyasada rekabeti ortadan kaldıracabilecek pazar gücüne sahip olmak, ikincisi de hâkim durumdaki teşebbüsün; rakipleri, müşterileri ve tüketicilerinden bağımsız hareket ederek karar alabilmesidir. Esasen hâkim durum tespit edilirken teşebbüsün anlamlı bir pazar gücüne sahip olması gerekmektedir (Mano ve Röller, 2006).Ekonomik bir yaklaşımla piyasa hâkimiyeti, "piyasada bir üretici firmanın üretim kararı ile toplam arz hissedilir ölçüde değişebiliyorsa ya da bir firmanın azalan üretim karşısında diğer firmalar artan üretimle aynı toplam arz seviyesini koruma yoluna gitmiyorlarsa, bu piyasada hâkimiyetin bulunduğundan söz edilir" (Bağrıaçık, 1983,s.11). Hâkim durum belli bir piyasada sahip olunan piyasa gücünü ifade etmesi hasebiyle soyut bir şekilde ele alınamayacaktır. Bir teşebbüsün hâkim durumda olup olmadığının belirlenebilmesi için, her şeyden önce teşebbüsün hangi piyasada faaliyette bulunduğu tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hâkim durum tespit edilirken ilgili piyasa kavramı kritik öneme, sahiptir. Teşebbüsün faaliyette bulunduğu ilgili piyasatespit edilirken de "mal veya hizmet piyasası", "coğrafi piyasa" ve "dönemsel piyasa" olarak üç yönüyle bir piyasa incelemesi yapılmaktadır.⁵

Avrupa Birliği rekabet hukuku mevzuatında yasaklanan ve yaptırıma tabi olan teşebbüsün hâkim durumda bulunması değil, hâkim durumunu kötüye kullanarak piyasadaki rekabetçi ortamı ve işleyişi bozmasıdır. Yasağın en temel amacı hâkim durumda bulunan teşebbüsün, bu ekonomik gücünün sağladığı avantajları,serbest rekabet düzeninin aleyhinde kullanmasının önlenmesidir. İşte bu sebeple kötüye kullanma kavramı, etik normlara değil, ekonomik realitelere bağlıolarak dar yoruma tabi tutulmalı ve ticari etik, rekabet kavramı ile bağdaştırılmalıdır (Sanlı, 2000).

TFEU 102. madde ile hâkim durumun kötüye kullanılması yasaklanması rekabetin etkin bir şekilde işletilmesini sağlamak için rakiplerin piyasadaki davranışlarını denetleyici bir role sahip olmasına rağmen, hâkim durumun kötüye kullanılmasının olası sonuçlarından tüketiciyi ve tüketici çıkarlarını korumaktır. Kötüye kullanma kavramı TFEU 102. maddede tanımlanmadığı için Komisyon ve Adalet Divanı kararları ile şekillenmiştir. Komisyon ve Adalet Divanı, kötüye kullanma kavramını)

⁴KARAKEÇİLİ Feridun, "Avrupa Topluluğunda Piyasalarda Yoğunlaşmanın Denetimi - Birleşmeler, Devralmalar ve Ortak Girişimler (Joint-Ventures)", İKV. Yayınları, No:143, İstanbul 1997 KARAKESİCİ Feridun / ALAGÖZ Aylin / ÇALIŞ Şirin, "Avrupa Topluluğunda İşletmelere Uygulanan Rekabet Kuralları", İKV. Yayınları, No : 135, İstanbul 1995 ,KERSE C. S., "E.C. Antitrust Procedure", 3rd Edition, London 1994, KORAH Valentine, " An Introductory Guide to EEC. Competition Law and Practise", 5th Edition, London 1994, BELLAMY Christopher / CHILD Graham, "Common Market Law of Competition", 4th Edition, London 1993.

⁵CRAIG Paul / DE BURCA Grainne, "EC. Law, Text, Cases and Materials", Oxford, 1995, WHISH Richard / SUFRIN Brenda, "Competition Law", 3rd Edition, London 1993, SMITH H./ HERZOG P., "The Law of the European Economic Community, A Commantory on the EEC Treaty", New York 1976.

rekabetin devamını veya büyümesini engelleyen ve bu nedenle rekabetin zayıflamasına neden olan her türlü davranışı kapsayacak şekilde geniş yorumlamıştır (Europemballage Corp. & Continental Can-Komisyon, dava 6/72, (1973), ECR. 215 (1973), CMLR. 1991; Hoffmann La Roche-Komisyon, dava 85/76, (1979), ECR. 461,541 (1979), 3 CMLR. 211; Michelin-Komisyon, dava 322/81, (1983), ECR. 3461 (1988), 1 CMLR. 282).

TFEU 102. maddenin herhangi bir davaya uygulanması için, dört unsurun bir araya gelmesi gerekmektedir: a) Belirli sayıda rakibin bulunması b) Hâkim bir durumun varlığı c) Bu hâkim durumun kötüye kullanılması ve d) Bu durumdan üye devletler arasındaki ticaretin olumsuz yönde etkilenmesi. Kötüye kullanma kavramı doktrin tarafından "sömürüye dayalı kötüye kullanmalar" ve "rekabete aykırı kötüye kullanmalar" olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Whish ve Sufrin, 1993; Aslan, 1993; Bellamy ve Child, 1993; Kerse, 1994). Bu ayrımın temelini, kötüye kullanma eylemi kimi hedeflemektedir sorusu oluşturmaktadır. Hâkim durumun rekabet karşısı kötüye kullanılması halinde hedef rekabet, sömürücü kötüye kullanma hallerinde ise hedef müşteriler ve tüketicilerdir (Kısa, 2004). Yine de kötüye kullanma olarak nitelenen teşebbüs davranışının etkilerinin çok yönlü olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Esasen hâkim durumun kötüye kullanılıp kullanılmadığı her bir somut olay açısından münferit değerlendirme ve yoruma tabi olmaktadır.

Sömürüye Dayalı Kötüye Kullanmalar: Hâkim durumdaki bir teşebbüs, sahip olduğu ekonomik gücün avantajlarını kullanarak karını çoğalttırmak ve kendisine daha fazla çıkar sağlamak isteyecektir. Bunun yollarından birisi de- belki de en kolay olanı-hâkim durumda bulunmaktan kaynaklanan ekonomik bağımlılığı kullanarak müşteri ve tüketicileri sömürmektir. Hâkim durumdaki teşebbüs rekabetçi piyasa şartları içerisinde elde edemeyeceği bu olanağı kullanarak müşteri ve tüketiciler üzerinden haksız kazanç elde edecek ve tüketicilere doğrudan zarar verecektir. Sanlı, istismara dayalı kötüye kullanma kavramını, hâkim durumdaki teşebbüsün ekonomik gücünü, müşteri ve tüketicileri istismar edecek şekilde kullanarak, serbest rekabet şartlarında elde edemeyeceği menfaatleri sağlaması olarak tanımlamaktadır (2000, s. 261). Tüketici refahında doğrudan bir kayba yol açan sömürücü davranışlarda hâkim durumdaki teşebbüs pazar gücünün avantajını kullanarak fiyatlama ya da diğer uygulamalar yoluyla, belirli düzeyde pazar gücüne sahip olmayan bir teşebbüsün elde edemeyeceği şekilde tüketicilerden rant elde etmektedir. Dışlayıcı davranışlarda ise rakiplere yöneltilen ancak dolaylı olarak tüketici refahını da azaltan, rakiplerin rekabet etme yeteneğini kanuna aykırı şekilde sınırlayan davranışlar söz konusudur (4.11.2009 tarih ve 09-52/1246-315 sayılı Rekabet Kurulu Kararı).

Rekabete Aykırı Kötüye Kullanmalar: Rekabete aykırı kötüye kullanma halinde hâkim durumdaki teşebbüsün kötüye kullanma eylemi, sömürüye dayalı kötüye kullanma halinden farklı olarak, doğrudan müşteri ve tüketicilere değil, piyasadaki rekabetin işleyişine olumsuz etkide bulunmaktadır. Esasen, her iki kötüye kullanma halinde hem müşteriler ve tüketiciler zarar görmekte hem de piyasadaki rekabet sınırlanmakta veya engellenmektedir. Aslında istismarcı kötüye kullanma hallerinde de teşebbüsün davranışı rekabet karşıtı etkiler ortaya çıkarmakta, fakat bu etkiler genellikle dolaylı ve uzun dönemde ortaya çıkan etkiler olmaktadır. Rekabete aykırı kötüye kullanma davranışında ise rekabete karşı etki daha kısa dönemde ve doğrudan gerçekleşmektedir. Kötüye kullanma örneklerini düzenleyen TFEU 102. maddede doğrudan rekabet düzenine yönelik davranışlara ilişkin herhangi bir örnek kötüye kullanma haline açıkça yer verilmemiştir. Fakat Adalet Divanı ve Komisyon, Continental Can davasında (ECR 215, 1973) kötüye kullanma kavramını rekabetin azalmasına yol açacak davranışları da kapsayacak şekilde geniş yorumlamış ve gerekçe olarak ta TFEU'nun amaçlarına vurgu yapmıştır.

TFEU 102. maddede örneksime yoluyla sayılan kötüye kullanma halleri şunlardır:

- a. Dolaylı veya dolaysız şekilde adil olmayan alış ve satış fiyatı veya benzeri haksız ticari koşullar,
- b. Tüketicinin zararına olacak bir şekilde üretimin, piyasaların ya da teknik gelişmenin sınırlandırılması,
- c. Eşdeğer anlaşmalarda, diğer taraflara, onları rekabet açısından dezavantajlı hale getirecek şekilde farklı şartların uygulanması,
- d. Sözleşmelere, ticari teamül veya nitelikleri gereğince bu tür sözleşmelerin konusu ile ilgili olmayan ek yükümlülüklerin kabulü şartının getirilmesi.

Hâkim durumun kötüye kullanılması örnekleri sınırlayıcı bir şekilde düzenlenmediği için Avrupa Birliği Hukuku uygulaması da dikkate alınarak hakim durumu kötüye kullanma hallerini şöyle sıralayabiliriz:

- a)Yıkıcı Fiyat Uygulamaları
- b) İndirim Sistemleri
- c) Mal veya Hizmet Vermeyi Reddetme
- d) Üretim, Pazarlama veya Teknik Gelişmenin Kısıtlanması
- e) Bir Piyasadaki Hâkim Durum Aracılığıyla Başka Bir Piyasada Rekabeti Bozmak
- f) Aşırı Fiyat Uygulaması

g) Olağandışı Yükümlülükler Öngörmek

h) Diğerleri

Avrupa Birliği uygulamasında, hâkim durumda olan teşebbüsün mutlaka rekabeti kısıtlama niyetinin olması aranmamaktadır. Söz konusu eylem ya da işlem rekabetin kısıtlanması etkisini doğuruyorsa bu davranış yasaklanmaktadır. Daha açık bir ifade ile bir teşebbüs ister kendi iç etkinliği sonucu isterse de hukuki bir düzenleme sonucu hâkim duruma gelsin, eylem ve işlemlerinin ilgili piyasadaki rekabet üzerinde ortaya çıkan etkisini öngörebilmesi ve rekabet ihlalden kaçınması gerekmektedir. Üzerinde durulması gereken önemli bir noktada TFEU 102. maddenin blok ya da bireysel muafiyet gibi herhangi bir muafiyet imkânı sunmamasıdır.

GOOGLE KARARI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Avrupa Komisyonu'nun bu güne kadar verdiği en yüksek cezanın süjesi olan Google, 4 Eylül 1998 tarihinde kurulmuş ve 19 Ağustos 2004 tarihinde halka arz edilmiştir. Kuruluşundan itibaren misyonu "dünyadaki bilgiyi organize etmek, bunu evrensel olarak erişilebilir ve kullanılabilir hale getirmek"tir. Şirketin merkezi Mountain View, California'dadır. Google'ın dünya çapında bir milyondan fazla sunucusuyla çalıştığı tahmin edilmektedir. Bir milyardan fazla arama isteğini işlemektedir. Gerçekleşen büyüme hızı, şirketin temel web arama motorunun ötesinde ürünler, satın almalar ve ortaklık zincirinin meydana gelmesini sağlamıştır.

Google'ın sunmuş olduğu ürün ve hizmetlerin başlıcalarına kısaca değinecek olursak bunlar; Google gelirlerinin yüzde doksan dokuzuna yakını kurumsal reklam programlarından elde etmektedir. Şirket, lisanslama ve diğer girdilerden sağladığı gelir miktarına eşdeğer miktarda reklam gelirin sahiptir. Bu doğrultuda, çevrim içi reklam pazarında büyük komisyon ücretleri elde edebilmek için çeşitli yenilikleri yaşama geçirmiştir. Teknolojik olarak DoubleClick'ten yararlanan şirket, kullanıcıların ilgi alanlarına göre hedef reklamları belirleyerek; kullanıcıların amacına uygun içerikleri, onlarla buluşturmuştur.

Google Arama (Google Search), bir arama motoru uygulaması olup, şirketin en popüler uygulamasıdır. Kasım 2009'da comScore'un yayımladığı bir pazar araştırmasına göre, Google ABD'deki arama motoru sektörünün en çok kullanılan uygulaması olup, pazar payının %65.6'sını elinde tutmaktadır. Google milyarlarca ağ sayfası (web) dizinine sahiptir, böylece kullanıcılar anahtar kelimeler ve uygulamaların kullanımı yoluyla arzu ettikleri bilgilere ulaşmak için arama yapabilmektedir.

Google, bir çevrim içi posta uygulaması olan Gmail' i ücretsiz sağlamakta ve otuz beş farklı dil arasında çeviri yapabilen bilgisayar sistemli bir çeviri servisi olan Google Çeviri'ye kolay erişim imkânı sağlamaktadır. Yazılımın kullandığı sistem dil bilimsel dizin teknolojisidir, özellikle Avrupa Parlamentosu ve BM tutanakları olmak üzere, profesyonel çeviri metinlerindeki çeviri sistemleri; program algoritması tarafından öğrenilmektedir.

27 Haziran 2017 tarihinde Avrupa Birliği Haksız Rekabeti Denetleme Komisyonu Google arama motoru teşebbüsüne 2,24 milyar Euro tutarına rekor bir cezaya hükmetmiştir. Google'a verilen ceza Komisyon tarihindeki bu güne kadar verilen en yüksek ceza olarak tarihe geçmiştir. Dünyanın en büyük arama motoru olan Google'a kesilen cezanın gerekçesi, hâkim durumda bulunduğu piyasada bu hâkim durumunu kötüye kullanarak internet alışverişinde rekabet kurallarına uymadığı ve arama sonuçlarını manipüle etmesidir. Karara göre Google rekabet karşıtı davranışlarını 90 günlük süre içerisinde sona erdirmek zorundadır. Şayet bu yükümlülüğünü yerine getirmezse ana teşebbüs Alphabet'in (Google'ın da bağlı olduğu teşebbüs) günlük ortalama cirosunun yüzde 5'i oranında ceza ödeme yaptırımıyla karşı karşıya kalacaktır.

Google, Avrupa'da ürünleri ve fiyatlarını karşılaştırma hizmetini vermeye ilk olarak 2004 yılında (adı sonradan "Google Product Search" ve ardından "Google Shopping" olarak değiştirilen) "Froogle" isimli servisi ile başlamıştır. Başlangıçta piyasada yerleşik teşebbüslerin varlığı ve Google'ın pazardaki çok iyi olmayan performansı rakiplerinin gerisine düşmesine sebep olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde ise Google arama sonuçlarında kendi karşılaştırma hizmetini öne çıkararak daha fazla tıklama almasını sağlayacak ve kendisi gibi ürün/fiyat karşılaştırma hizmeti veren rakiplerin sonuçlarını geride bırakacak şekilde çalışan bir algoritma kullanmaya başlamıştır.

Kullandığı bu algoritma ile Google üzerinden yapılan arama sonuçlarında Google'ın kendi karşılaştırma hizmeti, rakiplerinkine göre öne çıkarılmış ve kullanıcılar tarafından daha çok tıklanmıştır. Daha sonra Komisyon tarafından rekabet karşıtı olarak tespit edilecek olan bu uygulama 2008'de Almanya ve İngiltere'de uygulanmaya başlanmış, ardından 2010 yılında Fransa'da, 2011 yılında İtalya, Hollanda, İspanya ve 2013'te Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Belçika, Danimarka, Polonya ve İsveç'te hayata geçirilmiştir. Bu algoritma uygulaması ile % 90 lık bir pazar payına sahip olan Google, arama hizmetleri pazarındaki hâkim durumunu⁶, karşılaştırma hizmetleri piyasasında kötüye kullanarak rakipleri karşısında haksız rekabet avantajı elde etmiştir. Bahsi geçen uygulamanın temelinde yer alan

⁶ Çalışmada Google'ın hâkim durumda bulunup bulunmadığı ayrıca tartışma konusu edilmemiştir. Çünkü % 90 oranında bir Pazar payına sahip olmak niteliği gereği hâkim durum göstergesidir.

algoritma, Komisyon tarafından 1.7 milyar arama sonucunu içeren bir analiz üzerine ortaya çıkarılmıştır.

Google, 2008'den itibaren Avrupa pazarlarında karşılaştırmalı alışveriş hizmetini artırma stratejisinde köklü bir değişiklik yapmaya başlamıştır. Bu strateji, karşılaştırmalı alışveriş pazarlarındaki rekabet esasları yerine Google'ın genel internet aramasındaki hâkimiyetini temel almıştır. Bu stratejinin uygulanması Google'a, kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetine sistematik olarak yerleşme imkânı sağlamıştır. Bir tüketici Google'ın arama motoruna hangi Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmetiyle bağlantılı bir arama girdiğinde sonuçların en üstünde veya en yakın sonuçlarda Google'ın kendi karşılaştırma sonuçlarını görüntülemiştir.

Google, arama sonuçlarında rakip karşılaştırmalı alışveriş hizmetlerini daraltmıştır: Rakip karşılaştırma alışveriş hizmetleri, Google'ın genel arama algoritmaları temelinde Google'ın arama sonuçları arasında görünmüştür. Google, bu algoritmalara bir takım kriterler eklemiş ve bunun sonucunda rakip karşılaştırmalı alışveriş hizmetleri sonuçlarda daha az belirmiştir. Algoritmaların incelenmesi neticesinde Komisyon, en çok rağbet gören rakip teşebbüslerin bile, yalnızca Google'ın arama sonuçlarının dördüncü sayfasında görüldüğünü ve diğerlerinin daha da geride kaldığını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra Google'ın kendi karşılaştırma alışveriş hizmeti, bu tür daraltmalar da dâhil olmak üzere Google'ın genel arama algoritmalarına tabi değildir. Sonuç itibarıyla, Google'ın karşılaştırma alışveriş hizmeti tüketiciler için Google'ın arama sonuçlarında daha fazla görünürken rakip karşılaştırma alışveriş hizmetleri çok daha az görünür durumdadır.

Komisyonun soruşturmada elde ettiği kanıtlar, tüketicilerin daha görünür olan, yani Google'ın arama sonuçlarında daha üst sırada görünen sonuçlara daha sık tıkladığını göstermektedir. Bir masaüstünde bile, birinci sayfada yer alan en üstteki on en iyi jenerik arama sonucu genel olarak genel arama sonuçlarındaki tüm tıklamaların yaklaşık% 95'ini almaktadır (oysa en iyi sonuç, tüm tıklamaların yaklaşık% 35'ini almaktadır). Google'ın genel arama sonuçlarının ikinci sayfasındaki ilk sonuç, tüm tıklamaların yalnızca% 1'ini almaktadır. Bu, ilk sonucun daha alakalı olması gerçeği ile açıklanamaz, çünkü kanıtlar da ilk sonucun üçüncü sıraya taşınmasının tıklama sayısının yaklaşık% 50 oranında azalmasına neden olduğunu göstermektedir. Mobil aygıtlar üzerindeki etkileri, çok daha küçük ekran boyutu göz önüne alındığında daha da belirgin hale gelmektedir. Bu, yalnızca kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetine belirgin bir şekilde üst sıralarda yer vererek ve rakiplerini alt sıralara indirerek Google'ın rakiplerine kıyasla kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetine önemli bir avantaj sağladığı anlamına gelmektedir.

Komisyonun rekabet politikasından sorumlu Komiser Margrethe Vestager bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: "Google, hayatımızda fark yaratan birçok

yenilikçi ürün ve hizmet ile geldi.Bu iyi bir şey. Fakat Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmeti stratejisi sadece ürününü rakiplerinden daha iyi hale getirerek müşterileri cezbetmek değil, arama sonuçlarında kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetini üst sıralarda ve rakiplerin hizmetlerini daraltarak alt sıralarda göstererek Pazar hâkimiyetini kötüye kullanmıştır. Google'ın yaptığı şey, AB'nin antitröst kuralları kapsamında hukuka aykırıdır. İlgili piyasadaki diğer teşebbüsler esasa ilişkin rekabet edebilme ve yenilik yapma şansını yitirmiştir. Ve en önemlisi, Avrupalı tüketiciler gerçek bir hizmet seçeneği ve yenilikçiliğin tüm faydalarından mahrum edilmiştir" (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.htm).

Peki, Google bu eylemiyle Avrupa Birliği Rekabet Hukukunun hangi kurallarını ihlal etmiştir?

Google'ın uygulamaları, genel internet arama pazarındaki hâkim durumunu kötüye kullanarak karşılaştırmalı alışveriş hizmeti pazarındaki rekabeti baskılayarak kötüye kullanması anlamına gelmektedir. Aslında, AB antitröst kuralları kapsamında pazar hâkimiyeti hukuka aykırı değildir. Bununla birlikte, hâkim durumda bulunan teşebbüsler, ilgili piyasada ya da başka piyasalarda güçlü pazar konumlarını kötüye kullanarak rekabeti kısıtlamamak gibi özel bir sorumluluğa sahiptir (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.htm)

Komisyonun Google kararı ile Avrupa Ekonomik alanında 31 ülkede genel internet arama pazarında hâkim durumda olduğu tespit edilmiştir. Bu hâkimiyet, Çek Cumhuriyeti'nde 2011 yılından beri diğer 30 ülkede ise 2008 yılından itibaren yüzde 90 lık bir Pazar payına sahip olarak devam etmektedir. Ayrıca söz konusu piyasada kısmen şebeke etkileri nedeniyle yüksek giriş engelleri de mevcuttur; arama motoru kullanan daha fazla tüketici reklam verenlere daha çekici gelmektedir. Buradan elde edilen karlarda daha fazla tüketici çekmek için kullanılabilir. Bu aynı zamanda arama motorunun tüketiciler hakkında topladığı verilerin sonuçların iyileştirilmesi için kullanılabilmesi anlamına gelmektedir.

Google, bu pazar hâkimiyetini kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetini hukuka aykırı bir avantaj sağlayarak kötüye kullanmıştır. İlgili pazardaki rakiplerin hizmetlerini arama sonuçlarında daraltırken sadece kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetini aramada ilk sıraya veya üst sıralara almıştır. Karşılaştırmalı alışveriş pazarındaki esaslı rekabet şartlarını baskılamıştır. Google'ın hukuka aykırı uygulamalarının, kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmeti ve rakip hizmetler arasındaki rekabet üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu hukuka aykırı uygulamalar sayesinde Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmeti pazarında rakiplerinin işlem kaybına sebep olurken kendisi önemli kazançlar elde etmiş ve Avrupalı tüketiciler zarara uğramıştır. Her kötüye kullanımın başlangıcından bu yana Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmeti işlem hacmini Birleşik Krallık 'ta 45 kat, Almanya'da 35 kat, Fransa'da 19 kat,

Hollanda'da 29 kat, İspanya'da 17 kat ve İtalya'da 14 kat artırmıştır. Diğer yandan Google'ın uyguladığı algoritma sonucunda rakip karşılaştırmalı alışveriş hizmetleri sitelerinde işlem hacmi önemli ölçüde düşmüştür. Örneğin, Komisyon, belirli rakip web sitelerinin işlem hacminde Birleşik Krallık'ta% 85, Almanya'da% 92 ve Fransa'da% 80 oranında ani düşüşe ilişkin kanıtlar bulmuştur. Bu ani düşmeler başka faktörler tarafından da açıklanabilir değildir. Bazı rakipler, işlem hacminde bu ani düşüşe adapte olmuş ancak hiçbir şekilde tamamen üstesinden gelememişlerdir. olarak iyileşememişlerdir. Komisyonun diğer bulguları ile birlikte bu, Google uygulamalarının karşılaştırmalı alışveriş piyasalarındaki avantajlarla rekabet gücünü artırdığını ve Avrupalı tüketicilerin hakiki tercih ve yeniliklerden mahrum kaldığını göstermektedir (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.htm)

Avrupa Komisyonu, Google kararını verirken geniş kapsamlı bir soruşturma yürütmüş, soruşturma yedi yıl devam etmiş ve geniş kapsamlı bir kanıt toplama ve analiz söz konusu olmuştur. Karara dayanak teşkil eden kanıtlara kısaca göz atacak olursak bunlar: 1) hem Google hem de diğer pazar oyuncularından elde edilen aynı tarihli belgeler; 2) 5.2 Terabayt gerçek arama sonuçları da dahil olmak üzere çok fazla miktarda gerçek dünya verisi (yaklaşık 1,7 milyar arama sorgusu), 3) özellikle arama sonuçlarındaki görünürlüklerin tüketici davranışı ve tıklama oranları üzerindeki etkisini analiz eden deneyler ve anketler; 4) Google'ın görünürlüğünün ticari önemini ortaya koyan finansal ve işlem hacmi verileri arama sonuçları ve indirgenme etkisi; ve 5) ilgili piyasadaki müşteriler ve rakipler ilişkin kapsamlı bir pazar araştırması (Komisyon yüzlerce şirkete anket göndermiştir) dır.

Bütün bu soruşturma aşamalarının sonucunda Avrupa Komisyonu ihlalin süresi ve ağırlığını hesaba katarak Google'a 2 424 495 000 € para cezası vermiştir. Para cezaları ile ilgili 2006 Komisyonu Kılavuz İlkeleri uyarınca para cezası, ilgili 13 AB ülkesindeki karşılaştırmalı alışveriş hizmetinden elde edilen gelirin değeri temel alınarak hesaplanmıştır. Komisyon Kararı, Google'ın bu hukuka aykırı uygulamayı 90 gün içinde durdurmasını şart koşmaktadır. Ayrıca Google bu davranışıyla aynı veya benzer amaca veya etkiye yönelik herhangi bir davranıştan kaçınmak zorundadır. Özellikle dikkat çekmek istediğimiz nokta, Karar, Google'ı rakiplerinin karşılaştırmalı alışveriş hizmetleri ve kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetine eşit muamele etme basit ilkesine uyma emri ihtiva etmektedir. Google, kendi karşılaştırmalı alışveriş hizmetini verdiği şekilde Google'ın arama sonuçları sayfalarında rakip karşılaştırmalı alışveriş hizmetlerini konumlandırmak ve görüntülemek için aynı işlemleri ve yöntemleri uygulamak zorundadır. Bu emri nasıl yerine getireceği de tamamen Google'ın kendi sorumluluğundadır.

Google'ın seçtiği seçenek ne olursa olsun, Komisyon Google'ın uyumluluğunu yakından izleyecektir ve Google, Komisyonu eylemlerinden haberdar etmekle

yükümlüdür. Bu yükümlülüğünü Karardan 60 gün sonra ilk rapor ve ardından periyodik raporlar sunarak yerine getirecektir. Google, Komisyon Kararını yerine getirmese ana teşebbüs olan Alphabet'in dünya çapındaki cirolarının günlük % 5'ine kadar cezadan bu teşebbüs sorumlu olacaktır. Komisyonun, bu tür bir uyumsuzluğu uyumsuzluk başladığında geriye kalan ödemelerle birlikte ayrı bir kararda belirlemesi gerekecektir. Son olarak, Google, Üye Devletlerin mahkemelerine rekabete aykırı davranışlarından etkilenen herhangi bir kişi ya da teşebbüs tarafından uğradıkları zararlar için açılacak tazminat davalarından sorumlu olacaktır. Google Avrupa Komisyonu tarafından kesilen bu rekor cezayı ödememek için temyiz başvurusunda bulunmuştur. Hakim durumunu kötüye kullandığı gerekçesiyle rekor bir para cezası öngören Google kararı neleri Google ima etmektedir sorusunun cevabı sonuç bölümünde aranacaktır.

SONUÇ

Avrupa Birliği Rekabet Politikasının temel amacı verimlilik, tüketicinin korunması ve Tek Pazar'ın işleyişinin güvence altına alınmasıdır. Rekabet Politikası aracılığı ile tüketici refahının artırılması ve kaynakların etkin kullanımı, tüketicinin ve küçük ölçekli işletmelerin korunması amaçlanmaktadır. Bu amaçlara aykırı hareket eden teşebbüsler ise çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu yaptırımlara bu güne kadar ki en yüksek para cezası ile cezalandırılan Google da muhatap olmuştur. Esasen Avrupa Komisyonu Google'ı senelerdir takip ediyordu ve şikâyetçilerin şikâyetlerini dinliyordu. Bu süreç devam ederken Google'ın arama sonuçlarına müdahalesi ve bunun tüketicilere etkisi konusunu inceleyen bir çalışmada Google'ın arama önyargısının tüketicilere zarar verdiği ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre kullanıcılar Google'ın kendi yerel yorum içeriği kullanıldığında Google'ın "cevap kutuları" ile daha az etkileşime geçmektedirler (Luca ve diğ. 2015).

Google, Avrupa Birliği Komisyonu'nun verdiği tarihi cezanın yanı sıra, tekel oluşturduğu yolunda alınan karar nedeniyle yıllarca Avrupa Birliği AB denetiminde kalabilecektir. Çünkü, Avrupa Birliği Komisyonu bu sorunu çözme yükümlülüğünü Google'ın üzerine yıkmıştır. Diğer bir deyişle Google, bazı teknik adımları atarak üzerine düşeni yerine getirmiş sayılmayacak, artık rekabete aykırı davranışlarda bulunmadığına dair Komisyona raporlar sunmaya devam edecektir. Bu kararın ortaya çıkardığı en temel sorun ise Google'ı 'eşit muamele' kuralını uygulamaya mecbur tutup bunun ancak bunun nasıl yapılacağını söylememesidir. Google'ın uyarı şartına bağlı olması bile gelecekteki stratejik seçeneklerini sınırlayan bir etki doğurabilecektir.

Google kararının ortaya koyduğu bir diğer sorun ise, rekabet karşıtı davranışları denetleyenlerin modern teknolojiler ve bunların karmaşıklığı konusunda çok sınırlı bilgiye sahip olmalarıdır. Kararda rekabete aykırılığın giderilmesi için gerekli çözüm

bulma yükümlülüğünün teşebbüse yüklenmiş olması bu durumun bir göstergesidir. Anti-tröst koşulları genellikle anti-tröst yasalarını ihlal eden şirketleri belirli davranışlardan uzak durmaya ya da bazen belirli para cezaları ödemeye zorlar. Fakat Google kararı ile algoritma temelli internet şirketlerinin denetiminin ne kadar güç olduğunu açıkça ortaya çıkmıştır.

Çalışmaya konu olan karar, Google'ın cep telefonları, internet satış reklamları ve seyahat gibi özellikli arama kategorileri uygulamalarının da mercek altına alınmasına ve bunlara karşı daha ileri denetim önlemleri getirilmesine de yol açmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu Google konusunda Android işletim sistemi ve Adsense reklam yerleştirme servisi ile ilgili 2 rekabet soruşturması daha sürdürmektedir ve Google'un soruşturmalardan da ceza alması olası görülmektedir.

Ayrıca, Google'un uygulamalarından zarar gördüğünü iddia edenlerin bu zararlarını tazmin ettirmek için dava açmalarına imkân sağlamaktadır. Yine açılacak bu tazminat davalarında gerekli kanıt standartlarını da kolaylaştırmaktadır.

Google kararı bir başka soruyu daha akla getirmektedir. Acaba bu karar Avrupa ile ABD arasındaki ekonomik savaşın göstergesi midir? ABD'de Volkswagen ve Deutsche Bank'a rekabet ihlali ile kesilen cezaların ardından, Avrupa Konseyi de ABD kökenli teşebbüslere para cezası yağdırmıştır. Daha önce İntel şirketine 1,6 milyar Euro'ya cezası kesilmiş şimdi de internet devi olan Google rekor para cezası ile karşı karşıya kalmıştır.

Google Ağustos ayı sonunda, AB Komisyonunun kararına uyum için ilk adımları atmaya başlamıştır. İlave cezaların gelmesini engellemek için bir yandan uyum çalışmaları yapan Google diğer taraftan da temyize başvurmuştur. Avrupa Adalet Divanı'nın bir basamağı olan Genel Mahkemeye temyiz başvurusunda bulunan Google Intel'e 2009 yılında verilen 1,06 milyar Euro 'luk cezaya karşı Adalet Divanının verdiği kararın benzerini almayı umuyor görünüyor. Aslında Intelin temyiz başvurusu henüz tamamlanmamıştır fakat cezayı ödemeyi geciktirmeyi başarmıştır. Genel Mahkeme'nin kararının ardından, karar hukuki bakımdan Avrupa Adalet Divanına taşınabilmekte, Avrupa Adalet Divanı, Genel Mahkemenin kararını bozma, tekrar karar verilmek üzere geri gönderme veya davayla ilgili kendisi karar verme yetkilerine sahiptir. Bu süreçte ortalama 18 -24 ay arasında sürebilmektedir.

Google kararının Türk rekabet hukuku açısından da bazı etkileri ve yansımaları olacaktır. Rekabet Kurulu, Google Inc, Google International LLC, Google Reklamcılık ve Pazarlama Limited Şirketi'nden oluşan ekonomik bütünlüğün (Google) rekabeti sınırlayıcı anlaşmalar ve uyumlu eylemler ile hakim durumu kötüye kullanmayı yasaklayan kanun maddelerini ihlal edip etmediğinin tespiti için 17-06/54-M sayılı soruşturma başlatmıştır. İlk kez Yandex, Temmuz 2015'te Rekabet Kurulu'na

yaptığı başvuruda Google'ın Rekabet Kanununun 4 ve 6.maddelerini ihlalden şikâyet başvurusunda bulunmuştu. İlk başvuruda Ankara Bölge İdare Mahkemesi 7. İdari Dava Dairesi, Google'ın faaliyetlerini incelemiş ve 28.12.2015 tarihinde, 4054 sayılı Kanun'un 41. maddesi uyarınca soruşturma açılmasına gerek olmadığına karar vermişti. Buna göre Google'a yalnızca 'görüş bildirilmesi' kararı alınmıştı. Yandex'in itiraz ederek bu sefer Ankara 5. İdare Mahkemesi nezdinde açtığı davada, önceki mahkemenin 'soruşturma açılmasına gerek olmadığına' ilişkin kararının yürütmesinin durdurulması kararı alındı. Bu kararın sonucu olarak ta 3 Mart 2017 de rekabet Kurulu Google hakkında yeniden soruşturma başlatmıştır. Avrupa Komisyonu Google kararı gerekçelerinin, Rekabet Kurulu tarafından dikkate alınması son derece olağandır.

KAYNAKÇA

Sanlı, Kerem Cem, (2000), Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun'da Öngörülen Yasaklayıcı Hükümler ve Bu Hükümlere Aykırı Sözleşme ve Teşebbüs Birliği Kararlarının Geçersizliği, Rekabet Kurumu, Ankara.

Bağrıaçık, A.,(1983), Türk Sanayinde Pazar Hâkimiyeti, İstanbul.

Röller, L., Mano, M. (2006), The Impact of the New Substantive Test in European Merger Control, European Commission, http://ec.europa.eu/dgs/competition/economist/new_substantive_test.pdf Erişim Tarihi: 03.06. 2017.

Sanlı, K.C., (2000), Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da Öngörülen Yasaklayıcı Hükümler ve Bu Hükümlere Aykırı Sözleşme ve Teşebbüs Birliği Kararlarının Geçersizliği, Ankara.

Kerse C. S.,E.C. (1994), Antitrust Procedure, 3rd Edition, London.

Whish, R., Sufirin B. (1993) , Competition Law, 3rd Edition, London.

Yılmaz, Aslan, (1993), Hâkim İşletmelerin Hâkim Durumlarını Kötüye Kullanmaları", Avrupa Topluluğu Rekabet Politikaları, Hukuk Düzeni ve Türk Rekabet Kanunu Tasarısı Uluslararası Sempozyum, İstanbul.

Kısa, S.U.(2004), Avrupa Topluluğu Rekabet Hukukunda Hâkim Durumun Rekabet Karşısı Eylem ve İşlemlerle Kötüye Kullanılması, Ankara.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.html Erişim Tarihi 23.08.2017.

<https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2015/04/Luca-Wu-Yelp-Is-Google-Degrading-Search-2015.pdf> Erişim Tarihi 25.06.2017.

http://www.mess.org.tr/media/filer_public/2e/37/2e3769e1-cc58-4320-add7-1ee01d9d4e28/mess_rekabet_rehberi_nisan_2012.pdfErişim Tarihi 03.06.2017.

VERGİ AHLAKI ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Haşim Akça

İlter Ünlükaptan

Volkan Yurdadoğ

ÖZET

Vergi ahlakı maliye bilim dalında daha önce sadece iktisadi açıdan ele alınarak yapılan analizlere farklı bakış açısı getiren maliye bilim dalının sosyolojik yönünü öne çıkaran bir çalışmadır. Bireylerin herhangi zorlama veya baskıya maruz kalmaksızın tamamen kendi istekleriyle gönüllü olarak ortaya çıkan içsel motivasyon unsuru vergi ahlakı olarak tanımlanmaktadır. Vergi bir taraftan devletin kamu hizmetlerini sunabilmek için ihtiyaç duyduğu gelir nedeniyle artırmak istediği, diğer taraftan bireylerin gelirlerinde azaltma yarattığı için de bireylerin tepki gösterdiği bir maliye politikası aracıdır. Bu açıdan bakıldığında devlet gelirlerinde sürekliliği sağlamak ve kamu hizmetlerinde kesintinin olmaması için gelirlerini artırmak isterken bireyler de daha az vergi ödeme yollarındaki araştırmalarını sürdürmektedirler. Bireylerin vergilerini gönüllü olarak ödemeleri konusunda en önemli motivasyon şüphesiz ki, vergi ahlakıdır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Ahlakı, Vergi Uyumu, Vergi Kaçırma

ABSTRACT

Tax ethics is a study that emphasizes the social aspect of public finance which brings different points of view to the analyzes made by taking economic aspects before in the field of public finance. Tax morale, can be defined as people's positive attitudes concerning tax payments. Tax morale is defined as the people's intrinsic motivation component appearing voluntarily on their own initiative without any enforcement and pressure. Tax is a fiscal policy instrument as the government needs to increase government revenues with taxation, besides tax causes consumers' reaction to taxation as it reduces their purchasing power. In this respect, governments want to increase their revenues to assure continuity of their revenues and eliminate the possibility of interruptions in public services while the taxpayers are going to seek for ways to pay less taxes. The substantial motivation of the taxpayers to pay their taxes voluntarily is, without any doubt, tax morale.

Keywords: Tax Morale, Tax Compliance, Tax Evasion

GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamaya başlamaları ile birlikte ortaya çıkan kolektif ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşturulan bir örgütlenme olarak tanımlanabilen devletin tarihi süreç içerisinde geçirdiği aşamalar incelendiğinde, ilk zamanlarda site devletleri şeklinde uygulaması görülen ve ilerleyen süreçte gittikçe büyüyen devletler için kamu gelirleri genellikle tarımsal üretime dayanmaktaydı.

Verginin tarihi gelişimi incelendiğinde ilk çağlara kadar uzanan bir yapı ortaya çıkar. İlk çağlarda Eski Mısır'da firavunların özellikle piramitlerin yapımında halktan topladıkları aynı vergiler ve yine sarayın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplanan vergilere rastlamak mümkündür. Bu vergiler vergi toplamakla görevli kimseler aracılığıyla toplanmaktaydı (Schmölders, 1976). Ancak Sanayi devrimi ve beraberinde yaşanan ekonomik gelişmeyle birlikte kırsal kesimden kentlere yapılan göçler ve diğer etkenler tarımsal üretimin gerilemesine neden olmuştur. Bu süreçte vergi kamu gelirleri içerisinde diğer gelirlere göre ön plana çıkmış ve sürekli bir kamu geliri niteliği kazanmıştır.

Literatür İncelemesi

Vergi ahlakı ile ilgili literatür incelendiğinde özellikle yurtdışında oldukça fazla çalışma olduğu görülebilir. Bu konu ile ilgili olarak yapılmış çalışmalara göz atıldığında, ilk çalışmalar 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. "Köln Vergi Psikolojisi Okulu" olarak bilinen ve Schmölders ve etrafındaki bilim adamlarının öncülüğünde yapılan çalışmalarda vergi ahlakına ilişkin çeşitli sonuçlar ortaya konmuştur. Sübjektif vergi yükünü vergi ahlakı düzeyinin göstergesi olarak kabul ettikleri çalışmada serbest meslek sahiplerinin ücretli çalışanlara göre daha düşük vergi ahlakına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Togler 2003a).

Allingham ve Sandmo (1972) tarafından yapılan çalışmada bireylerin vergiye karşı tepkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Allingham ve Sandmo yaptıkları çalışmada beklenen fayda modeli ve olasılık teorisi olmak üzere farklı açılardan analiz yapmışlardır

Alm ve McClellan (2012) yaptıkları çalışmada vergi ahlakı ve vergi uyumunu firma perspektifinden incelemişlerdir. Çalışmada 34 ülkeden 8 binden fazla firmaya ait 8 yıllık veriler kullanılmıştır.

Slemrod (2001; 2007) Vergilemeye Karşı Davranışsal Tepki isimli çalışmasında vergilerin çalışma ve boş zaman tercihleri ile ilgili olarak bireyleri nasıl etkilediğini ve vergilerdeki değişikliklerin iş gücü arzı ile vergiden kaçınma davranışlarındaki değişimleri nasıl etkilediğini araştırmıştır.

Cummings v.d. (2006; 2009) yaptıkları çalışmada farklı ülkeler ve farklı kültürlere ait gözlemlenebilen farklılıkların vergi uyumu üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada vergi idaresinin yapısının bireylerin davranışları üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Filippin, Fiorio ve Viviano 2013 yılında yayınlanan çalışmalarında İtalyan hane halkı üzerine bir araştırma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada vergi ahlakı ile vergi uygulaması arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Vergi ahlakının oluşumunda kültürel bileşenlerin etkilerinin araştırıldığı çalışmada, Avrupa Sosyal Araştırma verileri kullanılmıştır. Göçmenler üzerine yapılan bu araştırma sonucunda kültürün vergi ahlakı üzerinde önemli bir belirleyici unsur olduğu sonucu elde edilmiştir (Kountouris ve Remoundou, 2013).

Vergi ahlakının belirleyicilerinin bulunması ile birlikte vergi kaçırmaya karşı daha iyi mücadele edilebileceğini belirterek başladıkları çalışmada Doerrenberg ve Peichl (2010) daha önce yapılmamış bir yöntemi uygulamışlardır.

Güth ve Sausgruber (2004) kamusal malları finanse etmek için vergi mükelleflerinin iki vergi rejiminden hangisini seçecekleri ile ilgili yaptıkları çalışmada, ücret gelirleri üzerinden vergi alınmasının en iyi vergi rejimi olduğunu ancak bu vergi rejimini uygulamanın oldukça zor olduğunu belirtmişlerdir. İkinci en iyi alternatif olarak spesifik gelir vergisi rejimini belirlemişlerdir. Spesifik gelir vergisinden kaçınılamayacağını ancak, verginin optimal tüketim tercihlerini bozucu etki yaratacağını belirlemişlerdir.

Méder v.d. (2012) tarafından yapılan çalışmada, düz oranlı vergilerin sadece kamusal malların finansmanında kullanıldığı yerlerde aile düzeyinde vergi kaçırma modellerini araştırılmıştır. Aynı gelire sahip çalışanlar gelirlerinin ne kadarını bildireceklerine karar verirler. Bireysel fayda özel tüketim ve ahlaki faydanın toplamından oluşmaktadır.

Russo yapmış olduğu çalışmada İtalya için vergi ahlakı ile sosyal sermaye, politik katılım ve göç arasında pozitif bir ilişki bulunurken aynı zamanda kamu hizmetlerinden memnuniyetsizlik ve işsizlikle vergi ahlakı arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Russo, 2013).

Portekiz’le ilgili olarak yapılan çalışmada, mesleki statü, gelir düzeyi, siyasi sitem, bireysel tatmin, diğer mükelleflerin dürüstlüğü ve Portekiz’e olan aidiyet duygusunun vergi ahlakı üzerinde çok önemli etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Sá v.d. 2014).

Vergi ahlakını vergi kaçırma davranışlarının üzerine gidilmesini belirleyici bir faktör olarak nitelendiren Lisi (2015), optimal vergi politikalarının vergi mükellefleri dikkate alındığında değişiklik göstereceğini belirtmiştir. Dürüst vergi mükellefi açısından bakıldığında optimal politikaların yüksek vergi cezaları olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Sonuç

Vergi ahlakı vergi politikalarının belirlenmesinde çok önemli bir işleve sahiptir. Adam Smith'in bugün bile geçerliliğini koruyan vergileme ilkeleri çerçevesinde mükelleflere en az rahatsızlık verecek düzeyde ve devlet için en az maliyetle verginin toplanması gerekliliği vergi ahlakının öneminin anlaşılması için yeterlidir. Türkiye'de bu konu ile ilgili çalışmalar genellikle dar kapsamda ele alınmış bazen sektörel olarak bazen bölgesel olarak inceleme konusu yapılmıştır. Oysa vergi politikalarının şekillenmesinde bir bütün halinde ülke genelinde bir araştırma yapılarak optimal vergi politikalarının belirlenmesi gereklilik arz etmektedir. Türkiye'de vergi ahlakının belirleyicilerinin nelerden oluştuğu ve vergi kaçırma güdülerinden bireylerin nasıl uzaklaştırılabileceği kapsamlı bir araştırma ile mümkün olabilecektir. Böyle bir çalışma sürekli olarak izlenen açık bütçe politikaları ile ortaya çıkan bütçe açıklarının da azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Allingham, M.G. ve Sandmo, A. 1972. "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", *Journal of Public Economics*, Nov., Vol. 1, ss:323-338.

Alm, J. ve McClellan, C. 2012 "Tax Morale and Tax Compliance from the Firm's Perspective", *Kyklos*, Vol. 65 (1), February, ss: 1-17.

Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M. ve Torgler, B. 2006. "Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence", *Working Paper Series*, Berkeley Program in Law and Economics.

Cummings, R.G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M. ve Torgler B. 2009. "Tax Morale Affects Tax Compliance: Evidence from Surveys and an Artefactual Field Experiment", *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 70(3), ss: 447-457.

Doerrenberg, P. ve Peichl, A. 2010. "Progressive Taxation and Tax Morale", *IZA Discussion Paper*, DP No. 5378.

Filippin, A., Fiorio, C.V., ve Viviano, E. 2013 "The effect of tax enforcement on tax morale", *European Journal of Political Economy*, Vol. 32, ss: 320-331.

- Guth, W. ve Sausgruber R. 2004. "Tax Morale and Optimal Taxation", CESifo Working Paper Series, No. 1284, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=608941, Erişim Tarihi: 05.04.2015.
- Kountouris, Y. ve Remoundou, K. 2013 "Is There a Cultural Component in Tax Morale? Evidence From Immigrants in Europe", *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 96, November, ss: 104–119.
- Lago-Peñas, I. ve Lago-Peñas, S. 2008. "The Determinants of Tax Morale in Comparative Perspective: Evidence from a Multilevel Analysis", *Instituto de Estudios Fiscales Working Paper*, No. 2/2008.
- Lisi, G. 2015. "Tax Morale, Tax Compliance and The Optimal Tax Policy", *Economic Analysis and Policy*, Vol. 45, March, ss: 27–32.
- Luttmer, E.F.P., ve Singhal, M. 2014. "Tax Morale" NBER Working Papers, 20458, <http://www.nber.org/papers/w20458>, Erişim Tarihi: 20.12.2014.
- Méder, Z. Z., Simonovits, A. ve Vincze, J. 2012. "Tax Morale and Tax Evasion: Social Preferences and Bounded Rationality", *Economic Analysis and Policy*, Vol. 42(2), September, ss: 257–272.
- Russo, F. F. 2013. "Tax Morale and Tax Evasion Reports", *Economics Letters*, Vol. 121, ss: 110–114.
- Sá, C., Martins, A. ve Gomes, C. 2014. "Tax morale, Occupation and Income Level: An Analysis of Portuguese Taxpayers", *Journal of Economics Business and Management*, Vol. 2(2), May, ss:112-116.
- Schmolders, G. 1976. "Genel Vergi Teorisi" (Çev. Salih Turhan), İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Slemrod, J. 2001 "A General Model of the Behavioral Response to Taxation", *International Tax and Public Finance*, Vol.8, ss:119–128.
- Slemrod, J. 2007. "Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 21(1), Winter, ss: 25–48
- Torgler, B. 2003a. "Tax Morale: Theory And Empirical Analysis Of Tax Compliance", *Dissertation der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften*.
- Torgler, B. 2005a. "Tax Morale and Direct Democracy", *European Journal of Political Economy*, Vol. 21(2), ss: 525-531.

Torgler, B. 2005b. "Tax Morale in Latin America", *Public Choice*, Vol. 122(1), January, ss: 133-157.

TÜRKİYE İÇİN NEDEN BİR HARCAMA KURALI?

Yrd.Doç.Dr. Volkan YURDADOĞ¹

Doç.Dr. Taner TURAN²

ÖZET

Türkiye açık bir mali kural uygulaması olmaksızın mali disiplini sağlamada, bütçe açıklarını ve kamu borç stokunu düşürmede başarılı olmuştur. Bununla birlikte faiz harcamalarının bütçe içindeki payı zamanla azalırken faiz dışı harcamalarda önemli bir artış yaşanmıştır. Türkiye’de maliye politikasıyla ilgili olarak odaklanması gereken asıl göstergenin veya unsurun faiz dışı harcamalardaki artış trendi olduğu düşünülmektedir. Özellikle belirli bir noktadan sonra devlet harcamalarındaki artışların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin daha fazla görüldüğü bilinmektedir. Bu nedenle Türkiye’de yatırım hariç toplam veya faiz dışı devlet harcamalarını sınırlayacak bir mali kuralın kabul edilmesinin yararlı olabileceği değerlendirilmektedir. Böyle bir harcama kuralı hem ekonomik etkinliğin hem de güçlü bir kamu maliyesinin sağlanması açısından önemli katkılarda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Mali Kural, Harcama Kuralı, Mali Disiplin

GİRİŞ

1990’lı yıllardan sonra mali kurallar daha popüler hale gelmiş ve çok sayıda ülkede kabul edilmiştir. 2007 yılında ABD’de eşik altı (subprime) ipotekli konut piyasasında başlayan ve diğer ülkeleri de etkileyen küresel kriz iktisat politikalarının belirlenmesinde ve yürütülmesinde öncelikleri değiştirmiştir. Bu kapsamda resesyona mücadele ön plana çıkmış, kurala dayalı politikalar ise gölgede kalmıştır. Yüksek bütçe açığı ve kamu borç stokuna sahip ülkeler dahi ekonomiyi canlandırmak, büyüme oranlarını yükseltmek ve işsizliği önlemek için sadece gevşek para politikası uygulamakla yetinmeyip mali canlandırma veya genişlemeyi içeren tedbirlere de yönelmişlerdir. Bu esnada doğal olarak mali kural uygulamalarına yönelik ilgide de bir azalma olmuştur. Ancak bu durumun kalıcı bir nitelik taşıdığını söylemek zordur. Zamanla maliye politikasında görülen optimal olmayan bütçe açıklarını ve mali disiplinden sapmaları sınırlamak amacıyla mali kuralların yeniden ilgi odağı olması kuvvetle muhtemeldir.

¹ Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, vyurdadog@cu.edu.tr

² Gebze Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisat Bölümü, tturan@gtu.edu.tr

Çalışmanın ikinci bölümünde mali kurallara ilişkin kısa bir bilgi verilmekte, üçüncü bölümünde Türkiye için neden bir harcama kuralının yararlı olabileceği açıklanmakta, dördüncü bölümünde ise kısa bir sonuca yer verilmektedir.

MALİ KURAL

Kuralların ve kurumların önemi üzerinde duran düşünce akımlarının başında Kurumsal İktisat ve Anayasal İktisat teorileri ile Freiburg Hukuk ve İktisat Okulu gelmektedir. Bu iktisat okulları ekonomik ve politik alanlarda kural ve kurumların önemini vurgulamışlar ve iyi işleyen bir ekonomik ve siyasi düzen için kural ve kurumların gerekliliği üzerinde durmuşlardır (Aktan ve diğerleri, 2010:10).

Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal İktisat yaklaşımı siyasi popülizm kaynaklı kamu harcamalarındaki hızlı artışın ekonomide istikrarsızlıklara neden olmasından hareketle kurala dayalı maliye politikası uygulamalarını desteklemektedir. Bundan dolayı hükümetlerin politik davranışlarını sınırlayan anayasal hükümlerin nasıl olması gerektiği konusuna odaklanan Anayasal İktisat yaklaşımı ve Kamu Tercihi Teorisi çerçevesinde biçimlenen mali kurallar devletin bütçe dengesi, vergileme, harcama ve borçlanma konusundaki yetkilerine sınırlar getirmektedir (Gök ve diğerleri, 2012:160)

Mali Kural Tanımı ve Türleri

Kopits ve Symansky (1998) tarafından maliye politikası kuralı makroekonomik bağlamda maliye politikasına genellikle toplam mali performansın bir göstergesi cinsinden bir kalıcı sınırlama olarak tanımlanmış olup sıklıkla GSYİH'ye oranla sayısal bir tavan veya hedef olarak ifade edilir (Kopits ve Symansky, 1998:2). Bu tanım ve literatürdeki diğer tanımlamalar çerçevesinde geçici nitelikteki ve somut biçimde mali performansın bir göstergesi bakımından belirlenmeyen soyut bazı hedefler veya açıklamaların kural olarak kabul edilemeyeceğine dikkat çekilmektedir (Turan, 2011:29).

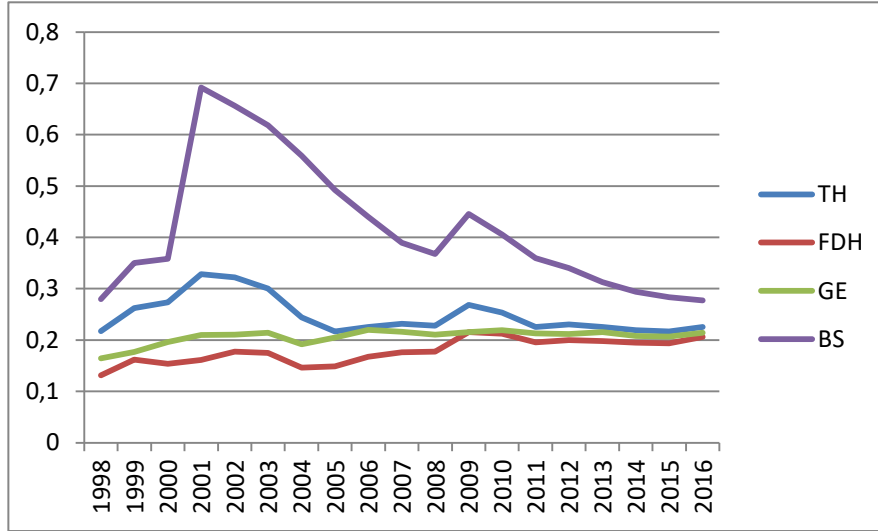
Mali kuralların sadece sayısal sınırlamalardan ibaret olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Daha geniş ve kapsayıcı bir şekilde ifade edilecek olursa mali kurallar bütçesel karar alma ve uygulama sürecine yol gösteren bir takım davranışsal ve yasal normlar olarak anlaşılmalıdır (Ergen, 2013:98; Karakurt ve Akdemir, 2010:321-322). Bütçe dengesi, borçlanma, harcama ve vergi ile ilgili göstergeler açısından maliye politikası üzerine koyulan sayısal biçimdeki yasal sınırlamalar biçiminde ifade edebileceğimiz denk bütçe kuralları, borçlanma kuralları, gelir kuralları ve harcama kuralları olarak sınıflandırılabilen sayısal mali kuralların ötesinde, mali kararların nasıl dizayn edildiği, alındığı ve uygulandığı gibi mali karar

alma sürecine ilişkin prosedürel kurallar (sayısal olmayan kurallar) yer almaktadır (Karakurt ve Akdemir, 2010:322,327-328; Arıkboğa, 2011:15).

NEDEN BİR HARCAMA KURALI?

Mali kurallar ancak uygulanacakları ülkenin spesifik şartları, ihtiyaçları, mali kuraldan beklentileri dikkate alınarak belirlenmeleri halinde başarılı olabilir. Bu doğrultuda öncelikle kamu maliyesindeki asıl sorunun veya ihtiyacın doğru olarak tespit edilmesi ve mali kuralın bu sorununun çözümüne yönelik olarak tasarlanması çerçevesinde mevcut durumu görmek açısından, Türkiye’de 1998-2016 döneminde merkezi yönetim toplam harcama (TH), gelir (G), faiz dışı harcamalar (FDH), borç stoku (BS), GSYİH’ye oran olarak, Grafik 1’de yer almaktadır³.

Grafik 1. Merkezi yönetim toplam harcama, faiz dışı harcama, gelir ve borç stoku

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası (EVDS)

Merkezi yönetim bütçe gelirleri, GSYİH'nin oranı olarak, 1998'de yaklaşık yüzde 16'dan 2016 yılında yüzde 21'e, toplam harcamalar yüzde 22'den 23'e aynı dönemde faiz dışı harcamalar yüzde 13'ten yüzde 21'e yükselmiştir. Toplam bütçe açığı son yıllarda yüzde 1 civarında gerçekleşmektedir. 2000 Kasım/2001 Şubat krizinin etkisiyle 2001 yılında tavan yapan borç stoku daha sonra hızlı biçimde düşmüş ve 2016 yılında yüzde 28 olmuştur. Merkezi yönetim bütçe açığı ve borç stoku Türkiye'de mali disiplin anlamında önemli bir kazanıma işaret etmektedir.

³ Merkezi yönetim bütçesi (2006 öncesi konsolide bütçe) gelir ve harcamaları Maliye Bakanlığ'ından, borç stoku Hazine Müsteşarlığından, döviz kuru ve GSYİH Merkez Bankası EVDS'den alınmıştır.

Genel devlet gelirleri (GE), harcamaları (TH) ve faiz dışı harcamaları (FDH) açısından da durum merkezi yönetim bütçesinden çok farklı değildir. Kalkınma Bakanlığı verilerine göre toplam gelirler 1999 yılında yüzde 25'ten 2016'da yüzde 35'e, toplam harcamalar yüzde 35'ten yüzde 36'ya aynı dönemde faiz dışı harcamalar ise yüzde 24'ten yüzde 34'e yükselmiştir.⁴ Mevcut durum analizi çerçevesinde, Türkiye'de kamu maliyesiyle ilgili dikkat edilmesi gereken asıl göstergenin veya değişkenin bütçe açıkları, mali sürdürülebilirlik veya gelirlerin yüksekliğinden ziyade özellikle faiz dışı devlet harcamaları ve bu harcamaların dağılımı olduğu düşünülebilir.

Bütçe açığı ve borç stokuyla ilgili mali kuralların temel amacı mali sürdürülebilirliği ve disiplini sağlamaktır. Türkiye, açık bir mali kural olmadan, 2002 yılından sonra mali disiplini ve sürdürülebilirliği sağlama açısından başarılı olmuştur. Merkezi yönetim bütçe açığı uzun süreden beri yüzde 1 civarında olan, borç stoku ise yüzde 30'un altında seyreden bir ülkede bütçe açığı veya borç stokuna odaklanan bir mali kuralın etkin ve bağlayıcı olmayacağı düşünülmektedir. Harcamalar serbest bırakılırken sadece gelirleri sınırlayan bir kural ise bütçe açıkları verilmesine neden olabilir. Ayrıca, bütçe açığına veya borç stokuna odaklanan mali kurallar gelirlerle birlikte harcamaların da artmasına izin vermekte, hükümet büyüklüğünün giderek artması konusunda ise doğrudan bir sınır getirmemektedir. Oysa literatürde belirli bir eşik veya optimal düzeyden sonra devlet harcamalarındaki artışların çeşitli kanallarla ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkide bulunabileceği ileri sürülmektedir. Türkiye'de devlet harcamalarının GSYİH'ye oranı optimal devlet büyüklüğü ile ilgili bazı çalışmalarda, İyidoğan ve Turan (2017) gibi, tahmin edilen oranlardan daha yüksektir. Türkiye artık hem genel devlet gelirleri hem de harcamaları açısından OECD ortalamasına son derece yaklaşmış, bazı ülkeleri de geçmiştir. Kişi başına düşen GSYİH açısından OECD ortalamasının neredeyse yarısı düzeyindeki bir ülkede bu durum olumsuz bazı etkileri beraberinde getirebilir.

Dahası bütçe açığı, borç stoku ve gelir ile ilgili bir kural hükümet harcamalarının dağılımını da göz ardı etmektedir. Bu açıdan söz konusu kurallar Türkiye'de potansiyel bir sorun olma özelliği taşıyan cari ve transfer harcamalarının sınırlandırılması için de fazla bir katkı sağlamayacaktır. Ayrıca Türkiye'de demografik nedenlerle önümüzdeki yıllarda cari ve transfer harcamalarının daha da artması ihtimali yüksektir. Bu açıdan dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise personel ve transfer harcamaları gibi bazı kalemlerle ilgili tedbir alınması toplumsal direnç nedeniyle zaman geçtikçe siyasi olarak daha zor hale gelmektedir. Devlet harcamalarının giderek artması bütçenin esnekliğini azaltabilmekte, mali stabilizasyon politikalarının uygulanmasını da zorlaştırabilmektedir.

⁴ Hesaplamalarda yeni GSYH serisi kullanılmıştır.

Açıklanan nedenlerle devlet harcamalarının sınırlandırılmasına, önceliğin ülkenin rekabet gücünün artırılması, yatırım altyapısının güçlendirilmesi, sosyal ve beşeri sermayesinin yükseltilmesi gibi üretken olarak nitelendirilebilecek alanlara verilmesine ve harcama etkinliğini sağlamaya katkıda bulunabilecek bir harcama kuralının kabul edilmesi doğru olacaktır. Karakurt ve Akdemir (2010:338)'de Türkiye'de bütçe açığına sınır getiren kural yanında toplam kamu harcamalarını sınırlayan bir harcama kuralına da geçilebileceğini ileri sürmektedirler. Türkiye için bugün itibarıyla artık öncelikli ihtiyacın bütçe açığına değil, harcamalara odaklanan bir mali kural olduğu düşünülmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak yatırım harcamalarının kural dışında tutulmasının isabetli bir tercih olacağı savunulabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye açık bir mal kural uygulamasına geçmeksizin de mali disiplini sağlamada, bütçe açıklarını ve kamu borç stokunu düşürmede başarılı olunabileceğini Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla göstermiştir. Faiz harcamalarının bütçe içindeki payı azalırken faiz dışı harcamalarda önemli bir artış olmuştur. Türkiye'de maliye politikasıyla ilgili olarak asıl üzerine odaklanılması gereken unsur veya sorun faiz dışı harcamalardaki artış eğilimidir. Bu eğilimin devam etmesi halinde gerek vergi yükündeki artışın giderek daha fazla artması gerekse de harcama etkinliğinden uzaklaşılması ihtimal dahilindedir. Bu nedenle Türkiye'de yatırımlar hariç toplam veya faiz dışı harcamaları sınırlayacak bir mali kuralın kabul edilmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir. Böyle bir kural ekonomik etkinlik kaybının önlenmesi, kaynak dağılımının iyileştirilmesi, harcamaların daha verimli yapılması, üretken olmayan harcamalardaki artışın sınırlandırılması, demografik nedenlerle harcamalarda yaşanacak artışların daha az olumsuz etkide bulunması, gelecekte harcamalar düşürülmek istendiğinde bir zorlukla karşılaşılması, gerektiğinde mali canlandırma ve stabilizasyon politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasına imkan vermesi, esnek ve güçlü bir kamu maliyesine sahip olunması açısından önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Aktan, C.C., Dileyici, D. & Özen, A. (2010). Kamu Ekonomisinin Yönetiminde İki Farklı Ekonomi Politikası Yaklaşımı: İradî ve Takdiri Kararlara Karşı Kurallar, C. C. Aktan, A. Kesik & F. Kaya (Ed.), *Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar* içinde (s. 1-31) T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No:2010/408, Ankara.

Arikboğa, A. (2011). Maliye Politikalarında 1980 Sonrası Yaşanan Değişim: Mali Disiplin ve Mali Kural Uygulamaları, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), s. 13-25.

Ergen, Z. (2013). Mali Disiplinin Sağlanması Mali Kurallar, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, (584) Ekim, s. 93-108.

Gök, M., Biyan, Ö. & Akar, S. (2012). Avrupa Birliği'nde Mali Kuralların Yeniden Düşünülmesi: Altılı Mevzuat Paketi ve Türkiye Değerlendirmesi, *Business and Economics Research Journal*, 3(3), pp. 159-174.

İyidoğan, P.V. & Turan, T. (2017). Government Size and Economic Growth in Turkey: A Threshold Regression Analysis, *Prague Economic Papers*, 26(2). pp.142-154. <https://doi.org/10.18267/j.pep.600>

Karakurt, B. & Akdemir, T. (2010). Türkiye'de Mali Kural Uygulamaları: Sayısal Olmayan Kurallardan Sayısal Kurallara Geçiş, C. C. Aktan, A. Kesik & F. Kaya (Ed.), *Mali Kurallar Maliye Politikasında Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar* içinde (s. 320-346) T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No:2010/408, Ankara.

Kopits, G. & Symansky, S. (1998). Fiscal Policy Rules, International Monetary Fund (*IMF*) *Occasional Paper: 162*, Washington D.C.

T.C. Hazine Müsteşarlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Genel Devlet Konsolide İstatistikleri.

T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü.

T.C. Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, EVDS.

Turan, T. (2011). *Maliye Politikası ve Ekonomik Şoklar: Türkiye Örneği*, T.C. Maliye Bakanlığı SGB Yayın No:2011/416, Ankara.

TEKNOLOJİ FİNANSMANI UYGULAMALARI

Prof. Dr. Nevzat AYPEK

ÖZET

Sanayileşme sürecinde özellikle koruma duvarlarının aşağı doğru indirilmesiyle ekonomik büyüme ve gelişmenin ve de rekabete debilmenin iticü gücü teknolojik gelişmeler olmuştur. Keza, iletişim araçlarının gelişmesi sonucu ülkeler birbirlerine daha çok yaklaşmış, adeta dünya küçülmüş ve dünya pazarlarında bir küreselleşmeye doğru gidişat başlamıştır. Bu gidişatın sonucu olarak da pazarın genişlemesiyle rekabet daha da keskinleşmiş ve bilgi çağı/bilim çağı olarak isimlendirilen dünyada piyasa ekonomisi hakim olmaya başlamıştır. Bu küresel trend sonucu teknolojik yenilik, teknolojik yatırım, teknolojik yatırımların finansmanı kavram ve uygulamaları öne çıkmış olup; teknoloji ve teknolojik yatırımın maruz kaldığı teknolojik risk, klasik finansman yöntemlerinin dışında yeni finansman yöntemleri arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, finansal kiralama, risk sermayesi ve melek yatırımcı teknolojik araştırma, teknolojik yatırımlar ve teknolojik iktisadi kıymetlerin finansman yöntemlerindedir.

Anahtar kelimeler: Ar-Ge, inovasyon, teknoloji, risk sermayesi, melek yatırımcı

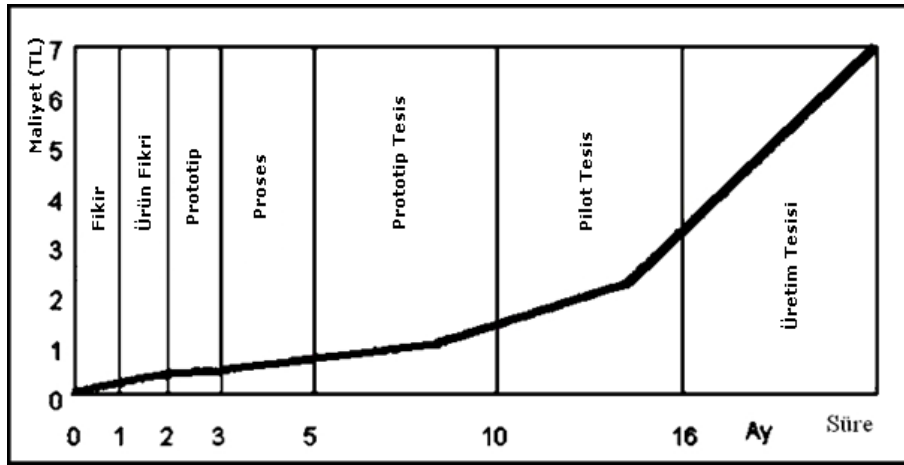
GİRİŞ

Teknoloji-Üretim ilişkisini açıklayan iktisat teorisi yaklaşımlarından birincisine göre teknoloji; sermaye ve emek gibi temel üretim faktörlerinden iken ikinci yaklaşıma göre; teknolojinin emek ve sermayenin verimliliğini artırdığı kabul edilir. Bu yaklaşımdan hareketle de, "teknoloji dinamik bir kavram olup, mal ve hizmet üretiminde kullanılan ve kullanılacak sistematik üretim bilgisi, bu bilginin türetilme ve kullanılma becerisi ile birlikte aynı zamanda, üretimde kullanılan tüm araç ve gereçler ile bunları kullanarak üretim yapan insan kaynaklarını da kapsar" denebilir. İşbu yaklaşımlar ve tanım göstermektedir ki, teknoloji ve teknolojik gelişme işletmelerin rekabette kalkanıdır, en güçlü silahıdır; dolayısıyla işletmeler teknolojik yenilik, teknolojik gelişme gerçekleştirerek teknolojik üstünlük sağlamak durumundadır.

Teknoloji uygulamaya yönelik bir kavramdır. Dolayısıyla teknolojinin uygulamaya konmuş veya uygulamaya konulabilir olması gerekir. Çünkü, teknoloji doğrudan ve somut bir fayda sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla, fayda için uygulama ana unsurdur. Nitekim, uygulama noktasında teknoloji bilimden ayrılmaktadır.

Teknolojik yenilik sanayileşme süreciyle ön plana çıkmış ise de aslında yenilik kavramı; J.A.Schumpeter'in 1920'li yıllarda ekonomik büyümenin nedenlerini araştırdığı çalışmasında öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir teknolojik değişimin/yeniliğin teknolojik gelişme olarak kabul edilebilmesi için; belirli bir verimlilik artışı içermesi gerekir. Yani, teknolojik bir değişimin teknolojik bir gelişme haline gelebilmesi için sözkonusu yenilik süreci sonunda pazarda alınıp satılabilen ekonomik bir değer (ticari ürün) elde edilmesiyle mümkün olacaktır. Zaten teknolojik gelişmeler, öncelikle herhangi bir yeniliğin meydana getirilmesi ve ticarileştirilmesi sonra da yeniliğin daha geniş bir şekilde uygulanması ve yayılması sürecinde gerçekleşir. Nitekim teknolojik gelişme; teknolojik yenilik düşüncesinin fikir olmaktan çıkarılıp, ekonomik bir değer haline dönüştürüldüğü ana kadar olan faaliyetler bütünü olup, işbu faaliyetler sırasıyla: Fikirlerin Geliştirilmesi (**Buluş**), Ürün Geliştirme (**Tasarım**), Ürün Pratiğinin Hazırlanması (**Laboratuvar Deney ve Testleri**), Ürün Prosesinin Geliştirilmesi (**Alan Denemesi**), Prototip Tesisin kurulması (**İdari ve Teknik Düzenleme**), Pilot Tesisin Kurulması (**İlk Ticari Başarı**), Üretim Tesisinin Kurulması (**Üretim**). Bu süreç, süre ve zaman ilişkisi de dikkate alınarak aşağıdaki gibi gösterilebilir.

TEKNOLOJİ GELİŞTİRME ZİNCİRİ

Teknoloji geliştirme zincirinden de anlaşılacağı gibi; ar-ge, inovasyon ve teknoloji geliştirme süreçlerini kapsayan dolayısıyla arge ve inovasyon finansmanını da içeren teknoloji finansmanı kavramı sözkonusudur. İlgili yazında girişimci finansmanı kavramı da kullanılmaktadır.

TEKNOLOJİ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

İşletmeler finansman ihtiyaçlarını; özkaynaklardan ve/veya yabancı kaynaklardan karşılayabilirler. Ancak, bazı işletmeler veya işletmelerin bazı yatırımları için iki temel/klasik yöntem ile fon temin etmek zorlaşabilir, fon maliyeti yükselebilir veya mümkün olmayabilir. Özellikle işletme veya yatırımın faaliyet konusu, yüksek riske maruz, işletme ölçeği küçük ve finans kurumlarından kredi kullanmak için gösterebileceği teminatları yok ise fon temini daha da zorlaşmaktadır. Nitekim, yabancı kaynak değişik alanlardan karşılanabiliyor iken; küçük işletmelerin veya birey bazındaki girişimlerin karakteristik özellikleri gereği yabancı kaynak (debt-based) alanları çok sınırlıdır. Sözelimi, bankalarda Mac Millan Gap olgusu vardır. Yani, konvansiyonel banka sisteminde kredilerin kredibilitesi yüksek işletmelere yöneldiği, dolayısıyla yeni girişimciler tarafından kurulan küçük işletmelerin banka kredilerinden yararlanamadıkları görülmektedir. Benzer bir durum özkaynak (equity-based) alanlarında da mevcuttur. Sözelimi, sermaye piyasasından kaynak sağlama imkanları yoktur. İşte bu tür özkaynak kıtlığı olan ve de yabancı kaynaklardan faydalanma şansı olmayan işletmelerin faaliyetlerinin devamı için; yüksek risklerini paylaşan ve yüksek kazançlar hedefleyen finansörlere ihtiyaç vardır. Ayrıca, bir diğer etkende de teknolojik yeniliğin, tamamlanma süreci sonucu olarak uzun vadeli bir yatırım olmasıdır. Dolayısıyla, teknolojik yeniliğin ticarileşmesinin taşıdığı riske uzun vadedeki belirsizliğin getirdiği risk de ilave edildiğinde teknolojik yatırım yüksek riske maruz kalmaktadır.

Teknolojik yatırımların yüksek risk taşıması ve uzun vadeli olması; fonlanamayacağı, gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelmez. Nitekim, finansın temel kavramalarından birisi risk-getiri dengesi ilkesidir. Yani yatırımcılar/finansörler maruz kaldıkları riske göre getiri beklentilerini belirlemektedirler. Dolayısıyla, uzun vade de yüksek risk-yüksek getiri esasına dayalı olarak fon kullandırması olası yatırımcılar/finansörlere yönelik finansal varlık ve finansal kurumları içeren modeller geliştirilmiştir. Bunlar, kurumsal bazda "Risk Sermayesi Finansman Modeli" ve bireysel bazda "Melek Yatırımcılar"dır.

RİSK SERMAYESİ FİNANSMAN MODELİ

Risk sermayesi (venture capital), iyi bir iş kurma fikrine ve gerekli girişimcilik yeteneğine ve bilgisine sahip olan ancak yeterli yada hiç sermayesi olmayan bireye yada bireylere fikirlerini gerçeğe dönüştürmek için gerekli finansmanı bulma imkanı sağlayan bir finansman modelidir tanımından hareketle; yüksek riskli yatırımların finansmanında kullanılmakla birlikte, risk sermayesi diğer riskli yatırımlardan çeşitli açılardan ayrılmakta olup temel ölçütü teknolojik yeniliktir. Bu nedenle risk sermayesi uzun vadeli ve yüksek getiri amaçlayan bir finansman modeli ve yatırım

aracıdır. Buradaki yüksek kazanç fırsatçılıktan doğan spekülâtif bir kazanç olmayıp, teknolojik yenilik sonucu verimlilik artışından sağlanacak kazançtır.

Risk sermayesinin yüksek kazanç arayan fakat aynı zamanda yüksek riski de göze alabilen sermaye olması; getirisi ve riski yüksek her yatırımın risk sermayesi yatırımı olmasını sağlamaz. Çünkü risk sermayesi yeni fikirler yada yeni teknolojiler üreten gelişme potansiyeli yüksek olan işletmeler ve yatırımlar için yönlendirilen, kullanılan yatırım sermayesidir. Bu tespit, risk sermayesinin ortaya çıkış ve kurumsallaşma gerekçesinin sonucu olarak dar kapsamlı olmakla birlikte; risk sermayesi, riskli ancak getirisi yüksek yatırım imkanlarını arayan bir sermaye türü olarak geniş kapsamda da değerlendirilebilir ve kullanılabilir. Dolayısıyla risk sermayesi, her sektörden işletmenin gelişiminin her aşamasında ve her ekonomik ölçekteki işletmeye yönlendirilebilir. Bu kapsamda risk sermayesi finansman modeli; Fikir Aşamasında Finanslama, Başlangıç Finansmanı, Büyüme Finansmanı, Köprü Finansmanı yada Destek Finansmanı, Satın Alma Destek Finansmanı aşamalarında özkaynak fonlaması olarak kullanılabilirlikle birlikte, yüksek faizle borç verme yada tahvil, hisse senedine dönüştürülebilir tahvil ve varant (warrant) satın alma şekillerinde de borçlanma yoluyla fonlama yapabilir. Ancak, her iki fonlama şeklinde de esas olan teknolojik yatırımlardır. Modelin işleyişi Risk Sermayesi Şirketleri aracılığı ile yapılır.

MELEK YATIRIMCI

Angel Investor/Business Angel kavramlarının karşılığı olarak Türkçe yazına geçen Melek Yatırımcı; risk sermayesine yakın ve birlikte anılmakta olup, kuruluş aşamasında olan start up (fırlamak, sıçramak)'lara ya da şirketlere yani küçük ama geleceği parlak şirketlere; borsada yatırım yapmak yerine doğrudan ortak olmak yoluyla yatırım yapan ve o işletme büyüdüğünde çok büyük kazanç sağlayan ya da sağlamayı hedefleyen bireysel yatırımcıdır. İfade edildiği gibi öz itibarıyla risk sermayesine benzemekle birlikte yatırım süreci farklılaşmaktadır.

Şöyle ki; risk sermayesi süreci risk sermayesi şirketleri üzerinden işlemekte iken, melek yatırımcı parasını kendisi yönetir, kendisi yatırım yapar, melek yatırımcı risk sermayesine göre daha küçük hacimlerde daha küçük yatırımcılara yatırım yapar, melek yatırımcı faaliyetleri ile birebir meşgul olabileceği startup ya da şirketlere yatırım yapıp, karar alma sürecinde bizzat rol alır ve risk sermayesi yatırımlarında izlenen süreç ile yatırımını aktif ortak olarak gerçekleştiren melek yatırımcı, hissesini finanse ettiği ortağa, bir şirkete, bir risk sermayedarına ya da risk sermayesindeki gibi halka açılmayı beklemeyip borsada satarak yatırımından çıkabilir.

FİNANSAL KİRALAMA

İşletmelerin aktifinde kayıtlı iktisadi kıymetler; mülkiyet sahipliğini getirdiği bazı risklere maruz olup, bu risk kanaklarından birisi de demeode olma riski başka bir ifade ile teknolojik risktir. İşbu teknolojik riske maruz yatırımların yönetilmesini ve bu kapsamda finansmanını teminen klasik satın alma yöntemine alternatif olarak finans mühendisliği ürünü olarak geliştirilen yöntemlerden birisi de finansal kiralama. Finansal kiralama yönteminin çıkış noktası; iktisadi kıymetler salt sahiplik ile değil kullanım ile ekonomik fayda sağlamaktalar, o halde sahiplik olmadan salt kullanım hakkı veren bir yöntem arayışıdır. İşbu yöntemin kurumsallaşması ve piyasasının oluşması ile, teknolojik riske maruz iktisadi kıymet finansmanına yönelik satın almaya alternatif olarak teknolojik ömre paralel bir süre ile kiralama yöntemi geliştirilmiş ve kullanılmaktadır. Böylece, bir taraftan mülkiyetin getireceği teknolojik riskin finansman maliyetinden kaçınılırken, diğer taraftan teknolojik varlık için ömrü ve sağlayacağı ekonomik fayda ile paralel finansman yöntemigeliştirilmektedir.

Risk sermayesi ve melek yatırımcı finansman yöntemlerinden farklı olarak, teknoloji geliştirme zinciri süreci sonunda üretilen teknolojik ticari ürünün finansmanı ve teknolojik riskin yönetimi için finansal kiralama bir yöntem olarak tartışılmaktadır.

SONUÇ

Ar-Ge, inovasyon ve teknoloji geliştirme çıktıları; ekonominin dinamosu olmakta ve ekonomik büyüme hızını artırmakta özellikle inovasyon ile birlikte ortaya çıkan katma değeri yüksek ürünlerle ekonomiyi hızla büyütmede ve rekabet üstünlüğü sağlamakla birlikte, bu tür yatırımların karaktersistik özellikleri gereği de yeni finansman yöntemleri ile finanse edilmeleri gerekmektedir. Bu gereklilik sonucu, risk sermayesi, melek yatırımcı ve finansal kiralama finansman modelleri geliştirilmiş, kurumsallaştırılmış ve ülke şartlarına uygun piyasa düzenlemeleri yapılarak uygulanmakla birlikte; iyi uygulamalara yönelik tartışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, H.Bahadır. Yeni Ekonomi Strateji Rekabet Teknoloji Yönetimi. 2.Basım. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.

Ansal, Hacer. Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü. "Teknoloji", Ankara: Kazan Ofset, 2004.

Ansal, Hacer." Değişik Perspektiflerden Teknoloji". İktisat Dergisi. Sayı.246, Nisan 1985,ss.19-24.

Brooke, Michael ve Mills, William Ronald New Product Development, New York:nInternational Business Press. 2003.

Crawford, Merle C. ve DiBenedetto, Anthony. C. New Products Management, 6'th International Edition, USA: IrwinMcGraw-Hill, 2000.

Lehmann, Martin, Per Christensen ve Björn Johnson "Public-Private Partnerships and Sustainable Regional Innovation Systems: Special RolesforUniversities?" Facilitating Sustainable Innovations: Sustainable Innovation as a Tool for Regional Development. The Netherlands, June 26-28, 2008 vbn.aau.dk/fbspretrieve/16535918/PPP_SRIS.pdf (7.Nisan.2008).

Soyak, Alkan "Teknoloji İktisadına Giriş: Teori- Politika-Ülke Deneyimleri", Ders Notu, MÜ, İİBF, İktisat Bölümü, İstanbul, 2002.

Annacchino, Marc A., New Product Development, 1. Baskı, New York: Elsevier, 2003.

TÜRKİYE'DE ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMANI

Öğr. Gör. Elçin Gülbahar

ÖZET

Ülkemizde enerji yatırımları 1980'li yıllara kadar ağırlıklı olarak kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. 1980'li yıllardan itibaren liberalleşme hareketinin etkisiyle, özel sektör de enerji projelerinde yer almaya başlamış ve 1986 yılından itibaren özel sektörün kamunun mal ve hizmet üretimine destek olduğu, maliyet, risk ve getirilerin paylaşıldığı kamu özel sektör işbirliği uygulamaları gündeme gelmiştir.

Bu çalışmada, enerji yatırımlarında kullanılan finansman yöntemlerinin belli başlıları değerlendirilmiş bu kapsamda daha önce yapılan çalışmalar incelenmiş, gerekli veriler toplanmış ve yapılan değerlendirme sonucunda enerji sektöründe yaygın olarak kullanılan finansman modelleri belirlenmiştir. Bu modeller içinde Türkiye'de enerji yatırımlarının finansmanında ağırlıklı olarak, kamu-özel işbirliği uygulamaları ile bankacılık sektörünün kullandığı iç ve dış kaynaklı kredilerin öne çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler; Enerji Yatırımları, Finansman, Kamu Özel Sektör İşbirliği

Abstract

Energy investments in our country were conducted mainly by the public sector until the 1980s. With the influence of the liberalization movement since the 1980s, the private sector has begun to take part in energy projects, and since 1986, the private sector has supported the public for the production of goods and services, the cost, risks and benefits shared by public private Industry cooperation practices have added to agenda.

In this study, the headers in the methods of financing that is used in certain energy investments evaluated, previous studies examined, the necessary data collected and the result of the evaluation of the energy sector widely the financing models used are determined. In this model, the financing of energy investments in Turkey is mainly observed by public and private cooperation practices and internal and external loans used by the banking sector.

Keywords; Energy Investments, Finance, Public Private Cooperation

GİRİŞ

Ülkelerin kalkınmaları ve yaşam seviyelerinin belirleyicisi olarak kabul edilen enerji, tüm sektörlerin ana girdisi olma özelliği taşımaktadır. Enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşitsiz dağılımı ve kıt olması, sürekli artış gösteren enerji ihtiyacı ve ekonomilerin enerjiye olan bağımlılıkları, enerji kaynaklarına sahip olmanın ve bu kaynaklardan en yüksek faydayı sağlayacak şekilde yararlanmanın önemini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin öncelikli gündem maddesi arasında enerji ve enerji yatırımları yer almaktadır.

Enerji yatırım projelerinin büyük miktarlarda olması, barındırdığı yüksek riskler ve belirsizlikler, uzun hazırlık ve yatırım süresi gerektirmesi vb. nedenler yatırım kararlarında uzun dönemi kapsayan piyasa araştırması ve fizibilite çalışması yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde yatırım düşüncesinin gerçekleştirilebilme olasılığı olumlu olan projelerin finansman kaynağını nasıl ve ne şekilde sağlayacağı konusu gündeme gelmektedir.

1980'li yılların ortasında, dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de enerji yatırımlarını artırmak amacıyla elektrik sektörünün özel kesime açılması gerekli görülmüş, bu amaçla özel kesim yatırım ve faaliyetlerini geliştirmek için çeşitli finansman modelleri denenmiştir (DPT 8. Plan, 2000: 143).

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de de enerji yatırım projelerinin finansmanı için yeterli sermaye birikimi, teknoloji ve insan kaynağı bakımından yetersizlikler bulunmaktadır. Bu sebeple sermaye sahiplerinin beklentileri yani sermayenin fiyatı, ülkemizde gelişmiş olan ülkelere göre nispeten daha pahalıdır. Dolayısıyla yabancı sermayeye ihtiyaç vardır (Kar ve Tatlısöz, 2008:2).

Enerji yatırım projelerinin değerlendirilmesinde, projeyi fonlayacak finans kurumları, enerjinin türüne göre farklı kriterleri de göz önüne alırlar Projeyi fonlayacak finansörün herhangi bir yatırıma finansal destek sağlayabilmesi belirli kriterlere bağlıdır. Bu kriterlerin başında finansman talep edilen yatırım önerisinin talep edilen borcu ve faizini zamanında ödeyebileceğinden emin olunması gelmektedir. Dolayısıyla en az riskle en iyi sürede yatırımın geri dönüşünün sağlanması finansör açısından en önemli kriter olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı enerji finansmanında kullanılan finansman modellerinin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu amaçla enerji yatırımlarında yaygın olarak kullanılan kamu özel işbirliği uygulamaları ile bankacılık sektörünün kullandığı iç ve dış kaynaklı krediler ele alınmıştır.

KAMU ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMANI

Kamu enerji yatırımları ağırlıklı olarak DSİ kuruluşunca gerçekleştirilmektedir. DSİ projeleri, toplam kamu enerji yatırımlarının %68'ini oluşturmaktadır. EÜAŞ, TEDAŞ, TEİAŞ gibi kuruluşların kamu enerji yatırım projeleri içinde % 23'lük bir pay almaktadır (Sönmez, 2007: 81-84).

Kamu sektörü, enerji alanındaki yatırımlarında, kar beklentisiyle hareket etmez. Yalnızca kâr odaklı üretim yapmayarak, yeterince karlı olmadığı durumlarda bile üretimi durdurmayı sürdürerek arz güvenliğini sağlama amacını gözetmektedir. Enerji ihtiyacının, tekil şirket çıkarlarını değil, kamusal ve ulusal çıkarları gözeterek, sürdürülebilir, güvenli ve geniş kesimlerin yararlanmasına imkan verecek düşük maliyetle teminini esas alır (Türkyılmaz, 2014:49).

Kamu yatırım stratejisinde, özellikle 1980 sonrası dönemde sektörel öncelikler açısından önemli değişiklikler olmuştur. Uygulamaya konulan politikaların etkisi ile kamu sektörü imalat sanayi yatırımları büyük ölçüde azalırken ekonomik ve sosyal altyapı sektörleri yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Burada ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları kavramı, genel olarak sulama, enerji, ulaştırma, haberleşme, eğitim, sağlık, içme suyu ve kanalizasyon sektörlerini kapsamaktadır.

Kamu sektörü enerji projelerini çeşitli şekillerde finanse etmektedir. Bunlar; bütçe kaynakları ile finansman, bütçe dışı finansman kaynakları ve dış borç alımı ile finansman şeklinde gerçekleştirilmektedir.

ENERJİ YATIRIMLARININ KAMU-ÖZEL SEKTÖR İŞBİRLİĞİ İLE FİNANSMANI

Kamu kaynaklarının kıt olması ve bu kaynakların kısılması ya da bu kaynakların gelir getirmeyen kamu hizmetlerine yönelmesi, özel sektörün kamunun mal ve hizmet üretimine destek olduğu Kamu Özel Sektör İşbirliği uygulamalarını gündeme getirmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2016).

Kamu Özel Sektör İşbirliği (KÖİ) bir sözleşmeye dayalı olarak, yatırım ve hizmetlerin, projeye yönelik maliyet, risk ve getirilerinin, kamu ve özel sektör arasında paylaşılması yoluyla gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Bu yöntemi klasik yöntemlerden ayıran en önemli özellik, özel sektör ile işbirliğinin sadece inşaat aşamasında değil işletme aşamasında da devam etmesi ve özel sektör inşaat ve işletme sinerjisinin oluşturulmasıdır(Kalkınma Bakanlığı, 2012:6).

Dünyada, Kamu Özel Sektör İşbirliğini başlatan gelişmeler 1970'li yıllarda başlamış olup ABD'deki Telekom hizmetleri ve elektrik dağıtım hizmetleri ilk uygulamalardır. Son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesinde KÖİ modelleri önemli ölçüde kullanılmaktadır. Türkiye'de gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almakta olup KÖİ modellerinin uygulanması ile ilgili olarak 1980'li yıllardan itibaren çeşitli yasal düzenlemeler yapılarak kamu hizmetlerinin özel sektör eliyle ve farklı modellerle gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. 1986 yılında enerji projeleriyle birlikte KÖİ modelleri yatırımlarda kullanılmaya başlamıştır. Özellikle 2003 yılı ve sonrasında KÖİ yatırımlarında ciddi artışlar olduğu gözlemlenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2012:5).

Kamu-Özel Sektör İşbirliği (KÖİ) çerçevesinde kullanılan modellerin başlıcaları; Yap İşlet Devret, Yap İşlet, İşletme Hakkı Devri, Uzun Dönemli Kiralama, Tasarla Yap Finanse Et İşlet, Yap Sahiplen İşlet Devret, Yap Sahiplen İşlet, Yap Devret İşlet, Rehabilitate Et İşlet-Devret olarak sayılabilir. Bu finansman modellerinin mevzuat yapısı dağınıktır. Farklı sektörlerle yönelik ve farklı KÖİ modellerini düzenleyen çok sayıda kanun bulunmaktadır (Uzunkaya, 2008).

Yap İşlet Devret modeli, Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan modeldir. Bir kamu hizmetinin kamu kurum ya da kuruluşları ile ulusal ya da uluslararası özel sektör aktörleri arasında yapılan bir sözleşme çerçevesinde tüm maliyetlerin özel teşebbüsçe karşılandığı ve elde edilen tesisin masrafları karşılayan özel teşebbüsçe belli bir süre işletildiği, sözleşmede belirtilen sürenin bitimi ile tesis işler vaziyette, her türlü taahhüt ve borçtan arındırılmış olarak, ilgili kurum ya da kuruluşlara devredilmesini temin eden kamu yatırım ve finansman şeklidir (Fka, agis, 2014).

Bu modelin gelişmesinde iki önemli etken rol oynamaktadır. Bunlardan ilki, kamu kaynaklarının artık ülke yatırım gereksinimlerini karşılayamayacak bir duruma gelmiş olması, diğer bir etken ise büyük yatırım projeleri finansmanını önemli ölçüde dış kredilerle sağlayan hükümetlerin, dış finansman kaynağı bulmada yaşadıkları sıkıntılardır (Polatkan, 1997). Bu model sayesinde kredi kurumlarının normal şartlarda kredi vermeyi uygun görmeyecekleri, kredi riski yüksek veya politik, ekonomik şartları olumsuz olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler münferit yatırım projelerine finansman imkanı bulmaktadırlar.

Türkiye'de Yap İşlet Devret modeli, 1984 yılından itibaren büyük çaplı projelere (doğalgaz, petrol, boru hatları, su arıtma tesisleri, barajlar, tüneller, elektrik santralleri, otoyollar, limanlar ve hava alanları gibi) uygulanmaya başlanmıştır. Enerji sektöründe Yap İşlet Devret modeli uygulamaları 3096 sayılı kanun

kapsamında tesis edilerek ticari işletmeye geçen projelerin 18 adedi HES, 4 adedi Doğalgaz ve 2 adedi rüzgar santrallerinden oluşmaktadır (Egim, agis, 2013).

Yap İşlet Devret modelinin özellikleri sıralanırsa; yapılacak altyapı yatırımları genelde büyük çaplı ve riskli yatırımlar olduğu için ilgili kamu idaresi ile yapılacak sözleşmeler, özel yatırımcıların ilgisini çekecek yeterli bir getirinin sağlanabilmesi amacıyla, uzun süreli olmaktadır. İlgili kamu idaresi ile yatırımcı firma arasında yapılan bir sözleşme ile olmaktadır. Projelerin verimliliği artırılması sağlanmaktadır. Yap İşlet Devret modeli, sadece yeni yatırımlar için değil mevcut yatırımların revizyonu ve yarım kalmış projelerin tamamlanması için de başvurulabilecek bir modeldir. Esnek yapısı sayesinde çok farklı yatırımlar, aynı kanun çerçevesinde uygulanabilmektedir. Yap İşlet Devret modelinde getirilen dış kredilerin anapara ve faiz ödemelerinde hazinenin garantisi yoktur. Tüm risk özel hukuk kişisine aittir ve dış borçlanma olumsuz etkilenmemektedir (Demirbağ, 2007).

Yap İşlet Devret modelinin riskleri, devlet, yatırımcı ve halk açısından ele alınacak olursa; devlet açısından; verilen teşviklerin ve garantilerin yükü, Daha sıkı denetim yapma gereği, Politik baskılar İşletme dönemi sonunda eski ve kullanışsız tesislerin devri ülkenin stratejik ve doğal kaynaklarının özel sektör tarafından kullanılması kar ve döviz transferi riski, yatırımcılar açısından oluşabilecek riskleri sıralarsak; politik riskler, finansal riskler, yatırım safhası inşaat riskleri, operasyonel riskler, halk açısından oluşabilecek riskleri; kötü ve tehlike arz eden altyapı servisleri kullanmaya mecbur olmak, daha pahalı altyapı hizmetlerine sahip olmak şeklinde sayılabilmektedir (Arioğlu ve Arioğlu, 1996:242).

Yap İşlet modeli ise kamu ile özel sektör arasında akdedilen bir sözleşme çerçevesinde, bir yapının özel sektör tarafından gerekli hallerde tasarlandığı, finanse edilerek yapıldığı, işletildiği ve yapının mülkiyetinin özel sektörde kaldığı modeldir. Yap İşlet modeli çerçevesinde inşa edilecek tesisler özel sektörün sahipliğinde olacaktır. Yap-işlet modelinin devret aşamasına yöneltilen eleştiriler sonucu (özelleştirme, rekabet açısından) yeni çözüm, Yap-işlet modeli olmuştur (Akçay, 2006:17).

İşletme Hakkı Devri modeli, kamu ile özel sektör arasında akdedilen bir sözleşme çerçevesinde İdarelerin aktifindeki mal veya hizmet üretim birimlerinin bir bütün olarak veya kısmen, mülkiyet hakkı saklı kalmak kaydıyla bir bedel karşılığında belli süre ve şartlarla işletilmesi hakkının özel sektöre verildiği modeldir. Bir başka deyişle İşletme Hakkı Devri, kamu iktisadi teşebbüslerinin müessese, işletme, bağlı ortaklıklarına ve benzerlerine ait tesislerin belirli süre ve şartlar dahilinde gerçek ve

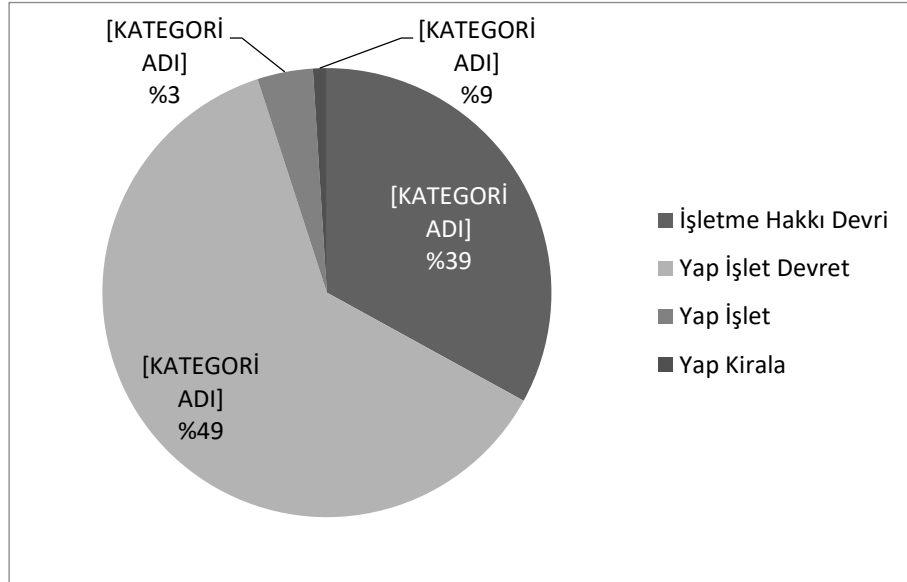
tüzel kişiler tarafından işletilmesi ve varsa mamullerinin pazarlama ve dağıtımının yapılması hakkının devrini ifade etmektedir (Kilci, 1994:10).

İşletme Hakkı Devri modeli, 4046, 5335, 3465 ve 3096 sayılı kanunlar ile düzenlenmiştir. İşletme Hakkı Devri, devlete ait tesis, işletme ve mal varlıklarının özelleştirilmesine alternatif olarak geliştirilmiş, kullandırma amacına yönelik bir değerlendirme yöntemidir (Uzunkaya, 2008:3-7).

Türkiye’de çeşitli yasal düzenlemeler yapılarak, malî yetersizlik nedeniyle gerçekleştirilemeyen alt yapı hizmetlerinin kamu özel sektör ortaklığı biçiminde yapılmasına olanak sağlanmıştır. Ülkemizde Yap İşlet Devret, Yap İşlet, Yap Kirala, İşletme Hakkı Devri gibi modeller enerji dahil birçok sektörde uygulanmaktadır.

1986-2015 yılları arasında kamu özel işbirliği kapsamındaki 198 adet uygulama sözleşmesinin modellere göre dağılımı şekil 1’de görülmektedir. Buna göre 98 adet Yap İşlet Devret modeli %49’luk payla birinci sırada yer almaktadır. Yap İşlet Devret modelinin sektörel dağılım açısından ağırlıklı olarak enerji tesisleri ve karayolu projelerinde uygulanmakta olduğu görülmektedir. %39’luk payla İkinci sırada yer alan İşletme Hakkı Devri modeli ise toplamda 78 adet projede enerji tesisi, liman yat limanı ve turizm tesisi, havaalanı ve otoyol hizmet tesisi projelerinde uygulanmıştır.

Şekil 1 Uygulama Sözleşmelerinin Modellere Göre Dağılımı (Proje Adedi)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

ÖZEL SEKTÖR ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMANI

Türkiye’de finansal sistemin bankacılık sektörü ağırlıklı olması ve kredi mekanizmasının temel finansman aracı olarak ön planda olması, özel sektörün borçlanma aracı olarak en çok banka kredilerini tercih etmesine neden olmaktadır.

Türk bankaları büyük ölçekli enerji projeleri için kendi öz kaynaklarıyla sınırlı sayıda kredi kullanırken, çok sayıda yabancı banka ve fon kuruluşuyla anlaşmalar yaparak, girişimcilere uzun vadeli krediler sunmaktadır. Bu kuruluşların başlıcaları; Dünya Bankası (IBRD), Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası (CEB), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Fransız Kalkınma Ajansı (AFD), Japon Uluslararası İşbirliği Bankası (JBIC), Alman Sanayileşme Fonu (KFW), TURSEFF (Türkiye Sürdürülebilir Enerji Finansmanı Programı) gibi kuruluşlardır (Albayrak, 2011: 117-128).

Bankalar son dönemde ağırlıklı olarak yenilenebilir enerji yatırımları ve enerji verimliliğini artıran projelerin finansmanı için çeşitli finansman modelleri geliştirmiş, yatırımcılara düşük faiz oranları, düşük banka masrafları gibi birtakım avantajlar sunmaktadırlar. Enerji sektörüne bankalar tarafından sunulan finansman paketleri kapsamında, EUR-USD-TL cinsinden uzun vadeli proje finansmanı kredileri, nakit krediye dönüştürülebilir akreditif kredileri, işletme dönemindeki kısa vadeli nakit ihtiyaçları için kısa vadeli rotatif krediler, muhtelif muhataplara hitaben düzenlenecek teminat mektubu kredileri yer almaktadır. Ayrıca, projenin taşıdığı faiz ve kur risklerini ortadan kaldırmak amacıyla, finansman paketi kapsamında yapılandırılmış türev ürünler de sunulmaktadır. Tablo 1’de bazı enerji projeleri ve bu projeleri finanse eden kuruluşlar yer almaktadır.

Tablo 1 Türkiye’de Enerji Projelerine Destek Sağlayan Finansal Kuruluşlar.

DünyaBankası (IBRD)	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)	Uluslararası Finans Kurumu (IFC)	Avrupa Yatırım Bankası (EIB)
Güney Doğu Avrupa Enerji Birliği (2010), 220M\$	Akcez ve SEDAŞ Elektrik Dağıtım (2010), 100M\$	Akcez ve SEDAŞ Elektrik Dağıtım (2010), 75M\$	Garanti Bankası – KOBİ Enerji Projeleri (2010), 75M EUR
Özel Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi(2009), 500M\$	Bankalar Konsorsiyumu- Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi (2010), 400M EUR	Akenerji Elektrik Üretim (2010), 75M\$	Çevre ve Enerji Çerçeve Kredisi II (2009), 300MEUR
Elektrik Dağıtım Rehabilitasyon (2007), 269M\$	Garanti Bankası - Enerji Verimliliği Projesi (2010), 200M\$	İzmit Gaz Dağıtım (2009), 48,7M\$	TEDAŞ Elektrik Dağıtım (2009), 125M EUR
Güney Doğu Avrupa Enerji Birliği (2006), 150M\$	İzmit Gaz Dağıtım (2009), 60M EUR	Rotor Elektrik Üretim (2009), 66,2M\$	Osmaniye Rüzgar Çiftliği (2009), 30M EUR

Elektrik Üretimi ve YenidenYapılandırma (2006), 336M\$	Rotor Yenilenebilir Elektrik Üretim (2009), 45M EUR	Enerjisa Üretim 194M\$	Enerji (2008),	Enerjisa Hidroelektrik Üretim (2008), 135M EUR
--	---	------------------------	----------------	--

Kaynak: Albayrak, 2011:128

Proje finansmanı, uzun vadeli ve büyük hacimli yatırımların finansman ihtiyacını tedarik etmek üzere oluşturulmuş bir finansman metodu olup, enerji yatırımları, madencilik ve ağır sanayi yatırımları gibi sermaye yoğun alanlarda kredibilitesi yeterli olmayan ya da geleneksel kredi süreçlerini ve yükümlülüklerini tercih etmeyen, bu alanlarda ortaya çıkabilecek risklerden kaçınmak isteyen işletmeler (proje sponsorları) tarafından benimsenmektedir. Yatırımların finansmanında sermaye piyasası alternatifleri olarak sayılabilecektürev işlemler fazlaca kullanılmamaktadır.

Bankaların enerji kaynak türlerine göre en çok hidroelektrik santral (HES) ve rüzgar enerjisi santral (RES) projelerine kredi sağladıkları gözlemlenmiştir. Bankalar, kredi tahsisinde projelerin nakit akışlarını ve enerji projelerinin her birinin kendine özgü teknik hassasiyetlerini dikkate almışlardır. Örneğin, HES'ler için su ölçümleri; projenin hidrolojisi, RES'ler için rüzgar ölçümleri, jeotermal projeleri için rezervuar kapasitesinin hesaplanması, rezervin proje konusu kurulu güç hedefine uygunluğunun tespiti, teknoloji seçimi ve projesten geçen su buharının rezervuar alanına yeniden enjekte edilmesi, biomass projelerinde belediyeler ile imzalanan imtiyaz sözleşmelerinin içeriği, rezervuar kapasitesinin tespiti, teknoloji seçimi, birim maliyetler; kWh başına su kullanım bedelleri, ekipman analizi, çevresel etkiler gibi hususlar değerlendirilmektedir (Arifbey, agis, 2014).

Türkiye'de mevduat toplayan ticari bankaların mevduatlarının yapıları kısa ve orta vadeli olduğundan söz konusu bankalar; büyük çaplı, uzun vadeli, sermaye yoğun ve dolayısıyla riskli yatırımları finanse ederken vade uyumsuzluğu sıkıntısıyla karşı karşıya gelebilmektedir. Dolayısıyla görece olarak daha uzun vadeli kaynaklara sahip kalkınma ve yatırım bankaları enerji projelerinde öne çıkmaktadır.

Ülkemizde enerji sektörüne yönelik kurumlar tarafından sağlanan çeşitli finansal destekler ve teşvikler bulunmaktadır; Ekonomi Bakanlığı tarafından verilen teşvikler, Yenilenebilir Enerji Kanunu, Enerji Sektörü Araştırma Geliştirme Projeleri Destekleme Programı (ENAR), KOSGEB Enerji Verimliliği Desteği, Kalkınma Ajansları, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) önde gelen teşvik ve desteklerdir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de yatırımlara sağlanan kamu desteklerinin çerçevesi, birçok kez değiştirilip revize edilmiştir. Enerji yatırımlarının kamu finansmanı üzerindeki yükünün hafifletilmesi ve sektörün rekabete açılmasının sağlanması yönünde son dönemde enerji sektöründe özelleştirme uygulamaları hız kazandırılmış olup pek çok kanun ve kararname yürürlüğe girmiştir.

Türkiye’de enerji yatırımlarının finansmanında ağırlıklı olarak kamu-özel işbirliği uygulamaları görülmektedir. Enerji yatırımlarının finansmanında, yüksek kamu açıkları ve borçlanma faizleri, özel sektör katılımını sağlayan modeller geliştirilmesine neden olmuştur. Kamu-özel işbirliği modelleri tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz enerji yatırımlarında da kullanılmaktadır. Kamu-özel İşbirliği modellerinden özellikle Yap İşlet Devret ile Yap İşlet modelleri enerji sektöründe yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak farklı modellerin hukuki düzenlemelerine ilişkin tam bir sınıflandırma yapabilmek halen oldukça zordur. Son yıllardaki özelleştirme uygulamalarına bakıldığında, kamu-özel işbirliği modellerinin enerji sektörü de dahil, tüm altyapı yatırımlarının finansmanında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de finans sistemi içerisinde bankaların ağırlığı oldukça fazladır. Bankacılık sektörünün kullandığı iç ve dış kaynaklı krediler yatırımların finansmanında öne çıkmaktadır. Nispeten küçük ölçekli enerji yatırımları yurt içi bankaların kendi kaynaklarından karşılanabilirken, yüksek tutarlı enerji projelerinde Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi uluslararası fon kuruluşlarından yararlanılmaktadır. Bu kuruluşların kullandığı kredilerin, miktarı, faiz oranı ve şartları enerji projelerinin fizibilitesine ve firmanın kredi değerliliğine göre değişmekle birlikte, bankacılık sektörüne köprü finansman şeklinde bir dizi kredi hattı sağlamaktadırlar. Yatırımların finansmanında sermaye piyasası alternatifleri çeşitli nedenlerle (türev işlemlerin gelişmemiş olması, kurumsal yatırımcı eksikliği, yüksek kamu kesimi borçlanma gereksiniminin neden olduğu dışlama etkisi, piyasa derinliğinin olmaması, fiyatlama/likidite/ değerlendirme sorunları, finansal ürün tüketim alışkanlıkları vb.) fazlaca kullanılmamaktadır.

KAYNAKÇA

Albayrak, B. (2011). Elektrik enerjisi üretiminde yenilenebilir enerji kaynakları ve finansmanı: Bir uygulama. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

DPT, 8. Plan (2000) "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005", Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Kalkınma Bakanlığı. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Kar, M.,Tatlısöz, F.(2008) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. (s.2). Kahramanmaraş: KMu İİBF Dergisi.

Türkyılmaz, O. (2014). Türkiye Enerji Görünümü ve Geleceği. (s. 49). İzmir: ESİAD-Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği.

Uzunkaya, M. (2008). Kamu-Özel İşbirliği Türkiye Tecrübesi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).

Kar, M.,Tatlısöz, F.(2008) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. (s.2). Kahramanmaraş: KMu İİBF Dergisi

Kilci, M. (1994). Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).

Demirbağ, C. (2007). Kamu Özel Sektör İşbirliği Çerçevesinde Türkiye İçin Büyük Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesine İlişkin Model Önerisi. Ankara: T.C Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Arioğlu, E., & ARIOĞLU, E. (1996). Enerji Sektöründe Yap-İşlet-Devret Modelinin İrdelenmesi. TMMOB 1.Enerji Sempozyumu. Ankara: TMMOB.

Albayrak, B. (2011). Elektrik enerjisi üretiminde yenilenebilir enerji kaynakları ve finansmanı: Bir uygulama. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

Akçay, B. (2006). Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Kamu Sektörü. SPK 7.Arama Konferansı (s. 1-4). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)

<https://arifbey.wordpress.com/2013/07/15/proje-finansmani-mi-yoksa-projelerin-finansmani-mi-project-finance-or-financing-the-projects/> (E.T; 11.05.2014).

<http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/YID-Projeler>.

http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPORLARI/YAP%20%C4%B0%C5%9ELET%20DEVRET%20MODEL%C4%B0.pdf

DÖVİZ KURU İLE BANKALARIN MENKUL KIYMET İHRACI VE TOPLAM MENKUL KIYMET İHRACI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Rana ATABAY¹

Öğr. Gör. Alican UMUT²

Öğr. Gör. Sümeyya ALTUNTAŞ³

ÖZET

Ekonomilerde fon arz ve talebinin gerçekleştirildiği önemli finansal kurumlar arasında yer alan bankalar, temelde müşterilerinden toplamış oldukları mevduatlarla ya da borçlanarak fon imkânı sağlayabilmektedirler. Bu çerçevede bankalar, Merkez Bankasından borçlanma, diğer bankalardan borçlanma, Uluslararası piyasalardan sağlanan krediler, ya da tahvil ve bono ihraç yöntemi ile borçlanarak fon elde edebildikleri gibi öz sermayelerini artırarak da fon sağlayabilmektedirler. Türkiye ekonomisine bakıldığında yaşanan yüksek volatilité sebebiyle bankacılık kesiminin kullandığı borçlanma araçları arasında bilançolarında en az görülen borçlanma kalemleri arasında tahvil ve bono ihracı yer aldığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye’de ki diğer menkul kıymet ihraç eden firmalar da döviz açık pozisyonlarını kapatmak için menkul kıymet ihraçlarını artırmışlardır. Çalışmanın amacı; bankaların menkul kıymetler ihracı ile toplam menkul kıymet ihracı ve döviz kurları arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını incelemektir.Yapılan çalışmada bankaların menkul kıymet ihraçları ve toplam menkul kıymet ihracı incelenerek döviz kuru arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Johansen Cointegration test ile nedensellik ilişkisi ise VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests ile ölçümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menkul Kıymet İhracı, Döviz Kuru, Nedensellik

ABSTRACT

Banks, which are among the important financial institutions in which funds are offered and demanded in the economy, can provide funding opportunities mainly from deposits or borrowing from customers. In this framework, banks can obtain funds by borrowing from the Central Bank, borrowing from other banks, loans from international markets, or bonds and bills, as well as raising their own capital. Looking at the Turkish economy, it is observed that bond and bond exports are among the least borrowing items among the borrowing instruments used by the

¹İstanbul Medipol Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

² Nişantaşı Üniversitesi Meslek Yüksekokulu

³ İstanbul Medipol Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

banking sector due to the high volatility experienced. Especially in recent years, firms issuing other securities in Turkey have increased their securities issuances in order to close their foreign currency open positions. Purpose of the study; it is necessary to examine whether there is a causal relationship between the issuance of securities by banks and the issuance of total securities and the exchange rates. In the study, banks' securities issuances and total securities exports were examined and the cointegration relation between the exchange rate and the causality relation was measured by the Johansen Cointegration test and the VAR Granger Causality / Block Exogeneity Wald Tests.

Keywords: Securities Issue, Exchange Rate, Causality

GİRİŞ

Döviz kurunu etkileyen bir çok değişken vardır. Döviz kurunu; döviz arz ve talebi, enflasyon, faiz oranları, ekonomik büyüme, siyasi faktörler ve beklentiler gibi bir çok değişken etkilemektedir. Menkul kıymet ihracının özellikle 2015 yılından itibaren hızlı bir artış göstermesi de döviz kurunu belirli bir oranda etkilemektedir. Toplam menkul kıymet ihracının ve finansal sektörün en aktif kurumu olan bankalar tarafından ihrac edilen menkul kıymetler de belirli bir miktarda döviz kurunu etkilemektedir ancak direkt olarak bir etki yapıp yapmadığını incelenecektir.

2015 yılı ve sonrasında dünyada ve ülkemizde yaşanan; Suriye mülteci meselesi, BREXIT, Türkiye-AB krizi, Türkiye’de ki seçimler, ABD başkanlık seçimi gibi gelişmeler döviz kuru volatilitesinde artışlara neden olmuştur. Bu olaylarla birlikte Türkiye’de döviz kurlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. 2 Ocak 2015 tarihinde 1 ABD Doları: 2,32TL; 1 Euro: 2,83TL; 1 İsviçre Frangı: 2,36TL iken 18 Ağustos 2017 tarihinde 1 ABD Doları: 3,53TL; 1 Euro: 4,16TL; 1 İsviçre Frangı: 3,66TL’ye yükselerek yaklaşık %50 oranında döviz kurlarında bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye’de ki firmaların döviz açık pozisyonunda oldukları bilinmektedir. Menkul kıymet ihraç eden firmalar bu açıklarını gidermek için menkul kıymet ihraçlarını 2 Ocak 2015 tarihinde 243,977,539 Milyon TL’den 315,037,769 Milyon TL’ye yükselerek %35 oranında bir artış yaşanarak döviz açık pozisyonlarını bu şekilde kapatmaya çalışmışlardır.

Bu menkul kıymet ihraçlarının döviz kurları üzerindeki etkisinin olup olmadığını araştırdığımız bu çalışmada döviz kuru değişimlerinin bankaların menkul değerler ihracı ve toplam menkul değerler ihracına olası etkilerini araştırılacaktır.

Seçilmiş döviz kurları ABD Doları, Euro ve İsviçre Frangı günlük kapanış değerleri ve toplam menkul kıymet ihracı ile bankaların menkul kıymet ihracı haftalık değerleri kullanılarak oluşturulan seriler aracılığıyla önce birim kök testi yapılarak birim kök

olup olmadığına bakılmıştır. Daha sonra aralarındaki nedensellik ilişkisi Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri ile araştırılarak etkinin yönü ve şiddeti test edilmiştir.

EKONOMETRİK ÇERÇEVE

Birim Kök ve Eşbütünleşme Testi

Öncelikle veri setinin durağan (stationary) olup olmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller (ADF)) (Dickey ve Fuller, 1981) birim kök testi aracılığıyla sınanmış ve sahte regresyon probleminin önüne geçilmiştir. Verilerin durağan olduğu anlaşıldıktan sonra, uygun gecikme uzunluğu VAR gecikme uzunluğu seçim kriterlerine uygun olarak belirlenmiş, ardından Johansen Eşbütünleşme testi (Johansen ve Juselius, 1990) yapılarak veriler arasındaki uzun dönemli ilişki ortaya konmuştur. Trace ve Özdeğer (Eigenvalue) testleri ile en uygun regresyon denklemleri seçilmiş, hata düzeltme modeli (Vector Error Correction Estimates) yoluyla ise değerdeki bozulmanın miktarı ve uzun dönemde dengeye gelecek kısmı EViews 8.0 programı aracılığıyla tespit edilmiştir.

ADF Testi "t-istatistiği" ile ρ 'nin anlam derecesi aşağıdaki genel formül ile tahmin edilmiştir;

$$\Delta x_t = \alpha + \beta t + \pi x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Otokorelasyon gözlemlenen seriler için alternatif ADF modeli ise aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanmıştır;

$$\Delta x_t = \alpha + \beta t + \pi x_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t. \quad (2)$$

Boş hipotez (H_0) $x_t = x_{t-1} + \varepsilon_t$ olarak ifade edildiğinde, $\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$

olmaktadır. Genişletilmesi ($k > 0$) ise test istatistiğinin belirti vermeyen (asimptomatik) dağılımını etkilemeyecektir. Değişkenlerin birinci farkının alınması durumunda da $I(2)$ -ness test doğru sonuç vermektedir. Boş hipotez durumunda $\hat{\pi}$ ise sınırlı bir örnek negatif etki altına alınmış olacak, x_t devre dışı kalmaksızın, $H_0 : \pi = 0 (x_t \sim I(1))$ karşısında $H_a : \pi < 0 (x_t \sim I(0))$ konusunda karar verebilmek

için sadece tek yönlü bir test gerekli olmaktadır. Bu durum modelde birtakım sınırlamalara neden olmakta, bu durumda gözlemlenen durağan olmayan serilerin açıklanması için ise alternatif bir hipoteze ihtiyaç duyulmakta, önem derecesinin pozitif olması durumunda ise alternatif hipotezin değerlendirmeye alınması anlamsızlaşmaktadır (Sjö, 2008).

Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arası ilişkinin yönünü belirlemek üzere Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger testinin iki versiyonu olan standart Granger nedensellik testi ve Granger nedensellik testinin Hsiao versiyonu değişkenler arası eşitlik ilişkisi bulunmaması halinde, VECM yaklaşımı ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunması halinde uygulanmaktadır. Granger nedenselliği VAR çerçevesinde şu şekilde yazılabilir;

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{j=1}^m \beta_{1j} y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$x_t = \alpha_2 + \sum_{j=1}^m \beta_{2j} x_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

α_i sabit terim, m gecikme uzunluğu, ε_{it} hata terimi olup, serinin sıfır ortalama ve sınırlı kovaryans matrisi ile korelasyon içermediği varsayılmıştır. x 'ten y 'ye olan nedenselliği test etmek üzere, boş hipotez ($H01$) şu şekilde; $\delta_{1j}=0$ ($j=1, 2, \dots, m$), alternatif hipotez ise en az biri anlamlı ve sıfırdan farklı olmak üzere, şu şekilde ifade edilmektedir; δ_{1j} ($j=1, 2, \dots, m$) Benzer şekilde, $H02$ ile y 'den x 'e doğru olan nedensellik için $\delta_{2j}=0$ ($j=1, 2, \dots, m$) karşısında δ_{2j} 'nin en az birisinin sıfır olmaması gerekmektedir (Alagidede, Panagiotidis ve Zhang, 2010).

VERİLER VE BULGULAR

Araştırmada 02 Ocak 2015 ile 18 Ağustos 2017 tarihleri arasındaki, toplam menkul değer ihracı ile Amerikan Doları/Türk Lirası (USD/TRY), Euro/Türk Lirası (EUR/TRY), İsviçre Frangı/Türk Lirası (CHF/TRY) ile bankalarca ihraç edilen toplam menkul değer verileri kullanılmıştır. Söz konusu verilerin tanımları, kısaltmaları ile birlikte Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Veriler ve Semboller.

Verinin Adı ve Açıklaması	Kısaltması
Bankaların Menkul Kıymet İhracı	banka_ihraci
Amerikan Doları/Türk Lirası (USD/TRY)	usd_try
Euro/Türk Lirası (EUR/TRY)	eur_try
İsviçre Frangı/Türk lirası (CHF/TRY)	chf_try
Toplam Menkul Kıymet İhracı	toplam_md_ihraci

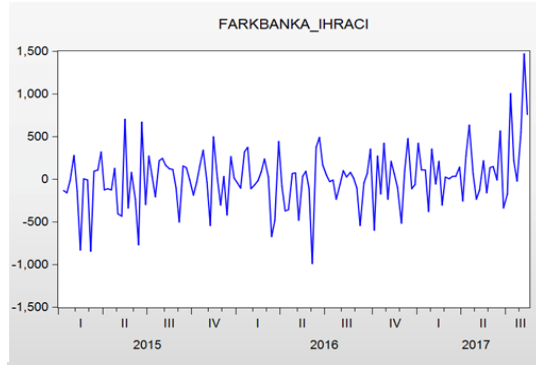
ANALİZLER ve SONUÇLAR**Tablo 2: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları.**

	FARKBANKA_IHRACI		FARKCHF_EFEKTIFSA TIS		FARKEURO_EFEKTIFSA TIS	
	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey- Fuller test istatistik değerleri	- 11,40886	0.0000	- 10,21529	0.0000	-8,217837	0.0000
Test kritik değerleri :	1% seviye	- 2,58207 6		- 2,582076		-2,582204
	5% seviye	- 1,94319 3		- 1,943193		-1,94321
	10% seviye	- 1,61515 7		- 1,615157		-1,615145

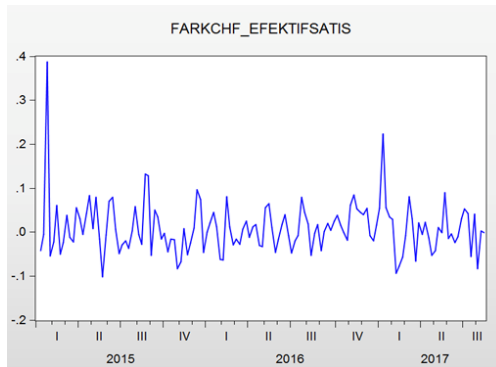
Tablo 3: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları (Devamı).

		FARKTOPLAM_MD_IHRACI		FARKUSD_EFEKTIFSATIS	
		t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey-Fuller test istatistik değerleri		-9,450501	0.0000	-8,408134	0.0000
Test kritik değerleri:	1% seviye		-2,582076		-2,582076
	5% seviye		-1,943193		-1,943193
	10% seviye		-1,615157		-1,615157

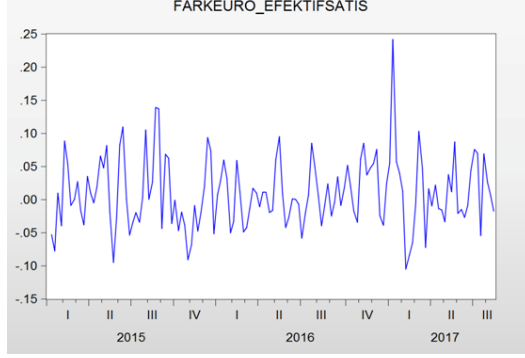
Şekil 1: Bankaların Menkul Kıymet İhracı Durağanlık

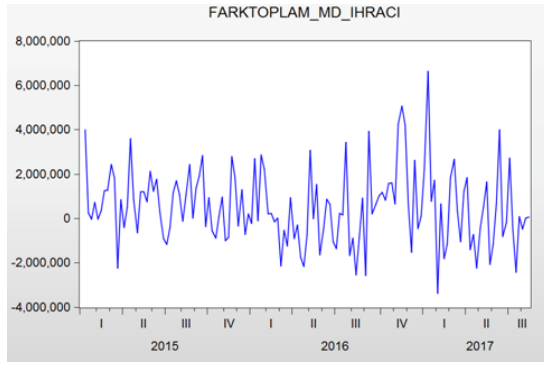
Şekil 2: İsviçre Frangı Durağanlık

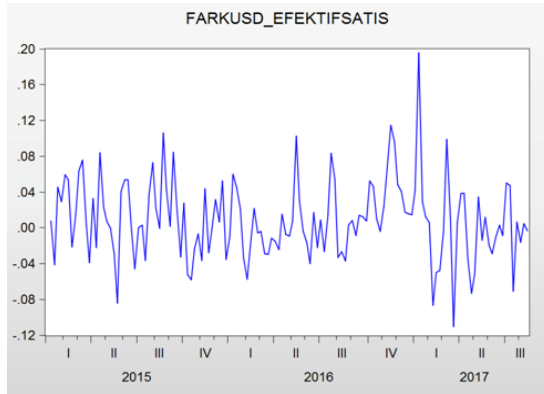
Şekil 3: Euro Durağanlık

Şekil 4: Toplam Menkul kıymet İhracı Durağanlık

Şekil 5: USD Durağanlık

Öncelikle serilerin durağanlık durumunun analizi Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) test seviye değerleri ile yapılmış, regresyon eşitliğine dış kökenli sabit (intercept) değer ve trend ilave edilmemiştir.

ADF birim kök testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H0 : Seride Birim Kök Sorunu Vardır

H1 : Seride Birim Kök Sorunu Yoktur

Sonuçlar incelendiğinde serilen test seviye değerlerinde durağan olmadığı ($P > 0.05$) (H0 Kabul, H1 Red, Durağan Değil) görülmüştür. Serileri durağan hale getirmek için birinci farkları alınmış ve dış kökenli sabit (intercept) değer ile trend ilave edilmemiş, gecikme uzunluğu Schwartz Bilgi Kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir.Yapılan birim kök sınaması sonucunda birinci farkları ile durağan hale gelen değişkenlere ait değerler Tablo 1’de sunulmuştur. Söz konusu tablolar incelendiğinde, P Olasılık Değerlerinin 0.05’ten küçük olması($P < 0.05$) (H0 Red, H1 Kabul, Durağan)ayrıca ADF test istatistiği kritik değerlerinin %1, %5 ve %10 değerleri için t-istatistiği değerinden küçük olması nedeniyle, ADF birim kök testi sonucunda serilerin durağan olduğu görülmüştür(Bkz. Tablo 2-3). Durağan olan serilere ait grafikler Şekil 1-5’te gösterilmiştir.

Gecikme uzunluğunun tespitinden sonra eşbütünleşme (cointegration) testinin yapılabilmesi için veriler arasında eşbütünleşme olan modelin türünün belirlenmesi ve seçilen model türü ile eşbütünleşme testinin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.Maksimum olasılık teorisi, sistematik olarak, stokastik değişkenlerin potansiyel olarak eşbütünleşik olduklarını varsayarak birinci türevi ile bütünleşmekte(veya $I(1)$) ve bu data üretim süreci bir bitirici Gaussian vektör otoregresyon modeli / veya bazı belirleyici elementler de içeren bir VAR(/) modeli olmaktadır. Eğer $Z(1)$ değişkenlerinin çok boyutlu dikey bir vektörü anlamına gelirse, VAR modeli aşağıdaki gibi oluşturulabilmektedir (Mackinnon, Haug ve Michelis, 1999);

$$\Phi(L)Z_t - \mu - \gamma t = e_t \quad (3)$$

Mackinnon, Haug ve Michelis (1999)’un seçim kriterlerine göre yanında yıldız olan * ve en düşük bilgi kriterine sahip model eşbütünleşme modeli olarak seçilmelidir.

Eşbütünleşme testinin sonuçları incelendiğinde (Tablo 11 ve Tablo 12)söz konusu eşitlikler için P Olasılık Değeri <0.05 olduğu için (H0:Red) eşbütünleşmenin (coentegrasyon) olduğu ve eşbütünleşme denkleminin kurulabileceği anlamına gelmektedir.Bu nedenle, söz konusu verilerin uzun dönemde dengeye geldiği ve arasında ilişki olduğu söylenebilir. Uzun dönemde dengeye gelen değişkenlerde, değişkenlerin farklarının alınması nedeniyle yaşanabilecek değer kayıplarını önlemek maksadıyla Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model – VECM) kurularak, verilerde yaşanabilecek uzun dönemli değer kayıplarının önüne geçilmesi

hedeflenmiştir. Böylece değişkenlerde uzun dönemli dengede yaşanacak sapmanın miktarı da belirlenmiş olacaktır. Verilerin arasındaki uzun dönemli ilişki söz konusu verilerin uzun dönemde eşbütünlük olmasından kaynaklanmaktadır.

Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model – VECM) aşağıdaki gibi gösterilebilir. Uzun dönemdeki denge değerine yaklaşmaya zorlayan hata düzeltme parametresi modelde λ ile gösterilmiştir. Bu parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olması halinde dengeden sapmanın söz konusu olduğu söylenebilir (Kıran, 2014).

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta Z_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + e_t$$

(4)

Tablo4: Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünlük Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 3

Seriler: FARKBANKA_IHRACI FARKTOPLAM_MD_IHRACI					
H0: Eşbütünlük Yoktur	Özdeğer	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri*	Sonuç
H1: Eşbütünlük Vardır	r			*	
H0 : r=0 *	0.188 590	38.820 67	20.26184	0.0001	Eşbütünlük Vardır
H0 : r≤1 *	0.079 559	11.026 03	9.164546	0.0219	Eşbütünlük Vardır

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünlüğün olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 5: Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünlük Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 2

Seriler: FARKBANKA_IHRACI FARKCHF_EFEKTIFSATIS FARKEURO_EFEKTIFSATIS FARKUSD_EFEKTIFSATIS					
H0: Eşbütünlük Yoktur H1: Eşbütünlük Vardır	Özdeğerler	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri*	Sonuç
H0 : $r=0$ *	0.682 154	271.41 26	40.17493	0.0001	Eşbütünlük Vardır
H0 : $r\leq 1$ *	0.359 218	117.82 35	24.27596	0.0000	Eşbütünlük Vardır
H0 : $r\leq 2$ *	0.222 531	58.184 51	12.32090	0.0000	Eşbütünlük Vardır
H0 : $r\leq 3$ *	0.166 817	24.455 20	4.129906	0.0000	Eşbütünlük Vardır

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünlüğün olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

İz istatistik değerlerinden büyük oranda eşbütünlüğün sağlandığı görülmektedir (Tablo 4-5). Regresyon denkleminde eklenen hata terimlerinin düzey değerlerinde durağan olması istendiğinden, hata terimlerinin durağanlık sınaması yapılmış ve P Olasılık Değeri 0.05'ten küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilmiş ve H1 hipotezi kabul edilmiş yani hata terimlerinin durağan olduğu kabul edilmiştir.

H0: Hata terimleri birim kök içerir ve durağan değildir

H1: Hata terimleri birim kök içermez ve durağandır

Durağan değişkenler ve yine durağan olan hata düzeltme teriminin bir gecikmeli hali ile oluşturulan regresyon denklemleri incelendiğinde ise modellerde bağımlı değişkenleri açıklamada bağımsız değişkenlerin P Olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olmaması ve hata terimlerinin katsayısının da -1 ile 0 arasında olmaması nedeniyle modelin anlamlı olmadığı görülmüştür ve modellerde bir birimlik sapmanın % kaçının bir sonraki dönemde düzeldiğini açıklamada yeterli olmadığı görülmüştür (Örnek Bkz. Tablo 19).

Arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu Johansen eşbütünlük testi ile görülen değişkenlere VAR analizi ile birlikte Granger (Wald) nedensellik testi uygulanarak,

değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı sınanmıştır. Bunun için öncelikle değişkenler ile VAR analizi oluşturulmuş, analizde gecikme uzunluğu olarak daha önce Johansen testinde de kullanılan gecikme uzunlukları (lag length) kullanılmıştır.

Granger nedensellik testi (Wald) sonuçları Tablo 20’te gösterilmiştir. Granger nedensellik test istatistiğine yönelik oluşturulan hipotezler aşağıda belirtilmiştir;

H0: Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin nedeni değildir

H1: Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin nedenidir

Tablo 6: VAR Granger (Causality/Block Exogeneity Wald) Testi Sonuçları.

MODEL 1 Toplam menkul nedensellik

Bağımlı Değişken: FARKBANKA_IHRACI

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılı k Değeri
FARKTOPLAM_MD_I HRACI	4.499222	3	0.212 4
Tümü	4.499222	3	0.212 4

MODEL 2

Bağımlı Değişken: FARKTOPLAM_MD_IHRACI

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılı k Değeri
FARKBANKA_IHRACI	0.3363 41	3	0.953 1
Tümü	0.3363 41	3	0.953 1

MODEL 3 döviz

kuru nedensellik

Bağımlı Değişken: FARKBANKA_IHRACI

Harici Değerler	Ki-kare	d f	P Olasılı k Değeri
FARKCHF_EFEKTIFSAT IS	0.5920 48	2	0.743 8
FARKEURO_EFEKTIFS ATIS	4.8102 68	2	0.090 3
FARKUSD_EFEKTIFSA TIS	4.9226 78	2	0.085 3
Tümü	7.5900 94	6	0.269 7

MODEL 4

Bağımlı Değişken: FARKCHF_EFEKTIFSATIS

Harici Değerler	Ki-kare	d f	P Olasılı k Değeri
FARKBANKA_IHRACI	1.5986 59	2	0.449 6
FARKEURO_EFEKTIFS ATIS	3.4145 05	2	0.181 4
FARKUSD_EFEKTIFSA TIS	4.3709 37	2	0.112 4
Tümü	10.842 94	6	0.093 4

MODEL 5

Bağımlı Değişken: FARKEURO_EFEKTIFSATIS

Harici Değerler	Ki-kare	d f	P Olasılı k
-----------------	---------	--------	-------------------

MODEL 6

Bağımlı Değişken: FARKUSD_EFEKTIFSATIS

Harici Değerler	Ki-kare	d f	P Olasılı k
-----------------	---------	--------	-------------------

			Değeri				Değeri
FARKBANKA_IHRACI	2.5224		0.283	FARKBANKA_IHRACI	4.2194		0.121
	34	2	3		77	2	3
FARKCHF_EFEKTIFSAT	4.8717		0.087	FARKCHF_EFEKTIFSAT	1.0037		0.605
IS	57	2	5	IS	27	2	4
FARKUSD_EFEKTIFSA	3.0299		0.219	FARKEURO_EFEKTIFS	4.0057		0.134
TIS	99	2	8	ATIS	46	2	9
Tümü	11.004		0.088	Tümü	9.8734		0.130
	00	6	3		15	6	1

Kapsadığı Dönem: 02/01/2015-18/08/2017

Gözlem Sayısı:828

Granger nedensellik testi sonuçları incelendiğinde (Bkz. Tablo 15); tüm modellerde P olasılık Değeri 0,05'ten yüksek olduğu için boş hipotez reddedilmiş ve alternatif hipotez kabul edilmiş, bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu nedenle bankaların menkul değer ihracı ve toplam menkul değer ihracı ile döviz kurları arasında bir neden sonuç ilişkisi kurmak mümkün gözükmemektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bankaların menkul kıymet ihracı ile toplam menkul kıymet ihracılarının seçilmiş döviz kurları ile ilişkisini araştırmak üzere kurulan eşbütünleşme denklemleri sonucunda söz konusu veriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi kurulabileceği görülmüştür. Elde edilen bulgular neticesinde bankaların menkul kıymet ihracılarına karar verirken mutlaka döviz kuru trendlerini yakından takip ettikleri ve özellikle de kur riskinin yükselmesi beklenen dönemlerden önce menkul kıymet ihraç ederek döviz cinsinden varlıklarını arttırma yoluna gittikleri böylece kur yükselişi sebebiyle aktif pasif yönetiminde sorun yaşamamayı hedefledikleri bilinmektedir. Ancak Granger nedensellik testi sonuçları incelendiğinde söz konusu ihracıların tek başına döviz kurları ile arasında bir nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. Özellikle de döviz kurlarını etkileyen temel değişkenler olan enflasyon, faiz, gelir düzeyi, devlet kontrolleri ve beklentiler gibi değişkenler yanında söz konusu menkul kıymet ihracılarının görece etkisinin önemsiz kalmasının kaçınılmaz olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Alagidede, Paul, Theodore Panagiotidis ve Xu Zhang (2010), "Causal Relationship between Stock Prices and Exchange Rates", Stirling Economics Discussion Paper 2010-05, pp.2-21, s.2-6-7, <http://www.economics.stir.ac.uk>, (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2016)

Bollerslev, Tim (1986), "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", *Journal of Econometrics*, 31, 307-327, http://public.econ.duke.edu/~boller/Published_Papers/joe_86.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Econometrica*, The Econometric Society, 49/4, July, 1981, pp.1057-1072.

Ding, Z., Robert F. Engle, and C. W. J. Granger (1993), "Long Memory Properties of Stock Market Returns and a New Model", *Journal of Empirical Finance*, 1, 83-106, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/092753989390006D>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Engle, R. F., (1982), "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of U.K. Inflation", *Econometrica*, 50, 987- 1008, s.2, <http://www.econ.uiuc.edu/~econ536/Papers/engle82.pdf>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Johansen, Soren ve Katarina Juselius (1990), "Maximum likelihood estimation and inferences on cointegration with application to the demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 2, pp.169–210

Kıran, B . (2014), "Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle Kısa Ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi", *M U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 269-283, <http://dergipark.gov.tr/muiibd/issue/490/4298>, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2017)

Nelson, Daniel B. (1991), "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach," *Econometrica*, Taylor, Stephen (1986), "Modeling Financial Time Series", Wiley and Sons, New York, NY, <http://www.thebookishblog.com/modelling-financial-time-series.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Schwert, G. William (1989), "Why Does Stock Market Volatility Change Over Time", *Journal of Finance*, 44, 1115-1153, <http://finance.martinsewell.com/stylized-facts/volatility/Schwert1989.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Sjö, Bo (2008), "Testing for Unit Roots and Cointegration", s.4, [https://www.iei.liu.se/nek/ekonometrisk-teori-7-5-hp-730a07/labbar/1.233753/dfdistrib7b .pdf](https://www.iei.liu.se/nek/ekonometrisk-teori-7-5-hp-730a07/labbar/1.233753/dfdistrib7b.pdf), (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2016)

Mackinnon, James G., Alfred A. Haug, Leo Michelis (1999), "Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration", *Journal of Applied Econometrics*, John Wiley & Sons, Vol. 14, Issue 5, pp.563-577

**KUR RİSKİNİN BİST’TE İŞLEM GÖREN HAVAYOLU İŞLETMECİLİĞİ
FİRMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE KUR RİSKİNİN YÖNETİMİNE
YÖNELİK BİR UYGULAMA¹**

Yrd. Doç. Dr. Sonat BAYRAM²

Anıl ÖZBEY³

ÖZET

Kavramsal olarak ticari işletmelerdeki belirsizliği ifade eden risk, işletmelerin yönetim ve ticari faaliyetleri açısından büyük öneme sahiptir. Bir ticari işletme açısından risk kavramı, kar-zarar dengesindeki artış ve azalışları belirtir. Risk, işletmelerin tarihi boyunca var olan bir kavram olmuş olmakla birlikte, günümüzün küreselleşen dünyasında riski etkileyen unsurların sayısı büyük oranda artmıştır. İşletmelerin kar-zarar oranları artık, yalnızca iç piyasadaki hareketlere bağlı değil, dış pazarlardaki faaliyetlere de bağımlı haldedir. Bu bağımlılık döviz piyasaları üzerinden şekillenmektedir. Bu durum döviz kuru riski veya kur riski olarak da tanımlanan yeni bir risk türünü ortaya çıkarmıştır. Yapılan çalışmada kur riskinin BİST’te işlem gören Havayolu firmalarının piyasa değerleri üzerindeki etkileri ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve COMPONENT ARCH gibi doğrusal olmayan koşullu değişkenli modellerle incelenerek kur riski ile piyasa değerleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi JohansenCointegration test ile nedensellik ilişkisi ise VAR Granger Causality/BlockExogeneityWaldTests ile ölçümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Kur Riski, Döviz Kuru, Volatilité, Nedensellik,

ABSTRACT

Conceptually, the risk that expresses uncertainty in commercial enterprises has great importance in terms of the management and commercial activities of the enterprises. In terms of a business, the concept of risk refers to the increase and decrease in the profit-loss balance. While risk has become a concept that existed throughout the history of businesses, the number of factors that are affecting risk in today's globalizing world has increased dramatically. The profit-and-loss ratios of the enterprises are now dependent not only on the movements in the domestic market but also on the activities in the foreign markets. This dependence is shaped by the exchange markets. This creates a new risk line, also defined as exchange

¹ Bu çalışma (Özbey, 2017) kaynağındaki yüksek lisans tezinden üretilmiştir

² Yrd. Doç. Dr., Sermaye Piyasaları ve Portföy Yönetimi Bölümü, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, sonat.bayram@nisantasi.edu.tr

³ İktisat Anabilim Dalı, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, Türkiye, anil_ozbey@windowlive.com

rate risk or exchange rate risk. The effects of the exchange rate risk on the market values of airline companies traded in the BIS are analyzed with nonlinear conditional variance models such as ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH and COMPONENT ARCH to determine the cointegration relationship between market risk and market value and the causality relationship with the Johansen Cointegration test. Causality / Block Exogeneity was measured with Wald Tests.

Keywords : Exchange Rate, Exchange Rate, Volatility, Causality,

GİRİŞ

Ekonomik ve Politik belirsizlikler veya beklenti şeklinde adlandırılan gelişmeler ile birlikte enflasyon, faiz, gelir düzeyi ve devlet kontrolleri gibi birçok neden tarafından etkilenen ve değişime uğrayan döviz kurlarının kontrollü veya serbest dalgalanması sonucunda oluşan belirsizlik ve risk karar vericiler açısından üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur. Uluslararası ölçekte faaliyet gösteren ve birçok farklı ülke dövizini ile nakit akışı elde eden çok uluslu şirketlerin döviz kuru yönetimi konusundaki yaklaşımı da yerel ölçekli işletmelerden farklılaşmakta ve özelleşmektedir. Havayolu işletmeciliği yapan şirketler risk yönetimi konusunda en hassas gruplardan birisini oluşturmaktadır. Özellikle de küresel risklerin yükseldiği dönemlerde kur riskinin doğru yönetilmesi, volatilitenin yönü ve şiddeti ile olası etkilerinin tespit edilmesi önem kazanmaktadır.

Söz konusu kur değişimlerinin BİST'te (Borsa İstanbul) işlem gören Havayolu İşletmelerinin piyasa değerleri üzerindeki olası etkilerini araştırmak üzere varyans ve kovaryansın değişken olduğu yüksek frekanslı döviz kurlarının ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve COMPONENT ARCH gibi doğrusal olmayan koşullu değişkenli modellemeler ile oynaklığı (volatilitesi) ölçülerek en uygun modelin hangisi olduğu tespit edilecek ve ardından oluşturulan seriler aracılığıyla hisse senetlerinin günlük kapanışları ile arasındaki nedensellik ilişkisi Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri ile araştırılarak etkinin yönü ve şiddeti test edilmiştir. Kur riskinin etkilerinin test edilmesinin, şirketlerin yüksek volatilitate karşısında piyasa değeri bakımından yaşayabileceği olası kayıpları test etmek ve beklenen zararları önceden öngörerek gerekli tedbirleri almak bakımından faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Öncelikle riskin getiriler ile dengelenip dengelenemeyeceği, döviz kuru volatilitesi ile hisse senedi oynaklıklarının eşzamanlı olup olmadığı ve hisse senetlerinde veya kur değişimlerinde ARCH etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Engle(1982) tarafından yapısal dinamik teorisinin eksikliklerini gidermek ve sabit varyans varsayımının eksikliklerini gidermek üzere otoregresif koşullu değişken varyans (AutoregressiveConditionalHeteroscedasticity - ARCH) modeli ortaya atılmıştır. Gökçe (2001) tarafından yapılan çalışmada, BİST (İMKB) günlük getirileri ile işlem hacimleri arasındaki ilişki incelenmiş, getiri denkleminin modellenmesi için altı farklı koşullu değişken varyans modeli çeşitli gecikme uzunlukları ile denenecek değerlendirilmeye alınmış ve GARCH (1,1) modelinin uygun model olduğuna karar verilmiştir. Tahmin süreci ile modeldeki Otokorelasyon ve değişken varyanslılığın birlikte görülen etkileri arındırılarak, piyasa getirisi ile volatilité arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, piyasaya ulaşan iyi haberler sonucunda düşmeye, kötü haberler sonucunda ise yükselmeye yönlendiği, eğilimin hızlı ve daha küçük gecikme ile gerçekleştiği ve kaldıraç etkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Koy ve Ekim (2016) tarafından yapılan çalışmada, BİST Sınai, BİST Ticaret ve BİST Hizmet Endekslerine ait sonuçlar incelendiğinde GARCH ve EGARCH modellerinin volatilitenin tahmininde anlamlı bulunduğu ve üç endekste de aynı büyüklükteki negatif şokların volatilitéye etkisinin pozitif şoklardan daha fazla olduğu görülmüştür.

Akar (2007) tarafından yapılan çalışmada, BİST (İMKB) 100 endeksi haftalık kapanış verileri kullanılarak Türkiye hisse senedi piyasasında getiri volatilitesi ARCH, GARCH ve switching ARCH (SWARCH) modelleriyle tahmin edilmiş ve bu tahminlere dayanılarak alternatif modellerin öngörü performansı karşılaştırılarak, alternatif modellerin performansları gerçekleşen volatilité (realizedvolatility) baz alınarak değerlendirilmiş ve değerlendirme kriteri olarak da RMSE ve TIC kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen ampirik bulgulara göre SWARCH modellerinin ARCH ve GARCH modellerindeki yüksek ısrarcılık sorununu azalttığı ve volatilité modellerinin öngörü performansları açısından ise SWARCH modellerinin ARCH ve GARCH modellerine göre daha iyi sonuçlar verdiği ve yine kayan pencere yaklaşımıyla elde edilen öngörülerin dinamik öngörülere nazaran daha isabetli olduğu belirlenmiştir.

Çağıl ve Okur (2010) tarafından yapılan çalışmada,ARMA ve GARCH modelleri kullanılarak hisse senedi piyasasındaki volatilité modellenmiş, BİST (İMKB) Ulusal 100, BİST (İMKB) Ulusal 30 ve BİST (İMKB) Ulusal Tüm endekslerinde 2007-2010 döneminde yaşanan volatilité şoklarının 2004-2007 dönemine göreönemli oranda artış gösterdiği görülmüştür.

Sevüktekin ve Nargeleçekenler (2004) tarafından yapılan çalışmada, BİST (İMKB) 100 getiri serisinde bir ARCH etkisi bulunduğu ve getiri serisine ilişkin alternatif

koşullu değişen varyans model tahmini sonucunda GARCH (1,1) modelinin BİST (İMKB) 100 günlük getiri serisine en uygun model olduğu tespit edilmiştir.

Kızılsu, Aksoy ve Kasap (2001) tarafından yapılan çalışmada, Esbank günlük repo oranları dizisine ait orijinal verinin dönüştürülmesi sonucunda dizinin yüksek dereceden ARCH etkisi içerdiği, analiz sonucunda GARCH (1,1) modelinin artıkları dikkate alınarak yapılan LM testi ile ARCH etkisinin azaldığı, fakat tamamen ortadan kalkmadığı belirlenmiştir.

Engle (2001) tarafından yapılan çalışmada, ARCH ve GARCH modellerinin geniş ölçekli zaman serilerine başarılı bir şekilde uygulandığı, risk ve getiri arasındaki değiş tokuşun varlık fiyatları, portföy optimizasyonu, opsiyon fiyatları ve risk yönetimi hakkındaki ekonometrik analizler sonucunda verilebileceği, ARCH ve GARCH modelleri ve bunların geliştirilmiş versiyonları kullanılarak oluşturulan istatistiksel teorilerle büyük kovaryans matrislerinin ve binlerce muhtemel finansal varlığın otoregresif koşullu değişken varyans eşitlikleri yoluyla kolayca incelenebileceğini belirtmiştir.

METODOLOJİ

A. ARCH MODELİ

Engle (1982) tarafından ilk defa ortaya atılan Auto Regressive Conditional Heteroskedastic (ARCH) modelleri ile yüksek volatilité dönemindeki dinamik ekonomik yapı açıklanmaya çalışılmıştır. Koşulsuz ortalamalara karşılık olarak koşullu ortalamaların kullanılmasından ortaya çıkan standart doğrusal zaman serisi modellerinin başarısına paralel olarak koşullu ve koşulsuz ikinci dereceden momentler arasındaki farklar ARCH modelleri yoluyla açıklanmaktadır.

Bollerslev, Engle ve Nelson (1993) tarafından, standardize edilmiş ARCH modelinin uygulanmasında geçmişteki q karenin doğrusal bir fonksiyonu koşullu varyans olarak kabul edilmiştir ve ARCH modeli şu şekilde ifade edilmiştir;

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1,q} \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \equiv \omega + \alpha(L) \varepsilon_{t-1}^2, \quad (1.1)$$

burada L gecikme veya geri kaydırma işlemcisi olarak adlandırılmış ve $L^i y_t \equiv y_{t-i}$ şeklinde ifade edilmiştir.

B. GARCH Modeli

Bollerslev (1986) tarafından, ARCH(q) modelinin uzun bir dizi gecikme uzunluğu parametresini deneme sorunu Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli geliştirilerek çözümlenmiştir;

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1,q} \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1,p} \beta_j \sigma_{t-j}^2 \equiv \omega + \alpha(L)\varepsilon_{t-1}^2 + \beta(L)\sigma_{t-1}^2. \quad (1.2)$$

Koşullu varyans için GARCH(p,q) modelinde tüm katsayılar sınırsız sayıdaki doğrusal ARCH modele karşılık olacak şekilde pozitif olmalıdır.

C. EGARCH Modeli

GARCH modeli ile getirilerdeki kalın kuyruk sorunu, volatilité kümelenmeleri kolayca fark edilebilmekle birlikte, işlem dışı dönemler ve tahmin edilebilir bilgi sızıntıları gibi birtakım faktörlerde de değişiklik yapmaya imkan vermektedir. Ancak, Gecikmeli artık değerleri ve bunların sinyallerini tahmin etmede koşullu varyans eşitliğinin bir fonksiyonu olarak GARCH modeli başarılı olmakla birlikte, 'kaldıraç etkisi' gibi durumları test etmek için uygun değildir. Bu nedenle, Nelson (1991) tarafından, Üstel Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (Exponential Garch - EGARCH) modelinde σ_t^2 artık değerlerin gecikmesine ve işaretine bağlı olarak şu şekilde tanımlanmıştır;

$$\ln(\sigma_t^2) = \omega + (1 + \sum_{i=1,q} \alpha_i L^i)(1 - \sum_{j=1,p} \beta_j L^j)^{-1}(\theta z_{t-1} + \gamma[|z_{t-1}| - E|z_{t-1}|]). \quad (1.3)$$

D. PARCH Modeli

Taylor (1986) ve Schwert (1989) tarafından standart sapma GARCH modeli olarak uygulanan model varyanstan ziyade standart sapmayı modellemektedir. Bu model, diğer birçok modelle birlikte Ding vd. (1993) tarafından genelleştirilerek Güçlendirilmiş ARCH (Power ARCH - PARCH) modeli geliştirilmiştir. Güçlendirilmiş ARCH modelinde, standart sapmanın güç parametresi δ uygulanmaktan ziyade tahmin edilebilmiş olmakta ve opsiyonel γ parametresi değişkeninin r asimetrisini yakalamak üzere gerektiğinde denkleme eklenmiştir;

$$\sigma_t^\delta = \omega + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^\delta + \sum_{i=1}^p \alpha_i (|\epsilon_{t-i}| - \gamma_i \epsilon_{t-i})^\delta \quad (1.4)$$

burada $i = 1, \dots, r$, $\gamma_i = 0$ için $\delta > 0$, $|\gamma_i| \leq 1$ ve tamamı için $i > r$ ve $r \leq p$ 'dir.

E. CGARCH Modeli

Bileşik GARCH (Component GARCH – CGARCH) olarak adlandırılan modelde, GARCH(1,1) modelindeki koşullu varyans;

$$\sigma_t^2 = \bar{\omega} + \alpha(\epsilon_{t-1}^2 - \bar{\omega}) + \beta(\sigma_{t-1}^2 - \bar{\omega}) \quad (1.5)$$

olarak ifade edilmekte ve $\bar{\omega}$ 'ya ortalama dönüş tüm zamanlar için sabit kabul edilmektedir. Buna karşılık, farklı bir seviyede m_t , ortalama ortalama dönüşe izin veren bileşik model,

$$\begin{aligned} \sigma_t^2 - m_t &= \alpha(\epsilon_{t-1}^2 - m_{t-1}) + \beta(\sigma_{t-1}^2 - m_{t-1}) \\ m_t &= \omega + \rho(m_{t-1} - \omega) + \phi(\epsilon_{t-1}^2 - \sigma_{t-1}^2). \end{aligned} \quad (1.6)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Eviews, 2017).

F. BİRİM KÖK VE EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Öncelikle veri setinin durağan (stationary) olup olmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller (ADF)) (Dickey ve Fuller, 1981) birim kök testi aracılığıyla sınırlanmış ve sahte regresyon probleminin önüne geçilmiştir. Verilerin durağan olduğu anlaşıldıktan sonra, uygun gecikme uzunluğu VAR gecikme uzunluğu seçim kriterlerine uygun olarak belirlenmiş, ardından Johansen Eşbütünleşme testi (Johansen ve Juselius, 1990) yapılarak veriler arasındaki uzun dönemli ilişki ortaya konmuştur. Trace ve Özdeğer (Eigenvalue) testleri ile en uygun regresyon denklemleri seçilmiş, hata düzeltme modeli (Vector Error Correction Estimates) yoluyla ise değerdeki bozulmanın miktarı ve uzun dönemde dengeye gelecek kısmı EViews 8.0 programı aracılığıyla tespit edilmiştir.

ADF Testi "t-istatistiği" ile p'nin anlam derecesi aşağıdaki genel formül ile tahmin edilmiştir;

$$\Delta x_t = \alpha + \beta t + \pi x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Otokorelasyon gözlemlenen seriler için alternatif ADF modeli ise aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanmıştır;

$$\Delta x_t = \alpha + \beta t + \pi x_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t. \quad (2)$$

Boş hipotez (H0) $x_t = x_{t-1} + \varepsilon_t$ olarak ifade edildiğinde, $\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$

olmaktadır. Genişletilmesi ($k > 0$) ise test istatistiğinin belirti vermeyen (asimptomatik) dağılımını etkilemeyecektir. Değişkenlerin birinci farkın alınması durumunda da $I(2)$ -ness test doğru sonuç vermektedir. Boş hipotez durumunda $\hat{\pi}$ ise sınırlı bir örnek negatif etki altına alınmış olacak, x_t devre dışı kalmaksızın, $H_0 : \pi = 0 (x_t \sim I(1))$ karşısında $H_a : \pi < 0 (x_t \sim I(0))$ konusunda karar verebilmek için sadece tek yönlü bir test gerekli olmaktadır. Bu durum modelde birtakım sınırlamalara neden olmakta, bu durumda gözlemlenen durağan olmayan serilerin açıklanması için ise alternatif bir hipoteze ihtiyaç duyulmakta, önem derecesinin pozitif olması durumunda ise alternatif hipotezin değerlendirmeye alınması anlamsızlaşmaktadır (Sjö, 2008).

G. GRANGER NEDENSELLİK TESTİ

Değişkenler arası ilişkinin yönünü belirlemek üzere Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger testinin iki versiyonu olan standart Granger nedensellik testi ve Granger nedensellik testinin Hsiao versiyonu değişkenler arası eşitlik ilişkisi bulunmaması halinde, VECM yaklaşımı ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunması halinde uygulanmaktadır. Granger nedenselliği VAR çerçevesinde şu şekilde yazılabilir;

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{j=1}^m \beta_{1j} y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$x_t = \alpha_2 + \sum_{j=1}^m \beta_{2j} x_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

α_i sabit terim, m gecikme uzunluğu, ε_i hata terimi olup, serinin sıfır ortalama ve sınırlı kovaryansmatrisi ile korelasyon içermediği varsayılmıştır. x_t 'ten y_t 'ye olan nedenselliği test etmek üzere, boş hipotez ($H01$) şu şekilde; $\delta_{1j}=0$ ($j=1, 2, \dots, m$), alternatif hipotez ise en az biri anlamlı ve sıfırdan farklı olmak üzere, şu şekilde ifade edilmektedir; δ_{1j} ($j=1, 2, \dots, m$) Benzer şekilde, $H02$ ile y_t 'den x_t 'e doğru olan nedensellik için $\delta_{2j}=0$ ($j=1, 2, \dots, m$) karşısında δ_{2j} 'nin en az birisinin sıfır olmaması gerekmektedir (Alagidede, Panagiotidis ve Zhang, 2010).

VERİLER VE BULGULAR

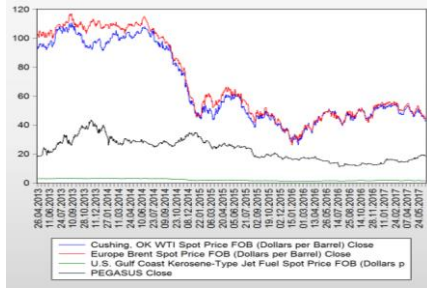
Araştırmada 26 Nisan 2013 ile 21 Haziran 2017 tarihleri arasındaki, Türk Havayolları A.Ş. (THY), Pegasus A.Ş. (PEGASUS), TAV Havalimanı A.Ş. (TAV) ve Çelebi Hava Servisi A.Ş. (ÇELEBİ) Hisse Senetlerinin Günlük Kapanış Fiyatları ile Amerikan Doları/Türk Lirası (USD/TRY), Euro/Türk Lirası (EUR/TRY), Birleşik Krallık Paund/Türk Lirası (GBP/TRY), İsviçre Frangı/Türk Lirası (CHF/TRY), Japon Yeni/Türk Lirası (JPY/TRY) ile ABD Cushing Bölgesi OK WTI Petrol Stokları Spot Fiyatı FOB (Varil Başına), Avrupa Tipi Brent Petrol Spot Fiyatı FOB (Varil Başına) ve ABD Körfez Kıyısı (USGC) Kerosene Tipi Jet Yakıtı Spot Fiyatı FOB (KEROSENE)(Galon Başına) verileri kullanılmıştır. Söz konusu verilerin tanımları, kısaltmaları ile birlikte Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Veriler ve Semboller.

Verinin Adı ve Açıklaması	Kısaltması
Türk Havayolları A.Ş. (THY)	thy_close
Pegasus A.Ş. (PEGASUS)	pegasus_close
TAV Havalimanı A.Ş. (TAV)	tav_close
Çelebi Hava Servisi A.Ş. (ÇELEBİ)	celebi_close
Amerikan Doları/Türk Lirası (USD/TRY)	usd_try

Euro/Türk Lirası (EUR/TRY)	eur_try
Birleşik Krallık Paund/Türk Lirası (GBP/TRY)	gbp_try
İsviçre Frangı/Türk Lirası (CHF/TRY)	chf_try
Japon Yeni/Türk Lirası (JPY/TRY)	jpy_try
ABD Cushing Bölgesi OK WTI Petrol Stokları Spot Fiyatı FOB (Varil Başına)	cushing_ok_wti_spot
Avrupa Tipi Brent Petrol Spot Fiyatı FOB (Varil Başına)	europe_brent_spot
ABD Körfez Kıyısı (USGC) Kerosene Tipi Jet Yakıtı Spot Fiyatı FOB (KEROSENE)(Galon Başına)	us_gulf_kerosene

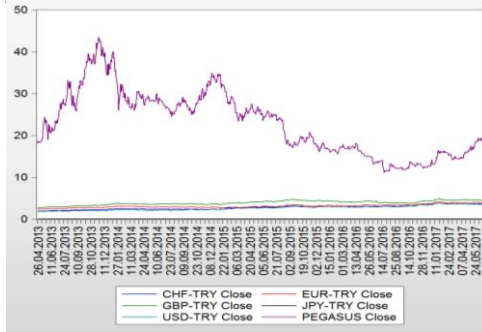
Analizi yapılan dönem itibarıyla verilerin dağılım grafiği Şekil 1-4'te sunulmuştur.

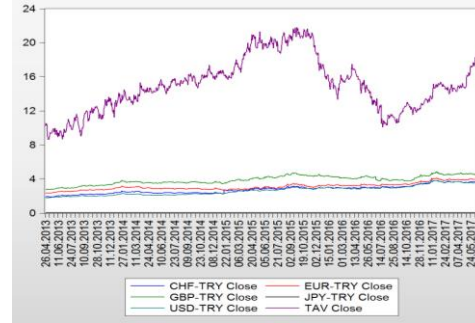
Şekil 1. PEGASUS ve Petrol Fiyatları.

Şekil 3. TAV ve Petrol Fiyatları.

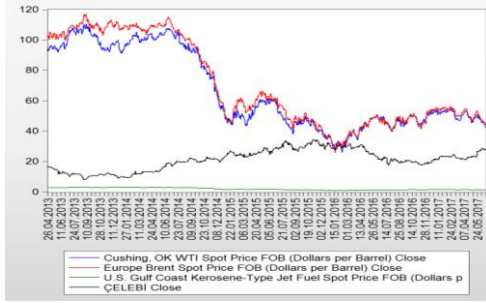

Şekil 2. PEGASUS ve Kurlar.

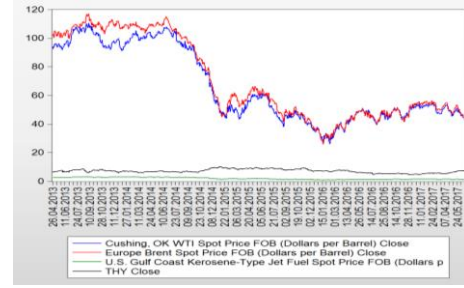

Şekil 4. TAV ve Kurlar.

Petrol ve Kurlar ile PEGASUS ve TAV hisse senetleri kapanışları arasındaki ilişki incelendiğinde şirketin kapanışları ile volatilité dönemleri arasında özellikle de petrol fiyatları bakımından benzer volatilitenin yaşandığı görülmektedir. Özellikle de havayolu şirketlerinin faaliyet giderleri içerisinde % 35'ler düzeyinde yer tutan akaryakıt harcamalarının volatilité ile yakından ilişkili olarak değişkenlik göstermesi sebebiyle faaliyet giderleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturabilmektedir. Benzer şekilde THY gibi 105 ülkede 248 ayrı noktada operasyonu bulunan bir şirketin döviz kuruna bağlı olarak gelir ve giderlerinde ciddi dalgalanmalar görülebilmekte ve söz konusu volatilité etkisi değişik hedging enstrümanları kullanılarak azaltılmaya çalışılmaktadır.

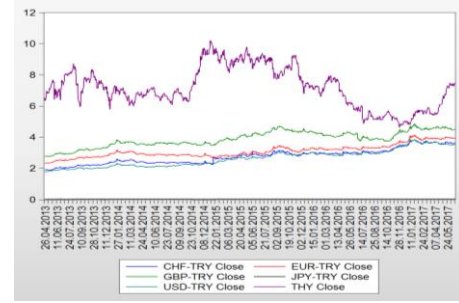
Şekil 5. ÇELEBİ ve Petrol Fiyatları.

Şekil 7. THY ve

Şekil 6. ÇELEBİ ve Kurlar.

Şekil 8. THY ve

Grafikler incelendiğinde özellikle 2015 yılında görülen yüksek kur volatilitésinin hisse senedi değerlerine de yansıdığı göze çarpmaktadır. Bu anlamda hisse senedi piyasasında görülen kaldıraç etkisi ile birlikte volatilitenin olumlu haberler ile birlikte düştüğü, olumsuz haberlere ise yükselme yönünde tepkiler verdiği gözlemlenmektedir.

ANALİZ VE SONUÇLAR

Öncelikle serilerin durağanlık durumunun analizi Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) test seviye değerleri ile yapılmış, regresyon eşitliğine dış kökenli sabit (intercept) değer ve trend ilave edilmemiştir.

ADF birim kök testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H0 : Seride Birim Kök Sorunu Vardır

H1 : Seride Birim Kök Sorunu Yoktur

Sonuçlar incelendiğinde serilerin test seviye değerlerinde durağan olmadığı ($P > 0.05$) (H0 Kabul, H1 Red, Durağan Değil) görülmüştür. Serileri durağan hale getirmek için birinci farkları alınmış ve dış kökenli sabit (intercept) değer ile trend ilave edilmemiş, gecikme uzunluğu Schwartz Bilgi Kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir.Yapılan birim kök sınaması sonucunda birinci farkları ile durağan hale gelen değişkenlere ait değerler Tablo 1’de sunulmuştur. Söz konusu tablolar incelendiğinde, P Olasılık Değerlerinin 0.05’ten küçük olması ($P < 0.05$) (H0 Red, H1 Kabul, Durağan) ayrıca ADF test istatistiği kritik değerlerinin %1, %5 ve %10 değerleri için t-istatistiği değerinden küçük olması nedeniyle, ADF birim kök testi sonucunda serilerin durağan olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 2-5). Durağan olan serilere ait grafikler Şekil 9-20’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları.

	FARKCELEBİ_CLOSE		FARKCHF_TRY_CLO SE		FARKCUSHING_OK_WTI_S POT	
	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey- Fuller test istatistik değerleri	-33,3946	0.0000	-	0.0000	-34,03146	0.0000
Test kritik değerleri :	1% seviye	- 2,56725 8	-	- 2,56725 8	-	-2,567258
	5% seviye	- 1,94113 8	-	- 1,94113 8	-	-1,941138
	10% seviye	- 1,61648 8	-	- 1,61648 8	-	-1,616488

Tablo 3: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları (Devamı).

		FARKEUR_TRY_CLOSE		FARKEUROPE_BRENT_SPOT		FARKGBP_TRY_CLOSE	
		t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey-Fuller test istatistik değerleri		-31,38687	0.0000	-30,47187	0.0000	-30,76172	0.0000
Test kritik değerleri:	1% seviye		-2,567258		-2,567258		-2,567258
	5% seviye		-1,941138		-1,941138		-1,941138
	10% seviye		-1,616488		-1,616488		-1,616488

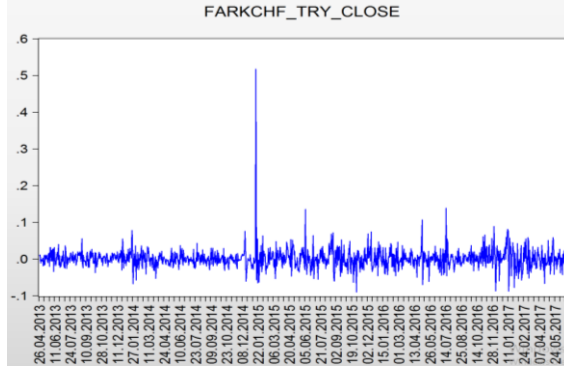
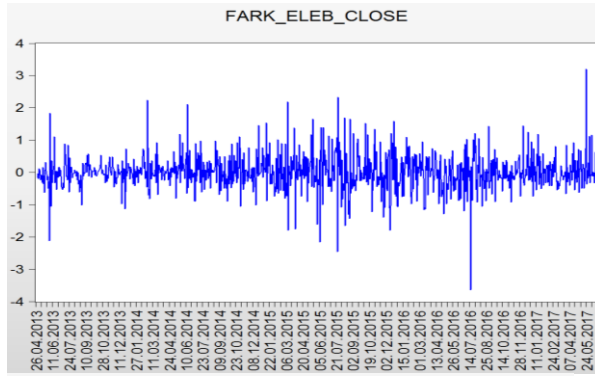
Tablo 4: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları (Devamı).

		FARKPEGASUS_CLOSE		FARKTAV_CLOSE		FARKTHY_CLOSE	
		t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey-Fuller test istatistik değerleri		-31,15458	0.0000	-33,43069	0.0000	-33,16457	0.0000
Test kritik değerleri:	1% seviye		-2,567258		-2,567258		-2,567258
	5% seviye		-1,941138		-1,941138		-1,941138
	10% seviye		-1,616488		-1,616488		-1,616488

Tablo 5: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Durumu Testi Sonuçları (Devamı).

	FARKUS_GULF_KEROSENE	FARKUSD_TRY_CLOSE

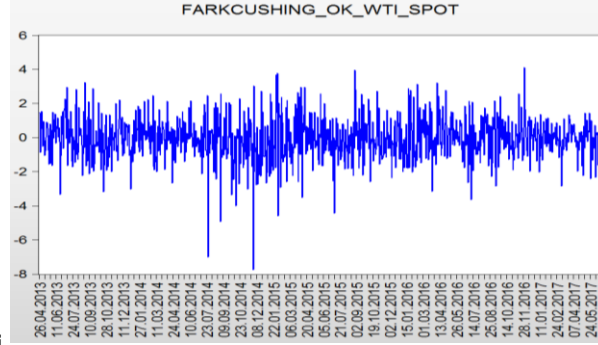
		t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*	t-İstatistiği	P Olasılık Değeri*
Augmented Dickey-Fuller test istatistik değerleri		-24,65432	0.0000	-31,69288	0.0000
Test kritik değerleri:	1% seviye		-2,567258		-2,567258
	5% seviye		-1,941138		-1,941138
	10% seviye		-1,616488		-1,616488

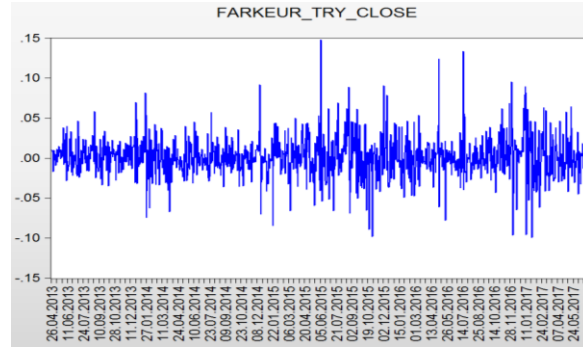
Şekil 9. ÇELEBİ Durağanlık Grafiği.

Şekil 10. CHF/TRY

Durağanlık Grafiği.

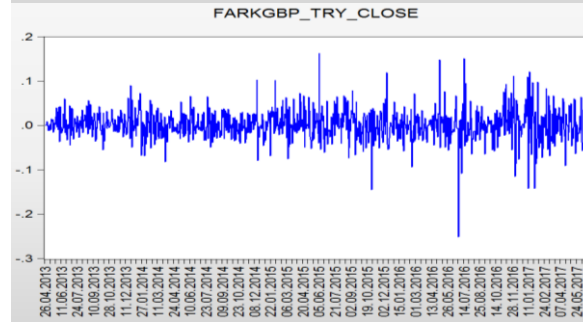
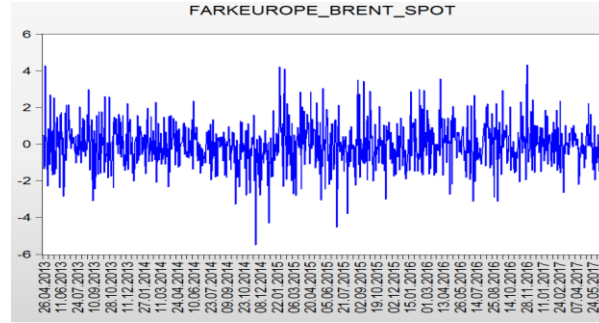

Durağanlık Grafiği.

Şekil 11. CUSHİNG Durağanlık Grafiği.

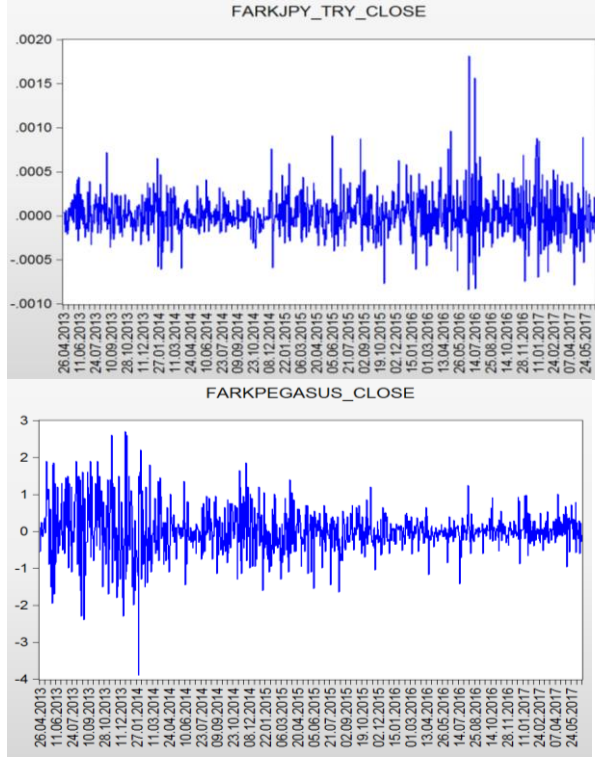
Şekil 12. EUR/TRY Durağanlık Grafiği.

Şekil 13. EUROPE Brent Durağanlık Durağanlık Grafiği.

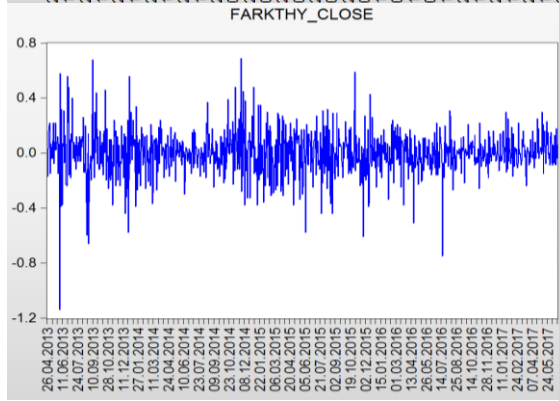
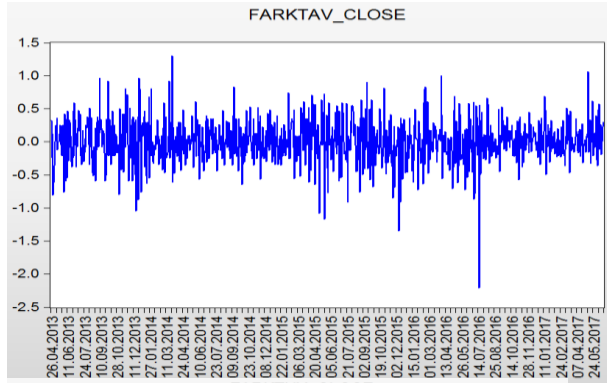
Şekil 14. GBP/TRY

Grafiği.

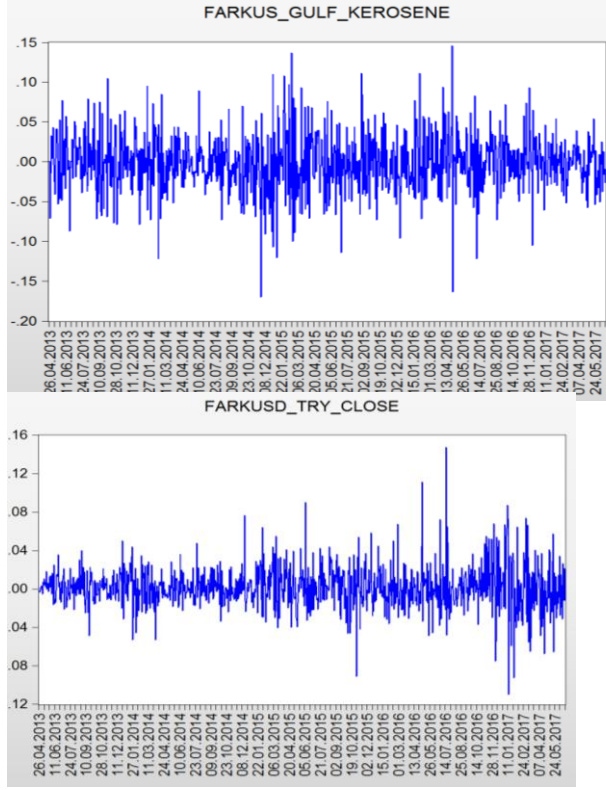
Şekil 15. JPY/TRY Durağanlık Grafiği.

Şekil 16. PEGASUSDurağanlık Grafiği.

Şekil 17. TAV Durağanlık Grafiği.

Şekil 18. THY Durağanlık Grafiği.

Şekil 19. KEROSENE Durağanlık Grafiği.

Şekil 20. USD/TRY Durağanlık Grafiği.

Durağanlık sınavasından sonra değişkenlerde ARCH etkisinin bulunup bulunmadığını test etmek üzere öncelikle Heteroskedasticity Test : ARCH testi ardından en uygun modeli belirlemek üzere sırasıyla GARCH(5,0), GARCH(1,1), TARARCH (GJR-GARCH), EGARCH, PARARCH ve COMPONENT ARCH(1,1) model uygulanmıştır.

En uygun modelin belirlenmesinde en düşük Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn kriteri veren model en uygun model olarak seçilmiş ve modele 36 gecikme ile sıralı korelasyon içerip içermediğini belirlemek üzere test uygulanmış, korelasyonun belirlenmesinde P Olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması halinde hipotezin korelasyon içermediği kabul edilmiştir.

H0 : Hipotez Sıralı Korelasyon Yoktur

H1 : Hipotez Sıralı Korelasyon Vardır

Tablo 6: Değişkenler İçin En Uygun ARCH Modelin Belirlenmesi.

PEGASUS					CHF_TRY				
TARCH MODEL (GJR-GARCH MODEL)					GARCH(5,0) MODEL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Ola sıklık	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Ola sıklık
C	-0,002027	0,013682	-0,148156	0,8822	C	0,003992	0,000619	6,447871	0,0000
C	0,002552	0,000539	4,739426	0,0000	C	0,000276	3.82E-05	7,245208	0,0000
RESID(-1)^2	0,072341	0,011900	6,079213	0,0000	RESID(-1)^2	0,148856	0,032112	4,635463	0,0000
RESID(-1)^2*(RESID(-1)<0)	-0,039900	0,013677	-2,917301	0,0035	RESID(-2)^2	0,114748	0,049009	2,341350	0,0192

Tablo 6 : Değişkenler İçin En Uygun ARCH Modelin Belirlenmesi (Devamı).

GARCH(-1)	0,938600	0,008263	113,596500	0,0000	RESID(-3)^2	0,087360	0,027202	3,211471	0,0013
Akaikeinfocriterion	Schwarzriterion	Hannan-Quinn			RESID(-4)^2	0,055140	0,027725	1,988841	0,0467

		ncrite r.		
1,505163	1,52952 8	1,514 420		

RESID(- 5)^2	0,91321 6	0,055 863	16,34 7310	0,0 00 0
Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.		
- 4,274092	- 4,23998 2	- 4,261 133		

TAV				
PARCH MODEL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z- İstatistik D.	P Ola sılı k
C	-3.35E- 08	1.30E -05	- 0,0025 81	0,9 97 9
C(2)	0,01139 3	0,004 655	2,4472 82	0,0 14 4
C(3)	0,03787 0	0,011 274	3,3589 93	0,0 00 8
C(4)	0,43565	0,189	2,2968	0,0

CUSHING_OK_WTI_SPOT				
EGARCH MODEL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z- İstatistik D.	P Ola sılı k
C	- 0,03997 9	0,038 580	- 1,036 265	0,3 00 1
C(2)	- 0,03954 1	0,012 504	- 3,162 220	0,0 01 6
C(3)	0,06350 1	0,016 649	3,814 039	0,0 00 1
C(4)	-	0,013	-	0,0

	6	679	02	21 6		0,03423 9	050	2,623 702	08 7
C(5)	0,95295 4	0,013 075	72,886 010	0,0 00 0	C(5)	0,97920 4	0,006 261	156,3 8870 0	0,0 00 0
C(6)	0,31634 6	0,289 752	1,0917 84	0,2 74 9	Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.		
Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.			3,274255	3,29861 9	3,283 511		
0,554119	0,58335 6	0,565 227							

THY					EUR_TRY_CLOSE				
EGARCH MODEL					GARCH(5,0)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık
C	- 0,00023 7	0,004 741	- 0,0500 18	0,9 60 1	C	0,00058 8	0,000 706	0,832 146	0,4 05 3
C(2)	- 0,14240 9	0,030 611	- 4,6522 48	0,0 00 0	C	0,00032 6	2.79E -05	11,67 5730	0,0 00 0

C(3)	0,112169	0,019740	5,682305	0,0000	RESID(-1)^2	0,184154	0,038874	4,737207	0,0000
C(4)	0,015863	0,009470	1,675041	0,0939	RESID(-2)^2	0,126350	0,038165	3,310613	0,0009
C(5)	0,984109	0,005468	179,983600	0,0000	RESID(-3)^2	0,138830	0,037458	3,706314	0,0002
Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.			RESID(-4)^2	0,099796	0,030519	3,269903	0,0011
- 0,889497	- 0,865133	- 0,880241			RESID(-5)^2	0,037103	0,015127	2,452704	0,0142
					Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.		
					-4,52628	- 4,492170	- 4,513322		

ÇELEBİ					EUROPE_BRENT_SPOT				
PARCH MODEL					TARCH MODEL (GJR-GARCH MODEL)				
Değişken	Katsayı	Standart	z-İstatistik	P Ola	Değişken	Katsayı	Standart	z-İstati	P Ola

		Hata	ik D.	sılı		Hata	stik	sılı
				k			D.	k
C	- 0,04000 0	3.76E -06	- 10632, 68000 0	0,0 00 0	C	- 0,05904 8	- 0,036 285	0,1 03 7
C(2)	0,098333	0,018 825	5,2234 53	0,0 00 0	C	0,007707	0,004 313	0,0 74 0

Tablo 6 : Değişkenler İçin En Uygun ARCH Modelin Belirlenmesi (Devamı).

C(3)	0,08953 8	0,018 098	4,9473 04	0,0 00 0	RESID(- 1)^2	- 0,00478 6	0,004 302	- 1,112 503	0,2 65 9
C(4)	0,03540 2	0,096 251	0,3678 15	0,7 13 0	RESID(- 1)^2*(RE SID(- 1)<0)	0,03115 0	0,006 629	4,699 027	0,0 00 0
C(5)	0,81252 6	0,016 532	49,149 380	0,0 00 0	GARCH(- 1)	0,98329 4	0,005 226	188,1 5230 0	0,0 00 0
C(6)	0,17201 5	0,208 849	0,8236 31	0,4 10 1	Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.		
Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan - Quin ncrite r.			3,143619	3,16798 3	3,152 875		

1,519246	1,548483	1,530353		
----------	----------	----------	--	--

Tablo 6 : Değişkenler İçin En Uygun ARCH Modelin Belirlenmesi (Devamı).

GBP_TRY_CLOSE					US_GULF_KEROSENE				
EGARCH MODEL					EGARCH MODEL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık
C	0,001594	0,000937	1,700016	0,0891	C	-0,000876	0,001024	-0,855402	0,3923
C(2)	-0,535455	0,100779	-5,313184	0,0000	C(2)	-0,261488	0,085516	-3,057751	0,0022
C(3)	0,172213	0,026235	6,564231	0,0000	C(3)	0,132650	0,028125	4,716468	0,0000
C(4)	0,091392	0,016782	5,445756	0,0000	C(4)	-0,021467	0,011929	-1,799586	0,0719
C(5)	0,940170	0,013492	69,682690	0,0000	C(5)	0,976413	0,010627	91,877440	0,0000
Akaike infocriterion	Schwarz criterion	Hannan-Quinn criter.			Akaike infocriterion	Schwarz criterion	Hannan-Quinn criter.		

-4,026239	-	-			-3,884568	-	-		
	4,001874	4,016982				3,860204	3,875312		

JPY_TRY_CLOSE					USD_TRY_CLOSE				
EGARCH MODEL					GARCH(5,0) MODEL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistik D.	P Olasılık
C	8.30E-06	6.80E-06	1,220437	0,2223	C	0,001769	0,000565	3,130050	0,0017
C(2)	-1,189530	0,206482	-5,760940	0,0000	C	0,000216	1.92E-05	11,221150	0,0000
C(3)	0,260113	0,022332	11,647750	0,0000	RESID(-1)^2	0,219207	0,031742	6,905854	0,0000
C(4)	0,030143	0,014187	2,124634	0,0336	RESID(-2)^2	0,081751	0,042246	1,935104	0,0530
C(5)	0,940724	0,011773	79,904860	0,0000	RESID(-3)^2	0,160268	0,039725	4,034431	0,0001
Akaikeinfo criterion	Schwarz criterion	Hannan-Quinn criter.			RESID(-4)^2	0,091554	0,036455	2,511386	0,0120
-13,97425	-13,94989	-13,96			RESID(-	0,073884	0,029	2,48	0,013

	0	4990			5)^2		744	4050	0
					Akaikei nfocriterio n	Schwa rzcriterio n	Ha nnan- Quinn criter.		
					-4,88158	- 4,847470	- 4,868 621		

Tablo 7: Heteroskedasticity ARCH LM Testi Sonuçları.

PEGASUS		EUR_TRY_CLOSE	
Heteroskedasticity Test: ARCH		Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,8474	Prob. Chi-Square(1)	0,5095
P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır		P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır	

Tablo 7: Heteroskedasticity ARCH LM Testi Sonuçlar (Devamı).

TAV	EUROPE_BRENT_SPOT
------------	--------------------------

Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,4391
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir)</p> <p>H1 : ARCH Etkisi Vardır</p>	

Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,4565
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir)</p> <p>H1 : ARCH Etkisi Vardır</p>	

THY	
Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,0921
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir)</p> <p>H1 : ARCH Etkisi Vardır</p>	

GBP_TRY_CLOSE	
Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,0792
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir)</p> <p>H1 : ARCH Etkisi Vardır</p>	

ÇELEBİ	
Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,1670
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul</p>	

JPY_TRY_CLOSE	
Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,0820
<p>P > 0,05 H0 Kabul H1 Red</p> <p>H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir)</p>	

Edilmiştir)	
H1 : ARCH Etkisi Vardır	H1 : ARCH Etkisi Vardır

CHF_TRY		US_GULF_KEROSENE	
Heteroskedasticity Test: ARCH		Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,5074	Prob. Chi-Square(1)	0,4194
P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır		P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır	

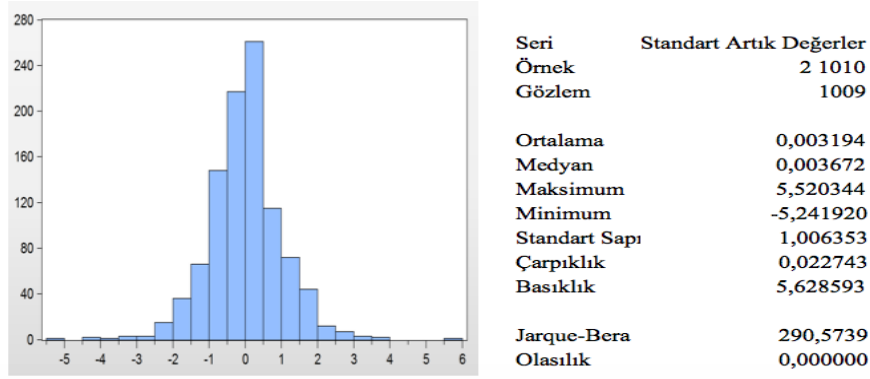
CUSHING_OK_WTI_SPOT		USD_TRY_CLOSE	
Heteroskedasticity Test: ARCH		Heteroskedasticity Test: ARCH	
Prob. Chi-Square(1)	0,2824	Prob. Chi-Square(1)	0,5759
P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır		P > 0,05 H0 Kabul H1 Red H0 : ARCH Etkisi Yoktur (Kabul Edilmiştir) H1 : ARCH Etkisi Vardır	

En uygun modelin belirlenmesinden sonra değişkenlere önce 36 gecikme ile sıralı korelasyon ardından da ARCH LM Testi uygulanması sonucunda; hiçbir değişkende

ARCH etkisi olmadığı gözlemlenmiştir (Bkz. Tablo 7). Ayrıca hiçbir seri normal dağılım kuralına uymamaktadır.

H0 : Artık değerler normal dağılmaktadır P < 0,05 H0 Red H1
Kabul

H1 : Artık değerler normal dağılmamaktadır

Şekil 21. PEGASUS Normal Dağılım Grafiği.

ARCH ve GARCH modelleri serilerdeki değişen varyansı modellemekle birlikte seri üzerindeki kaldıraç etkisini modellemekte yetersiz olabilmektedir. Bu nedenle uygulanan diğer gelişmiş modeller ile ARCH etkisinin varlığı araştırılmış ve en uygun modelin bulunması halinde serilerde ARCH etkisinin kalmadığı görülmüştür.

ARCH etkisini varlığı araştırıldıktan sonra seriler ile VAR modeli kurularak, analiz için uygun gecikme uzunluğunun bulunması gerekmektedir. Bu nedenle, LR: ardışık düzeltilmiş LR test istatistiği (sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)), FPE: Son tahmin hata kriteri(Final prediction error) ile Akaike (AIC), Schwarz (SC), ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine bakılarak her bir model için en uygun gecikme uzunlukları tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8. PEGASUS-KURLAR VAR Analizi Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri.

Gecikme (Lag)	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	38730.78	NA	1.48e-41	-76,98764	-	-76,9765
1	43075.82	8629.604	2.81e-45	-85,55431	-	-
2	43227.55	299.5367	2.24e-45	-85,78439	85.40340*	-
3	43334.02	208.9134*	1.94e-45*	-85.92448*	-	85.71291*

* Seçim kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğunu belirtmektedir

LR: ardışık düzeltilmiş LR test istatistiği (her bir test 5% seviyesinde)

FPE: Son tahmin hata kriteri

AIC: Akaike bilgi kriteri

SC: Schwarz bilgi kriteri

HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Dahili Değişkenler : FARKCBOE FARKFTSE100VIX FARKGBP_USD FARKUSD_TRY

Harici Değişkenler : C Dahil Edilen Gözlem Sayısı: 1146

Gecikme uzunluğunun tespitinden sonra eşbütünleşme (cointegration) testinin yapılabilmesi için veriler arasında eşbütünleşme olan modelin türünün belirlenmesi ve seçilen model türü ile eşbütünleşme testinin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Maksimum olasılık teorisi, sistematik olarak, stokastik değişkenlerin potansiyel olarak eşbütünleşik olduklarını varsayarak birinci türevi ile bütünleşmekte (veya I(1)) ve bu data üretim süreci bir bitirici Gaussian vektör otoregresyon modeli / veya bazı belirleyici elementler de içeren bir VAR(/) modeli olmaktadır. Eğer Z 1(1) değişkenlerinin çok boyutlu dikey bir vektörü anlamına gelirse, VAR modeli aşağıdaki gibi oluşturulabilmektedir (Mackinnon, Haug ve Michelis, 1999);

$$\Phi(L)Z_t - \mu - \gamma t = e_t \quad (3)$$

Mackinnon, Haug ve Michelis (1999)'un seçim kriterlerine göre yanındayıldız olan * ve en düşük bilgi kriterine sahip model eşbütünleşme modeli olarak seçilmiştir.

Eşbütünleşme testinin sonuçları incelendiğinde (Tablo 9-16) söz konusu eşitlikler için P Olasılık Değeri < 0.05 olduğu için (H0: Red) eşbütünleşmenin (coentegrasyon) olduğu ve eşbütünleşme denkleminin kurulabileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, söz konusu verilerin uzun dönemde dengeye geldiği ve arasında ilişki olduğu söylenebilir. Uzun dönemde dengeye gelen değişkenlerde, değişkenlerin farklarının alınması nedeniyle yaşanabilecek değer kayıplarını önlemek maksadıyla Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model – VECM) kurularak, verilerde yaşanabilecek uzun dönemli değer kayıplarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Böylece değişkenlerde uzun dönemli dengeye ulaşılacağı ve uzun dönemde dengeye ulaşılacağı belirlenmiş olacaktır. Verilerin arasındaki uzun dönemli ilişki söz konusu verilerin uzun dönemde eşbütünleşik olmasından kaynaklanmaktadır.

Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model – VECM) aşağıdaki gibi gösterilebilir. Uzun dönemdeki denge değerine yaklaşmaya zorlayan hata düzeltme parametresi modelde λ ile gösterilmiştir. Bu parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olması halinde dengeden sapmanın söz konusu olduğu söylenebilir (Kıran, 2014).

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta Z_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + e_t \quad (4)$$

Tablo 9. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 3

Seriler: VARIANCE_PEGASUS VARIANCE_CHF_TRY VARIANCE_EUR_TRY VARIANCE_GBP_TRY VARIANCE_JPY_TRY VARIANCE_USD_TRY					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğer r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri* *	Sonuç
H0 : r=0 *	0.233 655	626.37 09	103.8473	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.144 685	358.91 79	76.97277	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2 *	0.114 505	201.85 06	54.07904	0.0000	Eşbütünleşme Vardır

H0 : $r \leq 3$ *	0.042 994	79.634 45	35.19275	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r \leq 4$ *	0.029 375	35.468 81	20.26184	0.0002	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r \leq 5$	0.005 462	5.5047 13	9.164546	0.2326	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 10. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 1

Seriler: VAR_PEGASUS VAR_CUSHING_OK_WTI VAR_EUROPE_BRENT VAR_US_GULF_KEROSEN					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğe r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri* *	Sonuç
H0 : $r=0$ *	0.038 927	72.350 20	40.17493	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r \leq 1$ *	0.024 984	32.367 20	24.27596	0.0039	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r \leq 2$	0.005 664	6.8890 50	12.32090	0.3363	Eşbütünleşme Yoktur
H0 : $r \leq 3$	0.001 160	1.1689 41	4.129906	0.3259	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 11. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 3

Seriler: VAR_CELEBI_GARCH VAR_CHF_TRY VAR_EUR_TRY VAR_GBP_TRY VAR_JPY_TRY VAR_USD_TRY					
H0: Eşbütünleşme Yoktur	Özdeğe r	İz İstatistik	0.05 Kritik	P Olasılık	Sonuç

H1: Eşbütünleşme Vardır		Değeri	Değer	Değeri* *	
H0 : r=0 *	0.233 758	677.04 34	107.3466	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.153 079	409.45 54	79.34145	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2 *	0.115 030	242.47 72	55.24578	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤3 *	0.047 767	119.66 41	35.01090	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤4 *	0.036 069	70.473 65	18.39771	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤5 *	0.032 836	33.554 51	3.841466	0.0000	Eşbütünleşme Vardır

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 12. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 2

Seriler: VAR_CELEBI_GARCH VAR_CUSHING_OK_WTI VAR_EUROPE_BRENT VAR_US_GULF_KEROSEN					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğeri r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri* *	Sonuç
H0 : r=0 *	0.046 665	114.93 54	54.07904	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.038 822	66.859 78	35.19275	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2 *	0.020 709	27.026 82	20.26184	0.0050	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤3	0.005 922	5.9752 96	9.164546	0.1926	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 13. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 2

Seriler: VAR_TAV VAR_CHF_TRY VAR_EUR_TRY VAR_GBP_TRY VAR_JPY_TRY VAR_USD_TRY					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğe r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri* *	Sonuç
H0 : r=0 *	0.234 717	730.25 60	117.7082	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.176 110	461.14 08	88.80380	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2 *	0.140 072	266.26 08	63.87610	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤3 *	0.061 443	114.44 89	42.91525	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤4 *	0.038 117	50.656 87	25.87211	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤5	0.011 427	11.561 67	12.51798	0.0718	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 14. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 2

Seriler: VAR_TAV VAR_CUSHING_OK_WTI VAR_EUROPE_BRENT VAR_US_GULF_KEROSEN					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme	Özdeğe r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri* *	Sonuç

Vardır				*	
H0 : r=0 *	0.0415 99	76.5411 5	40.17493	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.0224 46	33.7974 3	24.27596	0.0024	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2	0.0097 58	10.9597 0	12.32090	0.0836	Eşbütünleşme Yoktur
H0 : r≤3	0.0010 88	1.09537 8	4.129906	0.3436	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 15. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 2

Seriler: VAR_THY VAR_CHF_TRY VAR_EUR_TRY VAR_GBP_TRY VAR_JPY_TRY VAR_USD_TRY					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğe r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri**	Sonuç
H0 : r=0 *	0.2275 18	702.410 8	103.8473	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤1 *	0.1759 28	442.715 8	76.97277	0.0001	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤2 *	0.1421 23	248.057 2	54.07904	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤3 *	0.0516 57	93.8429 9	35.19275	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤4 *	0.0313 97	40.4859 2	20.26184	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : r≤5	0.0083 10	8.39448 4	9.164546	0.0699	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

Tablo 16. Sınırlandırılmamış Johansen Eşbütünleşme Sıralama Testi.

Gecikme Uzunluğu (birinci fark): 1 1

Seriler: VAR_THY VAR_CUSHING_OK_WTI VAR_EUROPE_BRENT VAR_US_GULF_KEROSEN					
H0: Eşbütünleşme Yoktur H1: Eşbütünleşme Vardır	Özdeğeri r	İz İstatistik Değeri	0.05 Kritik Değer	P Olasılık Değeri**	Sonuç
H0 : $r=0$ *	0.0380 50	88.0367 8	40.17493	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r\leq 1$ *	0.0306 93	48.9722 8	24.27596	0.0000	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r\leq 2$ *	0.0162 26	17.5801 4	12.32090	0.0060	Eşbütünleşme Vardır
H0 : $r\leq 3$	0.0010 98	1.10649 6	4.129906	0.3408	Eşbütünleşme Yoktur

Max-eigenvalue testi eşitliklerde 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir

* 0.05 seviyesinde H0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) P Olasılık Değerleri

İz istatistik değerlerinden büyük oranda eşbütünleşmenin sağlandığı görülmektedir (Tablo 11-18). Regresyon denkleminde eklenen hata terimlerinin düzey değerlerinde durağan olması istendiğinden, hata terimlerinin durağanlık sınaması yapılmış ve P Olasılık Değeri 0.05'ten küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilmiş ve H1 hipotezi kabul edilmiş yani hata terimlerinin durağan olduğu kabul edilmiştir.

H0: Hata terimleri birim kök içerir ve durağan değildir

H1: Hata terimleri birim kök içermez ve durağandır

Durağan değişkenler ve yine durağan olan hata düzeltme teriminin bir gecikmeli hali ile oluşturulan regresyon denklemleri incelendiğinde ise modellerde bağımlı değişkenleri açıklamada bağımsız değişkenlerin P Olasılık değerlerinin

0.05'ten küçük olmaması ve hata terimlerinin katsayısının da -1 ile 0 arasında olmaması nedeniyle modelin anlamlı olmadığı görülmüştür ve modellerde bir birimlik sapmanın % kaçının bir sonraki dönemde düzeldiğini açıklamada yeterli olmadığı görülmüştür (Örnek Bkz.Tablo 17).

Tablo 17. Hata Düzeltme Modeli (VECM) Katsayısı Eklenmiş Regresyon Denklemine

Sonuçları (PEGASUS Bağımlı Değişken).

Bağımlı Değişken: D(VARIANCE_PEGASUS)					
Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	P Olasılık Değeri	Sonuç
D(VARIANCE_CHF_TRY)	0,012569	0,138383	0,090824	0,9277	Anlamlı Değil
D(VARIANCE_EUR_TRY)	6,29834	7,421521	0,848659	0,3963	Anlamlı Değil
D(VARIANCE_GBP_TRY)	-1,740393	7,615228	-0,228541	0,8193	Anlamlı Değil
D(VARIANCE_JPY_TRY)	98740,26	102899,5	0,95958	0,3375	Anlamlı Değil
D(VARIANCE_USD_TRY)	0,436969	5,981287	0,073056	0,9418	Anlamlı Değil
HATATER_PEGASUS_KURLAR (-1)	-0,021552	0,006184	-3,485296	0,0005	Anlamlı Değil
C	1.63E-05	0,001449	0,011243	0,991	Anlamlı Değil
R-Kare	0,015514				
Prob(F-İstatistiği)	0,015565				

Arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu Johansen eşbütünleşme testi ile görülen değişkenlere VAR analizi ile birlikte Granger (Wald) nedensellik testi uygulanarak, değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı sınanmıştır. Bunun için öncelikle değişkenler ile VAR analizi oluşturulmuş, analizde gecikme uzunluğu olarak daha önce Johansen testinde de kullanılan gecikme uzunlukları (laglength) kullanılmıştır.

Granger nedensellik testi (Wald) sonuçları Tablo 18'de gösterilmiştir. Granger nedensellik test istatistiğine yönelik oluşturulan hipotezler aşağıda belirtilmiştir;

H0: Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin nedeni değildir

H1: Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin nedenidir

Tablo 18. VAR Granger (Causality/Block Exogeneity Wald) Testi Sonuçları.

MODEL 1

Bağımlı Değişken: VAR_PEGASUS

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CHF_T RY	0.2802 47	2	0.8693
VAR_EUR_T RY	0.0307 62	2	0.9847
VAR_GBP_T RY	3.4592 30	2	0.1774
VAR_JPY_T RY	0.8292 24	2	0.6606
VAR_USD_T RY	0.8680 71	2	0.6479
Tümü	4.5933 70	10	0.9166

MODEL 2

Bağımlı Değişken: VAR_PEGASUS

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CUSHING_OK_ WTI	0.8309 48	1	0.3620
VAR_EUROPE_BRENT	4.1057 47	1	0.0427
VAR_US_GULF_KERO SEN	0.6985 02	1	0.4033
Tümü	4.7013 86	3	0.1950

MODEL 3

Bağımlı Değişken:

VAR_CELEBI_GARCH

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CHF_T RY	7.2529 29	3	0.0643
VAR_EUR_T RY	1.9278 22	3	0.5875
VAR_GBP_T RY	2.9603 53	3	0.3978
VAR_JPY_T RY	1.5062 03	3	0.6808
VAR_USD_T RY	0.4528 04	3	0.9291
VAR_CHF_T	7.2529	3	0.0643

MODEL 4

Bağımlı Değişken: VAR_CELEBI_GARCH

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CUSHING_OK_ WTI	1.2232 72	2	0.5425
VAR_EUROPE_BRENT	0.2987 72	2	0.8612
VAR_US_GULF_KERO SEN	1.6831 81	2	0.4310

RY	29		
Tümü	21.484		
	23	15	0.1221

Tümü	2.9682		
	01	6	0.8128

MODEL 5

Bağımlı Değişken: VAR_TAV

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CHF_T	0.4412		
RY	93	3	0.9316
VAR_EUR_T	3.0051		
RY	99	3	0.3908
VAR_GBP_T	6.9192		
RY	28	3	0.0745
VAR_JPY_T	1.5611		
RY	02	3	0.6682
VAR_USD_T	12.396		
RY	11	3	0.0061
Tümü	40.562		
	69	15	0.0004

MODEL 6

Bağımlı Değişken: VAR_TAV

Harici Değerler	Ki-kare	df	VAR_TAV
VAR_CUSHING_OK_	0.5933		
WTI	75	2	0.7433
	2.5862		
VAR_EUROPE_BRENT	93	2	0.2744
VAR_US_GULF_KERO	2.8409		
SEN	37	2	0.2416
Tümü	5.7315		
	57	6	0.4539

MODEL 7

Bağımlı Değişken: VAR_THY

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CHF_T	9.6266		
RY	55	3	0.0220
VAR_EUR_T	2.0267		
RY	98	3	0.5669
VAR_GBP_T	2.6801		
RY	55	3	0.4436
VAR_JPY_T	2.4162		
RY	06	3	0.4906
VAR_USD_T	1.7872		
RY	08	3	0.6177
Tümü	21.669		
	52	15	0.1168

MODEL 8

Bağımlı Değişken: VAR_THY

Harici Değerler	Ki-kare	df	P Olasılık Değeri
VAR_CUSHING_OK_	0.9584		
WTI	88	1	0.3276
	9.0086		
VAR_EUROPE_BRENT	58	1	0.0027
VAR_US_GULF_KERO	0.9419		
SEN	69	1	0.3318
Tümü	12.367		
	34	3	0.0062

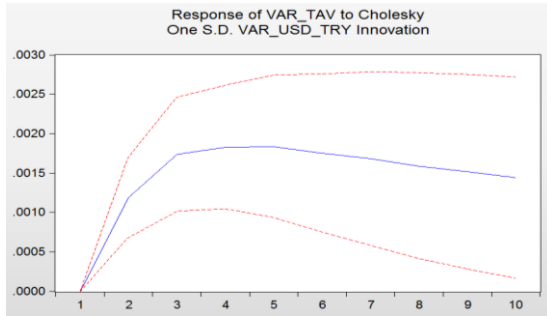
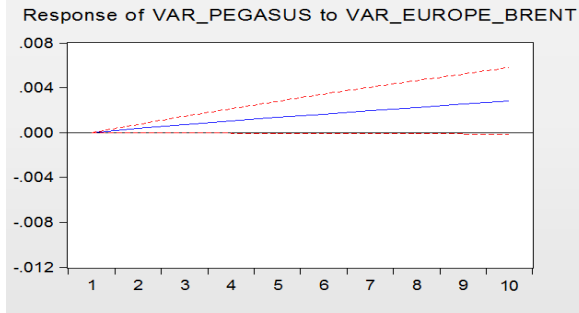
Kapsadığı Dönem: 26/04/2013

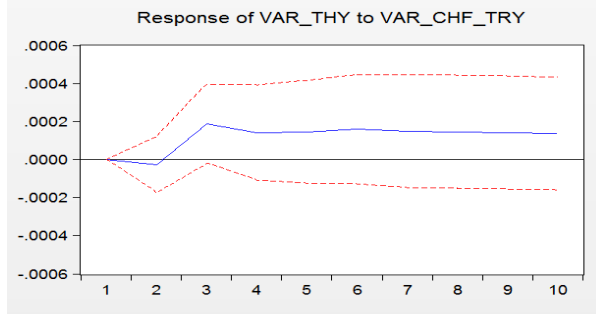
21/06/2017

Dahil Edilen Gözlem Sayısı : 1007

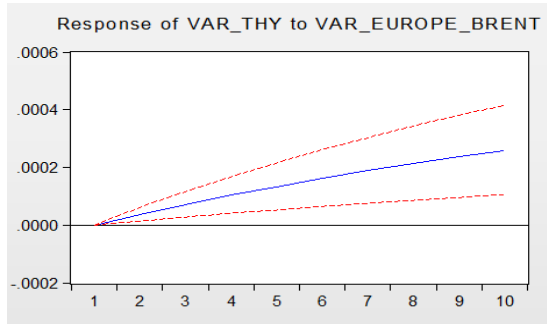
Granger nedensellik testi sonuçları incelendiğinde (Bkz. Tablo 18); Model 1’de alternatif hipotezin kabul edildiği ($P>0,05$), CHF_TRY, EUR_TRY, GBP_TRY, JPY_TRY ve USD_TRY’nin PEGASUS’taki değişimin nedeni olmadığı görülmüştür. Model 2’de CUSHING_OK_WTI ve US_GULF_KEROSEN’in PEGASUS’taki değişimin nedeni olmadığı ($P>0,05$), EUROPE_BRENT’in ise nedeni olduğu ($P<0,05$) görülmüştür. Model 3 ve Model 4’te ÇELEBİ ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı ($P>0,05$) görülmüştür. Model 5’te TAV ile sadece USD_TRY arasında nedensellik ilişkisi bulunduğu ($P>0,05$), Model 6’da TAV ile petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı ($P>0,05$) görülmüştür. Model 7’de THY ile sadece CHF_TRY arasında nedensellik ilişkisi olduğu ($P<0,05$) diğer döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, Model 8’de ise THY ile sadece EUROPE_BRENT arasında nedensellik ilişkisi olduğu ($P<0,05$) görülmüştür.

Söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldıktan sonra, özellikle birbirinin nedeni olduğu görülen değişkenler için VAR analizi (2 gecikme ile) yapılarak, 10dönemlik (gün), tepki standart hataları analitik (asymptotik) olacak şekilde ve etki durumu cholesky (dofadjusted) metodu ile oluşturulan etki-tepki çoklu grafikleri aracılığıyla, söz konusu etkinin yönü ve şiddeti hakkında öngörülecek bulunmak mümkün olacaktır (Şekil 22).

Şekil 22. Etki-Tepki Grafikleri.

Etki-tepki grafikleri bir anlamda artık değerlerdeki (residual) bir standart sapmaya (şok etkisi), diğer değişkenin verdiği tepki ve bu tepkinin gerçekleşme zamanı konusunda açıklayıcı bir veri sunmaktadır. Bu nedenle grafiklerin her iki yönden de (etki ve tepki) incelenmesi sonucunda, Model 2'de PEGASUS'un EUROPE_BRENT'teki değişime birinci günden itibaren artan oranda ve 10. Günde 0,006 pozitif olacak şekilde tepki verdiği, TAV'ın USD_TRY'deki değişime birinci günden itibaren üçüncü güne kadar artan oranda 0,0025 düzeyine kadar 3. Günden itibaren 10.güne kadar pozitif veyatay bir tepki verdiği, Model 7'de THY'nin CHF_TRY'ye 1. Günden itibaren 3. Güne kadar pozitif ve 0,0004 düzeyinde, 3. Günden itibaren 10.güne kadar pozitif ve yatay bir tepki verdiği, Model 8'de THY'nin EUROPE_BRENT'e birinci günden itibaren artan oranda ve 10. Günde 0,0004 pozitif olacak şekilde tepki verdiği gözlemlenmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, kur değişimlerinin BİST'te (Borsa İstanbul) işlem gören Havayolu İşletmelerinin piyasa değerleri üzerindeki olası etkilerini araştırmak üzere varyans ve kovaryansın değişken olduğu yüksek frekanslı döviz kurlarının ARCH, GARCH,

EGARCH, PARCH ve COMPONENT ARCH gibi doğrusal olmayan koşullu değişkenli modellemeler ile oynaklığı (volatilitesi) ölçülerek en uygun modelin hangisi olduğu tespit edilmiş ve ardından oluşturulan seriler aracılığıyla hisse senetlerinin günlük kapanışları ile arasındaki nedensellik ilişkisi Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri ile araştırılarak etkinin yönü ve şiddeti test edilmiştir. Öncelikle serilere ARCH LM testi uygulanarak ARCH etkisinin varlığı test edilmiş ardından da söz konusu serilere uygulanacak en uygun ARCH modelinin hangisi olduğuna karar verilmek üzere sırasıyla ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve COMPONENT ARCH gibi doğrusal olmayan koşullu değişkenli modellemeler uygulanmıştır.Yapılan analizler neticesinde değişkenlere en uygun modeller tespit edilerek Tablo 19’de sunulmuştur.

Söz konusu modeller kullanılarak oluşturulan serilere öncelikle Johansen Eşbütünleşme testi uygulanarak değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kanıtlandıktan sonra Granger nedensellik analizi ile Bağımlı değişkenlerdeki değişimin ne oranda bağımsız değişkenlerden kaynaklandığı incelenmiş ve yapılan Granger nedensellik testi sonucunda PEGASUS’un EUROPE_BRENT’teki değişime birinci günden itibaren artan oranda ve 10. Günde 0,006 pozitif olacak şekilde tepki verdiği, TAV’ınUSD_TRY’deki değişime birinci günden itibaren üçüncü güne kadar artan oranda 0,0025 düzeyine kadar 3. Günden itibaren 10.güne kadar pozitif ve yatay bir tepki verdiği, THY’nin CHF_TRY’ye 1. Günden itibaren 3. Güne kadar pozitif ve 0,0004 düzeyinde, 3. Günden itibaren 10.güne kadar pozitif ve yatay bir tepki verdiği, THY’nin EUROPE_BRENT’e birinci günden itibaren artan oranda ve 10. Günde 0,0004 pozitif olacak şekilde tepki verdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 19. Seçilen En Uygun Modeller.

DEĞİŞKENİN ADI	EN UYGUN MODEL
GBP_TRY_CLOSE	EGARCH MODEL
US_GULF_KEROSENE	EGARCH MODEL
JPY_TRY_CLOSE	EGARCH MODEL
USD_TRY_CLOSE	GARCH(5,0) MODEL
ÇELEBİ	PARCH MODEL
EUROPE_BRENT_SPOT	TARCH MODEL (GJR-GARCH MODEL)
EUR_TRY_CLOSE	GARCH(5,0)

THY	EGARCH MODEL
CUSHING_OK_WTI_SPOT	EGARCH MODEL
TAV	PARCH MODEL
PEGASUS	TARCH MODEL (GJR-GARCH MODEL)
CHF_TRY	GARCH(5,0) MODEL

Analiz sonuçlarının değerlendirilmesi neticesinde, THY ve PEGASUS gibi havayolu firmalarının hisse senetlerinin Avrupa Tipi Brent Petrolün fiyat değişimine karşı, faaliyet giderlerinin yaklaşık %35 gibi bir tutarı akaryakıt harcamalarından oluşması nedeniyle, fiyat değişimlerini izleyen birinci günden itibaren tepki verdiği gözlemlenmiştir. Aynı şekilde TAV'ın USD/TRY paritesi karşısında ve THY'nin de CHF/TRY paritesi karşısındaki tepkileri özellikle fazla sayıda yurt dışı operasyona sahip ve döviz kuru riskine açık durumda olan havayolu firmalarının hedging enstrümanlarını kullanarak söz konusu döviz kuru volatilitesi risklerini hedge etmelerinin yaşamsal öneme sahip olduğunu kanıtlamıştır.

KAYNAKLAR

Akar, Cüneyt (2007), "Volatilite Modellerinin Öngörü Performansları: Arch, Garch, ve Swarch Karşılaştırması", Balıkesir Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 201-217, s.211, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/53169>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Alagidede, Paul, Theodore Panagiotidis ve XuZhang (2010), "Causal Relationship between Stock Prices and Exchange Rates", Stirling Economics Discussion Paper 2010-05, pp.2-21, s.2-6-7, <http://www.economics.stir.ac.uk>, (Erişim Tarihi: 9 Ekim 2016)

Bollerslev, Tim (1986), "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", Journal of Econometrics, 31, 307-327, http://public.econ.duke.edu/~boller/Published_Papers/joe_86.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Bollerslev, Tim, Robert F. Engle ve Daniel B. Nelson (1993), "ARCH Models", Handbook of Econometrics, Volume 4, Discussion Paper 93-49, s.7, <http://finance.martinsewell.com/stylized-facts/BollersvlevEngleNelson1994.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Çağıl, Gülcan ve Mustafa Okur (2010), "2008 Küresel Krizinin İMKB Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkilerinin Garch Modelleri ile Analizi", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2010, Cilt XXVIII, Sayı I, ss.573-585, s.583, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/3562>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Econometrica*, The Econometric Society, 49/4, July, 1981, pp.1057-1072.

Ding, Z., Robert F. Engle, and C. W. J. Granger (1993), "Long Memory Properties of Stock Market Returns and a New Model", *Journal of Empirical Finance*, 1, 83-106, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/092753989390006D>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Engle, R. F., (1982), "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of U.K. Inflation", *Econometrica*, 50, 987- 1008, s.2, <http://www.econ.uiuc.edu/~econ536/Papers/engle82.pdf>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Engle, Robert (2001), "GARCH 101: An Introduction to the Use of ARCH/GARCH models in Applied Econometrics", *The Journal of Economic Perspectives*, JSTOR, 2001, s.17, <https://archive.nyu.edu/jspui/bitstream/2451/26577/2/FIN-01-030.pdf>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Eviews User's Guide (2017), *Advanced Single Equation Analysis: ARCH and GARCH Estimation: Additional ARCH Models*, http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content/arch-Additional_ARCH_Models.html, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Gökçe, Atilla (2001), "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Getirilerindeki Volatilitenin ARCH Teknikleri ile Ölçülmesi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1/2001, 35-58, s.21, <http://www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/view/437>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Granger, C.J.W. (1969), "Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods", *Econometrica*, *Journal of the Econometric Society*, Vol.37, No.3, pp.424-438, s.427

Johansen, Soren ve Katarina Juselius (1990), "Maximum likelihood estimation and inferences on cointegration with application to the demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 2, pp.169-210

Kıran, B. (2014), "Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle Kısa Ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi", *M U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 269-283, <http://dergipark.gov.tr/muiibd/issue/490/4298>, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2017)

Kızılsu, Sabri Serkan, Sezgin Aksoy ve Reşat Kasap (2001), "Bazı Makro Ekonomik Zaman Dizilerinde Değişen Varyanslılığın İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1/2001, 1-18, s.16, <http://www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/viewFile/435/425>,

(Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Koy, Ayben ve Samiye Ekim (2016), "Borsa İstanbul Sektör Endekslerinin Volatilite Modellemesi", Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. E-Dergi, Temmuz 2016, Cilt 5 Sayı 2, - 123, s.20, <http://dergipark.gov.tr/uploads/issuefiles/ce68/d7be/d42a/585a2c7dde14d.pdf#page=198>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Mackinnon, James G., Alfred A. Haug, LeoMichelis (1999), "Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration", Journal of Applied Econometrics, John Wiley & Sons, Vol. 14, Issue 5, pp.563-577

Nelson, Daniel B. (1991), "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach," Econometrica, 59, 347-370, <http://www.math.nus.edu.sg/~ma2222/Evol59n2p347.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Schwert, G. William (1989), "Why Does Stock Market Volatility Change Over Time", Journal of Finance, 44, 1115-1153, <http://finance.martinsewell.com/stylized-facts/volatility/Schwert1989.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

Sevüktekin, Mustafa ve Mehmet Nargeleçekenler (2004), "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitésinin Modellenmesi ve Ön raporlanması", İktisat Fakültesi Mecmuası, 54-2, s.263, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/viewFile/5000093078/5000086533>, (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017)

Sjö, Bo (2008), "Testing for Unit Roots and Cointegration", s.4, <https://www.iei.liu.se/nek/ekonometrisk-teori-7-5-hp-730a07/labbar/1.233753/dfdistrib7b.pdf>, (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2016)

Taylor, Stephen (1986), "Modeling Financial Time Series", Wiley and Sons, New York, NY, <http://www.thebookishblog.com/modelling-financial-time-series.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017)

FİYAT VE OYNAKLIKYAYILMA ETKİSİ: FAİZ, DÖVİZ VE BORSA ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

ÖZET

Oynaklık yayılması/taşması" (volatility spillover) ise, bir piyasadaki bir şokun diğer piyasalardaki oynaklığı arttırmasıdır. Günümüzde sermayehareketlerinin serbestleştirilmesi, hisse senedi piyasalarının uluslararasılaşması, dev yabancı yatırımlar gibi faktörler piyasaların karşılıklı olarakbağımlı hale gelmesine ve piyasalar arasında oynaklık yayılmalarına yolaçmaktadır. Finansal piyasalarda fiyatlar genellikle birden fazla piyasada aktifolarak yatırım yapan yatırımcıların portföy kararlarından etkilenmektedir. Çalışmada Türkiye'de Faiz (Devlet iç borçlanma senetleri, Overnight) Döviz ve Hisse senedi piyasaları arasındakifiyat ve oynaklık yayılma etkileri Çok Değişkenli EGARCH ve VAR/VEC Modelleri yardımıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Finansal piyasalar, fiyat ve oynaklık (volatilite) yayılma/taşma etkileri,EGARCH Modeli, VAR Modeli, VEC Modeli

Oynaklık yayılması/taşması" (volatility spillover) ise, bir piyasadaki bir şokun diğer piyasalardaki oynaklığı arttırmasıdır. Günümüzde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, hisse senedi piyasalarının uluslararasılaşması, dev yabancı yatırımlar gibi faktörler piyasaların karşılıklı olarak bağımlı hale gelmesine ve piyasalar arasında oynaklık yayılmalarına yol açmaktadır. Finansal piyasalarda fiyatlar genellikle birden fazla piyasada aktif olarak yatırım yapan yatırımcıların portföy kararlarından etkilenmektedir.

YAZIN İNCELEMESİ

Mevcut araştırmaların genellikle hisse senedi ve döviz piyasaları arasındakikarşılıklı olarak getiri ve oynaklık bağımlılığı bulunduğunu desteklediği ve bu çalışmaların çoğunun gelişmiş piyasalara odaklandığı, gelişmekte olanpiyasalarla ilgili çalışmaların da giderek arttığı görülmektedir.

Kanas (2000) ve Yang/Doong (2004) hisse senedi getirileri ile döviz kurudeğişimleri arasındaki oynaklık yayılma etkisini araştırmıştır. Aggarwall (1981) ABD hisse senedifiyatlarındaki değişim ile efektif ABD doları kuru arasında 1974-78 dönemi için pozitif korelasyon bulmuştur. Soenen/Hennigar (1988) ise, aynı piyasalar ifakat

farklı bir dönemi (1980-86) inceleyerek tam tersine güçlü bir negatifkorelasyon bulmuştur. Ma/Kao (1990) bu farklı çıkan korelasyonlara açıklamagetirmeye çalışarak, altı sanayileşmiş ekonomide para değerindeki değişmelerinhisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Kim/Moon (1998) Kore için Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması Yöntemini kullanarak tahvil, döviz ve hisse senedi piyasalarında menkulkiymet getirileri ve bunların oynaklıkları arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Fang/Miller (2002) para birimindeki günlük değer kayıplarının hisse senedigetirileri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Apte (2001) ise, Hindistan'da 1991-2000 dönemine ait günlük verilerle hisse senedi ve nominal döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve döviz piyasasından hisse senedi piyasasına doğru bir oynaklık yayılması bulunduğunu, fakat bunun tam tersinin geçerli olmadığı sonucuna varmıştır.

YÖNTEM VE VERİ

Türkiye'de Faiz (Devlet iç borçlanma senetleri, Overnight) Döviz ve Hisse senedi piyasaları arasındaki fiyat ve oynaklık yayılma etkileri Çok Değişkenli EGARCH ve VAR/VEC Modelleri yardımıyla incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada veri olarak günlük DİBS Genel Fiyat Endeksi (DİBS), Overnight Faiz oranları, Döviz Satış Kuru (DÖVİZ) ve 1986 baz yılı BİST-100 Endeksinin kapanış değerleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki Impulse ve Responce'lar VAR analiziyle uzun dönem etkisinin varlığı VEC yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Modellerde açık volatiliteler kaynaklı ARCH etkisi tespit edilmiş ve bu etkinin varlığı sebebi ile EGARCH tipi modeller kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Faiz ve hisse senedi piyasalarından döviz piyasasından doğru anlamlı fiyat yayılma etkisi mevcuttur, fakat döviz piyasasından diğer iki piyasaya doğru fiyat yayılma etkisinin bulunduğu dair bir kanıt bulunmamıştır.

Faiz ve hisse senedi piyasaları arasında çift yönlü fiyat yayılma etkisi bulunmaktadır,

Sonuçlar hisse senedi ve döviz piyasalarından Faiz piyasasına doğru anlamlı oynaklık yayılması ve asimetrik etkiler bulunduğunu göstermektedir, fakat Faiz piyasasından diğer ikisine doğru anlamlı bir oynaklık yayılması bulunmamaktadır,

Hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki oynaklık yayılması etkisi çift yönlüdür,

Kaldıraç etkisi tüm piyasalar için yüksek derecede anlamlıdır.

KAYNAKÇA

- AGGARWAL, R. (1981), "Exchange Rates and Stock Prices: A Study of the US Capital Markets under Floating Exchange Rates," *Akron Business and Economic Review*, 12/4: 7-12.
- APTE, P. (2001), "The Interrelationship Between Stock Markets and the Foreign Exchange Market," *Prajnan*, 30: 17-29.
- BEER, F./HEBEIN, F. (2008), "An Assessment of the Stock Market and Exchange Rate Dynamics in Industrialized and Emerging Markets," *International Business & Economics Research Journal*, 7/8: 59-70.
- BODART, Vincent/REDING, Paul (2001), "Do Foreign Exchange Markets Matter for Industry Stock Returns? An Empirical Investigation," *Université catholique de Louvain, Institut de Recherches Economiques et Sociales (IRES) Discussion Paper*, 2001016, http://www.ires.ucl.ac.be/DP/IRES_DP/2001-16.pdf.
- BOLLERSLEV, T. (1986), "Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity," *Journal of Econometrics*, 31 (February): 307-27.
- BOLLERSLEV, T./ CHOU, R.Y./KRONER, K. (1992), "ARCH Modelling in Finance: A Selective Review of the Theory and Empirical Evidence," *Journal of Econometrics*, 52: 5-59.
- BOLLERSLEV, T./WOOLDRIDGE, J.M. (1992), "Quasi-Maximum Likelihood Estimation and Inference in Dynamic Models with Time-Varying Covariances," *Econometric Reviews*, 11/2: 143-172.
- ÇİÇEK M. ; "Türkiye'de Faiz, Döviz ve Borsa: Fiyat ve Oynaklık Yayılma Etkileri"; *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65-2
- DARBAR, Salim M./DEB, Partha (1999), "Linkages Among Asset Markets in the United States- Tests in a Bivariate GARCH Framework," *IMF Working Papers*, 99/158, International Monetary Fund.
- ENGLE, R.F. (1982), "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation," *Econometrica*, 50: 987-1007.
- FAMA, Eugene F. (1965), "The Behaviour of Stock-Market Prices," *The Journal of Business*, 38/1:34-105.
- FANG, WenShwo/MILLER, Stephen M. (2002), "Currency Depreciation and Korean Stock Market Performance during the Asian Financial Crisis," *Working Paper*, No.

2002-30, University of Connecticut, Department of Economics,
<http://www.econ.uconn.edu/working/2002-30.pdf>.

FLEMING, J./KIRBY, C./OSTDIEK, B. (1998), "Information and Volatility Linkages in the Stock, Bond and Money Markets," *Journal of Financial Economics*, 49: 111-137.

FROOT, K./PEROLD, A. (1990), "New Trading Practices and Short-run Market Efficiency," NBER Working Paper, No. 3498.

GLOSTEN, L./JAGANNATHAN, R./RUNKLE, D.E. (1993), "On the Relation between the Expected Value and the Volatility of the Nominal Excess Return on Stocks," *Journal of Finance*, American Finance Association, 48/5: 1779-1801, December.

HAMILTON, J.D. (1994), *Time Series Analysis* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press).

JOHANSEN, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vector," *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231-254.

JOHANSEN, S. (1992), "Determination of Cointegration Rank in the Presence of Linear Trend," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Department of Economics, University of Oxford, 54/3: 383-397, August.

KANAS, Angelos (2000), "Volatility Spillovers Between Stock Returns and Exchange Rate Changes: International Evidence," *Journal of Business Finance and Accounting*, 27/3-4, April/May): 447-467.

KIM, Jung S. (2001), "Asymmetric Volatility Spillovers in the Korean Foreign Exchange Markets," *Economic Analysis*, 7/1, The Bank of Korea.

KUM, MyungKee/MOON, SoSang (1998), "Interrelationship Between Changes in the Exchange Rate, Interest Rates and the Stock Prices," *Economic Analysis*, 4/2, The Bank of Korea.

MANDELBROT, Benoit B. (1963), "The Variation of Certain Speculative Prices," *The Journal of Business*, 36: 394-419.

NELSON, B. (1991), "Conditional Heteroscedasticity in Asset Returns: A New Approach", *Econometrica*, 59: 347-370.

PHILLIPS, P.C.B. (1987), "Time Series Regression with Unit Root," *Econometrica*, 55: 227-302.

PHILLIPS, P.C.B./PERRON, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression," *Biometrika*, 75: 335-346.

SO, Raymond W. (2001), "Price and Volatility Spillovers between Interest Rate and Exchange Value of the US Dollar," *Global Finance Journal*, 12/1: 95-107.

SOENEN, L./HENNIGAR, E. (1988), "An Analysis of Exchange Rates and Stock Prices - the US Experience Between 1980 and 1986," *Akron Business and Economic Review*, 19: 7-16.

WOLF, Holger (2004), "Volatility: Definitions And Consequences," Draft Chapter for: *Managing Volatility and Crises: A Practitioner's Guide*, IMF, March.

YANG, S./DOONG, S. (2004), "Price and Volatility Spillovers between Stock Prices and Exchange Rates: Empirical Evidence from the G-7 Countries," *International Journal of Business and Economics*, 3/2: 139-153.

YOON, Ok Ja/KANG, KyuHo (2007), "Volatility Spillovers in Korean Financial Markets," *Bank of Korea Economic Papers*, 7/2: 88-106.

WEBER YANILIYOR MU? ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Mert GÜRLEK¹

Prof. Dr. Enver AYDOĞAN²

ÖZET

İslam'ın üretkenliği ve ekonomik gelişmeyi engellediğine dair tartışmalar 20. Yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Sosyoloji, politik ekonomi ve örgüt kuramı alanlarına yaptığı katkılarla tanınan Karl Emil Maximilian Weber bu tartışmaların yaygılaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Fakat Weber'in İslam hakkındaki düşüncelerinin Türk-İslam dünyasında yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Bu eksiliği giderme saiki ile yapılan araştırma İslam'ın üretkenliğe elverişli olmayan bir ortam geliştirdiğine dair Weberci görüşleri eleştirel bir bakış açısıyla irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karl Emil Maximilian Weber, İslam

WAS WEBER WRONG: A CRITICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

The debate over the fact that Islam hampers productivity and economic development goes back to the beginning of the 20th century. Karl Emil Maximilian Weber, known for his contributions to sociology, political economy and organizational theory, played an important role in the spread of these debates. However, Weber's views on Islam are not sufficiently addressed in the Turk-Islam world. To eliminate this deficiency, this study examines weberian views about Islam with a critical perspective.

Keywords: Karl Emil Maximilian Weber, Islam

GİRİŞ

İslam'ın ekonomik gelişmeyi engellediği yönündeki iddialar 20. Yüzyılın başlarına kadar gitmektedir (Sunar, 2011:45:46). Politik ekonomi ve örgüt kuramı alanlarına (Weber, 2012) yaptığı katkılar kadar din sosyoloji alanına yaptığı (Weber, 2005; Weber, 1993) katkılarla da tanınan Karl Emil Maximilian Weber bu tartışmaların yaygılaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Max Weber, Protestan iş etiğinin doğmasına yol açan Calvinizm'in aksine, İslam ve diğer inançların ekonomik tutum

¹ Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Yönetim Organizasyon Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, mgurlek@gazi.edu.tr

² Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aydogan@gazi.edu.tr

ve davranışları olumlu yönde etkileyebilecek düzeyde bir farkındalık sağlamayı başaramadığını ileri sürmüştür. Yani Weber, İslam'ın büyüme ve üretkenliğe elverişli olmayan bir ortam geliştirdiğinin vurgulamıştır (Sidani ve Thornberry, 2010: 37). Benzer bir şekilde diğer araştırmacılarda, İslam ülkelerindeki ekonomik ve sosyal sorunları İslam'a bağlamışlardır (Terpstra, 1978; Patai, 2007). Buna karşın İslam ülkelerinden bazı araştırmacılar bu görüşün gerçeği yansıtmadığını savunmaktadır. Örneğin Ali (1988:575), Müslüman ülkelerin tarihinin belirli dönemlerinde muazzam ekonomik başarı göstermelerine rağmen bu başarının tamamen göz ardı edildiğini belirtmiştir. Diğer taraftan, Ortadoğu tarihçisi Bernard Lewis (1993:34) ise modern Türkiye'nin doğuşu adlı klasik eserinde ekonomik ve teknolojik geriliğin nedenlerinin İslam'da ya da Türk ırkında aranmasının, her ikisinin de daha önceki başarıları dikkate alındığında anlamlı olmadığını belirtmektedir. Bu araştırma, gerek Ali'nin (1988; 2005) gerekse Lewis'in (1993) İslam dünyasına bakış açılarından izler taşımaktadır. Zira, Dünya nüfusunun yaklaşık % 23'ünü oluşturan İslam dünyasının geri kalması (Murtaza vd., 2016:326) Armstrong'un (2002:137) ifadesiyle "Avrupalıların sıklıkla küstahça (arrogantly) ileri sürdüğü gibi İslam'dan ileri gelmemektedir. Weber'in İslam'ın ekonomik, endüstriyel, teknolojik ve toplumsal geri kalmaya neden olduğu hakkındaki düşünceleri Türk-İslam dünyasındaki araştırmacılardan çok batı dünyasındaki araştırmacılar tarafından tartışma konusu yapılmaktadır. Bu çalışma, İslam'ın üretkenliğe elverişli olmayan bir ortam geliştirdiğine dair Weberci görüşleri eleştirel bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamakta olup, alanyazın taraması yönteminden yararlanmaktadır.

WEBER VE İSLAM TEORİK BİR TARTIŞMA

Weber, din ve ekonomik davranışlar arasındaki ilişkileri açıklamada seçici yakınlık (*Elective affinities/ Wahlverw and tschaften*) kavramını kullanmıştır.³ Weber'in eserlerinde sıkça kullanılan bu kavramın anlamı tartışmalıdır. Bununla birlikte en yaygın yorum: Weber tarafından seçici yakınlık, her ne kadar ikisi arasında basit bir nedensellik kurulmasa da, iki sosyal olgu veya zihniyet grubunun birbiriyle ilişkili olduğu ya da birinin diğerini çektiği gerçeğini ifade etmek için kullanıldığına dair yorumdur (Swedberg ve Agevall, 2005:83-84). Weber (2005) kapitalizmin gelişimi ve Protestan etik arasında bu tür bir seçici yakınlık olduğunu iddia etmektedir. Her ne kadar Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü" adlı klasik eserinde Protestanlığın kapitalist büyümenin tek nedeni olduğunu iddia etmese de, Protestan değerlerinin kapitalist ekonominin yayılmasına neden olduğunu göstermeye çalışmıştır (Zülfikar, 2012:489).

³ Detaylı bilgi için bkz: Brown, 2016; Lehmann ve Roth,1995

Weber'e göre tasavvufun uhrevi özelliği Müslümanları dünyevi konulardan uzaklaştırmış ve kapitalist ruhun gelişimini engellemiştir. Weber, tasavvufun kaderci bir yaşam tarzını teşvik ettiğini ileri sürmektedir (Arslan, 2000:13; Rokhman ve Hassan, 2012:26). Weber'in bu görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı İslam'ın temel kaynaklarına dayanılarak söylenebilir. İslam dünya yaşamı ile ahiret arasında bir denge kurmayı amaçlar ve yaşamın reddini değil, yaşamın üretken, coşkulu, huzur ve güvenle sürdürülmesini ister ve çalışmayı teşvik eder (Ahmad, 1976; Ragab Rizk, 2008). Allah, kutsal kitabında şöyle buyurmuştur: "Allah'ın sana verdiği (maldan harcıyıp) ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini de unutma"(Kasas, 28: 77). İslam'da dünya ahiret kadar önemlidir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde belirtilmiştir: İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur (Bakara, 2:200). Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından kuru! Derler (Bakara, 2: 201). İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır (Bakara, 2: 202).

İslam'da, Weber'in iddia ettiği gibi aşırı bir uhrevi asketizm mevcut değildir. İslam, insanların tüm ihtiyaçlarını karşılamalarına ve ötesine geçmelerine izin verir. Ekonomik serbestlik ve kazanç elde etmek haktır. Fakat bu İslami ahlak filtresinden geçmek şartına bağlıdır (Rice, 1999:346-347). İslam'da Weber'in iddia ettiği türden bir kadercilik de yoktur. İslam olayların sonucunun Tanrı iradesine bağlı olduğuna yönelik inançla beraber sıkı çalışmayı teşvik eder. Bu İslam'da Allah'ın takdirinin bilincinde olarak amaçların peşinde koşulmasını ifade eden *tevekkül* kavramını anlatmaktadır. Bu nedenle, tevekkülün İslam'daki anlamı kadercilik değildir (Nasr, 1987:177). Ku'ran kişinin kaderi üzerinde etkili olduğunu işaret ederek şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez" (Ra'd, 13:11). Weber, İslam'daki ilahi takdir anlayışını ya yanlış anlamış ya da öznel değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴ Weber'e göre İslam'da birey kendi kaderi üzerinde etkiye sahip değildir (Weber, 1993: 2005). Oysaki İslam da kişi kendi kaderi üzerinde etkilidir. Ku'ran şöyle demektedir: "Biz her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık" (İsra, 17:13).

Weber (2005), manastır hücrelerinde çile çekme ve dünyevi işlerden bağı koparma anlayışına sahip olan Katolik kilisesinin zenginlik elde etme faaliyetine karşı negatif bir tutum izlediğini belirtirken, reform hareketlerinin doğurduğu Protestanlığın çok çalışarak daha fazla kazanç elde etmeyi vaaz ettiğini vurgulamaktadır. İslam dini ise, zenginlik elde etmeyi seçilmiş kul olmanın bir göstergesi olarak görmemekle birlikte, dünyevi işlerler uhrevi işler arasında bir denge kurulmasını ve sıkı çalışmayı vaaz etmektedir (Zulfikar, 2012:498; Alam ve Talib, 2016:568). Katolik kilisesinin ⁵

⁴ Detaylı bilgi için bkz: Turner (1998)

⁵ Katolik kilisesinin zenginlik elde etmeye dair görüşleri için bkz: Eaton, 2013.

aksine İslam'da zenginlik ve para kazanma kınanmamıştır. Ayrıca İslam zenginliğin toplumda hakkaniyete uygun ve adil bir şekilde dağıtılması çağrısında bulunmuştur (Yousef, 2001:153).

Weber, İslam'daki savaşçı ahlakın ya da fetih ruhunun üretken ruhun önünde engel olarak görmektedir (Arslan, 2000:13). Bu görüş Husain'e (2012)⁶ göre aşırı abartılıdır. Şöyle ki, İslam'ın ilk dönemlerinde dine bağlılıkları açısından üç grup bulunmaktadır. İlk grup, İslam'ı tamamen içselleştiren, Peygambere gönülden inanan ve gerçekten bu yeni dini kabul edenlerdir. İkinci grup, İslâm'ın ileri sürdüğü ekonomik özgürlüklerden yararlanan Mekke tüccarlarından oluşur ve onlar İslâm'a faydacı bakış açısıyla bağlılık göstermişlerdir. Üçüncü grup, İslam'a ganimet beklentisiyle bağlılık gösterenleri ve bedevi savaşçıları içermektedir. Weber'in sadece üçüncü grubu baz alarak yaptığı değerlendirmenin aşırı genellemeden ibaret olduğu söylemek mümkündür (Husain, 2012:286).

İslam'ın yeşerdiği topraklar (Mekke) stratejik olarak Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki ticaret yollarının birleştiği bir yerde bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in kabilesi Kureys, bölgedeki ticaret gücüne dayanan hakim bir siyasi duruşa sahiptir. Peygamber Bizans mallarını Mekke pazarına getiren kervanlarda çalışmıştır (Turner, 1974:238). Muhammed peygamberin tüccar olduğu ve üretkenliği teşvik ettiği gerçeği dikkate alındığında (Mohammad ve Quoquab, 2016:7), İslam'ın üretkenliğin önünde engel olarak değerlendirilmesi zorlama bir yaklaşımdır. İslam'ı hiç tanımayan biri Weber'in yazdıklarını okuduktan sonra Müslümanların hiç durmadan sürekli savaştıkları anlamını çıkarabilir. Hâlbuki İslam toplumu aralıksız savaş meydanlarında düşmanla vuruşan bir toplum değildi⁷ (Kurt, 2010:15). Ticaret İslam toplumun önemli bir özelliğiydi (Beekun ve Badawi, 2005:133-134). İslam'ın yeşerdiği topraklar (Mekke) bir ticaret merkeziydi (Wolf, 1951:337). Weber'in eserlerinde İslam'ın temel kaynaklarına az sayıda atıf bulmak mümkündür.⁸ Ku'ran ve Muhammed Peygamberin sözlerini inceleyen Rodinson'ın (1974:14-16) ise bu iki temel kaynaktan özel mülkiyete karşı herhangi bir olumsuz ifade bulamamıştır. Aksine İslam'ın özel mülkiyeti ve ticareti desteklediği, çalışmadan kazanmayı (faiz) yasakladığı sonucuna varmıştır. Rodinson, İslam'ın kalkınmayı engellediğine dair Weberci görüşlerin bir efsaneden ibaret olduğu belirtmektedir: "İslam'ın kapitalizme temelde karşı olduğu iddiası ister iyi niyetli ister kötüye niyetle ileri sürülsün bir efsanedir. Teorik düzlemde, İslam dini, kapitalist üretim tarzına herhangi bir itiraz getirmez" (Rodinson, 1974:155). Burada ifade edilen kapitalist üretim tarzı ve ticaret faiz yasağı gibi unsurlarla batıdakinden farklılaşmaktadır (Rice, 1999:346-

⁶ Bu çalışma "Max Weber's sociology of Islam a critique" başlığıyla Bangladesh e-Journal of Sociolo-gy'de yayınlanmış ve Yavuz (2012) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

⁷ İslam ve savaşçı sınıf ilişkisine dair detaylı bilgi için bkz: Kurt, 2010

⁸ Bu değerlendirme hakkında detaylı bilgi için bkz: Turner, 1998

347). Turner (1998:140) Weber'in İslam'ı yorumlamada eksik kaldığını, *Ekonomi ve Toplum* adlı eserinin İslam'ı ele alan bölümlerinin kişisel düşmanlık ve hoşnutsuzluk koktuğunu belirtmektedir. Turner'a (1998) göre bunun sebebi 19. Yüzyılın ideolojik ön yargıları, İslam'ın Hıristiyanlığa karşı büyük bir askeri ve manevi tehdit oluşturduğu düşüncesidir.

Türk iktisatçı ve toplum bilimci Sabri Ülgener (1911-1983) göre ise; "*İslâm Weber'in tahlilinde zincirin en zayıf halkasıdır. Weber'in elde ettiği sonuçların büyük bir kısmı dağınıklığı bir yana acele ve tek yanlı hükümlerden öteye geçmez. Ülgener, Weber'in İslâm tarihinin ilk yıllarına damgasını vuran İslâm'ın saf ve öz çehresiyle, ileriki yılların mahallî çehresi arasındaki ayırımı dikkat etmediğini ileri sürmüştür. Ülgener, İslâm'ın mal varlığından ötürü değil kibir ve gurura yol açmasından dolayı mesafeli yaklaştığını söylemiştir*" (aktaran: Sayar, 2012:290). Ülgener (1981) Weber'in tersine, "*İslam'ın özünde çalışmaya, akla, ticarete, pazara önem verdiğine fakat İslami özden sapan (özellikle Batini) tasavvuf, esnafla ittifak kurarak yeniliğe kapalı ve direnen gelenekçi insan/toplum tipi oluşturduğunu belirtmiştir*" (aktaran: Arslan, 2010:73).

Weber, İslami değerler hakkında görüşlerini gerçeği yansıtmadığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü, Weber'in iddia ettiğinin aksine, İslam çalışmayı insan hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir (Rokhman, 2010:21). Müslümanlar için İslam sadece bir din değil aynı zamanda bir yaşam biçimidir (Rice, 1999; 347; Branine ve Pollard, 2010:717). İslam, işle ilgili konular dahil olmak üzere takipçilerinin hayatını detaylı bir şekilde düzenlemektedir. Bu nedenle İslam'da çalışmak inancın merkezinde yer almaktadır (Ali ve Al Owaihan, 2008:7).

İslam'ın ekonomik kalkınma ile bağdaşmayan değerleri içerdiğini ileri süren Weberci argümanlar (Guiso, Sapienza ve Zingales, 2003), İslam'ın ilk dönemlerini görmezden gelmiştir. Avrupa karanlık çağları yaşarken, Müslüman bilim adamları matematik, ekonomi, tıp, botanik, coğrafya, tarih ve felsefenin yanı sıra teknoloji alanına büyük katkılar sağlamıştır (Ul-Haq ve Westwood, 2012:232). 900 ve 1200 yılları arasında İslam dünyası, bilim ve teknoloji alanında altın çağını yaşamıştır. İslam tarihinin bu döneminde, Kahire, Kurtuba, Semerkant, Şam ve Bağdat gibi şehirler İslam biliminin zirve noktasına ulaştığı önemli merkezlerdir. Aynı dönemde, İslam bilginleri diğer önemli bilginlerin yaşadığı Çin ile dünya bilimsel liderliğini elde etmek için yarış halinde olmuşlardır. Hristiyan inancının egemen olduğu Avrupa ise, bu dönemde, İslam dünyası ve Çin'in sahip olduğu bilgi ve teknolojinin çok

gerisinde kalmıştır⁹ (Segal, 1996:174). O dönemin gerçek ihtişamı sadece biriken maddi zenginlik değil, aynı zamanda dönemi karakterize eden entelektüel ve bilimsel ilerleme seviyesidir. Bu noktada Müslümanlar, yalnızca Yunanlılar, Persler ve Hintlilerin eski bilimlerini geçmekle kalmamışlar, aynı zamanda kendi kavrayışlarını evrensel bilgi birikimine eklemişlerdir (Sidani ve Thornberry, 2010: 38). Örneğin, Ebu Hamid El Gazali'nin (1058-1111) nedensellik çözümlenmesi aydınlanma filozoflarından David Hume etkilemiştir (Sidani ve Al Ariss, 2015:847). İki filozofun yaşadığı dönemler arasında yaklaşık beş yüzyıl olduğu dikkate alındığında Müslüman bilim adamlarının katkısı daha belirgin hale gelmektedir. Hitti (1973) bu dönemi on altıncı yüzyılın Avrupa'sında ortaya çıkan Rönesans'a benzetmiştir: Bağdat, 850 yılında dünyanın en büyük kenti haline gelmiş ve 930 yılında yaklaşık 1 milyonluk bir nüfusla zirveye ulaşmıştır. Bağdat dönemin düşünce, mantık ve entelektüel düşünce kalesi haline gelmiştir. Başka örneklerde vermek mümkündür: Avrupa Rönesans'ı yaşamadan yüzyıllarca önce, Endülüs'ün başta Kurtuba olmak üzere diğer önemli şehirleri, Avrupalı öğrenciler için önemli bir bilim merkezi idi. Bunun yanı sıra, sahip olduğu sulama, aydınlatma ve kanalizasyon sistemleri ile Kurtuba şehri bir bilim ve kültür başkentiydi (Kurt, 2008: 38). Bilim tarihçileri Ahmad Al Hassan ve Donal R. Hill, İslam dininin, İslam dünyasındaki bilimin gelişmesindeki rolünü şöyle ifade etmektedirler: "*İslam dini, Müslüman devletlerin en gelişmiş dönemlerini yaşadığı süreçte İslam biliminin devrim yaşayıp ilerlemesi ve üretkenliğinin artmasında rol oynayan en önemli unsurdur*" (aktaran: Segal, 1996:175).

Araştırmacılar kapitalizm ve İslam arasında bazı açılardan yakın bir ilişkinin olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin; *Ortaçağ İslam'ında Kapitalizm* adlı eserinde Labib (1969) İslam'ın Altın Çağı (8-13. Yüzyıl) sırasında, İslami kapitalizm olarak İslam içerisinde piyasa ekonomisinin, merkantilizmin ve para ekonomilerin erken biçimlerinin bulunduğu belirtmiştir. Bunlar, Avrupa kapitalizminin gelişiminde araç olarak görülür. Fakat İslam'ın öğretileri ile günümüz kapitalizm anlayışı karıştırmamak gerekir. İslam'ın ticarete ve ekonomiye özgün yaklaşımı ve hem bireysel ekonomik özgürlüğü hem de ortak menfaate hizmet etmeyi vurgulayan sistemi yönüyle sonraki kapitalizm biçimlerinden farklıdır (Ul-Haq ve Westwood, 2012:232). Bu farklılıklara Ku'ran-ı Kerimden örnek verilebilir. "Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı" (Bakara, 2: 275).

⁹ İslam Dünyasında bilim ve teknoloji hakkında detaylı bilgi için bkz: Segal, 1996. Bu çalışma "Why Does the Muslim World Lag in Science" başlığıyla Middle East Quarterly'de yayınlanmış ve Öney (2015) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

SONUÇ

Weber, savaşı etik ve aşırı kadercilik gibi unsurlar nedeniyle (Arslan, 2000), İslam toplumlarının geri kaldığını ileri sürmüş ve bunu İslam ile ilişkilendirmiştir (Turner, 1998; Sidani ve Thornberry, 2009). Bu iddia pek çok açıdan eleştiriye açıktır. İslam'ın özü aşırı kadercilik bir yaşam tarzına değil, tevekküle vurgu yapmaktadır (Nasr, 1987). Weber'in iddia ettiği gibi, İslam dünyanın yok sayılmasını değil, dünya yaşamı ile ahiret arasında bir denge kurulmasını istemektedir (Ahmad, 1976). Weber, İslam'a ganimet beklentisiyle giren bedevi savaşçıları baz alarak bir genelleme yapmış (Husain, 2012) ve İslam toplumunu sürekli savaş meydanlarında çarpışan bir toplum olarak göstermeye çalışmıştır (Kurt, 2010). İslam toplumunun savaşı bir toplum olmaktan ziyade ticaret odaklı bir toplum olduğunu (Beekun ve Badawi, 2005) ve İslam'ın ortaya çıktığı toprakların (Mekke) bir ticaret merkezi (Wolf, 1951) olduğunu göz ardı etmiştir. Weber'in iddiaları hangi maksatla dile getirilirse getirilsin bir efsaneden öteye gitmemektedir (Rodinson, 1974). Weber'in İslam ile ilgili değerlendirmeleri kişisel düşmanlık ve hoşnutsuzluktan ibarettir (Turner, 1998). Armstrong'un (2002) da belirttiği gibi Avrupalıların İslam toplumlarının geri kalışını İslam ile ilişkilendirmeleri küstahça bir yaklaşımdır.

KAYNAKÇA

Ahmad Y. al-Hassan & Donald Hill (1986) *Islamic Technology: An Illustrated History*. Cambridge University Press.

Ahmad, K. (1976). *Islam: Its meaning and message*. London: Islamic Council of Europe.

Alam, M. A. & Talib, N. (2016). Islamic work ethics and individualism in managing a globalized workplace: Does religiosity and nationality matter?. *Journal of Management & Organization*, 1-17.

Ali, A. (1988). Scaling an Islamic work ethic. *The Journal of Social Psychology*, 128(5), 575-583.

Ali, A. J. & Al-Kazemi, A. A. (2007). Islamic work ethic in Kuwait. *Cross cultural management: An international Journal*, 14(2), 93-104.

Ali, A. J. & Al-Owaidan, A. (2008). Islamic work ethic: a critical review. *Cross cultural management: An international Journal*, 15(1), 5-19.

Ali, A.J. (2005) *Islamic perspectives on management and organization*. Edward Elgar Publishing: UK.

- Armstrong, K. (2002). *A Short History of Islam*. Modern Library: New York.
- Arslan, M. (2000). A cross-cultural comparison of British and Turkish managers in terms of Protestant work ethic characteristics. *Business Ethics: A European Review*, 9(1), 13-19.
- Arslan, M. (2010). Ülgener'in Dikotomik Yönteminde Meslek Ahlakı ve Ahilik. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1). 55-77.
- Beekun, R. I.& Badawi, J. A. (2005). Balancing ethical responsibility among multiple organizational stakeholders: The Islamic perspective. *Journal of Business Ethics*, 60(2), 131-145.
- Branine, M. & Pollard, D. (2010). Human resource management with Islamic management principles: A dialectic for a reverse diffusion in management. *Personnel Review*, 39(6), 712-727.
- Brown, M. D. (2016). Religion and the Social Economy: Elective Affinities, In A. Pascal (Ed) *Multiculturalism and the Convergence of Faith and Practical Wisdom in Modern Society* (pp: 220-235), IGI Global.
- Eaton, D. H. (2013) The economists of the reformation: An overview of reformation teaching concerning work, wealth, and interest. *SAGE Open* 3 (3), 1-9.
- Guiso, L., Sapienza, P. & Zingales, L. (2003). People's opium? Religion and economic attitudes. *Journal of monetary economics*, 50(1), 225-282.
- Hitti, P. K. (1973). *Capital Cities of Arab Islam*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Husain, S. A. (2004). Max Weber's Sociology of Islam. *Bangladesh Sociolo*, 1(1), 48-6.
- Husain, S. A. (2012). Max Weber'in İslam Sosyolojisine Bir Eleştirisi. Sefer Yavuz (Çev) *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 281-288.6.
- Ku'ran-ı Kerim Meali (Haz: Altuntaş, H. ve Şahin, M, 2011), Diyanet İşleri Başkanlığı: Ankara .
- Ku'ran-ı Kerim Meali (Haz: Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ.K, Çağrırcı, M., Gümüş, S. ve Turgut, Ali, 2004). Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara .
- Kurt, A. (2008). İslam ve Geri Kalmışlık Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2). 35-72.
- Kurt, A. (2010). Weber'in İslam görüşü üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-23.

- Labib, S. Y. (1969). Capitalism in medieval Islam. *The Journal of Economic History*, 29(01), 79-96.
- Lehmann, H. and Roth, G. (1995). *Weber's Protestant ethic: Origins, evidence, contexts*. Cambridge University Press.
- Lewis, B. (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Metin Kıratlı (Çev), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mohammad, J. & Quoquab (2016). Furthering the thought on Islamic work ethic: how does it differ?. *Journal of Islamic Marketing*, 7(3), 355-375.
- Murtaza, G., Abbas, M., Raja, U., Roques, O., Khalid, A. & Mushtaq, R. (2016). Impact of Islamic work ethics on organizational citizenship behaviors and knowledge-sharing behaviors. *Journal of Business Ethics*, 133(2), 325-333.
- Nasr, S. V. R. (1987). Towards a philosophy of Islamic economics. *The Muslim World*, 77(3-4), 175-196.
- Patai, R. (2007) *The Arab Mind (Revised Edition)*, Hatherleigh Press; New York.
- Ragab Rizk, R. (2008). Back to basics: an Islamic perspective on business and work ethics. *Social Responsibility Journal*, 4(1/2), 246-254.
- Rice, G. (1999). Islamic ethics and the implications for business. *Journal of business ethics*, 18(4), 345-358.
- Rodinson, M. (1974). *Islam and capitalism*. Random House: New York
- Rokhman, W. (2010). The effect of Islamic work ethics on work outcomes.15(1), 21-27.
- Rokhman, W. & Hassan, A. (2012). The effect of Islamic work ethic on organisational justice. *African Journal of Business Ethics*, 6(1), 25-29.
- Sayar, A., G. (2012) Türk iktisatçısı, sosyolog: Sabri Fehmi Ülgener. İslam Ansiklopedisi, 42, s. 289.
- Segal, S. (1996) Why Does the Muslim World Lag in Science?“, *Middle East Quarterly*, 3 (2), 61-70.
- Segal, S. (1996). İslam Dünyası Bilim'de Neden Geri kaldı. Celal Öney (Çev), *Journal of History and Future*, 1(1), 172-203.

- Sidani, Y. & Al Ariss, A. (2015). New conceptual foundations for Islamic business ethics: The contributions of Abu-Hamid Al-Ghazali. *Journal of business ethics*, 129(4), 847-857.
- Sidani, Y. M. & Thornberry, J. (2010). The current Arab work ethic: Antecedents, implications, and potential remedies. *Journal of Business Ethics*, 91(1), 35-49.
- Sunar, L. (2011). Klasik Sosyolojinin Şarkiyatçı Kaynakları: Marx ve Weber'in Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. *İnsan ve Toplum*, 1(2), 29-56.
- Swedberg, R. & Agevall, O. (2005). *The Max Weber dictionary: key words and central concepts*. Stanford University Press.
- Terpstra, V. (1978). *The cultural environment of international business*. Cincinnati: South-Western Publishing Company.
- Turner, B. S. (1974). Islam, capitalism and the Weber Theses. *The British Journal of Sociology*, 25(2), 230-243.
- Turner, B., S. (1998) *Weber and Islam*. Routledge: New York.
- Ul-Haq, S. & Westwood, R. (2012). The politics of knowledge, epistemological occlusion and Islamic management and organization knowledge. *Organization*, 19(2), 229-257.
- Ülgener, S. (1981) *Zihniyet ve Din*, Der Yayınları, İstanbul.
- Weber (2012) *Ekonomi ve Toplum*. Latif Boyacı (Çev) Yarın Yayınları: İstanbul .
- Weber (2015) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Emir Aktan (Çev), Alter Yayıncılık: Ankara .
- Weber, M. (1993). *The sociology of religion*. Beacon Press.
- Weber, M. (2005). *The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. Routledge.
- Wolf, E. R. (1951). The social organization of Mecca and the origins of Islam. *Southwestern Journal of Anthropology*, (7)4 (Winter,), 329-356.
- Yousef, D. A. (2001). Islamic work ethic—A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context. *Personnel Review*, 30(2), 152-169.
- Zulfikar, Y. F. (2012). Do Muslims believe more in Protestant work ethic than Christians? Comparison of people with different religious background living in the US. *Journal of Business Ethics*, 105(4), 489-502.

BAUMAN'A GÖRE KÜRESEL AÇIDAN TÜKETİM VE TÜKETİM TOPLUMU

Yrd. Doç. Dr. Ezgi TANRIVERDİ¹

ÖZET

Küreselleşen dünya düzeninde aşırı üretim sonucu ürünlerin tüketilmesi adına küresel iletişim araçlarının ve özellikle medyanın pompaladığı yeni bir tüketim kültürü ve giderek farklı bir küresel tüketim toplumu oluşmuştur. Bauman'a göre tüketim toplumunda yaşayan herkes tüketimden eşit bir biçimde yararlanamamaktadır. Küresel tüketim insanları kutuplaştırmış, zengin-yoksul ayırımını derinleştirmiştir. Zaman-uzam bağlamında yoksullar için zaman değil mekân önemli iken, zenginler açısından sınırların hiçbir önemi kalmamıştır. Zenginler küresel düzenin sunduğu hemen her şeye ulaşırlarken, yoksullar için sınırlar daha da aşılmaz duruma gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Toplumu, Zengin-Yoksul, Zaman-Mekân, Turistler-Aylaklar.

CONSUMPTION AND CONSUPTION SOCIETY IN GLOBAL PERSPECTIVE ACCORDING TO BAUMAN

Asst. Assoc. Dr. Ezgi TANRIVERDİ

SUMMARY

In a globalizing world order, in terms of consumption of products, as a result of excessive production, global communication tools and especially the media pumping; a new consumer culture and increasingly a different global consumption society has been created. According to Bauman, everyone who lives in the consumer society do not equally benefit from consumption. Global consumption has polarized people, deepening the distinction between rich and poor. In the context of time-space, while not time but space (place) is important for the poor; in terms of the rich, there is no importance of borders. While the rich can able to reach almost everything that the global order offers, the boundaries have become even more insurmountable for the poor.

Keywords: Consumption, Consumption Society, Rich-Poor, Time-Extension, Tourists-Idlers.

¹. Sakarya Üniversitesi Sakarya Meslek Yüksek Okulu Öğretim Üyesi
ezgitan@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlar, yaşayabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan şeyleri tüketmek zorundadır. Bu nedenle tüketim yaşamsal bir ihtiyaçtır. Dahası tüketim, günümüzde yaşamsal ihtiyaçların da ötesine geçmiş, toplumsal bir olgu durumunu almış, yeni bir tüketim anlayışı doğmuştur. Bu kültürün egemen olduğu toplumlar, tüketim toplumunu oluşturmaktadır. Küreselleşme birçok alanda olduğu gibi, tüketim ekonomisinde ve giderek insanların tüketim anlayışında değişimlere neden olmuştur. Günümüzde insanlar daha çok kazanmak ve daha çok tüketmek eğilimine girmişlerdir. Ancak tüketim için, tüketilecek olan ürünlere sahip olabilmek bireyin varlık gücüyle, satın alma olanaklarıyla sınırlıdır. Bu da Bauman'ın ortaya koyduğu gibi, zenginler ve yoksullar ayrışmasını, varsıyla yoksul kesimlerin kutuplaşmasını daha da derinleştirmektedir.

Bu bildiriye Bauman'ın küreselleşme olgusu karşısında tüketim ve tüketim toplumu açısından zengin-yoksul ayrışması, zaman-uzam bağlamında varsıllarla yoksulların durumu konusundaki görüşleri ele alınmış, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başlangıçta tüketici, tüketim, tüketim kültürü ve tüketim toplumu gibi kavramlar üzerinde kısaca durulmuştur.

GENEL AÇIDAN TÜKETİCİ, TÜKETİM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ

Tüketici, basit anlamda tüketim eylemini gerçekleştiren, kısaca tüketen kimsedir. Mal ve hizmetleri istek ve ihtiyaçları için belli bir bedel karşılığında satın alarak kullanıp tüketen, kişidir. Üreticinin karşıtıdır tüketici, üretileni tükendir.

Tüketim ise üretilen ya da var olan şeylerin harcanması, tüketilmesidir. Başka bir deyişle tüketim, mal ve hizmetlerin istek ve ihtiyaçları gidermek amacıyla kullanılmasıdır. Tüketim, bireylerin gelir düzeyi ile doğru orantılı, fiyatlarla ters orantılı olup; gelir düzeyi arttıkça tüketim artar, fiyatlar arttıkça tüketim azalır. Kavram olarak genelde maddi anlamda bir tüketim anlaşılmakta ise de tüketilen yalnızca maddi olanlarla sınırlı olmayıp, maddi şeylerin dışında sosyal, kültürel ve manevi değerleri de kapsamaktadır.

Tüketmek bir ihtiyaçtır; insanlar yaşamları için ihtiyaç duydukları malı ya da hizmeti bir bedel karşılığında satın alarak tüketirler. Marcuse, bu ihtiyaçları tüketicilik açısından "gerçek ihtiyaçlar" ve "sahte ihtiyaçlar" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre sahte olanlar, cendere altına alınan bireye belli sosyal çıkarlar tarafından yukarıdan dayatılır. Dinlenme ihtiyacı, eğlenme, reklamlara uygun olarak davranmak ve tüketmek, diğerlerinin sevdiği şeyleri sevmek ve sevmediklerini sevmemek vb. sahte ihtiyaçlar türündendir. Böylesi ihtiyaçlar genelde bireyin denetimi dışındaki güçler tarafından belirlenir. Bu tür ihtiyaçlar bir

bireye neye mal olursa olsun, kendini bunlarla ne kadar özdeşleştirirse özdeşleştirebilir ve tatmin olduğunu düşünsün, durum değişmeyecektir; bunlar başlangıçta oldukları gibi olmayı sürdürecektir ve esas amaçları olan insanların baskı altına alınmasını gerektiren bir toplumun ürünleri olarak kalacaktır. Marcuse'a göre, gerçek ihtiyaçlar ise "Karşılanması gerektiği tartışılmayacak ihtiyaçlar hayati olanlardır-erişilebilir kültür düzeyinde beslenme, giyim ve barınma" için gerekli olanlardır (Marcuse, 1997:17-18). Bununla birlikte tüketim toplumunda bireylerin gerçek ihtiyaçlarının nelerden oluşacağını saptamak ve karar vermek pek de olanaklı değildir.

Fransız sosyolog Baudrillard'a göre tüketim, "tam olarak bir toplumsal değerler sistemi, bu terimin grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi olarak içermediği bir toplumsal değerler sistemidir. Tüketim toplumu ise "aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi, toplumu tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin yeniden tekelci yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı"dır (Baudrillard, 2004:90).

Baudrillard'ın da değindiği gibi tüketim, toplumsal açıdan bireylerin konumunu belirlemede başat rol oynamaktadır. İnsanların statüleri bile tüketimlerine bağlı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. "Toplumun üyelerini biçimlendirme tarzı her şeyden önce tüketici rolünü oynama görevlerine göre dayatılıyor" (Bauman, 1999:92). Bu öyle farklı bir tüketim toplumdur ki hiçbir zaman tüketici için isteğin sonu yoktur ve tüketici doyurulamaz duruma gelmiştir. "Tüketim toplumunun kültürü, öncelikle öğrenme değil, unutmaya ilgilidir" (Bauman, 1999:94). "Piyasa onları çoktan tüketiciler olarak seçmiş ve albenili mallarına gözlerini kapama özgürlüklerini ellerinden almıştır.Tüketicilerin reddedemeyeceği tek şey, onlardan birini seçmektir; ama bu seçim zaten bir seçim olarak görünmez" (Bauman, 1999:97). Bu da doyumsuzluğun ve gereksinimden öte isteklerin sonsuz olduğunu kanıtlar bir özelliktir.

Öte yandan tüketim, başlı başına bir kültürdür. Tüketim kültürü, küreselleşmeyle birlikte oluşan aşırı üretim sonucu ürünlerin tüketilmesi adına ortaya çıkan kültürel bir olgudur. Küreselleşme birçok alanda olduğu gibi dünya ekonomisi ölçeğinde tüketim açısından da etkili olmuş; insanlar daha çok kazanmak ve daha çok tüketmek eğilimine girmişlerdir. Bu kültürün egemen olduğu toplumlar tüketim toplumunu oluşturmaktadır (Topçuoğlu, 1995:168). Günümüzde Tüketim kültürü, ihtiyaçları karşılamaktan çok, sahip olma tutkusuyla arzuladığını satın alma kültürü olarak kendisini göstermektedir. Özellikle gençlerde bir ürünün işlevsel özelliğinden çok, markası, yarattığı tarz ve imajı gibi simgesel özellikleri satın alma işlevinde öncelikli olmaktadır. Günün modası, Bir ürünün markalaşmış olması gibi

etkenler tüketimi daha bir etkin ve özendirici kılmakta, bunda da kitle iletim araçları ve özellikle medya etkili olmaktadır.

Günümüz insanı reklamlarda, TV ekranlarında gördüklerini elde etmeye yönelmektedir. Giyim kuşam ve eğlenceye yönelik ya da sanatsal ve kültürel ürünler, tüketici bireye bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir; değişik toplum sınıfları içinde çok sayıda insan tarafından benimsenir duruma geldikleri zaman, reklam değerleri bir yaşam biçimi yaratır. Böylece tek boyutlu düşünce ve davranışlar biçimlenmiş olur (Marcuse, 1975:27). Bu kültürde yaşayan her birey, yaşamına çeşitlilik renk ve zenginlik katan ürünler karşılığında yalnızca parasını ve emeğini değil, boş zamanlarını da harcamaktadır.

KÜRESEL BAĞLAMDA TÜKETİM TOPLUMU VE TÜKETİCİLER

Tüketime önem vererek aşırı derecede tüketmeyi hedefleyen ve tüketime yönelik bir yaşam biçimini benimseyen toplumlara "tüketim toplumu" denilmektedir (Topçuoğlu, 1995:168). Tüketim toplumu; "*Modern Batı toplumları için kullanılan, bu toplumların giderek, maddi üretimden ve hizmet üretiminden çok, tüketim (malların ve boş zamanın tüketimi) etrafında örgütlenmesini anlatan bir terim*"dir (Marshall, 1999:768). Küresel süreçle birlikte piyasaların arasında kıvrılan ve sınır tanımayan rekabet duygusu, doğal olarak tüketimin artması için elinden geleni yapmaktadır.

Çağımızın ünlü sosyoloğu Zygmunt Bauman², tüketimin küreselleşmeyle birlikte gereksinim için tüketimden öte, serbest piyasa ve sermaye zenginlerinin çığırından

²- Zygmunt Bauman, 19 Ekim 1925 günü Polonya Poznan'da doğmuştur. Üniversite eğitimini Sovyetler Birliği'nde tamamlayan Bauman, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte ülkesi Polonya'ya dönmek zorunda kalmıştır. Doktorasını ve doçentliğini Polonya Varşova Üniversitesi'nde veren Bauman, 1968 yılına kadar burada sosyoloji dersleri vermiştir. 1968 yılında üyesi olduğu Komünist Parti'den ayrılmış, aynı zamanda devlete karşı geldiği gerekçesiyle de profesörlük unvanı elinden alınmıştır. Ülkesinden sınır dışı edildikten sonra İsrail'e giden Bauman, birkaç yıl sonra İngiltere'nin çağrısı üzerine Leeds Üniversitesinde yeniden akademik yaşamını sürdürmeye başlamış ve sosyoloji kürsüsünün başına getirilmiştir (1971). Daha sonra ülkesi Polonya'ya dönmüş ve bilimsel çalışmalarını orada sürdürmüştür. 1980'li yıllardan başlayarak, Modernizm ile Totaliterizm arasındaki bağlantılar üzerine hem kuramsal hem de sosyolojik incelemeleriyle öne Zygmunt Bauman, özellikle Almanya'daki Nasyonsosyalizm

çıkardığı, aynı zamanda "limitsiz" bir görev yüklediği kanısındadır (Bauman, 1999:91). Tüketim, küreselleşen dünya düzeninde yaşamsal gereksinimin sonucu olmaktan çıkıp, toplumsal bir olgu durumunu almıştır. Küresel toplum bireyin konumunu belirlemede artık tüketim unsurunu ön plana çıkarmaya başlamıştır.

Günümüzde çok uluslu şirketlerin ya da uluslar üstü şirketlerin sahibi olduğu mağazalar ve marketler zinciri tüketicilerin bu yönünü ortaya çıkarmaya çabalamışlardır. Birer tüketici olarak bizler bu büyük marketlerde gereksinimlerimizi unutarak, istek uyandıran diğer ürünlere yönelebilmekteyiz. İstek uyandıran ürünler, üretimde bulunan şirketler tarafından son derece çekici hale getirilmişlerdir. Tüketicilere "önce sen önemlisin" duygusunu kazandıran reklamlar ve gizli dayatmalarla, tüketicinin gereksinim duymadığı hatta aklından bile geçmediği ürünler belli bir yaşam standardını tutturmak için gerekli görüntüsü verilerek dayatılmaktadır.

Tüketicilerin, gerekli gereksiz ve sürekli olarak malların alımına kendilerini kaptırmaları çoğu toplumda ekonominin yanında kültürel bir durum almıştır. Tüketiciler olarak adlandırdığımız toplumun bireyleri tüketim sarmalından kendini alamamaktadır. Giderek çeşitlenen ve doyum sağlanamadan bir yenisiyle piyasaya sürülen tüketim malları reddedilemez çekiciliğini korumaktadır.

TÜKETİM TOPLUMUNDA ZENGİN-YOKSUL ZAMAN-UZAM AYRIŞIMI

Tüketim toplumunda yaşayan herkesin eşit koşullarda tüketimden yararlanmadığı da ortadadır. Gelirin eşitsiz dağılımı bireylerin toplum içindeki yerini artık tüketim

üzerinden Holocaust hakkındaki çözümlenmeleri bu bağlamda önemli bir etki yapmıştır. Böylelikle, Modernizme içkin kavram ve kategorilerin Totaliterlikle doğrudan ya da dolaylı ilişkileri derinlikli olarak ve disiplinlerarası bir yöntemle ortaya konulmuş olundu. Bauman, aynı zamanda postmodernizm hakkındaki çalışmalarıyla da önemli bir yer tutmaktadır. Siyasal, etik ya da genel olarak kuramsal düzlemde postmodernizmin değerlendirilmesini yapmış; açık, anlaşılır ve derinlikli de olan metinleriyle postmodernizmin ne olup olmadığını, ne tür olanaklar sağladığını göstermeye ve netleştirmeye çalışmıştır. Yazmış olduğu kitapların nerdeyse tamamı dilimize çevrilmiş olan Bauman, sosyoloji alanında çağımız düşünürlerini etkisi altına almaktadır. Ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde gündemin birinci sırasında bulunan küreselleşme konusu üzerinde ortaya koyduğu düşünceler dikkate değerdir. 1989 yılında Amalfi Ödülünü ve 1998 yılında Theodor Adorno Ödülünü almış bulunan, küreselleşme karşıtı olan, yenedünya düzeninin olumsuzluklarını dile getiren Bauman, 9 Ocak 2017 günü yaşamını yitirmiştir.

yoğunluğuna göre belirlemektedir. Bu da bireylerin tüketim toplumunda tüketici olarak sınıflandırıldığını göstermektedir. Geleneksel toplumlardan tamamen farklı olarak günümüz toplumunda tabakalaşmanın tüketime bağlı olarak kendini dışa vurması yadsınamaz bir gerçek olarak önümüze çıkar. Tüketim toplumunda oluşmaya başlayan yeni tabakalaşma biçimi Bauman'a göre tüketicilerin "hareket kabiliyetidir" (Bauman, 1999:99).

Küreselleşme ile birlikte zaman-mekân ayrışmasının ortaya çıkışı ve sürekli hareket halinde olan bireyler için farklı kutuplarda bulunma durumu, zengin olanların daha iyi koşullarda yaşayabilecek varlığa sahip bulunmalarından dolayı yer değiştirmelerine neden olmaktadır. Alt tabakadan olan insanların yaşadıkları alanlarla, üst tabakanınki birbirlerinden birçok açıdan farklıdır. Fakat bu durum öylesine benimsenmiştir ki doğal olarak bir sınır varmışçasına sorgulanmaz. Bunu küreselleşme ile birlikte dünya yüzeyinde de düşünürsek durum değişmez. Alt tabakadaki insanların hareket edebilme olanakları gitgide azalmaktadır. Devletin koyduğu kurallar gereği bir yerden bir yere, bir ülkeden diğerine gitmek de bu insanlar için zorlaşmaktadır. Aslında devletlerin seyahat için koyduğu kurallar göçü engelleyici nitelik taşıyan denetim mekanizmasından başka bir şey değildir. Bu da küreselleşme ile birlikte herkesin özgürleşeceği ve dünyanın küçük bir köy haline geleceği savının alt tabakalar için gerçek dışı olduğunu ortaya koyar. "Küresel hareket kabiliyeti" (Bauman, 1999:100) bile zengin kesime diğer bir deyişle üst tabakaya tanınmış bir hak olarak önümüze çıkar.

Bauman, bu durum üstünde simgesel bir anlam aramaktadır. Ona göre; küreselleşme ile ortaya çıkan sınırların kalktığı düşüncesi, insanları kutuplaştıran bu olgu tarafından iletişimlerini de azalma noktasına getirmiştir. Küreselleşme üst katmanlarda bulunan kişiler için gerçekten de mekânın serbestliğini kolaylaştırmıştır. Dolaşım serbestliği, zenginlerin teknolojik yeniliklere sahip olmaları bakımından sanal olarak da rahatlıkla gerçekleştirebildikleri bir eylem durumundadır.

Küresel dünyada zenginler için "*birinci dünyanın sakinleri*" (Bauman, 1999:101) terimini kullanan Bauman, zenginler için mekândan çok, zamanın önemi olduğu kanısındadır. Genelde yoksul insanlar uğraşacakları bir hobileri ya da sürekli uğraştıkları bir işleri olmadığından, zamansızlık gibi bir sorunla karşı karşıya kalmazlar. Onlar için zamanın pek fazla önemi yoktur. Sürekli ve saatli bir işte çalışan yoksullar da izin günlerinde bu sorunla yüz yüze kalmaktadırlar.

Yoksullar, zenginlerin tersine buldukları mekânla var olurlar. Onlar için zaman değil, mekân (uzam) önemlidir. Çünkü günümüzde boş zamanı değerlendirmek artık tüketimle ilişkilidir. Bu da yoksulların gelir düzeylerinin düşük olması gerçeği göz önüne alındığında, onlar için boş zaman kavramının önemsizliğini anlatmada

yeterlidir. Tüketimin, kapitalizmin yayılması ve küreselleşme ile birlikte ön plana geçişi, boş zaman kullanımını da etkisi altına almış bulunmaktadır. Boş zaman kullanımı tüketimin nesnesi durumunu metasal bir içeriğe sahip olmanın yanı sıra tüketim toplumunda bireyleri kontrolü altına sokmayı da başarmıştır (Aytaç, 2006:11).

Küreselleşmeyle birlikte gündeme sıkça gelen zaman-mekân ayrışmasını zenginler ve yoksullar açısından kıyaslayan Bauman, kendi deyimiyle "birinci dünya sakinleri" olarak nitelendirdiği zenginlerle, "ikinci dünya sakinleri" olarak adlandırdığı yoksulların zaman-mekândan yararlanmalarını şöyle değerlendirmektedir:

"Birinci dünyanın sakinleri olan iş adamlarının, küresel kültür yöneticileri ya da küresel akademisyenlerin giderek daha fazla kozmopolit hale gelen yersiz yurtsuz dünyası için devlet sınırları yerle bir olmuştur; çünkü bu sınırlar dünya malları, sermayesi ve finansı için anlamını yitirmiştir. İkinci dünya sakinleri için göç kontrolü, oturma izni yasaları, "temiz sokaklar" ve "sıfır hoşgörü" politikaları için örülmüş duvarlar giderek yükseliyor; arzuladıkları mekânlar ve kurtuluş rüyalarıyla aralarına kazınan hendek giderek derinleşirken, bütün köprüleri geçmeye her kalkıştıklarında açılıp kapanan köprüler oldukları ortaya çıkıyor. Birinciler canları istediğinde seyahat ederler, seyahatlerinden büyük zevk alırlar (hele birinci mevkide ya da özel uçaklarıyla seyahat ediyorlarsa), onlara seyahat etmeleri için yalvarılır, hatta rüşvet verilir ve bunu yaptıklarında da gülücükler ve açılmış kollarla sıcak bir karşılama onları beklemektedir. İkinciler gizlice, çoğu kez yasa dışı yollarla seyahat ederler ve pislik içindeki gemilerle ötekilerin lüks içindeki birinci mevkie ödediklerinden daha fazla para öderler; vardıkları yerde ise çatılmış kaşlar onları beklemektedir ve şansları yaver gitmezse, tutuklanıp hemen sınır dışı edilirler" (Bauman, 1999:102).

Küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalktığı savı, -Bauman'ın değerlendirmesi de göz önüne alındığında- belli gelir düzeyine erişmiş bireylerin dışında kalanlar için koca bir yalandan ibarettir. Gerçekten de küresel dünyada zenginler için sınırların hiçbir önemi kalmamıştır. Ancak yoksullar açısından sınırlar daha da aşılmaz duruma gelmiştir. Küresel düzenin vaat ettiği şeylerin neredeyse tümü zenginler içindir. Zenginlerin giydiği, yediği, içtiği her şey ve gittiği her yer diğer insanlar için son derece önemli olmaya başlamıştır. Öyle ki diğer insanların yaptıkları şeyler ya da kendine özgü varlıkları azımsanır ve varlık olarak kabul görmez. Televizyonlarda gösterilen zengin yaşamları, zengin olmayan insanlara hiçbir şeye sahip değillermiş izlenimini vermektedir. Bütün varlık parasal servetle ölçülür durumdadır. Zenginlik çalışmakla elde edilen bir durum olmaktan çok, tüketimle ilişkili bir kavram olmuştur. Zenginlerin yaşamlarına olan özentisi, onların

ne kadar çalışarak bunları elde ettiklerine karşı değil, görkemli tüketimlerine ve Bauman'ın deyimiyle "tüketim estetiğine" (Bauman, 1999:109) bağlı olarak ortaya çıkar.

KÜRESEL DÜZENDE TURİST TÜKETİCİLER VE AYLAKLAR

Bauman, küreselleşen dünyada (*yenidünya düzeninde*) tüketici grubu ikiye ayırır. Bunlardan tüketim potansiyeli sınırlı olanlara "aylaklar", tüketim için yeterli kaynağa sahip olup, üretimin ilerlemesine katkıda bulunanlara "turist" adını vermiştir. Aylaklarla turistler yalnızca bu açıdan farklılık göstermezler. Aylaklar, turistler ve üretici gruplar tarafından istenmeyen kişiler ilan edilmişlerdir. Çünkü bunlar "tüketim çarklarının" (Bauman, 1999:109) dönmesine hiçbir katkı sağlamazlar. Bunlar hem turistler hem de üretici grup açısından hiçbir yarar sağlamadıklarından dolayı düzen bozucu olarak görülür ve istenmezler. Bauman'a göre istenmeme nedenleri arasında olanakları bulunmadığı halde turistlere özenmeleri, onlar gibi olmak istemeleri ve ekonomiye beklenen katkıda bulunamamaları sayılabilir.

Aylaklardan en fazla rahatsız olanlar, yerini tam sağlamlaştırılamayan her an aylaklar grubuna inme olasılığı taşıyan turist grubudur. Kendini ve geleceğini güvence altına almış "düzenli giden" (Bauman, 1999:110) turistlerden farklı olarak buldukları yerden ve geleceklerinden tam emin olamayan, yatırımlarının her an başkaları tarafından bir anda kaybolmasına yol açacak konumda bulunan grup, bir gün beğenmedikleri aylakların arasına düşmekten korktuklarından, aylaklardan diğer turist gruba oranla daha fazla rahatsızlık duymaktadırlar. Aynı zamanda bu durum turistlere daha çok hırs ve yaşadıkları ortamdan zevk alabilme olanağını da sağlamaktadır. Küreselleşen dünyada bu uçurumun giderek açılacağı da dikkate değerdir. Çünkü aylaklarla karşılaşmak ve bir gün onlar gibi olmaktan korkan turist takımı, onların yaşadıkları mekânları da kendilerinininkinden uzaklaştırarak onları gettolara hapsedmişlerdir. Küreselleşen dünyada, gettolaşmanın yerini koruyacağı ve yoksul kesimin gittikçe zenginlerin dünyasından soyutlanacağı bilinmektedir. Bauman'a göre küresel dünyada postmodernizm; "yalnızca bir kasta bağlı küresellerin deneyimlerini dile getirir" (Bauman, 1999:115).

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte tüketim toplumunda yaşayan herkesin tüketimden eşit koşullarda yararlanmadığı bilinen bir gerçektir. Bireyin toplum içindeki yeri, gelirin eşitsiz dağılımına göre belirlenmektedir. Diğer bir anlatımla tüketim toplumu içinde bireyin konumunu belirlemede tüketim unsuru ön plana çıkmış bulunmaktadır. Çok uluslu ya da uluslar-üstü şirketlerin mağazaları ve marketler zinciri, tüketicilerin bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin de

etkisiyle üretimin küreselleşmesi ve küresel iletişim araçlarının çeşitlenmesi, tüketime ivme kazandırmış ve tüketim kültürünü hızlandırmıştır. Küresel Şirketler, medya ve internet aracılığıyla gerçekleştirdikleri reklâmlarla tüketicileri, sosyal yaşamlarına katacağı renk ve zenginlik, çevrelerinde yaratacağı imaj vb nedenlerle ürün almaya zorlamakta, tüketim arzusunu körüklemektedir. Toplumda oluşan bu türden tüketim arzusu ve özellikle gençlerin marka tutkusu, tüketimi ihtiyaçtan öte, bir marka ve gösteriş kültürü eksenine kaydırmış bulunmaktadır. Bununla birlikte bireyin yaşam biçiminin belirlenmesinde onun gelir durumuna, satın alma gücüne göre harcama yönü ön plana çıkmaktadır.

Tüketim toplumunda yaşayan herkesin gelir durumunun aynı olmadığı, tüketimden eşit biçimde yararlanmadıkları bilinen bir gerçektir. Gelirin eşitsiz dağılımı tüketim açısından bireylerin yerini, toplum içindeki konumunu da belirlemektedir. Bauman, varlığın servetle ölçülen, tüketimle ilişkili bir kavram olduğunu vurgulamakta, buna göre tüketicileri "*birinci dünya sakinleri*" zenginler ile "*ikinci dünya sakinleri*" yoksullar olarak iki gruba ayırmaktadır. Ona göre, küreselleşme ile birlikte zaman-mekân ayrışmasının ortaya çıkmasıyla, daha iyi koşullarda yaşama varlığına sahip olan zenginler için sınırlar kalkmış iken, yoksul insanların hareket edebileceği olanakları gitgide azalmaktadır. Küreselleşme zenginler açısından mekân serbestliğini ve dolayısıyla onların teknolojik yeniliklerden yararlanmalarını, yeni küresel ürünlere sahip olmalarını kolaylaştırmıştır. Yoksullar ise zenginlerin tersine buldukları mekânla var olurlar ve yoksullar açısından sınırlar daha da aşılma durumuna gelmiştir.

Zygmunt Bauman, küreselleşmeyle şekillenen "*yenidünya düzeninde*" tüketicileri "aylaklar" ve "Turist Tüketiciler" olarak yine iki gruba ayırır. Bauman, tüketim potansiyeli sınırlı olanları "aylaklar", tüketim için yeterli kaynağa sahip olanlar ve bu yönüyle üretimin ilerlemesine katkıda bulunanları "turist" olarak tanımlamıştır. Ona göre aylaklar, "tüketim çarklarının" dönmesine hiçbir katkı sağlamazlar. Bu nedenle de turistler ve üretici gruplarca, düzen bozucu olarak görülürler ve istenmezler. İstenmemelerinin ekonomiye katkıda bulunmamaları yanında, maddi olanakları olmadığı halde turistlere özenmeleridir. Aylaklardan en çok rahatsız olanlar ise, yerini tam olarak sağlamlaştıramamış, yatırımlarının her an başkalarının kaybedilmesi endişesi taşıyan turist grubudur. Bir gün ekonomik gücünü kaybederek aylaklar gibi olmaktan korkan turist takımı, onları yaşadıkları mekânlardan uzak tutmaya özen gösterirler. Bu konuda Bauman, Küreselleşen dünyada gettolaşmanın yerini koruyacağı, yoksul kesimin gittikçe zenginlerin ortamından soyutlanacağı görüşündedir.

Sonuç olarak; bir toplumda bireylerin ekonomik durumlarının, gelir düzeylerinin aynı ve eşit olmadığı, bu yüzden herkesin tüketimden eşit koşullarda

yararlanamadığı tartışmasızdır. Gelir eşitsizliği, tüketim açısından bireylerin tüketim toplumu içindeki konumunu da belirlemektedir. Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin küresel pazara sürdükleri ürünlerin çeşitlenmesi, bu süreçte küresel iletişim araçlarının da devreye girmesiyle piyasaların daha bir hareketlenmesi, doğal olarak tüketimin artmasında etkili olmuş, geleneksel toplumlardan farklı bir tüketim toplumu ve tüketici profili ortaya çıkmıştır. Bauman'ın nitelendirmesiyle "Turistler" ve "aylaklar" olarak iki farklı tüketici grubu yenedünya düzeninde yerini almıştır. Bu bağlamda küreselleşme olgusu, tüketim açısından insanları kutuplaştırmış, zengin-yoksul ayırımını derinleştirmiştir.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, Ö. (2006), "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman" Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:11, Kasım, s. 27-53

BAUDRILLARD, J. (2004), "Tüketim Toplumu", Çev.: Hazal Deliceçaylı, Ayrıntı yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt (a) (1999), "Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar", Çev.: Ü.Öktem, sarmal Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Z. (b) (1999), "Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları", Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları, İstanbul.

KROGH, T.(1999). Frankfurt Okulunun Kültür Analizi, Medya İktidar İdeoloji, (Der.: Mehmet Küçük), Ark Yayınları, Ankara

MARCUSE, H. (a) (1975). Tek Boyutlu İnsan (Çev.: A. Timuçin, T. Tunçdoğan). May Yayınevi, İstanbul

MARCUSE, H. (b) (1997), Tek Boyutlu İnsan, (Çev.:Aziz Yardımlı) İdea Yayınevi, İstanbul

MARSHALL, G. (1999), "Sosyoloji Sözlüğü", (Çev.: Osman Akınhay - Derya Kömürcü) , Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

TOPÇUOĞLU, N.N. (1995), Basında Reklam ve Tüketim Olgusu, Vadi Yayınları, Ankara

YILMAZ, R.A. (1998),"Tüketim Kültüründe İki Sunum Biçimi: Reklam ve Moda", İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 8, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.

ALGILAMA YÖNETİMİ VE KAMU DİPLOMASİ SÜRECİNE ETKİSİ

Prof. Dr. M. Akif Özer

Arş. Gör. İbrahim İrdem

ÖZET

Algılama yönetimi daha çok fayda sağlayan ve belirsizliği daha az olan bilgileri sağlayabilmek için dış dünyadan veri akışını kontrol etmek ve geliştirmek anlamına gelen ve son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş yeni bir yönetim tekniğidir.

Yöntem ABD siyasi kararlarının ülkede ve tüm dünya kamuoyunda benimsenmesi için kullanılan bir teknik olarak ilk kez ABD Savunma Bakanlığı içindeki birimlerce kullanılmıştır.

Bu çalışmada böylesine önemli olan ve önemi de her geçen gün artan algılama yönetimi ve kamu diplomasisi ilişkisi ele alınacaktır. Bunun için önce algı, algılama, algılama süreci gibi kavramlar incelenecek, sonra algılama yönetimi-örgüt yönetimi ilişkisi analiz edilecektir. Çalışmanın son kısmında algılama yönetimi ile kamu diplomasisi ilişkisi kurulacak ve gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde kamu diplomasisi sürecine etkisi konusunda bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Algı, Algı Yönetimi, Kamu Diplomasisi

PERCEPTION MANAGEMENT AND ITS IMPACT ON PUBLIC DIPLOMACY

ABSTRACT

Perception management is a new management technique that means to control and improve the flow of the data from the outside world to be more useful and provide less uncertain information has become very popular in recent years.

The method as a technique was first used for units within the US Department of Defense to adopt US political decisions in the country and throughout the world.

In this study, the relationship between perception management and public diplomacy will be discussed as so important two terms with increasing emphasis. For this, firstly concepts such as sense, perceiving and perceiving process will be examined, then the relationship between perception management and organizational management will be analyzed. In the last part of the study, perception management will be associated to public diplomacy and an assessment will be made about the impact of perception management on public diplomacy in Turkey and the world.

Keywords: Perception, Perception Management, Public Diplomacy

GİRİŞ

Algılama yönetimi daha çok fayda sağlayan ve belirsizliği daha az olan bilgileri sağlayabilmek için dış dünyadan veri akışını kontrol etmek ve geliştirmek anlamına gelen ve son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş yeni bir yönetim tekniğidir.

Yöntem ABD siyasi kararlarının ülkede ve tüm dünya kamuoyunda benimsenmesi için kullanılan bir teknik olarak ilk kez ABD Savunma Bakanlığı içindeki birimlerce kullanılmıştır.

Bu çalışmada böylesine önemli olan ve önemi de her geçen gün artan algılama yönetimi ve kamu diplomasisi ilişkisi ele alınacaktır. Bunun için önce algı, algılama, algılama süreci gibi kavramlar incelenecek, sonra algılama yönetimi-örgüt yönetimi ilişkisi analiz edilecektir. Çalışmanın son kısmında algılama yönetimi ile kamu diplomasisi ilişkisi kurulacak ve gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde kamu diplomasisi sürecine etkisi konusunda bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Algının sözlük anlamı, nesnel dünyayı duyular yoluyla öznel bilince aktarma olarak belirtilmektedir. Algı terimi, dilimizde de, Batı dillerinde de olduğu gibi almak kökünden türetilmiştir. Batı dillerindeki perception terimi ise, Hint-Avrupa dil grubunun almak anlamındaki “kap” kökünden gelmektedir.

Algının en kısa tanımı olan nesnel dünyayı duyular yoluyla öznel bilince aktarma, bir anlamda bizi gerçekliğe götürmektedir. Algılar gerçektir, çünkü insanlar onlara inanırlar (Saydam, 2005:38). Yani algılar nasıl yorumladığımız, neye inandığımız ve nasıl davrandığımız sonucu oluşur. Değer yaratırlar ya da eksiltirler. Genelleştirilirler ya da sorunları çözerler. Gücümüz algılarımızdan kaynaklanır. Onun için birçok psikoloğun inandığı gibi algılama gerçektir (Stupak, 2000:253). Bunun yanında algı bir belirtidir, kişiseldir ve bireyseldir (Bijoor, 2003:2). Deneme ve öğrenme yoluyla ortaya çıkarlar (Stupak, 2006:235).

Bir insanın belli bir yönde eyleme geçebilmesi için ön koşul, o insanın o yönde bir alternatifin varlığını bilmesi ve bu bilgiyi algılamasıdır (Saydam, 2005:69). Bu durum bizi, algının biyolojik bir unsur olarak dış dünyadan yapılan uyarımların fiziksel duyular şeklinde zihinde birleştirilmesi (Ronnie, Johanson, Xiong, 2006:1) şeklindeki tanımına götürmektedir.

ALGILAMA YÖNETİMİ

En kısa tanımıyla algılama yönetimi daha geniş kapsamlı, daha çok fayda sağlayan ve daha az belirsiz enformasyon elde edebilmek için dış dünyadan veri akışını kontrol etmek ve geliştirmek anlamına gelmektedir. Bu tanım, aynı zamanda algılama yönetiminde, veri elde etmenin suni bir haber alma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Saydam, 2005:81).

Algı yönetimi, psikolojik tekniklerden destek alan bir ikna aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hedef kitlenin ikna edilmesine ve rızanın istenilen yöne çevrilmesine yaramaktadır. Günümüzde sadece iletişim ve reklam gibi alanlardan ziyade siyasal karar alıcıların kamuoyunu ikna etmek için kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. (Turan, 2017).

Algılama yönetiminin isim babası olarak Pentagon ve CIA olarak bilinmektedir. Ortaya çıkışı ise "yumuşak güç" kavramı tartışmasının birkaç yıl öncesine rastlamaktadır (Saydam, 2005:70). Dolayısıyla yöntemin kavramlaştırılması ilk kez ABD ordusunda olmuştur. ABD Savunma Bakanlığı bu bakış açısıyla yöntemi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Algılama yönetimi dış izleyicilerce seçilmiş, bilgileri yalanlama ve/veya bildirme faaliyetleridir. Amaç onların duygularını, güdülerini, amaçlarını etkilemek ve değiştirmektir. Bunun için her düzeyde ve her türlü istihbarat sistemi kurulur. Temel amaç; liderleri resmi tahminler ve öngörüler ile etkileyerek resmi faaliyet ve dışsal davranış olarak çıktıya ulaştırmaktır. Birçok farklı alanda algılama yönetimi doğru projeksiyonları, operasyon güvenliğini, aldatmayı, örtbas etmeyi ve psikolojik operasyonları bir araya getirmektedir (The freedictionary, 2006:1).

Bir algılama yöneticisi için temel amaç (özellikle kamu sektörüne hitap ediyorsa) kamu politikalarının gereklerini yerine getirmek için iletişimin her türlü teknik ve unsurlarından yararlanmaktır. Burada gayri meşru unsurlardan da yararlanılabilmektedir. Dolayısıyla bu son husus algılama yöneticilerine yöneltilen eleştirilerin en başında gelmektedir.

ALGILAMA YÖNETİMİ VE KAMU DİPLOMASİSİ

Yukarda da ele aldığımız gibi algılama yönetimi, gerek ülke içinde gerekse yabancı ülkelerdeki hedef kitlelerin görüşlerini etkilemek için yapılan faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır. Bu faaliyetler yurtdışında yoğunlaştığında, kamu diplomasisi adını almaktadırlar. Ülke içinde ise daha çok algılama yönetimi olarak bilinmektedir.

Kamu diplomasisi terimi 1960'larda ulusal hükümetler arasındaki etkileşimden çok uluslararası diplomasi faaliyetlerini betimlemek için kullanılmıştır. Özellikle ABD Bilgi Ajansı, kamu diplomasi misyonunu üslenen bir kurum olarak dikkat çekmektedir.

Kamu diplomasisi ve algılama yönetimi hedef nüfusun siyasal olaylara bakışını kontrol etmeye yönelik bir propaganda stratejisi olarak kabul edilmektedir. Her iki yöntem de İstihbarat teşkilatlarınca daha çok yabancı nüfusu istenen şekilde yönlendirmek için kullanılmaktadır (Parry, 2004/a:1).

Literatürde kamu diplomasisi dürüst propaganda için orijinal bir sözcük edebiyatı yapma yöntemidir. Algılama yönetimi ise özellikle aldatma ve hile yöntemlerinden yararlanma tekniklerini kapsamaktadır. Onun için algılama yönetimi dürüst bilginin sınırlı dağıtım ve yayılması olarak düşünülmemelidir (The freedictionary, 2006:2). Algılama yönetiminin en çok eleştiri alan bu yönünde, yöneticilerin niyetinin aldatma ve hile olduğu belirtilmektedir. Bu radikal yorumun iyi niyetli algılama yöneticilerine haksızlık olacağını da belirten teorisyenler bulunmaktadır.

Her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi algılama yönetimi ile kamu diplomasisi arasında küçük farklılıklar olsa da algılama yönetiminde etkinliği sağlayacak kaynaklardaki yetersizlikler, kültürel anlayış ve kavrayışlarda bütünleşmelere, psikolojik operasyonlara, kamu diplomasisine ve halkla ilişkilere yoğun olarak ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır (Maier-Rahn, 2002:84). Gerek algılama yönetimi gerekse de kamu diplomasisi farklı şekillerde olsa da doğrulama projeksiyonları, operasyon güvenliği ve psikolojik operasyonlarla ilgilidir (Craig, 1999:1).

Kamu diplomasisi kamuoyu oluşturmada algıyı şekillendirme veya imaj üretimi olarak nitelendirilebilir. Temel amaç algıları ve tutumları değiştirmek, istenilen doğrultuda imajın oluşumunu sağlamaktır. Kamu diplomasisi, bir ülkenin düşünce, ideal, kültür kurumları, siyaseti ve milli amaçlarının dış ülkelere iletilmesi süreci olarak nitelendirilebilir. ABD'nin 11 Eylül sonrasında Müslüman ülkelere yönelik başlattığı imaj çalışması, Amerikan dış politikasını bu ülkelere farklı bir şekilde duyurması ve ayrıca Türkiye'nin hükümet nezdinde 2011'li yıllarda Somali'ye başlattığı ve Arap ülkelerine yapılan ziyaretler hem kamu diplomasisi stratejisidir hem de iç siyasetin bir parçası olmuştur (21.yy Türkiye Enstitüsü, 2011).

Algılama yönetimi altında istihbarat teşkilatları hedef nüfusun istenen ve belirlenen aşamalarına gelebilmeleri için çok sayıda yöntem ve adım izlemektedir. Önce faaliyetin uygulanacağı nüfusun kültürel eğilimleri analiz edilmekte, zayıflıkları bulunmakta ve hassas noktaları belirlenmektedir. Ardından bu kültürel göstergelere göre propaganda temaları geliştirilmektedir. Bu paralelde medyadan ve düşünce

tanklarından yararlanılırken, dedikodu, söylentiler ve taşlamalardan hedefe zarar vermek için yararlanılmaktadır.

Devletler için algılama yönetimi ve kamu diplomasisinin önemi; yabancıların her seviyedeki istihbarat birimleri ve liderleri de dâhil olmak üzere, bu ülkelerdeki geniş kitlelerin, kendi hedefleri doğrultusunda tavır almaları ve resmi adımlar atmalarını sağlamak amacıyla, seçilmiş bilgi akışını ve somut belgeleri yönlendirerek yada reddedilmesini sağlayarak, kitlelerin hislerini, güdülenmelerini, düşünce sistemlerini etki altına almaya çalışmak için yürütülen eylemlerin tamamını kapsamından kaynaklanmaktadır (Saydam, 2005:71).

Başarılı algılama yönetimi uygulamaları; çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleri yansıtma, operasyon güvenliği sağlama, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi temel unsurların bileşkesinden oluşmaktadır.

Literatürde algılama yönetimi kapsamında kamu diplomasisi uygulamalarına en iyi örneklerden birisi Filistin lideri Yasin Arafat'la ilgili olarak gösterilmektedir. Yaşadığı dönemde Arafat kamu diplomasisini çok iyi kullanan nadir liderlerden birisi olmuştur. Arafat, önce kamu vicdanını etkilemiş ve tüm dünyada politikacıların kamu vicdanı algılamalarını etkilemiştir. Bu taktik, onun nasıl teröristlikten Nobel Barış Ödülü sahipliğine uzandığı sorusunun en açık cevabıdır (De Bakker-Edelman, 1996: 1). Yasin Arafat'ı, dünya, uçak korsanı olarak gazete sayfalarından tanımıştır. Ancak ilginçtir ki Arafat, politika yapıcılarını etkilemek için hiçbir şey yapmamıştır. Uçak kaçırması dünya kamuoyunca fark edilmesi için yeterli olmuştur. Farkında olmak bazen etkilemek için tek başına yeterli olmaktadır. Ardından self-determinasyon hakkını savunmuş ve ülkesini İsrail ile aynı düzeye taşımıştır. Ancak bunu yaparken stratejik bir taktik geliştirerek Avrupa ülkelerinde Filistin lehine kamuoyu oluşturmuştur. Özellikle Arafat'ın Hollanda kamuoyuna yönelik çabaları kısa sürede sonuç vermiş ve sonuçta Hollanda Filistin Kurtuluş Örgütüne kapılarını açan ilk ülke olmuştur.

ABD Savunma Bakanlığı genel olarak algılama yönetimini bir psikolojik operasyon türü olarak görmektedir. Bu yöntem kullanılarak, insanlar geleneksel olarak dış dünyaya yönelik olarak hazırlanmakta ve onların duygularını, düşüncelerini, motivasyon unsurlarını ve mantıklarını etkilemek için bilgi toplanmakta, bilgi aktarılmakta ve bazı bilgiler de değiştirilmektedir.

Algılama yönetimi ABD'de Başkan Reagan döneminde kamu diplomasisi ismiyle kullanılmıştır. Başkan Bush yönetiminde ise bu tür faaliyetlere "stratejik etki" denilmiştir. Esasında her iki kavram da ABD yönetiminde, tüm dünyada ve gerektiğinde de ABD'de algılamayı yönetme istek ve kapasitesini göstermektedir (Guma, 2006:1).

ABD'de yarım yüzyıldan beri CIA yurtdışında algılama yönetimi taktiği geliştirmektedir. Örneğin 1953 yılında İran Başbakanının görevden alınması için bir propaganda geliştirmişler ve Başbakanın garip bir kişi olduğunu çünkü çalışma ofisinde bornoz giydiği şeklinde fısıltı dedikodusunu çalıştırmışlardır (Parry, 2004/b:2). Benzer faaliyetler Vietnam Savaşı sırasında da yapılmıştır. Özellikle savaş sonrasında kamuoyunu manipüle etmek için algılama yönetimi kapsamında çeşitli politikalar uygulanmıştır (Parry, 2004/a:1). Bu dönemde Vietnamlıların boş inançları olan bir topluluk olduğu şeklinde yanlış astroloji raporları yayınlamışlar ve Vietnam güçleri için büyük hezimete uğrayacakları şeklinde tehlike tahminleri yapmışlardır. Bu süreçte CIA'in başarısı, medyanın kapasitesine ve istihbarat ajanlarının kontrol ve yürütme yeteneklerine bağlı (Parry, 2004/b:6) olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

ABD'de 1950'lerin başında algılama yönetimi faaliyetleri Haber ve Kamu Enformasyon Örgütü ve CIA bünyesinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Bu tarihlerde, söz konusu alanda faaliyet gösteren uzman sayısının New York Times'a göre 800'ü geçtiği belirtilmektedir.

Algılama yönetimi uygulamaları 1980'lerde artmaya başlamıştır. Bu dönemde CIA çalışanları ve askeri psikolojik savaş uzmanları tarafından kamu diplomasisi araçlarının organize bir şekilde kullanımı amacı ile gündeme getirilmiştir (Parry, 2006:1). 1980'lerin ortasında dönemin CIA Başkanı, algılama yönetimi faaliyetleri için yeni bir konsept geliştirmiştir. Bu dönemde örgütlü ve organize olmuş bir şekilde kamu diplomasisi araç ve organları yeni bir ürün gibi yeniden dizayn edilmiştir. Bu sırada Orta Amerika'da komünizm korkusunun olması, Sandinistalar etkisi, ABD'yi özellikle bu bölgeye yönelik yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Ayrıca Başkan Reagan'ın listesinde dünyanın diğer bölgeleri de vardı. Örneğin dönemin Libya lideri Kaddafi listenin başında yer alıyordu. Bu dönemde yapılan algılama yönetimi çalışmaları daha çok beyaz propaganda ismi altında ve gizlice ABD hükümeti tarafından finanse edilmiştir (Guma, 2006:1).

ABD Savunma Bakanlığı, algılama yönetimi ile ilgili olarak; yönetilen algıyı yaymak, bilgiyi yönetmek, kaçınılmaz olarak medyayı yönetmek ve terörle savaş konusunda avantaj sağlamayı (O'Connor, 2006:1) temel amaçları olarak saymaktadır.

Son yıllarda ABD'deki algılama yönetimi faaliyetlerine Irak savaşı damgasını vurmuştur. ABD'de; Irak'taki savaş paradoksunun, algılama yönetiminin Amerikan halkının duygularını, nesnel sorgulamalarını, motivasyonlarını, etkilemedeki başarısı oranında azalacağına inanılmaktadır. ABD'yi Amerikan bayrakları ile karşılayan Kuveytliiler, ABD Donanmasını alkışlayan Iraklılar, bu süreçte Amerikan halkının düşüncelerinin şekillenmesine önemli etki yapmaktadır. ABD'de bu önemli faaliyetler CIA kontrolündeki Rendon Grup gibi kuruluşlarca sağlanmaktadır

(Rampton-Stauber; 2006:2). ABD'de 2005 yılında Pentagon, Rendon Grup gibi üç sözleşmecî kuruluşu 300 milyon dolar tahsis etmiştir. Burada amaç beş yıllık bir süreç içinde, uluslararası algılama yönetimi projesi kapsamında uzmanlar tarafından psikolojik operasyonlar için yaratıcı görüşlerin oluşturmasını sağlamaktır (Jonathan, 2005:1). ABD başta psikolojik operasyonlar olmak üzere, tüm faaliyetlerinde söz konusu strateji uzmanlarının görüşlerinden yararlanmaktadır. ABD'de Rendon Grup'un sahibi Rendon "savaşı satan adam" olarak tanınmaktadır. Rendon grup Bush döneminde 2000-2004 arasında Savunma Bakanlığı ile en az 35 sözleşme yapmış ve yaklaşık 50/100 milyon dolar almıştır. (Bamford, 2006:3).

ABD'li algılama yöneticileri, Irak savaşında, ABD'nin Iraklı asilere karşı yürüttüğü mücadeleyi "terörle mücadele", Saddam Hüseyin'in isyankarlarla mücadelesini ise "vahşi bir diktatörün yaptıkları" şeklinde yaymaya çalışmışlardır (Moore, 2004:2). Algılama yöneticileri "Biz Saddam karşısında olan Iraklılara ve Kürtlere televizyon istasyonları kurarak yardım ediyoruz. Televizyondan Saddam karşıtı propaganda yapmak için buradayız" şeklindeki sloganlarla Irak halkını ABD'nin yanına çekmeye çalışmışlardır. Bu faaliyetleri yürüten grubu ise (Rendon Grup), CIA, bu işleri yapması için görevlendirmiştir (Bamford, 2006:2).

Rendon Grup ve benzerleri ABD propagandası yapmak için, Irak'ta 20 Martta 2003'teki ilk saldırıdan önce havadan 40 milyondan fazla el broşürü atmışlardır. Bazı broşürler ABD güçlerine karşı mukavemet gösterilmemesini öngörürken bazıları da Irak Baas Partisi liderlerini küçümseyici nitelikteydi (Collins, 2003:2). Bu durum halk üzerinde önemli psikolojik etkilere yol açmış ve halkın Irak yönetimine olan desteğinin azalmasında büyük rol oynamıştır. Görüldüğü gibi ABD, Irak için özgürlük operasyonunda algılama yönetimi taktiklerin yararlanmış, kamu diplomasisi, yani ABD politikalarının içeriği, yapılanlar ve niyetler ile ilgili bilgilendirme ve ikna etme faaliyetlerini yürütmüş ve bu süreçte psikolojik operasyonlardan yoğun bir şekilde yararlanmış (Saydam, 2005:72).

ABD açısından Irak operasyonunun kilit noktası, dış kamuoyunun desteğinin alınmasını sağlayan kamu diplomasisi, psikolojik operasyonlar, dış izleyicileri etkileyen ve ikna eden faaliyetler ve medya olmuştur (Collins, 2003:1).

ABD'de Irak operasyonunda psikolojik operasyon aracı olarak radyoyu çok etkin kullanmıştır. Uçaklara kurulan radyo istasyonlarından popüler müzik ve haber yayını yapmışlar ve birçok duyuruyu bu yöntemle Iraklılara iletmışlerdir. Müzik aralarında yaptıkları anonslarla niyetlerini belirtmişlerdir. Ayrıca nüfus yoğunluğunun olmadığı yerlerde de radyo istasyonları kurmuşlardır. Bu şekilde ülke üzerinde bu alanda tek güç olup Irak halkını tek noktadan kontrollü olarak bilgilendirmeyi amaçlamışlardır (Collins, 2003:2). ABD güçleri ayrıca Irak savaşı sırasında Irak rejimi ile ilgili önemli konumda olan kişilere cep telefonu mesajı ve e-mailler göndererek, kişisel algılama

yönetimi uygulaması da yapmışlardır. Bunun yanında çağın iletişim aracı olan internet imkânlarından da yararlanmışlardır. 2003 yılında Irak'ta sadece 60 tane internet cafe vardı ve ev başına 25 dolar ücret Iraklılar için çok yüksekti. Bazı Baaz Partisi üyeleri dışında Iraklılar İnternet'ten kolaylıkla yararlanamadılar. ABD'de bu durumu kendi lehine çok iyi kullandı (Collins, 2003:3). Algılama yönetimi uygulaması olarak Iraklılara kısmi de olsa internette yararlanma imkânı verilerek, ABD'ye yönelik bir sempati oluşması için çaba harcandı. ABD son olarak Irak savaşı sırasında uyguladığı tüm bu yöntemleri sürekli olarak psikolojik operasyon taktikleri kapsamında gerçekleştirmiştir. Burada ürünün sponsorunun kim olduğu en başta gizli tutulmuştur. Irak savaşı sürecinde kaynağı belli olmayan siyah psikolojik operasyon taktikleri kullanılmış ve bunlar tek kaynaktan yönetilmiştir.

ABD merkezi İstihbarat Kurumu ancak Şubat 2003'ten sonra sponsorları ya da kaynakları açıklamaya başlamıştır. Siyah propaganda da kişiler bilgilerin hangi kaynaklardan geldiğini anlayamamaktadırlar. Ancak burada risk, hile ve aldatmacanın örtülü olması durumunda beyaz yada siyah psikolojik operasyonun zarar görebilme ihtimalinin bulunmasıdır (Collins, 2003:3).

ABD, uluslararası bilgi enformasyon sistemini de çok iyi kullanmaktadır. ABD'de bu süreçte görevli kuruluşlar, alanlarında oldukça iyi olan algılama yöneticilerinden oluşmaktadır. Kuruluşlar deniz aşırı ülkelerde ve içeride, algılama yönetimine kapsamında yapılması gerekenleri hiçbir şekilde karıştırmazlar. Temel amaçları, ABD üzerinde nasıl doğrudan propaganda yapıldığını belirlemek ve ABD hükümetinin, bu faaliyetlere "karşı propaganda" üretmelerine yardımcı olmaktır (Peet, 2001:1).

SONUÇ

Son yıllarda ABD'de resmi olmamakla birlikte özel sektör kuruluşu gibi hareket eden ve yukarıda belirttiğimiz psikolojik operasyonlar konusunda gerek ABD İstihbarat birimlerine gerekse de ABD Hükümetine, özellikle Ortadoğu, petrol, terör konularında sürekli geri bildirim sağlayan ve stratejik politika üreten çok sayıda düşünce kuruluşu kurulmaktadır. Bu kuruluşların hemen hemen hepsi uyguladıkları bilgi operasyon süreçlerini aşağıda belirtilen on iki temel adımda gerçekleştirmektedir ve 21.yüzyılda devletlerin, kurumların veya örgütlerin başarılı bir kamu diplomasisi ve algı yönetimini tesisi için bu ilkeler oldukça önemlidir (Jones, 1999:3):

- Görevin analizi: Amaç askeri ve politik amaçların ve komuta merkezinin niyetinin belirlenebilmesi için görevlerin analizinin yapılmasıdır. Bilgi operasyon hücreleri, mevcut ve geçerli bilgi ve istihbaratı toplarlar ve cevaplanması gereken soruları hazırlamaya başlarlar.

- İstihbarat toplamak:: Öncelikle plânlama, yerine getirme, izleme ve değerlendirme yapmak gerekmektedir.
- Bilgi operasyonlarının amaçlarının belirlenmesi: Amaçlar spesifik, açık ve belirgin olmalıdır.
- Caydırmak, vazgeçirmek: Karşı tarafı belirlenen amaçlar doğrultusunda dezenformasyon tekniklerinden yararlanarak caydırmak çok önemlidir.
- Her unsur için amaçları belirlemek: Atılacak her adımda amaçların belirlenmiş olması, bir anlamda yol haritasının çıkarılmasına yardımcı olur.
- Bilgi operasyon amaçlarını saptamak, analiz etmek: Amaçların uygunluğunun mutlaka analiz edilmesi gerekmektedir.
- Sıcak bir bilgi teması ortamı oluşturmak: Bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi için uygun ve yeterli veri kaynakları belirlenip, bunların değerlendirilmesi için gerekli ortamlar oluşturulmalıdır.
- Baskı noktalarını analiz etmek: Bu noktalar davranışların kontrol edilmesi sürecini etkiler. Örneğin sıkıntı içindeki bir topluluk için yardımlar önemli bir baskı noktasıdır.
- Etkinlik ölçülerini geliştirmek: Bana amaçlarıma ulaşmamda yardım edecek bilgi operasyonlarını nasıl bilebilirim? sorusuna cevap bulmak gerekmektedir.
- Etkinlik: Çıktı ile amaçlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Burada bilgi operasyon amaçları başarılı mı? Hayırsa niye hayır? sorularına cevap aranır.
- Verimlilik: Girdi ile çıktı arasındaki ilişkidir. Bilgi operasyonları etkin olsa da bunların verimli yani hızlı ve ucuz olabilmesi için çaba harcanmalıdır.
- Bilgi operasyonları kampanya plânlarını yürütmek, yerine getirmek ve takip etmek: Bunları gerçekleştirmek için bir uyum matriksi oluşturmak gerekmektedir. Yani plânların yürütülmesi, gereğinin yapılması ve sonuçların takip edilmesi birbirleriyle uyum içinde olan teknik ve taktiklerle sağlanmalıdır.
- Bilgi operasyon plânlarını değerlendirmek: Nihayetinde en önemli olan bu aşamada, plânın değerlendirmesi ve ona göre faaliyete geçilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

BAMFORD, JAMES The Man Who Sold the War http://www.rollingstone.com/politics/story/_/id/8798997?pageid=rs.Home&pageregion=single7&rnd=1132756895217&has-player=true&version=6.0.12.1212 10.3.2006.

BIJLOOR Harish It's perception management! <http://www.blonnet.com/catalyst/2003/04/17/stories/2003041700140400.htm>.

COLLINS Steven Mind games <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/english/art4.html>.

CRAIG, Jones; "The Perception Management Process", Military Review, Dec 98-Feb99, Vol. 78, Issue 6, 1999.

DE BAKKER, Ferdinand - EDELMAN, Karen A., Perception Management: The Yasir Arafat Transformation, Across the Board, 01471554, Oct96, Vol. 33, Issue 9.

GUMA, Greg; The evolution of perception management tactics <http://www.towardfreedom.com/home/content/view/388/59/25.2.2006>.

THEFREEDICTIONARY; [http://enclopedia.thefreedictionary.com/Perception management](http://enclopedia.thefreedictionary.com/Perception%20management) (10.03.2006).

JONATHAN, Alter; "The Real Price Of Propaganda", Newsweek, Vol. 146, Issue 24, 12/12/2005.

MAIER, Mark and Tim RAHN; " Information Operations and Millennium Challenge" Joint Force Quarterly, Issue 35, 2002.

MOORE, Stan; Examples of "Perception Management" http://usa.mediamonitors.net/headlines/examples_of_perception_management_instruction_by_omission(Sunday June 13 2004)

O'CONNOR, Rory; Perception Management, <http://www.mediachannel.org/views/dissector/affalert299.shtml> (10.03.2006).

PARRY Robert; Bush's 'Perception Management' Plan, <http://www.consortiumnews.com/2004/a>

PARRY, Robert; "Perception Management", <http://www.consortiumnews.com/2004/b>.

PARRY, Robert, Lost History: CIA's Perception, Management, <http://www.consortiumnews.com/archive/lost12.html>. 11.01.2006.

PEET, Preston; Perception management & domestic propaganda <http://www.disinfo.com/archive/pages/dossier/id248/pg1/index.html> October 02, 2001.

RAMPTON, Sheldon and John STAUBER How To Sell a War [http://www.inthesetimes.com/](http://www.inthesetimes.com/comments) comments (10-03-2006).

RONNIE, L M. Johansson and Ning XIONG; Perception Management: An Emerging Concept for Information Fusion, www.nada.kth.se. (20-02-2006).

SAYDAM, Ali; Algılama Yönetimi, NPQ Türkiye Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 70, 2005

SAYDAM, Ali; Algılama Yönetimi, Rota Yay., İstanbul, 2005.

STUPAK, Ronald J.; " Perceptions Management: An Active Strategy For Marketing And Delivering Academic Excellence At Liberal Arts Colleges", Public Administration Quarterly, Summer, 2001.

STUPAK, Ronald j; Perception Management: An Active Strategy For Marketing And Delivering Academic Excellence, Business Sophistication, And Communication Successes, Public Administration & Management: An Interactive Journal 5, 4, 2000, pp. 250-260.

TURAN, Pınar (2017); "Neymiş Bu Algı Yönetimi?", <http://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/pinar-turan/neymis-bu-almi-yonetimi-1623074/> (Erişim, 22 Ağustos 2017).

21.yy Türkiye Enstitüsü (2011). "Psikolojik Operasyon, Algı Yönetimi ve Propaganda". (Erişim 22 Ağustos 2017, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2011/10/24/6344/psikolojik-operasyon-almi-yonetimi-ve-propaganda#_ftn74).

TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE CARİ AÇIK İLE KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN VAR MODELİ İLE DÖNEMSEL ANALİZİ

Arş. Gör. Gonca BIYIK¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 1990-2016 döneminde cari açık ve kamu kesimi borçlanma gereği arasındaki ilişkinin VAR Analizi ile ortaya konmasıdır. Analizde, cari açık, kamu kesimi borçlanma gereği ve toplam tasarrufların GSYH içindeki payları değişkenler olarak kullanılmıştır. Öncelikle serilerin birim kök testi sınamaları yapılmış ve Johansen Eşbütünleşme Analizi ile değişkenlerin aralarında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ardındankamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH içindeki payında bir değişimin diğer değişkenler üzerindeki etkisi Etki-Tepki analizi ile belirlenmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin cari açığı etkilediği bulgusuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Cari Açık, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, VAR Analizi.

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu, günümüzde yeni bir kavram olmayıp ilk ortaya çıkışı hakkında çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Türkiye'de ise; küreselleşme olgusu, 1990'larda finansal sermayenin serbest dolaşımının başlaması ile makroekonomik göstergelerde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede küreselleşme ile birlikte bütçe açığı, kamu kesimi borçlanma gereği, dış ticaret açığı, cari açık ve ekonomik büyüme üzerinde çeşitli etkiler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan cari açık ile bütçe açığı arasındaki ilişkinin varlığı hakkında, literatürde, iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. İlki, bütçe açığı ve cari açık arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını kabul eden Geleneksel Keynesyen yaklaşımı; diğeri de nedensellik ilişkisinin varlığını kabul etmeyen Ricardo Eşdeğerlik Teorisi yaklaşımıdır. Çalışmada, söz konusu ilişki, kamu kesiminin toplam açığının cari açık üzerindeki etkisini tespit etmek hedeflendiğinden cari açık ile kamu kesimi borçlanma gereği arasındaki ilişki, VAR Analizi ile sınanacaktır.

¹ Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, goncabiyik@gazi.edu.tr

YAZIN İNCELEMESİ

Cari açık, ödemeler bilançosundaki cari işlemler hesabının negatif bir değer alması olarak ifade edilebilir. Cari açığın gerçekleşmesinde ise, pek çok unsur bulunmaktadır. Ülkelerin farklı gelişmişlik seviyeleri ve ekonomik politikaları cari açığın ortaya çıkmasında etkilidir. Literatürde, cari işlemler hesabının denge durumunu açıklamaya çalışan dört yaklaşım söz konusudur: Esneklikler yaklaşımına göre Marshall-Lerner koşulu ($\epsilon_X + \epsilon_M > 1$) altında devalüasyon olması durumunda dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2009, 451-452). Toplam harcama yaklaşımına göre eksik istihdamda çalışan bir ekonomide devalüasyon olması durumunda ihracatın teşvik edilerek toplam üretimin toplam harcamalardan fazla olması ile ödemeler bilançosunun dengelenmesidir (Seyidoğlu, 2003, 72-73). Parasalcı yaklaşıma göre ekonomide sabit kur varsayımı altında dış ödemelerde ortaya çıkacak bir dengesizlik parasal tabanın genişlemesine dolayısıyla para arzında dalgalanmaya yol açacak ve ödemeler bilançosunu üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır (Keyder, 2008, 458). Tüketimin dönemler arası ikamesi yaklaşımına göre cari işlemler dengesi, geleceğe dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının sonucunda belirlenmektedir (Obstfeld ve Keneth, 1994, 2).

Ekonomide cari açığa neden olabilecek bir unsur olarak görülen bütçe açığının cari açığı açıklama gücü hakkında literatürde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Geleneksel Keynesyen yaklaşımına (ikiz açık) göre Mundell-Fleming modeli çerçevesinde bütçe açığındaki bir artış faiz oranlarını artırıcı etki yapacak dolayısıyla sermaye akışları hızlanacak ve döviz kuru değerlenerek ithalatı artırıp cari açığa neden olacaktır (LauveBaharumshah, 2004, 90). Ricardo'nun bakış açısı çerçevesindeki benzer analizler, 1893'te Antonio De Viti De Marco tarafından yapılmış, 1958'de James Buchanan tarafından tartışılmış ve 1974'te Barro tarafından yeniden gözden geçirilmiştir (Buchanan, 1976, 337). Ricardo Eşdeğerlik Teorisi'ne göre devletin açık finansman politikası çerçevesinde cari vergilerde indirim yapması sonucu söz konusu açık finansmanı borçlanma ile karşılanacak dolayısıyla gelecek dönem vergilerinde bir artışı tetikleyecektir (Barro, 1988, 3-4). Devletin her dönem harcamalarının değişmeyeceği varsayımı altında gelecekteki vergi artışları toplam harcamalar ile toplam gelirleri ve ekonomideki borçlanma ile vergilemeyi denkleştirecektir (Barro, 1988, 3-4). Ayrıca bütçe açığı faiz oranlarını etkilemeyeceği için cari açığa yol açmayacaktır (LauveBaharumshah, 2004, 90). Barro'ya göre makul koşullar altında vergi mükellefleri gelecekteki yükümlülükleri sermayeleştireceği için devlet tahvilleri (kamu borçlanması) net servet etkisi olarak algılanmayacak ve borçlanmanın etkisi vergileme ile ikame edilecektir (Buchanan, 1976, 337).

Literatürde, cari açık ile bütçe açığı arasındaki ilişkileri inceleyen çeşitli çalışmalarda her iki tezinin de doğrulandığı sonuçlara varılmakla birlikte ilişkinin nedensellik yönü farklılaşmakta hatta ikiz açığa karşılık üçüz açık olgusu ortaya çıkmaktadır. Yapılan bazı çalışmalar ve bulguları Tablo-1’de yer almaktadır:

Tablo1: Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)	Yıl	Dönem	Ülke	İlişki
Darrat	1988	1960:I- 1984:IV	USA	İkiz Açık
Anoruo ve Ramchander	1998	1957/60- 1993	SoutheastAsianCountries	Ricordo Eşedeğerlik Teorisi
Lauve Baharumshah	2004	1976:I- 2000:III	Malaysia	İkiz Açık
Sever ve Demir	2007	1987- 2006	Türkiye	İkiz Açık
Yılmaz ve Akıncı	2012	1980- 2010	Türkiye	RicordoEşedeğerlik Teorisi
Tülümce	2013	1984- 2010	Türkiye	Üçüz Açık
İpek ve Kızılgöl	2016	2004:I- 2014:III	Türkiye	Üçüz Açık

YÖNTEM VE VERİ

Çalışmada; Türkiye’de 1990-2016 döneminde cari açık ve kamu kesimi borçlanma gereği arasındaki ilişki, Eviews-8 paket programında VAR Analizi ile yapılmaktadır. Analizde kullanılan veriler, cari açık, kamu kesimi borçlanma gereği ve toplam tasarrufların GSYH içindeki paylarıdır. Veriler, Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası ve IMF veri tabanlarından nominal değerler olarak elde edilmiş ve GSYH deflatörü ile reel değerlere dönüştürülmüştür.

VAR Analizi için öncelikle serilerin Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi ile durağanlık sınaması yapılmaktadır (Gujarati, 2006, 720). Bu serilerin VAR modeli ile açılmasında uygun gecikme uzunluğu tespit edilmektedir. Serilerin trend barındırmalarından dolayı VARmodelinin tahmin edilmesinde modele trend faktörü dışsal olarak eklenmektedir. Serilerin birinci sıra farkta durağan olmaları durumunda aralarında uzun dönemdeki ilişki, Johansen Eşbütünleşme Testi ile sınanmaktadır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi, Granger Testi ile yapılmaktadır. VAR modelinde, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH içindeki payında meydana gelecek bir standart sapmalılık şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi ise, Etki-Tepki Analizi ile yapılmaktadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

VAR Analizi için serilerin ADF Birim Kök Testi ile birinci sıra farkta durağan oldukları bulunmuştur. Bu serilerin VAR modeli ile açılmasında uygun gecikme uzunluğu (4) olarak tespit edilmiştir. VAR(4) modeli, normal dağılıma sahiptir ve otokorelasyon sorunu bulundurmamaktadır. VAR(4) modelinin tahmin sonuçlarına (Ek-1) göre trend faktörü anlamlı bulunmuştur. VAR(4) modelindeki değişkenlerin cari açığın GSYH içindeki payını açıklama gücü (R^2) % 72'dir. Seriler, birinci sıra farkta durağan oldukları için aralarında uzun dönemde birlikte hareketin varlığı, Johansen Eşbütünleşme Testi ile sınanmıştır. Bulgular, % 5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında anlamlı eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre değişkenler arasındaki uzun dönem denge modeli şöyledir:

$$\Delta ca_t = 0.03 + 1.19\Delta kkg_t - 1.46\Delta t_t + u_t$$

[t] [4.6] [4.5]

Uzun dönem denge modeline göre kamu kesimi borçlanma gereği ve toplam tasarrufların GSYH içindeki payındaki bir puanlık artış, cari açığın GSYH içindeki payı üzerindedir. (1.19) puan pozitifve (1.46) puan negatif yönde etkiye neden olmaktadır.

Kısa dönem denge modeli ise şöyledir:

$$\Delta ca_t = -2.71 + 1.86\Delta kkg_{t-1} + 1.51\Delta kkg_{t-2} + 1.04\Delta kkg_{t-3} - 2.22\Delta t_{t-1} + 0.18trend - 2.11u_t$$

[t] [3.1] [3.4] [3.2] [2.7] [2.1] [-3.3]

Kısa dönem denge modeline göre de değişkenler arasındaki hata düzeltme katsayısı % 5 anlamlılık düzeyinde -2,1 olarak anlamlı bulunduğundan, değişkenlerin uzun dönemde dengeye gelebilmelerinde kısa dönemli dengesizlikler her dönem 2.11 puandüzeltilmektedir.

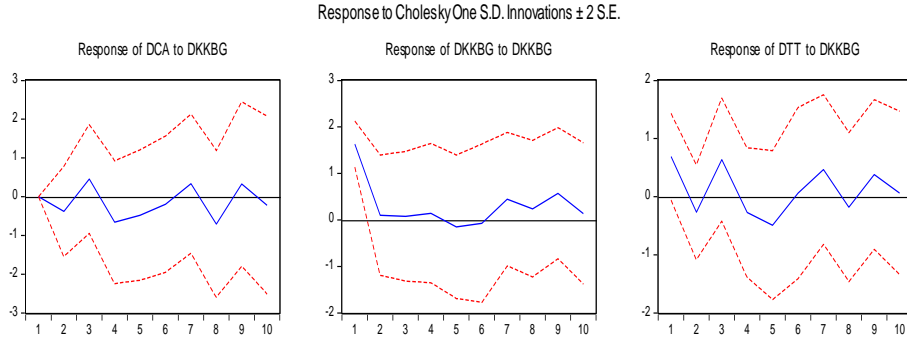
Şekil 1: Granger Nedensellik Testi Bulguları

Cari Açık (p-değeri)	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (p-değeri)
0.01	0.06
% 5 anlamlılık düzeyi	% 10 anlamlılık düzeyi
H_0 : KKBG, CA'nıngranger nedeni değildir.	H_0 : CA, KKBG'nıngranger nedeni değildir.
H_1 : KKBG, CA'nıngranger nedenidir.	H_1 : CA, KKBG'nıngranger nedenidir.

Granger Nedensellik Testi bulguları Şekil-1'de (Ek-2) yer almaktadır. Bulgular, cari açık ile kamu kesimi borçlanma gereği arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.

VAR(4) modelinde, Etki-Tepki Analizi bulguları Şekil-2'de yer almakta ve cari açığın GSYH içindeki payının ilk tepkisinin 2. döneme kadar pozitif, izleyen dönemlerde ise, 4.-7. dönem ve 9.-10. Dönem arasında pozitif olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla cari açık ile kamu kesimi borçlanma gereği arasında ikiz açık teorisi doğrulanmaktadır.

Şekil2: Etki-Tepki Analizi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bulguları ile literatürdeki Geleneksel Keynesyen Yaklaşımı çerçevesinde ikiz açık teorisi doğrulanmakta ve uzun dönemde kamu kesimi açığının cari açığı artırdığı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca toplam tasarrufların da cari açığı azalttığından artırılması gerektiğine işaret etmektedir. Literatürde, üçüz açık üzerine yapılan çalışmalarda, cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkiye tasarruf açığı da eklenmektedir. Bulgular ise, Türkiye'de üçüz açığın da olabileceğini göstermektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dışa açık ekonomilerin varlığı, yapısal kırılganlıklar ve küresel entegrasyonun ekonomideki etkisi, ikiz açık ya da üçüz açık sorununa yol açabilmektedir. Bu sorunun giderilmesi için ekonomik yapının güçlendirilmesi, dışa bağımlı makroekonomik politikaların terk edilmesi, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi ve uzun süre ülke içinde kalmalarının sağlanması, yerli üretimin desteklenmesi, ucuza mal edilmeyen yatırım mallarının ithalatının kontrollü olarak yapılması, ar-ge faaliyetlerine ağırlık verilmesi, know-how geliştirilmesi, yatırımların planlanması, tasarrufların artırılarak verimlilik artışı sağlayacak ve büyümeyi destekleyecek alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anoruo, E. And Ramchander, S. (1998). Current Account And Fiscal Deficits: Evidence From Five Developing Economies Of Asia. *Journal Of Asian Economics*, 9(3), 487-501.
- Barro, R. J. (1988). The Ricardian Approach To Budget Deficits. *NBER Working Paper Series*, No 2685, 1-36.
- Buchanan, J. M. (1976). Barro On The Ricardian Equivalence Theorem. *The Journal Of Political Economy*, 84(2), 337-342.
- Erşan S. ve Demir, M. (2007). Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 47-63.
- Darrat, A. F. (1988). Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits? *Southern Economic Journal*, 54(4), 879-887.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel Ekonometri*. (4. Baskı). Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen (Çev.). İstanbul: Literatür.
- İpek, E. ve Kızılgöl, Ö. A. (2016). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 425-441.
- Keyder, N. (2008). (11. Baskı). *Para: Teori, Politika, Uygulama*. Ankara:Seçkin Yayıncılık.
- Lau, E. And Baharumshah, A. Z. (2004). On The Twin Deficits Hypothesis: Is Malaysia Different? *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum*, 12(2), 87-100.
- Obstfeld, M. And Keneth, R. (1994). Intertemporal Approach To The Current Account. *NBER Working Paper Series*, No 4893, 1-75.
- Seyidoğlu, H. (2003). (4. Baskı). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). (17. Baskı). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Tülümce, S. Y. (2013). Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi. *Maliye Dergisi*, 165, 97-114.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). Türkiye’de Cari Açıkların Belirleyicileri: Bir Zaman Serisi Analizi. *Tisk Akademi*, II, 54-83.

EK1: Model Tahmin Sonucu

Vector Autoregression Estimates			
Standard errors in () & t-statistics in []			
	DCA	DKKBG	DTT
DCA(-1)	0.994052 (0.44244) [-2.24675]	-1.030377 (0.35353) [-2.91455]	-0.598071 (0.35813) [-1.66998]
DCA(-2)	0.661063 (0.52046) [-1.27016]	-0.696392 (0.41587) [-1.67456]	-0.643465 (0.42128) [-1.52741]
DCA(-3)	0.018985 (0.51713) [-0.03671]	-0.542303 (0.41321) [-1.31243]	-0.352191 (0.41858) [-0.84139]
DCA(-4)	-0.434264 (0.39199) [1.10785]	-0.181258 (0.31322) [-0.57870]	-0.015065 (0.31729) [-0.04748]
DKKBG(-1)	0.656008 (0.32593) [-2.01271]	-0.567364 (0.26043) [-2.17853]	-0.363348 (0.26382) [-1.37724]
DKKBG(-2)	0.397061 (0.34303) [-1.15750]	-0.406057 (0.27410) [-1.48142]	-0.016843 (0.27767) [-0.06066]
DKKBG(-3)	-0.565589 (0.34755) [-1.62737]	-0.390104 (0.27771) [-1.40474]	-0.306363 (0.28132) [-1.08902]
DKKBG(-4)	1.087037 (0.36091) [-3.01189]	-0.645424 (0.28839) [-2.23805]	-0.859678 (0.29214) [-2.94269]
DTT(-1)	-0.999286 (0.45992) [2.17274]	1.488008 (0.36750) [4.04905]	0.474064 (0.37228) [1.27341]
DTT(-2)	-1.535202 (0.60594) [2.53358]	1.160891 (0.48417) [2.39768]	0.872022 (0.49047) [1.77792]
DTT(-3)	-0.473395 (0.48711) [0.97183]	0.624915 (0.38923) [1.60553]	0.310907 (0.39429) [0.78852]
DTT(-4)	-0.779016 (0.49072) [1.58751]	0.464489 (0.39210) [1.18461]	0.603499 (0.39721) [1.51936]
C	1.940002 (1.46668) [-1.32272]	0.533839 (1.17194) [0.45552]	-1.111930 (1.18719) [-0.93661]
@TREND	0.200947 (0.09255) [2.17114]	0.021324 (0.07395) [0.28835]	0.067539 (0.07492) [0.90153]
R ²	0.722864	0.743932	0.659810

EK2: Nedensellik İlişkisi

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Sample: 1990 2016			
Dependent variable: DCA			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DKKBG	12.11625	4	0.0165
DTT	8.693490	4	0.0692
All	14.43401	8	0.0711
Dependent variable: DKKBG			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DCA	8.965007	4	0.0620
DTT	17.52896	4	0.0015
All	19.31035	8	0.0133
Dependent variable: DTT			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DCA	3.601542	4	0.4626
DKKBG	12.23975	4	0.0157
All	14.07691	8	0.0798

BÖLÜM

3

TARİH,
EDEBİYAT,
KÜLTÜR VE
EĞİTİM

8. Uluslararası
Balkanlarda Sosyal
Bilimler Kongresi
Bildiri Kitabı

**TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN İNŞASINDA BALKAN BOZGUNUNUN ETKİSİ:
YAVUZ BÜLENT BAKİLER'İN ÜSKÜPTEN KOSOVA'YA ADLI ESERİ ÜZERİNDEN
BİR DEĞERLENDİRME**

Doç. Dr. Serpil Aydos¹

ÖZET

Bu çalışmada Yavuz Bülent Bakiler'in *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı eseri üzerinden, Balkanlar'ın kaybının Türk milli kimliği üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Çalışmada öncelikle Balkanların kaybının yarattığı travmatik etki üzerinde durulmuş, ardından Bakiler'in Balkanlara seyahatini konu alan eseri bu bağlamda betimsel bir analize tabi tutulmuştur. Balkanlar'da uğranılan bozgun resmi çevrelerce çok fazla gündemde tutulmasa da, edebi eserlerde, ağıtlarda ve türkülerde bu acının dışavurumları yaşanmış, toplumsal hafızadaki yerini bu şekilde korumuştur. Ancak bu acılar sürekli yaşatılarak milli kimliğin kurucu travması olarak kullanılması yoluna gidilmemiştir. Bu kayıp, sürgün ve acıların yası daha çok örtük bir şekilde tutulduğundan, Türk milli kimliğinin inşasındaki etkisi de örtük bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu bir anlamda da devletin Balkanlara karşı mesafeli tutumunun da bir sonucudur. Ancak güvenlik kaygılarıyla gerçekleştirilen bu mesafeli duruş bir yönüyle de Osmanlı bakiyesi Türklere karşı ilgisizliğe de neden olmuştur. Rumeli'deki Türklerin bu yöndeki şikayetleri Bakileri eserinde en çok üzen, öfkeliendiren ve utandıran durumdur. Diğer yandan şair sık sık geçmişte bu toprakların fatihi olmanın verdiği gurur ile bunların kaybının verdiği acı ve öfke duyguları arasında gidip gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türk Milli Kimliği, Yavuz Bülent Bakiler.

**THE EFFECT OF THE BALKAN DEFEAT ON THE BUILDING OF TURKISH
NATIONAL IDENTITY: AN ASSESMENT OVER THE YAVUZ BÜLENT
BAKİLER' WORK ÜSKÜPTEN KOSOVA'YA**

ABSTRACT:

In this study it has been analyzed the effect of the loosing of Balkans on the Turkish national identity over the Yavuz Bülent Bakiler' work "Üsküpten Kosova'ya". The study focused firstly on the traumatic effects of the loss of the Balkans;

¹ Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, serpiloz@gazi.edu.tr.

following Bakiler' work on travel to the Balkans has been analyzed descriptively in this context. Despite the fact that the "Balkan defeat" wasn't kept on the agenda too much in the official circles, the expressions of this pain expressed in literary works, lyrics and ballads, thus it has been protected in the social memory. However, these pains have not been used as a constitutive trauma through have been kept alive for the Turkish national identity. Rather, their effects on the Turkish national identity were also implicitly. In a sense, this was, also there sult of the careful and distance attitudes of Turkish State's towards Balkans. However, this distantstance occurred due to security concerns, also caused the indifference towards the Turks living in the Balkans. This is the situation that caused Bakiler up setting and embarrassing mostly in his Balkan journey. On the other hand, Bakiler has often flourished between the pride of being the conqueror of these lands and the pain of their loss.

Keywords: Balkans, Turkish National Identity, Yavuz Bülent Bakiler

GİRİŞ

Ulusal kimliğin ifadesi, sık sık belirli bir toprağa aidiyet duygusunun ortak paylaşımına gönderme yapar (Radcliffe ve Westwood, 1996:16). "Halk" ile "toprak" birbirlerine ait olmalıdırlar; fakat bu toprak herhangi bir toprak değil, tarihi bir toprak, yurt ve halkın beşiği olmalıdır. Tarihi toprak, bilgilerimizin, azizlerimizin ve kahramanlarımızın yaşadıkları, çalıştıkları, dua edip savaştıkları yer olması dolayısıyla yeryüzünde biricik ve kutsaldır (Smith, 1994:25). Bu nedenle bu toprakların kaybı son derece acı vericidir. Bu acı Türk Milleti için en yoğun şekilde Balkanlar'ın kaybıyla birlikte yaşanmıştır çünkü Osmanlı toprakları içinde Balkanlar ayrıcalıklı bir yere sahipti. Bu durumu milliyetçi bir perspektiften Özcan Yeniçeri şöyle ifade eder:

"Çiğnediği toprağın, yöneldiği kıblenin farkında olan şuur sahipleri için Plevne, Tuna ya da Viyana olduklarından farklı anlamlarla yüklüdür. Bu yerler yazarı, düşünürü ve evliyasıyla Türklerin bin yıllık Batı'ya yönelişinin hikâyesini özetler. Plevne marş olmuş okunmuş, Tuna bir yudum hasret olmuş içilmiş: Viyana ağıt olmuş yakılmıştır. Sonuçta bu yerlere yapışık anılar nesillerden nesillere aktarılmış, kolektif şuuraltı bunlarla ağızına kadar dolmuştur" (Yeniçeri, 2016;192).

Yeniçeri Balkanların kaybının ve acı hatıraların Türk Milleti'nin hafızasından hiçbir zaman silinmediğini, başka biçimlere bürünerek kültürün bir parçası haline gelip nesilden nesile aktarıldığını ifade etmektedir. Bu türden kayıplar bizzat yaşamın içine kimi zaman içli ağıtlarla, kimi zaman da yanık türkülerle sızarak, atasözleri, folklorik figür, şiir, mani, hikâye, efsane, olarak yaşatılmaktadır (Yeniçeri, 2016;50).

Balkanlarda uğranılan bozgun, verdiği acı ve utanç nedeniyle bürokratik ve resmi çevrelerce çok fazla dillendirilmese de, yukarıda da bahsedildiği gibi şiirlerde, ağıtlarda, türkülerde ve marşlarda bu acının dışavurumları yaşanmış,² toplumsal hafızadaki yerini bu şekilde korumuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bir Ermeni ya da Yahudi milliyetçiliğinde olduğu gibi bu acılar sürekli yaşatılarak milli kimliğin kurucu travmaları olarak kullanılması yoluna gidilmemiştir. Bu ikisiyle kıyaslandığında, Türklerin gerek Balkanlarda gerekse de Kafkasya'da yaşadıkları kayıp, sürgün ve acıların yasını çok daha örtük bir şekilde tuttıkları görülmektedir. Dolayısıyla da Balkanların kaybının Türk milli kimliğinin inşasındaki etkisi de örtük bir şekilde gerçekleşmiştir.

Balkanların kaybindan sonra Osmanlılık politikalarının sonuç vermediği görülünce, Türkçülük ideolojisi hızla güç kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu kayıp Türk kimliğinin inşasında bizatihi kurucu unsur olmuştur. Bunun yanında kısa bir süre sonra kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin kimlik inşasında, doğrudan adı geçmese de, "vatan" ve "öteki" tasvirlerinin yapılmasında örtük olarak belirleyici olmuştur. Atalarının şanlı fetihlerde bulunduğu, yüzyıllarca hakim oldukları topraklardan, kovulan mahkum bir halk durumuna düşülmesi nedeniyle, yaşanan hezimetlerin kolektif bilinçaltında neden olduğu travmalar, Türk kimliğine yüklenen anlamların, özgüven bağlamında, kimi zaman ifrat ve tefrit arasında gidip gelmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada Yavuz Bülent Bakiler'in *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı eseri üzerinden Balkanlar'ın kaybının Türk kimliği üzerindeki etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bakiler, 1976-1977 yıllarında Kültür Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nın ortak kararıyla Yugoslavya'ya Struga Şiir Festivali'ne gitmiş ve döndükten sonra *Üsküp'te Türk Eserleri* isimli bir televizyon programı hazırlayarak sunmuştur. Daha sonra burada gördüklerini *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı kitapta 1979 yılında yayımlamıştır (Bayram, 2011;94). Kendisi de bir göçmen olan Bakiler (Adıyaman, 2014;1), bu topraklarda yoğun milliyetçi duygular içinde gezmiş ve bu toprakların kaybının sonuçlarıyla ilgili olaylar karşısında son derece duygusal tepkiler vermiştir. Bakiler'in bölgeye gittiği dönem Soğuk Savaş'ın yarattığı kutuplaşmaların yumuşamaya başladığı ve devletin Balkanlara yönelik ilgisinin artmaya başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla Bakiler'in TRT'ye yaptığı program da düşünüldüğünde, ele alınan kitabındaki yaklaşımlarının, Devlet'in Balkanlara yönelik resmi görüşünden çok uzağa düşmeyeceği ileri sürülebilir. Bu bakımdan Bakiler'in bu eseri bize dönemin resmi milli kimlik tasavvurunda Balkanların yeri hakkında önemli ipuçları sağlamıştır. Çalışmada öncelikle Balkanların kaybının milli kimlik üzerinde yarattığı travmatik etki tarihsel bir perspektifle ortaya koyulmaya çalışılmış, ardından Bakiler'in bu seyahat kitabı,

²Halk edebiyatında Balkan acılarını konu alan bir çalışma için bkz: Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu, (2007) **Balkanlar Deyince**..Filibe Yöresi Kültür ve Dayanışma Yayını.

kendisi gibi başka edebiyatçıların 20'lerde ve 50'lerde gerçekleştirdiği seyahatlere de göndermeler yapılarak analiz edilmiştir.

BALKANLARIN KAYBI VE YARATTIĞI TRAVMA

Balkanlardaki toprakların kaybı, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde önemli bir travma yaratmıştır. İstanbul'dan da önce fethedilen Balkan toprakları Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ufkunu çizmekteydi; bunlar Batı'ya doğru genişlemenin, Batı'yı fethetmenin göstergeleriydi. Buradan devşirilen gençler askeri, sivil bürokrasi içinde önemli bir yer tutmuştu ve bu toprakların verimliliği Balkanları iktisadi açıdan da önemli kılıyordu (Bora&Şen, 2009;1150). Türk tarihinde 93 felaketi olarak anılan 1876-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan 33 yıl sonra, 1911 yılında Birinci Balkan, 1913 yılında ise İkinci Balkan Savaşı yaşanmıştır (Yeniçeri, 2016;97). Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti hem binlerce askerini kaybetmiş hem de yedi eyaletini, otuz üç vilayetini, yüz elli sekiz kazasını, toplamda yüz altmış sekiz bin kilometre toprağını kaybetmiştir. Bu savaş sonucunda Anadolu'ya yapılan göçler 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir (Yeniçeri, 2016;203). Özcan Yeniçeri Balkan Savaşları'ndan sonra büyük utanç duyulduğunu, uzun yıllar yöneticilerin ve askeri yetkililerin Balkanlarda olup bitenleri anlatma cesareti bulamadığını belirtmektedir. Ona göre Balkanlar'da yaşananlar, kaybedilen topraklar, aşağılanan bir millet ve maruz kalınan zulümler itibarıyla asla unutulmayan ama bir o kadar da hatırlanmak istenmeyen olaylardır" (Yeniçeri, 2016;207). Balkan Savaşları'nda yaşanan trajedilerinin kolektif bir "unutma" arzusu nedeniyle yasının tutulamadığına dair çarpıcı bir değerlendirme de Gökçe Fırat yapmıştır:

" Balkanlar 100 yıldır içimizde büyük yaradır, ama nedense hep içimizde... Değil torunlara, çocuklara anlatsın büyüklerimiz, kendilerine bile söyleyememiş çoğunlukla, susmuş, içine gömmüş acısını istemiş ki yaşanan acılar yaşamı acıtmasın, çocuklar hep şen olsun. Zaferlerle şen gittiğimiz toprakları kırıla kırıla kaybedip sığındığımız Anadolu'da yine şen tutmuşuz gönlümüzü... Balkanlar'a gidiş ve dönüş, aslında Türk Milleti'nin, Türk Devleti'nin Türk dininin, Türk dilinin, Türk ruhunun biçimlenmesini sağlayan büyük bir derstir." (Aktaran: Yeniçeri, 2016;205).

Görüldüğü gibi Gökçe Fırat her ne kadar yaşanan acıların genç nesilleri acıtmaması için fazla dillendirilmediğini belirtse de, hemen arkasından bu bozgunun yeni Türk Devleti'nin dininin, dilinin, ruhunun biçimlenmesini sağlayan büyük bir ders olduğunu belirtmektedir. Bu vurgu ulusal kimliğin yeniden teşekkülünde bu acıların, belki çok açıktan olmasa da, ne ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Balkan bozgunu hakkında, Yeniçeri'nin öne sürdüğü gibi bir utanç vesilesi olarak askeri ve siyasi yetkililer tarafından çok dillendirilmemiş olsa da, edebi alanda azımsanamayacak sayıda eserler verilmiştir. Özellikle bu savaşlarla

eş zamanlı olarak en sık şiirin, şiirden sonra da hikâyenin yazıldığı görülmüştür. Romanın ise savaşın acılarını konu veya asli motif olarak ifade edebilmesi biraz daha zaman almıştır. Hüseyin Kâmi'nin Kâşif Dehri adıyla yayımladığı *Üvey Valide* (1912), *Müteverrime* (1912) ve *Mazlûme* (1916); Vassaf Kadri'nin *Ölüm Haberleri* (1914) ve *Melekper* (1914) ile Halide Edip'in *Mevud Hüküm* (1917-1918) adlı eserleri savaş yıllarına yakın zamanlarda yazılmış ve doğrudan Bulgar zulmünü, göç felaketini anlatan az sayıdaki romanlardır. Balkan Savaşları'yla ilgili daha sonraki yıllarda yazılmış romanlar olarak ise Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Acısı*; Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar*; Reşat Nuri'nin *Akşam Güneşi*; Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*; Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* gibi romanları örnek olarak gösterilebilir (Yenisoy,106). Edebi eserlerin haricinde çeşitli Türkçü dergilerde Balkanlar'da yaşanan bozgunu ve acıları kaleme alan yazılar yayınlanmış, Türkçülük akımının devlet katmanlarında İttihatçılar vasıtasıyla yer almasında bu yazıların da etkisi olmuştur.

Balkan Savaşı sonucunda II. Meşrutiyet döneminin liberal yaklaşımları, unsurlar arasındaki kardeşlik ve Osmanlı birliği arayışları sona ermiştir. İktidarı ele alan İttihat ve Terakki "ülkeyi ne olursa olsun kurtarma misyonu" doğrultusunda hızla Türk milliyetçiliğine yönelmiştir (Köroğlu, 2004;117). Balkan yenilgisinin yarattığı şok ve travma sadece devlet yönetiminde değil, aynı anda kültürel alanda hem de halk arasında Türk milliyetçiliğine yönelişi arttırmış Anadoluçuluk ve halkçılıktan yayılmacı eğilimli Turancılığa kadar uzanan bir milliyetçilik yelpazesinin oluşmasına neden olmuştur (Köroğlu, 2004;117). Turan ve Türkçülük olgularının ortaya çıkması, Balkanların kaybedilişinden Birinci Dünya Savaşı'na girinceye kadar ki dönemde sosyal psikolojik açıdan telafi edici bir rol oynamıştır. Balkan kaybı görünürde maddi olsa da asıl önemli etkisi manevi boyutta olmuştur. Toplumun ruhsal yapısına darbe vurmuş ve bir özgüven kaybına neden olmuştur. Bu kaybın nedeni bir toprak kaybı olduğundan, bir kesim bu kaybın telafisini sınırları yeniden ve eskisinden daha fazla genişletecek olan "Turan" olgusunda aramıştır (Köroğlu, 2004;135).

Bu dönemde artık top sesleri İstanbul'a dayanmış ve yerli ve yabancı basın savaşın gidişatını günü gününe İstanbul'a duyurmaya başlamıştır. Bunun yanında sel gibi yaralı ve muhacir akını yaşanmıştır. Bu durum artık olup biteni uzaktan seyretmeyen yakından şahit olan İstanbulluyu sarsmış ve kültürel toplumsal alanlarda sorgulamaya ve şiddetli bir özeleştiriyeye neden olmuştur. "Niçin mağlup olduk?" sorusunu araştıran geniş bir literatür oluşmuş, bilimsel ve duygusal yüzlerce makale, broşür, kitap üretilmiş, yerli yabancı sivil asker bir çok yazar ortaya çıkmıştır. Bu edebiyat içinde siyasal ve kültürel söylemi dönüştürecek kavram, tutum ve ifade biçimleri orta çıkmıştır: 'Lekelenmek', 'lekeyi kanla temizlemek', 'intikam', 'unutmamak', 'milli kin', 'ittihat' bunlardan bazılarıdır (Köroğlu, 2004;119-

120). Örneğin Halide Edip *Türk Yurdu*'nda 14 Kasım 1912'de, Balkan Harbi'nden bir ay sonra kaleme aldığı "Padişah ve Şehzadelerimize" başlıklı makalesinde mağlup olunan savaşlar silsilesi sonucunda gururu kırılan bir milletin duygu ve düşünce dünyasını yansıtır:

"Padişahım! Büyük ecdadının kılıcı ve mübarek kanıyla alınan İstanbulumuzun düşman ta kapısına geldi. Dünkü bahçıvanlarımızın çamurlu ayakları tarihin, altıyüz senelik tarihin şan-u şerefini, din-ü izzetini çiğnemek üzere kalkmış, Türk askerlerinin topunu, tüfeğini alıyor ve kendisinden büyük ordusunu, altı yüz senelik mertliğini, erkekliğini yeniyor..."Topraklarımız, yurtlarımız ağlıyor. Minarelerimiz belki yarın Müslümanları Allah'a çağıran hak sesi susturulacağı için ağlıyor. Çocuklarımızın istikbaline temizlenemez bir ayıp sürülüyor. Padişahım! Türk olduğunu idrak eden her ferdin bugün yalnız alını değil, ruhu yerlerde sürünüyor. Yarın üstünden küçük bir düşmanın çizmeleri basıp geçecek. O vakit izzetimiz, tarihimiz, dinimiz, toprağımız ve büyük eski padişahlarımızla tarih-i alemin ebedi bir hacalet ilanı olup kalacağız!" (Akratan: Kurt, 2012;163-164).

Fuad Köprülü ise yine aynı dergide "Kavmin, şerefli sevgili kavmin bugün hakir, Türküm, özü şeref, ulu kavmin bir oğluyum." "Türkün büyük felekzede, biçare ırkımın tekrar açar mı Altay'ın üstünde bir bahar." demektedir (Akratan: Kurt, 2012;168). Bu ifadelerde tam da milli kimliğin tahkiminde en önemli unsurlardan olan zaferlerle dolu şanlı bir tarih mevhumunun kaybedildiği ana tanıklık edilmektedir. "Şerefli sevgili kavmin bu gün hakir"dir artık. En acısı da bu yenilgiler kendi egemenliği altındaki unsurlara karşı yaşanmıştır. Balkan Savaşları bu nedenle travmatiktir. Nitekim Abdül Hak Hamid Balkan Savaşları sırasında *Türk Yurdu*'nda şöyle der: "Batıyoruz! İmdat et Rabbim imdat! Bizi sen kurtarırısın, değil ahar. Bin yıllık bir kav cihangir ecdat. Bu gün beş çapkın elinde müsahhar" (Akratan: Kurt, 2012;28).

Türk Yurdu yazarları Osmanlı'ya isyan eden Slav kavimleri eleştirdikleri kadar, Batı'nın da bu isyanlarda kışkırtmalarıyla nasıl pay sahibi olduklarını görmekte, Türk Milleti'nin başlıca düşmanı olarak Batı'yı işaret etmektedirler. Örneğin Celal Sahir şöyle demektedir: "Rumeli'ye Reval'de kefen biçen münafık Avrupa. Rumeli'ye ölüm saçan ordular payitahtın kapısına dayandı.. Hepimizin fikri senin mabedin, intikam hepimizin kanında." (Akratan: Kurt, 2012;181). Kazım Nami ise isyan eden Balkan Devletleri'nin çok fazla dostları olduğu halde Türklerin ne derece yalnız olduğundan yakınır. Koca Rumeli elden çıkmış, yüz binlerce dindaşı, yurtlarıyla, mallarıyla, canlarıyla, ırzlarıyla düşmanlarının ayaklarının altlarında ezilmiştir. Türklük yapayalnız kalmış, aldatılmıştır: "Türklük şimdiye kadar bu nispette bir acı duymamıştır. Bu nispette mahkur olmamıştır...." (Akratan: Kurt, 2012;184).

Milli kimliğin tahayyülünde halk ile toprak birbirine aittir ve bu toprak herhangi bir toprak değildir; tarihi bir topraktır, yurttur ve halkın beşiğidir. Tarihi toprak nesiller boyu o halk üzerinde ortak ve yararlı etkilerde bulunduğu, tarihi belleğin ve çağrışımların mekânıdır (Smith, 1994:25). Ernest Gellner bir kişinin milli bir kimliğe sahip olmasının bir buruna ve iki kulağa sahip olması gibi olduğunu söyler ve tahayyül edilen yurdun bir parçasının kaybedilmesinin bir kulak kaybetmekten daha vahim olduğunu söyler (Aktaran: Billig, 2002;91). Bu bağlamda değerlendirdiğimizde, Osmanlı aydınının gözünde gerçek Osmanlı vatani Balkanlardır ve bu nedenle Balkanların kaybı telafisi imkânsız bir kayıptır. Nâmık Kemâl, *Vatan Yahut Silistre* adlı eserinde "vatan"ı, Balkan topraklarındaki Tuna ile özdeşleştirmiştir:

"Tuna bizim için âb-ı hayattır. Tuna aradan kalkarsa vatan yaşamaz, vatan yaşamazsa vatanda hiçbir insan yaşamaz... Belki yaşayan bulunur... Evet! Belki bulunabilir. Yok..Yok..Yaşayan bulunur, lâkin insan değildir. İnsan vatanının ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz. (...) Bizim vatanımız Tuna demektir. Çünkü Tuna elden gidince vatan kalmıyor. Tuna kenarının neresini gezerseniz her karışta içinde babanızın ya kardeşinizin kemiği bulunur...Tuna'nın suyu bulandıkça üzerine çıkan topraklar, muhafazası için ölen vücutların eczasındadır." (Aktaran: Taştan;61).

Cenap Şehabettin için durum tam da budur. Babası binbaşdır ve Plevne Muharebesi'nde şehit olur, bir daha dönmez. Cenap Şehabettin yıllar sonra Avrupa'ya giderken trenle Plevne'den geçerken şunları kaleme alır:

"Sabaha karşı Plevne'den geçiyorduk. Alacakaranlıkta pencereyi açtım. Plevne ovasını görmek, arz üzerinde hakir bir mezarı bile kalmayan zavallı babamın ruhunu biraz teneffüs etmek istiyordum. Eyvah, yüksek ve zengin kinleri okşayan gece rüzgarı-madde ve hakikat gibi insafsız -dedi ki; 'Babanın kanını emen bu toprak, şimdi babanın cisim ve ruhundan yabancı açlıkları doyuracak başaklar hazırlıyor.' Şimdi şarktaki ufuk kızarıyor, kızarıyordu. Türk bayrağı gibi al, kan gibi al olmuştu. Bir şehit ruhu için bu sabah ufku ne güzel bir kefendi." (Aktaran: Yeniçeri, 2016;195).

Tam da Namık Kemal'in belirttiği gibi Plevne sadece bir toprak parçası değildi Şehabettin için. Aynı zamanda babasından bir parçaydı. Ve elbette birçok Osmanlı için bu böyleydi.

15. yüzyılda Rumeli'nin fethi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin ekonomik gücü ve insan sermayesi büyük oranda Balkanlara dayanmıştır. Fetih politikalarıyla da Balkanlar'da hızla yayılan Osmanlılar, bölgedeki yönetici sınıfa mensup Balkan Hıristiyanlarıyla işbirliği yaparak hâkimiyetini sağlayabilmiştir. 1402-1413 yılları

arasındaki iç savaşın ardından Osmanlı Devleti sıkı bir merkezî denetim sistemi, merkezden yönetilen güçlü bir bürokrasi, ordu ve yine merkezin denetimindeki bir ekonomik sistemle bu bölgedeki egemenliğini yeniden sağlamlaştırmıştır. Devlet bu süreçte sırtını Balkanlara dayamış ve 15. yüzyıldan itibaren bir Balkan imparatorluğu görünümünü almıştır. Ayrıca Ortodoks kilisesine karşı yürüttüğü politikalarla da imparatorluğun Balkan karakteri güçlenmiştir. Osmanlı Devleti 19. yy'a kadar bu yapısını koruyabilmiş ancak 93 Harbi ile başlayan ve Balkan Savaşları ile sonlanan süreçte Avrupa'daki topraklarını kaybetmiştir. Osmanlı için Balkanların servetinden daha çok insan sermayesini yitirmesi daha büyük bir kayıp olmuştur. Okur-yazar düzeyinin en yüksek olduğu bölgesi burasıdır. Geçmişte birçok yenice ve yönetici buradan devşirilmiştir ve yine birçok Osmanlı aydını Balkan kökenlidir. Osmanlı kimliğini oluşturan etnik unsurların çoğu bu bölgededir (Taştan, 60). Bu denli önemli olan ve beş asırdır elinde tuttuğu Balkanların kaybı tüm kimlik tanım ve tahayyüllerinin alt üst olmasına ve yeniden inşa edilmesine neden olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik tasavvurunda vatan toprağı artık yalnızca Kurtuluş Savaşı mücadelesinin verildiği ve bağrında büyük medeniyetleri yaşatmış saf ve temiz Anadolu'dur (Aydos; 2010). Öncesinde vatanın bizatihi kendisi olarak görülen Rumeli'nin adı artık hiç geçmez. Ancak görünmez olsa bile yeni Türk kimliğinin inşa sürecinde Balkanlar aslında verdiği acı ve derslerle aslında hep oradadır.

Ulusal kimlikte vatan topraklarının Balkanlar olmadan tahhayül edilmesi kaybının olduğu kadar, o günün dış politikasının da bir neticesiydi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika prensibi, kendi güvenliğinin devamı açısından barış olmuş ve bu tutumu Balkanlar söz konusu olunca da değişmemiştir. Bu nedenle Lozan Antlaşması'ndan sonra derhal Balkan devletleriyle diplomatik ilişkiler geliştirilmiş, güvenlik ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bunların en önemlisi de 1934 yılında Türkiye'nin öncülüğünde Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Pakti'dir (Ertem, 2010).

Türkiye'nin söz konusu bu anlaşmayla uyguladığı politika bölgede büyük güçlerin etkisini dengelemeye yönelikti. Soğuk Savaş'ın sonuna kadar olan dönemde bölge ülkelerine yönelik politika Türk -Yunan anlaşmazlığı çerçevesinde, Kıbrıs ve Ege sorunları dahilinde gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde Türkiye Yugoslavya'ya Batı'ya ticaretin geçiş güzergâhındaki bir ülke olarak yaklaşmıştır. Genel olarak ifade edilirse Soğuk Savaş dönemindeki politik ve coğrafi konjonktür dolayısıyla Türkiye Balkanlarda statükonun korunmasından yana olan bir tutum izlemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin dış politikasında genel olarak temel bir kayma yaşanmamıştır. Buna karşın Türkiye Soğuk Savaş öncesi döneme kıyasla daha aktif bir dış politika izlemiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin

dağılmasının ardından, Balkanlardaki çatışma alanlarına karşı uluslararası toplumla birlikte hareket ederek Soğuk Savaş öncesi durağan politikasından farklı olarak daha aktif bir politika izlemiştir (Göral, 2013;107-108). Bu çalışmada ele aldığımız *Üsküpten Kosova'ya* adlı çalışma 1976 yılında Soğuk Savaş döneminin sonlarında kaleme alınmıştır ve tam da Türkiye'nin Balkanlara yönelik ilgisiz tutumunu bir ölçüde değiştirmeye dönük kıpırdanmalarının başladığı dönemdir. Nitekim Bakiler'in Üsküp'e gitmesi, orada TRT adına çekimler yapıp sonradan bunları TRT' de yayınlanması bunu göstermektedir.

BALKANLARDA TÜRKLÜĞÜN İZLERİ ve ANADOLU BENZERLİĞİ

İlk bölümde bahsettiğimiz gibi Osmanlı aydını için en makbul vatan toprakları Rumeli'deydi ancak "feci ampütasyon"³dan sonra, elde kalan son kale olarak Anadolu güzellemeleleri öne çıkartılmaya başlanmıştır. Nitekim Reşat Nuri Güntekin Osmanlı-Türk aydınının Balkan Savaşları öncesindeki Anadolu algısının haksız olduğunu belirtir. Çünkü o güne kadar Anadolu yalnızca bir asker ve zahire deposu olarak görülmüştür. Ona göre Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı- Türk aydınının gündeminde yer almayan Anadolu'ya karşı ilgi bu savaşlardan sonra gelişir. Falih Rıfkı Atay da kendi kuşağı için Anadolu'nun bir bütünlük duygusu vermediğini belirtir. Anadolu, Balkan Türkleri gibi kaynaşmayı başaramamış, soğuk bir diyardır. Rumeli çocuklarının hayallerini dolduracak yer de değildir çünkü Anadolu bilinmezlik, karmaşa ve mağduriyettir onlar için (Aktaran: Şirin, 2013;945-946). Ancak savaşla birlikte Anadolu algısı değişecek, yaşanan acı ve kayıplar sığınılan Anadolu'ya yaklaşımı değiştirecektir (Şirin, 2013;948). Yıllar geçtikten sonra da bu toprakların Anadolu'ya benzerliği şairlerimizi ve yazarlarımızı şaşırtacaktır ve gezip gördükleri yerlerde Türklüğün izlerini fark etmek onları farklı duygulara gark edecektir. Örneğin Üsküp doğumlu olan Yahya Kemal Beyatlı Filibe'den "Filibe, yüz sene evvellinge kadar, Bursa ve Eyyüp gibi iliklerine kadar Türklük sinmiş bir şehirdi" biçiminde bahseder. 1921 yılında Sofya'dan bindiği trenle Filibe'ye gider ve geçtiği yolun sadece Türklere değil, Frenklere bile bir Türk yolu olduğunu hissettirdiğini söyler (Beyatlı, 1973;36). Şair Filibe'de yürürken Bursa'dan bir manzara karşısında kaldığını söyler:

"Bursa devrinden bir camii, dört köşe, yamyassı, top sökmez taşlardan duvarlar, ilk Türk mimarlığının alaca bir minaresi, yüksek ağaçlar. Cami'nin önünde Türk kahveleri, börekçileri, kebabçıları, küçük iskemlelere oturmuş sarıklı ve kürklü ihtiyarlar, fesini arkaya atmış bazı delikanlılar, Türk hayatından henüz çıkmamış bazı Bulgarlar, senli benli konuşarak kahve içiyorlar. Eski hayattan bir levha olduğu gibi yerinde kaynaşiyor. Cami'ye girdik....Türklüğün Bursa devrindeki

³Yaşar Nabi Nayır *Değişen Dünyamız Balkanlar ve Türklük* adlı eserinde Balkanlar'ın kaybında Osmanlıların hatalarını yazdığı bölümde Abdülhamit dönemini özellikle çok eleştirir ve Balkanlar'ın kopuşunu "feci ampütasyon" olarak niteler (Nayır, 1993;259).

Müslümanlığından bir sükûn alemi, olduğu gibi yerinde kalmış. Ortada bir havuz. Murat Hüdavendigâr devri devam ediyor gibi..” (Beyatlı, 1973;38).

Düşünüldüğünde Beyatlı'nın Filibe'ye ziyareti Balkanlar'ın kaybından yalnızca 8 yıl sonradır ve kendisinin bahsettiği gibi şehrin “iliklerine kadar sinen Türklük” yoğun bir şekilde burada hala hissettirmektedir kendini. Bakiler ise bundan 55 yıl sonra 1976 yılında gider Balkanlara ve bu tarihte de Anadolu'dan ve Türklükten pek çok şey bulur. Şiir festivaline katılmadan evvel konakladığı Ohri'de akşam yürümeye başlar ve uzaklarda ışıldayan köyleri görünce Arnavutların oturduğu bu Müslüman köylerinin sessiz sakin ve sade halleriyle Anadolu köyelerine ne kadar benzediğini düşünür (Bakiler, 2012;13). Makedonya'nın küçük bir şehri olan Struga'ya vardıklarında ise Bakiler Sırp, Türkler ve Arnavutların kendilerine has kıyafetleri ile dolaştıklarını ve “başları örtülü nur yüzlü Türk kadınları”nın, bereli, takkeli erkeklerin yanında veya birkaç adım arkasında yürüdüklerini anlatır. Şaironları eski bir caminin, küçük bir mescidin, kubbeli bir hamamın yanında-yöresinde gördükçe kendisini bir Anadolu şehrinde sandığını söylemektedir. Hele ki zaman zaman Rumeli şivesiyle Türkçe konuşmalar duydukça Bakiler içinin ürpertiyle dolduğunu belirtmiş ve eklemiştir:“.. Gurbette vatani yaşamak, bir yerde birden bire birkaç Türkçe kelime duymak sonsuzluğa doğmak gibi bir şey!” (Bakiler, 2012;23-24). Aynı duyguları Kalkandele de uyandırır şairde. “Kalkandelen'e bir Anadolu şehrine girer gibi girdik” der. Kalkandelen'i camileriyle, hamamlarıyla, kervansaraylarıyla, çeşmeleriyle, tipik evleriyle, bakımsız ve dağınık mezarlarıyla tam bir Anadolu şehrine benzeter (Bakiler, 2012;36). Kalkandelen'den sonra şair “tam 523 yıl Türkün eliyle ve diliyle süslenmiş” olan Üsküp'e geçtiğini belirttikten sonra Osmanlı Devleti'nin bu bölgede inşa ettiği eserleri listeler ve Yahya Kemal'in doğduğu yer olan Üsküp için yazdığı şiiri verir (Bakiler, 2012;56).

Üsküp'te gezmek isteyen Bakiler'e Üsküp Türk Tiyatrosu aktörlerinden Lütfu Seyfullah eşlik eder. Arabayla Üsküp'e hakim bir dağa çıkarlar. Bakiler Üsküp'ü şöyle tasvir eder:

“Aşağılarda, yemyeşil ve geniş Vardar Ovası'nda bir akşam güneşinin ışıklarıyla yıkanan eski Üsküp, gerçekten firuze kubbeleriyle, hanlarıyla, hamamlarıyla, kervansaraylarıyla, köprüleriyle, tekkeleriyle, çalımlı saat kuleleriyle ve şerefeleri yıkılmış mahzun minareleriyle bizim çehremiz, bizim ruhumuz gibiydi... Gözlerimizin önünde canlı bir tarih vardı ve M.Ö IV. yüzyıldan zamanımıza kadar uzanan bu tarihin 523 yılında, bizim mührümüz, bizim tuğralarımız, tuğlarımız, sancaklarımız okunuyor, yükseliyor, dalgalanıyordu. Bu bakımdan içimde sanki mehter marşları çalıyordu...” (Bakiler, 2012;60).

Bakiler bu beş asırlık miras karşısında yaşadığı duyguları, içinde atalarının fethe giderken çaldıkları coşkulu marşları duymak biçiminde tarif etmektedir. Beyatlı gibi

Üsküp doğumlu olan ve yıllar önce 1956 yılında, tıpkı Bakiler gibi Yugoslav Hükümetinin Struga'daki şiir festivaline Türk heyetinin bir üyesi olarak katılan Yaşar Nabi Nayır ise bu kaybın verdiği hüznü böyle hamasi bir coşkuyla telafi edememiştir. Nayır'ın ifadelerinde kaybın büyük acısını hissetmemek mümkün değildir:

"Geçtiğim bütün o yerler, uzak, yakın fakat en uzağı bile yine yakın zamanlarda bizimdi. Atalarımızın hudutsuz bir iman kuvvetini şahıslarında görülmemiş bir yiğitlikle birleştirerek ölçüsüz dökülen kanları pahasına aldıkları bu topraklarda asırlar boyunca Türk efendilik etti. Asırlarca, Balkanlarda medeniyet güneşi Şarktan İstanbul'dan doğdu ve şimdi oralarda hükmedenlerin gözleri bu güneşin parıltısıyla kamaştı. Bu gün herhangi bir sebeple o yerlerden geçen bir Türk'ün yakın maziyi kalbinde tahlili güç bir hüznle hatırlamamasına, Türklük için ebediyen kaybedilmiş olan hesapsız hazinelerin acısını içinde bir sızı halinde hissetmemesine imkân var mıdır? O yerler ki hala her karış toprağı, her parça taşı atalarımızın yaşayan hatıralarıyla doludur, o yerler ki bize şanlı bir devrin destanlarıyla beraber o kahramanlık devrine layık olmayan sonraki nesillerin aciz ve uyuşukluklarının ibret dersini aktarırlar." (Nayır, 1993;245).

Üsküp'te bir Rufai Tekkesi'ni ve Türk mezarlığını ziyaret eden Bakiler "Üsküp'te yaşayan büyük bir Anadolu gördüm" demektedir. Türk mezarlığına girdiğinde şairin gözlerini bir "ay yıldız yağmuru ıslatır." Bütün mezar taşlarında Türk bayrağından bir parça vardır. Bakiler'e göre bazı çevrelerin "Türkiye dışında Türkler, Türklüklerini unutmışlardır" şeklindeki yanlış kanaatlerine Üsküp Türkü mezar taşlarının çok anlamlı örgüsüyle, o bitmez tükenmez ay yıldız bereketiyle ve sessiz bir çığlık halinde cevap veriyordu: "Bizi inkar edemezsiniz! Bizi inkâr edemezsiniz!" (Bakiler, 2012;84).

Bakiler Üsküp'ün Türk kesiminde kendisini sıcak bir Anadolu havasının karşıladığını söylüyor. Demirciler çarşısı, kazancılar çarşısı ve bit pazarı gibi bugün Anadolu'da hemen hemen her şehirde rastlanabilecek yerler vardır Üsküp'te. Ancak Şairin bu mekânları tasvir ederken kullandığı metaforlar içinde duyduğu acıyı açık etmektedir. Örneğin Bakiler Kurşunlu Han'ın karşısında eski Kazancılar Camii'ne ait olan temellerin bir şehidin kesilen veya koparılan kolları gibi toprakta durduğunu söylüyor. Bit pazarında 15. yy'da İsa Bey tarafından yaptırılan ve bugün bakımsız olan Çifte Hamam'ı ise "Boş bakımsız, virane Çifte Hamam, utancından dövünüyor, kendisini herkesten gizliyor gibi geldi bana" biçiminde anlatıyor. Dükkancık Camii için kullandığı metaforlar ise hayli ilginç: "Dükkancık Camii'nin çatlamış duvarlarından her gün birkaç taş daha toprağa gözyaşları gibi dökülüyor. Dükkancık Camii, çöken bir imparatorluk gibi. Çaresiz kalmış. Bitmiş. Terk edilmiş... (Bakiler, 2012;76-78).

Bakiler için Osmanlı'nın gidişyle bozulan, biten yalnız bu kültür mirasları değildir. Birçok Osmanlı-Türk aydınının büyük bir aşkla edebi eserlerinde anlattıkları Tuna Nehri de bu bozulmadan nasibini almıştır. Struga şehrinin ortasından geçen Kara Dirin isimli ırmak Bakilere Tuna'yı hatırlatmıştır. "Kara Dirin karşısında Tuna'yı düşündüm. Tuna! Tuna! Tuna!" diyen Bakiler Arif Nihat Asya'nın şiirinden bildiği Tuna'yı gördüğünde hayal kırıklığına uğramıştır. Bakiler'e göre pis, bulanık, boğuk ve asık bir yüzle adeta öğüre öğüre akmaktadır. Bakiler Arif Nihat Asya'nın şiirine gönderme yaparak şöyle demektedir:

"Ben de Tuna'nın öksüzlerindenim. Sanıyordum ki bir gün kendimi Tuna kıyılarında bulsam bin yıllık bir yürekle yolunu gözlediğim bir sevgiliyi birden bire görmüş ve kucaklamış gibi olacağım. Ama Belgrad yakınlarında gördüğüm Tuna üstüme ağır bir hüznün gibi çöküyordu. Benim ecdadımın sularında Bismillahlarla abdest aldığı, ağzını çalkaladığı, yüzünü yıkadığı o mübarek Tuna bu kadar değişmez demiştim. Ama Tuna değişmişti. Bir büyük imparatorluğun yıkılmış, dağılmış, bütün değerlerini kaybetmiş haline benziyordu..." (Bakiler, 2012;24-25).

Tarihin şanlı fetihlerinin bir parçası olan ve bunlarla özdeşleştirilen Tuna da, bu şanlı dönemin bitmesi ile bitmiş ve çirkinleşmiştir Bakiler için. Tuna Nehri'nin Türklerin vatan ve coğrafya tahayyülündeki önemini ortaya koyan başka bir anlatım da Yılmaz Çetiner'in *Şu Bizim Rumeli* adlı eserinde geçmektedir. Çetiner Balkan gezilerinin Romanya bölümünde, Tuna'daki bir adacık olan Adakale'yi anlatmaktadır. Burası 15. yy da Türklerin eline geçen küçük bir Türk köyüdür. 1716 da Avusturyalıların eline geçtikten sonra 1739'da Belgrad Anlaşması'yla tekrar Osmanlı'nın olmuştur. Balkan bozgununun ardından çeşitli savaş ve barış anlaşmalarının arasında Adakale unutulmuş, Avusturya ve Romanya hudutları içinde bir Türk adası olarak kalmıştır. Bu durumu "Tuna Nehri'nde Türk Bayrağı'nın yine dalgalanmasından başka çare yoktu" biçiminde değerlendiren Çetiner, bu yanlışlığın 1920'de düzeltilmesiyle ilgili İsmail Hakkı Sevük'ün Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan notlarından bir alıntıya yer veriyor:

"Büyük harpten sonra sanki o kırk yıllık yanlış düzelttiler. Hiçbir düzeltme bundan yanlış olamaz. Kırk yılın bir ucunda mukaddes bir unutmama, diğer ucunda melun bir düzeltme. Cihan Harbi'nden iki misli büyüyerek çıkan şişman Romanya'ya o üç harmanlık ada ne verdi? O dünya savaşında coğrafyasının yarısı giden biz, Arap kıtalarından çok o adacığa yandık. Onların kazancı hiç, bizim kaybımız derin. Türk'te kalmayan Tuna, Tuna'da kalan o ada ile bize bağlıydı. Etten ve kandan bir bağı sızımızda kesilen bir damar acılığı var" (Aktaran: Çetiner, 1994;292).

Sevük o küçük ada "Romanya'ya ne verdi?" diye sorarken aslında Türkler için ne çok şey ifade ettiğini anlatmak istemektedir. Ona göre dünya savaşında Arap coğrafyasında çok büyük topraklar kaybedilmiştir ama gene de bu küçük adacığa

üzüldüğü gibi üzülmemiştir Türkler. Çünkü bu ada aşkla sevilen, şanlı tarihin simgesi Tuna'da, sembolik de olsa, Türk bayrağının dalgalanması demektir. Onun gitmesiyle bir uzvun kesilmesiyle duyulan acı tekrar yaşanmıştır.

BALKANLARI UNUTMAK: "TÜRK DEVLETİNİN İLGİSİZLİĞİ"NE TEPKİLER

Önceki bölümde de bahsedildiği gibi yeni kurulan Türk Devleti atlattığı badirelerin ardından güvenliğini temin için tüm dünyaya yönelik olduğu gibi Balkanlar'a karşı da barışçı bir politika izlemiştir. Bu minvalde bölgeye yönelik uyguladığı tüm politikalarda ve verdiği mesajlarda geçmişte sahip olduğu bu topraklara yönelik bir emelinin olabileceği hissiyatının oluşmaması gerekmektedir. Bu dikkatli tutum gerek politikacıların⁴ gerekse de aydınların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu aydınlardan biri de Falih Rıfkı Atay'dır. Atay'ın ifadeleri Balkanları unutmak gerekliliği ve bunun verdiği acıyı okuyucuya derinden hissettirmektedir. Bakiler'in Atay'ın bu duygularını ifade tarzına hayran kaldığı sözleri şunlardır:

"...Eski Türk şarkılarının aksettiği ve çarıklarının çürüdüğü dağlar, işte şu ufuk çizgilerinin arkasında Manastır, Eyüp kadar Türk olarak alıştığımız manastır, ötede Kosova, Üsküp, başımın içini Osmanlı haritasının sert dalgaları karıştırıyor. Bu hatıralar imparatorluk kartalının kopmuş kanat parçaları, dökülmüş etleri, yolunmuş derisi, artık hayat verilmesi mümkün olmayan ceset parçalarıdır.

Makedonya dağlarının eriyen karlarının serin ve genç suları, bu gönül acısını anlamadan akıyor. Kim bilir nereye, Adriyatik'e mi, Akdeniz'e mi bizde bir damla tuzu kalmayan imparatorluk denizlerinden hangisine? Genç çocuklar bu sular gibi, o kadar yeni, o kadar tasasız, eski dağlara yeni yağın karlardan doğuyor.

Her adımda bir kalp kırığı bırakıyorum.

Florina artık Türk değildir. Şuradan buradan, bir Türk evinin bir duvar parçası, bir kerpiç penceresi kirlî çamaşırlar gibi sarkıyor. Arap harfli *Florina* badana edilerek Rumcası yazılmış. Yeni yazının çerçevesi altında, eski yazının badanası, akmış bir kan gibi kurumuştur. Rumeli'yi unutam" (Aktaran Bakiler, 2012;157).

Fakat Atay'ın bu son "Rumeli'yi unutam" sözüne Bakiler çok öfkelenmiştir. Elli yıldır bu plağın dinletildiğini söyleyerek devletin bu politikalarını üstü kapalı eleştirir ve "Rumeli'yi nasıl unutam?" diye sorar: "Tarihimizin 500 yıllık aydınlık bir dönemini hangi el silebilir? Kanımıza, iliğimize işleyen Rumeli türkülerini hangi dil susturabilir?

⁴Örneğin Başvekil İsmet İnönü 1929 yılında yaptığı bir konuşmasında şöyle demektedir: "Dışarı siyasada sulh ve emniyeti korumak ve teşkilâtlandırmak için bütün kudretimizle çalışıyoruz. Dostlarımıza, **taahhütlerimize sadakat ve genel olarak yakın komşularımızla iyi geçinmek için elimizden gelen her şeyi samimiyetle yapmak, siyasetimizdir**(vba). Bu siyasetin ana çizgileri içinde uluslararası hâdiseleri dikkatle takip ediyoruz" (Aktaran: Ertem, 2010;3).

Anadolu'nun bağrından kopararak Rumeli topraklarına yerleştirdiğimiz, sonra bütün gönül kapılarını yüzlerine kapadığımız milyonlarca Balkan Türkü'nün öksüzlüğüne hangi idrak, hangi insaf kayıtsız kalabilir?" (Bakiler, 2012;157) diye sorar. Tabi Bakiler bu tepkiyi gösterdiğinde Atay'ın ifadeleri üzerinden yıllar geçmiştir ve devletin bu konudaki hassasiyetleri o günkü kadar taze değildir. Atay'ın bunları yazdığı dönem daha önce de belirtildiği gibi Balkanlara yönelik yaklaşma politikalarının ilk evreleridir. Dolayısıyla Bakilerin romantik milliyetçi yaklaşımının o dönemin reel politik gerekliliklerini anlamaktan uzak olduğu tespitini yapabiliriz.

Balkanların bu zorunlu unutuluşuna içerleyen bir başka şair de bütün çocukluğu ve gençliği burada geçmiş olan Yahya Kemal Beyatlı'dır. O, dönemin dış politika zaruretlerine yakından tanıklık etmiş olsa da bu unutuşu içine sindirememektedir. Beyatlı Üsküp'te geçen çocukluğundan bahsederken Rumeli'nin aslında ne kadar Türk olduğunu ve bunun bugün ne kadar da unutulduğundan yakınır:

" Rumeli'ye o zaman ne kadar da yerleşmiş Yarabbi! Ve bu hakikati bugün ne kadar da unuttuk. Mesela Rumeli Türklerini ezelden ebede kadar muhacir telakki etmeye alışmış olan İstanbul ve Anadolu millettaşlarımız bu itikatlarında ne kadar yanılıyorlar. Ah, bu ne feci' delalettir! Bizim Rumeli'de beş yüz sene yerleşmiş oturmamızı, işlerine elveren İslavlar ve Avrupalılar kafi bir oturuş gibi telakki ettirdiler ve bu telakkiyi bizim içimize kadar soktular, o kadar ki bu telakkiyi biz atamıyoruz." (Beyatlı, 1973;55).

Beyatlı yıllar sonra trenle Üsküp'e giderken Rakofça'nın yanından geçer ve büyük bir kilise kubbesi görür. Daha önceleri, (yani Beyatlı'nın hafızasında) böyle bir kubbe yoktur. Bunun üzerine "kalbim muammalı bir hüznün içindeydi. Geçtik." (Beyatlı, 1973;32) der ve başka da bir şey söylemez bununla ilgili. "Geçtik" kelimesi zaten her şeyi anlatıyor gibidir. Türkler beş asırlık mazilerinin olduğu bu topraklardan arkalarına bakmadan geçip gitmiştir artık.

50'lerde Rumeli'ye seyahat eden Yaşar Nabi Nayır'ın ifadelerinde ise devletin Balkanlar'a mesafeli politikalarına yönelik kadercı bir kabulleniş vardır. Nayır Üsküp'te yaptığı gezi sırasında buradan Türkiye'ye olan göç akınından bahsediyor ve "burada ne kalmış ki Türklük namına" diyor. Bu gidişle Makedonya'da Türk kalmayacağını belirtiyor ve sonunda "Neyleyelim! Zaman, bizim düşünce ve dileklerimiz dışında, kendi bildiğince akıyor. Her şey olacağına varıyor" (Nayır, 1993;27) diyor. Buradaki bir Türk okulundan bahsederken de Türkler göçtükçe bu okulda öğrencilerin azaldığını ve günün birinde bu okulunda kapanacağını mukadder olduğunu belirttikten sonra: "Üsküp, vaktiyle Balkanlar'daki Türk şehirlerinin bu en Türk olanı, Türklükle ilişkisini yavaş yavaş kesmekte. Her şey olacağına varıyor" (Nayır, 1993;31) demiştir. Bu kadercı kabullenişlerin arkasında aslında yukarıda bahsettiğimiz gibi "Balkanlar'da gözümüz yok" mesajı verme

çabası sezilmektedir. Nitekim Nayır'ın aynı eserindeki şu ifadeleri bu tür bir yanlış anlaşılmaya karşı adeta bir açıklama mahiyetindedir:

"Bugün Balkanlar'ı neden ve nasıl kaybettiğimizi anlamak için gözlerimizi maziye çeviriyorsak, bu, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu inkıraza sevk etmiş olan kötü idareyi ve bu idarenin büyük hatalarını görmek, göstermek ve yeni kurduğumuz devleti, geçmişin bütün pürüzlerinden ayıklayarak, aynı hatalara düşmemeye dikkat etmek içindir. Yoksa artık Balkanlar'ın bizim için büsbütün kaybedilmiş olması üzerinde tereddüt göstermek, yaratılıştan realist olan ve pek az hayale kapılan Türk'ün hatırına bile gelmediğini söylemeye lüzum görmüyorum. Mazikabusları, kinleri, garezleri ve bütün acıklı hadisleriyle artık büsbütün kapanmış bulunuyor" (Nayır, 1993;259).

Buna karşın Nayır gene de Türk Devleti'nin burada yaşayan Türklere karşı ilgisizliğinden yakınmıştır. Ancak bu eleştirisini genel bir devlet politikası olarak değil de Demokrat Parti üzerinden yapmıştır. Nayır Demokrat Parti'nin göçmenler arasına Türkçe konuşan birkaç Müslüman çingene karıştı diye sınırları kapattığını ve göç anlaşmasını iptal ettiğini, bunun bir nedeninin de hükümetin göçmenler arasında geldikleri ülkenin ideolojisini benimsemiş Rus ajanlarının olabileceği korkusu olduğunu belirtmiştir. Aynı tutumun Yugoslavya'ya karşı da takınıldığını, bunun milliyetçilik adına yapıldığını, bu nedenle kültür anlaşmaları imzalamadıklarını, dolayısıyla bu ülkelerdeki soydaşların Türkçe eserleri okuyamadığını belirtmiştir (Nayır, 1993;88). Devletin1967 yılında burada yaşayan Türklere yönelik ilgisizliğinin yaklaşık on yıl sonra da devam ettiğini Bakiler'in yazdıklarından anlıyoruz. Bakiler şiiir festivali sırasında Yugoslavya Türklerinden eski Bakan Fahri Kaya ile sohbet eder ve onun söyledikleri karşısında ezildikçe ezilir. Fahri Kaya oradaki Türkiye sefirinin her karşılaşmalarında kendilerine Türkiye'den kitap getireceğini söylediğini, kendisinin de orada Türk Kültürü ve Dilini ayakta tutmak için bunun ne kadar önemli olduğu belirttiğini anlatır. Ancak sefir her defasında bu taahhütte bulunmasına rağmen hiçbir zaman kitap getirmez. Fahri Kaya bu nedenle İstanbul'a giden Yugoslavya Türklerinin kendilerinin bu kitapları temin ettiklerini belirtir. Ve şöyle devam eder: "Fakat bizim için önemli olan Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin bizleri düşünmesidir. Bizi işte bu ilgi sevindirir. Bizi işte bu ilgi burada ayakta tutar" Fahri Kaya devamında şu sözleriyle Bakiler'i iyiden iye utandırır: "İçimizde bu üç-beş bin kitabın karşılığı olan on-on beş bin lirayı ödemeye hazır binlerce arkadaşımız var. Ama hayır! Hayır! Bir misafir ev sahibinin kendisine sunduğu bir fincan kahvenin parasını nasıl verebilir? Bir evlat, babasının kendisine aldığı bir bayramlığın parası için elini cebine nasıl atabilir? Bakiler bunları aktardıktan sonra ömrünün en büyük utancını yaşadığını belirtir (Bakiler, 2012; 5-36).

Bakileri Üsküp'te gezdiren Lütü Seyfullah da Türk Devleti'nin ilgisizliği ile ilgili Bakiler'e dert yanımsı ve "Türkiye bizi tanımadığı, bizimle ilgilenmediği halde biz Türkiyesiz yaşayamayız" demiştir. Ayrıca Türkiye'de insanların kendilerinden bir haber olduğundan, Türkçe konuşmalarına şaşırıp kendilerine yabancı muamelesi yaptığından bahsetmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Yugoslavya Türkleri olarak biz sizden hiçbir maddi yardım da istemedik. Yalnız bizi bilmenizi, bizi sevmenizi arzu ettik. Sevgi sınır tanır mı? ...Siz Anadolu Türkleri olarak sevgiye yasak koymuşsunuz! Bizi tanımaktan, tarihimizi öğrenmekten adeta korkar olmuşsunuz. Ne olursunuz anlatın bana Anadolu Türk'ü neden böyle? Sizin yüreğinizi ve kafanızı bize karşı hangi kuvvet, hangi devlet böyle sıkı sıkıya kapadı? Ne olur anlatın bana!"

Bunun üzerine Bakiler bir kez daha çok utanmıştır: "Üsküp başıma yıkıldı. Utandım. Utandım Utandım" yazar (Bakiler, 2012;63). Ancak Bakiler'i devleti adına utandıran Balkanlar'da yaşadığı son olay değildir bu. Bakiler burada TRT için yapacağı çekimlerle ilgili izni Makedonya Tanıtma Bakanlığı'nın müsteşarı Petar Boskovski'den alacaktır. Görüşmelerinde Boskovski Bakiler'in "yüreğini yıllarca yakacak, kanatacak" sorularını sorar. Üsküp'te bir Türk ailesi isterse çocuğunu bir Türk okuluna yazdırabilir diyen Boskovski bir Türk okulunda Türk çocuklarına hangi seviyede ne öğretilmesi gerektiğini kendilerinin bilmediğini, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin de kendilerine tek sayfalık bile bir metin göndermediğini söyleyerek, "soydaşlarınızı bu kadar ihmal ettiğiniz için onların adına utanıp üzölüyoruz" demiştir (Bakiler,2012; 92). Bu olay karşısında da Bakiler derin bir utanç yaşar ve devletini orada eleştirmemek adına da kaçamak anlamsız bir cevap verir.

SONUÇ

Balkanların kaybindan sonra Osmanlılık politikalarının sonuç vermediği görölünce, Türkçülük ideolojisi hızla güç kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu kayıp Türk kimliğinin inşasında bizatihi kurucu unsurlardan biri olmuştur. Bir süre sonra kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin kimlik inşasında, doğrudan adı geçmese de, "vatan" tanımının yapılmasında örtük olarak belirleyici olmuştur. Osmanlı aydınının zihninde evvelden Rumeli'nin yanında sönük ve "mağduriyet diyarı" olarak şekillenen Anadolu, vatan toprağı olarak, artık tüm bu kayıplardan sürgünlerden sonra sığınılan son kaledir. İçinde "bize" hıyanet edecek unsurlar olmayan "saf ve temiz" insanların topraklardır. Öncesinde vatanın bizatihi kendisi olarak görülen Rumeli'nin adı artık hiç geçmez. Ancak görünmez olsa bile yeni Türk kimliğinin inşasında sürecinde Balkanlar verdiği acı ve derslerle aslında hep oradadır.

Yavuz Bülent Bakiler'in *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı eserinde Balkanlar'a dair hakim olan hissiyat üç başlıkta toplanabilir. Birincisi Bakiler kaybedilişinden yaklaşık elli yıl sonra gezdiği Rumeli topraklarında Türklüğün izlerine rastladıkça buraları Anadolu'ya benzetmiş ve bu benzetme içinde duyduğu acıyı derinleştirmiştir. İkincisi burada kalan Osmanlı bakiyesi Türklerin Devlet'in kendilerine yönelik ilgisizliğini her defasında Bakiler'e iletmesi bu acıya bir de utanç duygusunu ilave etmiştir. Tüm bunlar Bakiler'in gezisinde Osmanlı'nın bu topraklardaki beş asırlık hükümlerinin verdiği coşku, gurur gibi duygularla, acı ve utanç duygularının birbirine karışmasına neden olmuştur. Bakiler'in hissettiği acı en çok da burada gördüğü Osmanlı'dan kalan kültürel varlıkların harabeleri ve Tuna Nehri'ne yönelik ifadelerinde dışa vurmuştur kendini. Öyle ki Bakiler bu harap eserleri kimi zaman utancından dövünen viranelere, kimi zaman da bir şehidin kopan bacaklarına ya da akan gözyaşlarına benzetmiştir. Osmanlı'nın en şanlı devirlerinin timsali olan ve birçok Osmanlı-Türk aydınının büyük bir aşkla edebi eserlerinde anlattıkları Tuna Nehri ise Bakiler için Osmanlı'nın bozgunuyla birlikte, kirli, bulanık ve öğüre öğüre akan bir nehre dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Adıyaman, Halil (2014) "Yavuz Bülent Bakiler'in Şiirlerinde Türk Dünyası." Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. Cilt:3, Sayı:5.

Aydos, Serpil (2010) "Anadolu'dan Geldik" Devletin Tanıtım Filmlerinde Ulusal Kimlik Anlatısı. Ankara: Kilit Yayınları.

Bayram, Parvana (2011) "Yavuz Bülent Bakiler'in Küllenmeyen Azerbaycan Sevdası" NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1 (2011) s.89-106.

Bakiler, Yavuz Bülent (2012) *Üsküp'ten Kosova'ya*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Beyatlı, Y. Kemal (1973) *Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım*. İstanbul: Baha Matbaası.

Billig, Michael (2002) *Banal Milliyetçilik*. Çev. Cem Şişkolar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık.

Bora, Tanıl ve Şen B. (2009) "Saklı Bir Ayrışma Eksenini: Rumelililer-Anadolulular" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*. C.9 İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetiner, Yılmaz (1994) *Şu Bizim Rumeli*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ertem, Barış (2010) "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri" Akademik Bakış Dergisi,Sayı 21, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/12.pdf>.

Göral, Emirhan (2013) "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi." Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi Cilt 21, Sayı: 2.

Nayır, Yaşar Nabi (1993) Değişen Dünyamız Balkanlar ve Türklük. İstanbul: Varlık Yayınları.

Oğuz, Alaattin (2006) "Rusya Türklerinin Türk Milliyetçiliği ile İlişkileri" Doğu-Batı, Sayı:38.

Köroğlu, Erol (2004) Türk edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı. İstanbul; İletişim Yayınları.

Kurt, Ümit (2012) "Türkün Büyük Biçare Irkı" Türk Yurdunda Milliyetçiliğin Esasları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Anthony D. (1994) Milli Kimlik. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şirin, F. Selçuk (2013) "Türk Aydınının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşları'nın Rolü" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi ,S 52, Güz 2013, s. 943-970.

Taştan, Y. Kemal (2012) "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu" Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XI/2 (Kış,2012), s.1-99.

Radcliffe ve Westwood (1996) Remaking the Nation. Londra, Routledge.

Yeniçeri, Özcan (2016) Türk Kimliği ve Travma. Ankara: Kripto.

Vatansever, Muzaffer "Türkiye'nin Balkanlar Stratejisi: Türk Dış Politikasında Değişen Dinamikler" https://www.academia.edu/472997/T%C3%BCrkiye'nin_Balkanlar_Stratejisi_T%C3%BCrk_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1nda_De%C4%9Fi%C5%9Fen_Dinamikler

Yenisoy, Hayriye S. "1912-1913 Balkan Savaşları'nın Edebiyata Yansıması", file:///C:/Users/%C4%B0mi%20Pc/Downloads/09-hayriye-suleymanoglu%20(3).pdf s.91-11.

Yenisoy, Hayriye S. (2007) Balkanlar Deyince.. Filibe Yöresi Kültür ve Dayanışma Yayını.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EHRAH DOKUMASININ TÜRK KÜLTÜRÜ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Fatma Öztürk

Hatice Yaşaroğlu

ÖZET

Kültür, bir milletin, tarih boyunca elde etmiş olduğu, maddi ve manevi değerlerin tümüdür. Her yörenin kendine özgü geleneksel bir giyim kültürü bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesini, Doğu Anadolu'ya bağlayan Çin-Trabzon Tarihi İpek yolu ile aynı zamanda Trabzon – Tebriz ticaret yolu güzergâhı üzerinde bulunan; Erzurum, Bayburt ve çevresi; kültürel etkileşimlerin de odak noktası olmuştur. Bu etkileşimlerden biride giyim kültürüdür. Ebrahim dokuması Erzurum, Bayburt ve çevresinde koyunun yününden geleneksel yöntemlerle dokunmakta ve yörede kadınlar tarafından giyilmektedir. Araştırma; eski bir dokuma kültürümüz olan Ebrahim dokuma sanatının incelenmesidir. Geçmişten günümüze ebrahim dokumasının Türk kültürü içindeki yeri ve önemi belirtilerek; ebrahim üretiminde kullanılan araç-gereçler ile uygulanan teknik ve kullanımları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel değerler, dokuma sanatı, el sanatları

THE LOCATION AND IMPORTANCE OF THE PAST LEGEND STORY OF THE EARTH IN TURKISH CULTURE FROM PAST TO PRESENT

SUMMARY

Culture is the whole of material and spiritual values that a nation has acquired throughout history. Each region has its own traditional clothing culture. China-Trabzon Historical Silk Road connecting the Black Sea Region to Eastern Anatolia, Erzurum which is situated on the border of the Trabzon-Tabriz trade route, Bayburt and the surrounding areas. One of these interactions is clothing culture. The Ebrahim Textile is woven in Erzurum, Bayburt and its surroundings with traditional methods of sheep wool, and women wear it as outerwear in the region. Research is the study of the Ebrahim weaving art. The tools and equipment used in the production of ebrahim will be examined by the place and the importance of ebrahim weaving in Turkish culture from past to present.

Keywords: Cultural values, weaving arts, crafts

GİRİŞ

Giyim ve kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi koşulların, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir (Aysal, 2011:3). Değişen yaşam koşulları, gelişen teknolojinin sunduğu imkânlar sanayileşme, kentleşme, göç, tüketim kültürü, küreselleşme, üretimin bollaşması gibi nedenlerle kültürel birikimler yok olmaktadır. Kültür mirası insanlığın ortak mirasıdır. Her millet dil, kültür ve tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Kültür mirasları geçmişin tanıklarındır, bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindir. Halk kültürü toplumsal yaşamda birikteliği pekiştirici, dayanışmayı artırıcı özelliklerini sürdürerek yabancılaşmayı önler. Kültürümüzün özünü, temelini oluşturan halk kültürünün, hem ilgili topluma hem de evrensel düzeyde diğer kültür çevrelerine önemli katkılar sağlayan dallarından birisi de el sanatlarıdır. Geçmiş geleceğe taşıyan el sanatları, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayat tarzını yansıtan en kalıcı ve anlamlı belgeler arasında yer alır. El sanatları gelenek ve göreneklerimiz, yaşam biçimimizin gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında el sanatlarımız nesiller arasında bir köprü vazifesi görmekle birlikte geçmişten geleceğe uzanan bir kültür hazinesi konumundadır (HBÖ, 2013:10).

EHRAMIN TARİHÇESİ

Orta Asya Türkler şehirlerde ziraat ve dokumacılık ile uğraşmışlardır. Ebrahim ilk kez bin sekiz yüz ellili yıllardan sonra bugünkü şekli ile örülmeye başlandığı belirtilmiştir (Megep, 2012:3).Evliya Çelebi'nin 17. yy. başlarında ki ziyaretinde Bayburt'tan bahsederken şehirdeki boya hanelerde boyanan yünlerden kilim ve seccadelerin Avrupa'ya kadar gönderildiğinden bahsetmektedir (<http://www.bayburt.gov.tr/el-sanatlari>, 2017). Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğubölgelerinde bugün de dokunan ve kullanılan ehram, Osmanlıdöneminde car, çarşaf ve feracenin yanı sıra kadın giyimindedir görülür. Ehamlar da carlar gibi uzun kenarı insan boyunu aşacak şekilde iki kanathalinde dokunur ve daha sonra kenarları dikilerek kullanılırdı (Salman,2014:28).Ehram; Arapça bir isim olup, haram, haramlar, mahrem gibi Arapça kelimelerden gelmektedir. Üzeri örten setreden mahremlik manasına gelmektedir.Kullanıldığı yörelerde kadınların örtünmesini sağlayan dış örtüsüdür (Kılıç, 2003:103). Erzincan, Erzurum, Bayburt yörelerine has kadınların örtünme amacıyla elbise üzerine aldıkları ince yün iplikten el tezgâhlarında örülen bir örtüdür ve mahalli bir özellik taşımaktadır. Erzurum'da "ehram" denilen, yünden yapılmış çarşaf türü örtüyü dokuyanlara "çulfa" denirdi. Çulha; dokumacı, el tezgâhında kumaş dokuyan, culeh ise fakirlerin giydikleri çul veya kaba dokuma kumaşa denir. Erzurum halkı arasında ihram, "ehram" olarak kullanılır. Ehram Erzurum'da yaşlı kadınların, köylerde ise

bütün kadınların sokak giyimidir. Bugün bazı yaşlılar dışında, ehramı sokak giyimi olarak kullanan kadın sayısı çok sınırlıdır. Artvin yöresinde ehram/şal ve özellikle Yusufeli ilçesinde ehram dokumacılığı yaygın olarak yapılmaktadır (HBÖ,2014:338).

EHRAM DOKUMASININ YAPILIŞI

(Yaşaroğlu, 2017)

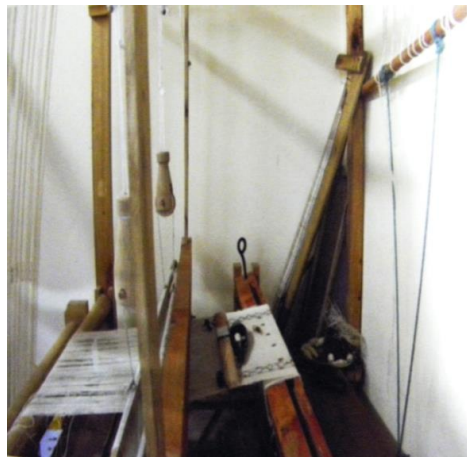
Ehram koyun kırkımı ile başlayan bir sürecin son biçimidir (Emir, 2005:96). Kırkılmış yünün yıkanması ile süreç başlar çamaşır iplerine serilir ve kurutulur hafif nemli iken yün çırpılır, elle tek tek didiklenerek ayrılır. Didilen yün küçük parçalar halinde taranır. Sümek haline getirilir ve teşide eğrilerek iplik haline getirilir. Teşide birkaç gün bekletildikten sonra kelep haline getirilir. Uzatma kelepleri çirşenir. Uzatma çubuklarına yerleştirilir ve dokuma işlemine geçilir (Korkmaz, 2017). Dokunacak miktardaki yün (çözgü) iplikler ölçülerde kesilir. Hangi motifşlenecekse gücü ipliklerinin boncuklarına sayılan gözeterek geçirilir. Gücüler 2'1 olduğu gibi 4'lü de olabilmektedir. İplikler gücülerden geçirildikten sonra ağaç taraktantek tek geçirilirler ve ön levetlere iplikler sarılır. Dokumalar bezyağı tekniğinde 1/1(Birebir) şeklinde dokunur (Kılıç, 2003: 105). Ehramlar elle büküldüğü için incelik ve kalınlıkları bükülen(eğiren)kişiye göre değişmekteydi. Ehramlık ipliklerde büküm ne kadar ince gerçekleştirilirse o kadar kıymetli olurdu. Culfalar da buna göre ipliklere kıymet biçerlerdi. Ehramın bükümüne göre değeri arttığı ve iyi bükülen iplik dokumada güzel durduğu için çoğunlukla iplikleri ehramı dokutan kişi bükürdü. Bu yüzden ipliği bükün kişi büküm işlemine özen gösterirdi. O zamanlarda mahalle aralarında, kapı önlerinde elinde teşi ile ipliği bükün hanımlara çokça rastlanırdı. Culfada iplik tartısı, tarihi akışa ve geleneğe uyularak yumurta ile yapılırdı. Dört yumurtanın ağırlığına "I tuğt" denir 6-7 tuğttan bir ehram yapılabilir. Bu da tahmini olarak 1 kg gelirdi. Culfaya iplik götüren hanımın ipliği yumurta ile tartılır sonra ehram kendisine verilirken aynı tartı sistemi uygulanırdı (Megep, 2012:3).

Dokumaya başlarken haşiye denilen kenar bölüm dokunur. Bu bölümde kendine özgü şekillerle bezenir. Bu bölüm pamuk ipliğiyle dokunur. Ayaklarla gücüler birer

birer sıra ile basılarak: çözümlü ipliklerinin araları açılır. Açılan ipliklerin arasından ahşap mekik ile atkı iplikleri geçirilir. Desen bölümüne gelince; istenilen renkte iplikler gücüler aracılığıyla iplerin arası açıldıkça aradan tek tek geçirilir.İstenilen ölçüde dokunan kumaşın sonu başlangıcı gibi bitirilir. Kumaşın bittiği yerden kumaş kesilir ve aynı ölçüde bir adet daha dokunur. El dokuma tezgahından dar olduğu için ikinci kumaşla dikilip en genişletilir. Dikme işlemi çapraz bir şekilde yapılır. Bu şekliyle ehram kullanıma hazırdır.İyi bir dokuyucu bir ehramı bir günde dokuyabilir. Normal bir dokuyucu 2-3günde dokuyabilir (Kılıç, 2003: 107).

Erzurum ehramları, normal kalınlıkta ipliklerle dokunurken; Bayburt ehramları, ince eğilmiş iplikler ile dokunmaktadır. Genellikle kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Ehramlar düz ve desenli olmak üzere ikitürü vardır. Düzleri, el eğirmesi yün ipliğinden bez ayağı yöntemiyle dokunur. Çözümlü ve atkı iplikleri tek katlı olmasına rağmen, fazla bükümlü olması nedeniyle kumaş, bürümcük gibi kıvrımlı bir görünüme sahiptir. Düz ehramların yalnızca kenar kısmıyla alt ve üst boylarında pamuk ipliğinden 1-1,5 cm'lik bantlar vardır. Desenli ehramlarda ise zemin örgüsü yine bez ayağıdır. Motifler, zemine atılan atkı iplikleri arasına renkli yün ve pamuk iplikleriyle tezgah üzerinde işlenir. Tek kanat halinde dokunan bu ehramların bir kenarında haşiye adı verilen su halinde motifler bulunur. Desenli ehramlar; serpme, yollu ya da sulu ve kaplama motifi olmak üzere üçe ayrılırlar. Kaplama ve düz ehramlar dışında haşiye, hemen hemen tüm ehramlar da vardır. Haşiye ve kaplama motiflerine; aynalı kutu, saat kordonu, kepenek, uçan kuşlar, analı-kızlı, reyhan dalı, hanımeli vb. pek çok adlar verilir. Kaplama motifti ehramlarda desenler tüm yüzeyi kaplar. Yollularda desenler çubuklar halindedir. Serpme motiflerde ise motifler belli bir düzene göre kumaş alanına serpiştirilmiştir (Salman, 2004:28).

EHRAM DOKUMADA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER

(Yaşaroğlu, 2014)

Dokuma tezgahı, dokumacılığın temel aracı tezgahların ilk örneklerinin incelenmesi sonucunda insanların iki çatal sopa üzerine uzun yatay bir sopa yerleştirmek ve üstünden Çözümlü iplikleri sarkıtıp her birinin uçlarında ağır taşlar bağlamak suretiyle aralarında el yardımıyla atkı ipliklerini çapraz olarak geçirerek dokuma yaptıkları tespit edilmiştir. Türkler dokuma tezgahının boyuna atılan iplik gruplarını 'arış' enine atılan ise ' argaç' adını vermektedir. Tezgahlar kullanım biçimleri ve tiplerine göre: kırıklı dokuma tezgahları ve mekikli dokuma şeklinde sınıflandırılmaktadır (Karakelle, 2012:91). Teşi, çıkırık, masura ve mekik, çağlık, yün tarağı ve felemek eham dokumasında kullanılan küçük araçlardır.

EHRAM ÜZERİNDE YER ALAN NAKIŞLAR

Erzurum ve Bayburt'ta yapılan ehamlardan akış farklılığı olmamakta birlikte aynı şekilde isimlendirilmektedir. En yaygın kullanılan nakışlar, saat kordonu, piriç deni, kişmiş çöpü(hanimeli), reyhan dalı, ceviz kanadı, antika, uçan kuş, elma şelege, yıldız oynası, çark yıldızı, elmas küpe,mercimek, arı dala konu, ceylan boynuzu, narçiçeği, mum desteği, sac örgüsü, burma, düz sıra, tavan örneği v.s. Bunların dışında haşiyeye ve aynalı kutu (peten) isimlerini alan, eham çerçevesini oluşturan nakışlar bulunmaktadır. Yaklaşık elli yıl öncesine kadar çeyiz sandıklarında gelin ehamı olarak yer alan, daha sonra yaşlıların ehamı olarak gördüğümüz; fakat bugün örneğini çok eski ehamlarda bulabildiğimiz, artık dokunmayan, örgüsünde doğal boyalı iplik "akşam güneşi" nakışlı ehamlar da mevcuttur (Emir, 2005:104).Tamamen koyunyününden yapılan ehamlar, beyaz, boz veya kırmızı yünden imal edilirdi. Beyaz ehamlar, kendinden desenli veya çiçekli olur, renklilerde çiçekler veya motifler farklı renkte iplikle işlenirdi. Ehamların kendine özgü dokunuşları vardır. Kordon, kilmiş dalı, piriç deni, reyhan dalı, ceviz kanadı, hanimeli belli başlı dokuma örnekleridir (Megep, 2012:3).

EHRAM ÖRTÜNME ŞEKLİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE İLİŞKİSİ

Toplumsal değişmeye koşut olarak, yerel giysilerin yerini çağdaş giysiler almaktadır. Yerel giysiler, kırsal kesimde günümüzde de az da olsa rastlanmaktadır. Yerli tezgahlarda, ince yünden dokunan eham önceleri yaygın bir sokak giyimi iken artık yörede birkaç köyde giyilmektedir.

Ehamı kadınlar sokağa çıkarken, üzerlerine örterler. Belden içteki elbisenin veya eteğin lastiğine tutturulur, kayması engellenir. Baş tamamen örter ve yüzün sadece bir kısmının açıkta kalması sağlanır. Ehamın kadının üzerinde dağılması için, örtünen kadın bir eli ile ehamı çene altından sıkıca kavrar ve dağılmasını engeller (Görgünay, 1973:42).

(Yaşaroğlu, 2016)

Genelde ham renkli koyun yünüdenelde eğrilen iplerle el tezgâhında dokunan ehram,beyaz, krem, kahverengi veya siyah renklerde olmaktadır. Erzurum ve Bayburt kadınları dışarıya çıktığında kıyafetinin üzerine giyer ve yüzünü de örterek gider. Ortalama 185 cm. genişlik ve 215cm. uzunluğunda dikdörtgen şeklindedir. Erzurumlu ve Bayburtlu kadınlar ehramının üzerine Anadolu'nun birçok yerinde kullanılan kalın atkısını örter. Ehram, ölen kadınların tabutu üzerine de örtülür.Dokuma esnasında veya dokuma bittikten sonra çeşitli renkteki ipliklerle ehram üzerine süslemeler yapılır (Salman ve Atmaca, 2009:15).

YAŞ

Ehram kullanımında içinde buldukları yaş grubuna göre renk seçimi belirleyicisi etkendir. Evlenen genç kızlara söylenen başını bağlamak deyimidir. Osmanlı döneminde şehirlerde yaşayan insanlar ile kırsal alanlarda yaşayan insanlar arasında çeşitli kültürel farklılıklar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Yörüklerde, Türkmenlerde ve Oğuz kökenli bazı boy ve aşiretlerde, evlenmemiş olan kızların başını örtmesi gerekmediğine inanılmıştır. Bekâr olan genç kızların, evleneceği zaman başörtüsü takmaları gerekliliği ortaya çıkarmış. Bunun sonucunda da başını bağlamak olarak adlandırılan deyimler ortaya çıkmıştır (Tez,2009:242). Ehram kullanımı da genç kızların evleneceği zaman örtünmesi ile başlar. Yöre kadını gelinlik ehram kullanması ile başlayan süreçte yaşla beraber ehramın renginin koyuluğu artmaktadır.

COĞRAFİ YERLEŞİM

Kadınların çoğu yörede ehramı dış giysi olarak kullanması ve vücudun tamamını örtmesi nedeniyle ihrama benzetilerek bu ismin verildiği tahmin edilmektedir. Aynı zamanda "Erzurum, Bayburt ve Şanlı Urfa yörelerinde dokunan pamuk ve yün karışımı bir dokuma türü" olarak da tanımlanan ehram, el tezgâhlarında dokunarak üzeri çeşitli motiflerle süslenmektedir (Önder, 1998:113).

RENK

(Yaşaroğlu, 2014)

Ehram da kullanılan Renkler duyguları, düşünceleri ve yaşanan coğrafyayı ifade etmektedir. Beyaz, mor (kahverengi) ve siyah, en çok görülen renklerdir. Doğal renklerin harmanlanmasıyla bazı ara tonlar da elde edilebilir. Ayrıca özel olarak yeşil, kırmızı, pembe, sarı ve pek az olarak mavi renklerde dokunmuş olanları vardır. Bunlar arasında atkı ve çözüde yeşil ve turuncu gibi karşıt renkler kullanılarak dokunan ve grup rengi, güvercingöğsü, akşam güneşi gibi adlar verilenehramlar çok ünlüdür. Erzurum, Bayburt ve Urfa yörelerinde bu gün de dokunmakta ve kullanılmaktadır (Salman, 2014:29). Genç kızlar beyaz nakışlı ehramla örtünürlerdi. Gelinler kuşgözü sandal dediğimiz ehram kullanırdı. Gelin veya kız ehramı buradan ayırt edilirdi. Orta yaşlarımız sütlü kahve dediğimiz renkte, yaşlarımız ise siyah ve koyu mor ehram kullanırdı (Ataner, 2015). Genelde beyaz renkli ehramı genç kızlar giyerken, mor ve gri rengi orta yaştaki kadınlar, mor ve siyah rengi de yaşlı kadınların kullanıyor. Ehramın iki kanat olarak birleştirildikten sonra bazı yörelerde enine bazı yörelerde boyuna (Erzurum'da enini, Bayburt'ta boyuna) olacak şekilde vücut ve başa sarılarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda gençler tarafından daha çok beyaz yani açık renkler ile

serpme nakışlı ehramların, orta yaşlılar tarafından boz denen açık kahverengi ehramların, yaşlılar tarafından ise yine mor olarak ifade edilen kahverengi ve siyah ehramların tercih edildiği; beyaz renkli, kuş gözü ve sandal motifleri ile üretilen ehramların ise sadece gelinler tarafından kullanıldığından söz edilmektedir (Başaran, 2014:164).

Günümüzde kullanılan ehram renkleri: beyaz, sütlü kahve, mor, gri(boz)ve siyahtır. Nakışlarda kullanılan renkler: gülü rengi (kırmızı), beyaz, yeşil, lacivert, mavi, al yeşildir.

EHRAMIN DEĞİŞİM SÜRECİ

Anadolu'nun birçok yöresiyle benzer biçimde; Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt yörelerinde halkın büyük bir bölümü geçimini hayvancılıktan sağlamaktadır. Bu nedenle yörelerde yetiştirilen koyunlardan elde edilen yünler eğrilerek iplik haline getirilip el tezgâhlarında kumaş olarak dokunmaktadır. Zamanla dokunan kumaşlar motiflerle süslenerek estetik özellik kazanmış, kadınların tüm bedenlerini örttüğü ve dış giysi olarak kullandığı yöresel bir giysi olan "Ehram" haline getirilmiştir (Begiç ve Evecen, 2016:107). Bir kısmı ise üretim biçimleri değiştirilerek kendi fonksiyonlarının dışında fonksiyonlar kazanmışlardır. Bunun yanı sıra bu kıymetli kumaş çeşitli tekstil firmaları tarafından da keşfedilmiş ve tezgah sayısı arttırılıp üretimi teşvik edilerek kadınlar için bölgede istihdam olanağı yaratılmasına vesile olmuştur. Ehram dokumacılığı el sanatının müzelerde sergilenmesi, yeni nesillere orijinal yapılarıyla aktarılması yanında çağdaş tasarımlarla günümüze ve literatüre kazandırılması büyük önem taşımaktadır (Şentürk, 2016:128). 2000'li yılların başından itibaren medyanın da sık sık gündeme getirmesi ile geleneksel kumaşların yeniden dokunması yolunda büyük şirketlerin ve moda tasarımcılarının yeniden üretime geçmesi sağlanmıştır (Begiç ve Evecen, 2016:111).

Bayanların değişen teknolojiye ve çağın giysilerine önem vermesi ve manto, pardösü, şal gibi giysileri tercih etmeleri nedeniyle ehram ve ehram dokumacılığı eski önemini yitirmiştir. Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda ehram dokumacılığının halk eğitim merkezlerinde ve bölgede bulunan birkaç dokuma ustası tarafından devam ettirildiği görülmüştür. Değişen ve gelişen moda algısı ehramı artık bilinen formlardan uzaklaştırmış, daha çok turistik amaçlı ve ev tekstil ürünü olarak kullanıma sunmuştur (Şentürk, 2016:124). Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile farklı liflerin üretilmesi doğal liflerin elde edilmesinin maliyetli ve üretiminin zor olması, nüfusun hızla artması ile ihtiyaca cevap vermek üzere her gün yeni bir teknolojinin gündeme gelmesi kolay üretilen kumaşların tercih edilmesini sağlamaktadır. Sentetik liflerden üretilen ürünlerin çoğalması bir yana insan doğasına uyumlu ve bu konuda bilinçlenen insanların doğal iplikler ile yapılmış

dokumalara daha fazla para ödenmekten kaçınmadığını gören üreticiler, tüketicilerin isteğine göre üretimlerini bu alana yönlendirmişlerdir. Bu bağlamda tekstil üreticileri yanında moda tasarımcıları, sanatçı ve araştırmacılar da geleneksel ve çağdaş uygulamaları bir araya getirerek geleneksel zenginliklerin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla çeşitli araştırma, inceleme ve üretim faaliyetlerinde etkin rol üstlenmektedirler (Begic ve Evecen, 2016:109). Bayburt yöresi ekonomisine katkı sağlamak amacıyla Baksı Kültür Sanat Vakfı tarafından 2010 yılında açılan "Baksı Müzesi" geleneksel değerleri koruma ve yaşatma adına önemli faaliyetlere imza atmıştır. Müzede yöresel el sanatı örneklerinin yanı sıra el dokumacılığının canlı tutulması ve üretiminin devam ettirilmesi, yöre kadınlarına ek gelir sağlanabilmesi amacıyla kurulan Eham atölyesi faaliyete geçirilmiştir. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı projeleri ile de faaliyetler desteklenmektedir. Üniversitelerin moda ve tekstil tasarımı bölümlerinde eham dokuması ile giyim-kuşam, aksesuar ve ev tekstil gibi yeni ürün tasarım çalışmaları yapılmakta ve daha geniş bir alanda kullanılması, geleneksel dokumanın üretiminin artarak sürdürülmesi, gündelik yaşam içinde kullanılarak gelecek kuşaklara aktarılması, kültürel zenginliğimizin dünyaya tanıtılması ve bilinirliğinin artırılması sağlanmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde Halkın organik ürünler kullanmaya yöneldiği bir gerçektir. Yazın serin kışın ise sıcak tutma özelliğine sahip ve bir ömürlük olarak nitelendirilen, Eham dokumacılığı yerel yönetimlerinde desteğiyle yeniden canlandırılmalı, hatta daha da ileriye götürülerek tekstil piyasasındaki yerini almalıdır. Anadolu dokumaları zaman içerisinde yaşam biçiminin değişmesi, giyim kuşam alanındaki değişimler, sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, makinelerde seri olarak üretilen alternatif tekstil çeşitliliğinin çoğalması sonucu talebin giderek azalması ve dokuma ustalarının yerlerine bu işi yapacak kişileri yetiştirmemeleri yüzünden üretim sınırlı olarak yapılmaktadır. Özellikle tekstil alanında kullanılan ve doğal malzemeden üretilen ipliklerin maliyetinin yüksek olması, nüfus artışına bağlı olarak tüketimin ve modanın çok hızlı değişmesi, maliyet alanındaki avantajları doğal iplik yerine sentetik ipliklerin kullanımına neden olmuştur. Bazı moda tasarımcılar tarafından zaman zaman geleneksel dokumalar tasarımlarına yansımıştır. Bununla birlikte zaman içerisinde sentetik ipliklerin insan vücuduna uyum göstermemesi bilinçli tüketicilerin doğal ipliklere karşı talepleri arttıkça unutulmaya yüz tutmuş pek çok yöresel dokumanın yeniden gündeme gelmesi ile doğal iplikler giyim, giyim aksesuarları ve iç mekân donatılarında da oldukça talep edilen bir hammadde haline almıştır. Diğer taraftan, günümüzde dünya moda sektörüne yön veren güçlere alternatif olarak zengin tekstil çeşitliliğimizle bu alandaki tasarımcıların katkılarıyla kendi modamızı yaratmak, gelenek ile modern buluşturarak kültürel değerlerimizi bu bağlamda yeniden canlandırmak da ayrıca önem kazanmaktadır.

Sürdürülebilirlik, yavaş moda, yeşil moda ve yeşil tekstil kavramlarının öne çıkarılmaya çalışıldığı bu dönemde geçmişi güncelle taşımak önemli bir fırsat olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aysal, N. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e Giyim Kuşamda Çadaşlaşma Hareketleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 10.

Başaran, F. N. (2014). Bayburt Yöresinde Geleneksel "Ehram Dokumacılığı" Üretim Teknikleri, Motif ve Kompozisyon Özellikleri. Millî Folklor Dergisi, cilt:2

Begic, N. & Evecen, A.(2016). Geleneksel Dokumalarımızdan Ehram Üretiminin Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016) Cilt:2.

Emir, D. (2005). Bayburt'ta Ehram, Aksiseda Matbaacılık, İstanbul.

Görgünay, N. (1973). Erzurum Merkez İlçesi ile Civar Köylerinde Kadın Giyimi Üzerine Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:148, Ziraat Fakültesi Yayınları No:73, Araştırma Serisi No:43, Erzurum.

Karakelle, A. (2012). Erzurum'un Kültürel Mirası Ehram, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, El Sanatları Bölümü.

Kılıç, E. (2003). Erzurum'da Geçmişten Günümüze Devam Edegelen ve Kaybolmaya Yüz Tutan El sanatları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum.

Megap, (2012). Ehram Dokumaya Hazırlık, Ankara.

Önder, M. (1998). Antika Eski Eserler Kılavuzu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Salman ve Atmaca (2009). Erzurum'da Geleneksel Kadın Giysilerinin Özellikleri, Dergi Park Akademi, Sayı: 15.

Salman, F. (2004). Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum, Sayı:6.

Şentürk, Z. (2016). Erzincan Yöresinde Ehram Kullanımı ve Uygulama Alanları, Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016) Cilt 2.

Tez, Z. (2009).Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi, Doruk Yayıncılık, İstanbul.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, (2014). Yaşayan El Sanatlarımız, Ankara.

İnternet Kaynakları

TC. Bayburt Valiliği, <http://www.bayburt.gov.tr/el-sanatlari>, 13.06.2017
<http://www.bayburtpostasi.com.tr/kultur-sanat/ehramin-donus-hikayelerinden-biri-sevim-ataner-h9712.html>, 31 Aralık 2014 Çarşamba 20:48

Kaynak Kişiler

Ataner, Sevim. "Ehram Dokuması" konulu görüşme, (18 Ağustos, 2015).

Korkmaz, Hamiyet. 'Ehram Dokuması' konulu görüşme, (14 Mart, 2017).

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN MÜSLÜMANLARIN KUR'AN OKUMA BİÇİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE ÖNERİLERİ

Yrd. Doç Dr. Davut Şahin

ÖZET

Tebliğ başlığı şu üç hususu içermektedir: Birincisi, Mehmet Âkif Ersoy'un dönemindeki Müslümanların Kur'an okuma biçimi. İkincisi, Âkif'in kendi anlayışıyla bu okuma biçimini değerlendirmesi. Üçüncüsü, Âkif'in Kur'an'a yaklaşımı doğrultusunda Müslümanlara önerileri. İlk iki husus tebliğde "Âkif'e göre dönemindeki Müslümanların Kur'an okuma biçimi" başlığıyla işlenmektedir. Burada Âkif'in ayetleri ve ayetlerde tespit ettiği fitrî kanunları esas alarak Müslümanların Kur'an okuma biçimine getirdiği eleştirilere yer verilmektedir. Ayrıca bu başlıkta, Müslümanların dini yaşamada emirler arasında ayırım yapmaları ve bazı Kur'an kavramlarını ve ayetleri yanlış anlamaları üzerine yaptığı değerlendirmeler ele alınmaktadır. Onun seçtiği ayetler ve ayetlere getirdiği yorumlar bu hususta fikir verir niteliktedir. O, Kur'an okuma biçimine dair görüş ve önerilerinde, Müslümanların içinde bulunduğu durumu esas almıştır. Âkif Müslümanlarla ilgili sadece durum tespiti yapmamış, durumlarını düzeltmeleri için onlara önerilerde bulunmuştur. Elbette bu öneriler Âkif'in Kur'an'a yaklaşımına göre şekillenmiştir. İşte bu husus tebliğde "Âkif'in Müslümanlara sunduğu ayet temelli öneriler" başlığıyla ele alınmaktadır. Burada birinci başlıktaki eleştirilere getirdiği ayet merkezli çözümlere ve tekliflere yer verilmektedir. Konu, Âkif'in tefsir yazılarını ve konuşmalarını içeren *Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri*, *Mev'iza* ve *Hutbeleri* adlı kitap özelinde işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Müslümanlar, Kur'an, yaklaşım, öneri.

MEHMET AKIF ERSOY'S OPINIONS AND RECOMMENDATIONS ABOUT THE QUR'AN READING FORM OF MUSLIMS

SUMMARY

The subject of paper includes the following three points: The first is the way the Muslims read the Qur'an in the period of Mehmet Âkif Ersoy. Secondly, Akif evaluates this reading with his own understanding. The third is proposed by Muslims in the direction of Akif's approach to the Qur'an. The first two issues are covered by the heading "The way the Muslims read the Qur'an according to Akif". Here are the criticisms that the Muslims make to the reading of the Qur'an on the basis of the divine laws that Allah has established in the verses and verses of the Qur'an. It also focuses on the distinction between Muslims in the religious life and

the interpretations of some Qur'anic concepts and misconceptions of the verses in this title. The verses he chooses and the interpretations he gives to the verses give an idea on this subject. He based on the position of Muslims in his views and suggestions on the way of reading the Qur'an. Akif did not only identify the situation regarding Muslims, but made suggestions for them to correct their situation. Of course, these suggestions are suggested by Akif's approach to the Qur'an. This issue is addressed in the paper under the title of "Akif's verse - centric proposals to Muslims". Here are the verse-centered solutions and proposals brought to the criticism in the first chapter. The subject is specially treated in the book *Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Mev'ıza ve Hutbeleri*, which contains the writings and speeches of Akif.

Keywords: Mehmet Âkif Ersoy, Muslims, Qur'an, approach, suggestion.

GİRİŞ

Mehmet Âkif, Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz durumlar nedeniyle zamanı suçlamaları gerektiğini söyler.¹ Başlarına gelen felaketlerde mesuliyetlerinin olduğunu, suçu başkalarına atmakla vicdânî sorumluluktan kurtulamayacaklarını vurgular.² Ona göre Müslüman toplumların³ karşı karşıya kaldıkları (tefrika, cehalet, ye's gibi) sosyal hastalıklar Kur'an'da yerilmiştir. Ancak Müslümanların Kur'an okuma ve anlama biçimi, Kur'an'daki bu uyarıları fark etmelerini sağlayamamış neticede kendilerini düzeltmemişlerdir.

Mehmet Âkif'in seçtiği ayetler,⁴ ayetlere yaptığı yorumlar, Müslümanların Kur'an'ı okuma ve anlama biçimine dair fikir verir. Çünkü seçtiği ayetlerin her biri Âkif'in yaşadığı, acısını çektiği yıllara, devletin zayıfladığı bir devre ışık tutan; davranmayı, direnmeyi, mücadelecilik olmayı öğütleyen; ümide sevk eden; birliğe beraberliğe çağırıcı; ayrılığı, çekişmeyi kötüleyen pasajlardır. Nitekim Balkan Harbi ve Milli Mücadele yılları esnasında verilen vaazlarda bu husus çok daha belirgindir. Âkif bu

¹ *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri-Mevıza ve Hutbeleri*, haz.: Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Diğerleri, DİB yay., Ankara 1992, s. 50.

² *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 81.

³ Mehmet Âkif'in hedef kitlesi sadece kendi ülkesindeki Müslümanlar değil dünyadaki Müslümanlardır. Bu husustaki bir çalışma için bkz. Genç Osman Geçer, "Bosna Hersek'te Mehmet Âkif Etkisi", Yunus Emre Enstitüsü Yayınları, Sarajevo 2016, ss.9-15.

⁴ Âkif bazı ayetlerin ve surelerin hem icaz (özlü olması) hem de i'caz (aciz bırakması) yönüyle diğerlerinden üstün olduğu görüşündedir. O, bu hususta Seyyid Şerif'in Tebbet sûresi ile "... Ey arz suyunu tut..." anlamındaki Hûd sûresi 44. ayetin muâdil olamayacağı görüşüne yer verir. Ayrıca İmam Şafii'nin Asr sûresine ilişkin "Kur'an namına yalnız bu sûre nâzil olsaydı bizim için kâfi idi. Evet, insanlar bu sûreyi ihata edebilselerdi başkasına hacet kalmazdı" şeklindeki sözünü hatırlatır. İlâveten, sahâbenin birbirlerinden ayrılırken bu sureyi okumalarına dikkat çeker. *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s.49-50.

ayetlerin seçiminde nazarî değil amelî bir hedef gözetmiş, öncelikle halkın moral ve maneviyatını yükseltmeyi amaçlamıştır.⁵

Mehmet Âkif, Müslümanların Kur'an okuma biçimini içinde buldukları durumla değerlendiren realist bir mütefekkindir.⁶ Ona göre yaşadığı dönemdeki Müslümanlar Kur'an'dan olması gerektiği gibi istifade edemedikleri için olumsuzluklarla yüzleşmekte, dünyada varlık gösterememekte ve Müslüman olmayan milletlerle yarışmamaktadır. Âkif'in Müslümanların Kur'an okuma ve anlama biçimi hususunda eleştiri ağırlıklı görüşleri temelde Kur'an'ı anlamadan okumalarıyla ilgilidir. Bu görüşler şu üç başlıkta toplanabilir:

1-Müslümanların, Kur'an'ın hakikatlerinden habersiz olmaları.

2-Kur'an'ın emirlerini bir bütün olarak yaşamamaları.

3-Bazı Kur'ânî kavramları ve ayetleri yanlış anlamaları.

Bu bağlamda Âkif Müslümanlara Kur'an'ın hakikatlerini hatırlatır. Kur'an'ın ibadet, muamelat ve sosyal olaylara ilişkin emirleri arasında ayırım yapmamaları gerektiğini söyler. Kur'ânî kavramlardan olan "tevekkül" ve "sabrın" Müslümanlar tarafından yanlış anlaşıldığını vurgular ve bu kavramlara ayet temelli yorumlar getirir. Öte yandan o, yaşanan olaylar ve durumların da Kur'an hakikatlerini olanca dehşetiyle ihtar ettiğini düşünmektedir.⁷ Görüldüğü üzere o, genelde Müslümanların Kur'an'ı okumalarında tespit ettiği olumsuz yönlere eğilmektedir. Âkif Müslümanların olumlu yönleri üzerinde duracak vaktin olmadığı düşüncesindedir. "Gül devrinde gelsem bülbül olurum" demesi de bundandır. Bu serzeniş sadece şiir sanatına dair olmayıp bütün bir İslâm âleminin içinde bulunduğu zelil hale yöneltmiş bir özeleştirmedir.

Âkif, Müslümanlara ilişkin tespitler yapmakla kalmaz, onlara ayet temelli öneriler de verir. Ona göre Müslümanlar ilk önce ümitvar olmalı, sonra da çalışmalı, eğitime ve ilme sarılmalı. O, değerlendirmelerinde ve önerilerinde genelde asrısâadet anlayışını kendine dayanak edinerek eleştirilerinin sağlamasını yapar. Bu tebliğde onun söz konusu değerlendirmeleri ve önerileri, tefsir yazıları ve konuşmalarından oluşan *Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Mevize ve Hutbeleri* adlı derleme kitap özelinde tespit edilmektedir.

⁵ Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi: Mehmet Âkif ve Kur'an Meali*, İstanbul: Kapı Yay. 2013, s. 230-1.

⁶ Rasim Özdenören, Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Âkif'in Çelişkileri, *Karakter Abidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Âkif, Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl:12, Sayı:133, Ocak 2008, s. 74.

⁷ Mehmed Âkif'in *Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s.33.

ÂKİF'İN MÜSLÜMANLARIN KUR'AN OKUMA BİÇİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Mehmet Âkif'in Müslümanların Kur'an okuma biçimine ilişkin değerlendirmeleri genelde Kur'an'ı anlamadan okumaları üzerinedir. O şöyle der: "Evet her birimiz şimdiye kadar Kitabullah'ı tedebbür ederek yani her ayetindeki hükümleri, ibretleri kendi ilmi, idraki derecesinde anlamayı isteyerek okusaydı, âlem-i İslam hiçbir vakit böyle perişan olmazdı."⁸ Âkif şöyle diyor: "Sanki Kur'an anlaşılmalı, hâşâ bilinmeyecek yeri kalmamış gibi yanlış bir anlayış var. Bir mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde yüksek dinî ilimleri okuyan talebelerin Celâleyn'deki malumata dahi sahip olmaması büyük bir kusurdur."⁹

Âkif'e göre Müslümanlar Kur'an'ı anlamadan sadece Arapçasından okudukları için Kur'an hakikatleriyle buluşamamaktadırlar. Hâlbuki ona göre Kur'an emir ve nehiyleriyle insana hayat veren bir kitaptır.¹⁰ Durumlarını düzeltmeleri için yegâne başvuru kaynağıdır. Kur'an fitrî yasalar¹¹, ilâhi kanunlar¹² içerir. İşte Âkif Kur'an'dan tespit ettiği bu fitrî yasalar¹³ çerçevesinde Müslümanların Kur'an okumalarını değerlendirir. Örneğin Müslümanlar birlik ve beraberliğe muhtaçtır; ancak onlar Kur'an'ın ilgili emrini takdir edememiş, sanki bu emir yokmuşçasına sadece namaz emrini yerine getirmekle yetinmişlerdir. Ona göre Müslümanlar bazı ayetleri kendilerine dayanak edinmişler, ama ayetlerin verdiği mesaj ile onların anladıkları hiç uyuşmamaktadır. Şimdi Âkif'in Müslümanların Kur'an anlayışına ilişkin bu görüşlerini daha yakından inceleyelim.

Müslümanların Kur'anî Hakikatlerden Habersiz Olmaları

Âkif'e göre Müslümanlar, Kur'an'ı içindeki hakikatlerden habersiz olarak okumaktadırlar. Bu hakikatlerin başında Kur'an'ın fitrî yasaları gelir. İşte Âkif, Kur'an'dan çıkardığı fitrî yasalarla Müslümanların Kur'an'a yaklaşımını değerlendirir. Mesela Kur'an'daki fitrî yasalardan biri; "Müslümanlar varlıklarını ancak birlik ve beraberlik içerisinde yaşamayla sürdürebilir." şeklindedir. Müslümanlar bu yasayı

⁸ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.161.

⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.11; Bilindiği üzere "Celaleyn" kısa ve özlü bir tefsir kitabıdır. Celâleddin es-Suyûtî ve Celâleddin el-Mahalli tarafından yazılmıştır. Bu tefsiri Âkif'in 19 defa okuduğu ifade edilmektedir. Bkz. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri," *Bilim ve Aklın Aydınlanmasında Eğitim Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayı Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 2006, s.13.

¹⁰ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.47, 48.

¹¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.78; İslam'ın fitrat dini olduğuna ilişkin görüşler için bkz. Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 48, 57.

¹² Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.63; Âkif Kur'an'ın İslam'ın içerdiği ilahi kanunlar ile evrende işleyen yasaların birbiriyle uyduklarını düşünmektedir. Çünkü her ikisi de fitrata uygundur. İslam'ın yüce hükümlerine isyan etmek fitratın değişmez kanunlarına isyan etmektir. Bkz. Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 48.

¹³ Fitrî yasayı yine onun değerlendirmeleri doğrultusunda şu şekilde anlayabiliriz: Kur'an'da yer alan aynı zamanda toplumların terakki ve izmihlalleri için cari olan yasalardır. Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 63.

yeteri kadar takdir edemedikleri için tefrikaya düşmüşler, neticede yok olmayla karşı karşıya kalmışlardır.¹⁴

Âkif tefrikaya karşı birlik beraberlik içerisinde yaşamak gerektiği yönündeki fitrî yasayı Âl-i İmran sûresi 103. ayet özelinde işler. Ayetin mealini verdikten sonra nüzul dönemindeki Müslümanların bu ayetten hareketle tefrikayı bıraktıklarını söyler. İlaveten, yaşadığı dönemdeki Müslümanların onları örnek alarak birlik ve beraberliği sağlamaları gerektiğini vurgular. Önce Âkif'in bu ayete verdiği meali görelim: "Hepiniz birden Allah'ın kitabına sımsıkı tutununuz; birbirinizden ayrılmayınız; Cenab-ı Hakkın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız: Hani, bir zamanlar birbirinize düşman idiniz, o sizin kalplerinizi birleştirdi de onun lütfu sayesinde kardeş oldunuz; hani, bir zamanlar Cehennem uçurumunun kenarında idiniz. O sizi oradan kurtardı; işte, doğru yolu bulasınız diye Allah ayetlerini size böylece bildiriyor".¹⁵

Âkif mealini verdiği ayetle ilgili olarak nüzul dönemindeki Müslümanların bu ayetten hareketle cahiliye dönemindeki tefrikaları bırakıp tevhide sarıldıklarını şu sözlerle ifade eder: "Evs ve Hazrec tam yüz yirmi yıl birbirini boğazlamıştı. Müslümanlık, asırlarca süren bu korkunç düşmanlığı sona erdirdi. Kabileler birbirine düşmanken İslam'ın feyz sayesinde dost oluverdiler. Artık bu kalıcı barış, tesis olunan kardeşlik Arap yarımadasındaki putperestliği sökü� attı da yerini tevhide bıraktı."¹⁶

Âkif Âl-i İmran sûresi 103. ayetin kendi dönemindeki Müslümanlara verdiği mesaj hususunda ise şöyle demektedir: "Ayete her zaman hatırdaki tutulması gereken nimeti konu ediniyor. O nimet, İslam'ın Müslümanları kardeş kılmasıdır. Müslümanlık ırk, renk, dil, çevre ve iklim itibarıyla birbirine yabancı bütün unsurları aynı milliyet

¹⁴ Âkif bu tefrikayı yabancı milletlerin ürettiğini ve aramıza soktuğunu düşünür (*Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 75). O bu düşüncesini nüzul döneminde yaşanan bir olayla pekiştirir. Bu bağlamda anlattığı olay şöyledir: Günün birinde ensardan birkaç genç bir arada oturmuş samimi bir şekilde konuşuyorlarmış. Yahudi bir ihtiyar bunları görmüş ve İslam'ın geleceğinden kendi hesabına ürkmüş. Hemen genç bir Yahudi'yi bulup, o Müslüman topluluğunun kabileleri olan Evs ve Hazrec arasında geçmişte yaşanan vukuatları hatırlatmasını istemiş. O da o vukuatları konu edinen şiirleri okumuş da her iki tarafın kabadayılık damarları galeyana gelmiş. Her biri kendi kabilesinin kahramanlığını sayıp dökmeye başlamış. Neticede iş alevlenmiş, gençler silahlarını alıp Medine dışındaki taşlık bir vadiye çıkmışlar. Hz. Peygamber bunu haber alınca gitmiş onları sakinleştirmiş. Bunun üzerine: "Ey İman edenler! Sizden evvel kitap gönderilen kimselere uyacak olursanız siz iman ile müşerref olmuşken sizi yeniden küfre sokarlar" (Âl-i İmran 3/100-103) anlamındaki ayet ile devamındaki birkaç ayet nazil olmuş (*Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 133-4). Âkif bu olayı anlatmakla benzer olayların yaşandığı dönemde de vuku bulduğunu vurgulamış olmaktadır.

¹⁵ *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 71; Mehmet Âkif tefrikaya karşı birlik beraberlik içerisinde yaşamayı öneren birkaç ayete daha yer verir. Biri Enfâl sûresinin 46. ayetidir. Ayet; Allah'a ve onun Resulüne itaat etmeyi, birbiriyle çekişmemeyi tavsiye eder. Daha sonra da böyle yapanların korku ile zaafa düşeceklerini, kuvvetlerinin yok olacağını bildirir. Diğer ayet "Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun başka yollara tâbi olmayın. Sonra sizi Allah'ın yolundan ayırır" anlamındadır. Bu hususta getirdiği diğer bir ayet ise Enfâl sûresinin 159. ayetidir ki şu anlamdadır: "Dinlerini parça parça edenler, ayrı ayrı firkalar olanlar yok mu? Sen hiçbir vechile onlardan değilsin." Âkif'in Müslümanları bilinçlendirmek amacıyla getirdiği son ayet Mü'minlerin kardeş olduğunu bildiren ve "iki kardeşinizin arasını barıştırın" emrini içeren Hucurât suresi 10. ayettir (*Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 72).

¹⁶ *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 72.

altında toplayan yegâne bağ iken; hele biz Osmanlılar için dünyada bu rabıtaya dört elle sarılmaktan başka selamet yolu yokken; şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar İslamî iktidar hep tefrika yüzünden mahvoldu; hep birçoğu gözümüzün önünden kaynayıp gitti de biz hâlâ uyanmıyoruz; hâlâ milleti sonsuza dek parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz.”¹⁷

Akif’e göre Kur’an’ın Müslümanlara sunduğu fitrî yasalardan bir diğeri geçmiş milletlerin yükselmelerine veya helak olmalarına sebep olan durumlardır. Kur’an bu durumlara karşı Müslümanları uyarır ve bunlardan ibret almalarını ister. Ancak Müslümanlar bu fitrî yasadaki gereken dersi çıkaramadıkları için helak olma raddesine gelmişlerdir. Âkif bu husustaki düşüncelerini Mu’min suresi 21. ayet bağlamında serd eder. Bu ayetin meali şöyledir: “Yoksa yeryüzünde dolaşmadılar mı ki kendilerinden evvel gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görelersin? İşte, yeryüzünde kuvvetçe asar-ı medeniyetçe kendilerine faik iken günahları yüzünden Allah onları helak etti; hem Allah’ın azabından onları kurtaran olmadı.”

Bu ayetin yorumunda Âkif, memleketin her köşesinde rastlanabilecek yerle bir olmuş saltanatlara dikkat çeker. Bu hususla ilgili olarak o özetle şöyle der: Vaktiyle yerin yüzünü bizden çok imar eden, kuvvetlerine, medeniyetlerine, servetlerine kıyamete kadar şahadet edebilecek eserler bırakan bu ümmetler acaba hangi zelzelenin, hangi tufanın, hangi kıyametin tesiriyle yerin dibine geçmişler? Âkif bu suale cevap vermek için tarih sayfalarını karıştırmak gerektiğini söyler ve şöyle devam eder: Anlıyoruz ki, bütün o felaketler ve helak oluşlar Peygamberlerin gösterdiği yola gitmemekten ileri gelmiştir. Peygamberler insanlara kendileri için geçerli kanunları hatırlatır ve bu kanunların gereğini yaparsanız dünyada güzel hayat yaşar ahirette ebedi nimetlere kavuşursunuz, yok eğer Allah’ın emirlerini dinlemezseniz her iki dünyada da belanızı bulursunuz ikazında bulunurlar.

Âkif yorumun devamında şöyle diyor: İşte o emirlerin yalnız ilâhi olduğuna inanmak bir cemaati kurtarmıyor. Onlara hakkıyla sarılmak onların gösterdiği yoldan sapmamak icap ediyor. İsyancılar, tuğyanlar, fitneler, tefrikalar, sefahatler, ataletler, nifaklar, cehaletler musallat oldukları milleti izmihlal çukuruna mutlaka sürüklüyor. Artık bu belalar ister imansızlık yüzünden neşet etsin, isterse esasa inanıldığı halde uygulamada lakayt davranmaktan ileri gelsin aynı acı akıbeti hazırlamaktan kabil değil, geri kalmıyor.¹⁸ Hiçbir kavim gösterilemez ki; zilleti, esareti, mahkûmiyeti hak etmeden helak olsun. Hiçbir millet görülemez ki mülküne sahip çıkma gücünü kaybetmeden vatani elinden çıksın. Cenab-ı Hakkın bir takım ezeli kanunları vardır. Bunlar hem ebedîdir hem de hiç değişmez. Cenab-ı Hak bütün hakikatleri bu

¹⁷ Mehmed Âkif’in Kur’an-ı Kerimi Tefsiri, s. 72-3.

¹⁸ Mehmed Âkif’in Kur’an-ı Kerimi Tefsiri, s. 62-3

kanunlarda göstermiş, birçok yerde birçok biçimde bildirmiştir. Âkif burada Ahzab suresinin 62. ayeti ile Nahl suresinin 36. ayetini getirir. Bu ayetlerin mealleri sırasıyla şöyledir: "Daha evvel geçenler hakkında da Allah bu âdeti koymuştur. Allah'ın âdetini değiştirmeye asla imkân bulamazsın. Şimdi yeryüzünde gezinin de Peygamberlerini yalanlayanların sonunun nice olduğunu görün." Âkif bu ayetlerden sonra şu açıklamayı yapar: "Geziniz dünyayı; arza semaya bakınız. Muhtelif kıtalardaki harabeleri görünüz, sizden evvel geçmiş milletlerin tarihini okuyunuz. Göreceksiniz ki hepsi aynı sebepler ve şartlar altında yükselmişler veya mahvolmuşlardır. Çünkü aynı sebep daima aynı neticeyi verir."¹⁹

Âkif geçmiş milletlerin akıbetlerinden ibret alınmasını isteyen diğer bir ayeti daha konu edinir. Bu ayetin anlamı şöyledir: "Biz zalim oldukları için nice kenti yok etmiştik. (Şimdi ise o yerler) çökmüş çatılarıyla (issiz bir durumda bulunmaktadır). Oralarda nice kullanılmaz kuyular ve bir zamanlar göğe yükselmiş (ama şimdi yerle bir olmuş olan) nice saraylar vardır."²⁰ Bundan sonraki ayet "Şu hakikat iyi bilinmelidir ki: gözler kör olmaz; lakin asıl göğüslerdeki kalpler kör olur" mealindedir. Âkif bu ayetlerle ilgili şöyle demektedir: "Ayetlerin duygusuzluk ve görgüsüzlükle itham ettiği kimseler Mekke müşrikleridir. Ancak çökmüş milletlerin lisanı halinden işitip ibret almak ihtiyacı her devrin insanı için tabiidir. Ne var ki zamanımızdaki Müslümanların kalp gözleri asr-ı saadetteki müşrikler gibi kördür. İsterse her adım başında bin tane ibretli levha, isterse her varlığın yüreğinden bin tane çığlık yükselsin... Bakışlar için karaltıdan başka görünen bir şey yok. Kafalar için gürültüden başka anlaşılan duygu yok."²¹

Müslümanların Kur'an'ı Bir Bütün Olarak Yaşamamaları

Âkif'in Müslümanların Kur'an okuma biçimine ilişkin yaptığı tespitlerden bir diğeri dini bir bütün olarak görmemeleridir. Burada Âkif, Bakara sûresi 85. ayet bağlamında Yahudilerin Tevrat'ın sadece bir kısmıyla amel etmelerini konu edinir. Onun bu ayete verdiği meal ve Müslümanlara yaptığı ikaz şöyledir: "Yoksa sizler Kitabullah'ın bir kısmına iman ediyorsunuz da diğer kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" Dinin bir bütün olduğuna iman edenler İsrailoğullarının maruz kaldığı (bu) itaba hedef olmamalıdır.²²

Âkif'e göre Müslümanlık bir iki farz ibadeti yarım yamalak eda etmekten ibaret değildir. Dünya yüzündeki Müslümanların felaketine sebep olan şey; dinin bir bütün olduğunu, birçok emir ve hükümler içerdiğini, Müslüman olarak hepsini birden eda etmek gerektiğini hiç hatırlarına getirmemeleridir. Evet, bir yere gidersiniz, oradaki

¹⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 98.

²⁰ Hac 22/45.

²¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 86-7.

²² Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 93.

Müslümanlarda yalnız namaz ibadetini görürsünüz. Herkes namaz kılar ama namaz kadar önemli bir farz olan zekâti kimse eda etmez. Yine o memlekette camilerdeki cemaat kadar meyhanelerde şenlik görürsünüz. Diğer bir Müslüman yurduna uğrarsınız yalnız namaz ve oruca önem verildiğini ancak Müslümanlar arasında hüküm sürmesi gereken birliği, yardımlaşmayı, birbirine şefkati ve merhameti göremezsiniz. Başka bir İslam diyarına giderseniz herkes hac meraklısıdır. Hicaz'a gitmemiş olanları çok azdır. Ancak bu hacılar memleketinde, Müslümanlıkla birleşmeyecek yığın yığın bidatler, türlü kötülükler, rezil âdetler görür de hayretler içerisinde kalırsınız... Şunu bilmeliyiz ki zekât, oruç, hac, yardımlaşma, İslam beldesini savunma için yapılan hazırlık, cihat, tefrikadan ve kötülüklerden uzak olma, birlik, kardeşlik, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet hepsi ayrı ayrı farzdır. Ayrı ayrı borçtur. Namaz kılmakla zekât düşmez. Hacca gitmekle cihat borcu ödenmez. Müslümanlar arasında tefrika çıkaran ayrılıklara sebebiyet veren adamın verdiği zekât Allah'ın azabına karşı kurtuluş fidyesi olamaz.²³

Müslümanların Bazı Kur'an Kavramlarını ve Ayetleri Yanlış Anlamaları

Âkif'in Müslümanların Kur'an okuma biçimine ilişkin yaptığı tespitlerden bir diğeri de bazı Kur'an kavramlarını ve ayetleri yanlış anlamalarıdır. Kur'anî kavramlardan olan "sabır" ve "tevekkül" ile "Allah insana gücünün üstünde yük yüklemesiz"²⁴ ayeti, Âkif'e göre Müslümanlar tarafından yanlış anlaşılmıştır.²⁵ Âkif Müslümanların bu iki kavrama yükledikleri anlamla Kur'an'ın anlatımını karşılaştırarak bu sonuca varmış gözükmektedir.

Önce Âkif'in, ayetleri esas alarak sabrı nasıl anladığını görelim. Sabır: Allah yolunda katlanılması güç olan zorluklara katlanmak, nefsin hoşlanmadığı zahmetleri sineye çekmektir.²⁶ Başka bir ifadeyle dinin emirlerini hakkıyla eda etmektir. Emirler insana bazı külfetler getirir ve fedakârlıklar gerektirir. Âkif söylediklerini bir misalle açıklamak ister. O şöyle diyor: Mesela ilim sabrı gerektirir.²⁷ Bir kişinin bir ilim dalında uzmanlaşması için uğraşması, anlaşılması güç meseleleri incelemesi için yorulması gerekir ki bu sabırdır.²⁸ Yani sabır faydalı ilmi elde etmek için her türlü sıkıntıya tahammül etmektir. Yoksa cehaletin sürükleyip getireceği pislikler içinde boğulup gitmek değildir!²⁹ Âkif'in verdiği diğer örnek ise şudur: Enfal suresi 60. ayette Müslümanların düşmana karşı kuvvet hazırlamaları istenir. Bu, fedakârlık gerektirir. O kuvveti elde etmek için ne kadar zahmet varsa hepsine göğüs germek

²³ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 172-3.

²⁴ Bakara 2/286; Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 116.

²⁵ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 39, 117.

²⁶ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 53.

²⁷ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 83.

²⁸ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 53.

²⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 83.

gerekir. Kur'an'ın emrettiği sabır işte budur. Yoksa İslam vatanının şu acı felaketi karşısında kulaklarımızı sarkıtıp oturmamak değil.³⁰

Âkif, sabır konusunu işlerken Âl-i İmran suresi 200. ayete dayanır ve ayete şu meali verir: "Ey iman eden kimseler, sebat gösteriniz hem düşmanlarınızdan daha fazla sebat gösteriniz." Ona göre ayetteki اصْبِرُوا وَصَابِرُوا kelimelerini anlayabilmek için sabrın mahiyetine bakmak gerekir. Zira sabır deyince zihnimizi bir tembellik, zillile yakın bir mefhum kaplar ve bize göre o "katlanmak" demektir. Neye katlanmak? Her şeye. Daha doğrusu katlanılmayacak şeylere. Mesela zelil olmaya, hakaret görmeye, dövülmeye, sövülmeye hülasa insanî şerefimizi lekeleyecek musibetlerin hepsine. O sabır konusundaki yorumlarına şöyle devam ediyor: "Aman Yarabbi! Kur'an ne söylüyor biz ne anlıyoruz. Sabır katlanmak değil, göğüs germektir. Evet, sonunda katlanılmayacak acılara katlanmaya mahkûm olmamak için her türlü şiddete mertçe, insanca göğüs germek. Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa miskin miskin oturup, başına gelen rezilliğe -kader böyleymiş, tahammül etmeli- diye onu hazmetmeye çalışmak sabır değildir."³¹

"Tevekkül" kavramına ilişkin olarak ise Âkif, bu kavramın "azim" kavramıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini söyler. Burada istişareyi, azmi ve tevekkülü konu edinen Âl-i İmran suresi 159. ayete dayanır ve şu yorumu yapar: "Allah Peygamberine dünya işlerinde iyi düşün ashabınla müşaverede bulun. Bir kere kararını verdin mi Allah'a tevekkül ile o işi yapmaya bak." Âkif diyor ki: "Azim ve tevekkül Müslümanlığın iki büyük rüknüdür. Bunlar olmadan İslam için istikrar imkânı yoktur. Müslümanların Pirene dağlarına, Çin seddine dayanması bu iki haslete sahip olmalarındandır."³² Ona göre "azim", Bir işin üstesinden gelmek için ona canla, başla sarılmaya karar vermek demektir. "Tevekkül" ise, "o işin meydana gelmesi için mümkün olan sebeplerin hepsini tedarik ettikten sonra Allah'a bel bağlamaktır."³³ O başka bir vesileyle tevekkülü şöyle tanımlar: "Meşru bir gayeye meşru bir maksada doğru yürürken hiç ara vermeden ilâhi yardımın tecelli edeceğinden emin olarak ilerlemektir."³⁴

Âkif, azim olmadan tevekkülün olamayacağını Sa'dî'den alıntıladığı bir hikâye ile anlatır. Hikâye özetle şöyledir: Geceyi kırdan geçiren bir adam ağacın dibinde kötürüm bir tilki görür. Tilkinin ne yediğini merak ettiği esnada bir de bakar ki ağzında yemiyle bir aslan geliyor. Aslanın bir yere çekilerek karnını doyurduğunu geriye bıraktığıyla da tilkinin beslendiğini gören adam, bu manzara karşısında

³⁰ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 85.

³¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 85.

³² Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 90.

³³ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 183-4.

³⁴ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 90.

benzer durumun kendisi için de geçerli olabileceğini düşünür. "Allah bu tilkinin rızkını ayağına gönderiyorsa bana da gönderir." der ve bir mağaraya çekilir. Birkaç gün geçer ama kimse bir şey getirmez. Zaman sonra uykuya dalar ve rüyasında biri ona seslenir: "Ey budala kalk! Vücudun sapasağlamken bu tembellik de ne? Niye kendini sakat bir tilki konumuna düşürüyorsun? Git aslan ol da kendi yiyeceğini temin et, arta kalanla başkaları karnını doyursun."³⁵ İşte Âkif alıntılıdığı bu hikâyeye Müslümanlar arasında yaygın olan azimden yoksun tevekkülün eleştirmekte, tevekkülün azimle birlikte olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Âkif'e göre Müslümanlar "tevekkül"ü yanlış anlamaktadır. O, Müslümanlara hatalarını düzeltmeleri için Kitabullah'a müracaat etmelerini önerir. Âkif burada Âl-i İmran Suresi 173. ayetini getirir. Ayete verdiği meal şöyledir: Bir grup, Mü'minlere gelip 'düşmanlarınız sizi yok etmek için bütün kuvvetlerini toplamışlar, onlardan korkunuz' dedikleri zaman, bu söz onları korkutmak şöyle dursun, Allah'a, Allah'ın nusretine olan imanlarını artırır da 'Allah bize kâfidir, biz O'na dayanırız. O'na bel bağlarız. O ne güzel bel bağlanacak Kâdir-i kayyumdur' derler.³⁶ Âkif diyor ki, işte bu ayette Peygamberimizin sohbetine nail olan ashabin anlatılan hali tevekkülün en belîğ misalidir. Tedbir biter, tevekkül başlar. Kul sebeplere teşebbüs ederek başarıyı Allah'tan bekler.³⁷

Âkif'in Müslümanların bazı ayetleri yanlış anladıklarına dair tespitleri için "Allah insana gücünün üstünde yük yüklemes"³⁸ ayet kesitini anlamalarını konu edişi örnek olabilir. O şöyle diyor: Ahvalden her kime (yaşanılan olumsuzluklardan) şikâyet etsek; cevap hazır. Ah ben ne yapabilirim? "Allah insana gücünün üstünde yük yüklemes." Ben dinimin emirlerine itaat ediyorum. Namazımı kılıyorum. İstiğfar... bol bol. Zekât... onu da hile-i şeriye ile yoluna koyduk. Hac... gerçek şu ki yerime vekil gönderdim: Gitti geldi. Allah kabul etsin. Evin kapısını geçen gün yeşile boyadım. Vaktim oldukça Müslümanların haline acıyorum. Eh kader böyle imiş. Ölümlü dünya...." Âkif, bu şekilde düşünenleri, "(dünyada çektiğimiz) sıkıntıların mükâfatını ahirette göreceğiz" diyen softaları, Kur'an'ın tasdik etmediğini söyler. Görüşünü, "Cenab-ı Hak sizi sıkı imtihana çekmedikçe, siz de sabr u sebat göstermedikçe cennete gireriz mi zannediyorsunuz?"³⁹ mealindeki Âl-i İmran 142. ayetle temellendirir.

ÂKİF'İN MÜSLÜMANLARA AYET TEMELLİ ÖNERİLERİ

Âkif Müslümanların durumlarının iç açıcı olmadığını düşünür. Bu durumdan kurtulmaları için onlara ayet temelli bazı önerilerde bulunur. O bu bağlamda

³⁵ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 117-8.

³⁶ Âl-i İmran 3/173.

³⁷ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 183-4.

³⁸ Bakara 2/286.

³⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 115-6.

Müslümanlara hitaben şöyle der: Allah size "ilim öğrenin, kuvvet hazırlayın, çalışın, adaleti düstur ittihaz edin, birbirinizle yardımlaşın, hakkı tanıyın, tefrikadan sakının" dedikçe siz cehle değer verdiniz, tembellik ettiniz, atalete kapıldınız, zulmü adet edindiniz, birbirinizin gözünü oymaya kalkıştınız, haktan yüz çevirdiniz, sonsuz fırkalara ayrıldınız...⁴⁰

Âkif'e göre bu olumsuz durumdan kurtulmak mümkündür. Bu hususta onun sunduğu ayet temelli öneriler; ümit var olmak, çalışmak, eğitime ve ilme önem vermek, birlik beraberlik içinde yaşamak, geçmiş milletlerin başına gelenlerden ibret almak şeklinde sıralanabilir. Son iki öneri "Müslümanların Kur'an'ın hakikatlerinden habersiz olmaları" başlığı altında ele alınmıştır. Burada ise Âkif'in Müslümanların ihtiyaç duyduğu ümit var olma, çalışma, eğitime ve ilme önem verme yönündeki önerileri işlenmektedir. Ona göre ancak bu hasletlere sahip olanlar kendilerini ve vatanlarını koruyabilirler. Aksi takdirde milletin hayatından eser kalmayacak, şariat küfrün eliyle yerde sürünecektir.⁴¹ Öte yandan Âkif'in görüşüne göre dinin ve Kur'an'ın dünya durdukça durması Müslümanların varlığına bağlıdır. Allah Hicr suresi 9. ayetinde Kur'an'ın ebediyetini en güçlü tekidlerle vaat eder. Bilinmelidir ki, Kur'an'ı muhafaza İslam'ı muhafazadır. İslam'ı muhafaza Müslümanları muhafazadır. Çünkü yeryüzünde Kur'an'ın yaşaması Müslümanların yaşamasına bağlıdır.⁴²

Dikkat edilirse ayet temelli bu önerileri Müslümanların durumlarıyla ilişkilendiren Âkif'tir ve bu öneriler, yapılan yorumlar onun Kur'an'a bakışı doğrultusunda olmaktadır. Hatırlanacağı üzere Âkif, Kur'an'ın Müslümanların ihtiyaç duydukları çözümleri içerdiği düşüncesindedir. Bu amaçla o, ayetlere aktüel yorumlar getirir. Örneğin Kur'an'ın buyrukları içerisinde çokça tekrarlanan ancak Müslümanların sahip olmadığı hasletlerden biri "ümitvar" olmaktır. Allah Müslümanlara Kur'an'ın ebediyeti hususunda vaatte bulunduğu halde onlar yeise kapılmışlardır. Kur'an'ın diğer buyruğu çalışmaktır, ama Müslümanlar miskinliği adet edinmişlerdir. Kur'an'ın buyruklarından bir diğeri ilme sarılmaktır, ama Müslümanlar cehalet içerisindedirler. Şimdi Müslümanların durumlarını ayetlerle karşılaştırarak onlara ayetlerden çözümler sunan Âkif'in önerilerini daha yakından görelim.

Çalışmak ve Ümit Var Olmak

Âkif Müslümanların tembel olduğunu, ümitsizliğe düştüklerini söyler. Çalışmaları ve ümit var olmaları yönünde tavsiyelerde bulunur. Bu bağlamda yeise düşmeyi kötü sayan, çalışanlara Allah'ın vadini müjdeleyen ayetleri sıralar. Bu ayetlerden biri,

⁴⁰ Mehmed Âkif'in *Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 48.

⁴¹ Mehmed Âkif'in *Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 87.

⁴² Mehmed Âkif'in *Kur'an-ı Kerimi Tefsiri*, s. 88.

"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin." anlamındaki ayettir.⁴³ Diğeri "Allah'ın rahmetinden ancak sapıtanların ümit keseceği"ni bildiren Hicr suresi 56. ayettir. "Bizim uğrumuzda mücahede edenlere elbette yollarımızı gösteririz" anlamında Allah'ın vadini içeren ayet⁴⁴ ise Müslümanlara ümit aşıl原因an ayettir.

Âkif diyor ki, "Hiç biz Kitabullah'ı düşünmedik. O Kitabullah ki birçok ayatı celilesiyle yeisten azimsizlikten sakındırıyor." Yusuf suresinde Hz. Yakub'un oğullarına kaybolan kardeşleri Yusuf'u aramalarını emretmesi, bu esnada Allah'ın yardımından ümit kesmemeleri gerektiğini söylemesi Âkif'e göre Müslümanların yeise düşmemeleri hususunda mesajlar içerir. Âkif'in ümit var olma konusunda örnek almaları için Müslümanlara sunduğu diğeri ayet pasajı, Hz. İbrahim'in yaşlılığına rağmen Allah'ın ona çocuk vaat etmesiyle ilgilidir. Âkif, bu vaat karşısında Hz. İbrahim'in önce şaşırmasından sonra meleklerin ona Allah'tan ümidini kesmemesi yönündeki tavsiyesinden ve Hz. İbrahim'in melekleri tasdiklen "Hâşâ Allah'ın inayetinden ancak sapıtanlar ümidini kesebilir, yeise düşebilir" şeklinde söylediği sözden bahisle bir taraftan Müslümanların ümit var olmaları gerektiğini diğeri taraftan İslam'da ümitsizliğin haram, hatta küfür olduğunu belirtir.⁴⁵

Âkif'e göre Müslümanlar, asırlardır elini kolunu kısıvrak bağlayan yeisi kahredip el ele baş başa vererek çalışmalıdır.⁴⁶ Zira Fetih suresi 28. ayette Allah Müslümanlara İslam'ın bir gün bütün dinlere galip geleceğini vaat ediyor. Bununla da kalmıyor, kendini buna şahit tutuyor. Müfessirler bu ilâhî vadin Mekke'nin fethiyle tahakkuk ettiğini söylesele de, bu ancak dinin kati ve kahr galebesini görmekle mümkündür. "Vaadi ilahi henüz tahakkuk etmemiştir." sözü İslam'ın mazisinden daha parlak istikbalinin olduğuna iman etmeyi ve ona göre çalışmayı gerektirir. Yoksa hem bir taraftan "Allah vadinden dönmez." sözünü dilden düşürmemek hem de böyle en kati bir vaad-i ilahinin gerçekleşeceğinden ümitsiz olmak küfrün, imansızlığın garip bir şekli olur.⁴⁷ Âkif'e göre bir Müslüman ne kadar olumsuz durumda olursa olsun çabayı ve gayreti elinden bırakmamalıdır.

Zira Allah Firavun'un yola gelmeyeceğini bildiği halde Hz. Musa'yı ona gönderir. Ona göre Allah'ın Hz. Musa'yı Firavun'a göndermesi Müslümanlara şu mesajı vermektedir: Hakkı hakikati müdafaa edenler, bütün dünya Firavun kesilse, yeise kapılmadan, ara vermeden görevlerini yapmalılar.⁴⁸

İnşirah suresinde tekrarlanan "Her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır." anlamındaki ayet de Âkif'e göre Müslümanlara ümit aşıl原因aktadır. Âkif bu bağlamda insanın

⁴³ Yusuf 12/87; Zümer 39/53.

⁴⁴ Ankebut 29/69; Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 22.

⁴⁵ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.130-1.

⁴⁶ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.89.

⁴⁷ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.92-3.

⁴⁸ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 30-1.

dünyada türlü sıkıntılar, musibetler yaşayabileceğini; yeis getirirlerse çalışmayı bırakacakları için mahvolacaklarını, yok o sıkıntıdan kurtulmak o felaketi yenmek için uğraşırlarsa sonunda muvaffak olacaklarını bildirir. Onun görüşüne göre asıl olan azmi sağlam tutmak bir de "yusr"u ele geçirmenin yolunu bulmaktır. Kolaylığın, zorluğun yanı başında olduğunu lisân-ı haktan duyanlar için kemâl-i itmi'nan ile çalışmaktan başka ne kalır? Allah'ın bunu İnşirah suresinde teyitle temin etmesi beşeriyet için ne kıymetli bir tesellidir.⁴⁹ Âkif Müslümanların "Biz Müslümanız, Allah bize tevfiik vermelidir" şeklinde yanlış bir düşünceye kapılmamalarını ister⁵⁰ ve insana ancak çalıştığının karşılığının olduğunu⁵¹ vurgular. Bunun yanı sıra evrenin her daim hareket etmesi, Allah'ın her an bir işte olması⁵² Hz. Peygamber ve ashabının mücadeleyi elden bırakmamaları Âkif'e göre Müslümanlara çalışmayı salık verir.

Eğitime ve İlme Önem Vermek

Âkif, Müslüman toplumun cahil olduğunu, bilim yönünden geri kaldığını düşünür. Ona göre bu durumdan kurtulmanın yolu eğitim ve ilimdir. Bir Avrupalının Müslümanları cahil olarak nitelmesi üzerine ona verdiği cevapta bu husustaki yaklaşımı görmek mümkündür. Âkif söz konusu kişiye İslam dinini Müslümanlara bakarak değerlendirmemesi gerektiğini, Kur'an'da ve sünnette durumun öyle olmadığını, ilk nazil olan ayetlerin okumayı emrettiğini belirtir. Ayrıca "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" "Kullar içerisinde ancak âlim olanlar Allah'tan korkar." "Ayetlerimizdeki hikmetleri ve ibretleri ancak âlimler idrak edebilir" manasına gelen ayetleri sıralar. Ancak Müslümanların söz konusu ilim ve irfandan mahrum olduğunu da ekler.⁵³ O, Almanları kastederek "Bizden yüz sene önce aynı akibeti geçiren millet, okuma sayesinde bu gün dünya siyasetine hâkim oldu.⁵⁴ Almanlar yaşadıkları mağlubiyetin eğitim düzeylerinin diğerlerinden daha aşağı seviyede olmasından kaynaklandığını gördü ve eğitime sarıldı. Bu günkü Almanya meydana geldi. Eğitim, eğitim! Bizim için başka çare yok; eğer yaşamak istersek her şeyden evvel maarife sarılmamız".⁵⁵

Âkif'e göre manevi ve maddi ilimlerin her ikisinde hakikatleri ortaya çıkarmak ancak ilimle mümkün olur. Çünkü din de dünya da ilimle⁵⁶ kaimdir.⁵⁷ Ona göre batının ilim ve fennine yetişemezsek yaşamamıza ve İslam Dinini yaşatmamıza imkân yoktur.⁵⁸

⁴⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 22-3.

⁵⁰ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.120.

⁵¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.107.

⁵² Rahman 55/29; Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 108.

⁵³ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.164.

⁵⁴ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.115.

⁵⁵ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.114.

⁵⁶ Âkif bazen "maarif ve ilim" kelimelerini birbirlerinin yerine kullanmaktadır.

⁵⁷ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.125.

⁵⁸ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.143.

Âkif, "Müslümanlık kıyamete kadar gelip gidecek insanların ihtiyacına nasıl cevap verecek?" şeklinde sorduğu soruya verdiği cevapta ilmi öne çıkarır. O şöyle diyor: "Evet, Allah'ın kitabında ve Resulüllah'ın hadislerinde her devirde yaşayacak insanların ihtiyacını görecek hakikat var. Yalnız o hakikatler ilimle meydana çıkar."⁵⁹

Maddi ilimlerin hakikatlerinin ilimle ortaya çıkması hususunda ise Âkif şöyle demektedir: "Bizim gibi henüz gelişmemiş toplumlar topraktan sadece ekin alır. Biraz daha gayret ederse su çıkarır. Medeni milletler ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız değirmen yapıyoruz. Onlar elektrik elde ediyorlar. Biz buluttan yağmur topluyoruz, onlar yıldırım bile avlıyor."⁶⁰ Kur'an'da sonsuz hakikatler var. Onlar nasıl meydana çıkar. İlim ve irfanla. Bundan üç yüz sene evvel hakkıyla anlaşılamayan ayat-ı celileden bu gün namütenahi hikmetler ortaya çıkıyor. Meçhul olan hakikatler bu gün inkişaf ediyor. Eğer Kur'an şu gördüğümüz milletlerin birisinin elinde olsaydı, görürdünüz ne hakikatler çıkarırlardı. Bütün dünyayı Müslüman yaparlardı."⁶¹

Âkif Müslümanların Allah'ın yer ve gökteki ayetlerini inceleme hususunda lakayt davrandıkları düşüncesindedir. Hâlbuki Allah Yusuf suresi 105. ayette şöyle buyurmaktadır: "Hem göklerde hem yeryüzünde ne kadar ibretler vardır ki, yanı başından, başlarını öbür tarafa çevirirler de öyle geçerler!" Âkif aynı konuya dair bir dizi ayeti daha getirdikten sonra şu yorumu yapar: "Afakta var olan Allah'ın ayetlerine lakayt bir nazarla alıştığımız gibi Kitabullahdaki bu ayetleri de basiretsizlik ve tedebbürsüzlükle okuyor, geçiyoruz. Âlem-i İslam, asırlardan beridir göklerin yerin dilinden bir şey anlamaz oldu. Geçmişimiz böyle değildi. Madenlerin bile tekâmül geçirdiğini cemadatin dilinden anlayan ariflerimiz ve âlimlerimiz vardı. Şimdi kâinattaki sahifeleri okuyamadığımız gibi gece gündüz okuduğumuz Kur'an neredeyse bize hiç bir şey söylemeyecek hale geldi."⁶²

Âkif eğitim ve ilim hususunda önceki Müslümanların üzerlerine düşeni yaptıklarını düşünür. O şöyle der: "Müslümanların Asr-ı saadete yakın zamanlarında şeref, şan, şevket alabildiğine ileri düzeydeydi. O zaman ilimce fence o kadar ileride idik ki, cahil Frenkler tahsil için ta Avrupa'dan kalkıp Bağdat'a gelirler; ulema'yı İslam'dan ders alırlardı. Endülüs medreselerinde birçok kral, papaz vaktiyle okumuştur."⁶³ Vaktiyle yeteri kadar tefsir yazılmış, yeterlidir, demeyeceğiz. Atalarımız çalışmışlar eserler meydana getirmişler, fakat dememişler ki; bu eserler kıyamete kadar yeter, siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyun. Bilakis demişler ki; siz de

⁵⁹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.125.

⁶⁰ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.125.

⁶¹ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.114.

⁶² Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s.67.

⁶³ Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, s. 112; Bu yaklaşım bilimselci tefsir akımını akla getirmektedir. Bu yaklaşımda bazı ayetler sanki bu ana kadar anlaşılmamış da bilim sayesinde anlaşılabilir veya Kur'an bazı bilimsel gerçeklere işaret ediyormuş düşüncesi hâkimdir. Âkif de bu yaklaşımı benimsemiş gözükmektedir.

çalışacaksınız, hem bunları okuyacaksınız hem de kendi fikrinizi ilave ederek yeni eserler vücuda getireceksiniz.”⁶⁴

SONUÇ

Âkif’in hedef kitlesi, başta ülkesi olmak üzere tüm dünyadaki Müslümanlardır. Bilindiği üzere o dönemde ne ülkesindeki ne de dünyadaki Müslümanların durumu iç açıktır. Ona göre Müslümanların bu olumsuz hayatları Kur’an’ın hayat verici ilkelerine yeteri kadar kulak vermemeleri veya onu olması gerektiği gibi anlamamalarıyla ilgilidir.

Âkif, Müslümanların Kur’an’ı okuma ve anlama biçimlerinin hatalı olduğunu düşünür. Kur’an’ı Arapça olarak okumayı yeterli görmeleri, Kur’an’ı bir bütün olarak değil de bir kısmını hayata taşımaları, ayetleri Kur’an’da ifade edilenden farklı anlamaları bu hatalardan birkaçıdır. Dolayısıyla o, Müslümanların Kur’an’a yaklaşımlarının bilgi ve amelden yoksun, parçacı ve eksik olduğunu söyleyerek bir durum tespitinde bulunur. O, genelde “Kur’an ne diyor biz ne anlıyoruz? Kur’an bizden ne istiyor biz ne yapıyoruz?” şeklinde sorular sorarak Müslümanların anlayış ve davranışlarıyla Kur’an’ın onlardan yapmalarını istediği şeyleri karşılaştırır. Bu ikisi arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker. O, toplumların ilerleme, varlıklarını sürdürme ve helak olma sebeplerini ayetlerle işler. Ona göre eğitim ve ilim, çalışma ve umut, birlik ve beraberlik milletin ve dinin varlığını sürdüren temel umdelerdir. Tefrika, cehalet, tembellik, yeis, geçmiş milletlerin hayatlarından ibret almama milletin ve dinin yok olma sebebidir. Kur’an’da ilki övülmüş ve tavsiye edilmiş ikincisi ise yerilmiştir. Müslümanların yapması gereken şey; ilerlemeyi ve varlıklarını sürdürmeyi sağlayacak sağlam kulplara tutunmak, gerilemeye ve yok olmaya sebep olacak hususlardan uzak durmaktır.

KAYNAKÇA

Cündioğlu, Düccane, *Bir Kur’an Şairi, Mehmed Âkif ve Kur’an Meali*, Kapı yay. 6. Basım İstanbul 2013.

Düzdağ, Ertuğrul, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri,” *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayı Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 2006.

Geçer, Genç Osman, “Bosna Hersek’te Mehmet Âkif Etkisi”, Yunus Emre Enstitüsü Yayınları, Sarajevo 2016, ss.9-15.

Mehmed Âkif’in Kur’an-ı Kerimi Tefsiri-Meviza ve Hutbeleri, haz.: Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Diğerleri, DİB yay., Ankara 1992.

⁶⁴ *Mehmed Âkif’in Kur’an-ı Kerimi Tefsiri*, s.125.

Özdenören, Rasim, Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Âkif'in Çelişkileri, *Karakter Abidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Âkif*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl:12, Sayı:133, Ocak 2008.

**STUDIUL LIMBII MATERNE TURCE, ÎN SISTEMUL EDUCAȚIONAL
ROMÂNESC. ANALIZĂ COMPARATIVĂ: ANUL ȘCOLAR 2001-2002 VS. ANUL
ȘCOLAR 2016-2017**

Neriman Hasan

ABSTRACT

Materialul de față își propune să prezinte o imagine cât mai cuprinzătoare cu privire la studiul limbii materne turce în sistemul educațional românesc în contextul aplicării normelor în vigoare cu privire la minoritățile naționale din România în general și cu privire la studiul limbilor materne în special.

Structura materialului cuprinde o prezentare a literaturii problemei în care sunt prezentate lucrările de referință cu privire la istoricul studiului limbii turce materne, acestea fiind selectate potrivit evenimentelor care au declanșat schimbări majore în viața comunității și anume perioada imediat următoare anului 1878, perioada anilor de migrație (1878-1940), perioada regimului comunist și nu în ultimul rând perioada imediat următoare destrămării regimului comunist. Tot în partea referitoare la bibliografie sunt prezentate câteva date generale cu privire la populația turcică și limba ei maternă.

Partea a doua a studiului își propune prezentarea de fapt, actuală, a situației cu privire la studiul limbii materne turce. Această parte cuprinde o sinteză a materialelor și documentelor oferite de către instituții care au în coordonare acest proces și anume Ministerul Educației Naționale, Inspectoratele Școlare și direcțiile acestora, organizațiile minorităților naționale care au în structură Comisii de învățământ, alte instituții din țară și străinătate care sprijină studiul limbii materne turce.

Partea a III-a cuprinde analiza comparativă a studiului limbii materne turce pentru anii școlari 2001-2002 și 2016-2017.

Metodele prin care se încearcă o sintetizare a situației de fapt, sunt cele ale documentării, interviului, analiză a chestionarelor care au fost propuse elevilor care studiază limba turcă ca disciplină de studiu în școlile cu predare în limba română.

Pentru documentare s-au folosit surse oficiale ale instituțiilor implicate direct sau indirect în acest proces de învățământ, materiale publicate de către autori preocupați de acest subiect.

Interviurile s-au adresat elevilor și profesorilor care sunt parte în acest proces și au constat în întrebări cu privire la desfășurarea procesului de învățământ în limbă turcă, perspectivele studiului limbii turce în sistemul educațional românesc dar și opinia lor cu privire la vitalitatea etno-lingvistică a comunității căreia îi aparțin. Latura vitalității etno-lingvistice a comunității a fost analizată și din prisma opiniilor unor membri simpli ai comunității cărora li s-au adresat întrebări cu privire la acest subiect.

Chestionarele au fost propuse elevilor de nivel liceal care studiază limba și literatura turcă ca disciplică de studiu în școlile cu predare în limba română. Întrebările din chestionar au avut ca scop crearea unei imagini cât mai fidele cu privire la modul în care elevii își autoevaluează pe de o parte, competențele în cele două limbi (limba maternă și limba română) iar pe de altă parte modul de achiziție, utilizare, dezvoltare al limbilor în diferite contexte, abordările lor cu privire la unele concepte precum bilingvismul și limba maternă.

La final studiul prezintă concluziile cu privire la această temă de cercetare împreună cu o analiză, posibil subiectivă, cu privire la perspectivele studiului limbii materne în sistemul educațional românesc.

Keywords: studiul limbii materne turce, sistemul educațional românesc, minorități naționale

TÜRKİYE VE ROMANYA'NIN EĞİTİM YÖNETİMİ SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM¹

ÖZET

Ülkeler, eğitim sistemlerini, diğer ülkelerdeki değişim tecrübelerini de göz önünde bulundurarak sürekli geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu kapsamda, bu çalışma ile AB'ye girme aşamasında olan Türkiye ile, AB'ye 2007'de kabul edilen Romanya'nın eğitim sistemlerinin yönetim yapılarını, karşılaştırmalı eğitim modeli ile betimsel olarak inceleyerek, farklı bir ülkenin penceresinden mevcut durumu irdeleyebilmektedir.

Çalışmada gereksinim duyulan bilgiler, alan yazın taraması yapılarak elde edilmiştir. Alanyazınında gerekli verilere ulaşabilmek için nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Türkiye "merkezden yönetim" esasına dayalı bir şekilde yönetilir. Türkiye eğitim sisteminin yönetim yapısı 3797 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'la belirlenmiştir. Bu kanuna göre, Milli Eğitim Bakanlığı(MEB)örgütsel yapısı; merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatı ile bağlı kuruluşlardan oluşur.

Türkiye'de 1999'da yürürlüğe giren Yönetici Atama Yönetmeliğinden günümüze 18 kez yönetmelik değişikliğine gidilmiştir ve halen yürürlükte olan yasal mevzuata göre yönetici atamada mülakat modelini kullanılmaktadır.

1990'lı yılların başında Sosyalist rejimin çökmesinden sonra gerçekleştirilen serbest seçimlerle birlikte Romanya, çok partili hayata geçmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Romanya'da merkeziyetçi yönetim sistemi tartışılmaya başlamıştır.

Romanya Eğitim Kanunu'na göre, Eğitim ve Araştırma Gençlik ve Spor Bakanlığı, (MECTS) Ulusal eğitim sisteminin koordinasyonu sağlar, kontrol eder ve düzenler. İl düzeyinde ilk ve orta öğretim, tüm okul birimleri üzerinde yetki İl Eğitim Müfettişliklerindedir. Romanya'da 2016'da okul yöneticiliği atama sisteminde 3 aşamalı bir model kullanılmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Sistemi, Eğitim Yönetimi, Karşılaştırmalı Eğitim, Romanya, Türkiye

¹Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksek Okulu, ahmet.yildirim@sdu.edu.tr

COMPARISON OF EDUCATIONAL ADMINISTRATION SYSTEMS OF TURKEY AND ROMANIA

ABSTRACT

Countries are constantly trying to improve their education systems by observing changes in other countries. This study of aim is to examine the management systems of the education systems to Turkey and Romania descriptively with the comparative education model. The information needed in this study was obtained by scanning the literature. In this study was used a qualitative research method called document review.

Turkey is managed on the basis of "centralized management". Turkish education system of the management structure is determined by Law No. 3797 on the Organization and Duties of the Ministry of National Education. The appointment of managers in Turkey has changed 18 times. Legal legislation is the model of interview.

Romania passed the multi-party model with free elections in 1990. According to the Romanian education law the Ministry of Education and Research Youth and Sports (MECTS) coordinates, controls and organizes the national education system. The provincial level of primary and secondary education authority over all school units is in the Provincial Education Inspectors. In Romania, a three-stage model has been introduced in the system of appointing school administrators in 2016.

Keywords: Education System, Educational Administration, Comparative Education, Romania, Turkey

GİRİŞ

Çok karmaşık ve dinamik bir özellik taşıyan eğitim olgusu, bir ülkenin dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmesine katkı sağlamasının yanında, o toplumun varlığını sürdürebilmesinin de önemli bir aracıdır. Eğitim örgütleri, bir yandan değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlamak, nicelik ve nitelik olarak gelişmek, sürekli yenilenen dinamik bir karaktere sahip olmak durumundadırlar. Eğitime verilen önem ile toplumların refah düzeylerinin yükselmesi arasında doğrusal bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla Ülkeler, bir yandan kendi eğitim sistemlerini ve örgütlerini geliştirmeye çalışırken, diğer yandan farklı ülkelerdeki değişim tecrübelerini de göz önünde bulundurmaktadırlar.

Eğitimin olgusal gerçekliğinin temellerinden birisi de hiç kuşkusuz "eğitim yönetimi" alanıdır. Başaran'a göre (1983,16) eğitim yönetimi; eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir araya gelen eğitim iş görenleri ile diğer kaynakları

örgütleyip eşgüdümleyerek eyleme geçirme sürecidir. Bu bağlamda, yönetsel erki kullanan kişi/ yönetici, bir örgütün amacını/amaçlarını gerçekleştirmek için var olan örgüt yapısını ve prosedürünü meşru zeminde kullanandır (Aydın, 1994:272). Eğitim yöneticisi; öğretmen, personel, öğrenci, veli, çevre liderleri, yerel yöneticiler ve politikacılar gibi farklı eğitim ve kültür düzeyinde bulunan, farklı beklentileri olan öğelerle ilişki kurmak, onların beklentilerini bağdaştırarak yönetimi sürdürmek durumundadır (Kaya,1979:94). Eğitim örgütü ise; eğitim sisteminin amaç ve ilkeleri doğrultusunda öğrencilere bilgi, beceri ve davranışların kazandırıldığı (Balci, 2005), eğitim hizmetinin üretilip sunulduğu yerdir. Eğitim örgütlerinde eğitim sisteminin etkili bir şekilde sürdürmesini sağlayan unsur ise eğitim yöneticileridir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, eğitim yönetiminin analizi bağlamında birbirinden oldukça farklı niteliklere ve değişim tecrübesine sahip, AB'ye girme aşamasında olan Türkiye ile AB'ye 2007'de kabul edilen Romanya'nın, genel manada eğitim yönetimi anlayışlarının ve uygulamalarının karşılaştırmalı eğitim modeli ile incelenmesidir. Farklı ülkelerin eğitim yönetimi yapılarının incelenmesinin, örnek bakış açılarının oluşmasına katkı sağlayacağı kadar, tecrübe paylaşımına da imkan vereceği düşüncesiyle bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, çalışmaya konu olan Türkiye ve Romanya'nın;

Genel olarak, okul sistemi ve basamakları ile eğitim yönetimi ilkeleri açısından eğitim sistemlerini,

Özelde ise, eğitim yönetim anlayışı ve uygulamaları (örgütsel yapı, okul yöneticisi seçimi, yetiştirilmesi ve atanma süreçleri) karşılaştırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Eğitimde niteliğin arttırılabilmesi için, ülkeler kendi uygulamalarını başka ülkeler ile karşılaştırarak ortak noktalar ve farklılıklar üzerinden analiz ve sentez yaparak kendi kültürleri için en uygun olanı bulmaya çalıştıkları alan yazınında görülmektedir (Dimmock ve Walker, 1998). Bu meyanda, eğitim yönetiminde farklı uygulamaların ve tecrübelerin paylaşılması eğitimin yönetim ve organizasyon sorunlarının çözümü bağlamında önem arz etmektedir. Eğitimin boyutlarının sürekli tartışma konusu olduğu ülkemizde, başta AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerle Türkiye'deki eğitim süreçleri karşılaştırılmaktadır (Erginer, 2006).

Bu araştırmada, karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında sıklıkla kullanılan yatay yaklaşım esas alınmıştır. Çalışmada gereksinim duyulan bilgiler, alan yazın taraması yapılarak elde edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Eğitim yönetimi alan yazını incelendiğinde eğitim yöneticilerinin seçilmesi, atanması, birçok araştırmaya konu edildiği görülebilir. Türkiye’de ve diğer ülkelerde eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi konusundaki uygulamalar ve politikalar hakkında; Cemaloğlu, 2005; Çelik 1990; Erden ve Erden, 2005; Günay, 2004; Işık, 2003; Yıldırım, 2008 tarafından değinilmiştir.

Yapılan bu araştırma ile öncelikle Türkiye ve Romanya'daki eğitim yönetimi tecrübeleri, ile uygulanan politikaları karşılaştırmaları olarak değlendirilmeye çalışılacaktır. Araştırma neticesi elde edilen bulguların, karar vericiler için yol gösterici olabileceği umulmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu araştırmada, araştırma konusu ile ilgili veri kaynakları doküman incelemesi kapsamında, yazılı ve basılı belgelerden oluşmaktadır.

Nitel araştırmalarda veri analizi, betimsel analiz ya da içerik analizi yaklaşımı ile yapılır. Bu araştırmada içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır. Sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan içerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla kitap, kitap bölümü, mektup, tarihsel dokümanlar, gazete başlıkları ve yazıları gibi bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, 187).

VERİLERİN TOPLAMA ARAÇLARI

İhtiyaç duyulan verilere ulaşabilmek için doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2008). Çalışmada gereksinim duyulan bilgiler alan yazın taraması yapılarak elde edilmiştir. Romanya ve Türkiye’de yürürlükte olan eğitim yöneticisi görevlendirme mevzuat taraması yapılırken ve araştırma verileri toplanırken, Romanya Eğitim ve Araştırma Gençlik ve Spor Bakanlığı (MECTS) ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) yayınlarından, AB ve OECD tarafından yayınlanmış raporlardan, literatürdeki çeşitli dergi, makale ve tezlerden faydalanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye ile Romanya'nın genel olarak eğitim sistemleri ve eğitim yönetimi modellerinin karşılaştırılması olarak incelenmesine yer verilmiştir.

AB müktesebatı nedeniyle adaylık sürecindeki ülkelerin AB kriterleri çerçevesinde uymakla zorunlu olduğu, siyasi, ekonomik, sosyal politikaların yanı sıra eğitim politikaları da bulunmaktadır. Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen üyelik müzakereleri kapsamında, Türkiye'deki birçok kurum ve kuruluş, AB'ye uyumun sağlanması amacıyla, yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Türkiye'nin AB'ye entegrasyonda uyumla ilgili hazırlık çalışmalarının içinde eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler de yer almaktadır.

27 üye ülkeden oluşan AB'nin tek bir eğitim sistemi bulunmamakta, AB kapsamında eğitim sistemleri de üye ülkeleri gibi çeşitlilik göstermektedir. Birliğin amaçları arasında, farklı eğitim sistemlerinden yararlanmak, ulusal, bölgesel ve yerel eğitimcilerin birbirleriyle iletişimini ve iş birliğini özendirmek de yer almaktadır (Sağlam, Özüdoğru, Çıray, 2011:91).

TÜRKİYE EĞİTİM SİSTEMİNİN YÖNETİM YAPISI

Türkiye'nin mülki yönetim sistemi "merkeziyetçi yönetim" esasına dayalıdır. Ülkenin yönetsel hizmetleri, merkezi yönetim yanında, il özel idareleri, belediyeler ve köyler gibi kamu tüzel kişiliğine, görevlerine, yetkilerine ve malvarlığına sahip yerinden yönetim örgütleri tarafından yürütülür (TBMM, 1982, md. 126,127). Türk Milli Eğitim Sisteminin örgütsel yapısı Anayasa'nın ilgi maddeleri ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile çerçevesi belirlenmiş "örgün" ve "yaygın" olmak üzere iki ana eksen üzerine bina edilerek Milli Eğitim Bakanlığı altında örgütlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı; taşrada 81 il ve 892 ilçede örgütlenmiş olup her il ve ilçede millî eğitim müdürlüğü ihdas edilirken, yurt dışında eğitim ve öğretim hizmetlerini düzenlemek üzere, Millî Eğitim Bakanlığı yurt dışı teşkilatı oluşturulmuş yurt dışında 20 eğitim müşavirliği ve 18 eğitim ataşeliği olmak üzere toplam 38 temsilcilik bulunmaktadır (MEB Faaliyet Raporu, 2011). Türkiye eğitim sisteminin yönetim yapısının temel nitelikleri,3797 Sayılı "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"da belirlenmiştir. Adı geçen kanun 14.09.2011 tarih ve 652 Sayılı KHK ile revize edilerek, Bakanlık Merkez Teşkilatı yeniden yapılandırılmış ve sadeleştirilmiştir. 652 Sayılı K.H.K. ile ana hizmet birimleri, danışma ve denetim birimleri ve yardımcı birimlerdeki toplam 33 birim hizmet birimleri adı altında 19 birime indirilmiştir.

652 Sayılı KHK yayınlanmasının hemen sonrasında il ve ilçe millî eğitim müdürlüklerinin görev, yetki ve sorumluluklarını düzenleyen MEB İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği yayınlamış ve Bakanlık örgüt yapısı hiyerarşik yapıdan yatay bir örgütsel modele dönüştürülmüştür. (Yıldırım ve Çarıkçı, 2013)

EĞİTİM YÖNETİCİSİ ATAMA UYGULAMALARI VE TEMEL İLKELER

Her tür ve seviyedeki eğitim örgütünde, eğitim hizmetinin niteliği /eğitim programı, öğrenci sayısı vb. değişkenlere bağlı olarak genel yönetsel işleyiş ve eğitim-öğretim hizmeti sürdürülmesinden sorumlu olarak yönetici istihdam edilir (Sezer, 2016: 351-373). Dolayısıyla , Okul/eğitim kurumu yöneticilerinin seçilmesi, yetiştirilmesi ve görevlendirilmesine ilişkin kalıcı modeller geliştirmeden, okul/eğitim kurumlarını sürdürebilir bir şekilde yönetebilmek imkan dahilinde değildir (akt.Sezer, 2016, Chapman, 2005). Eğitim kurumlarının etkili şekilde yönetilmesi için eğitim yöneticisinin bazı yeterliliklere sahip olması beklenir. Yeterlili bir rolü oynayabilmek için gerekli bilgi, beceri ve tutumlara sahip olma derecesidir (Balci, 2010: 225). Eğitim yöneticilerinin sahip olması gereken yeterlikler Töremen ve Kolay tarafından (2003) genel olarak teknik yeterlikler, insancıl yeterlikler ve kavramsal yeterlikler olarak üç grup altında incelenmiştir.

Türkiye'de eğitim yöneticisi seçimi ve yetiştirilmesi ile ilgili politikalara yönelik olarak özellikle eğitim sendikaları tarafından eleştiriler getirildiği gözlenmektedir. Eğitim yöneticiliği seçimi ve yetiştirilmesi ile ilgili yapılan bu tartışmalarda, eğitim yöneticilerinin nasıl atanması gerektiği ve bu işlemin kimin tarafından hangi yöntemle gerçekleştirileceği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Fakat bu bahiste, eğitim yöneticilerinin nitelikleri, değerleri, eğitime ve insana bakış açısı gibi özellikleri dikkate alınmamakta, bürokratik bir kademe olarak kabul edildiği için eğitim yöneticisinin sahip olduğu/olması gerektiği niteliklerinin düzeyi fazla önemsenmemektedir (Aslanargun ve Bozkurt, 2012, s. 352)

30 Nisan 1999 tarihinde yürürlüğe giren "Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama Değerlendirme, Görevde Yükselme ve Yer Değiştirme Yönetmeliği", eğitim yöneticilerinin yönetim alanında hizmet öncesinde yetiştirilmelerini öngören ilk yönetmelik olarak değerlendirilebilir. Bu Yönetmelikte, yönetici adaylarına ilk defa "Değerlendirme Sınavı" ve "Seçme Sınavı" uygulanarak, yöneticilerin daha güvenilir ve geçerli ölçütlere göre seçilmesi, değerlendirilmesi ve yükseltilmesi hedeflenmiştir. Çalışanlar için salt kıdem yerine, çağdaş bir değerlendirme ölçütü olan "Performans değerlendirmesi" ön görülmüştür.

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmelik (1998) ve Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama,

Değerlendirme, Görevde Yükselme ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'nde (1999) Eğitim yönetimi bağlamında vurgulanan temel ilkeler ise şöyle sıralanmaktadır:

- a) Kurumsal etkinlik ve verimlilik ile personelde yöneticilik bilgi formasyonu, göreve bağlılık, iş doyumunu ve yüksek moral sağlamak,
- b) Atama, yükselme ve yer değiştirmelerde görev tanımına uygunluk, kariyer, liyakat, sicil, meslek içi eğitim ve kıdemi gözetmek,
- c) Yöneticilikte kariyer imkanı sağlamak ve geliştirmek,
- d) Görev öncesi hazırlık eğitimi vermek,
- e) Personel değerlendirilmesini tarafsızlık, güvenilirlik, geçerlilik ve açıklık ilkelerine göre yapmaktır (MEB, 1998; 1999).

Türkiye'de 1993 yılından itibaren 18 kez eğitim kurumları/okul yöneticiliği ilgili yönetmelik yayınlamış ancak gerek mahkeme kararları gerekse idari tedbirlerle değiştirilmiştir. Bu süreçte eğitim yöneticisi seçme ve atamada çeşitli modeller denenmiş, ancak toplumun tüm kesimlerini asgari düzeyde tatmin edecek bir "uygulamada" mutabakat sağlanamamıştır.

ROMANYA EĞİTİM SİSTEMİNİN YÖNETİM YAPISI

Romanya'da, 1990'lı yılların başında Sosyalist rejimin çökmesinden sonra gerçekleştirilen serbest seçimlerle çok partili parlamenter demokratik sisteme geçilmiştir. Bu süreçte, mülki açıdan merkeziyetçi sistem tartışılmaya başlamış, sadece eğitim alanında değil, önemli karar organlarının yerlere devredilmesi yönünde kayda değer önemli adımlar atılmıştır. Özellikle AB üyelik süreciyle birlikte eğitim sisteminde yerleşmeye dönük politikalar yoğun olarak gündeme gelmiştir.

Dünya Bankası tarafından 1994 yılında yayınlanan "Staff Appraisal Report România, Education Reform Project" başlıklı raporda, (DB, 1994: 2) Romen eğitim sistemi "Orta ve Doğu Avrupa'da en çok merkezileştirilmiş eğitim sistemidir" tespiti yapılmıştır.

Romanya'da Hükümet tarafından 1997-2004 arası dönemde, Üniversite öncesi eğitimin modernleştirilmesi ve Avrupa eğitim sistemleri ile uyumlu hale getirilmesi için önemli adımlar atılmıştır (*Hintea* : 2011-177). Merkezi yönetim bu dönemde, eğitim yönetimi açısından yasal yetkilerinin bir kısmını yerel otoritelere devretmiştir. Okullara aktarılan yetkiler arasında, öğretim süreci içeriği ve yapısı, okul birimleri ağı, finansman ve yönetim ve insan kaynakları politikaları gibi alanlar yer almıştır (*Stăiculescu, Lăcătuş*; 2011:152-154). *Herczytski*, 2005 yılında hazırladığı raporda,

son on yılda Romanya'nın eğitim sisteminin yerinden yönetime geçmek üzere çok çaba gösterdiğini ifade etmiştir (Herczytski: 2005).

1991 tarihli Romanya Anayasasının Temel Haklar, Özgürlükler ve Hürriyetler başlıklı ikinci başlığında, Temel Haklar ve Özgürlükler bölümünde yer alan 32. maddeye göre eğitim hakkı, zorunlu genel eğitim, lise ve meslek lisesi eğitimi, yükseköğrenim ve her türlü mezuniyet sonrası gelişim etkinliğini kapsar. Eğitim, her seviyesinde Romencedir. Ancak kanunda belirlenecek hallerde uluslararası bir dil de kullanılabilir. Etnik azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenmesi ve bu dillerde eğitim görme hakları garanti altındadır. Bu hakka ilişkin uygulama usul ve esasları kanunla düzenlenir. Devletin sağlayacağı eğitim ücretsizdir. Dezavantajlı ailelerin çocuklarına Devlet tarafından burs ve yardım sağlanmalıdır. Uygulama usul ve esasları kanunla düzenlenir. Üniversitelerin özerkliği garanti altındadır. Romanya Eğitim Kanunu'na göre, Eğitim Araştırma Gençlik ve Spor Bakanlığının görevleri arasında; ulusal eğitim sisteminin ve ulusal eğitim ağının koordinasyonunu sağlanması, kontrol edilmesi ve düzenlenmesi, müfredatın belirlenmesi, ders programlarını ve okul ders kitaplarının onaylanması yer almaktadır. İl düzeyinde ise ilk ve orta öğretim, okul birimleri üzerinde yetki Bakanlık adına İl Eğitim Müfettişliklerine bırakılmıştır. İl/İlçe Eğitim Müfettişlikleri yerel otoritelerle eğitimin finansmanı için işbirliği yapar, eğitimin düzenlenmesini ve yürütülmesini Bakanlık adına sağlar. Romanya'da Müfettişler, İl ve ilçe okul kurullarında yer almaktalar ve Bakanlık tarafından yapılan kararların "iletilmesinde, gerçekleştirilmesinde ve denetlenmesinde" önemli bir misyon yüklenmektedirler. Romanya'da yerel düzeyde okullar Müdür tarafından yönetilir. Belirli koşullar altında Müdür Yardımcısı görevlendirilir. (Stăiculescu, Lăcătuş; 2011:152-154) Romanya'da okul özerkliği çok sınırlıdır. Okul müdürleri, karar vericiden ziyade bir yönetici pozisyonuna ve ahlaki otoriteye sahiptir ve eğitim çevresi ile orta ve üst düzey bürokrasiyle sınırlandırılmıştır.

ROMEN EĞİTİM YÖNETİMİ İLKELERİ

Romanya eğitim sisteminin temel paradigmalarına bağlı eğitim yönetimi sürecine rehberlik eden ve destekleyen ilkeler şunlardır;

- Demokrasi Ve Hukuk Devletinın Gereklere Uygun Olarak Demokratik Ve İnteraktif Eğitim Yönetimi İlkesi
- Bireysel ve Kollektif Hesap Verebilirliğe Dayalı Liderlik
- Yeterlilik ve Rekabet İlkesi
- Yönetmelik ve Verimlilik İlkesi

-Katılımcı Yönetim İlkesi

ROMEN EĞİTİM SİSTEMİNDE LİDERLİK DÜZEYLERİ

Romen eğitim sisteminde 3 farklı yönetim düzeyi vardır. Bunlar;

- a) Eğitim Birimleri Düzeyinde Yönetim (Okul)
- b) Orta Düzey Yönetim (Eğitim Müfettişliği)
- c) Merkezi Düzeyde Yönetim (Bakanlık) (Mocanu, Pohoatǎ, 2014)

a) Eğitim Birimleri Düzeyinde Yönetim: Romen eğitim sisteminde okullar temel eğitim birimleridir. Okulları okul yöneticileri (eğitim liderleri) yönetir. Her okul, kolektif bir liderlik içerisinde, öğretmen temsilcileri, öğrenci temsilcileri ve diğer paydaşlarla okul kurullarını oluşturur (Mocanu, Pohoatǎ, 2014).

b) Orta Düzey Yönetim (İl/İlçe Eğitim Müfettişliği): Romen eğitim sisteminde eğitim birimleri düzeyi ile Eğitim ve Araştırma Bakanlığı arasında, koordinasyonu sağlayan ve koordine eden Orta düzey yönetimi birimi olan il/İlçe Eğitim Müfettişliği, Genel Teftiş Başkanlığına bağlı olarak Eğitim ve Araştırma Bakanlığı denetim kurumu ile işbirliği yapmaktadır. Müfettişler eğitim sürecinde yer alan faaliyetlerin değerlendirilmesine katılım, eğitimle ilgili yasaların ve diğer normatif düzenlemelerin uygulanmasının denetlenmesi, eğitimin geliştirilmesi, pedagojik yeniliklerin yaygınlaştırılması gibi yükümlülükleri yerine getirirler (Mocanu, Pohoatǎ, 2014).

c) Merkezi Yönetim Düzeyi (Eğitim ve Araştırma Gençlik ve Spor Bakanlığı: Eğitim ve Araştırma Gençlik ve Spor Bakanlığı (MECTS) Bakanlığı, genel olarak eğitim ve öğretimin genel koordinasyonunu sağlar. Bakanlık, okul ağı organizasyonunun genel ilkelerini belirler, okul binaları ile eğitim tesisleri için gerekli olan standartları oluşturulur. Öğretmenler, öğrenciler (öğrenciler) vb. eğitim camiasının tüm temsilcileri arasında demokratik bir şekilde seçilen belirli yönetim organlarının her bir eğitim biriminde işlerlik kazanmasını sağlar. Okulların, sendikaların, öğretmenlerin ve gençlik örgütlerinin yanı sıra merkezi ve yerel güç organları, UNESCO ve B.I.E. gibi uluslararası örgütlerin yönetimleri ile işbirliğini yapar (Mocanu, Pohoatǎ, 2014).

ROMANYA'DA EĞİTİM YÖNETİCİSİ VE BEKLENEN ROLLER

Romanya'da okulların yönetiminde yetki ve sorumluluk Okul Müdürlerindedir. Müdür Yardımcısı yönetsel süreçlerde okul müdürüne yardım eder. Müdür, okul yönetiminde nispeten karar verme özerkliğine sahiptir. Okul müdürü, yönetim sürecinde okul toplumu ile merkezi bürokratik yapı arasında bağlantıyı sağlar. Okul

Müdürü inisiyatif yeteneği ve risk alma becerisine sahip olmalıdır. Müdür, yasalar ve belli bir disiplin içerisinde, tüm eğitim ve yönetim paydaşları ve öğretmenlerle, akademik başarı için işbirlikçi ve yapıcı diyalog geliştirmelidir (Stan, 2014). Okulun başarısı için, okul müdürü, her durumda artan mesleki sorumlulukları ile beraber doğru davranış sergilemek durumundadır. Romanya'da yöneticilerin atanması ya da görevden alınması da dahil olmak üzere sorunların çözümünde, herkesin (yöneticiler, işverenler, sendikalar vb.) görüşlerini dikkate alarak, diyalog ve yapıcı görüşmeler biçiminde hukuki kriterler çerçevesinde hareket edilmektedir (Stan, 2014).

ROMANYA'DA OKUL MÜDÜRLÜĞÜ İÇİN BAŞVURU KOŞULLARI

Romanya'da 2016 yılına kadar okul/eğitim kurumu yöneticiliklerine seçme/atama süreci yerel düzeyde okul bünyesinde oluşturulan kurulların teklifi, İl/İlçe Müfettişliklerinin onayı ile gerçekleştirilirken, 2016'da gerçekleştirilen yasal değişiklikle, Okul Müdürlüğüne atama, yarışma sınavı da dahil olmak üzere 3 aşamalı bir değerlendirme süreci içerisinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Eğitim yöneticiliği yarışma sınavının, ulusal ve yerel olmak üzere iki aşaması bulunmaktadır. Ulusal aşama yazılı bir test içeren sınavdır. Bu sınav, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından hazırlanır ve maksimum 120 dakikalık bir testi içerir. Yazılı sınav yoluyla adayların bilişsel becerileri ve yönetsel becerileri % 50 ağırlıkla değerlendirilir. Sınavın yerel aşamasında ise il/ilçe komisyonları, adayları iki aşamada değerlendirecektir. İlk aşamada adayların ibraz ettikleri resmi nitelikli belgelerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu belgeler, diploma, başarı belgesi ve sertifika gibi resmi kurumlar tarafından temin edilen belgelerdir. Daha sonra ise komisyon, adaylarla mülakat gerçekleştirecektir. Mülakat süresi ise en fazla 30 dakika ile sınırlandırılmıştır.

Üç aşamalı bir boyutta gerçekleştirilen yarışma sınavının her bir aşaması için en yüksek puan 50 olarak belirlenmiştir. Her bir sınav aşamasının barajı ise 35 puandır. Her sınav için en az 35 puan alan alanlar ve toplamda en az 105 puana ulaşan adaylar ilan edilen boş okul müdürlükleri kadrolarına başvurabilirler. Eğitim bölgeleri tarafından ilan edilen boş kadrolara başvuru yapan okul müdürü adayları arasında en yüksek puandan başlamak üzere atamaları gerçekleşir. Adayların eşitliği durumunda, yazılı sınavda en yüksek puanı alan aday yönetici olarak atanır. Yazılı sınavda da eşitlik bozulmaz ise, öğretmenlik atama alanı dikkate alınır. Atamada teknik bölümler önceliklidir. Şayet gene eşitlik bozulmaz ise, bu durumda CV değerlendirme testinde en yüksek puanı alan aday atanmaya hak kazanır. Müdür ve müdür yardımcısı boş kadroları en az 30 takvim günü önce eğitim bölgelerinin resmi web sitelerinde ve yerel ve merkezi basında ilan edilecektir. Bir kişi birkaç eğitim kurumunda Müdür ya da müdür yardımcısı olarak görev almak

istiyor ise, her bir birim için sırasıyla her bir işlevi için ayrı başvuru göndermek zorundadır.

SONUÇ

Romanya'yı 1990 yıllarda rejim değişikliği ile beraber AB'ye entegrasyon için ciddi bir çaba içerisine girmiş bir Balkan Ülkesidir. Eğitim alanında AB'ye üyeliği ile birlikte önemli değişiklikler gerçekleştirerek, eğitimde merkeziyetçi anlayıştan hızla uzaklaşırken eğitim yönetimi açısından ciddi değişiklikler uygulamaya koymuştur. Romanya'nın güçlü bir eğitim denetimi sistemine sahiptir. Romanya'da eğitim yöneticisi atama sürecinde Eğitim Müfettişliği oldukça etkin bir rol üstlenmektedir. Okul yönetim süreçlerinde çeşitli birliklerin etkin bir rol oynamakta ve yasal çerçevede yetki kullanmaktadırlar.

Avrupa Birliği vizyonunu önemli bir değişim aracı olarak değerlendiren bir ülke olan Türkiye'nin Romanya gibi merkeziyetçi yönetim anlayışı devam etmektedir. 1999 yılında yayınlanan MEB Bağı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliğiyle okul yöneticisi seçimini/atamasını/yetiştirilmesini yönetmelik sınırları içerisine alan Türkiye, 2017'ye kadar ilgili yönetmeliği 18 kez değiştirmiştir. Türkiye'de Romanya'nın aksine eğitim müfettişleri, yürütmeden ziyade denetim süreçlerinde aktif bir görev üstlenmektedirler. Türkiye'de okul yöneticiliği seçimi/atanması; İl Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından belirlenmiş komisyonlar marifetinde gerçekleştirilen mülakatta elde edilen puan üstünlüğüne göre gerçekleştirilmektedir. Ancak ilgili yönetmelik kapsamında gerçekleştirilen yönetici seçimi/atama modelinin, eğitimin paydaşları tarafından sıklıkla eleştirilmektedir.

2016'ya kadar Romanya'da eğitim yöneticilerinin ataması/görevlendirilmesi yerel okul kurullarının önerisi, İl Müfettişlik Başkanlığının onayı ile gerçekleşiyordu. Ancak eğitim yöneticisi seçim süreci 2016 yılından itibaren 3 aşamalı bir modele dönüştürülmüş, merkezi sınavla birlikte sözlü sınavda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Eğitim Yöneticiliğine atanma sürecinde, boş olan kadroların eğitim bölgeleri tarafından ilan edilmesinden sonra eğitim yöneticisi adayı, elde ettiği puanla birlikte bireysel olarak ilgili kadroya başvuru gerçekleştirilmektedir. Atama süreci ise en yüksek puanı adaydan itibaren gerçekleşmektedir. Türkiye' de ise eğitim yöneticisi adayı elde ettiği puan ile görev yaptığı ilin dışında herhangi bir il'de ilan edilen yöneticilik kadrosuna başvuramamaktadır.

Romanya'da eğitim yöneticiliğine atanma sürecinde kullanılan referans puanlar, 3 temel aşamada elde edilmektedir. Yazılı, sözlü sınav ve sahip olunan resmi belgelerin değerlendirilmesi olarak özetlenebilecek olan bu aşamalarda, adaylar farklı boyutlarda değerlendirilebilmektedir. Türkiye'de ise mülakat puanına bağlı bir

değerlendirmeden sonra yönetici atamalarının gerçekleştirilmesi eleştirel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de eğitim sisteminin, merkezîyetçi karakteri devam etmektedir. Türkiye’de, merkezi yönetimdeki bazı yetkilerin okullara ve yerel yönetimlere aktarılması sıklıkla tartışılabilir henüz kayda değer bir aşama kaydedilememiştir. Romanya gibi farklı ülkelerdeki tecrübeler ışığında, velilerin, sivil toplum örgütlerinin, okul çalışanlarının, öğrencilerin ve yerel yönetimlerin söz sahibi olduğu kurulların oluşturularak Okul Yönetimlerinde söz sahibi olmaları okulların yönetilmesini kolaylaştıracaktır.

Eğitim kurumu yöneticilerinin seçilmesi, yetiştirilmesi ve görevlendirilmesine ilişkin kalıcı modeller geliştirilmesi ve uygulanması eğitim kurumlarının sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi açısından gereklilik arz etmektedir. Bu açıdan ülkelerin tecrübeleri ve bu tecrübelerin paylaşılması çok önemlidir. Romanya’da eğitim kurumlarında okul toplumu ve paydaşlarının çeşitli komisyonlar ve kurullar yoluyla yönetime katılması kadar, okul yöneticisinin seçilmesi sürecinde dikkate değer uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de eğitim kurumlarının yönetilmesi sürecinde karar alma süreçlerinde sivil unsurların daha fazla dahil edilmesi kadar eğitim yöneticisi seçim sürecinin, herkesi asgari düzeyde memnun edecek bir modele dönüştürmesi beklenmelidir. Yönetici atamada kariyer ve liyakatin dikkate alındığı, genel yetenek/genel kültür içerikli merkezi yazılı seçme sınavının dahil edildiği, karma bir modelin kurgulanması zaruret arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Aydın, M. (1994). Eğitim Yönetimi (Kavramlar, Kuramlar, Süreçler, İlişkiler): Genişletilmiş 4. Baskı. Ankara:Pegem Yayınları.

Arslanargun, E. ve Bozkurt, S.(2011)Okul Müdürlerinin Okul Yönetiminde Karşılaştığı Sorunlar. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.2.

Başaran. İ.E. (1994). Eğitim Yönetimi: Ankara, Gül Yayınevi.

Balcı, A. (2005). Açıklamalı Eğitim Yönetimi Terimleri Sözlüğü: Ankara,Tek Ağaç Basım Yayım.

Browne-Ferrigno and Muth (2008). Recruitment and Retention of Quality Principals, Essential for Successful Schools. CAPEA Education Leadership and Administration, Vol. 20.

Cemaloğlu, N. (2005). Türkiye’de Okul Yöneticisi Yetiştirme ve İstihdamı, Varolan Durum, Gelecekteki Olası Gelişmeler ve Sorunlar. GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2.

- Dimmock, C. and Walker, A. (1998) Comparative Educational Administration, Developing a Cross Cultural Conceptual Framework. Educational Administration Quarterly, 34(4).
- Erginer, A. (2006) Avrupa Birliği Eğitim Sistemleri ve Türkiye Eğitim Sistemiyle Karşılaştırmalar: Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Erdoğan, İ.(1997) Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri: İstanbul, Sistem Yayıncılık.
- Ergun, M., Ersoy, Ö. (2014)Hollanda, Romanyave Türkiye'deki Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Sistemlerinin Karşılaştırılması.Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:22 No:2
- Efrim, A.D.(2011) Rolul Autorităşilor Administrative Locale În Înăpătuirea Funcşiei Educative a Statului. Coord. Dan Claudiu Dănişor, George Gırleşteanu - Democraşia participativă locală şi informarea cetăştenilor, Universul Juridic, Bucureşti.
- Gr, B.S., Özoğlu, M.ve Çelik,Z. (2011) Analiz 2011. SETA Ankara/Türkiye
- Hintea C. E. (2011) Reform and Management in Romania. Strategy and structural change, Lumen Publishing House On behalf ofAlexandru Ioan Cuza University, Department of Sociology and Social Work And Holt Romania Foundation, Revista de cercetare şi intervenşie social, Vol. 34.
- Herczytsk, J. (2005) Ready for the start? Current Issues of Educational System Decentralization in Romania (Sunteşti gata de start? Probleme Curente ale Descentralizării Învăşământului din România), Bucharest.
- Kilimci, S. (2006) Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye'de Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Programlarının Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kaya,Y. K. (1979) Eğitim Yönetimi: Ankara, TODAİE Yayını No:184
- Pohoaşă, G. (2014) Management And Leadership In The Academic Educational Praxis In Romania, Published by Editura Pro Universitaria
- Memduhoğlu, H., B. (2008) Türkiye Ve Avusturya Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Yaz, 6(3).
- Pehlivan A., İ. (2002) Amerika Birleşik Devletlerinde Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi ve Yönetici Geliştirme Akademisi Örneği, 21.yy Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sempozyumu (16-17 Mayıs 2002). Bildiriler. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. No:191.

Stan, C. (2014) Competenta Managerială În Educație, Review of Management &Economic Engineering , Vol 13.

Stăiculescu, C., Lăcătuș, M. L. (2011) School Management in a Decentralized Context - A Comparative Analysis Romania – the U.S.A. Review of International Comparative Management, Volume 12, Issue 1.

Sağlam, M., Özüdoğru, F., Çıray, F. (2011)Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Eğitim Fakültesi Dergisi. Aralık 2011, Cilt:VIII, Sayı:I.

Sel, V. G., (2004)"Dünyada Ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Eğitim: Kavram, Kapsam Ve Eğilimler", XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, EğitimFakültesi, Malatya.

Staff Appraisal Report Romania Education Reform Project (1994) World Bank Report: No. 11931-Romania

Töremen, F. ve Kolay, Y. (2003) İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Sahip Olması Gereken Yeterlikler. Milli Eğitim Dergisi, S.160.

Wirt, F.M.(1980) Comparing Educational Policies: Theory, Units of Analysis, and Research Strategies in Comparative Educational. Review, 24:2.

Yıldırım, A.,Çarıkçı, İ. (2013) Kamu Örgütlerinde Değişimin Yönetilmesi -652 Sayılı K.H.K. Çerçevesinde MEB Örneği-, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, C.5, S.9.

Yıldırım, A.ve Simsek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri: Ankara, Seçkin Yayınları.

VIRGINIA SATIR'IN AİLE TERAPİSİ MODELİNDE ÖZGÜVEN EKSİKLİĞİNİN EVLİLİK VE ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Neşide Yıldırım*

ÖZET

Virginia Satir (1916-1988), aile terapileri üzerinde çalışmıştır. Aile problemlerini teşhis için iki yöntem kullanır: Aile kronolojisi ve aile içi iletişim. Aile kronolojisini araştırırken ailedeki yetiştirme tarzını ve özgüven konusunu inceler. Özgüvenin nasıl oluştuğunu ve nasıl kaybedildiğini orijinal adı Conjoint Family Therapy olan kitabında, örnekleriyle anlatır. Ailesinde özgüvenleyetişen insan kendisi, eşi, ailesi ve çevresiyle barışık yaşar. Özgüven eksikliği, kendinden, kendi yeteneklerinden, eşi, ailesi ve çevresinden şüphe etmesidir. Bunun bebeklikten itibaren ailedeki yetiştirme tarzıyla ilgili olduğunu belirten Satir, yeteneklerin gelişmesine izin verilmeyen çocuklar öz güven kaybı yaşarlar diyor. Sonucu pasiflik, boyun eğme, aşırı uyum gösterme, yalnızlık, eleştirilere karşı hassas olma, güvensizlik, depresyon, aşağılık duygusudur. Bu daproblemler evliliklerin oluşmasını sağlar. Çalışma, Satir'in orijinal adı Conjoint Family Therapy olan kitabının, Temel Aile Terapisi adıyla Türkçe çevirisinden istifade edilerek teorik olarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Virginia Satir, Özgüven, Özgüven Eksikliği, Özgüven ve Çocuk.

Abstract

Virginia Satir (1916-1988) worked on family therapy. She uses two methods to diagnose family problems: family chronology and family communication. When researching the family chronology, she examines the growth style and self-confidence in the family. She tells how self-confidence builds up and how it has been lost, with the examples in the original book called The Conjoint Family Therapy. The person who grows up with confidence in his / her family lives in peace with himself / herself, his/her spouse, family and surroundings. The lack of self-confidence is a doubt, that he/she doubts himself, his/her talents, his/her spouse, his/her family and his/her surroundings. Satir, indicating that this is related to the growing style of the baby since the babyhood, says that children who are not allowed to develop their talents have a loss of self-confidence. The result is passivity, submission, overcompensation, loneliness, sensitivity to criticism, insecurity, depression, inferiority. This enables problematic marriages to occur. The study was made theoretically by taking the work of the book, Conjoint Family Therapy, originally written by Satir, translated into Turkish by the name of Basic Family Therapy.

* Yrd. Doç. Dr. Sakaya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
nyildirim@sakaya.edu.tr

Keywords: Virginia Satir, Self-confidence, Lack of Self-confidence, Self-confidence and Child.

GİRİŞ

Aile terapisinde özgüvenin önemini belirtmek konusunda Virginia Satir (1916-1988) düşünce ve uygulamalarıyla çağımızın önemli öncülerinden birisi olarak literatüre geçmiştir. İnsanın kendine güven duyması veya güvensiz olmasının evlilik ve aile kurmasındaki problemlerini yakından gözlemlemiş ve ailede öz güven eksikliğinin meydana getirdiği olumsuz sonuçların giderilmesi için aile terapileri uygulamıştır. Özgüvenin ailede yetiştirme tarzıyla yakından ilişkili olduğunu, başarısız evliliklerin kaynağında öz güven eksikliğinin önemli derecede yer aldığını belirtir. Özgüven (self-confidence): insanın kendine, kendi yetenek ve gücüne güven duyması demektir. Tersi ise güvensizlik veya özgüvensizlik anlamına gelir. İnsanın kendi hayatıyla ilgili aldığı kararları gerçekleştirmek ve bunun arkasında durma konusunda kendine verdiği cesaret duygusu özgüvenle ilgilidir. Ayrıca pozitif düşünmesi, kendini sevmesi, yapabileceğine inanması, her konuda yeterli olduğunu bilmesi de özgüveni ilgilendirmektedir. Kişinin kendi özelliklerinin ne ölçüde olumlu ya da olumsuz olduğu hakkındaki yorumudur. "Bir görüşmede görüşmecinin araştırmayı sunarken ve sürdürürken kendine duyması gereken güven"dir (bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.591fc9437733d5.21423262, e. t: 20.05.2017)

(<http://www.kigem.com/ozguven-nasil-kazanilir.html>, e. t: 20.05.2017)¹.

Özgüven eksikliği ise insanın kendi içine kapanıklık, ilişki kurmakta güçlük, silik ve pısrık olmasına yol açar. Satir bunun yetiştirme tarzıyla ilişkili olduğunu belirtir. Sosyal çevreden uzaklaşma, içe kapanıklık ve başaramama korkusu aile ve evlilik problemlerinde de kendini gösterir. Ona göre evlilikte başarısızlık veya problemlilik olma, ailedeki yetiştirme tarzıyla ve dolayısıyla özgüven eksikliğiyle yakından ilişkilidir.

Özgüven eksikliği yaşayan kişilerin kendisinden memnun olmadığı ve sürekli olarak sıkılgan bir ruh hali içerisinde bulunduğu gözlenmiştir. Bu insanlar, çevrelerindeki diğer insanlarla iletişim kurmakta ve kendilerini ifade etmekte zorlanırlar. Özgüven eksikliğini gidermede psikolojik destekten ziyade insanların kendi iç dünyalarında bunu çözebilmelerini başarması gerekir. Öncelikle bunun farkına varılması ve kabul edilmesi önem taşır. Bu aşamadan sonra sosyal bir hayata girilmesi ve diğer

¹Yazı içerisinde belirtilen kaynakların dışında özgüven konusunda İnternet sitelerinde, çoğu birbirinin aynısı veya tekrarı niteliğinde yazılmış çok sayıda yazı, tanım, görüş, anlam, makale bulunmaktadır. Kaynak oluşturulması bakımından bazıları için bkz. <http://www.ozguvennasilkazanilir.net/2015/01/ozguven-gelistirmek-istiyorsan-bu-yaziyi-mutlaka-oku.html>, e. t: 20.05.2017; <https://eksizozluk.com/ozguven--112659>; e. t: 20.05.2017.

insanlarla bağlar kurulması oldukça önemlidir. Olumsuz düşünceler yerine pozitif düşünceler geliştirilmesi durumdan kurtulmada yardımcı olur. Kişinin kendine bakımı (fiziki görünüş), güzel ve uyumlu giyinişi, olumlu duygu ve düşüncelere sahip olması özgüvenin kazanılmasında etkilidir.

Ailede öz güven; aile içi sağlıklı iletişim, aile dengesi ve ailenin işlevselliğini ifade eder. Satir, bunun üzerinde durmuştur. Aile dengesi ve işlevselliğinin ailede özgüvenin oluşumuyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Satir, aile terapisi çalışmalarında aile kronolojisi ve aile içi iletişimi incelerken, öz güven kaybının bireylerin yetiştirme tarzından; aile içerisinde ve yetiştiği ortamlardan kaynaklandığını tespit etmiş ve öz güven kaybı yaşayanların problemleri evlilikler oluşturduklarını gözlemlemiştir. Terapi uygulamasını aile kronolojisi ve aile içi iletişimin kalitesini tespit ederek, ailede, o anda yaşananları güncelleyerek durumun farkına varılmasını sağlamış ve bireyleri değişime odaklanması konusunda cesaretlendirmiştir. Çalışma Virginia Satir'in orijinal adı Conjoint Family Therapy olan kitabının, Selim Ali Yeniçeri tarafından, Temel Aile Terapisi adıyla Türkçeye çevirdiği ve Beyaz Yayınları tarafından 2016 yılında İstanbul'da basımı yapılan nüshasından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

SATIR'IN AİLE TERAPİSİ MODELİNDE ÖZGÜVENİN ÖNEMİ

Satir, çalışmalarını, bireyin özgüvenini arttırmak ve diğer insanların bakış açılarını anlamak konularında yoğunlaştırmıştır. "Kişiliğin farklı yanları" modelini de kullanmış ve "suçlayan", "yatıştırıcı", "ilgiyi dağıtan" (ilgisiz) ve "hesap eden" (hesaplayıcı) olmak üzere dört farklı kişilik tipi modelini geliştirmiştir (Satir vd., 2016:316).

Aile terapisinde özgüvenin her bireyde oluşturulması, terapinin ana dayanak noktalarından biridir. Satir'e göre (2016:11) özgüveni düşük olan kişi, kendisiyle ilgili endişeler ve belirsizlikler taşır. Böyle bir kişinin *özgüveni büyük ölçüde başkalarının onunla ilgili düşüncelerine dayanır. Özgüven için başkalarına duyduğu bağımlılık, otonomisine ve bireyselliğine zarar verir.* Özellikle birilerini etkilemek istediğinde, özgüven eksikliğini gizlemeye çalışır. Özgüven düşüklüğünü büyüme çağına karşı cinse duyduğu olumsuz deneyimlerine bağlayan Satir(2016:11) , " bu kişi, ebeveynlerinden asla ayrılmamış, kendisini onlarla asla eşit görmemiştir" diyor. Ona göre özgüveni düşük olan kişinin başkalarından neler bekleyebileceği konusunda yüksek umutları, aynı zamanda da büyük korkuları vardır; hayal kırıklığına uğramaya daima hazırdır ve insanlara güvenmez.

Özet olarak Satir, aile terapisi konusunda hem teorisyen, hem de uygulayıcı olarak aile içerisinde özgüven kazandırmanın önemini kavramış, çiftlere özgüven kazandırmak gerektiğini vurgulamış ve uygulamalarıyla bunu gerçekleştirmiştir.

Eksik Özgüvene Sahip Kişilerin Eş Seçimi ve Evlilikleri

Satir'e (2016: 12-13) göre özgüveni az olan bir kişi, eş seçiminde de kendisi gibi özgüveni az olan kişiyi farkında olmadan seçer. Birbirini eş seçen ve özgüvenleri eksik olan bu iki kişi birbirlerinden yüksek umutlar beklerler. Aslında bunlar evlenmeden önce korkularını ve güvensizliklerini doğrulayan bir şeyleri birbirlerinden görmüşler fakat bunu asla açığa vurmamış, çoğu zaman birbirlerine bile itiraf etmemişlerdir. Ailedeki problemlerin temel kaynaklarından birisi budur. Özgüven eksikliği aile içerisinde bireylerin birbirlerine olan güvensizliklerini ön plana çıkarır. Özgüven düşüklüğünü fark edemeyen eşler, birbirlerinden büyük umutlar beslerler. Bu umut, eşlerin kendi özgüvenlerini diğeri yoluyla kurmaya çalışmasıyla ilişkilidir. Evlilik ilişkileri birçok açıdan kendi ebeveynlerinden gördükleri kalıplardan belirgin biçimde etkilenir. Eş olarak ikisi de "içsel duyguları" yerine "savunma güdüleriyle" hareket ederler. Evlendikten sonra ikisi de birbirlerinin umdukları gibi güçlü olmadıklarını görürler. Hayal kırıklığı, hüsrana, öfke bütün bu birikimlerin sonucu olarak gelir.

Ona göre, dışarıdan bakanlar özgüveni düşük iki kişinin nasıl birbirlerini bularak evlendiklerine şaşırabilirler. Bunu, ergenlik çağında cinselliğin ön plana çıkmış olmasına bağlayan Satir, cinselliğin baskısıyla, bütün korkularına karşın ilişkilerini riske etmede bir sakınca görmemeleri ile açıklar. "O zamanlar ikisi de birbirlerinin güçlü özgüvenine âşık oldukları için, birbirlerini tamamlamış hissediyorlardı. İkisi de şöyle diyordu: 'Bana değer verdiğini görüyorum'...'Sana sahip olduğum için şanslıyım'... 'Hayatta kalmak için sana ihtiyacım var'... 'Eğer yakınımda olursan kendimi bütün hissedeceğim'." (Satir, 2016:13). İşte Satir'e göre özgüveni düşük iki insanın evliliği bizdeki "aşkın gözü kördür" misali, aşkın ve cinselliğin ön plana çıkmasıyla gerçekleşir. Bu da çoğunlukla ergenlik çağında olur.

Satir (2016:13), özgüveni düşük iki insanın evliliği gerçekleştikten sonra ikisi de, birbirleri için yaşamaya başlıyorlar diyor ve her ikisi, "Hayatta Kalma Anlaşması" imzalıyorlar. Ona göre ikisi de içlerinden birbirlerine şöyle diyorlar: "Eğer kaynaklarım tükenirse senden alabilirim. Herhangi bir acil durumda ikimize de yetecek kadar var sende."

Bu tür evliliklerin problem yarattığını belirten Satir'e (2016:13-15) göre, evlilik öncesi ve evlilik esnasında çiftler, zayıf yanlarını saklayarak korkularını açıkça ifade etmezler. İkisi de zayıf yönlerinin fark edilmesini istemez, çünkü ikisi de, durumlarının fark edilmesi halinde karşı cinsin kendisini sevmeyeceğini veya terk edeceğini düşünür. Dolayısıyla durumunu itiraf etmekten veya öyle görünmekten (olduğu gibi) korkar. Bu korkularla birlikte "gizliden gizliye birbirlerinden beklentilerini ve kendileri hakkındaki düşüncelerini saklarken, aynı zamanda birbirlerinin düşündükleri kişi olmaya devam etmeleri gerektiğini de bilirler. İkisi de

birbirlerini mutlu etmek zorunda oldukları varsayımıyla hareket ettikleri için, birbirlerinden hoşnutsuz olduklarında bunu dile getiremezler. İkisi de birbirlerinden ayıramamış, sanki aynı havayı solumak, aynı biçimde hareket etmek zorundaymış gibi yaşarlar.

Satir (2016:15), bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından terapi için karşısına gelen bir çiftin iki seans boyunca nasıl sarmaş dolaş olduklarını şöyle anlatıyor: "...elleri birbirlerinin omuzlarında, sarmaş dolaş oturmuşlar, mükemmel, mutlu, sevgi dolu bir ilişkileri varmış gibi görünmüşlerdi ama bütün trajediyi omuzlayan ve o anda karşılarında oturan çocukları bunun gerçek olmadığını en açık kanıtıydı."

Özet olarak Satir (2016:15), böylesi evliliklerin gerçekleşmesinin temel sebepleri ve genel olarak çiftlerin beklentileri ve ayrıca karşılaştıkları durumları maddeler halinde şöyle belirtiyor:

1. Toplumun gözünde güvenli görünmek istiyorlar ve bunun için ikisi de birbirlerinin özgüveninin kendisinin olmasını istiyor (zira ikisi de başkaları için yaşıyor; 'gördünüz mü başarılıyım, evlendim bile' denmesi için).
2. İkisi de birbirlerinin niteliklerine sahip olmak istiyorlardı (eğer birbirleriyle olurlarsa, o niteliklerin bir şekilde kendilerinin de olacağına inanıyorlardı).
3. İkisi de bir bütünlük duygusu yaşamak istiyorlardı.
4. İkisi de birbirlerinde güçlü, her şeyi bilen, becerikli, fedakâr, "iyi" bir ebeveyn görmek istiyorlardı ve bunu yaparken her şeyi bilen, becerikli ve "kötü" ebeveyn olmaktan kaçınıyorlardı.

Eksik Özgüvenli Ebeveynlerin Çocuklarına Yaklaşımı

Eşleri aracılığı ile öz güvenlerini kuramayan çiftler, çocuklarını, toplum içinde kendi özgüvenlerini ifade etmek için bir araç olarak görmektedirler. Satir (2016:44), anne ve babanın kendi öz güvenlerini kurmak amacıyla çocuklarından aşırı taleplerde bulduklarını, ebeveynlerden gelen istekler karşısında da çocukların, sıklıkla çelişki yaşadığını belirtmiştir. Anne baba kendinde bulamadığını çocuklarında bulmaya ve kendi eksikliklerini çocuklarıyla telafi etmeye çalışırlar. Bu tür anne ve babalar: "O sınıfta okuyan en iyi öğrenci; herkes onun çok iyi bir çocuk olduğunu söylüyor; çocuğumuzun bizim sahip olmadığımız şeylere sahip olmasını istiyoruz" gibi ifadelere sığınır. Satir'e göre "çocuk davranışlarıyla onları (anne-baba) onaylamadığını gösterirse, hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Bu da çocuğun eğitimini ve disiplinini zorlaştıracaktır." Bu çelişki ile birlikte, çocuk kendi öz güvenini oluşturmak için anne ve babasından onay alma ihtiyacındadır. Satir (2016: 45-65), aile içinde yeteneklerinin ve cinsel kimliğinin ebeveynleri tarafından onaylanması

yoluyla çocukta öz güvenin oluştuğunu bildirmektedir. Ebeveynlerinden destek alamadığı ve kendi başına yeteneklerini ya da cinsel kimliğini değerlendirdiği durumlarda, çocuğun ebeveynlerinden birini ya da her ikisini reddetme eğiliminde olabileceğini aktarmaktadır. Ebeveynlerin öz güvenleri zayıf ise ve birbirlerine yeterli derecede güven duymuyorsa çocuklarının kendi öz güvenlerini geliştirmesini, kendilerinin bir uzantısı olmasını ve evlilikteki sorunları hafifletmesini bekleyeceklerdir.

Satir'e (2016:86) göre, kendi ebeveynleri tarafından gelişimleri onaylanmakta başarısız olan ebeveynler genellikle tatminsiz ve sağlıksız bir evlilik yaşamaktadırlar. Hatta kendi ihtiyaçlarına o kadar çok odaklanmışlardır ki, çocuklarının ayrı bireyler olduğunu fark etmek bir yana, kendi ihtiyaçlarını bile onların ihtiyaçları olarak görmektedirler. Bu durumda kendileri de sağlıksız ebeveynliğin ürünü konumundadırlar. Onaylama konusundaki başarısızlıkları görevlerinde değil, daha ziyade ihmalkârlıklarında yatmaktadır. Aslında iyi bir ebeveyn olmayı umutsuzca istemektedirler, fakat bunu uygulamaya koyamamaktadırlar.

Çocuklar İçin Özgüven Oluşturmada İlişki ve İletişimin Kalitesi

Çocuklarda öz güven oluşturmak, doğumdan itibaren onunla kurulan iletişim ve ilişkinin kalitesine ve bu kaliteli iletişim ve ilişkinin sürekli olmasına bağlıdır. Satir'in pratik araştırmaya dayalı düşüncelerini oluşturan görüşlerini maddeler halinde sunmak gerekir. Ona göre ailenin (ebeveynlerin) yeni doğan bebeklerine yaklaşım ve iletişim tarzı, öz güven oluşturmada önemli bir etki meydana getirecektir. Bunun için:

1. Çocukdoğduğu anda fiziksel olarak rahat ettirilmelidir; özellikle beslenme ve sıcak tutulması konusunda hassas olunmalıdır.
2. Doğduğu anda çocuğun ilişkilerinin sürekli olması gerekir; yemek ve ısınma konusunda ona dokunan, onunla konuşan kişi aynı olmalıdır. Satir'e göre böyle bir durum, yani aynı insan sesini duyması ve aynı kişinin dokunuşunu yaşaması, bebekte, "başkaları" kavramını tanıması açısından önem arz eder. Ayrıca beslendiğinde ve sıcak tutulduğunda bile annesinin fiziksel varlığına ihtiyaç duyacak ve böylece ilişkinin doğasını öğrenecektir.
3. Çocuğun başkalarının dikkatini çekmeyi ve tepkileri sezmeyi de öğrenmesi gerektiğine işaret eden Satir, bu vesileyle annesini diğerlerinden ayırmayı öğrenirken, anne temelli paylaşımı ve iletişimi de öğrenecektir diyor. Ağladığı zaman yemek, sıcaklık ve beden teması kendisine sunulmalıdır; anneyi yanına getirmek konusunda bazı ağlama tarzları diğerlerinden daha etkili olmakla birlikte gülümseme, annenin daha fazla ilgisini çekecektir. Satir, aile içerisinde babanın da hayati bir figür olarak işe katılmasına

işaret ederek böylece bebeğin, baba temelli iletişimi de öğrenme imkânını bulacağını belirtiyor.

4. Çocuğun dünyasını nasıl oluşturacağını da öğrenmesi gerekir; dilin yardımıyla, kendi benliğinin, babanın ve annenin ötesindeki dünyayı tanıyacak; kedileri köpeklerden, yetişkinleri çocuklardan, erkekleri kadınlardan, yabancıları tanıdıklarından ayırmayı öğrenecektir; ayrıca ebeveynlerinden sadece sınıflama yapmayı değil, aynı zamanda tahmin etmek ve değerlendirme yapmak imkânını da öğrenecektir. Bu arada duygusal olarak da gelişecek; "iyi" ile "kötüyü" iyi ve kötü davranışlar konusunda da ayırım yapmayı öğrenecektir (Satir, 2016:71-72).

AİLEDE ÇOCUĞUN ÖZGÜVENSİZ YETİŞMESİ

Sağlıksız aile ortamlarında, eşler evlilikleriyle ilgili güvensizdirler ve aile üçgeninde üçü de zaten dışarıda kaldığını hissetmektedirler. Satir'e(2016: 78-79) göre, ebeveynler birbirlerini cinsel olarak onaylamadıklarında, çocuğu da cinsel olarak onaylayamayacaklardır. Bu durumda açık ya da üstü kapalı karalamalar sürecektir, bu da erkek-kadın ilişkileri konusunda sağlıksız ve olumsuz bir model oluşturacaktır. Dahası, eğer eşler birbirleriyle çatışma halindelerse, çocukla da çatışmaya gireceklerdir. Böyle bir ortamda çocuk kendisinin nasıl olması ve ne yapması gerektiği konusunda karmakarışık mesajlar alacak, kafası allak bullak olacaktır. Çünkü aynı anda hem güneye/ kuzeye hem de ileri veya geriye gitmesi istenecektir. Ebeveynler kendi aralarındaki çatışmalardan dolayı çocuğu silah olarak kullanacaklar ve çocuk, kendisini genellikle bir babasının bir annesinin yanında gidip gelirken bulacak ve sürekli olarak çelişkili ve tutarsız deneyimler yaşayacaktır.

Diğer konularda olduğu gibi cinsellik konusunda da Satir'in aradığı şey rol modeldir. Yukarıda belirtilen çelişkili model, çocuğun hayatında cinsiyete bakışlarda olumsuzluklara yol açacağı gibi, evlilik esnasında da olumsuzlukların kaynağını teşkil edecektir. Satir, aile terapisi modelinde aile kronolojisi ve aile içi iletişimi bunun için önemsiyor. Kavga ortamı içerisinde büyümüş, anne ve babasının birbirlerine olan saygısızlıklarına çok defa şahit olmuş çocukların (erkek veya kadın) evlilikleri de problemlidir. Böylesi çelişkili ortamlarda büyüyen çocuklar anne-babasıyla ilgili sorular soracak; özellikle çözüme kavuşmamış ikilemlerde kaldığında, kendi kendine açıklama bulmaya çalışacak ve genellikle yanlış ya da yetersiz sonuçlara varacaktır.

Satir (2016:82)'e göre, "karmaşık ve çelişkili deneyimler fonksiyonel (işlevsel) ve sağlıklı ailelerde çözüm bulabilir, çünkü çocuk ebeveynlerine kafasındakileri açıkça sorabilecektir. Bu durumda çocuk her deneyimin kendi içinde değişkenleri olduğunu ve aynı şartlara bağlanmaması gerektiğini öğrenebilecektir." Fakat esas zorluk aile içerisinde soru sorma cesareti gösteremeyen çocuklarda yaşanmaktadır. Bu

çocuklar, kendi gözlemleriyle hareket edeceklerdir. Sorular evliliğin sorgulanmasına yol açabilir ve bu kadar açık davranılması eşlere çok fazla acı verebilir.

Sonuçlara ulaşmak için deneyimlerindeki gerçekleri tehlikeli biçimde bozabilir ya da gözden kaçırabilir. Mesela kadın erkek ilişkisi hakkında şu sonuçlara varabilir (Satir, 2016, 83):

"- Biri 'incitilen' ise, diğeri 'inciten'dir.

- biri 'zayıf' ise, diğeri 'güçlü'dür.

- biri 'kaybeden' ise, diğeri 'kazanan'dır.

- biri 'iyi' ise, diğeri 'kötü'dür."

Satir'e (2016:83) göre bu tür siyah beyaz sonuçlar kadın erkek modellerinin özümsemesini zorlayacak ve özgüvenin gelişimini engelleyecektir. Bu durumlarda çocuklar, ebeveynlerden birini dışlarken, diğeri seçebilir. Bunu yaparken, cinsiyetlerden birini model olarak göremeyecektir. Dolayısıyla dışladığı cinsiyet hakkındaki bilgileri yetersiz kalacaktır. İkisini dışlayabilir: Bu durumda iki cinsiyeti de model olarak alamayacak, erkek kadın ilişkisini ortadan kaldırdığı için iki cinsiyet hakkındaki fikirleri de yetersiz kalacaktır. Çocuk aynı anda iki yöne gidemeyeceği için, özümsemeyeceği bir şeyi özümsemeye çalışabilir. Bunu yaparken iki cinsiyet modelini kullanma konusunda da çaresiz kalacaktır.

Satir, aile içerisinde hırpalanan veya aşağılanan cinsiyetle ilgili görüşlerini belirtirken erkek veya kız çocukların cinsiyetlerine zıtlık durumuna göre özgüvenlerini yitireceklerini vurgular. Mesela aile içinde hırpalanan veya aşağılanan babayı gören bir erkek çocuğun cinsiyeti ile ilgili özgüveni de zedeleneyecektir. Terside kız çocuk için geçerlidir. Ona (2016:84) göre çocuklar "kendilerini hemcins oldukları ebeveynle tanımlama eğiliminde oldukları için hemcinsi olan ebeveynin incindiğini veya incittiğini görmek onu derinden etkileyecektir. Ancak 'incinen' olma düşüncesi daha korkutucudur ('bu benim de başıma gelecek!')

Satir'e (2016:85) göre, çocuklarına özgüven veremeyen ebeveynler, çocuklarının fiziksel gelişimlerini tamamlamaları halinde bile onlarla yaşamayı sürdürebilir; ebeveynlerinin evlerine çok yakın bir yerde yaşamayı tercih edebilir hatta hayatının ilerleyen dönemlerinde ya onların yanına geri döner veya onların yanlarına gelmelerine izin verirler. Dahası ebeveynleriyle iç içe yaşamak isterler; öyle ki, hangisinin kendi evi, hangisinin ebeveynlerine ait olduğunu bile fark etmeyebilirler. Ebeveynlerinden ayrılırsalar bile, ev dışından ebeveyn figüründen onay beklemeye devam ederler. Ebeveynleri kendilerine özgüven vermediklerinden onların onayını alarak günlük hayatlarını sürdürürler. Bu da, ister istemez eşler arasında

tartışmalara, kavgalara ve aile dengesizliklerine yol açar. Dolayısıyla ebeveynler, sağlıksız ebeveynliklerinin kendi sancılı evliliklerinden etkilendiğini göremedikleri için, bir eliyle inşa etmeye çalıştıkları şeyi diğer elleriyle yıktıklarını da fark edememektedirler.

AİLEDE ÇOCUĞUN ÖZGÜVENLİ YETİŞMESİ

Ailelerde ebeveynler tatmin edici sağlıklı kadın erkek ilişkisi modellemeleri halinde çocukların özgüveni sağlıklı bir biçimde güçlenir ve giderek ebeveynlerine daha az bağımlılık duyarlar. Böylece:

- 1- Okula devam etmek için evinden ayrılma zamanı geldiğinde, bunu yapmak için yeterince güveni olacaktır.
- 2- Cinsel olgunluğa ulaşırken, aileden uzaklaşabilecek, kendisi için bir eş arayabilecek, kendi bağımsız hayatını oluşturabilecektir.
- 3- Bir eş seçerken düşük özgüvenini dolduracak ve güçlendirecek birini aramayacaktır. Çünkü özgüveni güçlü olduğu için başkalarının onun hakkındaki düşüncelerine pek fazla önem vermeyecektir. Dolayısıyla güvenlik duygusunu tatmin etmek için eşinden beklentisi olmayacaktır.
- 4- Özetlersek, özgüven, bağımsızlık demektir. Bu bağımsızlığın aile içerisinde gelişmesi ise, ebeveynlerin kendi aralarındaki ilişkileri ile birlikte çocukların cinsiyetleri ile ilgili özgüven kazanmalarını teşvik etmesi ile yakından ilişkilidir (Satir, 2016:84-85).

Ebeveyn onayı, özgüven, bağımsızlık ve emsalsizlik demektir. Özgüven oluşumunda bazen ebeveynlerin yerine öğretmen, eş ya da başka biri de olabilir.

SONUÇ

Özgüven; eğitim, psikoloji, sosyal psikoloji, psikiyatri, sosyoloji, sosyal hizmet, antropoloji, aile, aile terapisi konusunda araştırma yapanların ilgi alanları arasındadır. Aile içinde yetişen çocuklar için özgüven; bağımsızlık, kendine güvenme, olumlu düşünceler geliştirmedir; kendisine yönelik iyi duygular geliştirilmesi, kendisini iyi hissetmesi ve çevresiyle barışık olması demektir.

Aile terapisi konusunda ABD'de öncülerden biri sayılan Satir, evliliklerde ebeveynlerin özgüvenini incelenmiş ve bunların çocuklarına yaklaşım tarzlarını tartışmıştır. Bilindiği gibi Satir, terapi konusunda aile kronolojisi ve iletişim kalıplarını kullanmıştır. Kronolojiyi incelerken ister istemez ebeveynlerin çocukluk dönemlerinde geçirdikleri evreleri de dikkate almıştır. Buradan da çocukluktan itibaren aile içerisinde özgüvenin önemine odaklanmıştır. Zira Satir, sağlıksız yürüyen evliliklerde özgüven kayıplarının önemli derecede payı olduğunu düşünür. Özgüvenin niçin ve nasıl kazandırılması gerektiği üzerinde çalışır, bunun için aile

terapisinde evli çiftin durumunu günceller ve özgüven sağlamaya yönelir, sonrada değişime odaklanır.

Doğuştan getirilen biyolojik özelliklerin (mesela mizaç, zekâ, cinsel ve fiziksel özellikler vb.), aile ve çevreden aldığı etkilerle erken yaşlardan itibaren şekillendiği; ileriki yaşlarda evlilik, aile düzeni, çocuklar ve iş hayatında izler bıraktığı anlaşılmıştır. Bebeklikten itibaren ebeveynleri tarafından önemsenmeyen, sürekli azarlanan, hırpalanan, fikir ve düşüncelerine önem verilmeyen veya aksine aşırı derecede korunan, her işi görülen çocuklar, özgüven kayıplarına uğrarlar. Aile içerisinde yakınlık ve ilgiyi bulan, fikirlerine değer verilen ve önemsenen, güven duyulan ve sorumluluk verilen, iyi yaptığı şeyler için övülen, gurur duyulan, takdir edilen; hata yapması halinde hatası açıkça belirtilen ve olduğu gibi kabul edilen çocuğun kendisine özgüveni gelişir. Bu çocuklar hayata pozitif bakarlar; kendilerini severler, kendilerini, yeteneklerini daha iyi tanırlar; kendileri için açık hedefler belirtirler ve olumlu düşünürler. Ayrıca sağlıklı iletişim kurabilirler, kendilerini rahat ve sağlıklı ifade edebilirler ve duygularını kontrol etmede başarı sağlarlar.

Toplumların küçük yaştan itibaren cinsiyetlere yükledikleri farklı roller, onların hayatlarında, olumlu veya olumsuz izler bırakır. Mesela bazı kültürlerde bu roller kadınlara karşı baskıcı, aşağılayıcı, küçük düşürücü şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla aile içerisinde başlanarak bazı kültürlerde kadın cinsiyetinin aleyhine ve onun özgüven kaybına yol açacak roller biçilir; cinsiyet ayırımı yapılır ve başta eğitim olmak üzere pek çok aktiviteden mahrum bırakılır. Böylece kadın, cinsiyet olarak, sosyal aktivitelerden yoksun, ezik ve özgüvensiz büyür. Bu da iş hayatını, evlilik hayatını, anneliğini olumsuz etkiler. Bu tür toplumlarda kadını güçlü kılmak için başta eğitim, sanat, spor gibi özgüven sağlayan pek çok aktiviteye yönlendirmekle birlikte, bebeklikten itibaren ezilmesine, aşağılanmasına, ayırımı tabi tutulmasına, küçük düşüren eylem ve düşüncelerden arındırılmasına ve ayrıca iş ve eylemlerden geri bırakan anlayışlardan uzaklaşmaya çalışmak gerektiği kanaatindeyiz. Açıkça belirtmek gerekirse; biyolojik ayırımın dışında insan olmak bakımından kadın ve erkeğin farklı olduğunu düşünmek doğru değildir. Toplumsal etkilerle oluşan bu düşünceler özellikle kadını özgüven kaybına uğratmıştır. Kadın ve erkek cinsiyetini insan olarak gören toplumlar için ayırıcı bakış açısı söz konusu değildir. Bu tür toplumlar, kadın ve erkeğin bilimsel olarak, aileden başlanarak özgüven kazanması konusunda nelerin yapılabileceğini tartışmaktadır.

Çocukların özgüvenini en çok etkileyen anne-babadır. Zira anne-baba çocukların ilk yıllarında çok etkilidir, onlar için rol modeldir. Bu bakımdan onları çevreleyen anne-babanın veya varsa diğer ebeveynlerin, yetişkinlerin kendileri hakkındaki düşünceleriyle şekillenirler. Bu şekiller sonraki yıllarda onun duygularına ve davranışlarına yansır. Ebeveynleri kendilerine özgüven vermekle birlikte çocukları

ebeveynlerinin onayını alarak günlük hayatlarını sürdürürler. Bu da zaman zaman eşler arasında tartışmalara ve aile dengesizliğine yol açabilir. Dolayısıyla ölçüyü kaçırmadan sağlıklı ve dengeli hareket etmek anne-babanın ve varsa onların anne ve babasının görevi olmalıdır.

KAYNAKLAR

Satir, Virginia (2016), Conjoint Family Therapy Temel Aile Terapisi = Conjoint Family Therapy (Türkçe tercüme; Selim Ali Yeniçeri), Beyaz Yayınları, Çağaloğlu, İstanbul.

<http://www.kigem.com/ozguven-nasil-kazanilir.html>, e. t: 20.05.2017.

<http://www.ozguvennasilkazanilir.net/2015/01/ozguven-gelistirmek-istiyorsan-bu-yaziyi-mutlaka-oku.html>, e. t: 20.05. 2017.

<http://www.hurriyet.com.tr/bes-adimda-ozguven-kazanma-taktikleri-5114810>, e. t:20.05.2017.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.591fc9437733d5.21423262, e. t: 20.05.2017;

TÜRK ŞERH EDEBİYATINDA BALKANLAR

Ozan YILMAZ*

ÖZET

Herkes tarafından kolayca anlaşılması mümkün olmayan metinlerin açıklanmasına şerh, metin şerh eden kimseye de şârih adı verilir. Türk Edebiyatı, şerh metinleri bakımından zengin bir edebiyattır. Şârihler, akademik ve tasavvufi olmak üzere iki koldan eser vermişlerdir. 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Arapça-Farsça klasiklere ve tasavvufi metinlere yazılmış birçok şerh vardır. Bu şerhlerin müellif dağılımına bakıldığında, Balkanlar'dan Taşkent ve Buhara'ya kadar yayılan geniş bir coğrafi dağılım söz konusudur. Balkanlar, şerh faaliyetleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Bosna, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinde doğup büyümüş, çoğu tahsil için İstanbul'a gelmiş şârihler Balkanlar ile İstanbul arasında güçlü bir şerh bağına oluşmasını sağlamışlardır. Sûdî-i Bosnevî, Salâhaddîn-i Uşşâkî, İsmâil Hakkı Bursevî ve Abdullah Bosnevî Balkan kökenli şârihler deyince ilk akla gelen isimlerdir.

Bu bildiride Balkanlar'daki şerh faaliyetlerine değinilecek, bu faaliyetlere dair yapılan literatür taramasının sonuçları ortaya konacak, Balkan kökenli şârihler ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: edebiyat, şerh, Balkan, şârih

BALKANS IN TURKISH COMMENTARY LITERATURE

ABSTRACT

The explanation of the text that cannot easily be understood by anyone is also called as commentary and anyone who comments texts is called as commentator. Turkish Literature is a rich literature in terms of commentary texts. The commentators gave works from two sections as academic and mystic. From the 15th and 16th centuries, there are many commentaries on Arabic-Persian classics and Sufi texts. Looking to the adversary distribution of these quotations, there is a wide geographical distribution from the Balkans to Tashkent and Bukhara. The Balkans have an important place in terms of commentary activities. The commentators who were born and grew in Balkan countries such as Bosnia, Serbia, Greece and Bulgaria and most of whom came to Istanbul ensured to have a strong bond of opinion between Balkans and Istanbul. Sûdî-i Bosnevî, Salâhaddîn-i Uşşâkî,

*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
oyilmaz@sakarya.edu.tr

İsmâil Hakkı Bursevî and Abdullah Bosnevî are the first names that come to mind in the context of the Balkan commentators.

In this declaration, the commentary activities in the Balkans will be addressed, the results of the literature survey on these activities will be revealed, and information about the Balkan reports and works will be provided.

Keywords: literature, commentary, Balkan, commentators

GİRİŞ

Doğu edebiyatlarında ortak bir muhteva birliğine sahip şerhlerin Türk edebiyatındaki gelişim çizgisi, neredeyse Klasik Türk şiiriyle paralellik gösterecek kadar eskiye dayanır. Buna bağlı olarak "Türk Şerh Edebiyatı", şârih adı verilen müellifler tarafından "açıklanmaya muhtaç" görülen bir dizi metnin şerh faaliyetlerine konu edilmesiyle ortaya çıkmış zengin bir sahadır. Hem klasik mahiyetteki eserlerin hem de tasavvufi metinlerin şerh edildiği bu saha özellikle XVI. yüzyıldan itibaren gelişim göstermiş, irili ufaklı pek çok metin, geniş bir coğrafyada dağılım gösteren şârihler tarafından şerh edilmiştir. Şerh yöntemlerine bakılınca, genel bir ifadeyle tasavvufi şerhler ve akademik anlayış gözetilerek yazılan şerhler olmak üzere iki tip şerhle karşılaşılır. Türkçe şiirleri tasavvufi mana, remiz ve istiare dünyasını esas alıp şerh etme faaliyeti olarak nitelenebilecek "tasavvufi şiir şerhleri" bilhassa tekke mensupları tarafından rağbet görmüş, başta Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına" mısrasıyla başlayan manzumesi olmak üzere birçok manzume bu anlayıştan hareketle şerh edilmiştir. Arapça ve Farsça klasik metinlerin söz varlığı, dilbilgisi unsurları, edebî sanatlar ve belirli bir tenkit süzgecinden (nüsha tenkidi/reddiyeler) geçirilerek ele alındığı ve bu yönleriyle akademik bir disiplin gözettilen anlaşılabilir klasik metin şerhleri (akademik anlayışla yazılan şerhler) ise bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren gelişim gösterip bir gelenek sayılabilecek birikime sahip olmuştur. Her iki şerh sahasının da kendine has bir disiplini vardır. Nitekim bu anlayışlara bağlı olarak medrese ve tarikat çevreleri olmak üzere iki müstakil çevre ortaya çıkmıştır. Klasik metinleri şerh etme faaliyetlerinde müderrisler ve diğer ilim erbabı başı çekerken tasavvufî metin şerhlerinde şeyh ve müritlerin öne çıktığı görülür. Bu faaliyetler hem Anadolu hem de Rumeli sahasında varlık gösteren onlarca temsilciye sahiptir. Bilhassa Rumeli/Balkan coğrafyası, yetiştirdiği müellifler dikkate alındığında Türk Şerh Edebiyatı açısından zengin bir görünüm arz eder.

Çalışmamızın amacı, Türk Şerh edebiyatının Balkanlar'daki gelişimini ortaya koymak, bu edebiyat sahası için Balkan coğrafyasının yeri ve önemini belirlemektir. Buradaki şerh faaliyetlerinin tasnif edilmesi, Balkan Türklüğünün Türk kültür ve edebiyatındaki yerini belirlemeye katkı sağlayacaktır. Çalışma Balkan

coğrafyasındaki Türkçe şerhlerle sınırlı kalacak, burada yetişen şârihler ve onların Türkçe şerhleri hakkında bilgi verilecektir.¹

YAZIN İNCELEMESİ

Bu bildiriye şu sorulara cevap aranacaktır: Balkanlar'ın Türk Şerh edebiyatındaki yeri nedir? Burada yetişen şârihler hangi tür metinleri şerh etmiştir? Balkanlar'daki şerh faaliyetleri ilmî bir hüviyet gösterir mi? Balkanlar'daki şerh faaliyetlerinin Anadolu'daki şerh faaliyetleri ile kesiştiği noktalar nelerdir? Balkanlar'daki şerh faaliyetlerinin Türk edebiyatına katkısı ne olmuştur?

Bu sorulara cevap aranırken ilgili literatür taranacak, elde edilen cevaplardan hareketle bir sonuca varılacaktır.

YÖNTEM VE VERİ

Bildiriye tümevarım ve örnekleme yöntemleri kullanılacaktır. Buna göre başta *Osmanlı Müellifleri* olmak üzere çeşitli biyografik eserlerin yardımıyla Balkan kökenli şârihler tespit edilecek, bunlar hakkında kısa biyografik bilgiler verilecektir. Balkan kökenli şârihlerin yer aldığı şerh faaliyetleri incelenecek, bu şerhlerin mahiyeti ve literatürdeki yeri tanıtılacaktır. Böylece Balkanlar'daki şerh faaliyetlerinin gelişimi ve örnekleri hakkında bir fikir verilecektir. Nitekim ilgili literatürde bu konuyla ilgili bilgiler vardır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

"Balkan" veya "Koca Balkan", Rumeli kıtasında büyük bir dağ silsilesi olup Bulgaristan ile Şarkî Rumeli arasında batıdan doğuya uzanır (Şemseddin Sâmî 1996: 2, 1210). Bu sıradağlar, Balkan yarımadasına adını verir. Balkan yarımadası ise *Kâmusu'l-A'lâm*'da şöyle tanımlanır²:

Güney Avrupa'yı oluşturan üç büyük yarımadadan biri olup Orta Çağ'ın sonlarından itibaren Osmanlı'nın eline geçmiştir. Bu sebeple Avrupa-i Osmânî ve Rumeli isimleriyle de bilinir. Kuzeyde Avusturya ve Macaristan'la, kuzeydoğuda Rusya ile, doğuda Karadeniz ve İstanbul boğazıyla, güneyde Marmara denizi, Çanakkale boğazı, Adalar denizi ve Akdeniz'le, batıda Yunanistan, Adriyatik denizi ve Dalmaçya ile sınırlıdır. Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan ülkelerinden oluşmaktadır. Osmanlı coğrafyasında sürekli anılan Prizren, İşkodra,

¹Çalışmada esas aldığımız şerhler Türkçe olmakla birlikte, Şerh edebiyatında Arapça şerhleriyle şöhret bulmuş(Sofyalı Bâli Efendi gibi) bazı isimlere de değinilecektir.

²Şemseddin Sâmî'nin *Kâmusu'l-A'lâm* adlı ansiklopedik sözlüğünden aldığımız bu kısımlar tarafımızca sadeleştirilmiştir.

Manastır, Belgrad, Yanya, Filibe, Saraybosna, Yaş, Selanik, Rusçuk, Üsküp, Varna, Şumnu, Yenişehir, Yergöğü ve Sofya gibi şehirler bu yarımadada bulunur (Şemseddin Sâmî, 1996:2,1211-1215).

Balkanlar'da gerçekleşen şerh faaliyetlerinin köklü bir geçmişi vardır. Türk Şerh edebiyatına mal olmuş Balkan kökenli şârihler arasında Bosnalı Sûdî, İsmail Hakkı Bursevî, Hasan Sezâî, Salâhaddîn-i Uşşâkî, Abdullah Bosnevî, Hasan Ziyâî vd. gibi isimlere rastlanır. Bu isimlerin doğdukları ve yaşadıkları yerlere bakıldığında onlarınaslen Bulgaristan, Yunanistan, Bosna Hersek, Makedonya, Sırbistan doğumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu isimlerden birçoğu doğdukları yerde eğitim alıp İstanbul'a gelmiş, belirli bir donanımına sahip olduktan sonra şerh kaleme almışlardır. Balkan şehirlerinde doğmuş şârihlerce gerçekleştirilen şerh faaliyetleri metinlerle takip edilebilir türdendir. Balkan kökenli olup şârih kimliği taşıyan isimlerin kısa biyografisi ve şerh faaliyetleri şöyledir:

Abdullâh Bosnevî (ö. 1644): 1584 yılında Bosna'da doğdu. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Tahsilini İstanbul'da sürdürdü. Bursa'ya gidip Hasan Kabadüz'a intisap etti. Bayramî Melâmîlerinin önde gelen isimlerinden biridir. Konya'da vefat etti. İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı meşhur eserine yazdığı oldukça hacimli Arapça tercüme ve şerhiyle tanınır. Bu eseri sayesinde İslam ülkelerinde Şârihü'l-Fusûs lakabıyla bilinir (Kara, 1988:1,87). Ayrıca 1629 yılında kaleme aldığı *Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî* başlıklı 8673 beyitlik manzum bir şerhi daha vardır (Bankır, 2004).

Ali Urfî-i Selanikî (ö. 1887): Arnavutluk'a bağlı Görice'nin Polyan köyünde doğmuş, ticaret için Mısır'a gidip uzun süre orada yaşamıştır. Daha sonra Selanik'e yerleşmiş, Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye intisap etmiştir. Selanik'teki evini tekke haline getirip vakfetmiştir. Şeyh Üftâde'nin iki gazelini şerh etmiştir. Bir de Niyâzî-i Mısırî Divanı şerhi vardır ki günümüze ulaşmamıştır (Ceylan, 2007:40).

Altıparmak Mehmed Efendi (ö. 1623-24): Çıkrıkçızade künyesiyle de bilinen Altıparmak Mehmed Efendi, tahsilini Üsküp'te yapar. Bayramiyye şeyhlerinden Seyyid Cafer Efendi'ye intisap eder. Kırk yıla yakın tefsir, hadis ve diğer naklî ilimlerin tahsiliyle uğraşmış, Rumelili talebelere ders vermiştir. Çeşitli Arap ülkelerinde dolandıktan sonra İstanbul'a gelmiş, bir süre de Kahire'de bulunduktan sonra 1623-24'te vefat etmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:I,222-223; Kılıç, 2007:437-438). Altıparmak Mehmed Efendi, Sekkâkî'nin (ö. 1299) belagate dair *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserine Kazvî'nin (ö. 1338) yazdığı *Telhîsü'l-Miftâh* adlı muhtasarı *Kâşifü'l-Ulûm ve Fâtihü'l-Fünûn* adıyla şerh etmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:I,223).

Atfî Ahmed-i Bosnevî (ö. 1747): XVIII. yüzyıl müelliflerinden olan Atfî, Bosnalıdır. Müderris olarak görev yapmıştır. İbrâhim Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlüğünü 1711 yılında *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adıyla şerh etmiştir (Öz, 1999:46-48).

Âyînezâde Mehmed Şemseddîn Sirozî (ö. 1689): Halvetî tarikatından bir zattır. Uzun süre Siroz'da (Serez) dinî ve ilmî faaliyetlerde bulundu. Rûsûhî'nin "Ey ki âlemden haberdârim diyen âlem nedir" mısrasıyla başlayan tasavvufî gazelini *Şerh-i Kasîde-i İmâmü'l-Haremeyn* adıyla şerh etmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:I,223-224).

Bâlî-i Sofyevî (ö. 1553): Günümüzde Makedonya sınırları içinde kalan Usturumca'da doğdu. Sofya'da başladığı tahsilini İstanbul'da devam ettirdi. Halveti şeyhlerinden Kâsım Çelebi'ye intisap etti. Kanunî'nin takdirini kazandı. Sofya'da vefat etti. İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserine yazdığı Arapça şerh meşhurdur. Ayrıca "küntü kenzen" hadîs-i kudûsine yazdığı dört varaklık bir Arapça şerhi daha vardır (Kara, 1992:5,20-21; Celep, 2014:88-89).

Dervîş Adnî Dede (ö. 1689): Selanik vilayetine bağlı Serez'de (Siroz) doğmuştur. Mevlevilik neşvesiyle yetişen Adnî Dede, Serez Mevlevihanesi şeyhlerinden Ramazan Dede'ye intisap etmiştir. Neşâtî Dede ve Ağazâde Şeyh Muhammed'in yanında bulunmuş, halife olarak icazet almış, Belgrat Mevlevihânesi'ne postnişîn olmuş ve Belgrat'ta vefat etmiştir (Genç, 2000:350-352; Göre, 2004:21-25). Dervîş Adnî Dede, Urfî-i Şîrâzî'nin (ö. 1591) tevhit ve naat türünden dinî muhtevalı bazı kasidelerini şerh etmiş, Sebk-i Hindî üslubu etkisiyle yazılan bu şiirler için tasavvufî yorumlarda bulunmuştur (Göre 2004: 30-31).

Dervîş Ömer-i Belgradî (ö. ?): Belgratlıdır. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Feriştioğlu'nun (ö. 1460) Kurân-ı kerîm'de geçen kelimelere dair lûgatini şerh etmiştir. *Şerh-i Manzûmetü'l-Lûga* başlıklı 132 varaklık bu şerh, Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan 425 numarada kayıtlıdır. Eserin sonunda ismini ve aslen Belgratlı olduğunu bizzat söylemiştir.

Hasan Sezâî (ö. 1744): Aslen Tırhala'lı (Yunanistan) olan Hasan Sezâî, hayatının büyük bölümünü Edirne'de geçirmiş bir tarikat büyüğüdür. Tasavvufî şiir şerhleri alanında tanınmış bir isimdir. Asıl adı Hasan bin Ali, mahlası Sezâî'dir. Gülşenîlik tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusudur. Çocukluk ve gençlik yıllarını Mora yarımadasındaki Korent kasabasında geçirmiş, Venedikliler'in Mora'yı işgali üzerine İstanbul'a gelmiştir. İrşat faaliyetlerinin büyük bölümünü Edirne'de gerçekleştirmiştir. Niyâzî-i Mısrî'nin "Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür" mısrasıyla başlayan manzumesi için yazdığı şerh meşhurdur (Ceylan, 2007:33).

İdrîs-i Muhtefî (ö. 1615-1616): Asıl adı Hacı Ali Bey'dir. Müritleri arasında İmam Aliyy-i Rûmî, halk arasında İdrîs-i Muhtefî olarak tanınır. Aslen Tırhalalı olup Melâmîmeşreptir. Amcasının ve kendisinin mesleği olan terziliğe telmihen İdrîs lakabını kullanırdı. Filibe, Sofya ve Belgrat'ta ticari işler yapmış, daha sonra bu işleri müritlerine bırakıp sadece irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Cezbe halindeyken şathiye tarzında söylediği şiirler sebebiyle "Muhtefî" lakabıyla anılırdı. Onun meşhur "İşbu deme erince üç kez doğdum âneden/Bunca yavru uçurdum niçe âşiyânen" matlasıyla başlayan şiiri bazı mutasavvıflar tarafından şerh edilmiştir (Ceylan, 2007:42).

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1725): İsmail Hakkı Bursevî de şerh alanında yetkin bir isimdir. 1653'te bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos kasabasında doğdu. İlk eğitimini de burada alan Bursevî, doğum yerine binaen Aydosî, hayatının son 40 yılını Bursa'da geçirdiği için de Bursevî nispesiyle tanınır. Celvetilik tarikatı müntesibidir. Aydos'ta başladığı tahsil hayatını Edirne ve İstanbul'da sürdürdü. Üsküp'te başladığı irşat faaliyetlerini Ustorumca'da devam ettirdi. Vefat tarihi 1725'tir (Namlı, 2001:23,102-106). Şerh ettiği eserler arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 1273) *Mesnevî-i Manevî'si*, Yazicioğlu'nun (ö. 1451) *Muhammediyye'si* ve tasavvufi bazı manzumeler vardır. *Mesnevî'yi Rûhu'l-Mesnevî* adıyla, *Muhammediyye'yi Ferâhu'r-Rûh* adıyla şerh etmiştir (Yurtsever, 2001:23, 107-108).

Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912): Manastır'da doğdu. Aslen Konyalı bir aileye mensuptur. İlk tahsilini Manastır'da gördükten sonra İstanbul'a geldi. Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlar verdi. Dört yıl boyunca müderrislik yaptı. 1912'de vefat etti. *Şerhu's-Sadr bi-Fezâili Leyleti'l-Kadr* adlı Türkçe şerhi İstanbul'da basılmıştır (Yavuz, 2003:27,563-564).

Mostarlı Hasan Ziyâî (ö. 1584): Hasan Ziyâî aslen Mostarlı olup tasavvufi sahadaki şerhleriyle bilinmektedir. Mostar'da doğdu. İyi bir eğitim aldığı anlaşılan Ziyâî, bir divan oluşturacak miktarda şiir yazmıştır. Mostar'da vebadan vefat etmiştir (Gürgendereli, 2005:30,300). Şeyh Sadî'nin (ö. 1292) nasihat muhtevalı bir kasidesine yazdığı *Gidâ-yı Şumâ* adlı bir şerhi vardır (Gönel, 2013:1467-1516).

Mostarlı Mustafa (ö. 1707-08): Bosna'da Yoyo lakabıyla bilinen Mostarlı Mustafa Efendi, ilk tahsilini babasından almış, daha sonra İstanbul'a gelerek öğrenimine devam etmiştir. Mostar müftülüğü yaptıktan sonra vefat etmiştir. Kabri Mostar'dadır. *Emâlî*, *Mugni'l-Lebîb*, *Şemsiyye*, *Kasîdetü'l-Lâmiyye*, *Tuhfe-i Şâhidî* gibi eserlere yazdığı şerhleri vardır (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:I,450-451).

Münîrî-i Belgradî (ö. 1647): Ulemadan bir zat olup aslen Bosnalıdır. Hayatının büyük bölümünü Belgrat'ta geçirdiği için "Belgradî" nispesiyle anılır. Sultan I. Ahmed

devrinin sonlarında Belgrat'ta vefat etti (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:1,446). *Şerh-i Kasîde-i Şeyh Süleyman* adlı 34 varaklık bir şerhi vardır. Şerhin müellif nüshası Çorum İl Halk Kütüphanesi 668/1 numarada kayıtlıdır.

Salâhaddîn-i Uşşâkî (ö. 1782): Asıl adı Abdullah, mahlası Salâhî olan Salâhaddîn-i Uşşâkî, bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Kesriye'de (Kastorya) doğmuş, ilk tahsilini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Özellikle tasavvufî sahadaki yetkin şerhleriyle tanınır. Şerhleri şöyle sıralanabilir: Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye, Şerh-i Mevâkî'u'n-Nücûm, Miftâhu'l-Vücûdî'l-Eşher fî-Tevcîhi'l-Kelâmî's-Şeyhi'l-Ekber, Zeylû'l-Kitâb bi-Ahseni'l-Hitâb, Şerh-i Risâle-i Kudsiyye, Şerh-i Muhtasarul-Menâr, Elli Dört Farz Şerhi, Şerh-i Şâfiye, Şerh-i Risâle-i Mes'ele-i Acz fî-Ma'rifetillâh, Muzhir-i Kavâ'id-i İ'râb, Tercümetü'l-Aşk, Şerh-i Rubâiyye-i Ebî Sa'îd Ebi'l-Hayr, Şerh-i Gazel-i Âşık Ömer, Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî, Şerh-i Gazel-i Mevlânâ, Şerh-i Gazel-i Nasûhî, Şerh-i Gazel-i Bursevî, Şerh-i Nazm-ı Hz. Ali, Bazı Farsça Beyitlerin Şerhi ve Diğer Beyit Tercüme ve Şerhleri (Akkuş, 1998:98-135). Şerh ettiği manzumeler arasında Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî, Nasûhî, Âşık Ömer gibi meşhur mutasavvıfların şiirleri vardır.

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600): Türk edebiyatının meşhur şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî'nin asıl adı Ahmed'dir. Bosna'nın Foça şehrindeki Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde doğdu. Bir süre Foça ve Saraybosna'da bulundu. İyi bir eğitimden sonra İstanbul'a gelerek ilmî faaliyetlerini sürdürdü. İlim öğrenme merakıyla Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat ve Nefes gibi şehirleri dolaştı. Daha sonra tekrar İstanbul'a döndü. İstanbul'da İbrahim Paşa Sarayı'ndaki gilmân-ı hâssa hocalık yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonra eser telifiyle uğraştı, üç büyük şerhini (Divan-ı Hâfız, Gülistân ve Bostân şerhleri) ömrünün sonlarında yazdı. Farsça'da Şeyh Sadî'nin (ö. 1292) Gülistân ve Bostân, Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 1389) Dîvân-ı Hâfız, İbrahim Şâhidî'nin (ö. 1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserlerini şerh etmiştir. Arapça dilbilgisi kitaplarını Türkçe şerh ettiği *Şerh-i Kâfiye*, *Şerh-i Şâfiye* ve *Şerh-i Dav'* adlı eserleri meşhurdur. Eserlerinde yer yer Bosna'da geçirdiği yılları anar. Türk Şerh edebiyatı içinde müstesna bir yere sahiptir (Yılmaz, 2012:XLV-L).

Balkan doğumlu olup şerh kaleme almış başka müellifler de vardır. Ulaşabildiğimiz diğer şârihler ve şerhleri şöyle sıralanabilir:

Abdülhâdî e'l-Vardârî (ö. XVI.-XVII. yy.) Manastır'da Kadı Yahya medresesinde müderris olarak görev yaparken *Tuhfetü'l-İhvân (Şerh-i Nesrû'l-Leâlî)* adlı eseriyle Hz. Ali'nin bazı şiirlerini şerh etmiştir (Yazar 2011: 979). Tâlibî Hasan Dede (ö. 1717), Rumeli'de İştib kasabasında doğmuş, Selanik şeyhi Vecdî Dede'nin hizmetinde bulunmuş, *Mesnevî*'nin sadece üçüncü cildini şerh etmek üzere *Şerh-i Mu'dilât-ı Mesnevî* ve *Yetimü's-Şurûh* adlı bir eser yazmıştır (Yazar, 2011:428). Müderris ve müftü olarak görev yapan Şumnulu İbrâhim Vahdî Efendi (ö. 1714), ilk

tahsilini memleketinden tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* başlıklı bir şerh kaleme almıştır (Öz, 1999:49-50). IV. Mehmed döneminde yaşayan Mustafa bin Ahmed-i Bosnevî (XVII. yy.), *Zübdetü's-Şürûhi't-Türkiyye* adlı eserinde *Kasîde-i Bürde*'yi şerh etmiştir (Yazar, 2011:594-595). Bosnalı Alâaddîn Ali Dede (ö. 1598) esmâ-i hüsnâyı (Yazar, 2011:778), Yanyalı Esad Hoca (ö. 1730-31) *Tuhfe-i Şâhidî*'yi (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:1,245-246), Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi (ö. 1898-99) Yavuz Sultan Selim divanını (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:1,322-323), Dıraçlı (Arnavutluk'ta) Fevrî Ahmed Efendi (ö. 1571) kırk hadisi *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* adıyla (Bursalı Mehmed Tâhiri 2016:I,410-411), Ruscuklu Fethî Ali Efendi (ö. 1857-58) bazı hadîs-i şerîfleri *Sermâye-i Necât li-Kesbi Merâbihî'd-Derecât* adıyla (Bursalı Mehmed Tâhir, 2016:I,413) şerh etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eldeki verilere göre Balkanlar, oldukça hareketli bir şerh ortamına ev sahipliği yapmıştır. Arap ve İran klasikleri ile tasavvufî Türkçe manzumeleri ele alan farklı şârihler, köklü bir ağacın iki güçlü dalı gibidirler. Hem tekke ve tarikat çevrelerine ait tasavvufî mecrada hem de medrese erbabının gözetip değer verdiği akademik anlayışta yazılmış şerhlere ev sahipliği yapan Balkanlar Mesnevi, Sadî, Hâfız okumalarının, hararetli edebî tartışmaların yapıldığı ve şerh kaleme alacak kabiliyette donanımlı müelliflerin yetiştiği bir kültür bölgesidir. Her yönüyle şârih kimliğini hak eden bu müellifler, Rumeli coğrafyasındaki köklü edebî atmosferin de etkisiyle, bu topraklarda yahut gittikleri başka yerlerde şerh faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Ayrıca burada yetişen müelliflerden birçoğu İstanbul'a giderek tahsilini devam ettirmiş, böylece İstanbul ve Balkanlar arasında oldukça sağlam bir şerh köprüsü kurulmuştur. Bu şerhlerde disiplinler arası araştırmalarda kullanılabilecek dil ve kültür malzemesinin yanı sıra, müelliflerin hayatına dair ipucu sayılabilecek biyografik bilgiler bulunmaktadır. Hasılı, Balkanlardaki şerh faaliyetlerinin incelenmesi ve bu eserlerin çeviriyazı yoluyla günümüz Türkçesine kazandırılması, Türk edebiyatı tarihinin ayrıntılı biçimde ortaya konulması noktasında son derece elzemdir.

KAYNAKÇA

Akkuş, Mehmet (1998), *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: MEB Yay.

Bankır, Mehmet Malik (2004), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, X+1031 s.

- Bursalı Mehmed Tâhir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, (haz. M. A. Yekta Saraç), 3 cilt, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Celep, Halil (2014), *Sofyalı Bâlî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ceylan, Ömür (2007), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 3. baskı, İstanbul: Kapı Yay.
- Genç, İlhan (2000), *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Gönel, Hüseyin (2013), "Mostarlı Hasan Ziyâî'nin Gidâ-yı Şomâ Adlı Şerhi", *Turkish Studies*, Vol. 8/9, s. 1467-1516.
- Göre, Zehra (2004), *Adnî Receb Dede Hayatı ve Eserleri*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 721 s.
- Gürgendereli, Müberra (2005), "Mostarlı Hasan Ziyâî", *DİA*, c. 30, s. 300.
- Kara, Mustafa (1988), "Abdullah Bosnevî", *DİA*, c. 1, s. 87.
- Kara, Mustafa (1992), "Bâlî-i Sofyevî", *DİA*, c. 5, s. 20-21.
- Kâtib Çelebi (2008), *Keşfü'z-Zunûn an-Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (haz. Rüstü Balcı), 5 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Kılıç, Atabey (2007), "Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâhı'nda Şerh Metodu", *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yay.
- Namlı, Ali (2001), "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, c. 23, s. 102-106.
- Öz, Yusuf (1999), *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Alagöz Ltd. Şti.
- Şakâyık-ı Numâniyye ve Zeyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), 5 cilt, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Şemseddin Sâmi (1996), *Kâmûsu'l-A'lâm* (tıpkıbasım), Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Yavuz, Salih Sabri (2003), "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA*, c. 27, s. 563-564.
- Yazar, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, XX+1275 s.
- Yılmaz, Ozan (2007), "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD*, S. 7, İstanbul, s. 271-304.
- Yılmaz, Ozan (2012), *Gülistân Şerhi Sûdî-i Bosnevî*, İstanbul: Çamlıca Yay.

Yurtsever, Murat (2001), "İsmâil Hakkı Bursevî (edebî yönü)", *DİA*, c. 23, s. 107-108.

KADI BURHANEDDİN DİVANI'NDA Tur- FİİLİNİN İŞLEVLERİ

Prof. Dr. Vahit Türk

ÖZET

Türkçe; bol-/ol-, er- ve tur- fiillerini anlamlı birer sözlük kelimesi olarak kullanırken, ilk yazılı metinlerden başlayarak çeşitli gramerlik işlevlerle de kullanmıştır.

Bu fiilerin yazılı metinlerdeki tarihi macerasının ayrıntılı olarak incelenmesi, Türkçenin yapı ve anlam gelişmesiyle ilgili bilgiler vereceği gibi, bir kelimenin birbirinden oldukça farklı işlevleri yüklenme yollarını da ortaya koyacağından ilgi çekici sonuçlar verecek ve dili anlama çabalarımıza da katkı sağlayacaktır.

Tur- fiili bol-/ol- ve er- fiilleri gibi hem ana yardımcı fiil, hem de cevheri ek-fiil olarak kullanıldığı gibi, isim cümlesi olarak adlandırılan cümle tipinin asıl unsuru olarak kullanılmakta, buna bağlı olarak isimlerdeki "bildirme" şebekesini oluşturmakta; fiil çekimlerine kuvvetlendirme ve ihtimal anlamları katarak onları "ayrıntılı" ifade edebilir duruma getirmekte, örneklerde görüleceği üzere bazı fiil kiplerinin yapısında da yer almaktadır. Tasvir fiili olarak kullanıldığında asıl fiilin belirttiği harekete süreklilik anlamı katan tur- fiili, üzerine aldığı kip ekine göre zaman içerisinde aşınmaya uğrayan kip eklerinin yerine de kullanılmaktadır, bu durum çağdaş lehçelerde yaygın olarak görülür.

Bu çalışmada tur- fiilinin Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki kullanılışları tespit edilip değerlendirilecektir.

THE FUNCTIONS OF THE VERB TUR- IN DIVAN OF KADI BURHANEDDIN

ABSTRACT

While the verbs bol-/ol-, er- and tur- are used as meaningful lexical elements, they are also used with some grammatical functions since the first written texts of Turkish language.

A detailed analysis of these verbs in historical written texts will yield some results about structural and semantic development of Turkish. This analysis, moreover, will yield some interesting results as to the process through which a single verb would gain different functions, thus it will contribute to the efforts of understanding the nature of a given language.

The verb tur- is used both as main auxiliary verb and as copula like the verbs bol-/ol- and er-, furthermore it is the main element of the sentence type called noun

clauses (non-verbal predications). Accordingly, it forms the category of "indication", and it also renders the verbs expressing some details by giving meanings of probability or certainty to verb inflections. As can be seen in the examples they also exist in the structure of some moods. When it is used as descriptive verb, it gives a meaning of "continuity" to the verb. Tur- is also used in the place of mood suffix when it exposed to phonetic attrition. This phenomenon is common in modern dialects.

In the present study, the usages of tur- in Divan of Kadı Burhaneddin are determined and evaluated.

GİRİŞ

Türk dilinin bilinen ilk yazılı belgelerinden itibaren tur- fiilinin değişik işlevler yüklenmiş olduğu göze çarpar. Bu değişik işlevlerle kullanılma durumu araştırmacıların dikkatini çekmiş, ancak konuyla ilgili ayrıntıları bütünüyle ortaya koyucu nitelikte fazlaca çalışmadan söz etmek pek de mümkün değildir. Türklük Bilimi araştırmalarının almış olduğu önemli mesafeyi göz ardı etmeden, çözülmesi gereken pek çok sorun olduğunu, ancak sorunları çözmek için yapılacak çalışmaların bugüne kadar yapılan çalışmalar üzerinden yürütülmesi gerektiğini belirtmek durumundayız. Bir dil ile ilgili yapılacak olan çalışmalar doğal olarak tarihi metinlere dayanmak durumundadır, konumuza bu açıdan bakıldığında Türkçenin metinlerinin önemli bir kısmının çeşitli seviyelerde dil bilgisi incelemelerine konu olduğunu belirtmeliyiz. Bu incelemelerin büyük çoğunluğu metinlerin harf aktarımı, dil bilgisi özelliklerinin tespiti ve sözlük ya da dizin hazırlama biçimindeki lisans, yüksek lisans veya doktora tezleridir. Türkiye Türklük Bilimi uzmanları belirtilen durumun ikinci aşaması diyebileceğimiz anlam incelemelerine ne yazık ki yeterince ilgi göstermemekte ve asıl üzerinde durulması gereken alan biraz ihmal edilmektedir. Bir dilin fonetiği, morfolojisi ve sentaksı birlikte anlamı, yani dili oluşturur. Bir dil üzerinde yapılan anlam incelemeleri o dili konuşan toplumun evreni nasıl algıladığını, somut soyut ilişkisini nasıl kurduğunu, ilk bilgi ikinci bilgi ilişkilendirmesinde izlediği yolu, o toplumun tarihi ve çağdaş hayatında neleri önemseydiğini, kısacası dilin ve o dili konuşanların felsefesini yani o toplumun neliğini, nasıllığını ve kimliğini ortaya koyar.

Türkçenin anlam evreniyle ilgili yapılan çalışmalar daha ziyade genel değerlendirmeler biçimindedir. Bu konuda tatmin edici sonuçlara ulaşabilmek için her kelimeyle ilgili art zamanlı ve eş zamanlı incelemeler yapılması gerektiği ve ancak bu şekilde yukarıda belirtilen sonuçların elde edileceği açıktır.

Tur- dilde yüklenmiş olduğu gramerlik görevler dolayısıyla çeşitli çalışmalarda üzerinde durulan bir fiildir. Biz bu bildiride fiilin Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki¹ kullanılışları üzerinde birtakım değerlendirmeler yapmaya çalışacağız. Kadı Burhaneddin'in seçilmesinin sebebi, hacimli bir eser olan Divan'ın dil özellikleri bakımından Anadolu sahası ile Azerbaycan sahasının sınırında yer almasıdır.

Bildiride tur- fiilinin her kullanımı Divan'dan alınan mısralarla örneklendirilecek ve üzerinde kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

Bilindiği üzere Türkçe kendine has bir ekleme düzeni olan ve tabiri caizse ek zengini bir dildir. Bu eklerin bir kısmının nasıl oluştuğunu Türk dilinin yazılı dönemlerinde izleyebilmekteyiz ve bu izlediklerimiz bize genel durumla ilgili bir fikir de vermektedir. Bağlı morfemlerin asıl morfemlerden doğma olduğu genel kabul gören bir durumdur.² Tur- fiilinin bazı kullanımları da Türkçenin asıl morfemi bağlı morfem durumuna getirmesinin dikkat çekici örneğini göstermektedir.

Tur- fiili bir yanda asıl morfem olarak anlamlı bir sözlük kelimesi olma durumunu sürdürmüş, diğer yanda birden fazla gramerlik görev üstlenmek suretiyle dilbilgiselleşmiştir.

Fiil Kadı Burhaneddin'in dilinde şu anlamlarla karşımıza çıkar:

Gerek ki sinledeki ölüler tura bu gice (135)³(Gerek ki mezarlıktaki ölüler bu gece)

Bu mısradaki görüldüğü üzere tur- fiilinin bir anlamı "kalkmak"tır ve fiil Türkçenin ilk metinlerinde bu anlamıyla karşımıza çıkar. Hem ilk metinlerdeki anlamın kalkmak olması, hem de çağdaş lehçelerin bir kısmında bu anlamın bütünüyle unutulup hemen tamamıyla "bir yerde sabit olmak" anlamıyla kullanılması fiilin ilk anlamının "kalkmak" olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir. Dildeki bir kelimenin zaman içerisinde anlam değişikliği yaşaması olağan bir durumdur, ancak kelimenin ilk anlamını tespit etmek her zaman mümkün olmayabilir. Bu tespiti yapabilmek için kullanılacak ölçülerden biri tarihi metinleri izlemektir, ancak yazı dili ile konuşma dili ilişkisi dikkate alındığında bu izlemenin kesin sonuç vereceğini düşünmek mümkün değildir. Hele hele Türkçe gibi tarihi derinliği ve coğrafi genişliği kolay sınırlandırılmayan bir dil için ilk biçim ya da ilk anlam kesinlikle budur diyebilmek son derece güçtür.

¹ Ergin, Muharrem; Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

² Konuyla ilgili bilgi için bkz. Günay Karaağaç Türkçenin Dil Bilgisi s. 249, Akçağ yay., 2. baskı, Ankara 2013

³ Bu numaralar Divan'daki şiir numarasıdır.

Fiil bütün divanda otuz üç mısradan otuz dört kere anlamlı sözlük kelimesi olarak karşımıza çıkar. Bu otuz dört örneğin ikisinde söz başı t->d- ötümlüleşmesi görülür, otuz iki örnekte ötümsüz biçim korunmuştur. Bu durum Oğuz Türkçesi özelliği olarak t->d- yaşandığını, ancak imlanın ötümsüz biçimi korumaya devam ettiğinin göstergesi olarak düşünülebileceği gibi, az kullanılan biçimin müstensih kaynaklı olabileceği de düşünülmelidir.

Nola ger bir gûşede dura derviş (1392)(Derviş bir köşede durursa ne olur ki!)

Fiil bazı mısralarda "bir yerde sabit olmak" anlamıyla da karşımıza çıkar:

Cigerden özge hiç nesnede turmaz (105)(Ciğerden başka hiçbir şeyde durmaz)

Fiil çeşitli çekim ekleri, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle kullanıldığı gibi bir örnekte de isim yapım eki olarak kullanılmıştır:

Cânum turagı şol boy ile sine mi diye (416)

Yeterlik yardımcı fiilinin ekleştirilmiş biçimiyle de kullanımları görülür:

Ki ışkundan delü olan turmaz ahd u peyman (996)

Tur-+zarf-fiil eki+fiil kuruluşu altı örnekle karşımıza çıkar, ancak bu altı örneğin beşinde ikinci fiil gel-, birinde ise yeterlik işleviyle kullanılan bil- fiilidir.

Ki bana dirler ki dünle turu gel yıldıza bah (512)(Bana derler ki gece kalkıp gel yıldız bak!)

Gel- fiiliyle birlikte kullanılan beş örnekte fiil kalkmak anlamıyla, bil- fiiliyle kullanılan bir örnekte ise "sabit olmak" anlamında kullanılmıştır.

Niçesi tende tura bile bir karara gönül (686) (Gönül tende bir kararda nasıl durabilsin!)

Turu gel- kullanımlarında istek, emir ve zarf-fiil ekli biçimler görülür.

Fiil+zarf-fiil eki+tur- (dur-)+ kip veya zarf-fiil eki biçimindeki yapılarda tur- yardımcı fiil olarak kullanılır ve asıl fiile genellikle süreklilik anlamı katan bir tasvir fiili niteliğindedir, ancak bu dizilişteki altı örnekte ötü tur- yapısı kalıplaşmış biçim olarak ve "ayağa kalkmak" anlamıyla karşımıza çıkar. Bu yapı, şiir dilinin ihtiyacına göre bazen ötü tur, bazen de tur ötü biçimindedir. Altı örneğin beşi tur- olarak ötümsüz ünsüzlü, biri ise dur- olarak ötümlü ünsüzlüdür. Bu dizilişteki diğer yirmi

örneğin tamamı ötümlü ünsüzlü dur- biçiminde kullanılmıştır. Bu durum örü tur-ibaresinin donuk bir yapı olmasına tanık olarak düşünülebilir.

Tur örü sâkî vir ayagı bize (414) (Ayağa kalk saki, ver kadehi bize)

Ağzı ışk sırrıdır dur örü râza gidelüm (363) (Ağzı aşk sırrıdır, kalk sırta gidelim)

İy ışk örü tur u bırah şişesine seng (781) (Ey aşk, ayağa kalk ve şişesine taş at)

Ben ateş-i ışkından anun yana dururam (61) (Ben onun aşkının ateşinden sürekli yanarım)

Sen Halilullah honını yaya dur (1368) (Sen İbrahim Halilullah sofrasını sere dur)

Yigitler kızıl süci kana durur (1411) (Yiğitler kızıl şaraba kana durur)

Türkçenin özellikle Harezmi dönemi metinlerinde bazı fiilleri anlam unsuru olmaktan ziyade söz dizimi unsuruna dönüştürdüğü görülür. Bu kullanımlar elbette konuşma dilinin üretimidir ve bu dilde uzun süre yaşadıkdan sonra Harezmi dönemi yazı dilinin karakterinden dolayı yazı diline de yansımıştır. Özellikle yat-, otur-, tur- ve yorı-fiilleri tasvir yardımcı fiilleri olarak kullanılmış ve yardım ettikleri fiilin anlamına sürerlilik katmış, zaman içerisinde de ekleşmek suretiyle daha önce geniş zaman ekleriyle karşılanan şimdiki zaman kipi eki göreviyle kullanılır olmuşlardır. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde bu görev ağırlıklı olarak tur- fiili üzerindedir, ancak yer yer diğer fiiller de kullanılmıştır. Kadı Burhaneddin Divanı'nda yorı- fiili bu görevle iki örnekte karşımıza çıkar:

Cemâli devrili yorır çökerdür silsile bizi (632)

İzüni basa yoruram ola ki ele giresin (659)

Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinin yazı dili bu yapıyı zamanla hâkim şimdiki zaman ekine dönüştürmüştür, ancak özellikle Batı Anadolu ağızlarında bu görev için yukarıda belirtilen diğer fiiller de kullanılmaya devam edilmiştir.

Tur- fiilinin çağdaş Türk lehçelerinin pek çoğunda görülen, ancak Türkiye Türkçesinin yazı dilinde olmayan bir işlevi –p zarf-fiili eki almış bir fiilden sonra gelip geniş ve geçmiş zaman işleviyle kullanılmasıdır. Kadı Burhaneddin Divanı'nda bu kullanımın yirmi dört örneği vardır. Bu örneklerden biri birinci teklik kişi, diğerleri ise üçüncü teklik kişiyle karşımıza çıkar.

Ben ki râm-ı kirâm olup dururam (1110)

Görüldüğü üzere bu örnekte dur- fiili ötümlü ünsüzle ve geniş zaman eki almış olarak kullanılmıştır. Diğer bütün örneklerde dur- fiili üzerinde herhangi bir kip ya da kişi eki yoktur ve fiil zarf-fiil eki almış fiile ekleşmiş olarak kullanılır.

Küdûreti bu cihânun çü hadden aşupdur (441)

Yüregümi dem kılıpdur leblerün (662)

Can giripdür ışkı yolına anun (1415)

Ötümlü olarak eklenen dur- fiili, bir örnekte ötümsüz biçimiyle görülür. Bu durum p sesinin etkisiyle ve ünsüz uyumu sonucu mudur, yoksa asli sesin korunmasından kaynaklı mıdır? Türkçedeki gelişmeler dikkate alındığında birinci ihtimal daha güçlüdür.

La'liyile batuptur yürek (1147)

Eski Türkçe metinlerden itibaren karşımıza çıkan bazı kip eklerinin zaman içerisinde başka bazı yapılarla yer değiştirmesi ile ilgili birtakım açıklamalar yapılabilir, ancak son tahlilde bu değişmelerin dilin kendi içinde olup biten şeyler olduğu ve tam olarak neden kaynaklandığını söylemenin zorluğunu kabul etmek durumundayız. 14. yüzyıl sonlarında yaşamış bir kişi olan Kadı Burhaneddin'in dilinde karşılaşılan bu yapılarla aynı dönemde başka coğrafyalarda da karşılaşılır. Bazı fiil kipleri için birden fazla ek kullanılması Orhun metinlerinden itibaren görülen bir durumdur. Gelecek zaman kipi için Türkçenin tarihi dönemlerinin hemen hepsinde karşılaştığımız bu durum orta ve yeni Türkçe diye adlandırılan dönem metinlerinde geçmiş zamanla ilgili olarak da görülür.

Bu yapının bir örneğinde yine günümüzde bazı lehçe ve ağızlarda görülen bir durum karşımıza çıkar.

Tutahlarun birbiriyle leb-a-leb olup (522)

Görüldüğü üzere yalnızca zarf-fiil ekiyle anlatılan geçmiş zaman kipi karşılanmıştır ki bu, Türkçe için mümkün olan bir durum değildir. Bu örnek eklenen tur- fiilinin bütünüyle eritilmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve çağdaş lehçe ve ağızların bazılarında da hâlen kullanımdadır.

Tur- fiili yardımcı unsur olarak çekimli fiillerde zaman eklerinden sonra gelerek de yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu kullanımda turur biçiminin ikinci hecesi eritilmiş ve yapı -dur olarak bağlı morphem haline gelmiş, üzerine geldiği yapıda da anlamı kuvvetlendirme işlevi görmüştür. Bu durum gelecek zaman, anlatılan geçmiş zaman çekimleri üzerinde, ayrıca bir örnekte de geniş zamanın olumsuzunda görülür.

Kadı Burhaneddin Divanı'nda gelecek zaman eki olarak -IsAr, -AsI ve ender olarak da -AcAk ekleri kullanılmıştır.

-IsAr üzerine anlamı güçlendirmek amacıyla getirilen turur yapısı bütün örneklerde ekleşmiş, yani son hece erimiş ve yine bütün örneklerde ilk ses ötümlüleşmiştir. Çekimli fiiller üzerine getirilen -dur biçim biriminin asıl işlevi bildirmeyi güçlendirmek olmakla birlikte zamanla bu işlevin aşındığı ve hatta kesinlik bildirirken zıt bir durum olan ihtimal ifadesini, yani "muhakkak"tan "belki"ye evrildiğini görürüz. Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki bildirme kipleri üzerine getirilen -dur biçim biriminde henüz ihtimal ifadesi sezilmemekle birlikte bütün örneklerde bildirmeyi güçlendirme işlevi de görülmez. Bazı örneklerde bildirme kipi eki üzerine getirilen -dUr yapısı olmasa da anlamda bir eksiklik hissedilmeyecektir, belki de bu kullanımların bir kısmı yalnızca vezin gereğidir.

Gönül andan kaçan ayrılısardur (508) (Gönül ondan nasıl ayrılacak(tır)).

Gözleri müdâm esridi serdür bu gönüli (715) (Gözleri sürekli bu gönlü sarhoş etmektedir).

Bu mısradaki görüldüğü üzere -iser gelecek zaman eki, geniş zaman işleviyle kullanılmıştır, müdâm zarfı da eyleme zaman katkısında bulunur. Kip eki üzerine getirilen -dur ise tam olarak güçlendirme işlevine sahiptir.

Otuz altı örnekte karşılaştığımız -IsArdUr yapısı şu tuyukta redif olarak kullanılmıştır:

Yine can bir ummana talısardur,

Talıban köp güherler alısardur,

Otanuzdan çihıban kara kılıç,

Düşmenden köp illeri alısardur (1532)

-dUr biçim biriminin -AsI eki üzerine getirilerek kullanımında -IsAr'dan farklı bir durum söz konusu değildir. Divan'da -AsIdUr yapısı ile on üç örnekte karşılaşıyoruz. Bu yapıda da durur biçimi hiç kullanılmaz ve yapı bütün örneklerde ekleşmiştir, ayrıca yine ihtimal ifadesine de rastlanmaz.

Gözünün işveleri cümlesini alasıdur (477)

Müşg kohusu korharam dünyalara çıhasıdur (725)

Dil anun serhoşıdur u yine ol ayasıdur (1165)

Gözi esridüp özi ayasıdur Vafsumuznu dünyaya yayasıdur (1436)

Çağdaş Türkiye Türkçesinin gelecek zaman eki –AcAk üzerine getirilerek oluşturulan –acahdur biçimi Divan’da bir örnekte karşımıza çıkar. Bu örnek –AcAk’ın diğer gelecek zaman ekleri –IsAr ve –AsI ile bir arada tam bir zaman eki olarak kullanılmaya başlandığını, ayrıca yazı dilinde de yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir. –AcAk ekinin en azından konuşma dilinde 14. yüz yılda yaygın bir kullanıma sahip olduğuna tanık olarak üzerine ek almış haliyle kullanılmış olması gösterilebilir.

Olacahdur ne kim olmuş mukadder (508)

Konuşma dilinde sık olmasa da kullanılmakla birlikte yazı dilinde olumlu geniş zaman eki üzerinde –dUr kuvvetlendirme unsuruna rastlanmaz. Bu durumu ses tekrarıyla yani kakafoniden kaçınma düşüncesiyle açıklayabiliriz, ancak olumsuz geniş zaman eki –mAz’ın –dur ile kullanılışı yine tek örnekle karşımıza çıkar:

Ki ikilik yaramazdur iki cihanda bire (1288)

Kip eklerinden sonra ekleşmiş olan durur yapısı anlatılan geçmiş zaman kipi eki üzerinde ikili bir kullanılışla karşımıza çıkar:

Behar u ışk ile kızmış durur kelle bugün (609)

Sini ol ferd ü samed kim ferd yaratmış durur(984)

Lebün kanuma susamış durur u kanına ben (1076)

On yedi örnekte ekleşmemiş olarak aynı işlevle kullanılan yapı, altmış örnekte ise ekleşmiş olarak kullanılmıştır. Bu durum ekleşmenin ileri düzeyde olduğunun, ekleşmemiş biçimlerin kullanılmasının da dönem için yadırganmadığının göstergesi olarak düşünülmelidir.

Gör ne düzmişdür yaşum bu yüzde zerr-i ca’ferî (18)

Anda kim gönülüm top urmuşdur (113)

Gözleründen esrimişdür hamr ü hammar epsem ol (1170)

Sabaha çiharmışdur mahmur gözler (1433)

Tur- fiili buraya kadar gösterilenlere göre Türkçenin grameri açısından son derece önemli bir işlevle daha kullanılmaktadır. Bu fiil bu kullanımda biçim olarak üç farklı durumda karşımıza çıkar; birincisi fiilin üzerine geniş zaman ekinin ses varlığı korunarak durur (bir örnekte turur) biçimiyle, ikincisi geniş zaman ekinin ses olarak

erimesi ve yapının ekleşmesiyle –dur/-dür biçimiyle, üçüncüsü de yapının ses olarak bütünüyle erimiş biçimiyle. Eserin bütününde durur dört yüz kırk dört defa, ekleşmiş olarak ise iki bin iki yüz on bir defa kullanılmıştır. Yapının bütünüyle erimiş hali de çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Bu yapının ekleşmesi ve ses olarak bütünüyle erimesi yalnız Oğuz Türkçesi metinlerinde değil, tarihi ve çağdaş bütün Türk lehçelerinde görülen bir durumdur. Fiilin isimlerin arkasından gelerek onları bir nevi çekimli fiili durumuna sokan bu kullanımına dil bilgisi kitaplarında çeşitli adlar verilmiştir, ancak biz cevheri ek fiil terimini kullanmayı uygun gördük.

Cevheri ek fiil üzerinde birtakım çalışmalar yapılmıştır, ancak konu Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil adlı doktora tezinde oldukça etraflı bir biçimde araştırılıp tartışılmış ve bütün yönleriyle ortaya konulmuştur.⁴

Fiilin cevheri ek fiil olarak kullanıldığı birkaç mısra ile yazıyı sonlandırmak istiyorum:

Nigârâ la'l-i lebün âşıkı durur bu gönül (4)

Gözümüzde durur hayâl ayagı (375)

Işk suyuyle durur toprağı canun hamîr (972)

Gîsûsına tolaşıp bâd-ı hevâya turur (1195)

Ki leb-ber-leb dururlar kan içinde (1195)

Aşağıdaki mısralarda da ekleşmiş örnekler vardır:

Saçunun sağışincadur şehâ uşşâkı hüsünün (62)

Zülfünle delü gönül âşüfte degül midür (108)

Yüzi bedri her gice karşumadur (242)

Bu ışk odı sepişkendür nigârâ (251)

Bu henüz ışkumuzun yayasıdur (1436)

Aşağıdaki tuyukta ol- fiilinin +dir bildirmesi gibi kullanıldığı, ayrıca tekrara gerek duyulmadan bildirme işlevinin verildiği görülmektedir:

Ezelde Hak ne yazmış ise bolur,

Göz neni ki göreceg ise görür.

⁴ Özalın, Uluhan; Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil (yayınlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü, Ocak 2014, Sakarya

İki âlemde Hak'a sığınmışuz,

Tohtamış ne ola, ya Ahsah Temür. (1340)

Son mısradaki "ne ola" ibaresini "nedir ki" olarak anlamalı, ayrıca mısranın sonunu da "Ahsah Temür nedür/kimdür" biçiminde düşünmeliyiz.

Kara yohdur, kara yohdur, kara yoh (528)

Bu mısradaki ise yok kelimesi iki kere +dur bildirmesini aldığı halde üçüncüde anlamda bir eksiklik söz konusu olmadığından tekrara gerek görülmemiş, ancak elbette üçüncüde de "yoktur" olarak anlaşılmalıdır.

Çağdaş lehçelerin bir kısmında görülen hayat anlamındaki "turmuş" kelimesi ile evlenmek anlamındaki "turmuşka çıkmak" ibaresi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan "durumumuz yok" ibaresi; tur- fiilinin Kadı Burhaneddin Divanı'nda olmayan ve sonraki zamanlarda kazandığı anlam yükleri olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Ergin, Muharrem; Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Karaağaç , Günay; Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ yay., 2. baskı, Ankara 2013.

Özalan, Uluhan; Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil (yayınlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü, Ocak 2014, Sakarya.

ROMANYA'DA ÇIKARILAN EMEL MECMUASI VE YILDIRIM GAZETESİNİN GAGAUZLARIN TANITILMASINA KATKILARI

Yrd. Doç. Dr. Genç Osman GEÇER⁵

ÖZET

Romanya Osmanlı döneminden itibaren Türkçe süreli yayınların zenginliği bakımından dikkat çeken bir ülkedir. Gagauzların varlığından haberdar olunmasına bu ülkede çıkarılan Türkçe süreli yayınlar öncülük etmiştir. Bu çalışma, Romanya'da çıkarılan *Emel Mecmuası* ve *Yıldırım* gazetesinde Gagauzlarla ilgili yayınlanan ve bugüne kadar ele alınmayan yazılar ve bu yayın organlarının Gagauzların tanıtılmasına katkıları ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Romanya, Dobruca, Gagauzlar, *Emel Mecmuası*, *Yıldırım* gazetesi.

THE CONTRIBUTIONS OF GAGAUZ'S PUBLICITY BY EMEL JOURNAL AND YILDIRIM NEWSPAPER PUBLISHED IN ROMANIA

ABSTRACT

Romania has been a conspicuous country in terms of its richness for Turkish periodical publishing since the Ottoman period. Turkish periodicals published in this country have led to be informed about Gagauz existence. This study is related to the articles about Gagauz on *Emel Journal* and *Yıldırım* newspaper published in Romania which are not discussed up to today also the contributions of these media organs to Gagauz's publicity.

Keywords: Romania, Dobruja, Gagauz, Emel Journal, the Yıldırım newspaper.

GİRİŞ

Romanya, daha 1888 tarihinden başlamak üzere Bükreş başta olmak üzere, Dobruca, Köstence ve Pazarcık Türkçe gazete ve dergiler bakımından önemli merkez olma özelliği göstermiştir (Aksu, 2005:14-15). Buna bağlı olarak da Türk kültürünün hâkimiyet tesis ettiği coğrafyalar arasında yerini ve önemini korumuştur. Osmanlı döneminde Romanya'da başlayan dergi ve gazete yayın faaliyetleri Meşrutiyet yıllarında, bilhassa II. Abdülhamit muhaliflerinin çıkardıkları yayın organlarıyla artış göstermiştir. Bu faaliyetler Osmanlı sonrasında da devam etmiş, hatta Romanya'daki Türkler gazete ve dergilerini neredeyse 1940'a kadar Arap harfli Türkçe olarak çıkarmışlardır.

⁵Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, gencosmang2@gmail.com

EMEL MECMUASI VE GAGAUZLAR

Romanya'da Türkçe yayınlanan en önemli dergi şüphesiz *Emel Mecmuası*'dir. Mesul müdürlüğünü Avukat Müstecip H. Fazıl'ın yaptığı *Emel Mecmuası* Pazarcık'ta (Bazargıç) Arap harfli Türkçe 8 sayfa olarak 15 günde bir çıkarılır. İlk sayısı 1 Kânunusani (Ocak) 1930 tarihinde yayınlanan derginin adı şair Mehmet Niyazi tarafından konulur (Ünlü, 2016:14) Mecmuanın Romanya'da yayınlanan sayıları 5000 sayfalık muazzam bir koleksiyondur. *Emel Mecmuası*, Eylül 1940'a kadar 154 sayı yayınlanır. Müstecip Bey'in II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı ağır bunalıma dayanamayıp Türkiye'ye göç etmesiyle mecmua Türkiye'de aynı adla yayına kaldığı yerden devam eder (Ünlü, 2016:12). Klşe Başlığı altında "İlmî, Edebî, İctimai, İktisadî ve Siyasî On Beş Günlük Mecmuadır" ibaresiyle yayınlanan *Emel Mecmuası* Kırım Türklerinin millî davasını önce Türklere sonra da tüm dünyaya anlatmak ve tanıtmak maksadıyla çıkarılmıştır. Ancak yayın politikası bununla sınırlı kalmayarak Romanya'da yaşayan tüm Türkleri içine alacak genişlikte bir yayın yapmıştır. Gagauzlar hakkında⁶ ve *Emel Mecmuası* ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış⁷ ancak bu mecmuada Gagauzlarla ilgili yayınlanan makale araştırmacılar tarafından görülmemiştir.⁸*Emel Mecmuası* Türk dili, kültürü ve edebiyatı bakımından adeta bir kütüphane değerindedir. Mecmuayı bu çalışmanın konusu olmak hasebiyle önemli kılan şey ise sayfalarında Gagauzların varlığı konusunda ilk ciddi Türkçe makaleyi yayımlamış olmasıdır. *Emel Mecmuası*'nin 15 Kânunusani (Ocak) 1931 tarihli 2. Yıl 2. (26) sayısında Halil Fehim imzasıyla yayımlanan "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar" başlıklı yazı Gagauzların varlığını Romanya'da Türkçe olarak ele alan ilk makale olma özelliği taşımaktadır. Gagauzların ve "Gagauz" kelimesinin kökeni hakkında bilgiler veren bu makale Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş'e birinci

⁶2-4 Haziran 2016 tarihlerinde Moldova'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Gagauz Yeri'nin başkenti Komrat'ta gerçekleştirilen "Günebakan'dan Günümüze Gagauzya Dostluğumuz: Hamdullah Suphi ve Gagauzlar Uluslararası Bilgi Şoleni"ninde sunulan ve "Hamdullah Suphi ve Gagauzlar" adıyla yayınlanan kitapta yer alan 45 bildiri içerisinde Gagauzların ve Gagauz adının kökeni hakkında *Emel Mecmuası*'nda Halil Fehim imzasıyla yayınlanan "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar" adlı makaleden söz edilmemiştir. Hamdullah Suphi ve Gagauzlar, (Ed: Mehmet Şahingöz ve Alper Alp), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2016, 476, s.

⁷*Emel Mecmuası* ile ilgili çalışmalar için bk. Adıgüzel, N. (2007). "Bir Tarih Kaynağı Olarak *Emel Dergisi*", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.; Ünlü, G. (2016). "Emel Mecmuasında Halk Kültürü Unsurları", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.; Özer, M. (2003). "Kırım Tatarlarının Emel Dergisindeki Siyasî ve Kültürel Faaliyetlerinin İncelenmesi (1930-1998)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

⁸Bunlar arasında, Neslihan Adıgüzel "Bir Tarih Kaynağı Olarak *Emel Dergisi*" adlı yüksek Lisans Tezinde *Emel Mecmuası*'nin ilgili sayısını hiç görmemiş, (Adıgüzel, 2007:50); Gülten Ünlü de "Emel Mecmuasında Halk Kültürü Unsurları" adlı Yüksek Lisans Tezi'nin Makale Adları Dizini'nde (s.369-377) ve Yazar Adları Dizini'nde (s. 378-385) hem "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar" adlı makaleden hem de makalenin yazarı Halil Fehim'den hiç bahsetmemiştir. Meryem Özer de "Kırım Tatarlarının Emel Dergisindeki Siyasî ve Kültürel Faaliyetlerinin İncelenmesi (1930-1998)" adlı Yüksek Lisans Tezinin "Emel Bibliyografyası" başlıklı bölümünde Halil Fehim ve onun "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar" adlı makalesine yer vermemiştir (Özer, 2003:132-216).

sınıf elçi olarak atanmasından⁹ beş ay kadar önce yayımlanmıştır. Bu durum, Gagauz varlığının Hamdullah Suphi'nin Romanya'da göreve başlamasından önce gün yüzüne çıkmaya başladığını gösterir. Yonca Anzerlioğlu'nun araştırmasında da görüleceği üzere Köstence ve Varna Konsolosluklarının 14.10.1930 tarihli raporlarında Gagauzlarla ilgili olarak "Romanya'nın Besarabya ve Dobruca kıtalarında, Bulgaristan'ın Varna Sancağında (Gagauz) denilen küçük bir kısım halk vardır ki ana dili Türkçe, mezhebi de Hristiyan Ortodoks'tur." ifadesi yer almaktadır (Anzerlioğlu, 2006: 39). Dolayısıyla *Emel Mecmuası*'nda Gagauzlar hakkında yayımlanan makale ile Hamdullah Suphi'nin Romanya'ya gelme hazırlığı ve adı geçen makalenin yayımlanmasına katkı sağlayıp sağlamadığı soruları arasında bir bağın bulunup bulunmadığı net olarak bilinmemektedir. Ancak kendisine Belgrat, Bükreş ve Kahire elçilikleri teklif edildiği zaman, o, bunlar arasında Bükreş'i tercih etmiştir. Bu tercihi, Romanya'da kendilerine hizmet edebileceği bir Türk toplumu olduğunu bilmesindedir. Bunlar, Dobruca ve Besarabya'da oturan 350.000'i aşkın Müslüman ve özellikle Hristiyan Gagauz Türkleriydi (Yavuz, 2010:179).

Emel Mecmuası'nın 15 Kânunusani 1931 Tarihli 2. Yıl 2. (26) Sayısı
Klişe Başlığı

Halil Fehim, Georgi Dimitrov'un 1909'da *İzvestiya* mecmuasında yayımladığı "Gagauzlar; Kökenleri ve Gagauz Sözcüğünün Kökeni" adlı makalesini 1931'de *Emel Mecmuası*'nda "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar" başlığı altında Türkçeye tercüme etmek suretiyle yayımlar. Ancak bu çalışma sadece bir tercüme değildir. Halil Fehim, Georgi Dimitrov'un makalesine giriş yapmadan önce Gagauzlar hakkında derlediği bilgileri kendi görüşleri ile birleştirerek şu cümlelerle paylaşır:

"Avrupa'ya geçtiklerinden sonra hicretin dördüncü asrı bidayetinde Hazar Denizi ile Kara deniz arasında sakin olan Oğuzlar -ve daha kısa tabiriyle Uzlar- dördüncü asrı hicri ortalarında kendi isimlerine nispet edilen Özi (Dinyeper) suyuyla Turla (Dinyester) suyu arasında karar kılmışlardı. Uzların sakin oldukları o yere pek çok

⁹ Yavuz, N. (2010). "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar", Gazi Akademik Bakış, Cilt 4 Sayı 7, s. 179.; Dağıstan, A. (2002); "Hamdullah Suphi'nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVIII, Kasım, s. 815-829.

zamanlar "Özi Kırı" denildiği gibi Kara deniz sahilinde ve şimdiki Odesa'nın yanında onların tesis ettikleri kasabaya da "Özi" şehri denilmiştir. Vaktiyle Türkistan'ın da "Özi" isminde meşhur bir kasabası vardı. Uzlar daima su kenarında oturdukları için birçok nehirlerle kendi adlarını taktıkları gibi birçok yerlerde de "Uz-Öz" ismi adeta nehir makamında kullanılmıştır. Akar çaylara "Özen" denilmesi de bundan ileri gelmiş olsa gerektir. Uzlarla Türkmenler aynı kavimden ibaret olup Uzlardan Müslüman olanlara Türkmen denilmiştir. Neşri'nin¹⁰, "Türkmen kelimesi Türk-iman lafızlarından mürekkeptir."fikri yanlış olabilirse de bu tabirin gayrimüslim Oğuzlar hakkında kullanılmadığına dikkat etmeyen bazı Avrupa müverrihleri "Türkmen, Türk-Kuman terkiibinden ibarettir." demeleri bundan daha yanlıştır.Dördüncü asr-ı hicride Uzlar arasında İslamiyet intişara başlamış olsa da Özi Kırında sakin Uzlar arasında İslâm muhitinden uzaklığı sebebiyle o vakit din-i İslâm intişar etmemiştir. Kazvinî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre Uzlardan bir kısmı eski bir zamanda Hıristiyan olmuşlardır. "Özi Kırı" sakinleri, muhitinin tesiriyle ilk Hıristiyan olan Uzlardan olmaları muhtemeldir. Garamazi'nin beyanına göre "Uzlar, Özi Kırında 447 sene-i hicriyesine müsadif 1055 sene-i miladiyesine kadar kalmışlar ve fakat Polat Han'ın kumandası altındaki Kıpçak ve tabir-i diğerle Kuman akvamı Prislav vilayetini istila ettikten sonra hem-ırkları olan Uzları da tazyike başlamışlardır. Bu tazyikin neticesinde Uzlar Tuna'yı geçerek Dobruca'ya girmişler ve orada kimi vebadan telef olmuş, kimi de Rumlar arasına karışmıştır." Garamazi'nin Rumlara karışmış dediği Uzlar, Gagauzlardan ibarettir ki, bugüne kadar dillerini, tamamen ve eski adetlerini kısmen muhafaza etmektedirler. Jacques de Vitry,"Uzlar, Bizans hükümdarlarından Konstantin Dukas'ın zaman-ı hükmünde Yunanistan ve Makedonya'yı istila etmişlerdir. Bunlar, arkadaşları olan Peçenek Türkleri tarafından mağlup edilmişlerdir. Peçenek kelimesi Oğuz Han'ın torunu ve Gök Han'ın oğlu olan Peçene'ye nispet edilmektedir."

Uzların Dobruca'mızda bıraktıkları izler Tutrakan kasabası ile Kalyakara Sancağı'ndaki Uzlar köyü ve bir de Gagauz unsurudur (Halil Fehim, *Emel Mecmuası*1931: 288).

Halil Fehim, Gagauzlar hakkındaki makalesinin giriş bölümünü bu ifadelerle tamamlar ve ardından "Gagauzlar hakkında en mufassal yazı Varna Asar-ı Atika Cemiyeti'nin "İzvestiya" mecmuasında, 1909 senesi 2 numaralı nüshasında Varna Jimnaz muallimlerinden G. Dimitrov (Georgi *Dimitrov*) imzasıyla yazılmıştır¹¹. Onun uzun yazısının mühim noktalarını buruce ati hülasa ediyoruz." diyerek ilgili makaleden önemli bölümleri Türkçeye tercüme etmek suretiyle aktarır, yer yer kendi yorumlarını da ekler. Bu makale hem Romanya'daki Türkleri hem de Türkiye

¹⁰MehmedNeşri, Osmanlı tarihçisi. Kitab-ı Cihannüma adlı tarih kitabının yazarıdır.

¹¹Makalenin tam künyesi: *Dimitrov, G. (1909). "Gagauzi; Potekloto im i Proizhojdeniena Dumata", İzvestiyana Varnensko Arheologičesko Drujestvo, Cilt II., Varna. (Gagauzlar; Kökenleri ve Gagauz Sözcüğünün Kökeni) (Acaroğlu, 2001:225).*

Türklerini Gagauzların varlığı ve kimliği konusunda ilk elden bilgilendirmektedir. Gagauzlar ve bu Türk topluluğunun en azından Romanya'da yaşayan Türkler ile Anadolu Türkleri arasında tanınıp bilinmesi söz konusu olduğunda bunun Hamdullah Suphi Tanrıöver'in özverili çabalarıyla olduğu tarihi bir gerçektir. Ancak *Emel Mecmuası*'nda Gagauzlar hakkında yayımlanan makalenin Hamdullah Suphi'den önce bu Türk topluluğunun tanınıp bilinmesi konusunda üstlendiği görev ortadadır. Buna ilave olarak Halil Fehim'in bu makaleyi Romanya'da Gagauzların yaşadığı vatan coğrafyasında yayımlanmış olması ayrıca bir önemi haizdir. *Emel Mecmuası*'nda yayınlanan ve alanında ilk olan bu makalenin Gagauzlar literatürüne girmesi Gagauzlar hakkında yapılacak çalışmalara yeni bir boyut katacaktır. Bu cümleden olarak Türkoloji çalışmaları sırasında Türkçe süreli yayınların mutlaka taranması gerektiği gerçeği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

YILDIRIM GAZETESİ VE GAGAUZLAR

Romanya'da, *Emel Mecmuası* gibi Pazarcık'ta¹² çıkan Türkçe süreli yayınlardan birisi de *Yıldırım* gazetesidir¹³. Romanya'da çıkarılan Türkçe süreli yayınlar üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların dikkatinden kaçan *Yıldırım* gazetesi de *Emel Mecmuası* gibi, hatta belki ondan daha fazla, Gagauzların tanıtılması konusunda çok ciddi makalelere sayfalarında yer vermek suretiyle bu Türk topluluğunun varlığından haberdar olmamıza aracılık etmiştir. *Yıldırım* gazetesinin ilk sayısı Türkiye'deki ilgili arşivlerde bulunmadığından görme imkânımız olamamıştır. Elimizde mevcut bulunan 12. sayının klşe başlığından öğrendiğimize göre *Yıldırım* gazetesinin tarih-i tesisi 5 Mart 1932 olarak gösterilmektedir. Arap harfli Türkçe olarak ve tek varak iki sayfa ve beş sütun halinde basılan gazetenin idare hanesi "Pazarcık'ta İvan Koza Caddesinde 6 Numaralı Dairede" şeklinde gösterilmiştir. *Yıldırım*, klşe başlığının altında "Müstakil ve Bîtaraf Türk Gazetesidir" ibaresiyle 15 günde bir çıkarılmıştır.

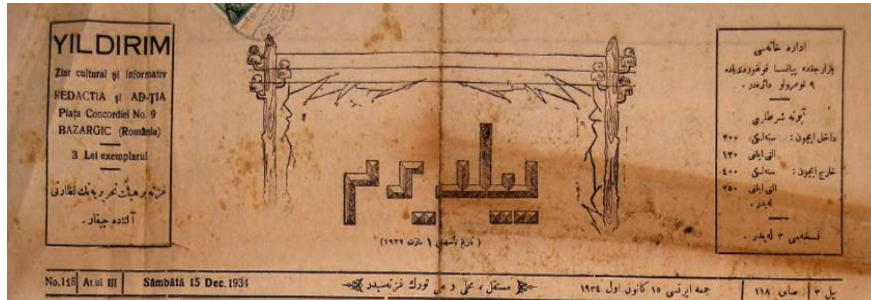
¹² Bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan şehre Bulgarlar Dobriç, Osmanlı Devleti zamanında Türkler Hacıoğlu Pazarcık, Romenler ise Bazargic adını vermişlerdir.

¹³Ali Aksu (2005:14-15), "Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve Mektep ve Aile Mecmuası" adlı kıymetli çalışmasında "Dönemin Basın-Yayın Hayatı" başlığı altında Romanya'nın Dobruca bölgesinde çıkarılan Türkçe gazete ve dergileri sadece adlarıyla zikretmekle kalmamış tüm yayınların hangi tarihte, kaç sayı ve kimler tarafından çıkarıldığına kadar oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ancak bu yayınlar listesinde *Yıldırım* gazetesi yer almamıştır. Giray Saynur Bozkurt (2008:12) da "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı" başlıklı makalesinde Romanya'da Türkçe basının değerlendirildiği 12. sayfada, Ali Aksu'nun ilgili makalesinden alıntı yapılan paragrafta, gazete ve dergilerin adlarını sıralarken "Yıldırım Halk" adıyla bir yayın organının adını kaydetmiştir. Bu yanlış bir bilgidir. Sanırsız bu yanlışlık "Hak" ve "Yıldırım" adlı yayın organlarının karıştırılması dolayısıyla ortaya çıkmıştır.

Yıldırım gazetesinin 21 Mayıs 1932 tarihli Cumartesi günü çıkan 12. sayısının klîşe başlığı

Ancak ilerleyen sayılarda gazetenin idare adresinde, klîşe başlığında bazı değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Sözelimi klîşe başlığı altındaki ibare "Mahallî ve Millî Türk Gazetesidir." şeklinde değişmiştir. Klîşe başlığının sol tarafında bulunan ve Latin harfleriyle gazetenin adı ve yayın yeri adresinin de yazılı bulunduğu kutucuğun altında Arap harfleriyle Türkçe olarak "Gazete, bir heyet-i tahririyenin nezareti altında çıkar." ibaresinden *Yıldırım* gazetesinin bir yayın kurulu tarafından çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Zaten gazetenin sayfalarında sahibi ve yazı işleri sorumlusuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yıldırım Gazetesinin Değişen Klîşe Başlığı ve Diğer Bilgilerle 15 Kânunuevvel 1934 Cumartesi Günü Çıkarılan 118. Sayısı.

Yıldırım gazetesinde daha önceki sayılarda yayınlanmaya başlayan ve elimizdeki nüshalardan 118. sayıdan (15 Kânunuevvel-Aralık-1934) itibaren takip edebildiğimiz "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" başlıklı makaleler Gagauzların varlığını, tarihini, nüfus ve yerleşim yerlerini, inançlarına dair bilgileri paylaşmak suretiyle önce Romanya'da ardından Türkiye'de ve diğer Türk coğrafyalarında bu Türk topluluğunun tanınip bilinmesinde önemli katkılar sağlamıştır. *Yıldırım* gazetesinin 119 (1 Kânunusani-Ocak- 1935) ve 121. (19 Kânunusani-Ocak- 1935) sayılarında da devam eden "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" başlıklı makaleler Dr. Mehmet Nuri imzasıyla yayınlanmıştır. Bu cümleden olarak *Yıldırım* gazetesinde Gagauzlarla ilgili Dr. Mehmet Nuri imzasıyla yayımlanan yazıların sayısı üçten daha

fazladır. *Yıldırım*'ın 118., 119 ve 121. sayılarından anlaşıldığına göre "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" yazı dizisinin önü ve arkası da bulunmaktadır. Ancak *Yıldırım*'ın ilgili diğer sayıları görülmeden yazının sayısı ve içeriği hakkında kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir.

Dr. Mehmet Nuri, yazı dizisinde hem Atanas Manov'un *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)* adlı eserinden hem de Romanya ve diğer ülkelerde Gagauzlarla ilgili yayınlanmış olan diğer bilimsel çalışmalardan faydalanmış ve birikimlerini *Yıldırım* gazetesinde okuyucularla paylaşmıştır. Bu kapsamda Dr. Mehmet Nuri, *Yıldırım*'ın 118. numaralı nüshasındaki makalesine "Geçen sayımızda Gagauzlara dair Bulgar arkeologlarından Mösyö Atanas Manov'un fikirlerini yazmıştık. Bu sayıda da Dr. Konstantin Karaçov'un yazılarını esas tutarak bu meseleden bahsedeceğiz." cümleleriyle başlar ve ardından Karaçov'un Gagauzlar hakkındaki görüşlerini aktarır: "Tuna ile Karadeniz arasında ve Balkanlara kadar yüzlerce yıllar türlü türlü Türk kabileleri yaşamışlardır. Bunlar bilahare aralarındaki Müslümanlık, Hıristiyanlık gibi din farkları üzerine yekdiğerlerinden ayrılmışlar ve Oğuz'dan, Uz'dan gelen Gagauz Türkler bugüne kadar Hıristiyan dininde kalmışlardır. Bununla beraber Türklere karşı olan muharebelerde, aynı cinsten oldukları için Gagauzlar daima Türklere yardım etmişlerdir. 1386'da Dobrotitse'nin halefi ve oğlu olan "Yanko" (İvanko) 1392'de Sultan Beyazıt'ın hücumlarına mukavemet edemeyerek mağlup düştü ve bu suretle 1263'te Karadeniz'in garp sahillerinde teessüs eden müstakil Gagauz hükümeti "130" yıl ömür sürdükten sonra, kâmilen munkariz oldu.

Türklerin bu muzafferiyetleri üzerine Gagauzların bir kısmı Müslüman dinine geçtiler, bir kısmı da dilleri ve kisveleri Türklerle bir olduğu için Hıristiyanlıklarını çok vakit saklamaya muvaffak oldular. Bilahare dini serbesiyetlerini kazandıktan sonra Gagauzların bir kısmı Bulgar, bir kısmı da Rumların tesirlerine kapıldılar. Bununla beraber orijinlerini, kıyafetlerini ve adetlerini muhafaza ettiler. Bu tesirlerden dolayı Rus Türkologlardan "Moşkov" ve Çek "Jireşek", Gagauzları asıl Gagauzlar, Bulgar Gagauzları, Rum Gagauzlar gibi kısımlara taksim etmişlerdir. Bunlardan asıl Gagauzlar, Bulgaristan'ın Şimal kısımlarında Türkler arasında, Bulgar Gagauzlar Şumnu, Silistre taraflarında; Rum Gagauzlar da Karadeniz sahillerinde oturmaktadırlar." (Mehmet Nuri, 1934: *Yıldırım*, 118, 1).

Dr. Mehmet Nuri, 1935 tarihli *Yıldırım gazetesinin* 119. sayısında "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" başlıklı yazı dizisinde de Dr. Karaçov'un Gagauzlar hakkındaki görüşlerini aktarmaya devam eder: "İstiklallerini kaybeden Gagauzlar, 1750 tarihinde Rusların Türklerle harp etmelerinden istifade ederek birçokları Rusya'ya göç ettiler ve 1787-1791 muharebesinde de pek çok Gagauz aileleri Kafkasya'daki Novorosiski havalisine yerleştiler ve 1804-1812'de de Besarabya'ya göç ettiler." dedikten sonra tarihçi Moşkov'un Gagauzların nüfusu hakkındaki görüşlerini aktarır.

"Müellif Moşkov'a (V. A. Moşkov) göre Besarabya'daki Gagauzların miktarı 70 bindir. Diğer bir müellife göre de umum Gagauzların miktarı 100 bindir." (Mehmet Nuri, 1935: *Yıldırım*, 119, 1) Dr. Mehmet Nuri makalesinin devamında tarih profesörü Jurgab, Eleftorondakis, Jireşekov, M. St. Slavanovve Jan Nikola'nın Gagauzlar'ın menşei hakkındaki görüşlerini sıralar. Ardından "Birçok Türkologlar, filologlar ve arkeologlar "Gagauz" kelimesinin iştikakı ve menşei hakkında hayli mütalaalarda bulunmuşlardır." diyerek belki de konuyu Gagauzlar hakkında en çok tartışılan meseleye getirir. Bu konuda da V. Radlof, N. K. Dimitriev, G. Balaski ve M. Manof'un görüşlerini aktardıktan sonra, "Gagauz kelimesinin menşeleri hakkında türlü türlü fikirlerde bulunan müelliflerin toplandıkları bir nokta, onların Oğuzlara mensup oldukları ve "ga" "gaga" gibi edatların Oğuzlara mensubiyeti ve bir kabile manasını ifade ettikleri anlaşılmaktadır." yolundaki görüşünü belirtir.

Bu makalenin belki de en dikkat çekici yönü Dr. Mehmet Nuri'ye göre Gagauzlar arasında milliyet fikrinin uyanmış olmasıdır. Dr. Mehmet Nuri bu görüşünü Dr. Karaçov'un şu tespitine dayanarak yapmaktadır: "Herhalde şimdiye kadar yapılan bütün tetkikler ve araştırmalar, "Gagauz"un Asya çöllerinden gelerek Rusların ve Bizanslıların idareleri altında yaşadıkları ve bilahare müstakil bir devlet kurdukları muhakkaktır.

Türklerin bütün hasletlerine malik olan ve yalnız dinleri Hıristiyan olan bu Oğuz Türklerinin, inkıraz bulan devletlerinin ihyası için aralarında bir cereyan olduğunu Dr. Karaçov yazıyor. Bu zata göre Gagauzların ihtiyarları Kavarna civarında Sarpkaman tepesinde kendilerinin horoz resmi olan kırmızı bayraklarının bir gün dalgalanacağını beklemektedirler. Fakat biz Dr. Karaçov'un bu sözlerini yazmakla beraber, özünde ısrar edeceğimiz bir nokta Gagauzların arasında milliyet fikrinin tamamıyla başladığını ve bunun şimdiye kadar düşünmedikleri orijinleri hakkında tam malumata sahip olduklarıdır.¹⁴

Asırlardan beri derin bir bilgisizlikle soylarını unutan ve yalnız din prensiplerini gözetken diğer Türk kabileleri gibi, milliyet fikrinden uzak yaşayan Gagauzlar'da, ulusal varlık tamamıyla canlanmıştı." (Mehmet Nuri, 1935: *Yıldırım*, 119, 1). Gagauzlar arasında canlanan millî bilincin bilgiyle ve kültürle yoğrulması ve bir plan dâhilinde işlemesi ise Atatürk'ün tavsiyeleri ve buna bağlı olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver'in çabalarıyla olmuştur. Bu gerçeği bilenler "Gagauzları derin uykudan uyandırdığı için ebediyen kendilerine minnettar kalacaklarını..." ifade etmişlerdir (Çobanoğlu, 2003 49).

¹⁴Gagauzlar arasında milliyet fikrinin uyanması bu Türk topluluğunun edebiyatına da yansımıştır ve bu bilinçlenme başta Türkiye Türkleri ile temas kurma ve kendilerini tanıtmaya imkânları arama fikrini de doğurmuştur. Hülya Argunşah bu durumu şöyle tespit etmiştir: "Doğan Dan, Atatürk'te ve Türkiye'de Gagauzlara karşı oluşmuş bu ilgiyi yönlendirmek ve Gagauz gerçeğini daha geniş bir okuyucu kitlesine mal etmek için *Akıncılar Köyü* romanını kaleme alır." (Argunşah, 2007:127).

Dr. Mehmet Nuri, *Yıldırım*'ın 121 numaralı nüshasındaki "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" başlıklı yazısına "Besarabyalı Gagauz Papaz Mihail Çakır'ın, Kışinev'de çıkan "Viata Basarabiei"da yayımlanan Gagauzlar hakkındaki tetkikleriyle devam eder. Çakır'a göre"Gagauzların, Türkleşmiş Bulgar olduklarını kabul etmek doğru değildir." Bunun yerine "Daha ziyade Profesör Jreçek'in hipotezi olan Gagauzların Kuman cinsinden olduklarını kabul etmek lazımdır. Jreçek, Bulgaristan'daki birçok mıntıka, köy ve aile isimlerinin Kumanca'dan alındıklarını yazdıktan sonra Gagauz diliyle, Kumanca arasındaki yakınlığı anlatıyor.Moşkov ise Gagauzların Türk cinsinden, Oğuz yahut Uzlar'dan geldiklerini ve fakat Kuman'dan başka bir kabile olduklarını" belirtir. (Mehmet Nuri, 1935: *Yıldırım*, 121, 1)

Emel Mecmuası'nda Gagauzlarla ilgili yayınlanan makalenin gözlerden kaçması gibi *Yıldırım* gazetesinde bir seri olarak yayınlanan "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)" yazısı da bugüne kadar Gagauz literatürüne kazandırılmamıştır. Bu durum makalelerin önemsizliğinden değil, araştırmacıların süreli yayınları taramamasından kaynaklanmaktadır. Bugüne kadar Türkiye'de Gagauzlarla ilgili yapılan çalışmalarda *Yıldırım* gazetesini "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagauzlar" başlıklı makalesinde sadece Nuri Yavuz kullanmıştır (Yavuz, 2010:182).Yavuz ise makalesinde *Yıldırım* gazetesinin Gagauzlardan bahseden ilgili yazılarını değil, Hamdullah Suphi'nin Romanya'da yaptırılan Türk şehitliğinin açılış töreninde yaptığı konuşmadan haber niteliğinde bir kesit aktarırken kullanmıştır. Dolayısıyla başta Türkoloji sahasında yapılan araştırmalar olmak üzere neredeyse sosyal bilimlerin hemen her alanında Türkçe süreli yayınların muhakkak taranması gerektiği gerçeği burada da karşımıza çıkmaktadır.

Emel Mecmuası ve *Yıldırım* gazetesinde Gagauzlarla ilgili yayınlanan bütün yazılar Gagauzların varlığını önce Romanya'da gündeme taşımış ve burada yaşayan bütün Türkleri birbirlerinden haberdar etmiştir. Romanya'da oluşturulan kamuoyu gazete ve dergiler aracılığı ile elde edilen bilinçlenme oradan Türkiye'ye taşınmıştır. Gagauzlar konusunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in gayretleri bilinmektedir ve onun bu çabası pek çok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Hamdullah Suphi'nin Romanya'da çıkarılan Türkçe gazetelere destek verme ve hatta bazılarının çıkarılmasında ciddi desteğinin bulunmuş olma ihtimali vardır. Hamdullah Suphi'nin Bükreş'e Büyükelçi olarak atandığı tarih ile Romanya'daki Türkçe gazete ve dergilerde Gagauzlarla ilgili bilimsel yazıların yayınlanmaya başlaması aynı zamana denk gelmektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi Gagauzların varlığı,Hamdullah Suphi'nin Bükreş elçiliği görevinden önce, Köstence Konsolosu M. Ragıp'ın, Hariciye Vekâleti kanalıyla Başvekâlete sunduğu rapor dolayısıyla bilinmekteydi. Hamdullah Suphi'nin büyük gayretleriyle Türkiye Türkleri, Gagauzlar hakkında bilgi sahibi olmak için Atanas Manov'un *Gagauzlar (Hiristiyan Türkler)*

kitabının 1939-1940 tarihleri arasında tercüme edilerek *Varlık* dergisinde tefrika edilmesini bekleyecektir.

SONUÇ

Sonuç olarak Gagauzların varlığı ve bu Türk topluluğu hakkındaki yayınlar ve yazılar Romanya'da 1931'de gün yüzüne çıkmaya ve Türkçe olarak yayınlanmaya başlamıştır. Türkiye'ye gelmesi ise bu tarihten yaklaşık 8 yıl sonradır. Dolayısıyla Gagauz varlığı önce kendi vatanında fark edilmiş ve çeşitli yayınlarla Romanya'dan dünyaya yayılmıştır. Türkiye Türkleri de o gün Romanya'da yaşayan Hıristiyan kardeşlerinin varlığını bu sayede öğrenmiştir. Bu yönüyle Gagauzların varlığının ortaya konulması hadisesi dışarıdan, zorlayıcı veya kışkırtıcı bir güçle değil bilakis kendi doğal seyri içerisinde ve yapıcı bir biçimde gerçekleşmiştir. Gagauz varlığının tanınip bilinmesinde ve Gagauz milli bilincinin uyanmasında hem *Emel Mecmuası'nın* hem de *Yıldırım* gazetesinin çok ciddi etkileri ve destekleri olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, M. T. (2001); Atanas Manov Gagauzlar (Hıristiyan Türkler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Adıgüzel, N. (2007); "Bir Tarih Kaynağı Olarak *Emel* Dergisi", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

Aksu, A. (2005); "Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve *Mektep* ve Aile Mecmuası", Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt IX/1, s. 11-27.

Anzerlioğlu, Y. (2006); "Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri", *Bilig*, Güz/2006, s. 31-51.

Argunşah, M. Ve Argunşah, H. (2007); Gagauz Yazıları, Kayseri: Türk ocakları Kayseri Şubesi Yayınları.

Bozkurt, G. S. (2008); "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 5, Sayı: 17, s.1-31.

Çobanoğlu, Ö. (2003); Anavatan'dan Anavatan'a Bir Gagauz, İstanbul: Yesevi Yayıncılık.

Dağistan, A. (2002); "Hamdullah Suphi'nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVIII, Kasım, s. 815-829.

Dr. Mehmet Nuri. (1934); "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)", *Yıldırım*, Yıl: 3, S. 118, Pazarcık-Romanya.

Dr. Mehmet Nuri. (1935); "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)", *Yıldırım*, Yıl: 3, S. 119, Pazarcık-Romanya.

Dr. Mehmet Nuri. (1935); "Romanya'da Türkler (Gagauzlar)", *Yıldırım*, Yıl 3, S. 121, Pazarcık-Romanya.

Halil Fehim.(1931); "Dobrucadaki Uzlar-Gagauzlar", *Emel Mecmuası*, S. 26, Pazarcık-Romanya.

Manov, A. (2001);*Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, (Çev.: M. Türker ACAROĞLU), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özer, M. (2003); "Kırım Tatarlarının Emel Dergisindeki Siyasi ve Kültürel Faaliyetlerinin İncelenmesi (1930-1998)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şahingöz, M., ve Alp, A. (2016); Hamdullah Suphi ve Gagauzlar, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.

Ünlü, G. (2016); "Emel Mecmuasında Halk Kültürü Unsurları", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Yavuz, N. (2010); "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, S. 7.

Hamdullah Suphi ve Gagauzlar, (Ed: Mehmet Şahingöz ve Alper Alp), Ankara: Türk Yurdu Yayınları. 2016.

CENGİZ DAĞCI ESERLERİNDE KIRIMTATAR MİLLİ KİMLİK SEMBÖLÜ

Prof. Dr. Ahtem CELİLOV

ÖZET

Millet hayatının bütününü ifade eder. Bir kültürü oluşturan sayısız maddî ve manevî özellik vardır. Bunların, farklı tarihî maceralar içinde, farklı şekillere kavuşması zorunlu olmaktadır. Yani, yaşamış her kültür zaruri olarak özgündür; kendine has bir kimliğe sahiptir. Kırım tatar Milli Kimliğini ve Anayurt sembölü Cengiz Dağcı'nın eserlerinde aks olunuyor. "Onlar Da İnsandı" romanının vakası – Kızıltaş köylülerinin hikayesidir. Roman köylü Bekir sığırını karşı köydeki bir boğaya alıp gittikten sonra, köye döndüğü sırasındaki düşünceleriyle bağlı. Bekir romanın esas kahramanı olarak belli derecede Kırım tatarlarının tipik simasıdır. O, romanın merkezinde bulunarak, Kırım tatar milletinin olumlu tarafının temsilcisi olarak tasvirlenmiştir. Bekir'in şahsiyetinde Kırım tatar halkına mensup olan en mühim, en iyi çizgileri Cengiz Dağcı büyük ustalıkla aksetmiştir.

Anahtar sözcükler: Milli kimlik, Cengiz Dağcı, Kırım tatar Edebiyatı, Kırım Sembölü.

SUMMARY

The article deals with the national identity and the Motherland's symbol reflected in Cengiz Dagci's novels. It shows that the nation expresses its own activity during the whole life. There is a great number of countless material and spiritual features that constitute a culture. They have to meet different forms in different historical adventures. Every culture that lives is indispensable and has the unique identity. The question of Crimean Tatar's National Identity and Homeland's Symbol is deeply expressed in Cengiz Dagci's novels. The story of his novel "Onlar Da İnsandı" / "They were the people" is the story of Kızıltash villagers. The novel's main character – Bekir is the typical symbol of the Crimean Tatar people. He was depicted in the center of the novel as a positive character, showing the best traits of the Crimean Tatar nation.

Keywords: National Identity, Cengiz Dagci, The Crimean Tatar Literature, Crimean Symbol.

Milli kimlik Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyettir.

Milleti Oluşturan Değerler. Milli Kimlik.

Milleti Oluşturan Değerler şunlardır:

- Vatan birliği
- Dil birliği
- Kültür birliği
- Tarih birliği
- Örf-âdet birliği
- Din birliği
- Ahlak anlayışında birlik.

Milli kimlik: Kimlik, bir ferdin veya ulusun tanınmasını sağlayan özelliklerini ifade eder. Bu özellikler, onu diğerlerinden ayırır; diğerleri arasında fark edilmesini, bilinmesini sağlar. Millî kimlik dediğimiz zaman da, bir milletin tanınmasını sağlayan kültürel özellikler anlaşılır. Millî kimlik, bir millî kültüre ait olmanın ifadesidir. Türk kültürüne sahip olan insanlar Türk kimliğini taşırlar; yani onlar Türk'tür. Bu aidiyetin yarattığı gerilimler de milliyetçilik duygusunu meydana getirir.

Millî kültür: Millet hayatının bütününe ifade eder. Bir kültürü oluşturan sayısız maddî ve manevî özellik vardır. Bunların, farklı tarihî maceralar içinde, farklı şekillere kavuşması zorunlu olmaktadır. Yani, yaşamış her kültür zaruri olarak özgündür; kendine has bir kimliğe sahiptir. Ortak inançlar, ortak coğrafya veya iktisadî gelişme aşamaları gibi sebeplerle millî kültürler arasında birçok benzeşme olsa da, hiçbir zaman ayniyet olmaz, kimlik farklılıkları kaybolmaz. Aynı dine sahip farklı toplulukların ibadet ve sair toplumsal ilişkilerinde birçok benzerlikler olur; çiftçilik veya avcılık yapan toplumların hayatları birbirine benzer; ama bu benzeşmeler hiçbir zaman kimliklerin yok olmasına kadar gitmez.

Atatürk ilke ve inkılapları Cumhuriyet edebiyatı dönemi eserlerinde sıkça işlenmiştir. Bazı eserlerde konu olarak ele alınmış bazı eserlerde ise ilke ve inkılâplar halka tanıtılmaya çalışılmıştır.

"Onlar Da İnsandı" Romanının Gayesi

"Onlar Da İnsandı" romanının vakası – Kızıldaş köylülerinin hikayesidir. Roman köylü Bekir sığırını karşı köydeki bir boğaya alıp gittikten sonra, köye döndüğü sıradaki

düşüncelerine bağlıdır. Bekir romanın esas kahramanı olarak bir derecede Kırimtatarların tıpkı simasıdır. O, romanın merkezinde bulunarak, Kırimtatar milletinin musbet taraflarının temsilcisi olarak tasvirlenmekte. Bekir'in şahsiyetinde Cengiz Dağcı büyük ustalikle Kırimtatar halkına mensup olan en mühim, en iyi çizgileri aksettirmiş. Başkahramanın alçakgönüllüğü, merhameti, çalışkanlığı, her şeye inanması okuyucuyu meraklandırır. Bundan başka, onun insan, hayvan ve tabiyatla olan münasebeti, ailesine, kendi köyüne, aziz toprağına, vatana büyük sevgisi romanı okumağı teşvik eder.

Bekir'in takdiri manzarasında yazar tüm milletin faciasını gösterir. Soviyet rejimi geldiğı dönem, Kırimtatar halkı gayet çok felâket görmüş, zorluklar çekmişti. Bu yüzden Dağcı o günleri ayrıntılı olarak açıklamak, o zamanın problemlerine, bu problemleri yer yüzüne çıkaran sebeplere doğrudan doğru değil de, basit köylülerin yaşayışı esasında işaret etme maksadıyla "Onlar Da İnsandı" adlı romanını yazdı.

Eserde gösterilen problemler Bekir şahsiyetinde aks olunmaktadır.

Romanda geçen hadiseler sırasında Bekir simasında tüm hacmiyle çıkarılmaktadır. Meselâ, Bekir'in tarlaya gitmesi için hazırlanması, tarla işleriyle uğraşması hakkında yazan Dağcı, Kırimtatar erkeklerinin karakteristik çizgilerini yansıtır: Kırimtatar eri hiçbir zaman karısına ve kız balasına tarla işlerini yüklemeyi, kendisi çalışır, çalıştığı zaman fazla dinlenmez.

Romana bir ucundan son ucunadek sinen toprak sevgisi coşkun, heyecan büyük bir ustalikle anlatılmaktadır. Zaten, bu mevzu Cengiz Dağcı eserlerinin temeli olagelmış. Tüm kalbiyle toprağına bağlı olan Bekir, toprağına canını vermeye hazırdır. Toprak onun için aziz ve mübarektir. Toprak Bekir'in hem maddi, hem de manevi dünyasını yansıtır. Toprağına bütün varlığıyla sıkı bağlıdır, çünkü o toprak dedelerinden kalmış, dedelerinin, ve de kendi elleriyle temizlediğı, bakıldığı bir yerdir.

Bekir'in toprak sevgisini göstermek için yazar, onun zaman-zaman toprakla yaptığı sessiz sohbetini tarif eder. Toprak sevgisi burada o kadar güçlü ki, kimi zaman Bekir toprağı avucuna alıp öper. Toprağın suküneti adamı büsbütün kaplar. Bu sukünet Bekir'in kalbini, boğazını sıkar. Bekir diz çöker, ama görenler onu deli zanetmesin diye, yavaştan başını kaldırır, gizliden etrafına bakınır. Dizleri arasından avuç-avuç toprak alıp, öper.

"Toprağım, toprağım, bu dünyada başka neyi seveyim?"

Kızı Ayşe'ye böyle der: "- Kızım, toprağına hiç doyum olur mu?" Toprağın insana verdiği zevki, saadeti dünyada başka hiç bir şey veremez".

Toprak güçlü bir maddedir. Bekir'i bu topraktan ayıracak hiç bir şey yoktu. Baba mirası olan toprağında ömrü sonunadek yaşayacak, toprağı elleriyle tutabilecek, saklayabilecek, yıpranan, yorgun vücudunu da bu toprak altına gömecekti. Ömürünün sonuna kadar toprakla konuşur, toprağın ayrılmaz parçası olurdu.

Bekir'in toprak sevgisi ile beraber, onun ailesine köydeşlerine, etraftaki mühite dair münasebetleri örnek olarak gösterildi.

Başkahramanın yakınları olan iki insan vardır: karısı Esmâ ve kızı Ayşe'dir. Aralarındaki bağ sıcak, samimi ve dostanedir. Bekir'in tarla işlerine yardımcı olan bir oğlu olmadığından, kızı yardımcı olur. Bekir de kızını çok sever.

Çünkü o, Bekir'in hayttaki tek varlığıdır, nesil devamcısı, tek evlâdıdır. Bekir'in ailesi misalinde Cengiz Dağcı hakiki Kırımatar ailesini gösterir.

Bekir'in tüm dünyası ailesinden ve dedelerden kalmış topraktan ibarettir. Kendi hayatını tütün ekmesiyle geçirir. Bununla bahıtlıdır. Her gün sabahtan tekbaşına tarlasına gider. İhtiyarladıktan sonra takatı eksilir. Bu sebepten istediği kadar çalışamaz. İnsanlar işini bitirir, ama Bekir daha bir hafta çalışır. Bu durum onu çok raatsız eder, kasvetlere bırakır. Bir akşam üstü, kapı önüne iki adam gelir. Yabancı oldukları sıfatlarından belliydi. Azbuçuk Rusça bilen Ayşe onlarla konuşur. Aç olan bu insanlar Rus işçilerindendi. Buralara gelerek bir ekmek parçası ve yatacak bir er için çalışmaya hazır olduklarını söylerler. Baba ve oğluydu. Oğlan adı İvan'dı. Babasının adını bilmediğinden ve adam Karl Marks'a benzediğinden Bekir ona Karla Mala adını verir. Bu yabancıların yalvarmalarına dayanamayıp, onlara iş veren Bekir tarla işlerinin tam kızgın vakti ona yardımcıları veren Allah'a şükrederdi.

Böylece, romanın birinci kısmında muellif mühim şahıslarla okuyucuyu tanıştırır. Ama esas meselenin Ruslardan çıkacağını henüz anlatmaz.

İkinci kısım, Bekir hayatının en bahtlı günleriyle başlar. Çünkü işleri yolunda gider. Sığırı Maçık doğurur. Tütün de yanında olan iki yardımcısıyla kısa zamanda toplanacak, kış bastırmadan o da, diğer köylüler gibi dağa oduna çıkar. Ancak vakalar Bekir'in planına uymaz.

Eserin ilk kısmında "başlangıç" olarak verilen birkaç nokta yavaş yavaş çözülmeye başlar: Remzi ile Ayşe'nin evliliği, Maçık'ın doğumu, toprağa devlet tarafından el konmasına dair Rusya'dan gelen haber ve Kala Mala ile İvan meselesi. Bunların her biri atılmış birer düğümü teşkil ederler. Bu kısımda Kala Mala ve İvan'ın köye geldiklerinden itibaren felâketlerin başladığı gösterilir.

Üçüncü kısım güz mevsiminin gelmesiyle başlar. Köylüler gündelik işleriyle uğraşır, Ayşe Remzi ile evlenir. İki Rusun Kızıltaş toprağına ayak basmasıyla köyde hırsızlık

başlar. Bu zamana kadar Kızıldaşlılar kilit hakkında hiç düşünmezdi. Şimdi ise mecbur olurlar.

Romanın bu kısmında iki mühim vaka daha olur. Bir: Kızıldaşlıların yardımcısı olarak geçen zelzeledir. İki: Remzi'nin İvan "yardımı"yla Memiş Deresi uçurumundan yuvarlanıp ölmesidir. Zelzelede Kala Mala ölür.

Eserin dördüncü kısmı Bekir'le Enver'in Bekir'in tarlasında çalışmasıyla başlanır. Aynı gün Ruslar gene yol yapmağa başlarlar. Fakat bu sefer köylülerden at ve araba istemezler. Köylüler korkudan at ve arabalarını saklar. Burada en önemli isim Çilingir oğlu Selim'dir. Onun okuma arzusu onu diğer köylülerden ayırmaktadır. Çünkü Selim'e göre idarede söz sahibi olmanın tek yolu - okumak, idareciler alarına girmektir.

Bekir ise, artık ihtiyarlığını düşünür, kendini yorgun hisseder. Butün dertlerine derman olan toprağını elinden alacaklarına inanmaz. Köye gelip giden Rusların sayısı artar. Bu durumdan köylüler gene rahatsız olur.

Günlerden birinde Enver'in köpeğini öldürürler, aynı gün Bekir'in Maçık'ini çalarlar. Bunu yapanlardan biri İvan'dır. Böyle bir yaşayıştan bıkan Bekir yaşamakla ölmek arasındaki farkı göremez olur. Bekir evinin önünde tembel tembel oturarak, gün geçirir. O arada yol yapımı devam eder. İnşaat Bekir'in tarlasına kadar yaklaşır. Kuşkaya üstüne gelindiğinde, Bekir tarlasına ne olduğunu merak edip oraya gider. İşçiler onu uzaktan görerek bu erde dinamit patlatılacağını söylerler. Lakin Bekir, bu baba mirası tarlasından onu kimse kuvamayacağını düşünerek, sözlere kulak asmaz. Gidip tarlanın bir kenarına oturur. O sırada Kuşkaya tepesine erleştirilen dinamit patlar ve tepe olduğu gibi tarlaya, Bekir'in üstüne yıkılır.

Bekir'in ölümünden sonra, Ayşe'yle Esmâ Seyd-Ali'nin evine yerleşirler. Daha sonra Ayşe doğum yapacak. Oğluna Alim adını verecektir.

Ayşe'nin balası yanı hayatın temsilcisi olarak gösterilmektedir. O, yanı nesil olarak, haksızlığa karşı olan güreşi devam ettirecek insandır. Eserimiz bu fikirle bitmektedir.

Bugün halkımızın en önemli meselesi milletimizi, dilimizi devlet seviyesine taşımak için yapılacak hareketlerdedir. Bu ciddi işe meşhur kalem sahibi Cengiz Dağcı kendi döneminde dokunmuştur. "Onlar Da İnsandı" romanının gayesi budur. Cengiz Dağcı eserinde başkahramanı Bekir'in karakteristik hüviyetini göstermekle beraber onun olumsuz çizgilerini de tarif etmiştir. Bekir'in cahil, bilgisiz, bazı zaman mefkuresiz, hevesi olmayan bir kişi olduğunu belirtir. Bu ise Bekir'in facialı takdirini çizen sebepler dizisidir.

Eserdeki olaylar örgüsü gidişatında rastgeline kahraman Çilingir oğlu Selim'in ortaya çıkışı nafile değildir. Onun siması Bekir simasına zıttır. Selim'i romanın diğer kahramanlarından ayıran çizgisi – bilgiye, yüksek tahsile hevesidir.

Ona göre, toplumda söz sahibi olmak için, idareci olmak için okumak, bilgili olmak ve idareciler sınıfına ait olmak lazımdır. Böylece, eser yazarı şahsi fikrini Selim'in sözleriyle bize anlatmaktadır.

KAYNAKÇA

Dağcı C. Olar da insan edi. Roman // Yıldız. – 1992. – № 5 – 6.-s. 9 – 5; 1993 . – № 1 – s.127 – 152; №2-s.52 – 94; № 3.-s.15 – 62; № 4 -s.3 – 41; № 6-s. 3 – 30. (Türkçeden Y.Kandım tercime etti).

Gengiz Dağcı'yı ziyaret // Bağçasaray. – 2003. – №2.

Dağcı C. Onlar da insanlardı. Roman. İstanbul. – 1997. – 48 s.

Koçakaplan İ. Cengiz Dağcı'nın Dört Romanı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992.

Hatıralarda Cengiz Dağcı (Yazıcının kendi kaleminen). Y. Kandım. Simferopol: Kırımdevokuppedneşir, 2000.

Cetin M. Cengiz Dağcı Hakkında Bir Bibliyografiya çalışması // Emel, 1985. – Eylül – Ekim.

Şahin İ. Cengiz Dağcı. Hayatı ve Eserleri. – Ankara, 1996.

Emirova A.M. Kırım – Lübov i bol moya. (Problemı vozrojdeniya krımskotatarskoy kulturu) / A.M. Emirova. – Simferopol: Kırımçpedgiz, 2000. – S. 8 – 15.

MEDITERRANEAN DIARY OF SIR HARRY CHARLES LUKE

Dr. Gökhan EŞEL*

ABSTRACT

Sir Harry Charles Joseph Luke(1884-1969) was a Knight Commander of the Order of St. Michael and St. George and a Doctor of Literature as a renowned author. He was also keen philatelist, former Lieutenant-Governor of Malta and Bailiff Grand Cross of the Most Venerable Order of St. John of Jerusalem. Sir Luke was the High Commissioner for the Western Pacific, Commander-in-Chief of military for the Governor of Fiji from 1938 to 1942. Sir Luke's responsibilities included the Crown colonies of Fiji, the Gilbert and Ellice Islands (Tuvalu), the kingdom of Tonga, the British Solomon Islands, the Anglo-French Condominium of the New Hebrides (Vanuatu), the Line Islands (Kiribati) and Pitcairn Island. Above all of the setitles, he was also an excellent observer, a traveller and a good writer. He was travelled all over the Mediterranean Sea and wrote important details of his observations.

In this paper, Sir Harry Charles Luke's notes and published books about Mediterranean are will interpreted by a historical and sociological perspective.

Keywords: Sir Harry Charles Luke, Mediterranean, Antioch, British, Orthodox.

BIOGRAPHY OF SIR CHARLES LUKE

Sir Harry Charles Luke was born in London in 1884 and educated at Eton College and at Trinity College, Oxford, of which he became an Honorary Fellow in 1952. Luke's first official appointment was as Private Secretary (1908) and Aide-de-Camp in Barbados, except for a period during May-July when he was attached to the Colonial Office. He served as Private Secretary to the High Commissioner of Cyprus (1911-1912) and as Commissioner of Famagusta (1918-1920). From 1909 to 1911 he was also second lieutenant in the London Yeomanry. During World War I, he served as Commander of the Royal Naval Volunteer Reserve on the Syrian Coast, and as a Political Officer on the staff of Admiral Sir Rosslyn Wemyss; for his services he was awarded the Italian medal for military valour. In 1919 he was appointed Political Officer to the Admiral of the Fleet, Sir John de Robeck. In 1920 he spent six months (from April to September) as British Chief Commissioner in Transcaucasia (Georgia, Armenia, and Azerbaijan). In 1921, he was assistant Governor of Jerusalem and was appointed a member of the Haycraft Commission, which was established by Sir Herbert Samuel to investigate the cause

*University of Nevşehir, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations

of the riot which started in Jaffa on 1 May that year, and in to the affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem. From 1924 to 1928 he held the post of Colonial Secretary of Sierra Leone. He was subsequently appointed to be the acting High Commissioner to the Government of Palestine. He assumed this position on 19 July 1928 and held it until 6 December 1928. In August 1929, acting as deputy to Sir John Robert Chancellor, he attempted to mediate an agreement between Jewish and Arab leaders, without success. Later he was Lieutenant Governor of Malta (1930–1938) and Governor of Fiji and High Commissioner of the British Western Pacific Territories from 16 September 1938 to 21 July 1942. On his retirement from the Colonial Service, in 1943, he was for three years Chief Representative of the British Council in the Caribbean. He died in Cyprus, where he often spent the winter, on 11 May 1969. He has written lots of books especially about the Middle-East.

LUKE'S PUBLISHED WORKS

- *The Fringe of the East. Journey through Past and Present Provinces of Turkey, Macmillan & Co, 1913 (First published under the name Harry Charles Lukach)*
- *The City of the Dancing Dervishes, 1914*
- *Cypriote Shrines, Faith Press, 1920*
- *The Handbook of Cyprus, London, 1920 (together with D.J. Jardine)*
- *Cyprus under the Turks 1571-1878, Oxford University Press, 1921*
- *Report of the commission appointed by the government of Palestine to inquire into the affairs of the orthodox patriarchate of Jerusalem, 1921 (together with Anton Bertram)*
- *The handbook of Palestine, 1922 (together with Edward Keith Roach)*
- *Anatolica, London, 1924*
- *Mosul and its minorities, 1925*
- *Prophets, Priests and Patriarchs: sketches of the sects of Palestine and Syria, 1927*
- *In the Margin of History, 1933*
- *An Eastern Checkerboard, 1934*
- *More Moves on an Eastern Checkerboard, 1935*
- *The Making of Modern Turkey, Macmillan & Co, 1936*
- *The British Pacific islands, 1944*
- *From a South Seas Diary, 1938-1942, 1945*

- "Aden", in: *The British Empire*, by Hector Bolitho, 1948.
- *Malta, an account and an appreciation*, 1949
- *Caribbean Circuit*, 1950
- *Aegean, Cyprus, Turkey, Transcaucasia and Palestine (1914-1924)*, 1953
- *Cities and Men: an autobiography* - Vols. 1 & 2, 1953
- *Queen Salote and her Kingdom*, 1954
- *The Tenth Muse: A Gourmet's Compendium*, 1954 (a cookery book)
- *The Old Turkey and the New: from Byzantium to Ankara*, 1955 (First published in 1936 under the title *The Making of Modern Turkey*)
- *Cities and Men: an autobiography*, Vol. 3, 1956
- *Cyprus: a Portrait and an Appreciation*, [Harrap](#), 1957

In *Fringe of the East*, *A Journey Through past and present provinces of Turkey*(1913); Luke tells the importance of Patriarchates of Constantinople, Alexandria, Antioch, and Jerusalem and delineates them as "the foundations of the Holy Orthodox Eastern Church and the sources from which all eastern Churches, both orthodox and heretical, have sprung". These four Patriarchates constitute the Orthodox Church in terms of supreme power. Moreover, they compass many free Churches which are divided into three categories by Luke.¹⁵ These are:

1- Churches in communion with the Patriarchates, and hence members of the Holy Orthodox Eastern Church, having the rank of 'autocephalous'(self-headed) and 'isotimous' (equal privileges) Churches

2- Heretical Churches, i.e. Churches not in communion with the Patriarchates

3- Uniat Churches

According to Luke, 'Antioch' is "one of the greatest and richest cities of the world".¹⁶ Since it "became the seat of some half-a-dozen Patriarchs of different rites" it is deemed one of the most crucial Christian city.¹⁷ St. Peter is accepted as the first Bishop of Antioch and "the festum 'Antiochiae Cathedrae Petri' was celebrated on the 22nd of February"¹⁸. Although St. Peter's Church, which was near the south gate of Antioch, is destroyed, its destruction reminds "the capture of

¹⁵Harry Charles Lukach, *The Fringe of the East, A Journey Through past and present provinces of Turkey*, Macmillan and Co. Limited, London, 1913, p.113.

¹⁶*The Fringe of the East*, p.251.

¹⁷*The Fringe of the East*, p.252.

¹⁸*The Fringe of the East*, p.252.

Antioch by the Christians in the first Crusade”¹⁹. In a detailed way; Luke explains how Antioch became a Christian city in June, 1098. The Crusaders came into the town and while the Moslems were struggling for the castle on Mount Silpius, under the leadership St. Andrew, also called Peter Bartholomew, the city was captured. “A week later Antioch became the capital of a Christian principality under the Norman Bohemond, son of Robert Guiscard”²⁰. After the war, the Holy Lance, which was in St. Andrew’s hand during the war, was found and the acceptance of the Lance as a real relic of the Crucifixion created divergence in the Crusaders.

During his visit through Antioch, Luke describes the enchanting view of the ecclesiastical buildings in Antioch. He mentions his admiration to the success of architects who managed to combine their classical art with Christianity symbols using grey stones²¹. Furthermore, their achievement in architecture affects Northern Syria. Luke claims that: “Most towns and districts in Syria, although possessing long and varied histories, are pre-eminently associated with one particular epoch, one particular race, one particular aspect of civilization; Antioch”²². Thus, according to Luke’s observations there is a strong bond between Syria and Antioch in terms of history, architecture, and culture. When he defines the natural beauty of Antioch, he cannot hide his admiration and tells “Water was everywhere, bringing with it vegetation; and we overtook a band of Turcoman nomads carrying down to Antioch bales of the liquorice which is extensively cultivated around the shallow lake of El Bahra”.²³

In *Report of the Commission, Appointed by the Government of Palestine to inquire into the affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem* (1921); Luke avoids making comment on historical and ethical problems in the past, but he tries to give us a clear vision of issues in those times using official records in his book. In his book, he points out the running of Christian churches, how they constituted their rules, the conflicts in their organizations, and lastly how they handled with the issues. For Luke: “The history of the Christian population of Turkey in modern times is to a great extent the history of the disintegration of this artificial unity”. Because; “In Turkish eyes Greek Bishops, Greek Monks and Arabic-speaking laity were all alike Roman and were so officially described”²⁴. Thus, Arabic-speaking Christians were defined as Arabs just like the others. On the other side, this is not the only reason of the dissolution. He obviously explains the breakdown of common

¹⁹*The Fringe of the East*, p.253.

²⁰*The Fringe of the East*, p.255.

²¹*The Fringe of the East*, p.224.

²²*The Fringe of the East*, p.139.

²³*The Fringe of the East*, p.250.

²⁴Sir Anton Bertram & Harry Charles Luke, *Report of the Commission, Appointed by the Government of Palestine to inquire into the affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, Oxford University Press, London 1921, p.13.

Orthodox consciousness after the Patriarchates of Antioch and Jerusalem were organized in themselves. They left their Roman identities and started to call themselves as 'Hellenes'. In 1920, upon request of the Synod, it was decided that there must be the collaboration of Patriarchates, so the 'Brotherhood Court' was established consisting of the Churches of Constantinople, Alexandria, Antioch, Greece, and Cijprns. "The court was to be summoned by the Oecumenical Patriarch and his representative was to preside unless the Head of one of the other Churches was present"²⁵. Luke points out that although the Patriarchate of Antioch has lost its Hellenic roots because of its Arabic speaking laity, it would have been a big mistake to leave it outside the other Patriarchates. On the other hand, he does not make sense of this combination and tells that this "appears to be without a logical basis"²⁶. Since, although they seem together, during the elections for the See of Antioch and Jerusalem in 1908, none of the Orthodox Churches interfered. What is more, "In the Church of Antioch titular Bishops attend the meetings of the Synod and may speak but not vote"²⁷. Actually, for Luke the elections for the 'See of Antioch' has been a problematic issue from the beginning, but for the benefit of the Church of Antioch, the 'Oecumenical See' that has interfered in the elections. However, even "these benevolent interventions" has not stopped it to declare its independence.²⁸

Luke mentions two different versions of an election story for the Antioch Patriarch. After the death of 'Patriarch Makarios' (1672), the Metropolitans of the Patriarchate of Antioch writes to 'Dionysios IV', the Oecumenical Patriarch; both in Arabic and Greek languages, asking for their aid to choose someone as their Patriarch. During that time the Pasha of Damascus comes with a boy who is fifteen years old and orders that the boy will be their new Patriarch. They reject The Pasha's order claiming that the boy does not have any specialties to be their Patriarch and want help from 'The Oecumenical Patriarch of Constantinople' and 'The Patriarch of Jerusalem'. As a result, 'Neophytos' is elected as their new Patriarch.

On the other side; Luke presents the other version of the incident which is written in Neale's 'Patriarchate of Antioch'. According to this version, upon the request of the Pasha of Damascus who they appreciate and love, the boy is elected as a new Patriarch. However, some agitators reject this election and complain about this election to the Great Church demanding Neophytos, Bishop of Epiphaneia, as the Patriarch. Neophytos was sent, but could obtain no recognition.²⁹

²⁵Report of the Commission, p.40.

²⁶Report of the Commission, p.54.

²⁷Report of the Commission, p.59.

²⁸Report of the Commission, p.165.

²⁹Report of the Commission, p.153.

In *The Handbook of Palestine* (1922); when Luke mentions the aim of The Crusaders, he cannot omit the importance of Antioch for the Christianity which was captured by Bohemond in 1098.³⁰ Moreover, while he is giving the details about the Jacobite Bishopric of Jerusalem, he asserts that the root of the 'Jacobites' is based on Antioch. What is more, he reveals that: "*for centuries the office of Bishop of Jerusalem was combined with that of 'Mafrian', who was the principle auxiliary of the Jacobite Patriarch of Antioch*".³¹

CONCLUSION

In conclusion, it is clearly understood that European interest of this province is not a coincidence. The worth of Antioch has been noticed by many travelers for ages and Charles Luke is just one of them who stresses on its religious importance for Christian world, enchanting nature, and its effect on the other cities such as Syria and Damascus in his works. When Luke's duty in the government is considered, it may be asserted that the aim of his visit and observations are not only personal interests. It can be obviously said that government policy of the United Kingdom might be the real reason of his travels.

REFERENCES

Harry Charles Luke, *The Handbook of Palestine*, Macmillan and Co. Limited, London, 1922.

Sir Anton Bertram & Harry Charles Luke, *Report of the Commission, Appointed by the Government of Palestine to inquire into the affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, Oxford University Press, London, 1921.

Harry Charles Lukach, *The Fringe of the East, A Journey Through past and present provinces of Turkey*, Macmillan and Co. Limited, London, 1913.

³⁰Harry Charles Luke, *The Handbook of Palestine*, Macmillan and Co. Limited, London, 1922, p.16.

³¹*The Handbook of Palestine*, p.44.

TURKEY KIN-STATE POLICIES IN THE BALKANS AND THE MUSLIM COMMUNITY IN DOBRUJA (ROMANIA)

Adriana Cupcea

ABSTRACT

Following the trajectory of Turkey kin state policy in the case of the Turk and Tatar Muslims in Dobruja (Romania), I have shown that it is interdependent with Turkish foreign policy built in post-1990 period around the concept of soft power, especially after the Justice and Development Party (AKP) came to power in 2002. I followed how Turkey has managed to accumulate this influence, this soft power potential by strengthening from her mother-state position, the community of Muslim Turks and Tatars in Dobruja.

Considering the Islamic religion as one of the main items of common identification between Turkey as a mother state and the Muslim local community, I approached this area from the acceptance of Joseph Nye that religion in international relations is a persuasive power reserved for parties who share the same faith (Nye 1990). Therefore, I left from the premise that Islam was the main way of reconnecting with the local community, primarily through the actions of Diyanet and I have shown further that Islam is one of the main fields of interaction between the Turkish state and the community.

My approach draws also on Brubaker's triangular relationship of the national minority, the nation state in which the minority lives, and the homeland to which the ethnic group belongs (Brubaker 1996: 4). Moreover, considering the post 9/11 context, when Turkey assumed the role of moderate Islamic power in the region, I placed the three elements in relation to a fourth, the transnational Islam, as defined in the acceptance of John R. Bowen as a public, global space for reference and normative debate where the norms and practices of Islam are negotiated and redefined beyond national borders and which in fact involves a multitude of speeches, ideologies, individuals and collective actors, networks and connections. (Bowen 2004).

Methodologically the research is based on the documentary analysis, empirical research, on the the informations collected through qualitative methods, like semistructured interviews (Turkish officials, religious elite, members of the

community), participative observation, informal conversations, in the rural and urban Muslim communities in Dobruja.

In the first part, the study follows the Turkey kin state policies regarding the Muslim communities in the Balkans during the 20th century, framing the community in Dobruja in this context and detecting which are the Turkish actors who acted in this specific case.

The study explains, in the second section, the forms of the new Turkish presence in Dobruja, immediately after 1990, the factors in the community which determined the manifestation of Islamic fundamentalist actors in this period and the context in which Turkey started to counter them through its actors which acted, and a part of them continue to act in the local community according to the foreign and kin-state policies of Turkey.

Over the next three sections the goal of the the study was to identify which were the areas in which the Turkish state acted in this regard, from the economic, cultural, religious until development funds and humanitarian assistance levels and which is the profile of Turkish actors corresponding to each of these areas. The study is an overview of the presence, purposes and activities of these actors at the local level, but in the same time provides a primary evaluation of the influence of their action strategies in the community.

Keywords: kin-state policies, Turkey, Balkans, Muslims, Dobruja (Romania)

ROMANYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİN SİYASİ BOYUTU (1918-1940)

Metin Ömer

ÖZET

1878'deki Berlin Kongresi'nin kararları neticesinde (Kuzey) Dobruca'nın Romanya'ya geçmesiyle başlayan göçler, Romanya'da yaşayan Türk halklarını etkileyen en önemli olgulardan birisidir. Çalışmamızda 1918-1940 yılları arasındaki göçlerin siyasi boyutu incelenecektir. İncelediğimiz periyotta göçleri en çok etkileyen gelişme, Balkan Savaşları sonunda Güney Dobruca'nın (Kadrilater) Romanya'ya geçmesidir. Kadrilater bölgesini de kendi topraklarına katan Romanya, böylelikle Romenlerden daha ziyade Türk, Tatar ve Bulgarlardan oluşan bir bölgeyi kazanmıştır. Bu bölgeyi römenleştirmek için Bükreş'teki makamlar, Aromân (Vlah)-ları buraya yerleştirmeye karar vermişlerdir. Tatar ve Türklerin herhangi bir toprak talepleri olmayınca ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de onları kendi topraklarına davet edince, bunların yerlerinden edilmeleri daha kolay olmuştur.

1940'ta II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla göçler yavaşlamış ve savaşın sonunda Romanya'da kömünist rejimi iktidara geldikten sonra sınırlar kapandığı için, Dobruca'yı terk etmek daha da zorlaşmıştır. Buna rağmen bu tarihe kadar devam eden göçlerin sonucunda, Dobruca'nın nüfusu büyük ölçüde değişmiş ve 1878'de çoğunlukta olan müslüman toplum, azınlığa düşmüştür.

Siyasi açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Romanya Krallığının göçlere karşı bakış açıları ve uyguladıkları kararlar göç sürecini etkilemiştir. Bükreş ve Ankara göçleri desteklemiştir fakat bu sürecin yasal bir çerçevede devam etmesine gayret etmişlerdir. Römenler açısından bakıldığında Müslüman toplumun Tuna ve Karadeniz arasındaki bölgeyi terk etmesi, Vlah kolonistleri buraya yerleştiren Romanya'ya, sınırları dâhiline yeni katılan bu toprakları römenleştirme fırsatını veriyordu. Böylece Romanya, Bulgarların bu bölge üzerindeki taleplerinin önüne geçmeye çalışıyordu.

Romanya – Türkiye ilişkileri açısından, göçler iki ülke arasındaki görüşmelerde önemli bir nokta temsil etmiştir. Römen ve Türk diplomatlar göçlerin düzenli yapılmasına ve göçmenlerin sorunlarını çözmeye gayret etmiştir. Bundan dolayı, 1936 göçleri düzenleyen bir antlaşma imzalanmıştır. Eksikleri olsa da, bu antlaşma göçmenlerin birçok sorunlarını ele alıyordu.

Araştırmamızda ilk önce bu konuyla ilgili yayınlanan araştırmalara başvurulacaktır. Şimdiye kadar Romanya'dan Türkiye'ye göçleri inceleyen araştırmaların çoğu sadece Türk veya sadece Römen kaynakları kullanmıştır. Bunlar ve göçleri genel

olarak ele alan çalışmalar, göç teorilerini ve göçlerin genel bir tablosunu oluşturmak için yararlı olacağını düşünüyoruz.

Araştırmamıza özellik kazandıran unsurlardan birisi ve kullanacağımız yöntemlerden birisi, Römen, Türk ve yabancı gazetelere ve arşivlere başvurmaktır. Romanya ve Türkiye’de çıkan gazetelerin dışında, incelediğimiz dönemde Dobruca’da Türklerin ve Tatarların çıkardığı gazeteler göç ile ilgili teknik konularını ele aldıkları görülmektedir: gayrimenkullerin satılması, pasaportun verilmesi, göçmenler tarafından yanlarında alınabilecek para miktarı, askerlik yapan ve aileleri göçmen listelerinde olan Tatar genç askerlerinin durumlarının çözülmesi vs. Aynı zamanda, gazetelerde yer alan tartışmalar “göç psikolojisini” anlamak için önemli bir kaynak oluşturuyorlar. Arşiv belgeleri göçmenlerin sayısını belirlemek, devletlerin göçler ile ilgili yaptıkları hazırlıkları tespit etmeye yararlı olabilirler.

Araştırmamızın bir diğer özelliği sözlü tarih çalışmasıdır. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde, İstanbul, Polatlı, Eskişehir, Bursa daha yoğun olmak üzere, Romanya’dan göç eden önemli bir nüfus yaşamaktadır. Bunların çoğu artık ikinci kuşakta olsa da aile hikâyeleri belgelerin yetersiz olduğu konularda, aydınlatıcı ipucular verebiliyor.

Başvurduğumuz en önemli arşiv kaynakları T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (B.C.A.), Arhivele Nationale Îstorice Centrale (Romanya Milli Arşivleri – A.N.İ.C) ve Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivleri – A.M.A.E.) olmuştur. B.C.A.’da hazırladığımız araştırma için en önemli fonlardan Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu ve Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu’nu burada hatırlatabiliriz. Bu fonlar Başbakana ve Başbakanlığa gönderilen her tür konudaki belgeleri ve Başbakanlığın, Bakanlıklar ile çeşitli kurum ve kuruluşlarla yapmış olduğu yazışmaları içerir. Bu fonlarda bulduğumuz en önemli belgeler, Türkiye’nin Bükreş’teki Elçisinin göçlerle ilgili hazırladığı raporlardır. Bu raporlar Romanya’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin iki ülke arasındaki ilişkilerin önemli bir konusu olduğunu, göçlerin ana hatlarını ve bazı özelliklerini ortaya koyuyor. Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu incelediğimiz bir başka fondur. Bu fonda Anadolu’ya, göçmen muhacir gibi çeşitli konumda gelenlerin iskânı için yapılan işlemlere ilişkin belgeler yer almaktadır. Bu belgelerin içeriği Romanya’dan gelen göçmenlerin nerede?, hangi koşullarda? yerleştirildiklerine dair ipucular vermektedir. Bu fondaki belgeler, özellikle göçmenlerin Türkiye’ye yerleştikten sonra yaşadıkları sorunları ve uyum sağlama süreçlerini aydınlatıyorlar.

Arhivele Nationale Îstorice Centrale Romanya’nın göçlere karşı tutumunu anlamak için en önemli kaynağı temsil ediyor. A.N.İ.C.’te bulunan Ministerul Culturii și Cultelor (Kültür ve Kültürlerin Bakanlığı) Romanya’da yaşayan Müslümanların 1918-

1947 yılları arasındaki tarihlerinin en önemli kaynağıdır. Araştırmamızın konusu ile ilgili bu fondaki belgelerin çoğu, Dobruca'da yaşayan Müslümanların sorunlarını, Romen idaresiyle ilişkilerini, Türkiye'ye karşı bakışları gibi konularda önemli bilgiler veriyor. Yine A.N.İ.C.'e kaydolun ve araştırmamız için önemli bir başka fon Inspectoratele Regionale de Politie'dir (İl Emniyet Müdürlükleri). Bu fondaki evraklar, Romanya'nın Emniyet Müdürlükleri tarafından göç ile ilgili hazırladıkları raporları içerir. Bu raporlar göçlerin sebeplerini Romanya'nın perspektifinden veriyor, göçmenlerin yaşadıkları sorunları anlatıyor ve Romen yetkililerin bu gelişmelere karşı tutumlarını ortaya koyuyor. A.N.İ.C.'te bulunan başka bir fon Casa Regala'dır (Kraliyet Evi). Bu fonu araştırdığımızda Romanya'nın kraliyet ailesinin Romanya'daki Müslümanları karşı tutumlarını tespit ettik. Araştırdığımız belgelere göre, Romanya'nın Kralı II. Karol, Türkiye'nin Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'le göç süreci ile ilgili görüşüp, sebeplerini tartışmışlardır.

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), Romanya'nın dışişliklerini en kapsamlı ve net şekilde yansıtan arşivleri içerir. Bu arşivlerde şimdiye kadar yaptığımız çalışmalarda Dosar 71/Turcia fonunda tespit ettiğimiz belgeler, Romanya-Türkiye ilişkilerinin birçok boyutunu aydınlatan bilgiler içeriyor. İncelediğimiz belgelere göre, göçler, Bükreş-Ankara ilişkilerinde önemli bir yer almıştır. Bunların sadece bir siyasi boyutu olmayıp, aynı zamanda ekonomik açıdan da ikili ilişkileri etkilemişlerdir. A.M.A.E.'de bulunan ve göçlerle ilgili yazışmaları içeren bir fon, araştırmamız için çok önemli olabilecekse de, bazı sebeplerden dolayı (arşivlerdeki bir boru patlayıp bazı dosyaları su almış) şu an araştırmacılara açık olmadığı için, ulaşamıyoruz.

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (C.N.S.A.S.), Romanya'nın istihbarat kurumunun arşivlerini içerir. Dünya Savaşları arası dönemi ve kömünist dönemlerine ayit belgeler araştırmacılara açık olduğu için araştırmamız için çok yararlı belgelere ulaşabiliyoruz. Şimdiye kadar araştırdığımız belgelere göçlerle ilgili Romen istihbaratının bazı raporlarına ulaşabildik. Bu raporlarda göçün sebepleri, Romanya'nın ve Türkiye'nin göçlere karşı tutumu ele alınıyor.

Araştırmamızın bir diğer önemli kaynakları süreli yayınlarıdır. Araştırmamızda incelediğimiz en önemli gazeteler Dünya Savaşları arasında, Romanya'da yaşayan Türkler ve Tatarlar tarafından yayımlanan gazetelerdir. Toplumu etkileyen bir süreç olduğu için, göç, gazetelerde ilginç bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmanın ana unsurları göçü teşvik edenler ve göç aleyhtarları olmuştur. Toplumun göç konusunda bakışlarını anlamak için faydalı olan bu makalelerden başka, gazetelerde göçlerin sebepleriyle ilgili değerli yazılar basılmıştır. İyine süreli yayımlardan, Romanya'da ve Türkiye'de basılan gazeteler araştırmamızın önemli kaynaklarıdır. Bükreş'te basılan Universul, Neamul Românesc, Cotidianul gibi gazeteler Romanya

- Türkiye ilişkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak temsil ediyorlar. Türkiye’de çıkan Hakimiyeti Milliye (Ulus) veya Vakit gibi gazeteler, Ankara’daki siyasetçilerin göçlere verdikleri önemini anlamak ve göçmenlerin iskân politikalarını tespit etmek açısından değerleri var. Maalesef, hem Römen milli basınında, hem Türk milli basınında göçlerle ilgili analiz makaleler veya göçlerin durumunu değerlendiren yazılar rastlamak güçtür.

Sözlü tarih çalışmalarımızı Romanya’dan Türkiye’ye göç edenlerin yoğun bir şekilde iskân edildikleri bölgelerde yaptık. Çok verimli bulduğumuz bu çalışmaları Yalova civarında ve İstanbul’da tespit edebildiğimiz göçmenlerle yaptık. Görüşmelerin sonunda yazılı kaynaklarda ulaşabildiğimiz bilgileri doğruladık veya emin olmadığımız konuları aydınlatılabildik.

Anahtar Kelimeler: Romanya, Türkiye, göç, Dobruca, İki Savaş Arası Dönem

TÜRKİYE'DE VE BOSNA HERSEK'TE ORTAK BİR GELENEK: ODA AÇMA VE TEL HELVA ÇEKME

Nedim BAKIRCI*

ÖZET

Bosna-Hersek Türk kültür coğrafyası içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1463 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Müslümanlığı da kabul eden Boşnaklar Türk kültür coğrafyasına dâhil olmuşlardır. Türklerin bu bölgelere hâkim olması Boşnakların kültürlerini de etkilemiştir. Bu etkileşimlerden biri de oda açma ve tel helva çekme geleneğidir.

Türkiye'de Sivas ve çevresinde, Türkiye dışında ise Bosna-Hersek'te Mileska (Miljacka) nehri kıyısında uzun kış gecelerinde odalar açılır. Bu odalarda toplanan erkekler arasında sohbetler edilir, kahramanlık destanları anlatılır, yenilir, içilir ve toplantı gecenin geç saatlerine kadar devam eder.

Bu bildiride hem Anadolu'da hem de Bosna Hersek'te yaşamış bir gelenek olan oda açma ve tel helva çekme üzerinde durulacak ve coğrafi olarak ne kadar uzak olursa olsun aynı kültür coğrafyasında yer alan iki milletin kültürel birlikteliği bir gelenekten hareketle yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sivas, Bosna-Hersek, Saraybosna, oda açma, tel helva.

ABSTRACT

Bosnia Herzegovina has an important place in the Turkish cultural geography. The Bosnians who accepted Islam after the Ottoman domination in 1463 the Turkish Cultural geography have been included in. It has influenced the culture of the Bosniaks the Turks that dominates this region. One of these interactions is a tradition the opening of the room and pull the wire candy.

Around Sivas in Turkey, Turkey outside Bosnia and Herzegovina the rooms during long winter nights, opens on the banks of river Milashka. That is a conversation between the men gathered in this room, hero ice pic and discusses eat, drink, and continues until the late hours of the night of the meeting.

In this paper, which is a tradition in Anatolia that lived in both Bosnia Herzegovina will focus on the opening of the room and pull wire candy and no matter how

*Doç. Dr.,Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nbakirci@ohu.edu.tr, nedimbakirci@gmail.com.

geographically dispersed, located in the same cultural geography will be interpreted as a move from a tradition of cultural unity of the two nations.

Keywords: Turkey, Sivas, Bosnia Herzogevina, Sarajevo, opening of the room, wire candy.

GİRİŞ

Fethedilen bir şehir veya ülke üzerindeki siyasi hâkimiyet sona erse de kültürel hâkimiyet devam eder. Özellikle Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde kültürel baskı yerine hoşgörüyü esas almış ve bu yerlerdeki insanların kendi dini inançlarını yaşamalarına, kendi dilleriyle konuşmalarına, gelenek ve göreneklerine göre hareket etmelerine izin vermiştir. Ancak fethedilen yerlere Türkleri yerleştirerek o bölgelerde yaşayanların etkilenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla fethedilen yerlerde yaşayan insanların doğrudan asimile edilmesi yoluna gidilmemiş, zamanla Türklerin kültüründen etkilenmeleri amaçlanmıştır. Bu durum aynı topraklarda yaşayan milletlerin kültür yapıları bozulmadan kültürlerin zenginleşmesini sağlamıştır.

Balkan coğrafyasında varlıklarını sürdüren ve Slavca konuşan Müslüman halka, Boşnak (Boş. Bošnjak, İng. Bosniak) denilmektedir. Çoğunlukla Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'da yaşayan Boşnaklar, bu coğrafyanın diğer Slav kökenli toplumlara olan Sırp ve Hırvatlarla akraba bir topluluktur. Aynı coğrafyada yaşayan aynı dilin farklı ağızlarını konuşan Sırp, Hırvat ve Boşnakları birbirinden ayıran temel husus, din ve mezhep farklılığıdır. Bu üç toplumun kültürel farklılaşmasını; Hırvatların Katolik, Sırpların Ortodoks, Boşnakların ise Müslüman olması belirlemektedir (İyiyol-Catovic, 2012:247).

Bosna-Hersek Güneybatı Avrupa'da özel ismiyle Balkanlar'da 51.197 km²'lik yüzölçümü ve yaklaşık 4.500.000 kişilik nüfusu olan bir ülkedir.

Kuzey, batı ve güneyden Hırvatistan; doğudan Sırbistan; yine güneyden Karadağ ile çevrili olup Adriyatik Denizi'ne Neum şehrinin bulunduğu yerde yalnızca 20 km'lik bir kıyısı bulunmaktadır. Ülkenin coğrafyası merkez ve güneyde dağlık, kuzeybatıda tepelik, kuzeydoğuda düzlük bir karakter sergiler. Devletin başkenti ve en büyük şehri Saraybosna, bir havza tabanında kurulu olup çevresi başta İğman dağları olmak üzere yüksek dağlarla çevrelenmiştir (Özder, 2012:219).

Bosna-Hersek Türk kültür coğrafyası içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Müslümanlığı da kabul eden Boşnaklar Türk kültür coğrafyasına da dâhil olmuşlardır. Türklerin bu bölgelere hâkim olması Boşnakların kültürlerini de etkilemiştir. Fethin sosyokültürel sonuçları ve bölgeye yerleşen Türk dervişlerinin etkisiyle kalabalık kitleler Müslüman olmuştur. Bosna-Hersek'te İslamiyet'in kabul

edilişyle birlikte, sosyokültürel açıdan değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yeni dinin kavramları ve hayat şekli, müesseseleri (medreseler-tekkeler vd.) Bosna-Hersek'te hissedilmiş; Saraybosna, Banya Luka, Travnik, Mostar gibi bölgenin önemli şehirleri mimarîsi, toplumsal yapısıyla klasik bir Osmanlı şehri görünümü kazanmıştır (İyiyol-Catovic, 2012:247).

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'te hâkimiyet kurması Osmanlılarla birlikte geçen yaklaşık beş asırlık tarih boyunca Türk-İslam gelenekleri, Boşnaklar üzerinde pek çok konuda derin tesirlere sebep olmuştur. Bu tesirlerden biri de oda açma ve tel helva çekme geleneğidir.

Genç Osman Geçer, "Bosna Mektupları IV"³² adlı yazısında Bosna Hersek'te yayımlanan Behar³³ adlı dergide "Gece Meclisleri 2"³⁴ adıyla bir yazıdan bahsetmektedir. Bu yazı Tahir imzasıyla yayımlanmıştır. Bu yazıda Saraybosna'da oda açma ve tel helva çekme geleneğinden bahsedilmektedir.

Bu yazı bağlamında Türkiye'de Sivas ve çevresinde, Türkiye dışında ise Bosna Hersek'te Mileska (Miljacka) nehri kıyısında uzun kış gecelerinde odalar açılır. Bu odalarda toplanan erkekler arasında sohbetler edilir, kahramanlık destanları anlatılır, yenilir, içilir ve toplantı gecenin geç saatlerine kadar devam eder. Bu geleneğin temeli Ahiliğe dayanmaktadır. Ahilik teşkilatı, fütüvvet³⁵ denilen kardeşlik esasına göre düzenlenmiş bir yapıdır. İbn-i Battuta'ya göre Ahiler "Anadolu'da yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her vilayette, her şehirde ve her köyde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancılara yakın ilgi gösterirler, yiyeceklerini temin ederler, diğer ihtiyaçlarını karşılamakta itina gösterirler. Öte yandan buldukları yerlerdeki zorbalara yola getirir, herhangi bir sebeple bunlara iltihak eden kötülerini ortadan kaldırır. İşte bu gibi hususlarda bunların dünyada eşi ve benzeri yoktur." (İbn-i Battuta, 1993: 194). Bu kültür ortamı içerisinde gün boyu çalışan esnaf takımı akşamları bir odada toplanır, yer, içer, sohbetler ederdi. Herkes kazancına göre bu toplantılara katkı sağlardı.

Şimdi, hem Türkiye'de hem de Bosna-Hersek'te görülen oda açma geleneğini ele alınıp mukayeseli olarak değerlendirelim.

³² Geçer, G.O. (2009). "Bosna Mektupları IV". *Akpınar*, Ocak-Şubat, s. 16-17.

³³ Bkz. Geçer, G.O. (2017). "Bosna Hersek'te Türkçe Yayına Dönüşe Bir Örnek: Behar Mecmuası". *Geçmişten Günümüze Bakanlarda Türkçenin Süreli Yayınlarıdaki Yeri ve Önemi Sempozyumu*, 11-14 Mayıs, Sarajevo, s. 254-267.

³⁴ Behar, Sene VII, nr. 20, 15 Şubat 1907, Saraybosna, s. 77-78.

³⁵ Herhangi bir karşılık beklemezsizin başkalarına yardım ve iyilik etmek, başkalarını kendine tercih edip onların menfaatini kendi menfaatinden üstün tutmak, toplumun ve fertlerin mutluluğu ve kurtuluşu için kendini feda etmek" gibi anlamları içerir. "Fetâ'nın konukseverliği ve eli açıklığı sonuna kadar, yani kendisinin hiçbir şeyi kalmayınca kadar sürer. Fütüvvet ehli, arkadaşları uğruna canını feda eder. İşte bu yüzden konukseverliğin, yiğitlik ve fedakârlığın en yüksek mertebesine fütüvvet denmiştir (<http://www.ahikirsehir.com/ahilik-ve-futuvvet.html>)

ODA AÇMA ve TEL HELVA ÇEKME

Anadolu'da özellikle Sivas ve çevresinde uzun kış gecelerinde hem kadınlar hem de erkekler arasında "oda açma" veya "sıra gezme", "herfene" adı verilen bir gelenek vardır. "Gece meclisleri" adı da verilen bu geleneğin bir benzeri Bosna-Hersek kültür tarihinde görülmektedir.

Sivas ve çevresinde, erkekler arasında orta ve daha ileri yaştaki erkeklerin bir araya gelerek sürdürdükleri oda açma geleneği oldukça yaygındır. Her mahallede varlıklı bir ya da bir kaç kişinin evinde oda açılır, her isteyen odalara devam eder. Mesela; Camii Kebir (Ulu cami) Mahallesi'nde Zencirciler-Sağiroğulları'nın Muhiddin Efendi, Attar Sabri Hafız, Arif Efendi, Yağlıcı Bekir'in babası Ömer Efendi, Sıtkı Efendi ve Ahıpaşazade Halit Bey; Gökmedrese Mahallesi'nde Karanlı Sürekçi Hacı İsmail Ağa Konağı'nda (Karslıların Konağı/Akaylar Konağı -Kültür Bakanlığı'nca müze ev olarak kamulaştırılmış olan konak-), Rüştü Bey ve Şamil Çini, Mütevelliler'den Sabri Bey; Eğri Köşe'de Dellaloğlu'nun babası Efo (Efendi) Emmi; Kayseri kapı Mahallesi'nde Evliya Efendi; Kazancılar Mahallesi'nde İrfan Beyler; Kömürlüoğlu Sokağı'nda Emekli Yüzbaşı Osman Efendi; Arap Şeyh Mahallesi'nde Hacı Bekir Ağa; Hacı Veli (Yiğitler) Mahallesi'nde Fertellizade Derviş Efendi; Veled Bey (Kale-i Atik) Mahallesi'nde Gökseyitoğulları; Çeküç'te Gücük-İbrahim Ağa; Vişneli Cami yanında Şekeroğlu Ali Bey; Pulur Mahallesi'nde Çircioğlu Bekir Efendi; Çayırağzı Mahallesi'nde Seyfettin Efendi; Kale Boynu'nda Karanlı İmdat Efendi; Bengiler (Sularbaşı) Mahallesi'nde Attar Hamdi Efendi; Çiçekli Mahallesi'nde Bekir Çiçekli Efendi, Puruçuzade Ali Efendi, Bacanakzade Hamdi Efendi, Cemcem Mehmet Efendi gibi pek çok varlıklı kişi evlerinde oda açmış ve bu geleneği yıllarca sürdürmüşlerdir (Üçer, 2002: 17-18). Oda açma, günün başlar, ilkbahara kadar sürer. Buralarda, gençler büyüklerin konuşmasından yararlanır, usul, erkân öğrenirler. Bilgi ve görgüleri arttıran ve kültürel gelişime katkı sağlayan bu odalar, dostluğun, sohbetin, komşuluk ve hemşeriliğin yanında; müzik, sanat ve bir edebiyat mahfili olmak hasebiyle mektep işlevi görmüştür.

Bosna-Hersek'te ise "Gece Meclisleri" adı verilen bu gelenekte uzun kış gecelerinde "Mileska" (Miljacka) nehrinin bazen sağ, bazen de sol sahilinde yer alan evlerde odalar açılır. Bu odalarda bir araya gelen insanlar gündüz iş gücü peşinde koşup akşamları birbirleriyle görüşme fırsatı yakalarlar. Hasbıhal edildikten sonra kahramanlık destanları okunur veya anlatılır, ardından elma, ceviz ve keten helva yenilir.

Sivas ve çevresinde oda açma geleneğinin köklü bir gelenek olduğu ve 1940'lı yıllara kadar devam ettiği belirtilmektedir (Üçer, 2002: 17). *Behar* dergisinde yayımlanan yazı dikkate alındığında 1907 yılında Saraybosna'da "Gece Meclisleri" adı verilen geleneğin yaygın bir uygulama olduğu görülmektedir. Katılanların sayıca

fazla olması göz önünde bulundurulduğunda bu kültür öğesinin tarihi kökler bakımından bir hayli eskilere dayandığı söylenebilir.

Her iki coğrafyada yer alan bu gelenek içersinde pek çok uygulamayı görmek mümkündür. Özellikle oda açma işi güzün başlar, ilkbahara kadar sürer. Oda açma vazifesinin daha çok hali vakti yerinde olan insanlarda olduğu görülmektedir. Sivas'ta her mahallede mahallenin ileri geleni oda açarken Bosna-Hersek'te Saraybosna'nın içinden akan Milieska nehri kenarında bulunan ve herkes tarafından bilinen ve tanınan ev sahipleri oda açar. Bu odaya katılanların sayısı ile ilgili olarak verilen şu bilgi odaya katılmanın önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. "Sayanların rivayetine göre bazen yüz, iki yüz ve hatta üç yüz kişi toplandığı oluyormuş. Bu yakınlarda toplanan meclislerin birinde (katılanların sayısı) dört yüz kişiyi bulmuş ve birkaç oda ile aralıkların dolmuş bulunduğunu övünerek söylüyorlar" (Geçer, 2009:16).

Her iki uygulamada da gelecek misafirler için önceden bir hazırlık yapıldığı görülür. Kışın soğuk günlerinde, evin misafir odasının sobası akşamdan önce yakılır ve oda ısıtılır. Sivas'ta bu uygulama nedeniyle oda açmaya, "oda yakma" da denilir. Cuma günlerinin tatil olduğu zamanlarda Perşembe akşamları toplanıldığı görülmektedir. Bosna Hersek'te gün konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Behar'da yayınlanan yazıdan hareketle toplantıların Cuma veya Pazar günü yapıldığı söylenebilir.

Hem Sivas'ta hem de Saraybosna'da oda açılan evlerde, uzun kış gecelerinde birçok kitap okunduğu anlaşılmaktadır. Sivas'taki odalarda divanlar, cenk kitapları, Battalnameler, dini kitaplar, siyer, Kara Davut, Mızraklı ilmihal, Ahmediye, Muhammediye, tarih kitapları, peygamberler tarihi, Envarü'l-Âşîkîn, âşıkların divanları, halk şairlerinin şiirleri okunur, milli konular, savaş ve askerlik hatıraları, kahramanlık hikâyeleri anlatılırdı. Sesi güzel olanlar, arzu edilirse türkü söyleyebilirlerdi (Üçer, 2002:16). Saraybosna'da ise mevlid-i şerif-i nebevi ve dinî kitaplar okunur, dini konular üzerinde konuşulur, hatıralar dile getirilir ve eski kahramanlık destanları söylenirdi (Geçer, 2009:16).

Bu odalar, birer sosyal yardım merkezi gibiydi. Mahalledeki komşulardan, durumu iyi olmayanlara yapılacak yardımlar da burada karara bağlanır, onları rencide etmeyecek şekilde yardımlar ulaştırılırdı. Sözü geçen biri, yardım edilecek ev için örneğin, bir araba odun, bir külek yağ, bir-iki kelle şekeri varlıklı kimselerden ihtiyaç sahiplerine göndermelerini ister, hatta o evin bütün ihtiyacı alınarak ev görülmüş³⁶ olur (Üçer, 2002:18; Geçer, 2009:16). Yukarıdaki uygulamaların dışında oda toplantılarında Saraybosna'da bulunan "Gorica", "İskidar", "Kievo" gibi mektebi,

³⁶Ev görme: Evin bütün ihtiyaçlarının temin edilmesi.

muallimi bulunmayan mahallerin ihtiyaçları için yardım topladıkları,bölgenin önemli siyasi ve idari konularının görüşüldüğü belirtilmiştir (Geçer, 2009:16). Hatta Saraybosna'daki oda toplantılarının birinde meşihat (Şeyhülislamlık), memorandum (muhtıra), odun kesmek için baltalık istenmesi, vergilerin indirilmesi, şehirden gönderilen müftünün geri getirilmesi, belediyelere özerklik verilmesi, basın hürriyeti, vakıf yönetiminin hükümet değil ahali tarafından belirlenmesi, imamın maaşının arttırılması, Saray şehrinin vekillerine danışma kurulu seçilmesi..." gibi pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik konuların da dile getirildiği ifade edilmiştir (Geçer, 2009: 17).

Sivas ve Saraybosna'da oda açma sırasında elma, erik, ceviz gibi çeşitli yiyecekler ikram edilmektedir. Her iki bölgede zaman zaman yemekler de yenildiği görülmektedir. Eğer oda açma ramazana denk gelmişse mutlaka iftar sofraları kurulur, yemekler yenir, yemekler yendikten sonra teravih namazı kılınırdı. Saraybosna'da olmayan ancak Sivas ve çevresinde görülen bir uygulama daha var ki bu da odadakilere ceza vermedir. Kış boyunca odalardaki faaliyetlerden biri de sıra türküleridir. Herkes sıra ile bir türkü söylemek zorundadır. Bu uygulamadan kimse muaf olmaz. Önce söylenen türküyü bir başkası söyleyemez. Türkü söylemeyene ceza verilir. Cezanın miktarı hakem kurulunun insafına kalmıştır, itiraz eden olursa odaya alınmaz (Üçer, 2002:19-20). Her iki bölgede oda toplantılarında çeşitli içecekler ikram edilmiştir. Bu ikramların en önemlisi kahvedir. Saraybosna'da kahve ikram edildiği belirtilmiş (Geçer, 2009:16) ancak nasıl hazırlanıp sunulduğuna dair bilgi verilmemiştir. Sivas'ta ikram olarak acı kahve sunulur ve bir gün önceden kaynatılır ve durulan kahve başka bir güğüme boşaltılarak hazırlanır. Servis yapılacağı zaman tekrar ısıtılır ve fincanlara konularak dağıtılır. Gençler ve hizmetkârlar kahve güğümünü ve fincanlarını alarak servise yardımcı olurlar. Daha sonraları kahveyle birlikte çay da ikram edilmeye başlanmıştır (Üçer, 2002:18).

Hem Sivas'ta hem de Saraybosna'da oda açma geleneğine bağlı olarak bir uygulama daha vardır ki o da tel helva çekmedir. Sivas'ta tel helva çekme ve misafirlere ikram etme kadınlar arasında yapılır. Bu toplantılarda büyük bir neşe içinde yemekler yenildikten ve içecekler içildikten sonra tel helva çekilerek gelen misafirlere ikram edilir. Özellikle erkekler arasında yapılan oda açma olduğu gün kadınlar da kendi aralarında sıra gezme yaparlardı ki her hanım, daha önceden kararlaştırdıkları yemeği yapar ve gittikleri eve götürürler(Üçer, 2002:20-21). Katılımcıların mutlaka bir yiyecek getirerek gerçekleştirdiği bu eğlencelere "herfene" denir. "Herfene" kadınların sıra gezmeleridir. Tel helva çekilir, fincan oyunu oynanır ve nihayet mani çömleğine konulmuş eşyalara göre manici kadın tarafından maniler okunur (Kaya, 2014: 51). Kadınlar da kendi aralarında neşe içinde birlikte yemek yerler, geç vakitlere kadar oyun oynarlar, masallar anlatır, mani ve türküler söyler, halaylar çekerler (Üçer, 2002:21).

Bosna Hersek'te tel helva çekme oda açma geleneği çerçevesinde erkekler arasında yapılmaktadır. Toplantı sırasında yemek yenilip içecekler içildikten sonra keten helva yani tel helva ikram edilerek meclise son verilir(Geçer, 2009:16). Bu toplantılarda tel helvanın yapımına dair bir bilgi yoksa da Sivas'ta kadınlar arasında yapılan herfenede olduğu gibi toplantının yapıldığı akşam tel helvanın çekildiği ve toplantıya katılanlara ikram edildiği söylenebilir.

SONUÇ

Hem Anadolu'da hem de Bosna-Hersek'te yaşatılmış olan oda açma ve tel helva çekme geleneği, coğrafi olarak birbirinden çok uzaklarda kalmış, ayrı düşmüş olsalar bile, her iki milletin kültürel birlikteliğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Türkler ve Boşnakların en büyük özelliklerinden ve hayat tarzının önemli unsurlarından olan komşuluğun, misafirperverliğin ve sosyal dayanışmanın bütün canlılığı ile sürdürülmüş olduğu bu odalar birer müzik, sanat ve edebiyat okulu görevini üstlenmişlerdir. Buralar tam bir kültür mahfili olmuş, ekâbirler gençlere tecrübelerini aktarmış ve onlara usul, erkân öğretmiş, onların bilgi ve görgülerini arttırmışlardır. Odalarda, yüzyıllardır, fıkra, halk hikâyesi, masal, mani, türkü ve oyunlarla, âşık ve saz şairleri ile Türk folkloru beslenmiş, Türk millî kültürü zenginleşmiştir.

Son söz olarak, oda açma geleneği hem Türkiye'de hem de Bosna-Hersek'te şehrin sosyal hayatında önemli bir yere sahip olmuş vebu yönüyle sosyal dayanışmaya, eğitimin artmasına ve kültürel gelişmeye büyük katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Behar, Sene VII, nr. 20, 15 Şubat 1907, Saraybosna, s. 77-78.

Geçer, G. O. (2009). "Bosna Mektupları IV". *Akpınar Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4 (19), Ocak-Şubat 2009, s. 16-17.

Geçer, G.O. (2017). "Bosna Hersek'te Türkçe Yayına Dönüşe Bir Örnek: *Behar* Mecmuası". *Geçmişten Günümüze Bakanlarda Türkçenin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyumu*, 11-14 Mayıs, Sarajevo, s. 254-267.

<http://www.ahikirsehir.com/ahilik-ve-futuvvet.html>(Erişim Tarihi 10.07.2017).

İyiyol, F.-Alena C. (2012). "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak unsurları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 1/1, s. 246-264.

Kaya, K. (2014).*Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ.

Muhammed Et-Tanci (1993). *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*, Cilt I-II, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Özder, A. (2012). "Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi". *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 25, Ocak, s. 213-237.

Üçer, M. (2002). "Oda Açma, Sıra Gezme ve Herfene". *Altıncı Şehir*, S. 3, Ocak-Şubat-Mart, s. 17-21.

HRİSTİYAN TÜRKLER ARASINDA ANTİ-HİRİSTİYAN BİR RİTÜEL: KANLI KURBAN

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

ÖZET

Türkler tarihleri boyunca kabul ettikleri birçok milli ve evrensel dinlerde, geleneksel olarak sahip oldukları inanç ve uygulamaların bir kısmını koruyup sürdürmüşlerdir. Dinler Tarihçilerinin Gök Tanrı dini adını verdikleri Türklerin geleneksel dinlerinin en önemli ritüellerinden birisi de Tanrı'ya kanlı kurban sunmaktır. Değişik zamanlarda değişik vesilelerde sunulan kanlı kurban, Türklerin daha sonra kabul ettiği dinlerden birisi olan Hristiyanlıkta da devam ettirilmiştir. Hristiyanlığın teolojik olarak büsbütün reddettiği kanlı kurban Hristiyan Türkler arasında günümüze kadar uygulanmaktadır.

Bu bildiriye, Hristiyan Türkler arasında yaşatılan kanlı kurban geleneği, Dinler Tarihi yöntemine göre tasvir edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Gök Tanrı Dini, Hristiyanlık, Kanlı Kurban.

AN ANTI-CHRISTIAN RITUAL AMONG THE CHRISTIAN TURKS: ANIMAL SACRIFICE

ABSTRACT

During their history the Turks have converted to national or universal religions such as Buddhism, Konfucianism, Zoroastrianism, Manichaeism, Judaism, Christianity and Islam. While they were in these religions the Turks survived some of their traditional religious heritage. According to the researches on History of Religion the most important ritual of the traditional Turkic religion is the sacrifice ritual. After the Turks had converted to universal religions, they have continued to offer blood sacrifice as in Buddhism and Christianity that had forbidden the sacrifice. In present time, all Christian Turkish people in different regions all over the world have been practising blood sacrifice ritual for different purposes.

In this article, the sacrifice rituals among the Christian societies will be described and evaluated with regard to the methods of History of Religion.

Keywords: Celestial Turkic God religion, Christianity, sacrifice.

GİRİŞ

Türkler, başlangıcı bilinmeyen zamanlardan itibaren, şimdi Gök Tengri denilen kendi dinlerini kurmuşlar iken, dini tarihleri boyunca Konfüçyüsçülük, Taoculuk, Budacılık, Zerdüştlük, Manicilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi milli ve evrensel dinleri de kabul etmişlerdir.

Dinler Tarihi tekniğine göre, hiç bir evrensel din saf olarak varlığını sürdürmez; söz konusu dini kabul eden halk, önceki geleneksel kültüründe güçlü olan inanç ve uygulamalarını yeni dinine dahil eder ve yeni motiflerle sürdürürler.

Türkler de bir takım nedenlerden dolayı kabul ettikleri yeni dinlere, eski dinlerinden taşıdıkları bir takım inanç ve uygulamalarla meydana getirdikleri yeni sistem içinde milli kimliklerini korumasını bilmişlerdir.

Türklerin kabul ettiği bu dinler içinde en belirgin ithal uygulama, Gök Tanrı dininin en önemli ve uygulaması en yaygın olan kurban törenidir. Bu tören, kutsal kabul edilen yer ve su kült merkezlerinde ve günlük hayatın geçiş aşamalarında hemen her fırsatta uygulanmış olup çoğunlukla kanlı kurban olarak sergilenmiştir. Türkler doğum, nişan, düğün ve ölüm gibi olgular ile bu günlerin yıldönümlerinde ve başka önemli tarihlerde, katılan tüm insanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar günlerce kurban kesmişler ve bunu inançlarının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, tehlikeli bildikleri veya herhangi bir zamanda Tanrının tecelli veya tezahür ettiğini kabul ettikleri yerlerden geçerlerken, hem saygılarını göstermek hem de orasının iyisini mutlu edip muhtemel tehlikesini önlemek için kanlı veya kansız kurban sunmuşlardır (Günay ve Güngör, 2015).

Bu bildiride Türklerin yedinci yüzyıldan itibaren kabul ettiği Hristiyanlık içinde kalan Hristiyan Türk halkları arasında kanlı kurbanın teolojik-kültürel yansımaları fenomenolojik açıdan ele alacağız.

EVRENSEL DİNLERDE TÜRKLER ARASINDA KURBAN

Türklerin kabul ettiği dinlerden Yahudilik ve İslamiyet'te kurban törenlerine izin verilmiş olup Kurban, Allah'a sunulan bir "hediye" olarak Tanrı ile insan arasında yapılan bir pazarlığın işareti kabul edilmiştir. Bu haliyle kurban, Türklerin İslam öncesi inançlarına yakın olması bakımından Yahudi ve Müslüman Türkler arasında oldukça yaygın olarak kabul edilmiştir. Budacılık, Manicilik ve Hristiyanlık dinlerinde ise, her türlü kanlı kurban yasaklanmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıktığı Yahudi inanç coğrafyasında kanlı kurban yaygın olarak bilinirken, Hz. İsa, Yahudilikteki kanlı kurban verme adetini ortadan kaldırmıştır.

Hristiyan inancına göre, Tanrı Yahve, insanlık ile yeniden bir ahit yapmak ve Tanrı yasaklamış olmasına rağmen Adem ve Havva'nın yasak meyveden yemesiyle insanlığı, işlemiş olduğu asli suçtan temizlemek için kendi oğlu İsa'yı kefarete kurbanı olarak göndermiştir. İlk günah nedeniyle bütün insanlık günah işlemiş sayılmaktadır. Buna göre insanlığın ilk günahını hiçbir hayvan veya insan kanı temizleyemez. Bunu ancak Baba Tanrı'nın biricik oğlu, İsa'nın kanı temizleyebilirdi. Dolayısıyla da Tanrı, oğlu İsa'yı insan suretinde göndermiş ve gelmiş geçmiş bütün insanların günahına kefarete olması için O'nu kurban etmiştir. Buna böyle inanan insanlar, Adem ve Havva'nın işlediği ilk günahın kefareti ödemiş sayılır. Bu inanış, bütün büyük Hristiyan mezheplerinin temel inanç esasını oluşturmaktadır. İsa'nın, insanların asli günahını sonsuza kadar arındırmak için kendi canını kurban etmiş olması, O'nun insanlığı sevmesindedir. İnsanı sevdiğinden dolayı kendini kurban eden İsa'yı sevmek, Hristiyanların O'na bir borcudur. Böylelikle Hristiyanlıkta kanlı kurban, daha önce Yahudilerde her yıl yapıldığı şekliyle ortadan kaldırılmış oluyordu (Yuhanna 1:1-14 ve 3:17; İbranilere Mektup 10:1-10; Güngör, 2017:396).

Günümüze kadar Türklerin nüfusunun büyük çoğunlukla kabul ettiği din İslamiyet olmasına rağmen, birçok din de Türkler arasında yok olmuş, ama Hristiyanlık, Anadolu'da Karamanlı Türkleri, Çuvaş, Peçenek, Uz, Kuman (Kıpçak), Hakas, Altay, Saha (Yakut), Kreşin Tatar ve Gagauz Türkleri arasında değişik mezhepler biçiminde varlığını sürdürmüştür. İşte, kanlı kurbanı yasaklayan Hristiyanlığı değişik yer ve zamanlarda kabul etmiş olan bu Türk toplulukları geleneksel Gök Tanrı dinlerinden gelen kanlı kurban sunma adetini bırakmayıp devam ettirmişlerdir. Hatta onların bu kültürü, yüzyıllarca Anadolu Türk kültür çevresinde bulunup da günümüzde Türkiye'de yaşayan Gregoryan Ermeni (Küçük, 2015:271) Rum ve Türk Ortodoks Hristiyanlara da geçmiştir. Türkiye'de Gökçeada'da yaşayan Rum Ortodoks Hristiyanlar belli tarihlerde Meryem Ana ve Azizlerin anısına kanlı kurban sunmaktadır (Oymak, 2002:169-180). Ayrıca, bunlara ek olarak Balkanlarda Türklerin siyasi ve kültürel egemenliği altında bulunmuş olan Arnavut, Yunan, Bulgar, Sırp ve Çingeneler gibi bir çok Hristiyan millet ve topluluk da Türklerin en önemli geleneksel ritüeli olan kanlı kurbanı değişik önemli günlerde sunarak Hristiyanlığın temel retoriğinin dışında bir davranış sergilemiş olmaktadır. Bu topluluklara Hristiyan Macar halkını da katmak mümkündür. Bununla ilgili olarak seyahatnamelerde bilgiler verilmektedir. Türkistanlı bir grup Turancı gençlerin 1928 Ağustos'unda gerçekleştirdiği gezi gözlemlerine göre, Peşte müzesinde bulunan bir tablo, o günlere kadar Macarlar arasında yaygın olan Beyaz At kurbanı şenliklerini resmetmekte idi. Seyahatname hakkında yayın yapan yazar bu tabloyu eserinde ek olarak yayınlamıştır (Geçer, 2016:399-409).

Hristiyan toplulukların değişik zamanlarda gerçekleştirdikleri kanlı kurban fenomeni son yıllarda birçok akademisyenin dikkatini çekmiş olduğundan konuyla ilgili bir

takım makale, kitap ve tez çalışmaları yapılmıştır.³⁷ Günümüzde Balkanlarda kanlı kurban ritüeli dini bir ritüel olmaktan ziyade, genellikle yerel bir sosyal etkinlik ve bir tatildir. Balkanlarda Katolik Hristiyanlar arasında kanlı kurban görülmezken Müslüman ve Ortodoks halklar belirli günlerde değişik amaçlar için yaygın olarak kanlı kurban sunmaktadırlar. Slavlarda yapılan kurban, yüce güçleri yatıştırmak ve aile veya yöre halkını yüce güçlerin gazabından korumak, doğal afetler, dolu ve yangından korunmak amacıyla yapılır. Ayrıca Slavlar evlerin koruyucu ruhunu memnun etmek için, ev yapılırken, doğum, evlilik hastalık, cenaze ve anma günlerinde, azizler gününde, define ararken, komşu tarla ve evlerin sınırlarını belirlerken, çiftlik işlerine başlarken, yeni bir eve taşınınca, kuyu kazarken, yeni yıl ile bahar ve kış mevsimi başlangıcında bir kuzu veya koç kesmektedirler.

23 Nisan-6 Mayıs tarihleri arasında Aziz George adına kanlı kurban sunulur. Bu güne *Durdevdan* denilir. Bugün için seçilmiş kurbanlık hayvan süslenir ve şarkı ve ilahiler eşliğinde sokaklarda gezdirilir. Boğazlanmadan önce tuz yalatılır, kurban edilen hayvanın etinden tören yemeği hazırlanır ve törenle yenilir kemikleri toplanır ve ayakaltı olmayan bir yere topluca gömülür. Sağılmış kurbanlıkların sütünden *Durdevdan*'da peynir yapılır ve buna *varive* denilir. Yaslı aileler bu günde kurban kesmezler.

Bulgaristan Orta Rodop bölgesinde Saint Elijah gününde, Saint Paşayeva gününde ve Paskalya gününde geyik, inek veya kuzu kurban edilip çevirme biçiminde pişirilerek dağıtılır. Bu günlerden başka, yine bu bölgede İsa'nın *Uruc* gününde, yağmur yağdırma, koç katımı ve koyun sağım günlerinde kuzular kesilerek tören yemeği olarak yenilir. Kurbanın kanı ile sağlıklı olmaları için çocukların alınına haç çizilir, yeni yapılacak evin temelinde kurban kanı serpilir. Ayrıca kurbanın butlarının renk ve çizgilerine göre fal yorumlanır kehanetler yapılır. Bu kemikler daha sonra tarlaların verimli, hayvanların da doğurgan olması niyetiyle bir tarlaya gömülür. Saint George'un kurbanı kabul etmesi için de ahırın kapısına kurban kaniyle haç çizilir

Arnavutluk'taki St. George gününde boğazlanmak için seçilen kurbanlık kuzu, Nevruz Günü ile birleştirilerek kurban edilir. Arnavutların kurban geleneği ile Slavların kurban geleneği kültürel bir kavram olarak Hristiyan Yunan, Aromanyalılar ve Sırp'lardan daha çok Müslüman Türk geleneğine çok benzemektedir (Sobolev, 2007:15-32).

Çoğunlukla Türkiye'nin Trakya ile Bulgaristan ve Yunanistan'ın Doğu Trakya bölgesinde yaşayan Çingeneler de yine diğer Balkan halkları gibi Nisan'ın sonu ve

³⁷ İçinde 15 makalenin bulunduğu ve editörlüğünü Biljana Sikimiç ile Petko Hristov'un yaptığı İngilizce *Kurban in the Balkans* (Belgrade 2007) ve Oliver Givre'nin 2006'da tamamladığı Balkanlarda Kurban konulu doktora çalışması son yıllardaki önemli çalışmalardır.

Mayıs'ın başlarında bir ırmak kenarında düzenlenen Bahar (Hidrellez / Kakava) şenliklerinde aile reisi erkek, bir kuzu keser ve herkesi ziyafete çağırır. Bu usul, üç gün boyunca bütün ailelerce yapılır ve böylece herkes birbirini davet etmiş olur. Törenleri eğlence biçiminde geçer, şarkılar söylenir, danslar edilir, şaraplar içilir. Bu törenlerden sonra her aile, yıllık vergilerini çeri başına öderler ve böylece göçebe hayatına başlarlar. Kakava bayramı Batı Trakya'da St. George gününde, 23 Nisan'da başlar, Müslümanlarda ise, Hidrellez olarak kutlanır. Doğu Trakya'da, yani Türkiye'deki Çingeneler Kakava/Hidrellez bayramını 5-7 Mayıs'ta üç gün süreyle kutlarlar ve böylece 6 Mayıs'taki Hidrellezi de içine almış olurlar. Bu bayramın en önemli unsuru bir kuzu kesmek olup eğlence amaçlı uçurtmalar uçurulur, şarkılar söylenir, danslar edilir, ateşler yakılır, kutsal ağaç ve diğer mekanlara çaputlar bağlanarak dilekler dilenir. Ancak son yıllarda yapılan törenlerde kuzu kurbanı zaman zaman ihmal edilmektedir (Marushiakova ve Popov, 2007; Özkan, 2000).

Güney Sırbistan'ın Gornja Çarşıya yöresinde yaşayan Romalıların bazıları da önemli günlerinde koyun keserler ve kesilen hayvana "kurban" adı verirler, ama son yıllarda, Sırp milliyetçileri bunun Türk-Müslüman adeti olduğundan dolayı "kurban" adı yerine kendi dillerinde kuzu demek olan "bakro" adını kullanıyorlar. Bununla birlikte, kendi ifadelerine göre, Hristiyan Sırp olmalarına rağmen, bir takım hastalıkları iyileştirmek amacıyla kutsal mekanları ziyaret etmek, ölüleri hocalar eşliğinde defnetmek, mezar taşlarına hilal çizmek, ev temeli kazarken ve ölülerin yıldönümünde, Vasilica gününde, Erdelez (Hidrellez) gününde kurban kesmek gibi Türk kültüründeki birçok uygulamayı sergilediklerinden dolayı, burada herkes bir parça Müslüman Türk'tür (Zlatanoviç, 2007:51-86).

Romanya'da Romence konuşan Olten Rudar topluluğu Hristiyan inancındadırlar. Moldavya'da bunlara Lingurar, yani "Çomçacılar" adı verilir, Rudar kelimesi zaten "demirci" demektir. Yirminci yüzyılın başlarına kadar Türklerle birlikte yaşayan bu topluluk, belli zamanlarda kanlı kurban sunmakta olup buna "gurbane" adı verirler. Aziz George gününde bazı hastalıklardan iyileştirmesi için kuzu kesilir. Romanyalılar St. George gününü kutlamaz ve bu günde kurban kesmezler. Rudari topluluğu kellik, hafif körlük, sağırılık, kekemelik, topallık gibi hastalıkların tedavisi amacıyla kuzu kurbanı sunarlar. Ayrıca kişi veya topluluğun kaderiyle ilgili kehanetler için de bu kurban kesilir (Kovalcsik, 2007:108-135).

HRİSTİYAN TÜRKLERDE KURBAN

1.Gagauzlar: Bulgaristan, Romanya ve Moldavya başta olmak üzere Balkanlarda ve eski Sovyet ülkelerinde dağınık olarak yaşayan Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan bir Türk topluluğudur. Birtakım farklı tarihlendirmelere rağmen, tahminen Sarı Saltuk'un ölümünden sonra, 1300'lerin başından itibaren Hristiyanlaşmaya başlayan Gagauzlar, dini hayatlarını ifade eden Allah, melek, şeytan, cennet, cehennem, hac,

hacılık ve kurban gibi olguları İslami terminoloji ile ifade etmektedirler. Bu, iki nedene dayanmaktadır: Birincisi, Osmanlıların Gagauz ülkelerinde uzun bir süre hem siyasal egemenlik kurmaları, hem de kültürel etkisinin olmasıdır. İkincisi de yine benzer ve bir birine bağlantılı nedendir; Osmanlının kültürel ve siyasal coğrafyasının etkisinde kalmış olan Hristiyan Karamanlıların Grek alfabesi ile yazmış olduğu Türkçe din kitaplarını Gagauzların da okumalarından dolayı, İslami terminolojiyi rahatça ve bolca kullanmışlardır. Bütün bunlara rağmen, İslami terminoloji ile ifade edilen Hristiyan kimlikli dini yaşantıları, büyük oranda İslam öncesi Türk inanış ve uygulamalarının etkisinde kalmıştır. İslam öncesi Türk geleneğinin bir parçası olan her önemli olay öncesi ve sonrasında kurban kesme ritüelini Gagauzlar, İslami bir adlandırmayla "Allahlık" biçiminde ifade etmektedirler (Güngör, 2016b:259-262; Güngör ve Argunşah, 2002).

Yahudilik ve İslam'da kurban tarihleri sabit iken, "Allahlık" kurbanı Gagauzlarda herhangi bir zaman ve yere bağlı kalmaksızın değişik zamanlarda sunulabilmektedir. Örneğin Yılbaşı törenleri için, 15 Ağustos Hz. Meryem gününde, Kasım ayında ve ayrıca kişinin istediği herhangi bir günde, aileden birinin ölüm yıldönümlerinde, ev temeli atılırken, yağmur duası niyetine, hastalıktan kurtulduktan sonra ve Hidrellez günlerinde kurban kesilebilir.

Bu günlerde kurban edilen kuzu veya diğer hayvanlar, aynı İslam öncesi Türk uygulamalarında olduğu gibi, önce takdis edilir ve kesildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz ve bütün kemikler bir bütün olarak korunur ve toprağa gömülür. Kurban zenginler tarafından yeni doğmuş kuzu veya koçtan yapılır. Kurban edilecek hayvan otlağa bırakılır ve herkes ona saygı gösterir, hayvan süslenir, sokaklarda gezdirilir, kurban vakti gelince de yörenin papazı onu kutsar ve Aya Gorgi ikonunun önünde "kurbancı" denilen kişiler tarafından kesilir. Eti, herkes tarafından ortaklaşa yenir.

Hidrellezde kesilen kurban; *kurban*, *qurbani*, *gorban* adlarıyla Balkanlardaki Müslüman ve Hristiyan halklar tarafından aynı niyet ve amaçlarla kesilir. Aşağıda da görüleceği üzere, kanlı kurban ritüeli bütün Türk halkları için olmazsa olmaz iken, Balkanlarda bütün Hristiyan halklar da aynı niyetlerle benzer amaçla kutlanmaktadır.

"Allahlık" olarak seçilen koyun veya siğir, hayvanların en iyisi ve en sağlıklısı olur, sürü ile otlatılmaz, işe koşulmaz ve serbest bırakılır. Eğer Allahlık hayvan birisinin bağına bahçesine girerse, engellenmez ve hatta hırsızlar bile dokunmaz. "Allahlık" kurban edileceği zaman, etini yemeğe herkes davet edilir ve bunun için gençler görevlendirilir. Böyle kurbanlar İslam öncesi Türklerde *ıduk*, *ızuk*, *itik*, *ıyık* adları ile anlatılırken, Yahudilerde Yom Kipur'da bulunan *Günah Keçisi* ve İslam öncesi

Araplarda da *Hami Bahire* ve *Saibe* adeti benzer uygulamaları yansıtmaktadır (Güngör, 2016a:253-258).

Gagauzlar'da ayrıca kansız kurban da bulunmaktadır. Bu ise, fakir ve düşkün kimselere yapılan maddi ve manevi yardım ve sadaka vermek biçiminde telakki edilir.

2.Çuvaşlar: Onuncu yüzyılın ilk yarısında dini ve kültürel değişim ortamına giren Çuvaş Türkleri, gerek Kazan Müslümanlarının, gerek Rusların din propagandaları arasında kalmasıyla karma bir topluluk halinde 1,5 milyon nüfusuyla senkretik bir hayat sürdürmektedirler. Bu bağlamda dini hayatlarını büyük oranda İslami terminoloji ile ifade ederlerken, İslam öncesi Türk inanç ve uygulamalarının izlerini hala yaşatmaktadırlar. Örneğin Peygamber, pıxambar; Şeytan, Suytan; Azrail, Izrail (Esree); Kurban, xarpan sözleriyle ifade edilmektedir. Burada dikkati çeken konu tabii ki kurban olgusudur. Zira, yukarıda ifade edildiği üzere, Hristiyanlıkta kesinlikle yasaklanmasına rağmen, Hristiyan Çuvaşlar arasında da kurban töreni yapılmaktadır.

3.Karamanlı Türkleri: Büyük bir ihtimalle sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Hristiyanlığı kabul eden Anadolu Karamanlı Türkleri, varlıklarını son yıllara kadar devam ettirmişler olup İslami-Türk bir çevrede kaldıkları şekliyle, onlar da kurban töreni yaparak geleneği sürdürmektedirler. Hatta aynı çevrede hayatını sürdüren Türkiye Gregoryan Ermenileri de kurban kesen bir Hristiyan topluluk olarak görülmekte ve diğer Hristiyanlar tarafından "kafir" diye tasvir edilmektedirler.

4.Hakas, Altay, Saha (Yakut), Dolgan ve Tofa Türkleri: Bu Türk toplulukları, günümüzde 2 milyona yakın nüfusları ile Sibiryta bölgesinde Hristiyanlık inancına sahip olup geleneksel Türk inanç ve uygulamalarını Hristiyan motifleri ile devam ettirmektedirler. Bununla ilgili olarak bu Hristiyan Türk toplulukları da "kurban" törenlerini "ata ruhlarına sunmak" suretiyle günümüzde devam ettirmektedirler.

SONUÇ

Gagauz, Karamanlılar ve Çuvaş Hristiyan toplulukları tarihlerinde Müslümanlarla birlikte yaşamış olmalarından dolayı, onlardan etkilendikleri ve kurban kestiklerini söylemek mümkün olsa da bu toplulukların kurban törenini sürdürmelerinin sebebini soylarının dip tarihinde aramak gerekir. Zira, Türkler Müslüman olmadan önce de Geleneksel Gök Tanrı dinlerinde iken, kutsal kabul edilen yer ve zamanlarda kurban kesmişler ve tığlamışlardır. Bunlardan başka *ıduk* dedikleri hayvanları kırlara başıboş bırakıp sütünden, yününden faydalanmadan, herhangi bir iş için kullanmayıp tanrıya başılamışlardır. Görüldüğü üzere, birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta değişik zamanlarda değişik nedenlere bağlı olarak Hristiyanlığı

kabul etmiş olan değişik Türk toplulukları, yüzyıllarca baskıcı üst kültür sayılabilecek Hıristiyan mezhepleri arasında yaşamalarına rağmen, bütün dinler arasında varlığını sürdürme gücü ve özgüveni olan Gök Tanrı inancını ve uygulamalarını günümüze kadar devam ettirmektedirler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, devam ettirilen ritüel, Hıristiyan motifi ile süslenmiş olmasıdır.

Skimic ve Hristov'un editörlüğünde hazırlanmış olan Balkanlarda Kurban adlı çalışma, alan araştırmalarına dayanmıştır. Bu eserde araştırmacılar Türk, Slav, Çingene, Makedon, Yunan, Bulgar gibi Müslüman ve Hıristiyan halkların yaşadığı alandan çıkardıkları sonuca göre, kurbanın bu coğrafyanın tarihi, dini ve kültürel bir uygulaması olduğu görüşünde olup, her ne kadar Hıristiyan motifleriyle zenginleştirilmiş olsa da temelini Balkanlarda yüzyıllarca siyasi ve kültürel egemenlik kurmuş olan Müslüman Türklere dayandırmaktadırlar. Halbuki, örneklerimizde de görüldüğü üzere, Müslüman Türklere uzakta olan Hıristiyan Türkler de kanlı kurban kesmektedirler. Ayrıca, Balkanlardaki İslam Öncesi Bulgar, Peçenek ve Oğuz egemenliğini kuran Türklerin her dönemde en önemli ritüeli olan kanlı kurban sunma uygulamasını kesinlikle dikkate almak zorunluluğu vardır.

Oliver Givre'nin Balkanlarda Kurban konulu doktora çalışmasında kurbanın bir Balkan ritüeli olduğuna dair ileri sürdüğü görüşün aksine, çok değişik coğrafyalarda değişik dinleri kabul etmiş olan Türkler, kabul ettikleri dinin kurbanı yasaklamasına rağmen, geleneksel Türk kültüründe vazgeçilmez ritüel olan kurbanı devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda, kanlı kurbanı kökten ilga etmiş olan Hıristiyanlığı çok değişik coğrafyalarda kabul etmiş olan Türk halkları, görüldüğü üzere kanlı kurbanı uygulamışlardır. Bu da bize, kurbanın bir Balkan ritüeli değil de Balkanlarda yüzyıllarca siyasi ve kültürel etki alanı oluşturmuş olan Türklerden kalan bir ritüel olduğu ve bunun da İslam öncesi Geleneksel Gök Tanrı inancına dayandığını ve onun günümüze ulaşmış bir formu olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Geçer, Genç Osman (2016), "Türkistan Gençlerinin Macaristan Seyahati (1928)", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslar arası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, cilt IV, s. 399-409.

Günay, Ünver- Harun Güngör (2015), *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*.

Güngör, Harun, Mustafa Argunşah (2002), *Gagauz Türkleri: Tarih, Dil Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara.

Güngör, Harun (2016a), "Gagauzlarda Kurban Kültü", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 253-258.

Güngör, Harun (2016b), "Gagauz İnanç ve Uygulamalarında Kurbanı Yeniden Düşünmek", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 259-262.

Güngör, Ali İsmail; (2017), "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları El Kitabı*, ed. Durmuş Arık, A. Hikmet Eroğlu, Ankara, s. 385-408.

Kovalcsik, Katalin (2007), "Gurbane as a Representation of Traditional Identity and Culture in an Oltenian Rudar Community", *Kurban in the Balkans*, pp.108-135.

Kutsal Kitap (2008), Yeni Yaşam yayınları, İstanbul.

Küçük, Abdurrahman (2015), *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara .

Marushiakova, Elena- Vesselin Popov (2007); "The Vanished Kurban, Modern Dimensions of the Celebration of Kakava/Hidrellez Among the Gypsies in Eastern Thrace (Turkey)", *Kurban in the Balkans*, pp. 33-50.

Oymak, İskender (2002), Gökçeada Hıristiyanlarında Kurban Geleneği", *Dini Araştırmalar*, c. 4, sa. 12, 2002 Ocak-Nisan, s. 169-180.

Özkan, A. Rafet, (2000); *Çingeneler*, Ankara.

Sobolev, Andrey N. (2007); "On Balkan Names for the Sacrificial Animal on St. George Day", *Kurban in the Balkans*, eds. Biljana Sikimić, Petko Hristov, Belgrade, pp, 15-32.

Zlatanović, Sanja (2007); "The Roma of Vranje: Kurban With Five Faces", *Kurban in the Balkans*, pp. 51-86.

**KALKANDELENLİ BİLİM ADAMI: PROF. DR. NİHAT KEKLİK'İN HİKMET
BİNASI TEORİSİ VE AKILLAR NAZARYESİ (TEORİSİ) HAKKINDAKİ
GÖRÜŞLERİ**

Kazım Yıldırım

Genişletilmiş Özet

Prof. Dr. Nihat Keklik (d. Balıkesir, Ayvalık 1926- ö. İstanbul, Erenköy, 01 Mart, 2017). Üsküp/Kalkandelen'den gelip Türkiye'ye yerleşen bir ailenin çocuğu olarak 1926 yılı Mayıs ayında Ayvalık'ta dünyaya gelen Nihat Keklik, Ayvalık Cumhuriyet İlkokulunu bitirdikten sonra eğitimini Galatasaray Lisesi'nde (1939-1948) sürdürdü. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Arap ve Fars Filolojisi Bölümü"ne girdi. Üniversite öğrenciliği sırasında 1952'de, altı aylığına, MEB tarafından İran'a gönderildi. 1953'te mezun oldu ve aynı yıl Felsefe Bölümünde Felsefe Tarihi Kürsüsünde Asistan oldu. Sonraki yıllarda bölümde Türk İslam Felsefesi Kürsüsü (Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim dalı)nü kurdu.

Keklik Hoca, "Hikmet Binası" benzetmesiyle (teorisiyle) felsefeyi, hikmeti, bilgiyi, bilimi ve bilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve ayrıca akıl, mantık ve kavramları anlaşılır kılmıştır. Keklik'e göre kısa cümlelerle, nükte ve metafor yoluyla anlatım, Türk Milletine has bir üsluptur. Mesela Farabi'nin, İbn Sina'nın, Mevlana'nın vb. üslubu böyledir. Kendisi de Türk Milletine has olduğunu belirttiği bu üslubu, ders anlatımında ve eserlerinin yazımında sürdürmüş, eserlerini yazarken, derslerini anlatırken metaforlar ve kısa cümleleri tercih etmiştir. Üslubuna bu çerçevede bakılınca Bilgi, Bilim, Tefekkür, Hikmet, Felsefe tanımında "Hikmet Binası" metaforunu kullanıyor. "Hikmet Binası" metaforu, Keklik Hoca tarafından akıl, düşünce, mantık, felsefe, bilim hikmet anlamlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini örneklerle ifade etmek bakımından kullanılmış önemli bir tanımlamadır. Bunu, "Hikmet Binası Teorisi" şeklinde de formüle edebiliriz. Tasarlayarak felsefeye kazandırdığı Hikmet Binası Teorisiyle; felsefe, hikmet, bilim ve düşünce gibi kavramların birbirleriyle olan ilişkilerini berrak bir şekilde anlaşılır kılmıştır.

Makalede, Keklik Hoca'nın Hikmet Binası Teorisiyle Türk İslam Felsefesinde Akıllar Teorisi (Nazaryesi) olarak bilinen ve Plotinus (205-270) tarafından geliştirilen Yeni Platonculuktan alınmış bir kavramla; Sudur (emanation:emanasyon) teorisi olarak da ifade edilen kavramın, Nihat Keklik tarafından ele alınışı işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Keklik, Akıllar nazariyesi, akıllar teorisi, sudur teorisi

Hikmet Binası Teorisi

O'na göre düşünce aktivitemizi ifade etmek üzere üç tane deyim kullanırız: Tefekkür, Felsefe ve Hikmet. Bunların ne anlama geldiğini açıkladıktan sonra birbirleriyle olan bağlantılarını ve somut bir şekilde tanımlarını yapıyor (Keklik, 1978, 3 ve 87).

"Hikmet: adeta bütün noksanları tamamlanmış büyük bir binaya benzer. Böyle bir binanın kurulması için muhtaç olduğumuz unsurlar şöyle sıralanabilir:

Akıl: bu binayı kurmak için sahip olmamız gereken arsadır.

Tefekkür: Kurulacak binanın planı gibidir.

Mantık: Onun temeli sayılır.

Kavramlar: Öreceğimiz duvarların ana unsurları olan tuğlalardır.

Bilgi: Tuğla (kavram)lardan örülen duvarlara benzetilebilir.

İlim: Duvar (bilgi)lerin birbirlerine bağlanmasıyla meydana çıkan bir oda gibidir.

Felsefe: Binamızı örten çatıya benzetilebilir.

Hikmet ise bütün bunlardan sonra ortaya çıkan tüm noksanları tamamlanmış olan binadır: Faaliyetimizin tamamıdır" (Keklik, 1978, 3-38)."

Keklik Hoca yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz basit örneğini açıklamak üzere şunları ifade ediyor: "Faaliyetimizin ilk aleti akıldır. Her şey bunun üzerine yükseltilir. O olmaksızın bir şey başarmak mümkün değildir. Tefekkür ise akla hareket vermektir. O'nu belli bir yöne sevk etmektedir: Tıpkı noksanları tamamlanmış bir makine (akıl çalışması) gibi bir aktivitedir. Yukarıda verdiğimiz örnek gibi o, akıl arsası üzerine kurulacak binanın bir mühendis tarafından hazırlanan planı sayılır. Şu halde binamızın temelini artık atabiliriz. Bu temel, nasıl önceden hesaplanmış ise, hikmet binasının temeli de hesaplanmış ve belli kurallara dayandırılmıştır. İşte mantık dediğimiz düşünce kuralları da böyledir. Sağlam temel üzerine kurulmayan bina bir gün nasıl çökerse, mantık kurallarına iyice dayandırılmayan hikmet dahi aynı şekilde yıkılır gider. Hikmet binasının arsası, planı ve temeli hazır olduğuna göre, artık duvarlarımızı örmeye başlayabiliriz. Bunun için kullanacağımız ana unsurlar, tuğlalardır. Bunlar insan bilgimizin ana unsurları olan mefhumlar (kavramlar) gibidir. Sonra bu kavramlar birbirlerine eklenerek küçük bilgiler (hükümler) ve onlardan da genel bilgi meydana gelir. Tıpkı tuğlalar sayesinde meydana çıkan bir duvar gibi. Aynı cinsten bilgilerin bir araya gelmesine ilim denir. Bu, adeta birbiriyle bağlantı kurulan dört duvarın birbiriyle bağlantı kurmasına benzetilebilir. Eskiden bu

yana ne kadar ilim meydana getirilmişse hikmet binasının miktarı da o kadardır. İlimler arasındaki münasebet dahi yan yana iki duvar arasındaki müşterek gibidir. Şimdi de tüm bunları bir çatıyla örtmek lazımdır. İlimlerin üzerini örten bu çatı ise felsefedir. Şu halde felsefe, bütün ilimleri, kendi kanatları altına alan umumi bilgi yahut: ilimlerden elde edilecek genel sonuç sayılır.

Eskiden filozof sayılan insan tipi bugün bağımsız ihtisas alanı teşkil eden bütün ilimleri bilen ve kendi zihninde toplayan kimseydi. Sonuç şudur: Bütün bu safhalardan geçerek tamamlanan binanın kendisi, (yani arsadan başlayıp her şeyin üzerine gelinen çatıya kadar saydıklarımızın bütünü hikmet adını alır. (Keklik, 1975, 8-9; Keklik, 1978, 3-38) Batıda da benzetmeler yaparak felsefeyi tanımlayanlar vardır. Mesela Descartes (1596-1650) felsefeyi ağaca benzeterek tanımlamıştır.

Akıllar (Sudur) Nazariye (Teori) si

Keklik Hoca, Türk İslam düşünürleri kozmoloji (âlemin yaradılışı) konusunda çoğunlukla Kuran'a dayanarak açıklama yapmışlardır diyor. Ona göre Allah, mahiyeti kendine ait ve aynı zamanda gayri maddi bir varlıktır. "oysa madde âlemindeki nesnelere, mürekkep (compose= birçok parçalardan meydana gelmiş) varlıklardır. Şu halde sormak lazım: Vahid (Bir) olan Allah'tan, ÇOKLUK (Kesret) âlemi nasıl meydana geliyor? Şayet Allah, bu kesret âlemini, kendisinden yaratmış olsaydı, o zaman Allah'ın bünyesinde kesret istidadı bulunmak gerekirdi. Oysa Allah'ın Vahid (BİR) olduğunu söylemiştik. Demek ki bu mümkün değil" (Keklik, 1975, 47).

Keklik' e göre işte tam da bu noktada filozofların imdadına sudur nazariyesi koşuyor. "Vacib el vucud" sözüyle vasıflandırdıkları Allah'ın, kendisi, maddi bir şey olmadığı halde, maddi nesnelere nasıl yaratabilir. Ayrıca "Yokluk"un insan zihninde bıraktığı mantıki güçlüğü de ortadan kaldırmak üzere, "ilm-el tekevün" konusunda akıllar nazariyesi (sudur teorisi) denilen ve oldukça ilginç bir takım kozmolojik açıklamalar yapma yolunu tercih etmişlerdir. Buna göre BİR olan Allah'tan ancak Bir olan bir şey sadır (sudur) olmuştur ki bu da İlk akıl (el-akl el evvel) dir. Böylece her yönden tek olan Allah'tan kendisinden sadır olan bu tek varlık, Onun tasavvuru'dur. "Tıpkı bir mühendisin, inşa edilecek bina için hazırladığı (tasarladığı) plan gibi, Allah dahi bu 'evren'in planı sayılabilecek olan bir 'tasavvur'a sahip olmuş, kendisinden böyle bir 'tasavvur' sadır olmuştur" (Keklik, 5.5.1975, 13; Keklik 1975, 47).

İlk Akıl'dan da bir şey sadır oluyor ve buna el akl el sani (ikinci akıl) deniliyor. Bundan da Üçüncü Akıl vs. sudur etmektedir. Fakat Akıllar'ın birbirinden sadır olması, sonsuza kadar gitmiyor. Çünkü emanation (=sudur) olayı, ONUNCU AKIL'da sona ermektedir. İç içe daireler halinde tasavvur edilen bu göklerin alemi'nin

ortasında ise, DÜNYA'mız bulunmaktadır. Onu kuşatan felek'e, 'Felek el Kamer' (Ay feleği) denilmektedir. Bunun da bir aklı vardır" (Keklik, 5.5.1975).

"Onuncu akla özel bir isim verilerek, ona aynı zamanda Faal Akıl (el akl el faal) deniliyor. İnsanların, dünya hayatında iken ulaşabilecekleri en yüksek mertebenin burası olduğu söyleniyordu. Keklik Hoca, Türk İslam düşünürlerinin bu akılla bilgi probleminde nasıl geçiş yaptıklarını ise şöyle izah ediyor: "bilgilerimizin idealleri (ilk modelleri) burada bulunuyormuş. Yeryüzündeki nesnelere adeta karanlıklar içinde ve dolayısıyla görülmez (idrak edilmez) halde iken, 'Faal Akıl', bir güneş gibi nesnelere ışıklandığı için, biz nesnelere idare ederiz denilmekteydi. Faal Akıl denilen Onuncu Akıl'a aynı zamanda felek el kamer (Ay Feleği) ismi veriliyordu. İşte Akıllar Nazariyesi denilen mesele budur. Görüldüğü üzere akıl sözü, burada da ayrı bir anlamda kullanılmaktadır" (Keklik, 1975, 48).

Türk İslam Filozoflarında Sudur teorisi, meşşai ekolünü sistemli hale getirmeye çalışan Farabi'nin (870-950) düşüncesinde şekillenmiştir. Farabi, Uyunu'l Mesail adlı eserinde öncelikle varlık (ontoloji) konusunda Kuran'a dayanarak açıklama yapma yolunu tercih ediyor. "Var olan her şey ikiye ayrılır. Birincisi, özü (zat) itibarıyla varlığı zorunlu olmayandır; buna mümkün varlık (mümkünü'l vücud) adı verilir. İkincisi, özü itibarıyla varlığı zorunlu olandır; buna zorunlu varlık (vacıbu'l vücud) denir" diyor (Farabi, Terc. Kaya, 1984 204). Aynı eserde Akıllar Nazariyesi başlığını taşıyan konuda da diyor ki:

"O'ndan ilk meydana gelen şey sayı olarak birdir; O da akıldır (il akıl= el akl el evvel). Bu ilk yaratılan akılda araz olarak birçokluk (kesret) vardır; çünkü O, özü itibarıyla mümkün, ilk olduğu için zorunlu bir varlıktır. Bu sebeple O, zatını da bilir, ilki de. Ondaki çokluk 'ilk'den değildir; zira varlığının mümkün oluşu Onun özü gereğidir. Bu akıl 'ilk'den kaynaklanan bir varlığa sahiptir.

İlk aklın varlığı zorunlu ve 'ilk'i de bildiği için Ondan başka bir akıl meydana gelir. Bundaki çokluk da yukarıda anlattığımız gibidir; varlığı mümkün olduğu için ve özünü bildiği için bu ilk akıldan öncül akıl; madde ve suretiyle "nefs" demek olan en yüksek gök (el-feleku'l-a'la) meydana gelir. Bu demektir ki, onun mümkün varlık oluşu ve özünü bilmesi, gök ve nefsin meydana gelmesine sebep olmuştur."

İkinci akıldan başka bir akıl ve en yüksek gök'ün altında başka bir gök meydana gelir. İlk akıl hakkında başlangıçta anlattığımız gibi, ikinci akılda da araz bakımından birçokluk olduğu için ondan başka akıl ve gök meydana gelir"(Farabi, Terc. Kaya, 1984, 206).

Plotinus ve İskenderiye ekolünden aldığı mirasla dönemine uygun bir şekilde geliştirdiği sudur teorisini Farabi, kendi tarzı içinde eriterek kendine has bir teori

haline getirmiştir. Farabi'den sonraki meşşai filozofları, başta İbn Sina ve diğer düşünürler kozmoloji konusunda genel olarak sudur teorisini kullanmışlardır. Fârâbî'nin din ile felsefeyi uzlaştırma arzusu, ona bir taraftan kendi dini-felsefi öğrenimi ve zihniyetinin vazettiği, diğer taraftan İslam kültürünün önceki kültürlerden miras aldığı bir yaklaşımın ürünüdür. Bu teoriye sonrasında İbn Sina sahip çıkarken Gazzali ise teoriyi ifade etmekle birlikte bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Farabi'den önce El Kindi (Feylesof el Arap) de (801-873) de, felsefe hakkında kaleme aldığı Risalesinde benzer görüşler ifade ediyor: Her şeyi yaratan ve ilk sebep olarak Allah'ı işaret ederken Onun zat ve sayı itibarıyla Bir olduğunu belirtiyor.

Akıllar Nazariye (Teorisi)'sinin Dayanağı

Akıllar nazariyesi veya sudur teorisi, yaratılış konusunda Türk İslam düşünürlerinin başvurduğu bir kavram ve açıklamadır. Keklik Hoca, çoğunlukla Kuran'ı Kerime dayanan Türk İslam düşünürleri, kâinatın sadece Allah tarafından ve "Yokluk "tan yaratılmış olduğunu kabul ederler diyor. "Fakat bu 'Yokluk' denilen şeyin, insan zihnindeki mantiki güçlükleri ortadan kaldırmak üzere de, "Akıllar Nazariyesi" (Nazariyet el-Ukul) adı verilen bir takım kozmolojik açıklamalarına girişirler. Şöyle ki: Allah, vacib el vücud (yani: varlığı zorunlu)dur. Başka bir deyişle: O'nun var olması gerekli ve zorunludur. Mahiyeti bakımından O, hiçbir şeye benzemediğine göre, maddi değildir; zaman ve mekânın dışındadır. Fakat Allah'tan başka olan şeyler (-ki eski deyimiyle buna masivallah denilirdi-), zaman ve mekân içindedirler. Yani bir başlangıç ve sonları vardır (tarih taşırlar). İşte bu çeşit varlıkların tümüne verilen isim: mümkün el vücud (yani: var oluşları mümkün) tabiriydi. Bir de, Yokluk (Adem) denilen şey bahis konusuydu. Buna da mümteni el vücud (yani: varlığı mümkün olmayan) ismi verilirdi" (Keklik, 1975, 16-17).

Keklik'e göre Kuranı Kerim'de yaratılışın Yokluk'a dayandırılarak açıklanması Türk İslam düşünürlerini akıllar teorisine (sudur) başvurmasını gerekli kılmıştır. Aslında bu teorinin dayanağı platinus (205-270)'tur. İster istemez şu soruyla karşılaşmıştır. Varlığın sebebi Yokluk ise (: yani varlık; görünür ve görünmez âlem Yokluk'tan yaratılmış ise), Yokluğun sebebi nedir? İbn'ül Arabi bu söze "Yokluğun sebebi sebebin yokluğudur" diyor (Keklik, 1966, 5; Keklik, 1975, 47; Yıldırım, 2011, 25). "Allah bir şeyi isteyince ona OL der, o da OLUR" (Kuran 36/2).

Neoplatonizm ve Sudur Teorisi İlişkisi

Yukarıda ifade edildiği gibi Yaratılışı mantık bakımından anlatabilmek için bazı Türk İslam düşünürleri Yeni Platonculuğun (Neoplatonizm) kurucusu Plotinus'tan (205-270) alınan bir kavrama başvurular: Bir'den ancak bir çıkar. Felsefesinin varlık mertebeleri düşüncesinin ilk basamağını teşkil eden "Bir", Plotinus'a (205-270)

göre, taşan ama bu taşmada azalmayan bir ırmak ya da ışık gönderen ama ışığı yaymada azalmayan güneş gibidir; bir çiçekten güzel kokuların sadır olması (çıkması) gibidir (Keklik, 1975, 47). Plotinus'un Bir'i bütün varlıkların kendisinden çıkıp geliştiği mutlak bir varlıktır. Bir'in taşmasında herhangi bir iç veya dış zorlamanın etkisi yoktur. Taşan varlıklar da asla Bir ile özdeş olamazlar. Çünkü taşmak, Bir'den, dolayısıyla mutlak varlıktan uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma ile de yaratıcı özelliklerini (tanrısallıklarını) ve "Mutlak Varlık"a olan yakınlıklarını biraz daha kaybederek, giderek artan bir eksilmeyle maddeye kadar inerler. Plotinus'a göre Bir'in ilk sudûru (Bir'den taşanı) 'Nous' (akıl) dur (Bir'den ancak Bir çıkar). Nous (akıl=ilk akıl0el akl el evvel) böylelikle çokluğa (kesrete) atılan ilk adımdır. Plotinus, Bir'e (:Mutlak varlık = Yaratıcı, Allah) en yakın varlık olan Nous'tan sonra taşan ise ruhtur ve Nous'a göre daha aşağı düzeyde, daha az mükemmelliktedir diyor. Ruh, bir yandan kendisinden taşıdığı Nous'a yaklaşırken diğer yandan organize ettiği maddeye yaklaşan konumdadır. Bu sistem böyle devam ediyor ve Plotinus'a göre varlık mertebesinin en alt seviyesindeki maddeye kadar iniyor. Plotinus ve Türk İslam düşünürleri, mutlak varlıktan sudur eden (taşan) çokluk alemi (kesret) kademe kademe var olarak kainatın oluşumu gerçekleşmiştir. Ona göre varlık mertebeleri düzeninde yer alan varlıklar her durumda kendinden önceki varlığın temasını gerektirir. Bu söz konusu varlık mertebelerinde aşağı doğru inildikçe varlıkların etkinlikleri ve güçleri mükemmelliklerine göre de azalmaktadır (Keklik, 1975 47; Keklik 5.5.1975, 13).

KAYNAKÇA

Farabi (1984), Uyun'ul Mesail, (Çeviren Mahmut Kaya: Felsefenin Temel Meseleleri), Felsefe Arkivi, Sa. 23, ss.203-212, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Keklik, Nihat (1975), Türk İslam Felsefesi Temel Bilgiler Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul Yüksek öğretmen Okulu), Teksir, İstanbul.

Keklik, Nihat (1978), Felsefe; Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, Çağrı Yayınları, İstanbul.

LANGUAGE STANDARDIZATION, LANGUAGE CHANGE AND THE LINGUISTIC MARKETPLACE IN THE BALKANS

Costin-Valentin Oancea

ABSTRACT

The term 'linguistic market(place)' is used in sociolinguistics to depict differences in the evaluation and usage of varieties (Sankoff and Laberge 1978, Coulmas 1992, Eckert 2000). The linguistic marketplace describes the way in which language is used in the give-and-take of social interaction. Language is seen as a powerful tool which assigns value, status and power. One can infer many things from a person's speech. For example, Received Pronunciation in England has a high symbolic value. It is the accent used by the BBC and by Queen Elizabeth II, as well as the members of the Royal family. Standard English is more prestigious and highly valued than nonstandard English.

The linguistic behaviour of individuals is directly connected to their socioeconomic activities. Therefore, social class plays a vital role in how a person speaks, i.e. uses language. Actors, teachers, receptionists, etc., use a certain variety of language which is closer to the standard one, given their profession. In Romania, as well as in other countries from the Balkans, the socioeconomic status of a person can influence the way they speak. The aim of this paper is threefold: to identify social classes in Romania (if there are any); to analyse the impact of social class on language use in Romanian, and to see how speakers accommodate their language according to different situations. The qualitative analysis relies on a corpus of spoken Romanian collected between 2013 and 2017. In this paper we use the concept 'linguistic marketplace' because it can illustrate the impact of the following factors on language use: (i) social context; (ii) power; (iii) knowledge. We will show that different Romanian politicians, for example, who have high social status given their profession, make use of standard speech in some situations and nonstandard speech in other situations. The latter use is usually regarded as untypical of speakers with high social status.

Keywords: linguistic marketplace, standard and nonstandard language, Romanian, language change, social class, power

REFERENCES

Coulmas, F. 1992. *Language and economy*. Cambridge, MA: Blackwell.

Eckert, P. 2000. *Linguistic variation as social practice*. Oxford: Blackwell.

Sankoff, D., and Laberge, S. 1978. The Linguistic Market and the Statistical Explanation of Variability. In Sankoff, D. (ed.), *Linguistic Variation: Models and Methods*. New York: Academic Press, 239-250.

UKRAYNA KRİZİ SONRASINDA KIRIM'IN RUSYA TARAFINDAN İŞGALİ VE SONUÇLARI

Prof. Dr. S. Ridvan Karluk³⁸

ÖZET

Kırım; tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan, birçok devletin ele geçirmeye çalıştığı stratejik öneme sahip bir yarımadadır. Devletlerin bu yarımada da söz sahibi olmak istemesinin sebebi coğrafi konumunun yarımadaya yüklediği önem ve bunun yanında ifade ettiği tarihi ve kültürel geçmişidir. Ukrayna'nın bir bölgesi olan Kırım'ın Rusya tarafından işgali, uluslararası hukuka aykırıdır. Günümüzde başta Eskişehir olmak üzere Kırım'daki Tatar nüfusundan daha çok Kırım Tatar Türkü Anadolu'da yaşıyorsa, bunun sebebi Kırım Hanlığı'nın Rus nüfuzuna girmesidir. Kırım'dan Türkiye'ye kitle göçleri, Kırım Hanlığı'nın ortadan kaldırılarak Rusya İmparatorluğu'nun Kırım'ı ilhak etmesinden sonra başlamıştır. Kırım Ukrayna'dan kopunca Kırım'da yaşayan Kırım Türkleri bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir. Kırım Türklerinin olumsuz etkilenmesinin önlenmesinde, Batı dünyası kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin de desteğine ihtiyaç vardır. Kırım Tatar Türklerinin Mayıs 1944 sürgünü, Kırım Tatarlarına yönelik bir soykırım (jenosid) suçudur ve insanlık ayıbıdır. Kırım Tatar Türklerinin hakları, Rusya'nın Kırım'ı ilhakından sonra da kendilerine iade edilmemiş, Kırım'da değiştirilen Türkçe yer isimlerinin iadesi Ukrayna yönetimi tarafından başlatılmışken işgalci Rus yönetimi tarafından durdurulmuştur. Rus yönetimi Kırım'ın Türkçe olan ismini Tavriya olarak değiştirme sürecini başlatmıştır. Kırım'da vatanlarından diktatör Stalin tarafından sürgün edilmiş Kırım Tatar Türklerinin bir daha bu sürgünü yaşamamaları için Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu konuda Putin nezdinde ağırlığını hissettirmesi, Türkiye'de yaşayan Kırım Türkleri için çok önemlidir. Kırım, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya arasında bir barış ve huzur köprüsü olmalı, şövenist yaklaşımlara ortam hazırlayan bir alan olmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kırım'ın İşgali, Ukrayna Krizi, Kırım Tatar Sürgünü, Kırım Tatar Türklerinin Hakları, Kırım'dan Büyük Göç, Kırım'ın İlhakı

³⁸ Akev Üniversitesi, Antalya

THE RESULTS OF INVASION OF CRIMEA BY RUSSIA FOLLOWING THE UKRAINE CRISIS

SUMMARY

Crimea is a peninsula which hosted many important civilizations. It is also a strategically important peninsula that many States desired to occupy. The reason that the States would like to have a say on the peninsula is its important geographical location, the cultural and historical background. The invasion of Crimea (which is a part of Ukraine) by Russia, is against the international law. The reason that there are more number of Crimean Tatar Turks in Anatolia (primarily in Eskişehir) compared to the Tatar population in Crimea is; the Russian influence on Crimea. The mass immigration from Crimea to Turkey has started following the invasion of Khante of Crimea by Russian Empire. The Crimean Turks affected negatively by the separation of Crimea from Ukraine. In order to prevent this negative effect, the support of Turkish Republic as well as the Western World is needed. The May 1944 deportation of Crimea Tatar Turks is a shame of humanity and a genocide crime against Crimean Tatars. The rights of Crimean Tatar Turks has not been given also after the invasion of Crimea by Russia. Hence, the process of restitution of Turkish names to locations in Crimea had been started by Ukraine but it was stopped by Russia after the invasion. The Russian administration has started the process of changing the Turkish name of Crimea to Tavriya. It is very important for Crimean Turks living in Turkey that, the President Erdoğan influence Putin, in order to prevent deportation which is similar to the dictator Stalin deportation of Crimean Tatar Turks. Crimea should be a bridge of peace and tranquility between Russia and Turkish Republic and should not be a field that prepares environment to chauvinistic approaches.

Key Words: Invasion of Crimea, Ukrainian Crisis, Deportation of Crimea Tatars, Rights of Crimean Tatar Turks, Mass immigration from Crimea, Annexation of the Crimea

GİRİŞ

Kırım, Sovyetler Birliği döneminde 1954 yılından 1991'e kadar Ukrayna'nın bir bölgesi (oblast) olmuş, (ICFC, 1954:30) bu yıldan sonra Rusya'nın işgaline kadar Ukrayna'ya bağlı Kırım Otonom Cumhuriyeti (Autonomous Republic of Crimea) olarak kalmıştır (İnalçık, 1944:185). Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in 23 Şubat 2014 tarihinde görevden alınması ve Rusçanın ülkenin ana dillerinden biri olmasının kaldırılması sonucunda başlayan Ukrayna kriz sürecinde Kırım Rusya tarafından işgal edilmiştir. Kiev Uluslararası Sosyolojik Araştırmaları Merkezi'nin yaptığı bir çalışmaya göre Kırım'da halkın yüzde 97'si, Doneski'de yüzde 93'ü,

Luganskaya'da yüzde 89'u, Odesa'da yüzde 85'i, Zaporozskaya'da yüzde 81'i, Harkov'da yüzde 74'ü, Dnepropetrovskaya'da yüzde 72'si ve Nikolayevskaya'da da yüzde 66'nın Rusçayı ana dil olarak konuşması, Kırım'ın ilhaki için gerekçelerden biri olmuştur.

Rus yanlısı milisler, Kırım yarımadasındaki stratejik noktaları ele geçirerek 26 Şubat gecesi Kırım'ın tek taraflı ilhak edilme sürecini başlatmıştır. İşgal sonrasında oluşan yeni yönetim, Rusya'ya katılım kararını 6 Mart'ta alarak 16 Mart 2014 tarihinde referanduma götüreceğini açıklamıştır (Karluk, 2015:3). Aynı tarihte Birleşmiş Milletler Genel Kurulu referandumu hukuk dışı saymıştır. Almanya Başbakanı Angela Merkel 9 Mart'ta Kırım'da yapılacak referandumunu, Ukrayna anayasasına ve uluslararası hukuka aykırı bulunduğunu belirtmesine rağmen yaklaşık 1 milyon 200 bin seçmenin bulunduğu Kırım'da referandum yapılmıştır. Referandum, 23 ülkeden 135 gözlemci tarafından izlenmiştir.

Avrupa Birliği referandumunu 'kanunsuz etkinlik' olarak tanımlamıştır. 15 Mart 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, sözde referandumun 'geçersiz' olarak ilan edilmesini öngören kararı görüşmüştür. Karar Rusya tarafından veto edilmiş, Çin ise çekimser kalmıştır. Venedik Komisyonu, Avrupa Birliği ve ABD, yasa dışı olarak yapılan sözde referanduma karşı çıkmıştır. Katılanların yüzde 93'nün Rusya ile birleşmekten yana oy kullandığı referandumda Kırım Tatar Türkleri, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olduklarından referandumu boykot etmiştir. Referandumda halka, "*Rusya'ya bağlanmaya razı mısınız?*" ve "*1992 yılı Kırım Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi ve Kırım'ın Ukrayna'nın bir parçası olmasına razı mısınız?*" soruları yöneltilmiştir.

Referandumdan 2 gün sonra 18 Mart'ta Kırım'ın yeni yönetimi ile Kırım ve Sivastopol'un Rusya'ya Bağlanması ve Yeni Federal Bölgeler Oluşturulması Anlaşması imzalanmış, Anlaşma Duma'da 442'ye karşı 1 oyla ve Federal Konsey'de oybirliğiyle onaylanmış ve Rusya tarafından Kırım ilhak edilmiştir (Alice, 2014:22). Böylece Rusya, 1994 yılında Budapeşte Mutabakatı ile kabul ettiği Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü Kırım'ı işgal ederek ortadan kaldırmıştır (Kreindler, 1986:387). Rusya, Kırım'ın BM şartlarına uygun olarak bağımsızlığını ilan ettiğini savunmuş, Kırım'daki sürecin Kosova'daki süreçle aynı olduğunu öne sürmüştür.

İlhak, Rusya dışında Afganistan, Nikaragua, Venezüella ve Suriye tarafından tanınmıştır. Bir anlamda Suriye Rusya'nın doğal müttefiki olduğunu bu şekilde göstermiştir. Bu devletlerin yanında de facto devletler Abhazya, Dağlık Karabağ ve Güney Osetya ilhaki uygun bulmuştur. Ukrayna devletinin toprağı olan Kırım'ın Rusya tarafından ilhaki, başta Türkiye olmak üzere Avrupa Konseyi ve Batı dünyası tarafından tanınmamıştır. Kırım'ın Rusya'ya bağlanması sonrasında Tatarca, Kırım'daki üç resmi dilden biri sayılmış ve Tatarlara parlamento, hükümet ve yerel

yönetimlerde belli oranda temsil hakkı sağlanması öngörülmüştür. (APA: 2014) Fakat buna rağmen gelişmeler bu yönde olmamıştır (Paschynmay, 2016).

Tarihte Rus Çarlığı ile Osmanlı, Rusya ile Türkiye hiçbir dönemde gerçek anlamda dost olmamıştır. Türkiye ve Rusya arasında 500 yılı aşkın ilişkilerde taraflar arasındaki 11 savaşın sadece dördünde Osmanlılar galip gelebilmiş, yedi savaş ağır mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Rus Çarı 1'nci Nikolay'ın St. Petersburg'da 9 Ocak 1853 tarihinde söylediği "*Kollarımız arasında hasta, ağır hasta bir adam var*" ifadesindeki hasta adam, Osmanlı Devleti'dir (Prelude, 2017). Terim ilk defa 12 Mayıs 1860 tarihinde The New York Times'ta yer almıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Tatar Türklerinin vatan Kırım'dan ayrılarak Türkiye'ye göç etme süreci hızlanmıştır. Kırım'ın Rusya tarafından işgali sonrasında göç, bu defa Ukrayna'ya yönelik olarak devam etmektedir.

KIRIM'IN İŞGALİNİN TÜRKİYE VE BÖLGE ÜLKELERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Kırım; tarih boyunca önemli uygarlıklara ev sahipliği yapan, birçok devletin ele geçirmeye çalıştığı stratejik öneme sahip bir yarımadadır. Devletlerin Kırım'da söz sahibi olmak istemesinin sebebi coğrafi konumunun yarımadaya yüklediği önem ile Kırım'ın tarihi ve kültürel geçmişidir (İnalçık, 1994:27). Enerji, güvenlik, ekonomi, ideoloji, kültür gibi başlıklarda düşünüldüğünde Kırım, stratejik önemde bir yarımadadır. Rusya, Kırım yarımadasında kiraladığı üsler ve limanlarla varlığını devam ettirerek kendisini unutturmamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Rusya, Bulgaristan ve Romanya üzerinde kurduğu nüfuz ile Karadeniz'de önemli bir devlet idi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Karadeniz'e kıyıdaş Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Rusya varken, dağılmadan sonra kıyıdaş devletlere Ukrayna ve Gürcistan da eklenmiştir.

Sovyetler Birliği sonrasında Rusya dışındaki kıyıdaş devletler AB-NATO ve Batı çizgisine kaymış, Bulgaristan ile Romanya AB ve NATO'ya üye olmuştur (Karluk, 2014:101). Gürcistan ve Ukrayna'nın Batı ittifakına yönelme girişimleri Rusya'yı endişelendirmiştir. Bu sebeple Rusya, geçmişten kaynaklanan sömürgeci bakış açısıyla bölgedeki önemli jeopolitik alanlarda etkili olma çabası içine girmiştir. 2008 yılında Gürcistan'da çıkan olaylara doğrudan müdahil oluşu ve Ukrayna krizinde aldığı inisiyatifle Kırım'ı ilhakı, Rusya'nın Batı ittifakına meydan okuyuşu olarak değerlendirilebilir.

Rusya, Sovyetlerin dağılmasıyla Karadeniz'de aldığı darbeyi, Kırım'ı işgaliyle fırsata çevirmeye çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Rusya'nın özellikle kıyı şeridinde söz söyleme hakkının artması, önemli bir diğer tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Münhasır Ekonomik Bölgesi Kırım'ın ilhakıyla genişlemiş, Karadeniz'de Rus hakimiyetini artırıcı bir durum ortaya çıkmıştır. Kırım'ın ilhakının bir diğer

önemli sonucu ise, Rusya'nın güvenlik perspektifli yaklaşımını yoğunlaştırması olmuştur. Kırım'ın Sivastopol (Akyar) şehrinde Rus deniz filosu bulunduğu için Rusya, Karadeniz'in kontrolünde önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Ukrayna krizi sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırım dahil Ukrayna'nın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini açıklamıştır. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu Ukrayna'da yaşanan krizden sonra Kırım Tatarlarını korumanın Türkiye'nin sorumluluğu olduğunu söylemiştir. Davutoğlu, Dışişleri Bakanlığı dönemine denk gelen krizin ilk günlerinde yaptığı açıklamada Kırım Parlamentosu'nun, Ukrayna toprak bütünlüğüne ve uluslararası hukuka aykırı karar almamasını ve sorunun Ukrayna içinde çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat, Suriye ve Mısır krizlerindeki sert tepkiyi göstermemiştir. Bunda, Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik ilişkileri etkili olmuştur.

2016 yılında Rusya'ya ihracat bir önceki yıla göre yüzde 51,7 azalarak 1,733 milyar dolara gerilemiş, ithalat ise yüzde 25,7 daralarak 15,1 milyar dolar olmuştur. Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, bu ülkeye yönelik tepkinin dozunu azaltmıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen uçak krizi sonrasında Rusya'nın bazı tarım ürünlerimize ithalat yasağı koyması, Türk mallarının gümrüklerde olağan dışı kontrollere tabi tutulması, Türk vatandaşlarının istihdam edilmelerine kısıtlama getirilmesi, 1 Ocak 2016 tarihinden sonra vize muafiyet anlaşmasının tek taraflı olarak askıya alınması, dış ticaretin daralmasına yol açmıştır. Türkiye'yi 2014 yılında 4,479 milyon Rus vatandaşı ziyaret etmiştir. Böylece Türkiye, Rus vatandaşlarının en çok ziyaret ettiği ülke konumuna gelmiştir. Uçak krizi sonrasında Türkiye'ye yönelik charter seferleri ve paket turların yasaklanması, Rus turist sayısında önemli azalmaya yol açmıştır. Bunun sonucunda 2016'da turist sayısı 860 bine gerilemiş, bu durum Türk turizmini olumsuz etkilemiştir.

Ukrayna Rusya gerginliğindeki gelişmeler üzerine Turkish Forum'da (ABD) 4 Mart 2014 tarihinde yayınlanan 'Kırım'da Franz Ferdinand Olayı Yaşanmasın' başlıklı yazımda şu tespitte bulundum: *"Sadece Rus kökenli milletvekillerinin çağrıldığı, Kırım Türklerinin ve Ukraynalı temsilcilerinin katılmadığı Parlamento'nun almış olduğu bu karar Batı dünyası ve Avrupa Birliği tarafından tanınmamalıdır. Toplam 100 milletvekilinden sadece 64'nün katıldığı oturumda karar, 55 vekilin evet oyu ile alınmıştır. Silahların gölgesinde alınan kararlar demokratik ülkelerde asla geçerli olamaz."* (Karluk, 2014). Yazımda, Ukrayna'nın bölünebileceğine, bundan hem Türkiye ve hem de Kırım Tatar Türklerinin zarar görebileceğine dikkat çektim. Benzer bir değerlendirmeyi Soli Özel 23 Şubat 2014 tarihli yazısında, SBF'den arkadaşım olan Prof. Dr. İlber Ortaylı da 27 Şubat 2014 tarihinde NTV'de açıklamıştı.

ÇARLIK RUSYA, SOVYETLER BİRLİĞİ VE RUSYA FEDERASYONU DÖNEMLERİNDE KIRIM'DA TATAR TÜRKLERİNE YÖNELİK ASİMİLASYON POLİTİKALARI

Kırım Türkleri, 1420 yılında Altın Orda (Altın Ordu) Devleti'nden (1240-1443) ayrılmış ve Kırım Hanlığı olarak bağımsızlık kazanmıştır (Kırımlı, 2017). Bu devletin yıkılışından sonra kurulan Hanlık, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır (Fisher, 2014). Anlaşma ile Kırım Hanlığı bağımsız bir bölge (oblast) olarak Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından kabul edilmiştir (İnalçık, 1944:185). Bunu fırsat bilen Rusya, Kırım Hanlığını yok etmek için girişime başlamıştır. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet isimli kitabında bu duruma dikkati çekmiş, bağımsızlık kurularak Rusya'nın Kırım Tatarları üzerine sağlamış olduğu himaye hakkı ile Kırım'ı manen istila ettiğini yazmıştır. Rus Çariçesi 2'nci Katerina'nın Hanlık tahtından Devlet Giray'ı indirip yerine himaye ettiği Şahin Giray'ı getirmesi (Giray, 2013:78) üzerine Osmanlı Padişahı 1'nci Sultan Hamit, "*Rusların asıl amacının Kırım'ı ilhak etmek olduğunu*" açıklayarak bir tarihi gerçeğin altını çizmiştir (Aydingün, 2007:113).

Kırım'ın Rusya tarafından 1783 yılında işgal edilmesinden sonra (Fisher, 2008:123) Kırım'dan büyük göç başlamış, 10 Ocak 1792 Yaş Anlaşması ile Kırım Rus Çarlığı'nın himayesine girmiş, Anlaşma sonrasında Osmanlılar Dinyester'e kadar tüm tartışmalı bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. (İnalçık, 1982) 1812 Bükreş Anlaşması sonrasında da Kırım Hanlarına ait olan tüm bölge Rus egemenliği altına girmiştir. Halil İnalçık Kırım'ın Ruslar tarafından işgalini şöyle yorumlamıştır: "*Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Münnich kumandasında Kırım yarımadasını istila etti. Bahçesaray zapt edilerek yakıldı; 2000 ev ile han sarayı kül oldu. Bu arada Selim Giray'ın kurduğu zengin kütüphane mahvoldu. Kalgayların merkezi Akmescit aynı akıbete uğradı. Ruslar, Lascy idaresinde 1737 ve 1738 yıllarında da gelerek tahribatı sürdürdüler.*" (İnalçık, 2002: 453) Kırım'ın çeşitli bölgelerini 1665-1666 yıllarında 4'ncü Mehmet Giray Han'ın davetlisi olarak ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre 17'nci yüzyılda Kırım'ın başkenti Akmescit'te bir iki katlı ve kiremit örtülü 2000 ev, 200 dükkan, ikisi taş minareli beş cami, üç mahalle mescidi, han ve hamamlar bulunmaktadır. Şehir halkının tamamını Kırım Tatarları oluşturmaktadır (Dankoff ve Tezcan, 2012).

Rus Çariçesi Katerina'nın generali Grigoriy Aleksandroviç Potemkin, Karasu Bazar'da 2'nci Katerina'nın Kırım'ı kendi ülkesine kattığına ilişkin bir bildiri yayınlamış, Kırım Tatarlarından bu duruma razı olmayıp gitmek isteyenlere yollarının açık olduğunu açıklamıştır (Uehling, 2004:27). Çariçe Katerina'nın Kırım politikasının sonucu olarak Tatarlar Osmanlı İmparatorluğu'na göçe zorlanmış, yerlerine Ruslar iskan edilmiştir (Kırımlı, 1996:122). Yaş Anlaşması sonrasında

Kırım'ın Rusya tarafından işgali, Kırım'da etnik nüfus yapısını değiştirmiştir. Ukrayna Ansiklopedisi'ne göre 1775 yılında Kırım nüfusunun yüzde 80'i Tatarlardan (200 bin) oluşurken, 1897 yılında Tatar nüfus 194 bine (%35,5) düşmüştür. 1926 yılında oran yüzde 25,1'e gerileyerek 179 bine inmiştir (IEU, 2017). Bu yılda Tatarların büyük çoğunluğu (%42,4) Güney Kırım'da yaşamaktadır. Bir asır sonra Kırım Tatar Türkleri azınlığa düşmüştür. Bunda, geçen süre içinde Tatarlara yönelik izlenen asimilasyon ve baskı politikalarının büyük rolü olmuştur. 1783 ve sonrasında yüz binlerce Kırım Tatarı, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına göç etmiştir. Alan Fisher'in tahminine göre 1783-1784 yıllarında yaklaşık 8 bin ve 1785-1788 arasında yaklaşık 100 bin Tatar anavatanını terk etmiştir (Fisher, 2008). Bunu 1802-1803, 1812-1813 ve 1830'lu yıllardaki dalgalar izlemiştir. 1802-1803 yılları dışındaki göç dalgalarının Osmanlı-Rus savaşlarının ardından gerçekleşmesi dikkat çekicidir. 1912 yılında Romanya Köstence'de doğan babam rahmetli Süleyman Karluk ve ailesi, bu göçmenlerdendir. Kuzenlerim günümüzde Köstence'de yaşamaktadır. Büyük göç dalgası 20'nci yüzyıla kadar devam etmiştir.

Rusya'da iktidar, Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917 tarihinde (7 Kasım 1917) Vlademir İlich Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmiştir. 1917 yılında Bolşevik devriminin başarıya ulaşması üzerine Çarlık Rusya'sı yıkılınca Bolşevikler iki gün içinde Kırım'ı işgal etmiştir. 26 Aralık 1917 tarihinde Kırım Tatar Milli Kurultayı Kırım anayasasını kabul etmiş ve Kırım Demokratik Ahali Cumhuriyeti'nin kurulduğu açıklanmıştır. (Karatay, 2016) Bu Cumhuriyet Türk tarihindeki ilk Cumhuriyet olması bakımından önemlidir. Kurulan hükümetin başkanı ve Adalet Bakanı Numan Çelebi Cihan, Dışişleri ve Harbiye Bakanı Cafer Seydahmet Kırimer, Maarif Bakanı Ahmet Özenbaşı, Maliye ve Vakıf İşleri Bakanı Seyitcelil Hattat Diyanet İşleri Bakanı Ahmet Şükrü olmuştur. Bolşevikler Numan Çelebi Cihan'ı 23 Şubat 1918 tarihinde cezaevinde yargılamadan kurşuna dizmiştir. Bu, Rusya'nın Kırım'da işlediği ilk cinayettir. Lenin, 18 Ekim 1921 tarihinde bir Kararname çıkararak Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Durham, 1988:33).

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar Nisan 1918'de Kırım'a girmiştir. 8 Mayıs 1918 tarihinde Akmesit'te Tatar Parlamentosu toplanmış ve 18 Mayıs 1918'de Kırım Müslüman Parlamentosu kendisini geçici olarak Kırım Parlamentosu ilan etmiştir. Savaşın sona ermesinden sonra Bolşevikler 1919 yılı yazında Kırım'ı işgal etmişler, Tatarlara karşı daha insancıl davranmışlar fakat Beyaz Rus Generali Wrangel orduları karşısında Kırım'da fazla tutunamamışlardır. General Wrangel başlangıçta Tatarlara karşı ılımlı bir politika izlemiştir. Bolşeviklerin 11 Kasım 1920 tarihinde Kırım'ı üçüncü defa işgal etmelerine kadar Tatarlar anavatanlarında seslerini duyurmaya devam etmiş ve bu sebeple Wrangel'in zulmüne uğramışlardır (Fisher, 2014). Yeni yönetim Kırım İdaresi'nin başına Macar Komünisti Bela Kuhn'u getirmiştir. Kuhn, Kırım Tatarlarına şiddet ve zulüm uygulamıştır. Artan tepkiler

üzerine Bolşevikler Kırmımlı mahkumları affetmiştir. 1928 yılında Arapça Tatar alfabeti Latin harfli alfabe ile değiştirilmiş, 1938'de Latin'den Kiril alfabetine geçilmiş ve devlet kadrolarındaki Tatarlar ayıklanmaya başlanmıştır (Ülküsal, 1980:87).

Kırım, 2'nci Dünya Savaşı'nda bu defa Nazi Almanya'sı tarafından işgal edilmiştir. Savaşın bitmesine yakın 8 Nisan 1944 tarihinde Bolşevik Kızıl Ordu Birlikleri Alman işgalindeki Kırım'a girerek Tatarları cezalandırılmaya başlamış, onları Almanlarla işbirliği yapmakla suçlamıştır (Allworth, 1988:29). 17 Mayıs 1944 gecesi Kızıl Ordu birlikleri 230 bin kişiyi (Paschynman 2016) yanlarında çok az eşya ile birlikte trenlere doldurarak sürgüne göndermiştir. Taşkent, sürgün kurbanlarının dağıtım merkezi olmuştur. Bu, bir gizli soykırımdır (hidden genocide). Gizli soykırım Ukrayna tarafından tanınmıştır (Williams: 2015). Sürgüne gönderilen Tatarlarda erkeklerin azlığı, bir kısmının Kızıl Ordu ve partizan gruplarında görev alması, bir bölümünün de Almanya'ya götürülmesine bağlanabilir. Rus-Sovyet rejimi tarafından sürgüne gönderilen Tatarların yarısı 22 gün süren yolculuk ve sonrasındaki birkaç ay içinde soğuk, hastalık ve açlıktan hayatlarını kaybetmiştir.

Neşe Sarısoy Karatay, Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında Türkler kitabında bu durumu şöyle anlatmaktadır: "*Bir oğul Alman, diğeri Sovyet askeri oldu. Kendi halklarını korumaktan başka amaçları yoktu. Savaştan sonra vatanlarına geri dönenleri idamlar ve sürgünler bekliyordu. Kızılordu'ya hizmetin ödülü ise yüz binlerin sürgünü ile sonuçlandı! Savaşta hiçbir suçu olmayan Kafkas Halkları ve Kırım Tatarları, adeta soykırıma dönüşen bu zorunlu sürgünde nüfuslarının yarısını kaybetti. Analar çocuğunu, bebeler anasını kaybetti.*" (Karatay, 2011). Anlatılan odur ki, Arabat adlı balıkçı köyünün ahalisinin sürülmesi o gün unutulmuş, durumu fark eden Kızıl Ordu komutanı köylülerin bir gemiye bindirilmesini ve geminin Karadeniz'de batırılmasını emretmiştir. Cengiz Dağcı, Korkunç Yıllar kitabında Ruslarla Almanların arasında kalan ve birinden zulüm diğerinden iki yüzlülükten başka bir şey görmeyen Kırım Türklerinin yalnızlıklarını anlatır (Dağcı, 2017).

Bazı Sovyet tarihçileri Tatarların Sovyetler Birliği'ne ihanet ettiğini iddiasında olmalarına rağmen gerçek öyle değildir. Kızıl Ordu'da veya partizan grupları arasında da çok sayıda Kırım Tatarı yer almıştır. 1941 yazında SSCB'de seferberlik ilan edildiğinde 20 bin Tatar Kızıl Ordu'da silah altına alınmış, bunlardan 80 Kırım Tatarı kahramanlık madalyası almıştır. Ahmethan Sultan adlı pilot bunlardan biri olup, iki defa kahramanlık madalyasıyla onurlandırılmıştır. Rus kaynakları Sultan'ın, "*Ben ne Tatar ne de lak kahramanıyım. Ben Sovyetler Birliği kahramanıyım. Peki kimin oğlu? Anamla babamın*" diyerek Sultan'ın Kırım Tatarı olduğunu inkar etse de, Sultan'ın annesinin Kırım Tatarı olduğunu kabul etmektedirler: "*Anasını adı Nasıba idi. Anası Kırım Tatarıydı.*" (Spurnik, 2012). Sultan'ın hikayesi 2013 yılında Rusları

da derinden etkileyen bir filme konu olmuştur. Rifat Mustafa liderliğindeki bir Tatar Birliği de Nazilerin elindeki 46 mahkumu kurtarmıştır. Kırım Tatarlarını hain, işbirlikçi, casus olarak damgalamak büyük haksızlıktır.

Kırım'ın işgalinden sonra 1921 yılında kurulan Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (Crimean ASSR) 30 Haziran 1945 tarihinde son verilmiştir. Böylece Kırım, Sovyetler Birliği içinde bir bölgeye dönüşmüş, Kırım'a orta Rusya'dan ve Batı Ukrayna'dan sürgüne gönderilen Tatarların yerine göçmenler yerleştirilmiştir. 19 Şubat 1954 tarihinde Başkanlık Kararnamesi ile Kırım Ukrayna'ya bağlanmıştır. 5 Eylül 1967'de Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı olan Ukraynalı Nikolay Viktoreviç Padgorniy, Kırım'da Yaşamış Tatar Milliyetinden Yurttaşlar Hakkında bir Kararname yayınlamıştır. Kararnamede, önceden Kırım'da yaşamış Tatarların sürgün edildikleri yerlerde ne kadar geniş haklara sahip oldukları belirtilmiş, Kırım Tatarlarının bundan böyle Sovyetler Birliği'nin her yerinde yaşama hakları olduğu vurgulanmıştır. Kararname'nin yayınlanmasıyla birlikte, yüzlerce Kırım Tatar ailesi Kırım'a göçmüştür ama sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarına söz verilen hakların hiçbiri verilmemiştir. Padgorniy Kararnamesi'nden sonra Kırım'a dönüp yerleşmek isteyenlere çeşitli baskılar uygulanmış, gelenlerin bir kısmı geldikleri yerlere geri gönderilmiştir. 1991 yılında Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olmasına kadar 28 Nisan 1956 tarihinde alınmış olan Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmesini yasaklayan Kararname yürürlükte kalmıştır (Vardys, 1971:101).

Ukrayna Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 1991 yılından sonra gelişen ilişkiler Dokuzuncu Cumhurbaşkanı merhum Süleyman Demirel'in 21-23 Mayıs 1998 tarihlerinde Ukrayna'ya ve tarihte ilk defa bir devlet başkanı sıfatıyla 23 Mayıs 1998'de Kırım'a gerçekleştirdiği ziyaret ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu tarihi ziyaret öncesinde Demirel 20 Mayıs 1998 tarihinde Kırım Gelişim Vakfı Kurucu Yönetim Kurulu üyelerini kabul etmiş, bu satırların yazarının Cumhurbaşkanına vermiş olduğu brifingi dinleyerek notlar almış, Kırım davasına vermiş olduğu desteği göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa 1915 olaylarının yıldönümü sebebiyle 23 Nisan 2014'de Başbakan seviyesinde Ermenilere taziyeye mesajı yayınlanmıştır: "*Hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz.*" İşgalden sonra 9 Mayıs 2014 tarihinde Kırım'ı ziyaret eden Putin, Başbakan Erdoğan gibi "*18 Mayıs'ta 1944 tehcirinde hayatlarını kaybeden Kırım Tatarlarının huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz*" dememiş ve Çarlık Rusya'sının Türkler, Osmanlı ve Türkiye'ye karşı olan duygularına teslim olmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 3 Aralık 2012 ve 1 Aralık 2014 tarihlerinde Türkiye-Rusya Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

toplantısı için Ankara'ya gelmiştir ama Kırım konusu toplantılarda gündeme gelmemiştir.

Kırım Tatarları, Türkiye ve Anadolu Türkleri için çok önemlidir. Bu öneminden dolayı 21 Mart 2014 tarihinde menfur bir suikasta kurban giden Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Gennadiyeviç Karlov Eskişehir'e yaptığı ziyaret kapsamında Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Airat M. Sibagatullin ile beraber Tatar Kültür Evine ziyarette bulunmuştur. Rusya Büyükelçiliğinin sitesinde o tarihte yer alan haberde "*Tatar Kültür Evinde Büyükelçi Eskişehir Tatar diasporası temsilcileriyle sohbet etti*" denilmiştir ama Büyükelçi Karlov Eskişehir'de Kırım Tatarları ile görüşmemiştir. Ziyaret tamamen bir algı yaratma operasyonu olmuştur. Tıpkı Ankara'da ATO Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı'nda 18 Mayıs 1944 sürgününden 18 gün önce 29-30 Nisan 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen Tataristan Kültür ve Ekonomi Günleri etkinliğinde olduğu gibi. Etkinlikte ayrıca Türk Dünyası Objektifinden Tataristan fotoğraf ve el sanatları sergisi ve de Tataristan Sanat Gecesi de düzenlenmiştir.

Demokrasi ve insan haklarının çağdaş ve uygar ülkelerde büyük önem kazandığı günümüz dünyasında insan haklarına saygı göstermeyen rejimlerin çağdaş dünyadan soyutlanması kaçınılmazdır. 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ukrayna vatandaşı olan Kırım Tatarlarını da koruyan temel bir hukuk normudur. Haksız bir şekilde Kırım'dan sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının anavatanları olan Kırım'da yeniden iskan edilmeleri en temel insan hakkıdır. Cumhurbaşkanı merhum Süleyman Demirel Mayıs 1998'de Kırım'ı ziyaretinde bu duruma dikkat çekerek şöyle demiştir: "*Tarihin karanlık bir döneminde zorla, yaşadıkları topraklardan koparılmış olan Kırım Tatarlarının yeniden anayurtlarına dönmeleri, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün küresel bir mutabakata dönüştüğü zamanımızın ruhuna uygun bir tarihi gelişmedir.*"

27 Şubat 2014 tarihinde silahlı grupların Kırım'daki bölgesel parlamento binasını basarak işgali başlatmasıyla birlikte Kırım'daki yasa dışı silahlı Ruslar camilere girerek manevi değerlere hakaret etmeye başlamış, Tatarlar üzerinde yoğun bir baskı kurulmuş, Kırım Milli Meclisi ile Türkçe yayın yapan TV kanalları, haber ajansları, radyolar ve Tatar okulları kapatılmıştır (Jenkins, 2014: 323). Kırım Tatarlarının Lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubarov, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Kırım Temsilcisi İsmet Yüksel ve Sinaver Kadir'in 5 yıl süre ile Kırım'a girişleri yasaklanmıştır. Kırım'da silahlı Rus güçleri tarafından kaçırılan ve bir daha kendilerinden haber alınamayan insan sayısı çift haneli rakamlara ulaşmıştır.

Milli Meclis Başkan Yardımcısı Ahtem Çiygöz tutuklanmış, Kırım'daki fiili yönetimin sözde mahkemesi tarafından 11 Eylül 2017 tarihinde de 8 yıl hapse mahkum

edilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu, Çiygöz'ün 3 yıla yaklaşan bir tutukluluğun ardından 8 yıla mahkum edilmesini, Kırım'daki gelişmelerden duydukları kaygıyı barışçıl yollarla ortaya koyan Kırım Tatarlarının yaşadığı mağduriyetlere bir yenisinin eklenmesi olarak açıklamıştır: *"Çiygöz hakkında verilen bu kararın gözden geçirilmesini ve adı geçenin serbest bırakılmasını ümit ediyor, Kırım Tatar soydaşlarımızın hak ve menfaatlerinin gözetilmesine verdiğimiz önemi bir kez daha vurguluyoruz."*

1990'lı yılların başında Kırım Cumhurbaşkanı olan Yuriy Meşkov (Yuriy Olexandrovych Meshkov) Kırım'ı Rusya'ya bağlamak istemiştir ama bunda başarılı olamamıştır. Kırım'ı Moskova saatine, para birimini rubleye geçirmek fikirleri Ruslaştırma çabalarının bir parçasıdır. Meşkov 1995 yılında görevden alınmıştır ama Rusya'nın ilhaka kadar Kırım üzerindeki emelleri değişmemiştir. Putin, işgal sonrası hakların ve yaşam koşullarının iyileştirilmesini vaat etmiştir. Bu kapsamda Tatar Türkçesi Rusça ve Ukraynaca ile birlikte Kırım'ın üç resmi dilinden biri ilan edilmiştir. Kırım yerel yönetimi, Tatar kültürü ve dininin korunmasının sağlanması ve kamudaki görevlilerin yüzde yirmisinin Tatarlara ayrılması sözünü vermiştir. Fakat, Tatarların topraklarını Kırım içerisinde başka arazilerle değiştirmelerinin gerekebileceğini de açıklanmıştır.

İşgal sürecinde dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Antalya'da düzenlenen NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Ukrayna krizinin Avrupa'nın güvenliğinin ne kadar kırılgan olduğunu gösterdiğine işaret etmiştir: *"Rusya'nın illegal ilhaki kabul edilemez. Kırım Tatarlarının izolasyonunu engellemek hayati önem taşıyor."* Dönemin Kalkınma Bakanı Cevdet Yılmaz ise Rusya'nın, Türkiye'nin son derece önemli bir ticari partneri ve komşusu olduğunu kabul etmekle beraber, Kırım Tatarlarına da sahip çıkmıştır: *"...Ukrayna'da yaşayan bütün etnik grupların, bütün değişik kesimlerin de memnun olacağı bir çerçevede bu sorunların aşılmasını arzu ediyoruz. Orada Kırım Türkleri de yaşıyor biliyorsunuz. Özellikle, Kırım Türklerinin koşulları tabi bizi çok yakından da ilgilendiriyor."*

UKRAYNA KRİZİ SONRASINDA KIRIM'IN İŞGAL SÜRECİNDEKİ GELİŞMELER

Kırım Ukrayna'dan kopunca Kırım Türkleri bu işgalden olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'nin dönemin Moskova Büyükelçisi Ümit Yardım'ın güven mektubunu sunmasının ardından iki ülke ilişkilerini değerlendiren Putin, Rusya-Türkiye arasındaki işbirliğinin bazı alanlarda stratejik boyut kazandığını açıklamıştır. Fakat Kırım, taraflar arasında sorun olmaya devam etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27 Haziran 2016 tarihinde kamuoyuna açıklanan Putin'i muhatap alan mektubu, uçak krizinden sonra ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Erdoğan'ın 9 Ağustos 2016 tarihinde St. Petersburg'u ziyareti sonrasında Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmış, Putin'in 10 Ekim

2016'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretin ardından 12 Ekim 2016 tarihinde Karma Ekonomik Komisyon ve İş Konseyi Toplantıları düzenlenmiştir.

Torun tarafından Tatar olduğunu açıklayan Ahmet Davutoğlu'nun "*Ukrayna'nın bütününün, Kırım da dahil olmak üzere istikrara kavuşması en büyük temennimizdir*" demeci önemlidir. Türkiye bu konuyu demeçlerin ötesine taşımazsa, Kırım örneği bazı çevreler tarafından Türkiye için gündeme getirilebilir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani Kırım'da olduğu gibi 2017 yılı sonlarında bağımsızlık için referandum yapılacağını açıklayınca, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın şu açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır: "*Biz bu konuyu daha önce Kürt Bölgesel Yönetimiyle konuştuk. Biz bunun yanlış adım olacağını düşünüyoruz. Güvenlik risklerinin hat safhada olduğu bir döneme bunun gündeme getirilmesini doğru bulmuyoruz. Ayrıca Irak'ın parçalanması adımı başka bölgelere de yayılır, bunun bedelini de herkes öder.*"

Bir dönem başkanlığını yaptığım Eskişehir Kırım Türkleri Derneği'nin 11-12 Ekim 2014 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlediği Çalıştay'ın sonuç bildirisinde "*Türkiye ve Rusya arasında bu yıl sonunda yapılacak olan Üst düzey İşbirliği Konseyi'nde ve Türkiye ile Rusya arasında yapılacak olan tüm toplantılarda Kırım Tatarlarının yaşadığı sorunlar gündeme getirilmelidir*" tespiti yapılmış olmasına rağmen bu konuda bir ilerleme sağlanamamıştır. Ankara'da 1-2 Ağustos 2015 tarihlerinde ikincisi düzenlenen ve Kırım Tatar toplumunun liderleri Mustafa Abdulcemil Kırmoğlu ile Refat Çubarov'un da bulunduğu Kongre'ye, Kırım Tatarlarını temsil eden 184 Kırım Tatar sivil toplum kuruluşu katılmıştır. Dünya Kırım Tatar Kongresi'nde kabul edilen bildirinin altıncı maddesi şöyledir: "*2014 yılında Rusya Federasyonu'nun milletlerarası hukukun ve insan haklarının bütün normlarını ayaklar altına alarak vatanımız Kırım'ı işgal etmesi, dahası onu tek taraflı olarak ilhak ettiğini ilân etmesi asla ve hiçbir şart altında kabul edilemez. Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün tekrar tesis edilmesi konusunda gerekli bütün tedbirler derhal hayata geçirilmelidir.*"

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Batı kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. Türkiye, Avrupa Birliği, ABD ve Batı dünyasının tamamına yakını Kırım ve Sivastapol'un hukuk dışı ilhakını tanımamış, Çin gibi bazı ülkelerde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana tavır almıştır. Avrupa Birliği (AB) Rusya'ya uyguladığı yaptırımları 2016 yılında 23 Haziran 2017 tarihine kadar uzatmıştır. AB, 19 Haziran 2017'de geri adım atılmaması üzerine Rusya'ya Kırım ve Sivastapol'u yasa dışı ilhakı sebebiyle uygulamakta olduğu sınırlayıcı önlemleri 23 Temmuz 2018'e kadar uygulamaya karar vermiştir. (EC, 2017) Böylece, AB vatandaşları ve şirketlerinin Kırım ve Sivastopol bölgelerindeki faaliyetleri sınırlandırılmıştır.

NATO, Rusya'nın Kırım'ı ilhakını uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmiş, Avrupa Konseyi, Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne tam desteğini açıklamış, Angela Merkel işgalin Rusya'ya ekonomik ve siyasi açıdan pahalıya mal olacağını belirtmiş, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye'nin Kırım'ın ilhakını kabul etmediğini ifade etmiş, ABD Başkanı Barack Obama Kırım ile her türlü ihracat ve ithalatı yasaklayan kanun hükmünde bir kararname imzalamış, Avrupa Birliği Kırım ile her türlü ticareti yasaklamış, AB gemileri Kırım limanlarına demirlemekten men edilmiştir.

TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDA DOMATES KRİZİ EN ÖNEMLİ SORUN DEĞİLDİR

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında 3 Mayıs 2017 tarihindeki görüşmeden sonra yapılan basın toplantısında öne çıkan başlıklardan biri, domates krizi olmuştur. Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Soçi'de Putin ile görüşmesinin ardından basın toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, *"Domates dışında her konuda mutabık kalındı"* derken, Putin de şu açıklamayı yapmıştır: *"Domates dışında kısıtlamaların kaldırılması için anlaştık."* (Karluk, 2017). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Filipinler'in başkenti Manila'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüşmesinde *"...Yine domates başta olmak üzere ekonomik ilişkilerimizi nasıl geliştiririz, bunları değerlendirdik"* demiştir. Rusya Tarım Bakanı Aleksandr Tkachev, ise Rus televizyonu Rossiya 24 Kanalına yaptığı açıklamada kendisine yöneltilen Türkiye'ye yönelik domates yasağı ile ilgili soruya şu cevabı vermiştir: *"Türkiye'den domates ithal etmeye hazır değiliz, bunu yapmayacağız."*

Rusya'nın, Türkiye'den domates başta olmak üzere yaş meyve sebze almayacağını açıklaması üzerine Antalya'lı çiftçiler 14 Ağustos'ta domates yiyerek karara tepki göstermiştir. Antalya Yaş Meyve ve Sebze Komisyoncuları Derneği Başkanı Nevzat Akcan'ın tepkisi öyledir: *"Rusya kendi ülke tarımını geliştirmek adına böyle bir karar aldığını açıkladı. Biz kendi tarımımızı adeta bitirmek, zaten büyük sıkıntı içinde olan üreticilerimizi, komisyoncularımızı, ihracatçımızı tamamen ortadan kaldırmak için izana sığmayan uygulamalarda bulunuyoruz. Kendi ürünlerimizi ve üreticimizi yok edecek bir kararla tarımsal ithalatın önünü açıyoruz."*

Rusya ile domates ihracatına getirilen kısıtlamanın ötesinde de sorunlar vardır. Eğer bunları görmezden gelirsek, Kırım'dan son 2 asırda göçen Kırım kökenli Türk vatandaşları çok rahatsız olur (Karluk 2017). Rus kaynakları, *"Bugün bu halkın temsilcileri kendi koydukları: qırım tatarlar (yani kırım tatarları) ve qırımlar (yani Kırımlılar) adını kullanırlar. Kırım yakınlarında yaklaşık 260 bin Kırım tatarı yaşamaktadır ve ezici çoğunluğu sünni müslüman olup hanefi mezhebine dahildirler. Kırım tatarlarının Türkiye'de yaşayan diasporası yaklaşık yüz bindir, Özbekistan'da*

90 bin, Rusya'da ise yaklaşık dört bin kişiden oluşur" diyerek doğru olmayan tespite bulunmuştur (Spurnik, 2012). Oysa, Türkiye'de yaşayan Kırım kökenli Türk vatandaşları birkaç yüz bindir. Nitekim Fisher, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, 1785-1788 tarihlerinde yaklaşık 100 bin Tatarın anavatanını terk ettiğini yazmıştır (Fisher, 2008).

Eski Başkanı olduğum Kırım Türkleri Derneği'nin 11-12 Ekim 2014 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlediği Ortak Akıl Çalıştay'ının sonuç bildirisinde, "Türkiye ve Rusya arasında bu yıl sonunda yapılacak olan Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nde ve Türkiye ile Rusya arasında yapılacak olan tüm toplantılarda Kırım Tatarlarının yaşadığı sorunlar gündeme getirilmelidir" denilmiştir. Fakat geçen sürede bir ilerleme sağlanamamıştır. Benimde katkıda bulunduğum Çalıştay'ın Sonuç Bildirisi'nde yer alan karar, doğrudan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yöneliktir: "Kırım'da vatanlarından diktatör Stalin tarafından sürgün edilmiş Kırım Türklerinin bir daha bu sürgünü yaşamamaları için Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu konuda Putin nezdinde ağırlığını hissettirmesi, Türkiye'de yaşayan Kırım Türkleri için çok önemlidir."

Türkiye ve Rusya arasındaki uçak krizinin olumsuz etkileri giderilmeye çalışılırken Kırım Tatar Milli Meclisi üyesi Gayana Yüksel Rusya'ya; Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı'nın ara kararını yerine getirme, Rusya tarafından işgal edilen Kırım'da Kırım Tatarlarına karşı uygulamaları durdurma ve Kırım Tatarlarının temsil organı Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyet yasağını kaldırma çağrısı yapmıştır. Birleşmiş Milletler Yerli Sorunlar Daimi Forumu'nun 16'ncı toplantısının ikinci haftasında, hakları için mücadelelerinde yerli halklara yardımcı olanlara destek hususundaki özel toplantıda konuşan Yüksel, "Özel raportörün dikkatini, Rusya'yı köklü halk Kırım Tatarlarına karşı baskıları, takibat ve ırk ayrımcılığını durdurmaya ve halkın temsil organı Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyetlerini yenilemeye mecbur tutan Lahey'deki BM Uluslararası Adalet Divanı'nın ara kararına çekiyoruz" demiştir. Kırım'ın işgal altında bulunduğu 3 yıl boyunca Rusya'nın Kırım Tatarlarını korkutmaya ve bölmeye, yarımada meydana gelen olaylar hakkında gerçeklerin sesini susturmaya çalışarak Kırım Tatarlarına karşı baskı uyguladığını vurgulayan Yüksel, günümüzde 23 Kırım Tatarının düzmece suçlamalarla cezaevinde tutulduğunu açıklamıştır.

Rus baskısının örneği olarak Kırım Tatar Milli Meclisi Başkan Yardımcısı Ahtem Ciygöz'e karşı başlatılan davayı gündeme getiren Yüksel, Ciygöz'ün, 26 Şubat 2014 tarihinde Kırım'ın işgaline karşı düzenlenen barışçıl mitinge katıldığı için iki yıldan fazla tutuklu bulunduğunu ve toplu kargaşa organize etmekle suçlandığını söylemiştir. Yüksel ayrıca, toplantı katılımcılarının dikkatini, işgal edilen Kırım'da Kırım Tatarlarının avukatları Emil Kurbedinovkate ve Edem Semedlayev ile

baskılara uğrayanlara hukuki yardım sağlayan diğer avukatlara dikkat çekmiştir: *"Kırım'da köklü halk Kırım Tatarlarının susması, onların 16 Mart 2014 tarihinde yapılan sözde referandumun sonuçlarını kabul ettiği anlamına gelmiyor. Düzenlenmesi sırasında askeri unsurların baskısı ve demokratik sürecin olmaması dikkate alınarak Venedik Komisyonu tarafından yasallığı kabul edilmeyen sözde referandumun sonuçlarını da kabul etmiyoruz."*

Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı, 19 Nisan 2017 tarihinde Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na karşı açtığı dava kapsamında ilk kararını açıklamıştır. Divan, Rusya tarafından işgal edilen Kırım'da ulusal azınlıkları koruma amaçlı Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi ihlal ettiği için Rusya'ya karşı sınırlayıcı tedbir uygulanmasını onaylamıştır. Divan'ın kararını açıklayan hakim Ronny Abraham Rusya'yı, Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyetlerinin yasaklanması dahil Kırım Tatarlarına karşı sınırlamalardan kaçınmaya mecbur tutmuştur: *"Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyetlerinin yenilenmesi dahil olmak üzere Kırım Tatarlarına yönelik çıkarların temsil edilmesine ilişkin sınırlamalardan kaçınılsın. Ukrainece eğitim verilmesi sağlansın."* Mahkeme, Uluslararası Adalet Divanı'na Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşmeyi ihlal ettiği için bu ülkeye karşı geçici tedbir uygulanmasını kabul etmemiş, Ukrayna'nın, uygulanacak geçici tedbirlerin ülkeye verilen zararı durduracak olmasını kanıtlamadığını açıklamıştır.

Rusya, Adalet Divanı'nın kararını kendine göre yorumlamış ve kararda Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyet yasağının kaldırılması talebinin olmadığını öne sürmüştür. Fakat, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyesi 45 ülke Rusya'dan, BM Uluslararası Adalet Divanı'nın kararını yerine getirmesini istemiştir. Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı, Ukrayna milletvekili Refat Çubarov, Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı'nın Ukrayna'nın Rusya'ya karşı açtığı dava kapsamında verdiği ara karar ile ilgili olarak Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasını Kırım Haber Ajansı'na şöyle yorumlamıştır: *"Bu tür açıklamalar, saldırgan ülkenin tipik, yüzyıllardır değişmeyen alışlageldik davranışlarıdır...Moskova, yüzyıllar boyunca tarihin izahı dahil olmak üzere tüm alanlarda bu şekilde davranmıştır."* Çubarov, Rusya Federasyonu'nun hiçbir girişiminin, Ukrayna'nın Kırım'ın işgaline son vermekle ilgili siyasi tavrını değiştirmeyeceğini, ancak işgal edilen yarımada için ve Kırım Tatarlarının vatanlarında yaşama hakkı için mücadelesini daha da güçlendireceğini belirtmiştir.

KIRIM TATAR SÜRGÜNÜ'NÜN 73'NCÜ YILI MATEM MİTINGİ

Türkiye'de yaşayan yüz binlerce Kırım Tatarı için Kırım çok önemlidir. Kırım Tatar Sürgünü'nün 73'ncü Yılı Matem Mitingi Ankara Anadolu (Tandoğan) Meydanı'nda 13 Mayıs 2017 tarihinde yapılmıştır. Miting önce kapalı alana alınmış, daha sonra izin

verilmiştir. İzin önce verilmesi ve sonrasında iptal edilmesi, Rusya'nın Kırım'ın uluslararası hukuka aykırı olarak işgalinin protestolara ortam hazırlayacağı ve Rusya ile gelişen ilişkilere zarar verebileceği endişesine bağlanabilir. Fakat unutulmamalıdır ki, Moskova'da PKK ve YPG'nin büroları bulunmakta ve Rusya Batı dünyasının aksine PKK'yı terörist örgüt olarak tanımlamamaktadır. (Karluk, 2017) Soçi'de Cumhurbaşkanı Erdoğan YPG ile Rus askerlerinin fotoğraflarını Putin'e gösterdiğini söyleyerek, "Fotoğrafları ilettilik. Tarihleri yerleri ile verdik. Konuyu anlattık. İnceleyeceğini söyledi. Bundan sonraki süreç Putin'e kaldı" demiştir ama Putin'in bilgisi dışında bu askerlerin orada bulunması imkansızdır.

Suriye sınırında terör örgütü YPG ile birlikte Rus bayrakları dalgalanırken, (Karluk, 2016) Kanada 18 Mayıs kurbanlarının anılmasına açık alanda izin verirken, Ankara Valiliğinin kararını anlamak mümkün değildir. Kırım Tatar Teşkilatları Platformu'nun bu konudaki açıklaması şöyledir: "Yapılan bütün hazırlıklara rağmen Ankara Valiliği İl Emniyet Müdürlüğü tarafından 8 Mayıs 2017 tarihinde daha önce kararlaştırılan aksine açık hava toplantımızın İl İdaresi Kanunu ve OHAL Kanunu kapsamında güvenlik gerekçesi ile kapalı alana alınması istenmiştir. Aynı alanda bir gün sonra yapılacak etkinliğin iptal edilmemesinden ötürü ileri sürülen gerekçelerin Platformumuzca tatmin edici bulunmadığı ve engelleme anlamına geldiği kanaati ile Ankara Valiliği ile yapılan görüşmelerden bugüne kadar bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple, yetkili makamlarla yapılan tüm görüşmelerde olumlu netice alınmadığından; Platformumuz tarafından 13 Mayıs 2017 tarihinde saat 13:30'da yapılacağı duyurulan Kırım Tatar Sürgünü 73. Yıl Matem Mitingini iptal etme zorunluluğu doğmuştur."

Yapılan görüşmeler sonrasında miting binlerce Kırım Tatar Türkünün katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Karluk, 2017). Miting alanına kurulan platforma Kırım Tatar Tamgası ve İsmail Gaspıralı posterleri ile 'Millet, Vatan, Kırım' pankartları asılmıştır. Ukrayna'nın Ankara Büyükelçisi Andrii Sybiha, Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubarov, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkanı Mükrem Şahin birer konuşma yapmış, Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu'nun 'seninleyiz' yazılı posterleri miting meydanında yer almıştır. Açılıştaki sürgünde hayatını kaybedenler için dua edilmiştir. Büyükelçi Sybiha, 73 yıl önce Sovyet yönetimince sürgün edilen Kırım Tatarlarını anmak için bir araya geldiklerini belirterek yaşananları trajedi olarak değerlendirmiştir. Kırım Türkleri ile Ukrayna halkının Rus İmparatorluğu, komünist rejim ve Rusya'ya karşı direndiğini açıklayan Büyükelçi, Ukrayna'nın Kırım Tatar Türklerinin sürgününün soykırım olarak tanınması için çaba göstereceğini belirtmiş, yeni Ukrayna anayasasında Kırım Cumhuriyeti'nin özerklik statüsüne sahip olduğunu belirtmiştir.

SONUÇ

Türkiye ve Rusya'nın dünyaya bakışları örtüşmemektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kırım dahil Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri, Rusya ve Türkiye arasında bir rekabet alanı olmuştur. Taraflar arasında PKK ve PYD, Yukarı Karabağ, Kosova, Suriye, Kıbrıs ve sözde Ermeni soykırımı konularında temel görüş ayrılıklarının varlığı yok sayılamaz. Halep'te ateşkes için BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamada Rusya ve Çin'in veto kullandığı da unutulmamalıdır.

Kırım Tatar Türkleri, Almanlarla işbirliği yaptıkları şeklinde haksız bir gerekçeyle bir gecede trenlere bindirilerek başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya'ya sürülmüştür. 1944 sürgünü sonrasında sürgünden dönen ve Kırım'a yerleşenler üzerinde Rusya'nın ağır baskısı devam etmektedir. Kırım Tatarlarına anayasal hakları verilmiş olmasına rağmen Sovyetler Birliği'nin son günlerine kadar yurtlarına geri dönmeleri yasaklanmıştır. Rusya Adalet Bakanlığı 18 Nisan 2016 tarihinde, Kırım Tatar Milli Meclisi'ni aşırı faaliyetler sebebiyle çalışmalarını durdurulan dini ve sivil toplum örgütleri listesine almıştır. Bunun üzerine Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjorn Jagland 26 Nisan'da, Türk Dışişleri Bakanlığı ise 27 Nisan'da yasaklama kararını kınamıştır. Rusya, Kırım Tatar Türklerinin lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Rusya'ya girişini yasaklamıştır (Karluk, 2016).

Kırım Tatarları; vatanları Kırım'da kendi özyönetiminde, insan haklarına saygı, hukukun ve demokrasinin üstünlüğü, ırk, milliyet, din, dil, cinsiyet ve diğer diğer her türlü ayrımcılığa karşı olma ilkeleri çerçevesinde barış, huzur ve refah içinde yaşama hakkına sahiptir. Bunun sağlanmasında büyük sorumluluk Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmektedir. Karşılıklı ekonomik çıkarlar önemli olmakla beraber, Kırım Tatarları ile olan tarihsel ve kültürel bağın gözetilmesi gereken bir unsur olduğu unutulmamalıdır. Türkiye, kısa vadeli değil, uzun vadeli çıkarlarını düşünerek bir strateji geliştirilmeli, her ortamda Kırım'da insan hakları ihlallerini gündeme getirmelidir (QHA, 2017).

Türkiye'nin Kırım Tatarlarının kültürel ve dini değerlerini korumaya yönelik adımlar atması, bunun için de Rusya ile ikili ilişkilerini kullanması gerekir. Kırım Tatar halkının lideri, Ukrayna Milletvekili Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Şubat 2017'de yapılan Kırım Tatar Platformu toplantısındaki konuşmasındaki tespiti, izlenmesi gereken stratejiye örnek oluşturmalıdır: *"Biz Kırım'ı silah zoruyla değil, diplomasi ve yaptırımların baskısıyla kurtarmayı istiyoruz. Şimdi dünyada bize soruyorlar, Türkiye size bu kadar yakın, en kalabalık diasporanız da orada. Türkiye niye böyle davranıyor diye. Biz elimizden geldiğince Türkiye'yi savunuyoruz. Ama bunlar çok tesirli, çok inandırıcı olmuyor. Diyolar ki, akrabalık böyle olmaz."*

Türkiye-Rusya ilişkilerinin düşürülen Rus uçağı sonrasında düzelmesi olumlu bir gelişmedir. Tarafların yakınlaşması her iki ülkenin lehinedir. Fakat bu yakınlaşma, Türkiye'nin izlediğı temel politikalar ile çelişmemeli, Rusya ile ilişkilerin gelişmesi karşılığında Kırım Tatar Türkleri feda edilmemelidir. Türkiye Kırım'da Rusya aleyhine bir faaliyet içinde değildir. Kırım'ın hukuk dışı işgalini Türkiye'nin tanımaması uluslararası hukukun gereğidir. Çünkü, Avrupa Konseyi üyesi Rusya'nın Kırım'ı işgali uluslararası hukuku yok saymaktır. Kırım, Kırım Tatarlarının anavatanıdır, onların yeniden bir sürgün yaşamaması için tüm Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin desteğı alınarak Kırım'ın eski statüsüne dönülmesi için gerekli her türlü girişim yapılmalıdır. Kırım'ın Çarlık Rusya'sı eline düşmesinden sonra başlayan Kırım Tatar Türklerinin Milli İstiklal Mücadelesine Türkiye gerekli desteğı vermeli, işgalden sonra Kırım'da yaşanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi için daha çok çaba harcamalıdır.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Faruk Özlü' nün "*Ankara-Moskova arasındaki mesafe, Ankara-Brüksel arasındaki mesafeden daha yakındır*" açıklamasının, km uzaklığı olarak anlaşılmasında yarar vardır. Çünkü Ankara-Moskova 2,406 km, Ankara -Brüksel ise 3,121 km'dir. Türkiye ile Rusya arasında düşürülen Rus uçağından sonra gelişen ekonomik ilişkiler, Kırım Tatar Türkleri'nin anavatanlarında insan haklarından yoksun olarak yaşamalarına feda edilmemelidir. Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin ekonomik konular için "*Aramızda bazı ufak tefek problemler yok değil, var*" tespiti doğrudur. Ekonomik konuların dışında da Rusya ile Türkiye arasında Kırım konusunda sorunların olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Kırım Tatarlarının 1783 yılında Kırım'ın Çarlık Rusya'sının kontrolüne geçtikten sonra başlayan Milli İstiklal Mücadelesi, günümüzde İsmail Gaspıralı'nın 'Dilde Fikirde İşte Birlik' görüşü çizgisinde devam etmelidir.

KAYNAKÇA

Alice, S. (2014); Crimean Tatars Hardly Reassured by Putin's Promises of Inclusion. Vice News, 19.03.2014. <http://news.vice.com/article/crimean-Tatars-hardly-reassured-by-putin-s-promises-of-inclusion>, (Erişim Tarihi: 11.06.2017).

Allworth, E. A. (1988); Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival: Original Studies from North America, Unofficial and Official Documents from Czarist and Soviet Sources, Columbia University Center for the Study of Central Asia, Duke: University Press

APA, (2014); Putin Tells Crimean Tatars Their Place is in Russia. <http://en.apa.az/world-news/cis-countries-news/putin-tells-crimean-tatars-their-place-is-in-russia.html>, (Erişim Tarihi: 08.06.2017).

Aydingün, A. A. (2007); Crimean Tatars Return to Home: Identity and Cultural Revival. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.33, No.1, p.113-128.

Dağcı, C. (2017); *Korkunc Yıllar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dankoff R. and Tezcan S. (2012); *An Evliya Çelebi Bibliography*. <http://web2.bilkent.edu.tr/wp-content/uploads/sites/5/2015/12/evliya.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.08.2017).

European Council (EC), EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine, <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>. (Erişim Tarihi: 07.09.2017).

Durham, E. A. (1988); *Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival*, Duke: University Press.

Fisher, A. W. (1978); *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institutions Press.

Fisher, A. W. (2008); *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, New York: Cambridge University Press.

Giray, H. (2013); *Kırım Hanları Tarihi*. İstanbul. <http://avrsya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/05/%C4%B0%C3%A7indekiler-G%C3%BCIb%C3%BCn-%C3%9C-H%C3%A2n%C3%A2n-K%C4%B1r%C4%B1m-Hanlar%C4%B1-Tarihi.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.06.2017).

International Committee for Crimea, (ICFC 1954); *The Transfer of the Crimea to the Ukraine*, *Bulletin of the Institute for the Study of the History and Culture of the USSR*, Vol. 1, No. 1, p.30-33.

Internet Encyclopedia of Ukraine (IEU,1984); *Crimean*, <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CC%5CR%5CCrimea.htm>. (Erişim Tarihi: 07.09.2017).

İnalçık, H. (1944); *Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi*, *Bellekten* 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 185-229.

İnalçık, H. (1982); *Struggle for East-European Empire: 1400-1700 – the Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire*. *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 21. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/682/8675.pdf>. (Erişim Tarihi: 09.06.2017).

İnalçık, H. and Quataert, D. (1994); An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Cambridge: Cambridge University Press.

İnalçık, H. (1999); Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl:1492-1700, Osmanlı-Rus İlişkilerinde 1441-1992 içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu. <http://www.inalcik.com/images/pdfs/14172037OSMANLIRUSILISKILERi14921700.pdf> f. (Erişim Tarihi: 09.06.2017).

İnalçık, H. (2002); Kırım Hanlığı, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, s. 453.

Jenkins, B. (2014); Crisis In Crimea: A Historical Lead Up To The Conflict Between Russia and Ukraine, Journal of Contemporary History, Vol. 37, No. 3, s. 323-347.

Karatay, N. S. (2006) Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında, TRT İstanbul Televizyonu. <http://www.gamalihac-kizilyildiz.com/gamalihac-kizilyildiz/belgesel.htm>.

Karatay, N. S. (2011) Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında Türkler, Ankara: Sinemis Yayınları.

Karatay, Z. (2016); Kırım Cumhuriyeti ve Rusya, <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/kirim-cumhuriyeti-ve-rusya/151402/>. (Erişim Tarihi: 08.06.2017).

Karluk, S. R. (2014); Kırım'da Franz Ferdinand Olayı Yaşanmasın, Turkish Forum, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2014/03/04/kirimda-franz-ferdinand-olayi-yasanmasin/>. (Erişim Tarihi: 12.08.2017).

Karluk, S. R. (2015); Ukrayna Krizi ve Kırım Türklerinin Geleceği, Ankara: Kırım Gelişim Vakfı.

Karluk, S. R. (2016); İnsan Hakları İçin Bir Kara Delik: Kırım, Turkish Forum, <http://www.turkishnews.com/tr/content/wp-admin/post.php?post=98005&action=edit>. (Erişim Tarihi: 01.06.2017).

Karluk, S. R. (2016); Putin'in Bağımsız Kürt Devleti Görüşü ile Kırım Tatar Türklerine Yönelik Tutumu Çelişkilidir, Turkish Forum, <http://www.turkishnews.com/tr/content/wp-admin/post.php?post=99198&action=edit>. (Erişim Tarihi: 02.06.2017).

Karluk, S. R. (2017); Ankara'da 18 Mayıs 1944 Tatar Sürgünü ve Soykırımı Protesto Edildi, Turkish Forum, <http://www.turkishnews.com/tr/content/wp-admin/post.php?post=179264&action=edit>. (Erişim Tarihi: 15.05.2017).

Karluk, S. R. (2017); Kırım'ın Domates Kadar Önemi Yok mu? Turkish Forum, <http://www.turkishnews.com/tr/content/wp-admin/post.php?post=178785&action=edit>. (Erişim Tarihi: 04.05.2017).

- Karluk, S. R. (2017); Rusya'ya göre PKK ve YPG terörist değilse nedir? Turkish Forum, <http://qha.com.ua/tr/analiz-haber/quot-rusya-ya-gore-pkk-ve-ypg-terorist-degilde-nedir-quot/152735/>.(Erişim Tarihi: 09.09.2017).
- Kırım Haber Ajansı, (QHA, 2017); UN: Situation with human rights in Crimea deteriorated, <http://qha.com.ua/en/society/un-situation-with-human-rights-in-crimea-deteriorated/141720/>, 25 September 2017. (Erişim Tarihi: 07.09.2017).
- Kırımlı, H. (2017); Kırım Tarihi, Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi <http://egazete.anadolu.edu.tr/kampus/35436/anadolu-universitesinde-kirim-tarihi-konferansi-gerceklesti>. (Erişim Tarihi: 16.05.2017).
- Kreindler, I. (1986); The Soviet Deported Nationalities: A Summary and an Update, Soviet Studies, Vol. 38, No. 3, s. 387-405.
- Sputnik Haber Ajansı, (2012); İki Sovyetler Birliği Kahramanı Ünvanı Amet-Han Sultan, 09.03.2012. https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2012_03_09/67992793/. (Erişim Tarihi: 12.09.2017)
- Paschynmay, C. M. (2016); Russia Is Trying to Wipe Out Crimea's Tatars. 19.05.2016. https://www.nytimes.com/2016/05/20/opinion/russia-is-trying-to-wipe-out-crimeas-tatars.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 29.07.2017).
- Prelude, (2017); Sick Man of Europe? Turkey in the First World War, <http://www.turkeywar.com/prelude/sickmanofeuropa.html>. (Erişim Tarihi: 17.08.2017).
- Uehling, G. L. (2004); Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return, New York: Palgrave Macmillan.
- Ülküsal, M. (1980); Kırım Türk-Tatarları: Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul: Baha Matbası.
- Vardys, V. S. (1971); The Case of the Crimean Tartars, The Russian Review, Vol. 30, No.2, s.101-110.
- Williams, B. G. (2015); The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin's Conquest, London: C Hurst & Co Publishers Ltd.
- Williams, B. G. (2016); Ukraine (finally) recognizes the hidden genocide of the Crimean Tatars, 10.01.2016. <https://blog.oup.com/2016/01/crimean-tatars-genocide/>. (Erişim Tarihi: 29.08.2017).

LIVING IN TWO WORLDS? ASPECTS REGARDING THE MUSLIM COMMUNITY (TATARS AND TURKS) IN ROMANIA UNDER COMMUNIST TIME

Emanuel Ploeanu

ABSTRACT

The Turk and Tatars Communities share the same destiny with the whole Romanian people, after the imposing of the Communist regime (1945-1948). Their members was arrested, watched, accused of "espionage" (in favor of Turkey, of course), mainly in the '50's. A heavy price was paid by the Tatar Community, who offered shelter to those Crimean Tatars, who managed to escape from Soviet repression and deportation. However, they were not heavy inflicted, as Romanian Germans (Historical Community, also, as Turk and Tatars ones) but did not benefit neither of the special rights, as in the case of Magyar Community, from Transylvania.

Under the several laws of education, Turks and Tatars practiced their language in schools. However, in the case of Tatars, learning was made upon textbooks from Soviet Kazan region, where a different dialect was used. This will lead to a constant abandonment of sending childrens to follow the Tatar language classes and to the massive reduction, until disappearance, of this kind of early education.

As a general feature, the cultural activity of this Communities was very rare and not open to the public (reflected in the local press, for example). Also, the religious education was ended in 1967, when Muslim Theological Institute from Medgidia was closed.

Another general feature was, in consequence, the massive lack of the Muslim clergy.

A third feature was integration. Muslim Community, after the turmoiled years of 1950's, integrated in Romanian political (less), economical (more) administrative (more) structures without major constraints. In this respect, it did not shared the faith of their fellows from Bulgaria, which was forced to adopt Bulgarian names. In Communist Romania similar measures was not developed, neither in the 80's, one of the most frustrating period of the Communist regime, in terms of people's common life.

All these features, together, laid the bases for a peaceful coexistence, between Turks, Tatars, Romanians and other nationalities from Romania, especially from

Dobrudja, and we enlist only the most numerous Communities from this territory. These situation was a true reality even in the Communist time, as a normal continuation of the long centuries coexistence.

In the final, as a theme for future researches, we are still not knowing how the Turks and Tatars referred to their (possible) relatives from Turkey, which succeeded to arrive there either as a consequence of migration from Dobrudja, in the '30's and '40's, or after 1945, this time in more singular and dangerous ways. Maintaining the familial relations was difficult, due to the presence of both countries in opposite ideological camps. The right to send correspondence was restricted, in the '50's and '60's and the right to travel was permitted later but on a limited period and with major constraints. In finding answers, the remembers of those who lived in that period are, we believe, of crucial importance and their interpretation must be a main goal of future research.

Keywords: Muslim/Mahomedan Community, police surveillance, cooperation/opposition, integration, Turk and Tatars language and religion preservation

LITHUANIAN TATARS YESTERDAY AND TODAY

Adas Jakubauskas³⁹

Any nation or community lives as long as it remembers its history and follows religious rules and is led by intellectuals. The linguistic factor is also significant, but Lithuanian Tatars lost their language back in the 17th century and Islam was much more important for the survival of the nation.

The community of Lithuanian Tatars rightly takes pride in its history. Over the six long centuries, Lithuania has become their homeland.

Undoubtedly, Tatars made their greatest contribution when fighting in the Battle of Grunwald, serving under the banners of their families and subsequently in advance guard regiments of the Grand Duchy of Lithuania and the army of the Polish-Lithuanian Commonwealth, participating in each war with no exception until the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In the period of the Four-Year Sejm, the name of General Józef Bielak and the names of other Lithuanian Tatars who sacrificed their lives in battles for the revival of the Grand Duchy of Lithuania and during the Kościuszko Uprising were widely known.

Tatars also participated in the decisive battle to defend Praga, a suburb of Warsaw, on 4 November 1794. The 2nd, 3rd, 4th and 5th advance guard regiments took part in this battle. The majority of them were led by Jakub Jasiński. This defeat resulted in the fall of the Republic and the Grand Duchy of Lithuania at the same time⁴⁰.

Tatars enriched the world war history by giving birth to uhlan (lancer) cavalry. In the 18th century, this name was derived from the name of Tatar Colonel Aleksander Ułan. Uhlans (lancers) served not only in Lithuania and Poland, but also in Prussia, Saxony, Austria, France and Russia and subsequently in other armies.

Distinguished for their high moral values, Lithuanian Tatar officers were entrusted with the functions of treasurers and intendants of units, also of members and chiefs of officers' courts of honour. They used to be trained for military service since their childhood years. In the period from the 19th century to the early 20th century, more than 40 generals came from a small Tatar community whose members now live in Lithuania, Lithuania and Belarus. The most famous of them are Infantry General Hipolit (Chalil) Januszewski, Lieutenant Generals Jakub Józefowicz, Chalil Bazarewski, Aleksander Tuhan-Mirza Baranowski, Konstantin Kryczyński and Maciej Sulkiewicz, Major Generals Tamerlan Bielak, Aleksander Ułan-Maluszycki, Samuel Kryczyński, Aleksander Romanowicz, Dawid Sulkiewicz, Józef Sulkiewicz, Aleksander Talkowski, etc.

39 Doctor of Humanities, Professor of Mykolas Romeris University, Chair of the Union of the Communities of Lithuanian Tatars, Vilnius
40Daujotas J. TotoriaiLietuvosDidžiosiosKunigaikštystės kariuomenėje XVII–XVIII a. // "Lietuvostotoriai", 1996, No 7.

During the inter-war period, a number of Tatars, including volunteers Jonas and Stasys Chaleckas, Lieutenant Colonel Aleksandras Makulavičius, brothers Colonel Juozas Kalino and Lieutenant Colonel Romualdas Kalino, joined the Lithuanian army then being formed.

In inter-war Lithuania, the majority of young Lithuanian Tatars served in the 2nd Grand Duchess Birutė Uhlan Battalion in Alytus.

Today, this great tradition is still alive – several Lithuanian Tatar officers serve in the Lithuanian Army.

In addition to warfare, at the beginning of the 20th century representatives of the Tatar intelligentsia also took up other professions, such as medical practitioners, lawyers, scientists and civil servants, while common people traditionally engaged in gardening, leatherworking and cabbage. This Tatar business even turned into monopoly and survived until the emergence of railways. For ages, Tatar waggons travelled long distances to bring goods to Krakow, Poznan and even Crimea. Franciszek Mickiewicz, brother of poet Adam Mickiewicz, writes about Tatar waggons in Nowogródek: "Totally, they count up to 2 000 horses at any time ready to be hitched, but they are often hard to be hired when time comes for contracts in Dubno, Kiev, Wilno, Minsk or anywhere else [...]. Their horses are small, strong and used to a few-weeks long-distance running [...]. They have a reputation for honesty, since every Tatar, even the poorest one, whether sent with a large amount in cash, other valuables or important confidential documents, will never betray trust. No Tatar has been tried for a criminal offence or other misdeed [...]"⁴¹.

For ages, Tatar leatherworkers were famous for the quality of tanned leather, which was soft and durable. Unfortunately, this craft has practically disappeared, though there are still people guarding the secrets of leatherworking and pelt curing. For this reason, this old Tatar craft should be preserved as an object of Lithuanian material heritage. Tatar gardeners, who sold their products in Kaunas, Alytus and Wilno markets, were equally well known. And who has not heard of Tatar dishes – dumplings and the famous *šimtalapis* (shimtalapis), a poppy seed and raisin roll cake? Our national culinary heritage preserved by Lithuanian Tatar women is appreciated and takes a deserved place not only in Lithuania, but also in the neighbouring countries.

The Tatar culture flourished in inter-war Wilno, when the city became the main centre of the Tatar culture. At the beginning of the 20th century, a Tatar student circle was active in St. Petersburg, and its main members of settled in Wilno to help their brothers by blood or by religion after the revolution in Russia to establish independent states in Crimea and Azerbaijan. It is the effort of these former students that led to the development of a strong movement for the cultural and religious revival of Tatars. Strong impulses of the Tatar community revival were

41 Kryczyński S. Lietuvos totoriai. Vilnius, 1993. p. 131-132; a quote from "Pamiętnik. Z autografu wydał objaśnił J. Kallenbach". Lwów. 1923. p. 66-68.

transmitted from Wilno to each and every Tatar community. Brothers Leon and Olgierd Kryczyński should be primarily mentioned as the initiators of the movement. A group of Tatar intellectuals, including Stefan Bazarewski, Professor of Stephen Báthory University in Wilno, lawyer Aleksander Achmatowicz, General Aleksander Romanowicz, etc., actively joined the reviving cultural and religious activities. Through the efforts of Leon and Olgierd Kryczyński, the fundamental Tatar chronicles, which are also of great importance today, first saw the light of day in Wilno. The first volume appeared in 1932. The other two were published in different locations: in Zamoście (1935) and in Warsaw (1938) respectively. The third volume included *Tatarzy Litewscy. Probamonografii* (Lithuanian Tatars. Attempted Monograph), the famous work by Stanisław Kryczyński. The fourth volume was also prepared, but was not published as a result of the breakout of World War II. A Tatar museum, archive and library were established in Wilno; in 1925, Jakub Szykiewicz, a renown orientalist and Doctor of Philosophy at Berlin University, was elected Mufti; the Cultural and Educational Union of Polish Tatars was established in 1926 and led by Olgierd Kryczyński since 1929.

Although the Tatar community of independent Lithuania did not have any prominent intellectual members as that in Wilno, the local Tatar community also experienced a period of revival. It was particularly true in respect of Rejže (now Raižiai), traditionally referred to as the mecca of Lithuanian Tatars. In inter-war Lithuania, this and adjacent villages represented a huge Tatar settlement area covering several square kilometres. The Tatar tradition was deeply cherished here. For long decades, Adomas Chaleckas, who still lives in the memory of parishioners, served as the imam of the local parish. The village is surrounded by 13 old cemeteries witnessing its respectable age. The *mumber* (ambo) of Rejže Mosque, saved in 1889 from fire in Bazary (now Bazorai) Mosque, is the most ancient monument of Muslim material sacred art in Lithuania. It bears a hand-made inscription of the year 1686 carved by a Tatar carpenter. This is a very valuable relict. In the pre-war years, there were over 120 Tatars living around Rejže.

Tatars also led an active life in Kowno, temporary capital of Lithuania. Back in the early 20th century, a mosque was decided to be erected on the land granted by Hajji Aleksander Illasewicz, a Tatar patron, to the Tatar community of Kowno. The opening was planned to take place in 1930, during the commemoration of the 500th anniversary of the death of Vytautas the Great, but due to the lack of funds, the mosque did not open its doors until 15 July 1933, on the 523rd anniversary of the Battle of Grunwald. It was built under the supervision of Colonel Chalilis Janušauskas and his committee. The construction of the mosque took three years. It is quite symbolical that, considering Tatars' merits to the State of Lithuania, funds for the construction of the mosque had been allocated by the Government of nationalist Augustinas Voldemaras. Until 1944, the duties of the imam of the mosque were fulfilled by Mustafa Chaleckas, who subsequently became the imam of Rejže Mosque. Its fate, however, was grim: the mosque was closed for the first time in 1941 before the breakout of the war. At that time, it had already been plundered. Nonetheless, the mosque also functioned during the war and in the post-war period. In 1947, it was closed again. At first, it was equipped as a depository of archival fonds, and around 1950 it was transferred to an amateur cirque.

Subsequently, it was turned into a reading room. Finally, in 1986, it was transferred to M. K. Čiurlionis Art Museum, which used it for some time as a depository of its exhibits.

Kaunas Mosque was returned to the community and opened its doors for visitors as late as on 5 July 1991 after the restoration of Lithuania's independence.

As far as known Tatar settlements are concerned, one must mention the village of Keturiasdešimt Totorių (formerly Sorok Tatars), which is distinguished for the preserved features characteristic of a Tatar village, such as numerous small streets and paths and typical square crossing. Researchers consider this settlement to be unique in Vilnius Region. In their opinion, the multi-street planning of the village was borrowed from steppe people. The mosque of the village of Keturiasdešimt Totorių is one of the oldest in Lithuania. Interestingly, the banners of Tatar regiments used to be hanged in it. Even today one can see there the pole (*raya*) of a Tatar banner under which Tatars participated in the 1794 Kościuszko Uprising.

The village of Nemėžis (formerly Niemież), located in the vicinity of Vilnius, is equally well known. The village is famous for its location, as stands in the vicinity of the summer residence of Vytautas the Great, the Grand Duke of Lithuania. The plain-looking mosque of the village was built in 1909 with the funds of prince Kryczyński, whose family necropolis is found in the old part of the cemetery. This cemetery is the final resting place of a number of renowned persons, including the mentioned Hajji Aleksander Illasewicz, who went on pilgrimage to Mecca in 1913. He is famous among Tatars for giving the major portion of his property in support of mosques, religious affairs and the poor.

In the post-war years, Lukiškių (formerly Lukiszki) Mosque was still open in Vilnius. With the expansion of Vilnius, the location of this wooden mosque became central. It was closed and pulled down in 1968 only to be replaced with institutes of the Academy of Sciences of the Lithuanian Soviet Socialist Republic. The *mizar* (cemetery) was also destroyed.

Unfortunately, the Soviet period brought absolute stagnancy in the society. Its finest representatives perished in the war or, threatened by repressions, were compelled to emigrate or had to face the fate of exiles. The command economy and the *kolkhoz* system ruined the deep-rooted traditions of communal life. If the system remained for another 50 years, the Lithuanian Tatar community could have ceased to exist. Fortunately, this is not the case. However, despite the unlimited right of self-expression, the risk of losing one's national identity is still high.

Today, the Lithuanian Tatar community is affected by the same factors as the entire Lithuanian society: a considerable number of members of the community left the country in search of a better life in Ireland, UK, and the United States. The statistics are disturbing. According to the data of census, in 1989 there were 5 100 Tatars in Lithuania, and the latest general census reveals a much grimmer picture – at the moment of the census there lived in Lithuania 3 225 persons of the Lithuanian Tatar origin.

Paradoxically, in the Soviet years Raižiai Mosque, the only opened mosque at that time, was overcrowded during annual Muslim feasts regardless of the national and religious intolerance preached at the time, while now, all barriers to the freedom of religion having been removed, the number of people attending mosques has dramatically declined.

Losses suffered by the Lithuanian Tatar community may be illustrated as follows: today, there are only two Tatar settlements near Vilnius – the villages of Keturiasdešimt Totorių and Nemėžis, whereas quite a while ago there were much more of them, including Kozaklarai, Kolnolarai, Merešlėnai, Melekonys, Liudvinavas, Kazbėjai, Afindzėvičiai, Lukiškės, which later became a part of Vilnius. Currently, these villages no longer exist or are abandoned by Lithuanian Tatars. The village of Vinkšnupiai in Vilkaviškis District, Bazorai in Alytus District and a few other villages suffered the same fate. Now only old tombstones sticking out from the ground witness the past...

Let us no longer dwell on the sad side of the story. After five decades of the Soviet rule, the Lithuanian Tatar community was re-established in September 1988. At that time, everyone was caught up in euphoria, halls were too small to accommodate all fellow countrymen willing to reunite. Much has done over those twenty years: mosques previously equipped for warehousing have undergone repairs, organisations uniting Lithuanian Tatars have been established, etc. The local community of Raižiai has built a community centre. A similar centre is under construction in Nemėžis.

Many tasks are waiting ahead: the issue concerning reconstruction of the mosque in Vilnius is still unresolved, a community centre and a cultural centre need accordingly to be built in the village of Keturiasdešimt Totorių and in Kaunas. Proper respect needs to be shown to the first leaders of the re-established Lithuanian Tatar Association – journalist Mensaid Bairaszewski and now deceased Associate Professor Romualdas Makaveckas from Kaunas University of Technology, who in 1996 initiated the establishment of the Union of the Communities of Lithuanian Tatars, the largest organisation uniting Lithuanian Tatars. On his initiative, the paper *Lietuvostotoriai* ("Lithuanian Tatars"), which can be regarded as the chronicle of Lithuanian Tatars, was first published in January 1995. The publication also reaches the main libraries of Lithuania. According to some estimates, all issues of the paper *Lietuvostotoriai* collected in a single set would make a book of over 1 200 pages... Much was also done by Dr Jonas Ridzvanavičius, who presided over the Union of the Communities of Lithuanian Tatars in the period from 1998 until 2003.

Relations with Polish and Belarusian Tatars have recently been restored. A real opportunity to establish close contacts not only with heads, but also with members of Tatar communities of these countries has emerged with the first scientific and practical conferences of Lithuanian Tatars, that is, *Orientai* ("Orientals"), which analyse historical topics and issues of importance for the community's existence. The first *Orientas* was organised in June 1997 and coincided with Lithuania's celebration of the 600th anniversary of settlement of Tatars in the Grand Duchy of

Lithuania. Until 2008, five such events took place.

In 1997, a common religious organisation was established, and a year later – a muftiate (spiritual centre of Lithuanian Sunni Muslims).

Though slowly, the community is reviving. Having lost its intellectuals during the war, it is gradually regaining its strength and is getting an increasingly wider media coverage. It is also comforting to know that the number of intellectuals, especially the young ones, is growing in the Lithuanian Tatar community. Today we have eight doctors of science, and the number of Lithuanian Tatars with higher education is similar to the national average.

Several recent events significant to the community are worth mentioning. A documentary about the Lithuanian Tatar community – *Murzuainiai Lietuvosžemėje* (“I am a Descendant of the Tatar Murzas”) – won the main award for the best screenplay at the first Kazan International Film Festival in 2005. In 2006, a permanent exposition dedicated to Lithuanian Tatars was opened in Trakai History Museum; in spring 2007, the exhibition “Lithuanian Tatar Warriors” was staged in Vytautas the Great War Museum in Kaunas; in summer 2007, the first Lithuanian Tatar ethnographic museum was opened in the village of Subartonys, near the birthplace of Vincas Krėvė-Mickevičius, a classic of Lithuanian literature; on 26 June 2010, a monument was unveiled in the village of Raižiai to honour Vytautas the Great and to commemorate the 600th anniversary of the Battle of Grunwald. The Union of the Communities of Lithuanian Tatars has gained strength and currently unites Tatar organisations of Vilnius, Kaunas and Alytus counties, the cities of Klaipėda and Panevėžys and Varėna District.

Lithuanian Tatars were destined to live in Lithuania, Poland and Belarus. Certainly, being linked by common roots, we must communicate. We have recently initiated cooperation with the World Congress of Tatars in Kazan and the Mejlis of the Crimean Tatar People.

It would seem that we celebrated the 600th anniversary of the settlement of Tatars in the Grand Duchy of Lithuania only recently, but it was 20 years ago. A new generation of Lithuanian Tatars has grown up. Hopefully, the community of Lithuanian Tatar, though affected by external and internal factors, will stay in Lithuania for a long time and will maintain the traditions handed down by their ancestors.

ABOUT BOOK "LITHUANIAN TATARS IN HISTORY AND CULTURE"

Rozalija Jakuabaskiene

ABSTRACT

Lithuanian Tatars form a unique ethnic group of Tatars that settled down in the Grand Duchy of Lithuania over 600 years ago as early as in the 14th to 15th century. Lithuanian Tatars are also synonymously referred to as Polish Tatars or Polish and Lithuanian Tatars. Lithuanian Tatars residing on the present territory of Belarus are accordingly called Belarusian Tatars. However, they are also akin to Lithuanian Tatars, as at the time of formation of the Grand Duchy of Lithuania and later, during the years of its prosperity, the territory of the Republic of Belarus made part of Medieval Lithuania.

"The history of the Grand Duchy of Lithuania reveals to us a curious fact. While the whole of Europe was taking up the sword against Muslims, prudent Lithuanian dukes invited, with due love and hospitality, Tatars to come to their holdings; under adverse conditions, Tatars were compelled to leave their homeland and settle down in Lithuania of their own free will," wrote Professor of Turkish Philology Antoni Muchliński in his book *Исследование о происхождении и положении литовских татар* ("Study of the Origin and State of Lithuanian Tatars") published in Saint Petersburg in 1857.

In terms of a genre, the book containing brief biographies of eminent Lithuanian Tatars can be described as a biographical publication.

Stanisław Kryczyński was among the historians who were the first to start studying and writing biographies of prominent ancestors who not only can, but also must be taken pride in. He produced biographies of seven famous Lithuanian Tatars and an article about General Józef Bielak, who earned fame for his deeds. All these publications appeared before World War II as a part of the Polish Biographical Dictionary. Just as studies by Kryczyński, articles by Leon Kryczyński "General Maciej Sulkiewicz (1865-1920)" and "Aleksander Sulkiewicz (1867-1916)" published in Volume 1 of "The Tatar Annual" (1932) played an important role in biographical literature.

At the juncture of the 20th and 21st century, this subject became a matter of great relevance. It was developed with the participation of Yakov Grishin and Damir Sharafutdinov, scientists from the Republic of Tatarstan. Their book "Devoted Sons

of Their Homeland" was among the most important sources in the preparation of biographies of prominent military commanders of the Lithuanian Tatar descent of the 19th century and the early 20th century.

In the recent years, Romualdas Makaveckas, Doctor of Technical Sciences and one of the most active promoters of the revival of his nation in independent Lithuania, put much effort in search for biographical data and publication of biographies of famous Lithuanian Tatars. His library collection contains a vast archive of materials collected with the help of living descendants of the great ancestors. Articles provide a number of facts and analyse them in detail; the author shows deep respect for the memory of the ancestors, feels pride in their heroic deeds and great works. The articles by Makaveckas have been published in the bimonthly "Lithuanian Tatars" and other periodicals.

Studies of kinship relations of Lithuanian Tatars and heraldic heritage, which for four decades have been in the focus of attention of one of the co-authors of this publication Stanislav Dumin, a historian, scholar and senior researcher of the State Historical Museum (Moscow), are of great importance for the collection of biographical details of prominent ancestors of the Lithuanian Tatars.

Another co-author of this publication – Doctor of Humanities and Chairman of the Union of the Communities of Lithuanian Tatars Adas Jakubauskas – shows a lively interest and takes part in the exploration of historical merits of his ancestors. Thanks to his extensive erudition and persistence, he has succeeded in finding a number of little-known archival documents and other sources in chronicles, especially those from the 20th century.

The objective of the authors of the book is to continue studies and collect biographical details of prominent Lithuanian Tatars. Considering the brevity of the biographical material, its alphabetical layout, glossary and the list of sources and literature, the book may be categorised as an informative encyclopaedic publication.

Indeed, this study does not aim at building up a complete list of biographies of great ancestors. The authors will continue collecting data and drafting new biographies. Materials will be collected about historical personalities descending from Lithuanian Tatars or having Tatar roots and will appear in another publication. These plans have been determined by the experience of the authors of the book, which suggests that there are a large number of persons who have left an indelible mark on history and culture. Each of them merits a book.

Book "Lithuanian Tatars in culture and history" should provide a basis for a major reference and encyclopaedic publication entitled "Lithuanian Tatars". It will explore the key existential aspects of the heritage of the Tatars of the Grand Duchy of Lithuania, such as history, religion, warfare, professions, traditions and customs. This task will definitely require contributions by a much greater number of authors.

This publication could be used as a source by writers and journalists for their historical essays and fiction.

Keywords: Crimean Tatar, culture, history

'HUN' NE DEMEK İDİ? BİR ROMALININ NAZARINDA HUN ETNONİMİ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Üstün

ÖZET

Hunlar dördüncü yüzyılın sonlarında Avrasya'nın batısında göründüler ve bir asır boyunca bu coğrafyadaki gelişmelerde başrol oynadılar. Bölgenin Germen ve İranî sakinleri üzerinde olduğu kadar Roma dünyası üzerinde de Hun tesiri derin izler bıraktı. Balkanlara da tesir edecek şekilde *völkerwanderung*un en büyük dalgalarının meydana gelmesine yol açtılar. Bu tesire en çok maruz kalanlar, bir asra yakın Hun egemenliği altında yaşayan Doğu ve hatta Orta Avrupa'daki Germen halklar idi. Hun hükümdarlığı dağıldıktan sonra, bağımsız olan Germenler gidip Batı Roma İmparatorluğu yıkacak ve orada bir Ostrogot krallığı kuracaklardı. Bu tarih kesitinde Germen kökenli bir Romalı -Iordanes- bir Got tarihi '*Geticayı*' kale aldı. Başlıcalarından birkaçının sıralandığı bu nedenlerle, Hun araştırmaları adına daha bir önemli olan bu eser, bu çalışmanın veri havuzunu oluşturmaktadır. Çalışmada eserin üzerinde durulacak yönü diğer bir ifadeyle çalışmanın amacı ise; Iordanes'in kullandığı 'kavim', 'kabile', 'aşiret' kısaca 'ethnos' terminolojisi, bu terminoloji içinde Hun etnoniminin nasıl bir kitleye, topluluğa karşılık geldiğini tespit edebilmek ve böylelikle devrin kavramlarıyla tarihi algılayabilmek adına sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Romalılar, Germenler, Iordanes (Jordanes), *Getica*, Etnonim.

Attila ile doruğuna ulaşmış Hun hükümdarlığı; Romanya'yı da kapsayacak şekilde Batı Avrasya'da yaklaşık bir asır süren egemenliğinin ardından dağıldı. Attila'nın oğulları devrinde yaşanacak dağılma sürecinden ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Germenler tarafından yıkılışından yaklaşık yetmiş yıl sonra, Doğu Roma imparatoru Iustinianus, Batı Roma İmparatorluğunun topraklarını, Germen işgalinden kurtarıp yeniden bu coğrafyada Roma egemenliğini ihya mücadelesi verecektir. Aynı yıllarda, imparatorluğun başkenti İstanbul'da yaşayan kendisi de Germen kökenli bir Roma 'yurtta'sı olan Iordanes, Gotların tarihini anlatan bilim dünyasının *Getica* ismiyle tanıdığı bu eseri kaleme alacaktır. Roma-Germen tarihindeki yukarıda bahsedilen nedenle kaleme alınan *Getica*'da, Hun-Germen tarihindeki bu kesişme nedeniyle, geniş bir surette Hunlar da yer alacaktır.

İşte bu çalışma da bu eserdeki etnonimlerin -kavim/kabile adlarının- nitelendiği kavramların kullanımlarından hareketle Hun 'toplumunun' ne surette tanımlandığı araştırılacaktır. Böylelikle Romalı bir Germenin, eserinin merkezinde yer alan Roma imparatorluğunun kuzeyindeki halkları ne şekilde gruplandırıldığı, ayırttığı

anlaşılmaya çalışılarak Hun etnoniminin bu bağlamda nereye oturduğu üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla Iordanes Hun derken neyi kastettiğini tespit edilirken diğer taraftan 'Hun'un ne demek olduğu daha iyi anlaşılmalı olacaktır. Zira Hun tarihi için temel kaynaklarımız olan Roma edebiyatı ürünleri arasında, metnin bağlamı, yani bunun bir Got tarihi olduğu düşünüldüğünde, bu tarih adına müstesna bir yere sahip *Getica*; Hun kavramını berraklaştırmak ve 'Hun' etnoniminin neyi ifade ettiğini anlamaya çalışmak adına en doğru adreslerden biri olarak karşımızda durmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir devrin metinlerini o devrin kavramlarıyla düşünmeyi denemek olarak tanımlanabilecek bu çalışma, bir taraftan tarihçiliğin en önde gelen problemlerinden biri olan devrin şartlarına göre o devri anlama işini kendi bağlamı içinde görece güvenilir bir şekilde çözme imkanına örnek teşkil edecek, diğer taraftan Türk tarihçiliği adına, 'Hun' kavramının-etnoniminin manasının berraklaşmasına katkı sağlayacaktır. İlave olarak günümüzdeki 'Hun Milleti' algısı ile tarihsel olgu arasındaki durum netleşmiş ve daha muhkem bir tarih kurgusuna katkı sağlamış olacaktır.

Iordanes *Getica*'da etnonimleri üç kavramla niteler: *natio*, *gens* ve *populus*. Dolayısıyla bu çalışmanın kavram dünyası da bu üç terimden ibarettir. Bunlardan sonuncusu, *populus* (*Getica* 152), *Senatus Populusque Romanus*de (*Getica* 292, 304) de karşımıza çıkan yerleşmiş bir tabir yahut kısaltma formuyla SPQR olarak karşımıza çıkan Roma toplumunun da nitelendiği terimdir. Lakin Iordanes terminolojisinde *populus* ne sadece Romalılara özgü ne 'uygar' bir topluma münhasır olma anlamı taşır. Zira vahşiliklerinden bahsettiği Britanyalı halkı için de bu terimi kullanmaktadır.⁴² Daha sonra ise eserinin ana konusu olan, tarihlerini yazdığı halkı aynı sözle anacaktır.⁴³

populus ile bundan sonra karşılaştığımız pasajda, hem bu çalışmanın konusu olan Hunlar nitelenir hem de Iordanes terminolojisi adına ipuçları verecek bir şekilde *gens* ile birlikte kullanımına şahit oluruz. *Hinciam Hunni quas fortissimorum gentium fecundissimus spes bifariam populorum rab iempullularunt. Nam alii Altziagiri, alii Savirinuncupantur,*

⁴² "Vnde coniectaverenonnulli, quodea ex his accolascontiguovocatosacceperit. Incultiaequaeomnespopuliregesquepopulorum ..." = "Dolayısıyla bazıları, benzerlikleri nedeniyle, Britania'ya sakinlerinin bu coğrafyalardan geldiklerini düşünmektedirler. Bütün halklar ve halkların kralları vahşilik noktasında birbirlerine benzerler..." *Getica* 14. Bu ifade muhtemelen Pompenius Mela'dan alıntılanmıştır: Mela 3, 6, 51: *fert populosregesquepopulornm, sedsuntinciltiomncs.*

⁴³ "Vbiveromagnapopulinumerositatecrescente et iampenequintoregeregernante post BerigFilimer, filioGadarigis, consilio sedit, ut exinde cum familiisGothorumpromoveretexercitus." = "Fakat halkın nüfusu büyük oranda arttığı zaman, Berig'den bu yana bilinebilen beşinci kral olan *Gadarius*'un oğlu *Filimer* saltanat sürmekte olduğu dönemde, Got ordusunun⁴³ ve onların ailelerinin bu coğrafyadan göç etmeleri gerektiğine karar verdi." *Getica* 26.

quitamensedeshabentdivisas= "İşte buradan kabilelerin en yiğitlerinin en bereketli yığını gibi bu Hunlar; halkların iki⁴⁴taşkınlığınameydana getirdiler. Bunlardan biri Altziagirler⁴⁵ ve diğeri Savirlerdir."⁴⁶. Öncelikle belirtmek gerekir ki anlaşılması ve tercüme edilmesi oldukça sorunlu bir ifade karşımızda durmaktadır.⁴⁷Yine de bu kaydı Iordanesgens ile *populus* kavramlarını ne surette kullandığını anlamak için değerlendirecek olursak; Hunlar sanki en cesur adamların *gens*lerinin en bereketli yığınıymış gibi, *populus*ların iki taşkınlığına filiz sürdürdüler. Böylelikle *gens*lerden olanlar *populus*lardan iki grubun oluşmasına yol açmaktalar. Dolayısıyla anlaşılması ve tercümesi zor olan bu cümleden *gensin populus*dan daha üst bir toplumsal birime işaret ettiği yorumuna gitmek mümkün görünmektedir.

Lakin metinde daha çok bunun tersi yani *populusungens*lerden mürekkep olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun dışında *populus* ve *gensin* bir birbirinin yerine kullanıldığına da şahit olmaktadır.⁴⁸

⁴⁴ İki topluluk ' için Bkz. Cassiodorus *Variae*, 3, 6:*pullulutexunogenerequadriariamdecus*.

⁴⁵Zeuss'da Cutziagiri olarak kaydedilmiştir (p. 715). Maenchen-Helfen, s.404.'de bu adı; Türk dili kaynaklı bir ad olarak verir ve daha doğru şeklini Ultziagiri olarak gösterir.

⁴⁶Getica 37.

⁴⁷Ayrıntılı notlarla, büyük bir emek vererek Getica'nın Rusça tercümesini yayınlayan Skrzjinskaya bu durumu, metnin en zor yerlerinden biri olarak ifade eder ve orijinale sadık kalmanın ve tercüme etmenin güç olduğunu belirtir. Skrzjinskaya 2001, s. 218, sn. 118. Onun tercümesi şöyledir. "А там и гунны, какплодовитейшаяпоросльизвсехсамыхсильныхплемен, закишлинадвоеразветвившейсясвирепостью к народам. Ибоодниизнихзвуютсяальциагирами, другие - савирами"

⁴⁸Hic etenim et rexillis et pontifexobsuamperitiamhabebatur et in summa iustitia *populosi*udicabatDaciam dico antiquam, quam nunc Et hoc rebusexcedentehumanisCoryllusrexGothorum in regno conscendit et perquadraginta annos in Daciasuis*gentibus*imperavit. Gepidarumpopulipossiderenoscuntur. =Bilgiği nedeniyle Comosicus, Gotlar için hem kralları hem de dini liderleri olarak kabul gördü ve azami doğruluk ile *halkına* hükmetti. Comosicus dünyevi işlerden elini eteğini çektikten sonra, Gotların başına kralları olarak Coryllus geçti ve Dacia'daki kendi *kavmine* kırk sene hükmetti. Eski Dacia ile Gepid halkının şu anda sahip olduğu coğrafyayı kastediyorum.

**BACK (IN) TO THE BALKANS: SPACE, TIME AND IDENTITY IN JEFFREY
EUGENIDES' MIDDLESEX**

Dr. Lucia Opreanu

ABSTRACT

The paper will explore the various coordinates shaping the identities of the three generations of Greek Americans whose lives are traced in Jeffrey Eugenides' *Middlesex*, a hybrid text fusing the narrative strategies and conventions of epic, history, romance and tragedy, and covering some of the momentous events that unfold from the early 1920s to the mid-1970s on a vast map comprising landmarks as diverse as Bursa, Smyrna, Cyprus, Detroit and San Francisco. It will pay particular attention to the long (geographical as well as spiritual) journey undertaken by Eleutherios and Desdemona Stephanides from their native Bithynios, a small village nestled on the slopes of Mount Olympus, across multiple land and maritime borders and cultural boundaries to the vast melting pot of the United States, and examine the problematic ethnic, racial and gender identity of their descendants and the narrative transposition of turning points in the history of both the Balkans and the United States.

Key words: ethnicity; hybrid; identity; immigrant; subjectivity.

INTRODUCTION

Without intending to disregard the literary merits of Jeffrey Eugenides' Pulitzer Prize-winning novel, its contributions to public awareness of intersex identity and its unique take on the American Dream, the paper aims to explore equally significant but less thoroughly discussed elements woven in this long and compelling narrative. Devised as a literary hybrid, much like its hermaphroditic narrator (Götje, 2005:4), the novel defies attempts at categorical classification (Brooks, 2013:146), blending a multitude of genres into a single intricate narrative: past the surface of the apparently traditional immigrant family saga, readers gradually discover a "coming-of-age story" (Hamilton and Jones, 2010:125) as well as a "comic epic of Greek American identity" (Carroll, 2012:111) with elements of science fiction, immigrant essay (Götje, 2005:3) and romance. As regards the equally problematic reality/fiction dichotomy, the seamless concatenation of documented historical events (*grande histoire*) and personal experience (*petit récit*) questions the common perception of history whilst also enriching the steadily growing canon of historiographic metafiction. The analysis will be largely confined to tracing the evolution of the Stephanides clan from Eleutherios and Desdemona's

timely escape from their war-ridden home in Asia Minor to their grandson's efforts to come to terms with his ambiguous gender identity.

LITERATURE REVIEW

Some of the most challenging questions the paper aims to raise and hopefully clarify have to do with the relative importance of the various coordinates of immigrant identity, the possibility of fully reinventing oneself after leaving behind the traumas of war and the unenviable status of refugee and the extent to which a work of fiction can ever rival specialized literature in the field of history in terms of providing an objective and accurate account of past events. Given its setting in "the rich and turbulent world of the Greek diaspora in Turkey and America" and the extent to which it "probes the makings of an increasingly multicultural American landscape" (Black, 2010:140), Eugenides' novel represents one of the most complex approaches to "migration, self-invention, self-transformation, self-fashioning" (Götje, 2005:6) in literature and such an analysis is likely to yield unique insights into the "cultural and genetic constructions of heritage and inheritance" and indeed into "the historical and cultural contingencies of identity" (Carroll, 2012:126).

METHOD AND DATA

The analysis conducted in this paper entails a close reading of the numerous references to historical events to be found in *Middlesex* and will occasionally resort to narratology beyond the familiar exploration of voice, style, perspective or omniscience, with a view to establishing to what extent Eugenides' encyclopedic novel (generally associated with the conventions of Bildungsroman, the picaresque and family saga) can also be regarded as an example of historiographic metafiction. In this respect, particular attention will be paid to the accuracy of the various historical references and the narrative treatment of important temporal landmarks will be examined through the lens of specialized literature referring to events ranging from the Greco-Turkish War of 1919-1922 to the Detroit riots. As far as the protagonists' ambiguous identities are concerned, the structuralist concept of binary opposition might prove particularly useful in devising a series of dichotomies meant to compress the often perplexing fusion of different national, ethnic, racial, religious and gender coordinates by means of accessible if rather oversimplified formulas. Use will be also made of the tools provided by identity theories and postcolonial criticism in order to highlight the ways in which Eugenides not only debunks the conventional gender dichotomy and highlights the limitations of the American understanding of race, miscegenation, ethnicity, religion and the Islam, but also exposes the stereotypical imperialist perception of Armenian, Greek, Jewish and Turkish identities.

FINDINGS AND DISCUSSIONS

An attentive analysis of the memorable protagonists populating the changing kaleidoscope of locations captured in *Middlesex* and of the momentous historical events experienced by the successive generations of the ill-fated Stephanides dynasty not only confirms the rigorous research behind Eugenides' apparently light-hearted plot, but also provides further confirmation of the complex fusion of different heritages often found at the core of immigrant identity. Indeed, Eugenides does much more than merely expand on the brief yet tantalising glimpses of Asia Minor present in *The Virgin Suicides*, a minor protagonist of which appears to have constructed her entire American life around the scattered fragments of her Old World childhood; like *The Virgin Suicides*, *Middlesex* provides convincing examples of enthusiastic assimilation into American culture (Eleutherios and Sourmelina) and stubborn refusal of integration (Desdemona) but adds to them countless other ways of positioning oneself within a specific community or environment. The novel moreover has the rare merit of successfully combining readability and stylistic sophistication without compromising on the accuracy of the historical information delivered, and of providing unique insights into some of the most colourful aspects of Balkan history and identity filtered through the sensibilities of a wide range of protagonists and resulting in a multitude of perspectives that perfectly matches the complexity of Balkan spaces and their entangled history.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

While *Middlesex* remains a likely candidate for the coveted title of Great American Novel and one of the most representative literary depictions of the Greek immigrant drama, it can actually be argued that its full educational potential is yet to be explored. Far from merely providing valuable insights into the contradictions at the heart of contemporary identities and vivid glimpses of the past, Eugenides' narrative actually achieves epistemic performances comparable to the findings of historical sociology and as such is worth considering as a valuable addition to a scholar's bibliography as well as to the less exacting reading lists of contemporary inhabitants of the Balkans or of third or fourth generation Americans interested in the history of their Greek, Armenian or Turkish forefathers. The momentous events punctuating its plot and the richly multicultural communities inhabiting its various landscapes would moreover provide a good vantage point from which to assess the pitfalls and limitations of political, racial and religious terminology (black, blasphemy, majority, minority, Muslim, nationality, oppression) evoked in recent discussions of similar texts and American literature in general and perhaps even reach a satisfactory verdict on the adequacy of employing the same critical vocabulary in reference to the ethnic, racial and religious dimensions of the Balkans

and of the American melting pot. Further research into a wider literary landscape is also bound to yield interesting insights into the relationship between history and fiction; one such project might entail a comparative analysis of several literary accounts of the history, traditions, locations and inhabitants of the Near East aimed to reveal the ways in which Eugenides' version differs from other Western approaches to the Balkans such as Olivia Manning's 1960-1965 *Fortunes of War: The Balkan Trilogy* and Louis De Bernières' 2004 *Birds Without Wings*, while also providing an incomparably more detailed exploration of the traumas, contradictions and paradoxes governing the lives of American citizens of Balkan descent than his own earlier novel, *The Virgin Suicides*.

REFERENCES

- Bartlett, L. (2009) Developing gender: the path to new identity in Ben Jelloun's *The Sand Child* and Eugenides's *Middlesex*, *Gender*. Ed. G.E. Teague. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Black, S. (2010) *Fiction Across Borders: Imagining the Lives of Others in Late Twentieth-Century Novels*. New York: Columbia University Press.
- Brauner, D. (2012) No Man's Land: the Transgendered Voice in Eugenides's *Middlesex* and Tremain's *Sacred Country*, *Cross-Gendered Literary Voices: Appropriating, Resisting, Embracing*. Eds. R. Kim and C. Westall. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brooks, C.K. (2013) *Beyond Postmodernism: Onto the Postcontemporary*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Carroll, R. (2012) *Rereading Heterosexuality: Feminism, Queer Theory and Contemporary Fiction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- De Boeuer, A. (2012) *States of Exception in the Contemporary Novel: Martel, Eugenides, Coetzee, Sebald*. New York and London: Continuum.
- Eugenides, J. (2002) *The Virgin Suicides*. London: Bloomsbury.
- Eugenides, J. (2003) *Middlesex*. London: Bloomsbury.
- Götje, A. (2005) *Ethnicity and ethnic identity in Jeffrey Eugenides's Middlesex*. Munich: Grin Verlag.
- Hamilton, G. & Jones, B. (2010) *Encyclopedia of Contemporary Writers and Their Work*. New York: Facts on File.

Heuck Allen, S. (1999) *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*. Berkeley: University of California Press.

Karavasilis, N. (2010) *The Whispering Voices of Smyrna*. Pittsburgh: Red Lead Press.

Hutcheon, L. (2004) *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York and London: Routledge.

Land, I. (2016) *The Tolerant Coast, Sea Narratives: Cultural Responses to the Sea, 1600-Present*. Ed. C. Mathoeson. New York: Palgrave Macmillan.

McLennan, R. (2010) *Chasing After the Wind: The Adolescent Aporias of Jeffrey Eugenides, Writing America into the Twenty-First Century: Essays on the American Novel*. Eds. Boyle, E. & A.M. Evans. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Robbins, B. (2011) *The worlding of the American Novel, The Cambridge History of the American Novel*. Ed. L. Cassuto. Cambridge: Cambridge University Press.

Ther, P. (2016) *The Dark Side of Nation States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*. New York & Oxford: Berghahn.

Von Dahlen, N.M. (2013) *The Ethical Foundations of Postmodernity. Communicative Reality and Relative Individuals*. Bremen: EHV.

Zecker, R. (2008) *Metropolis: The American City in Popular Culture*. Westport & London: Greenwood.

IN GOOD TIMES AND BAD: THE CASE OF ROMANIA'S UNWAVERING SUPPORT FOR THE EU

Mihaela Ivanescu

ABSTRACT

Ten years after joining the EU, Romanians remain among the top European citizens with the highest degree of trust in the EU, its policies and institutions. Although over the past decade this rate of trust has fluctuated and even diminished, it has been relatively insignificant, ranging between 75% and 67%. At the same time, the level of trust in the national institutions remained relatively low, and although it has experienced some minor increases in recent years (from 19% to 22%), it has been consistently well below the European average (which, over the last decade, maintained between 40 and 30%).

Our paper will try to bring into discussion the possible grounds for this unwavering trust in Europe, through an analysis that will focus on two main elements: the perceptions of the Romanian citizens about the EU, its institutions and policies, respectively the crisis of their trust in the national institutions and the transfer of trust to the European institutions, generated by the instability of the political and economic system, and the inability of the political class to implement appropriate public reforms and policies throughout the 1990s and even later.

One of the research hypotheses we test in this paper is that the confidence shown by the Romanians towards the EU and its institutions is inversely proportional to the confidence in the national institutions and the Romanian politicians, as a result of the inability of the latter to build, over a decade after the fall of communism, a stable democracy, strong political institutions and a high standard of living. Practically, as EU accession became an increasingly secure target, Romanian citizens made a certain kind of transfer of institutional trust, from the national institutions to the European ones, which they hoped to offer viable solutions for some socio-economic issues such as rising living standards, falling unemployment rate or increasing the level of foreign investment in Romania.

In the years preceding Romania's accession to the EU, the Romanians' confidence in the future of the EU has remained high (over 65%). We will argue in this paper that there is a strong link between the lower level of livelihood of Romanians and this attitude, as in the case of other EU member states a situation other than the

one in Romania was noted. While they were pleased with their present but worried about the future, the Romanians believed that membership in the EU would bring them a better living. We will also show that this exaggerated optimism was not a result of a high level of knowledge about the EU symbolic elements or the institutional mechanism as would have been expected, but was a reaction that only expressed the wish of adhesion to western values. We will support our argumentation in this regard also by referring to the relatively limited success of Eurosceptic ideas in Romania, where only the Greater Romania Party (PRM) maintained during more than a decade a constantly critical discourse on the EU and its policies, as opposed to the impetus that Euroscepticism experienced during the same period in many of the other EU Member States.

Keywords: European Union, Romania, national institutions, trust deficit, transfer of institutional trust, reforms, euro-enthusiasm, euroscepticism